A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

✳

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

HETEDIK KÖTET

☼

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETÜIVEL

1898

Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/magyarnemzettort0000szil

II. RÁKÓCZI FERENCZ MINT IMPERATOR.

(Egykorú festmény gróf Erdődy Károlyné szül. Kolowrat Júlia grófnő birtokában Ónodon.)

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

I. LIPÓT

ÉS

I. JÓZSEF KORÁBAN

(1657—1711)

IRTA

ACSÁDY IGNÁCZ

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1898

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

I. LIPÓT ÉS I. JÓZSEF ALATT

IRTA

ACSÁDY IGNÁCZ

II. Rákóczi Ferencz az ónodi országgyűlésen.
(Rajzolta Dudits Andor.)

ELŐSZÓ

Az az ötvennégy esztendő, melyen át I. Lipót és I. József királyok ültek Szent-István trónusán, nemzeti történetünk hőskölteményének egyik legemlékezetesebb szakasza. Ez időben szabadult meg az államterület legnagyobb része a török uralomtól s Buda visszafoglalása soha el nem halványodó fénynyel övezi e korszakot. Csakhogy az örök emlékezetű eseményt véres vajudások, romboló belmozgalmak előzték meg, kísérték és követték. E mozgalmak Lipót trónra léptével kezdődtek s csak fia, József halálával szüntek meg s végletekig elmérgesitették a korona és a nemzet, a királyi hatalom és a

magyarság egymáshoz való viszonyát. Lipót trónra léptének már első évében megdőlt az a hatalmi egyensúly, melyet a bécsi béke a magyar államterületen alkotott s mely félszázadon át biztositotta a magyarság legfőbb nemzeti érdekeit a császári és a török udvar túlkapásai ellen. Erdély, mely addig magyar politikájukban mindkettőt mérsékletre, kiméletre kényszeritette, külső és belső háborúkban meritette ki régi erejét. Ezzel az egyensúly megbomlott s Bécsből és Konstantinápolyból egyaránt özönnel zudittattak a szenvedések a magyarságra. Egy ideig csak az uralkodó osztályok védekeztek s Magyarország évtizedeken át nehéz belső forrongások, összeesküvések és lázadások szinhelye volt. E közben a királyi hatalom tökéletesen megfeledkezett abbeli hivatásáról és kötelességéről, hogy az országot az ozmánok ellen oltalmazza. Soha a török uralom oly kiterjedést hazánkban nem öltött, soha az udvar annyi áldozatot nem hozott, hogy a szultántól békét vásároljon magának, mint Lipót uralkodása első huszonöt évében. De bármi kevéssé akarta, épen a magyarok, a bujdosók mozgalmai elemi erővel, ellenállhatatlanul háborúba sodorták, mely Európa támogatásával, hirneves hadvezérek vezetése alatt nehéz és hosszú tusában megtörte a szultán félelmetes erejét s Budával az ország legnagyobb részét Lipót uralma alá helyezte. Patakokban folyt a hosszú háborúban a magyar vér is s a parányivá fogyott nemzet mérhetetlen áldozattal járult a küzdelem sikeréhez. De a diadal nem neki gyümölcsözött s az udvar nem a magyar királynak, hanem a császárnak foglalta vissza Magyarországot. A török rabságot a német kényuralom váltotta fel s a királyi hatalom a béke éveit nem a múltak bajainak orvoslására, hanem a magyarság megmaradt erejének végképeni megtörésére használta.

Úr és jobbágy, polgár és nemes egyaránt testi-lelki nyomorba sülyedt s lassankint mindenkiben az az érzés támadt, hogy olyan hatalommal áll szemben, mely teljes megrontására törekszik. A társadalom minden rétegére kiterjedt az elkeseredés s immár a tömegek is megmozdultak, hogy midőn többször vérbe fojtott kisérletezés után végre II. Rákóczi Ferenczben megtalálták természetes vezérüket, lángba boritsák az egész országot. Azok a törekvések, melyek meg akartak semmisiteni mindent, a mi magyar, a nemzet legnagyobb részét egy zászló alá gyűjtötték. E zászló köré sorakozott a nép minden eleme, a magyar nemes úr és a paraszt, a városok német polgársága, a felvidéki tót és ruthén szegénység. Küzdelmük nem a rendi alkotmány, nem a nemesség osztályérdekei, hanem a magyar nemzet megmaradásának védelmére irányult. Ez az idő nem a rendi kiváltságokért, az oligarchikus vagy nemesi előjogokért való küzdelem korszaka többé. A rendi alkotmány politikai jogait az udvar egymás után rég elkobozta már. Országgyűlést nem tartottak, a király maga szabta a törvényt, maga vetette ki az adót, mellőzte a nemesi kiváltságokat, szóval félre tette az egész alkotmányt, a nélkül, hogy a tömegeket maga ellen lázitotta volna. Végül sem rendi érdekekért, hanem a lételében megtámadott magyarságért,

azért fogtak fegyvert, hogy Magyarország magyar maradjon. Csak ez eszmény hozhatta mozgásba a tömegeket s ez avatta kűzdelmüket a katonai, politikai és kormányzati ügyekben járatos rétegek, az úri és nemesi osztályok csatlakozásával nagy nemzeti szabadságharczczá. A rendi kiváltságok védelme soha sem gyűjtött volna össze oly óriási hadakat, minők II. Rákóczi Ferencz köré sereglettek. Az ő táborában volt akkor Magyarország s épen a kiváltságosak csekély töredéke szolgálta a bécsi politikát. A tömegek hősi tusája nem maradt meddő s vérükből sarjadzott ki az új Magyarország, melynek alapját a királyi hatalom s a magyarság kibékülése, a szatmári pacificatio rakta le.

Ez időszak változatos történetét elbeszélni a jelen kötet feladata. Eseményeit töméntelen kútfő és irodalmi segélyforrás helyezi új világitásba. Ez idők számos kiváló, sőt másod-, harmadrendű szereplője is értékes naplókat, emlékiratokat s más följegyzéseket hagyott reánk. Leveleik és okirataik meg épen töméntelen számmal maradtak fenn s a sok becses kútfő segélyével valósággal bepillanthatunk a rég sirban porladó nemzedékek lelki világába, az események legrejtettebb titkaiba. Másfelől az egész művelt Európa szakirodalmában dús anyag kinálkozik a magyar történelem e korszakának ismeretéhez. A legtöbbet természetesen a magyar történetirás szolgáltatja. Jeles irók, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Károlyi Árpád, messze kiterjedő kutatások alapján, e korszak számos kimagasló jelenetét kitünő munkákban világitották meg. Különösen gazdag azonban a Rákóczi-korszak irodalma. Járultak ugyan hozzá sokan, főleg külföldiek, de mindnyájuk közül kimagaslik, sőt páratlan, nagynevű irónk, Thaly Kálmán történészi tevékenysége. A Rákóczi-korszaknak és előzményeinek szentelte fáradhatatlanul munkás életének immár negyedik évtizedét s az eredmény valóban tiszteletet, bámulatot parancsoló. Fáklyát gyujtott a vak sötétségben s okmánykiadásaiban, feldolgozott műveinek fényes és hosszú sorozatában, kisebb tanulmányaiban, tárczáiban és másnemű közléseiben, melyek száma sok százra megy, a kuruczvilág minden dicsőségét és szenvedését visszavarázsolta a mai emberöltő elé. Magán- és hivatalos levéltárak, külés belföldi, másoktól észre sem vett gyűjtemények szolgáltatták kezébe a rengeteg anyagot s útazások, a fontosabb események szinhelyén tett megfigyelések és tapasztalatok gyarapitották bámulatos tudását. Nincs a nagy szabadságharcznak olyan mozzanata, [nincs egyetlen alakja, akár politikai, akár katonai, vagy közművelődési tekintetben válik ki, a kire új világot nem deritett volna. Koszorúba fűzte a kurucz költészet virágait, kiásta a levéltárak mélyéből a kurucz diplomaták jelentéseit, a hadvezérek és kormányférfiak magán-levelezéseit. A honvédelem és a közigazgatás, az egyház, iskola és közművelődés, művészet- és iparfejlődés szóval a nemzeti élet minden megnyilatkozása szerető és szakavatott búvárt, gyűjtőt és feldolgozót talált benne. Elvándorolt a Márvány-tenger zúgó partjaira, hogy az ott porladó hősök emlékét felkutassa, el Konstantinápolyba,

hogy II. Rákóczi Ferencz hamvait újra megtalálja. Nincs történelmünknek egyetlen korszaka, melynek minden lényegesebb mozzanatára annyi becses forrással rendelkeznénk, mint Thaly Kálmán kutatói szerencséje, törhetetlen munkakedve, sohasem szünetelő irói tevékenysége következtében a Rákóczi nevével összeforrt nagy nemzeti föllkelés idejére. Hálával és tisztelettel emlékezem meg e páratlanul sikeres történetirói tevékenységről, melynek eredményeit jelen munkámban lehetőleg értékesitettem. De ép oly gondosan használtam minden egyéb irodalmi segédforrást és kútfőt, hogy részrehajlás és elfogultság nélkül úgy beszélhessem el ez időszak eseményeit, olyanoknak rajzolhassam a vezérlő egyéniségeket, a mint azok cselekedeteikben s az egykorú hiteles emlékekben visszatükröződnek.

II. Rákóczi Ferencz kardja és zászlaja.
(Rajzolta Cserna Károly.)

ELSŐ KÖNYV

ERDÉLY ROMLÁSÁNAK ÉVEI

Lorántffy Zsuzsánna úrasztal-teritője.
(A sárospataki ref. egyház tulajdona.)

I. FEJEZET.

I. Lipót király és udvara.

Az európai politika súlypontja III. Ferdinánd császár és király halálakor (1657 április 2-ikán) már rég Bécsbe, az osztrák Habsburgok udvarába helyezkedett át. A spanyol Habsburgok óriási birtokaik dús segélyforrásaival sem tudták azt a vezérlő állást, melyet V. Károly századában szereztek, a következőben is megtartani. E szerep osztrák rokonaikra szállt, ámbár ezek országai, területüket tekintve, messze elmaradtak a spanyol világbirodalomé mögött. A spanyol ágnak az akkor ismert négy világrész mindegyikében voltak birtokai. Európában a nagy Spanyolország mellett a dúsgazdag Spanyol-Németalföld, a mai Belgium, Dél-Olaszország és számos középtengeri sziget, Amerikában végtelen területek, Ázsiában és Afrikában igen értékes gyarmatok uralták a spanyol koronát. Ellenben az osztrák Habsburgok összes országainak kiterjedése alig haladta meg a 6000 négyszög mértföldet s még területileg sem alkotott összefüggő egészet. Lakosságát 12 millióra, az állami jövedelmeket 6 millió forintra becsülték. Országaik nagysága és népessége, alattvalóik anyagi vagy szellemi ereje nem adhatta meg tehát az osztrák Habsburgoknak azt a kiváló jelentőséget, melyre a nemzetközi politikában vergődtek. Erkölcsi kútfőkből táplálkozott az. Az osztrák Habsburgok világhatalmi állása onnan származott, hogy tagjai viselték állandóan a német császári és a magyar királyi koronát. Tényleges erőgyarapodást ez a két korona sem nyujtott ugyan, sőt nehéz anyagi áldozatokkal jár, de páratlanúl álló erkölcsi súlyt és tekintélyt kölcsönzött, olyat, mely előtt Európa minden keresztény fejedelme meg-

hajolt. A középkori vallásegység rég szétbomlott ugyan, de a római császár a XVII. század második felében is rangban legelső uralkodója maradt földrészünknek. A magyar korona birtoka még inkább fokozta a Habsburgok európai jelentőségét, mert ama nagy, világtörténelmi küzdelem vezérévé avatta őket, melyet a Nyugat a Kelettel, a kereszténység az iszlámmal évszázadok óta folytatott. A keleti kérdésben a magyar király adott irányt az európai politikának s a többi államok elismerték, hogy magát védve, Európát védi a török terjeszkedés ellen s nem önző hatalmi érdekek, nem a hóditás és birtokszerzés vágya, hanem a nyugati polgárosodás oltalma ösztönzi harczra a félhold ellen. Másrészt a Habsburg-házi magyar király fején ott ragyogott a császári korona, mely meg Európa nyugatának nagy politikai kérdéseiben kölcsönzött viselőjének kimagasló tekintélyt. Ekképen az osztrák Habsburgok Európa nyugati és keleti politikájában egyaránt vezérszerepre jutottak s földrészünk sorsának intézésére sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, mint a minőre országaiknak csupán terjedelmét, értelmi és anyagi erejét nézve igényt tarthattak volna.

Mindkét korona viselője szállt sirba III. Ferdinánddal. Utódjának, I. Lipótnak azonban csak a császári koronáért kellett fáradozni, mert Magyarországban még atyja életében megkoronázták s igy törvényeink értelmében abban pillanatban, melyben atyja meghalt, a magyar király uralkodói jogainak teljes birtokába lépett. Akadályúl csak ifjú kora szolgálhatott, mert atyja halálakor Lipót (született 1640 június 9-ikén) még tizenhét éves sem volt.

Mindazáltal a minisztertanács már április 6-ikán kimondotta, hogy meg levén koronázva, Magyar- és Csehországban közvetlenűl, regensség nélkül vegye át az uralmat. Lipót negyedik fia volt atyjának s mig idősebb fivérei éltek, papnak szánták s ennek megfelelő szerzetesszerű nevelésben részesitették. Szigorúan tartották s sokat kellett tanulnia, ámbár kevés kedve volt hozzá. Csak 1654-ben, mikor testvérei halálával ő lett a trónörökös, változott meg nevelésének rendszere s csak akkor vonták be oktatása körébe a katonai és politikai tudományokat is.

Igen sokfélét tanult és tudott is. Jól irt németűl, latinúl, olaszúl, spanyolúl; értett franczióúl, ámbár nem szivesen használta, de nem német nemzeti érzése miatt. Németűl is idegen kiejtéssel beszélt, mintha könyvből tanulta volna. Általában nem volt benne nemzeti érzés; öltözködni spanyol divat szerint szokott, a legszivesebben olaszúl társalgott s e nyelven verseket is irt. Jártas volt sokféle tudományban. Alaposan ismerte a mennyiségtant, számos történeti munkát olvasott, szorgalmasan látogatta bécsi könyvtárát, melyet szakadatlanúl gyarapitott. A komoly tudomány mellett a kor minden babonája és balhite is befolyásolta lelkét. Nemcsak a csodákban, a jóslatokban, hanem az alchymiában, az aranycsinálás lehetőségében is hitt, mely hitét szédelgők és kalandorok búsásan kiaknázták. Értett a festészethez, a fafaragáshoz, de legszivesebben zenével foglalko-

zott, mely főszenvedélye volt. A zenét élvezte néha a nap nagyobb részén át. Kitünő műértő, sőt zeneszerző volt s számos szerzeménye maradt fenn, melyek napjainkban bocsáttattak közre. Karmestere egy izben azzal bókolt neki: »Milyen kár, hogy felséged nem zenész lett.« »Nem tesz semmit, — felelt a császár, — jobb ez igy.« Az életmód, melyet Lipót kora ifjúságától kezdve folytatott, papi neveléséhez képest, olyan szabályos volt, mint egy jóravaló iskolás gyermeké. Napi rendjét előre pontosan megállapitotta; korán, mindig egy bizonyos órában kelt, mindent előre meghatározott időben végzett s egyik napja úgy telt el, ha váratlan események nem zavarták a rendet, mint a másik. Esténkint kártyázni szokott s az utolsó fillérig följegyzé nyereségét vagy veszteségét. Könnyen felfortyanó természete mellett is udvarias volt a másokkal való

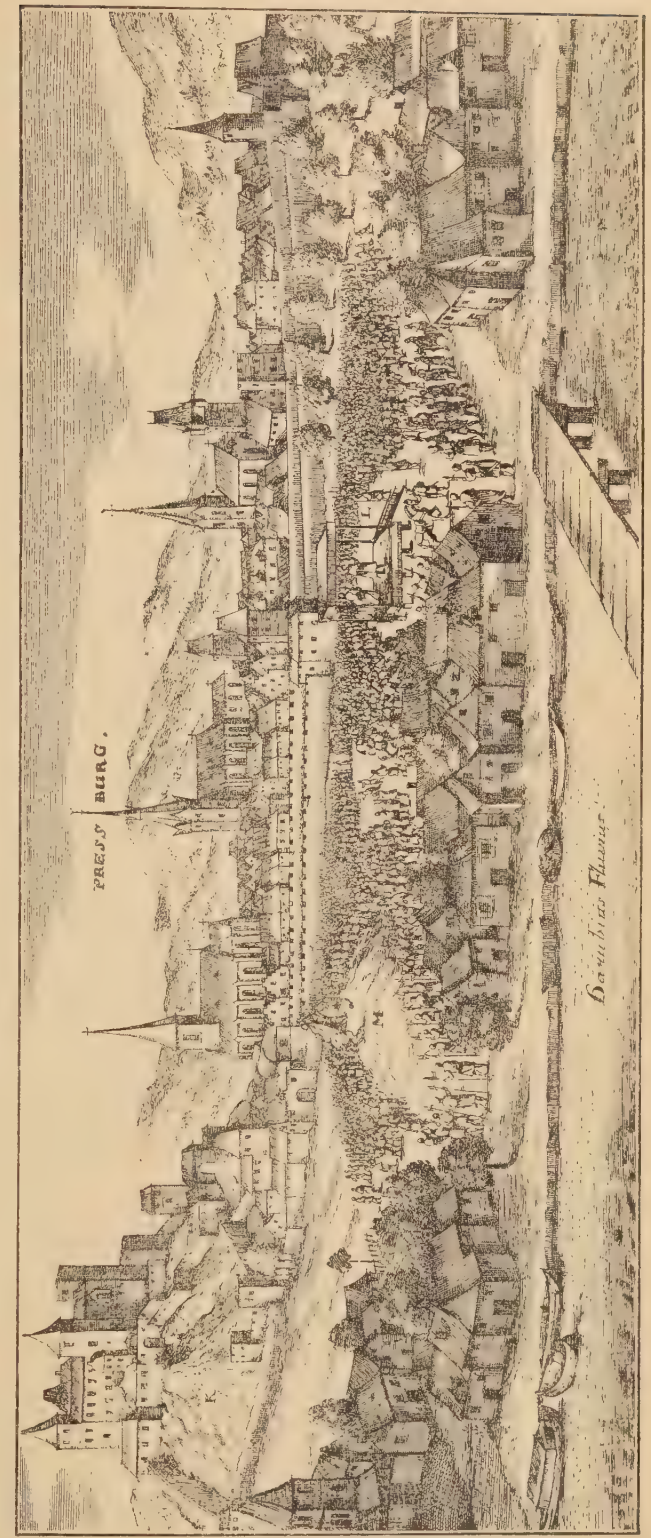

I. Lipót koronázási eskűje.
(Egykorú metszet után.)

érintkezésben. Szeretett alamizsnáskodni s általában jó neven vette, ha minél többen fordúlnak közvetlenül ő hozzá kérelmükkel. Szivesen adott kihallgatást, ámbár csak általános kifejezésekben szokott felelni. Egészben inkább nyárspolgári természet volt, kis állásba való ember, az alsóbb hivatalnok minden jó tulajdonával. Hasonlitott őséhez, II. Fülöp spanyol királyhoz. Kis dolgokban bámulatosan munkás, szorgalmas, de nagy érdekek és szempontok iránt teljesen idegen.

Papnak neveltetvén, hihetetlen elfogultsággal állt szemben a más vallásúakkal. Protestáns tudóssal 1658-ban beszélt először, midőn a császárválasztásról hazatérve, Nürnbergben megnézte a városi könyvtárt, mely protestáns lelkész felügyelete alatt állt. Az ifjú császár nagyon elcsodálkozott a lelkész sokoldalú ismeretein, mert »eddig — mondta — azt hittem, hogy a lutheranusok csupa tudatlan emberek«.[1]

Csaknem félszázadig ült a trónon s ez időben természetesen ő is sokat változott s nagy a különbség az ifjú, az érett férfiú és a korán elaggott, öreges császár-király között. Időszakonkint más-más tulajdonságok élesedtek ki egyéniségében, de jellemének alapvonásai soha sem változtak. Mindig inkább pap maradt, mint világi uralkodó. Mindig megőrzé családi élete szeplőtlenségét; szerető hitves, jó atya volt. De a mint erényei, akképen fogyatkozásai is keveset változtak az idők folyamán. Minthogy papnak nevelték, kezdettől fogva összekeverte a vallást a politikával s országait úgy kormányozta, mint a hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét. Mindvégig megmaradtak absolutistikus hajlamai, a rendi szabadságok iránti legyőzhetetlen ellenszenve, emberismeretének szertelen fogyatékossága, valamint minden önálló elhatározástól való leküzdhetetlen irtózása. Élete minden szakában valósággal rabja maradt környezetének, minisztereinek, ámbár megválasztásukban mindig szerencsétlen volt. Mihelyt azonban valakit tanácsosává tett, bizott benne föltétlenül, ragaszkodott hozzá görcsösen, noha az illető képtelensége, gyakran bűnössége ország-világ előtt nyilvánvalóvá lett. Nem egy kedvelt tanácsosát olyankor kellett elbocsátania, mikor magaviselete már európai botránynyá fajult. Rendeltetése levén, hogy örökre környezetének gyámsága alatt álljon, trónraléptekor természetesen ifjúkora, gyönge testalkata, az ügyek körül tájékozatlansága még inkább idegenekre utalták s uralkodói egyénisége az első években egyáltalában nem lépett előtérbe. Helyette regensség nélkül is tanácsosai, udvaronczai uralkodtak, kik nagyban magasztalták az ifjú császár eszét, képességeit, fenkölt érzését. »De — irta haza a velenczei követ — még eddig semmit sem venni belőlük észre.« Ebből később sem sok nyilvánult, különösen nem tanácsosai, bizalmasai megválasztásában, kikben a jellemet és tehetséget papi nevelésének egyoldalú szempontjai szerint szokta megitélni. Politikusai, diplomatái, a legfőbb tisztségek viselői uralkodása

[1] Zwiedinek v. Südenhorst, Deutsche Geschichte, I. 195.

egész hosszú folyamán kivétel nélkül harmad-negyedrangú tehetségek, gyakran minden képesség és jellem nélküli emberek voltak, kik elökelő

I. Lipót magyar diszruhában.
(Egykorú metszet után.)

állásukat nemcsak a közügy, hanem egyenesen a császár megkárosításával, hiúságuk és bűnös önzésük szolgálatába helyezték. Államférfiu

I. Lipótnak sohasem volt, mert az államférfiút a nemzeti politika talaja szüli s csak a nemzeti érzés ereje neveli nagyra. A császári udvarnak azonban hiányzott minden nemzeti szinezete s inkább felekezeti jelleget viselt.

Ellenben hadvezére, jeles, sőt lángeszű katonája volt Lipótnak mindig. A császári udvar tekintélye, a török elleni küzdelem nemzetközi jelentősége Európa összes országaiból vonzotta a vitéz, bátor, harczra, halálra kész emberek sokaságát. Jöttek mindenfelől hivatlanúl, seregestől, hogy az örök harczok szinhelyén állást, előmenetelt, hirnevet, vagyont szerezzenek. Volt köztük töméntelen kalandor és szerencse-vadász. De voltak komoly, lelkiismeretes, nagyratörő katonák, sőt világra szóló tehetségek is. A véletlenen kivül leginkább ő nekik köszöné Lipót ama tüneményszerű külső sikereket,[1] melyeket uralkodása folyamán elért s melyek teljes kiaknázásához csupán államférfiai hiányoztak. Katonáinak köszönt mindent, noha maga épen nem volt katonatermészet, sőt eleinte a leghatározottabb békeszeretet[2] vezette. A béke barátjává tették ifjúsága, nevelése, gyönge egészségi állapota s e törekvésében támogatta nagybátyja, Lipót Vilmos főherczeg, az uralkodó család nagy tekintélyű hadvezére, ki ez időben már törődött, beteges ember volt s minthogy maga nem állhatott sereg élére, minden harczias politikát ellenzett.

Lipót udvartartását, magánéletét egyszerűség jellemzi. E téren nem utánozta a »napkirályt«, XIV. Lajos franczia királyt, kivel máskülönben a nemzetközi politika mezején uralkodása egész folyamán szakadatlan versengésben, küzdelemben élt. De csupán külsőleg maradt udvartartása egyszerű, tényleg azonban a közjövedelmekhez képest túlságosan költséges volt. Lipót nem tudott gazdálkodni s pazarló asszonyok és fényes ünnepélyek nélkül is többet költött, mint a mennyit szabad lett volna. Egész sereg here, minden rendű és rangú élősdi táplálkozott rajta. Az udvari zenekar kétszer annyiba került, mint az udvari kamara, az akkori legfőbb pénzügyi hatóság, afféle közös pénzügyminiszterium, melynek hatásköre az összes Habsburg-országokra kiterjedt. Lipót atyjától nagyon zavaros pénzügyi viszonyokat örökölt. Uralkodása elején a közjövedelmeket valami 6, a hetvenes években 9 millió tallérra, a XVII. század végén 12 millió frtra becsülik. Csakhogy a kezelésben hihetetlen zűrzavar és lelkiismeretlenség harapózott el. Meggazdagodott minden tisztviselő, csak a császár maradt szegény, a ki följegyzé ugyan napról napra, hány krajczárt vesztett vagy nyert kártyán, de pénzügyminiszterét soha sem vonta számadásra. Már atyjáról, III. Ferdinándról beszélték, hogy mikor azon bosszankodott, hogy valamelyik lova, bármennyire etette, nem akart meghizni, valaki megjegyzé: »Felség! tegye meg kamara-elnöknek, majd meghizik.« Lipót alatt a kamara-elnöknek még jobb dolga volt, mert nevelése következtében az ifjú király a pénzügyekhez egyáltalában nem értett. A corruptio, mely a pénz-

[1] Gaedecke, Die Politik Oesterreichs in dem spanischen Erbfolgskriege, II. 55.

[2] Sagredo velenczei követ 1659-iki jelentése: Fiedler, Fontes Rer. Austr. XXVII.

ügyi kezelésben Bécsben uralkodott, csakhamar európai hirre vergődött. A német fejedelmek, kik Magyarországba segédhadat küldtek, a zsoldfizetést a magok emberei által eszközölték, mert attól féltek, hogy a pénz a császári tisztviselők kezén elkallódik. Politikai tanácsosai sem örvendtek jobb hirnévnek, mint a pénzügyi tisztviselők, »a leggyöngébb, legelvtelenebb, leghitványabb embereknek« tartották őket.[1] Első, vezető ministerévé Lipót már 1657 júniusban egykori nevelőjét, az öreges Portia herczeget tette, a ki minden államférfiúi tehetséget nélkülözött.[2] Okossága, mint az egykorú tudósitás mondja, tényleg tehetetlenség volt. Nem akart mást, mint békét[3] s feláldozott mindent, csakhogy fentarthassa. Lomha, habozó ember, a ki — mondja a velenczei követ, — soha sem tudja magát valamire eltökélni.[4]

A közvélemény felfogása Portia herczegről később sem javult; mindig közönséges udvaroncznak, higvelejűnek, tunyának, kormányzásra képtelennek, papucshősnek festik[5] s tettei igazolják e jellemzést. Csak anyagi érdekeire tudott ügyelni s mikor meghalt (1665), egy milliónál több maradt utána, noha semmivel kezdte. Auersperg János herczeg csak Portia halálával lett ugyan névleg is első titkos tanácsos, vagyis a mai fogalmak szerint miniszterelnök és külügyminister, de Portia képtelensége mellett mindig irányadó befolyást gyakorolt, ámbár semmivel sem ért többet nála, sőt hiúsága, oktalan dicsvágya császárja érdekeinek egyenes elárulására vezette. Noha családos ember volt, vén korában az a rögeszméje támadt, hogy bibornokká nevezteti ki magát. E furcsa szándékát azonban nem Lipót, hanem a Habsburgok örökös ellenségének, XIV. Lajos franczia királynak segítségével igyekezett Rómában valósitani. Hogy a franczia királyt megnyerje magának, koczkára tette a Habsburgok legéletbevágóbb érdekeit s Lipótot a franczia politika szolgálatába helyezte. Árulását a pápa leplezte le, ki a bibornokok kinevezésénél Lipót és Lajos jelöltjeit egyaránt mellőzte s mikor Lipót ezt zokon vette, föltárta előtte a helyzetet. Csak úgy tudta meg Lipót, hogy Auersperg a francziák segélyével akart bibornok lenni. 1669 végén elcsapta ugyan, azt azonban nem engedte meg, hogy az árulót perbe fogják, noha sokan sürgették, mert meg akarták volna hivataloskodása közben szerzett roppant jószágaitól fosztani. A Portiáknál és Auerspergeknél mindenesetre többet ért utódjok, Lobkowitz Venczel herczeg, előbb a hadi tanács elnöke, mely állásban akkor nemcsak a katonai ügyek, hanem a portával való diplomatiai alkudozások és érintkezések is egyesültek. Lobkowitz[6] tapasztalt, járatos, ámbár épen nem

[1] Pauler Gyula, Wesselényi és társai összeesküvése, I. 39.

[2] Nani velenczei követ. Pribram, Oesterreichs Politik bei der Wahl K. Leopolds Archiv für Öst. Gesch. LXXIII. 100.

[3] Egy franczia a bécsi udvarról, Mittheil. des Instituts f. öst. Geschichtsf. XII. 289.

[4] Fiedler: Fontes Rer. Austr. XXVII. 116.

[5] Sagredo jelentése, 1665.

[6] Életrajzát németül megirta Wolf Ádám.

kiváló elme. Mikor a hatalom élére került, már idős, de szép, előkelő modorú és külsejű férfiú volt, a ki nagy lábon élt s vén korában is sok időt áldozott a társas élvezeteknek. Szellemes, élczes ember volt, szeretett tánczolni, udvarolni, mulatni. E mellett határtalan hiuság és nagyravágyás élt benne, mely hibáit a franczia diplomatia mesterileg ki tudta aknázni. Mint politikus elbizakodott, kiméletlen, erőszakos volt minden jog- és erkölcsi érzés nélkül. Még mint a hadi tanács elnöke sokat érintkezett a magyarokkal, kik önkénykedő természete miatt hamar meggyűlölték. Ellenben Lipót nagyon megszerette s Portia halálakor főudvarmesterévé, Auersperg bukásakor első, főministerévé, az osztrák Habsburgok kül- és belpolitikájának legfőbb intézőjévé nevezte ki. Föltétlenül bizott benne s ismételve biztosította, hogy szivből szereti s hogy bizalmát nemcsak szóval, hanem tettel is kimutatja ország-világ előtt.[1] Lobkowitz azonban császárja bizalmával épen úgy visszaélt, mint Auersperg. Utóbb hivatalos vizsgálat állapitotta meg, hogy szavaival és tetteivel hűtlenséget és árulást követett el urán, ki elcsapta ugyan, de azt ismét nem tűrte, hogy birái elé állitsák.

Ha ilyenek voltak a vezérlő politikusok, a többiek sem állhattak az erkölcsi és értelmi erő valami magas szinvonalán. Legtovább megmaradt Lipót mellett pénzügyministere, Sinzendorf Lajos gróf, az udvari kamara elnöke. Mindnyájok közt a legméltatlanabb a bizalomra; dölyfös, tudatlan, pénzügyekhez nem értő, de a maga zsebe megtömésében annál élelmesebb ember. 20,000 tallér értékű vagyonnal kezdte s óriási költekezései daczára több milliót gyűjtött. Noha a titkos tanácsban ismételve felszólaltak gazdálkodása ellen s figyelmeztették űzelmeire a császárt, ez 1679-ig meghagyta állásában. Sinzendorf tudott magának védelmező büntársakat szerezni. Hamis eskűtől, lopástól, csalástól sem riadt vissza. 1679-ben végre perbe fogták s minthogy szörnyű sikkasztásai részben saját vallomása következtében kiderültek, 1.970,000 tallér megtérítésére itélték, mely összegből mintegy másfél milliót ki is fizetett, roppant jószágai egy részét engedve át a kincstárnak.[2]

E vezéremberek mellett az ifjú uralkodót még számosan, a kiválóbbak titkos tanácsosi ranggal környezték. A titkos tanács volt az a testület, mely a legfontosabb államügyekben véleményt mondott s szakkérdésekben albizottságokra oszlott. Minthogy Lipót kevés válogatással adományozta a titkos tanácsosságot, a tanácsba a legkülönbözőbb, tapasztalatlan, csak egyéni érdeket hajhászó elemek jutottak be. »A tanácsosok, — mondja a velenczei követ[3] — nem az államot, hanem az egyes pártokat szolgálják, még pedig oly bősz indulattal, hogy nem urok érdekeinek védelmére, hanem azért szoktak összegyűlni, hogy egymás fondorlatait meghiúsítsák. Egyéme-

[1] Lipót levelei Lobkowitzhoz. Közzé tette Dworak: Archiv für öst. Gesch. LXXX.
[2] Newald, Belagerung Wiens, II. 7.
[3] Nani 1658-iki jelentése.

lyikük olyan üres fejű, hogy közdolgokról beszélni sem lehet vele a nélkül, hogy el ne mosolyodjunk s oda ne legyünk az álmélkodástól.«

Később valóban lehetőleg mellőzni kellett a titkos tanácsot s Lipót csak a megbizhatóbbakat szokta úgynevezett titkos értekezletre, ma minister-tanácsnak neveznők, meghivni. Egészben környezetének világi tagjai az ifjú uralkodóban absolutistikus hajlamait, az egyháziak vallásos buzgalmát élesztették s szakadatlanul táplálták benne azon szellemet, mely uralkodását sajátos szinezetüvé tette.

Kiválóbb magyar egyéniség az uralkodó környezetében nem volt s ez a tény világosan megjelöli azt a helyet, melyet Magyarország az udvari politikában ez idő szerint elfoglalt. Magában véve nem lett volna baj, hogy a császár környezetében hiányzott a magyar elem, mert a magyar törvények gondosan megóvták a magyar államkormányzat teljes önállóságát és függetlenségét. Ama koronázó hitlevélben, melyet Lipót az úr szine előtt szent esküvel erősitett meg s melyet a rendek szokás szerint a törvénytárba igtattak, Magyarország kormányzata ez időben is olyannak jelentkezik, minővé a bécsi béke s a reá vonatkozó törvények formálták. A hitlevél kimondja, hogy az ország saját törvényei szerint kormányzandó, legalább három évenként országgyűlés tartandó, magyar ügyekben a király csupán magyarok tanácsával élhet, a végvárakban a törvény engedte kivételeken kivül csakis magyar katonák és kapitányok lehetnek, az igazságszolgáltatás a hazai törvények szerint eszközlendő, a szabad királyi városok jogaikban megtartandók s a szent korona az országból ki nem vihető. Különösen szabatosan intézkedik a hitlevél a vallásügyről s nemcsak világosan megerősíti az 1608-iki törvényeket s a linczi békét, hanem külön is megigérteti a királylyal, hogy a vallás szabad gyakorlatát sértetlenül fentartja. Szabad és önálló volt tehát Magyarország s nem volt reá szüksége, hogy a bécsi udvarban magyarok legyenek. Csakhogy a fent jelzett jogállapot csupán a törvénykönyvben állt fenn, mig a gyakorlati életbe vajmi kevés ment át belőle.

A tényleges állapotok homlokegyenest ellenkeztek a törvénynyel. Trónra léptekor Lipót úgy folytatta az uralkodást, mint atyja tette. Elméletben Magyarország önálló volt, de gyakorlatban idegenek intézték sorsát, a melynek alakulatára neki magának alig volt befolyása. Fennállottak ugyan a régi magyar főhatóságok, volt az országnak nádora, gróf Wesselényi Ferencz, a jeles, vitéz katona, nagy műveltségű, hazafias érzésű politikus; volt országbirája, gróf Nádasdy Ferencz, az akkori nemzedék egyik legeszesebb embere; volt a szlavon-horvát részeknek bánjuk, gróf Zrinyi Miklós, kora legnagyobb magyarja, jeles költő és iró, európai jelentőségű egyéniség; a kamara és a többi közhivatalok élén szintén magyarok álltak, csakhogy egyiknek sem maradt igazi hatásköre s nem ők, hanem a király idegen tanácsosai kormányozták Magyarországot, melyet nem tekintettek egyébnek, mint végvidéki területnek azon kizárólagos rendeltetéssel, hogy az örökös tartományoktól távol tartsa a török veszedelmet. Magyarországot,

ha nem is jogilag, de tényleg kiszolgáltatták a töröknek, hogy a veszedelmet levezessék Ausztriáról. Noha az európai közvélemény a császárt s a vele azonos magyar királyt tekinté a török elleni küzdelem főzászlóvivőjének, a bécsi udvar maga ezt a zászlót rég elejtette s ötven éven át folyton azon fáradozott, hogy a békét a szultánnal minden áron fentartsa. Elérte czélját s a zsitvatoroki szerződés óta az udvar mindig békében élt a portával. De nem Magyarország, mert a török azt mondotta, hogy neki nincs frigye a magyarral, hanem csakis a némettel s igy nem köteles Magyarországot kimélni. Az udvar meg nemcsak nem védte a magyarokat, hanem hogy a portát ne ingerelje, egyenesen gátolta őket az önvédelemben, a török támadások megtorlásában. A török folyton zavarta tehát portyázásaival, beütéseivel, hódoltatásaival a magyarság nyugalmát. Igy pár hóval Lipót trónra lépte után Kassa városa vidékét dulta fel s sok előkelő embert, köztük a szepesi kamara egy tanácsosát elfogta.[1] Egykorúak évenként 10,000 lélekre becsülik azt az átlagos veszteséget, melyet a királyi Magyarország a török beütések következtében szenvedett. Csupán a rabszijon elhajtottak száma félévszázad folyamán meghaladta a nyolczvanezret. Az emberveszteséggel természetesen karöltve járt a vagyoni pusztulás, a tömegek elszegényedése, a békés munka megnehezitése s az összes nemzeti erők rohamos hanyatlása. Az udvar ezt nem igyekezett gátolni, mert csak úgy vásárolhatta meg a maga békéjét, ha Magyarországon szabad kezet enged a töröknek. Igy az országnak önálló életczélja többé nem volt. Nem önmagának élt, hanem azért, hogy védelmet nyujtson az örökös tartományoknak s elháritsa a török támadást Ausztriáról. Egyszerű határőrvidéknek nézték s ennek megfelelően kormányozták, tekintet nélkül saját érdekeire és szükségleteire. Törvény biztositotta jogait nem vették számba s már ez időben czélúl tűzték ki, hogy eltörlik a királyválasztás jogát, noha akkor ennek is inkább csak erkölcsi értéke, mint valóságos tartalma volt. Európa választó királyságnak ismerte Magyarországot, pedig ez időben már csak látszólag volt az. A Habsburg-trónörökést a magyarok mindig királylyá választották s ha kissé nehezebben ment, mint 1655-ben Lipót választásakor, pénz némitotta el az ellenkezőket. Igy a királyválasztás joga legfölebb egyeseknek hozott hasznot. Az uralkodó család azonban mégis örökössé szerette volna tenni a magyar királyságot, hogy nemzetközi tekintélyét gyarapitsa s az eszme hivei azt hirdették, hogy ha a magyarok teljesitik a király óhaját, ő viszont minden erejét Magyarország felszabaditására forditja. A magyarok ellenkezőleg érveltek; azt mondották, szabaditsa meg az országot a töröktől s ők készségesen választják örökös urokká. Öt embernyom keserű tapasztalatai után nehezen hihették, hogy a királyi hatalom szakit a hagyományos politikával s beváltja I. Ferdinánd óta ezerszer ismételt igéretét, az ország felszabadi-

[1] Szerémi: Tört. Tár, 1897. 192.

tására. Pedig magyar részről gyakran utaltak reá, minő mérhetetlen erőre és hatalomra tehet szert az uralkodó család, ha felszabadítja az országot. Keletre, hol egész Konstantinápolyig övé lehet minden, igyekeztek figyelmét terelni. A magyar politikusokban szilárdan élt a hit, hogy a király, »ha csak az egy Magyarországot foglalja vissza hajdani terjedelmében, többet nyert, mintha Bécstől Hollandiáig parancsolna, mert a Fekete tengertől az Adriáig valamennyi tartomány felségedet fogja magyar királyúl elismerni.« [1] Ezt a felfogást az udvar sohasem akarta megérteni s épen az ellenkező irányban haladt. Egyedül a nyugat iránt érdeklődött s ott igyekezett hatalmát gyarapitani. Ellenben abbeli hivatását, hogy ő az iszlam elleni védekezés természetes vezére, már csak úgy értelmezte, hogy ő a vezér akkor, ha a szultán támad, máskülönben pedig nem szabad áldozattól visszariadnia, hogy a portát a béke megtartására birja. Hogy czélt érjen, kiszolgáltatta neki Magyarországot, mi ez ellen a magyarok örökösen tiltakoztak s folyton panaszszal, néha fenyegetéssel ostromolták az udvart. Ez nemcsak nem orvosolta a panaszt, hanem mindinkább elidegenedett a magyaroktól, kik nem férnek meg bőrükben, nem méltányolják az áldozatokat, melyeket értük királyuk hoz. Rakonczátlanoknak nevezték s végre jobban gyűlölték őket, mint akár a törököt. Azt mondották: »A magyarokban bizni nem lehet.[2]« »Magyarországnak nem jó erősnek lenni,« Itthon meg: »Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy s pénzed se legyen sok,« szavakban foglalták össze az udvar nézetét a magyarokról. Bécsben egyenesen úgy okoskodtak hogy, ha Magyarország három részre darabolva nem lenne, ha a császári hatalom felszabaditaná, s a magyaroknak nem kellene többé a töröktől félniök, soha sem lehetne őket féken tartani, mert idegen király helyett magok közül ültetnének valakit a trónra.[3] Egyik előkelő tanácsos nyiltan azt vallotta, hogy inkább Bécs is a töröké legyen, semhogy Buda visszakerüljön a magyarok kezébe.

Mindezt első sorban az okozta, hogy, mint Lippay György esztergomi érsek mondá,

Olyak adnak a királynak tanácsot,
Kik nem ették az alföldi kalácsot.[4]

Két idegen világ állt itt szemben egymással. Nádasdy, »a ki köztük forog, tudja állapotukat«, már 1659-ben irta: »sem ratio, sem politika, sem pénz,

[1] Ezt csak 1683-ban irta ugyan Esterházy Pál nádor, de ez volt a Habsburg-párti magyar közvélemény nézete mindenkor. Bubics-Merényi, Herczeg Esterházy Pál élete, (Tört. Életrajzok, 1895.) 213.

[2] 1658 február 13-iki levél. Wolf, id. m. 116.

[3] Ez a felfogás száz változatban előfordul az egykorú bécsi követi jelentésekben és pedig velenczei, franczia s más iratokban (igy Bonsy franczia követ 1663 április 21-iki velenczei jelentésében: Mon. hist. Slav. Mer. XIX. 224.), akár barátai, akár ellenségei a császári udvarnak.

[4] Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 410.

egyszóval semmi, félelemnél egyéb a németet magyarokhoz jóvá nem teszi.« [1] Lipót király már ifjú koránál fogva sem volt képes tanácsosai és a magyarok közt barátságosabb viszonyt teremteni s különben is politikailag és vallásilag teljesen idegenül állt szemben akkor még túlnyomóan protestáns magyar országával. Zrinyi Miklós egy pillanatig még jót remélt az új uralkodótól, ámbár tudta, hogy tanácsosai halálosan gyülölik a magyarokat s az udvar vasövvel zárja el nemzetétől a királyt. De már a nádor hamar meggyőződött, hogy a trónváltozás nem javitotta az addigi viszonyokat. »Itten — irja elkeseredve 1658 augusztus 16-ikán Bécsből — mind egészségemet, mind emberségemet s értékemet elveszitettem. Mivel sem becsületem, sem auctoritásom s csak nézéssel sem akarván hazám veszedelmében részes lennem, holnapi napon haza megyek.« [2] Maga a közvélemény Lipót trónra lépte első pillanatától kezdve nyugtalanságot érzett, s a nélkül hogy történt volna valami, aggodalom fogta el a kedélyeket. »Azt mondják itten — irja 1657 június 10-ikén Pozsonyból Osztrosits Miklósné férjének — hogy nagy reformatiót akarnak kezdeni még Magyarországon is.« [3]

Egyelőre azonban az ifjú királyt és tanácsosait más feladatok foglalkoztatták. Ezek Lipót házassága, a spanyol örökség biztositása, és a császárválasztás. A Habsburgok spanyol ága kihalófélben volt. IV. Fülöp királynak nem volt figyermeke s minthogy a saliai törvény kizárta a női ágat a trónöröklésből, Lipót, mint legközelebbi vérrokon, az esetleg megnyiló roppant spanyol örökség egyetlen törvényes örökösének tekintette magát. Jogát azonban új házassággal óhajtotta végképen megszilárditani. Megkérette Fülöp király legidősebb leányának kezét. Ezzel párhuzamosan tárgyalások indittattak a német fejedelmekkel a császárválasztás iránt. Melyik a fontosabb, a spanyol örökség biztositása vagy a császárválasztás, az iránt az udvarban eleinte eltértek a vélemények. Auersperg herczeg fődolognak, »primum fundamentum«-nak a spanyol örökséget, illetve a házasságot tekintette s azt ajánlotta, hogy a császári koronát, mely úgy sem lesz a spanyollal összeegyeztethető, Lipót engedje át családja más tagjának. E tétova közben mindkét czél veszélyeztetve lett s Lipót majdnem elesett a feleségtől, valamint a császárságtól. Szerencsére a spanyol király nem sokáig késett a válaszszal s kikosarazta az ifjú kérőt.

Erre azután az udvar egész erejét a császárválasztásra összpontosította. Csakhogy immár komoly nehézségek támadtak, mert az eszme hogy ne Lipót, hanem a Habsburg-család más tagja, esetleg Lipót Vilmos főherczeg választassék meg, a németek közt némi visszhangot keltett. A főherczeg elutasitotta ugyan a jelöltséget, de ekkor meg Ferdinánd tiroli főherczeg lépett előtérbe. Franczia-, Angol- és Svédország a legnagyobb erővel dolgoztak Lipót ellen, ki eleinte a választó fejedelmek közül

[1] Szilágyi: Századok, 1874. 475.

[2] Levele a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

[3] Komáromy András közlése: Tört. Tár, 1889. 155.

csupán egyre számithatott bizton, mig a többit egyenkint kellett megnyernie, a mi rengeteg időt, munkát, kivált pénzt igényelt.[1] Maga Lipót semmi áron sem akart a császári koronáról lemondani, melyet összes koronái között a legértékesebbnek tartott. De dicsvágyát szivébe zárta s azt hangoztatta, hogy a legnagyobb veszély hárulna a német birodalomra s az egész kereszténységre, ha a török azt hallaná, hogy a Habsburgok elestek a császárságtól.[2] Hogy a tárgyalások szinhelyéhez közelebb legyen, már kevéssel trónra lépte után, július derekán Prágába költözött, honnan utóbb a birodalomba ment. Csak 1658 július 1-jén választatott császárrá s egy hosszú esztendőnél tovább távol volt bécsi székhelyétől. Már ez okból sem kisérhette figyelemmel a magyar ügyeket, melyek e közben válságos fordulatot vettek. A válság nem királyi területen támadt ugyan, hanem Lengyelországban s Erdélyben, de nagy része volt benne az udvarnak is. Már III. Ferdinánd szövetkezett Lengyelországgal II. Rákóczy György erdélyi fejedelem ellen. Lipót örökségül kapta a szerződést s néhány héttel trónra lépte után a lengyelek segitségére küldötte hadait. Ezzel kezdődtek Lipót háborúi, melyek egész uralkodását végig kisérik. Első háború, noha lengyel földön folyt, Magyarország további sorsára, egész jövőjének alakulatára gyökeres hatást gyakorolt. A magyarság egy részével küzdött Lipót ott is s hozzájárult a romláshoz, mely az országot csakhamar sujtotta.

II. FEJEZET.

II. Rákóczy György és Lengyelország felosztása.

II. Rákóczy György, ki »nagyon boldog környülállások közt vevé által az erdélyi fejedelemséget«,[3] csaknem egy évtizeden át [vitte erős kézzel Erdélyben az uralkodást. Atyjától a tulajdonképeni erdélyi földön kivül a magyar részekből jelentékeny területet örökölt. Az úgynevezett partium akkor Máramaros, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd és Szőrény vármegyékből állt melyek a Felső Tiszától az Al-Dunáig védő övként környezték a fejedelemséget. Sőt ezen kivül két más vármegye, Szatmár és Szabolcs volt kezén; ezeket személyesen birta életfogytiglan, illetve azon időre, mig erdélyi fejedelem, a mi egynek vétetett, mert kizártnak látszott az eshetőség, hogy életében elvesztheté a fejedelemséget. Hatalmas területek ura volt tehát II. György s Kolosvár, Brassó, Fehérvár és Nagy-Szeben mellett Debreczen, Várad, Belényes, Lugos, Karánsebes jelentek meg országgyűlésein. Legtöbb maga is erődített hely, némelyik tekintélyes vár, melyekhez még Huszt, Ecsed, Jenő, Kálló és Szatmár

[1] E munkásságot részletesen leirja Pribram: Archiv f. öst. Gesch. LXXIII.

[2] Augusztus 27-iki levele. U. ott, LXXX. 463.

[3] Gróf Bethlen Imre, II. Rákóczy György ideje, 22.

járultak. A honvédelmet még atyja, az öreg Rákóczy György lelkiismeretesen szervezte. Nem alakitott ugyan állandó hadsereget, de a fogadott katonaság s a nemesi fölkelés a végvárrendszerre támaszkodva teljes oltalmat biztositott az országnak bárhonnan jövő külső támadás ellen. A véghelyeket, s magában az országban Kolozsvárt, Dévát, Szamos-Ujvárt, Fogarast, Kővárt a fejedelem jó karba helyezte, kellő hadiszerrel és őrséggel látta el. A hadszervezet igen jó volt tehát, csakhogy kizárólag a védelem czéljainak szolgált s ezzel kényszeritőleg megszabta II. Rákóczy György politikájának irányát. Ez éveken át nem is hagyta el természetes medrét s abban a mozgalmas időben, midőn Európa nagy részét a harmincz éves háború befejeztével is szakadatlanúl dúlta a háború, — 1656-ban Velencze s a török birodalom, Franczia- és Spanyolország, Svéd-, Orosz- és Lengyelország vivtak egymással gyilkos harczokat, — Erdély és részei valóságos oazisként jelentkeznek. A királyi Magyarország sóhajtozva, irigy szemmel nézte a boldog Erdélyt, mely török oltalom alatt békében él, várait, városait, falvait megtartotta, mig a királyi terület a német uralom alatt rettenetesen elpusztult.[1] A fejedelemség a békés munka, a belső nyugalom és biztosság tűzhelye volt s a kedvező viszonyok a társadalomra erősen átalakitó hatást gyakoroltak. A nemesség a hosszú béke folyamán tanulásra adta magát s ez időben »Erdély sokkal esméretesebb vala az idegen túdós világ előtt, mint Magyarország«. Nemzetközileg nem volt ugyan önálló, hanem török hűbéri főuralom alatt állt. De a főhatalom soha oly enyhe nem volt, mint épen ez időben s alig nyilvánult másban, mint évi adófizetésben. Ez adó pedig igen csekély, Erdélyért magáért 10,000, a részekért 5000, összesen évi 15,000 arany volt, s 1659-ben maguk az erdélyiek mondották, hogy »többet fizetett a török nemzetnek esztendőnkint Magyarország egy vármegyéje, mint mi egész országul«. Ennek megfelelően a nép igen mérsékelt adóterhet viselt. Igy a szászokon kivül az összes városok csak 5,245 frt évi adót fizettek. Mig például Magyarországon a kis Modortól 7,500, Bazintól 5000 frt taksát szedtek, a náluk jóval nagyobb és gazdagabb, a kincses Kolozsvár csak 2,400, Várad meg épen 1,400 frttal volt megróva. Mindazáltal a befolyó közjövedelmek dúsan fedezték a közszükségleteket s minthogy a középkori felfogás az államháztartás s a fejedelem magánháztartása közt nem tett különbséget, Rákóczy György évenként igen tetemes összegeket takaritott meg s helyezett el biztos magyarországi várainak kincstáraiban.[2] A közvélemény őt tartotta Európa leggazdagabb, ingó és ingatlan magánvagyon tekintetében legdúsabb uralkodójának. Mindenesetre rendkivül gazdag s földrészünk egyik legnagyobb földesura volt, mert még unokája, II. Ferencz magánjószágainak kiterjedése is meghaladta a százhúsz négyszög mértföldet,[3] noha

[1] Zrinyi Miklós siralmas panasza. Közli Kanyaró Ferencz: Tört. Tár, 1890.
[2] Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. XII. 255.
[3] Thaly Kálmán, Tanulmányok a Rákóczi-korból, 28.

A Rákóczy-kastély Sárospatakon.

(Rajzolta Cserna Károly.)

időközben némi szaporodáson, a zborói uradalmon kivül igen sok el is kallódott belőle. Ép oly töméntelenek voltak ingó tőkéi, kincsei, melyeket már 1652-ben többre becsültek 10 milliónál, s melyek állandó szaporodását évenkint fél millióra tették.[1] E kincseket a hozzáférhetetlen Munkács, Patak s más magyar várakban gondosan őrizte és gyarapitotta[2] édes anyja, az öreg fejedelemasszony, a derék Lorántffy Zsuzsánna.

A kezében összehalmozódott hatalmat II. Rákóczy György nagyon erőteljesen gyakorolta s »absolutus fejedelemnek« mondotta magát. Tényleg korlátlanul uralkodott, ámbár formailag nem törölte el a régi rendi alkotmányt és intézményeket. Az országgyűlés évenkint kétszer, ha kellett, bármikor összegyűlt s törvényt hozott. De mindig csak az lett törvény, mit a fejedelem kivánt s az összes rendi intézmények az ő akaratának végrehajtóivá alakultak át. Annak a tusának, mely Magyarországon királyság és rendiség közt országgyűlésen és vármegyében szakadatlanúl folyt, sőt mindinkább elmérgesedett, Erdélyben ez időben nyoma is alig található. Ott is megvoltak a rendi önkormányzat szervei, de nem mertek a fejedelemmel ellenkezni, ki saját akaratának engedelmes eszközeivé tette azokat. Törvényhozásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, a béke és a háború dolgaiban szabadon érvényesült a fejedelem szava s tanácsosai csak azt tették, a mit ő rájuk parancsolt. Rendesen jót akart s nem támadt, mint a királyi hatalom a magyar részeken, az alattvalók lelkiismerete és nemzeti érzése ellen. Maga II. György a kálvinista vallás lelkesült hive s általában a protestantismus egyik zászlóvivője volt ugyan, de nem változtatott a fennálló egyházpolitikai állapoton, mely a négy bevett felekezet egyenjogúságán nyugodott. Barátja volt a békés haladásnak, a jólét szabályos fejlődésének, megpróbálkozott a codificatióval, összegyűjtötte a fenálló jogot, s ő szentesitette és tétette közzé az Approbaták neve alatt ismert törvénykönyvet. Irodalom, tudomány, iskolaügy iránt melegen érdeklődött s maga is kiválóan művelt, sok jó tulajdonnal megáldott ember volt. Boldog házasságban élt Báthory Zsófiával, ki egy fiúgyermekkel, I. Rákóczy Ferenczczel ajándékozta meg. A rendek a kiskorú gyermeket atyja utódává választották s a szultán készségesen megerősitette a választást. Igy a Rákóczi család uralkodása Erdélyben, valamint Erdély további békés, szabályos

[1] Szilágyi, Erdély s az északkeleti háború, I. 207.

[2] Hogy a gazdagságáról keringő hirek nem tuloztak, az kétségtelen. Mikor Regécz és Patak 1685-ben a császáriak kezébe került, noha Munkács volt, mint legerősebb vár, a családi kincs főtárháza, a két helyen őrzött vagyon értékét II. Rákóczi Ferencz a leltárak szerint több millióra becsülte. Mikor pedig végre Munkács is megnyitotta kapuit a németek előtt, ezek a Rákóczi-árvák javait összeirták s Bécsbe küldték. Ott Kollonics kezébe kerültek, ki utóbb egy részüket kiadta az örökösöknek. A munkácsi kincsek nagy részét azonban a németek s egyes magyarok egyszerűen elsikkasztották. (Komáromy András: Századok, 1891. 736—50.) Mindazáltal milliókra ment az is, a mi visszakerült, s ez maga bizonyitja, milyen mérhetetlen lehetett az 1657 körül, mely idő után a beállott megpróbáltatások közt nem igen gyarapodhatott többé.

fejlődése hosszú időre biztosítottnak látszott, s ha a fejedelem még egy évtizedig folytatja békepolitikáját, hatalma kétségtelenül olyan nagyarányú gyarapodást nyer, melylyel legmagasabb szárnyalású ábrándjait is

Lorántffy Zsuzsánna erkélye a sárospataki kastélyon.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

kielégíthette volna. De már ez időben is elég erős volt arra, hogy történelmi hivatását az egész magyar nemzet javára háborítatlanúl teljesítse. Erdély tartotta fen az egyensúlyt a magyar állam területén; ereje, tekintélye

állta útját annak, hogy a porta teljesen meghódoltassa, a bécsi udvar meg ősi intézményeitől, melyek nemzeti lételét és a lelkiismeret szabadságát biztositották, megfossza az országot. Bécsben és Konstantinápolyban egyaránt számba kellett venni s számba is vették Erdély hatalmi állását s a mint annak idején Erdélylyel vagy legalább közvetítésével kötötték meg a bécsi, a zsitvatoroki, a linczi békét, Erdélyre való nézve soha sem is merték teljesen mellőzni e szerződéseket. Rajtuk nyugodott Erdély viszonya a két nagyhatalomhoz s földrajzi fekvésével, hatalmi eszközeivel a fejedelemség állandóan mérséklő befolyást gyakorolt magyarországi törekvéseikre. Másrészt a bécsi és a konstantinápolyi udvarok Erdély sorsára szintén döntő hatással lehettek s a két állam volt az, melyre Erdélynek a legnagyobb figyelemmel kellett lennie. A Habsburgokkal szemben, noha Erdély kivül állt Szent-István koronája kötelékén,[1] a fejedelem óvatos, udvarias magatartást követelt. »Az ausztriai háznak szolgálni kivánunk« — irta az esztergomi érseknek, — mert »mi nekünk, jó apám uram, békesség kell; adott Isten eleget, senkiét nem kivánjuk«.[2] Ez azonban csak szólásmód volt. Tényleg olthatatlan dicsvágy égett Rákóczy szivében s türelmetlenül, izgatottan leste a pillanatot, hogy lelke titkos vágyát kielégithesse. Királyi koronára áhitozott. Sokáig nem tudta ugyan, melyik királyi korona megszerzésére irányozza törekvéseit s Pozsonyban vagy Varsóban valósithatja-e könnyebben vágyait? De foglalkozott az eszmével s tervei előkészitésére a moldvai és havas-alföldi vajdákat fegyverrel vetette alá felsőbbségének. Alkudozásba lépett a tatárokkal, kiknek országa Moldvával volt határos s kik a szultán hűbéresei voltak, továbbá a kozákokkal, kik névleg lengyel alattvalók ugyan, de folyton lázongtak a gyönge lengyel királyok ellen. Magyarországban szintén sokakkal állt érintkezésben, s kétségkivül arra számitott, hogy az egész protestáns társadalom köréje sorakozik, ha egyszer a tettek mezejére kell lépnie.

Bécsben ismerték e viszonyokat s a külső udvariasság daczára nemcsak bizalmatlanúl, hanem ellenséges indulattal kisérték Rákóczy működését. Őt tartották a gyűlölt »magyar szabadság« oltalmazójának s őt okolták a magyarok nyakassága miatt, kikkel titkos egyetértésben áll.[3] Vigyáztak reá. De azért Porcia, Auersperg, Waldstein s az udvar többi hatalmasai igen kedvesen vették gyakori ajándékait, főleg a sok szép török lovat. Olykor-olykor meg ők tettek neki valami jelentéktelen részletkérdésben, határvillongási ügyben engedményeket. De a bécsi politika rendszerébe elvileg nem

[1] 1659 márczius 26-ki proclamatiójukban a rendek igy nevezik magokat: »Mi Erdély országának három nemzetből álló rendei, kiket az úr isten az ő igaz itéletéből boldog emlékezetű királyinknak birodalma alól idegen nemzetnek hatalma alá rendelt« s fájdalommal említik, hogy »atyánkfiaival, nemes Magyarországgal mostan egy korona alatt« nem lehetnek. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 216—7«.

[2] 1655 augusztus 1-én kelt levele: Szilágyi, Erdély és az é.-k. háború, I. 421—2.

[3] Wolf, Fürst Wenzel Lobkowitz, 141.

illett a protestáns erdélyi fejedelem, nem illett az erős Erdély. Mikor 1655-ben Wesselényi Ferencz nádorrá választatott, Rákóczi, ki személyes ellenségének tartotta, az udvarnak sajátszerű ajánlatot tett. Felajánlotta közreműködését oly irányban, hogy a »nyughatatlan elméket Magyarországban közös erővel« zabolázzák meg. De Bécsben épen ő benne biztak legkevésbbé, s udvariasan ugyan, de határozottan elutasitották ajánlatát. Mikor pedig 1656-ban a fejedelem harczias terveiről és külföldi tárgyalásairól »sok fabulás hir« érkezett Bécsbe, magatartása az udvari körökben erős visszatetszést keltett s az ellenséges indulat sokszor durva szavakban nyilatkozott. Egy kanál vizben is megfojtották volna, de minthogy nem tehették, hóditó szándékai valósitását minden áron meg akarták hiúsitani.

Egészen másképen alakultak a fejedelem és Erdély viszonyai hűbérurához, a szultánhoz, ekkor IV. Mohamedhez, ki ez időben még egészen tehetetlen ifjú[1] volt. A szultán maga nem érdeklődött közügyek iránt, hanem éjjeleit a háremben, a napot a szabadban töltötte vadászattal, melyhez néha sok ezer embert rendelt ki hajtóul. Azt mondották róla, hogy atyja, kit megöletett (nem ugyan ő, mert akkor még gyermek volt, hanem a lázadó janicsárok, kik a gyermeket trónra ültették), átkozta meg, hogy úgy éljen, mint a vad a mezőn. Csakugyan kóbor életet folytatott. Nem szerette örökké forrongó, háborgó fővárosát, hanem ideje nagy részét vidéken töltötte, s vadászszenvedélyének élt.[2] Helyette édes anyja, az orosz származású Zaime, ez időben még fiatal, szép és szellemes nő, vitte az uralmat és pedig nagy és nehéz gondok közt, mert nem birta azt a férfiút megtalálni, a ki feladatában segiteni képes. 1650 őszétől 1657 szeptemberéig 13 nagyvezér állt a kormányzat élén. Minduntalan változást kellett eszközölni; az egyiket megölték, a másikat elcsapták, mihelyt képtelensége bebizonyult. Ez örökös kormányváltozás bajait fokozta az, hogy a porta Velenczével évek óta háborúban állt s minden erőlködése mellett sem birt katonai sikert elérni. Természetes, hogy a nehéz viszonyok közt a szultán nem sokat törődhetett hűbéres országaival. A fejetlenség közben azt tehették, a mit akartak s ez időt használta fel Rákóczy György, hogy a moldvai és havassalföldi vajdákat fegyverrel kényszeritse felsőbbsége elismerésére. A portán nem tetszettek ugyan viselt dolgai, de szemet húnytak előttük s örültek, hogy Rákóczy még veszedelmesebb vállalatot nem kezdeményez.

Csakhogy a sok évi fejetlenség Konstantinápolyban 1656 szeptember 15-ikén egyszerre megszünt. Zaime szultána végre megtalálta azt az embert, a kit keresett, a kire szüksége volt. Ama napon Köprili Mohamed kapta

[1] A velenczei követi jelentések egyike 1638-ra, másika 1641-re teszi születése évét. Barozzi-Baschet, Le Relazioni degli ambasciatori di Turchia, II. 133. és 203.

[2] Életmódjáról s vadászatairól sok érdekes adat van az erdélyi követek, főleg Paskó Kristóf jelentéseiben, Török-Magyar Tört. Emlékek, IV.

Török hárem belseje.
(XVII. századi festmény a Kuefstein grófok grillensteini kastélyában.

A kép felirata:

Weil denen fürnemen türkischen Weibsbildern gar wenig aussers haus oder unter frembde Manssbilder zu kommen erlaubet wird, laden sie sich unter einander in ihre Häuser und ergötzen sich mit solcherley tantzen, comoedien und kurzweilen.

a nagyvezéri tisztet, mely azután teljes két évtizeden át örökös maradt családjában. Valóságos Köprili-dynastia alakult, mely sokkal jelentősebb befolyást gyakorolt Magyarország sorsára, mint az uralkodó szultán. Mohammed az új nagyvezér kinevezésekor maga szabta meg a feltételeket, melyek közt a kormányt elvállalni hajlandó. Csaknem korlátlan hatalommal ruháztatván fel a hetven éves, irni, olvasni sem tudó, de ritka eszű férfiú vaskézzel fogott a belső rend helyreállításához, s a kormányzat újjászervezéséhez. E mellett a Velenczével folyó háború foglalkoztatta s egész buzgalmát a hadi siker előkészitésére, megfelelő haderő kiállitására forditotta. A mint 1657 elején a tengeri és szárazföldi sereget talpra állitotta, maga lépett élére, s megkezdte a műveleteket.

A míg Konstantinápolyban anarchikus állapotok uralkodtak, a porta nagyon kevéssé, legfölebb irásbeli figyelmeztetéssel korlátolta Rákóczit cselekvésében. A temesvári, gyulai s más török végvárak parancsnokai folyton agyarkodtak, panaszkodtak, vádaskodtak ugyan ellene. Főleg a jenei vitézek s a szomszéd török őrségek közt történtek minduntalan összeütközések s a törökök már ekkor azon mesterkedtek, hogy Jenő várát kezükbe kerítsék, melynek őrsége örökösen dúlta a szomszéd török területet. Ismételve kértek is engedélyt a portától, hogy a veszedelmes erősséget ármánnyal vagy erőszakkal megvegyék. De a porta a velenczei háború és az örökös nagyvezér-válság közepett nem akart Erdélylyel összetűzni. Rákóczi e helyzetet ügyesen felhasználta s Moldvát és Havasalföldet felsőbbségének vetette alá. Konstantinápolyban ez komoly aggodalmat keltett, melyet fokoztak ellenségei, kik a többek közt azzal gyanúsították, hogy Temesvárt is el akarja foglalni. Mikor meg a két vajdaságból elmaradt az adó, a porta, hol nagy volt a pénztelenség, még inkább megneheztelt Rákóczira. Bizalmasan figyelmeztették is, hogy »balúl magyarázzák« magaviseletét. De nem tehettek ellene semmit, mert a velenczei háború megkötötte a nagyvezérek kezét, kik különben is minduntalan változtak.

Ez az állapot azonban 1656 őszén véget érvén, a hatalom oly ember kezébe került, a kinek volt akarata s a kinek volt ereje akaratát érvényre emelni. A gyökeres változást, mely a portán végbement, s történeti jelentőségű következményekre vezetett, mert még egyszer és utoljára föllobbantotta a török birodalom hanyatló erejét, Rákóczi nem vette észre. Diplomatái nem állottak feladatuk szinvonalán, noha a fejedelem általában csak a portán tartott állandó ügynököt, kapitihát s mellettök titkárúl, török deákúl, egy pár fiatal embert. Az ügynök rendes tudósításokat szokott küldeni, melyek néha fölöttébb értékesek. De sem társadalmi állása, minthogy nem önálló országot, hanem egy hűbéres fejedelemséget képviselt, sem költekezése, mi a portán mindig döntő jelentőségű volt, nem szerzett neki a török világvárosban olyan tekintélyt, olyan összeköttetéseket, hogy értesítéseit közvetlen forrásból merítse s a diplomatia szövevényeibe kellő betekintést nyerjen. Más országok legjelesebb, legkipróbáltabb tehetségeiket küldték Konstanti-

nápolyba. Rákóczi ellenben kevéssé válogatta meg portai ügynökeit. »Itt minden keresztény követek, residensek, — irja haza az erdélyi ügynökség egyik tagja, — tudósok; csak az oláhok barbarusok, s kiktől nem sokat különböz a mi residensünk.[1]« Ennek megfelelő volt az eredmény. Tisza Istvánnak, az akkori követnek nem voltak olyan összeköttetései, hogy az új nagyvezér egyéniségét megismerje s a helyzet változását idejében észre vegye. Azt hitte, hogy, mint régen, a porta ezután is belenyugszik utólag mindenbe, a mit Rákóczy tenni fog. A követség egyik tagja máskép fogta ugyan fel a helyzetet s figyelmeztette, hogy »ebben az új állapotban egy jó akarónk sincs az udvarnál.« [2] De az intés nem használt. A fejedelem maga is osztozott követe felfogásában. Úgy okoskodott, hogy immár két háborút — a moldvait s a havas-alföldit — indított a porta megkérdezése nélkül s soha sem történt baja, s hogy a határszéli pasák áskálódásai sem ártottak neki. Nincs tehát mit aggódnia jövőre sem, követhet egészen önálló politikát, mert a portának egyéb a baja s majd csak belé nyugszik a befejezett tényekbe.

Ekképen egészen félreismerte a török viszonyokat, noha egyedül Konstantinápolyban tartott folytonos képviseletet. A nyugoti államokkal Rákóczy általában nem állt rendes, állandó diplomatiai összeköttetésben. Sehol sem tartott követet, vagy csak ügynököt is, hanem kezdetleges közvetítés, magánemberek, néha utazó kereskedők útján, kik legfölebb kósza híreket tudhattak, értesült a külföldi eseményekről. Még Bécsben sem volt ügynöke s a Vág vidékén lakó Mednyánszky Jónás, mint magánember látta el bécsi hírekkel. Igy a fejedelem sem elég gyorsan, sem elég alaposan nem tájékoztathatta magát a nemzetközi viszonyokról, a kabinetek titkairól. Időnkint küldött ugyan rendkivüli követet oda, a hol épen valami végezni valója volt, de ez sem volt tanult, a viszonyok mélyébe hatoló diplomata, a ki Erdély érdekeit sikerrel szolgálhatta. Diplomaták helyett II. Rákóczy György a legfontosabb államügyekben eszelős rajongókra, minő Drabik Miklós,[3] a magyar földre menekült morva emigrans, ki jövendöléseit küldte meg neki, s kiről évtizedek múltán helyesen mondották, hogy »nehéz is volna distinguálni: ha álmát hazudta-e vagy az álma hazudott?« [4] vagy olyanokra hallgatott, kik a maguk szakában elsőrangú tehetségek voltak, mint a híres tanügyi reformátor Comenius, de a diplomatiához egyáltalán nem értettek. Ily összeköttetések útján a nyugatot mozgató nagy európai kérdésekről ép oly kevéssé lehetett tájékozva, mint a bécsi vagy konstantinápolyi udvar hangulatáról. A nyugat nagy érdekküzdelmeiben való részvételre az a kezdetleges diplomatiai szolgálat, mely rendelkezésére állt, ép oly kevéssé

[1] Harsányi 1656 szeptember 7-iki jelentése. Szilágyi, Okmánytár II. Rákóczy Gy. dipl. összeköttetéseihez, 458.

[2] Balog Máté október 16-iki jelentése. U. ott.

[3] Életrajzát megírta Kvacsala János: Századok, 1889.

[4] Gróf Bercsényi Miklós mondása. Thaly Kálmán, Tanúlmányok, 89.

tette képessé, mint a honvédelmi szervezet, mely meg tisztán a defensiva alapjaira volt fektetve. Rákóczy azonban mindkettőt olyan célokra igyekezett felhasználni, minőkre alkotva nem voltak. Némi habozás után végre elhatározta, hogy a folyamatban levő svéd-lengyel háborúba avatkozik. Eleinte nem tudta, melyik félhez csatlakozzék, mert a lengyel urakkal közvetetlen érintkezésben, János Kázmér királylylyal meg barátságban állt. Ellenben a svédek messze voltak. Mindazáltal protestáns hitbuzgalma a svédekhez vonzotta. Teljesen félreismerte a nemzetközi helyzetet s az egyes államok egymáshoz való viszonyát. Olyan időben, midőn Cromwell, az angolok hatalmas lord-protectora Franciaországgal szövetkezett, midőn épen a protestáns államok fogtak fegyvert Svédország katonai úlsúlyának megtörésére, Rákóczy abban reménykedett, hogy a protestáns államokat nagy nemzetközi szövetségbe lehet egyesíteni. Rajongók, hazájokból elűzött szegény menekültek, a Comeniusok és Drabikok keltették, vagy legalább élesztették benne e hitet. E szegény száműzöttek, mikor minden más reményük elveszett, Rákóczyban látták a fenyegetett protestáns hit védőjét s folyton ostromolták, fogjon fegyvert a vallás érdekében s keresse a többi protestáns államok szövetségét. Szakadatlanúl ismételték intő, buzdító szavaikat, lépjen be a »szent« harczba, melyet Svédország már megkezdett, mert az Isten a Rákóczyakat szemelte ki a dicső feladatra, hogy ellenségeit kiirtsa. Azt jövendölték, hogy Rákóczy meghódítja Lengyelországot s győztes hadait Bécs ellen fogja vezethetni. Ily eszméket hirdetett Drabik »Lux in tenebris« czímmel kiadott könyvében, mely Európaszerte feltünést keltett. Rákóczi vallásos kedélyére még mélyebb hatást tettek a rajongók btztatásai,[1] mert egyéni dicsvágyának is megfeleltek. Drabik jóslatai alapján Rákóczi valóban azt hitte, hogy a gondviselés különös czélokra szemelte ki s Isten súlyos haragját vonná magára, ha vonakodnék a tettek mezejére lépni. Első sorban a protestáns államok szövetségének eszméjét kapta fel s már 1655-ben külföldre küldte követét, Schaum Konstantint. Schaumnak először Comeniust kellett fölkeresnie, ki az egyes udvarokhoz szóló diplomatiai iratokat megfogalmazta. A küldetés teljes sikertelensége meggyőzhette Rákóczyt, hogy a protestáns államok szövetségének eszméje olyan ábránd, melynek valósulását komoly politikus tervbe sem veszi többé.

De ha az összes protestáns államokkal nem is, legalább a svédekkel igyekezett szövetségre lépni a fejedelem. A harminczéves háború Svédországot elsőrangú katonai hatalommá, az éjszak vezető államává tette. Nagyszerű hadserege volt, mely a mikor külföldön működött, idegenek

[1] Mikor később hitében csalatkozott, maga is szemére hányta Comeniusnak, hogy a jóslatokkal tévútra vezette. Egykorú írók meg Comeniust egyenesen azzal vádolták, hogy a jóslatokkal ő döntötte Rákóczyt az örvénybe. Kvacsala, A XVII. századi chiliasmus története. Prot. Szemle, 1890. 437.

rovására élt s a svéd népnek magának kevesébe került. De a westfáli béke után a vitéz hadsereg haza tért s a svéd adófizetők pénzéből tartatott el. Hogy a nagy adótehertől szabadúljon, a nép azt óhajtotta, hogy uralkodója harczias politikát folytasson s ismét külföldön foglalkoztassa katonáit. Maga a sereg szintén únta a tétlenséget s foglalkozást sürgetett. De a míg asszony, Krisztina királyné ült a trónon, ez óhaj nem teljesült. 1654-ben azonban a nagy háboru egyik hírneves vezére, Károly Gusztáv zweibrückeni palotagróf lett X. Károly (Gusztáv) névvel svéd király. Az új uralkodó együttérzett egykori katonáival s alig hogy trónjára ült, nyomban foglalkozott a háború eszméjével. Csupán az volt a kérdés: kivel hadakozzék? Meg lehetett támadni Dániát, Moszkvát, Lengyelországot s az államtanács alaposan megvitatta, melyik háború igérkezik előnyösebbnek. A király a Lengyelország ellen támadást határozta el. Ott rokonai, a katholikus Wasák uralkodtak, kikkel Svédország a század elején hosszú háborúkat folytatott, melyeknek 1635-ben is csak fegyverszünet vetett véget. Azóta pihent a fegyver, de a két állam viszonya nagyon rideg maradt. 1652-ben franczia és velenczei közvetítéssel Lübeckben békekongresszusra gyűltek ugyan össze, de innen mindkét fél még elkeseredettebben távozott. Krisztina királyné azonban nem juttatta törésre a dolgot. Ellenben X. Károly, minthogy János Kázmér lengyel király még trónöröklési jogát sem akarta elismerni, megüzente a háborút. Ez elhatározására döntő befolyást gyakorolt az a zűrzavar és fejetlenség, mely a lengyel köztársaságban János Kázmér tehetetlensége s a főúri társadalom féktelensége következtében elharapózott s az ország ellenálló képességét teljesen megbénította. Lengyelország 1654-ben Alexej moszkvai nagyfejedelemmel különben is háborúba keveredett. Ily körülmények között a svéd király biztosra vette a győzelmet, melyet a végletekig ki akart aknázni olyképen, hogy megszűnteti az önálló Lengyelországot s nagy részét magának tartja, a maradékot meg szövetségesei közt osztja fel. Csakhogy Lengyelország felosztása elsőrangú európai kérdés volt. Egyrészt a keleti tengeren való túlsúly, másrészt főfontosságú egyházpolitikai érdekek, a katholicismus létele Európa olyan tájékán, hol Lengyelország volt egyetlen menedéke, állt vele szoros kapcsolatban s így az államok hosszú sorát érdekelte. A német Hansavárosok, Dánia, Brandenburg, Anglia, Németalföld a császár és a szultán, Oroszország, a tatárok és kozákok fontos területi vagy kereskedelmi kérdésekkel voltak benne érdekelve. »A legnagyobb vállalat, mely jelenleg a földön folyik«, írta róla egy franczia államférfiú.

X. Károly 1655 június végén kezdte meg Brandenburg segítségével a háborút. Szeptember 9-ikén megszállta Varsót s a lengyel király Krakkóba menekült, mely azonban október 17-ikén szintén megadta magát. Ezzel csaknem egész Lengyelország a svédek hatalmába került s már csak a zsákmányon való osztozkodás volt hátra. Ekkor azonban beállt a visszahatás, még pedig bel- és külföldön egyaránt. Svédország szomszédai, a protestáns

X. Károly svéd király.
(Egykorú metszet után.)

államok, politikai és kereskedelmi érdekeiket féltették. A császári udvart meg az a kilátás aggasztá, hogy a svéd hatalom Szilézia és Magyarország határáig terjedhet s a Habsburgok elnyomott protestáns alattvalói esetleg hozzá fordúlhatnak. A brandenburgi választónak a svéd király nem adott annyit, a mennyit követelt s azért folyton változtatta politikáját. Hol a császárt biztatta a svédek elleni szövetségre, hol meg mellé jük állt nagyon ügyesen aknázva ki saját előnyére a helyzetet. De magát a lengyel népet is felverte közönyös tétlenségéből a svéd hódítás. 1656-ban a tömegekben hirtelen lángra lobbant a nemzeti érzés. A katholikus papság fáradhatatlanúl izgatott a protestáns svédek ellen, a tömeg fegyvert fogott s az elűzött János Kázmér visszatérve nagy hadsereget talált. E mellett az oroszok, noha Lengyelországgal is háborúban álltak, nem szövetkeztek a svédekkel, hanem a svéd keleti tartományokat támadták meg. Július végén a svédek megverték ugyan a roppant lengyel hadat, de a helyzetök már őszszel katonailag és diplomatiailag egyaránt kedvezőtlenné vált. E közben Rákóczy György élénk tárgyalásokat folytatott a svéd királylyal, hogy vele szövetkezve a lengyel királyi koronát s a lengyel zsákmány egy részét megszerezze. De Károly nem fektetett súlyt Erdély szövetségére. Katonailag gyengének tartotta, mert személyesen ismerte az erdélyi hadsereget, midőn az I. Rákóczy György idején Morvaországban együtt működött a svédekkel. Még nagyobb mértékben befolyásolták politikai tekintetek. Tudta jól, hogy a császári udvar, bármennyire fél a svéd hatalom terjedésétől s bármennyire rokonszenvez a katholikus érdekekkel, mindaddig ki nem lép semlegességéből, míg Rákóczy a lengyel kérdésbe nem avatkozik. Bécsben csakugyan kizárólag e szempontból nézték az északon folyó tragoediát; nem akartak benne részt venni, ha Rákóczy tétlen marad, ellenben fegyverrel készültek a lengyeleket segiteni, mihelyt Rákóczy kardot ránt. Károly király ismerte a helyzetet s eleinte fontosabbnak tartotta a császár semlegességét, mint Rákóczy csatlakozását. Követe, Welling megjelent ugyan Erdélyben, de nem szövetségi ajánlattal. Ellenkezőleg kijelentette, hogy Károly nem óhajtja idegen uralkodók beavatkozását a svéd-lengyel viszályba. Ez akkor Rákóczyt igen kellemetlenül érintette.[1] Welling valóban csak azért küldetett a gyulafejérvári udvarba, hogy a fejedelmet visszatartsa a lengyelekkel való szövetségtől, kik régibb szerződés alapján ismételve sürgették, küldje be hozzájok hadait. De X. Károly győzelmei után Rákóczy nem gondolt a lengyelekhez való csatlakozásra, mihez buzgó protestáns érzelmei mellett akkor sem volt kedve, mikor velük szerződött. Most, hogy nézete szerint a lengyelek ereje meg volt törve, végleg elfordúlt tőlük s a győzedelmes svédektől várta becsvágyó tervei valósulását. Hasztalan biztatták a lengyel főurak, hogy támogatását a lengyel koronával fogják jutalmazni s vagy őt vagy fiát királyukká

[1] Welling 1655 augusztus 27-iki jelentése: Szilágyi, Erdély és az északkeleti háború, I. 459.

választják. Rákóczy ez ajánlatukban annál kevésbbé bízhatott, mert a lengyeleknek volt élő törvényes királyuk s különben is valósággal házaltak a koronával, melyet nemcsak neki, hanem Ferdinánd császárnak, sőt a moszkvai nagyfejedelemnek is felajánlottak. E mellett a lengyel viszonyokról sem volt tájékozva s merő lehetetlenségnek tartotta, hogy a csaknem teljesen leigázott lengyelekkel s szövetségeikkel, a tatárokkal kiverhesse Lengyelországból a svédeket. Számba vette azt is, hogy a protestáns államok, melyek jóakaratára mindig súlyt helyezett, noha később még végzetes pillanatokban sem látta semmi hasznát, rossz néven vennék a katholikusokkal való szövetkezést. Minden igyekezete abban ormolt tehát, hogy a svédekkel megegyezésre jusson. De követei hasztalan keresték föl a távoli Poroszországban Károly királyt. Ez még mindig nem óhajtotta a fejedelem fegyveres segélyét s nem tett követeinek határozott ajánlatokat. Csakhogy időközben új zivatar tornyosúlt össze feje fölött, mely nem a katholikus, hanem a protestáns államok köréből indúlt ki, ezzel végleg halomra döntve Rákóczy ábrándját a protestánsok egyetemes szövetségéről. A protestáns Németalföld és Dánia engesztelhetetlen ellenségeivé lettek Svédországnak, melyet Brandenburg jeles uralkodója, Frigyes Vilmos a »nagy« választó szintén csupán dús jutalom fejében, sőt így is csak kénytelen-kelletlen támogatott. Németalföld meg is kezdte az ellenségeskedéseket, Dánia komolyan fenyegetőzött, az oroszok szintén a svédeket támadták meg. Ily körülmények közt a svéd király politikája gyökeresen megváltozott. Erdély szövetségét egyszerre nagyon értékesnek kezdte találni s nem félt többé a császár beavatkozásától, sőt egyenesen óhajtotta. Látta, hogy a saját erejéből nem képes a háborút sikerrel befejezni. Egy kártyára tett tehát mindent s azon dolgozott, hogy a lengyel háború általános európai háborúvá változzék s a császár és Francziaország is bele keveredjenek. Követei 1656 deczember 6-ikán megkötötték tehát Rákóczyval a szövetségszerződést, melynek ötödik pontja értelmében a lengyel birodalom Svédország, Erdély, Brandenburg, Radziwill herczeg és a kozákok közt felosztatván, Rákóczy kapja Nagy- és Kis-Lengyelországot, valamint Litvánia egy részét Galicziával, Krakkóval s a szepesi városokkal. A királyi czím csak kilátásba helyeztetett a fejedelemnek, ki viszont arra kötelezte magát, hogy a lehető leggyorsabban[1] megkezdi a műveleteket s az ostromolt Krakkó felmentésére vezeti hadait.

Ezzel a koczka el volt vetve. Rákóczy a háború mellett döntött s döntése Erdélyben élénk nyugtalanságot keltett. A nép szava az első pillanattól kezdve, mióta a követek ide-oda járásából következtethette, mi készül, folyton a vállalat ellen nyilatkozott. Már 1655-ben felhangzott a tiltakozás.[2] Azután egyre zajosabb lett s a fejedelem legbensőbb családi

[1] A szerződés Szilágyinál id. m. II. 190—96.

[2] Sélyei Balog István, »Temető Kert« (1655.) s »Utitárs« (1657.) czimü műveiben.

Frigyes Vilmos brandenburgi választó.
(Egykorú metszet után.)

körébe behatolt. Édes anyjának ösztönszerű »rettegései« voltak, melyeket homályosan ugyan, de közölt fiával. Ellenben neje, a lengyel anyától származó Báthory Zsófia, sírt a gondolatra, hogy férje a lengyelekkel fog hadakozni, s mindig tiltakozott a föltevés ellen, hogy a vállalatot helyeselte volna.[1] A vallásról, egyházi érdekről lévén szó, a fejedelem azt hihette, hogy terveiért legalább a protestáns papság fog lelkesedni. De csalódott; az erdélyi protestáns papok higgadtabban ítélték meg a politikai helyzetet, mint ő s épen a papság köréből hangzott a legkomolyabb tiltakozás. Azért, hogy a protestantismus Lengyelországban esetleg túlsúlyra kerüljön, Erdély békéjét, belső nyugalmát, szabályos fejlődését a papság akarta legkevésbbé koczkáztatni. Különben is ez időben Lengyelországban már végleg eldőlt a valláskérdés. Az uralkodó osztály, a nemesség visszatért a katholikus egyházba, protestáns alig volt többé az országban. A lengyelek igazi vallásháborút folytattak a svédekkel, s vallásos és nemzeti szenvedélyeik fellobanása tette terméketlenné a svédek minden, fényesnél fényesebb diadalát. Az erdélyi protestáns papság a vállalat ellen fordúlt tehát s hangosan hirdette, hogy Erdély jólétét idegen érdekekért veszélyeztetni nem szabad. De Rákóczy mint »absolutus fejedelem«, azt tette, a mit akart s hivatalosan a kormánytanácsban elő sem terjeszté a szövetség, vagy a háború ügyét. Egyenként végzett tanácsosaival, kik egyszerűen meghajoltak akarata előtt; Bánffy Dénes, Barcsay Ákos, Rhédey Ferencz, Kemény János, kikre később a felelősséget át akarta hárítani, mind azt mondották, hogy nem tanácsolták, hanem ellenkezőleg veszedelmes fészkelődésnek jelezték a háborút.[2] Ez csak részben felelt ugyan meg az igazságnak, mert irásban beadott véleményeikben nem ellenezték a fejedelem terveit. Úgy állt a dolog, a mint Kemény János utóbb mondotta: »Soha javallója annak nem voltam, de hogy ellenzője lettem volna, az hozzám se férhetett, mivel szolga voltam.« Senki sem helyeselte a hadjáratot, de senki sem merte nyíltan ellenezni, hogy magára ne haragítsa a fejedelmet.

A magyar urak nagy része, főleg a Zrinyiek és Nádasdy Ferencz országbiró lelkes örömmel üdvözölték volna ugyan Rákóczy minden sikerét, de ez urak katholikusok voltak s különben sem ismerték a fejedelem terveit. Tettre buzdították ugyan, ha olykor-olykor levelet intéztek hozzá, mert a magyarság érdekében óhajtották hatalma gyarapodását, de a lengyel vállalatot ők nem javalták s Rákóczy ki sem kérte tanácsukat. Midőn pedig megtudták, hogy Rákóczy Lengyelországba nyomúlt, ez a hir erős aggodalmakat keltett bennük.[3] Nem hitték, hogy a fejedelem ily hatalmas feladat

[1] 1664 márczius 22-iki levele Erdélyhez. Arpadia, I. 287.

[2] A Rákóczy-párti 1659 maros-vásárhelyi gyűlés szeptember 26-iki ülésén. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 378.

[3] Kitünik ez Vitnyédy István, a Zrinyiek és Nádasdy bizalmasa, s a kor egyik legjelesebb eszű embere leveleiből. Vitnyédy már 1657 február 1-én, tehát olyan időben,

nehézségeivel megbirkózhassék s vállalatát nem tartották kellően előkészítettnek.[1]

És ebben teljesen igazuk volt. A portán, hol a velenczei háború kimerítette a kincstárt, pénzzel Rákóczy ekkor még talán engedélyt szerezhetett volna a cselekvésre. De be sem jelentette terveit a szultánnak. Általában számba sem vette az eshetőséget, hogy a háború kedvezőtlen folyamot is vehet. Föltétlen és gyors győzelemre számított s tisztán a győzelemre alapította minden föltevését. Úgy okoskodott, hogy okvetetlenül győzni fog s akkor könnyű lesz pénzzel és szép szóval a porta jóváhagyását kinyernie. Addig fölöslegesnek tartotta, zsebét, kincstárát megnyítni.

Hasztalan figyelmeztették a konstantinápolyi angol és franczia követek, vigyázzon magára, mert baja támad a nagyvezérrel. Rákóczy meg volt győződve, hogy Lengyelországból a kivívott győzelem után rendbe hoz mindent. Gondatlanságában annyira ment, hogy a tatár khánt is magára haragította. Ennek megnyerése merő pénzkérdés volt. A khán azt kívánta, hogy a fejedelem olyan évi ajándékot adjon neki, minőt a portára szokott

János Kázmér aláírása.

küldeni. Rákóczy sokalta az összeget, megtagadta az ajándékot s ezzel halálos ellenségeivé tette a tatárokat, kikre pedig, mint a lengyelek szomszédaira s akkor szövetségeseire is, fontos szerep várakozott az új háborúban. Minthogy a tatárok a szultán alattvalói voltak s a svédek ellen Lengyelországgal szövetkeztek, Rákóczy tulajdonképen Törökországot is megtámadta, midőn a svédekhez csatlakozott. Másrészt a cselekvés terére kényszerítette a bécsi udvart is, mely még a szövetség megkötése előtt hivatalosan és magánúton, Szelepcsényi György püspök, az udvarnak és Rákóczynak egyaránt bizalmasa által sürgősen figyelmeztette, hogy, ha a svédek mellé áll, a császár okvetetlenül kilép semlegességéből. Rákóczy a maga törhetetlen optimizmusában azt hitte, hogy ez a veszedelem sem komoly. Égre-földre esküdözött, istent hivta tanubizonyságul, hogy valamint kilencz évi uralkodásával nem tette, akképen mostani vállalatával sem akarja a Habs-

midőn Rákóczy még a legfényesebb sikerrel biztathatta magát, helytelenítette Mednyánszky Jónáshoz, Rákóczy ügynökéhez intézett levelében a vállalatot. M. Tört. Tár, XV. k. 92—94.

[1] Vitnyédy későbbi levelei.

burgok érdekeit károsítani.[1] De ügynöke, Mednyánszky Jónás hasztalan ismétlé Bécsben e biztatást. Ugyanakkor, mikor Rákóczy Gyulafejérvárt megkötötte a svéd szövetséget, a császár meg a lengyelekkel szerződött s fegyveres segítségre kötelezte magát.

Igy a fejedelmet az a veszély fenyegette, hogy Lengyelországban a német császár s a török szultán zászlai alatt küzdő csapatokkal lesz kénytelen megvívni, a mi első rangú katonai lángelmének is bajosan sikerülhetett. Diplomatiailag elvesztette tehát a hadjáratot, mielőtt kardját csak kihúzta volna.

De ez a kard általában gyönge, ily világra szóló feladat megoldására teljesen képtelen volt, a mit hadi dolgokban csak némileg járatos ember, nemcsak Zrinyi Miklós, hanem Vitnyédy is tudott. A magyarok azt tartották, hogy Rákóczynak vannak vitéz katonái, de nincsenek jó tisztei, nincs alkalmas hadvezére s »fösvénysége« miatt nem szerzett megfelelő tiszti kart, noha a külföldön kaphatott volna.[2] Ebben igazuk volt, mert a fejedelem hozatott ugyan Konstantinápolyból párducz- és tigris-bőrt, diszsátrat, ékszert, selymet, de a hadviseléshez szükséges eszközökről nem gondoskodott. Mindig azt hitte, hogy tulajdonképen csak katonai sétaútra megy s a lengyel zsákmány érett gyümölcsként nagyobb erőfeszités, nélkül fog ölébe hullani. Ő maga bátor, vitéz ember volt, a ki utóbb személyesen szembe szállt az ellenséggel s végűl a csatatéren ontotta ki vérét. Hadvezéri tehetségnek azonban legcsekélyebb nyoma sem nyilvánúl élete ama három utolsó évében, melyet nagyobb részt háborúban töltött. A hadjárat katonai előkészitésére, seregvezetésre maga épen nem volt alkalmas. Az urak sorában sem akadt senki, a ki e hiányait pótolta volna. Mindnyájan ép oly vitéz emberek, de hadvezérségre ép oly képtelenek, mint ő. Ennek megfelelően tétettek a katonai előkészületek, melyek nemcsak a háború elhúzódását, de még pillanatnyi vereségeket, sőt a téli évszakkal járó nehézségeket sem vették számba. Pedig Rákóczy téli hadjáratra vállalkozott, mert a szerződés arra kötelezte, hogy a legrövidebb időben útra keljen s felszabadítsa a svéd kézen levő Krakkó városát, melyet a lengyelek erősen ostromoltak.

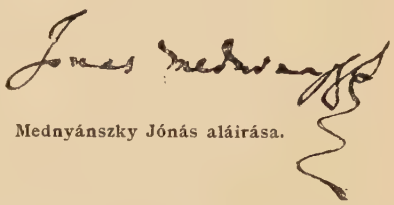

Mednyánszky Jónás aláírása.

[1] Szilágyi, id. m. II. 132—133.

[2] Vitnyédy levelei, id. h.

III. FEJEZET.

II. Rákóczy György romlása.

Szerződési kötelezettségéhez hiven, a fejedelem, a nehéz téli idő daczára, összehívta hadait, melyeknek Visken kellett 1657 január 14-ikén találkozniok. Oda rendelte a fogadott katonákat, a várőrségek egy részét, a székelyeket, a nemesi fölkelést, vagyis Erdély egész fegyverfogható lakosságát, Hunyad és Zaránd vármegyék kivételével, melyek nemessége a szomszéd törökök szemmel tartására otthon hagyatott. A fejedelmi parancsnak engedelmeskedett mindenki, ámbár jó kedvvel senki sem ment s csak a kénytelenség vitte.[1]

Már az első lépésnél, saját országában kezdődtek a nehézségek, melyek Rákóczy e hadjáratát végig kisérték. A sereg minden készület nélkül ment neki a járatlan, hólepte hegységnek. Eleinte legalább az időjárás volt enyhe, csakhogy ekkor áradások késleltették az előnyomulást. Pár nap mulva azonban erős fagy és hó következett, mi a készületlen seregnek töméntelen bajt okozott. »Nem ember ellenségünk, — irta már ekkor anyjának a fejedelem, — hanem Isten van ellenünk.«[2] A hó övig s azon túl is ért, száz ökör sem birt egy szekeret a magaslatokra felvonni. »Meg nem irhatjuk, — folytatja, — micsoda busulással vagyunk, majd tisztességes halált kivánnánk inkább.« Végre január 31-ikén Rákóczi mégis lengyel földre vergődött, de a nagy fáradság egészen beteggé tette. E mellett keserű csalódás várta. Arra számított, hogy a lengyel főurak közül legalább családjának régi barátai, a népből pedig a dissidensek (görög-keletiek) hozzá csatlakoznak. De ellenkezőleg történt. Egykori barátai mind ellene fordultak, a tömeg pedig gyülölte benne az idegent, ki leigázására, romlására tör. Rákóczy a nép minden rétegében ellenségre talált. A közvélemény ez áramlatával a pártos főurak nem mertek szembe szállani s ha egyikben-másikban volt is hajlandóság, hogy a fejedelemhez álljon, a nemzeti érzés és szenvedélyek általános föllobbanása tartózkodásra késztette. A lengyel urak nem Rákóczyhoz, hanem Csenstochavába siettek s ott azt határozták, hogy első sorban Rákóczy ellen fordulnak. E végből abban állapodtak meg, hogy Potocky, Czarnecky és Lubomirszky csapatai Szandomir közelében összpontosíttassanak, Kis- és Közép-Lengyelország nemessége személyesen fölkeljen s Petrikovnál egyesüljön. Egyszersmind utasították a litvánokat, hogy Rákóczy s a svédek egyesülését megakadályozzák.[3]

[1] Thaly Kálmán, Történelmi Kalászok, 16. A hadjáratban résztvevő Horvát Kozma naplója.

[2] 1657 január 21-iki levele. Szilágyi, Erdély s az é.-k. háboru, II. 351.

[3] Lisola márczius 23-iki jelentése. Pribram, id. m. 250.

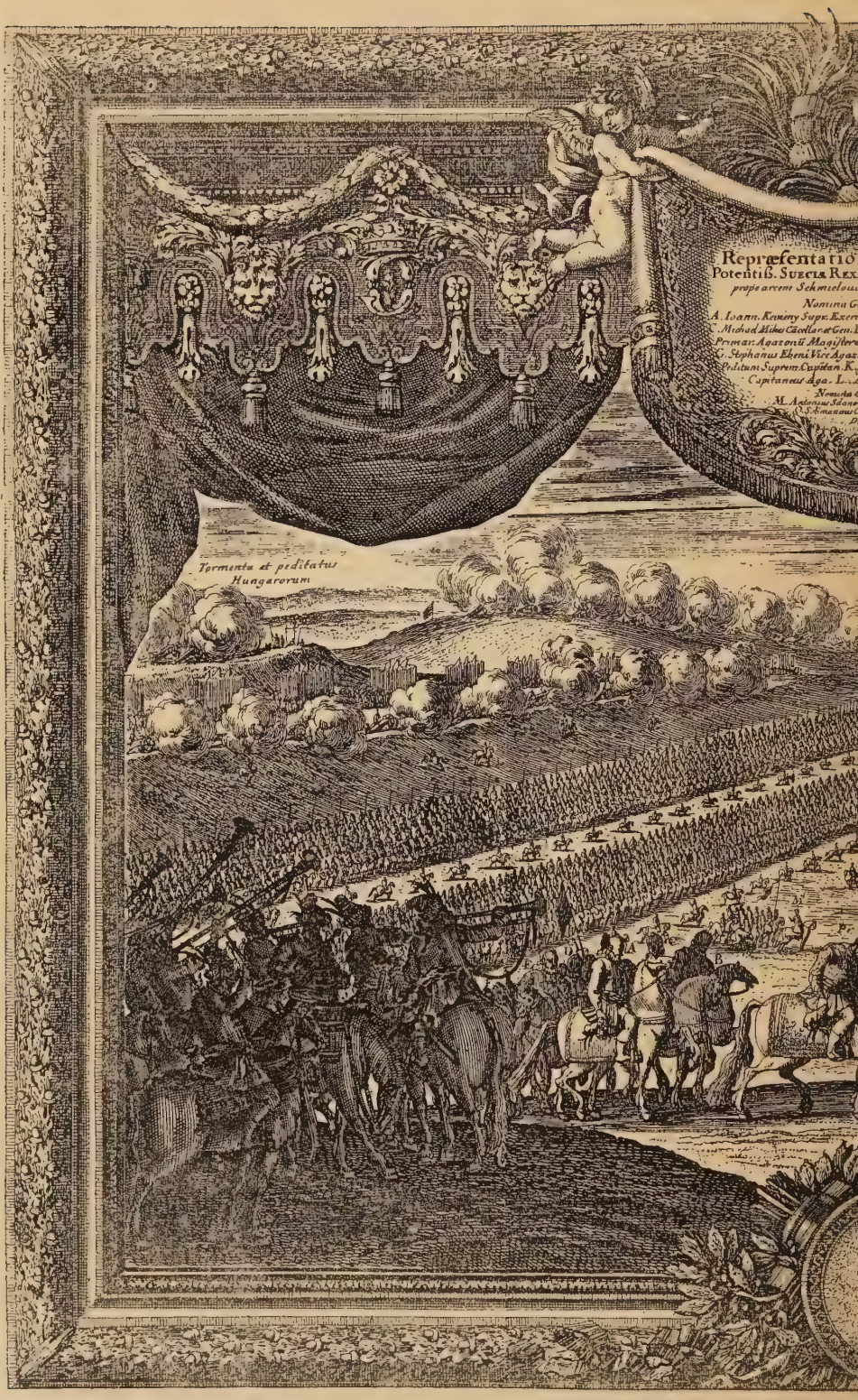

X. KÁROLY GUSZTÁV SVÉD KIRÁLY

(Egykorú rézmetszet Dahlber

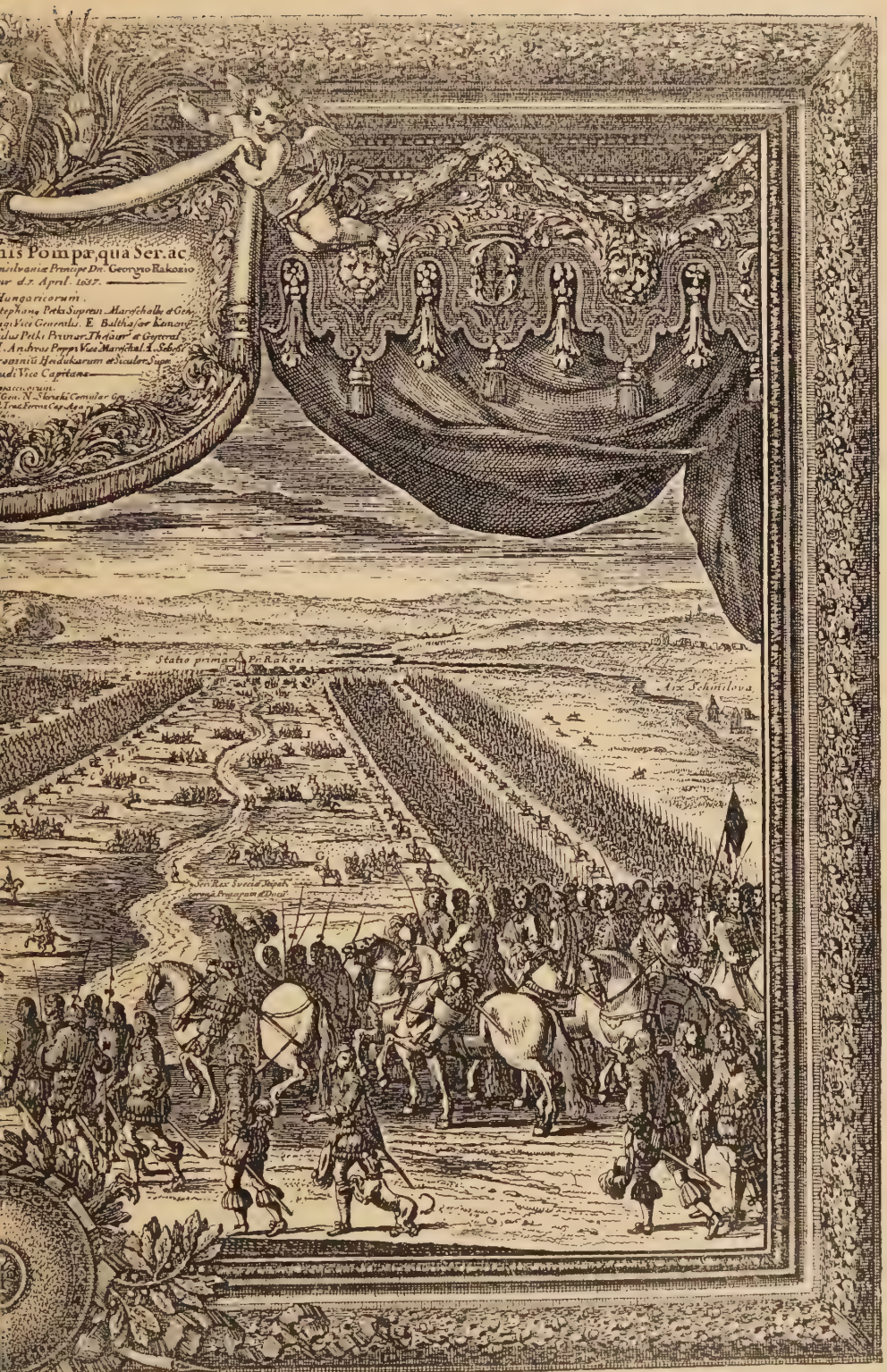

LKOZÁSA II. RÁKÓCZY GYÖRGYGYEL.

éd táborkari főnök felvétele után.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

A SVÉD KIRÁLY ÉS RÁKÓCZY SE

(Egykorú rézmetszet Dahlberg E

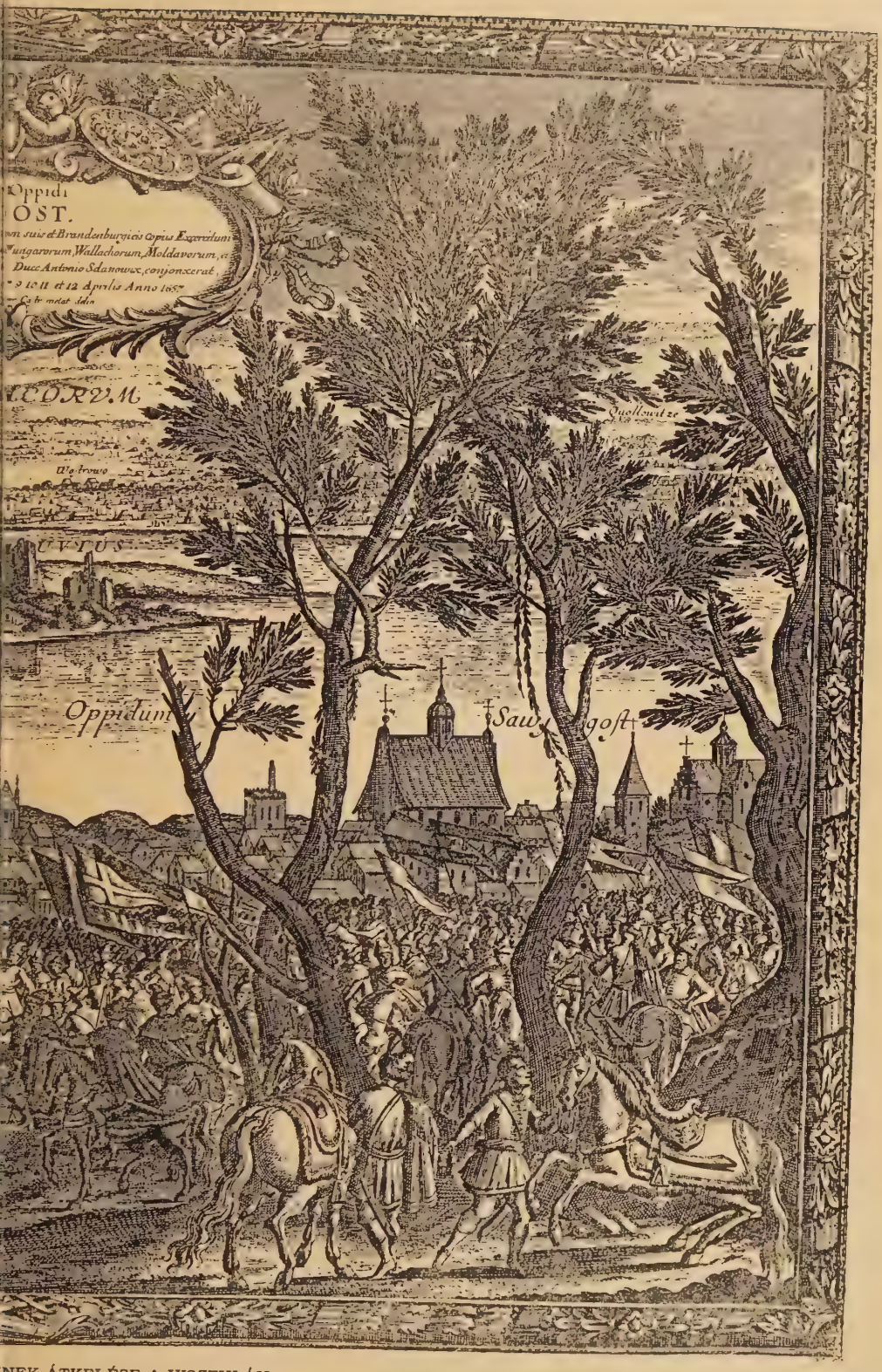

NEK ÁTKELÉSE A VISZTULÁN.

táborkari főnök felvétele után.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

Egyelőre azonban e határozatok csak papiron maradtak. Rákóczy folytatta előnyomulását Krakkó felé s hadai február 18-ikán találkoztak először némi lengyel portyázókkal. De a szerencsétlen háború nagyobb harczok, egyetlen egy csata nélkül folyt le, noha mindkét félnek volt katonája bőven. Rákóczyhoz előnyomulása közben 20,000 kozák is csatlakozott s így a sereg, mely eredetileg mintegy 18,000 lovasból, 5000 erdélyi gyalogból és 6000 oláhból állt, 49,000 emberre növekedett.[1] Útjának irányát és czélját a katonai helyzet jelölte meg. Krakkót kellett fölmentenie, melynek svéd őrségét az ostromló lengyelek fölöttébb szorongatták. Rákóczy sietett a segítséggel s minthogy senki sem állta útját, elég gyorsan haladt előre. Arról azonban nem gondoskodott, hogy országától egyre távolabb nyomulva a fontosabb helyeket katonailag megszállja s összeköttetéseit Erdélylyel, esetleg visszavonulása útját, biztosítsa. Minél messzebbre ért, annál inkább megkönnyítette a lengyeleknek, hogy büntetlenül törhessenek az ő területére s elvágják hazájától. Jelentéktelen csatározások után, márczius 28-ikán Krakkó alá érkezett. Útjában az udvar követsége, Szelepcsényi püspök s néhány magyar úr kereste föl, hogy visszatérésre bírja. De nem boldogultak s a fejedelem márczius 28-ikán megtartá fényes bevonulását Krakkóba, hol a királyi palotába szállt. De csak két napig pihent ott s márczius 30-ikán folytatta előnyomulását, hogy szövetségesével, Károly svéd királylyal egyesítse hadait. Április 11-ikén találkozott a két uralkodó s találkozásuk nagy külső fénynyel ment végbe, de mindkét félnek kinos kiábrándulást hozott. Messze távol hazájuktól nyomban észre vették, hogy csalatkoztak egymásban. A fejedelmet elkedvetlenítette, megijesztette a svéd sereg csekély száma, a királyt meg az erdélyi-kozák had csekély harczképessége. De az egyesült sereg Károlyban minden esetre jeles hadvezért kapott, ki nyomban megkezdte a támadó műveleteket s a lengyelek főserege ellen indult, mely azonban sehol sem akart csatát elfogadni. A lengyelek a nagy ország egyik részéből a másikba futottak, a svéd-erdélyi sereg utánuk iramodott s hetekig kergette őket, miközben teljesen kiélte és feldulta ama területet, melyen átvonult s fosztogatásaival borzasztó inségbe döntötte a köznépet. Rákóczy mindenüvé elkisérte ugyan Károlyt, de egyre jobban elhidegült tőle. Gyula-Fejérvárt deczember 6-ikán szövetség-szerződést kötött a svédekkel, sőt végre is hajtotta, midőn segitségükre sietett. A szerződés végleges szentesítése azonban akkorra maradt, mikor azt a másik fél, Károly is szentesítette. Ez lengyel földön megtörtént s május 19-ikén Károly végleg ratificálta a szerződést. A fejedelem azonban húzta-halasztotta a szentesítést, mely végűl örökre elmaradt. Rákóczy a svédekkel egész Brzestig nyomult, a nélkül, hogy tulajdonképen tudta volna, mit akar? Mihelyt Brzest vára rövid ellenállás után megadta magát, május 25-ikén a svéd király a maga

[1] Szilágyi, Erdély s az északkeleti háború, II. Hogy e sereg legnagyobb része fegyelmezetlen, kellően be nem gyakorolt s föl nem szerelt had volt, azt később önvédelmül maga hozta fel. Basire védirata, kiadja Kropf Lajos: Tört. Tár, 1888. 524.

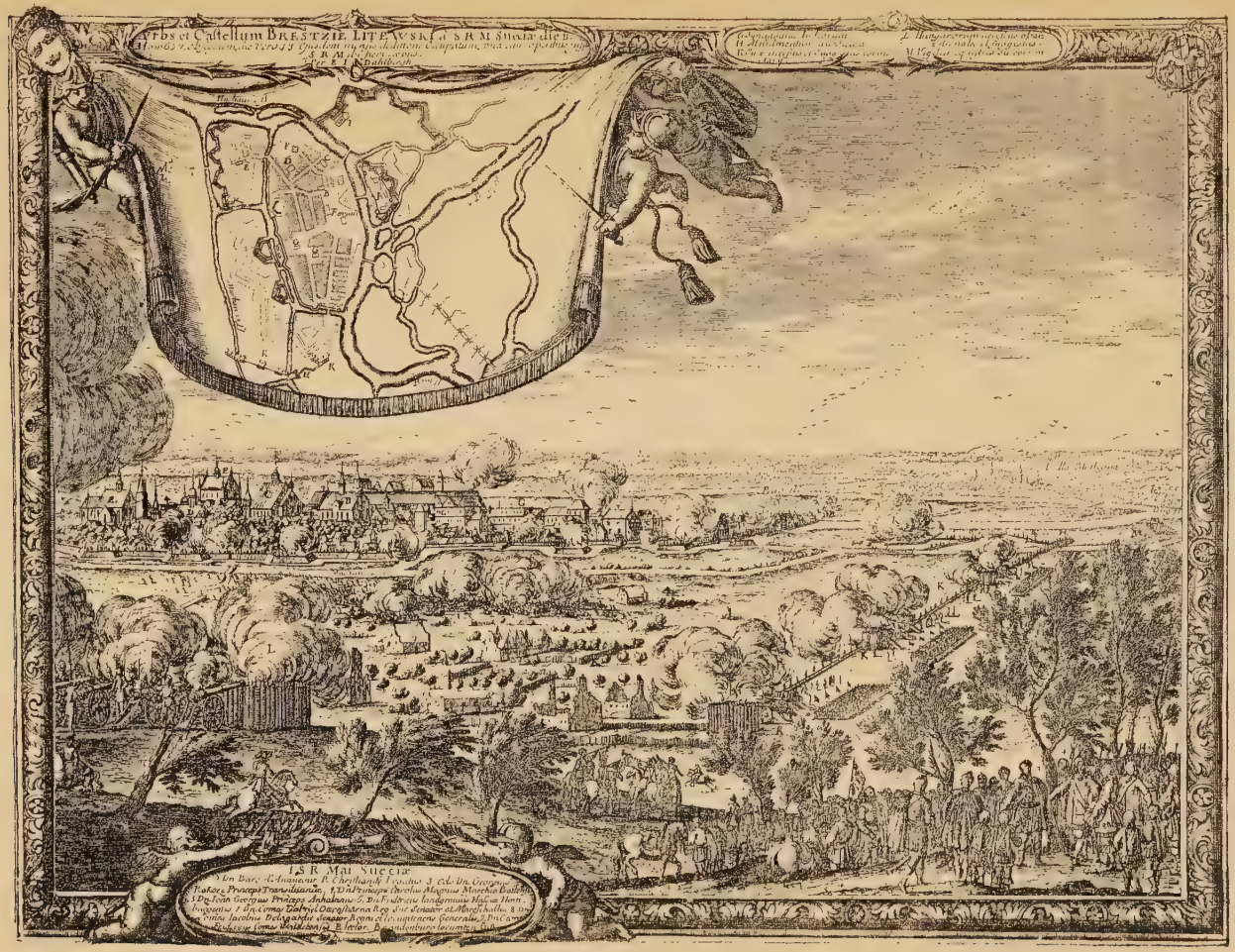

Brzest ostroma.

(Egykorú metszet után.)

hadai legnagyobb részével elvált Rákóczytól, sőt június elején Lengyelországból Dániába sietett.

De Károly király még mindig nem választotta el teljesen a maga ügyét a Rákóczyétól, noha ez a szövetség-szerződést nem ratificálta. Legjobb tábornokát, Steinbockot aránylag jó nagy haddal hagyta mellette. Noha Rákóczy e közben a tatárság készülődéseiről s a porta sulyos haragjáról, valamint a bécsi udvar ellenséges szándékairól értesült, a svédekben bizva, egyre távolabbra nyomult országaitól. Az egyesült svéd-erdélyi sereg átkelt a Visztulán s június 18-ikán Varsó alá ért, mely másnap megadta magát. Ezzel azonban Rákóczy diadalútja véget is ért. Kezében volt ugyan Varsó, Brzest és Krakkó, de végtelen távolságban állt országától s Steinbock június 20-ikán ama rémhirrel lepte meg, hogy királya magához rendelte s a svéd sereg elválik az erdélyitől. Rákóczyt teljesen lesujtotta e fordulat. Tudta, hogy a saját hadaival a lengyeleket, kiknek a császáriak és a tatárok segitségükre siettek, le nem verheti. Még azt sem merte többé megpróbálni, hogy az ellenséges földön át karddal törjön magának útat hazájába. Pedig a svédek sürgősen tanácsolták a visszavonulást s megjelölték az útat, mely még nyitva áll, melyen aránylag csekély áldozattal haza juthat. Károly király, noha elvált Rákóczytól, egyáltalán nem akarta, hogy csekély katonai értékű hadaival az ellenség zsákmányává legyen. »Szeretném, — irta X. Károly június 3-ikán Steinbocknak, — ha a fejedelem bántatlanúl és idejében a maga határához érne.« »Ha biztosan megtudod, — irta június 6-ikán, — hogy a császáriak bevonultak Lengyelországba, tanácsold a fejedelemnek, hogy idejében meghátráljon s a Bug mentén hazájába térjen, felhasználva a magas vizállást, melynek következtében nem üldözhetik.« [1] Steinbock ennek megfelelően járt el; kérte a fejedelmet, vonuljon haza felé s Krakkó irányában pontosan megjelölte neki azt az útat, mely még szabad volt s melyen baj nélkül eljuthatott Moldvába. De Rákóczy vezérei és tisztei ridegen elutasitották az eszmét. Azt mondották, a visszavonulásnak olyan szine lenne, mintha vereséget szenvedtek volna, pedig tényleg nem vesztettek csatát.[2] Rákóczy könyezve kérte Steinbockot, hogy maradjon. De a tábornok nem ellenkezhetett királya parancsával s június 22-ikén elvált a fejedelemtől, ki szintén megkezdte a visszavonulást, csakhogy nem a svédek ajánlotta irányban. Rákóczy nem akart egyedül maradni s ha a svédek elhagyták, a kozákok vezetésére bizta magát. Ezek azzal biztatták, vonuljon velük Lemberg felé, mert útközben friss kozák csapatok fognak hozzá csatlakozni. Tényleg azonban csak azt akarták, hogy Rákóczy fedezete alatt vihessék haza gazdag zsákmányukat. Igy az erdélyi had, nehéz, fárasztó úton, puszta, eleséget alig nyujtó vidéken, Kis-Oroszországon át Ukrajna felé húzódott, épen ama földre, melyen át a

[1] A levelek Carlsonnál: Geschichte Schwedens, IV. 201—202.

[2] A svédeket utóbb sok felől azzal vádolták, hogy cserben hagyták, örvénybe dobták Rákóczyt. E vád ellen X. Károly hosszú okmányban védekezett. Tört. Tár, 1893. 430—438.

tatárok Lengyelországba akartak nyomulni. A fejedelem maga vitte tehát hadait az ellenség torkába, oda, a honnan menekülés egyáltalán nem kínálkozott. Ha csak egyetlen egy gondolkodó katona van táborában, ezt a gyászos útat okvetetlenül megakadályozta volna. Maga az éhező sereg egyre zajosabban követelte az útirány megváltoztatását. Azt kiabálta: »hátra, vissza«, vagyis hazafelé. A kozákok és az oláhok tömegesen szökdöstek, sőt a kimerült erdélyiekből valami 3000 ember külön vált s a legrövidebb úton igyekezett hazájába jutni. A fejedelem azonban haladt a kozákokkal tovább, miközben ismételve békét kért a lengyelektől, kik mindenfelől csipkedték táborát. De az elkeseredett lengyel urak, kik látták, hogy úgy is veszve van, hallani sem akartak békéről s az éhező, mindinkább bomlásnak induló sereg egész Ukrajna határáig nyomult, azon reményben, hogy ott újabb kozák segélyhadak csatlakoznak hozzá. De nem így történt. A kozákok haza kisértették magukat és roppant zsákmányukat az erdélyi hadakkal s mihelyt közel voltak országukhoz, egyszerüen a faképnél hagyták a fejedelmet.[1] Ugyanezt tették az oláhok és moldvaiak, s így a holtra csigázott erdélyi had július 21-ikén Miedzibosnál, messze Ukrajna határain, magára maradt, körülötte pedig mindenfelől gyülekeztek a lengyel csapatok. Itt végre a fejedelem is belátta, hogy kelepczébe került. »Svéd, kozák barátság megcsala, — irta anyjának.[2] — Svéd még Varsótól válék el, a kozák birodalmára elkisérteté magát velünk.« De még ekkor sem volt veszve minden, ha elszánt katona vezeti a hadat, mely megfogyott, kimerült ugyan, de a végveszélyben bizonyára kétségbeesetten harczolt volna a menekülésért. A lengyel hadak szedett-vedett népből álltak s még számbelileg sem voltak többségben. Egy katona karddal nyitott volna útat magának haza felé Moldvába. De Rákóczy nem volt katona s békét kért a sokkal gyengébb lengyelektől. Még serege előtt is restelte a dolgot s csupán két legbizalmasabb embere: Mikes, a kanczellár és Kemény, a tulajdonképeni fővezér tudták a titkot. A lengyel urak e közben a lengyel királyi pártól is arra utasittattak, hogy Rákóczyval kiméletesen bánjanak. Azt hangoztatták tehát, hogy ok nélkül nem akarnak keresztény vért ontani s hajlandók a békére. Tényleg csak az volt a czéljuk, hogy a sietve közelgő tatárok kezébe juttassák az erdélyi sereget. Rákóczy kész volt mindenre, s július 22-ikén Czarni-Osztrovban csakugyan egyezmény köttetett,[3] melyet a fejedelem a táborában levő svéd biztos sürgős figyelmeztetései daczára, még aznap szentesitett. Ez egyezménynyel kötözve adta át magát a len-

[1] Kosztomarov orosz iró Chmielniczky Bogdán kozák hetmán életrajzáról irott művében ez eseményeket másképen szinezi ki. De a mit orosz források után az 1657-iki eseményekről mond, az alig egyeztethető össze azzal, mit róluk erdélyi, svéd, lengyel s általában európai kútfőkből tudunk.

[2] Szilágyi, A két Rákóczy György családi lev. 522.

[3] A szerződés s a reá vonatkozó hitlevelek Szilágyinál: Okmánytár II. Rákóczy György dipl. összeköttetéseihez, 552—556.

gyeleknek, kik kérlelhetetlenül használták ki helyzetük minden előnyét. A fejedelem kötelezettséget vállalt, hogy lengyel-ellenes szövetségeit felbontja, a lengyel királyhoz bocsánatkérő követséget küld, neki esetleg katonai segélyt ad, az összes megszállott helyeket kiüríti, a foglyokat, mindennemü zsákmánynyal együtt kiadja s hadi kárpótlásúl 1.200,000 forintot fizet. Mindez lealázó, szertelenül terhes volt ugyan, de még nem jelentette a végveszedelmet. Ezt Rákóczy azzal idézte föl, hogy beleegyezett a lengyelek azon kikötésébe, hogy az általuk kijelölt úton vezesse vissza seregét Erdélybe. Ezzel magát és seregét a lengyelek kegyelmére bizta, kiket pedig csak a bosszúállás bősz indulata vezetett. Azon ürügy alatt, hogy a zsákmányt visszaveszik, valósággal kirabolták a fejedelmet s csapatait, s midőn a rablást befejezték, eltávoztak, hogy a további munkát a közelgő tatárokra bizzák. Csupán Sapieha maradt biztosul az erdélyi táborban. Azt állitotta, hogy Erdély felé vezeti, tényleg pedig nem oda, hanem a tatárok torkába vitte az elcsüggedt, kimerült, éhező, hadi rendjéből kiforgatott erdélyi tömeget s a fejedelemnek sejtelme sem volt, hová, merre vezetik. Július 26-ikán késő este hallotta, hogy a tatár khán egész közel, Kamenicznél táboroz. Csak ekkor jutott szörnyű helyzete tudatára. A khán engesztelhetetlenül gyűlölte, mert pénzbeli igényeit nem teljesitette.[1] Tőle, a pogánytól, annyi kiméletet sem várhatott, mint a lengyelektől. Gyors cselekvésre határozta el tehát magát. Rögtön hadi tanácsot tartott, mely kimondotta, hogy a fejedelem meneküljön, váljék el a seregtől s siessen haza. Rákóczy hivta Kemény Jánost is. Ez azonban nem akarta hadait a végveszélyben elhagyni. Igy a fejedelem, kihez mindenki csatlakozhatott, kinek lova még birta az útat, július 27-ikén hajnalban Rhédey Lászlóval, Bánffy Dénessel, Bakos Gáborral, néhány idegen — svéd és lengyel — kisérőjével, összesen néhány századmagával,[2] Máramarosba indult, hová »szaladva, kit nem kell tagadni«[3] érkezett, mig ama fényes sereg, melylyel a télen útra kelt, a végveszedelembe jutott. Kemény a hadakkal Stry és Tremblova felé nyomult s július 31-ikén a nyomában levő tatár khánnal egyezséget igyekezett kötni. E végből táborába ment, de mielőtt a khán elé bocsátották, magára maradt csapatait a tatárok, kiket a lengyelek buzgón támogattak, egyszerűen elfogták.[4] Igy a büszke sereg maradványa hadi fogságba, keserves tatár rabságba került. Bármennyien elhaltak, elszöktek, elmaradoztak, még mindig sok ezeren estek rabúl. »Tizennyolczezeren vagyunk inségben, tatár kézben«, — mondta az egykorú ének.[5] Rozsnyai szerint, ki a portán hallotta, 22,000, Vitnyédy szerint 23,000 ember fogatott el. A tatárok meg-

[1] Vitnyédy István azt állitja, hogy annak idején 20,000 forinttal le lehetett volna a khánt kenyerezni. Id. h.

[2] Barcsay 1657 augusztus 13-iki levele. Szilágyi, id. m. II. 369.

[3] Irja Rhédey László. M. Tört. Tár, I.

[4] Az esetet maga Kemény leirja Szalárdinál.

[5] Thaly Kálmán, Vitézi énekek, I. 157—158.

osztoztak rajtuk s a szerencsétlenek a legkülönbözőbb gazdák kezébe kerültek, kik szerteszét hurczolták a Krim félszigetén levő falvaikba. Gonosz, kegyetlen bánásmódban részesítették őket, melyben »testünk elszáradott, szinünk elhervadott, lelkünk elbágyadott«.[1] Csupán az előkelőbbekkel bántak enyhébben, mert rengeteg váltságdijat vártak értük. Kemény Jánostól 300,000, Apafy Mihálytól 30,000, Béldy Páltól — mint irja — 25,000 (mások más összeget mondanak), Kornis Ferencztől 20,000, Sebessy Miklóstól 10,000 tallér sarczot kivántak. A mint a pénz vagy a megfelelő kezesség beérkezett, az illetőt haza bocsátották, Keményt 1658-ban, Apafyt 1659-ben, Béldyt 1661-ben. A közrabok sarcza 55—1000 tallér közt váltakozott. Némelyiket családja, eladva mindenét, váltotta ki. Egyes földesurak, főleg Béldy, nagyobb mértékben folytatták a kiváltást, nem annyira irgalomból, mint üzletből. A kiváltott rab ugyanis kiváltójának adósa lett a váltságdij erejéig, melynek kamata fejében személyes szolgálatra kötelezte magát. Ha bizonyos időn belől a váltságdijat meg nem téritette, hitelezőjének örökös jobbágyságába került, mint még az 1707-iki törvény is emliti.[2] Nehéz volt tehát a sorsa annak is, a ki, kiváltatván, övéihez térhetett, mert otthon szegénység, szolgaság várta. De a foglyok nagy része ott maradt, némelyek 10—20 évig, a legtöbben örökre. Szörnyű szenvedéseik, kegyetlen kinzásaik hirét leveleik, melyek nagy számmal maradtak reánk, tudatták az otthon levőkkel. A hadjárat általában roppant emberveszteséggel járt. Rhédey László 136 főnyi kisérettel s vagy 20 szekérrel indult el. »De mindezek oda vesztek, — irja, — mind emberekkel együtt, csak magam huszadmagammal szabadultam ki.«[3]

A rémhirek gyászba és fájdalomba boritották Erdélyt, melynek lakossága ezt a merész vállalatot kezdettől fogva aggódva, izgatottan nézte. Rákóczy ismerte e hangulatot s hogy megnyugtassa a közvéleményt, nejét és fiát »mint legkedvesebb zálogunkat«, Erdélyben hagyta, a kormányzatot pedig három tagú regensségre bízta, melybe Rhédey Ferenczet, Serédy Istvánt és Barcsay Ákost nevezte ki. De hatalmat, jogkört alig adott nekik, mert kikötötte, hogy csak azon rendeletük legyen érvényes, melyet mindhárman aláirnak. Csakhogy Serédy beteg volt s jószágain maradt, Rhédeyt pedig a fejedelem Husztra rendelte. Igy a regensek közül Barcsay egyedül jöhetett számba, de maga semmit sem tehetett, mert keze minden irányban meg volt kötve. Pénzt általában nem biztak reá s a legcsekélyebb összeg utalványozását a fejedelemasszonytól kellett kérnie. Kormányzói tevékenysége arra szoritkozott tehát, hogy január 13-ikán Rákóczy fegyvereinek sikeréért poenitentia-tartást s buzgó könyörgést rendelt el országszerte. Rhédey, kinek a máramarosi szorosokat kellett volna őriznie, »valami tatár hirt hall-

[1] Tatár rabok éneke; Thaly: Századok, 1871. 483.
[2] Thaly közlése: Tört. Tár, 1897. 605.
[3] Nagy Iván, Rhédey L. tört. maradványai: M. Tört. Tár, XVII. 13.

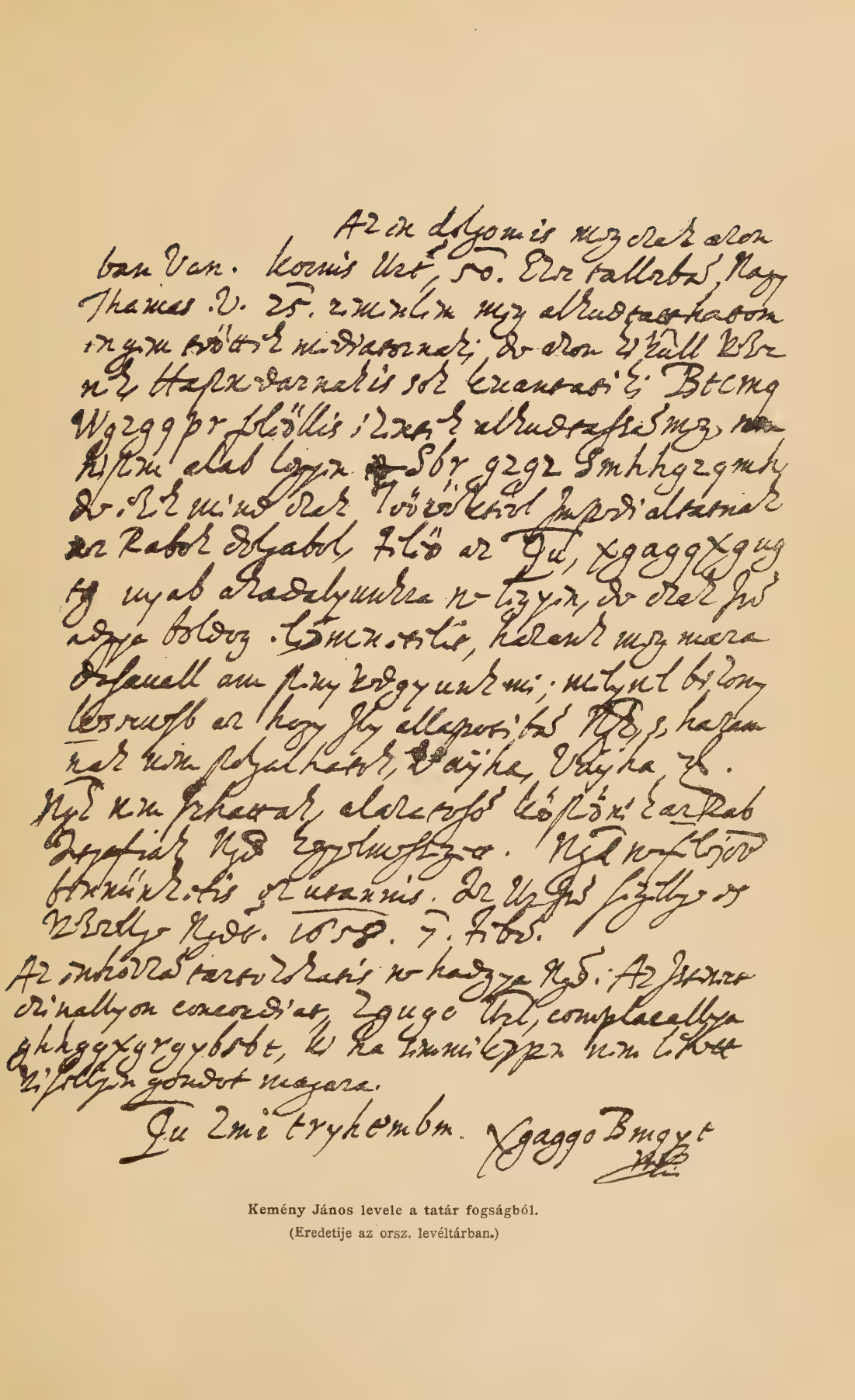

Kemény János levele a tatár fogságból.
(Eredetije az orsz. levéltárban.)

ván,« [1] utóbb Erdélybe sietett ugyan, de csak azért, hogy feleségét bátorságosabb helyre vigye. Ugyanekkor, februárban a fejedelem is meghagyta övéinek, hogy Ecsedre huzódjanak. Ez még inkább fokozta az izgatottságot. A nép azt hitte, hogy a fejedelmi család menekül, mert Lengyelországban valami nagy baj történt. Barcsay helytartó nem is akarta kibocsátani, hogy a »nagy bódulás« [2] ne fokozódjék.

Nem csupán a fejedelmi hadat féltették, hanem magát az országot, melyet Rákóczy mindenfelől védtelenül hagyott, mert csak Hunyad és Zaránd megyék nemessége maradt otthon, hogy szükség esetén Jenő várát megsegíthesse. Ellenben másutt sehol nem állt számba vehető fegyveres erő s a határszélek védtelensége egyenesen bátoríthatott minden ellenséget a betörésre. Remegett is az ország s mikor áprilisban franczia ügynök járt Erdélyben, nyomban szemébe ötlött, hogy »a község fél, retteg s mindenek panaszkodnak a fejedelemre, miért kellett elmenni«.[3] Ez izgatottság, noha ekkor még Lengyelországból csupa biztató hir érkezett, folyton fokozódott s végül »soha nagyobb bódulás Erdélyben nem volt«.[4] Az első villám azonban nem ott csapott le, a hol általánosan várták. Ama hirekből, hogy a tatár, a török, a lengyel beütni készül, egyelőre csak a lengyel betörés valósult meg s ez sem közvetlenül erdélyi területet sujtott. Mig Rákóczy messze távolban, Varsó körül járt, júniusban vagy 40,000 főnyi lengyel csőcselék, melynek egy negyed része sem volt fölfegyverezve, beütött Rákóczy magyarországi jószágaira. E tömeg pusztán rabolni jött, s 4—5000 emberrel ki lehetett volna verni. De sehol sem állt útjába senki s igy háboritlanúl végezhette a boszúállás művét. Munkács városát s Beregszászt teljesen porrá tette, ez utóbbi város népét nagyobbrészt leölte, Németi város (Szatmár mellett), Szinyérváralja város nagyobb részét, Visk városát, Ujvárost, Parlagot, Ujfalut egészen fölperzselte, templommal, iskolával együtt. »Bereg vármegyének nagy részét, Szatmárnak, Ugocsának derekát, a szamosközbeli szép földeket« feldúlta lakosságát nagyrészt kardélre hányatta, s bántatlanul »nagy szép barom csordákkal, s egyéb prédákkal »vonult ki.[5] Egy más jelentés szerint [6] Bereg, Ugocsa, Szatmár megyéket feldúlta, Podhering, Szent-Miklós, Rákos várakat, Munkács, Vári, Bereg, Beregszász városokat s háromszáznál több falut elhamvasztott, a nép minden vagyonát elrabolta vagy felégette. Minthogy attól lehetett tartani, hogy a lengyelek folytatják a támadást s egész Gyula-Fejérvárig hatolnak, Barcsay közfelkelést hirdetett s Szamosfalván vagy 5—6000 embert gyűjtött össze. De a lengyelek, kiknek egyedüli czéljuk a rablás és

[1] Február 14-iki levele Szilágyinál, id. m. II. 374.
[2] Február 9-iki levele u. ott, II. 374.
[3] Április 27-iki levél mell. u. ott, II. 358.
[4] Július 12-iki levél mell. u. ott, II. 393.
[5] Szalárdi, Siralmas krónika, 309—13.
[6] 1659: XXVI. t.-cz.

égetés volt, haza takarodtak, mihelyt czéljokat, Rákóczy javainak elpusztitását, elérték. E javak azonban leginkább királyi területen feküdtek s a betörés Magyarországban nagy mozgalmat keltett. A nádor nyomban az udvarhoz fordult, mely meg a lengyel királyt kérte föl, tartsa féken alattvalóit. Némi katonaságot is fogadtak s a nádor felhatalmazást nyert, hogy a támadás megújulása esetén felhasználhassa.[1] A felső-magyarországi vármegyék július 21-ikén Jolsván gyűlést tartottak s felszólitották a nádort, hogy az okozott kár fejében foglalja le Lubló várát s a 13 szepesi várost s a lengyel alattvalók, kik hazánkban tartózkodnak, elfogassanak s vagyonuk elkoboztassék. Egyszersmind bizottságot küldtek ki, mely a Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyékben okozott kárt összeirja s vizsgálatot tartson, mely honlakosok támogatták az ellenséget.[2]

A magyar király alattvalói adták meg tehát először az erdélyi fejedelem lengyel vállalatának árát. Ez természetesen csak fokozhatta a bécsi körök elkeseredését Rákóczy iránt, kivel különben is háborúban álltak, mert a német hadak időközben a lengyelek segitségére siettek s elzárva az erdélyiek visszavonulásának legrövidebb útját, vesztét nagy mértékben elősegitették. De sokkal végzetesebbé vált Rákóczyra az a diplomácziai tevékenység, melyet az udvar és ügynökei Konstantinápolyban kifejtettek, hogy a nagyvezért s a török irányadó köröket ellene ingereljék. Az aknamunka, mely már akkor megindult, mikor Rákóczy a svédekkel szövetkezett, teljesen megmérgezte viszonyát a portával. Reninger Simon, a császári követ, különösen azonban a portán nagy befolyású követségi tolmács, Panajotti Miklós,[3] dolgoztak ellene fáradhatatlanúl. Figyelmeztették a nagyvezért, hogy svéd-orosz-kozák-erdélyi szövetség készül, mely a török birtokokat a Fekete és Azovi tenger mentén a legnagyobb mértékben veszélyezteti. Másrészt azzal biztatták Köprili Mohammedet, ki ekkor minden igyekezetét a velenczei háború nyomatékos vitelére összpontositá, hogy Ausztria segíteni fogja Velencze ellen. Akár elhitte ezt a nagyvezér, akár nem, Törökországra a velenczei háborúban a bécsi udvar semlegessége is igen előnyös volt. Szivesen engedett tehát Reninger sürgetésének s meghagyta Rákóczynak, hogy otthon és veszteg maradjon, ha pedig elindult, nyomban visszatérjen. De Rákóczy úgy intézkedett, hogy a török követet ne bocsássák hozzá. Időközben János Kázmér követe is Konstantinápolyba érkezett, panaszkodott a béke megsértésén, vádaskodott Rákóczy ellen s a tatárok segitségének kirendelését szorgalmazta. A moldvai vajda már február 6-ikán értesitette Rákóczyt és Barcsayt, hogy nagy a harag a portán s a tatárokat Erdély ellen akarják indítani. Utóbb Tisza és Harsányi kapitihák napról

[1] A király július 17-iki rendelete. Tört. Tár, 1896. 200.

[2] A gyűlésről szóló jelentést közzétette Pettkó Béla: Tört. Tár, 1884. 586—9.

[3] Rákóczy 1658 márcziusban azt mondja, hogy legnagyobb ellensége a portán Panajotti. Hormuzaki, Documente, V. 48. A császári követ Rákóczy-ellenes izgatásaira sok világot vet ugyane gyűjtemény IX. kötete is.

napra figyelmeztették a fejedelmet s Barcsayt, hogy »a szegény haza ellen fellobbant tüzet idejében megoltani igyekezzenek«. De nem adtak szavukra. »Azért — irták április 30-ikán — ha klmed hazáját, istenét s keresztény nemzetét szereti, a remediumát ne hagyja el«. Sürgették Barcsayt, hivja össze az országot s küldjön ajándékkal a három nemzet nevében követséget a portára, mert »urunknak, ő nagyságának nem hisznek« többé; azonkivül a temesvári és egri pasákat nyerje meg, hogy a portán Rákóczyt támogassák. »De azonnal jőjjenek a követek, mert bizony post festum levén, actum erit de patria, ha a dolog halad«. Arra is figyelmeztették Barcsayt, készüljön minden eshetőségre s idejében bevágassa az útakat, hogy a tatárok be ne törhessenek. Sőt már ez időben fölvetették az eszmét, hogy »az ifjú fejedelem,« a fiatal Ferencz nevében küldje a követet és az ajándékot, kétségkivül azon hitben, hogy az ártatlan gyermek iránt a portán engesztelékenyebb lesz a hangulat, mint atyja iránt. Barcsay azonban sem felhatalmazva, sem a kellő segélyeszközökkel ellátva az ajánlott intézkedések megtételére nem volt. Az ő hatásköre arra szoritkozott, hogy a vett jelentéseket megküldje a fejedelemnek, ki tájékozva volt a konstantinápolyi hangulatról.

Mikor Krakkót megszállotta, azon hitben, hogy e sikere megteszi hatását a nagyvezérre, végre ő is elérkezettnek látta az időt, hogy vállalatáról hivatalos előterjesztést tegyen a portának. Torday Ferenczet a svéd király követével be küldte Konstantinápolyba, hol törekvéseit az angol követ is támogatta. De Torday hamar meggyőződött, hogy jót nem végezhet s megirta a fejedelemnek, hogy »ezekhez a pogány ebekhez« semmit se bizzék, mert eddig is csak a velenczei háború gátolta a portát az ellenséges fellépésben. Az, hogy svéd követ is jött vele, inkább ártott Tordaynak. A török neheztelt a svéd királyra a lengyel háború miatt, de különösen azért, mert »a porta adófizető szolgáját (tudniillik Ngodat) portához való kötelessége mellől elvonta, maga gonosz cselekedetiben társsá csinálta.« Nyiltan megmondták az erdélyi követeknek: »soha mi azt el nem szenvedhetjük, nem is akarjuk, hogy a fejedelem Lengyelországot magáévá tevén, erejében nevekedjék; erőnknek rájok kell fordulni.« Torday s az állandó követek is oly fenyegetőnek tartották a helyzetet, hogy azt tanácsolták Rákóczynak, térjen haza, küldje seregének egy részét Erdély védelmére, mert Konstantinápolyban azt mondják: »Erdély üres és most minden vérontás (azaz ellenállás) nélkül prédálhatják«. Csakugyan már áprilisban felmerült az eszme, hogy a szilisztriai és ruméliai pasák Erdélybe indíttassanak,[1] a mi kétségkivül csupán a velenczei háború miatt maradt el. A vége a követségnek az lett, hogy Torday, Tisza István és Harsányi Jakab elfogattak s a héttoronyba zárattak, a tatár khán meg azt

[1] Hormuzaki, Documente, IX. 1. 85. A bécsi velenczei követ jelentése. A követ jelentései is jelzik, milyen erővel dolgozott a bécsi udvar a portán Rákóczy ellen.

a határozott parancsot kapta, hogy lengyel földre nyomulva, az erdélyi sereget megtámadja s mindenképen Rákóczyt magát igyekezzék elfogni. E veszélyből azonban a gyors menekülés megmentette a fejedelmet, ki augusztus 4-ikén már a biztos Ecseden volt.

Betegen, testi-lelki szenvedéstől gyötörve, érkezett oda, éjjel is »a phantasia háborgatta«. Még nem tudták ugyan, mi történt seregével, de nem engedtek neki pihenést; mindenfelől ostromolták, mindenkinek, töröknek, németnek, magyarnak voltak sürgős kívánságai.[1] »Egészséges főnek is elég gond volna ennyi dologra érkezni, — kesereg augusztus 21-ikén anyjának — mi pedig bizony rossz fővel vagyunk.«[2] Tisztább elme, nagyobb ész is megzavarodhatott volna a zürzavaros helyzetben, mely egyre aggasztóbb lett. A németek rosszakaratához, a török kegyetlen fenyegetéseihez immár a nép szörnyű kétségbeesése járult. A mint hire terjedt, hogy Kemény hadát rabszíjra fűzte a tatár, az ország valóságos siralomvölgye lett. Mindenfelől fölhangzott a jajszó és nem volt város vagy falu, melyben a nemesek és katonák elárvult családjai övéik elvesztét ne gyászolták s a fejedelmet, a svéd szövetséget ne okolták volna.[3]

»Ez az ország, uram — irta Barcsay a konstantinápolyi követeknek — főrendekből és hadakból megtisztult, itt mindenfelé a sok sirás, jajgatás, átkozódás.«[4]

Itthon lesujtott alattvalói, s a helyzetet kiaknázni szerető bécsi udvar, a portán az engesztelhetetlen nagyvezér álltak Rákóczyval szemben. E sokféle csapás közepett, e borzasztó zürzavarban sokan rá mutattak az eszközökre, melyekkel elejét lehetne venni, hogy a fejedelem és hadserege romlását Erdély végromlása ne kövesse. Barcsay már augusztus 13-ikán egész valójában felismerte a helyzetet. Látta, hogy Rákóczy állása tarthatatlan s ha többet nem, legalább Jenő várát, melyre mindig fájt a török foga, át kellene engedni, hogy a nagyvezér az egész országot fel ne dúlja. Mások hangsulyozták, hogy Rákóczy Györgynek, ha meg akarja a trónt családja részére megmenteni, egyénileg vissza kell vonulnia. A szászok világosan megjelölték a kibontakozás útját. Azt ajánlották, hogy a fejedelem haladéktalanúl mondjon le kiskorú fia, a már megválasztott Ferencz fejedelem javára. Ezt a választást a porta rég jóvá hagyta s jó pénzzel rá lehetne venni, hogy a trónváltozásba belenyugodjék. E közben Rákóczy nyissa meg kincstárát; lehetőleg maga teremtse elő a tatár rabok váltságát s ezzel a haragvó közvéleményt engesztelje meg. Magyarországból hasonló tanácsokat kapott. Ott a »rendetlen és idétlen expeditionak« sorsa mély részvétet és szánakozást keltett. Érezték, hogy a magyar ügyekre is döntő hatása lesz s nem kételkedtek benne, hogy »mi is megérezzük sajnálatos voltát a szeren-

[1] Augusztus 7-iki levél. Hadtört. Közl. 1892. 706.
[2] Szilágyi, id. m. II. 435.
[3] A svéd követ 1657 augusztus 29-ikén kelt levele Szilágyinál, id. m. II. 324.
[4] Augusztus 13-iki levele. U. ott, 369.

csétlenségnek«. Még a katholikus urak is sajnálták Rákóczyban a magyart, a fejedelmet, kire nem egyszer támaszkodtak az udvarral szemben. Szivesen közreműködtek volna trónja megtartásában, de tudták, hogy itt a főmunka ő reá magára hárul. Zrinyi Miklós figyelmeztette, hogy »magnanimitással, generositással és liberalitással a futó szerencse kerekét« még mindig meg-

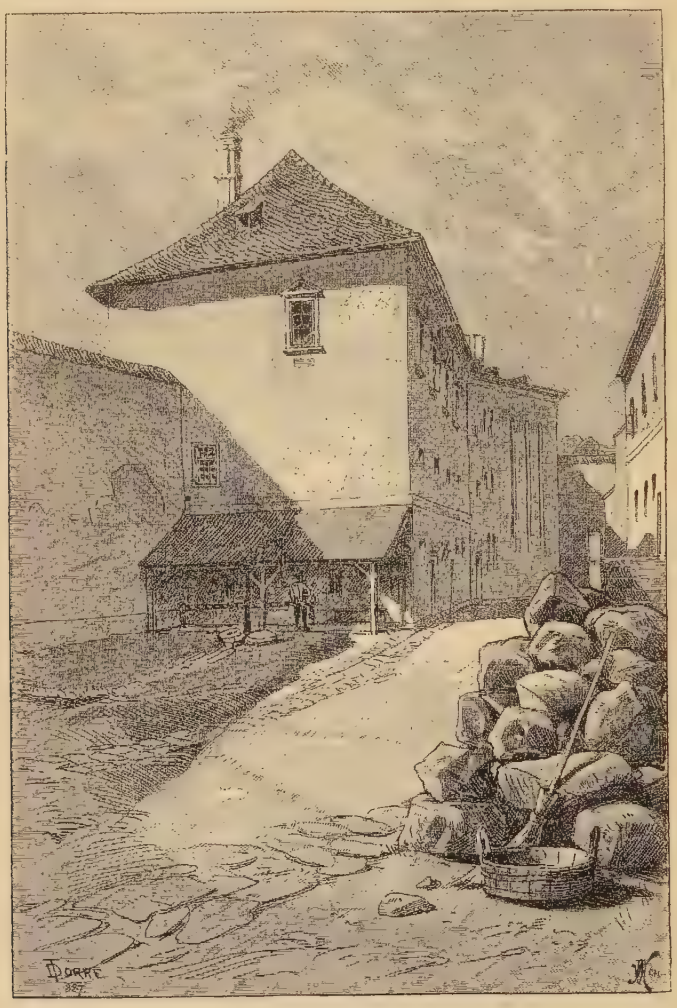

A szamosujvári Rákóczy-ház.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

köthetni. Vitnyédy ez eszmét bővebben is kifejtette s ismételve ajánlotta Rákóczynak, nyissa meg tárházát, váltsa ki a rabokat, különben az ország más fejedelmet választ; azalatt jó pénzzel engesztelje meg a portát, melynek most úgy is elég sok a baja Velenczével.[1]

[1] Vitnyédy ez időbeli levele id. helyen.

A fejedelem azonban egy irányban sem tudta magát döntő lépésre rászánni s fukarsága különösen a szükséges pénzáldozatok hozatalától riasztotta vissza. De végre mégis csak tennie kellett valamit. Az izgatottságtól még mindig betegen sietett Erdélybe, s szeptember 2-ikán Deésre összehivta az országgyűlést, melyet azonban saját biztossága érdekében Szamosújvárra helyezett át, hol a rendek egy csűrben tanácskoztak. »Ha láttál valaha — irja egy szemtanú — szomorú gyülekezetet, a volt ez, mivel ott láthattad volna, hogy a sirás és zokogás miatt a rend szerint folyni szokott szók félben hagyattanak és jó ideig hallgatásban volt az egész gyülekezet. Ki apját, ki fiát, ki öcscsét, ki bátyját, ki barátját, ki rokonait, ki felebarátját, ki szolgáját, ki hazáját, ki nemzetét, ki a magyarnak égig felhatott hirének, nevének eltapodtatását, ki a szegény hazára s abban maradott kicsin nemzetre következtető veszedelmet emlegette.[1]« A tanácskozások természetesen szenvedélyes lefolyást vettek. Megengesztelni a portát s kiváltani a rabokat, ez volt a megjelentek főkivánsága. Ehhez még egy harmadik járult, melyet inkább a boszúvágy és a harag sugallt. Minthogy a fejedelmet felelősségre vonni nem lehetett, a rendek a tanácsurakat akarták büntetni s azt kérdezték, kinek javallatára indittatott a háború? A fejedelem habozott a válaszszal. Nem akart az igazsággal előállani, mert az egész vállalat az ő személyes műve volt. Azt felelte tehát, vessenek fátyolt arra, a mi elmult, s csak a jelennel és jövővel foglalkozzanak. A rendek nem engedtek s az ügy, melynek az adott helyzetben alig volt jelentősége, viharos, szenvedélyes vitákat keltett. E közben mélyen megható jelenet játszódott le. A gyűlésen egész tömeg gyászruhás nő jelent meg, kiknek atyja, férje vagy testvére sinylette a tatár rabságot. Azért jöttek az ország szine elé, hogy a foglyok kiváltását sürgessék. Ezzel előtérbe lépett a váltság-ügy, melyben a rendek is a dúsgazdag fejedelemtől várták a kezdeményezést. De ez azt felelte, hogy pénztárát a sok háború kimerítette s különben is nagy sarczot kell a lengyeleknek fizetnie. Nemcsak kötelességének nem ismerte tehát, mint barátai ajánlották, saját költségén kiváltani a szerencsétleneket, kiket ő juttatott rabságba, de még nagyobb arányú közreműködését is megtagadta. Ezzel örökre megpecsételte a foglyok többségének sorsát. Lehetetlenné vált, hogy a tatárokkal olyan megegyezés létesüljön, mely szerint egy általányösszegért kiadják az összes rabokat. A foglyok magukra hagyattak s a kiknek családja nem birta, vagy valamelyik jó embere nem akarta a kivánt váltságdijat megfizetni, az ott veszett. Sok ezer szegény ember jutott e sorsra s otthon levő övéik mind a fejedelem ellen fordultak. A megszokás, az érdek, a rokonszenv igen sok és igen erős köteléke csatolta Erdélyt a Rákóczyakhoz. De mikor a fejedelem megtagadta a rabok kiváltását, maga lazitotta meg a legnagyobb mértékben a kapcsokat, melyek alattvalói tömegét hozzá fűzték.

[1] Thaly, Tört. Kalászok, 42. Horvát naplója.

Midőn különválasztotta ügyét a rabokétól, maga adott példát Erdélynek, hogy sorsát az övétől válaszsza el. A rendek a saját kezükbe vették a kiváltás dolgát s követet küldtek a tatár khánhoz, másrészt a portára. Azután haragosan, elkeseredve indultak haza. Annyira elvesztették bizalmukat a fejedelem iránt, hogy azt sem hitték el többé neki, hogy beteg.[1] Ő meg azt mondta róluk, hogy »az isten megbolonditotta őket«.[2] Ekképen nagyon megrendült a kötelék a fejedelem és alattvalói között, megrendült ugyanakkor, mikor a nagyvezér is kimondta Rákóczyra a végitéletet. Mert hasztalan jártak be a portára a követek, a törököt nem lehetett megengesztelni. A szultán csakhamar megparancsolta az országnak, szakitson Rákóczyval, foszsza meg a tróntól s válaszszon helyébe a portához hű fejedelmet. Szó sem lehetett többé az ifjú Rákóczy Ferenczről, mert nemcsak Györgyre magára, hanem az egész Rákóczy-családra kimondta a nagyvezér a büntetést s parancsai végrehajtására nagy követséget küldött Erdélybe. Nem maradt egyéb, mint vagy engedelmeskedni, vagy fegyvert fogni. De ki gondolhatott az utóbbira, mikor a férfi népesség szine-java, a fegyverbiró emberek tömege messze Krimiában raboskodott? Maga Rákóczy belátta, hogy meg kell hajolnia s október 25-ikére Fejérvárra összehivta a rendeket. Két nappal később Barcsay Ákos a török követséget az ország szine elé vezette. A követség kék selyem tokban athnamét hozott, melyben a szultán haladéktalanul új fejedelem választására hivta fel a rendeket. A török a trónt egyszerüen megüresedettnek tekintette. A rendek azonban nem helyezkedtek e szélső álláspontra, hanem két napi tanácskozás után felhivták Rákóczyt, terjeszsze elő azon föltételeket, melyek mellett önként lemondani hajlandó. A fejedelem tétovázott s csak viharos tárgyalások után engedett. Valósággal ki kellett tőle erőszakolni a lemondást, mely azonban sem őszinte, sem végleges nem volt. »Valamig végképen elmetsződik a fényes portán dolgunknak jó karban állíthatásának reménysége, addig — mondotta Rákóczy — el kellett magunkat vonnunk fejedelmi székünkből és az ország directióját másnak engedni.« November 2-ikán a rendek végre a fejedelemválasztáshoz foghattak, miközben Rákóczy unokaöcscsével, a katholikus Rákóczy László gróffal, német és magyar zsoldosaival haragosan távozott Fejérvárról. A nehéz viszonyok közt, természetesen bajos volt fejedelmet találni. A rendek Kemény Jánosra gondoltak. Csakhogy reá, mint a lengyel vállalat egyik főszereplőjére, sokan haragudtak s különben is ekkor még tatár rabságban, messze távolban élt. Gondoltak Barcsay Ákosra, a gyűlés legtekintélyesebb tagjára és elnökére.[3] Sokan fejedelemmé akarták választani, mert az ügyekben járatos, a töröknél jó hirben áll, a mostani gyakorlati világhoz alkalmazkodni tud, kedvesen és szivesen

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XI. E gyűlésről Barabás: Századok, 1887. 426—34.

[2] Szeptember 10-iki levele Szilágyinál: A két Rákóczy család lev. 524.

[3] Vornehmstes Mitglied und hazafi — mondja az egykorú Országgyűlési Napló. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XI. 293.

beszél mindenkivel s a köznép is szereti. E mellett több éven át országgyűlési elnök volt, külföldi követségekben járt, s érdemet szerzett a megválasz-

Rhédey Ferencz.
(Egykorú festmény Teck herczeg birtokában.)

tásra. Csakhogy ellenségei azzal érveltek, hogy mindez igaz ugyan, sőt Barcsay nem is koldus. De alacsony, oláh származású, általános bizal-

maskodásával nevetségessé tenné a fejedelmi méltóságot s az előkelőbbek nem is engedelmeskednének neki. Gyermeke sincs s mostani házasságából nem várhat utódot; már pedig a gyermektelen ember könnyebben szánja el magát meggondolatlanságra. Ez hatott s Barcsay jelöltsége elejtetett. Ekkor a rendek oda fordultak, hová a török maga irányozta figyelmüket, midőn ajánlotta, hogy valami Bethlen-ivadékot kellene megválasztani. Mivel azonban az iktári Bethlen-nemzetségnek magva szakadt, a rokonságban kerestek jelöltet. Hamar meg is állapodtak s Bethlen Gábor sógorát, az öreg Rhédey Ferenczet egyhangúlag fejedelemmé választották olyan feltétellel, hogy megtartja az ország törvényeit s a »fényes portától semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakítni nem igyekszik, hanem Erdélynek a török császárral való régi frigyét intacte megtartja«.[1] A választást azzal adták tudtára a török követségnek, mely az ügy elintézéséig nem akart Fejérvárról távozni, hogy meghajoltak a szultán parancsának s kérik további jóakaratát. Magok is küldtek követet a portára, valamint a budai pasához, ki már nagy arányú előkészületeket tett, hogy Erdélyre rontson, ha a szultán akarata nem teljesül. De mihelyt Rhédey megválasztatásáról értesült, ő is, a tatárok is, kik szintén készültek, megnyugodtak s úgy látszott, hogy a vihar immár elvonult s Erdély lassankint kiheverheti a lengyelországi vereséget. Ehhez első sorban békére volt szüksége s ezt a békét Rhédey fejedelemsége biztosítani látszott.

IV. FEJEZET.

Erdély romlása. Barcsay fejedelemsége.

Élesebb látású emberek azonban a trónváltozás után is aggodalommal néztek a jövő elé. »E haza — irta Barcsay csakhamar — elég veszedelemben forog; egyik vizözön el nem mulik, másik következik.« Valóban, Rhédey megválasztása csak pillanatnyi fegyvernyugvás volt, melyet gyorsan követett az új összeütközés. A fejedelmet a porta készségesen elismerte, még pedig ugyanolyan feltételek mellett, mint annak idején Rákóczyt. Sem nagyobb adót, sem valamely terület átengedését nem kívánta. A nagyvezér általában nyugtot akart Erdélyben s nem bolygatta tovább a dolgot, hogy végre valósíthassa szándékát s döntő csapást mérhessen Velenczére. Tengeren vagy Kréta szigetén ez nehezen ment. Nagy sereget gyűjtött tehát, melylyel Velencze birtokát, Dalmáczíát akarta elárasztani. Hogy előkészületeiben ne háborgassák, Rhédey megválasztásával az erdélyi kérdést elintézettnek tekintette. Csakhogy Rhédey komoly kisérletet sem tett a fejedelmi hatalom

[1] Választási feltételei. Szilágyi, id. m. XI. 321.

gyakorlására. In partibus fejedelem maradt mindvégig s tétlenül nézte, hogyan szervezkedik ellene az ellenzék. A részeket s a legfontosabb véghelyeket Rákóczy kezén hagyta, ki bent ült az országban s nem sok hajlandóságot mutatott arra, hogy a hatalmat kiadja kezéből. A legtöbb végvár kapitánya, sőt a fiscalis jószágok tisztei is megtagadták a hűségesküt az új fejedelemtől. Tényleg két fejedelme volt Erdélynek, a mi csakhamar fölkeltette a török gyanúját, ki méltán hihette, hogy a fejedelemválasztás merő komédia volt a porta tévedésbe ejtésére. »A téltől fogva — irták török részről Erdélybe — minden leveletek rakvák voltak hazugsággal s mindenkor egyik a másikkal ellenkezett.«[1] Maga Erdély ártatlan volt ugyan a dologban, mert az ország őszintén szakitott Rákóczyval. De mivel nem birt akaratának súlyt adni, mivel a terület egy része tényleg Rákóczy kezén maradt, a távoli Konstantinápolyban úgy itélték meg a helyzetet, hogy Rhédey választása általában csak szinből történt s Rákóczy uralmának leplezésére szolgál. Hogy véget vessen a kétszinűségnek, a nagyvezér újolag kijelentette, hogy »Rákóczy György örökre kivettetett a fejedelemségből«, s hogy az erdélyiek soha se reméljék, hogy kegyelmet nyerhet. »Vessétek ki elmétekből s jól meggondoljátok, nem okosság az, hogy egy személyért olyan országot elpusztíttattok.«[2]

Mindezt a nagyvezér olyan időben mondotta, midőn Rákóczy küldötteivel is értekezett, ki őszszel egyik legügyesebb diplomatáját, Sebesi Ferenczet a portára indította. Sebesi a nagyvezért nem találta a fővárosban, s a táborban nyujtotta át neki ura, valamint a három nemzet kérő levelét. De a nagyvezért mi sem engesztelhette meg. Azt felelte, hogy sem Rákóczyt, sem maradékát, sem nemzetségének bármely más tagját nem tűri a trónon s ha a három nemzet túl nem ad rajta, porrá teszi az egész országot. Konstantinápolyba visszatérve, Sebesi más főemberekkel beszélt s kérdezte, nem nyerheti-e meg pénzzel a nagyvezért. De ezek már ismerték Köprili Mohammedet. »Ha ezt a sátort megtöltenék is aranynyal«, felelték Sebesinek, »akkor sem érne czélt«.[3] Végül a nagyvezér súlyos fenyiték alatt még azt is megtiltá, hogy Rákóczy érdekében csak kéréssel is forduljanak hozzá. Rákóczy sem hitt többé a kibékülés lehetőségében. »Próbáltuk mi — irja deczember 23-ikán — igérettel a portát; de hiába. A vén eb vezér megdühödött ellenünk, jóakaróink sem mernek szólani, a pénz nem kell az ebnek.«[4]

Tisztában volt tehát a helyzettel. Tudta, hogy a török egész hatalmát magára idézi, ha veszteg nem marad. De nem birt nyugodni s még a télen megindította a mozgalmat a fejedelmi szék visszaszerzésére. Ezzel kezdődtek Erdély tulajdonképeni gyászévei; megindult az a küzdelem, mely

[1] Török-Magyar Tört. Eml. E. V. 443.

[2] U. ott, 1657 október 30. Kenán pasa lev.

[3] Sebesi Fogarasban november 20-ikán kelt jelentése. Szilágyi, Erdély és az é.-k. háború, II. 447.

[4] Szilágyi, Oklevéltár, 590.

az országot a végromlásba, Rákóczyt a halálba vitte, ki fegyvert fogott a maga és családja jogaiért s élete fogytáig elszántan küzdött érettük. Bátorsága, hősi halála tiszteletet parancsol s alakjára a férfiasság fénysugarát veti. De politikája idézte föl Erdélyre s a magyar részekre azt a szörnyű, tollal le sem irható veszedelmet és romlást, mely őket a következő években érte s Erdély hatalmi állását végleg megdöntötte. Az ellenmozgalmat Gyulai Ferencz váradi alkapitány inditotta meg; szájas, erőszakos katona, kinek sejtelme sem volt, hogy fondorlatai milyen végzetes következményekkel járhatnak. Azt kezdte hirdetni, hogy, mivel a részek a fejérvári országgyűlésen képviselve nem voltak, az ott eszközölt trónváltozás is érvénytelen. Ez eszmének hamar megnyerte a szomszéd véghelyek kapitányait és őrségét, kiket mind Rákóczy nevezett ki s fizetett, valamint a nyilt helyen lakó bihari és szabolcsi hajdúkat. A hajdúk ragaszkodtak ugyan Rákóczy személyéhez, de nem ellenkeztek volna az országgal, mert a budai pasa külön figyelmeztette őket, hogy Rhédeynek engedelmeskedjenek. Csakhogy Gyulai hadnagyaikat Váradra rendelte s ott csalárdúl rávette őket, hogy a pasának olyan választ küldjenek, mely a legnagyobb mértékben felbőszíthette s mely utóbb csakugyan a hajdú városok romlását okozta. A szerencsétleneket Gyulai azzal ámitotta, hogy Rhédey a töröknek akarja területüket átengedni. Ugyanezzel rémítette a jeneieket s hogy e sorsot kikerüljék, mindnyájan azt üzenték Budára, hogy ragaszkodnak régi urukhoz, s csak neki engedelmeskednek. Ezzel nyiltan Rákóczyhoz pártolt az ország egy része, mert elhitették vele, hogy máskülönben török uralom alá jut. Pedig ekkor még ilyesmiről szó sem volt s Rhédeytől eleinte a rendes adónál s az engedelmességnél egyebet a porta nem kivánt.

Az ellenmozgalomnak azonban az volt leghatásosabb izgató eszköze, hogy az új fejedelem Erdély nagy részét, a végeket, Jenőt, Váradot, Biharmegyét, a hajdúságot a töröknek igérte, s általában csak ilyen szörnyű áron vásárolta meg trónusát. E hamis hirek hatottak s a lakosság egyre szélesebb körei, még a székelyek is, Rákóczyban látták az ország területi épségének egyedüli megmentőjét. A hangulat e rohamos megváltozását fölöttébb elősegitette az a körülmény, hogy a nagyvezér immár csakugyan követelte Jenő átengedését. E kivánságot egyedül az keltette benne, hogy a vár még mindig Rákóczy birtokában volt. Ha idejében Rhédey kezére száll, a török nem törődött volna Jenővel, Rákóczynál azonban semmi áron sem akarta hagyni. Ez okból követelte a vár átadását, melyre különben is rég vágyott, mert az őrség folyton háborgatta a szomszéd török területet. Még júliusban hire járt, hogy meg akarja támadni s mikor Rákóczy vissza nem adta Erdélynek, sokan előre látták, hogy Jenő végre is »oda csúszik«, vagyis a töröké lesz.

Rákóczy sietett a közhangulatot a maga érdekében értékesíteni. A kivánságra, hogy adja vissza Jenőt, azt felelte, hogy soha, inkább koldusbotra jut, semhogy ezt megtegye. »Átkozott magyar haza fia az, ki Rákóczy György kegyelmes urunk mellől eláll«, ilyen s más efféle szólamok hasz-

Hajdúk a XVII. században.

(Egykorú festmény gróf Berchtold Arthur birtokában.)

nálatára utasította hiveit.[1] Deczember 18-ikán figyelmeztette a törvényhatóságokat, hogy a porta »ma Jenőt kivánja, azután hamar Lugost, azután Brassót vagy Szebent kivánhatja, végre Váradot; apródonként gyengítvén oltalmát, erejét, pasát helyeztethet Erdélybe«.

Az izgatás egyre nagyobb arányokat öltött s elvette Rhédey Ferencz minden kedvét az uralkodástól. E közben a nagyvezér újra meg újra értesitette Rhédeyt, hogy Rákóczy számára nincs kegyelem, siessen tehát Erdélybe s foglalja el székét, különben az ország ki nem kerüli a romlást.[2] Ez időben sem kivánt tőle egyebet, mint azt, hogy Jenőt átadja s pontosan fizesse az adót. Máskülönben a nagyvezér azon igyekezett, hogy Rhédey állását megszilárditsa s sürgősen utasította, küldjön a portára követséget, mely megvigye neki a fejedelmi jelvényeket. De Rhédey megelégelte a rövid fejedelemség kétes örömeit s a rendeket 1658 januárban Medgyesre hivta össze. A gyűlés eleinte a Rákóczy érdekében folyó mozgalom ellen elég határozottan állást foglalt. Elküldé követét, Bánffy Dénest Gyaluba s könyörögve kérette Rákóczyt, adja ki Jenőt és Váradot s ne idézze a török dühét az országra. A rendek a hajdúk lecsöndesítését is megpróbálták, csakhogy követük el sem jutott hozzájuk, mert Gyulai Váradon letartóztatta. Rákóczy, ki folyton éleszté az ellenállás szellemét, természetesen megtagadta a rendek kivánságainak teljesítését. Azt mondta, hogy Jenőt majd ő védi meg s erősen megfenyegette a gyűlést. Fenyegetésének nyomatékot adandó, seregével Medgyes ellen nyomult. A rendek egy része nem akarta ugyan Rákóczyt s a töröktől kért segélyhadat. De télviz idején a törököt csak hetek mulva várhatták, ellenben Rákóczy katonáival ott ült a nyakukon s erőszak alkalmazásától sem riadt vissza. Rémületükben fejüket vesztve, 1658 január 16-ikán formaszerűen visszaültették tehát Rákóczyt a fejedelmi székbe. Csakhogy ugyanekkor Budáról és Drinápolyból a legfenyegetőbb jelentéseket vették. A szultán s a pasák egyaránt tudtokra adták, hogy Rákóczyt semmi szin alatt sem tűrik meg a trónon. Igy az ország újra meggondolta a dolgot s január 19-ikén követség útján kérte föl a három nappal azelőtt visszahelyezett fejedelmet, hogy a török fenyegetésekkel szemben köszönjön le s hárítsa el az országról a végromlást. De Rákóczy meg volt győződve, hogy a fenyegetések nem komolyak s a nagyvezér belenyugszik a változásba. Nem engedett tehát, hanem inkább Rhédeyvel egyezett meg, ki maga vezette be január 22-ikén Medgyesbe. Két nappal később megalkották a törvényeket, melyek, a menynyiben nem tisztán adóügyiek, egyszerű elszakadást jelentenek a portától. A rendek kimondották, hogy a török csak azt akarta, hogy Rákóczyt, »mint egy hűséges pásztort nyáj mellől elszakasztván, minket Nagyságod pásztori gondviselése alatt levő igaz hiveit, szabadosabban megszaggathatna, és

[1] Levelét l. Hadtört. Közl. 1894. 39.

[2] Május 3-iki levél. Nagy Iván: M. Tört. Tár, XVII. 47.

hazánknak határit magáévá tehetné. Ez abból is világosan kitetszik, hogy az első parancsolatjában a Nagyságod méltóságos személyének letétele alatt egyéb kivánsága nem volt, hanem azután Jenőnek, olyan szép végházaknak odaengedését is kivánta«. E veszedelem elháritására — mondják a rendek — ismét Rákóczy fejedelemsége alá adták magukat.[1]

Tényleg azonban nem önkényt, hanem kénytelenségből, mert fegyverrel erőszakolta, történt Rákóczy visszahelyezése. Az új fejedelmet népszerűvé tette Jenő megtartásának kérdése, melyet immár még inkább előtérbe tolt. Valóságos plebiscitumot rendezett arra nézve, átadja-e Jenőt, vagy utolsó csepp vérével is megvédje-e? A törvényhatóságok lelkesen felelték, hogy ne adja, mert Jenő védelmében »készek vagyunk feleséginket, gyermekinket egy halomban vágatni«. Rákóczy bizott a hazafiasság e megnyilatkozásaiban s hasztalan figyelmeztette február 25-ikén az okos Haller Gábor, hogy »nem vármegyék, nem székelység, nem hogy Jenőnek, sőt a magok oltalmára is fel nem ülnek«.[2] Bethlen Gábor egyik legnagyobb

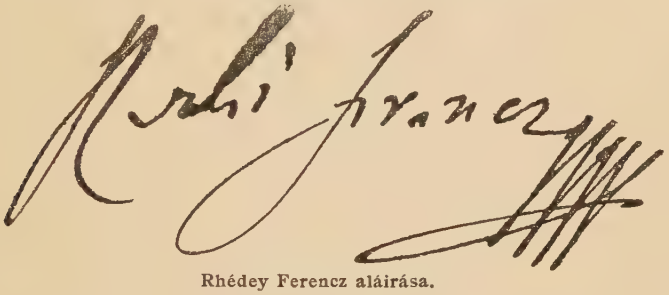

Rhédey Ferencz aláirása.

államférfiúi tette az volt, hogy egykor hasonló, sőt kevésbbé veszélyes körülmények közt nem késett a porta kivánságára Lippát átadni. Nehezen tette, de inkább megtette, semhogy az erős török hatalom támadását országára zúditsa. Rákóczy György ellenben hanyatló ügyét Jenő kérdésével kapcsolta össze, sőt törvénybe igtatta, hogy hűtlenség bűnébe esik mindenki, ki Jenő átadását csak indítványozni merészli. Azt hitte, hogy ragaszkodva Jenő várához, mely nem erdélyi, hanem partiumbeli, tehát magyar terület volt, a magyar király támogatását is megnyeri. Immár ebbe vetette reménye horgonyát s már akkor, mikor visszahelyezését előkészítette, a bécsi udvarnál keresett támaszt. Ott azonban azt kérdezték tőle, mit ajánl a segély fejében, s minő ellenszolgálatokat várhat tőle a király és a kereszténység? Erre Rákóczy februárban Sámbár jezsuitát küldte Lippay György érsekhez s kijelentette, hogy, ha a király támogatja, ő meg a katholikus egyháznak ad Erdélyben kedvezményeket. Lippay szivesen vette ez ajánlatot s ki akarta bővíteni azzal, hogy Lórántffy Zsuzsánna engedje el a

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XI. 351.
[2] U. ott, 361.

százezer forintot, melyet a kincstárnak kölcsön adott, Rákóczy meg Szatmárba és Ecsedbe német őrséget vegyen be. Ez esetre hajlandó volt megsegítése érdekében az udvarnál közbenjárni. Lippay és más magyar urak csakugyan felkarolták ügyét. Ellenben a német miniszterek hidegen, ellenszenvesen nézték Rákóczynak a trón visszaszerzésére irányuló erőlködéseit.

Ügynöke, Mednyánszky, már 1658 elején egész határozottan értésére adta, hogy ne számítson az udvarra, mely hajlandó ugyan érdekében a portán közbenjárni, de háborúba bonyolódni ő miatta nem akar.[1] Visszahelyezése után Rákóczy még nagyobb buzgalommal folytatta kisérleteit. Azt akarta, hogy az udvar támogassa törekvéseit a portán a kibékülés iránt s ha ez nem sikerül, segitse meg fegyveres erővel. A magyarok mindkét kívánságát készségesen teljesítették volna. De befolyásuk általában csekély volt s Lipót királylyal különben sem érintkezhettek, mert akkor a császárválasztás hosszú ideig messze külföldön tartóztatta. Csak leveleikkel kereshették fel, mit meg is tettek, kérve az ifjú királyt, segitse meg Rákóczyt, mert ezzel nemcsak a maga politikai, hanem a katholikus egyház érdekeinek is szolgálatot tesz. A vérmes Rákóczy bizott a sikerben. »A mi az udvart illeti, — irta Keménynek[2] — ott mi dolgunkat megcsináltuk. Az urak mind jóakaróink; mind azt ajánlották, a regimenhez nyuljunk. A király Schmidtet küldte be a portára, mellettünk segitséget is igérnek és hogy Jenőt ne adjuk«. Márczius elején követe, Bánffy Dénes Bécsben a pápai nuntiusnál tisztelgett,[3] hogy törekvéseinek az ő befolyását is megnyerje. Kövér Gábor pedig Frankfurtba sietett Lipót királyhoz. Az udvart Rákóczy ajánlatai kétségkivül nagy elégtétellel töltötték el. Első sorban örültek a veszedelmes ember megaláztatásán, kitől még nem rég a magyar koronát féltették, ki ellen a mult évben hadat küldöttek Lengyelországba, a portán meg erős izgatást folytattak. Jenő sorsa sem érdekelte az udvart, mert ez a vár messze esett a királyi területtől, melynek védelme szempontjából katonailag is kevés értékű volt. Arra tehát, hogy fegyveresen megsegítsék Rákóczyt, a német miniszterek egy pillanatig sem gondoltak. Tudták, hogy az erdélyi dolgokba avatkozás beláthatatlan bonyodalmakra, esetleg háborúra vezethet, ők pedig békében akartak a törökkel élni. »A magyar uraknak az a nézetük, — irja az egyik miniszter április 16-ikán Lobkowitz herczegnek, — hogy mindenképen támogatni kell Rákóczyt. Én azonban nem tudom, hogyan történhetik ez hosszú török háború nélkül. Én azt tartom helyesnek, végezzék a dolgot háború nélkül.«[4]

Másrészt azonban, épen azért, mert békét akartak, azt sem óhajtották, hogy a török Rákóczyval való viszályát a hatalmi és területi viszonyok gyökeres kiforgatására használja. Portia herczeg, mikor a törököt értesítette,

[1] Szilágyi Sándor, Nádasdy Ferencz és II. Rákóczy György: Századok, 1874: 449.
[2] M. Tört. Tár, XXII. 286.
[3] Bánffy márczius 11-iki levele. Szilágyi, Okmánytár, 607—609.
[4] Wolf, id. m. 114.

hogy belenyugszik Rhédey megválasztásába, kifejezte királya azon óhaját s, hogy további változás Erdély állapotában ne történjék. Különben is nyugtalanító hirek keringtek a török szándékairól; azt beszélték, hogy Kállót követeli, sőt a tavaszszal Kassát fogja megtámadni, mi az illető vidékek lakosságában nagy rémületet keltett.[1] Mindez okokból az udvar az erdélyi kérdés békés elintézését óhajtotta s támogatta is Rákóczy hasonló törekvéseit a portán. Méltán attól tartott, hogy az erdélyi háború királyi területre is átcsaphat, s csakugyan már a tavaszszal óvatossági intézkedéseket volt kénytelen tenni. Lipót április 30-ikán felhatalmazta Gonzaga herczeget, a hadi tanács alelnökét, hogy a határszél védelméről megfelelően intézkedjék, mit a nádor is sürgetett. Mindez azonban épen a béke fentartása, nem pedig Rákóczy érdekében történt. Május elején várták a Vág völgyében a német katonaságot, »de nem a fejedelem segítségére, hanem csak veszteg fognak lenni, mig meglátják, merre akar indulni, vagy kiszállni a török«.[2] Bécsben különben is komolyan attól féltek, hogy Velencze, Svédország vagy a francziák állanak Rákóczy háta mögött s hogy ezek nagy keleti háborút akarnak felidézni. Tényleg Rákóczy fordult X. Károly svéd királyhoz s szövetségük megújítását szorgalmazta. De levele a dánok, az emlitett államok ezektől meg az udvar kezébe került s még inkább fokozta a gyanút törekvései iránt. Hasztalan hirdette tehát, hogy ha a magyar király veszni hagyja Erdélyt, utána vesznek a még kezén levő magyar vármegyék, sőt örökös tartományai is. Bécsben nem azonosították Rákóczyt Erdélylyel.

Az udvarnak kitünő összeköttetései voltak Konstantinápolyban, s Reninger épen ez időben jelentette haza, hogy a portán arról sem akarnak hallani, hogy Rákóczy él s ha az erdélyiek más fejedelmet nem választanak, okvetetlenül rájuk megy a tatár s a végbeli törökség.[3] Reninger azt is jelentette, hogy a portán a többi hatalmak a nagyvezért harczias politikára ösztönzik; angolok, francziák, svédek csakugyan teljes erővel dolgoztak ott a háború érdekében, nem annyira a Rákóczy, mint inkább a Lipót elleni háború felidézésén, mert e hatalmak az ifjú császárt keleten akarták foglalkoztatni, hogy kezét a nyugoton megbénítsák. Itthon csakugyan fölmerült a gyanu, hogy a nagyvezér a császár ellen készül s a nádor és Lippay érsek figyelmeztették a még Frankfurtban levő Lipótot a veszélyre.[4]

Bécsben számba kellett tehát venni az eshetőséget, hogy a török-erdélyi háború átcsaphat Magyarországra. Ettől annál inkább tarthattak, mert a török azzal vádolta az udvart, hogy megtűri, hogy a magyarországi

[1] Károlyi Ádám 1658 márczius 17-iki levele. Hormuzaki-gyűjtemény, V. 44.

[2] Osztrosicsné május 6-iki levele. Közli Komáromy: Történelmi Tár, 1889. 158.

[3] Reninger márczius 16-iki és április 3-iki jelentései. Wolf, id. m. 114.

[4] Július 26-iki levelük. Hormuzaki-gyűjtemény, V. 51. Ugyanitt sok más okmány világítja meg a konstantinápolyi viszonyokat.

urak támogassák Rákóczyt, mit a császári követ a leghatározottabban tagadott. Bécsben szivesen látták volna tehát, ha a nagyvezér nem bántja többé Erdélyt s a zsitva-toroki békeszerződés alapján Reninger ez értelemben fel is szólalt. Többet azonban ez idő szerint tenni nem akartak, s a magyarok hamar belátták, hogy Rákóczy Bécstől semmit sem várhat. Sürgősen ajánlották tehát neki, keresse minden áron a portával való megegyezést. »A fejedelem dolgai — irja Vitnyédy május 10-ikén — most kevésbbé tetszenek, mint midőn Lengyelországba indult; bizony elveszti magát.« Attól félt, hogy Rákóczy is úgy jár, mint a dán király, kinek mindenfelől igértek segélyt s ki a svédekkel szemben mégis magára maradt. Intette tehát, hogy fegyvert ne fogjon a török ellen, mert »a kozák, moldvai és havasalföldi vajdák segitsége jó ugyan, de nem elég«, ellenben a német segély rákháton jár. »Nem hiszem, hogy oly hadviselő embere legyen, ki hadait vezérelni tudná a nagy bestia ellen.« [1] Rákóczy, mint mindig, mostan is a legkalandosabb terveket eszelte ki. Zrinyihez s más magyar urakhoz fordult segélyért. Palásthy nevű ügynökét küldte ki Magyarországba, hogy az urak katonai diversiót tegyenek érdekében s ezzel elvonják Erdélyről a törököt. De helyesen jegyezte meg Vitnyédy: »messziről való barátkozások ezek, messziről való segélykérés«, melyhez egyrészt Lipót király engedélye és parancsolata, másrészt nagy költség kell, mert »a ki jó bélest akar sütni, annak szép fehér lisztinek és bőven vajának kell lenni, a mi tárházunkban nincsen«.[2] Mindazáltal Rákóczy folytatta igyekezeteit az udvarnál, noha immár Lippay érsek is azt ajánlotta, béküljön ki a törökkel s ne számitson a németre. Még határozottabban nyilatkozott (június 24.) Gonzaga herczeg; felszólította, köszönjön le s ne igyekezzék a királyt háborúba bonyolitani. E veszély elhárítására az udvar mindent elkövetett s hogy a porta aggodalmát eloszlassa, Reninger utóbb azon hivatalos nyilatkozatot tette (1658 szeptember 16.), hogy a császár nem avatkozik Rákóczy dolgába, mert sem maga, sem elődei nem szereztek rá érdemet, hogy a Habsburgoktól segélyt várjon s az ő kedvéért Lipót nem hajlandó azt a jó viszonyt megbontani, melyben a szultánnal él. Rákóczy már a nyáron belátta ezt s fájdalmasan irta június 25-ikén: »némettől segitséget nem várhatunk«. Mindazáltal sem ekkor, sem később nem akart a helyzet kényszerűségéhez alkalmazkodni. Kezdettől fogva kereste ugyan a törökkel való megegyezést, de nem oly módon, mely czélhoz vezethetett. A nagyvezér ez időben is következetesen a Velencze elleni döntő csapást készitette elő s minthogy terveit az erdélyi bonyodalmak komolyan veszélyeztették, súlyt fektetett békés elintézésükre. Folyton gyűjtötte a birodalom minden részéből a hadat, hogy régi tervét immár valósitsa s Velenczét megfenyítse. Cattarót vagy Dalmáczia más pontját akarta szárazföldi úton megtámadni. Kora tavaszszal már befejezte előkészületeit s egyes török csa-

[1] Tört. Tár, 1896. 228. és 226.
[2] Levele: Tört. Tár, 1896.

patok be-betörtek Dalmácziába. Egyre nagyobb súlyt helyezett tehát arra, hogy Erdélylyel rendbe jöjjön s mikor meghallotta, minő mozgalmat keltett ott azon követelése, hogy Jenőt török kézbe adják, kész volt a kiván-

IV. Mohamed szultán.
(Egykorú metszet után.)

ságától elállani, mihelyt a rendek visszahelyezik Rhédeyt s elszakadnak Rákóczytól.[1] Ez azonban ismerte a nagyvezér velenczei terveit s belőlük azt

[1] M. Tört. Tár, XXII. 286.

a reményt meritette, hogy a nagyvezér végre is engedni fog s Erdélyt ezúttal nem bántja.[1]

E téves föltevésben s az udvar támogatására számitva, azon kisérletei, melyeket a porta megengesztelésére tett, nem a helyzetnek megfelelő óvatossággal és tapintattal történtek. Február 12-ikén levélben jelentette ugyan, hogy holtig hű szolgája lesz a szultánnak, kire dicsőségesebb a kegyelemadás, mint az, hogy nagy hatalmát egy »egér« ellen indítja. Csakhogy hozzá tette: ha kegyelmet nem kap, a kardhoz folyamodik.[2] E részben alázatos, részben fenyegető levelén a nagyvezér — mint a császári követ jelenté — szertelenül felháborodott s ezt kifejezte Reninger előtt is, ki mélyen sajnálta, hogy az »erdélyiek küszöbön álló romlásukat el nem hárítják magukról, hanem Rákóczyval akarnak tartani, ki leveleivel még inkább felboszantotta a nagyvezért. Siralmas dolog — folytatja — hogy egy ember együgyűsége miatt annyi sok ezeren vagy életüket fogják veszíteni, vagy a legnagyobb inségbe jutnak«.

A nagyvezér még ekkor sem alkalmazta a végső eszközt, a fegyvert, hanem még egyszer felszólította az országot, helyezze vissza Rhédeyt a fejedelemségbe. A rendek május 22-ikén össze is gyűltek; de szint vallani, döntő határozatot hozni a nehéz pillanatban sem mertek. Követeik jelentették a portán, hogy Rákóczyhoz ragaszkodnak, a ki azonban a szultán hű alattvalója lesz. De ha a porta semmi áron sem kegyelmez Rákóczynak, ennek beleegyezésével készek új fejedelmet választani. A nagyvezér, ki épen akkor akart Dalmáczia ellen nyomulni, az ilyen kiegyezés eszméjétől sem idegenkedett. Kész volt Rákóczynak megbocsátani, de csak az esetre, ha személyesen megjelenik Drinápolyban s ott maga kéri a kegyelmet. Ha kegyelmet akar, — irta még májusban a nagyvezér Rákóczynak — jelenjék meg a portán s a nagyvezér esküvel vállal kötelezettséget, hogy nem lesz bántódása.[3] Többen ajánlották is, hogy ne féljen a veszélytől s tegye meg a döntő lépést:

De potiorb lőn itt a konty a kalapnál,
S a pataki tanács Barkóczy Lászlónál.[4]

Rákóczy nem fogadta el a meghivást s a nagyvezér kénytelen volt magasra törő terveit Velencze ellen elodázni s Erdély megfenyítését komolyan előkészíteni. Még a tavaszszal utasította a tatár khánt, induljon hadaival Erdélybe. Hogy a tatárok útja szabad legyen, elcsapta a moldvai és havas-alföldi vajdákat, Rákóczy hiveit s olyanokat ültetett helyükre, kik parancsainak föltétlenül engedelmeskedtek. A budai s más magyarországi, valamint a szilisztriai pasák is utasíttattak, hogy megfelelő haddal Erdélynek

[1] Rómába küldött márcziusi és áprilisi jelentések: Theiner, Vetera Monum. Slav. Mer. II.
[2] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XI. 383.
[3] Szilágyi, Okmánytár, 624—626.
[4] Egykoru gúnyvers Rozsnyainál.

induljanak s a Velencze ellen rendelt roppant haddal végre a nagyvezér is oda nyomult. Mindezt tudta Rákóczy és tudta az ország, mert egész sereg török és tatár követ jelent meg s jelezte a közelgő zivatart. De a nagyvezér még akkor is menekülést s bűnbocsánatot igért az esetre, ha Rhédeyt visszahelyezik, vagy ha őt nem akarják, mást választanak fejedelemmé. Ekkor azonban már azt is követelte, hogy Rákóczyt s az elcsapott moldvai és oláh vajdákat, kik Rákóczy védelme alá Erdélybe menekültek, kiszolgáltassák. A nehéz fenyegetések, a lesujtó jelentések hatása alatt a rendeknek foglalkozniok kellett a kibontakozás eszközével, a fejedelemválasztással. A nagyvezér, a budai és temesvári pasák már megindultak, a rettenetes tatárhad közeledett, Rákóczy meg teljesen magára volt hagyatva s akkor már rég tudta, hogy a bécsi udvartól semmit sem remélhet. Tudták a rendek is, hogy Erdély maga nem állhat ellent a töröknek, de gyámoltalanságukban nem merték a tényekből ridegen levonni a következtetéseket. Ismételve fölkérték a fejedelmet, találjon módot, melylyel az országot a végveszedelemből megmentheti. Ez alatt azt értették, adja be lemondását s tegye lehetővé, hogy a porta parancsának megfelelően más fejedelmet válasszanak. Rákóczy azonban bujósdit kezdett játszani s mindig azt felelte, hogy előbb az ország nyilatkozzék. Az ország viszont nem nyilatkozhatott szabadon; a rendek többsége szivesen teljesitette volna a nagyvezér kívánságát, de lehetetlen volt új fejedelmet választani mindaddig, mig Rákóczy le nem mondott, mert az ő kezén voltak a várak, a katonák, a kincstári javak. Napokig huzódtak a tárgyalások, s utoljára is a legszerencsétlenebb módon végződtek. A szakítás Rákóczyval megtörtént, csak hogy nem elégíthette ki a nagyvezért, mert a rendek elálltak ugyan Rákóczytól, de új fejedelmet nem mertek választani. Rákóczy viszont kijelentette, hogy a maga sorsának engedi át Erdélyt, ellenben saját javait fegyverrel fogja a török ellen megvédeni. Ezzel olyan helyzet alakult, melynél képtelenebb alig gondolható. Minthogy a rendek új fejedelmet nem választottak, magukra zúdították a török-tatár hadak özönét s minthogy Rákóczy nem volt többé fejedelem, hivatásának sem tartotta Erdély védelméről gondoskodni. Egy katonát, egy pénzt sem hagyott az országban, hanem hadait Várad felé indította, hol nem állt ellenség. Hasztalan figyelmeztette Barcsay, hogy épen megfordítva kellene cselekednie, a részekben levő csapatokat kellene berendelnie s a föld népét is felfegyverezve Temesvár felé nyomulnia, hol a török gyülekezett.[1] Mikor Rákóczy távozott, a védtelenül hagyott országnak még kormánya sem maradt s nem volt senki, a ki akár a védelem, akár az alkudozások ügyét törvényszerűen kezébe vehette volna. »Isten előtt is kárhozatos vétek, irja Barcsay augusztus 21-ikén Rákóczinak, hogy a szegény haza igy romol. Valóban is átkozódik, zugolódik az ország, nagyságod az ő pénzeken tarja a fizetett hadat s most szükségeknek

[1] Barcsay június 26-iki levele; közli Szilágyi: Tört. Tár, 1893. 326.

idején csak száz lovast sem érdemel Nagyságodtól; átkot eleget hallana Nagyságod.«[1] Nem volt tehát sem hadsereg, sem kormány, mely az országról gondoskodott volna, noha mindenfelől hangzott az óhaj, hogy föltétlenül meg kell egyezni a nagyvezérrel, kegyelmet kell tőle vásárolni minden áron. De nem volt a ki kezébe vegye, vezesse akár az ellenállást, akár a békeügyet, mig akarata ellen, hozzájárulása nélkül maguk az események előtérbe nem tolták Barcsay Ákost. Barcsay akkor valami 40 éves, tanult, olvasott, férfias szép ember volt, józan ítélettel s erős érzéssel a polgárosodás nagy nemzeti jelentősége iránt. »Termete középszerű, de jó alkotású; szeme kék, orra nagy, arczszine élénk, arczkifejezése szelid és megnyerő.[2]« Egyszerű, becsületes ember volt, ki ritka éles elmével itélte meg a viszonyokat s hónapokkal azelőtt előre megmondta a jövőt. De nem termett tettre, cselekvésre s lelkéből minden dicsvágy hiányzott. Ha csak kis ujját mozgatja, Rhédey helyett már 1657 őszén őt választják a rendek fejedelemmé. De nem vágyakozott ez állásra s az uralmat épen oly kevéssé akarta a rendek, mint a török kezéből elfogadni, ki szintén már 1657-ben gondolt reá. Érezte, hogy nem ura a nehéz helyzetnek s nem kivánkozott első, irányadó szerepre. Mikor a nagyvezér Erdélyhez közeledett, megengesztelésére maga akart táborába sietni. De mihelyt neszét vette, hogy a török őt is a fejedelemjelöltek sorába igtatta, nem ment el, s ezt augusztus 23-ikán megirta Rákóczynak. Ez azonban mégis azzal gyanusitotta, hogy a trónra vágyik. Barcsay őszintén felelt. Kijelenté, hogy ha nem Rákóczyról, kinek háza nevelte, lenne szó, »talán kisértetbe estem volna a jó alkalmatosságok jelen levén. De igy ne adja isten, csak szivem gondolatjában is tünjék«. Csakugyan épen a nehéz napokban dolgozott a legkomolyabban Rákóczy javára, mert váratlanúl ismét oly mozzanat merült föl, mely reményt nyujtott a békés kibontakozásra. Miközben a nagyvezér Erdélyhez közeledett, azt a hirt vette, hogy Ázsiában veszedelmes lázadás tört ki. Még nagyobb súlyt fektetett tehát az erdélyi ügyek gyors rendezésére s augusztusban újra felhivta Rákóczyt, hogy bántatlansága biztosítása mellett jelenjék meg táborában s tisztázza magát, mely esetre kegyelmet remélhet. Barcsay, ki a levelet vette, nyomban megküldte Rákóczynak, sőt önként ajánlkozott, hogy elkiséri a török táborba. »Kész vagyok — irta neki augusztus 23-ikán — Nagyságoddal bemenni s jó és gonosz szerencsét Nagyságoddal együtt szenvedni; noha tudom (azt tartván a törökök, Nagyságod az én tanácsomból cselekedett mindent) szintén úgy járnék, mint Török Bálint János király idejében, de azzal sem gondolnék.«[3] Én kegyelmes uram úgy hinném, Nagyságodnak semmi bántódása nem lenne, sőt nagyobb becsülettel megékesittetvén térne meg, s az egész világon örökké való hire, neve, dicséretes emlékezete fenmaradna.

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XI. 46—47.

[2] Reverend-Bethlen Tört. Emlékrajzai 32. Ford. Toldy István.

[3] Szilágyi, id. m. 420—421.

A török deák is azt mondja, ha ezer feje volna is, bele merné kötni, Nagyságodnak semmi bántódása nem leszen.[1]«

Csakhogy Rákóczy ekkor még kevésbbé bizott a törökben, mint annak előtte. Mikor Erdélyből kivonult, a nélkül hogy lemondott volna, valami 10,000 főnyi hadat gyűjtött Várad környékén, hogy saját területét megvédje s különösen Jenő várát biztositsa. E közben a nagyon békés érzelmű s Rákóczy iránt jó indulatú budai pasa a nagyvezér parancsára hadait a Maros felé vezette. De Rákóczy megtámadta s június 26-ikán visszaszoritotta. E sikeren neki bátorodva, csakhamar Arad és Gyula közt török területre nyomult s július 5-ikén ujra megharczolt az ellenséggel. A törökök élén a budai s az egri pasák és az esztergomi bég álltak. Rákóczy a jobbszárnyon Gyulai Ferencz és Barkóczy István vezetése alatt a zsoldos katonákat, a balszárnyon Szuhay Mátyás kállói kapitány és Keresztes András alatt a hajdúkat s a tüzérséget helyezte el, mig Ebeni István és Bakos Gábor a tartalékot vezették. A harczot, mely Lippa és Arad közt folyt le,[2] az döntötte el, hogy Gaudy András ezredes a tüzérséggel idejében közbe lépett és nagy sikerrel működött. A törökök több száz főnyi veszteséggel hátráltak meg s a győzelem általános feltünést keltett. Hire járt, hogy a török hadnak szinejava elveszett és a budai pasa eltünt.[3] Pozsonyban és Bécsben is sokat beszéltek Rákóczy sikeréről. »A nagyságod győzelme hangoslik mindenik fülében«, jelentették onnan.[4] Tényleg azonban a diadal katonai szempontból egészen jelentéktelen volt s a helyzetet nem változtatta meg. Maga Rákóczy sem tulajdonított neki értéket s nemcsak nem folytatta az üldözést, hanem már másnap, július 6-ikán levélben felajánlotta hódolatát a megvert budai pasának. Az erdélyieket pedig a váratlan győzelem nemcsak fel nem lelkesítette, hanem egyenesen megrémítette. Augusztus első napjaiban a rendek ujra összegyülvén, most már határozottan felkérték a távollevő fejedelmet, hogy tekintve a török, tatár és oláh hadak támadását, mondjon le. Rákóczy nem tudta magát elhatározni. Az erdélyiek lemondását kivánták, a nagyvezér táborába hivta, de sem ezt, sem amazt nem tette. Győzelme vált reá végzetessé. Minthogy győzött, nem akart lemondani, másrészt meg győzelme után még kevésbbé mert a török táborba menni. Habozásban, tétlenségben veszett el a drága idő. A nagyvezér már Temesváron állt s

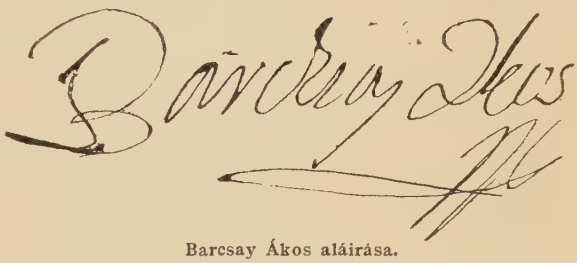

Barcsay Ákos aláirása.

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XI. 418.
[2] Basire védirata, kiadja Kropf Lajos: Tört. Tár, 1888. 562—562.
[3] Kövér Gábor július 31-iki fejérvári levele Szilágyinál, id. m. X. 406.
[4] Mikes Mihály augusztus 6-iki rovnai levele u. ott, 412.

megengesztelésére még mindig nem történt semmi. Igy a török minden békeóhaja kárba veszett s ezzel elveszett Erdély, elveszett Rákóczy ügye is. Az ellenség az egész vonalon megindította a hadműveleteket s augusztus 29-ikén Jenő vára alá érkezett. Rákóczy a várról kitünően gondoskodott; falait jó karba helyezte, eleséggel, lőszerrel, minden készlettel bőven ellátta s a nagyszámú őrség kapitányai teljesen birták bizalmát; ő meg folyton kitartásra bátorította s segélyével kecsegtette őket. Csakugyan készült fölmentésükre, de lehetetlen volt bármit is tennie, mert az őrség már szeptember 2-ikán átadta a várat a töröknek. Igy került ellenállás nélkül, szégyenletesen az ellenség kezébe az a hely, mely, ha idejében átadatik, Erdélyt a legszörnyűbb romlástól menti meg. Most azonban a romlást nem lehetett többé feltartóztatni. Jenővel elveszett Lugos és Karánsebes s csaknem az egész terület, mely az egykori Szörény vármegyéből Erdély kezén volt.

Mindez azonban csekélység ahhoz képest, mi e közben a fejedelemség tulajdonképeni területén történt. Augusztus második felében a török-tatár hadak betörtek Erdélybe, első sorban a Bárczaságba. Rettenetes volt már számuk is. Egykorúak szerint a tatár khán maga 80—100,000, a kozákok 12,000, a szilisztriai pasa 12,000, a moldvaiak 9000, az oláhok 12,000 emberrel jöttek. Ha csak félannyian voltak, egyszerű élelmezésük is elviselhetetlen terhet rótt volna a lakosságra. De a hadak nem az országot megszállani, hanem büntetni, rabolni, pusztitani jöttek. Sokaságukkal szemben ellenállásról szó sem lehetett s különben sem volt katonaság sehol. Barcsay összehivta ugyan a közfelkelést, noha törvényes megbizást senkitől sem kapott. Meg is jelent néhány ezer ember, de mikor látta a felégetett falvak lángját, füstjét, övéi megmentésére haza futott.

Igy tehát az ellenség mint a sáskasereg ellenállás nélkül áraszthatta el a szerencsétlen országot; a hol megjelent, porrá égetett mindent s a lakosságot vagy levágta, vagy rabszíjra füzte. A Királyföld egyes városok kivételével, melyek roppant sarcz árán mentették meg magukat, szörnyen elpusztult. Brassó 25,000 tallérral váltotta meg magát, de egész vidéke sivataggá tétetett. Szeben ugyanannyit fizetett. Fogaras sikeresen megvédte magát, de másutt alig volt ellenállás, pedig a hol volt, rendesen sikerült, mert a tatárok apró, néha 50—60—200 főnyi csapatokban lepték meg az egyes helyeket.[1]

Nem levén fejedelem, senki sem gondoskodott az ország, vagy a városok védelméről. A fővárosban, Fejérvárt nem volt őrség, sőt az előljárók nagy része is elfutott. A magukra maradt polgárok pénzzel igyekeztek a tatárt megengesztelni s midőn ez nem használt, védekezni kezdtek. De nem levén fölkészülve, az ellenség szeptember 5-ikén elárasztotta s teljesen feldulta a várost. Barbár módon elpusztította Bethlen Gábor fejedelmi palotáját, betört az öreg templomba, s kihányta sirjából I. Rákóczy

[1] Frank naplója. Közli Szilágyi Sándor: Tört. Tár, 1888. 36.

TÖRÖK MARTALÓCZOK VISSZAVERÉSE EGY VÁR FALAI ALÓL.

(XVII. századi festmény az egri lyceum birtokában.)

György csontjait. Összetört, elégetett mindent, még a könyvtárt is azon kéziratokkal, melyeket Bethlen Gábor a budai Corvinából szerzett. Elégett

Tatár khán II. Rákóczy György idejében.
(Egykorú metszet után.)

a főiskola épülete s egész fölszerelése. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György összes alkotásai, a szép építkezések mind elpusztultak, Erdély fővárosa romhalmaz lett s régi fénye eltünt örökre. Innen a tatárok

Enyedre mentek, melynek lakói a templomkerítésben vitézül megvédték magukat. De Tordát és Toroczkót feldulták, Maros-Vásárhelyről 3000 embert hajtottak el, Kolozsvár külvárosait fölperzselték s a város maga 100,000 tallér sarczczal váltotta meg magát. Azután a Szilágyságot és Kővár vidékét Nagy-Bányáig feldulva megszámlálhatatlan foglyot szedtek össze. Az ország déli és nyugati részein több száz falu pusztult el. A kit le nem öltek, azt rabságra hajtották. A mit el nem vittek, azt összetörték vagy fölperzselték s csak mikor sivataggá tették az ország nagyobb részét, vonultak Várad felé, hová szeptember 13-ikán érkeztek. Ezzel a nagyvezér beváltotta fenyegetését; büntetése rettenetes volt s Erdély örökre megsinylette.

E romlás közepette Barcsay volt az egyetlen ember, ki még törődött az ország sorsával, bármily kevéssé áhítozott a hatalomra, melyet békésebb körülmények közt ismételve megszerezhetett volna. De most tényleg ő volt a fejedelem s a ki még tehette, engedelmeskedett rendeleteinek. Ő hivta össze a közfelkelést, mely azonban látva a pusztulást, hamar szétoszlott. Köréje sereglett a rendek egy része s erősen ösztönözte, tegyen valamit az ország mentésére. Barcsay még néhány nappal a tatár betörés előtt azt ajánlotta, hogy a három nemzet egy-egy követe menjen a nagyvezérhez s irgalmat kérjen tőle a védtelen ország számára. A rendek e czélra ki is küldötték Bánffy Györgyöt, Lutsch János, szász grófot s a székely Daniel Ferenczet. De csupán e kettő jelentkezett, ellenben Bánffy Rákóczyhoz állott. A két követ Déván találkozott Barcsayval, hol napokig várták Bánffyt. De nem jött, a szörnyű helyzetben pedig minden órái késedelem ezreket döntött végromlásba. A Dévára menekült rendek Barcsayhoz fordultak tehát s égre-földre kérték, menjen Bánffy helyett harmadiknak maga a nagyvezérhez. Barcsay végre engedett s szeptember 2-ikán a követség elindult. Igy jutott akarata ellen, kénytelenségből Barcsay ama követségbe, mely csakhamar meghozta neki a fejedelmi tövis-koronát. Az események sodorták magukkal. Szolgálatot akart tenni hazájának, s midőn megtette, fejedelemséget szerzett ugyan, de ezzel magára idézte a végzetet.

Az erdélyi követség szeptember 7-ikén érkezett a nagyvezér táborába. Köprili Mohammedet akkor a birodalom folyó ügyein s a velenczei háborún kivül még az ázsiai tartományokban kitört igen komoly zendülés foglalkoztatta. Nem közvetlenűl maga, hanem a budai pasa útján tárgyalt tehát az erdélyiekkel s minél előbb végezni óhajtott velük, hogy haza indíthassa seregét, melyre otthon sokkal nagyobb szüksége volt. A török immár örökre szakított Rákóczy Györgygyel. Azt követelte, hogy a rendek új fejedelmet válaszszanak, az elfoglalt területek átengedésébe bele egyezzenek, s minthogy a háborút ők idézték fel, fedezzék annak költségeit s az eddiginél jóval nagyobb évi adót fizessenek. Ezzel a török borzasztó terhet rótt a lengyel és a tatár által elpusztított országra, mely azonban egyszerűen ki volt

szolgáltatva az ellenségnek. A nagyvezér csak azért nem emelt még szertelenebb kívánságokat, mert az ázsiai forradalom némi kiméletre kényszerítette.

Első sorban a megüresedett trón betöltéséről kellett gondoskodni. A nagyvezér nem bizott többé a rendekben, hanem a trónkérdést is a saját táborában akarta elintézni s a budai pasa még első értekezletükön felajánlotta Barcsaynak a fejedelemséget. Immár ő volt a török egyetlen jelöltje; mást a nagyvezér nem akart elfogadni s azért a budai pasa tudtára adta, hogy engedelmeskednie kell, különben újra elárasztja hadaival s »porrá téteti e hazát s többé fejedelemség nem lészen, hanem pasaság«. Ellenben ha elfogadja a fejedelemséget, török had nem megy Erdélybe, sőt a tatárok is kihivatnak s Várad bántatlan marad.[1] Barcsay napokig vonakodott, de végre, hogy megmentse az országot a teljes romlástól, szeptember 14-ikén a nagyvezér egyenes parancsára engedett. Elfogadta a fejedelemséget, elfogadott minden feltételt, mert semmi sem sujthatta annyira az országot, mint a mostani állapot, mely ha még pár hétig tart, Erdélyt menthetetlenül pusztasággá változtatja. Ennek elejét veendő, Barcsay végre feláldozta magát, hisz az éles eszű ember, a ki eddig is előre látta s megmondotta a közdolgok folyamát, kétségkivül tudta, hogy elhatározásával a legkomolyabb veszélyt idézi föl önmagára. De kész volt hazája szenvedéseit a saját személye koczkáztatásával meg-

Barcsay fejedelmi buzogánya.
(Reiner Zsigmond gyüjteményében.)

[1] Szeptember 25-iki levél. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 66.

váltani s teljesítette a török parancsát, ki szertelenül kemény feltételeket rótt reá. Bele kellett törődnie abba, hogy a török megtartsa Jenőt, Lugost, Karánsebest, melyeket már elfoglalt, bele kellett nyugodnia, hogy az évi adó 40,000 aranyra emeltessék, sőt ezenkivül az ország 500,000 tallér (1000 erszény à 500 tallér) hadi sarczot fizessen, még pedig a legrövidebb idő alatt, mert az egyezség azt is hangsulyozta, hogy, ha a feltételek nem azonnal teljesittetnek,[1] a török ujra kénye-kedve szerint fog Erdélylyel elbánni. Mihelyt az egyesség megköttetett, a nagyvezér a hadak szine előtt: »ihol a hatalmas császár botja,« szavakkal átadta Barcsaynak a tollas buzogányt s ezzel a trónkérdés el volt döntve.

V. FEJEZET.

Küzdelem Erdély s a részek birtokáért.

Az új fejedelem a legválságosabb körülmények közt vette át a hatalmat, de trónra lépte legalább véget vetett a romlásnak s ezrek életét, messze földet mentett meg az enyészettől, mert a török beváltotta igéretét s nem folytatta a pusztítást. Barcsay kivitte, hogy a tatár had nem Erdélyen át vette útját hazájába, sőt gondja volt reá, hogy a Konstantinápolyban fogva levő erdélyi kapitihák, Tisza István és társai, végre visszanyerjék szabadságukat.

Másrészt az uti possidetis elve alapján kötött egyezség Erdély megmaradt területének teljes épségét is biztosította s azonkivül, a mit a nagyvezér eddig Rákóczytól elvett, egyetlen egy vár átadását sem kivánta. Pénzt ellenben szertelenül sokat követelt. De bármi aránytalan volt az új adó és a sarcz az elpusztult ország anyagi erejéhez képest, a fizetés körül is számitani lehetett a török engedékenységére s általában úgy látszott, hogy az új kormányzat magán a pénzkérdésen nem fog hajótörést szenvedni. Minden attól függött, hogy az irányadó tényezők komolyan, egy értelemmel fogjanak az újjászervezés munkájához, mely czélból a nagyvezér szeptember 16-ikán haza bocsátotta az új fejedelmet, hogy országgyűlést tartson s az egyezséget a rendekkel elfogadtassa. De mivel nem biztak többé az erdélyiekben, sőt attól tartottak, hogy Barcsay, ki csak a legsürgetőbb kényszerhelyzetben fogadta el a fejedelemséget, le fog köszönni, követsége egy részét kezesül a táborban tartották. A nagyvezér megigérte, hogy az országgyűlés folyamán a török-tatár hadak tétlenül maradnak s ha a rendek teljesitik a porta parancsát, békésen eloszolnak, ha azonban vonakodnak, »bejönnek s örökösen itt maradnak«. A közvélemény nem is ellenezte a török kivánságok

[1] A nyolcz feltételt közli Frank naplója. Szilágyi, id. m. XII. 70.

teljesítését. Mint Barcsay, a rendek is meghajoltak a helyzet kényszerűsége előtt s immár attól függött minden, hogy Rákóczy György, ki még fegyverben állott, ámbár semmit sem tett az ország védelmére, minő magatartást fog követni. Barcsay első sorban hozzá fordult s szeptember 19-ikén kimerítően, teljes őszinteséggel tárta fel előtte eljárásának indító okait. Elmondotta, hogy csak kénytelenségből ment a táborba, hol csupán azért, »hogy pasaságot Erdélyben ne hagyjanak,« s a török fősereg az országra ne törjön, fogadta el a fejedelemséget s a szörnyű terhes feltételeket. Esdve kérte tehát, nyugodjék meg az eldöntésben, mert az új helyzetben is »meg akarom mutatni, nem háladatlan nevelt szolgája vagyok Nagyságodnak.«[1]

De Rákóczy nyomban megkezdte ellene az izgatást s kiadta a jelszót, »hogy elviselhetetlen summát, nagy darab földet«[2] igért a töröknek s igy vásárolta meg tőle a fejedelemséget. Az országgyűlést, melyet Barcsay október 5-ikére Segesvárra hivott össze, noha a török a határon állt, Rákóczy meghiusítani igyekezett s mindenkit eltiltott a megjelenéstől. Csakugyan kevesen gyűltek Segesvárra, s kedvetlenül, bátortalanúl taglalták a kérdést, elfogadják-e Barcsayt fejedelemnek s kivel: a portával, vagy Rákóczyval szakítsanak.[3] »Mindnyájan akarnák — mondja az egykorú országgyűlési naplóiró — a ködment megmosni, de senki sem akarná megáztatni.« Végül azonban azon kikötéssel, hogy lemond, mihelyt Rákóczy a portát megengeszteli, Barcsayt fejedelmül ismerték el. Rákóczy azonban már ekkor támadni készült, de Barcsaynak gyorsan török sietett segélyére s igy a támadás egyelőre elmaradt, s az ország nyugalma ez évben többé nem háboríttatott. A rövid béke idejét Barcsay teljes buzgalommal felhasználta, hogy viszonyát Rákóczyval rendezze. Minthogy sohasem kereste az uralmat, készségesen elfogadta az országgyűlés azon kikötését, hogy, ha Rákóczynak sikerül a portát megengesztelni, nyomban leköszönjön. Erről október 18-ikán ünnepélyes hitlevelet állitott ki, melyben ismétli, hogy »soha e galibás állapotnak kivánója nem voltam« s kötelezi magát, hogy jövőre is Rákóczy érdekeit fogja szolgálni s nem a maga trónja megerősítésére törekszik, hanem mindent elkövet a portán, hogy Rákóczy kegyelmet kapjon, mely esetre nyomban visszalép. Addig is csak Rákóczy helytartójának tekintette magát s el volt tökélve, politikai és magán érdekeit egyaránt teljes kiméletben részesiteni. Ez a békülékenység lett azután végzete, romlásának főoka, mert Rákóczyt megengesztelnie soha sem sikerült. Rákóczyt teljesen elvakította a keserüség és gyülölet. A józan ész azt sugalhatta volna neki, hogy örülnie kell, hogy az lett utóda, a ki bármikor kezébe adja a hatalmat, mihelyt a porta engedi s a ki addig is hatásosan megvédi óriási erdélyi jószágait a ragadozók ellen. Önérdeke kivánta tehát, hogy támogassa Barcsayt, időközben meg a nagyvezért igyekezzék megengesztelni,

[1] Levele Szilágyinál: Erdély és az é.-k. háború, II. 514.
[2] Levelei Rhédeyhez: Tört. Tár, 1892.
[3] Frank jelentése. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII.

mi kellő türelem és kitartás mellett lassan ugyan, de végűl talán sikerülhetett volna. Csakhogy a harag rossz tanácsadó s Rákóczyt az ellenkező irányba terelte. Az első percztől kezdve ostromolta Barcsay állását s irigy gyülölködésében személyéről, egyéniségéről[1] a legkiméletlenebbűl nyilatkozott. A legalacsonyabb származású embernek nevezte, kit ő emelt föl a porból, a leghálátlanabb szörnyetegnek, hazaárulónak, szentségtörő bitorlónak,[2] kinek hinni nem lehet.[3] Még azt is rá fogta, hogy »közelít a pápistasághoz.« Ez a vád onnan származott, hogy Barcsay a bécsi udvarhoz követet küldött s jóakaratát kérte Erdély számára, mely esetre ő is, mint Rákóczy már nehány hóval azelőtt tette, bizonyos kedvezményeket igért az erdélyi katholikusoknak. De sem az udvar, sem a magyar urak előtt nem titkolta tulajdonképeni szándékait Rákóczy irányában. Égre-földre kérte őket, birják reá, »vonja el, alázza meg magát; szolgálja istenét, keresse kedvét az országnak s a fényes portának, ne fegyverrel, könyörgéssel«. De Rákóczy engesztelhetetlenül gyülölte benne a parvenüt, a szerencsésebb versenytársat. E gyülölet családja minden tagjára, még édes anyjára, az özvegy fejedelemasszonyra[4] is kiterjedt s lehetetlenné téve az őszinte megegyezést, további végzetes megpróbáltatásokba sodorta immár nemcsak Erdélyt, hanem a részeket s Magyarország némely vármegyéit is.

Rákóczy haladt a maga útján s folytatta azt a képzeleti, ábrándos politikát, mely már annyi keserű csalódásnak tette ki. Őszszel követe újra megjelent Bécsben, de most már nemcsak azért, hogy az udvar szövetségét megnyerje, hanem azért is, hogy Velenczétől kérjen segitséget. Ügynöke fölkereste a köztársaság követét s utalva arra, hogy az idén is Rákóczy mentette meg Dalmácziát a török támadástól, a jövőre véd- és daczszövetséget ajánlott s 200,000 arany segélyt kért. A velenczei követ meghallgatta ugyan az ügynök előterjesztését, jelentést is tett róla a dogenak, de nem ajánlotta elfogadásra.[5] Ép oly meddők voltak igyekezetei az udvarnál, mely — mint a velenczei követ irta — Erdély ügyével foglalkozni sem akart, hogy erejét a még mindig folyó svéd-lengyel-dán háborúban vethesse latba. Mindazáltal Rákóczy folyton reményekben ringatta magát, sőt azzal hitegette az erdélyieket, hogy nemcsak a császár, hanem a svéd is — pedig annyit tudnia kellett, hogy az egyik kizárja a másikat — segíteni fogják. Ugron András, a bátor, szókimondó, okos ember, jeles gazda, e nehéz időkben az ország főpénztárnoka, ki becsületesen kezelte az ország pénzét és sáfárkodásáról számadást tett, melyet családja két évtized multán is elő tudott mutatni, méltán felelte Rákóczynak, hogy szép az a segitség, de szeretné már látni. Erdélyben a közvélemény veszett

[1] Szilágyi, id. m. XII. 76.
[2] Október 2-iki levele. U. ott, 66.
[3] Portia herczeghez irt levele október 29-ikén. U. ott, 83.
[4] Levele Medgyesi Pálhoz. Prot. Szemle, 1890. 151—54.
[5] November 29-iki jegyzéke. Hormuzaki, id. m. IX. 98—99.

ügynek tekinté a Rákóczy ügyét s a józan elemek elfordultak tőle. Mikor az országgyűlés novemberben összeült, ott Rákóczy következő nyilatkozatát terjesztették: »Isten úgy segéljen, nem gondolok vele, ha Erdély pusztán marad is, még sem hagyom becsületemet; ha én nem birom, más is ne birhassa.« [1] A rendek ezt a felfogást a legélesebben kárhoztatták s megható szavakban kérték, ne szaporítsa szenvedéseiket, hisz már is »hazánknak szine-java a lengyelországi, minden méltó ok nélkül suscipiált expeditiótul fogva, ki pogányság között, ki másutt keserves rabságot szenved.« Azóta meg iránta való hűségükért a törökök »lakóhelyeinknek nagy részét porrá, hamúvá tették, sok ezer ártatlan lelkeket öregekkel elegy örökké való rabságra vivének, némelyeket fegyvernek élével, némelyeket egyéb iszonyodásra méltó halálnak nemével megölének.« »Mindezeken — folytatták — Ngodnak szive meg nem esvén, inkább akar rajtunk 5—6 hónapig uralkodni, mintsem a maga méltóságában kisebbséget szenvedni.« Pedig »noha nem a haza szülte, de annyi emberkorig, oltalomnak inkább, mintsem romlásvárásnak segitsége alatt nevelte és annyi javaival, melyet gyermekségétől fogva vett, tartotta Ngodat«.[2] Istenre kérték tehát, engedje át őket a maguk sorsának. Figyelmeztették, mennyire ingerli a törököt, midőn az előzött moldvai és oláh vajdáknak jószágain menedéket ad, »kiknek maga mellett való tartásával a fényes portának szeme fényét szurkálni láttatik«. Midőn Rákóczy sem kérésre, sem intésre nem hallgatott, a deczemberben Segesvárt tartott országgyűlés még élesebben kifakadt ellene. »Minden Ngod cselekedetiből — irta neki — azt láthatjuk mind mi, mind az egész világ, inkább akarná a szegény hazát és mindnyájunkat éppen veszni, csak maga személye maradhasson meg.« Felszólították tehát, ne engedje tovább rontatni az országot, hanem bocsássa el hadait, adja ki az erdélyi véghelyeket, küldje el köréből a két vajdát, maga pedig valamelyik magyarországi várában vonja meg magát. Tudtára adták, hogy nem ők szakadtak el tőle. »A Ngod elviselhetetlen igája alatt — mondják — mégis nyögtünk volna, csak a porta engedte volna.« De a török mást parancsolt s nekik engedelmeskedniök kellett, mert »az ellen való állásra erőnket nem ismerjük; haszontalan az ellen rugdalózni nem akarunk, hogy magunkkal együtt a kereszténységre ok nélkül veszedelmet ne hoznánk.« Kérik tehát: »szánjon meg bennünket, ne rontsa hazánkat maga személyéért és méltóságáért.« »Emlékezzék istenesen, mennyi jót tett a haza Ngoddal, atyjával és azon felül is mutassa meg, noha másunnan származott közinkben, nem háládatlan szegény hazánkhoz. Hiszen mi sem vagyunk barmok, — folytatják — hogy csak vonjuk az igát, nyögjünk a verés alatt. Fel kell valaha serkennünk s Ngod irásival kényszerittetvén, részét ki kell mondanunk az igazságnak.« [3] A rendeket nem Barcsay izgatta e fellépésre, hanem

[1] Szilágyi id. m. XII. 89.

[2] U. ott, 103—104.

[3] Az idézetek a rendek átiratából vévék. U. ott, 112—115.

a nagyvezér, ki semmi áron sem akarta tűrni, hogy Rákóczy anyjának, feleségének, fiának, vagy pedig hiveinek javai legyenek Erdélyben. A nagyvezér ez ügyben irt a jenei pasának, ez meg egyenesen a szultán szigorú parancsakép értesitette róla Barcsayt.[1] Ilyen parancs azután egyre-másra érkezett s minthogy nem volt foganatja, a portán azzal gyanusitották Barcsayt, hogy titkon összejátszik Rákóczyval, ki meg azzal vádolta, hogy az ő felbujtására küldi a török az ilyen rendeleteket. Pedig a dolog természetéből következett, hogy a török Rákóczy jószágainak elkobzását követelte, ki azokon menedéket adott a nagyvezér által elcsapott oláh és moldvai vajdáknak. Másrészt követelnie kellett azt is, hogy mindazok, kik meg nem hódolnak Barcsaynak, elveszítsék jószágaikat s ne zavarják Erdély belső békéjét. Maga Barcsay nem volt az erély, nem volt az erőszak embere s minthogy még mindig csak Rákóczy helytartójának tekintette magát, nem akarta a törvény szigorát alkalmazni Rákóczy hivei ellen. Különben is végtelen nehézségekkel kellett küzdenie. Mikor trónra lépett, nemcsak az ország volt kipusztúlva, hanem a kincstár is üres volt, a fiscalis jószágokat s más jövedelmeket még Rákóczy birta. E mellett a porta sürgősen kivánta a hadi sarcz első részét, 100,000 tallért. A rendek ki levén merülve, nem igen akartak fizetni s midőn Barcsay a novemberi országgyűlésen a porta kívánságát előterjesztette, nagyon sokan elidegenedtek tőle s a fejedelemnek fel kellett vetnie a cabinet-kérdést. Kijelentette, hogy kész leköszönni, ha a rendek óhajtják. Ha ellenben azt akarják, hogy maradjon, teljesitsék a porta kívánságait, gondoskodjanak a 100,000 tallér megfizetéséről, különben a török hadak újra elárasztják az országot s maguk veszik meg rajta a sarczot. Minthogy a jelenlevő török követ szintén erősen fenyegetőzött, meghozták a törvényeket, melyek a hadi sarcz fizetését elrendelik. A pénz azonban lassan, nehézkesen folyt be. Barcsay minduntalan tartott gyűlést, folyton felajánlotta lemondását, a rendek azonban mindig visszautasították. De a helyzet nem tisztúlt, a fizetés igen lassan haladt, másrészt Rákóczy egyre ellenségesebb magatartást követett. Jószágait Barcsay nem bántotta, sőt ő is, a rendek is biztositották, hogy ujra fejedelmükül fogadják, mihelyt a portát kibékíti. Addig azonban — mondották — köszönjön le s adja ki a részeket s a kezén levő várakat. Rákóczy hallani sem akart ilyesmiről. Hasztalan figyelmeztette Barcsay, hogy ezzel az illető vidékekre idézi a török veszedelmet s a porta nemcsak tőle, hanem Erdélytől is elveszi a véghelyeket. Maga a török szólította fel kevéssel Barcsay kinevezése után a Szabolcs vármegyei hajdúvárosokat, noha azok nem tartoztak Erdélyhez s Rákóczyt csak mint a két vármegye élethossziglani birtokosát uralták, hogy az új fejedelemnek engedelmeskedjenek. Ők azonban azt felelték, hogy »mi Barcsay Ákost nem uraljuk, minthogy nem is kivánja. Erdélyhez is nekünk semmi közünk

[1] A nagyvezér és a jenei pasa levelei. Szilágyi, id. m. XII. 109—111.

nincs« s az ő urok a római császárral való békesség szerint Rákóczy György.[1] Ebben teljesen igazuk volt. De az eset jelzi, hogy a török Rákóczyt ekkor már nemcsak az erdélyi részek, hanem a két magyarországi vármegye birtokában sem akarta meghagyni s komoly volt a veszély, hogy előbb-utóbb vagy magának foglalja vagy legalább elpusztitja azokat. Barcsay tisztán látta a helyzetet s előre megmondotta, mik lesznek Rákóczy makacsságának következményei. »Ha a méltóságos fejedelem kezén marad Várad, — irta Wesselényi Ferencz nádornak — az is elvész, nemkülönben mint Jenő; a Tiszán innen való két vármegye is porrá tétetik, császárral ő felségével való békesség is felbomol, s félő az egész magyar nemzetnek végső romlása ne következzék.»[2] Az udvart, a magyar urakat ösztönözte tehát, birják engedékenységre Rákóczyt, különben a kezén levő területek elvesznek. Hogy a szabolcsi hajdú városokról elháritsa a veszedelmet, a budai pasát is felszólította, hivja fel a nádort, hogy, ha a hét hajdú város csakugyan a magyar királyé, vegye vissza Rákóczytól, ki csak azon időre kapta a két vármegyét, a mig erdélyi fejedelem. Barcsay a hajdú városokra nemcsak azért fektetett súlyt, hogy a török torkában fekvő helyeket a pusztulástól megmentse, hanem azért is, mert a hajdúk szolgáltatták Rákóczy seregének java részét. Első sorban azonban az erdélyi területek visszaszerzésén fáradozott. Újra (1659 január 9.) Rákóczyhoz fordult s esdve kérte, szánja meg a kereszténységet, a saját családját s adja ki önkényt a partiumot a várakkal s a hajdúsággal. Biztositotta, hogy »mindjárást a fejedelemségről renunciálok«, mihelyt Rákóczy rendbe hozza ügyét a portával. De már akkor tudtára adta, hogy ha a partiumot vissza nem szolgáltatja, kénytelen lesz erdélyi jószágaihoz nyulni, mert el kell oszlatnia a nagyvezér azon gyanúját, mintha nem is komolyan követelné a részeket s általában Rákóczyval együtt dolgoznék a porta megtévesztésén. Azt, hogy Rákóczy meg tudná védeni a részeket, egy pillanatig sem hitte s helyesen irta, »nem az ő nga erejéhez való az«. Sőt az erdélyiekben az a gyanú támadt, hogy Rákóczy csupán ellenük, Barcsay megbuktatására fegyverkezik, de a törökkel egyáltalán nem mer többé megvívni, hiszen »az elmult nyári állapotokban is sem Erdélyért, sem annak részéért, Jenőért nem próbála semmit«. Haller Gábor figyelmeztette Rákóczyt, hogy ujra betörnek a tatárok és »nem mindenkor bujhatik úgy ő nga előttök el, mint a nyáron!« »Az evangeliumi tudomány szerint — folytatta — senki két ellenkező úrnak nem szolgálhat. Az ő nga (Rákóczy) teljességgel ellenkezik, mindenkor is ellenkezett a porta parancsolatjától és noha ő nga mind azzal biztata az előtt is, nem lészen onnét bántódásunk, de kimondhatatlan kárunkkal kelletik a szófogadást megtanulnunk.«[3] Már-már harczra került a dolog az ellenfelek közt s

[1] Deczember 4-iki hadházi gyűlésükből tett válaszuk. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml., XII. 125.

[2] 1659 január 16-iki levél. Szilágyi, Erdély és az é.-k. háború, II. 523.

[3] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 143.

csupán a végső pillanatban állott be a békés fordulat. Rákóczy látva elhagyatottságát, 1659 január 30-ikán egyezségre[1] lépett Lázár Györgygyel, Barcsay követével. Az egyezségben kötelezte magát, hogy kibocsátja kezéből Váradot és a partiumot, minek fejében meg Barcsay fejedelem nem háboritja erdélyi javai békés birtokában. Barcsay ezzel ellentétbe lépett ugyan a nagyvezér határozott parancsaival, de hogy a részeket megmentse, kapva-kapott a kiegyezésen. Elbocsátotta hadait, a rendeket pedig Beszterczére hivta, hogy a szerződést beczikkelyeztesse. Az országgyűlés hosszú ideig, egy hónapig tartott (február 26—márczius 26.) s a Rákóczy-pártiak közül sokan vagy kegyelmet kértek, vagy személyesen megjelentek.

Csakhogy Rákóczy e közben meggondolta a dolgot, ismét fenyegetőzött s folyton újabb nehézségeket emelt a kiegyezés elé. A rendek szintén ingadoztak s izgatottságukban hangulatuk napról napra változott. Nem volt közöttük vezető szellem, ki tanácskozásaiknak irányt birt volna adni.

A fejedelem végre beleunt Rákóczy bosszantásaiba, valamint a rendek habozásába s a márczius 11-iki ülésen kijelentette: »a regiment kezetekbe bocsátom, tietek a haza, viseljetek gondot reá.« Erre meg a rendek ijedtek meg s kiáltványt tettek közzé, mely első sorban Magyarországhoz fordult s a Rákóczy hivei köréből Erdélyről és fejedelméről terjesztett vádak hamisságát tünteté föl. A rendek tiltakoztak a feltevés ellen, mintha ők lennének okai a romlásnak, mely országukat az utóbbi években érte. A felelősséget Rákóczyra hárították, ki keresztény szomszédai ellen való felfegyverkezésével a hatalmas török nemzetet magára haragította s ki, noha tehetetlen a török ellen, nem levén elégséges ereje, »mostan sem szünik meg azt a hatalmas nemzetet újabb-újabb cselekedetivel busítani«. Immár azonban, mondják, a veszedelem nem csupán Erdélyt, hanem az egész magyar nemzetet fenyegeti. Ha tehát ez bekövetkezik, ne őket, hanem azokat átkozzák, a »kik e romlásnak szerző eszközei voltanak, avagy annak megelőzésében módjok lett volna, de elmulatták«. E manifestum[2] a magyar főuraknak is megküldetett, kik a szerint, a mint Rákóczynak ellenségei, vagy barátai voltak, fogalmazták válaszukat. E közben a legfenyegetőbb hirek érkeztek Konstantinápolyból, még pedig különböző részről, török pasáktól, erdélyi követektől, sőt a császári követtől, ki a legalaposabban ismerte az ottani hangulatot. A nagyvezér egyre fenyegetőbben követelte a Rákóczyval való teljes szakitást, hogy az erdélyi zavarok a nyár folyamán ismét el ne vonják másnemű tervei valósitásától. Rendet akart csinálni s hogy télviz idején meg nem kezdte a harczot, abban Barcsay akadályozta meg, ki, mint maga mondta, csak »adományommal, szép szómmal, hazugságommal, csélcsap tökéletlenségemmel« birta pihenésre. De »immár a tavasz

[1] A szerződés Hormuzakinál, XI. 119—21.

[2] Szilágyi, id. m. XII. 216—18.

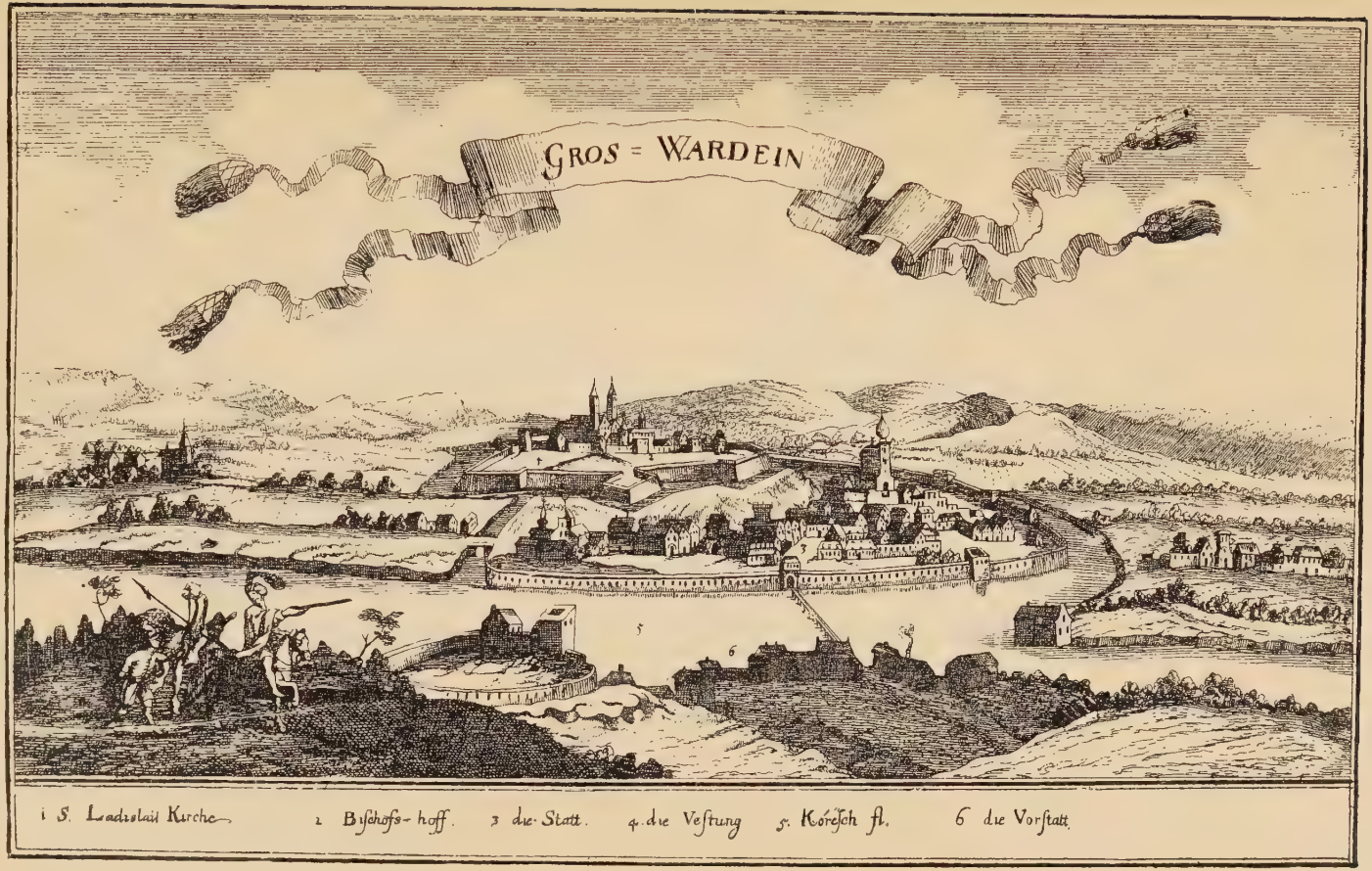

Nagyvárad a XVII. század derekán.
(Egykorú metszet után.)

majd kinyilik«, s minden jelentés egyetértett abban, hogy, ha a partium ügye gyorsan el nem intéztetik, a török, a tatár, a moldvai és oláh vajda a részekbe törnek s Várad ellen vonulnak. »Csak jól főzzön Ngod, — mondta a fejedelem Rákóczyra célozva — elég vendége érkezik.« A nagyvezér el sem tudta képzelni, hogy a részek Rákóczy kezén való maradásának más oka lehetne, mint az, hogy Barcsay összejátszik Rákóczyval. Az alkudozások, melyek kettejük közt folytak, még inkább növelték a gyanút s a nagyvezér boszusan üzente meg Barcsaynak, hogy, ha csakugyan a porta hive, »ne legyen olyan nyúlszivű«, hanem vegye kezébe Váradot mielőbb, »mert bizony, ha a török hadak megindulnak, Várad oda leszen.« Hogy fenyegetéseinek nyomatékot adjon, az erdélyi követség tagjait ismét a héttoronyba záratta. Barcsay e hirre figyelmeztette a nagyvezért, hogy csak a Rákóczy malmára hajtja a vizet, mikor rosszul bánik Erdélylyel. s sanyargatja követeit. »Kész vagyok ezért az országért, csak ne romoljon, — folytatja — Ngod lába elébe menni, ott a mit akar, azt cselekedje velem, akár csak ne lássam hazám veszedelmét, romlását. Nem is úgy megyek, mint fejedelem, hanem mint a hatalmas császárnak legkisebb lovásza.« [1] A hang, melyet a fejedelem a nagyvezérrel szemben használ, nem fejedelmi ugyan, de annyi bizonyos, hogy ezzel az ország messze területeiről hárította el legalább egy időre a végromlást. Egy pillanatig sem szünt meg követei szabadon bocsátását sürgetni, sőt a nagyvezérrel szemben is fölvetette a cabinet-kérdést. »Nagyságod — irta neki — nekünk adta hatalmas császár zászlaját, botját, kardját s egyéb ahhoz való ékességét. Bevigyük-e, itt hagyjuk-e, tudósitson.« [2]

Barcsay két kézzel kapott tehát a partium ügyében Rákóczyval kötött egyezségen s sietve jelentette a nagyvezérnek az örömhirt. Csak hogy Rákóczinak akkor is, mikor a részeket látszólag kiadta, még mindig kezén maradt a két vármegye, Szatmár és Szabolcs, Kálló, Szatmár és Ecsed erős várakkal. Jogilag e területekhez Erdélynek semmi köze sem volt, tényleg azonban ott is életérdekei érintettek, mert ott »élődő s azt farkas módra naponként emésztő, a hatalmas török nemzetet is szüntelen boszantó», hadaival Rákóczy folyton fenyegette Erdély biztosságát. Barcsay újra a bécsi udvarhoz fordult tehát s felkérte, vegye vissza a két vármegyét, különben elpusztítja a török, ki semmi áron sem akarja azokat Rákóczynál meghagyni. A fejedelem, noha kezdettől fogva azon fáradozott, hogy a bécsi udvart is megnyerje, ott sokáig erős bizalmatlansággal találkozott. Gonosz embernek, féltöröknek tartották s elhitték róla, hogy beteges dicsvágya vásároltatta meg vele a fejedelemséget.[3] Csakhamar azonban józanabbúl itélték meg, elismerték fejedelemnek s tárgyalásokba léptek vele. A többek közt az erdélyi katholikusok javára

[1] 1659 április 13-iki levele. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 236.

[2] 1659 április 22-iki levél. U. ott. 239.

[3] A velenczei követ jelentése. Hormuzaki, IX. 105.

engedményeket s az erdélyi katholikus püspökség visszaállitását kérték tőle. Barcsaynak személyesen nem volt kifogása ez óhajok teljesitése ellen. A rendek elé is vitte a kérdést; ezek azonban békésebb időkre halasztották a döntést. A király, hogy a törököt kimélje, szigorúan megtiltotta a magyar uraknak, hogy Rákóczyt támogassák, kitől a két vármegye visszaadását is követelte. Az udvar békepolitikájának teljesen megfelelt Barcsay az a törekvése, hogy a töröknek ne adjon okot újabb beavatkozásra. Másrészt meg szivesen ragadta meg az alkalmat, hogy Rákóczy bukásából azt a pozitiv hasznot merítse, hogy visszaszerzi a két vármegyét. Báró Radolt Kelemen útján megkezdte tehát Rákóczyval a tárgyalásokat, melyek megegyezésre is vezettek. Rákóczy jószágainak java része királyi területen feküdt, ott élt anyja, ott volt az ő végső menedéke is s igy az udvar jóakaratára különös súlyt kellett helyeznie. Abban állapodott meg Radolttal, hogy a két vármegyét a királynak engedi át, a várakba német őrséget fogad s általában nem folytatja a harczot Erdély ellen. Ezzel Erdélyről, a részekről, a két vármegyéről egyaránt elhárítottnak látszott az újabb török támadás veszélye. Mindez a biztató remény azonban csakhamar szétfoszlott. Rákóczy nem akarta, Barcsay meg nem tudta az egyezséget megtartani. Barcsay szivesen tette volna s törvénybe is igtattatta, hogy Rákóczy György szabadon birhassa összes erdélyi javait. Csakhogy a porta hallani sem akart e föltétel teljesitéséről s politikai és pénzügyi okokból egyaránt a legszigorúbban megtiltotta végrehajtását. Nemcsak személyes gyűlölet vezette. Egyrészt előre látta, hogy a mig Rákóczy lesz Erdély legnagyobb földesura, ott az új kormányzat mindig veszélyeztetve marad, másrészt meg azt kivánta, hogy Barcsay a roppant értékű Rákóczy-javakat a félmilliós hadi sarcz törlesztésére forditsa. E sarczból Erdély még alig fizetett valamit, mert az időközben befolyt pénzek a rendes évi adót s más közszükségleteket sem fedezték. A portának pedig a velenczei háború roppant költséget okozott s egyre szorgalmazta Barcsaynál a fizetést. Mikor a fejedelem az ország szegénységével, a nép kimerülésével mentegetőzött, azt felelték neki, ott vannak a rengeteg Rákóczy-javak, adja el azokat s igy szerezzen pénzt a sarcz törlesztésére. E javak csakugyan dús értéket képviseltek, mert 6—7000 jobbágy élt rajtuk s eladásuk nagy pénzt hozott volna. De Barcsay nem akart ez erőszakos eszközhöz folyamodni, bármint sürgették a portáról, akárhányszor figyelmeztették követei, hogy »áradton árad ott a harag«, foglalja le tehát a javakat s küldjön be pénzt; mielőbb meg kell ezt tenni, »most az ideje, mert az indulás (a török hadak Erdély elleni indulása) után késő, soha bizony Erdély többször maga állapotján meg nem marad, hanem utolsó pusztulásra jut«. Barcsay kötve érezte magát a szerződés által s nem nyult a Rákóczyak javaihoz.[1] Méltán mondhatta utóbb: »Nem is félünk, senkinek

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 321.

is csak egy házhelyet, vagy csak tiz pénz érő javait is azzal vádolhatnának, elvettük volna.« Pedig pénzügyileg helyzete még nyomorúságosabb volt, mint politikailag. Az úgynevezett rendes jövedelmek, melyek az udvartartás költségeire voltak kiutalva, a zűrzavaros viszonyok közt a folyó kiadásokat sem fedezték s már Rhédey is, bármi rövid ideig uralkodott, 6500 forintot költött a sajátjából az ország szükségleteire. Pedig akkor még nem dúlta fel a tatár az országot. Barcsay ezekből az úgynevezett rendes jövedelmekből még kevesebbet látott, az adókat meg nem ő kezelte s különben is jövedelmük külön czélokra volt lekötve. Mindazáltal nem érinté a Rákóczy-javakat, hanem Ugron András, az ország buzgó főpénztárnoka segélyével más forrásokból igyekezett pénzt szerezni s júniusban 100,000 tallért küldött a hadi sarcz tölesztésére Konstantinápolyba.[1] E pénzt nagy országos küldöttség vitte be. A portán elfogadták ugyan a várva várt összeget, de egészen másképen számolták el, mint az erdélyiek óhajtották. 80,000 tallért a két év óta hátralékos adóba tudtak be, egy rész meg másra ment el, úgy hogy az 500,000 tallér törlesztésére csak 5000 tallér számíttatott.[2] A követek esdve, rimánkodva kérték tehát a fejedelmet, küldjön haladéktalanúl még 15—20—25,000 tallért, különben a török elárasztja az országot. Török részről meg folyton utaltak a Rákóczy-javakra s hasztalan kérte Reninger császári követ is kormánya nevében a nagyvezért, engedje meg, hogy Rákóczy megtarthassa erdélyi javait. Őt époly hevesen elutasították[3] e kéréssel, mint Barcsay ismételt előterjesztéseit és követeit. Egyfelől tehát a török erőszakolta a javak lefoglalását, másfelől meg Rákóczy sem tartotta meg az egyezményt s még neje is olyan hangon irt a rendeknek, hogy ezek leveleit egyszerűen visszaküldötték. Ily viszonyok közt a Rákóczy-javak elkobzása kikerülhetetlenné vált. Ezzel azonban Rákóczy az egyezséget megszegettnek nyilvánította s fegyverrel készült elégtételt venni. Egyelőre a háború csak papiron folyt, mert Rákóczy még nem fejezte be készülődéseit s hogy időt nyerjen, egymásután irta a kihivó leveleket az országhoz, mire a rendek szintén elvesztették türelmüket s kiméletlenűl megmondták neki az igazságot. »Jószágiban való kárvallást, — irják neki júliusban, — sajnálja Ngod, mi pedig Ngod miatt országúl elveszénk, szabados emberekből rabokká levénk.« »Ha a háladatosságnak csak mi kicsiny szikrája volna is Ngodban«, nem támadna rájok azért, mert javait kénytelenségből lefoglalták, »hisz kétannyija maradt Magyarországban, melyet Erdély által szerzett.« »Mert ugyanis merje Ngod mondani, hogy valaha Erdély nélkül Munkácsnak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek uraságát obtineálhatta volna.« »Már negyedik iztől fogván nevelvén és hizlalván ez a szegény haza Ngtokat, mindannyi sok java vétele után is átoknál, szitoknál egyebet nem hall, romlására való igye-

[1] Június 15-ki jelentése. Szilágyi, id. m. XII. 312.
[2] A fejedelmi előterjesztés. U. ott, 337.
[3] U. ott, 321.

kezetnél különbet nem experiál.« [1] Arra a kérdésére, mivel érdemelte meg, hogy notorius személyként javait lefoglalják, »csak azt feleljük: nem mitőlünk, a portától kérdje meg«. Minthogy az adóemelést s a félmiliomos sarczot Rákóczy úgy tűntette fel, mintha Barcsay ez áron vette volna meg a fejedelemséget, a rendek tudtára adták, hogy ezt a pénzt »ngodhoz való adhaesiónkért reánk veték büntetésül.« [2] Végül szivéhez fordúlnak s mélyen megható szavakban kérik »szűnjék meg ingerelni« a portát. »Im az úristen az ő hiveinek mind sohajtásokat megszámlálta s könyhullatásukat tömlőjébe szedte; bizony bosszút áll Ngodon, ha nem akar szánni«.[3]

E közben Rákóczy befejezte készülődéseit. Bizton tudhatta, hogy a török ellene lesz, hogy a császár segíteni nem fogja. Az oláh vajda szövetségét igyekezett tehát megszerezni, a mivel még inkább magára vonta a porta haragját. Leginkább azonban Barcsay tehetetlenségére, az erdélyiek gyöngeségére s a nagy adótól való iszonyodására számított. Feltevése nem volt alaptalan, mert Erdély a teljes bomlás és elzüllés állapotába hanyatlott s még a szászokat is arra bujtogatták, szakadjanak el a másik két nemzettől.[4] Mindazáltal Barcsay a veszély hirére fegyverre szólitotta a rendeket, kik augusztus 20-ikán kezdtek a Keresztesmezőn gyülekezni, hol már augusztus 25-én hirét vették, hogy Rákóczy és csapatai benyomultak s a határszélen levő csekély erdélyi hadat visszaszorították. E hirre Barcsay a rendek elé lépett s azt kérdezte tőlük, meg akarnak-e maradni a porta hűségében, vagy Rákóczyhoz csatlakoznak? Nyilatkozzanak őszintén és ha az utóbbit akarják, ő kész Rákóczy javára lemondani. — »Az én fejedelemségemért — mondotta — ktek semmit se cselekedjék, mert énnékem nem kellett, nem is kell.« A rendek ismét Rákóczy ellen és a török hűség mellett döntöttek. De e férfias elhatározásnak megfelelő tettek helyett Rákóczy előnyomulásának hirére egyszerűen szétoszoltak s Barcsayt magára hagyták. A fejedelem Dévára huzódott s kétszer is Rákóczyhoz küldte Kemény Jánost, ki ez időben szabadúlt ki a fogságból, hol a tatár khánnal nagyon megbarátkozott. A khán még 1658-ban őt ajánlotta fejedelmül. Csakhogy megkésett a jelöléssel, mert a nagyvezér, ki különben sem akart a tatár khán után indúlni, már Barcsaynak adta az uralmat. De a fogságból Kemény azzal a hittel tért haza, hogy, ha itthon lett volna, most ő ülne a trónon. Itthon Barcsayhoz csatlakozott, ki buzgón támogatta a roppant sarcz megszerzésében, melyet kivántak tőle s melynek egy részét az ország vállalta el. Noha főleg őt okolták a lengyel veszedelemért, Kemény alakját a fogság és szenvedés martyriuma övezte s hamar népszerűvé tette. A közvélemény benne látta azt a várva várt szabaditót, ki a mostani zűrzavarból kimenti. De Kemény nem volt vezető szellem; sok dicsé-

[1] A rendek nagyterjedelmű manifestumából. Szilágyi id. m. XII. 319—24.
[2] A rendek 1659 júliusi nyilatkozata. U. ott.
[3] U. ott, 323—24.
[4] Lutsch János 1659 június 25-iki levele. Török-Magyar Tört. Emlékek, V. 454.

retes személyes erénye és jó tulajdona mellett ép oly kevéssé volt diplomata, mint hadvezér. Barcsay két izben is elküldte Rákóczyhoz, hogy békés kiegyezést hozzon létre közöttük. E végből kész volt Rákóczyval személyesen találkozni, ki eleinte szintén nem zárkózott el a kibékülés eszméje elől. Egykorúak szerint azt, az akkor valósítható tervet vetette föl, hogy mivel őt a porta, Barcsayt meg ő nem akarja, Kemény János legyen a fejedelem. »Azonban Rákóczy fejedelem is inkább szeretvén magát másnál, s nem akarván más ember kebelébe eperjet szedni, megváltoztatta minden elméjét.« Kemény János közvetitése meddő maradt s Rákóczy azzal vádolta Barcsayt, hogy »csak szinesen« folytatta a tárgyalásokat. Egyre tovább előre nyomúlt tehát s pár hét alatt csaknem az egész országot birtokába vette, mig Barcsay Déván huzta meg magát s onnan kért segélyt a töröktől. De a nagyvezér nem bizott benne, hanem azt üzente neki, hogy csak úgy segiti, ha hűsége bizonyitékául megjelenik a budai pasa temesvári táborában. Erre Barcsay nehány hivével és némi haddal Temesvárra sietett, hol nagy kitüntetéssel fogadták s ismételve dicsérték, hogy engedelmeskedett a porta rendeletének. Ellenfelei Barcsay futását a hazán való árulásnak bélyegezték; tényleg azonban nemcsak a szükség, hanem a józan ész is parancsolta e lépést, mely következményeiben üdvösnek bizonyúlt, mert legalább erre az esztendőre elhárította Erdélyről a török újabb bosszúálló betörését. E tettével Barcsay eloszlatta a török azon ismételve kifejezett gyanúját, hogy ő is, a rendek is »tökéletlenkednek«, Rákóczyval egyetértenek, miért is azzal fenyegetőzött, hogy »a tavalyi állapoton nem tanult Erdély, de jobban megtanítja«. Ez a gyanú immár megszünt s a fenyegetés tárgytalanná vált. A nagyvezér meggyőződött Barcsay hűségéről, s megtudta, hogy lehetnek Erdélyben egyesek, kik Rákóczyhoz szítanak, de maga az ország és fejedelme hivei a szultánnak, kinek kiméletét megérdemlik. Barcsay úgy adta elő a történteket, hogy nem az ország szakadt el, nem azt kell tehát büntetni, hanem Rákóczy haddal kényszerité a népet, hogy hozzá csatlakozzék. De a ki menekülni birt, az inkább menekült, csak hogy el ne kelljen pártolnia. A fejedelem arról is biztositotta a nagyvezért, hogy a bécsi udvar sem segíti Rákóczyt.[1] Ennek megfelelően változott meg a török magatartása. Először is elbocsátotta s haza küldte az erdélyi követeket, kik a héttoronyba kerültek, mikor gyanú támadt Barcsay hűsége iránt. Azután pedig török hadat küldött Erdélybe, de nem azért, hogy büntesse, égesse, hanem azért, hogy Barcsayt visszahelyezze, hiveit pedig megvédje Rakóczy ellen. Szejdi Ahmed pasa, a Barcsay segitségére rendelt fővezér szeptember 24-ikén értesíté az országot, hogy azok, kik »Barcsay Ákost ismerik fejedelmüknek, sem testükben, sem ingóbingó javaikban, sem egyéb marhájokban kárt nem vallanak.« Igy a háború egészen elveszté eddigi megtorló jellegét s a török

[1] Ezt a császári követ irja haza. Hormuzaki, Documente, V. 59.

csak rendet akart Erdélyben csinálni. A török támadással szemben Rákóczy szeptember 24-ikére Maros-Vásárhelyre hivta össze a rendeket, kik csekély számmal jelentek meg. De a kik eljöttek, azok úgy szólván kötözve adták magukat Rákóczy kezébe, kinek hivei nagyban igyekeztek hangulatot csinálni veszett ügyük számára. Azt hiresztelték, hogy Barcsayt a

Barcsay Ákos.
(Egykorú metszet után.)

török tömlöczre vetette, hogy Rákóczy Mihnye oláh vajdával már megkötè a szövetséget s hogy jó lesz kivánságait mielőbb önként teljesiteni, mert »akár nolle, akár velle«, visszaveszi a fejedelmi hatalmat. A gyűlésen Kemény János fekete tatár öltözetben és fegyverzetben jelent meg. Teljesen Rákóczy pártjára állt s a rendeket is ily irányban igyekezett befolyásolni. Ezek azonban eleinte haboztak, mert tudták, hogy »a portától való elsza-

kadás mi izű lehet.« Maga Rákóczy hangsúlyozta volt az országgyűlési meghivóban, hogy a porta beleegyezése nélkül nem ül vissza a trónra. De alig hogy a gyűlés megnyilt, már harmadnap azt kivánták hivei, hogy az ország föltétlenül és azonnal helyezze be székébe. Ezen sokan megütköztek s felhozták, hogy ellentét van e kivánság s a meghivó közt. De az ellenzék csakhamar elnémult. Egyrészt Rákóczy fegyveres nyomása, másrészt ama remény, hogy a hadi sarczot, mely annyi törlesztés után sem igen apadt, a dúsgazdag Rákóczy leveszi vállukról, hallgattatta el. A török követelések »kellete felett való bősége« mellett az ország érezte, hogy a maga erejéből meg nem fizetheti a sarczot s még egy próbát tett Rákóczyval, hogy az ő pénze, esetleg, mint hivei hirdettek, fegyvere megmenti a fizetéstől. Igy a rendek már a szeptember 27-iki ülésen visszahelyezték s követséget küldtek hozzá. O coeca, o stolida plebs,[1] jegyzi meg e határozathoz az országgyűlésen jelenlevő szász követ és naplóiró. Harmadnap tartotta meg az új fejedelem hadai élén megfelelő pompával bevonulását Vásárhelyre. A török sipos azt az oláh nótát fújta, melyet a magyarok igy neveznek: Az oláh fáta nótája, mikor kaprait (kecskéit) elvesztette volna és magát siratván, bujdosván keresné elvesztett kaprait. Ezután Petki János éneke következett: Izraelnek szent Istene, ki lakozol magas mennybe, vigyázz onnan mindenekre. A visszahelyezést Barcsay letétele egészíté ki. Október 3-ikán a rendek tudatták a törökkel, hogy »Barcsay Ákos fejedelemsége nekünk nem kell, mivel akaratunk s hirünk nélkül minket elhagyott«. Egyszersmind kijelentették, hogy fegyverrel fognak ellenállani, ha »Rákóczy fejedelmünk is az ő közöttünk való fejedelemségben meg nem hagyattatik.« Rákóczy, hogy önbizalmukat fokozza, az oláh vajdával való szövetség ügyét a rendek elé hozta. Az eszme azonban csekély visszhangot keltett. Ugron András régi tapasztalatok alapján mutatta ki, hogy a szövetség Erdélynek nem lehet hasznára, mert az oláhok nem fognak fegyvert a török ellen, mi pedig »magunk oltalmazására sem vagyunk elegek és mégis mást oltalmazzunk.« (Sapienter, teszi hozzá az egykorú hallgató.) Másoknak azért nem tetszett a szövetség, mert »az oláh természet szerint való ellensége a magyarnak.« Ez ellen a Rákóczy-párt felhozta, hogy »a török sem ördög s meggondolkodik«, ha meghallja, hogy a három ország (Moldva volt a harmadik) kölcsönös véd- és daczszövetséget kötött. Ugron végül azt mondta: én hát csak hallgatok, legyen úgy s Rákóczy óhaja teljesült, a szövetség jóvá hagyatott. Az új fejedelem, hogy a bécsi udvar jó indulatát megnyerje, szóba hozta a katholikusoknak teendő engedményeket is. E téren azonban ő sem ment többre, mint Barcsay. A rendek arra szorítkoztak, hogy a törvényczikkek egyikében (X. t.-cz.) kijelentették, hogy mihelyt a viszonyok engedik, foglalkozni fognak a katholikusok sérelmeivel. Ez után szétoszoltak s Rákóczyra bizták trónja védelmét, ki október első

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 283.

felében Erdély legnagyobb részének ura volt. De magára maradt teljesen s különösen arra hasztalan számított, hogy a bécsi udvar megsegíti. A török iránt követett politikához hiven Bécsből Rákóczyt mindig a legkomolyabban békére intették, sőt, mint a király alattvalójának, egyenesen megparancsolták a békén maradást. Mikor a nyáron újabb készülődéseinek hirét vették, Lipót király erélyes hangú levélben szólította fel, tegye le a fegyvert s huzódjék vissza a két vármegyében levő javaira. Ez esetre újra késznek nyilatkozott közbenjárni a portán, hogy jószágait megtarthassa. A király Barcsayt is fölkérte, tartózkodjék a fegyveres föllépéstől s ne bántsa Rákóczy javait. De a levél megkésett, mert Rákóczy már hetekkel előbb megindult. Mikor újra fejedelemmé választatta magát, a király követet küldött hozzá, hogy lemondásra birja, ha Erdélyt és az egész kereszténységet veszélybe nem akarja dönteni. Hiú remény — mondotta — győzelemben bizni a török roppant hatalmával szemben, s Rákóczy csak úgy mentheti meg magát és nemzetét, ha haladéktalanul leteszi a fegyvert. Minthogy támadása okául Rákóczy főleg erdélyi javai elvételét hozta fel, a királyi követ, Berényi György kész tervezetet hozott magával, melynek alapján a török kivánsága is teljesült, Rákóczy sem károsúlt volna. Berényi azt ajánlotta Barcsaynak, kihez szintén volt megbizása, hogy a jószágokat a török parancsához képest ideiglenesen az erdélyi urak vegyék birtokba s Rákóczynak évi haszonbért fizessenek értük. Berényi igérettel és fenyegetéssel próbált Rákóczyra hatni, de sikertelenül,[1] ámbár e közben a portán a császári követek (a rendesen kivül akkor báró Meyern Ágost rendkivüli követ is ott volt, ki Lipótnak császárrá választását jelentette be), buzgón fáradoztak oly irányban, hogy legalább erdélyi javai birtokában hagyják Rákóczyt. De a nagyvezér haragosan utasította el a kivánságot. Sőt végül azzal a követeléssel állt elő, hogy a császár szolgáltassa ki neki Rákóczyt. Meyern azt felelte: »Rákóczy nincs a császár kezében. De még ha a császár hozzá férhetne, kiadása akkor is tisztességébe ütköznék.« Erre török részről azt mondották, hogy az udvarra és a portára is az lenne a legelőnyösebb, ha a császár Rákóczyval úgy bánnék el, mint egykor a pápa Dsem herczeggel. A követ ezt is elutasította, ámbár a búcsúkihallgatáson a szultán maga ismételte a kivánságot. Sőt mikor a szultán külön követséggel viszonozta Meyern követségét, Bécsbe küldött levelében újra kérte a császárt, tétesse el láb alól Rákóczyt, a béke akadályát, különben maga fogja a legszigorúbban megfenyíteni. Rákóczy személyét bántani eszébe sem jutott ugyan az udvarnak, de visszahelyezését a fejedelmi székbe nemcsak nem támogatta, hanem egyenesen kárhoztatta. Ezt nem egyedül azért tette, mert békét akart most is a törökkel. Rákóczy szándékai is nyugtalanították; attól félt, hogy kétségbeesésében olyan tettekre ragadtatja magát, melyek beláthatatlan következményekre vezethetnek.

[1] A szeptember 7-ikén kelt utasitást ismerteti Komáromy András: báró Berényi György élete.

Egyre-másra érkeztek Bécsbe Reninger jelentései, hogy Rákóczy egyenesen arra számít, hogy miatta a szultán és a császár háborúba bonyolodnak; hogy a francziák és velenczések állanak háta mögött, kik pénzzel is segíteni hajlandók, mert azt akarják, hogy az erdélyi kérdésből nagy keleti háború támadjon. Reninger folyton figyelmeztette az udvart, ne támogassa, hanem hagyja magára Rákóczyt.[1] Ez a tanács megfelelt a német miniszterek óhajainak, sőt a harczias, tüzes vérű magyar főúrak némelyekében is erős támaszra talált. »Attila igen méltán flagellum dei (isten ostora) volt, de ő utána — irta még áprilisban gróf Csáky István tárnokmester — Rákóczy Györgyhöz hasonlóbb Attila sohasem volt«.[2] Képen szó sem lehetett arról, hogy a császár akár csak egy katonát küldjön Rákóczy segitségére.

Rákóczy eközben ura volt ugyan az országnak, sőt a moldvai és havasalföldi vajdaságba is a maga embereit ültette, de a reá törő török hadnak nem birt ellenállani. A tatárok Moldvát, a szilisztriai pasa Havasalföldet gyorsan elfoglalták. Szejdi Ahmed budai pasa meg Barcsayt vitte be Erdélybe s Zajkánynál, Illye közelében november 22-ikén megverte Rákóczyt. A fejedelem vitézűl részt vett a harczban, de példája a fegyelmezetlen hadakat nem tartóztatta vissza a csúfos szaladástól.[3] Nagy veszteséget szenvedett ugyan, de nem érezte magát megtörve. A részekből új hadak érkeztek hozzá, a török pedig az előrehaladt évszak miatt nem üldözte. Barcsay összehivta az országgyűlést, de a rendek a háború s a tél miatt nem jelentek meg. A pasa látva, hogy nem végezhet semmit, Barcsayval abban állapodott meg, hogy nem folytatja a harczot, hanem csapataival haza tér, s csak 1500 embert hagy Barcsaynál, ki hiveivel és hadaival Szebenbe menjen téli szállásra. A tavaszszal azután egyesült erővel újitják meg a támadást s végleg rendbe hozzák a trónkérdést. Ennek megfelelően a török távozott, Barcsay és hivei pedig deczember 16-án Szebenbe érkeztek. Alighogy Rákóczy a török kivonulásáról értesült, Szeben alá sietett s az erős várat vivni kezdte. De nem volt sem megfelelő hada, sem nehéz ágyúja; az ostrom nem haladt előre s inkább arra szolgált, hogy a tusakodó felek a békés megegyezést keressék. Levelek és követek utján csakugyan minduntalan megújultak a kisérletek, de nem vezethettek eredményre, mert mint Barcsay hivei még deczember 28-ikán megirták Rákóczynak: »Isten után a fényes portán áll az erdélyi fejedelemségnek adása s elvevése«. Figyelmeztették tehát, ne itt, hanem a portán keresse a fejedelemséget. Rákóczy rég megpróbálta ezt, csakhogy azt felelték neki: »Ha egy várat megtöltene aranynyal, még sem leszen ő; — készebb volna a császár egy rész birodalma nélkül ellenni, hogy sem Rákóczyt szenvedni gyalázatjára«. Az erdélyi követség, mely e végválaszt kapta (1659 november 9.) más fontos hireket is

[1] Reninger 1659 október 20-iki jelentése Hormuzakinál, id. m. V. 57.
[2] Deák Farkas, Csáky István élete, 191.
[3] A csatát leirja Rákóczy: Családi lev. 578.

hozott haza. A nagyvezér akkor is Velenczével foglalkozott s súlyt helyezett reá, hogy az erdélyi kérdés újra el ne mérgesedjék. Megüzente tehát az országnak, hogy ha lecsöndesedik s szakít Rákóczyval, a szultán ismét megelégszik a régi 15,000 arany adóval. De ha a béke a tavaszig helyre nem áll, s a rendek bele nem nyugosznak Barcsay fejedelemségébe, a nagyvezér újra kijő, s »soha tovább sem Erdély, sem Várad meg nem marad, hanem porrá teszik«.[1] Ez intés deczember 8-án ismételtetett. «Ne mondjátok, — irja a nagyvezér a rendeknek — idején értéstekre nem adtunk mindeneket«. Lelkükre kötötte, űzzék ki Rákóczyt, térjenek vissza Barcsay hűségére, különben a jövő tavaszszal megszámlálhatatlan haddal megy ellenük »és a mi gonoszt eddig még nem érzettetek, megkóstoljátok bizonynyal«. A háború minden rettenetességét szemük elé idézte, sőt hogy a részeket elijeszsze Rákóczytól, előre jelentette, hogy azokat is elpusztítja s birtokba veszi Váradot. Ez a kívánság ekkor hangzott fel először.

A mig Barcsay uralma biztositottnak látszott, a török sohasem kívánta Váradot.[2] Most azonban, minthogy a vár Rákóczy kezén volt, a nagyvezér kijelentette, hogy büntetésül ezt is elveszi, ha a rendek tavaszig a porta hűségére meg nem térnek. Ellenben ha elűzik Rákóczyt, nemcsak további bántódásuk nem lesz s mostani területüket csorbítatlanúl megtartják, hanem az adó és a hadi sarcz körül is tetemes könnyitésre számíthatnak. Ez férfias, a nagyvezér egyéniségéhez illő intés volt, ki más gondjai közepett szabadulni akart az erdélyi bajoktól. De nemcsak ő, hanem a magyarországi pasák is ez értelemben nyilatkoztak, sőt az egyik »mint atya és anya édes magzatit«[3] úgy intette a szabolcsi hajdúkat, szakadjanak el Rákóczytól, különben elpusztulnak. Még le sem pecsételte a levelét, hogy ne legyen ürügyök azt felbontatlanúl vissza vagy Rákóczyhoz küldeni. Mindez azonban süket fülekre talált s az ország tétlenűl, csaknem aléltan várta be, hogy összecsapjanak felette a hullámok. Hasztalan volt minden intés, minden fenyegetés, hasztalan tette közhirré a porta hónapokkal a végrehajtás előtt az 1660-iki véres esztendő programmját.

Később maguk a rendek tették a beismerő vallomást, hogy a portát nem illethetik oly szemrehányással, mintha szándéka iránt kétségben hagyta volna őket. »Micsoda orczával — mondották, — vádolhassuk tökéletlenségnek vétkével a török nemzetet?« Már 1659. végén tisztán állt Erdély előtt, mit várhat a tavaszsztól, ha a porta parancsolatának nem engedelmeskedik. De még sem történt semmi a biztos veszedelem elhárítására s az ország hanyatthomlok rohant a romlásba.

[1] Toldalaghy Mihály levele Haller Gáborhoz. Szilágyi, Erdély és az észak-keleti háború, II. 549—52.

[2] Bizonyitja ezt Rhédey László s a jenei pasa közti levelezés; közli Nagy Iván: M. Tört. Tár, XVII. 67—9.

[3] Bethlen Imre, id. m. 193.

VI. FEJEZET.

Rákóczy György halála. Várad eleste.

E fenyegetések, e komoly intések közepett Rákóczy folytatta Szeben ostromát, mely azonban magyar és török őrségével és elszánt polgáraival vitézűl védekezett. Inkább csak ostomzár, mint valódi vívás volt az a tél egész folyamán. Rákóczy itteni meddő erőlködéséből is azt a tanúságot meríthette volna, hogy a maga erejéből nem boldogulhat s Erdélyt és a részeket csak úgy mentheti meg a végromlástól, ha a török támadás megkezdése előtt leköszön s lehetővé teszi a meghódolást a rendeknek, kik rettegve néztek a jövő elé. Időnként úgy látszott, mintha felülkerekednék benne a józan ész. »Váradot talán kiadom — irta 1660 márczius 16-ikán gróf Rákóczy Lászlónak, — mert azt mondják, e miatt pusztul az ország«.[1] De nem tette, hanem folytatta az ellenségeskedést, mire kora tavaszszal a török is megkezdte a hadműveleteket.

Szejdi Ahmed budai pasa a telet Temesvárt töltötte, hogy idejében megtehesse intézkedéseit s nagy sereggel indíthassa meg a harczot, mihelyt az időjárás engedi. Korán, 1660 április elején munkához látott, véres, kegyetlen munkához, mert a török immár megint boszúló hadjáratba fogott. A nagyvezér megújította a rendeleteket, hogy porrá kell tenni az országot, le kell vágni mindenkit s Szejdi Ahmed csakhamar a lakosokat ezernyi számmal ölette le, fejüket meg levágva és szalmával kitömve töméntelen szekeren küldte be a nagyvezérhez bizonyságául annak, hogy hiven teljesíti parancsait. A boszúló hadjárat azonban nem Erdély, hanem a részek ellen irányult. A pasa nem törődött azzal, hogy Rákóczy Szeben vivására pazarolja az időt, hanem Bihar vármegyébe nyomúlt s Rákóczy erejének főforrását akarta betömni.

A részeket s a két vármegyét Rákóczy teljesen védtelenül hagyta s a várakon kivül nem volt őrsége sehol. Ahmed ellenállás nélkül nyomúlt előre. Hogy a királynak okot ne adjon a beavatkozásra, a szabolcsi hajdú városokat, noha Rákóczy hivei voltak, eleinte kimélni akarta. Felszólította tehát őket, hogy bizonyos határidőben embereiket küldjék el táborába, különben elpusztulnak. A hajdúság az előző évek szomorú tapasztalatain okulva, hajlott a békés megegyezésre, s eleget akart tenni a pasa kívánságának. De Rákóczy váradi és ónodi kapitányai azzal biztatták, ne féljenek, majd megvédik őket. Bizva az igéretben, a hajdúság Gyulai Ferencz váradi kapitánynyal egyesült. Az volt a szándék, hogy az egyesült magyarok a közeledő török hadat megtámadják s ha csak lehet, visszaszorítsák. Gyulai

[1] Deák Farkas, Nagy-Várad elvesztése, 9.

azonban a döntő pillanatban megijedt; nem mert csatába bocsátkozni, hanem Váradra húzódott, a Szoboszló körül gyülekező hajdúságot pedig sorsának engedte át. Hasztalan mondották a végveszedelembe juttatott hajdúk: »Ihol volna hát az ő sok vérök hullásával való hűséges szolgálatjoknak érdemes érdeme és jutalma?»[1] Nem volt számukra többé semmiféle menekvés, mert Gyulai egyenesen a török torkába vitte, s ott cserben hagyta őket. Mikor elvált tőlük, nemcsak az önsegélyre, de még arra sem maradt idejük, hogy feleségeiket, gyermekeiket biztosságba helyezzék. A töröktől akkor már csak a Hortobágy mocsaras vize választotta el őket. Futott tehát mindenki, a ki hová tudott, s az ellenség bántatlanul dúlhatta a »sok szép rakott épületü hajdúvárosokat«. Kaba hamuvá lett s Szoboszlót április 28-ikán szerdán, érte utolsó végzete. A ki még menekülhetett, az elfutott. De sokaknak már erre sem volt idejük s házok népét a templomkerítésbe vitték, mert a városnak »egyháza környül ugyan jó erősséggel való kastélya volna«. Itt a szerencsétlenek egy ideig, a mig lövőszerük el nem fogyott, vitézül védték magukat és övéiket. De a pasa a kastélynak hajtotta janicsárjait, kik heves ellenállás után benyomultak s a férfiakat mind leölték. Minden levágott fejért, mely azután a portára küldetett, egy tallér jutalmat kaptak. A nőket rabszíjra fűzték, a város és a szomszéd községek mind porrá tétettek s »a környék eget verő füste, tüze belátszott Debreczenbe«. Az ekkor örökre elpusztult Sziget község futó lakosait az ellenség a maig Vérvölgynek nevezett helyen érte utól s mészárolta le.[2]

Gróf Rákóczy László.
(Egykorú metszet után.)

[1] Szalárdi siralmas krónikája, 493.
[2] Szücs István, Debreczen város tört. II. 372.

Ezután Debreczenre, már akkor a Tisza-vidék nagy és népes főhelyére került a sor. A magyar protestantismus egyik legélénkebb gócza, híres főiskola, élénk szellemi és tudományos élet központja volt s az egykorúak Christianopolis-nak nevezték. Lakosai leginkább munkás, jómódú, hitbuzgó iparosok, részben marhatenyésztők és kereskedők voltak, kik a katonai mesterséggel nem igen foglalkoztak. A város nagy területen épült s ez időben több mint 1800 nagy és kisebb ház állt benne. Katonai védelemre azonban Debreczen nem volt alkalmas. »Mezőben épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességhez ragaszkodó« helynek nevezi egykorú krónikása.[1] Volt ugyan palánkja, voltak árkai, melyeket veszély idején szélesebbé és mélyebbé ástak. Csakhogy ezek legfeljebb kisebb portyázó, kóborló csapatok rajtaütése ellen nyújthattak oltalmat. Nagyobb seregnek, főleg ha ostromszert is hozott, Debreczen ellent nem állhatott, sőt ellenállásra egyáltalán nem gondolhatott. Nem is gondolt, mert ez csak fokozta volna veszedelmét. Mint egész Biharvármegye, a város is Erdélyhez tartozott, de sem az ország, sem Rákóczy, a részek tulajdonképeni ura, nem küldött csak egy katonát védelmére, a váradi őrség meg egyenesen rá zúdította az ellenséget, mikor a hajdúkat előbb felbiztatta, végül meg cserben hagyta. Debreczen veszve volt tehát, a bősz ellenségnek ki volt szolgáltatva, mikor április 30-ikán Szejdi Ahmed a város alá érkezett s sátorát a Basahalmon ütötte fel. A polgárság csak kegyelem utján menekülhetett Szoboszló s a többi szomszéd községek sorsától. Meg kellett vásárolnia a kegyelmet, bármi nagy árat kivánt érte a pasa. A debreczeniek már Szoboszlóra követet, ajándékot küldtek a török táborba. Debreczen alá érve, mig csapatai egész a Tiszáig kóboroltak s felégettek mindent, Szejdi a városi tanács kiküldöttjeivel alkudozott. Durván bánt velük, megkinoztatta őket s 100,000 tallér váltságot követelt. A szerencsétlen város megadta a roppant összeget, mire május 8-ikán kinszenvedése véget ért. Szejdi Erdély felé vezette hadait, de már előbb maga is, Barcsay is felszólította Biharmegyét, hogy hűsége jeléül május 7-ikéig táborába küldje embereit, különben a hajdúság sorsára jut. A vármegye ki is rendelte küldötteit, kik azonban Gyulai fondorlatai következtében megkéstek. Mikor végre megérkeztek, a pasa már átbocsátotta a Berettyón portyázóit, kik egész Váradhoz egy mértföldnyire fölperzseltek mindent. A vármegye egy részét azonban hódolatuk megmentette a pusztulástól s a pasa Várad alól is visszarendelte portyázóit. Csakhogy lelketlen emberek itt-ott új kegyetlenségekre ingerelték. Május 8-ikán a török főssereg Pocsajon már túl járt, mikor az ottani szabadlegények rajta ütöttek a török utóhadra. Másnap azután az egész török sereg visszafordult s Pocsajt megvéve a benne levőket levágta. Minthogy Székelyhid őrsége szintén csipdeste a török tábort, Szejdi, noha a várat magát nem bántotta, a vár alatti szigetekre katonaságot kül-

[1] Bartha Boldizsár krónikája. Megjelent 1666-ban.

dött, mely az oda menekült parasztokat, vagy 4000 embert, kard élére hányta, vagy rabszíjra fűzte. Innen azonban a török nagyobb arányú pusztítás nélkül vonult a Meszes hegységen Erdélybe, hogy immár maga Rákóczy ellen forduljon, ki e közben Szeben alatt állt, melynek vívása sehogy sem haladt előre. Hogy ügyét népszerűbbé tegye s katonáit szaporítsa, a tömegekhez, a parasztsághoz fordult. Már 1658-ban örökös nemességet igért a biharvármegyei jobbágyságnak, ha fegyveresen táborába siet. A felhívás főleg az oláhság körében keltett visszhangot s több ezeren váltották fel eddigi békés foglalkozásukat a katonáskodással. A parasztság e mozgalma sok bajt okozott a földesuraknak, kik az országgyűlés előtt panaszolták be Rákóczyt, hogy »a jobbágyságot csak maga indulatjából fellázasztotta, nem tudjuk, micsoda szabadságnak igéretével az egész országnak igérete ellen«.[1] Nagyobb erőgyarapodást Rákóczy nem is merített a mozgalomból s nem volt képes új sereget alakítani, mely Biharból kiszorítsa az ellenséget. Rákóczy akkor Váradot féltette s nem tudta, hogy Szejdi Ahmed Erdélybe igyekszik. Szeben alatt csekély figyelő hadat hagyva, serege javával Várad védelmére akart tehát sietni. Május 10-ikére tüzte ki az indulást, hogy pünkösd harmad napján Váradon lehessen.[2] Ez erős várat szemelte ki műveletei alapjául. De megkésett; útját már elállotta a török s nyilt mezőben akarta csata elfogadására kényszeriteni. Rákóczyt nyugtalanná, izgatottá tette a tudat, hogy nagy török sereg áll előtte. De még mindig reménykedett. »Nem sokaság, — mondotta — Isten ver hadat, s mi Istenben bizunk.«[3] Csakhogy két nappal később egész nagyságában áthatotta helyzete rendkivüli komolyságának tudata. Érezte, hogy közeleg a vég, halálsejtelmek gyötörték s május 16-ikán a szamosfalvi táborban megirta rövid végrendeletét. »Kérlek, édes Zsófikám — végzé nejéhez fordulva, — az én hozzám való tökéletes szeretetedet holtom után is mutassad meg, kiben nem is kételkedünk; nekünk megbocsáss, ha vétettünk volna, az Isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiben velünk éltél, állhatatos légy változatlanul; Ferkót abban neveld, semmi világi dicsőség, félelem attól el ne szakasszon«.[4]

Hadainak lelkes hangulata közepett ő maga egyre izgatottabb lett. Kerülni akarta a döntő mérkőzést s Szász-Fenes és Gyalu közt ütött tábort, hogy Kolozsvárt fedezze a török ellen. De vezérei sürgősen követelték a támadó fellépést, sőt a további visszavonulást egyenes gyávaságnak mondották. Rákóczy végre engedett s május 22-ikén elfogadta a csatát. A jobb szárnyon a had szine-java, a középen a gyalogság és tüzérség, a balszárnyon a székelység állt. A csata kedvező körülmények közt indult meg. Erős szél fujt épen szembe a törökkel s gátolta mozdulatait. Csakhamar azonban a szél megfordult s a magyarok arczába hajtotta a port s a puska-

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XII. 483.
[2] Levele: Tört. Tár. 1892. 126.
[3] Május 14-iki levele. Hadtört. Közl. 1894. 56.
[4] Szilágyi, Erdély s az é.-k. háború, II. 571.

por füstjét. Mindazáltal a sereg egy ideig vitézül tartotta magát, mig a székelyek hátrálni nem kezdtek. Rákóczy, látva soraik bomlását, közéjük vágtatott s megállította őket. A török azonban észrevette, hogy az ellenség balszárnya a leggyöngébb, s teljes erővel reá vetette magát. Rákóczy újra oda sietett tehát, hogy személyes megjelenésével öntsön lelket vitézeibe. De mikor a fenesi patakon átugratott, a szél lefujta fejéről réz sisakját. Fedetlen fővel rohant a harczolók közé. Maga volt s férfiasan küzdött egy egész csapat török ellen. Többeket levágott, miközben védtelen fejét nehány erős vágás érte. Szerencsére a legválságosabb pillanatban megérkeztek ónodi vitézei s kivágták az ellenség közül. A vér elborította. Orvos vagy sebész nem volt táborában s környezete kötözte be nehéz sebeit. A baleset hire hamar megbénította seregének ellenállását. Futott mindenki, a merre birt s a török maradt a csatatér ura. De nem folytatta az üldözést, különben bizonynyal elfogja Rákóczyt, kit környezete kocsin vitt a Körös melletti rossz útakon Várad felé. Onnan két borbély sietett ugyan eléje, kik sebeit bekötözték, de megmenteni nem tudták. Nehéz betegen feküdt Váradon, hová neje, Báthory Zsófia, kit sürgősen hivtak, június 6-ikán délután érkezett s még életben találta a beteget. De a viszontlátás végleg kimerítette erejét; szava csakhamar elállt s 7-ikén[1] hajnali egy órakor befejezte küzdelmes életét. Holttestét Patakra vitték s édes anyja mellé, ki csak pár héttel előzte meg (1660 április 18.) a halálban, tették örök nyugalomra.

Igy esett végre maga II. Rákóczy György áldozatául az egyenetlen küzdelemnek, mely negyedfél év folyamán megszámlálhatlan ember életét, szabadságát, vagyonát emésztette fel. Erején felüli feladatra vállalkozott s igaza van az egykorú énekesnek, midőn azt mondja róla:

Ha Hector volnál is, sok volt két Hercules,
Félcsapás két császárt le nem vág, mert feles.

Bármennyi inséget hozott Erdélyre, ott még két év mulva sem akarták elhinni, hogy meghalt.[2] A szenvedő nép reményei és vágyai benne összpontosultak. A tömeg tőle remélte nyomorúságaiból való megváltását, tőle várta, hogy Erdély régi fényét, jólétét és nyugalmát helyre állitja. Várta várta, de hiába várta, a régi fény és jólét épen úgy sirba volt téve, mint maga Rákóczy György.

Szejdi Ahmed még az nap, a csatatérről szétküldte győzelmi jelentéseit. Megirta mindenfelé, hogy megverte Rákóczyt s elnyerte minden ágyúját. De sebesüléséről nem emlékezett meg, mert nem is sejtette[3] diadalának ezen leglényegesebb mozzanatát. Barcsay, ki az időközben felszabadult Szebenből

[1] Ezt a napot mondja az özvegy által Heves vármegyéhez intézett temetési meghivó. Szederkényi, Heves várm. Tört. III. 72. Ellenben az egyik temetési zászlón, mely még a mult században megvolt a pataki templomban, a halál napja június 6-ikára van téve.

[2] Kraus krónikája: Fontes Rer. Aust. IV. 7.

[3] A debreczeniekhez intézett május 22-iki levele: M. Akad. Ért. 1855. 405.

a török táborba érkezett, utóbb a halál hirét napokig titkolni igyekezett előtte.

Ismét Barcsay volt tehát az ország egyedüli fejedelme, kihez a nagyvezér már június 4-ikén[1] szigorú rendeletet intézett, hogy »az igaz úton egyenes lábbal járj, a kengyelt igazán nyomjad, mostan Erdélyre rendelt szerdár Ali pasa szavát fogadd, az árulókat ne szánjad; arra ne tekints, hogy veled egy hiten vannak«. Szolgáltassa ki őket »különben hitele nem lészen szódnak, hatalmas császár haragjába esel; mint annak előtte, minket csak szóval tartogattál, látogattál, ezután ne legyen«. Ismét kétszinűséggel vádolták tehát s durván fenyegetőzve parancsolták meg neki, gondoskodjék a hadi sarcz beszolgáltatásáról. Sőt Szejdinek csakhamar egyszerű foglya lett s engedelmeskedni tartozott mindenben. Ellenkezésével csak életét veszélyeztette volna, még pedig ok és haszon nélkül, mert az ország a török hatalmában volt s sorsán egyes-egyedül engedelmességgel, a vett parancsok gyors teljesitésével lehetett segiteni. Barcsay július 5-ikére Segesvárra hivta tehát a rendeket, melyek az ő távollétében kivetették az óriási sarczot s a fizetés iránt szigorú intézkedéseket tettek. A fejedelem a török táborból titokban arra is figyelmeztette Rákóczy régi hiveit, távozzanak Erdélyből, mert a török aligha nem kiadatásukat fogja követelni.

A fenesi csata emléke.

Erdély visszafoglalásával a nagyvezérnek azon boszúprogrammja, melyet az ősz óta annyiszor köztudomásra hozott, még csupán csak egyetlen pontjában jutott végrehajtásra. A többi ezután következett. A nagyvezér nem jöhetett ugyan személyesen magyar földre, de itt másik nagy sereget alakitott s fővezérévé — szerdárává — Ali pasát nevezte ki. Az ő feladata volt, hogy Váradot s a részeket birtokába vegye s a török táborban levő Barcsay parancsot kapott, hogy Várad békés átadása iránt haladék-

[1] Török-Magyar Tört. Emlékek, V. 471.

talanul intézkedjék. Barcsay azonban titokban ellenállásra, kitartásra intette a váradiakat, kik elszántan követték tanácsát.

A török műveletek azonban nemcsak Várad, hanem a két vármegye birtokba vételére is irányultak. Ali szerdár értesítette Souches tábornokot, a császári hadak fővezérét, hogy »egy talpalatnyit sem engedek abból, mit Rákóczy birt«. Ez a két vármegye pedig a török által mindenkor elismert békeszerződések értelmében a magyar király törvényes tulajdona volt. Másrészt Várad birtoka is igen közelről érdekelte a magyar királyt, mert messze területek nyugalmát és biztosságát érintette. Várad a kereszténység egyik legerősebb védbástyája, Erdély s egész Magyarország egyik legelőkelőbb városa volt. Sok százados történeti emlékek dicsfénye övezte. Szent királyok teste porladt földjében, szent királyok érczszobrai állottak főterén; hires papok és tanitók, kitünő főiskola, jól felszerelt, külföldön szerzett nyomda, mely épen akkor készitette elő a vizsolyi biblia új kiadását, fokozta hirnevét. Számos kereskedője, jeles bortermelése messze földdel összeköttetésbe hozta. »Ez a város Biharvármegyének és a Tiszán innen való darab földnek metropolisa, fővárosa« vala s »Európában a kereszténység egyik fő bástyájának és Magyarország kulcsának« tartatott. Rendesebben épült az alföldi városoknál s a kőházak sürün követték benne egymást. Volt »gyönyörüséges iskolája, sok temploma s két kórháza« s egész vidéke viruló jólétnek örvendett. Egy mértföldnyire a Körös vize mentében »csaknem egymást érték a faluk gyönyörüséges buzatermő« határokkal. Nagy polgárosodási és anyagi jelentőségét betetőzte rendkivüli katonai értéke. A ki erős várát birta, az a részek ura volt s a királyi terület messze vidékeinek is parancsolt. Ezt a várat kivánta most a török, de nemcsak ezt, hanem a király területéből a két vármegyét is, melyeknek Rákóczy halálával a török által elismert békeszerződések alapján egyszerűen vissza kellett szállniok a magyar királyra. Igy a nagyvezér nemcsak Erdély, hanem a királyi terület nagyarányú megcsonkitását tüzte ki Ali és Szejdi pasák csakhamar egyesült hadai czéljául. A török-erdélyi kérdés kivetkőzött eddigi jellegéből s nagy nemzeti, sőt nemzetközi jelentőséget nyert. A bécsi udvarnak minden békeóhaja mellett foglalkoznia kellett tehát a komoly katonai ellenrendszabályok ügyével.

Lipót már márczius 29-ikén maga elismerte, hogy veszedelem fenyegeti Magyarországot s némi idegen hadat indított a határra. Csakhamar maguk a váradiak is a királyhoz fordultak s az esetre, ha vallásszabadságukat biztosítja s őrséget küld a várba, készek voltak uralma alá helyezkedni.[1] A magyar tanácsosok, első sorban Wesselényi Ferencz nádor, ki Várad sorsát őszintén szivén viselte, a legmelegebben ajánlották Várad megsegítését. Ők általában a háborút óhajtották s javaslatuk abban ormolt, hogy Lipót király formaszerűen üzenjen hadat a töröknek s Erdélyt is védelmébe fogadja.

A háború eszméje ekkor Németországban sem volt népszerűtlen.[2]

[1] A velenczei követ június 17-iki bécsi jelentése. Hormuzaki, id. m. IX. 176.

[2] Zwiedinek, Deutsche Geschichte, I. 234.

E mellett Velencze szövetségére biztosan lehetett számítani, mert a köztársaság még mindig háborúban állt a törökkel. Sőt az udvar ez időben kellő sereggel is rendelkezett, mert a svéd-lengyel háború ez évben az olivai békével befejeztetett s az északon működő császári hadakat magyar földön lehetett alkalmazni. De Portia herczeg a leghatározottabban ellenezte a hadüzenetet s a magyarok csakhamar belátták, hogy ily irányú törekvéseikkel egyáltalán nem boldogulhatnak az udvarban. Csupán arra szorítkoztak tehát, hogy legalább Várad kapjon német őrséget, mielőtt a török az ostromot megkezdi. A nádor addig ismételte sürgetéseit, mig Lipót király végre Várad ügyét magyar és német tanácsosai elé terjesztette. A tanácskozások júliusban Gráczban tartattak. A magyarok hosszú jelentésben hangsúlyozva Várad nagy stratégiai fontosságát, utaltak ama régibb szerződésekre, melyek a magyar királyt Erdély megsegítésére kötelezték.

Kijelentették ugyan, hogy maguk sem ajánlják a formaszerű hadüzenetet, de azt mondották: ha a török békeszegés nélkül ostromolhatja, a király meg békeszegés nélkül megsegítheti Váradot.[1] A tanácsosok többsége azonban egyszerűen úgy vélekedett, hogy »ő felségének semmi köze Váradhoz«. Később meggondolták ugyan a dolgot s belátták, hogy »lehet Váradhoz ő felségének közi«. De nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a kérdés fölötte kényes s könnyen háborúra vezethet.[2] A császári követ a portán szót emelt ugyan Várad érdekében, de többre az udvar e téren nem vállalkozott s Várad ügyét végleg elejtette. Ellenben a két vármegyét nem akarta a töröknek juttatni s a király rendeletéből nagyobb német had indittatott a Tiszához, hogy az ellenséget szemmel tartsa s mihelyt a körülmények engedik, német őrséget tegyen ama várakba, melyek eddig Rákóczy kezén voltak. Fővezérré Souches tábornok rendeltetett, ki e tekintetben igen határozott utasításokat kapott.[3] Még a váradiak azon kérését is megtagadta, hogy legalább 400—500 gyalogot s néhány tűzért, ilyen egy sem volt a várban, küldjön segélyükre. Ellenben követe s levele útján biztosította Ali pasát, hogy seregének csak az a rendeltetése, hogy a királyi területet megvédje a tatárok ellen. Nem fogja tehát a török hadműveleteket mindaddig háborgatni, mig azok a király területét nem érintik. Hasonló biztatást kapott Ali Lobkowitz herczegtől, a hadi tanács elnökétől. Mindez nem bénitotta meg a nádor buzgalmát. Újra meg újra a királyhoz fordult s kérte, utasítsa hadait Várad fölmentésére. Végre Lipót megengedte Várad megsegítését, de csak úgy, ha harcz nélkül lehetséges. Ez azonban lehetetlen volt, sőt a királyi nyilatkozat oly időben történt, mikor Várad sorsa rég eldőlt.

E hosszadalmas tárgyalások közepett a magára hagyatott Várad örökké dicsőséges harczot vivott a tengernyi török haddal. A város a reá

[1] A velenczei követ július 27-iki gráczi jelentése. Hormuzaki, id. m. IX. 176—178.

[2] Rottal későbbi, 1669-iki előterjesztése. M. Akad. Ért. 1855. 412—415.

[3] Souches levele Ali pasához világosan megmondja, hogy egyedüli czélja a két vármegye visszaszerzése. Török-Magyar Tört. Emlékek, V. 474.

zúduló viharok közepett valósággal gazdátlan jószág volt s ennek megfelelő sorsban is részesült. A magyar király elutasította magától, Erdély fejedelme török fogságban sinylett s a város azelőtt sem az övé, hanem Rákóczyé volt. Ez tartott is benne tekintélyes őrséget, mely azonban holttestét kikisérte s többé vissza sem tért, mert Rákóczy halála különben is véget vetett a Rákóczyak birtoklásának. Igy a város magára maradt s még főkapitánya, Haller Gábor is hatvan fontos vasban nyögte a török fogságot. De onnan is biztatta az elhagyatott polgárokat. Első sorban azt tanácsolta nekik, igérjenek 100,000 tallért a töröknek, hogy békén hagyja őket. Ezt a rengeteg összeget a váradiak maguk nem teremthették volna elé soha, noha önként összerakták minden pénzüket s arany-ezüstjüket. Mindazáltal Tisza Istvánt idején a pasához küldték, ki azonban kereken kijelentette, hogy neki a város kell. A szegény lakosságnak a meghódolás s az önvédelem közt kelle választania. Nem habozott; elhagyatva mindenkitől, maga próbálta ősi tűzhelyét megoltalmazni. Nemcsak a hazafiasság, hanem az otthon szeretete sugallta ez elhatározást s szabadon elmehetett a városból mindenki, a kit nem a lelkesedés csatolt oda. Távoztak is sokan, sőt a lakosság nagyobb része, mindazok az elemek, melyek a fegyverforgatáshoz nem értettek, vagy az ostrom idején csak terhére lettek volna az őrségnek. A görög kereskedők, kiknek egyik legfőbb telepe Várad volt, nők és gyermekek nagy számmal kerestek menedéket idegenben. A külső városrészeket a váradiak nem is akarták védeni s azok lakosainak nagyobb részt úgy is távozniok kellett. A kik azonban helyben maradtak, azok helyt álltak vitézül. Igazán válogatott, halálra szánt emberekből alakult a védők kis csapatja, nagyobb részt városi polgárok, köztük a városban birtokos biharmegyei nemesek, diákok s az egykori őrségből némi csekély gyalogság. Ágyúval, lőszerrel, eleséggel a vár bőven el volt látva. Csakhogy az egész őrségben nem akadt egyetlen egy tűzér, ki az ágyúval bánni tudott volna. Minthogy a vár főkapitánya török fogságban sinylett, a védelmet Balog Máté alkapitány vezette, ki mellé az őrség nyolcz tagból álló vezérkart rendelt. E bizalmi férfiak voltak Ibrányi Mihály, a helyettes kapitány, Boldvay Márton és Belényesy Ferencz, Biharvármegye alispánjai, Szalárdy János, a hiteles hely jegyzője és korának jeles krónikása, Rácz János, tapasztalt katona s három városi tanácsnok. Harczképes ember csak 850 volt, pedig a sikeres védelemhez valami 5000 fegyveres kellett volna. De a váradiak nem csüggedtek. Megesküdtek, hogy megtartják a várat s a legnagyobb buzgalommal tették meg az előkészületeket a védelemre. Szétosztották egymás közt a bástyákat, melyek mindegyike külön kapitányt kapott, 150 emberrel. E kapitányok közt voltak Weér György, Boldvay Gergely, Nagy Ferencz, Tisza István. Tartalékul 100 vitéz és 35 diák maradt. Három jeles pap: Komáromi Péter, Igaz Kálmán és Kállai lelkesitették a vitézeket kitartásra, s az egész ostrom folyamán fáradhatatlan odaadással végezték a buzdítás és vigasztalás szent munkáját. Orvos azonban egy sem volt a

várban; a betegeket és sebeseket csak két borbély látta el, de ők is kellő gyógyszer nélkül működtek. Az első ágyúlövés már július 13-ikán eldördült, ámbár Ali pasa a főssereggel csak másnap délután érkezett a vár alá. 15-ikén a pasa felszólította az őrséget, adja meg magát s a táborában

Ali pasa.
(Egykorú metszet után.)

levő Barcsayt is hasonló felhivás küldésére kényszeritette, melyben azonban a fejedelem jelezte, hogy »félelemből« irta. A halálra szánt polgárság tagadólag felelt, mire Ali megkezdte a lövetést. Az ostrom páratlanul nagyszerű, de egészen sajátos látványt kinált. A hadi tudományban járatlan, nagyobbára városi nép harczolt itt a diadalhoz szokott, edzett,

gyakorlott török sereggel, melyben bőven képviselve volt minden fegyvernem s melynek ágyúit s egész tűzérségi harczát, ostrom- és aknamunkáit nagy számú avatott, részben német és olasz tüzér vezette. Mintha gyermekek harczoltak volna óriásokkal. Csakhogy e gyermekeket a legtisztább hazafiasság, a szülőföldhöz való forró szeretet hevítette s hősökké avatta mindnyájukat. Várad védelme, őrségének dicső ellenállása ama gyászos korszak egyik legragyogóbb mozzanata s örökké való bizonyitéka a nemes érzések ama bőségének, mely a nemzet közép és alsó rétegeiben élt s mely megfelelő vezetés alatt annyi csapást elhárított volna az országról.

A török ostromműveletek első czélja a várárok vizének lecsapolása volt, mi erős munka után sikerült is s az ellenség immár a várfal alá-aknázásához láthatott. A várbeliek, tűzérség hiányában, ezt a munkát s általában az ellenség folytonos közeledtét nem birták akadályozni. Még a közönséges ágyúval sem tudtak bánni, a gránátok vetését pedig meg sem kezdték, mert egy kisérletük balul sült el. Ép úgy nem értettek az aknaásáshoz s e téren meg sem kisérlették az ellenség igyekezetének meghiusitását. Tapasztalatlanságuk következménye lehetett, hogy augusztus 14-ikén az egyik lőszertár felrobbant s több száz embert megölt. De sem ez a csapás, sem az a körülmény, hogy ismételve hasztalan fordultak segélyért a Tokajnál álló német hadhoz, nem törte meg az életben maradottak kitartását. Augusztus 24-ikén a falak már olyan romlott állapotban voltak, az aknák oly széles rést ütöttek rajtuk, hogy Ali rohamra küldte hadait. De a csekély őrség készen várta s véres harcz után, valami 3000 főnyi veszteséggel, űzte vissza a mindenfelől rá özönlő, támadását pihent erővel többször ismétlő ellenséget. A nők is dicsőséges részt vettek a védelemben s követ dobtak, forró vizet, olajat, olvasztott faggyút öntöttek a résen benyomuló ellenségre, sőt a férfiak mellett vitézül forgatták a kardot is. De a hosszú tusában a védők szintén sokat vesztettek. Ibrányi több jó vitézzel elesett, Rácz János és mások súlyos sebet kaptak. A várfalak több helyen teljesen bedőltek s a győzelem daczára kitünt, hogy a valami 300 emberre leolvadt őrség helyzete tarthatatlan. Kivülről segitséget sehonnan sem remélhetett, Ali meg erős készületeket tett a roham ismétlésére, melynek sikerében kételkedni nem lehetett, melyet bevárni, a nők és sebesültek nagy számára való tekintettel, oktalanság lett volna. Hét heti ellenállásában végleg kimerülve, a hősök kis csapata augusztus 27-ikén kitűzte a fehér zászlót s Tisza Istvánt többek kiséretében kiküldte a török táborba. Ott szivesen fogadták őket, mert Ali szintén belefáradt a hosszú és sok áldozatot igénylő ostromba. A várbeliek felajánlották a fegyverletételt, de csak bizonyos feltételek mellett, melyek természetökhöz képest két csoportba oszthatók. Az egyik hazájukat, Erdélyt illette; biztosítást kivántak az iránt, hogy a török leszállitja Erdély adóját s Váradon kivül más várat el nem szakit tőle. A másik csoportban voltak a saját kivánságaik. Ez utóbbiakat Ali pasa készségesen elfogadta, ellenben visszautasított minden oly kikötést, mely

Erdélyre vonatkozott. A meghatalmazottaknak bele kellett törődniök a megváltozhatatlanba s az egyezséget[1] a török ajánlotta alapokon kötötték meg. E szerint a lakosok közül azok, kik maradni akartak, vagyonuk birtokában hagyattak. A kik távoztak, azok elvihették a saját ingóságaikon kivül a hires könyvsajtót, a biblia kinyomatott részeit s a káptalani levéltárt is. A végrehajtáskor mindez másként történt ugyan, mert nem volt elég szállitó-eszköz, mely a távozókat s ingóikat elvihette volna. De a kik távozni akartak, azok a sebesültekkel együtt bántatlanúl eljutottak Debreczenbe, vándorlásuk első állomáshelyére. Augusztus 28-ikán Várad már a töröké volt, s mihelyt erődítményei helyreállittattak, megkezdődött a közeli erődök és vidékek behódoltatása, mely rohamosan folyt s aránylag rövid idő alatt nemcsak a részekből Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, hanem az erdélyi vármegyék közül Belső-Szolnok, Doboka, Hunyad messze területe is adófizetője lett a töröknek.

Várad hősi ellenállásának mindazáltal meg volt egy igen nevezetes következménye. A törököt hódító programmjának megváltoztatására kényszerítette. Az egykor Rákóczy kezén levő két vármegye birtokba vétele elmaradt. Pedig Ali nem szivesen mondott le róluk s a nádor szeptember 10-ikén fegyverre szólította a vármegyéket, mert még akkor is úgy látszott, hogy Várad után Szatmár- és Szabolcsvármegyékre kerül a sor.[2] De Várad megvivása sok időt és vért kivánt, miközben meg a Tiszánál, Tokaj és Rakamaz közt nagyobb császári had gyült össze. »A prófontot — irják a táborból — minden nap 20,000 emberre adják ki; azt pedig kd. jól tudja, cselédre adni s osztani nem szoktak, hanem fegyverfogható ember számára.«[3]

Ez a sereg elég lett volna Várad megmentésére. De Souchesnak ragaszkodnia kellett utasításaihoz s tevékenysége csak arra szorítkozott, hogy német őrséget tegyen a szabolcsi és szatmári várakba. Ez sem ment simán s a táborban folyton folytak a tanácskozások: »A sok consultatio miatt — irja Károlyi László — szintén estve lett az ételünk, napestig semmit sem évén; még eddig kicsint végeztünk, holnapra haladott.«[4] A török nem emelt ugyan akadályt, de a magyarok mindenütt fáztak a német őrségtől. Tokaj, mely addig Rákóczy kezén volt, önkényt megnyitotta ugyan kapuit, de már Szatmárral nehezebben ment a dolog. Kökényesdy György kapitány és társai nem akarták a várat a császáriaknak átadni. Károlyi László egy ideig hasztalan kérte, sőt fenyegette őket, vegyék be a német őrséget, különben bajba kerülnek s elvesztik jószágaikat, melyek nem a várban, hanem azon kivül vannak.[5] A fenyegetést igéret egészítette ki s

[1] Török-Magyar Tört. Eml. IV. 486—488. és Hadtört. Közl. 1892. 390—394.
[2] Levelét közli Szerémi: Emlékek Bars hajdanából, 137.
[3] Gróf Károlyi cs. Okl. IV. 402. Károlyi László június 30-iki levele.
[4] U. ott, 407.
[5] Károlyi levelei Tárkányból. U. ott, IV.

Szatmár kapui végre megnyiltak a német előtt. Ezzel a két vármegye biztosíttatott a király számára s minthogy időközben a török tábor eloszlott, Souches is eltávozott. Az udvar nagyon meg volt az eredménynyel elégedve, mely visszaadta a két vármegyét, a nélkül, hogy a török békét felbontotta volna. Annál inkább el voltak keseredve a magyarok. Várad elveszte egész Felső-Magyarországot rémületbe ejtette s az, hogy a várakat német őrség szállta meg, fokozta az elkeseredést. Rettegtek a lelketlen soldatescától, jobban féltek tőle, mint a töröktől. Különben is a német hadak behozatala s

Szatmár vára.
(Egykorú metszet után.)

a várakban való elhelyezése béke idején nyilt törvénysértés volt. A rendek, főleg a protestánsok, az őrség kivitelét sürgették tehát, mire az udvar hivei, a katholikus urak azt felelték, hogy szükség van a németekre, hogy a télen a török ellen megvédje a felvidéket. De a protestánsok nézete szerint télen a vármegyék maguk is megvédhetik magukat.[1] Izgatott, elkeseredett volt a hangulat s ösztönszerűleg érezte mindenki, hogy Várad elveszte nagy nemzeti csapás, melynek hatásait előbb-utóbb az egész magyarság megsinyli.

[1] Dipl. jelentések: Tört. Tár, 1880. 743.

VII. FEJEZET.

Barcsay és Kemény János. Apafy Mihály trónrajutása.

Várad megvételével Barcsay fogsága véget ért, mert időközben Erdély is beküldte a sarcz egy részletét, Ali meg befejezte a bosszú művét. Nem levén többé ellenfejedelem, azt lehetett hinni, hogy a szerencsétlen országra végre mégis csak beköszönt a béke napja, melyre oly igen szüksége volt. De a hosszan tartó kóros állapot alapjában megmérgezte az államszervezetet s új válságokra vezetett. Csik- és Háromszékben az adóval túlterhelt székelyek fegyvert fogtak. A mozgalom a csikiek véres leverésével végződött, mig a háromszékiek önként meghódoltak, hogy a fejedelem a kedélyeket megnyugtassa, október 20-ikára Segesvárra hivta össze a rendeket. Nem is sejtette, mi készül ellene s ez időben is Várad visszaszerzésén fáradozott. Ismételve kérte a nagyvezértől, ki ha felelt is, nemcsak ridegen elutasította, hanem keményen megdorgálta s az országot is megfenyegette.[1] Soha nagyobb szüksége nem volt tehát Erdélynek a békére, mint most. De épen ekkor jelentkezett új trónkövetelő. Többen, főleg a menekült székelyek az aranyos-medgyesi várában élő Kemény Jánoshoz fordultak, ki már szeptemberben késznek nyilatkozott haddal jönni be az országba.[2] Az országgyűlés folyamán hire is terjedt, hogy Kemény[3] fegyvert fogott a fejedelem megbuktatására. A hir valónak bizonyult s Kemény november 20-ikán kiáltványt[4] bocsátott ki, melyben egyelőre csak azt jelentette, hogy hadaival Erdélybe indul.

Ezzel új felvonás kezdődik Erdély kinszenvedéseinek szinjátékában. Keményt a székelyek biztatták vállalatára, melylyel, az egykorú krónikás szerint, még nagyobb szerencsétlenségbe döntötte hazáját, mint Rákóczy. Az új trónkövetelő magas termetü, büszke és vad tekintetü vitéz katona,[5] e mellett művelt, világlátott ember és jó iró volt. Beszélni »nagy eloquentiával és ékesen szólással« tudott. De nélkülözte nemcsak a hadvezéri, hanem a csapat parancsnoki tehetséget, a mi az 1644/45-iki háborútól kezdve minden alkalommal bebizonyult. Épp oly kevéssé termett a kormányzásra, mint Barcsay. De mig ez természetes eszével, józan itéletével, szerénységével alkalmazkodott a viszonyokhoz, Kemény a rajongás, a képzelődés politikáját követte s agyrémek után futkosott. Cserey Mihály »teljes életében gonosz, ambitiosus, kegyetlen, vérszomjas ember«-nek nevezi s e jellemzést a tények

[1] Török-Magyar Tört. Eml. V. 478—480.
[2] Szeptember 17-iki levele. M. Tört. Tár, XVIII. 145—147.
[3] Életrajza Márki Sándortól: Századok, 1883.
[4] Közli Szilágyi: M. Tört. Tár, XVIII. 155—158.
[5] Reverend-Bethlen, id. m. 50.

meglehetősen hűnek bizonyítják. Miért indult be Erdélybe, arról nagyon zavarosan nyilatkozott. Panaszkodott a »konczokat féltő« emberekre s esküdözött, hogy nem horgássza magának a fejedelemséget, »hanem in privato a magam dolgainak kivánok csinálni securitást«,[1] mert, mint mondotta, Barcsay őt »egész familiástól elrontani igyekszik«. Ebben egy szemernyi igazság sem volt. De még tévesebben fogta fel a politikai helyzetet. Abból az alapeszméből indult ki, hogy a török el akarja törölni a fejedelemséget s pasákat ültet Erdélybe, hogy továbbá a portát e szándékától eltéríteni nem lehet, »ha millió pénzek adatnának is; ország kell s nem pénz nekiek«. Másrészt abban bizakodott, hogy a bécsi udvar segitségére lesz a veszedelem elhárításában,[2] mire nézve már az őszszel megkezdte a tárgyalásokat.[3] E kettős tévedését Erdély újabb szörnyű pusztulással, ő maga meg életével fizette meg. Kemény hadaival olyan gyorsan előrenyomult, hogy Barcsay nem is gondolhatott ellenállásra, hanem Görgény várába zárkózott s igy az egész ország Kemény hatalmába került. Barcsay ama keserű tapasztalások után, melyeket a török segélylyel legutóbb tett, ez úttal nem fordult többé a pasákhoz, hanem inkább Keménynyel kereste a megegyezést. Deczember 11-ikén az ellenfelek személyesen találkoztak s minthogy Barcsay soha sem vágyott a fejedelemségre s mindig kész volt leköszönni, hamar megegyeztek.

Közösen hivták össze az országgyűlést, melyen, ha a rendek kivánják, Barcsay beadja lemondását. A gyűlés Szász-Régenben deczember 26-ikán kezdte meg tanácskozásait, melyek folyamán Barcsay csakugyan leköszönt. Erre 1661 január 1-jén a rendek Kemény Jánost egyhangúlag fejedelemmé választották. Mikor a nagy eseményt nejével közölte, megjegyezte, hogy jobb szerette volna, ha »veletek együtt csendes életben költhetném el hátralevő kevés napjaimat.«[4] De tisztában volt vele, hogy nyugalomról, csendes életről immár szó sem lehet, mert »megdühödött ellenünk a pogányság hatalmas ereje«. E veszélylyel szemben az ország egyetértésébe s a német segélybe fektette bizalmát a helyett, hogy teljes erejével a nagyvezér megengesztelésén fáradozott volna. Tett ez irányban is kisérletet, mely kétségkivül sikerül, ha ugyanakkor a bécsi udvar segitségét nem keresi. A belgrádi pasa még február derekán elég biztató választ küldött neki. A portán szintén voltak barátai. Ott immár kevésbbé haragudtak Erdélyre, mint a császári udvarra, egyrészt azért, mert meghiusította a két vármegye elfoglalását, másrészt meg azért, mert az a nézet kezdett felülkerekedni, hogy az erdélyi bonyodalmakat az udvar szítja és örökíti meg. Már ez időben fölmerült a porta körében a vélemény, hogy Velenczére a döntő csapást, melyet

[1] November 20-ikán Csáky Istvánhoz s deczember 1-én a nádorhoz intézett levelei. Századok, 1873. 486—490.

[2] Szeptember 12-iki levele. M. Tört. Tár, XVIII. 145—147.

[3] November 17-iki levele; közli Koncz: Hadt. Közl. 1892. 429.

[4] Tört. Tár, 1893. 523.

évről-évre el kellett halasztaniok, csak akkor fogják mérhetni, ha előbb fegyverrel alázzák meg a császárt. Ha még ez időben nem is egyenesen

Kemény János.
(Egykoru festmény gróf Bánffy György birtokában.)

háborús, de mindenesetre elkeseredett volt a porta hangulata a bécsi udvar iránt s különösen azt nem akarta türni, hogy Erdély dolgába avatkozzék.

Nem sokáig maradt előtte titokban, hogy Kemény Bánffy Dénest és Kászonyi Márton szerzetest Bécsbe küldte. E pillanat óta Kemény ügye a portán veszve volt. Maga az ország teljes készséggel meghódolt az új fejedelemnek, kinek Barcsay minden irányban hiven segédkezett uralma megszilárditásában. Kemény január 16-ikán maga dicsérte buzgalmát és szolgálatkészségét. Csakugyan, mihelyt lemondott, Barcsay egyszerűen félre állt s minthogy kevéssel az előtt másodszor nősült, egészen családi körébe vonult vissza. A török nagyon haragudott reá, hogy tudta nélkül leköszönt s immár végleg elejtette. A portán szóba sem került többé visszahelyezése, s maga Kemény örömmel hirdette még márczius derekán, hogy »Barcsaynak töröknél igen be van téve a kapuja«. A tél folyamán az új fejedelemnek nem is akadt baja s ha az időt akár katonailag, akár diplomatiailag kellően értékesíti, talán el is hárítja a veszélyeket, melyeket megválasztatása pillanatában előre látott. De egymás után múltak a hónapok s mikor a tavasz beköszöntött, kitört a zivatar, melylyel szemben Kemény teljesen magára volt hagyatva. A fejedelem egyre idegesebb, türelmetlenebb lett a nehéz viszonyok közt. Bizalmatlankodott, versenytársakat látott mindenütt, félt mindenkitől, a fiatal, higvelejű Zólyomy Miklóstól kezdve a tétlen Barcsayakig. Kegyetlenséggel, véres szigorral igyekezett tehát uralmát megszilárditani. Barcsay egyik testvérét, Gáspárt, törvény nélkül akasztatta fel. Ellenben a volt fejedelem s egy másik testvére ellen a rendeket tolta előtérbe. Ezek neki is megtettek mindent, a mit kivánt. Áprilisi gyűlésükön törvényen kivül helyezték a két Barcsayt s felhatalmazták a fejedelmet, hogy azt tegye velük, a mit akar. Alig hogy a rendek eloszoltak, Kemény vadászás közben elfogatta a két testvért s Andrást fel is akasztatta. Barcsay Ákos immár magára maradt. Érezte, hogy gyilkosok környezik s minden pillanatban ketté szelhetik élete fonalát. Május 15-ikén végrendeletet tett tehát. Sejtelmében csakugyan nem csalódott. Kemény azzal gyanusította, hogy görgényi fogságából összeköttetésben áll a törökkel, mit alig lehet elképzelni s hogy leveleivel izgatja az erdélyieket. Nem lehetetlen, hogy a fogságból való kiszabadítása iránt fordult egyikhez-másikhoz, de hogy politikai szerepre nem vágyódott többé, az bizonyos. Mindazáltal Kemény ily törekvésekkel gyanusította s intette, hogy konkolyt ne hintsen »mások tiszta buzája közé«. Ezzel sem elégedett meg, hanem június 6-ikán a medgyesi országgyűléssel olyan törvényt hozatott, melyről a rendek tudták, hogy a halálos itélettel[1] egyenlő. »A rettenetes, mélyen sajnálatos itélet« végrehajtását a fejedelemre bizták, sőt olyan gyilkos hangulatban voltak, hogy Buday Zsigmondot, Apor Lázárt, Szövérdy Józsefet szintén halálra itélték. Ez utóbbi egyszerű kornétás volt s ő került elsőnek bitófára.

Ellenben Barcsayt rokonával Budayval Kemény Görgényből a távolabbi

[1] »Palam condemnatur, morte moriatur« — mondja az országgyűlési naplóiró.

Kővárba szállíttatta. De útközben a Mezőségen, Répa falu közelében június 30-ikán mindketten egyik szolgájukkal együtt lemészároltattak,[1] mások szerint csalárdul meglövöldeztettek.[2] Ez időtől kezdve Keményt folyton üldözte a végzet. Kortársai azt mondották, hogy Barcsay vére feketéllik kezén s azért kell elvesznie. Csakugyan hanyatthomlok rohant az örvénybe. Nem a török buktatta meg, hanem saját politikája. Mig a nagyvezér határozott tájékozást nem nyert arról, hogy Kemény Bécsre akar támaszkodni, kész volt meghagyni a fejedelmi széken, de a következő feltételek mellett, ha megjelenik a portán s ott személyesen veszi át a fejedelmi jelvényeket s ha fiát túszúl a szultán udvarában hagyja, a két évi adóhátralékot s a sarczot pedig lefizeti. Ali budai pasa szintén felszólította, jöjjön el hozzá s személyesen tárgyaljon vele.[3] Minthogy a töröknek nem volt más jelöltje s végre rendbe akarta hozni az erdélyi kérdést, a személyes érintkezés akár Budán, akár más török városban valószinűleg sikerre vezetett volna. De Kemény Bécstől várta a segélyt s április 23-ikára Beszterczére országgyűlést hivott össze, mely a török kívánságait elfogadhatatlanoknak nyilvánította s Kemény óhajainak megfelelően, kimondotta, hogy Erdély elszakad a portától s a császár védelméhez folyamodik. A szászok jobb belátásuk ellenére, csak kénytelenségből[4] csatlakoztak a merész elhatározáshoz. Ezzel a rendek szentesítették Kemény politikáját, mely kezdettől fogva nem a portával való kiegyezésre, hanem a német segély megszerzésére irányult. E segély reményében jött az országba s azóta mindent megtett, hogy megnyerje. Magyar részről a nádor és mások biztatták s támogatták is törekvéseit. Ő maga kész volt bármely áldozatra, s megirta bécsi követeinek: »ha eltökéllették a hadakozást, bizony a conditiókon meg nem akad a dolog«. Figyelmeztette az udvart, hogy, ha őt bukni hagyja, Erdély vagy a töröké, vagy olyané lesz, »ki alatt nem miséznek a páterek ben Erdélyben, csak úgy is, mint eddig«. Bécsben azt kívánták, hogy Székelyhid, Kővár s Illye várakba német őrséget fogadjon. Ebbe készségesen bele egyezett. Másrészt egyelőre 1000 főnyi német had beküldését kérte, mely saját rendelkezése alá bocsáttassék.

A beszterczei gyűlés után követei, Bánffy és Kászonyi már nemcsak a maga, hanem az ország nevében jelentek meg Bécsben. Újra felajánlották a kért három várat, sürgették az őrség s 1000 gyalog leküldését s kérték az udvart, járjon közbe a portán, hogy a török ne bántsa Erdélyt. Magyar részről egyre buzgón támogatták a követeket, sőt fölvetették az eszmét is, vegye a király birtokba az országot s igy mentse meg a török pusztításaitól.[5] Egy pillanatig úgy látszott, mintha a magyar

[1] Kraus, id. m. 151.
[2] A Pálóczi Horváth család naplója: M. Tört. Emlékek, Irók, XXXI. 219.
[3] 1661 április 7-iki levele. Hadt. Közl. 1892. 435.
[4] Országgy. Napló. Szilágyi, id. m. XII., 496.
[5] Hormuzaki, id. m. IX. 181.

befolyás felülkerekednék s férfias elhatározásra ragadná az udvart. Az erdélyi követek a hadi tanács útján, melyhez a török ügyek tartoztak, mig a nyugati politikát a főminiszter intézte, június 26-ikán azt az értesítést nyerték, hogy a császár kész óhajaikat teljesíteni, sőt a Tisza és a Duna mellett egy-egy figyelő hadtestet állitani.

Mihelyt a porta neszét vette, hogy Kemény az udvarral alkudozik, nyomban értésére adta, hogy semmi áron sem tűr »némethez vonó embert« a trónon. Felhivta tehát, köszönjön le, különben mérhetetlen veszedelembe dönti hazáját. Irásban, szóban, hivatalosan és magán úton ismétlődtek az intések, mert Kemény iránt a nagyvezér nem volt olyan engesztelhetetlen, mint Rákóczy György iránt. Késznek nyilatkozott magán érdekeit védeni, jószágait kimélni, mihelyt önkényt lemond. Reninger császári követ maga figyelmeztette a porta e hangulatára s ajánlotta neki a lemondást, különben Erdély végromlásra jut. Hivei közül is többen belátták, hogy csak úgy szabadulhat az ország, »ha cedál Ngod, különben török száll Erdélybe, soha többé magyar fejedelem nem lészen«. Egy török fogságban levő híve még augusztus 5-ikén is égre-földre kérte »mint reformatus fejedelmet«, hogy mondjon le. »Sok ártatlan léleknek pogánykézbe esése, bőséges, ártatlan vérnek kiontása hassa meg Ngod lelkét.« »Csak a Ngod maga megalázása szükséges hozzá, s a mint lemond, az ország minden veszélytől megszabadul.« De nem tette, noha ekkor már Erdélyt elvesztette s mint maga irja (augusztus 17), Ugocsa, Szatmár vármegyék egész Deésig, Kolozsvárig »mindenek hamuvá lettenek«. Kemény ekkor is bizott a német segélyben s azt hitte, hogy a segély megjötte annyira felvillanyozza az országot, hogy egy emberként köréje gyűl s szembe száll a törökkel. De az ország elpusztult, kimerült. Némi harczkedv csak itt-ott nyilvánult a székelyeknél, főleg Csikben, mert »maguk is mind a római valláson levén, az új szövetség nálok igen kedves volt«. Máskülönben a nép a sok szenvedéstől elfásultan, tétlenül várta az ellenséget, ki még a nyár elején megjelent. A török június végén a rettenetes tatár hordákkal két nagy hadseregben Várad felől a Körös völgyén, a Temesközből meg a Vaskapun át benyomult az országba. Kemény szervezni igyekezett ugyan az ellenállást, de az agyoncsigázott, végkép kimerült tömegeket nem birta magával ragadni s kis hadát Maros-Ujvár alá gyüjté. De ez olyan csekély volt, hogy csatába nem bocsátkozhatott, hanem egyre hátrált az üldöző törökök elől. Előbb Szamosujvár, azután a távoli Huszt védő falai alá kellett huzódnia, sorsának engedve át Erdélyt, melyet a török-tatár kegyetlenül elpusztított. Ali pasa a török hadakkal Huszton sem engedett pihenést Keménynek. Seregének egy része oda, a másik meg Nyalábvárig nyomult s kegyetlenül feldúlt mindent. Kemény királyi területre, Beregbe, Zemplénbe volt kénytelen menekülni s Teleki Mihály útján sürgette a gyors segélyt a németektől.

Erdély immár egy-két vár s a magára hagyott székelység kivételével török kézben volt s ha a porta, mint Kemény állitotta, Erdélyt pasa-

sággá akarta volna tenni, szándékát most akadály nélkül végrehajthatja. De Ali pasának nem az volt a feladata. Csak a Kemény uralmát kellett megtörnie, a némettel czimboráló fejedelmet kellett elüznie, még pedig nemcsak Erdélyből, hanem a részekből is. Alig hogy ezt megtette, visszasietett az országba, hogy ott új fejedelmet választasson. Ez azonban most még nagyobb nehézségbe ütközött, mint valaha, mert nem volt sem jelölt, sem választó. Maga a pasa Maros-Vásárhelyre érve Petky Istvánnak ajánlotta fel a trónt, ki azonban nem merte elfogadni. Ali ezen annyira felbőszült, hogy feldulta a különben is Keményhez szító Maros és Udvarhely széket. Hogy a trónkérdést megoldásra juttassa, augusztus végén felhivta az ország rendeit, hogy »ha rettenetes, rátok következendő romlást el akarjátok távoztatni«, siessenek táborába, hol föltétlenül biztosítja személyes szabadságukat. De nem jött senki. Szeptember elején ismételte a hivást s ezúttal több eredménynyel. Legalább annyi foganatja volt, hogy a szászok elküldték követeiket, s néhány középrendű nemes is megjelent. Csak a táborban, hol ismételve vették a parancsot, hogy válasszanak fejedelmet, tudták meg a gyűlés tulajdonképeni czélját. Minthogy a töröknek saját jelöltje nem volt, teljesen a megjelentek tetszésére bizta, kit akarnak választani s igy elvileg ezuttal is sértetlen maradt a libera electio, a rendek azon joga, hogy szabadon válasszák fejedelmüket. A rendek azonban nem akartak e joggal élni. Azt mondották, hogy kevesen vannak s nem illetékesek a választásra. Mégis leginkább azért huzták-halasztották a döntést, mert nem volt jelöltjük. A tekintélyesebb urak mind Kemény pártján voltak s igy nem jöhettek számításba. Gondoltak Rhédey Ferenczre, de elálltak tőle, mert egyszer már leköszönt s különben sem volt jelen. A pasa ellenben sürgette a választást, hogy a hadműveletekre alkalmas idő kárba ne vesszen. Mikor a rendek nem birtak jelöltet találni, Ali végre felvetette Apafy Mihály jelöltségét. Apafy »tudománynyal, isteni kegyes élettel, szép termettel ajándékoztatott ifjú legény« volt.[1] Előkelő család sarja, a Bethlenek rokona. Nem rég szabadult ki a tatár fogságból, s ebesfalvi jószágán élt teljesen távol a politikától, nem avatkozva a véres párttusákba, melyek az országot örvénybe sodorták. A pasa kijelentette ugyan a rendeknek, hogy tetszésük szerint választhatnak akárkit. De elküldte embereit Apafyhoz, hogy felajánlják neki a fejedelemséget s a táborba hozzák. Apafyból hiányzott minden dicsvágy s nem szivesen távozott csöndes családi tűzhelye mellől. »Isten látja lelkünket, — irta csakhamar,[2] — hogy e nagyságot sohasem kivántuk és azért soha nem is kerestük.« Ezt őszintén mondotta s szerénysége mögött csakugyan nem lappangtak dicsvágyó érzések. Megrémült a török váratlan ajánlatától, neje, a jeles gazdasszony, Bornemissza Anna meg beteggé emésztette magát. De a felhivás parancs volt, melynek engedelmeskedni kellett. Apafy útnak indult tehát s szeptember 14-ikén ért a

[1] Szalárdi, id. m. 623.

[2] November 25-iki levele. Árpádia, I. 250.

török táborba. Ott már fejedelemként fogadták, mert kevéssel megjötte előtt megtörtént a választás, s a rendek, bármi kevesen voltak, Apafy Mihályt kiáltották ki Erdélyország fejedelmévé. Ali pasa két nappal később újra kérdést intézett a rendekhez, elfogadják-e Apafyt fejedelmükül. A rendek azt felelték, hogy hiven engedelmeskednek neki, ha megtartja őket szabadságaikban. Ezt Ali maga lelkére kötötte a fejedelemnek s intette, hogy bizzék a szultánban s erős kézzel vigye a kormányzatot. Ezek után földiszitette a fejedelmi jelvényekkel s Apafy Mihály Erdély törvényes uralkodója lett. Bármi kevéssé óhajtotta nemcsak maga, hanem neje és rokonsága is, hogy ez »az állapot« állandóan rajta maradjon, beleegyezését ő is bizonyos feltételekhez fűzte. Nénje, Apafy Anna már az első pillanatban figyelmeztette, hogy okvetlenül kikösse, hogy a tatárokot nyomban kivigyék az országból, »mert az embereket azok emésztik el«, hogy továbbá az adó leszállitását kérje, mert »immár az országnak jobb része elpusztult«.[1] Kétségkivül Apafy sürgetésére állott el Ali pasa azon kivánságától, hogy az ország újabb 800,000 tallér sarczot fizessen. A rendes évi adó leszállitására nézve is igéretet tett, másrészt azonban megkivánta, hogy a Barcsayféle sarczból 140,000 tallért az ország rövid határidőn belől megfizessen. A portán megelégedéssel fogadták a megoldást s csakhamar nemcsak athnamét, botot, zászlót, kardot, főlovat, hanem »eddig szokáson kivüli fejedelmi széket«[2] is küldtek Apafynak. Az athname[3] az adót évi 40,000 aranyban állapitotta meg s más terhet nem rótt az országra. E mellett még csak arra kötelezte a fejedelmet, hogy a szultán azon ellenségeit, kik Erdélybe menekülnek, elfogja s kiadja. Máskülönben Erdély eddigi jogállása s viszonya a portához semmit sem változott, s további területek átengedését sem kivánták az új fejedelemtől. A török végvárak folytatták ugyan Hunyadban, Dobokában, Belső-Szolnokban a hódoltatást, de ez ama perczben kezdődött, melyben Jenő, Lugos, Karánsebes, Várad török kézbe került, s Apafy trónra jutásával nem állt kapcsolatban.

Több akadályba ütközött az, hogy Apafy uralmát az ország maga elismerje. Alighogy trónját elfoglalta, az új fejedelem mélyen megható szavakban hivott fel mindenkit, »ne kapdosson valami árnyékhoz hasonló biztatásokon, kedvezzen édes nemzetének, ne gyönyörködjék még több keresztény vér kiontásán és ártatlan lelkeknek rabságra való vitetéseken. Térjen elmére valaha és igyekezzék mennél hamarább a reájok felhuzott fegyvert magáról elforditani«. Csatlakozzék hozzá, mely esetre teljes jóakaratát biztositja mindenkinek.[4] Sokakra hatott a felhivás s Kemény maga kénytelen volt elismerni,[5] hogy a városok és nemesek nagy számmal

[1] 1661 szeptember 14-iki levele. Török-Magyar Tört. Emlékek, V. 499.
[2] 1661 november 6-iki lev. U. ott, V. 511.
[3] U. ott, VI. 10—12.
[4] Szeptember 17-iki kiáltványai, U. ott, 500—501.
[5] Október 24-iki kiáltványa. U. ott, 506—507.

csatlakoztak Apafyhoz. Ellenben a székelyek Kemény biztatására nem akarták a fegyvert letenni, mire október elején a tatárok és Ali pasa hadai elárasztották Csikszéket, mely kegyetlenül elpusztíttatott. Töméntelen ember hányatott kardélre, 4000-en meg rabszijra kerültek. Gyergyó szék

Apafy Mihály.
(Egykorú metszet után.)

azonban még idejében meghódolt s kikerülte a romlást. Ellenben Fogaras városa porrá tétetett. Kemény 5—6000 emberrel október végén a székelyek segítségére sietett ugyan, de szokása szerint későn. Mikor a székelyek romlásának hirét vette, Beszterczét akarta megszállani, de oda küldött hajdúit ágyuval üzték vissza.

Kemény János mindazáltal folytatta a harczot, mert ez időben teljesült régi vágya s megkapta a német segélyt. Az udvar bármennyire békepolitikát követett is a porta irányában, az események sodra erősebb volt az ő óhajainál s végre is arra kényszerítette, hogy kilépjen tétlenségéből. Várad török kézre jutásának óriási, minden irányban nyilvánuló következményei lettek, melyek a magyar urak mult évi jóslatait teljesen igazolták, a mi szavuknak a császár tanácsában ismét szerzett némi nyomatékot. Az udvar kezdte belátni, hogy hatásosabban kell Magyarország biztosságáról és megnyugtatásáról gondoskodnia, mert Várad elestének hire a legtávolabbi vidékek lakóit is megrémitette. A felvidéki megyék csakhamar megirták Bécsbe, hogy, ha Váradot a töröknél hagyják, ők is aligha maradhatnak sokáig a király alattvalói. Helyzetük csakugyan egyre válságosabb lett, mert a török Váradról a királyi területet is dulta és hódoltatta, sőt a jobbágyságot a földesurak ellen bujtogatta. A végbeliekkel szintén gyakran összeütközött, mert a császári hadak tétlensége Várad ostroma idején szertelenül fokozta a török elbizakodottságát. A portán azt mondták a császár követeinek: »Nem félünk a császártól, a ki Váradot sem tudta megvédeni.«[1] Ily körülmények közt az udvar kezdte belátni, hogy hasztalan az ő békeszeretete, ha a török háborút akar.

Másrészt a magyar befolyás teljes erővel a háború érdekében dolgozott, mert a legutóbbi három év folyamán a béke daczára az ország alaposabban elpusztult, s a török terület nagyobb mértékben gyarapodott, mint formaszerű háborúban történhetett volna. Különösen a nádor igyekezett az udvart erélyesebb cselekvésre ösztökélni. Mint a közvéleménynek, neki is az volt a nézete, hogy a király, midőn Erdélyt megsegíti, az egész magyar nemzetet segíti meg. Csakhogy az udvarban igen hatalmas maradt a békepárt is. Élén Portia herczeg állt, kit Lipót Vilmos főherczeg, az ifjú uralkodó nagybátyja s kedves embere, búzgón támogatott. A főherczeg ez időben sokat betegeskedett s mivel nem ő lett volna a hadak fővezére, általában nem akarta, hogy háború legyen.[2] Csakhogy még a túlsulyban levő békepártnak is számolnia kellett a háború eshetőségével. Már 1660 deczember végén Lipót külön követül Berlinbe küldte tehát Colalto grófot, hogy fegyveres segélyt kérjen Frigyes Vilmos brandenburgi választótól. Ez nem vonakodott, sőt más fejedelmeket is biztatott. A mainzi, kölni, szász és bajor választók mind készeknek nyilatkoztak a császárt megsegíteni. E kedvező kilátások mellett az udvar, noha még mindig erősen óhajtotta a békés megoldást,[3] végre engedett Wesselényi nádor s a többi magyar urak sürgetésének s kilátásba vette Kemény János megsegítését. Ez a magyar politikának szokatlan sikere volt s a közvélemény is a magyarok művének tekintette a fordulatot. »Bele is kapatánk a nagy bellumban kegyelmes

[1] Hammer, Gesch. des osman. Reiches, III. 536.

[2] Molin velenczei követ 1661-iki jelentése. Fiedler, id. m.

[3] Az idevonatkozó iratok regestái: Tör. Tár, 1880. 743—797.

királyunkkal« mondá a sikerre büszke nádor. Bécsben megegyeztek Keménynyel, s elhatározták, hogy tetemesen megszaporítják azokat a német csapatokat, melyeket a mult évben a rakamazi tábor eloszlása után a magyar véghelyekben, Ónodon, Csetneken, Szendrőben, Szécsényben, Füleken szállásoltak el. Ez őrségek gonoszúl viselték magukat, s az érdekelt vármegyék ismételve sürgették kivitelüket. De a nádor mindig azt felelte, hogy az ország biztosságára való tekintetből itt kell maradniok. E németekhez a tavaszszal az udvar a cseh tartományokból újabb, immár tekintélyes hadat hozott be s főparancsnokának legjobb hadvezérét, az olasz Montecuccoli Raymondot rendelte. Bármennyire rettegtek különben a német zsoldosoktól, jövetelük hire ezuttal Magyarországban nagy megelégedést keltett. Azt hitték, hogy komoly, igazi háború készül, mely ismét visszaszorítja a török uralmat s Erdélyt és Felső-Magyarországot megmenti pusztításaitól. A nádor mindent elkövetett, hogy a német hadat bizalommal fogadják s élelmezéséről kellően gondoskodjanak. Kassára hivta Felső-Magyarország vármegyéit, hogy a császári hadak részére ingyen és pénzért szállítandó eleség ügyében határozzanak. Noha épen ez évben szűk volt a termés, a követek azon meggyőződésben, hogy »ő felsége armadája nem kevés haszonnal fogja megmutatni hazánknak defensióiban készségét«, nagy mennyiségű gabonát ajánlottak meg, még pedig fele részben a földes urak, fele részben a jobbágyok terhére.

Szatmár, Szabolcs és Ugocsavármegyék el levén pusztulva, csekélyebb mértékben rovattak ugyan meg, de a többi tiz vármegye összesen 17,000 köböl buza szállítására kötelezte magát, fele részben ingyen, fele részben pénzért. A nádor maga 1000 köblöt ajánlott s igy 18,000 köböl buza, valamint 850 darab vágó marha állt a katonaság élelmezéséhez rendelkezésre. A gyűlés arról is intézkedett, hogy a megajánlott eleség idejében, mint a fővezénylet kivánta, Tokajban és Szatmárt legyen. A nádor a nemesség személyes fölkelését is kilátásba vette. De a rendek e helyett a városokkal egyesülten 1500 lovast ajánlottak föl.[1]

Lelkes hangulatban várta tehát az ország a német hadakat. De lelkesedése lehült ama naptól kezdve, melyen magyar földre léptek. A mint júniusban Cseh-Morvaországból megkezdték bevonulásukat, dermesztő rémület és kétségbeesés váltotta fel a bizalmat. A németek úgy viselkedtek, hogy futott a nép előlük mindenütt. A Morva vizétől Érsek-Ujvárig, Nagy-Szombat, Sempte, Körmöcz vidékén, a Duna mentén egész Komáromig az erdőkbe menekült a lakosság s pusztán hagyta[2] falvait és házait. Ez annál inkább felbőszítette a rabló zsoldos hadat, mert előnyomulása közben még pénzért sem kaphatott eleséget. Az általános rémület következtében a megyék végre sem hajthatták azon intézkedéseket, melyeket a sereg élel-

[1] Az augusztus 24-iki gyűlés megállapodásai. Szederkényi, id. m. III. 463—466.
[2] 1661 június 11-iki jelentés. Tör. Tár, 1880. 753.

mezése érdekében tettek. Megbomlott minden állami rend, a hol a német had megjelent, ez pedig még inkább megdühödött, mert tényleg a legnagyobb nélkülözésekkel kellett küzdenie.

Mindazáltal Montecuccoli tekintélyes haderőt gyűjtött össze, mely legalább 15,000, mások szerint 24,000 emberből állt. Az volt a czélja, hogy valamely nagyobb török várat ostrom alá vegyen s igy vonja el Erdélyről az ellenséget. Csakhogy ez a terv időközben tárgytalanná vált, mert Ali pasa kiverte s királyi területre szoritotta Keményt, ki sürgősen kérte a német segélyt. Az udvar utasította tehát Montecuccolit, induljon Kemény megsegitésére. A fővezér teljesitette e parancsot, Erdélynek fordult s augusztus végén Szatmármegyében csakugyan egyesült Keménynyel. Bécsben még mindig a harczias hangulat volt túlsulyban, mert ugyanakkor a Dunán túl is megkezdődtek a hadműveletek. Souches tábornok német, Batthyány pedig magyar csapatokkal török területre tört, elfoglalta Zsámbék, Vál, Ercsi erődöket, sőt a huszárok egész Buda külvárosáig portyáztak. Másrészt a sohasem pihenő Zrinyi Miklós Kanizsa környékén jelent meg s 38 hódolt falut feldult. A sikerben bizó hadak már Vácz vagy Székes-Fejérvár ellen terveztek támadást,[1] mig az egyesült magyar-német had akadálytalanúl nyomult egész Kolozsvárig.

Szabad volt az útja, mert Ali pasa akkor a székely földön állt s a fejedelemválasztással volt elfoglalva. Igy tehát Montecuccoli nem találkozott törökkel, pedig akkor még megharczolt volna vele. De minden ellenállás nélkül ért szeptember első felében Kolozsvárra, mi közben Bécsben gyökeresen megváltozott a hangulat. A békepárt ismét teljesen felülkerekedett s végkép háttérbe szorította a magyar befolyást. Rendkivüli követ ment a portára, hogy a fölmerült bonyodalmat kiegyenlitse. Montecuccoli s kétségkivül Souches is, mert a dunai részekben szintén abba hagyták a harczot, meg parancsot kapott, hogy, mint egy német főtiszt Kolozsvárról irta, »ne tegyünk semmit«, mit a táborban úgy magyaráztak, hogy a hadjáratnak »békülés lesz a vége«.[2] A vett parancs végrehajtására Montecuccolinál alkalmasabb embert képzelni sem lehetett. Katonai egyénisége e tekintetben teljes összhangban állt az udvari politika óhajaival. Vérében volt az óvatosság, mely a vett utasításhoz képest immár tétlenséggé változott. Szó sem lehetett többé katonai műveletről, a török elleni támadásról, bármi biztatók voltak a kilátások, s bármi elégedetlen volt a tétlenséggel maga a sereg is, melynek tisztei »becsületes harczot« vártak. Montecuccolit sem katonáinak hangulata, sem Kemény sürgetései nem birhatták cselekvésre. Nyiltan megmondotta, hogy a királytól azt a parancsot kapta »igen caute cselekedjem, s ne periclitáltassam az ő felsége hadát«.[3] Ilyen parancscsal

[1] Mindezekről diplomatiai jelentések: Tört. Tár, 1880. 755—756, valamint a nádor szeptember 15-iki levele: Szederkényi, id. m. III. 76.

[2] Szeptember 16-iki levél, Tört. Tár, 1880. 756.

[3] Nagy Iván: M. Tört. Tár, XVII. 187.

győzni nem lehetett, s Kemény ügye e percztől kezdve veszett ügy volt. Minthogy attól tartott, hogy Ali pasa támadólag lép föl, Montecuccoli az igért 1000 embert Kemény táborában hagyta, Kolozsvárba s néhány más várba meg őrséget tett, s ezzel befejezettnek tekintette feladatát. Már szeptember 18-ikán serege zömével megkezdte a visszavonulást. Törököt nem is látott, de katonáit a sok nélkülözés, a szokatlan éghajlat s mindenféle betegség annyira megviselte, hogy a német had vereség esetén sem juthatott volna szánalomra méltóbb állapotba. A furcsa hadjárat, mely az érintett vidékeket ép úgy elpusztította, akár a valóságos háború, mélyen elkeserítette a magyarokat, sőt Európaszerte megbotránkozást keltett. Ellenben az udvart kielégítette az eredmény. Megmenekült a török háború veszélyétől, s néhány erdélyi várat is hatalmába kerített. Az egész, nagy garral és költséggel megindított hadjáratnak azonban a magyar vármegyék lakói adták meg az árát. A rossz terméstől, árvizektől, járványoktól sujtott felvidék volt kénytelen téli szállásra befogadni Montecuccoli duló-fosztó, fizetetlen, elkeseredett hadait.

Keményre ez a fordulat a végveszélyt jelentette. A német hadakkal ő is kivonult Erdélyből, melynek lakossága a székelyeken kivül, mint Montecuccoli is észre vette, majdnem teljesen cserben hagyta. Másrészt Ali pasa a székelyek leverése s a németek távozása után annyira biztosítottnak látta Apafy trónját, hogy némi hadat hagyva mellette, maga a főseregg el a tél közeledtekor eltávozott a kegyetlenül feldult, pestis pusztította országból. Kemény a királyi területen, hol a székelyek leveretése után jószágain meghuzta magát, a török főseregtávoztának hirére ujra kisérletet tett Erdély birtokba vételére. Ismét a német hadakba fektette főreményét, pedig annak a kis csapatnak sem látta hasznát, melyet Montecuccoli mellette hagyott. »Egy német korporálnak nagyobb authoritása köztük, — irta november 12-ikén, — mint nekem.« De a szatmári kapitány csakugyan támogatta s elég tekintélyes haddal indulhatott 1662 január 3-ikán Erdélybe. Háboritlanul eljutott Kolozsvárra, hol szintén német őrség állt. Apafynak volt ugyan török hada, de nem mert megütközni, hanem az erős Segesvárra huzódott, hogy ott várja be a kért török segélyt. Általában békésen szerette volna a viszályt elintézni s mihelyt Kemény betöréséről értesült, a három nemzet részéről követséget küldött hozzá, hogy a támadás abbanhagyására birja, mely esetben biztosította összes javai háborítatlan birtokát. De Kemény fogságra vetette a követeket s hadait Segesvár ostromára vezette. Csakhogy ismét megkésett, mert a török segély hamarabb megérkezett, mint képzelte. Ali pasa gyors menetben küldte be Kucsuk Mehemmedet, a jenői béget. Kemény január 21-ikén értesült, hogy a Vaskapu felől a török közeledik. Némelyek szerint eléje akárt sietni, mások szerint vissza akart vonulni, de az erélyes Kucsuk, a ki még aznap Segesvárnál egyesült Apafyval, nem engedte kisiklani karmai közül s már 22-ikén a legnagyobb erélylyel megkezdte a támadást. Alig egy órányira Segesvártól,

Nagy-Szőlős szász községnél találkozott az ellenséggel. Kemény, kinek serege jóval nagyobb volt, nem hitte, hogy a nehéz útban kifáradt török ilyen hamar harczot kezdjen s a szükséges elővigyázati intézkedéseket is elmulasztotta. Csapatainak egy része épen zsákmányolni járt, maga meg ebédnél ült, mikor déltájban hirét vette, hogy közeledik az ellenség. Csak

Kucsuk Mehemed.
(Egykorú metszet után.)

akkor kezdte hadait rendezni. De a kedvezőtlen terepviszonyok közt, egy szűk völgykatlanban nem állt módjában számbeli tulsúlyát értékesiteni s katonáit különben is megijesztette a váratlan támadás. Mindazáltal úgy a hogy rendbe szedte csapatait. A bal szárnyra a horvátokat és dragonyosokat, a középre a huszárságot, a jobb szárnyra a csekély erdélyi gyalogságot rendelte. De még a hadak rendezkedése közben rájuk tört a török. Az elő-

őrsök nem jelezték az ellenség közeledtét, mire a meglepett huszárok ellenállás nélkül megfutottak. Követte példájokat a gyalogság, s a csata úgyszólván harcz nélkül elveszett. Alig 50 ember esett el s ép oly csekély volt a foglyok száma.[1] Kemény a futást megakadályozandó, a huszárok elé vetette magát, s a saját lovasai taposták agyon. »Barcsay uram bús haláláért áldozat kellett, isten keze volt rajta.« »Visszaadá Isten igaz kölcsönnel a jámbor, kegyes Barcsay Ákos ártatlan halálát« — irják róla az egykorúak.

Kucsuk és Apafy örültek ugyan a könnyű győzelemnek, de csak később tudták meg igazi értékét, Kemény halálát. Eleinte azt hitték, hogy megmenekült s Apafy, ki nyomban felhivta a szamos-ujvári őrséget, adja fel a várat, csak győzelmét tudatta vele, de versenytársa elestét nem, mert ekkor még maga sem sejtette. Midőn megtudta, még inkább azon fáradozott, hogy a német kezén levő várakat visszaszerezze. Görgénynyel és Fogarassal czélt is ért. De Kolozsvár, Szamos-Ujvár és Székelyhid nem hallgatott szavára, mire Apafy folytatta a müveleteket s Szatmár közelébe vonúlt. Ekkor azonban Scheidau császári ezredest küldték ellene, ki elől a vele levő török haddal csakugyan visszahúzódott. Igy Kemény János tragoediája véget ért ugyan a szőlősi csatával, de az általa kezdett mozgalom nem szünt meg. A pártján levő erdélyiek 1662 február 16-ikán értekezletet tartottak s elhatározták, hogy német támogatással folytatják a harczot s Kemény Simon, János fia köré csoportosúlnak. Követeik Bécsből biztatással térvén vissza, márczius végén Kemény Simont vezérükké választották, ki országgyűlést hivott össze. Erdélyben azonban nem keltett visszhangot a mozgalom, mely nemsokára végleg el is aludt, mert az udvar újabban békealkudozásokat kezdett a törökkel s magára hagyta a különben is csekély számú Kemény-pártot. Mindazáltal nem ismerte el Apafyt s még kevésbbé teljesítette azon kérését, hogy az erdélyi várakból kivonja a német őrséget. Apafy első sorban a fontos Kolozsvárt akarta visszaszerezni s április 23-ikán Kucsuk hadaival vivni kezdte a várost. Az őrség azonban hetekig ellenállt. Ali pasa Apafyra gyanakodni kezdett s megüzente neki, ha kellő erélylyel nem folytatja a vivást, maga megy Kolozsvár alá s kiveri a németet, de a várost is megtartja. Szerencsére az udvar és a porta tárgyalásai időközben annyira haladtak, hogy Apafy júniusban török részről utasítatott, hagyja abban az ostromot. Ezt készségesen megtette s meddő hadviselését immár hosszú fegyverszünet váltotta fel. Erdélynek 1662 őszén végre már csak egy fejedelme volt tehát. De az ország területe még mindig ketté volt szakítva. Kolozsvárt és Székelyhidat vidékével együtt a német vonta ki a fejedelem hatósága alól s a császár nem volt hajlandó — hasztalan sürgette Apafy, hasztalan figyelmeztette, hogy Kolozsvár Várad sorsára juthat — őrségeit haza rendelni.[2] Csakhogy nem gon-

[1] Gróf Zani Lajos levele: Századok, 1892. 606.

[2] Századok, 1873. 497.

doskodott itt levő katonái fizetéséről sem. Ezek folyton elégedetlenkedtek, tisztjeik ellen lázadtak s végre 1664 januárban Apafy kezére játszották a két várat, ki hátralékos zsoldjukat megfizette s a maga szolgálatába fogadta őket. 1664-ben Apafy ismét egyesithette tehát mindazt a földet, melyet a török a lezajlott hat esztendő viharaiban el nem vett Erdélytől. Csakhogy e csonkitások igen nagyok és fájdalmasak voltak. Jenővel elveszett Zaránd, Lugossal, Karánsebessel Szörény, Váraddal meg a roppant Bihar vármegye, s Békésnek az a darabja, mely ez utóbbiba volt kebelezve. Mindez a gazdasági és stratégiai szempontból egyaránt értékes terület nagyrészt közvetlen török uralom alá került s csupán idő kérdése volt, mikor veszi el a török azt is, a mi belőle itt-ott, a határszélen vagy a hegyvidéken még Erdély kezén maradt.

Ennek még Debreczennel is meggyűlt a baja, mióta Váradon pasa ült, ki a magáénak tekintette a várost. A debreczeniek sem adót, sem dézsmát nem akartak Erdélynek fizetni. Sőt az erdélyi harminczados-zászlót sem engedték kitüzetni s az ottani harminczad-hivatal török lett.[1] E foglalásokkal karöltve járt a régi birtokviszonyok s a társadalmi szervezet alapos felforgatása. A török rátette kezét a földre, elűzte régi urait, defterbe iratta a falvakat s hűbér gyanánt szétosztotta a saját mohammedán harczosai közt. A jobbágyságot még attól is eltiltotta, hogy elűzött földesurainak önkényt tegyen bármi fizetést vagy szolgálatot. A földesurak bosszúja azonban nem a török, hanem a jobbágyok ellen irányult, kiket a távolból azzal fenyegettek, hogy elpusztítják falvaikat. A két felől szorongatott köznép erre azt felelte: »Ha béke lesz a törökkel, mindent megadunk földesurainknak, a mivel tartozunk.«[2] De olyan béke, mely a részeket a török uralom alól felszabadította volna, nem létesült, s igy a régi birtokos osztály a szomszéd vármegyékbe húzódott. De ott sem talált nyugtot, mert a török Váradról és más kisebb bihari várakból folytatta a hódoltatást s fegyverrel vagy fenyegetéssel egyre több községet kényszeritett adózásra. »Szabolcs és Szatmár, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket úgy behódoltatták vala, hogy — irja Szalárdy már 1662-ről — az erősségeken kivül egész a Szamosig, Szatmárig a Meszestől fogva, a Tiszának délfelől való részén hódolatlan hely már nem igen maradna.« Sőt a »Meszesen belől is Kolos, Belső-Szolnok és Doboka vármegyéket is most a füst alatt csaknem mind meghódoltatta«.[3] Mind e vidékek községei bele vétettek Piri pasa 1662-ben készült összeirásába, a hirhedt Piri-defterbe, s a melyik oda bejutott, előbb-utóbb ki nem kerülhette a hódolást, bármi távol esett is Váradtól. A török »karóba veréssel, rabságra való vitellel« fenyegette a lakosságot s a ki egész Kolosvár közelében meg nem hajolt a fenyegetésnek, azt a szerteszét kalandozó török lovasok kiméletlenül megtanitották az

[1] Erre sok irat: Török-Magyar Tört. Eml. VI.

[2] Tört. Tár, 1880. 743.

[3] Szalárdi, id. m. 634—5.

engedelmességre. Ugyanez történt Zaránd vármegye felső járásában, mely pedig akkor sem hódolt, mikor Jenő régebben török kézen volt. Hasztalan könyörgött, rimánkodott a fejedelem Váradon, Konstantinápolyban, hasztalan igyekezett pénzen vagy a bécsi udvar közvetitésével kiméletet vásárolni. A hódoltatás soha sem szűnt meg s a török uralom csakhamar mélyen belenyúlt az ország testébe.[1] A behódolás olyan terhet rótt a népre, hogy valóban bámulni kell testi-lelki erején, melylyel elviselte. »Egy hódolt szegény paraszt ember adója — mondja a hivatalos jelentés — csak az eszpajáknak (török földesúrnak) reá megyen 30—40 forintra. Egy fonásával élő özvegy asszony-állatnak adója 16—20 forintra s többre is. Ezeken kivül vajat, mézet, vágó-barmot és sok egyéb accidentiákat adnak évenkint.« [2] Mindez csak török földesúri adó volt. De néhol a magyar földesúrnak is kellett fizetni. Ehhez járultak az állami adók és az egyházi terhek. Nem csoda, ha sok helyen a szegénység inkább ott hagyta mindenét és megszökött.

A területi viszonyok változása már Apafy uralkodása első éveiben gyökeres újításokat tett a honvédelem terén is szükségessé. Mihelyt Kolozsvár visszakerült a fejedelem kezébe, ki kellett azt vetkőztetni régi városi jellegéből, s végvárrá, főkapitányi székhelylyé tenni. Kolozsvárra szállt immár a határvédelemben az a szerep, melyet az előtt Várad játszott s e tényben eléggé kifejezést nyer ama roppant veszteség, melyet Erdély a lezajlott mozgalmakban területileg szenvedett. A kolozsvári főkapitányság alá Gyalu, Somlyó, Almás, Szilágy-Cseh, Drág, a Várad eleste után épített Sebes és más kisebb erőd tartozott.

Mindazáltal a területcsonkítás csekélység ahhoz az óriási veszteséghez képest, melyet Erdély a lezajlott hat esztendő folyamán legértékesebb kincsében, lakosságában szenvedett. E veszteség már nem csupán a széleket, a terület egyes részeit érte, hanem kiterjedt az egész országra, s talán egyetlenegy község sem akadt, melyet megkimélt volna, ámbár természetesen itt súlyosabb, amott elviselhetőbb volt. Némelyik község teljesen, másik kisebb-nagyobb részében elhamvadt, pusztán maradt, mig a harmadik könnyebben kiheverhette a csapást. De érezni megérezte minden vidék az idők viharos járását. Már a lengyelországi kaland fájdalmas érvágás volt Erdély testén. Sok ezeren vesztek oda. De a megpróbáltatások csak ezután következtek. 1658-ban a tatárok, Rozsnyay szerint, ki maga hallotta a portán, 100,000 embert hajtottak el.[3] Sőt a török irók 150,000-re teszik e számot. Az 1659—60-iki években is egyre dúltak a belmozgalmak, jártak-keltek a zsoldos hadak, kisebb török csapatok, s pusztították, a mi még maradt.

[1] Az erdélyi hódoltságról Szilágyi Sándor: Budapesti Szemle, II. A területi viszonyok alakulását pontosan feltüntettem a »Magyarország 1683-ban, a török uralom legnagyobb kiterjedése korában« czimű nagy fali térképen.

[2] Koncz közlése: Tört. Tár, 1894. 684.

[3] Rozsnyay Dávid Tört. Maradványai, 173. jegyz.

Sebes vára.
(Rajzolta Cserna Károly.)

1660 őszén kitört a pestis és 1661-ben is szörnyű romlást okozott. E mellett ismét megjelentek a tatárok, még pedig az ország azon részeiben, melyek addig meglehetősen megkiméltettek. Ezuttal elpusztúlt Maros, Csik, Gyergyó és Háromszék. Különösen Csik szenvedett rettenetesen, mert 15,000 embernél többet hajtottak el belőle.[1] A török még a halottakat sem kímélte, a temetőket sem hagyta érintetlenül. Felásta a sirokat, hogy a hullákkal eltemetett drágaságokat elrabolja.[2] »Az egész ország — irja gróf Zani Lajos 1662 tavaszán Kolosvárról, hol a német őrség tisztje volt — annyira elpusztult, a török annyi lakost hajtott el, hogy Erdély csaknem sivatagnak látszik.« A Váradhoz közelebb eső vármegyékben, »ez időben — egy későbbi 1674-iki jelentés szerint[3] — öt-hat mértföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott; elraboltattak, levágattak és a dög miatt meghaltak.« Fejérvár s sok más népes, vagyonos város romban hevert s azok sem voltak sokkal jobb állapotban, melyek kikerülték a teljes pusztulást. Kolozsvár a török-tatár sarczolásokat még csak elbirta, de nem a német megszállást. »A lakosok nagyobb része földjét, mezejét, szőlejét elhagyva elköltözött. A mi csekély nép megmaradt, minthogy kevés volt köztük a földmives, nagy nyomorban tengődve gyászolták sorsukat, mert soknak annyija sincs, hogy éhségét csillapítsa.«[4] Négyszáznál több ház állt üresen, ipar, kereskedés, anyagi jólét tönkre ment, a város hires iskolája elcsenevészedett, s 1662-ben csak 7 magyar és 2 szász tanulója volt.[5] A Királyföld nagy városai, Brassó és Szeben nem jutottak ugyan ennyire, de roppant adókat és sarczokat kellett fizetniök, másrészt a vidék, melyből gazdaságilag táplálkoztak, csaknem koldusbotra jutott. A sokféle teher a Királyföld községeit nagyarányú adósság-csinálásra késztette s eladósodásukat hütlen sáfárok, a helyi közigazgatás lelkismeretlen kezelői még inkább fokozták. Egészben az ember-veszteséget, mely 1657-től Kemény János haláláig Erdélyt az ellenség, az inség, a pestis következtében érte, 250,000 lélekre becsülik.[6] Legtöbbet a vármegyék szenvedtek, mert még 1720-ban is valami 20%-kal kisebb volt népességük mint 1658-ban. Ekkor II. Rákóczy György csupán az adózó jobbbágyságot kerek számban 48,000 családra becsülte,[7] ellenben 1720 körül már csak 39,271 ilyen család iratott össze. A vármegyék népességi viszonyai a XVII. század egész második felében nem alakultak ugyan szabályosan, de mindenesetre a jelzett hat évben érte őket a legnagyobb emberveszteség.

De az az emberanyag, melylyel a hiány a következő fél évszázadban

[1] Kraus, id. h. 201.
[2] Századok, 1892. 607.
[3] Közli Koncz József: Tört. Tár, 1894. 683.
[4] Egykorú irat. Jakab Elek, Kolozsvár tört. II. 735.
[5] Székely Sándor, Unitáriusok tört. 139.
[6] Bethlen Imre, id. m. 135.
[7] Hadt. Közl. 1897. 631.

pótoltatott, egészen más volt, mint az, mely elveszett. Az eredeti lakosság sok helyen magyar volt, most meg elpusztult falvait egyre nagyobb mértékben oláhság szállta meg, mely Moldvából és Havasalföldéről ottani földesurai önkénye elől szakadatlanúl özönlött be Erdélybe.

Népességében megfogyva, vagyonosságában megtörve, szellemi erejében, polgárosodásában is érzékenyen károsodva került ki Erdély a hat esztendei megpróbáltatásokból. Lángeszű férfiak talán még jobbra fordíthatták volna gyászos végzetét. De a kormányzat, mely alá került, nem birta a sebeket behegeszteni s az országot az elzüllés állapotából kiemelni. Addigi fényes szerepe és politikai jelentősége immár végképen oda lett s sem Bécsben, sem Konstantinápolyban nem vették többé komoly politikai tényezőképen számba. Erdély ezután nem gyakorolt irányadó, vezető befolyást a magyarság sorsának alakulására. Ingó nádszál lett, melyre senki sem támaszkodhatott. Ezzel megszünt a hatalmak egyensulya a magyar államterületen német és török, az udvar és a porta egyaránt megpróbálhatták legszélsőbb törekvéseik valósítását Magyarországban.

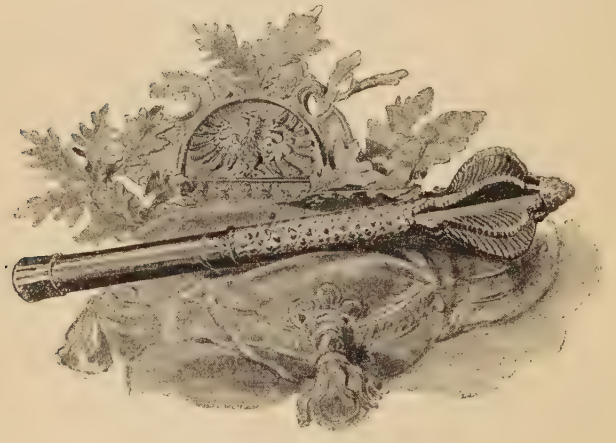

Apafy Mihály buzogánya.
(Rajzolta Cserna Károly.)

MÁSODIK KÖNYV

*

A VASVÁRI BÉKE KORA

Szent-Gotthárd.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

A vallási sérelmek.

Zrinyi Miklós, kinek sasszeme a távoli jövőbe látott, néhány hónappal Lipót trónra lépte előtt észrevette, hogy »a fatum nagy változásokat készit«. Jóslata gyorsan teljesült s Lipót király uralkodásával majdnem egyszerre kezdődtek a nagy változások s szemkápráztató sebességgel követték egymást. Erdély volt az első áldozat s tragikus sorsa, pusztúlása, három fejedelmének gyászos halála mély benyomást tett a királyi Magyarország társadalmának minden rétegére. Nemcsak az emberi részvét irányozta a testvér Erdély szenvedéseire a figyelmet. A mi Erdélyben történt, azt megérezték a magyar király alattvalói is s lengyelek, tatárok, törökök egyaránt kegyetlen dühvel pusztították el a királyi terület némely részeit. Mikor meg pasa ült Váradba, egész Felső-Magyarországot rettegés fogta el s állandóan veszélyeztetve látta nyugalmát és biztosságát.

De Lipót király uralkodása első éveiben még sem a török vész izgatta legmélyebb mélyében a magyarság szivét. »A mint minden fának vagyon férge s minden seculumnak gonosz geniusa« [1], ez időben a magyarság fáján a valláskérdés rágódott legfájósabban s e korszaknak a vallásüldözés lett gonosz geniusa. Az üldözés szelleme kiséri az egész XVII. századot, mert mindenütt a vallásos érdekek lobogója alatt tusakodtak egymással,

[1] Zrinyi 1656-iki leveleiből. Századok, 1874. 358—9.

marczangolták szét önmagukat Európa népei. E küzdelmeket sehol sem kizárólag a tiszta hitbuzgalom támasztotta. Politikai, nemzeti, gazdasági, többé-kevésbbé öntudatosan érvényesülő anyagi érdekek, az emberi természet alacsony indulatai, irigység, kapzsiság, uralomvágy, a hatalommal való visszaélés hajlama játszottak közre bennük. Ha a vallásháború szent tüze soha sem nélkülözte teljesen a salakot, a XVII. század második felében a hatalmi érdek már mindenütt túlsúlyra került s a vallásüldözésből mindinkább kiveszett az eszményi hitbuzgalom lángja. Olyan időszakokban, midőn igaz vallásos szellem hatja át az életet, ez a szellem nemes, fenkölt tettekre lelkesíti a hiveket. Olyankor születnek a hatalmas dómok, a gyönyörű szentegyházak s a legtávolabbi falú szegény népe egyszerű templomok és kápolnák építésével ad tiszta, romlatlan hitéről bizonyitékot. De a XVII. század második felében egyetlenegy monumentálisabb egyházi épitmény nem készült hazánkban. Ebben az időben a vallásos eszme mögött az uralomvágy lappangott s az erősebb egyszerűen elnyomta a gyöngébbet, elvette templomait, előzte papjait, lánczra verette, tömlöczben sanyargatta hiveit, kiket az esküvel erősített, közkötelező törvények nem mentettek meg a hatalmasok nyers erőszakosságától. Mindezt nem sugalhatta az igazi vallásos szellem. Ez az ököljog, a hóditás, a jogtiprás szelleme volt s a magyarságra olyan végzetes veszteséget hozott, melyeket mind e mai napig sem birt kiheverni. Egykor Castiliai Izabella, Lipót király egyik ősanyja azt irta Rómába: »Bizonynyal nagyon sok szenvedést és keserűséget okoztam; városokat, tartományokat és királyságokat fosztottam meg lakosaiktól. De a mit tettem, a szent hit iránti szeretetből tettem.« E vallomás brutális volt ugyan, de őszinte s a királyné kegyetlenségét valóban a tiszta vallásosság sugallta. Ellenben a XVII. század második felében a hatalmasok a hitbuzgóság rovására is megalkudtak a viszonyokkal, ha az önérdek ajánlotta. A hol hasznát látták, készségesen és gyakran szövetkeztek protestáns fejedelmekkel vagy népekkel. Ott azonban, a hol vad szenvedélyeiket nem korlátolta egyéb, mint a törvény, irgalmatlanúl valósitották szándékaikat s nálunk nyiltan merték hirdetni, hogy inkább farkasok, mint eretnekek lakják Magyarországot.[1] Ezzel a lakosság nagy többségének üzenték meg az irtó háborút, mert Lipót trónra léptekor hazánk népessége túlnyomóan nemkatholikus volt. Mellőzve a görög-nemegyesülteket, anabaptistákat és zsidókat, kik soha sem részesültek a vallásszabadságot biztosító törvények jótéteményeiben, maga a két protestáns felekezet is nagy számbeli túlsúlyban volt a katholikusok felett. Hivei voltak csaknem az összes városok, a polgárság, s a birtokos nemesség igen nagy része, a szegény nemesség, a végbeli katonaság úgy szólván egészen s a jobbágyság tömegei. A felvidéken, a 13 északkeleti megyében, a hat fel-

[1] Hogy az udvart és a magyar főpapságot a vallásüldözésben mennyire nem eszményi czélok vezették, azt Zrinyi Miklós éles észszel és hosszasan mutatja ki. Siralmas Panasza, kiadja Kanyaró Ferencz: Tört. Tár, 1890. 270—74.

vidéki városban, valamint Szatmárban, Németiben, Nagy-Bányán csak szórványosan akadt katholikus lakosság. A nagy Szatmár vármegye területén

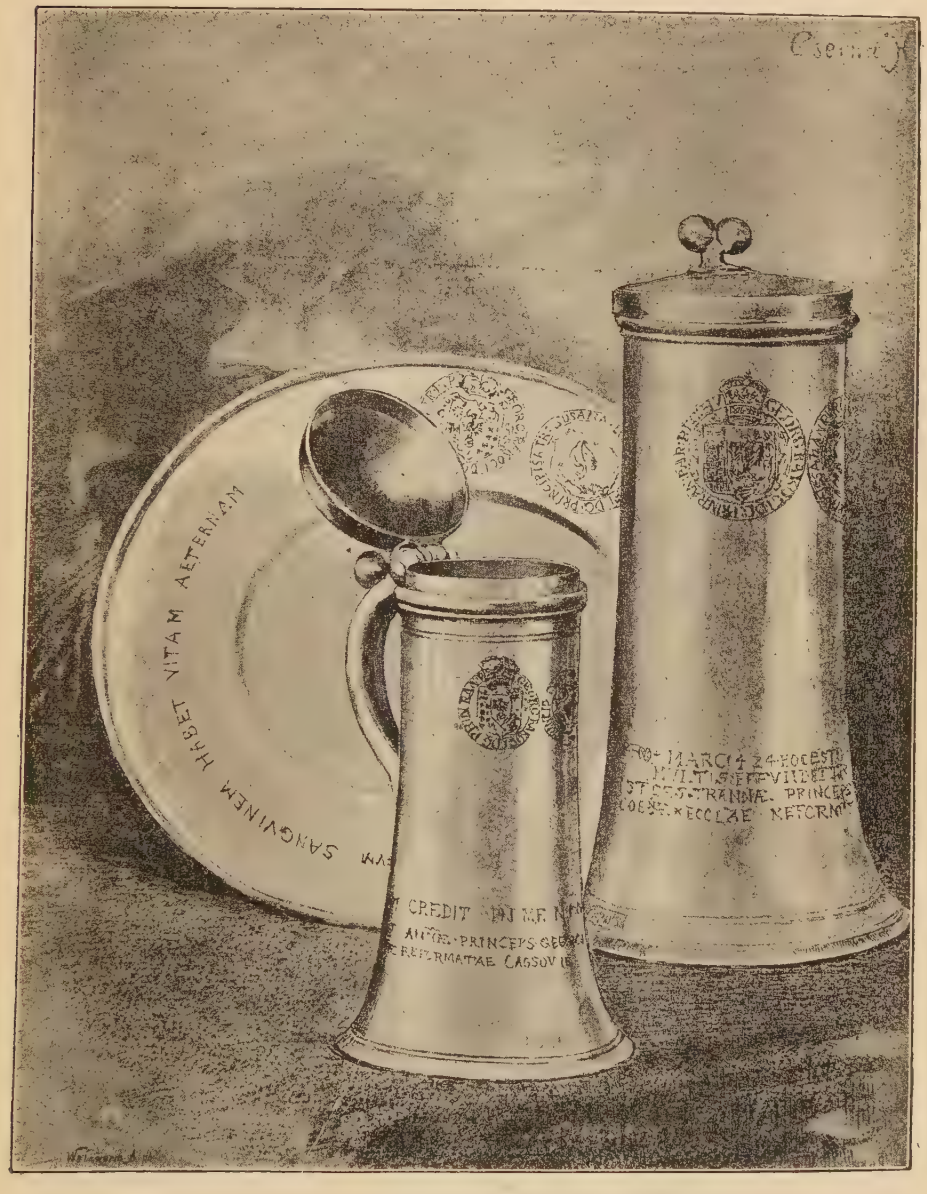

A kassai ref. egyház edényei.
(Rajzolta Cserna Károly.)

nem volt egyetlen parochia, egyetlen katholikus plébános s egyes katholikus urak vallásos szükségleteit az Ugocsa megyei szürke barátok elégítették ki. Kassától Erdélyig a kálvinság uralkodott, kivált a hódolt területen,

hol a török nemcsak nem érintette a vallás szabad gyakorlatát, hanem oltalmul szolgált a katholikus térítés ellen.

Ekképen a lakosság nagy többsége protestáns volt. Mindazáltal a protestantismus már Lipót trónra lépte előtt súlyos veszteségeket szenvedett a főuri társadalom vallásváltoztatásával. Mig a főurak nagy része hozzá tartozott, bátran és sikerrel tudta törvénybiztositotta lelkiismereti szabadságát megoltalmazni, habár a katholikus királyi hatalom sohasem támogatta, a katholikus főpapság pedig ellene dolgozott. Mindez nem ártott neki még olyan időben sem, mikor Erdélyre nem számíthatott, például a katholikus Báthoryak korában. Elég erős volt egymaga, mert csaknem az egész magyar főúri világot övének mondhatta. Igy többségben volt az országgyűlésen s csaknem kizárólag uralkodott a vármegyékben. Ő hozta tehát a királylyal a törvényt s ő gondoskodott a törvények végrehajtásáról s a bennök biztosított jogok gyakorlati érvényesítéséről. Mindez azonban az utóbbi emberöltő folyamán gyökeresen megváltozott. Az aristokratia hitet cserélt s visszatért a régi egyház kebelébe. Már 1655-ben csak négy, tisztán protestáns főúri család élt hazánkban. Ezzel a főpapság, melyet a király mindig támogatott, a főúri s azután legalább egyes közép nemesi családok segítségét is megnyerte működéséhez. Megkezdődött a vármegye katholizálása. A főispánok csaknem mind katholikusok voltak, kik lehetőleg katholikus alispánokat és tisztviselőket, katholikus országgyülési követeket igyekeztek választatni. Igy a helyi hatalom is kezdett kisiklani a protestánsok kezéből, s ha sérelmet szenvedtek, pör útján már nagyon nehezen kaphattak elégtételt, az országgyűléshez meg hasztalan folyamodtak, mert ott szintén a katholikusok voltak többségben. Ezzel a törvény uralma a vallásügyben mindinkább megszünt.

Az urak nem elégedtek meg azzal, hogy maguk vallást cseréltek, hanem jobbágyaikat is vissza igyekeztek vinni a régi egyházba. Erre eszközül az úgynevezett jus reformandi, a földesúri hatalomból folyó azon jog szolgált, mely szerint a földesúr saját vallását rá kényszerítheti mindenkire, a ki az ő telkén, az ő oltalma alatt él. A XVI. században, mikor a nemesség csaknem egészen protestáns volt, a katholikus egyház szakadatlan harczot folytatott e jog, illetve a benne rejlő elv ellen. De mihelyt a főúri társadalom visszatért kebelébe, főleg 1647 óta, a katholikus egyház lett a jus reformandi legbuzgóbb védője. Minthogy a legfőbb tisztségeket vagy főpapok, vagy buzgó katholikusok viselték, az udvar meg különben is meleg rokonszenvvel kisérte a mozgalmat, a földesúri jus reformandi a katholikus egyház terjeszkedésének hatalmas fegyvere lett. Véres, kegyetlen üldözés támadt s az összeütközések hosszú sorát a templomfoglalások, papok durva elüzése, a hivek tömeges elfogatása, bilincsekben való sanyargatása, a lelkiismeret s a legszentebb érzések lábbal tapodása kisérte. Mert a vallásváltoztatás csak az uralkodó osztályban ment a térités békés eszközeivel végbe. Ellenben a szegényebbek, a polgárok és a jobbágyok,

kiknek egyebük sem volt hitüknél s kiknek az áttérés világi előnyt nem hozott, buzgón ragaszkodtak a valláshoz, melyben születtek. Ezt különösen drágává tette nekik az a körülmény, hogy az istentisztelet anyanyelvükön folyt s e nyelven küldhették fohászaikat az örökkévaló Istenhez, kihez a közviszonyok romlása közepett most még bensőbb áhítattal fordultak, mint valaha. Az anyanyelv a protestáns egyház és a hivek közt oly erős kapcsokat alkotott, melyeket csak erőhatalommal lehetett szétvágni, mi természetesen fájdalmas rázkódtatásokat okozott. Jóval Lipót trónra lépte előtt megindult ez a vallásüldözés. De 1658-ig mégis óvatossággal, kimélettel folyt, mert nyilt és titkos vezetőinek tekintettel kellett lenniök Erdélyre, a magyar protestantismus természetes oltalmazójára, a bécsi és linzi békék, a magyar vallásszabadság ez alaposzlopai megalkotójára. II. Rákóczy György lengyelországi veresége azonban véget vetett a kiméletnek s azóta a magyar vallásviszály egészen új jelleget öltött. A mint Rákóczy hatalma megdőlt s Erdélytől tartani többé nem kellett, az üldözés nemcsak féktelenebb, hanem állandó is lett s a protestantismus legzárkózottabb védbástyáiba, a felvidéki városokba és vármegyékbe behatolt.

Megkezdődött az igazi vallásháború, mely ekkor a társadalomnak egészen más rétegeiben folyt, mint régebben. Immár a főurak támogatása adta meg a harcznak a maga végzetes jellegét, a maga romboló természetét. A főpapok nyomban Rákóczy lengyelországi veresége után erős kézzel fogtak a munkához. Lippay György primás már 1658 nyarán nemzeti zsinatot tartott Nagy-Szombatban. Az ilyen helyi, akár nemzeti, akár egyházmegyei zsinatok mindig fontos hivatást végeztek. Helyreállitották az egyházi fegyelmet és rendet s a helyi egyházkormányzat súlypontját ismét a püspök kezébe téve a hódításhoz szükséges erő kifejtésére képesitették. A nagyszombati zsinaton a magyar főpapság már oly erősnek érezte magát, hogy nyiltan háborút üzent a többi felekezeteknek, midőn a bécsi és linzi békekötéseket s a rájuk vonatkozó törvényeket semmiseknek nyilvánította s a katholikus vallás azon jogát hirdette, hogy Magyarországon is tűzzel-vassal irthatja az eretnekséget. A főpapság jogelmélete szerint Rákóczy bukása s Erdély tehetetlensége megdöntötte mindazon törvényeket, melyek a magyar protestánsoknak a vallásszabadságot biztosították. »Nincs többé Bocskaytok, nincs Bethlen Gáborotok, Erdélyre nem támaszkodhattok, — mondották nekik — nincs többé törvény, melytől oltalmat várhatnátok, azt tesszük veletek, a mit akarunk.« Ekképen magyar részről hirdették először a jogeljátszás azon elméletét, mely csakhamar magát a magyar alkotmányt is tönkre tette, a magyar nemzet politikai jogainak utolsó maradványait is elsodorta.

Az ifjú Lipót király és tanácsosai minden hitbuzgalmuk mellett eleinte tétlen nézői maradtak a küzdelemnek. A királyt a császárválasztás sok ideig távol tartotta állandó székhelyétől s ifjú kora mellett azután sem ő adott irányt a politikának. Az udvart szintén másnemű kérdések, a nyu-

gati, északi, keleti nagy nemzetközi bonyodalmak foglalkoztatták s ő sem avatkozott a magyar vallásügyi tusákba. Nem öntött olajat a tűzre, de nem is oltotta. Látszólag semleges maradt s a panaszokra, melyekkel a protestánsok elárasztották, azt szokta felelni: »Magyarok, vannak törvényeitek, (melyek a vallásszabadságot biztosítják, melyek a bevett felekezetek jogállásának megsértőire büntetést szabnak), hajtsátok végre azokat.«

A király a vallásügyi sérelmeket magánsérelmeknek nyilvánította tehát, melyek nem ő eléje tartoznak, mert nem a protestáns vallásszabadság, hanem esetleg egyesek szenvedtek sérelmet. Ne hozzá, ne is az országgyűléshez forduljon tehát a károsult, hanem, mint más panasz esetén, rendes pör útján keressen orvoslást. Csakhogy a rendes pör útján senki sem boldogulhatott, mert ugyanazok voltak a hatóságok, ugyanazok kezelték az államhatalmat, kik a vallásháborút vezették s a törvényt lábbal tapodták. A főpapság mellett a főurak jártak az üldözésben legelől. Közülük gróf Nádasdy Ferencz országbiró vált ki. Óriási jószágok ura volt s évi jövedelmét 200,000 frtra becsülték. Maga is protestánsnak született s csak 1643-ban tért át. De akkor kiméletlenül kezdte meg a vallásháborút s jószágain, valami 40,000 lelket kényszerített az áttérésre. »Dühöngőnek, az Anti-Krisztus egyik követének« nevezték a protestánsok. A gróf Esterházyak s a többi urak utánozták Nádasdyt s kicsinyben ugyanazt tették, a mit ő nagyban folytatott. A hangulat katholikusok és protestánsok közt mindinkább elkeseredett, olthatatlan gyűlöletté fajult, mely megmérgezte a közéletet, behatolt a családi szentélybe s közeli vérrokonokat halálos ellenségekké változtatott. Lorántffy Zsuzsánna 1659-ben kitagadta a katholikus Rákóczyakat, kik, mint mondja, annyira elhidegedtek tőle és fiától, hogy »idegenben is alig tapasztalunk hozzánk ennyi vadságot«.[1] Mikor Osztrosicsné, Révay Kata, anyja holttestét temetni akarta, sokáig töprenkedett, meghivja-e az előkelő, udvarnál bejáró katholikus atyafiakat, mert »azok — irja férjének — bennünket, akik lutheránusok vagyunk, nem úgy mint embereket, hanem mint legalábbvaló állatokat tartanak«.[2] Az irodalom tőle telhetőleg szította, élesztette, a nép szélesebb rétegeibe bevitte e gyilkos

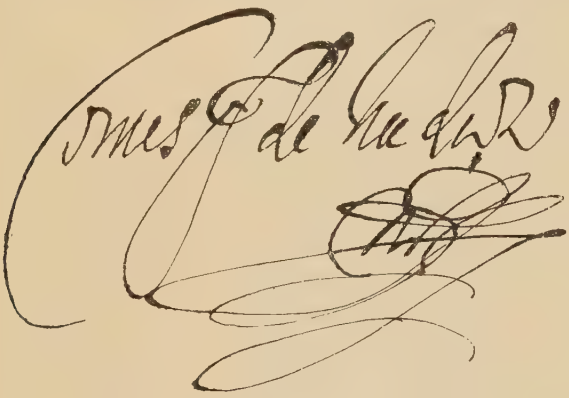

Gróf Nádasdy Ferencz aláirása.

[1] A két R. Gy. családi lev. 597.

[2] Komáromy András közlése: Tört. Tár, 1889. 276.

érzéseket. A hitvitázó könyvek szaporodtak, de a tusa kevésbbé folyt komoly, tudományos érvekkel s tudományos hittudományi irodalom nem fejlődött belőle. Kicsinyes, szenvedélyes czivakodássá fajult az is. A katholikusoké volt a hatalom, érvük a fegyver s mást nem is igen akartak igénybe venni. A hitvitázó irók közt a katholikusok száma egészen eltörpül a protestánsoké mögött. Egyik-másik, mint Sámbár Mátyás jezsuita, igen élénk irói tevékenységet fejtett ki, de ő sem érveivel, hanem túlzásaival, erős mondásaival, bárdolatlan kifejezéseivel, leleményes durvaságával, ráfogással, szőrszálhasogatással igyekezett hatni. Egymaga állitólag 12,000 embert térített meg. De bizonyára nem könyveivel, melyeknek semmi közük a tudományhoz s melyek abból a süppedékes talajból fakadtak, azon a szinvonalon állanak, mint a felekezeti harczot hirdető modern irodalom.

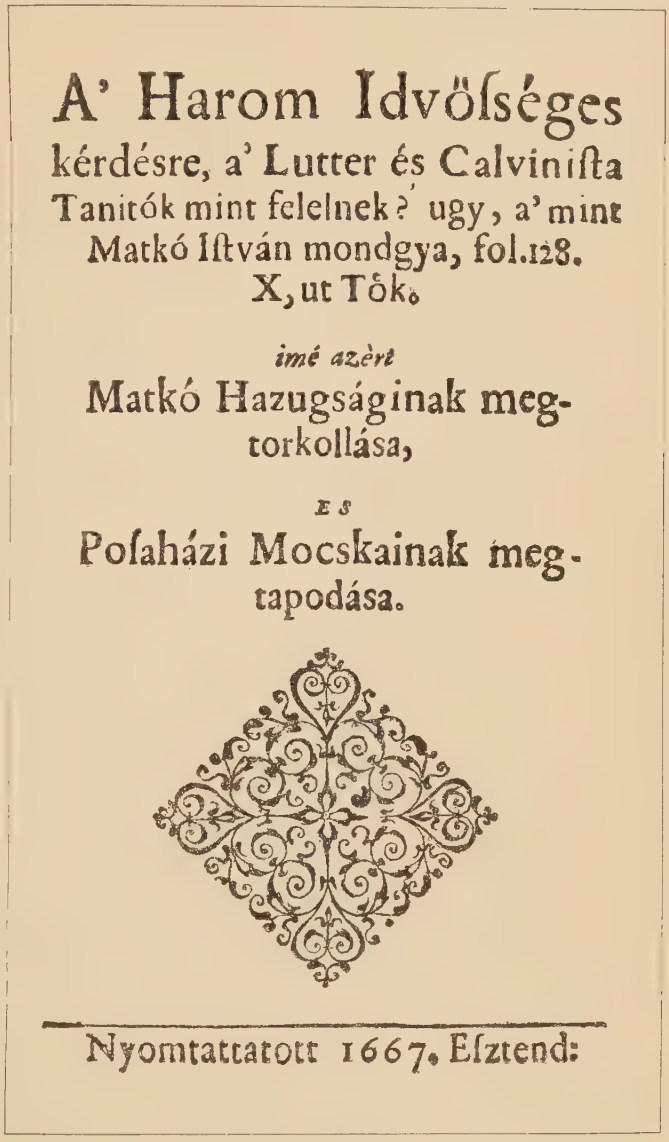

A' Harom Idvöſséges
kérdésre, a' Lutter és Calviniſta
Tanitók mint felelnek? ugy, a' mint
Matkó Iſtván mondgya, fol. 128.
X, ut Tök.

imé azért
Matkó Hazugságinak meg-
torkollása,

ES
Poſaházi Mocskainak meg-
tapodása.

Nyomtattatott 1667. Eſztend:

Sámbár Mátyás védelmezésének czímlapja.

Még a higgadtabbak is, mint Stankovics János jezsuita, végűl arra a következtetésre jutottak, mint Sámbár, hogy tűzzel-vassal kell irtani az eretnekséget. Csupán igy lehet azt a czélt elérni, melyet Stankovics következő óhajba foglalt: »Adná Isten mennél hamarabb látnunk azt a napot, azt

a dicséretes és örvendetes ünnepnapot, melyben az egész Magyarország egy nyelven szóljon, a régi igaz hitben egyesüljön.« Ez kétségkivül hatalmasan fokozta volna a felekezetileg megoszlott magyarság erejét. Csakhogy ez időben a hitegység helyreállítására józanúl gondolni sem lehetett. Az egyszerű kisérlet, mely valósítására tétetett, végleg felzavarta a társadalmi békét s koczkára tette a magyarság lételét. Mindazok, kik égtek a a vágytól, hogy összetörjék ősi intézményeit, szabad folyamot engedtek az üldözésnek, mert külföldi példákból jól tudták, hogy ez intézmények legszélesebb s legszilárdabb fundamentuma a vallásszabadság nagy elve s ha ez összedől, vele dől a régi alkotmány is. A mint napjainkban a felekezeti szükkeblűség kevésbbé magát az áldozatúl kiszemelt felekezetet ostromolja, hanem egy egész politikai rendszert, a korszellem minden új alkotását igyekszik halomra dönteni, akképen akkor a protestánsellenes hajsza mögött a politikai kényuralom, a magyar állam önállósága, a magyarság nemzeti létele elleni támadás rejtőzködött. Ez időben még a háttérben maradt s kárörvendve nézte a magyarság kebelében folyó testvérharczot. De előállt azonnal, mihelyt e harcz annyira kimerítette a nemzet erejét, hogy ősi intézményeit nem birta többé megoltalmazni.

Fenkölt szellemek az első percztől kezdve észrevették e veszélyt s szóval és tettel fáradoztak elhárításán. Habár a közlélek ez elvadulása, a jogérzék szertelen megfogyatkozása az uralkodó társadalom legnagyobb részére kiterjedt, egyesek mégis megőrizték elfogulatlanságukat. Közéjük tartozott Wesselényi Ferencz gróf nádor és neje Széchy Mária,[1] még inkább azonban Zrinyi Miklós. A nádori család jószágain ez időben is békén, háborítatlanul élhettek a protestánsok ezrei. Férj és feleség egyárant nem áhítoztak a »lelkek fogdosásának« sajátszerű dicsőségére, noha maguk a legszigorubban teljesítették vallásos kötelességeiket, a mi nem gátolta őket abban, hogy a más vallásuak iránt türelmesek legyenek s lelkiismereti kényszert senkire se gyakoroljanak. Ugyanez a szellem vezette a nádort hivatalos működésében, csakhogy itt már másoknak is volt szavuk és szerepük. A hol mások közreműködésére volt utalva, ott »a maga hasznát egyedül kereső, szegény országunknak csak zsirját óhajtó és azt idegen helyekre kitakaró és veszedelmünket czélozó emberek«[2] meg tudták hiusitani nemesebb czélzatait. Az ő gondolkodása, türelmessége a protestánsok iránt csak ott érvényesülhetett, a hol közvetlenül mint földesurok állt velük szemben. Sok ezer jobbágya, töméntelen községével, papjával és iskolájával békén élt jószágain, mikor a többi urak, néhol közvetlen szomszédai, kegyetlenséggel és fegyverrel irtották a protestantismust. A maga nagy uradalmain szabadon érvényesült törvénytisztelete, sőt az udvarnál és az országgyűlésen, a vármegyékben s a társadalomban mindig a közvetítés, a kibékítés eszméjét képviselte. Hogy nem birt vele boldogulni, azt a nádori

[1] Életrajzát megirtam a Tört. Életrajzok 1885. évi folyamában.

[2] Gömör vármegyéhez intézett levele. Közli Nagy Iván: Tört. Tár, 1884. 710.

állás jogkörének csorbulásán kivül főleg az ellentétek elmérgesedése, a közszellem elvadulása okozta, mely a békítő irányt teljes meddőségre kárhoztatta.

A türelmesség és a béke fenkölt előharczosa volt Zrinyi Miklós az irodalomban és a tettek mezején. Életének eszménye a nemzet egyetértése, katonai ujjászervezése volt. Senki fájdalmasabban nem érezte, mint ő, hogy a vallásháború nemcsak kizárja ez eszmény valósulását, hanem végromlásba és szolgaságba dönti a hazát. Buzgó, lelkes katholikus volt ugyan, jó barátságban állt a főpapokkal, megnyerte a pápa kegyét. De mindig megmaradt a keresztény türelmesség mintaképének. Már egyik legelső politikai művében, »Siralmas Panaszá«-ban, erélyesen sikra szállt a protestánsokért. Hirdette, hogy a magyar király esküt tett ama törvényekre, melyek a vallásszabadságot biztosítják. Meg kell tehát azokat tartania s a királyi esküvel szentesített törvényt a katholikus főpapok sem sérthetik meg büntetlenül. Soha sem tagadta meg ez eszméit, melyek azonban legfölebb az üldözött protestansokban keltettek visszhangot, kik ez időben már számba vették a közviszonyokban beállt gyökeres változást s alkalmazkodni igyekeztek hozzájuk. Nem törekedtek többé az általános uralomra, ellenségeik teljes megtörésére. Szigorúan a paritas alapjára helyezkedtek s csak azon jogokat igényelték, melyeket esküvel szentesített törvényeink biztosítottak számukra. Egyébiránt a két protestáns felekezet régi torzsalkodásai, gyülölségei az új helyzetben sem enyhültek. A kálvinisták a lutheránusokat »szecska«, ezek amazokat »tolvaj« hitűeknek csufolták. A hol egy községben együtt éltek, egymást ép oly engesztelhetetlen indulattal nézték, úgy üldözték, mint a közös ellenség mindkettejüket. Mindazáltal a kálvinista papság körében a türelmesség, a testvériség eszméinek nem egy nemes hirdetője akadt, a ki a harczok legszenvedélyesebb pillanataiban is azzal fordult az ellenséghez: »El ne temessük a vad gyülöletben magyar hazánkat, mindnyájunknak édes szülő anyját és nevelő dajkáját. Ne legyünk egymás megrontói, hisz »mindnyájan azon néhai magyar vérnek részesei vagyunk«. Pósaházi János, a derék pataki tanár és jeles iró hirdette e szavakat. Sőt mások azt mondották: »Ne legyen áldott az a vallás, ne legyenek áldottak azok az emberek, a kik a vallásnak némely különböző tekinteti alatt a hazafiak közt visszavonást, gyülölséget és háborgást szereznek«.

De az ily hangok ép úgy elvesztek az ádáz vihar zugásában, mint Zrinyi intő szavai. A vallásviszály évről évre jobban elmérgesedett s két ellenséges táborra szakította a magyar társadalmat. Az egyik folyton hevesebben szította a tüzet s hogy minél nagyobb terjedelmet öltsön, a tömeget fanatizálta a protestánsok ellen. Az alsó rétegek nyers indulatait, birvágyát irányozta az ellenfélre. Feltüzelte képzelő erejét, meséket koholt és rémhireket hozott forgalomba. A többek közt beszélték, hogy a pozsonyi lutheránus templom ablakából egy kámzsás ördög szokott mindenki szeme láttára kinézni.[1] A tömegben általában az a felfogás kapott lábra, hogy a protes-

[1] Komáromy András: Századok, 1888. 802.

tánsok törvényen kivül állanak; mindenki azt teheti tehát velük, amit akar, mely tudat a müveletlen nép alanti szenvedélyeinek nyers kitöréseit nagyban elősegítette. Igy szövődött az üldözés és testvérharcz nagy hálózata s átölelte a társadalmat legfelső köreitől kezdve a legalantibb rétegekig. Az összeütközések egyre szaporodtak és hevesebbek lettek, a világi hatóságok egyre lanyhábban oltalmazták az üldözötteket s a protestánsok immár csak az országgyüléstől remélték végtelenül felszaporodott sérelmeik orvoslását. A rendek már 1657-ben sürgették az országgyülés összehivását. De akkor s a következő évben a császári méltóság megszerzése foglalkoztatta az udvart s Magyarországtól messze távolban tartotta az ifjú királyt. Csak 1659-ben határozta el magát Lipót, hogy megjelenik magyar hivei közt s július 21-ikére[1] Pozsonyba országgyűlést hirdetett. A hangulat nagyon izgatott volt; az erdélyi események s a protestansok elleni üldözés miatt némely vármegyében már a követválasztás is zajos lefolyást vett. Mindenfelől összeirták a sérelmeket s kevés vármegye volt olyan szerencsés helyzetben, mint Szatmár, mely a követi utasitásban kimondotta, hogy »gravamenre való megbántódásunk nem lett«.[2] Ez idilli állapot oka az volt, hogy a csekély számú katholikus földesurak békében éltek a kizárólag protestáns lakossággal. Ez a tény eléggé megvilágitja a forrást, melyből 1659-ben a nemzet elégedetlensége fakadt. Kizárólag a vallásügy okozta a bajt s még csak itt-ott hangzott panasz a német katonaság ellen.

A vallásügy vitte a főszerepet a vármegyék utasításaiban is s számos követ kapta a megbizást, hogy a vallásügyi sérelmek orvoslását a legerélyesebben sürgesse. De akadtak olyanok is, kik keveset vártak a gyűléstől s Zrinyi Miklós el sem akart menni, mert meg volt győződve, hogy a szélső katholikus elemek túlnyomó befolyása meghiusitja a sikeres működést. Eleinte úgy látszott, mintha a gyülés három hét alatt elvégződik,[3] de a követeknek hetekig kellett a királyra várakozniok, miközben a két felekezet közötti torzsalkodások még izgatottabbá tették a hangulatot. Végre megjött a király. Nagy pompával vonult be s a nézők »hizlalták szemeiket a sok szép lovakon, de legkivált különbnél különféle sok szép seregeken és sok szép katonai öltözeteken«.[4] A felség maga magyar viseletben mutatta be magát alattvalóinak.[5]

A munka azonban nem igen haladt, mert »eddig csak ettünk, ittunk, vendégeskedtünk, semmi dologhoz nem fogtunk«.[6] A királyi előterjesztések arra intették a rendeket, hogy magánsérelmek felhozásával ne kellemetlen-

[1] Zsilinszky Mihály, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, III. 133—185.

[2] Berey József: Prot. Szemle, 1897. 461.

[3] Károlyi László augusztus 4-iki levele. Gr. Károlyi cs. okltára, IV. 39.

[4] Augusztus 15-diki levél. U. ott, IV. 395. lap.

[5] Az egykorú német jelentés szerint »nach ungarischer Manier« mutatkozott a rendek előtt.

[6] Augusztus 20-iki levél. Gr. Károlyi cs. okltára, IV. 396. lap.

kedjenek a felségnek s ne akadályozzák a tárgyalások gyors befejezését. De épen katholikus részről hozták napirendre a valláskérdést. Némelyik vármegye csupa katholikus követet küldött. Ez ellen a katholikus rendeknek nem volt kifogásuk. Ellenben azt követelték, hogy a mely vármegye követei közt több a protestáns, mint a katholikus, ott a két felekezet követeinek száma egyenlővé tétessék, vagyis csak ugyanannyi protestáns szavazhasson, a hány katholikust küldött a vármegye. Ez ellen az illetők élesen tiltakoztak. Még inkább elkeseredett a hangulat, mikor a személynök megtagadta a protestánsok által előterjesztett sérelmeknek a felség elé juttatását. Mindez azonban csekélység volt ahhoz képest, a mi ezután történt. A pozsonyi magyar evangelikus hitközségnek 1658-ban a király megtiltotta, hogy saját költségén templomot épitsen. Midőn pedig mégis felépítette, eltiltotta használatától. Az előljáróság a tilalomnak nem engedelmeskedett, mire tagjai Bécsbe idéztettek és elfogattak, mig a hitközség 70 más tagja ellen, mert a királyi parancsot megszegték, pert indítottak. Az országgyűlésen levő protestánsokat ez önkényes eljárás még inkább elkeserítette. Mindent megtettek, hogy ártatlan hitfeleiket kiszabadítsák, de kérelmükre azt a választ kapták, hogy az illetők nem vallásuk, hanem makacsságuk miatt fogattak el. Mikor a királyhoz fordultak, kénytelenkelletlen fogadta ugyan, de ismét csak tanácsosaihoz utasította őket. Végre a pozsonyiak kegyelmet kértek és kaptak, de a többi vallásügyi sérelmek nem orvosoltattak s a király leirataiban minden engedményt megtagadott. Eközben a közjogi sérelmek is nem egy heves vitát keltettek, sőt az erdélyi kérdés szintén felmerült. Erdély rendei októberben a pozsonyi gyűléshez fordultak, mely meleg rokonszenvvel kisérte ugyan sorsukat, de az udvar sugalmazására november 30-ikán oly átiratban felelt, melyből Erdély megtudhatta, hogy részvétnél és jóindulatnál egyebet sem remélhet tőle. Habár vontatva, a tárgyalások mégis csak előre haladtak s a protestánsok nem jutottak abba a kényszerhelyzetbe, hogy, mint fenyegetőztek, távol maradjanak a gyűlés tanácskozásaiból. Reájuk való tekintetből történt, hogy a jezsuiták honfiúsitására irányuló czikk kimaradt a törvénykönyvből. Deczember 2-ikán rekesztetett be az országgyűlés, mely 133 törvényczikkbe foglalta végzéseit. Nagy részük egyszerű magánsérelmekkel, a személy- és vagyon-biztosság ellen vétők megfenyítésével, adóval és katonatartással foglalkozik ugyan, de igen sok fontos közjogi határozat is van bennük. Megnyitja a törvénykönyvet a koronázó hitlevél, mely arra kötelezi a királyt, hogy Magyarország önállóságát tiszteletben tartsa, a magyar ügyeket kizárólag magyarokkal intéztesse s a vallásszabadságot a reá vonatkozó törvényekkel és szerződésekkel lelkiismeretesen végrehajtsa. A többi czikkelyek egyike sem szól ugyan a vallásügyről, de közjogi tekintetben sok lényeges részlettel egészíti ki a hitlevelet. Külön is kötelezik a királyt, hogy végrehajtsa azon törvényeket, melyek Magyarország önálló kormányzatát biztositják; továbbá hogy csorbitatlanul fentartsa a nádori jog-

kört, egyházi javadalmakat csak született magyaroknak adjon, az idegen katonaságot három év alatt kivigye az országból, addig pedig a nádor hatósága alá rendelje. A törvény végül arra kötelezte a királyt, hogy a török határszéli ügyek s a hódolt községek ügyének rendezése czéljából külön magyar, a viszonyokkal ismerős követet küldjön a portára s ott állandó magyar ügynököt tartson, a ki a magyar ügyekben a császári követet, ki e viszonyok körül tájékozatlan volt, tanácsával támogassa. Az 1659-iki országgyűlés törvényeiben Magyarország önálló államisága a leghatározot-

Báthory Zsófia.
(Egykoru olajfestmény után.)

tabban kidomborodik tehát s midőn a király kifogás, fentartás nélkül szentesítette azokat, koronázó esküje és hitlevele értelmében újra kötelezte magát megtartásukra. De nemcsak ezért fontos e gyűlés. Évtizedekre kihatólag ez volt az utolsó országgyűlés, melynek végzeményeit az ország minden rendje, minden eleme törvényeseknek és közkötelezőknek ismerte el.

A protestánsok az országgyűlésen mérsékletüknek ékesszóló bizonyítékát adták ugyan, midőn főleg a nádor sürgetésének és biztatásának engedve nem távoztak a gyűlésről, noha sérelmeiket sem a király, sem az országgyűlés, melybe minden reményüket vetették, nem orvosolta. Mind-

azonáltal keserű hangulatban távoztak Pozsonyból s szétvitték az elégedetlenséget az ország minden részébe. Pedig a vallásüldözés csak ezután öltött igazán nagy arányokat. Erdély teljes elgyöngülése ujabb harczra tüzelte a főpapságot s világi szövetségeseit. A térítés, templomfoglalás, papok üldözése fokozott erővel s még kiméletlenebbűl folyt. A nádor később az 1659—1662-ig megtérítettek számát legalább 30—40,000 lélekre becsülte. Az üldözés egyre nagyobb területekre terjedt, mert a katholikus egyház a főrendek sorában ismét hatalmas hódításokat tett. 1661-ben áttért gróf Illésházy Gábor s csakhamar egyik leánya, Kata, gróf Batthyány Pál menyasszonya.[1] Ezzel a jus reformandi alkalmazásának ujabb tere nyilt az Illésházyak roppant javain, hol eddig a protestánsok bizton és békén éltek s hol felekezetük egyik legszilárdabb mentsvára állott. Még ennél is jelentékenyebb volt Báthory Zsófia, II. Rákóczy György erdélyi fejedelem özvegyének áttérése. Zsófia, lengyel anya szülötte, a katholikus hitben neveltetett s csupán politikai okokból, hogy az erdélyi trónörökös hitvese lehessen, tért át a helvét hitre. Ezt is csak külsőleg tette s férjének családja jól tudta, hogy szivében állandóan katholikus maradt. I. Rákóczy György csak oly feltétellel juttatott neki végrendeletében hagyományt, »ha megmarad a mi igaz vallásunkban«. Lorántffy Zsuzsánna azonban lelkére kötve fiának, hogy gyermekeit a »tiszta keresztyén vallásban nevelje«, hosszú végrendeletében[2] menyéről, Zsófiáról meg sem emlékezett. Kétségtelenül sejtette, hogy adandó alkalommal nyiltan is vallani fogja régi hitét. Férje II. György abban a rövid végrendeletben, melyet kevéssel utolsó csatája előtt a szamosfalvi táborban tett, különös melegséggel kérte, maradjon meg az igaz hitben s abban nevelje gyermekét. Mindez kétségtelenné teszi, hogy ismerték érzéseit s hogy férje életében is csak külsőleg vallotta a protestáns hitet. A mint özvegy lett, sietett e külső kapcsot széttépni. Mindjárt férje halála után felmerültek az áttéréséről való hirek. Azt beszélték, hogy fiával Bécsbe megy s ott nyilvánosan leteszi a katholikus hitvallást. Később is többször hire járt, hogy e czélból Bécsbe érkezik.[3] Az udvari és magyar főpapi körök korán értesültek szándékáról s mindent elkövettek, hogy elhatározásaiban meg ne inogjon. Nem is volt szokása habozni. Rideg, szigorú nő volt, a Báthoryak szilaj vérének, erőszakos ösztöneinek örököse, melyek most annál hevesebb alakban jutottak kitörésre, mert tizenhét éven át meg kellett azokat fékeznie. Annyi ideig állt Lorántffy Zsuzsánna elég önkényes családi hatalma alatt. Anyósát és férjét nehány hét alatt elvesztvén, végre azt tehette, a mit akart s fiával, a 17 éves Ferenczczel, kinek nevelését a jezsuitákra bizta, 1661 őszén visszatért a katholikus egyház kebelébe. Bécsben örömmel fogadták a várva várt esemény hirét s Lipót király 1661 november 13-ikán

[1] Guzics János naplója: Tört. Tár, 1889. 494.
[2] Szilágyi, A két R. Gy. családi lev. 594.
[3] Dipl. jelentések: Tört. Tár., 1880. 753.

üdvözölte az özvegyet. Volt oka reá. Erkölcsileg is nagy eredmény, fényes siker volt a Rákóczyak, félszázadon át a magyar protestánsok oszlopainak ez áttérése. Fokozta a katholikus egyház tekintélyét, követésre buzdította az ingadozókat, mindazokat, kik észrevették, hogy világi előnyre, előmenetelre, hivatalra csak vallásváltozás esetén számíthatnak, de eddig álszeméremből tartózkodtak az áttéréstől. Most Báthory Zsófia megadta a példát, sőt az özvegy tovább is akart menni. Nem elégedett meg azzal, hogy fiával együtt áttért. Áttérésétől kezdve szigorú, úgy szólván zárdai, igazi apáczaéletre adta magát s nyomban lángoló hévvel kezdte meg a harczot a protestantismus ellen. Fáradhatatlan volt igéretben, biztatásban, ajándékban s a hol ez nem használt, erőszakkal folytatta térítői munkáját, még pedig olyan földön, mely eddig minden üldözés és változás közepett a magyar protestantismus sziklaszilárd, bevehetetlen erőssége volt. Ebbe az erősségbe, a felvidékre, a 13 vármegyébe hatolt be immár az ellenség s saját főfészkében támadta meg a protestans vallást. E vidék nagy földesurai, a Homonnayak, Csákyak, Perényiek már azelőtt áttértek ugyan de ezzel csupán azt érték el, hogy csaknem teljesen elvesztették politikai és társadalmi befolyásukat a protestans lakosságra, melynek vallása ellen komolyabb támadást intézni nem mertek. Most azonban a Rákóczyak végtelen vagyona, fényes dicsősége hozzájuk szegődött s ezzel a katholikus ellenreformatio a felvidéken ellenállhatlan hatalomra tett szert. Az emlékezetes mozzanatokban oly gazdag XVII. század egyik legkimagaslóbb eseménye ez áttérés, mely a Rákóczy-családra, a magyar protestantismusra s az egész nemzetre egyaránt történelmi jelentőségű. Zsófia fejedelemasszony, midőn 1661-ben áttért, még nem sejtette, minő végtelen szolgálatot tesz e lépéssel a Rákóczy nemzetségnek. Legalább félszázadra hárította el róla a végzetet, mert e nélkül valószinűleg már 1671-ben beteljesedik a Rákóczyak gyászos sorsa. Úgy jártak volna, mint a Zrinyiek és Frangepánok. Ezt kétségkivül Báthory Zsófia áttérése s azóta nemcsak a vallásügyben, hanem a politika mozgalmaiban is követett ridegen udvari magatartása hárította el. Ellenben a protestantismusra végzetes lett ez az áttérés s sok ezer lelket menthetetlenül elszakított tőle. Minthogy ez erőszakosan és kiméletlenül történt, az eseménynek politikai tekintetben is főfontosságú következményei voltak, melyek nemzeti történetünk további folyamára döntő hatást gyakoroltak.

A kath. főpapság e fényes sikerből új erőt és kedvet merített s még buzgóbban folytatta a térítést. De legelől Báthory Zsófia járt. Nyomban megvonta a protestáns hitközségektől és iskoláktól mindazokat az évi segélyeket, melyeket az elhunyt Rákóczyak részint kötelező adománylevelekben, részint törvényes erejökből ki nem forgatott végrendeletekben tettek. Úgy okoskodott, hogy az 1647-iki törvény szerint semmiféle kötelezettség nem terheli, mert ő most katholikus s oda fordíthatja alamizsnáját, a hová akarja. A maga alamizsnájával csakugyan azt tehette, a mi neki tetszett. Itt azonban oly segélyekről és hagyományokról volt szó, melyeket nem ő

Munkács vára.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

maga tett, hanem az elhunyt Rákóczyak, kik jószágaikat azon kötelezettséggel hagyták reá, hogy végakaratukat tisztelni tartozik. Ez a kötelezettség nem őt személyesen, hanem a kezén levő jószágokat terhelte. Sőt Lorántffy Zsuzsánna előre látása még az áttérés eshetőségét is számba vette s végrendeletében nemcsak a legszigorubban meghagyta, hogy legatumait fogyatkozás nélkül meg kell fizetni, hanem intézkedett azon törvényes eszközökről, melyek végakaratának föltétlen tiszteletben tartását biztosithatták. A végrendeletben kimondotta, hogy, ha az örökös nem fizetné ki a hagyományokat, a károsult a vármegye alispánjához forduljon, ki szolgabirájával és esküdtével a legrövidebb uton minden huza-vona kizárásával tegyen igazságot. Hasonló szabatossággal intézkedett továbbá arról, hogy minden, a mi életében kijárt az eklézsiáknak és iskoláknak, fogyatkozás nélkül halála után is megfizettessék. Itt tehát nem alamizsnáról, hanem jogi kötelezettség teljesitéséről volt szó s midőn Báthory Zsófia ezt megtagadta, nemcsak az elhunyt adományosok iránti kegyeletet, hanem a legegyszerübb jogfogalmakat is megsértette. De hasztalan fordultak hozzá a megkárositottak s keresték a békés megegyezést. Két papjuk Munkácson tisztelgett nála s szép szóval, könyörgéssel igyekezett enyhébb eljárásra birni. Mikor az özvegy hajthatatlan maradt, a károsultak Lorántffy Zsuzsánna intézkedéseinek megfelelően a birósághoz fordultak. A zempléni alispán már 1662-ben megintette Zsófiát és fiát. De ez ép oly kevéssé hatott reá, mint a papok békéltető kisérlete. Az ügy csakhamar országszerte érdeklődést keltett és a kedélyek túlizgatottsága mellett hatalmas, zajos mozgalommá fokozódott. A tizenhárom vármegye magáévá tette s az országos sérelmek közé avatta az ügyet. Ezzel a felekezeti viszály behatolt a magyar király területének legtávolabbi vármegyéibe, legrejtettebb vidékeire. Ellenségekként álltak szemben egymással mindenütt, a hol vegyesen éltek a bevett felekezetek. Kegyetlen gyülölködésük a közéletet teljesen megmételyezte s rohamosan sodorta Magyarországot a válságba.

II. FEJEZET.

A német zsoldosok pusztításai. Az 1662-iki országgyülés.

Ugyanakkor, mikor a vallásüldözés a lelki szenvedések özönét zúdította a tömegekre, az országnak egy része abban a veszélyben forgott, hogy anyagi létében tönkre jut s pusztulásra, végnyomorba sülyed. 1657 óta évről-évre nagyobb német hadak jöttek az országba s leirhatatlan nyomort okoztak mindenütt, a hol megjelentek. Törvényeink értelmében német katonaság behozatala csak háború vagy komoly hadi veszély idején volt megengedve. Máskülönben Győr és Komárom kivételével a magyar terület védelme állandó hópénz mellett felfogadott magyar katonaságra bizatott, mely a véghelyeken állomásozott. E végbelieknek zsoldjukból kellett megélniök. Csakhogy az udvarban folyó fejetlen gazdálkodás miatt a magyar végbeliek nagyon rendetlenül kapták fizetésüket s megesett, hogy nemcsak egy-két, hanem nyolcz, kilencz évig is hasztalanúl várták, sürgették zsoldjukat. Minthogy pedig élniök mégis kellett, a köznépen élősködtek, azt nyuzták, fosztották s néha ketten-hárman, néha kisebb rajokban messze földet bekóboroltak, erőszakkal szedve össze azt, a mire szükségük volt. Nehéz, kegyetlen csapásként sulyosodott a lakosságra, — főleg a hódoltsági területre — a magyar végbeli katonaság. De ezt a nép már megszokta s különben is a nádortól a helyi katonai és megyei hatóságokig mindegyik oltalmazni igyekezett a jobbágyságot. A végbeliek fosztogatásai ellen a »paraszt vármegye« az egyes községekben a jobbágyságból alakított helyi őrség rendőri intézménye némi védelmet mégis csak nyújtott s legalább a nagy bajokat el tudta hárítani.

Egészen más természetű volt a német katonaság. Európa minden részéből, rendesen a munkakerülő elemekből toborzották össze. A katona nem azért vállalt hadi szolgálatot, hogy a hadseregben carrièret csináljon. I. Lipót korában már állandó volt ugyan a hadsereg, de létszámát minden háború után igen nagy arányokban leszállították úgy hogy a hadi mesterség akkor nemcsak a közlegényeknek, hanem a tisztek nagy részének sem nyújtott állandó ellátást, élete nagyobb részére kiható foglalkozást. Az, a ki katonai szolgálatot vállalt, rendesen csak egyetlen hadjáratra kötötte le magát. E hadjáratot üzleti vállalatnak tekintette. Kitette magát az ellenség golyójának, az idegen éghajlat veszélyeinek s a tábori élet ezer bajának. Viszont nem elégedett meg a zsolddal, melyet igértek neki s legtöbbször még rendetlenül is fizettek. Ha az üzletben mindenét koczkára tette, nyerni akart benne mindent. Dicsőségről a legtöbbnél szó sem lehetett, mert százezrekre jutott egy, a ki családi összeköttetés nélkül, pusztán saját erejéből a magasba

Várőrség a XVII. században.

(Egykorú festmény gróf Berchtold Arthur birtokában.)

vergődött. A szolgálatban nem hirnevet, hanem vagyont akart szerezni, mert egyedűl erre számithatott némi valószinüséggel. Azzal indult zászlaja alá, hogy vagy elpusztul, vagy mint vagyonos ember tér haza. A XVII. század közkatonája korunk aranyásójához hasonlított, ki egészséget, életet, mindent koczkáztat, hogy a szerencse kedvezéséből lehetőleg rövid idő alatt meggazdagodhassék. E törekvésnek felelt meg a XVII. század hadi joga, de még inkább katonai gyakorlata. A harminczéves háború embertelen hadviselési módja a század második felében is általános érvényben maradt. A háborút akkor nem csupán az ellenséges hadsereg, hanem ama lakosság ellen is viselték, melynek területét megszállották. A hadi jog megengedte, hogy a katona ellenséges földön elvegyen mindent, akár egyházi, akár világi czélokra rendeltetett. Mikor a hadsereg a megszállott ellenséges földről távozott, elpusztította, felgyújtotta azt is, a mit el nem vihetett. Ez volt a katonaság gyakorlata Európaszerte[1] s ezzel jött Magyarországba, melyet szintén ellenséges földnek tekintett. A nép nyelvét, viszonyait nem ismerte s ellenségnek, töröknek nézte őt is. Ehhez járult még két körülmény. Az egyik az, hogy az udvar ez időben hiányosabban gondoskodott, mint valaha a zsold befizetéséről, a másik meg az, hogy a politikai viszonyok alakulata az ország legtávolabbi vidékeire, egész Erdélybe nagyobb tömegekben vitte el az idegen katonaságot. Ezzel a szenvedések új neme zúdult az országra, mert a háborúban meg volt engedve minden s a tisztek nem korlátozták a katonák kicsapongásait. Maguk mentek rossz példával előre s ha panasz hangzott ellenük, »a hadi regulára« hivatkoztak, még ha annyit értettek is hozzá, »mint az én vizslám — irja az egykorú — a philosophiához«. Ez az idegen had nem gyakorolt kiméletet, hisz jött és ment s az itt töltött időt ki akarta használni. Neki semmi érdeke sem volt a lakosság megmaradásában, mint volt még a töröknek is, a ki legalább a hódolt földet igyekezett kimélni. Mikor az 1660-iki pusztítások közepette Ali pasa meghallotta, hogy az Egerhez tartozó hódoltság, Miskolcz, Szent-Péter, Szikszó s más községek a tatártól félve futni kezdenek, tudtokra adta, hogy bátran, szabadosan otthon maradhatnak: »arassatok és szántsatok és vessetek, egyébféle dolgokat, minden mezeit lássátok félelem nélkül«, mert féken tartja hadait s a kiben mégis kár esnék, esküszik, hogy duplán téríti meg neki.[2]

A törökben az önérdek még fejlesztett ki némi emberséget. De a zsoldos hadnak nem volt oka kimélni az országot. Néha meg épen a kénytelenség vitte a rablásra, a fosztogatásra, mert készpénzen sem birt eleséget szerezni. A szenvedésekről, melyeknek ez időben a magyar és idegen hadak dúlása kitette az országot, a nádor következőleg nyilatkozott: »Ha édes nemzetünk elfajult, magyar nemzet neve alatt járó latraink, a mi magya-

[1] A franczia és német katonaság e felfogásáról Erdmannsdörfer, id. m. II. 11.

[2] Szendrei, Miskolcz város monogr. Okltár, 308—9.

raink actiojára tekintünk, mit nem ért édes nemzetünk? A mit sohasem reménylett. Van-e oly kigondolható kin, avagy latorság, a mit tőlük nem szenvedünk? És ha tovább tekintünk, lengyel felebarátunktól, kiktől hálaadó oltalmat (inkább), mint fenyegető félelmet várhatnánk. Van-e oly nemzet, a kitől mostan e haza ne láttassék bántodni? A lengyel fenyeget, erdélyi magyarok a Nyirünkön, török, tatár, kurtány, oláh, rácz s magunk némely lator jobbágyink égetnek, rabolnak, magunk oltalmára fogadott katonáink kóborolnak és pusztitanak bennünket. Segitségünkre küldött német, vallon, olasz, franczia s Isten tudja micsoda nemzetből állók mind csak a mienken élnek s fogyasztnak bennünket«. De ekkor még azzal vigasztalta a szenvedőket: »Tábornak ez a gyümölcse,« a mint ma mondják: ez a háború s minthogy ekkor még nagy reményeket fűzött a háborúhoz s maga sürgette a német hadak behivását, hogy a török uralom megtörését megkisértsék, bele nyugodott a háború e mérges gyümölcseibe is.

Csakhogy 1660 után mindinkább csökkenni kezdett a remény, hogy a német hadak megvivnak a törökkel s felszabadítják az országot. Egyrészt az udvar békepolitikája mindinkább határozottan kidomborodott, másrészt meg egyre nagyobb számmal jöttek a németek hazánkba. Az udvar rendesen fizetetlen, éhen holt népet küldött be s »valamely had addig bárány volt«, mihelyt magyar területre lépett, »már pusztitó oroszlán kegyetlenséget követ, arra szabadsággal bocsáttatván be oltalmazóitól«.[2] A hol megjelentek, vége-hossza sem volt zsarolásaiknak. A katonák, a tisztek elszedtek a lakosságtól mindent, a mihez férhettek. A nagyobb helyek, a mezővárosok, melyek drága pénzen vásároltak tőlük salva guardiát, még csak megmaradhattak, habár a pénzen kivül töméntelen bort, kenyeret, sört, sót, zabot s másnemű ajándékot kellett szolgáltatniok. De a falvak lakói rémülve futottak szét, mert nem birták a terheket viselni. Vatay István, ki mint a kincstár megbizottja, három század németet s a tüzérséget Turóczból Nyitrába kisért, megirta a kamarának: »A népség mindenütt elszalad a helyekről előttünk és ezek a németek is csintalankodnak, vermeket, mit nyitnak, gabonát és az idei vetéseket kaszálnak és étetnek.[3] Ugyanezt tették mindenütt egész Tokajig, hol kivált a rendetlen életmód miatt nagyobb részük ott veszett. A mi kevés megmaradt belőlük, az tél felé nyomorultan, rongyosan, betegen takarodott vissza Morvába, miközben ismételte azt, a mit a tavaszszal tett.

1661-ben sokkal nagyobb arányokban újult meg a német hadak beküldése, hogy Montecuccoli alatt megtegyék szégyenletes és reájuk is végzetes sétájukat Erdélybe. Május 6-ikától június 7-ikéig három csapat német vonult Morvából a Vág völgyén. Mindegyiktől külön kellett a lakosságnak drága pénzen salva guardiát váltania. Ezenkivül töméntelen ajándékot,

[2] Nádasdy oratióját közli Veress Endre: Tört. Tár, 1896. 105.
[3] 1660 június 2-iki levele. Orsz. levéltár, vegyes levelek.

kenyeret, bort, sört, zabot s más egyebet szedtek tőle.[1] Természetes, ezt is csak a nagyobb helyek birták meg, a falvak lakói ellenben újra szétfutottak, mire az átvonúló németség kifosztotta az üres házakat. A mit el nem vihetett, azt bosszúból összetörte s végül felgyújtotta. Ugyanezt tette, mikor Erdélyből visszatért. De bármit szenvedtek egyes nyugati vármegyék, az csekélység ahhoz képest, a mit Montecuccoli hadai a felvidéki vármegyében elkövettek. Abaúj, Szepes, Sáros, Gömör, Borsod, Torna, Ung, Bereg, Ugocsa és Zemplén, noha elegendő élést adtak, a legszörnyűbb pusztításnak és kegyetlenségnek voltak kitéve s a szegénység nagy területeken éhenhalásra jutott, vagy kivándorlásra kényszeríttetett. »Ha ő felsége — irja gróf Csáky István, a legaulikusabb főurak egyike a nádornak Szepesvárából — ezt az armadát ott fogja teleltetni, esküvéssel mondották előttem szavahihető főemberek, Szepesvármegyéből is ment be Lengyelországba 600 embernél több; hátha ide terjed a németek kvártélyozása hatezer is fog menni; úgy a többi vármegyékből is proportionaliter.«[2]

A bestialitásaikról fenmaradt töméntelen adatból a következő eset világitja meg a leghivebben a német katonák magaviseletét. Október 23-ikán báró Hagen Vilmos vezetése alatt néhány száz főnyi németség küldetett Nagy-Bányára téli szállásra. A városi hatóság megegyezett Hagennel. Átengedte neki szállásúl a külvárost s különben is gondoskodott a katonák ellátásáról. Ezek néhány hét alatt az ép házakat »minden kertekkel, épületekkel a földdel egyenlővé tették, azoknak fáját téli tüzelésben quartirokba rakásokra gyűjtvén, kertekbeli sok szép gyümölcsfáikat kivágván, irtván és feltüzelvén, temetőkerteket és valahol mi épületek, kertek a város keritésén kivül találhatnának, mindenestűl elpusztiták és igy sok ezer forint érő károkat töttek vala.« Ezt a város tétlenűl volt kénytelen nézni. De a katonák deczember 28-ikán az egyezség megszegésével a falövezte városba is belopództak s rabolni kezdtek. Csakhogy a polgárság »véres agyakkal, gyalázattal,« kiverte s még a külvárosban sem tűrte tovább őket, habár Hagen mentegetődzött s igérte, hogy ezután szigorúbb fegyelmet fog tartani. A tanács azt üzente neki: a kinek egy hiti nincs, száz sincs. Igy a németek, a polgárok bosszujától félve, eltávoztak a városból. De nem mindenütt volt fegyveres, bátor városi polgárság. A jobbágyközségekben szabadon garázdálkodhattak, s úgy elpusztitották, mint Nagy-Bánya külvárosait. 1662-ben tovább folyt a fosztogatás s a németek kivált Liptó és Sáros megyéket irtották tüzzel-vassal. Leirhatatlan volt az inség s ennek megfelelő az elkeseredés, mely a társadalom minden rétegét, a katholikusokat és a protestánsokat egyaránt, a birtokos osztályokat, a városi polgárságot s az éhenhalással küzdő szegénységet elfogta. Siralom, panasz, fenyegetés hangzott fel mindenütt az országban, mely alig szenvedett kevesebbet, mint Erdély a tatároktól.

[1] 1661-iki viselt dolgaikat leirják az anabaptista krónikák: Fontes Rerum Austr. XLIII.

[2] 1661 november 30-iki levele. Magyar Nemzeti Múzeum kézirattára, fol. lat. 2309. II.

A törvény, a jog uralma minden téren, a legaprólékosabb dolgokban is megszünt. Bécsben még az ország területi épségével sem törődtek többé s egyebek közt némely magyar harminczadhivatalt Ausztriába, a pecsenyédit Német-Ujhelybe, a büdöskútit és újfalvit Ebenfurtba tették át. De mit is törődtek volna a magyar törvénynyel, mikor a magyarok maguk lábbal taposták azokat? Mintha kihalt volna a jogérzék, olyan szellemi zürzavar támadt a valláskérdésen kivül is. Csáky István gróf, a tárnokmester, azt hirdette s megirta Bécsbe, hogy II. Rákóczy György halálával Lipót Magyarország korlátlan ura lett, »absolutus rex Hungariae,

Nagybánya régi falai.
(Jaschke vízfestménye után.)

kiért dicsértessék a teljes szentháromság örökké«.[1] Mikor az ország szine előtt hivatkozás történt az 1608. I. törvényczikkre, az alsó tábla elnöke, a királyi személynök azt felelte, hogy ez a törvény elavult.[2] »A magyarok — irta 1661-ben a velenczei követ — nagy buzgósággal alkotják törvényeiket, de nem tartják meg. Minden főúr kis-királynak nevezheti magát, mert alattvalóit rabszolgájának tekinti.« Annyira kiveszett a törvényesség minden érzéke, hogy végre egy plébános, a kit közönséges

[1] Rottal grófhoz 1660 június 10-ikén intézett levele. Deák Farkas, Nagy-Várad elvesztése, 15.

[2] Fabó, 1662-iki országgyűlés, 12.

büntett miatt perbe fogtak, büntetlenül mondhatta, hogy neki sem vármegye, sem törvényszék nem parancsol.

Ilyen testi-lelki inségben, a végletekig elkeseredett hangulatban élt a magyar vélemény, mikor az udvar 1662. elején elhatározta, hogy május 1-ére Pozsonyba összehivja az országgyűlést. A nádor eleinte örömmel üdvözölte ez elhatározást, s közölte az udvarral azokat az útakat és módokat, melyek a gyűlést sikeressé tehetik. A király és miniszterei előtt személyesen és levelei útján tárta fel az ország helyzetét. Bármi töméntelenek voltak a jogos panaszok, azokat két főcsoportba foglalta össze. A katonai kegyetlenségek, a német hadak pusztításai, valamint a lelkiismereten, a vallásszabadságon ejtett sérelmek háborították fel a közlelket. Ezek orvoslását sürgette tehát a nádor s nyiltan megmondotta a királynak, hogy meg se nyissa az országgyűlést, ha e két bajon segíteni nem akar, mert ez esetben a felzavart szenvedélyek okvetetlenül meddővé teszik a tanácskozásokat. Ellenben — mondá — ha e két sérelmet orvosolja, száz esztendő óta nem volt országgyűlés, mely oly kedvező lefolyást vesz, mint a most tervezett. Magának is megvoltak bizonyos reformtervei, melyek valósítása az országgyűléstől függött. Kétségkivül ismerte Zrinyi eszméit a nemzeti honvédelem újjászervezése körül. Ezek befolyása alatt első sorban a nemesi fölkelés elavult rendszerét ohajtotta a kor viszonyainak megfelelően újjászervezni. De mivel csak az esetre számíthatott a rendekre, ha Lipót király nem üres kézzel lép eléjük, hanem a töméntelen sérelem közül legalább a legégbekiáltóbbakat orvosolja, nem szünt meg az udvart ily szellemben befolyásolni. Tanácsait, figyelmeztetéseit többször, még május elején is ismételte, de minden eredmény nélkül. Az udvar nem azért szánta el magát országgyűlés tartására, hogy a magyar nép szenvedésein enyhítsen. Minden békés törekvése mellett viszonya a portához egyre bonyolodott. Ennek következtében Magyarországtól minél nagyobb pénzbeli és katonai segélyt akart szerezni. Ez tette szükségessé az országgyűlést, melynek egyedüli feladatává a kért segélyt tűzték ki.

Lipót király a magyarok panaszai tárgyában Montecuccolitól kért véleményt, ki már február 25-ikén két emlékiratot terjesztett elő, mely kizárta a lehetőséget, hogy az ifjú király a katonai sérelmek orvoslása terén akár csak némi igéretet is tegyen. Montecuccoli azt hangoztatta, hogy a magyarok nemcsak a véghelyekben nem akarnak német őrséget tűrni, hanem egyenesen azon dolgoznak, hogy a német had teljesen elpusztúljon.[1] Ily körülmények közt a nádor hasztalan sürgette a katonai brutalitások megszüntetését. Az udvar Montecuccoli álláspontját tette magáévá s minden engedményt megtagadott.

Ugyanily rideg alapon állt a vallásügyben. Most még inkább azt hangoztatta, hogy a vallásügy nem országgyűlés elé való s a ki sérelmet

[1] Mittheil. des Kriegsarchivs, 1897. 225.

szenvedett, az lépjen a törvényekben meghatározott pörös útra. E törvények csakugyan elég szabatosak voltak, de a katholikusok egyszerűen semmiseknek nyilvánították azt az egész törvényhozást, mely a protestansok jogállását biztosította. Olyan vármegyében, hol az alispán katholikus volt, a protestáns panaszos egyáltalán nem szerezhetett jogorvoslást. De akkor még voltak protestáns alispánok is, a kik ragaszkodtak a törvényhez s ennek megfelelő itéletet hoztak. Mikor azonban megvolt az itélet, megérkezett a királyi parancs, mely a katholikus fél ellen a végrehajtást felfüggesztette, vagy végleg megtiltotta. Midőn tehát a király a rendes per utjára utasította a protestánsokat, csak kegyetlen gúnyt űzött velük.

A nádorban kétségkivül megvolt a komoly szándék, hogy a törvénynek érvényt szerezzen, különben nem sürgette volna a királyt a vallásügyi sérelmek orvoslására. De egyrészt az udvar ellenállása, másrészt a többi hatóságok engedetlensége, a törvény ellen valóságos lázongása teljesen megbénította a különben is sokat betegeskedő, elaggott nádor tetterejét. Mikor látta, hogy az udvar a nemzet bajainak orvoslására semmit sem akar tenni, a közvélemény elkeseredése mellett előre megjósolta, hogy a gyűlésen szakításra kerül a dolog s esetleg véres mozgalmak támadhatnak belőle. Sőt egy pillanatig azt hitte, hogy a rendek már most sem követelik a király meghivását s a protestánsok el sem jönnek Pozsonyba. Midőn egy idegen diplomata azt mondta neki, hogy az összehivó rendelet szétment s Pozsonynál, mint országgyűlés idején mindig történt, már hidat is vernek, azt felelte, hogy »összehivó rendelet és hid még nem országgyűlés«.

A királyi meghivó nem járult a túligaztott hangulat lecsilapításához s a követválasztások némely vármegyében zajos, izgalmas lefolyást vettek. Nem volt többé egyetlen vármegyéje az országnak, mely, mint 1659-ben Szatmár, azt mondhatta volna, hogy panaszra nincs oka. Maga Szatmármegye tele volt immár sérelemmel, mert a mint a német 1660-ban a szatmári várba betette lábát, ütöttek erre a vármegyére is a szenvedések órái. Alig egy év alatt a Szatmár városához közelebb eső falvakban — szám szerint negyvenkettőben — a német 31,312 frtnyi kárt okozott. De különösen Szatmár és Németi városok érezték meg az új istencsapást. A jobb házak némelyikébe 20, sőt 40 katona szállásolta be magát s élt a háziúr költségén. A lakosok »házát, háza táját, boronáit, sövényét leégetik, — mondják egyik panaszlevelükben[1] — a mi kevés javuk maradott a szegénységnek, a német vitézek sáfárkodnak belőle; erőhatalommal, éjjeli-nappali lopással, házak megásásával a szegény gazdák javait prédálják, vesztegetik.« Az inséghez járult a vallásüldözés. 1662-ben elfoglalták a református templomot, noha a vármegye pénzén épült s az iskolát, melyet egy kegyes földesúr, Kun István a magáéból emeltetett.[2] Az országgyűléstől várt tehát orvoslást mindenki s május elején már sokan együtt voltak Pozsonyban. De jó ideig tétlen

[1] Panaszuk az országos levéltárban: Vegyes levelek, 1660—69. csomó.

[2] Berey József: Protestáns Szemle, 1897. 461.

kellett vesztegelniök, mert a király csak május 23-ikán érkezett meg. Eközben hire terjedt, hogy 6000 német zsoldost rendeltek Pozsonyba és környékére, kik a rendek netaláni heveskedését féken tartsák. A tanácskozás szabadságát fenyegető ez intézkedés a követeket természetesen még inkább felizgatta. Ehhez járult az is, hogy épen azok a főurak, kiktől higgadtságot, hazafias mérsékletet lehetett várni, nem jöttek el a gyűlésre. A protestánsokat kivált Zrinyi Miklós távolmaradása aggasztotta s külön levélben kérték meg, hogy jöjjön el közéjük. A felső-magyarországiak meg attól féltek, hogy Kemény Simon, János fejedelem fia, folytatni fogja atyjának kalandos politikáját, s az Erdélyhez közel eső királyi területre ismét rázúdítja a török támadást. Nyomott hangulatban tartották meg tehát a protestánsok május 11-én első értekezletüket s a nádorhoz fordultak, sok egyéb közt azon kéréssel, hogy az üresedésben lévő felső-magyarországi főkapitányi állást mielőbb betöltsék. Csakhamar sérelmeik összeállításához fogtak, miközben végre május 17-ikén megtartatott az első országos űlés, mely a király fogadásának programmját állapította meg. Lipót bevonulása május 23-ikán ment végbe, de nem azzal a pompával, minőt a rendek más ily alkalmakkor ki szoktak fejteni.

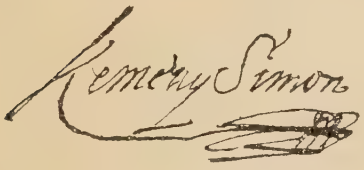

Kemény Simon aláirása.

A protestánsok a pünkösdi ünnep okozta szünetet arra használták, hogy a császár kiséretének kiválóbb tagjainál, Portia herczegnél, Rottal János grófnál, a magyarok közül a nádornál, Lippay esztergomi érseknél, Szelepcsényi György kalocsai érsek-cancellárnál, Nádasdy Ferencz országbirónál tisztelegjenek s jóakaratukat kérjék sérelmeik orvoslásában. De kevés vigasztalót hallottak. Mindenütt azt a választ kapták, ejtsék el a vallásügyi sérelmeket, mert fontosabb a haza megmentése, mely ha elvész, vele vész a vallás is. A protestánsok elismerték, hogy a haza veszedelemben forog, de épen azért kérték a katholikusokat, hagyják abba a vallásüldözést. Midőn nem értek czélt, abban állapodtak meg, hogy utasításaikhoz hiven semmiféle más kérdés országgyűlési tárgyalásába nem bocsátkoznak, mig vallásügyi sérelmeiket nem orvosolják. Május 31-ikén nyújtotta át Lipót a rendeknek előterjesztéseit, melyek a török részről fenyegető veszélylyel szemben gyors és áldozatkész intézkedésekre buzdítják őket. Erre azután kitört a zivatar s felmerült a kérdés, a királyi előterjesztést, vagy a sérelmeket tárgyalják-e előbb. A katholikusok az előterjesztést, a protestánsok a sérelmeket akarták elsőnek. Amazok azt mondották, hogy a mostani gyűlés nem is közönséges országgyűlés, hanem rendkivüli, melynek egyedűl a királyi előterjesztéssel szabad foglalkoznia. E felfogást a protestánsok erélyesen elutasították s ezzel a két párt teljesen különvált. A protestánsok immár a királyhoz fordultak s tőle reméltek igazságot. De Lipót és kisérete akkor még kevésbbé akartak a vallásügygyel foglalkozni, mint azelőtt. Azzal sem törődtek, ha a protes-

tánsok ott hagyják a gyűlést. A többség katholikus volt s annál szivesebben teljesítette a király pénzbeli és katonai kívánságait, minél ridegebben bánt el a protestánsokkal. Ezek tehát nemcsak egy jó szót sem kaptak, hanem épen az országgyűlés folyamán ujabb jogtalanságot szenvedtek. Szelepcsényi kalocsai érsek egy lutheránus papot elfogatott, tiszttartójával félholtra verette s azután félévnél tovább tömlöczben tartotta. A protestánsok a fogoly szabadon bocsátását kérték. De az érsek azt felelte, hogy a papot nem vallása, hanem közönséges büntény miatt vetette börtönbe. Már ekkor azt az ürügyöt használta tehát, mely a későbbi üldözésekben annyira előtérbe lépett. Arra azonban nem adott választ, mi jogon tartja ő fogva a lelkészt, ha közönséges bűnt követett el s mért nem szolgáltatja ki a vármegyei hatóságnak? A protestánsok hasztalan fordultak a miniszterekhez s az urakhoz. Zrinyi elismerte a rajtuk ejtett jogtalanságot, de a haza szent nevében ő is mérsékletre inté őket. A nádor, ki éddig oly melegen védte az udvarnál ügyeket, mikor látta, hogy e részről semmit sem várhatnak, szintén csak azt a tanácsot adhatta, hajoljanak meg a tények hatalma előtt, hisz többé »Bocskay nincs, Bethlen meghalt, Apafynak, kiben bizhatnátok, fegyvere nyugszik«. Midőn igy mérsékletet ajánlott, ezzel nem hagyta cserben, mint vádolták, a protestansok igaz ügyét. Csak számolt ama ténynyel, hogy ez idő szerint a koronától engedményt nyerni nem lehet, mert »királyunk a dajkája (a papok) mellén függ«. El akarta tehát a döntést halasztani, »valamig a király a maga elméjére nem jut«. Saját érdekében minden áron kerülnie kellett a szakítást. Közjogi kérdésekben maga is a protestánsokra támaszkodott, mert, mint mondá, a katholikusok közt alig van egy ember, a ki szivén viselné a nádori tekintély fenntartását s elősegítené jogköre helyreállítását. Békítő kisérleteit támogatta Zrinyi Miklós, kit a protestánsok sem gyanúsítottak kétszinűséggel vagy lanyhasággal. Sőt saját hitfeleik közt is akadtak némelyek, kik elfogadták a nádor érvelését s azon fáradoztak, hogy kenyértörésig ne fajuljon a viszály. Az érdemes és tekintélyes báró Berényi György, midőn kérései a királynál és Portia herczegnél meddők maradtak, szintén figyelmeztette hitfeleit, hogy Erdély tehetetlen, a véghelyek telvék némettel, idegen segélyt nem remélhetni. Ily körülmények közt tartózkodni kell tehát a szélső elhatározásoktól. A protestánsok minden elkeseredésük mellett szivesen követik a tanácsot, ha az udvartól legalább egy biztató szót kapnak, mi végből minduntalan a királyhoz vagy miniszteréihez fordultak. Lipót fogadta ugyan őket, de oly »halkan és lassu szóval« felelt, hogy a közelében állók sem értették. Különben is elutasította őket. Mikor ujra jelentkezni mertek, egészen felháborodott, hogy akaratához nem illeszkednek, »gyakori folyamodásaikkkal alkalmatlankodnak nála«. Lelkiismeretük megnyugtatására a protestánsok még júliusban kikérték papságuk véleményét. Az ágostai, valamint a helvét egyház köréből hosszasan indokolva azt a tanácsot kapták, ne ingadozzanak jogaik védelmében. Ragaszkodtak tehát a kívánsághoz, hogy sérelmeik orvosoltassanak.

Végre azonban belátták, hogy a királytól s az országgyűlési többségtől hasztalan várnak akár csak egyszerű igéretet is. Beváltották tehát fenyegetésüket s szeptember 2-ikán mindnyájan elútaztak Pozsonyból. A nádor már előbb, mihelyt látta, hogy a vallásviszály kiegyenlíthetlenné mérgesedett, a törés elhárítása czéljából azt ajánlotta az udvarnak, napolja el az országgyűlést. De Lipót és tanácsosai, ha már Pozsonyban voltak, el is akarták intéztetni a királyi előterjesztéseket. Épen azért bántak oly kiméletlenül a protestánsokkal, hogy a katholikus többséget kielégítsék s vele adó- és pénzügyi követeléseiket megszavaztassák. Várakozásukban nem csalatkoztak, s az egyedül maradt katholikus többség, mint mondá, félre téve minden gyűlöletes vagy magánügyet s csak az ország megmaradására gondolva, pár napi tárgyalás után megalkotta az 55 czikkelyből álló törvénykönyvet. Ez is sok fontos közjogi határozatot tartalmaz. Arra kötelezi a királyt, hogy Magyarország ügyeit magyar tanácsában intézze, a portán magyar ügynököt tartson, a német katonaságot kivigye[1] s a mig itt van, a nádornak rendelje alá s saját költségén élelmezze. Több törvényczikk a nemesi felkelés rendezésére vonatkozik. Gyökeres újításokat az adott viszonyok közt természetesen eszközölni nem lehetett, de legalább világosan megállapíttatott a személyes fölkelés és katonaállítás kötelezettsége. A fölkelés vagy katonaadás kötelezettségét a törvény a társadalom minden rétegére kiterjeszté és pedig a következő módon: A főpapok, főurak és birtokos nemesek személyesen fölkelnek, az özvegyek, betegek és elaggottak birtokuk arányában helyettest küldenek; a kisebb javadalmzásu papok arányszerűen, a szabad királyi városok minden 20 polgári ház után egy gyalogot adnak, a kiváltságos községek, szabadosok, praedialisták, hajdú városok részt vesznek a fölkelésben, s a hódolatlan ráczok, egytelkesek, armalisták szintén személyesen fölkelnek. A kik katonát nem állítanak, az idegenek, kiknek az országban szőlejük vagy földjük van, a zsidók és anabaptisták, kereskedők, kalmárok, kupeczek, ser- és pálinkafőzők, molnárok, szénégetők, favágók, általában mindazok a nem nemesek, kik a portalis adózás keretén kivül állnak, taksát fizetnek a vármegye pénztárába, hogy katonát fogadjon. Ekképen az új törvény az ország összes lakosságát bevonta a honvédelmi szervezetbe; az egyik rész személyesen katonáskodott, a másik katonát vagy pénzt adott, melyen a katonaság eltartatott. Életbe vágó, nagy fontosságú reformról volt tehát szó. Csakhogy sem ez, sem a többi 1662-iki törvények nem léptek életbe soha. Azon czikkelyeket, melyek Magyarország önnállóságának tiszteletben tartására kötelezték, az udvar nem vette számba. A többiek s általában az egész törvénykönyvet a rendi társadalom útasította vissza. A protestánsok nem vevén részt a törvények megalkotásában, azokat semmiseknek, érvényteleneknek tekintették.

[1] Az országban ekkor 4800 lovas, 8971 gyalog, s még 40 század volt. Krones, Gesch. Oesterreichs, III.

Noha a nádor volt az egyetlen, aki a szakítást gátolni próbálta, a protestánsok haragjának első kitörése közvetlenül ő ellene irányult. Csakhamar azonban az ellenállás elvi alapokra helyezkedett s a tizenhárom felvidéki vármegyében összpontosult. A felvidék a hozott törvények végrehajtását kereken megtagadta, mert a pozsonyi gyűlést országgyűlésnek, végzéseit közkötelezőknek el nem ismerte. A törvényeket vissza is küldte a királynak, még pedig oly éles hangú üzenettel, hogy a követet, Szepessy Pált, a nádor fel sem bocsátotta Bécsbe. Az alsó-magyarországi vármegyék, noha ott a protestánsok befolyása már hanyatlóban volt, szintén nem mind fogadták el az új törvényeket. Többen visszaútasították, s ezt tette még Moson vármegye is, mi nagy feltünést keltett, mert főispánja maga a király volt.

Az 1662-iki törvények bejutottak ugyan a törvénytárba, de az életbe soha sem mentek át s soha sem hajtattak végre. Az országgyűlésből az ellentétek tusája áthelyeztetett magába az országba, minden egyes vármegyébe s valószinűleg már ekkor kitör a polgárháború, ha a török támadás sürgős veszélye más irányba nem tereli a küzdő felek figyelmét.

III. FEJEZET.

Az udvar és a magyarság. Zrinyi és Montecuccoli.

A közlélek az 1662-iki országgyűlés után végleg ketté vált s az ellentétek, melyek a következő félszázad megpróbáltatásait felidézték, már ekkor szertelenül kiélesedtek. Egyfelől az udvar s a hozzá szitó magyar egyházi és világi főurak, másfelől a protestáns tömegek s a katholikusok az a töredéke, mely a nemzeti eszmét föléje helyezte a vallás-kérdésnek, álltak szemben egymással. Ez ellentét élő kifejezésre jutott a korszak két kiváló szereplőjében: a magyar gróf Zrinyi Miklósban s az idegen, de a magyar ügyekre erős befolyást gyakorló gróf Montecuccoli Rajmondban. Egy-egy elv képviselője mindegyike, olyan elvé, mely már majdnem másfél század óta küzdött egymással hazánk történetében s mely ekkor senkiben sem elevenedett meg annyira, mint Zrinyiben, a magyarság és Montecuccoliban, az udvar legelső katonájában, legjobb hadvezérében. Jó és rossz tulajdonaiban, erényeiben és hibáiban mindakettő a nemzet és udvar közötti ellentétet képviselte s a személyes versengések, torzsalkodások és viták mögött, a könyvekben, melyeket irtak és a harczokban, melyeket vivtak, a mindinkább kibékíthetlenné váló két politikai elv személyesedett meg. Mindkettő egyaránt messze kimagaslott kortársai sorából. Zrinyi, nemzetének kedvencze, kinek hire világra szólott. Montecuccoli, a császári udvar bizalmasa, évek hosszú során át legfőbb katonai tanácsadója és hadvezére. Tehetség és jellem, tudás és érdem tekintetében az

egyik épen úgy egyedül állt korának magyar főúri társadalmában, mint a másik a császár udvarában.

Gróf Zrinyi Miklós.
(Hofmann egykorú metszete után.)

Mindketten előkelő származásuak, kik azonban hirüket, nevüket, tekintélyüket önmaguknak köszönték. Mindkettőben volt közérzés, nemes önzet-

lenség, lelkesedés, mindketten koruk műveltségének osztályosai. Sőt egyéniségükben sok a rokon vonás, mely közelebb hozhatta volna, a barátság kapcsaival fűzhette volna össze őket. De különböző talajból fakadtak, más légkörben, más szellemi világban nőttek fel. Az egyikben az udvar, a másikban a magyarság lelke, világnézlete testesült meg, a mi ösztönszerűleg ellenségekké tette őket, midőn még nem is ismerték egymást. Zrinyi, a ki tisztelni tudott minden érdemet, eleinte közeledni igyekezett Montecuccolihoz s levélben ajánlotta föl barátságát. De az olasz az udvar körében magába szívta mindazt a bizalmatlanságot, melyet ott a magyarok iránt tápláltak, nem merte a kinyújtott kezet elfogadni, hanem hivatlanoknak mutogatta a levelet, kik gúnyt űztek irójából s kinevették, hogy egy közlegényből lett tábornok kegyét hajhászsza. A tapintatlanság mélyen sértette Zrinyi büszke önérzetét s igy a két kiváló egyéniségben rejlő elvi ellentétekhez magánsérelmek járultak, melyek viszonyukat örökre megrontották. Személyes ellenségképen folytatták további pályájukat s habár egyaránt vitéz katonák, jeles irók, eszes államférfiak voltak, egymással rideg ellentétben álló eszményeket szolgáltak. Mindkettejük műveltsége közös forrásból, az olaszból táplálkozott. Montecuccoli olasz földön született (1609) s tizenhét éves korában lépett császári szolgálatba. Vitézsége, katonai tehetségei gyorsan a magasba emelték. De nemcsak a harczmezőn, hanem a bécsi udvarban is megállta helyét. Ép oly finom udvaroncz, mint derék katona volt. Hamar behatolt a császári politika szellemébe s fogékony lelkével mindinkább ő lett az udvar eszejárásának, gondolkodásának leghivebb képviselőjévé. A béke és háború műveiben, a csatatéren és diplomátiában ő valósitotta meg a leghivebben, legöntudatosabban a császári politikát. Valóságos tudós volt,[1] még pedig igazi mindentudó. Foglalkozott a versirástól kezdve az alchimiáig és cabbalistikáig mindennel, bölcseleti, orvosi, jogi, mennyiségtani, műszaki tanulmányokkal. De mint hivatásos katonát, különösen a hadtudományok érdekelték. A hadviselést magát tudományos alapokra fektette, tudományképen folytatta. Termékeny volt új eszmékben s sok olyat pendített meg, melyet csak a jelenkor valósított. Bámulatosan sokat irt. Műveiből sok megjelent ugyan, de nagyobb, állitólag legértékesebb részük még kéziratban hever.[2]

Mikor Magyarországgal közelebbi érintkezésbe jutott, a harczmezőn és az irodalmi foglalkozásban már megállapodott nézeteket szerzett, melyek tudományos meggyőződéssé csontosodtak benne. A császári sereg többi parancsnokai is inkább az elmélet emberének vagy államférfiúnak, mint tulajdonképeni katonának tartották s Souches tábornok azt mondotta róla, hogy hadi tudományát könyvből, nem pedig a harczmezőn tanulta.[3]

[1] Pauler Gyula, Zrinyi Miklós és Montecuccoli Rajmond. Budapesti Szemle, 1867. IX.
[2] Kiadatlan irodalmi hagyatékáról: Mitth. des Kriegsarchivs, 1897.
[3] Pufendorf svéd követ jelentése. Kiadta Helbig, id. m. 69.

Elméleteihez Magyarországban is makacsúl ragaszkodott, noha itt olyan viszonyokkal állt szemben, melyeket egyáltalán nem ismert. Itt a közigazgatási intézmények, a katonai anyag, a seregszervezet, a nép teherviselő képessége teljesen elütöttek a külföldiektől. De más volt maga az ellenség is, mint az, melylyel Montecuccoli a nyugat harczaiban megismerkedett. Mindazáltal nem e viszonyokhoz alkalmazta a maga tudományát, hanem vaskézzel akarta a viszonyokat a maga elméletéhez idomitani. Minthogy ez nem sikerült, mindinkább elkeseredett a magyarok iránt. Végűl az elkeseredést személyes összeütközések engesztelhetetlen gyűlöletté fokozták.[1] Érzéseit nem is titkolta s azzal indokolta, hogy a magyarok is engesztelhetetlenűl gyülölnek minden idegent. »A magyarok — irta 1662 márczius 8-ikán — a németek iránt olyan gyűlöletet táplálnak, hogy még azokat a magyarokat is gyűlölik, kik a németekhez hajlanak.« Ő benne magában nem volt semmi nemzeti érzés. Az olasz polgárosodás gyermeke volt ugyan s leginkább olaszul irt, de latinúl és francziáúl, sőt kivételesen spanyolúl és németűl is. Egyéniségének nincs nemzeti bélyege s a nemzeti eszmével szemben a császári eszmét képviselte. A császárság rideg egyházpolitikai és kényuralmi törekvései hatották át lelkét s Magyarország sajátos viszonyai iránt minden érzéket nélkülözött. Midőn Károlyi Lászlónak, a leghűbb királypártiak egyikének, a kormány felajánlotta (1670) a szatmári kapitányságot, Károlyi csak az esetre akarta elfogadni, ha gondoskodnak az őrség pontos fizetéséről s más egyébről, a mi kötelessége teljesítésének alapfeltétele volt. Károlyi irásba foglalta kivánságait s Bécsbe sietve, tisztelgett Montecuccolinál, hogy támogatását kérje. A mint Károlyi befejezte mondókáját, az olasz azt kérdezte tőle:

— Olvassa-e uraságod Julius Caesar történelmi művét?

Károlyit meglepte a különös kérdés. Őszintén megmondotta, hogy nem olvassa.

— Csak olvassa, — felelt az olasz, — abból megtanulhatja, hogy nem illik királyunknak feltételeket szabni.

Hasztalan tiltakozott a magyar[2] az ellen, mintha feltételeket szabna; hasztalan mondotta, hogy kivánságai épen ő felsége s a vár érdekét tartják szem előtt, Montecuccoli nem tudta megérteni. Két idegen világnézlet állt itt szemben egymással s Montecuccoli soha sem birt Magyarország sajátos viszonyaiba behatolni. Katona volt, a ki vak engedelmességet kivánt, hasztalan ütközött kivánsága törvénybe, jogba, tényleges viszonyokba. Elfogultsága annyira elvakította, hogy a jeles hadvezér épen a magyar harcztéren birt legkevésbbé babért aratni. Tétovázó, óvatos természetéhez járultak megrögzött előítéletei, melyek képtelenné tették rá,

[1] A magyarok iránt egyre fokozódó ellenszenvét Veltzé százados is elismeri, ki kézirati hagyatékát ismertette. L. Kriegsarchiv, 1897. 225.

[2] Károlyi följegyzése. Gr. Károlyi cs. okltára, IV. 485.

hogy belássa, hogy itt más az ellenség, mint az éjszaki és nyugoti országokban, hogy itt a vezér elszántsága, merészsége nélkülözhetetlen kelléke a sikernek. Az a hadtudományi elmélet, mely természetéből folyólag mind-

Montecuccoli Rajmund.
(Egykorú metszet után.)

inkább megcsontosodott benne, csaknem kizárta a lehetőséget, hogy Magyarországon diadalokat arasson. Ellenben annál hivebben juttatta kifejezésre az udvari politikát, mely azon elvben csúcsosodott, hogy Magyarországért

nem szükséges az ellenséggel megvivni s minden hadat az örökös tartományok védelmére kell megtartani. E politikának megfelelően Montecuccoli hadvezéri hivatását abban látta, hogy lehetőleg meg ne harczoljon, hanem inkább agyon manoevrirozza az ellenséget. Megfelelő körülmények közt ez az elv is jogosult lehet, de a magyar harcztéren, a török mozgékony, örökösen támadó hadviselése mellett, egyszerűen kizárta a sikert. 1661-ben a Kemény János megsegítésére indított műveletekben nyilt Montecuccolinak először alkalma elveit Magyarországban gyakorlatilag kipróbálni. Nagy várakozással néztek megjelenése elé, mely azonban keserű csalódást hozott. A hadsereg ellenséget nem látott, nagy része mégis tönkre ment, Erdély török uralom alá került, azon vármegyék, melyekben a német had átvonult s a hol téli szállást vett, pusztasággá lettek, s végűl maga Kemény is elesett. A megbotránkozás érzése zajosan tört ki a magyarokból, kik a hadjárat sikertelenségéért nem a minisztereket, kiknek parancsai szerint és szellemében járt el, hanem a császári vezért tették felelőssé. Gúnyosan, keserűen hangoztatták, hogy a magyar király végtére kihuzta kardját, de hadvezére nem az ellenséget ütötte le vele, hanem a segélyében bizó Kemény Jánost; hogy hadai elpusztították az ország nagy részét s úgy futott előlök a lakosság, mintha a tatár jönne s hogy meg sem ütközött az ellenséggel, de mégis szörnyű veszteségeket szenvedett. Mindezért a közvélemény, mely nem ismerte az udvari politika titkait, a vezért, Montecuccolit okolta, ki csakhamar tollat fogott, hogy tisztázza magát e vádak ellen. Az 1662-iki országgyűlés folyamán röpiratban[1] védte eljárását s kis munkáját nemcsak a magyarok közt terjesztette, hanem az idegen udvaroknak is megküldte. Noha a röpirat csak kéziratban keringett, sokan ismerték s nagyon megütköztek rajta, mert Montecuccoli, hogy magát tisztázza a magyar hadviselést tette birálat tárgyává. Lényegileg csak azt mondta róla, a mire a maga hadtani műveiben Zrinyi is útalt. De a mit ez nemzete felbuzdítására, okulására mondott, azt az olasz a magyarok befeketítésére s saját fölmagasztalására használta. Még ott is, a hol kénytelenségből elismerte, hogy baj történt, a magyarokat tette érte felelőssé, mi ép oly oktalan volt, mint az a törekvése, hogy lemossa erdélyi hadjáratáról a teljes kudarcz bélyegét. Montecuccoli e kis műve valóságos politikai programm. Gyűlöletet lehel Magyarország iránt s minthogy ez időtől fogva irójának befolyása a bécsi udvarban egyre fokozódott, volt alkalma érzéseit tettekben is nyilvánitania. Az udvar és a magyarság viszonyának teljes megrontásában s a következő évtizedek romboló küzdelmeiben nyer kifejezést Montecuccoli programmjának diadala. A magyar közvélemény ösztönszerűleg érezte e röpirat jelentőségét s Zrinyi Miklós, ki személyére való czélzásokat is olvasott ki belőle, nyomban megadta reá a megfelelő választ. Czáfoló röpiratot irt s azt kérdezte Monte-

[1] Kiadta latinúl, Zrinyi válaszával, Kanyaró Ferencz: Tört. Tár, 1887. Mindkét irat latinúl és magyarúl: Hadt. Közl. 1890.

cuccolitól: »Mondd meg, mi a haszna Magyarországnak hadjáratodból?« Szemére vetette, hogy egy viruló sereget adtak kezére s ő azt tönkre tette; hogy hadjáratában elpusztult mindenki, Kemény, az ország, a hadsereg, de magának a fővezérnek semmi baja sem esett. »Add vissza — folytatta keserűen — a boldogságot, jóllétet, melyet seregeddel kizavartál. Nem azt tetted, a mit Regulus tanácsolt: »Ha rövid a kardod, told meg egy lépéssel.« Utalt reá, hogy a jó hadvezérnek fel kellett volna Kemény fegyelmezetlen magyarjait villanyoznia, módot kellett volna nekik nyujtania, hogy akár bátorságukról, akár gyávaságukról bizonyságot tehessenek. De a vezér harczra sem adott nekik alkalmat. Nincs tehát joga őket kárhoztatni s a saját hibáiért reájuk hárítani a felelősséget. Nem a sereg, hanem egyedül a vezér bizonyította be, hogy, legalább magyar földön, babért képtelen aratni s igy nem is való a magyar harcztérre.

E kárhoztató itélet kimondására a jogot Zrinyi Miklós évek hosszú során át a trónnak és a hazának a harczmezőn, a közéletben, az irodalomban fegyverrel és tollal tett hosszú és dicsőséges szolgálatával szerzé meg. Sem tudásban, sem érdemben nem volt méltatlan ellenfeléhez. Egész Európában ismerték nevét, itthon pedig ő volt az egyetlen, kire bizalommal, reménynyel tekintettek a pártokra, rendekre, felekezetekre tépett magyarság tömegei.

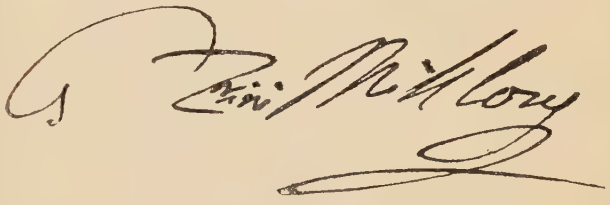

Zrinyi Miklós aláirása.

Mint Jupiter villog több csillagok között,
Avagy hyacinthus szép virágok között.
Igy Zrinyi tündöklék nagy főurak között.[1]

»Igen tudós, vitéz, nagy tanácsu, nemzetéhez buzgó, vallásában nem babonás, képmutató és üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az olyanokat s az igazmondókat szerető, részeget, hazugot, falánkot gyűlölő, nagy és szép termetű, lelkű és ábrázatú«[2] férfi volt. Igaz ember volt, tiszta fejjel, meleg szivvel, nem ment az ember nagy és apró, nemes és alacsony szenvedélyeitől; heves, lobbanékony természet, mely a parancsoláshoz, nem pedig az engedelmességhez szokott. De senki sem szerette hazáját forróbban nála, senkiben sem keltettek nemzete szenvedései olyan sajgó fájdalmat, mint az ő finom idegzetű lelkében s senki nem gondolkodott, töprenkedett, fáradozott annyit e szenvedések orvoslásán, mint ő. »Magyar vitézeknek földben temetett csontjai s azok nagy lelkének

[1] Egykorú ének. Thaly, Vitézi Énekek, I. 190.
[2] Bethlen Miklós önéletleirása, I. 326.

umbrái (árnyai) — nem hadnak nékem aludnom, mikor kivánnám, sem henyélnem, mikor kivánnám is.« Élete nagy részét hadakozásban töltötte. Mióta kardot forgathatott, öccsével Péterrel a határszélen fekvő birtokaik védelmében folyton kisebb-nagyobb harczokat vivott a törökkel. A két testvér hol védekezett, hol támadt, de sohasem pihent. Mindazáltal Miklós nagy lelkét ez a foglalkozás nem töltötte be. Katonai kalandjai zajában, csöndes magányában, családja körében magasabb eszmények foglalkoztatták. Pusztuló nemzete talpra állításán, országa régi hatalmának fölújításán töprengett szakadatlanul, mint másfél század multán nagy lelki rokona, gróf Széchenyi István. Szive égett a tettvágytól, a nagy eszméktől, melyeket a magyar történelem s a müvelt világ irodalma tanulmányozásával igyekezett tisztázni s a valósításra alkalmasakká tenni. Noha életének java része a harczok szakadatlan lánczolata, szakadatlanúl tanult és olvasott is, hogy kora müveltségének teljes birtokába jusson. Kardja és tolla egyaránt nem pihent soha s mindkettő ugyanazt a czélt, hazáját szolgálta.

Korának összes bajait és nyomoruságát, nemzete minden szenvedését átérezte, s erőteljes, néha megrendítő szavakban fejezte ki. »Vizek, hogy nem zugtok! Magyar földünkben s annak sok templomaiban feküvő régi szent jámborok s maradéktokat szerető, istenfélő eleink, hogy fel nem támadtok s hogy nem dorgáljátok meg mostani lakosait országunknak« — kiáltja a tespedésbe merült társadalomnak. Nagy nemzeti reformot sürget és pedig a társadalom minden részére kiterjedőt. A munkát a legfelső körökben akarja kezdeni. »Reformáljuk magunkat elsőben, a kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat.« Nemzetét fölébreszteni, tettre buzdítni, talpra állítani volt minden cselekvésének rugója. Magánlevelei, költői és hadtudományi müvei mind erre irányultak. »Óh én édes grófom, édes öcsém uram — irta egyik barátjának,[1] — mely igen vész hazánk, nemzetünk! Láthatod-e ezt száraz szemmel és megnyughatik-e lelked rajta, hogy semmit ne cselekedjél.« Néha maga is borongó pillantással, rettegve néz a jövő elé. »Ugy látom, — kesereg ilyenkor — minden veszély összeesküdött megnyomorodott hazánkra és nemzetünkre, és nem hiszem, hogy sokáig lett volna egy nemzetnek is úgy minden reménységén kivül való ügye, mint minekünk vagyon.« Várta tehát, »ennek a nagy sententiának executióját, melyet a fátum reánk kimondott«. De »nagy szivvel« várta. »Bizony dolog, minden szerencsétlenségeknél feljebb való az, hogy lássa ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét.« De ha már veszni kell, azt akarta, hogy minden jó magyar azon legyen, hogy »a mi veszedelmünk is ne essék az ellenség romlása nélkül«.

De Zrinyi nem a tespedés embere volt s a hazafias fájdalom, az elkedvetlenedés csak pillanatokig birt túlsulyra vergődni nagyra törő lelkében. Fokozatosan fejlődött ő is. Eleinte inkább csak kesergett, panasz-

[1] Századok, 1872. 558.

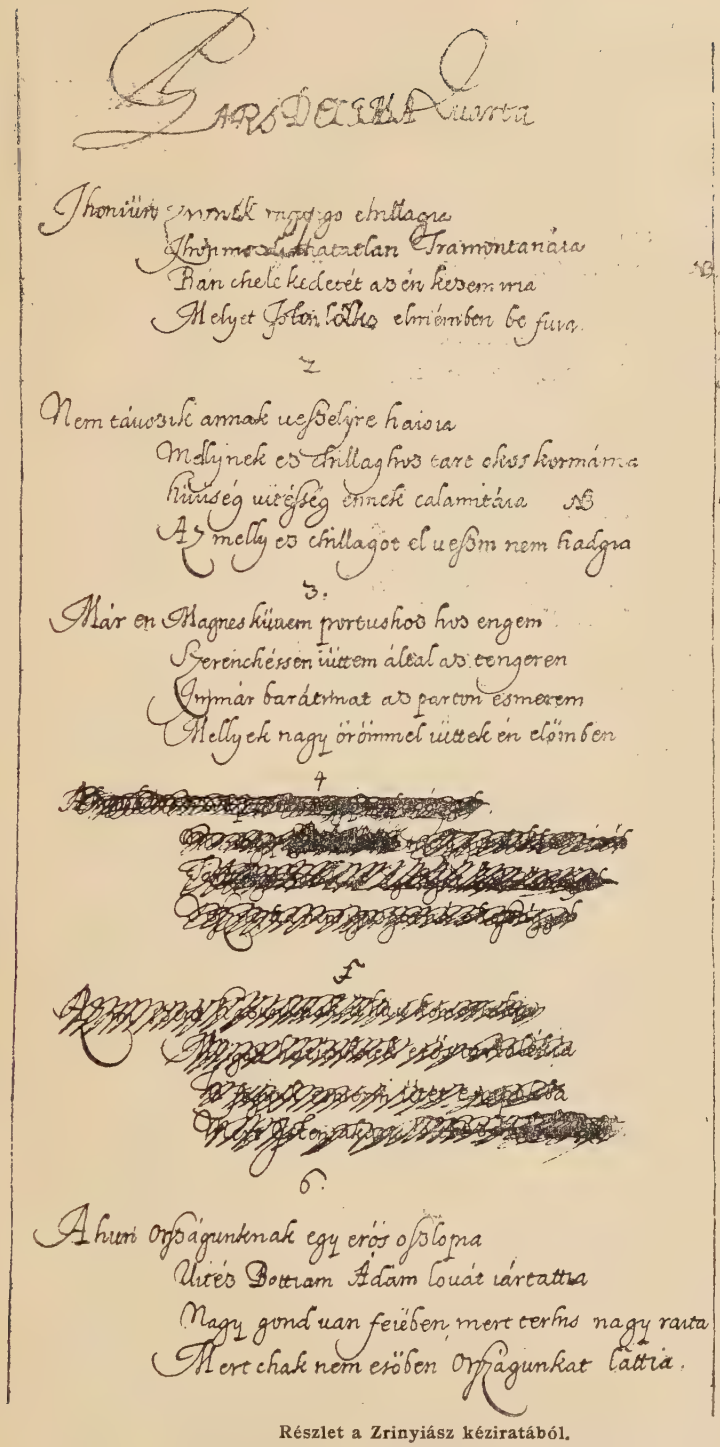

Részlet a Zrinyiász kéziratából.
(A kézirat eredetije a zágrábi egyetem könyvtárában.)

kodott az ország sorsán s javaslatai, melyeket a bajok orvoslására tett, még nagyon általános keretben mozogtak. De látköre mindinkább bővült, nézetei tisztultak s végül egész világosan megismerte a nemzet menekülésének útját. Mindinkább belátott az udvari politika titkaiba s a tapasztalás meggyőzte, hogy Bécs a magyar nemzetet a török uralom alól, melyet minden baj főkútfejének tartott, fölszabadítani nem akarja. Ő maga megrajzolta Mátyás királyban annak az uralkodónak a képét, a kire az országnak szüksége lenne, hogy a török jármot lerázhassa. Családja hagyományai, a saját örökös harczai a török engesztelhetetlen gyülölőjévé tették. Ez uralom alól kellett szabadulnia a nemzetnek, hogy a végromlástól meneküljön. De a tapasztalás meggyőzte, hogy e téren semmit sem remélhetni az udvartól, mely a magyarsággal csak az örökös tartományokat védelmezteti. Pedig »ha nem igyekezik oltalmunkra — kiált föl — mire való nekünk a király?« Mint az egész közvélemény, akképen Zrinyi is mindinkább elfordult az udvartól s másutt kereste az orvoslás eszközeit. De nem idegenben. Sokkal jobban ismerte a világtörténelmet s a nemzetközi viszonyokat, semhogy másoktól várta volna Magyarország megmentését. Mint realpolitikus általában nem hitt ily segély lehetőségében, sőt az esetre sem várt tőle jót, ha csoda módra bekövetkeznék, mert legfölebb azt eredményezné, hogy az ország a töröktöl más idegen uralommal cserélné föl. A győztes idegenek ujra »csak eltapodnák nemzetünket és eltörlenék, rabságra vetnék«. Igy érlelődött meg benne a meggyőződés, hogy önállóságát, szabadságát a magyarság csak önerejéből szerezheti vissza. Zrinyi rendületlen bizalommal volt nemzete iránt s a szörnyü csapások után is elegendőnek tartotta erejét a felszabadulás nagy munkájához. Csak szervezni kell ez erőt, csak egyesíteni kell a szétfoszlott magyarságot, hogy ismét nagy és virágzó lehessen. Az önsegélyt s annak lehetővé tételére a nemzet lelki egyesítését hirdette Zrinyi apostoli buzgalommal, irói és társadalmi tevékenységében. Müvei közül csak hősköltemény, az Adriai tengernek sirénája, a Zrinyiás jelent ugyan meg ez időben nyomtatásban, de kézíratban mind elterjedtek, s irójuk eszméi nem maradtak asztala fiókjába zárva. Barátai, előkelőbb kortársai ismerték azokat a hatalmas harczi szózatokat, melyek lánglelke egész hevével tettre, munkára, önsegélyre buzdították a magyart, melyek világosan megjelölték a nemzeti politika végczéljait s a valósításukra alkalmas eszközöket. Szervezni a nemzetben felhalmozott anyagi erőt és szellemi tőkét, reformálni a honvédelmi szervezetet, magyar nemzeti hadsereget alakítani s abba a nép minden rétegét bevonni, helyet adni benne a társadalom összes elemeinek — ez politikai programja, melytől a szabadulást várja. Azokat az eszményeket, melyeket a közvélemény akkor Magyarország állami önállóságáról táplált, valóban csak úgy lehetett valósitani, ha maga töri meg a török hatalmat s e czélra magyar vezérek, magyar tisztek alatt kellően fölszerelt állandó nemzeti hadsereget alkot. Zrinyi részletesen kifejté reformtervét s megjelölé mindazokat az

erkölcsi és anyagi, pénzügyi és katonai forrásokat, melyekből a nagy alkotásnak állandóan táplálkoznia kell. Nem akarta ugyan érinteni a rendiség uralkodó rendszerét: mindazáltal demokratikus, a rendi korlátokat áttörő eszméket hirdetett, melyek valósítása az egységes magyar nemzet megalakulásának útját egyengette volna. Fölveti a közteherviselés eszméjét s azt akarja, hogy a nemesség a nemzeti hadseregre fordítsa jövedelmei egy részét. Van érzéke az érdem, a tehetség, a tudomány iránt s a nemzeti reformban megfelelő szerephez igyekszik azokat segíteni. A születést magát nem tekinti jogczímnek a tiszti állásokra. Nézete szerint jobb értelmes szegény legényekből alakítani meg a tiszti kart, »hogysem a nemeseket és gazdagokat arra választani, kikben azonban sem vitézségek, sem okosságok annyira való nincsen«. Még kevésbbé bántja vallásos elfogultság, s nemes lelke a türelmességet hirdeti azokkal szemben, kik a vallás lobogója alatt a legalacsonyabb szenvedélyeket uszították a más felekezetűekre. Zrinyi nem azt kereste honfitársaiban, ami elválasztja, hanem azt, ami egyesítheti erejüket a közügy javára. Maga istenes életű, buzgó és tiszta hitű katholikus volt. De épen a saját hitéhez való rendületlen hűség késztette rá, hogy másoknak hasonló jogát elismerje, érte szót emeljen, a lelkiismereten való erőszaktételt minden alkalommal kárhoztassa. Egy zászló alá akarta a haza minden lakosát gyűjteni, hogy saját erejével mentse meg magát a kettős veszedelem ellen, mert élete gyökerein rágódik. A török mellett ott volt az idegen, a bécsi uralom, melyet nem kevésbbé tartott kártékonynak, mint amazt. Meg volt győződve, hogy nem a mohácsi vész, hanem csupán az, hogy akkor idegen uralkodóházhoz fűzték sorsát, rontotta meg Magyarországot. Azért vesztek el végházai, területének legnagyobb része, s azért nem bir boldogulni ma sem. Az idegenek egyenesen kívánják további romlását, hogy végkép elnyomhassák. E nézeteit s egyszersmind rendületlen hitét egy jobb jövő iránt hirdette lelkesen, néha szivig ható keserű szenvedélyességgel. Azok az eszmék testesültek meg benne, melyek az akkori emberöltőt többé-kevésbbé öntudatosan áthatották. A török elleni fékezhetetlen harczvágy, vele párhuzamosan a végletekig fokozott bizalmatlanság az udvar iránt, uralkodnak a közvéleményen. Bécsben ismerték ez érzéseket s azzal a bizalmatlansággal, azzal az ellenszenvvel mely Montecuccoliban, az udvar legkiválóbb képességű egyénisegében testesedett meg, kisérték Zrinyi s a magyarok törekvéseit. A mily buzgón hirdette itt Zrinyi egyrészt a türelmesség igéit, másrészt a török elleni örök háború eszméit, olyan buzgón támogatták ott a vallás-viszály elmérgesedésére irányuló törekvéseket s igyekeztek a szultántól a béke fentartását megvásárolni.

Bécsben a két Zrinyi-testvérben soha sem biztak teljesen s még a harcztéren tett szolgálataik sem találtak elismerésre. Az örökös küzdelmek, melyeket a széleken a törökkel folytattak, európai hirnévre juttatták őket, ellenben az udvarnál visszatetszést keltettek, mert veszélyeztették békepolitikáját. Másrészt az irigy és kapzsi német kapitányok, kiket a hadi

tanács a végvidéki várakba küldött, örökösen áskálódtak, vádaskodtak a Zrinyiek ellen, kik garázdálkodásaikat, a köznépen elkövetett zsarolásaikat nem akarták türni. Miklóst a báni állásban nem mellőzhették ugyan, de Pétert ismételve megfosztották katonai méltóságaitól. Elkeseredésében Péter már az ötvenes években érintkezésbe lépett Velenczével, sőt, mint hireszlelték, a törökkel is. A jól szervezett császári diplomatia hamar értesült e dolgokról s a Zrinyiek, első sorban Miklós, kit Péter tetteiért is felelőssé tettek s kitől tekintélye és lángesze mellett természetesen leginkább féltek, hamar gyanuba kerültek. Tehetségeihez, katonai képességeihez, érdemeihez méltó hatáskörre hasztalan várakozott tehát. Már akkor önmagára gondolhatott, midőn dicső őséről, a szigetvári vértanuról, e sorokat irta:

Bizol-e németben te okos horvát bán,
Német, mely tégedet a föld alatt kiván
Lenni.

A mellőzés, a személyes sérelem kétségkivül reá épp úgy befolyással voltak, mint Montecuccolira. A mint személyes elkeseredése fokozódott, akképen az a reménye, hogy az udvar megmentheti Magyarországot, egyre fogyott. Annál inkább nemzetéhez fordult tehát s egymás után irta tettre, önsegélyre, a honvédelem újjászervezésére irányuló szózatait a közvéleményhez. Már nagy eposza sok tekintetben politikai iránymű s ugyanazon czélnak szolgál, mint egész írói tevékenysége. A dicső mult visszavarázslásával buzdítja harczra a kortársakat. De sem ez, noha nyomtatásban megjelent, sem a csupán kézirati másolatokban keringő prózai munkák nem birták a nemzetet a reform útjára terelni. A főúri társadalomban Zrinyinek általában kevés jó embere akadt s a besugók nem egyszer megrontották viszonyát még a nádorral is, ki tehetségeinek és érdemeinek igaz tisztelője volt, kinek nejéhez a közeli vérrokonság kapcsa fűzte. A többi urak irigykedve nézték fokozódó népszerűségét s közönyösen, némelyek ellenszenvesen álltak ama férfiuval szemben, a ki annyira kimagaslott közülük s a ki elvekért küzdött, mig ők maguk csak előmenetelökkel, vagyonuk gyarapításával törődtek. Zrinyi népszerűsége nem a társadalom felső rétegeiben, hanem a tömegekben, a közép- és kisbirtokos nemességben, az értelmiségben terjedt el. Ezek önösség, irigység nélkül csodálták hősi tetteit a harczmezőn, törekvéseit a politika terén. Zrinyi az ő érzéseiknek, örömüknek és bánatuknak, szenvedéseiknek és reményeiknek adott kifejezést. De még e körökben sem olyan módon nyilvánult befolyása, mint a közügy érdeke kivánta volna. Áldották, csodálták, istenitették, de tettre nem buzdultak. Elismerték vezérüknek, apostoluknak, de a vezérnek nem volt hadserege, az apostolnak nem voltak áldozatkész hivei. Zrinyi előtt ez sem maradt titok s ki-kitört belőle az elkeseredés. Csakhogy az ő nagy lelke mindig új meg új cselekvésre buzdult. Elejétől kezdve tudta, hogy nem pennával, hanem karddal fogja nevét a halhatatlanság könyvébe beirni s ha müveivel hatni nem birt, tudatosan olyan tettre szánta el magát, mely messze menő katonai és politikai következményekre vezetett.

IV. FEJEZET.

Zrinyi-Újvár. Az 1663-iki hadjárat.

1661 tavaszán Zrinyi Miklós egy új várat épitett, melyet Zrinyi-Újvárnak nevezett. A várépités eszméjét tulajdonképen a töröktől kölcsönzé. A kanizsai pasa épen ő ellene akarta magát és területét egy új erőd épitése útján biztosítani, s 1661 májusban vagy 2000 főnyi haddal megjelent a határszélen, hogy a terepet megvizsgálja. Ki is jelölte azt a halmot, melyen az új várat építtetni akarta. Ha szándékát valósíthatja, az új vár örökösen veszélyeztette volna nemcsak a Muraközt, hanem mindazt, a mi Szlavoniából s a Dráva-Száva közéből még a király kezén volt.[1] Zrinyi éber szemmel kisérte a török minden mozdulatát s idején értesült e szándékról. Megelőzte. Maga épitett várat a régi Kecskevár helyén, a török határ közvetlen közelében, de még a saját jószágán, vagyis királyi földön. Sietnie kellett az épitéssel s hogy példát adjon, maga ásót, kapát fogott, s időnkint ott dolgozott munkásai sorában.

Zrinyinek oly rögtönözve kellett határoznia, hogy az épitésre előzetesen, mint a törvény rendelte, a királytól engedélyt nem kérhetett. De utólag jelentést tett az ügyről s eljárása jóváhagyását sürgette. Portia herczeg nagyon megijedt, s az épitést »csaknem rupturára (a törökkel való szakitásra) való alkalmatosságnak« találta. Zrinyi azonban nem tágított; kért, könyörgött, fenyegetődzött, s »Isten birószéke elé rettenetes itéletre« idézte[2] mindazokat, kik új vára megtartásában gátolni akarnák. De aligha boldogul, ha egy más körülmény nyomatékot nem ad kérelmeinek. Az akkori két vezérlő miniszternek, Portia és Auersperg herczegeknek nagy jószágaik voltak Ausztria déli tartományaiban, főleg Friaulban, melyekhez a török horvát-szlavon földön át könnyen hozzá férhetett, s melyeket régebben ez úton pusztitani is szokott. Most ezt a harczias Zrinyi testvérek gátolták, kik hősiesen védve a szlavon végeket és a Muraközt, elzárták a török útját az osztrák délvidéktől. A két főminiszter, a ki több buzgalommal szolgálta magánérdekeit, mint a császári politikát, ennek következtében jobban megbecsülte a Zrinyieket, mint Montecuccoli vagy Lobkowitz. Ez esetben is, mihelyt megértették, hogy Zrinyi-Újvár közvetve az ő javaik oltalmára szolgál, bármennyire óhajtották a török béke fentartását, Zrinyit végül még sem gátolták, sőt egyenesen támogatták az épitésben.[3]

A hevenyében készült vár természetesen kisszerű volt. Sem terjedelme, sem bástyái és felszerelése nem emelték ki a harmadrangú határerődök

[1] Az okokat, melyek Újvár épitésére birták, Zrinyi július 5-iki levelében hosszasan kifejti. Közli Kanyaró Ferencz: Tört. Tár, 1888. 605—08.

[2] Pauler Gyula: Századok, 1867. 18.

[3] Vitnyédy István ez időbeli lev. id. h.

közül. Ahhoz, hogy nagy, az erődítés akkori kívánalmainak megfelelő várat építsen, pénze sem volt Zrinyinek, ki az összes költséget a saját zsebéből fedezte. De ily várra szükség sem volt e vidéken s Zrinyi-Újvár olyan állapotban, minőbe építője szerény anyagi erejével helyezte, teljesen megfelelt hivatásának. Ez abból állt, hogy az ellenséges portyázásokat távol tartsa a Muraköztől. Fontossága már építés közben kitünt, mert a munkák biztosítására rendelt őrség alig egy-két hét alatt ötvennél több kóborló törököt fogdosott össze. Messze föld lakóira valóságos áldás lett az erőd s Zrinyi egyre jobban gyönyörködött közhasznú alkotásában, mely csakhamar teljesen összenőtt szivével. Elejétől fogva kész volt utolsó csepp vérét áldozni a vár védelmében s folyton várta a kanizsai török fegyveres táma-

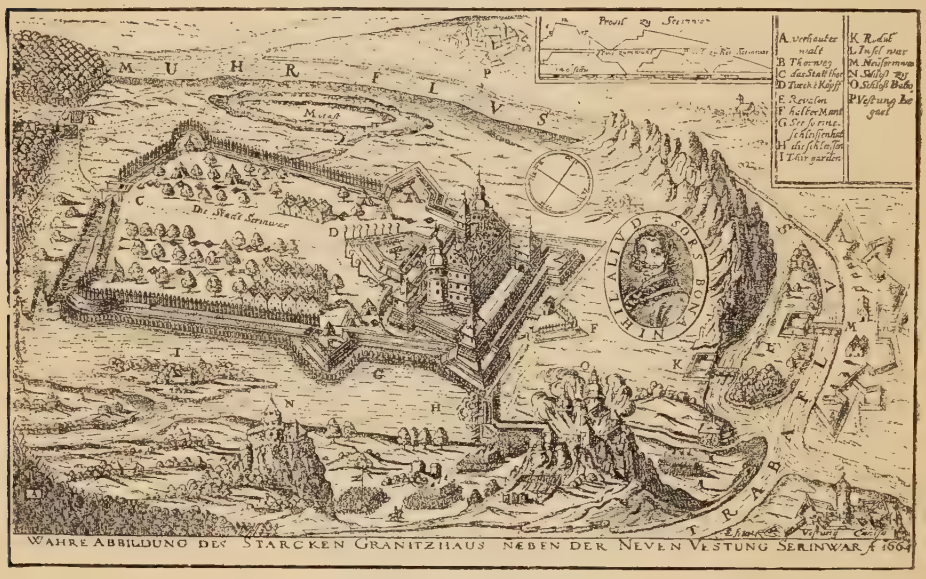

Zrinyi-Újvár.
(Ortelius egykorú metszete után.)

dását. A pasa azonban nem mert Zrinyivel kikötni, hanem a nagyvezérnél emelt panaszt. Azt állította, hogy a vár a fennálló békeszerződés ellenére, még pedig hódolt földön épült. A porta magáévá tette e felfogást s a vár lebontását szorgalmazta. Ezzel a kis Zrinyi-Újvár nemzetközi diplomátiai alkudozások tárgya lett s lényeges befolyást gyakorolt a háború és béke függőben levő ügyének eldöntésére. Vele új kérdés merült fel, mely még inkább összebonyolította a helyzetet. Igy Zrinyi a legnagyobb mértékben elősegítette az udvar békepolitikájának meghiusulását s az új háború felidézését, melytől a magyarság a türhetetlen belviszonyoktól való megmentését várta. Immár öt év óta nyakán ült a német s pusztította szakadatlanúl. A vallásüldözés egyre nagyobb mértékben folyt, a török meg örökösen terjeszkedett és hódoltatta a széleket s az országot a valóságos háború

sem dönthette volna nagyobb inségbe. A közvélemény igazi háborút óhajtott tehát s azt hitte, hogy olyan zivatar lesz, mely megtisztítja a közélet romlott légkörét s halomra dönti a türhetetlen viszonyokat. Ezzel szemben az udvar minden igyekezetét a béke fentartására összpontosította. De a higvelejű miniszterek e törekvésükben sem voltak következetesek s az erdélyi várak megszállásával a portát a legnagyobb mértékben bizalmatlanná tették szándékaik őszintesége iránt.

A török politika vezető eszméje évek hosszú során át a velenczei háború sikeres befejezése volt. Köprili Mohamed nagyvezér tapasztalva, hogy a tengeren nem boldogul, Dalmácziában akarta a döntő csapást az ellenségre mérni. A szárazföldi támadást sürgette maga a hadsereg is, melyet a nagyvezér eleinte hajóra ültetett, hol a szokatlan harczban ezer meg ezer jó katona pusztult el. Köprili Mohamed csakhamar maga belátta, hogy a tengeren kárba vész minden igyekezete. Minden tavaszszal megtette tehát az előkészületeket a Dalmáczia elleni támadáshoz s épen azért keseredett el Erdély iránt, hogy az ott folyton megújuló mozgalmak egyre gátolták szándéka valósításában. Kezdettől fogva az a gyanu élt benne, hogy e mozgalmakat Bécsből szítják s midőn 1661-ben az udvar nyiltan Kemény mellett foglalt állást, a nagyvezér egyszerre megváltoztatta politikáját.

Eddig békét akart a császárral, hogy Velenczét megfenyíthesse. Most azonban tanácsosabbnak tartotta a császár elleni háborút, kevésbbé azért, hogy Magyarországban hódításokat tegyen, mint inkább azért, hogy győzelmével Velenczét megfélemlítse, megpuhítsa.

Belpolitikai szempontok szintén háborúra ösztönözték. A janicsárok 1657 óta Konstantinápolyban négy izben fellázadtak és türhetetlenné tették a szultánnak a fővárosban való tartózkodást. Hogy a fékezhetetlen soldatescát másutt foglalkoztassa, egykorúak[1] szerint egyenesen azért, hogy a háborúban elpusztuljanak, a nagyvezér már 1661-ben elhatározta a hadüzenetet. Csakhogy nehéz betegségbe esett, melyből föl sem épült többé. De még tiz nappal halála előtt magához kérte Reninger császári követet s tudtára adta, hogy a német beavatkozást Erdély ügyeibe nem tűrheti. A kihallgatáson jelen volt a holtbeteg nagyvezér fia és csakhamar utóda, Köprilizáde Ahmed is. Ahmed még csak valami 26 éves volt, mikor 1661 novemberben atyja halálával nagyvezér lett. Atyja, ki maga irni-olvasni sem tudott, a nagy tehetségű ifjút kitünő nevelésben részesítette s korán megismertette az uralkodás mesterségével s a kormánygépezet működésével. Atyja eszméinek hű letéteményese lett s első sorban a bécsi udvar irányában folytatta politikáját, de mint ifjú több erélylyel, még nagyobb ridegséggel. Őt kétségkivül személyes dicsvágy is ösztönzé a háborúra. Olyan fiatalon lett nagyvezér, hogy rászorult a katonai babérra s győzelmes had-

[1] Rycaut, L'état présent de l'empire Ottomane.

járatra volt szüksége, hogy tekintélyét fokozza, állását szilárdítsa. A nagyvezérváltozás tehát úgyszólván önmagától felidézte a háborút s a portáról Bécsbe érkező összes jelentések kétségtelenné tették, hogy ott a hadi párt kerekedett felül.

De Bécsben nem vették komolyan e jelentéseket. Békét óhajtottak, békét minden áron s kizártnak tartották megzavarását. Minthogy a végszükség esetén a porta minden kívánságát teljesíteni akarták, nem hittek a szakításban s nem is tettek katonai készülődéseket. Csakhogy a bécsi miniszterek készek voltak ugyan mindent megadni, de régi, kicsinyes taktikájuknak megfelelően húzták, halasztották a döntést, s apró fogásokkal próbáltak időt nyerni. A nagyvezér számos, kevésbbé lényeges kívánság mellett két főfeltételhez kötötte a béke fentartását. Még 1662-ben kijelentette Reninger császári követnek, vigyék ki a német őrséget Erdélyből s bontsák le a Kanizsa közelében emelt várat, különben megvivja és törökkel rakja meg. Az udvar kész volt mindezt megtenni, de nem akkor, mikor a török ennyivel is megelégedett. Az elesett Kemény János fiát és hiveit nem támogatta ugyan tovább, Zrinyi-Újvár épitését meg azzal mentegette, hogy török részről a béke idején nem egy, hanem 83 erődöt emeltek a végeken. A jog szempontjában az udvarnak igaza volt, de mivel semmi esetre sem akarta jogát karddal oltalmazni, a béke érdekében már ekkor el kellett volna fogadnia a török feltételeit. Reninger jelentette is haza, hogy komoly háborútól lehet tartani[1] s a szultán 200,000 emberrel készül Magyarországba. Előbb Váradot látogatja meg, melyről azt mondották neki, hogy Konstantinápolyon kivül nincs oly erős vára. Azután Bécs ellen vezeti hadait.[2] Juliusban Reninger új kiegyezési tervezetet kapott, melylyel a portán sokat foglalkoztak. De a nagyvezér immár újabb követeléseket emelt; nem akarta Erdély szabad fejedelemválasztó jogát elismerni; másrészt Rákóczi egykori birtokaiból Székelyhid s a hajdúság átengedését kivánta. A magyarországi pasák jelentései folyton újabb igények emelésére nógatták s még Kállóra és Károlyra, mint régóta a törökök hódoló helyekre is felhivták figyelmét. A határszéli pasákat a bécsi kormány habozása, gyámoltalansága egyre elbizakodottabbakká tette s fennen hirdették, hogy nem félnek a császártól, a ki Váradot sem birta megvédelmezni.

E közben az udvarban végleg felülkerekedett a békepárt, s Beris udvari kamarai tanácsos a portára küldetett, hogy Reninger törekvéseit támogassa. De a nagyvezér szóba sem akart vele állani, hanem Temesvárra, Ali pasához utasította. Ott azonban a pasa azzal fogadta, menjen Konstantinápolyba vagy akárhová, csak nála ne alkalmatlankodjék. November végén az udvar báró Goest szintén Temesvárra küldé. A pasa egy ideig vele sem akart tárgyalni. Később azonban talán csengő érvek-

[1] 1662 április 28-iki jelentése. Török-Magyar Tört. Emlékek, V. 52—56.
[2] 1662 április 30-iki jelentés Hormuzakinál, id. m. V. 62—63.

nek engedve, megkezdte az alkudozásokat s Bécsben végre csakugyan komoly engedményekre határozták el magukat. Készek voltak a török minden kívánságát teljesíteni, az erdélyi várakat kiüríteni, Zrinyi-Újvárt lebontani.[1] Októberben Zrinyit Bécsbe idézték, s rá akarták venni, bontsa le maga kedves vára erődítményeit. De Zrinyi vonakodott a kívánságot teljesíteni, mire a miniszterek tudtára adták, hogy egyszerűen kiszolgáltatják a töröknek. Az volt a tervük, hogy megkötik a nagyvezérrel a békét s elrendelik Zrinyi-Újvár lebontását. Ha Zrinyi nem engedelmeskedik, viselje vonakodása következményeit maga. Már előbb kijelentették Ali pasának, hogy a mit Zrinyi tesz, arról a német császár semmit sem tud és tudni nem is akar.[2] Most még tovább mentek s úgy okoskodtak, hogy ha a kötendő béke azon határozatát, mely Újvár lebontását elrendeli, Zrinyi végrehajtani vonakodnék, hajtsa azt végre a török fegyveres erővel, vagyis pusztítsa el a várat s az udvar nem fogja akadályozni.

Goes és Beris Ali pasával Temesvárt csakugyan megkötötték 1663 elején az új békeszerződést. Ekkor azonban az udvar meghunyászkodása már idejét multa s czélt tévesztett. A császári kormány félelme a háborútól annyira nyilvánvalóvá lett, hogy a nagyvezérben az a meggyőződés támadt, hogy a császár egyáltalán nem képes háborút viselni.[3] A temesvári egyezséget nem hagyta tehát helyben. Nem akarta az alkalmat elszalasztani s már 1662 őszén végkép meghozta elhatározását, melyből titkot sem csinált, mert novemberben értesítette Apafyt, hogy »kikeletkor nekünk is útunk leszen arra felé.«[4] Reninger tisztában is volt a helyzettel. Látta, hogy a béketárgyalások megkéstek s folyvást jelentette Bécsbe a török nagy arányú készülődéseit, valamint azt, hogy a háború kikerülhetetlen.

De Bécsben békét akartak s annyira biztak fentartásában, hogy épen ez időben leszállították a hadsereg létszámát s kivitték a Magyarországban levő német katonaság egy részét. Mikor 1663-ban a nagyvezér hadaival már Belgrádban táborozott, a csekély hadseregből további öt ezredet engedtek át a spanyol királynak s küldtek Olaszországba. Még akkor sem hittek a háborúban, mert készek voltak a nagyvezér kívánságait teljesíteni, de arra nem számítottak, hogy Ahmed pasa egészen új követelésekkel állhat elő. Pedig természetes volt, hogy más áron kínálta a békét akkor, mikor még Konstantinápolyban vagy Drinápolyban állt, mint akkor, midőn rengeteg hadaival már Belgrádig jutott. Bécsben ama hitben ringatták magukat, hogy a nagyvezér csak a békefeltételek biztosítása czéljából vonul Belgrádba, a mint tényleg hire járt, hogy a török nem a császár, hanem egyedül Zrinyi és Újvár ellen készül s a nagyvezér személyesen megy a vár megvivására, vagy legalább nagy sereget küld ellene. Mivel pedig

[1] 1662 október 22-iki egyezménytervezet. Hormuzaki, id. m. IX.
[2] Ali Pasa 1662 május 24-iki levele. Theiner, Vet. Mon. Slav. Merid. II. 164.
[3] Sagredo velenczei követ 1665-iki jelentése. Fiedler, Fontes R. Aust. XXVII. 104.
[4] Török-Magyar Tört. Emlékek, VI. 79.

Bécsben Zrinyivel és várával többé nem törődtek, nemcsak nem készültek a háborúra, hanem 1663 tavaszán is folyton csökkentették a rendelkezésre álló hadsereget, mert bizton remélték »a békesség megvételét mint pénzzel, mind darabjával országunknak a legméltatlanabb feltételek alatt is« mint az éles eszű Vitnyédy májusban mondotta. Ellenben a nagyvezér komoly háborút tervezett s nézeteiben osztozott a minisztertanács, mely elé a szultán az ügyet terjeszté. A szultán a sereg főparancsnokává nevezvén ki a nagyvezért, az hadaival 1663 márczius 21-ikén,[1] (egy más adat szerint április 13-ikán)[2] elindult Drinápolyból.

Belgrádban Beris és Goes császári meghatalmazottak csatlakoztak Reningerhez, kit a nagyvezér magával hozott, s új békeajánlatokat tettek. De Ahmed egyre terhesebb követeléseket emelt. Eszéken a követek kijátszották a nagy trompfot s elfogadtak mindent, mit a porta eddig kivánt tőlük. Itt azonban Ahmed pasa már azzal a kivánsággal állt elő, fizessen a császár magyar birtokaiért, mint a zsitvatoroki béke előtt, évi 30,000 arany adót a szultánnak. Reninger tisztán látta a helyzetet s nem szünt meg figyelmeztetni az udvart, készüljön a háborúra. Még márczius 25-ikén megirta Lobkowitz herczegnek, a hadi tanács elnökének, hogy a török sereg összpontosítása sokáig elhuzódik s hónapok is eltelnek, mig az eszéki hidon átkelhet. Legalább 40—50 napja van a császárnak s ha hadai ez időt felhasználják, sok kárt tehetnek a törökben; már pedig a nagyvezért annál könnyebben békére lehet birni, minél keményebb ellenállással találkozik.[3] A török összpontosítás csakugyan nehezen ment s a sereg még május végén is az Eszék, Belgrád, Temesvár közti területen volt szétszórva. Létszámát 70,000 gyalogra, 80,000 lovasra s 225 ágyúra becsülték; óriási podgyász kisérte, mely mozdulatait lassította. Nagy száma sem tette a sereget félelmessé, mert Reninger szerint legfölebb 45—50,000 igazi katona volt benne, a többi kevésbbé használható, sőt legnagyobb részt rabló, szemét nép, mely inkább terhére, mint hasznára volt a tábornak. Maga az ügyes Reninger már előbb, sőt a nagyvezér közvetlen közeléből is a Balkán-szlávokkal keresett érintkezést, hogy fellázitsa őket s a török sereg hátában zendülést keltsen ugyanakkor, midőn a császári hadak szembe lépnek vele. Panajoti volt főeszköze. Daczó János erdélyi követtel, ki adót hozott, egy fiatal török deák, a jenői származású Brankovics György, érkezett a portára, s a hivatalos érintkezésben megismerkedett Reningerrel, ki czéljaira igyekezett használni. A Brankovics szerb fejedelmi család sarjának ismerte el Panajoti meg kivitte, hogy a petyi (ipeki) patriarka szintén elismerje a hires Brankovics György despota ivadékának, s ezzel az egész szerb nemzet törvényes fejének. Általa akarta a császári követ a szerbek fölkelését előkészíteni. De Bécsben nem tudták

[1] Thury, Az 1662—1664-iki hadjárat török források alapján. Hadt. Közl. 1890.

[2] Karácson Imre, Az 1663-iki török hadjárat. Hadt. Közl. 1896. 76. Thury és Karácson egyaránt Resid munkáját forditják.

[3] Levele Wolf id. művében.

Brankovicsnak hasznát venni, s minthogy általában nem akartak háborút, számba sem vették a Balkán-szlávok közreműködését. Ekképen semmi sem történt a török sereg előnyomulásának meggátlására s noha a nagyvezér csak júliusban indult el Belgrádból Budára, senki sem állotta útját épen ott, hol legkönnyebben föl lehetett volna tartóztatni.

A nagyvezér magyar földre érkezte végre a bécsi minisztereket is kiábrándította. Be kellett látniok, hogy nemcsak fenyegetőzik, nemcsak Zrinyit akarja sujtani, hanem itt a nagy háború, mely az osztrák örökös tartományokra is átcsaphat, sőt Bécs ostromát sem zárja ki. Erre az eshetőségre nem számítottak s az érkező hirek lesujtó hatása alatt végkép elvesztették fejüket.

Tudták, hogy egész Magyarország védtelenül, nyitva áll a török előtt s két-három főváron kivül a véghelyek kétségbeejtő állapotban vannak. A török véghelyek sem voltak jobb karban s épen azért sürgette Reninger a támadó fellépés korai megkezdését, mert tudta, hogy a ki előbb támad, azé marad a siker s könnyű szerrel megvivhatja a másiknak véghelyeit. De a mivel a császár nemcsak meg nem indította a támadást, hanem a készülődést is elmulasztotta, ama perctől kezdve, melyben a nagyvezér Budára érkezett, a királyi várak a legkomolyabb veszedelembe jutottak. Nem volt sehol »élés, por, golyóbis és ahhoz való öreg lövöldöző szerszám«.[1] A mi pedig volt, olyan ócska, hasznavehetetlen volt, hogy lövés közben szétrepedt s az őrségben tett kárt, mint Léván történt. Az egyes várakban csekély had állt s a falakat omladozó félben, védhetetlen állapotban találhatta az ellenség. A véghelyek kapitányai valósággal ostomolták segélyért a nádort, ki azonban csak biztatásokkal tudott felelni, mert pénzről és katonáról Bécsben intézkedtek. De ott a békében bizva ép úgy nem vették számba a nádor sürgetését, mint Reninger tanácsait. Májusban elrendelték ugyan a nemesség személyes fölkelését, de mikor a had a résztvevők nagy költségével összegyült, nem tudtak vele mit csinálni s újra haza bocsátották.

A rendes hadseregből összesen valami 28,000 emberre számítottak. Csakhogy elmulasztották idején való összpontosítását s a katonaság szanaszét állomásozott a különböző tartományokban, s Montecuccoli, a ki fővezérré neveztetett ki, alig 5000 emberrel állt Magyar-Óvárnál. Ily körülmények közt Bécs lakosságát is a legnagyobb rémület fogta el, mert a nagyvezér Budáról feltartózhatatlanúl nyomulhatott a császári székváros ellen. A bécsiek tömegesen menekültek tehát. Sőt Németország közeli részei is fenyegetve érezték magukat s a bajor választó a nyár folyamán megtette az intézkedéseket, hogy udvarával Münchenből biztosabb helyre menekülhessen.

Ekkor az udvar még egy kisérletet tett a béke megvásárlására s immár az adófizetéstől sem riadt vissza. Csupán annyi kedvezményt kért, hogy az évi fizetésnek ne adó, hanem ajándék legyen a neve. A császári követek

[1] Esterházy 1663 október 8-iki levele. Hadt. Közl. 1893. 242—243.

Budán ily értelemben tettek ajánlatot. Meghunyászkodásuk azonban épen az ellenkező hatást kelté a nagyvezérben, ki biztosra véve győzelmét a katonai babérról semmi áron sem akart többé lemondani, hanem megkezdte a tulajdonképeni háborút.

Ekkor azután az udvari politika áldatlan következményei egész ridegségükben nyilvánultak. Minthogy semmi sem történt az ellenállás szervezésére, a háború nemcsak védtelenül találta az országot, hanem lehetetlenné tette a későn elrendelt honvédelmi intézkedések foganatosítását is. A császári miniszterek magatartása annál érthetetlenebb, mert a török fenyegetések hirére nemcsak Magyar-, hanem Németországban is nagyon harczias, lelkesült volt a hangulat. A birodalomban töméntelen röpirat és újság jelent meg, mely a török véreb szörnyü tetteit rajzolva, harczra buzdította a népet. A papok a szószékről lelkesítették a tömeget, a birodalom összes községeiben déli 12 órakor megkondult a »török harang«, a török ellen imára intve a hiveket.[1] A fejedelmek szintén készek voltak támogatni a császárt, ki azonban a lelkesült hangulatot nem használta fel idejében, mert mindig békére számított. A közöny, melyet Bécsben a török háboru veszélye iránt tanusítottak, egész Németországban erős visszatetszést keltett s mindenütt élesen gáncsolták a császári miniszteréket. Különösen a bajor választó kárhoztatta, hogy hadseregről nem gondoskodnak, hanem a befolyó közjövedelmeket udvari ünnepélyekre és költséges ballettek szinre hozatalára tékozolják.[2] Mikor az udvar végre készülődni kezdett, a németek harczias hangulatát a folyó 1663-iki hadjáratban értékesíteni többé nem lehetett s áldozatkészségüknek az udvar csak a következő évben vette hasznát. De a császár nemcsak Németországban talált volna szövetségeseket, ha diplomatiája lelkiismeretesen felhasználja a kedvező körülményeket. VII. Sándor pápa már Várad bukásának hirére fölvetette a török ellen alakítandó európai szövetség eszméjét. Csakhogy Bécsben nem volt érzék ilyen magas szárnyalású tervek iránt. A pápa mindazáltal Francziaországot is meg akarta nyerni s hosszu ideig folytatta vele a tárgyalásokat. Minthogy Bécsből nem támogatták, tulajdonképeni czélját nem érte el. De részben e tárgyalások eredménye, hogy XIV. Lajos franczia király, mikor a háború kitört, a császárt támogatta.

Magyarországon természetesen eleinte még lelkesültebb volt a közhangulat, mely mindig óhajtotta a háborút s most buzgó áldozatkészséggel igyekezett királyát a törökkel való véres mérkőzésben támogatni. Wesselényi Ferencz, Zrinyi Miklós, az urak és a nemesség egyaránt égtek a harczvágytól. A nádor fáradhatatlan volt a levélirásban,[3] a buzdításban,

[1] Erdmannsdörfer, Deutsche Gesch. I. 362.

[2] Döberl, Die Entstehungsgeschichte der bayerisch-französischen Allianz von 1670. Münchener Allg. Ztg. Beilage, 1898. 38. szám.

[3] Ilyen leveleit nagy számmal közzétették Nagy Iván: M. Tört. Tár, X., Szerémi, Emlékek Barsmegyéből és Ráth Károly: Uj M. Muzeum, 1854. II.

hogy talpra állítsa a vármegyéket. Májustól kezdve minduntalan hirdette, hogy a nép »kardot, bárdot, fegyvert, bátor szivet szerezzen s neveljen magában«. Némelyik levele valóságos harczi riadó, költői szárnyalású, erővel, lelkesedéssel telt szózat. Szakadatlanúl mentek szerteszét parancsoló, lelkesítő, biztató, reményt nyujtó vagy feddő levelei s a hazafiság legnemesebb hurjait pengették. Eleinte jól is indult a dolog s úgy látszott, hogy a császári sereg mellett, melyet 40,000 főre akartak emelni, talpra áll a nemesi fölkelés melytől 26,000 embert vártak. Csakhogy a császári sereg nem mutatkozott s a hol voltak némi németek, ezek szokásuk szerint irgalmatlanúl pusztították a lakosságot. A magyarok és németek együttműködését ez a körülmény kezdettől fogva veszélyeztette. Másrészt a német parancsnokok nem helyeztek kellő sulyt a nemesi fölkelésre s megtörtént, hogy behivták ugyan a fölkelő hadat, de alighogy megmustrálták, ismét haza küldték s így az illetők nagy költekezésbe verték ugyan magukat, de a közügynek nem használtak vele. A császári tábornokok s a nádor intézkedései közt sem volt összhang; nem határozott terv szerint jártak el s rendeleteik a legtöbbször ellentétben álltak. Igy a nemesség, a vármegyék harczias hangulata nagyobb részt kárba veszett. A nemesi fölkelést nem idején, hanem akkor igyekeztek mozgósítani, mikor a török műveletek már lehetetlenné tették. Minthogy a nyár folyamán sem jelentkezett sehol tekintélyesebb császári had, a nagyvezér pedig már Budán állt s elárasztással fenyegette a királyi vármegyéket, a lelkesedést rémület váltotta fel s megdermesztette az ellenállást. Senki sem mert tüzhelye mellől távozni, mert nem tudta, mely pillanatban lesz kénytelen családja védelmére használni fegyverét.

Augusztus végén néhány egyházi és világi úr a Dunán tul összegyűjté ugyan hadait, a felvidéki vármegyék is fogadtak katonát, a nádor meg az új helyzetben sem szünt meg szervezni az ellenállást. De az ország a maga erejére utalva nem tudta többé az ellenség műveleteit megakadályozni. Még sajátszerűbben bánt el az udvar Zrinyi Miklóssal. Az ő ellenállását szándékosan bénították meg. Minthogy az országban nagyobb német had nem állt, azt semmi áron sem akarták engedni, hogy a maga erejével indítson valami nagyobb hadi vállalatot. Zrinyi abból indult ki, hogy a háború tulajdonképen ő miatta, ő ellene indíttatott. Idejében megtett tehát mindent, hogy méltóan fogadhassa ellenségét. Még a tavasszal Bécsbe sietett s 6000 embert kért, hogy támadólag léphessen föl. Az udvar azonban kereken elutasította. De Zrinyi segitett magán. Hirneve ezreket vonzott zászlai alá s könnyen nagy sereget gyűjtött, melylyel meg akarta kezdeni az offensivát. Már akkor foglalkozott a tervvel,[1] melyet nehány hónap mulva oly fényesen megvalósított, hogy Eszékig nyomul, felégeti, elrontja az ottani

[1] A terv Vitnyédytől származik, ki június 30-dikán veti föl az eszmét s bocsánatot kér, hogy katonai dolgokban tanácsot mer Zrinyinek adni, de néha, mondja, a vak is talál egy patkót.

hidat s ezzel hónapokra hátraveti a Belgrádnál gyülekező török fősereg benyomulását az anyaországba. De Bécsben Zrinyit határozottan eltiltották a támadástól. Igy a bán, nem tudva katonáit foglalkoztatni, elbocsátotta kész és tekintélyes seregét. A török háboritatlanúl átjöhetett az eszéki hidon s megkezdhette előnyomulását oda, »hol Zrinyit Miklóst nem tud«. A gráczi hadi tanács még ekkor is tétlenséget parancsolt Zrinyinek, ki csakugyan veszteg maradt. De augusztus 13-ikán egy kisebb török had, valami 7000 ember, szerencsét próbált Zrinyi-Ujvár ellen. Rajtaütést tervezett, mi csaknem sikerült. A legnagyobb veszélyben Zrinyi még is felvillanyozta embereit s visszaverte a rohamot, másnap meg maga támadott s 600 főnyi veszteséggel Kanizsa felé kergette az ellenséget. Leslie tábornok, kihez eközben segélyért fordult, meg sem mozdult s Zrinyi saját erejével aratta győzelmét, melylyel nem csupán Zrinyi-Újvárt, hanem az egész Muraközt megmentette a pusztulástól. A következő hónapokban, noha ismételve fenyegette a török, az ottani nép mindig aggodalom nélkül nézett a jövő elé, mert meg volt győződve, hogy Zrinyiben »ember és oroszlán vezére vagyon«.

Az udvar ez időbeli magaviselete Zrinyi iránt, támadó fellépésének egyenes eltiltása, a veszély pillanatában teljes magára hagyatása csak részben magyarázható meg a béketörekvésekkel vagy Montecuccoli személyes gyülöletével. Itt sokkal fontosabb okok is közreműködnek. Már 1663 tavaszán keringtek külföldön hirek, hogy Zrinyi a koronára vágyik. Diplomaták is jelentették udvaruknak, az egyik [1] oly alakban, hogy a magyarok tényleg felajánlottak Zrinyinek a koronát, ki azonban visszautasitotta, a másik [2] olyképen, hogy fegyvert akar fogni, Bethlen Gábor példájára királylyá akarja magát választatni, s hogy öcscse, Péter ez iránt titkos összeköttetésben áll a német fejedelmekkel. Az egykorú magyar emlékekben ilyen törekvésnek semmi nyoma, s a következő évben maga a bécsi nuntius alaptalan ráfogásnak nyilvánitotta e föltevést. Csakugyan Zrinyi ép oly kevéssé gondolt ekkor a királya elleni támadásra, a mint Magyarországon nem volt számottevő tényező, mely Zrinyinek felajánlhatta volna a koronát. De maga a kósza hir elég volt rá, hogy a különben is gyanus ember iránt komoly bizalmatlanságot ébresszen. Attól féltek, hogy, mint egykor Bethlen Gábor, olyan dicsőségre tehet szert, mely félelmessé válhatik az udvarra. Tétlenségre kárhoztatták tehát s még akkor sem támogatták, mikor az ellenség megtámadta. Zrinyi segitett ugyan magán, de hónapokon át, mindaddig, mig a német sereg meg nem szaporodott az országban, hadvezéri tehetsége nem érvényesülhetett.

E közben Ahmed pasa nagyvezér Budán végleg megállapitotta hadműveleteinek tervét. A nagyvezér igen okos ember, de nagyon tapasztalatlan katona volt. Tudta ugyan, hogy a katonai helyzet reá nézve fölötte ked-

[1] A velenczei franczia követ 1663 április 21-iki jelentése. Mon. Spect. Slav. Merid. XIX. 222.

[2] A bécsi nuntius július 21-diki jelentése. Közli Fraknói: Tört. Tár, 1894. 578.

vező s az előnyöket ki is akarta használni. De már azt nem birta helyesen megitélni, hol arathatja aránylag csekély erőfeszítéssel a legnagyobb, a döntő sikert. Nyitva volt előtte az út Bécsig s a védelemre teljesen készületlen császári székváros aligha állhatott volna ellent nyomatékos támadásnak. De ilyen magasra a nagyvezér gondolatai nem szárnyaltak. Talán általában nem mert veszélyesebb vállalatba fogni. Talán nem is annyira döntő sikert akart, mint inkább könnyü győzelmet, mert igazán nagyra nem merte magát elszánni. Budán sokat tanácskozott pasáival, kikkel végre azt határozta el, hogy nem Bécset, nem is Győrt, hanem Érsek-Újvárt fogja megvivni. Ez a vár szintén jelentékeny erősség volt. Csakhogy azzal a munkával és áldozattal, melybe megvétele került, magát Bécset elfoglalhatta volna, mely esetben úgy is kezébe kerül nemcsak Érsek-Újvár, hanem egész Magyarország. Július végén kezdte meg a műveleteket. Budáról Esztergomnak indult, hol hidat veretett, melyen hadai a Duna jobb partjára juthassanak. A hidverés folyamán a török had Esztergom alatt vesztegelt, de a túlparti Párkányt idejében megszállotta s éjjelenkint széleskörü elővigyázati intézkedéseket tett, mert hire járt, hogy Zrinyi Miklós, vagy Forgách Ádám, Érsek-Újvár főkapitánya a tábort megütni készül. Minden éjjel 20—30,000 embert rendeltek ki strázsára.[1] Mikor a rajtaütés elmaradt, a török források szerint egyenesen lesbe igyekeztek csalni Forgáchot. Két török szökött be Újvárba s elmondotta, hogy a dunai hid még nem kész s hogy Párkánynál igen csekély török had áll, melyet, mivel a túlpartról bajosan kaphat segélyt, könnyen meg lehetne semmisiteni. Mások szerint Forgách Komáromból vette a hirt, hogy az árviz elrontotta az esztergomi hidat s Párkányon csak valami 2500 török maradt. Rajtuk akart tehát ütni; magához vette a szomszéd megyék fölkelését, az újvári őrség egy részét s augusztus 6-ikán mintegy 8000 emberrel Párkánynak indult, melyet még azon éjjel megrohant. De 12000 török készen várta, bekerítette s serege nagy részét lekaszabolta. Több ezer ember veszett el, köztük sok magyar. Az érzékeny vereség erkölcsileg is nagy hatást tett. A közeli megyéket, melyek számos derék fiukat vesztették, rémület fogta el s egy pillanatig az az aggodalom is fenforgott, hogy Érsek-Újvár sem tarthatja magát, mert az őrség megfogyott s mint Forgách irta, »a külső fortificatióra nem lészen emberünk«. Sürgősen kért tehát segitséget a nádortól, főleg gyalogot.[2] Wesselényi teljes buzgalommal fáradozott a veszteségek pótlásán s maga is, a győri és komáromi kapitányok is küldtek Újvárra némi hadat. A vár csakhamar ismét el volt látva emberrel, éléssel s mindennel, úgy hogy Forgách azt hirdette, hogy 66 hétig képes ellenállani. A török augusztus 16-ikán érkezett a vár alá, mely valóságos erősség volt, hat kiszögelő bástyával és szilárd falakkal. Lippay esztergomi érsek

[1] A táborban levő Rózsnyay, id. h. 480.

[2] Augusztus 7-iki levele. Hadt. Közl. 1893. 720.

áldozatkészsége következtében a falak jó karban voltak s hosszú vivást kitarthattak. Ellenben a vár körül futó árok nem volt elég mély s vizét könnyen le lehetett vezetni.[1] Sőt az ostrom folyamán kitünt, hogy a védők száma sem elegendő, ámbár sokáig számbeli fogyatkozásukat pótolta a kötelességérzet, melylyel nehéz feladatukat teljesítették. Biztak a nádor azon igéretében, hogy fölmentő sereget alakít s időt engedtek neki igérete beváltására. Wesselényi csakugyan fáradhatlanúl dolgozott, de hasztalan volt minden igyekezete. A vármegyék és az udvar egyaránt cserben hagyták. Amazokat a párkányi vereség valósággal megdermesztette, az udvar pedig sem Újvárral, sem Magyarországgal nem törődött többé. Egyedűl az lebegett előtte, hogy a rendelkezésre álló csekély német had Bécset és a török hadműveletek által fenyegetett Morvaországot fedezze és megvédje.

Ez utóbbi feladat Souchesnak, amaz Montecuccolinak jutott, ki Óvárnál, később Cseklésznél és Köpcsénynél állt. Ugyanaz időben, mikor a nagyvezér megkezdte a műveleteket, július 31-ikén azt a leghatározottabb utasitást vette a hadi tanácstól, hogy szigorúan a védelemre szorítkozzék.[2] Egyébiránt neki is, Souchesnak is igen csekély volt a serege. A nádor még sem esett kétségbe s Újvár megsegítésére irányuló munkáját nem hagyta félben. Augusztus 16-ikán összehivta a nemesi fölkelést. Az urak bandériumait s a megyei lovasságot nyolczadnapra táborába, Sellyébe, a Vág mellé rendelte, mig a gyalogságnak a török által fenyegetett részeken az útak őrzését tette feladatává.[3] De parancsának nem volt foganatja. A hangulat általában keserü és nyomott volt, a török pedig rettenetes fenyegetésekkel ijesztette a vármegyéket. Zemplénnek azt irta, hogy fő- és alispánját megnyuzatja, ha a nemesség föl merne kelni. A hódolt vármegyékben a nemesség csakugyan moczczanni sem mert s például Heves pénzen váltotta meg magát. Hogy fenyegetéseinek nyomatékot adjon s fokozza a közrémületet, a nagyvezér augusztus végén a tatárokat s a könnyü lovasokat pusztítani küldte szerteszét. A lovas tömegek némi harcz után átlábalták a Vág sekélyes vizét, feldulták Nyitra vármegyét, Pozsony vármegye nagy részét, a dus Mátyus-földét s a morva széleket. Szent-György városa felgyújtatott, lakói megölettek vagy rabszijra kerültek. Hasonlókép elpusztult Trencsén vármegyének a Vágon inneni része.[4]

Ily körülmények közt a felföldön s a Dunán inneni részekben a nádor felhivásának nem lehetett eleget tenni. Mikor augusztus 21-én a felkelő hadon szemlét akart tartani, a táborban nem volt fegyveres. Csak a megyék küldöttei várták s jelentették, hogy az ellenség közelsége miatt a nemesség nem távozhatik tűzhelyétől. Hasztalan fordult augusztus 29-ikén a nádor már nemcsak a nemességhez, hanem a városi és paraszti személyekhez, felhiva

[1] Bubics Zsigmond, Mars Hungaricus, 27.
[2] Mittheil. des Kriegsarchivs, 1897.
[3] Rendeletét közli Nagy Iván: M. Tört. Tár, XII. 8—19.
[4] Ez év történetéről Gyurikovics György: Tud. Gyűjt. 1834. II. 76—91.

Érsekújvár ostroma.
(Egykorú rézmetszet után.)

őket, hogy »valaki 16 esztendőt elhaladván fegyvert, avagy csak botot fogjon édes hazánk szabaditására.« Körülhordoztatta, vagy legalább rendeleteire ráfestette a véres kardot, véres nyársot s a legsulyosabb büntetésekkel, a középkori törvény egész szigorával fenyegette azokat, kik felhivását nem követik. De lelkes szava ép oly hatástalan maradt, mint fenyegetése, mert a rémület időközben még inkább erőt vett a kedélyeken. A török-tatár folytatta a pusztítást s a lakosság a hegyekbe és erdőkbe menekült. A harcztérhez közel eső vármegyékben felbomlott minden állami és társadalmi rend s ez a föld semmivel sem járulhatott Érsek-Újvár felmentéséhez. Ép oly kevéssé járulhattak hozzá a felsőmagyarországi vármegyék, melyek joggal féltek attól, hogy a török őket is elárasztja. Otthon kellett tehát maradniok, hogy szükség esetén családi tüzhelyüket oltalmazhassák.

Több sikerrel biztatta magát a nádor a kevésbbé fenyegetett dunántúli vármegyékben. Oda sietett tehát s szeptember 8-ikán Vatt mellett összpontosította az urak s a nemesség hadait, melyek fővezérévé Zrinyi Miklóst tette meg. Itt tehát lett volna alkalmas vezér, de itt sem gyűlt össze számottevő hadsereg. Azzal a néhány ezer emberrel, mely együtt volt, a török roppant erejével szemben egy Zrinyi lángelméje sem boldogulhatott. A nádor visszasietett tehát a dunáninneni részekbe, hogy újabb kisérletet tegyen a fölkelés mozgósítására. De ez a vidék már legnagyobb részt a török kezén volt s a kóborló tatárok Pruszka közelében, Trencsénben magát a nádort is megtámadták, s kevésbe mult, hogy el nem fogták. E közben Zrinyit is a Muraközbe szólították az események. Önerejéből a magyarság fel nem menthette tehát Érsek-Újvárt. Minthogy pedig a csekély számú császári hadak az örökös tartományok védelmére szorítkoztak, Érsek-Újvár sorsa eldőlt ama pillanatban, melyben ostrom alá került. Augusztus 17-ikén kezdődtek a harczok s a vivás[1] nagy nyomatékkal folyt. Némely nap egy-egy bástyára 340 nagyobb golyó hullott, s sok kárt tett emberben és erődítményben. De a védők, kik biztosra vették, hogy fölmentő sereg érkezik, heteken át halálra szántan teljesítették kötelességüket. Noha számuk egyre fogyott, kitartásuk meg nem ingott s szeptember 1-jén újra szent esküt tettek, hogy mindhalálig megvédik a várat. Biztak a segélyben s midőn 140 hajdúnak csakugyan sikerült a török táboron át a várba bejutni, az őrség a török némely sikerei közepett sem veszté el bizalmát. A falak omladoztak, de a védelem elszántan folyt tovább. Egy izben a törökök erős roham közben már tizenhét zászlót tűztek a falakra. De az őrség visszaverte a rohamot s ártalmatlanná tette az ellenség aknáit is. Noha a rohamok minduntalan, éjjel-nappal ismétlődtek, vitézül folytatta az ellenállást. Mindazáltal a hosszú ostrom végre mégis kimerítette az ellenállás erejét s mikor a várban nagy szerencsétlenség, puskapor-robbanás történt, az őrség német zsoldosai arra kényszerttették vezérüket, Pió őrgrófot, hogy alkuba lépjen a

[1] Leirja Balás György: Hadt. Közl. 1888. 212—223.

törökkel. Ezzel a védelem ereje meg volt törve; kénytelenségből maga Forgách vette át az alkudozások vezetését s tisztességes feltételek mellett megadta magát. Szeptember 26-ikán vonult ki Érsek-Újvárból a megmaradt őrség, összesen 2422 ember; csak 400 magyar volt köztük, a többi mind elesett.

Érsek-Újvár bukásának hire zűrzavart és rémületet keltett az összes közeli véghelyekben. Ezek mind a lehető legrosszabb karban voltak. Falaik düledeztek, hiányzott a hadiszer, az eleség s a fővár bukása a csekély őrségek bátorságát nagyon lelohasztotta. Nadányi Miklós, Nógrád vár kapitánya készült ugyan az ellenállásra, de a vár erődítményei olyan elhanyagolt állapotban voltak, hogy védelmükre gondolni sem lehetett. Megadta tehát magát, s ugyanezt tette Nyitra, Léva, Szécsény, Palánk, Buják, Komjáti, Galgócz s még néhány kisebb erőd. Itt-ott történt ugyan próba az ellenállásra, mely azonban czéltalan vérontásnak bizonyult. Az őrség vagy üresen hagyta, vagy maga adta át a várakat,[1] s a török roppant területeket vetett alá uralmának. »Újvár, Újvár — kesergett a nádor[2] — volt ezeknek gyökere, Újvárnak veszedelme szélhezteti, ide s tova futtatja s bújdostatja a keresztény magyarokat.«

Ekképen a nagyvezér fényes hadi sikert aratott, melynek erkölcsi hatását koczkáztatni nem akarva, befejezte az idei hadjáratot. Az évszak különben is nagyon előre haladt s Ahmednek hetekig Érsek-Újvárt kellett maradnia, hogy az erődítményeket jó karba helyeztesse. Egész seregével oda volt kötve, hogy az ellenség meg ne támadhassa a várat mig az olyan állapotban nincs, hogy maga megvédheti magát. A nagyvezér azonban időközben sem pihent, hanem azon dolgozott, hogy katonai sikereit nagy politikai alkotással tetőzze be. Fel akarta szólitani egész Magyarországot, váljék el a némettől s helyezkedjék a szultán uralma alá. Minthogy méltán tartott tőle, hogy az ő biztatásaira a magyarok nem hallgatnak, eszközül, közvetitőül Apafy Mihály erdélyi fejedelmet szemelte ki s táborába rendelte. Apafy, nem ismerve a nagyvezér szándékát s enyingi Török Bálint sorsától remegve, nehezen mozdult ki a biztos Erdélyből. De a nagyvezér ismételt sürgető, parancsoló felhivásának nem lehetett ellenszegülni s szeptember 20-ikán Radnótról indulva, Lippán és Zentán, hol a Tiszán átkelt, lassú menetben Pestre, s onnan Ó-Budára érkezett. Ott egy napot töltött s megnézve Mátyás király budai palotáját, október 18-ikán Érsek-Újvár alá ért.[3] A török egész útjában szivélyesen fogadta s a nagyvezér is elhalmozta bizalma jeleivel. Csakhamar közölte vele terveit s a fejedelem a nagyvezér óhaja értelmében az érsekújvári táborból október 22-ikén Magyarországhoz kiáltványt intézett. Felhivta az összes lakosságot, csatlakozzék a törökhöz, hódoljon

[1] Tanukihallgatások Nógrád, Léva és Buják átadásáról. Hadt. Közl. 1892 és 1893.

[2] Október 4-iki levele. Hadt. Közl. 1893. 722.

[3] Útjáról több egykorú napló. Az egyik Rozsnyaynál, a másik »Dagon ledűlése« czimű 1670-ben megjelent munkában.

be önként, mely esetben teljes oltalomban fog részesülni. A felhivás megküldetett a vármegyéknek, melyekhez a nádor október 31-ikén lelkes szózatot intézett, ne higyjenek a török biztatásainak. Gondolják meg, minő sorsra jutottak a már korábban behódolt országrészek. Ezek állapotából

Apafy Mihály.
(Sandrart egykorú rézmetszete után.)

megitélhetik, mit ér a török oltalma, hitlevele. »Kardot köss, vonj kardot édes nemzetem — kiáltá — magad oltalmára. Jobb dicsőségesen kezeden veszteni gyermeked, feleségedet szabadsága nyerésében, mint összetett kézzel, gyalázatos, puha hirnévvel a török véredet, lelkedet, szabadságodat,

minden jódat kiszopó igája alá adnod.«[1] A nádor szavai hatottak s Apafy felhivása sehol sem kelté a legcsekélyebb visszhangot. Hasztalan hiresztelték, hogy a nagyvezér országgyűlést akar a magyarokkal tartani. Senki sem jelentkezett táborában. Még azok a vármegyék sem mozdultak, melyek Várad eleste óta a vallásüldözések elfajulása közben ismételve azzal fenyegetőztek, hogy behódolnak, ha a király nem orvosolja sérelmeiket. Most megvolt az alkalom fenyegetésük beváltására. A király a háborúban teljesen magukra hagyta őket, a török ott ült a nyakukon s oltalmat kinált, ha hozzá csatlakoznak; ellenben végpusztulással fenyegette őket, ha vonakodnak. De bármi nagy volt a rémület, bármennyire fokozta a hadjárat gyászos folyama az udvar elleni elkeseredést, a koronás királyhoz való hűség és ragaszkodás még mindig túlnyomó maradt a nemesség szivében. Egy vármegye, egyetlen egy nemes úr sem követte Apafy hivását s a nagyvezér kisérlete Magyarország önkéntes behódoltatására teljesen meddő maradt. Ahmed pasa érezte, hogy kudarczot vallott, hogy fegyverrel tudott ugyan várakat hóditani, de a magyarok szivét semmiféle igérettel és biztatással nem nyerheti meg. Ezt soha többé nem feledte s ez időtől fogva kegyetlenül meggyűlölte a magyarokat. Midőn később a magyarok támaszt kerestek nála, gúnyosan hányta szemükre, mért nem jöttek akkor, mikor hivta őket, mikor segíteni akart rajtuk. Engesztelhetetlen ellenségük volt mindhalálaig s buzgón támogatta az udvart mindenben, a mi leigázásukra, megsemmisülésükre irányult. De haragját nyomban éreztette legalább azon vidékekkel, hova portyázói gyorslábú lovaikon eljuthattak.

Érsek-Újvár megvétele után is folytatta a dúlást-fosztást. A tatárok benyomultak a hegységbe s az erdőkben rejtőzködő lakosokból, valami tizenkétezret fűztek rabszijra. Zrinyi, ki időközben újra megjelent e vidéken, hasztalan hivta fel ismételve Montecuccolit, hogy egyesült erővel támadják meg az ellenséget. Az olasz épen vele akart legkevésbbé együttműködni. Zrinyi maga kezdte tehát csipdesni a török hadat, midőn az Érsek-Újvárról ismét Esztergomba tért vissza. Sikerült is a rabok egy részét kiszabadítania, s megjelenése általában rémületben tartotta a török tábort. Hogy bosszút álljon rajta, a nagyvezér késő őszszel vagy 16,000 főnyi török-tatár hadat küldött Zrinyi-Újvár ellen. De Zrinyi testvérével, Péterrel, ki október 17-ikén a boszniai pasát Károlyváros közelében keményen megverte, november 27-ikén szétűzte a gyülevész hadat.

A nagyvezér Budáról kegyesen bocsátotta el Apafy fejedelmet. Hazatérését azonban egy véres esemény kisérte. Haller Gábor, Erdély egyik legkiválóbb főura, régóta a török táborban tartatott tisztességes fogságban. Midőn a nagyvezér a távozni készülő Apafyt s kiséretét kaftánnal, diszruhával tüntette ki, Hallert is felkaftánozta. Ez a kegyelem e jelét oda magyarázta, hogy visszanyerte szabadságát s a fejedelemmel ő is békén

[1] Nagy Iván: M. Tört. Tár, X. 123.

haza mehet. Útnak indult tehát Apafyval. De a nagyvezér visszavitette s megölette.[1] Maga a nagyvezér a telet Belgrádban töltötte, de a tatárokat s a hadsereg egy részét magyar földön hagyta, hogy idejekorán megkezdhesse a jövő évi hadjáratot.

V. FEJEZET.

Az 1664-iki hadjárat.

A török győzelmek Európaszerte, de kivált Németországban meglepetést, sőt rémületet keltettek. Szidták, gúnyolták Montecuccolit[2] és Lobkowitzot, a vén Portiáról meg azt mondták, hogy elaludt a hadi zajban. Egyrészt a közvélemény e felháborodása, másrészt az az aggodalom, hogy a török immár magát Bécset támadja meg, végre a minisztereket is nagyobb erélyre ösztönözte. A mit a béke reményében a mult évben elmulasztottak, kellő haderő kiállítását, azt most a háború közepette buzgalommal készitették elő.

Lipót 1663 végén megjelent a német birodalmi gyűlésen, hogy ott gyors és kimerítő segélyt szorgalmazzon. A német fejedelmek azon csoportja, mely a rajnai szövetséget alkotta, már előbb önként felajánlotta a császárnak a maga csapatait. Csakhogy e szövetségnek Franciaország is tagja volt s XIV. Lajos királynak szintén jogában állt a szövetséglevélben megállapított hadjutalékot elküldeni. Lajos pedig ragaszkodott e jogához s követelte, hogy az ő csapatai is ott legyenek a rajnai szövetség segélyhadában. De Bécsben nem akarták a gyűlölt franczia király segítségét elfogadni, s egyelőre nem vették igénybe a rajnai szövetség ajánlatát.

A kénytelenség utóbb észre térítette a bécsi minisztereket s a pápa sürgetésére nagy nehezen, de végűl mégis csak elfogadták a rajnai szövetség segélyét. A szövetség hadteste, valami 7200 ember, még 1663 végén Stiriába érkezett. Volt benne némi franczia katonaság is, sőt eleinte az egész hadtest főparancsnokává egy franczia tábornokot, a hires Turennet szemelték ki. De politikai tekintetekből a német gróf Hohenlohe Farkas Gyula lett a fővezér, noha vezéri képességekben épen nem bővelkedett. Csak

[1] Rozsnyay bőven leirja Haller esetét, kit a török már 1660-ban vasra veretett, mert azzal vádolta, hogy ő játszotta Váradot Rákóczi kezére, s ezzel felidézte az akkori háborút. Később Haller megszabadult, de 1662-ben ismét nem bocsátotta haza a török. Állitólag fejedelemmé akarta tenni, ha Apafy be nem válik. Most azonban nem lévén többé rá szüksége, Apafy kérelmére megölette.

[2] Montecuccoli megírta az 1663-iki hadjárat történetét, kétségkivül azért, hogy tisztázza magát. Ez a műve azonban még eddig kiadatlan s a közös hadügyministerium levéltárában őriztetik.

A SZENDREI MAG

(Szicha György metsz

TÁBOR 1664-BEN.

Országos képtárban.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

később csatlakozott hozzá Coligny gróf vezetése alatt néhány ezer franczia, valamint Olaszországból némi lovasság. Igy a francziák száma a hadjárat folyamán 7—8000 emberre növekedett. Maga a német birodalmi gyűlés külön szavazott meg segélyt, mely a papiron valami 30,000, a valóságban csak 10,000 emberrel szaporította a császári haderőt. Ez utóbbinak gyarapításán buzgólkodott Lobkowitz herczeg, a hadi tanács elnöke s létszámát 1664 február végéig 21 gyalog- és 18 lovasezredre, valami 36,000 gyalogra és 15,000 lovasra emelte. A magyar hadak kiállítását a nádor készitette elő. Az udvar szerződéseket kötött egyes urakkal, hogy meghatározott számú zsoldos katonát fogadjanak. Nádasdy Ferencz május 1-jére 6000 főből álló haderő, 8 lovas- és 2 gyalogezred kiállítására vállalkozott. Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám a Dráván túl gyűjtöttek hadat. Felső-Magyarországon 6000 gyalogos és 1000 lovas fogadását rendelték el s az élelmezésről is gondoskodtak. Alsó-Magyarország főraktára Trencsén volt, hová a Pálffy grófok 30,000 köböl gabona szállítására szerződtek, mig a megye húst, bort s más eledelt rendelt oda. Bercsényi Miklós,[1] a bányavidéki alkapitány a kincstár költségén egy lovasezredet (500 ember) alakított. Báthory Zsófia 2000 embert igért s a többi főurak szintén készültek hadaikat kiállítani. Nagyobb nehézséget okozott a nemesi fölkelés, melyre nézve az udvar és a nádor közt komoly nézetkülönbség támadt. A nádor korán intézkedett a felkelés összehivásáról s már február 29-ikén biztatta a megyéket, hogy (a törökről van szó) »midőn kegyetlen, körmös kézzel megmaradott sarjúját is édes hazánknak gyökerestül tépni-szaggatni akarja, az egész keresztyénségnek megegyesülése bilincset vét fene kezeire«. Azzal lelkesité a magyarokat, hogy nemzetközi segítség jön megmentésükre. Fogjanak tehát fegyvert maguk is s szálljanak szembe az ellenséggel. A nádor igyekezetei sikerrel biztattak. De csakhamar összeütközésbe jutott Bécscsel. Az udvar a fölkelést német fővezetés alá akarta helyezni. Ellenben a nádor a törvény világos határozataihoz képest, s okulva a mult évi tapasztalatokon, mikor a német had teljesen cserben hagyta, azt követelte, hogy nemcsak a felkelő nemesség, hanem a felvidéken levő német csapatok is az ő közvetlen főparancsnoksága alatt álljanak. Mikor kivánságát elutasították, azzal fenyegetődzött, hogy ott hagy mindent s Lengyelországba megy fürdőzni. Május végén sietve küldték hozzá gróf Rottal Jánost, hogy térítse el szándékától s ha mégis elutaznék, vegye át a nádori tisztség teendőit. Wesselényi engedett; kész volt Kassára is menni s a felkelést a felvidéken szervezni. Igy ez a vihar elvonult, de minduntalan új bonyodalmak merültek föl, melyek miatt a felső-magyarországi nemesi fölkelés csak 1664 szeptemberben gyűlt össze Szendrő váránál, mikor a hadműveletek már végükhöz közeledtek.

Sokkal fontosabb következményei voltak az ellentétnek, mely Monte-

[1] Életrajzát megirta Thaly Kálmán: A gróf Bercsényi-család története, I.

cuccoli és Zrinyi közt fennállt s a mult évben még inkább elmérgesedett. Az olasz hirnevén a legutóbbi hadjárat érzékeny csorbát ütött s Zrinyi volt az egyedüli hadvezér, ki a lezajlott harczokban némi sikert aratott. Másrészt magaviselete a legékesszólóbban megczáfolta az oktalan gyanút, mintha királyi koronára vágyakoznék. Ha dicsvágyó ábrándok befolyásolják, csak követnie kellett Apafy hivását, csak meg kellett jelennie a török táborban s a nagyvezér bizonynyal kinevezi Magyarország urának. De Zrinyi karddal ment a töröknek, s mig Montecuccoli ellenséget alig látott, Zrinyi maga kereste föl, vagy ha reá jött, fegyverrel kergette vissza. Ily körülmények közt Zrinyi katonai tekintélye főleg a külföldön nagyban emelkedett s az udvarban is csökkent a bizalmatlanság, melyet az utóbbi hónapokban tápláltak iránta. Zrinyi azt ajánlotta, hogy a legközelebbi hadjárat súlypontja a Duna-Dráva vidékére helyeztessék át. Késleltetni kell a török főseregátkelését az eszéki hidon, s lehetőleg átkelés közben kell a nagyvezért megtámadni. Minthogy e műveletekben Zrinyire elsőrangú szerep várakozott volna, Montecuccoli ezt az egész tervet ellenezte s azt ajánlotta, hogy egy sereg alakíttassék, — valami 50,000 ember, — mely a Dunánál központi állást foglaljon el s Esztergomot vagy Budát támadja meg. E két tervhez járult még egy harmadik. A nádor azt követelte, hogy Felső-Magyarországba nagyobb német hadat küldjenek, mely a felkelő nemességgel és a magyar csapatokkal visszavegye a mult évben elvesztett várakat, különben ez az országrész menthetetlenül elpusztul. Azon katonai tanácskozásokban, melyek Montecuccoli részvételével márcziusban és áprilisban Regensburgban tartattak, mind e kívánságokat figyelembe igyekeztek venni. Azt határozták, hogy három önállóan működő hadsereg alakíttassék, az egyik a felvidéken, mint a nádor sürgette, a másik a Dunánál mint Montecuccoli, a harmadik a Drávánál, mint Zrinyi ajánlotta. Ha van elég katona, ez a terv kétségkivül beválik. De az adott körülmények közt a rendelkezésre álló haderőt annyira szétforgácsolta, hogy egyik sereg sem volt képes kellő súlylyallátni feladata megoldásához.

Nem is a regensburgi haditerv szerint folyt le a legközelebbi hadjárat. Zrinyi lángelméje egészen új helyzetet teremtett. Még télviz idején, 1664 januárban támadólag lépett föl s megkezdte azt a hadjáratot, melyben merészségével, rohamos sikereivel, alig 2—3 hét folyamán a töröknek okozott súlyos veszteségeivel az egész művelt világ bámulatát megszerzé. Bécsben végre belátták a súlyos hibát, melyet a mult évben elkövettek, midőn eltiltották az eszéki hid ellen tervezett támadásától. Immár megadták neki nemcsak az engedélyt, hanem a kellő rendes hadat is, hogy tervét valósítsa. Hohenlohenak Stiriában állomásozó csapatait küldték hozzá, ámbár nem helyezték főparancsnoksága alá. A németeken kivül több magyar úr, Batthyány Ádám, Esterházy Pál,[1] Draskovics János[2] s mások csatlakoztak

[1] A hadjáratot részletesen leirja »Mars Hung.« cz. művében. Kiadta Bubics Zsigmond.

[2] A hadjáratról szóló február 18-iki levele: Hadt. Közl. 1892. 692—694.

Zrinyihez, ki január 21-ikén egyesítette a hadat, mely 8000 magyarból, 5000 horvátból, 10,000 birodalmi és 3000 császári, összesen 26,000 harczosból állt. A berzenczei török őrség már másnap átadta a várat, melyből fegyveresen távozhatott. Zrinyi január 23-ikán Babocsa alá vonult, mely másnap szintén megadta magát, de őrsége immár csupán fegyverei otthagyásával bocsáttatott el. A várral értékes zsákmány jutott a vivók kezébe, kik innen az erős Sziget felé indultak, de nem azért, hogy megvegyék. Zrinyi ezzel csak tulajdonképeni szándékát akarta leplezni. Mig egyik csapata Barcs ellen fordult s az üresen talált erődöt lerontotta, a főhad Turbékot, a nagy Szulejmán emlékére emelt templomerődöt vivta meg. Turbék hires török búcsújáró hely volt, hova Ázsiából is jöttek zarándokok, mert ott őrizték diszes márványsirban Nagy Szulejmán szultán földi maradványainak egy részét. A »szép kápolnaformára épitett hely« kellően meg volt erősítve, s őrsége meg is próbálta az ellenállást. De csakhamar belátta, hogy vállalata reménytelen s megszökött, mire az ostromlók a siremléket és erődöt szétrombolták. Erre a had lövést váltva a szigeti őrséggel, a vár alól Pécsnek indult.

Ezt a hires várost, melynek egész vidéke a fejlett polgárosodás és anyagi jólét benyomását tette, akarta Zrinyi megvenni. A város gyönyörű szőlők és gyümölcsösök közepett olyan nagy és népes volt, hogy egykorúak szerint nagyobbnak látszott Bécsnél. A házak számát 6—7000-re tették. Volt benne 16 mecset, veres rézzel, ólommal vagy más érczlemezzel fedve. De különösen kettő tűnt ki épitésének szépségével; a város nevezetességei közé tartozott két igen-igen szép fürdője márványpadolatával, érczkútjaival és kristályablakaival. Az utczákat pompás kútak, költséges épületek diszitették. A várost jó erős fal övezte, a régi négytornyú székesegyházat pedig a török külön várrá alakitotta át, melyet hatalmas fal és árok választott el a várostól. Ez erős, népes, gazdag helyet igyekezett Zrinyi rajtaütéssel megvenni. Január 27-ikén érkezett Pelérdre, másnap pedig Pécs alá, melyet a németek nyomban megrohantak s előbb a külvárosokat, január 29-ikén meg a belvárost is bevették. A rajtaütés csak részben sikerült tehát, mert a vár török kézen maradt. De megbecsülhetetlen értékű zsákmány, készpénz, arany, ezüst, mindenféle áruczikk, kivált eleség s sok ezer hordó bor került a győztesek kezébe. Zrinyi Hohenlohet és hadait a vár ostromára hagyva, maga 5000 lovassal az eszéki hid ellen indult s január 31-ikén megvette a hidfő védelmére épült dárdai erődöt. A török ekkor már értesült Zrinyi azon szándékáról, hogy fel akarja az eszéki hidat égetni. Ez a hid, a hidépitészet egyik remeke s a török betörések főkapuja, a szemtanu, Esterházy Pál szerint 12 láb széles s 8353 láb hosszú volt. A másik szemtanu, Draskovics, szélességét 16 lépésre, hosszúságát egy mértföldre teszi, s azt mondja, hogy »szép, sima tölgyfából, mintha meggyalulták volna, az oszlopi erős, vastag és sűrű tölgyfából voltak«. A nagyvezér Belgrádból idejében intézkedett, hogy Zrinyit meg-

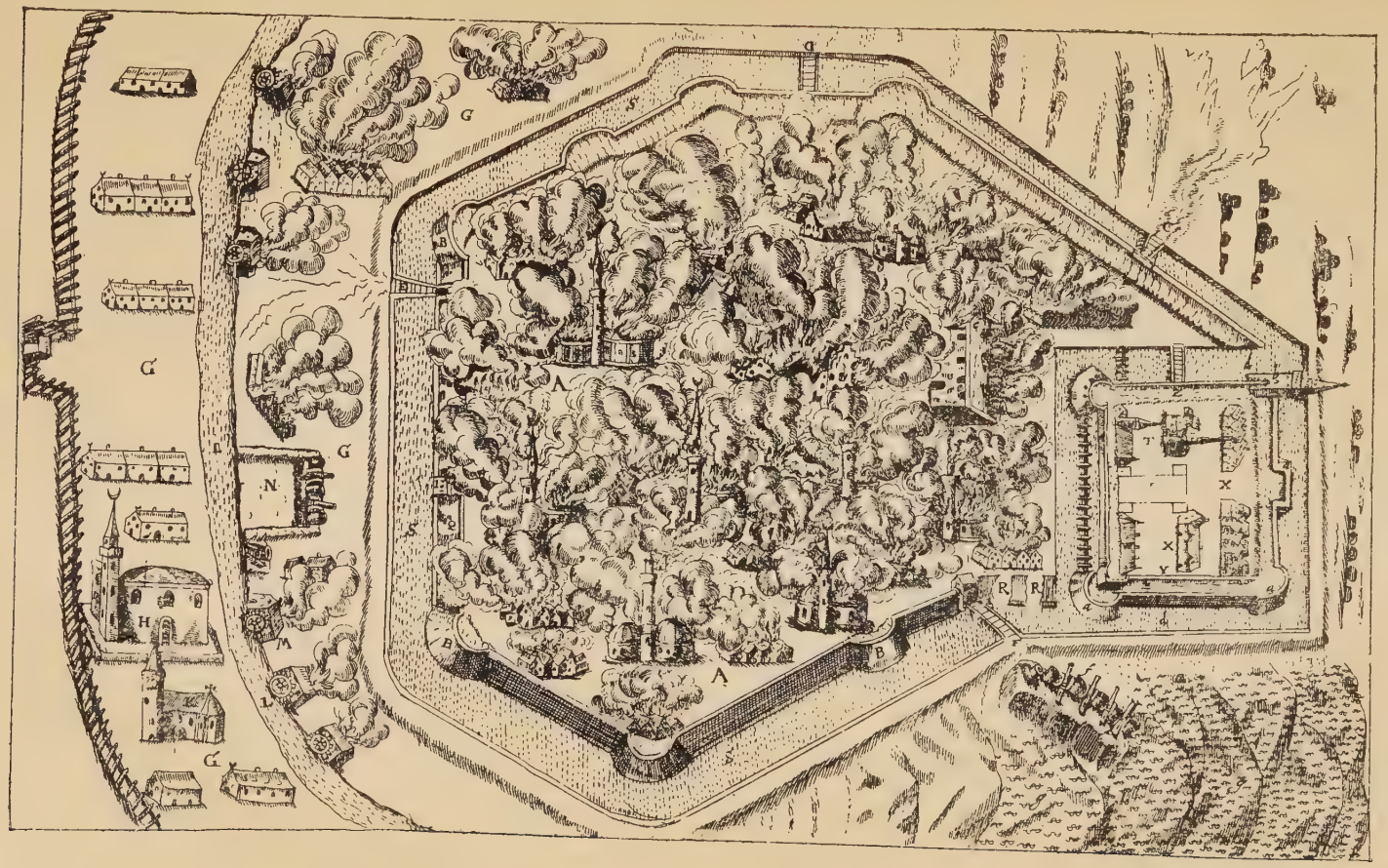

Pécs 1664-iki ostroma.
(Egykorú rézmetszet után.)

akadályozzák szándéka valósításában, sőt maga sietett a Szerémségbe. De Zrinyi gyorsan dolgozott, s az eszéki török folytonos lövöldözése daczára megoldotta feladatát. Február 1-jén hozzáfogott a hid felgyujtásához, s két napi nehéz munkában a rombolás csakugyan sikerült. Csapatai Dárdán kivül porrá tették Baranyavárt s feldúlták az egész vidéket sok virágzó községével, melyek évtizedek óta nem láttak ellenséget. Ekképen czélját elérve, minthogy Eszék vára ellen, melynek segítségére a nagyvezér tetemes haddal közelgett, különben sem tervezett támadást, február 4-ikén visszaindult Pécsre. Ott a németek nem kellő komolysággal folytatták a vár vivását, hanem részegeskedéssel, csintalankodással lopták az időt, mi közben tetemes veszteséget is szenvedtek. Ostromágyú hiányában s csapatai kimerültsége miatt Zrinyi sem folytatta a vivást. Az újra egyesült had február 6-ikán távozott Pécsről, melyet felgyujtott. Eszéktől Babocsáig szintén fölperzselt mindent s a lakosságot ezernyi számmal hajtotta el, hogy a nagyvezér, ha újra kezdi a háborút, pusztán találja e vidéket. Zrinyi és Hohenlohe közt már Pécsett nézetkülönbség támadt, s annyira kiélesedett, hogy Esterházy Pál sem tudta kibékíteni a haragvókat. Elváltak tehát; Hohenlohe visszatért Stiriába, Zrinyi és a magyarok meg haza siettek.

Egész Európa örömmel és lelkesedéssel vette a rövid téli hadjárat hirét. A császár, a pápa, a franczia és spanyol király, német és olasz fejedelmek üdvözlő levéllel s sokféle kitüntetéssel halmozták el Zrinyit. A külföldet, mely az 1663-iki hadjárat gyászos eredményeinek lesujtó hatása alatt állt, egyszerre fölvillanyozták e sikerek s a magyar hőst még a legsötétebb Havasalföldén[1] is a kereszténység rettenthetlen lovagjaképen ünnepelték. Az elismerésben, melylyel elhalmozták, kifejezést nyert, hogy a kortársak a rövid hadjárat katonai értékét igen nagyra becsülték. Zrinyi maga ezt abban foglalta össze, hogy az ellenséges területet úgy elpusztította, hogy egy ideig ott török sereg megjelenni és megélni nem bir. »Nincs egyetlen ellenség — irja, — immár a Duna-Dráva közén s nem hiszem, hogy husvétig jöhetne oda, addig pedig mi jobb alapokra fektethetjük a magunk dolgát«.[2] Szóval időt szerzett a császárnak a hadi készületek befejezésére, Montecuccolinak pedig a műveletek háboríthatlan megindítására. Ő maga lelkes reménynyel nézett a jövő elé. Bizott a további győzelmekben s a háborútól »nemzetünknek még egyszer talpra állítását« várta, mert »most vagy sohasem ronthatja vagy legalább tántoríthatja meg ő felsége az ottoman hadat«. Ezt azonban csak úgy lehetett elérni, ha minden perczet felhasználnak, ha gyorsan cselekesznek s nem örökös tanácskozásra fecsérlik az időt. Zrinyi maga minden pénzét, csaknem egész vagyonát a háborúra, hadfogadásra költötte.[3] Volt serege magának is, de nem oly nagy, hogy

[1] Gremonville november 13-iki jelentése. Mon. Slavor. Merid. XIX. 9.

[2] Babocsán február 11-ikén kelt levele. U. ott, 227.

[3] 1664 február 14-iki levele. Hadt. Közl. 1893. 133.

rá ne szorult volna a császári zsoldosok támogatására. Újra segélyt kért tehát, hogy kiaknázhassa az eszéki hadjárat sikerét. Minden győzelem jelentősége attól függ, hogyan értékesítik, hogyan hasznosítják a kitüzött katonai-politikai végczél érdekében. Ha nem használják föl, a legfényesebb diadal is elveszti fontosságát, mint ez csakhamar bebizonyult. Zrinyi nagy erőfeszítéseket tett, hogy sikerei kárba ne vesszenek, s folytatni akarta a támadást. De ismét útjában találta Montecuccolit, ki egész Európa akkori közvéleményével ellentétbe helyezkedve gunynyal, becsmérlőleg beszélt a téli hadjáratról. Zrinyi az eddigi eredményt Kanizsa megvételével akarta betetőzni, mire a viszonyok nagyon kedvezőknek látszottak. A nagyvezér az eszéki hid lerombolása miatt csak hónapok multán hozhatott Kanizsának segítséget. A szomszédos erődök elfoglalása pedig Kanizsát legalább ideiglenesen elzárta segélyforrásaitól, mert a közeli török őrségek meg voltak törve, vagy félemlítve s a vidék elpusztult. Így Kanizsa, mely élelemmel sem volt kellően ellátva, fölötte veszélyes helyzetbe jutott s gyors támadás esetén elveszett volna. Zrinyi nyomban hozzá akart fogni a munkához. De Bécsből csak márczius 18-án adták ki az engedélyt, melyet Zrinyi nagyon megkésve kapott kézhez, így az alkalmas idő kárba veszett s ezzel az ostrom[1] sikere is kérdésessé vált.

Az engedélylyel magával nem lehetett a várat megvenni, kellő sereget és ostromágyút pedig nem adtak Zrinyinek. Kapott ugyan birodalmi és császári hadakat, de ezeket nem ő alá rendelték. A német csapatokat Hohenlohe, a császáriakat Strozzi, a magyarokat Zrinyi vezette teljes önállósággal, s minthogy Hohenlohe rossz embere volt Zrinyinek, az egységes fővezénylet hiánya eleve bizonytalanná tette az eredményt.

A kellő ostromágyú hiányában a bán eleinte rajtaütéssel akart czélt érni s április 7-ikén Hohenlohevel bejárta a vár környékét. Kitünt, hogy rajtaütésre gondolni sem lehet, mert a vár kellően meg volt erősítve s az őrség elszántan teljesítette kötelességét. Mindazonáltal ekkor még remélte, hogy április 27- 28-ikára megvivja a várat.[2] Csakhogy a német hadak elkésve, a hó vége felé érkeztek a hosszú várakozásban már türelmetlenné lett magyar táborba. Sőt ekkor sem hoztak ostromágyút, noha tudták, hogy immár rendszeres viváshoz kell folyamodni. A három külön hadtestből álló sereg csak április 28-dikán egyesült Kanizsa alatt.[3] A sereg létszáma 16—18,000, de legfeljebb 24,000 ember lehetett. Rendszeres ostromnak ily had nem adhatott kellő súlyt, mert Kanizsát nemcsak falai, hanem földrajzi fekvése, a mocsarak és ingoványok, melyek környezték, tették erőssé. A várat megközelíteni is nehéz volt. Mindazáltal május 1-sején megkezdődött a bombázás, mely kárt is tett az ellenségben, de nem törte meg

[1] Az ostromot leírja R. Horváth Jenő: Hadtört. Közl. 1888. 632—45.

[2] Mon. Slav. Merid. XIX. 228.

[3] Kanizsa ostroma első idejéről (április 26 május 18.) rendes napló maradt ránk. Theiner, Vetera Mon. Slav. Mer. II. 177—79.

Kanizsa 1664-iki ostroma.

(Egykoru rézmetszet után.)

kitartását. Zrinyinek különben sem volt eleme a várvivás, mely igen lassan haladt előre, noha május 16—17. közti éjjel egy hajdúcsapat a várba lopódzott, számos törököt levágott s két zászlót hozott ki. Az őrség élelmiszere is fogyatékán volt s már csak lóhusból táplálkozott. A magyarok bizton számítottak rá, hogy erős rohamnak a vár nem állhat többé ellent. De Hohenlohe és Strozzi nem akarták hadaikat, melyek már is sokat szenvedtek, maga Strozzi megsebesült, rohamban koczkáztatni. Igy a vezérek egyenetlensége miatt a táborban nyomottá vált a hangulat. Egyszerre május 30-ikán hire jött, hogy a nagyvezér május 14-ikén 20,000 emberrel átkelt az eszéki hidon s Szigetnél vagy Pécsett várja a többi hadak csatlakozását. E hir Zrinyit nem ejtette kétségbe. Minthogy a török haderő még nem volt teljesen összpontosítva s a nagyvezér aránylag kis sereggel rendelkezett, azt ajánlotta, hogy az egyesült magyar-német had siessen a nagyvezér elé s vivjon meg vele. De a németek nemcsak e merész tervet utasították el, hanem abban akarták hagyni Kanizsa ostromát. Strozzi június 1-jén tényleg megkezdte a visszavonulást, mi a táborban roppant mozgalmat keltett. A magyar urak a vivás folytatását sürgették s kérésükre, főleg Zrinyi rábeszélésére Stozzi megváltoztatta szándékát, sőt kezét adta, hogy állandóan a magyarokkal marad. Zrinyi ennek megfelelően tette meg intézkedéseit. Még az nap csapatokat küldött szerteszét, melyek szétugrasztották az itt-ott gyűlekezni kezdő törököt. Babocsa, Berzencze és Segesd őrségét magához vonta s ezzel is szaporította a főseregét. Mindez azonban nem hatott a németekre. Strozzi meggondolta magát s a magyarok kérése és adott szava ellenére hadaival eltávozott, mire Batthyány, Esterházy, a győri püspök és Nádasdy is haza tértek s csak Hohenlohe és Zrinyi maradtak Kanizsa alatt. Ők azonban elégtelenek voltak a vivás folytatására s pünkösd hétfőjén szintén eltávoztak.[1] Zrinyi könnyezve vált meg a helytől, mely már-már kezében volt. Hohenlohe és Strozzi Zrinyi-Újvárnak húzódtak s útközben egyes osztályaik találkoztak a törökkel, mert Kanizsa felszabadulása után a nagyvezér végre maga fel akarta keresni azt az embert, a ki a háború egész folyamán egyedül mert vele szembe szállani. Saját várában látogatta meg s Kanizsa alól Zrinyi-Újvár ellen indult.

Ekképen még is ez a vár lett a hadműveletek középpontja. A császári haderő nem három, hanem csak két seregre oszlott, mert a dunai és drávai hadat egyesíteni kellett. Ennek fővezére Montecuccoli lett, mig a felvidéki hadtest élén Souches tábornok állt. A duna-drávai hadnak az volt természetes feladata, hogy megmentse Zrinyi-Újvárt, melyet az ellenség nagy erővel támadott meg. Zrinyi személyesen vitte a védelmet s visszaszorította a török előcsapatokat. Hogy minél távolabb tartsa őket a gyönge vártól, azt óhajtotta, hogy a németek az ellenség és a vár közt üssenek

[1] Egykorú jelentés. Hadt. Közl. 1893. 134—36. Más egykoruak szerint már vasárnap távoztak.

tábort. Ők azonban a Mura túlsó partjára költöztek s a töröknek engedték át a váron uralgó magaslatokat. Ezeket megszállva, az ellenség minél inkább átkarolni igyekezett a várat s a Mura szigetén is állást próbált foglalni. Visszaszoríttatott ugyan, de a harczban Strozzi tábornok elesett. Végre megjött Montecuccoli s átvette a főparancsnokságot. Ezzel reá szállt át az intézkedés joga nem csupán a német táborban, hanem a várban is. Serege legalább oly számos volt, mint a töröké s szaporítására rendeltettek mindazon külföldi csapatok, melyek még útban voltak. Zrinyi a maga hadával Légrád mellett állt. Montecuccoli szintén ott ütött tábort s a Murán hidat veretett, mely az összeköttetést a várral biztostíotta. A vár megmentésének legegyszerübb módja az lett volna, hogy a császári sereg megtámadja a számbelileg vele egyenlő, minőségileg azonban messze alatta álló török hadat. De Montecuccoli most sem támadni, hanem csak manövrirozni akart. »Nagy Isten ostora, — irja a jelenlevő Esterházy Pál június 29-ikén, — hogy többen vagyunk most is a töröknél, még sem mernek az emberek reá menni.« A tétlenség, melynek következményeit előre látta, a mellőzés, melyben részesült, Zrinyiben lázas izgatottságot keltett s Hohenloheval úgy összekapott, hogy majdnem kardra mentek.[1] Zrinyi azt követelte, hogy teljes erővel meg kell a törököt támadni. De Montecuccoli mindig talált ürügyet, hogy a csatát elhalassza. Hol újabb segélyhadakat várt, hol más kifogással élt, miközben a török hevesen bombázta Zrinyi-Újvárt, hol vigyázatlanságból lőporrobbanás történt, s megölte Horvát Andrást, a vár vitéz kapitányát. Ez megadta Montecuccolinak az ürügyet arra, hogy a várat egyszerüen feláldozza. Zrinyi, midőn nem birta szándékában megingatni, Bécsbe akart sietni, hogy a királyt rávegye, bizza a sereg egy részét közvetlenül az ő vezetésére s szabadítsa fel Montecuccoli gyámsága alól. Nemcsak őt magát, hanem a táborban levő összes magyar urakat felháborította Montecuccoli magaviselete, melyet sehogy sem birtak megérteni. »Csak Isten adna jó szivet Monteccucoli uramnak«, fohászkodott Esterházy Pál. De a császári fővezér hajthatatlan maradt s Zrinyi-Újvárt sorsának engedte át. Zrinyi nem akart szemtanuja lenni kedves vára bukásának s június 29-ikén délután elkeseredetten távozott a táborból, mire Montecuccoli elrendelte a vár kiürítését. De mielőtt ez megtörtént, a nagyvezér június 30-ikán rohamot intézett a vár ellen. A benne levő 1200 német és 40 hajdú sietett menekülni s még az aláaknázott bástyákat sem robbantotta fel. Igy a vár harcz nélkül török kézbe jutott. Zrinyit mélyen lesujtotta a csapás, melyről még az nap »nagy lelki fájdalommal« értesítette Csáktornyáról a stiriai kormányt. Valóságos gyászjelentést irt. Elpanaszolta, hogy Montecuccoli ott állt és tétlenül nézte a vár elestét, sőt egyenesen megtiltotta, hogy valaki kardot huzzon védelmére. »Ez tehát a mindig várt

[1] Tábori napló, június 20 — július 5. Közzétette Nagy Iván: M. Tört. Tár, XXII. 270—275.

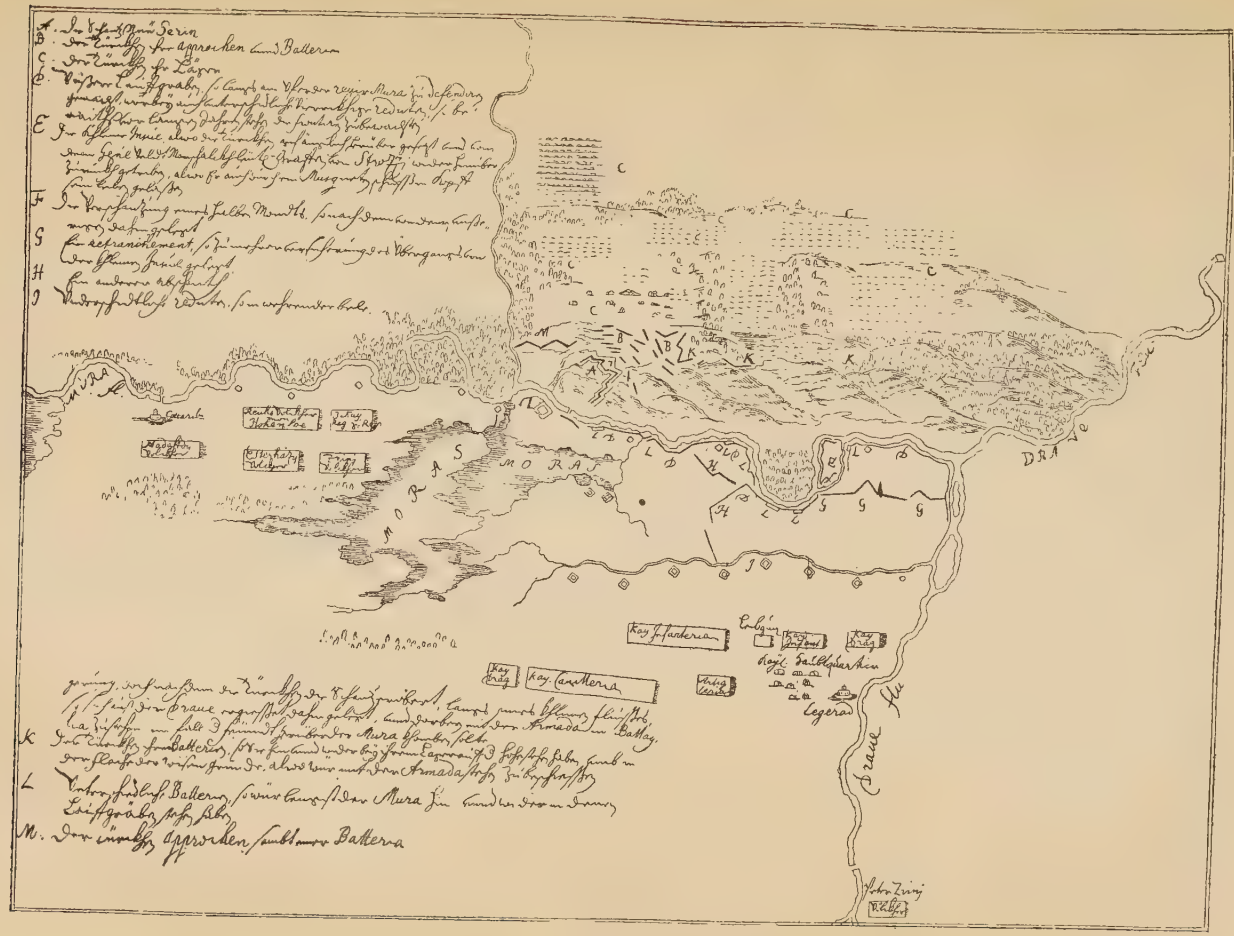

A zrinyi-újvári tábor.

(Montecuccoli eredeti vázlata után.)

és remélt segitség«, teszi hozzá keserűen. Bécsbe sietett, hogy orvoslást keressen. Július 12-ikén érkezett oda s a bécsi lakosság lelkesült tüntetésekkel fogadta a csaták hősét. Ellenben az udvar hideg maradt. Zrinyi hasztalan kopogtatott minden ajtón, hasztalan járt a miniszteréknél s tett nekik szóban és irásban előterjesztést. Biztatták ugyan, de nem intézték el emlékiratait, mert azt akarták, hogy ne távozzék Bécsből. Ott maradt még augusztusban is s a harczokban részt nem vett többé. Igy az a férfiú, ki addig a legkiválóbb szerepet játszotta a hadjáratban, kire egész Európa pillantása irányult, tétlenségre kárhoztatva vesztegelt messze a csatatértől. Eközben a nagyvezér július 7-ikén levegőbe röpitette Zrinyi-Újvárt s eltörölte a föld szinéről úgy, hogy még nyoma sem maradt. Csapatai szerte dúlták a vidéket s megszállották a közeli magyar véghelyeket, Kis-Komáromot, Kaposvárt, Egervárt, Egerszeget és Peleskét. Montecuccoli mindezt tétlenül nézte s a magyarok látva, hogy »semmi kedve nincsen az ütközethez, előbbeni módja szerint defensive viseli magát«, eltávoztak táborából, hogy hadaikat a saját jószágaik oltalmára fordítsák. Így mindazok a sikerek, melyeket Zrinyi a télen aratott, kárba vesztek s júliusban a Dunántul a katonai helyzet a császáriakra olyan kedvezőtlenné alakult, hogy ismét számba kellett venni a lehetőséget, hogy a nagyvezér Bécset támadja meg.

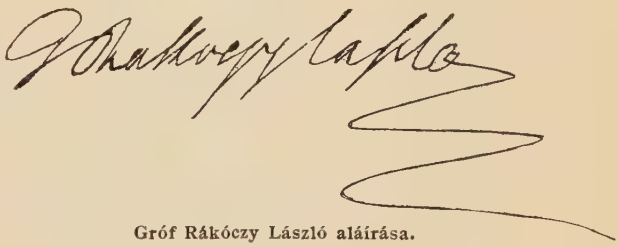

Gróf Rákóczy László aláírása.

Eközben az ország más részeiben is folytak a küzdelmek s a tavaszszal merész, de sikertelen kisérlet történt Várad visszafoglalására. A felvidéki urak ismételve tanakodtak rajta, hogyan ejthetnék meg Váradot, honnan a török messze földnek annyi bajt okozott. De mivel az udvar a portával összetüzni nem akart, Várad megvétele pedig okvetlenül háborúra vezetett volna, nem merték terveik valósitását megpróbálni. 1664-ben azonban háború volt. Csakhogy a Tiszánál nem jelentek meg királyi hadak, hogy Váradot megostromolják. A felvidéki urak a magok erejével vállalkoztak tehát a nehéz munkára. Gróf Rákóczy Lászlóval többen rajtaütést terveztek, melyet akkor akartak végrehajtani, mihelyt Kucsuk váradi pasa hadaival a nagyvezér táborába megy. Távollétét igyekeztek felhasználni s alig hogy indulásáról értesültek, a közeli véghelyekből némi német és magyar csapatokat vonva magukhoz, Rákóczy László s helyettese Pethő Zsigmond alatt észrevétlen meghuzták magukat a vidéken. Alkalomra lestek, hogy a várba nyomulhassanak. Május 27-ikén szokták Váradon a pünkösdi országos vásárt tartani, melyre töméntelen nép, török, magyar kereskedő és paraszt sereglett össze. Rákóczyék a maguk embereivel s 200 szatmári katonával parasztruhában a többi vásárossal észrevétlenül bejutottak a városba, egész

a vár előtti piaczra. Ott azonban baj történt. Talán elárulta őket valaki, talán másképen keltettek gyanút, de a török őrség fegyvert fogott s mielőtt a merész összeesküvők a kijelölt pontokon elhelyezkedtek volna, megkezdődött a harcz. Rákóczy és kiséröi a törökre vetették magukat s a várba igyekeztek jutni. De egy lövés leterítette a vezért s Rákóczy, az ifjabb, katholikus ág utolsó férfi sarja életével fizette meg vállalatát, mely meghiusult. Kisérőinek csak egy része birt elmenekülni, a többit levágták, vagy elfogták.

Más és megbizhatóbb egykorú jelentés szerint nem egészen úgy történt a dolog, hanem az említett napon, kedden virradóra a had megindult Várad ellen s a kállai gyalogok, kik »elsők és bátrak« voltak, bevágták a kapukat. Csakhamar azonban ellenállással találkoztak s a harczban Rákóczy lelövetett. Haragjukban a magyarok felgyujtották Váradot s számos rabot kiszabadítva, »sok szép nyereséggel, szép öltözetekkel, lovaikat megterhelték s haza tértek«.[1]

Mikor ez a megható epizód Várad véráztatta földjén lejátszódott, a dunáninneni részekben sokkal nagyobb arányokban s több sikerrel folyt a háború. Az ottani német hadakat Souches tábornok vezette, kit a nádor sürgetésére a hadi tanács utasított, hogy még februárban, de legkésőbb márcziusban Nyitra várát vegye ostrom alá. A műveleteket mindazonáltal csak április közepén lehetett megkezdeni.[2] Souches 17-ikén szoros zár alá vette Nyitrát, mely május 3-ikán megadta magát. Innen valami 11,000 főnyi haddal Lévának indult s május 9-ikén átkelt a Garamon. De a kedvezőtlen időjárás sok bajt okozott. A nagy esők megdagasztották a vizeket, másrészről Érsek-Újvár és Esztergom felől török hadak nyomultak elő, mire Souches abban hagyta a műveleteket s seregével visszafordult. De mikor május 14-ikén a Garamhoz ért, a tulsó parton szemben találta magával Kucsuk Mehemed váradi pasa mintegy 15,000 főnyi seregét. Erre Souches Bakabányán át Zsarnóczának fordult, hogy ott jusson át a Garamon. A török utána sietett s május 16-ikán Zsarnóczánál a Garam hidját hatalmába akarta keríteni. Véres harcz támadt. Souches főereje kedvező hadállásban, a magaslaton várta az ellenséget s egymásután verte vissza heves rohamait, melyek közben Kucsuk pasa is elesett, mire hadai megkezdték a visszavonulást. Ekkor Souches rájuk vetette magát s a Garamnak szorította őket. Ez a zsarnóczai vagy szentkereszti győzelem ismét lehetővé tette Souchesnek a támadó fellépést. Egyesülve a segélyére küldött Heisterrel, valamint a magyar hadakkal, megint Léva ellen indult, mely június 14-ikén megadta magát. Eleinte le akarta rombolni az erődítményeket, de minthogy elég jó karban voltak, megmási-

[1] Ez a versio valószinű, mert Pethő, ki Rákóczy elestével a vezetést átvette, Debreczenen át tért haza s az ott készült egykorú leirás igy adja elő a dolgot. Széll Farkas közlése: Tört. Tár, 1894. 539. A pálóczi Horvát-család rövid naplójegyzete is azt mondja, hogy a magyarok nagy zsákmánynyal tértek haza.

[2] Souches hadjáratáról R. Horváth Jenő: Hadt. Közl. 1894. 285., 321. és 573—88.

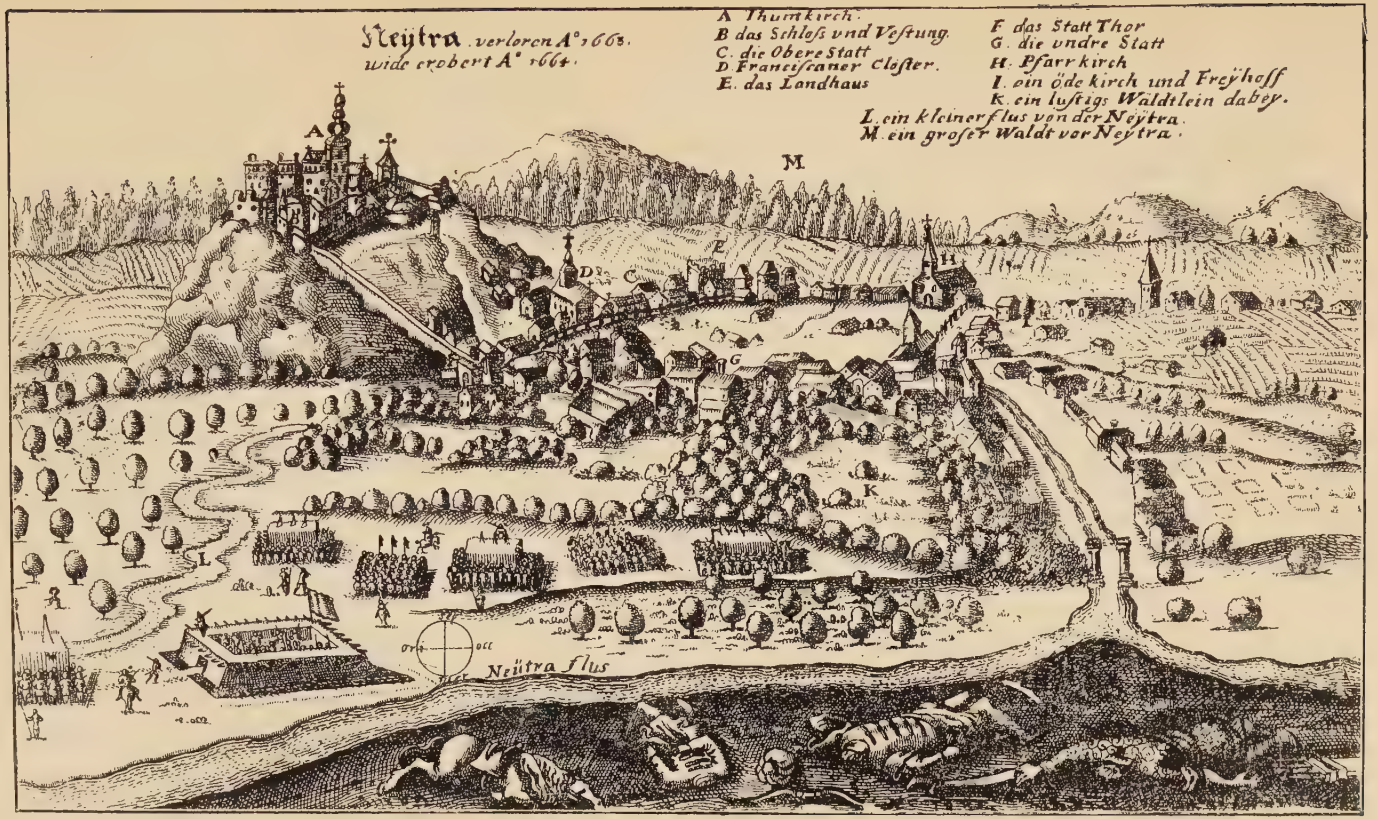

Nyitra 1664-iki ostroma.
(Egykorú rézmetszet után.)

totta szándékát s őrséget hagyott a várban. Ezzel a szépen induló hadjáratot az udvar be is akarta fejezni, mert attól tartott, hogy a nagyvezér Kanizsáról Bécs ellen fordul. Souches a Vág mellé rendeltetett tehát vissza, hogy szükség esetén Bécs védelmére siessen. De mihelyt a császáriak a Vág mellé huzódtak, a török kezdte meg a támadást s vissza akarta foglalni Nyitra és Léva várát. Ali esztergomi pasa valami 25—30,000 embert gyüjtött s Léva ellen indult. De az őrség vitézül ellenállt s így Souchesnek volt ideje a vár fölmentésére vezetni hadait. Galgóczról mintegy 12,000 főnyi sereggel indulva, július 19-ikén hajnalban átkelt a Garamon, hol Szent-Benedek közelében már várta az ellenség. Véres harcz után, melyben Koháry István, az elővéd hős vezére elesett, a török meghátrált. Balassa Bálint gróf huszárjai s a német lovasság sokáig üldözték s roppant pusztítást vittek benne véghez. Maga Ali pasa s vele vagy 6000 embere elesett s töméntelen zsákmány jutott a győztesek kezébe. Július 20-ikán Souches bevonult a fölmentett Lévába s néhány napi pihenő után folytatta az előnyomulást. Augusztus 1-jén megjelent Párkánynál, melyet még az nap megvett s a Duna hidját, a török e fontos átjáróját felgyujtotta.

Mint Zrinyi téli, akképen Souches tavaszi és nyári hadjárata kedvező eredménynyel végződött tehát s csak Montecuccolival szemben maradt a nagyvezér előnyben, a mennyiben Zrinyi-Ujvárt elfoglalta s elpusztította. De épen a dunántúli harcztér e pontján játszódtak le csakhamar oly események, melyek az egész hadjárat sorsát eldöntötték.

VI. FEJEZET.

A szent-gotthárdi csata. A vasvári béke.

A nagyvezér Zrinyi-Újvár alól a Rába vidékére indult. Montecuccoli nyomon követte s július 22-ikén Mura-Szombatnál újabb német, Coligny vezetése alatt pedig franczia csapatok érkeztek táborába. Onnan Körmenden át Szent-Gotthárdhoz nyomult, hol július 28-ikán egyesítette a rendelkezésére álló összes hadakat. Csakhogy az élelmezésről nem történvén gondoskodás, a katonák a lakosságot dulták-rabolták, mely kétségbeesésében itt-ott fegyvert fogott ellenük. A császáriakat a Rába vize választotta el a töröktől, ki át igyekezett jutni a folyón, hogy végre csatára kényszerítse Montecuccolit. Némi meddő kisérlet után a nagyvezér ki is erőszakolta az átkelést s hadai egy részét a Rába innenső partján helyezte el. Július 29-ikén Szent-Gotthárdnál a két sereg szemben állt egymással.

De csak augusztus 1-én mérkőztek meg. A támadást nem Montecuccoli kezdte ugyan, de készen várta az ellenséget. Az egyesült keresztény sereg valami 30,000 harczosból állt. Csakhogy tüzérséggel, ágyúval egyedül a

A szentgotthárdi ütközet.

(Maas festménye a berlini porosz kir. fegyvertárban.)

császáriak voltak kellően ellátva, a francziák és a birodalmi hadak nem. A törökök számát 130,000-re teszik, melyből azonban legfölebb 60—70,000 volt katona, a többinek a harcztéren nem lehetett hasznát venni. Montecuccoli főleg a két szárnyat erősítette meg, s a balszárnyra rendelte Coligny franczia hadát, melyben sok előkelő nemes úr, szolgált; mig a jobbszárnyon a császári katonaságot helyezte el. A két szárny közt a középen a birodalmi had állott.

A török támadás épen a leggyöngébb pont, a közép ellen irányult s a birodalmi had csak akkor vette észre az ellenséget, mikor már a nyakán volt. Az erős rohamnak nem is birt ellenállani s érzékeny veszteséggel szoríttatott vissza. A veszélyes pillanatban egyfelől Montecuccoli, másfelől Herman badeni őrgróf az ellenségre vetették magukat, s szerencsésen visszaverték. A török még két izben teljes erővel ujította meg a támadást, de mindig hasztalan. Eközben a tüzérség erősen lövöldözte a Rába túlpartján levő török lovasságot, mely megfutott, mire a csata sorsa eldőlt s a török teljes vereséget szenvedett. A pasák közül többen, még pedig a legjelesebbek, elestek s 14,000 török harczos vérzett el, vagy veszett a Rába hullámaiba; 40 zászló, 15 ágyú került a győztesek kezébe s noha tulajdonképeni üldözés nem történt, a katonák töméntelen zsákmányt ejtettek. Magyarok a császári táborban nagyobb számmal nem harczoltak, mert az egykorúak szerint a vezérek hamis practicája kizárta őket a maguk hazája oltalmából. De — mondották — mégis magyar adta a győzelmet: a Rába vize, mely többet emésztett meg az ellenségből, mint a fegyver. A Rába vizén kivül azonban Zrinyi neve is hozzájárult a diadalhoz. A törökök azt hitték, hogy Zrinyivel állanak szemben, mert eszükbe sem juthatott, hogy a nagy törökverőt épen a döntő pillanatban tétlenségre kényszeríti irigyeinek konoksága. A török megvolt győződve, hogy Zrinyi vezeti a harczot s ez a tudat ólomsúlylyal nehezedett reá a csata folyamán. Zrinyitől rettegett, előle futott meg s ő neki engedte át a csatatért.

A szent-gotthárdi győzelem[1] a legfényesebb fegyvertények, a legnagyobb diadalok egyike, melyeket keresztény fegyverek a törökön arattak. Csakhogy minden győzelem annyit ér, a mennyire a győztes fél értékesíteni tudja. A császári hadvezénylet és diplomatia azonban nem hasznosította igazi értékének megfelelően a szent-gotthárdi csatát. Montecuccoli nem üldözte a futó nagyvezért. Annál többet kérkedett győzelmével, mely Zrinyivel szemben ismét őt tette a hadjárat hősévé. Értett a reclamehoz,

[1] Nettebohm Vilmos porosz tanár 1887-ben tanulmányt tett közzé, hogy a csatáról Montecuccoli jelentései alapján támadt s azóta egyik történészről a másikra átszállt hagyományt új kutfők alapján megdöntse. Ezt azonban már előtte megtette Angeli őrnagy a Kriegsarchiv 1877-iki évfolyamában. Ma általános az a nézet, hogy a szentgotthárdi csata csakugyan fényes diadal volt. De Montecuccoli nem használta ki, az udvar pedig sietve s oly feltételek mellett kötötte meg a békét, mintha a török nyerte volna meg a csatát.

Wahrhaffte Relation / und Abbild
Allmächtige Gott den 1. Augusti 1664. in
genannt / bey S. Godhart / den Christen /

EGENTLICHE ABBILDUNG von DER CHRISTEN BATALIA ist bey N.° 1. zu sehen.

1 Ihr Excellentz H. Generael Montecuculi
2 Feltmars Leute Spork.
3 Obr. Shmit.
4 Obr. Nasau.
5 Obr. Kielmanseck.
6 Obr. Schmeidau Lottingische.
7 Obr. Spickh.
8 Obr. Pio.
9 Obr. Rappach.
10 Obr. Taſso.
11 Francösischer Obr. Colligin
12 und Fuell art
13. Reichs Völcker.

A SZENTGOTT

(Egykorú metszet Er

g der herrlichen Victori / welche der
ider Ungarn an dem Wasserfluß / die Raab
er die Türckischen Bluthund verliehen.

ÜTKÖZET.

Az Athenaeum nyomása.

s gyűjtemenyében.)

Az Athenaeum kiadása

nagyhangú tudósításai szétmentek Európába s mindenüvé elvitték dicsőségét s a szent-gotthárdi diadal hirét. Jelentései nem is túlzottak, mert a győzelem könnyen a török teljes megsemmisítésére vezethetett volna. Csakhogy Montecuccoli tétlenül pihent babérain s időt engedett a nagyvezérnek, hogy kiheverje a csapást, mely egy pillanatra teljesen elkábította. Minthogy nem üldözték, Ahmed pasa hamar föleszmélt s hadait a Bakonyon át Fehérvárnak, onnan meg Esztergomnak vezette, miközben megtalálta az eszközöket, melyek kijuttatták a hinárból. Még Érsek-Újvárt is fölmentette, melyet időközben Souches felvidéki csapatai kezdtek vivni. Augusztus végén azonban a nagyvezér közeledtének hirére az ostrom abban maradt s a császári had, melynek vezetését a beteg Souches Heisternek adta át, Cseklésznél Montecuccolival egyesült, ki már előbb 60 új ágyút kapott, most pedig 40,000 főnyi diadalmas haddal rendelkezett. De ekkor sem fordult az ellenség ellen, hanem mindig csak készült a cselekvésre. A vezérek — mondja a korszak egyik külföldi történésze, — »kizárólag hadi tanácskozásokkal mulattak, melyeknek nem volt más céljuk, mint az, hogy a további harczok iránti kedvetlenséget, hogy ne mondjuk, a gyávaságot leplezgessék«.

De bármi megrovás illeti a hadvezérletet a nagy győzelem után, még sem ő, hanem a császári diplomatia volt az, mely a szent-gotthárdi napot minden értékéből kiforgatta. Minthogy az udvar soha sem akarta a háborút s mindent elkövetett, hogy a törökkel megegyezzék, a váratlan győzelmet csak alkalomnak használta, hogy régi szándékát immár valósítsa. A béke-tárgyalások tulajdonképen nem szüneteltek a háború egész folyamán. Mikor 1663-ban a nagyvezér Budáról Érsek-Újvár ellen ment, nem bocsátotta el Reninger császári követet. Ez állandóan a török táborban maradt s minthogy el volt látva a szükséges felhatalmazással, a nagyvezér ismételve tárgyalt vele, sőt időnként Lobkowitz herczeggel is váltott levelet a béke ügyében. Közvetlenül a szent-gotthárdi csata előtt is folyt az alkú, melyet a vereség után a nagyvezér gyors befejezésre igyekezett juttatni. Megkönnyítette a megegyezést az, hogy egyes kérdések, melyek régebben nehézséget okoztak, időközben megoldást nyertek. Zrinyi-Újvár eltünt a föld szinéről, a legtöbb erdélyi várban levő németek meg Apafyhoz pártoltak. Ezzel legalább ezek a kényes kérdések el voltak döntve s igy kevesebb akadály állta útját a békekötésnek, melyre most a nagyvezér inkább rászorult, mint az udvar. Igy tehát már augusztus 10-ikén Vasvárt megköté Reningerrel a békeszerződést, még pedig a területi viszonyokat illetőleg az uti possidetis, a tényleges birtokállomány alapján. Mindenki megtartotta azt, a mit az utolsó évek mozgalmaiban szerzett. Lipótra visszaszállt tehát a két vármegye, Szatmár és Szabolcs, ellenben a töröké maradt Lugos, Karánsebes, Jenő, Várad és Érsek-Újvár, melylyel szemben a király jogot nyert, hogy saját területe védelmére más várat épitsen. Erdélyre nézve a szerződés kimondotta, hogy a fejedelemség régi állapotába helyeztessék vissza, vagyis a

szultán főhatalma alatt maradjon, a császár ellenben kivonja őrségeit s Székelyhid erődítményei, noha már Apafy kezén voltak, lerontassanak. A szerződés végül intézkedett, hogy a két császár rendkivüli diszkövetséggel cserélje ki a végleg szentesített békeokmányt s ez alkalommal 200,000 forint értékű ajándékot küldjön egymásnak.

Az augusztus 10-iki vasvári szerződés Reninger műve, melyben Montecuccoli nem vett részt s mely kötelezővé csak úgy vált, ha a bécsi cabinet megerősiti. Ettől függött tehát a béke vagy háború kérdése. Az udvarnak nem is voltak kételyei az iránt, hogy a feltételek a lehető legkedvezőtlenebbek Magyarországra s hogy a török győzelmes hadjárat esetén sem nyerhetett volna többet. Ezzel Bécsben tisztában voltak s előre tudták, hogy a békeszerződés a magyaroknál a legnagyobb megütközést fogja kelteni. De a mint nem az ő érdekükben kezdték, akképen az ő érdekükben folytatni sem akarták a háborút. Az udvar figyelme kizárólag nyugatra irányult s békét akart keleten, bármi áldozatot ró az a magyarokra, kikről ez időben különben is azt állitották, hogy csak a törököktől való félelem tartja őket féken s ha nem félnének, elszakadnának az uralkodó családtól.[1] E balvélemény a minisztereket a vasvári béke gyors elfogadására ösztönözte, ámbár a szent-gotthárdi győzelmen kivül a nemzetközi viszonyok kedvező alakulata is a háború folytatását ajánlotta. XIV. Lajos franczia király hadai a császári táborban harczoltak. A brandenburgi választó, ki ekkor már tekintélyes hatalommal rendelkezett, kész volt új segélyt nyujtani. »A hitetlenek elleni harcz, a viszonyok rendezése Magyarországban s a szomszédos területeken olyan feladat volt, — irja egy osztrák történész[2] — melyet az osztrák ház akkori szomszédainak helyeslésével és támogatásával oldhatott volna meg.«

De Bécsben egy pillanatig sem gondoltak az előnyök ily irányú kiaknázására. Reninger szerződését a legnagyobb örömmel vették s elfogadták minden pontját, pedig az egykorúak nézete szerint, ha csak némileg keménykednek, rá birhatják az aggódó nagyvezért, hogy legalább Érsek-Ujvárt kiadja. De meg sem próbálták, hanem helybenhagyták a török minden feltételét. Azt azonban érezték, hogy e feltételek csúfosak, lealázók s Európaszerte megütközést fognak kelteni. Nem siettek tehát a kihirdetéssel s noha már szeptember elején kiszivárgott a békekötés hire, hivatalosan csak szeptember 26-ikán hozták köztudomásra. Montecuccolinak nem volt ugyan része megkötésében, de a tény maga nagyon kielégítette, mert nem kellett attól félnie, hogy a további háború megtépheti babérait, melyekre oly büszke volt. Pedig ezeket épen a békeszerződés tépte meg. Minthogy a vasvári béke kedvezőtlen volt a császárra, a szent-gotthárdi győzelem sokkal jelentéktelenebbnek tünt fel, mint a minő valóban volt.

[1] Sacredo 1665-iki jelentése Fiedlernél.

[2] Zwiedinek, Deutsche Gesch. I. 252.

A vasvári békével Lipót formaszerűen elejtette császári és királyi méltóságából folyó azon kettős kötelezettségét, hogy a török elleni háború zászlóvivője legyen. Trónra lépte óta az udvari politikában igen élesen domborodik ki a törekvés, hogy a szultánnal békében éljen. Eleinte az uralkodó e politikára ifjú kora miatt nem gyakorolhatott befolyást. De a vasvári béke megkötésekor nem volt többé gyermek; épen az időben lett huszonnégy éves, s minthogy hét éve ült már a trónon, nyilt volna alkalma az ügyekben tájékozást és tapasztalatot szereznie. Csakugyan tisztában volt a béke értékéről, s maga mondotta: »Jól tudom, hogy sokaknak nem fog

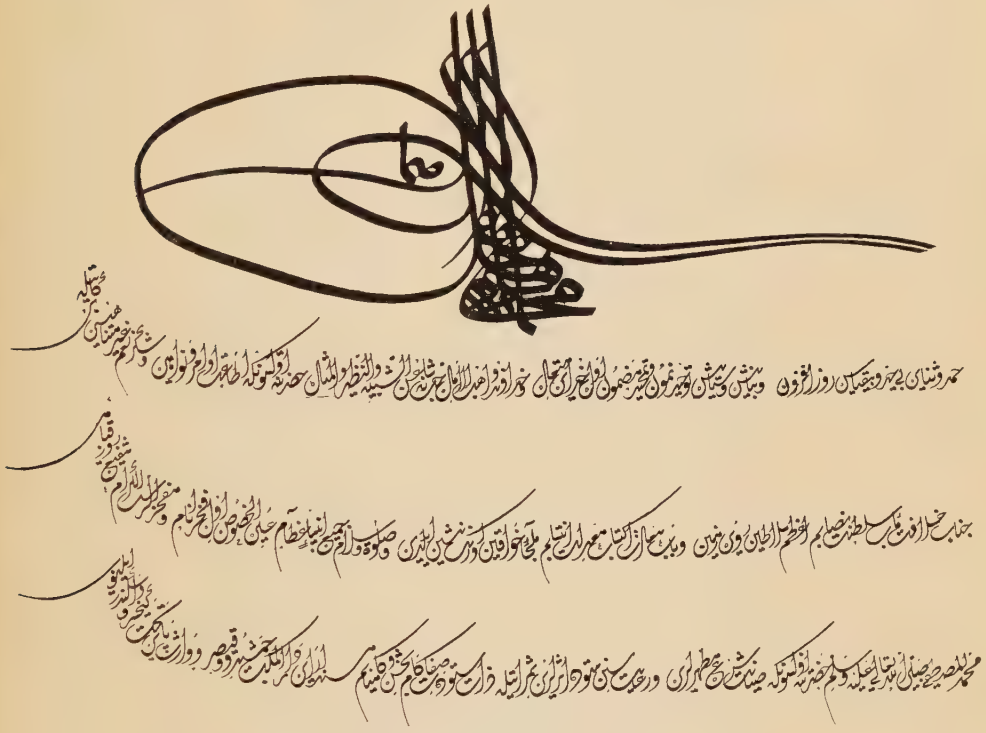

A vasvári béke okiratának kezdősorai.
(Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban.)

tetszeni.«[1] Mégis kapva kapott rajta, mert az örökös tartományokat megóvta a háború megpróbáltatásaitól. Különben is szabadulni akart a franczia segélytől s ép oly kevéssé volt inyére a protestáns Brandenburggal szövetkezni. Általában nyugalmat óhajtott, mert házasodni készült. Elfogadta tehát ezt a »szomorú békeszerződést«,[2] bármennyire sértették feltételei méltóságát és tisztességét. Igy azután szeptember végén a békekötés hivatalosan kihirdettetett. Mikor feltételei köztudomásra jutottak, az örökös tartományokban s a

[1] Október 1-én kelt levele. Renner, Wien im Jahre 1633. 3.
[2] Erdmannsdörfer, Deutsche Gesch. I. 373—374.

német birodalomban olyan felháborodás támadt s oly éles szavakban nyilvánult, hogy az udvar maga is meghökkent. Az izgatottságot csillapítandó, félhivatalosai azt hiresztelték, hogy nem volt sem elég pénz, sem elég katona a hadjárat folytatására, hogy Montecuccoli serege teljesen kimerült s igy merő kénytelenségből kellett békét kötni. De a császár csak időt akar nyerni s mihelyt összeszedi erejét, végcsapást fog a törökre mérni. Mindez azonban irányzatos koholmány volt a közvélemény megtévesztésére. Sem pénzügyi, sem katonai okok nem kényszerítették a békekötésre az udvart; még kevésbbé gondolt arra, hogy egyhamar megújítsa a háborút. Ellenkezőleg a vasvári békével csak betetőzte eddigi török politikáját, mely mindenképen kerülni akarta a szultánnal való összetűzést. Most egész nyiltan és teljesen különválasztotta a császári érdeket a magyarok érdekétől. E sajátszerű eljárást azzal indokolta, hogy a magyarok rosszúl viselték magukat a háborúban s az urak ellenséges magatartást követtek a császár iránt. Portia herczeg Gremonville franczia követnek a békekötés' igazi okául azt mondotta, hogy a magyarok állhatatlanok s nem tudják, mit akarnak. Ők kezdték a háborút, de mikor meg volt üzenve, nem akartak benne részt venni. Most ellenben, mikor megvan a béke, folytatni szeretnék a harczot. Váradot és Érsek-Újvárt a császár azért engedte át, folytatta Portia, mert azt hiszi, hogy ilyképen inkább uruk és mesterük lehet a magyaroknak s megakadályozhatja őket abban, hogy elszakadjanak tőle s más királyt válaszszanak.[1] Ez a felfogás az első percztől kezdve kizárta a lehetőséget, hogy a császári cabinet csak ideiglenesnek, csak fegyverszünetnek tekintse a vasvári békét. Ellenkezőleg sietett minden lealázó feltételnek eleget tenni s a portával mielőbb teljesen rendbe jönni. Az udvar e törekvését fölöttébb megkönnyité az a körülmény, hogy Ahmed pasa ép oly érzelmeket táplált a magyarok iránt, mint ő. A nagyvezér is a magyarokat okolta a háború meddőségeért s még jobban meggyűlölte őket, midőn megtudta, hogy a vasvári békét nem akarják elfogadni. Ellenszenvét folyton élesztette benne egyik legbizalmasabb embere, a porta főtolmácsa, Panajotti Miklós. Ez huszonöt éven át a császári követség szolgálatában állt, mig a nagyvezér maga mellé nem vette. Új állásában megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a bécsi udvarnak. A török állam összes titkait elárulta neki, s ravasz furfangja a bécsi politika leghűbb szövetségesévé tette a nagyvezért. A szent-gotthárdi csata különben is mély, egész életére kiható benyomást gyakorolt Ahmed pasára. Soha sem merte többé kardját a császáréval összemérni s politikájának sarkpontja lett a szultán és a császár közötti jó viszony fentartása.

Ha már a külföldön megütköztek a vasvári alku csúfos feltételein, Magyarországban a békeszerződés igazi kétségbeesést keltett, mert itt valóban szörnyű állapotokat törvényesített. Érsek-Újvár birtokában a török

[1] Gremonville 1664 november 6-iki jelentése. Mon. Slav. Merid. XIX.

úgy szólván ketté tépte a még megmaradt királyi területet, mely addig hosszú foltként húzódott az Adriai tengertől a Kárpátokon át Erdély határáig. Immár ebbe a foltba beleékelte magát a török s még az érintkezést, a közlekedést a keleti és nyugoti országrész között is fölöttébb megnehezítette. Az északkeleti vármegyékből Pozsonyba az egyszerű utazás is veszélyessé vált a török közelsége miatt, kinek portyázói a fő országútat, mely a Vág völgyén vezetett, bármikor ellephették s elzárhatták. Másrészt az újabb hóditással s a vele járó hódoltatással számos egyházi és világi birtokos roppant kárt szenvedett s még további károktól tarthatott. Az esztergomi érsek évi jövedelme ötezer tallérral csökkent, mert Érsek-Újvár körüli javait és jövedelmeit mind elvesztette. Sőt a maradék is veszélyben forgott, mert előre lehetett látni, hogy az újvári török folytatni fogja a dúlást s a hódoltatást. Az országos és a magánsérelmek, a nemzet jövőjeért való aggodalom és saját, egyéni kárvallásuk a társadalom minden rétegében a legmélyebb elkeseredést keltették s a magyar tanácsosok annál kevésbbé akartak a szerződéshez járulni, mert sértette őket az is, hogy tudtuk és megkérdezésük nélkül köttetett. Növelte az elkeseredést az a hir, hogy a békeszerződésnek titkos pontjai vannak, melyek közvetlenül a magyarok ellen irányulnak. Beszélték, hogy a békében ki van kötve, hogy a török nemcsak fel nem bujtogatja a magyarokat, hanem teljesen szabad kezet enged az udvarnak, hogy úgy bánjék velük, a mint jónak látja. Az izgatottság óriási volt mindenütt, a főuraknál, kiknek legtöbbje súlyos anyagi kárt szenvedett, valamint a vármegyékben. Elfogadhatatlannak találták a békekötést s egyes hevesvérűek azt hirdették, hogy esetleg fegyverrel akadályozzák meg végrehajtását. »Itt a békesség felől — irják Bednyéről november 3-ikán — csoda hirek futamodtak, hogy a felföldi magyarok contradicáltak azon békességnek s elpártoltak ő felségétől s nemsokára 20,000 svecus fog jönni segitségekre; ahhoz még, hogy a franczia király is protectiót igért nekik.« [1]

A közvélemény megnyugtatása érdekében az udvar eleinte súlyt helyezett arra, hogy a békét a magyar állami főtisztségek viselői s a király úgynevezett tanácsosai is elfogadják. Ezt csak erkölcsi, nem pedig jogi szempontból tartotta szükségesnek, mert a szerződés érvénybe lépett, mihelyt Lipót aláírta. Hogy elnémítsa őket, az udvar kész volt egyeseknek, kik vagyoni kárt szenvedtek, némi kárpótlást nyujtani s ily értelemben írta deczember 10-ikén Lipót király a magyar urakról, hogy »enyhén kell velök bánni, különben ágaskodnak, mint a kemény szájú lovak, vagy helyesebben, mint a csökönyös szamarak«.[2] Lippay érseknek évi 6000 tallért s a bibornoki süveget, a nádornak a kassai, Zrinyi Péternek a károlyvárosi, Esterházy Pálnak a bányavidéki főkapitányságot helyezték

[1] Szerémi, Tört. Tár, 1893. 623.
[2] Renner, id. m. 6.

kilátásba. Nádasdyt azzal biztatták, hogy üresedés esetén ő lesz a nádor. Sőt eleinte készek voltak a felvidéki vármegyék megnyugtatására a protestánsoknak szintén tenni némi engedményt. Az a terv merült fel, hogy magyar-német bizottság járja be a nádor elnöklete alatt az egész országot, egyrészt hogy a hely szinén jelölje meg ama pontokat, melyeket a területi viszonyok új alakulata miatt meg kell erősíteni, másrészt hogy megállapítsa, mely templomok adandók vissza a protestánsoknak. A bizottság határozatait azután országgyűlés elé akarták terjeszteni, melyet a király, ki már ekkor jegyben járt, azért óhajtott, hogy esküvő után nejét megkoronáztathassa. Eleinte október 31-ikére, azután november 25-ikére, Pozsonyba tervezték az urak gyűlését, melyen Lipót király is részt vett volna. A gyűlés azonban deczember 25-ikére maradt s Bécsben folyt le, miközben az udvar magatartása is megváltozott. Nem gondolt többé sérelmek orvoslására, politikai engedményekre, hanem a gyűlés tagjait már csak egyenként, magánérdekeik kielégítésével igyekezett megnyerni. Lobkowitz herczeg vállalkozott a hálátlan feladatra, hogy a vasvári szerződés előnyeiről meggyőzze az összegyűlt urakat. Felhozta, hogy a király visszanyerte Szatmár és Szabolcs vármegyéket, s kilátásba helyezte, hogy Érsek-Újvár helyett a Vág mentén új várat építenek. Szó sem volt tehát többé vegyes bizottság kiküldéséről, mely némely sérelmet is orvosoljon. Csak a szent koronát küldték vissza Pozsonyba, honnan a háború idején elvitték. De bármi keserű volt a gyűlésen megjelent urak hangulata, ama tény előtt, hogy a béke meg van kötve, meg kellett hajolniok. Az ország különben is tele volt német katonával, a fontosabb várakat német őrségek tartották kézben, s az udvar tudta, hogy megfékezhet minden ellenállást.[1]

A gyűlés csupán egyet tehetett tehát, azt, hogy megtagadta a békeszerződés elfogadását, mert erre magát illetéktelennek s az ügyet országgyűlés elé valónak tartotta. Igy a bécsi értekezlet eredménytelenül oszlott szét. A nádor, hogy eléje ne vágjon az országgyűlés szabad elhatározásának, 1665 január 5-ikén megjelent a pozsonyi káptalan előtt, hol ünnepélyes tiltakozást vétetett föl. Ebben kijelenté, hogy sem a maga személyében, sem a rendek nevében a békeszerződéshez nem járulhat s járulni nem akar s ámbár két császári biztossal részt vesz az új vár építésére alkalmas terület kiszemelésében, eleve tiltakozik társainak minden oly cselekménye ellen, mely az ország jogait sérthetné.

Az udvar azonban a tiltakozással nem törődött, hanem következetesen haladt a maga útján tovább. Első sorban kerülni igyekezett mindent, a mi a portát ingerelhetné. Maga a nagyvezér kimondotta a béketárgyalások folyamán, hogy a határszéli villongásokat, apróbb beütéseket (s ilyeneknek tekintendők mindazok, melyekben 5000-nél kevesebb ember vesz részt) nem

[1] Mindez Gremonville jelentései alapján. Mon. Slav. Merid. XIX.

fogja békeszegésnek minősíteni. Mindazáltal Lipót még az ilyen apró mérkőzésektől is eltiltotta katonáit,[1] noha a török folyton csipkedte a királyi területet. Másrészt az udvar megtett mindent, hogy akkorra, mikor a diszkövetség a szerződés szentesített példányát Konstantinápolyba megviszi, a maga részéről elvállalt kötelezettségek teljesítve legyenek. Ez okból azonnal sürgetni kezdte Székelyhid erődítményeinek lerontását. E vár egy év óta Apafy kezén volt, ki Erdély biztossága érdekében azt óhajtotta, hogy ne hányják szét falait. De a bécsi udvar ragaszkodott a szerződés szigorú végrehajtásához s Apafy kénytelen volt engedni, hogy a vár »pogány kézre ne essék, hanem két császár békességével hányassék el«. Csakhogy a rosszúl

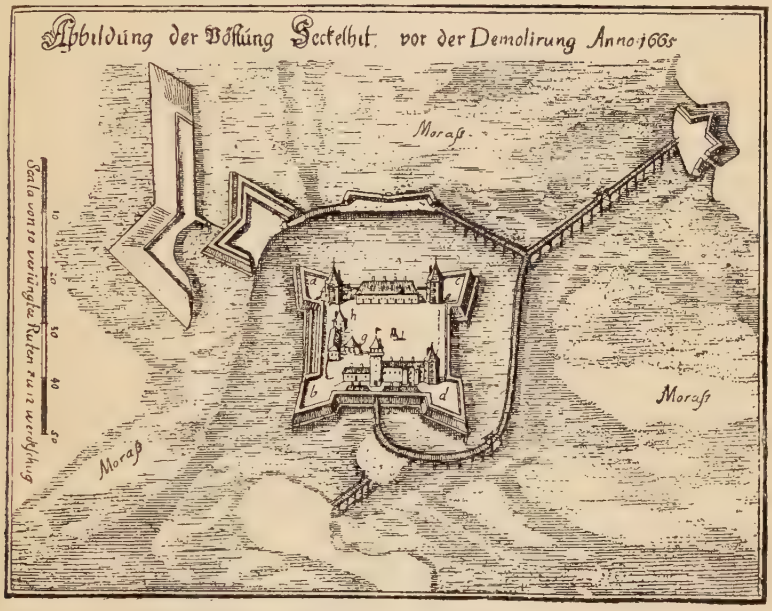

Székelyhid a lerombolás előtt.
(Egykorú metszet után.)

fizetett magyar-német őrség, mely csak néha napján látott egy kis zsoldot s örökké nyugtalankodott,[2] azzal fenyegetőzött, hogy fegyverrel áll ellent a lebontásnak. Hogy a fejedelmet az őrség elleni erélyes fellépésre birja, az udvar megigérte neki, hogy a császári követek támogatni fogják másnemű kívánságait a portán. Ennek következtében Apafy kielégítette az őrséget s 1665 januárban a különben kitűnően felszerelt vár erődítményeit földig lebonttatta.[3]

[1] 1664 október 7-iki levelében megparancsolta Radován komáromi vajdának, tartózkodjék a portyázásoktól s ne bántsa a törököt, különben a legsúlyosabb büntetésre számíthat. Dworak, id. m. 507.

[2] Boldvai Márton kapitány jel. Török-Magyar Tört. Emlékek, VI.

[3] Hadtört. Eml. 1890. 364—368.

Erre a békeszerződés értelmében a legutolsó német őrségek is eltávoztak az erdélyi várakból.

Apafy bizton számított reá, hogy a készséget, melylyel Székelyhid ügyét rendezte, Bécsben azzal fogják viszonozni, hogy támogatják törekvéseit, melyek oda irányultak, hogy valósággá legyen a vasvári béke azon pontja, mely szerint Erdély régi állapotába helyezendő vissza. Ezt a békét a császár kötötte s első sorban tőle függött, hogy a szerződés igérte restitutió ténynyé váljék. Különösen két irányban óhajtotta Erdély ezt a régi állapotba való visszahelyezést. Az utóbbi években portai adója szertelenül emeltetett, másrészt ugyanakkor Várad és Temesvár felől nagyarányú hódoltatással csökkentették területét s ezzel teherviselő képességét. Azon czímen, hogy az illető községek Váradhoz tartoznak, a török az országnak valami egynegyed részét hódoltatta be s veszedelmesen közeledett a főfontosságú sóbányákhoz, a kincstár egyik legdúsabb jövedelmi forrásához. Apafy azt óhajtotta tehát, hogy a császár járjon közbe a portán, hogy Erdély adója mérsékeltessék, az ország területi épsége pedig ne csorbittassék. E két baj orvoslását kereste Apafy s minthogy mindegyik a vasvári béke előtti időkből származott, még 1664 január 1-jén Lajos franczia király közvetítését is kikérte. A franczia cabinet igen behatóan foglalkozott a kérdéssel, minő politikát kövessen Erdély irányában. Arra a meggyőződésre jutott, hogy Franciaország mindenesetre hasznát veheti Erdélynek, kivált az esetben, ha a Habsburgok a lengyel korona megszerzésén fáradoznának s e terveiket kellene meghiúsitani. Lajos király október 3-ikán nagyon udvariasan felelt tehát Apafynak s igérte, hogy utasítja portai követét, hogy a fejedelem kívánságait támogassa.[1] November elején az ifjú Bethlen Miklós Bécsbe érkezett s kérdezősködött, van-e ott franczia követ. Mihelyt megtudta, hogy Gremonville az, kétségkivül a fejedelem megbizásából fölkereste, s érintkezésbe lépett vele. Apafy közvetlenül a nagyvezérnél is tett kisérleteket kettős panasza orvoslása iránt. De nem boldogult s azért volt kénytelen a külhatalmakhoz folyamodni. Minthogy Franciaország kilátásba helyezte az erkölcsi támogatást, a fejedelem külön megbizásban Bécsbe küldte Bánffy Dénest, hogy az a nagy diszkövetség, mely a portának megviszi a szentesitett szerződést, s a benne megállapított ajándékot, Erdély ügyének a békekötés értelmében való rendezését is sürgesse, mire Bánffy csakugyan igéretet kapott.

A portára küldött követség élén gróf Leslie Walter, a harminczéves háború egyik katonája, később a szlavon végek főkapitánya állt.[2] 1665 május 15-ikén indult Bécsből fényes és nagy kisérettel, melyben egyetlen magyar sem volt. Harmincznégy hajó vitte le a Dunán, s szeptember 17-ikén ért Konstantinápolyba, hol 1666 januárig maradt. Nagy fénynyel fogadták, olyan előzékenységgel, mint keresztény követet azelőtt soha sem. Költött

[1] Az iratok: Mon. Szlavor. Merid. XIX.

[2] Útját leírja udvari papja: Taferner, Caesarea Legatio stb. czímű művében.

is sokat s követsége többe került egy milliónál. Buzgón támogatta törekvéseit Reninger, az állandó követ, valamint Panajotti, a porta főtolmácsa. Sok mindenféle kívánsággal állt elő. Az érsek-újvári pasa valami 200 falut behódoltatott. Leslie ezek egy csoportjának visszaadását, esetleg az újvári erődítmények lebontását, valamint a héttoronyban elzárt keresztény foglyok kiadását kérte. De a nagyvezér ez irányban minden engedményt megtagadott s a budai pasához, egy renegáthoz utasította Lesliet. Ellenben előzékenyebb volt oly kérdésekben, melyek Magyarországot nem érintették. Leslienek sikerült kereskedelmi szerződést kötni, melynek alapján Bécsben keleti társaság alakult, de csak rövid ideig állt fenn. Szót emelt a keleti keresztények helyzetének javítása érdekében is s szabad megtelepedést igyekezett a jezsuitáknak a török birodalomban szerezni. Ellenben Erdély ügyét egyáltalán elő sem hozta a nagyvezérnek, noha Apafy ezer aranyat küldött Reningernek, sőt még többet igért, ha panaszait kellő nyomatékkal támogatja. Küldött pénzt Panajottinak is, ki 1663 óta folyton, de kivált ekkor nagyon biztatta a fejedelmet. Leslie azonban szóvá sem tette Erdély dolgát. Kétségkivül az ő meggyőződését fejezte ki patere, midőn azt mondotta, hogy »nem engedi ugyan a kereszténység, hogy Erdélyt török űlje meg, de nem jó Erdélynek felettébb gazdagnak, boldognak lenni«.[1] Mindazáltal Bécsből folyton biztatták Apafyt, hogy Leslie támogatni fogja kéréseit, sőt a támogatás fejében viszonzásul az erdélyi katholikusok számára engedt ményeket kértek tőle. Az erdélyi követek, kiket a nagyvezér »pokol szemmel« nézett, Lesliebe és Reningerbe vetették tehát minden reményüket. Mindkettőtől kaptak is igéretet s Paskó Kristóf eleinte megnyugtató jelentéseket küldött haza Erdélybe. Reningerben lehetett is némi jóakarat. De midőn látta a nagyvezér ellenszenvét a magyarok és az erdélyiek iránt, a kényes kérdést egyáltalán elő sem merte hozni. Növelte a bajt, hogy Apafy késett az évi adó beküldésével, pedig a portának pénzre volt szüksége s nagyon neheztelt a késedelem miatt. Ily körülmények közt a császári követek egyik legfőbb feladatukról, Erdélynek régi állapotába való visszahelyezéséről teljesen megfeledkeztek. Úgy okoskodtak, hogy a török Erdélyt »meg ne nyomorgassa, az nem lehet; Magyarországnak és Erdélynek nem kell szabadságot engedni«.[2]

Reninger később azt hozta föl mentségül, hogy »Apafy uram igen lágyan viseli magát«. Az agyon gyötört Erdélytől kivánt tehát keményebb magatartást, mikor maga a római császár is meghunyászkodott a szultán előtt. Igy Leslie követsége meddő maradt, de csak annyiban, a mennyiben az volt feladata, hogy Magyar- vagy Erdélyországnak szerezzen némi kedvezményt. Ellenben titkos, de tulajdonképeni célját, hogy

[1] Paskó 1665 október 26-iki jelentése: Török-Magyar Tört. Emlékek, VI. 270.

[2] Paskó Kristóf emlékirata. Tört. Tár, 1890. 32. A tárgyalásokról számos okmány Szilágyinál: Erdélyi Orsz. Eml. XIV.

a császári udvar és a porta viszonyát lehetőleg szivélyessé tegye s a lezajlott háború által keltett keserűséget eloszlassa, teljes mértékben elérte.

Mig Leslie a portán tartózkodott, Bécsben török diszkövetség nyujtotta át a szentesített szerződést s az ajándékokat. Ép oly kitűntető fogadtatásban részesült, mint Leslie a portán, és nagyon elégedetten tért haza. Így minden megtörtént, hogy a császár és a szultán jó viszonya szilárd alapot és állandóságot nyerjen. Valóban soha a porta és a bécsi udvar olyan barátságban nem állott, mint a következő években mindaddig, mig Ahmed nagyvezér meg nem halt (1676). A magyarság ez időben szemben találta önállósága megtartására irányuló törekvéseiben mind a kettőt. Oly természetellenes, oly egészségtelen volt ez a fordulat, hogy mulhatatlanúl erőszakos rázkódtatásokra, véres válságokra kellett vezetnie, melyekkel a következő húsz esztendő évlapjai csakugyan megteltek.

Török és magyar fegyverek.
(Rajzolta Cserna Karoly.)

HARMADIK KÖNYV

*

A NAGY ÖSSZEESKÜVÉS KORA

Az összeesküvő főurak.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

Az ország a vasvári béke után. Zrinyi Miklós halála.

Évekén át remélte, kívánta, sürgette a magyar közvélemény a háborút, mert tőle várta gyökeresen megromlott, a béke eszközeivel nem is gyógyítható közállapotainak orvoslását. A háború immár lezajlott s nemcsak nem javította, hanem egyenesen türhetetlenné tette a lakosság helyzetét. Szatmár, Szabolcs, Heves, Ugocsa, részben Bereg s más felvidéki vármegyék mellett, melyeket már az erdélyi bonyodalmak folyamán pusztasággá tett a török és a tatár, most ugyane sorsra jutottak olyan területek, melyek évtizedek óta nem láttak ellenséget. Elpusztult legnagyobb részükben Nyitra, Trencsén és Pozsony vármegye,[1] honnan török írók szerint 45,000 rabot hajtottak el. Már előbb nagy romlást szenvedett az ország egykori paradicsomkertje, a Csallóköz, mely annyira jutott, hogy »sem nem arathat, sem nem vethet«.[2] 1664-ben különösen sokat szenvedett a Dunántúl, a nagy háború tulajdonképeni szinhelye, a Muraközzel, melyet Zrinyi-Újvár bukása megnyitott a töröknek.

Versenyeztek az ellenségekkel a pusztításban a német zsoldosok, s a Hegyalján a legkegyetlenebbül dúlták-fosztották a népet, mely néhol fegy-

[1] Guzics naplója. Tört. Tár, 1889.
[2] A nádor. Hadt. Közl. 1897. 120.

verrel védekezett. Ennek az istencsapásnak még a béke sem vetett véget. A németek a véghelyeken maradtak, honnan úgy gyötörték a szegénységet, hogy elkeseredésében a törökhöz fordult s Zemplénben a tömeg az egri pasa segélyével akarta egyes véghelyekből, főleg Ónodról a németeket kiverni. 1665 májusban a nádor a megyékhez intézett leiratban szigoruan megtíltotta »a törökkel való conversatiót«, sőt később az űzleti érintkezést is.[1]

Bármi kevéssé foglalkozott politikával s bármi kevéssé értette azon közjogi kifogásokat, melyeket a főurak emeltek a vasvári békeszerződés ellen, annak közvetlen következményei épen a tömegben kelthették a legmélyebb elkeseredést. Érezte mindenki, hogy a török lett csaknem az egész királyi terület ura. Érsek-Újvár helyett Galgócz átellenében, a Vág jobb partján új véghely épült ugyan, melyet Lipótvárnak[2] neveztek el. Az építéshez szükséges telkek kisajátítása után a munka még 1665-ben megindult s a vár négy év alatt el is készült. Német őrséget kapott, melylyel együtt a jezsuiták is megjelentek benne. Az új vár kétségkivül nem volt fölösleges, de a török harczokban sohasem emelkedett fontos szerepre s az Érsek-Újvárról állandóan folytatott behódoltatásnak nem tudott gátat vetni. Minthogy az udvar tartózkodott mindentől, a mi viszonyát a portával zavarhatta, a számára megmaradt terület hathatós védelméről sem gondoskodott s a török a határszél minden pontjáról szabadon nyomorgathatta a király alattvalóit. Folyt is a munka szakadatlanúl, folyt télen-nyáron s gyakran megesett, hogy télviz idején egész falvak apraja-nagyja futni kényszerült az erdő rejtekébe, hol tömegesen estek hónak-fagynak, éhségnek áldozatúl. Szatmárban Károlyt és vidékét a török ismételve felszólította, hogy behódoljon s minthogy a nép nem tette, 1672-ig kilenczszer dulta föl a vidéket.[3]

De nemcsak a török ellen nem védte alattvalóit az udvar, hanem teljesen megfeledkezett a végbeli katonák fizetéséről s igy a tulajdonképeni magyar katonaság hihetetlen nyomorba jutott. A füleki őrség vitézei gróf Esterházy Pál bányavidéki főkapitányhoz intézett panaszukban igazán megható szinekben ecsetelik a maguk s általában a végbeli magyar hadak siralmas helyzetét. Elmondják, hogy »a vitézlő rendnek semmi fizetése; kilencz esztendőtől fogván egyszer fizettek. Ruhátalan, éhen való a vitézi rend. Éhhel haló a hajdú, kénytelen a falukra kell kimennie, tarisznyájába kér kenyeret háza népe táplálására. De nem kap, mivel vármegye végezte, és ha császár fizetésen való szolga, van fizetése, éljen azzal.« A vármegyék csakugyan a legszigorubban intézkedtek, hogy elfogják a katonát vagy hajdút, még ha igazolványa is van, mihelyt állomáshelyéről távozik; »ne járjon a falun, el kell szoktatni a falukon való járástól.« Pedig kinn kellett

[1] Szederkényi, id. m. III. 90.

[2] Építésének történetéről l. Nagy Iván: Tört. Tár, 1884. 401—411.

[3] Gr. Károlyi cs. okltára, IV. 489.

járnia, mert Füleken még lakást sem kapott. A házakat mind elfoglalta az oda menekült nemesség s igy az őrség a váron kivüli falvakban tengődött

Gróf Esterházy Pál.
(Egykorú metszet után.)

családostól, »onnan vártál, kapuskodik és szolgál a várban«. A vár maga ép oly nyomorult állapotban volt, mint őrsége. Derekas bástyái ledőltek, hidja elromlott s ha a tisztek a nemes vármegyékhez fordultak, ezek azt

felelték: ha kell ő felségének a vár és véghely, építtesse.[1] Nem tudva máskép megélni, a végbeliek éhes hada természetesen a szegénységre vetette magát. A Nagy-Kunságnak 1669-ben huszonkettőből csak hét községe maradt, a többinek lakossága az utóbbi nyolcz év folyamán Debreczen felé, tehát erdélyi területre menekült. A hét községből az egyikben 6, a másikban 9 család élt. De »már senki sem akar szántani, mivel semmi megmaradását nem látták«.[2] »Saját nemzetünknek pusztító keze lőn rajtunk,« mondják a lakosok. »Hét éve teljesen, mióta minden tavaszszal, mint az árviz elboritják, mint a sáskák elpusztitják földünket, nem hagyva rajta semmi élést, marhát, lovat, juhot és semminemü jószágot; (24 mértföldnyi területen) Polgártól Makóig ők evék meg hét év óta mind földi, mind fái gyümölcseinket, szőlőinket, dinnyéinket.« Mindez természetes következménye volt ama politikának, melyet az udvar ez időben követett. Maga jó viszonyban állt a törökkel s minthogy örökös pénzzavarral küzdött, ama területek magyar katonaságáról sem akart gondoskodni, melyeket a békeszerződés tulajdonában hagyott. »Hadat nem tarthat, muzsikára, komédiákra, farsangolásokra, szánkázásokra kell a pénz«[3] — mondották elkeseredésükben a magyarok.

Ehhez járultak a nép lelki szenvedései. Az erőszakos térités a háború éveiben sem szünt meg, hanem még kiméletlenebbül folyt s a jezsuiták 1662—65-ben 10,000 embert térítettek meg. Ez a lelkiismereti kényszer kinosabban, fájdalmasabban sért bennünket, — mondották a protestánsok — mint a zsoldosok és a török minden pusztítása. Csakugyan öldöklő szellem lengi át az udvar valláspolitikáját. Az 1662-iki országgyűlésen Lipót király, s tanácsosai azt az elvet hirdették, hogy a vallásügy magánügy s a ki sérelmet szenved, az a rendes per útján keressen orvoslást. A protestánsok ezt is megpróbálták s Báthory Zsófia ellen a király e tanácsához képest 1664-ben a károsult eklézsiák és iskolák Zemplénvármegye törvényszékénél újabb pört inditottak.

A tárgyalás augusztusban megtartatván, a bíróság az 1661—63-iki járandóság fizetésére kötelezte Báthory Zsófiát.[4] De az özvegy semmit sem adott a bíróságra, melynek itélete csakugyan nem hajtatott végre, mert Bécsből megakadályozták. Az udvar ugyanis homlokegyenest ellenkezésben azzal, a mit 1662-ben hirdetett, most a viszályt országgyűlés elé tartozónak nyilvánitotta. Csakhogy a protestánsoknak nem kellett többé országgyűlés, mert a tett tapasztalatok után semmi jót nem várhattak tőle. Ragaszkodtak tehát a törvényhez s többszöri huzás-halasztás után érvényt akartak a törvényes itéletnek szerezni. Erre a király 1669 július 4-ikén az özvegynek védlevelet adott, melyben megtiltotta a vármegyéknek itéleteik végrehajtását s elrendelte, hogy az ügy a legközelebbi országgyűlésig függőben maradjon. Beregvármegye

[1] Hadtört. Közl. 1897. 635—639.
[2] Gyárfás, Jász-Kunok tört. IV. 319—321.
[3] Nádasdy oratiója, id. h.
[4] Fejes István, S.-A.-Ujhely, 83—86.

azonban ekkor is ragaszkodott jogához, mire a király július 26-ikán s másod izben deczember 10-ikén e vármegye peres eljárását egyszerűen betiltotta s azt a hozott itéletekkel egyetembe törvénytelennek nyilvánította.[1] Ezzel a királyi önkény lépett a törvény helyére az igazságszolgáltatás terén. Pedig a nélkül is rideg párt- és felekezeti szenvedélyeknek szolgálatában állt a birói hatalom. Baskó György olyan nőt vett el, a ki első férjétől törvényesen elvált. Az esztergomi káptalan ezért Baskót elfogatta s minden jószágát elkobozta. Beregmegye Kóródy Ferenczet gyilkosság miatt törvényesen elitélte. De a végrehajtás előtt, királyi parancs következtében, Kórodyt szabad lábra kellett helyezni, mire a jezsuiták nyomban mislei jószáguk igazgatójává nevezték ki.[2] Selmeczen egy kamarai irnok egy gazdag polgár leányát szerette volna elvenni. De az atya és leány ridegen elutasította a tolakodót. Ez, hogy bosszút álljon, őket, valamint evangélikus papjukat az esztergomi káptalan szentszéke elé idézte. A szentszék az evangélikus feleket, kik meg sem jelentek, 8000 tallér birság s 600 forint költség megfizetésében marasztalta el. Ez itéletet a protonotárius akként hajtotta végre, hogy Selmecz város javait az emlitett összeg erejéig le akarta foglalni. Midőn ezt a város nem engedte, Balassa Bálint honti főispán katonai karhatalommal lefoglalta a városházát, a város sörházait és korcsmáit s többi ingatlanait.

Töméntelen ily esetet kinálnak a kor igazságszolgáltatásának évkönyvei. Némelyikből országos sérelem lett, némelyik csak szükebb körben vált ismertté. De egyaránt megingatta az igazságszolgáltatás iránti bizalmat a tömegekben, egyaránt fokozta az elkeseredést az államhatalom ellen s ezzel bősz indulatokat, vérengző, kegyetlen, forradalmi hangulatot keltett. Az a nézet kerekedett felül, hogy az udvar ki akarja írtani a magyart, hogy »kevés idő alatt neve se legyen« többé, hogy »vagy utolsó pusztulásra vagy siralmas csehországi, morvai és sléziai szabadságtalanságra«[3] kivánja juttatni. A »parókás német«, a »hajas szomszéd«, a ki az előtt sem valami kedves embere volt a magyarnak, ez időben az alsó tömegek gondolatvilágában valóságos rémalakká változik, a ki

Mardosó kutyaként
Rád készíti agyarát,
Hogy téged megmarjon,
Javaiddal birjon,
Elnyerhesse hazádat.[4]

Ez ellen a bősz fenevad ellen irányul a tömeg mérhetetlen szenvedélye s felhangzik a harczi szózat, hogy

Kiki immár vegye elő éles fegyverét!
Ne kimélje vérontástól erős karjait!

[1] Timon, A párbér története; okmtár, IV. és V. sz. okmány.
[2] Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, III. 312—314.
[3] Ujházi Pál lev. Hadtört. Közl. 1893. 549.
[4] Petkó Zsigmond éneke 1666-ból, közli Thaly Kálmán: Figyelő, III. 20.

E nézet mindinkább hódított s ez a közhangulat kikerülhetetlenné tette a királyi hatalom és a nép között az összeütközést.

E hangulatot jól ismerte az udvar, de nemcsak nem mérsékelte, hanem folyton olajat öntött a tűzre. Ura volt az országnak; a fontosabb várakban a törvény ellenére német őrségeket tartott, a nemzetközi viszonyok egyre inkább óhajai szerint alakultak s lehetővé tették, hogy végre leszámoljon a magyarokkal s úgy bánjék el velük, mint egykor a csehekkel. Portia herczeg kevéssel a vasvári béke megkötése után egész leplezetlenül elmondta a franczia követnek az udvari politika tulajdonképeni végczéljait. A főminiszterrel való eszmecserék benyomása alatt már 1664 november 16-án Gremonville a következőket jelentette haza: »Mindent összefoglalva, a császár igyekezete az, hogy a legkorlátlanabb uralmat honosítsa meg Magyarországban«.[1] A magyar urak tisztában voltak az udvar törekvéseivel s csakhamar Lippay György primás a feszületet tartva kezében, ismételte a követnek[2] azt, mit már Portiától hallott.

Az udvar és hívei a vasvári békét épen azért siettek elfogadni, mert Magyarország erejének megtörését, a magyarság legyőzését látták benne megpecsételve. »A magyar — mondotta Spankau[3] tábornok 1664-ben — legyőzött nemzet, melyet megvetnek, semmibe sem vesznek.« Bécsben tényleg tehetetlen, legyőzött nemzetnek tekintették s végleg az idegen uralom jármába igyekeztek hajtani. E törekvésnek fölöttébb kedveztek a viszonyok. A vallásháború, melyet a kisebbség a nép többsége ellen folytatott, teljesen megbénította a nemzet erejét s csaknem kizárta a lehetőséget, hogy a tömegek egy zászló alatt egyesüljenek az udvar ellen. Nem maradt tehát más mentő eszköz, mint idegen segélyre gondolni, a külföld támogatását megnyerni az önvédelemhez. Csakhogy erre nézve sem nyilt kilátás sehol s e tekintetben a nemzetközi viszonyok a vasvári béke után a magyarokra nézve valósággal reménytelenekké alakultak.

A végveszedelemmel szemben azonban a közvélemény a szalmaszál után is kapkodott s a külsegély csalfa lidérczfénye után indult. A legkülönbözőbb, legképtelenebb eszmék merültek föl. Álmodoztak svéd segélyről, lengyel segélyről, noha Lengyelországban egyrészt II. Rákóczy György támadása, másrészt a császári befolyás megszilárdulása ilyesmit eleve kizárt. Különben is a vallástusák elmérgesedése következtében másfelé vetették pillantásukat a katholikusok és másfelé a protestánsok. Legközelebb természetesen Erdély esett, egykor a magyarság és a protestantismus védbástyája. Ezt azonban teljesen kimerítették a lezajlott megpróbáltatások. Apafy nemcsak tehetetlen volt, de személyes érdekei is tétlenségre, részben a magyar mozgalmak elleni állásfoglalásra ösztönözték. 1665 óta attól félt, hogy az ifjú Rákóczy Ferencz az udvar segélyével megfoszt-

[1] Gremonville jelentése. Mon. Slavor. Merid. XIX.

[2] Gremonville deczember 18-iki jelentése. U. ott, 17.

[3] Pauler, id. m. I. 48.

hatná trónjától.[1] Óvatosan tartózkodott tehát mindentől, a mivel az udvart magára haragíthatta volna. Még azt is tétlenül nézte, hogy a közeli német őrségek 1664 óta folyton kapdosták, csipdesték az erdélyi határt. Hat év alatt csak ökröt, tehenet, lovat 30,000-nél többet hajtottak el, egész falvakat fölvertek, sok embert megöltek s 1670 nyarán, mikor megszaporodtak, két izben törtek az országba. A német őrségek rablásai annyira veszélyeztették a közbiztosságot, hogy a magyar-erdélyi kereskedés megszünt s minthogy Erdélyben tallért vagy aranyat nem vertek, hanem a jó pénzt a magyar kereskedés szolgáltatta, a fejedelem attól félt, hogy a török adót ezután nem lesz képes jó pénzben fizetni.[2] Mindazáltal nem mert megfelelő intézkedéseket tenni s csak kérésre szorítkozott még a magyar vallásviszályokban is, melyek erkölcsi érzelmeit sértették melyeket azonban főleg azért akart enyhíteni, mert attól félt, hogy Rákóczy, kit mindig erdélyi trónkövetelőnek tartott, a protestánsok segélyével próbálhatná meg a fejedelemség visszaszerzését. Sőt Rákóczytól való féltében 1670 tavaszán komolyan foglalkozott az udvarral való titkos szövetkezés eszméjével.[3]

Még tehetetlenebb volt Erdély a törökkel szemben. A portán semmibe sem vették Apafyt. »Könnyű a szultánnak — mondották 1667-ben követeinek — olyan zsidó helyébe, mint urunk — így jelentették[4] a követek haza — más zsidót tenni.« Apafy pedig semmitől sem félt jobban, mint attól, hogy elveszti trónusát s e félelemből a török örökös terjeszkedését sem merte megfékezni, noha csakhamar a gazdag sóbányákat fenyegette. Ezek megtartása életkérdés volt Erdélyre, mert a só szolgáltatta a kincstár fő jövedelmét. Hogy török kézre ne jussanak, arra nem találtak más módot, mint az egész vidék elpusztítását. Az országgyűlés 1669 júniusban törvényt hozott, hogy a török határ és a bányavidék közötti föld sivataggá tétessék, az ott levő községek áttelepíttessenek s a földesurak kárpótoltassanak az elpusztult falvakért. Ezt a törvényt végrehajtották ugyan, de kihirdetni nem merték, hogy a török meg ne tudja a czélzatot s felelősségre ne vonja a fejedelmet.

Erdélyre nem támaszkodhatott tehát a nemzeti ellenállás s a protestánsok valóban inkább közvetlenül a törökbe vetették reményüket. Ez a dolog természetéből következett. Mikor az udvar annak idején Ausztriában megkezdte a harczot a protestánsok ellen, az osztrák tartományok protestáns nemességének gyűlésein is felhangzott a fenyegetés, hogy inkább a töröknek hódolnak, semhogy hűtlenek legyenek az evangeliumhoz.[5] De tőlük a török messze volt, s fenyegetésüket nem valósíthatták. Nálunk azonban a török szomszédsága, a behódolás kénytelensége természetszerűen

[1] 1665 augusztus 29. és október 20-ki levelek. Török-Magyar. Tört. Emlékek, VI.
[2] Emlékirat 1670-ből. Rozsnyay, id. m. 428—30.
[3] Szilágyi, Erd. Orsz. Emlékek, XIV.
[4] Rozsnyay munkái, 498.
[5] Zwiedinek, Deutsche Gesch. I. 228.

arra bírta a közvéleményt, hogy az udvar fenyegető magatartásával szemben a töröktől várja a megmentést. A korszellem, a külföldről terjesztett eszmék és tanok is ily irányba terelték a magyar protestantismust.

Ugyanakkor, mikor a török birodalom erejének rohamos hanyatlását már nem egy politikus észrevette, Európában az elnyomott protestánsok épen a töröktől várták, hogy megszabadítja őket a katholikus egyház kényuralmától. II. Rákóczy György szomorújátéka s az a szerep, melyet benne a török vitt, sajátszerű hatást tett a nyugaton. Drabik sokat olvasott munkája, a »Világosság a sötétségben« azzal biztatta az üldözötteket, hogy egyedül a franczia király és a török szultán, ki népével fölveszi a kereszténységet, fogja visszaadni szabadságukat. Könyvét az egész protestáns világban terjesztették, fordították, átdolgozták s olvasták. Alapgondolata sokakat megragadott, a többek közt Comeniust, ki Rákóczy esetéből azt a tanuságot merítette, hogy a törököt meg kell nyerni, meg kell téríteni, mi végből Lorántffy Zsuzsánnát felkérte, fordíttassa le török nyelvre a bibliát.[1] A vasvári béke annyiban igazolta Drabikot, a mennyiben a háborúban kitünt, hogy a törököt legyőzni nem lehet. A magyar közvélemény meg a lezajlott eseményekből azt a tanúságot merítette, hogy elvész a török nélkül s mindenképen őt kell felszabadítása eszméjének megnyerni. Pedig soha ez a kisérlet reménytelenebb nem volt, mint a vasvári békét követő évtizedben s épen az a tudat tette az udvar politikáját a magyarság iránt oly kiméletlenné, hogy a nemzeti mozgalom nemcsak támogatást, hanem még bátorítást sem remélhet a portától. Maga a nagyvezér volt a legelső, a ki a magyarok üzelmeire figyelmeztette a császárt. Leslie grófnak már 1665-ben megmondotta, hogy a magyarok rosszban törik a fejüket s vigyázni kell rájuk. Hazatértében Budán a mozgalmakról Leslie még többet hallott. A pasa elmondotta neki, hogy gróf Balassa Imre kész nemcsak behódolni s fiait és várait átadni, hanem a bányavárosokat is török kezére játszani. A pasa, ki különben erről már előbb küldött Bécsbe bizalmas értesítést, azt ajánlotta Leslienek, rakják meg Kassát német őrséggel, mert Felső-Magyarország fel akar lázadni. Leslie a hallottakról kimerítő jelentést tett az udvarnak. Balassa Imre fogságba is került, melyből megszökött ugyan, de 1666 július elején valóságos hadjáratot indítottak ellene s rövid ostrom után divényi várában újra elfogták.[2]

[1] Kvacsala: Századok, 1882. 804—810.

[2] Tett-e Balassa olyan ajánlatot a budai pasának, mint ez Leslienek beszélte, az kétes, mert ez időben, 1665 tavaszán megtámadott egy török szállítmányt, a kiséret egy részét megölte s mindent zsákmányul ejtett. Minthogy Bécsben épen ekkor várták a török díszkövetséget, Balassát a kassai nádori szék elé idézték, mely 32 czégéres bűntényben vétkesnek nyilvánította s elitélte. Balassa a pozsonyi várba záratott. Fogsága nem lehetett nagyon szigorú, mert a bécsi franczia követtel is titkos érintkezésbe léphetett, sőt meg is szökhetett. A török ellen intézett támadása után alig hihető, hogy a budai pasának a jelzett ajánlatokat tette volna. Minthogy azonban Divény várából csakugyan veszélyeztethette a bányavárosokat, Bécsből a nádort utasították, szállja meg a várat.

Azok a magyar urak, kik a nemzetközi viszonyokat jobban ismerték, nem is reméltek semmit a portától s első sorban a katholikusok Velenczére és Francziaországra gondoltak. Velencze tényleg még mindig háborúban állt a törökkel s zokon vette a vasvári békét, mely lehetővé tette a nagyvezérnek, hogy egész erejével ismét reá vesse magát. De épen ez okból nem gondolhatott a köztársaság a magyar ügyekbe való avatkozásra. Érdekei a császárra utalták, kinek kegyét kellett keresnie. Igy csak Francziaország maradt. Valami százötven év óta küzdött a franczia állam a Habsburgokkal, hogy világhatalmi állásukat megingassa. E küzdelem első sorban a spanyol Habsburgok ellen irányult ugyan, de a két ág benső viszonyai és érdekközössége következtében az osztrák Habsburgokat is sújtotta. XIV. Lajos e hagyományos politikának egyik legkiválóbb, legtehetségesebb képviselője volt, a ki a küzdelmet mindinkább az osztrák Habsburgok ellen irányította. Még a császári koronát is el akarta tőlük halászni s egyre nagyobb mértékben igyekezett német birodalmi területeket elhóditani, miben természetesen mindig szemben találta magát a birodalom fejével, a császárral. Valami két emberöltőn át ült Lajos a franczia királyi trónon s a hódítás és terjeszkedés politikáját ritka következetességgel és kitartással folytatta. Csakhogy nem mindig hadakozott, hanem észszel, ügyességgel, diplomácziai furfanggal készítette elő terveit, melyek mindig a Habsburgok ellen irányultak ugyan, de épen sikerük kivánta, hogy bizonyos időközökben békésnek, jó indulatúnak mutatkozzék a bécsi udvar iránt. Ez időszakok közé tartozott a vasvári béke évtizede. 1663-ban Lajos némi hadat küldött a császár segítségére, de az elégedetlen magyarokkal is érintkezésbe lépett. Készen akart állani minden eshetőségre; kereste a megegyezést a császárral, de az esetre, ha ez nem sikerül, alattvalóit akarta ellene kijátszani.

Zrinyi Miklós 1664-iki fényes téli hadjáratának hirére XIV. Lajos üdvözlő levéllel és kitüntetésekkel halmozta el a magyar hőst, sőt pénzt küldött neki, hogy hadműveleteit folytassa. A franczia király ez eljárása az udvariasság ténye volt minden politikai utógondolat nélkül. Tudtára adta Zrinyinek, hogy azért támogatja, hogy további szolgálatokat tehessen a kereszténységnek. Zrinyi a pénzt annál inkább elfogadhatta, mert olyan uralkodótól jött, a kinek hadai a császár táborában küzdöttek. Zrinyi Miklós és Péter meleg szavakban köszönték meg a király kegyét, mire Lajos azt felelte, hogy ismeri a két derék, jeles hős értékét, kik emlékezetes tettekkel minden nap újra meg újra bebizonyítják lelkes buzgalmukat a kereszténység védelmében. Örömmel ragad meg tehát minden alkalmat,[1]

Balassa az ellene intézett támadást Wesselényi személyes gyűlölködésére vezette vissza s leveleiben (az orsz. levéltárban őriztetnek) szörnyen gorombáskodott a nádorral, ki annál erélyesebben hajtotta végre az udvar parancsát, ámbár talán maga sem tudta, mi birta tulajdonképen a bécsieket a Balassa elleni szigorú fellépésre.

[1] 1664 június 25-iki levele. Mon. Slavor. Merid. XIX. 231.

— irta nekik — hogy iránt uk táplált jóakaratáról tanuságot tegyen. A Zrinyieket ugyanez időben más európai uralkodók is elhalmozták kegyeikkel. Mindazáltal a franczia királylyal való érintkezésük Bécsben visszatetszést keltett s fokozta a bizalmatlanságot, melyet iránt uk különben is tápláltak.

XIV. Lajos.
(Egykorú metszet után.)

A Zrinyiek viszonya a franczi ákhoz a tavasz óta csakugyan más jelleget kezdett ölteni. Zrinyi Péter május 12-ikén, mint állította, nemcsak a maga, hanem testvérbátyja nevében is kijelentette báró Reiffenbergernek, a franczi ákkal szövetkezett mainzi választó bizalmas emberének, hogy hajlandó a fran-

cziákkal közelebbi viszonyba lépni s ez iránt Reiffenbergerrel szerződést kötni. Zrinyi Péter ezen s későbbi szereplésében minden alkalommal azt hangoztatta, hogy bátyja részéről is van fölhatalmazása a cselekvésre. Ez állítását sem megczáfolni, sem megerősíteni nem lehet, mert egyetlen egy okirat sincs, mely magától Zrinyi Miklóstól származnék s világot vetne arra, hogy öcscse alkudozásaival szemben ő maga milyen álláspontot foglal el. Annyi bizonyos, hogy a bán még nem rég épen nem lelkesedett a franczia szövetségért. »Ha győzedelmes — mondja az Afiumban a franczióról — eltűrhetetlen, ha nyomorodott, semmirekellő.« Az udvar rossz indulata s a francziák előzékenysége azonban változást idézhetett elő felfogásában. De személyesen csak akkor érintkezett francziákkal, mikor Zrinyi-Újvár eleste után huzamos időn át vesztegelt Bécsben, hol a szent-gotthárdi csata győztesei, a franczia katonatisztek, csakhamar nagy számmal jelentek meg. Felkeresték s nagyban ünnepelték Zrinyit, ki ez érintkezéssel annyira gyanúba keverte magát a miniszterek előtt, hogy a velenczei követ nyilvánosan szóba sem mert vele állani, hogy maga is gyanússá ne váljék. De eddig nincs nyoma, hogy Zrinyi és a francziák e barátkozása más természetű lett volna, mint vitéz katonák egymás iránti rokonszenve és érdeklődése. Ellenben Zrinyi Péter, még mielőtt a vasvári békekötésről értesült, egészen más lépésre tökélte el magát.

Nejét, az eszes, nagyravágyó Frangepán Katalint, Velenczébe küldte, hogy az ottani franczia követ, Bonzy püspök útján kérje Lajos király támogatását az elégedetlen magyarok számára. Zrinyiné szeptember utolsó hetében fordult Bonzyhoz egy bizalmasa, egy kapuczinus utján. Személyesen azért nem érintkezhettek, mert, mint Bonzy irja, Zrinyiné csak horvátúl tudott. Zrinyiné embere elmondotta Bonzynak, hogy a két gróf, kikkel a császár nagyon rosszúl bánt, franczia védelem alá óhajt helyezkedni, ha a király elfogadja szolgálataikat. Ez esetben franczia ügynök jöjjön Buccariba s ott végleg egyezzék meg a két gróffal. Zrinyiné ugyanekkor valószinűleg Velenczének is fölajánlotta a két gróf szolgálatait, de minden eredmény nélkül. E közben a vasvári békekötés híre köztudomásra jutott, s Zrinyiné még nagyobb súlyt helyezett a francziákkal való megegyezésre, mert — mint mondá — a béke végkép elkeseritette a két grófot, kik immár fegyverre akarják az országot szólitani. Ilyen terveikről ekkor Velenczében sokféle kósza hír keringett. Beszélték, hogy elszakadtak a császártól s a törökkel semlegességi szerződést kötöttek. E hirek Bécsből jutottak oda, hol már azelőtt is gyanúsították Zrinyi Miklóst, hogy Velencze és Franczia ország támogatását keresi.[1]

Párisban a Zrinyiek ajánlatát eleinte nagyon tartózkodva fogadták s a király, a kinek hadai ez időben még a császár táborában voltak, egész általánosságban felelt Bonzynak. Októberben azonban a politikai helyzet

[1] Fraknói: Tört. Tár, 1894. 582. 1664 szeptemberi jelentés.

némileg változott. A király terveivel sem állt többé összhangban a császár és a szultán közti béke, melyet elhamarkodottnak, feltételeit pedig szégyenleteseknek nevezte. Hajlandó volt tehát a Zrinyiek szolgálatait elfogadni.[1] De a tárgyalások folytatására Velenczét, nem pedig Buccarit tűzte ki s azt kívánta, hogy a Zrinyiek oda küldjék meghatalmazottukat, ki szabatos felvilágosítást adjon arra nézve, minő szolgálatokat ajánlanak a grófok s mit kívánnak a királytól. Bonzy az új utasításnak megfelelően folytatta a tárgyalásokat Zrinyinével, ki hosszabb emlékiratban fejtette ki óhajait. Az irat abban ormolt, hogy Magyarország tönkre megy a német uralom alatt. Megmentésük érdekében a magyarok új királyt akarnak választani s Lajosnak ajánlják fel koronájukat. Hogy szándékukat valósíthassák, küldjön a király hajóhadat Buccariba s pénzt a szükséges szárazföldi hadsereg fogadására. Mielőtt Zrinyiné haza utazott, még értesítette a franczia követet, ki emlékiratát nagyon zavarosnak találta, hogy Felső-Magyarország is támogatja törekvéseit s hogy amaz országrész leghatalmasabb főura, I. Rákóczy Ferencz akarja leányát, Ilonát feleségül venni. Ezzel a velenczei tárgyalások véget értek, még pedig minden további következmény nélkül.

Lajos általában képtelenségnek tartotta, hogy a magyarok királyukká válaszszák. Különben is éles esze már akkor belátta, hogy sokkal többre mehet, ha egy ideig a császárral tart barátságot, mintha egyes magyar elégedetlenek kétes értékű szolgálatait fogadja el. E mellett Bonzyra másutt volt szüksége, s november 28-ikán Lengyelországba küldötte. Ezzel Velencze megszünt a tárgyalások központja lenni, mely Bécsbe helyeztetett át, hová Lajos még augusztusban egyik legravaszabb diplomatáját, Jacques Brethel de Gremonvillet nevezte ki követül. Ritka eszű, ravasz ember volt, korának összes erényeivel és bűneivel felruházva, ki czéljaira mindent felhasznált. Bécsben udvarolt mindenkinek, ismerte férfiak és nők gyöngéit s kiaknázta azokat. Hamar megkedveltette magát nemcsak az özvegy császárnéval, hanem magával Lipóttal, kit élczeivel mindig meg tudott nevettetni. A miniszterekkel pedig valósággal úgy játszott, mint a sakk-tábla alakjaival. Utasításai és hivatása természete egyaránt kötelességévé tették, hogy mindenre kiterjeszsze figyelmét, a mi a Habsburgok országaiban történik.

Ennek megfelelően kereste az érintkezést a magyarokkal is s kapva kapott az alkalmon, midőn az ifjú Bethlen Miklós, mint az erdélyi követség tagja, 1664. november elején Bécsben meglátogatta. A magyar viszonyokról tájékozást szerzendő, sokat érintkezett vele azon ürügy alatt, hogy lovat akar tőle vásárolni. Sőt végül megbizta, utazzék Csáktornyára s tudja meg részletesen Zrinyi Miklós szándékait. November 6-ikán Bethlen[2] csakugyan elútazott s 13-ikán érkezett Csáktornyára. Zrinyi rég tudta, hogy az udvar gyanakszik reá s neszét vette az érintkezésnek, melyet

[1] 1664 október 17-iki utasitás Bonzy számára. Mon. Slavor Merid. XIX. 241—44.

[2] Minderről s általában arról, hogy akkor csak Bécsben lett volna, Bethlen Miklós nagybecsű önéletleirásában említést sem tesz. E részleteket Gremonville jelentései beszélik el.

A Zrinyiek várkastélya Csáktornyán.

(Rajzolta Cserna Károly.)

testvére, Péter a francziákkal és a velenczeiekkel folytatott, hisz hirük nemcsak az udvarba, mely e miatt Velencze bécsi követének szemrehányást tett, hanem szélesebb körökbe is eljutott. Még az őszszel[1] hallott róluk a nádor, ki a dolgon fölöttébb megütközött. Sietett a kósza hirekről jelentést tenni s a királyt biztosítani, hogy, nem törődve ellenségei fenyegetéseivel, rendületlenül megmarad hűségében. Zrinyi jól tudta tehát, hogy nehéz gyanú terheli, sőt némelyek azzal rémítették, hogy személyes biztossága is fenyegetve van. Mindazáltal teljesíteni akarta az udvar azon felhivását, hogy a vasvári béke ügyében november 25-ikére összehivott tanácskozáson megjelenjék. Bethlen útján megiratta Gremonvillenek, hogy november 20-ikán Bécsbe indul s meglátogatja. Meg is tette az úti készületet, miközben barátságosan látta el vendégét, Bethlent s régi bizalmasát, Vitnyédy Istvánt. Majdnem minden nap erdei disznóra vadásztak a szomszéd erdőségben. November 18-ikán szintén vadászni ment a társaság a közeli kursaneczi (a mai Zrinyifalva) erdőbe. Kocsiba ültek s Zrinyi útközben vidáman adomázott. Az erdőben a társaság szétoszlott, Zrinyi egyedül indult el s lőtt is egy nagy vadkant. Alkonyat felé a vadászok ismét találkoztak, hogy együtt induljanak haza. Zrinyi épen kocsiba akart szállani, mikor egyik vadásza, Paka István, jelentette neki, hogy nem messze onnan egy kant sebesített meg, melyet könnyen el lehetne ejteni. A gróf, noha a többiek figyelmeztették, hogy késő re jár az idő, lóra kapott s Pakával visszatért az erdőbe. Ott hamar megtalálták a sebzett vadat. De alig hogy a gróf a lóról leszállt, a vadkan rá rohant s leteperte. Paka egy fára menekült, honnan lövéssel elriasztotta a vadat. Segélykiáltásaira a társaság többi tagjai is elősiettek s vérben-fagyban fekve találták Zrinyit, kinek fején három seb tátongott. »Rútul bánék velem a disznó« — mondotta[2] környezetének,

[1] Október 28-iki levele Rottalhoz. Orsz. levéltár.

[2] Egykorúaknál s napjainkban is fölmerült a gyanú, hogy Zrinyi nem a vadkan, hanem az udvar által felbérelt orgyilkos áldozata lett. Egyházasbükki Dervarics Kálmán: »Gróf Zrinyi Miklós, a költő halála« czimű kis művében ezt bizonyosra veszi s Paka Istvánt, Zrinyi vadászát tartja a felbérelt orgyilkosnak. Említi, hogy az a puska, melylyel a rá vésett felirat szerint Paka a gyilkosságot elkövette, a Nemzeti Múzeum régiségtárában őriztetik. Az orgyilkosság azonban kétségkivül alaptalan mese. Ma már erre nézve nem csupán Bethlen és Cserey közléseire vagyunk utalva, kik közül a jelenlevő Bethlen különben is azt mondja, hogy vadkan ölte meg. Ma már ismerjük a legközelebbi rokon, Zrinyi Péter levelét, melyben értesíti a pápát, hogy bátyja vadkan-vadászat áldozata lett. (Deczember 8-iki levele. Fraknói: Tört. Tár, 1890. 1894. 594.) Ismerünk más egykorú tudósitásokat is, (Irodt. Közl. V. 203. és Hadt. Közl. 707—8., ez utóbbi a nádor jelentése alapján készült) és egyikben sincs a legcsekélyebb czélzás az orgyilkosságra. Gremonville szintén nem tud róla semmit, pedig ő mindenféle kósza hirt följegyzett. A hetvenes években egy titkos franczia ügynök tartózkodott a bécsi udvarban s tapasztalatairól igen becses jelentést küldött haza. (Mittheil. des Inst. für Oest. Gesch. XII. 289.) Ebben megemlékezik Zrinyiről s ő is azt mondja, hogy vadkan ölte meg. Ez a diplomata inkább kém volt s a legkülönbözőbb forrásokból merítette értesüléseit. Bizonyára hallott volna tehát az orgyilkosságról, ha erről akkor akár csak kósza hirek keringenek. De ezek csak sokkal később keletkeztek s hitelt nem érdemlenek.

mely a vérzést megállítani próbálta. De hasztalan s Zrinyi Miklós csakhamar, még az erdőben kilehelte lelkét. Nem a harczmezőn, hol annyiszor kereste a halált, húnyt el a csaták hőse. De a zúgó, mély erdőben:

Angyali legio ott azonnal leszáll;
Dicsérik az istent hangos muzsikával,
Gábriel bán lelkét két tized magával
Földről felemeli gyönyörű szárnyával.[1]

Gyász és siralom fogadta a rémhírt széles Magyarországon s a müvelt

Zrinyi Miklós halálának helye.
(Eredeti rajz után.)

világban mindenütt, hol a vitézséget becsülni tudták. Csupán a kanizsai török lövetett örömet, s Bécsben, hol november 24-ikén tudták meg, az irányadó körökben csaknem ugyanoly érzést keltett. Egyik-másik miniszter palástolni sem igyekezett örömét, hogy a gyanús, félelmetes ember ily

[1] A Zrinyiász utolsó éneke.

könnyű szerrel ártalmatlanná vált. Hivatalosan azonban az udvar is részvétét fejezte ki, ámbár annyira nem ment, mint például Münchenben tették, hol az udvar és nagy közönség részvételével gyászistentiszteletet tartottak s az elismerés legmelegebb szavaival méltatták az elhúnyt halhatatlan érdemeit.[1]

II. FEJEZET.

A nemzeti mozgalom Wesselényi Ferencz haláláig.

Zrinyi Miklós halála pótolhatatlan veszteség volt a magyarságra, különösen pedig a mozgalomra, mely akkor keletkezőben volt. Nemcsak első katonáját, hires iróját és legnépszerűbb emberét siratta nemzete. Sirba szállt vele az az egyetlen férfiú, ki a társadalmi, felekezeti, gazdasági ellentétektől szétszaggatott magyarságnak legalább tekintélyes részét egyesíthette volna. Halálával a nemzeti mozgalom tragoediájának első felvonása valóban véget ért. Az elégedetlenség megmaradt ugyan, de a mozgalom elvesztette természetes központját s elemeire bomlott szét. Zrinyi Miklós helyett más urak léptek előtérbe, de egy ideig egészen önállóan dolgoztak. Mindegyikük sok szép erénynyel dicsekedett, mindegyiket erős magyar érzés s törhetetlen rendi hazaszeretet hevítette. Az egyik a harczmezőn vitézkedett, a másik a tanácsban volt jeles. De össze nem illettek, közös működésre nem termettek. Lippay érsek, Wesselényi nádor, Zrinyi Péter, csakhamar horvát bán, Nádasdy Ferencz országbiró között a mult annyi barázdát vont, annyi sokat gyűlölködtek, fondorkodtak egymás ellen, hogy közös czélra való egyesülésük töméntelen akadályba ütközött, s midőn megtörtént, sem válhatott állandóvá, szilárddá. Általános volt ugyan az elkeseredés országszerte, de a mint különböző forrásokból fakadt, akképen különböző, egymással kapcsolatban nem álló, sőt részben ellenséges csoportokra oszlott az elégedetlenek tábora. Egészben kettős áramlat különböztethető meg. Az egyik a nagy urak elégedetlensége, a másik a protestáns felvidék elkeseredése. A kettő közt éveken át nemcsak közelebbi kapocs nem volt, hanem a protestáns tömegek bizalmatlanúl, ellenségesen álltak szemben a katholikus urakkal. De mig a tömegek csak forrongtak s habár morogva, de ellenállás nélkül viselték az igát, a katholikus urak cselekedni kezdtek s előbb külön-külön, azután többen egyesülve a franczia királynál kerestek támaszt.

Zrinyi Miklós halála után Lippay György esztergomi érsek tett ez irányban újabb kisérletet. Az a meggyőződés hatotta át, hogy hazaárulás lenne bele törődni a vasvári békébe, mert a király koronázó esküjének megsze-

[1] A deczember 6-ikán tartott beszédet közzé tette Salamon: Bud. Szemle, XLVII.

gésével magyar tanácsosai tudta nélkül kötötte. E béke az érsekre is súlyos áldozatokat rótt. Jószágai egy részét elvette a török, megmaradt részét a német zsoldosok dúlták, kik raboltak, gyilkoltak, sőt lehetetlenné tették a földmivelést, az aratást, a szüretet. Hasztalan kért, rimánkodott az érsek; az udvar nemcsak nem segített bajain, hanem örökös panaszai miatt neheztelésével sújtotta. Magyarország primása a katholikus Lipót birodalmában rosszul kezdte magát érezni s a Rómába költözés eszméjével foglalkozott. E hangulatban, a nélkül hogy a Zrinyiek hasonló lépéséről tájékozva lett volna, 1664 végén[1] érintkezésbe lépett Gremonville-el, s hajlandónak nyilatkozott a francziák érdekében pártot alakitani. Ugyanez időben a nádor is érintkezett a franczia követtel, de még csak panaszkodott neki s nem támogatását kereste. 1665 január elején Zrinyi Péter járt Bécsben s tárgyalt Gremonville-el, újra felajánlva a magyar koronát a franczia királynak. De a követ figyelmeztette, hogy a nemzetközi helyzet jelen alkulatában e terv kivihetetlen. Várni kell tehát, miben Zrinyi is megnyugodott s csak hadfogadásra kért pénzt, de nem kapott. Lippaynak nem volt bizalma Zrinyihez s mikor meghallotta, hogy ő is járt a követnél, ez utóbbit levélben kérte föl, hogy saját érintkezéseikről semmit se szóljon a bánnak. De 1665 folyamán a franczia követtel való érintkezések mindinkább megélénkültek s Gremonville nagy figyelemml kisérte a magyar ügyeket. Fentartotta összeköttetéseit Bethlen Miklóssal is, kinek 2000 frankot adott. Májusban értekezett Bánffy Dénessel, Apafy követével, az év végén meg a fogoly Balassa Imrével lépett titkos összeköttetésbe. De különösen Vitnyédy Istvánnal, a nagyeszű, keresett ügyvéddel, a Zrinyiek és Nádasdy Ferencz bizalmasával, a magyar protestantismus egyik vezéralakjával érintkezett. Vitnyédy alacsony viszonyokból emelkedett tekintélyes állásba s nemcsak ügyvédi tudományával, hanem kereskedéssel is gyarapította vagyonát, melyet nemes czélokra használt. Pártolta az irodalmat, az iskolaügyet s bőkezűen segítette a szegény sorsú, külföldön tanuló ifjakat. Maga is tanult ember, jó iró[2] volt éles itélő tehetséggel. Abban a körben, melyben eddig mozgott, azon törekvéseiben, melyeknek eddig szentelte képességeit, kitünően megállta helyét. De a nagy politikához nem értett s vele a mozgalomban a megbizhatatlan, kalandos irány lépett előtérbe. Azon ábrándos politikusok közé tartozott, kik a legképtelenebb terveket kovácsolják s dicsvágyból vagy pénzért végrehajtásukra is vállalkoznak. Alig hogy megismerke-

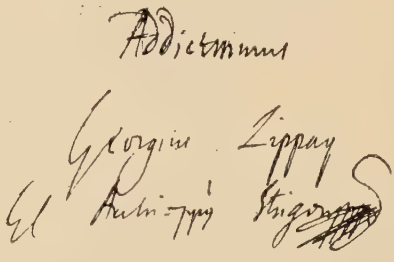

Lippay György aláirása.

[1] Gremonville deczember 18-iki jelentése. Id. h.

[2] Fenmaradt leveleit 1652—64-ből két kötetben kiadta Fabó András: M. Tört. Tár, XV. és XVI.

dett Gremonville-al, ajánlkozott neki, hogy elteszi láb alól Lubomirszkyt, a legkiválóbb lengyel főurak egyikét, ki hazájában a franczia befolyás felülkerekedését fegyverrel igyekezett akadályozni. Pénzt kért és kapott is e czélra s e nem épen tiszta ügy árnyékot vetett az egész nemzeti mozgalomra s vezetőinek erkölcsiségére is. Tényleg azonban 1665 folyamán a magyar elégedetlenek mozgalmainak szétfutó szálai mindinkább a franczia követ kezében folytak össze s még Zrinyi Péterné is fölkereste Gremonville-t, ki férjének csakhamar évdijat eszközölt ki XIV. Lajostól. A követ mindinkább világos képet nyert a helyzetről s belátta, hogy egész Magyarország elégedetlen ugyan, de a különböző elégedetlen elemek közt nincs meg a kellő kapcsolat. Hogy a mozgalom országossá válhassék, első sorban kivánatosnak tartotta, hogy a nyugati és keleti vármegyék közt szorosabb viszony létesüljün. Rábeszélte tehát Zrinyit, hogy leányát, Ilonát[1] az ifjú Rákóczy Ferenczhez adja feleségül. Ilonának más kérője is volt, a többek közt gróf Rottal János cseh-morva nagybirtokos, magyar és magyarúl tudó indigena, az udvar egyik bizalmasa s magyar ügyekben főtanácsadója. Zrinyi egy ideig, Gremonville állitása szerint, ki akarta Rákóczyt kosarazni s csak magyar barátai és a franczia követ ismételt rábeszélésére egyezett bele, hogy leánya Rákóczy neje legyen. A lakodalmat 1666 márczius 1-én Makoviczán, a vőlegény birtokán nagy fénynyel és érdeklődés mellett ülték meg.[2]

De minél több új összeköttetéseket kötött Gremonville a magyarokkal, annál inkább visszavonult Lippay érsek. Nem bizott Zrinyiben s különben is betegeskedett. A halál csakugyan már 1666 január 3-ikán megváltotta testi-lelki bajaitól. Noha Lippay szereplése a mozgalomban soha sem volt jelentékeny, halála mégis súlyos csapást mért a nemzeti ügyre. Az udvar ez időben is hallott egyet-mást a magyarok külföldi érintkezéseiről. De nem sokat gondolt velük, mert tudta, hogy hasztalan csörgetik bilincseiket, mert a maguk erejéből úgy sem birják azokat széttörni, török segélyre meg egyáltalán nem számíthatnak. Nem sokat törődött tehát velük s csak arra forditott gondot, hogy az időnként megüresedő legfőbb egyházi vagy világi méltóságok föltétlenül megbizható emberek kezébe jussanak. Ilyennek tekintette Szelepcsényi Györgyöt s sietett Lippay helyére az érseki székbe ültetni. Szelepcsényi huszonkét év óta szolgálta mint cancellár s legutóbb mint kalocsai érsek az udvart. Immár a magyar katholikus egyház főpapja lett. A nemzeti történet legválságosabb két évtizedében viselte e kimagasló méltóságot, melyhez csakhamar a nádori szék megüresedése után a királyi helytartói állás járult. Igy összpontosult személyében az egyházi és világi hatalom, melyet az udvar és a vallásüldözés szolgálatába helyezett s gyakorolt kiméletlenül, kegyetlen önkénynyel. A magyar protestánsok évlapjaira vérrel van emlékezete

[1] Életrajzát megirta Horváth Mihály.

[2] Thaly K. (Tört. Tár, 1881. 585—89.) közli a meghivott vendégek névsorát.

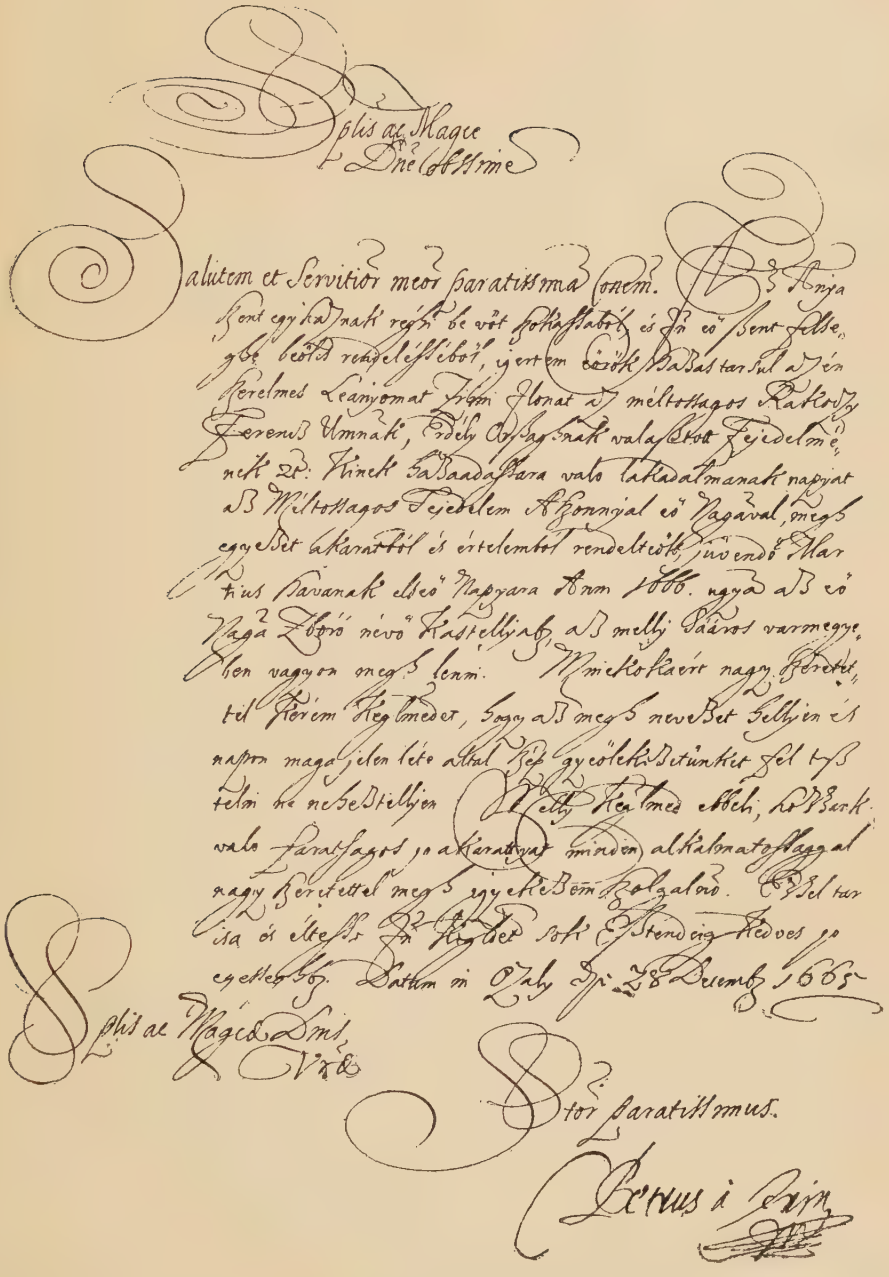

Meghivó levél Rákóczy Ferencz és Zrinyi Ilona esküvőjére.
(Eredetije az országos levéltárban.)

beirva. De a magyar katholikusok talán még jobban gyűlölték, mint a protestánsok. Éles eszű, az ügyekben járatos, tevékeny, de erőszakos ember volt, súlyos jellembeli fogyatkozásokkal. Kortársai magyarnak sem akarták elismerni, hanem tótnak, csehnek csúfolták. De különösen mértéktelen ivását s a még mértéktelenebb pénzszomját gúnyolták. Azt mondották, hogy minden ebédnél holt részeggé issza le magát s pénzért kaphatni nála mindent: világi és egyházi állást, igazságot, sőt vallási türelmességet is. Már II. Rákóczy György, kivel bizalmas összeköttetésben állt, ismerte[1] telhetetlen kapzsiságát. Az udvarban épen úgy tudták ezt, mint az országban s akármit akartak tőle, első sorban pénzvágyát vették számba és elégítették ki.[2] A primási méltóság »újabb alkalmakat adott neki rablásokra«.[3] Két évi érseki működése után a buzgó katholikus Nádasdy Ferencz[4] epébe mártott tollal rajzolta meg képét. »Ordit, visit — irta — a hamis mammonára. Nincs oly hamisság, a ki nála pénzen nem árus. Édes mézet nyal ajkain, midőn ocsmányul hazud.« Fösvény, rendetlen életű, oktalanúl részeges, soha sem adott még legközelebbi rokonainak sem a maga erszényéből, hanem a királyt, az egyházi rendet, atyafiait mind azzal ámítja, hogy őket teszi javainak örökösévé. Csakugyan rengeteg kincset halmozott össze hosszú életében s hogyan jutott hozzá, arról tájékozást ad a magyar katholikus egyház egy másik főpapja, a ki utóda lett a primási széken, Széchenyi György, kalocsai érsek. »Nem kellene megvizsgálni — irta Széchenyi 1683 november 7-ikén — honnan származott ez a kincs? Nem más módon, mint akképen, hogy ez az ember sokféle erőszakossággal és zsarolással tőlem s az egész országtól harácsolta össze.«[5] Egy igen szellemes asszony, a protestáns Osztrositsné Révay Kata, kivel egy ideig nagy barátságot tartott, hogy utóbb annál többet agyarkodjék ellene, azt a közmondást alkalmazta reá, hogy »a farkas néha változtatja szőrét, de természetét sohasem«.[6]

Csakugyan egész hosszú, kilenczven évig elnyúló életében megtartotta farkas természetét, habár néha-néha változtatta szőrét. Mikor hiúságában, anyagi érdekeiben, pénzvágyában sértették, még az udvarral is szembe mert szállani. Ilyenkor eszébe jutott, hogy magyar s hogy Magyarországnak törvényei is vannak, ámbár megsértésükben ő szokott legelől járni. Húsz esztendeig, mig az esztergomi érseki székben ült, ő volt az udvar minden törvénytelenségének kész végrehajtója, a polgárháború szítója, az idegen uralom úttörője és megalkotója; sőt farkastermészetével gyakran

[1] 1657 augusztus 21-ikén irja róla: »cancellarius uram pénzszerető ember.« Szilágyi, Erdély és az északkeleti háború, II. 435.

[2] Igy az 1672—73-iki tárgyalásokban. Károlyi, Az alkotmány felfüggesztése 1673-ban.

[3] Pauler Gyula, id. m. I. 83.

[4] Oratiója: Tört. Tár, 1896. 107—108.

[5] A levél Rennernél: Wien im Jahre 1683. 268.

[6] Komáromy: Tört. Tár, 1885. 889.

tovább ment, mint maga az udvar óhajtotta volna s nem egyszer idegeneknek kellett vakbuzgalmát mérsékelni.

Szelepcsényivel az esztergomi érseki székbe olyan férfiú ült, kire az udvar föltétlenül számithatott. Néhány hónappal később Lipót egy másik egyházi kinevezést eszközölt, mely még nyomatékosabb hatást gyakorolt Magyarország sorsának további alakulatára. Augusztusban nyitrai püspökké nevezte ki Kollonics Lipótot,[1] ki ezzel hazánk történetének szinpadára lépett, hol valami négy évtizeden át végzetes szerepet játszott. Kollonics magyar földön született s minthogy családja indigenatust nyert, az udvar magyar számba vette. Atyja visszatért ugyan a katholikus egyházba, de atyjának testvérei protestánsok maradtak. Ifjúságában »evangelikus nagybátyái úgyszólván alamizsnából« nevelték fel.[2] Ezt azonban hamar elfeledte s egyházi pályáját, valamint a befolyást, melyet szerzett, a protestánsok kegyetlen üldözésének szentelte. Ifjú korában nem papnak, hanem katonának készült; a máltai lovagrendbe lépett s vitézül harczolt a hitetlenekkel. E rend tagja volt, mikor Lipót nyitrai püspökké tette. Pappá sem volt még szentelve, hittudományi ismeretei meg egyáltalán hiányzottak. De hogy a magyarok versenyének elejét vegyék, betöltötték a püspökséget, ámbár egyházi fogyatkozás következtében Kollonics csak két év mulva foglalhatta el székét. A »vörös katona« — igy nevezte Szelepcsényi — főpapi székében is vérengző, kegyetlen ember maradt, a ki nemcsak boszorkányokat égettetett,[3] hanem vas kezét a lutheránusokkal, kálvinistákkal, anabaptistákkal, zsidókkal, részben a görög nem egyesültekkel is éreztette. Ő ez időszak magyarellenes politikájának legkiméletlenebb képviselője. Noha végül a magyar katholikus egyház primási székébe emelkedett, magyar katholikus kortársai nem azonosították magukat vele s tudták, hogy hitbuzgalma mögött a magyarság elleni olthatatlan gyűlölete lappang. Csakugyan Kollonics még az eretnekek iránt is kiméletes tudott lenni, ha nem magyarokról volt szó. Az erdélyi szászokat nem bántotta vallásukban s később ismételve mondotta nekik, hogy noha eretnekek, szereti őket, jótevőjük lesz, mert németek.[4]

Mintha Granvella bibornokot akarta volna utánozni, a ki Belgiumban született, de spanyollá, népének esküdt ellenségévé lett s politikájának féktelenségé-

[1] Életrajzát megirta Maurer József: Cardinal Graf Leopold Kollonitsch.

[2] Krauske, von Der grosse Kurfürst und die Prot. Ungarns. Hist. Zeitschrift, 477. Idézet egy 1672-ki követi jelentésből.

[3] Teljesen téves életrajzirójának az a nézete, mintha Kollonics a boszorkánypörök ellensége lett volna. Ennek igazolására felhozza, mennyire megbotránkozott rajta Kollonics, hogy Trencsénben egy évben 300 asszonyt dobtak boszorkányság miatt a vizbe. A kik belefúltak, azok ártatlanoknak, a kik el nem merültek, azok boszorkányoknak tekintettek s megölettek. Ez esetet azonban Kollonics nem azért hozza fel, mintha a boszorkánypöröket ellenezné, hanem azért, hogy a magyar büntető-eljárás kegyetlenségét feltüntesse s az osztrák büntető perrendtartás behozatalát indokolja. Maga is égettetett el boszorkányokat.

[4] Zieglauer, Harteneck czimű művében.

vel egyenesen belehajtotta a felkelésbe. Kollonics szintén magyar földön látott napvilágot, de német volt, kérlelhetetlen a magyarok iránt; ő a bújdosók mozgalmainak egyik fő okozója, a Rákóczi-fölkelés tulajdonképeni felidézője.

Már 1670-ben a német-újhelyi püspökségre tétette ugyan magát át, de ott még közelebb volt az udvarhoz s még közvetlenebb befolyást gyakorolt reá. Lipót királylyal sok tekintetben lelki rokonságban állt. Egyformán gyűlölték a nem katholikusokat, a rendiséget s az önkényuralommal akarták mindkettőt megsemmisíteni. Nemcsak befolyásolta, hanem külsőségekben majmolta is a császárt s azon hajtó-erők között, melyek az udvart a következő években a végletekbe vitték, Kollonics állt legelől.

Gremonville Bécsből a legéberebb figyelemmel kisérte ugyan a magyar ügyeket, de fő feladata nem ez volt. Lajos király azért küldte a császári udvarba, hogy annak bizalmát megnyerje s tévedésben tartsa a franczia politika tulajdonképeni czéljaira nézve. Mig Gremonville folyton arról biztosította Lipótot és minisztereit, hogy Francziaország békét akar, Lajos király Belgium, a spanyol Habsburgok birtoka ellen készült támadó hadjáratra. A követ azonban oly ügyesen dolgozott, hogy Bécsben föltétlen hitelt adtak békebiztosításainak s a spanyol Habsburgok elleni támadásról csak akkor értesültek, mikor az már tényleg megtörtént s maga Gremonville tett róla a császárnak jelentést. Lipótot a hir teljesen készületlenül találta; az első pillanatban azt mondta, hogy becsülete és lelkiismerete kötelezik a spanyolok megsegítésére. Ez eshetőséggel szemben szította Gremonville a magyarok elégedetlenségét, de addig nem akarta a mozgalmat kitörésre juttatni, mig Francziaország érdeke nem kívánja. Sem őt, sem királyát rokonszenv nem vezette, erkölcsi szempont nem korlátolta. Eszközül használták a magyarokat a maguk czéljaira, s a politikai helyzet alakulatához képest hol tettre, hol várakozásra, nyugalomra intették őket. Ugyanakkor, mikor Lajos utasította Gremonvillet, hogy Belgium elleni támadását közölje a császárral, egyszersmind meghagyta neki, hogy ha Lipót kilépne semlegességéből, hozza mozgásba a magyarokat s segélyével biztassa őket. Minthogy azonban a császár tétlenül nézte spanyol rokonsága veszedelmét, Gremonville szintén mérsékelte a magyarok harczi kedvét. Csakhogy készen akart lenni minden eshetőségre s mivel mégis rájuk szorulhatott, nemcsak nem szakított velük, hanem olyan irányban befolyásolta őket, hogy szorosabban tömörüljenek. Eddig az elégedetlen urak egymással nem is érintkeztek s Gremonville volt az, kinek mindegyik a másiknak tudta nélkül panaszait, óhajait, terveit előadta. Bármi kevéssé tartotta kivihetőknek politikai tervezgetéseiket, titokban annál inkább buzdította őket, hogy egyesüljenek s azon volt, hogy minél többeket nyerjen meg. E czélra nagyon alkalmasnak látszott Vitnyédy, ki többé-kevésbbé élénk érintkezésben állt mindazokkal a főurakkal, akik számba jöhettek, Zrinyivel,

[1] Május 13-iki jegyzéke. Mignet, Negotiations, II. 147.

a nádorral, Nádasdyval, gróf Thököly Istvánnal s másokkal. Ezek egyesítése azonban eleinte komoly nehézségbe ütközött. Nádasdy gyűlölte a nádort; jószágai különben is a határszélen vagy Ausztriában feküdtek, s így könnyen utólérhette az udvar bosszuló keze. Thököly nagyon jóindulatú, hazafias érzésű, művelt főúr volt, de Árva vármegye örökös főispánságát igyekezett — nem sikertelenül — megszerezni, erdélyi jószágai miatt pedig állandóan rá volt utalva az udvar jóakaratára. Különben sem termett közpályára. Törekvéseit roppant vagyona gyarapítására összpontosította, miben hűségesen és sikerrel segítette becsületes, derék jószágigazgatója, Keczer Menyhért.[1] Maga Thököly jó apa és buzgó lutheránus, de eszem-iszom, részeges ember volt s nagyon pórias élvezetek közt töltötte idejét; s minthogy jószágigazgatója ebben is hű társává szegődött, öngyilkos életmódjuk hamar megtörte mindkettejük életerejét. Örökösen betegeskedtek, de mértéktelenségükről leszokni nem tudtak s nem egyszer megtörtént, hogy mikor Lőcséről elhozatták az orvost, még »a doctor is valóban jól ivék«, azaz őt is leitatták a sárga földig. Ily emberek fájlalhatták ugyan az ország gyászos sorsát, de arra nem voltak valók, hogy helyzete javításában tevékeny szerepet játszanak. Annál nagyobb jelentőséget nyert a mozgalom gróf Wesselényi Ferencz nádorispán, az ország első főméltósága csatlakozásával. A nádor typikus alakja volt annak a XVII. század második felében már kihaló félben levő magyar főúri világnak, mely az igaz királypártiságot az igaz magyarsággal össze tudta egyeztetni. Hű Habsburg-párti, buzgó katholikus volt, de nemzete minden érdekét is melegen felkarolta. Távol maradt az udvari párt, valamint a protestánsok szélsőségeitől s békíteni, közvetíteni igyekezett. De a szenvedélyek már sokkal inkább elvadultak, sem hogy a békítő kisérletek eredményre vezethettek volna. Végre a nádor is belefáradt a háládatlan munkába s mikor az udvarnál boldogulni nem birt, engedett a közvélemény erős áramlatának s Zrinyihez csatlakozott. Még ebben az időben is azt mondotta: nem a király rossz, hanem tanácsosai azok. A nádor tudatában volt elhatározása rendkivüli jelentőségének. Egyéni érdek, hiúság, hírvágy nem vezette. Eljutott már a legmagasabb polczra s mint óriási jószágok ura, csak veszthetett,

Thököly István aláírása.

[1] 1663—69-re kiterjedő naplóját kiadta Nagy Gyula: Mon. Script. XXXIII.

midőn a nemzeti mozgalom útvesztőjébe lépett. De kész volt koczkáztatni mindenét, hogy hazáját a végromlástól megmentse. Zrinyi Pétert, noha már franczia évdijat húzott, szintén nemesebb érzések vezették s méltán mondhatták mindketten, hogy cselekvésüknek az a mozgató oka, hogy az utóvilág »haláluk után őket, a haza oszlopait, a haza romlásával ne vádolja.«

Mikor Zrinyi leánya lakodalmáról hazatért, 1666 április elején a stubnyai hévvizben találkozott a nádorral, kinek körében voltak neje, Nagy Ferencz, Bory Mihály s néhány más nemes híve. Ekkor a nádor és a bán szövetségre léptek, mely szerint oda akarnak törekedni, hogy az »ország törvényei s a királyi diplomák értelmében« egyesült erővel hárítsák el hazájukról a fenyegető veszélyeket. Egyszersmind megfogadták, hogy az ország jelen szomorú helyzetében mindhalálig megsegítik egymást. A szövetséglevél a törvényekre hivatkozik s nem is ütközik beléjük. Azon eszközökre nézve is megállapodtak, melyeket czéljuk érdekében alkalmazni óhajtanak. Zrinyi természetesen a franczia érdekkörbe igyekezett vonni Wesselényit. Abban állapodtak meg, hogy 100,000 forintot kérnek Gremonvilletől a mozgalom előkészitésére s a nádor április 5-ikén a magyar nemzet nevében külön meghatalmazást adott a bánnak, hogy a franczia követtel a tárgyalásokat megindíthassa. Zrinyi ez alapon csakugyan Gremonvillehez fordult, ki azonban azt felelte, hogy most semmit sem tehet a magyarokért, mert királya békében él a császárral. Mindazáltal Zrinyi élénk érintkezésben maradt a franczia követtel s magyar-franczia szövetség kötése ügyében szerződés-tervezetet nyujtott át neki, melyet Vitnyédy készített. Vitnyédy jeles prókátor, de nagyon kezdetleges diplomata volt. Olyan államszervezetről ábrándozott, minő a korunkban fölmerült dunai confoederatio. Nagy népszövetséget akart, melyben a magyarok mellett horvátok, tótok, dalmaták, erdélyiek, moldvaiak és havasalföldiek, sőt esetleg a lengyelek is részt vegyenek, s mely tagja legyen a római szent birodalomnak, de a magyar alkotmány sérelme nélkül. A tervezet készitője is elismerte, hogy eszméi háború nélkül nem valósithatók. E háborút — mondotta — a magyarok készek megkezdeni még az esetre is, ha maga Lajos király nem üzen hadat a császárnak, hanem csak 100,000 tallért ad az előkészületekre, továbbá alkalmas tiszteket és lőszert küld s a magyar hadsereg zsoldjának fizetését elvállalja. E segély fejében a magyarok a franczia király fiát, vagy valamelyik rokonát királyukká választják. Erről a fellengző tervről a nádornak nem volt tudomása, s mikor utólag értesült róla, nem titkolta el visszatetszését különösen a felett, hogy franczia herczeget akarnak trónra juttatni. Személyesen ismerte ugyan Gremonvillet, de nem sokat várt a távoli Franciaországtól. A nádor a felvidéki közvélemény befolyása alatt állt, mely a segélyt a közelben, a töröknél kereste, még pedig Apafy Mihály fejedelem közvetítésével. Apafy ez időben eleget hallott a magyarok elégületlenségéről s minthogy attól tartott, hogy a mozgalom Rákóczy Ferenczet léptetheti előtérbe, két ügyes emberét, Teleki Mihályt és

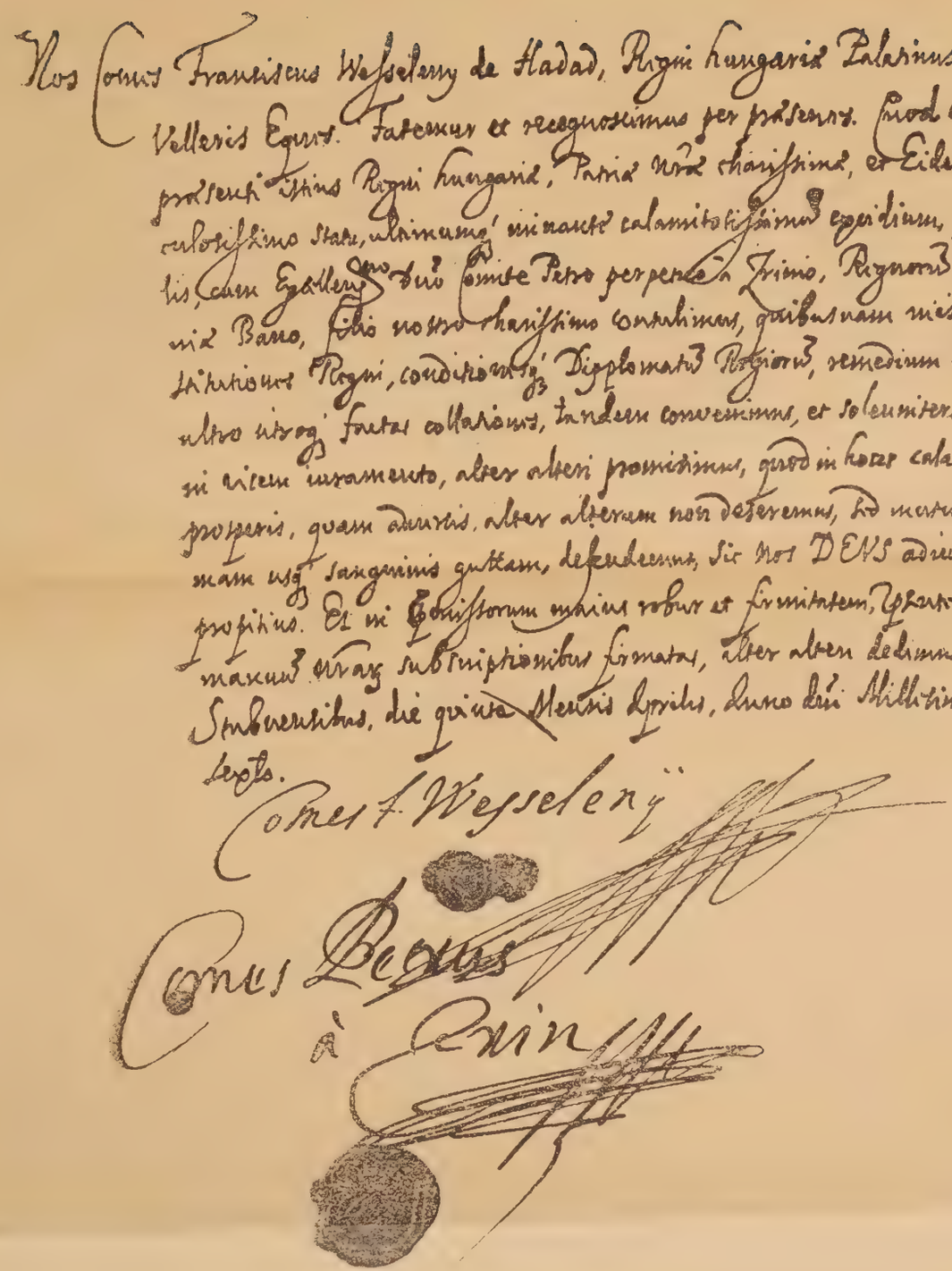

WESSELÉNYI ÉS ZRINYI PÉTER SZÖVETSÉGLEVELE.

(Eredetije a bécsi áliami levéltárban.)

Bethlen Miklóst a felvidékre küldötte, hogy a viszonyokról kellő tájékozást szerezzenek. A követek felkeresték Késmárkon Thökölyt, kinek örökké részegeskedő társaságában keveset tudtak meg. Onnan Murányba mentek, hová a nádor augusztus 23-ikára, azon ürügy alatt, hogy családi pörpatvarát fiával, Lászlóval akarja rendezni, a felvidék számos kiválóbb

Gróf Wesselényi Ferencz nádor.
(Egykorú festmény után.)

emberét meghivta. Eljöttek olyanok is, kik a nemzeti mozgalomban való részvételre fel nem szólíttattak. De mig ezek fenn a várban a nádornál vig poharazással mulattak, Bory és Nagy Ferencz titokban a beavatottakkal tanácskozott. Jelen voltak az értekezleteken Vitnyédy, nagyidai Székely András, Keczer Menyhért, Fáy László, Kende Gábor, Ispán Ferencz,

fügedi Nagy András, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál. A többség abban állapodott meg, hogy a törökhöz kell fordulni segélyért. Mindnyájan hűséget esküdtek egymásnak, s szövetségre lépve, »interessatusok«-nak nevezték magukat. A nádor már előbb értesítette Zrinyit, hogy Apafy útján a törökhöz akar fordulni, mi ellen akkor a bánnak sem volt kifogása. Igy Murányban az elégületlenek megtették a döntő lépést. Az ország nádorának vezetése alatt határozatba ment, hogy felkérik Apafyt, küldjön követséget a portára s nyerje meg a szultán támogatását a magyarok részére. A követség utasítását[1] a nádor irta alá. Ebben elmondja, hogy a magyar nemzet kész a szultán védnöksége alá helyezkedni s a körülmények szerint évi 50—100,000 tallér tiszteletdijat fizetni. Ennek fejében kérik a szultánt, hogy a magyarokat megvédje, belügyeikbe ne avatkozzék s engedje meg, hogy szabadon választhassák királyukat. »Be kell hódolnunk«, mondá a nádor leverten, midőn az iratot Bethlennek átadta.

Két feje levén a mozgalomnak, csakhamar bekövetkezett a nézeteltérés, a kétfelé húzás. A nádornak nem tetszettek Zrinyi franczia tervei, ez meg utólag a törökkel való szövetkezés ellen emelt kifogást. Családjának százados hagyományai, ifjú kora óta a törökkel vivott harczai visszataszították a gondolattól, hogy most a török szövetségese legyen. De kifogásai megkéstek, a koczka el volt vetve s Apafy beküldte követét, Baló Lászlót a portára. Küldetése mód nélkül kényes volt. A nádor tudta, hogy Panajotti, a porta főtolmácsa, a császári udvar fizetett kéme, ki nyomban értesíti a császári követet mindenről, miről fontos állásában értesülhet. Balónak a magyarok nevében kellett tehát szólania, de nem volt szabad neveket említenie, hogy Bécsben meg ne tudják, kik részesei a mozgalomnak. Nem is végezett semmit s hónapok multán a nagyvezér azon üzenetével tért vissza, hogy a magyarokat nem segiti s Erdélynek is semlegességet parancsol.

Már ez időben történt, hogy Nádasdy Ferencz országbiró, közös hiveik ösztönzésére, közeledni kezdett a nádorhoz. Még 1666 júliusban szövetséglevelet küldött neki, melyet Wesselényi, bizva az országbiró érzéseinek tisztaságában, készségesen aláirt. Mikor pedig a nádor, a bán s az országbiró az év végén, a király esküvője alkalmából, Bécsben személyesen találkoztak, újabb szövetségre léptek (deczember 19-ikén) s arról kölcsönösen kiadták egymásnak a biztosító levelet. Nádasdy az ország leggazdagabb és egyik legeszesebb embere volt. Csatlakozása erkölcsi és anyagi tekintetben egyaránt igen értékes lett volna, ha csakugyan abból a czélból történik, hogy a nádor és a bán segélyével »ezen megmaradott kevés nemzetet a kereszténységben és az ő maga nemében, az országot meg ezen szorult határaiban is megtarthassuk«.[2]

[1] Az 1666 augusztus 27-ikén Murányalján kelt s a nádor által aláirt utasitas Deák Farkasnál: A bujdosók levéltára, 227—232.

[2] Szövetséglevelük: Pauler, id. m. I. 115.

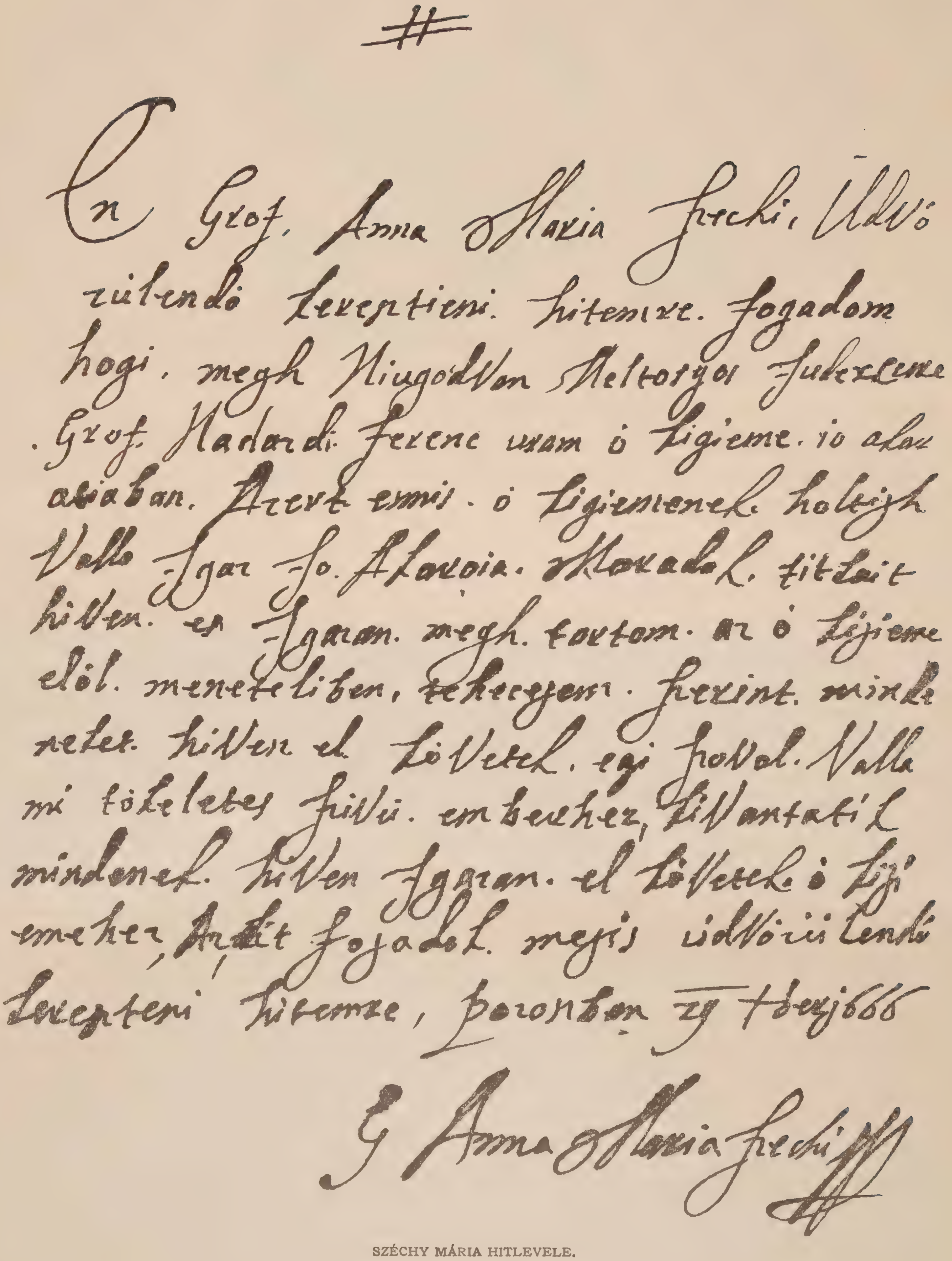
Én Grof. Anna Maria Szechi. Üdvö
zülendö keresztieni hitemre. Fogadom
hogi. megh Niugodvan Meltosagos Szerelme
.Grof. Nadasdi Ferenc uram ö Kegyeme. io akar
atiaban. Azert ennis. ö Kegyemenek. holtigh
Valo Igaz Szo. Akaroia. Mondasok. titkait
hiven. es Igazan. megh tartom. az ö Kegyeme
elöl. menetelében, tehetsegem. szerint. minde
neket. hiven el követek. egi szovol. Valla
mi tökeletes hitvü. embernek, kivantatik
mindenek. hiven Igazan. el követek ö Kegy
emeher, Amit fogadok. megis üdvözülendö
keresztieni hitemre, Posonban 27 Mayj 1666

E Anna Maria Szechi mp

SZÉCHY MÁRIA HITLEVELE.

(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

Nádasdy azonban nem e végből csatlakozott a mozgalomhoz, őt kizárólag egyéni érdek vezette. Tudta, hogy Wesselényi a sir szélén áll s a

Gróf Nádasdy Ferencz.
(Egykorú metszet után.)

nádori méltóság nem sokára megüresedik. Összeköttetésbe igyekezett tehát lépni a nemzeti mozgalommal, hogy segélyével majdan a nádori székbe ülhessen. Nádasdy sajátszerű helyzetben volt. A protestánsok halálosan

gyűlölték s az udvarnál is voltak ellenségei. A protestánsokat azzal igyekezett tehát megnyerni, hogy hozzájuk csatlakozik, az udvart meg azzal, hogy titkaikat elárulja neki. Még hónapok multán is kizárólag e czélt tartotta szem előtt s nyiltan megmondotta, hogy azért lépett az interessatusok sorába, hogy »rájuk vigyázhassunk, — velük összeköttetésben maradván, tetteikről az udvart értesíthessük s igy mind az udvarnak, mind a vármegyéknek kedvébe járván, a nádorság dolgában mindkét tényezőre számithassunk.«[1]

E közben a heveskedő, szélsőségekre hajló elemek a legképtelenebb terveket kovácsolták. Vitnyédy fölvetette az eszmét, hogy Lipót királyt, mikor a magyar határ közelében vadászik, lesből meg kellene lepni s vagy megölni vagy elfogni; ez utóbbi esetben a Vág-menti Kasza várába, báró Petrőczy István birtokára akarta vitetni s ott tőle Magyarország minden sérelmének orvoslását kicsikarni. E hóbortos terven a nádor szörnyen megütközött s Vitnyédyt meg akarta öletni. Zrinyi szintén felháborodott rajta s a dolgot senki sem vette komolyan, ámbár utóbb komoly következménye lett, mert a bécsi miniszterek felhasználták s úgy tüntették fel a magyarokat a király előtt, mint a kik életére törtek. Másrészt Zrinyi, a ki folytatta érintkezéseit Gremonville-al, rávette a nádort, hogy 1666 deczember elején titokban fölkeresse a franczia követet. Ez biztatta s arra ösztönözte, hogy XIV. Lajoshoz Zrinyivel együtt levelet intézzen s óhajait és terveit előadja neki. A levél még deczember második felében Párisba küldetett. A nádor csakhamar alaposabb betekintést nyerve a nemzetközi viszonyokba, megtudta, hogy ez idő szerint a franczia s a török segély egyenesen kizárja egymást s ha a magyarok a francziával alkudoznak, semmi esetre sem remélhetik óhajaik teljesítését a szultántól, mert a párisi s a konstantinápolyi cabinetek viszonya a lehető legrosszabb. De a levél már Párisba ment s a hibát jóvá tenni többé nem lehetett. Gremonville a nádortól és a bántól azt is megtudta, hogy Nádasdy hozzájuk csatlakozott. Személyes érintkezésbe igyekezett tehát vele lépni s még január (1667) közepén titokban össze is jöttek. Tőle szintén irásbeli nyilatkozatot kért és kapott. Az okos franczia nyomban megismerte, hogy nagy eszű és itélőtehetségű emberrel van dolga, ki jobban ismeri a világot és a nemzetközi viszonyokat, mint a nádor és a bán. Mindazáltal az interessatusok ügye állandóan a nádor kezében összpontosult, ki már előbb Lengyelországra is kiterjeszté figyelmét. Ottani nagybirtokos volt s előkelő állásánál fogva összeköttetésben állt a lengyel főurakkal s bennük, első sorban magában a királynéban igyekezett a magyarok ügye iránt érdeklődést kelteni. De itt ép oly hasztalan kopogtatott, mint a portán.

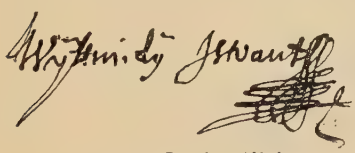

Vitnyédy István aláirása.

[1] 1667 július 9-iki levele. Pauler, id. m. I. 144—45.

Sőt itthon az ujabb hivek toborzására tett kisérletek is meghiusultak, mert a dunáninneni megyék tekintélyesebb embereivel Trencsénben tartott értekezlet nem vezetett czélra. A megjelentek azt is megtagadták, hogy esküvel kötelezzék magukat a tanácskozás tárgyának titokban tartására. Ennek következtében be sem avatták őket a titokba.

Annál nagyobb súlyt kellett tehát a felsőmagyarországi protestánsok csatlakozására fektetni, kik nagyon el voltak ugyan keseredve, mert Báthory Zsófia egyre kiméletlenebbül folytatta az üldözést, de még eddig távol maradtak az urak mozgalmától. Még az udvar is szükségesnek találta, hogy némi engedménynyel csillapítsa a protestánsok elkeseredését. Ez ügyben a nádor 1667 január 4-ikén értekezletet tartott Pozsonyban az ország egyházi és világi fejeivel. A megjelentek többsége, köztük néhány katholikus főpap, a protestánsok sérelmeinek orvoslását ajánlotta. Abban állapodtak meg, hogy Wesselényi, ki márcziusban Beszterczebányán nádori széket akart tartani, maga elé idézze Báthory Zsófiát s a felvidéki protestánsokat s vagy kibékíti őket, vagy, ha ez nem sikerül, hivatalos hatalmával adja vissza a protestánsoknak az elvett egyházi jövedelmeket. A kibontakozás e módját az udvar sem ellenezte, mert az ifjú királyné megkoronázása czéljából országgyűlést akart tartani. A protestánsok azonban okulva az 1662-iki keserű tapasztalatokon, a vallásügyet nem akarták többé az országgyűlés elé vinni. Most ők mondották azt, mit előbb a király, hogy ugyanis a vallásügyben vannak világos törvények; végre kell tehát azokat hajtani. Hogy az országgyűlést lehetővé tegyék, Bécsben nem bánták tehát, ha a vallásviszály előzetesen elintéztetik.

E végből Nádasdyt azon utasitással küldötték Beszterczebányára, hogy ott a felvidékieket az országgyűlésen való megjelenésre birja. Az országbiró, ki erőszakos térítéseivel oly gyűlöletessé tette magát a protestánsok előtt, e küldetésre a legkevésbbé alkalmas ember lett volna, ha már előbb a mozgalomhoz nem csatlakozik. De az interessatusok igy sem igen biztak benne s Beszterczebányán külön biztosító levelet kivántak tőle, melyet márczius 9-ikén ki is állított. Nézetei különben az új viszonyok közt gyökeresen módosulni kezdtek. Ő, a ki évtizedeken át réme volt a protestánsoknak, immár azt hirdette, hogy »a religióbeli kérdéseket a pokolbeli ördög gyujtotta a magyarok közzé, pedig ha elveszti őket a német, oda lesz az ország is, a vallás is«.[1] A beszterczebányai gyűlésen az interressatusok már tudták, hogy Baló hasztalan járt a portán. De nem vesztették el kedvüket, hanem folytatták tanácskozásaikat. Csakhogy a nádor nem vett bennük többé részt. Még februárban megbetegedett, s állapota mindinkább súlyosabbra fordult. Halála[2] márczius 27-ikén következett be, mely szomorú fordulat hirtelen véget vetet a beszterczebányai gyűlésnek.

[1] Oratioja a Tört. Tárban.

[2] Betegségéről s halála, valamint temetése napjáról bővebben szólok »Gróf Wesselényi Ferencz halála« czimű értekezésemben. Századok, 1884. 483—92.

Wesselényi elhunytával a mozgalom további súlyos csapást szenvedett. Elvesztette legtekintélyesebb, leghiggadtabb vezérét. Másrészt a nádori szék megüresedése új alkalmat adott az egyéni dicsvágy olyan irányú érvényesülésének, mely a nemzeti ügynek csak ártalmára lehetett.

III. FEJEZET.

Zrinyi Péter és Nádasdy Ferencz. Az árulás.

Immár Zrinyi és Nádasdy lettek előkelő nevük és közhivataluk következtében a mozgalom vezérei. Zrinyi Péter vitéz, jeles katona volt, ki ifjúságától kezdve harczban állott a törökkel s százszor koczkára tette életét. A harcz volt az ő eleme, nem a politika. E téren valósággal a meggondolatlan gyermek benyomását teszi; könnyelmű, állhatatlan volt, egyik végletből a másikba esett, s ha nem életével fizette volna meg a szerepet, melyet a Wesselényi halála után következő három esztendőben játszott, történelmünk leggyűlöletesebb alakjai közé tartoznék. Maga sem tudta soha, mit cselekszik, s noha öntudatlanúl, tényleg az ő könnyelműsége idézte világhirű nemzetségére s hazájára a romlást. Vezérnek nem volt való s mihelyt reá szállott a vezéri tiszt, buknia kellett vele az ügynek is menthetetlenűl.

Eszét, képességeit, politikai belátását tekintve Nádasdy összehasonlíthatatlanul felette állt. De az országbiró csak szinből csatlakozott a mozgalomhoz, azért, hogy segélyével egyéni czéljait valósítsa. Mikor a nádori szék tényleg megüresedett, e czélzatai mindinkább előtérbe léptek. Mindent elkövetett ugyan, hogy viszonyát az interessatusokkal fentartsa; de csak azért, hogy titkaikat megismerhesse s az udvarnak föladja. Ügynökéűl, tulajdonképen kémjéűl, minthogy maga messze a Dunán túl élt, — a felvidéken Szenthe Bálint szolgált, kit itélő-mesterévé nevezett ki. Már ekkor tett czélzásokat az udvarban, hogy Magyarországban készül valami s Wesselényi összeesküvést akart támasztani. Még Lipót királynak is mondott ilyesmit, hogy országgyűlés tartására birja, melyet azért óhajtott, hogy a nádori szék betöltessék. Ez óhaja nem teljesült ugyan s czélzásait sem vették figyelmbe, mindazáltal a nádorság üresedése idejére április 30-ikán Lipót Szelepcsényi primást és őt nevezte ki királyi helytartóvá, az ország kormányzatának fejévé. Azzal is biztatták, hogy ő lesz az udvar jelöltje, mihelyt a viszonyok megengedik, hogy országgyűlés tartassék s a nádorság betöltessék. Nádasdy volt tehát Wesselényi halála után az ország egyik kormányzója s az udvar bizalmasa, másrészt azonban az összeesküvés fővezére. Ő közvetítette a levelezést Zrinyi és Gremonville közt, sőt ez utóbbival még két izben, júniusban és deczemberben, titkon találkozott, mert

ZRINYI PÉTER.

(Hoffmann János metszete Ernst Lajos gyüjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

Zrinyivel együtt a tavasz óta a legnagyobb buzgalommal azon dolgozott, hogy XIV. Lajos formális szerződésre lépjen velük s mielőbb megindithassák a fegyveres fölkelést. Nádasdy szeptemberben is sürgette a határozott választ Gremonvilletől. De a franczia követ tisztán a saját érdekeit tartva szem előtt, hol biztatta, hol türelemre intette. Szeptemberben Gremonville felhatalmazást kapott királyától, hogy megkösse a magyarokkal a szerződést. Csakhogy a furfangos franczia jobbnak látta nem élni a felhatalmazással, mert a magyarokat csak az esetre akarta mozgósítani, ha azok a főfontosságú alkudozások, melyeket ez időben az udvarral magával folytatott, meddők maradnak. E tárgyalások a körül forogtak, hogy Lipót császár és XIV. Lajos király titkos szerződést kössenek az esetleg megnyiló spanyol örökségen való megosztozás tárgyában. Lipótnak lelkiismereti aggodalmai voltak az ilyen szerződés ellen. Egyrészt magát tartotta a spanyol Habsburgok egyetlen törvényes örökösének, mig a francziák által ajánlott szerződésben elismerte volna Lajos király jogát is. Másrészt spanyol nagybátyja irányában hitszegésnek, árulásnak tekintette az alkut. Gremonville azonban meg tudta nyerni terveinek a két irányadó minisztert, Auersperget és Lobkowitzot s segélyükkel mindinkább megtörte Lipót ellenállását. Maga Gremonville irta haza, hogy a tárgyalás olyan, mint valami olasz bohózat. A császári miniszterek vitték benne a bohóczok szerepét s Gremonville azt tehette velük, a mit akart. Auersperg herczegnek a bibornoki süveget igérte jutalmúl, Lobkowitzot meg hizelgéseivel hálózta be annyira, hogy nemcsak ügynöke, hanem valóságos kémje volt s nyomban értesitette a titkos tanács tárgyalásainak legbizalmasabb részletéről is. Ezért nem akart Gremonville a magyarokkal szerződni, mikor már megkapta rá a felhatalmazást. Bizott benne, hogy az udvarral köthet olyen egyezséget, mely százszorta előnyösebb lesz Francziaországra. Bizalmában nem is csalatkozott, mert Auersperg és Lobkowitz rávették a császárt, hogy a saját jobb belátása ellenére 1668 január 19-ikén aláirja a szerződést a spanyol örökség majdani felosztása tárgyában. Ez az osztozás a lehető leghátrányosabb volt a császárra, mert mindaz, a minek a spanyol korona birtokaiból hasznát vehette volna, Francziaországnak jutott.

De nem ebben állt jelentősége, mert a szerződés sohasem hajtatott végre, sőt egész napjainkig titokban maradt. A szerződés a császár kizárólagos örökjogának elvét áldozta föl s évekre a franczia politika érdekköréhez csatolta a bécsi udvart. Auersperg csakhamar meglakolt árulásáért. Mikor franczia segélylyel bibornokságra törekedett, a pápa leleplezte üzelmeit s megütközve mondotta: »sajnos, hogy a jámbor és jó császárt így elárulják.« Erre Lipót 1669-ben elcsapta. De Gremonville nem bánta bukását, mert helyét másik szövetségese, Lobkowitz herczeg foglalta el. A franczia politika Bécsben olyan előnyös helyzetbe jutott tehát, hogy sokáig nem szorult a magyarokra. Lajos király még 1667 végén kijelentette, hogy ez idő szerint nem szerződhet a magyarokkal. Sőt a következő években egyé-

nesen azt kivánta érdeke, hogy az udvarral fentartsa bizalmas viszonyát s a magyarok ellen forduljon.

Ép oly meddő maradt az az újabb kisérlet, mely Apafy útján a török segitség megszerzésére tétetett. Apafy azt ajánlotta, hogy újra beküldi

Lobkowitz herczeg.

(Egykorú festmény után.)

a portára Balót, még pedig azon szigoru paranesesal, hogy minden áron személyesen beszéljen a nagyvezérrel, különben hűtlenség bünébe esik s életét és javait elveszti. De a szokásos ajándékra és költségre bizonyos pénzt kért a magyaroktól. Ezt azonban senki sem akarta előlegezni, különösen

nem Nádasdy, a Crösus, a ki a mozgalom élén állt. Végre ő is, Zrinyi is, ki mint az özvegy nádorné zilált anyagi viszonyokkal küzdött, adott ugyan öt-öt ezer tallért, de csak kölcsön, előlegül s Nádasdy, a ki a nádornéval a lipcsei uradalom megvásárlása iránt alkudozott, az 5000 tallért a vételárba kivánta betudatni. Baló egyenesen Kréta szigetére ment, hol a nagyvezér Kandia városát vivta. Ott volt Panajotti is, ki nélkül el nem juthatott a nagyvezérhez. Baló az evangeliumra tétetett szent esküt az olaszszal, hogy titkát el nem árulja, mire a nagyvezér szine elé bocsáttatott, ki előadására azt felelte, hogy békében él a császárral s a magyarok kedvéért a békét meg nem szegheti. Baló leverten tért haza, de ugyanazon hajó, mely a szigetről a szárazföldre szállította, vitte Panajotti levelét is, melyben küldetéséről hosszú jelentést tett Casanova császári követnek Konstantinápolyban. Nádasdy épen részt vett a bécsi titkos tanács azon ülésén, melyben Casanova jelentését felolvasták. Igy az interessatusok és az erdélyiek is megtudták, hogy a portával való érintkezéseiket a »kutya« Panajotti Bécsben beárulta. Mindazáltal Apafyval újabb követet küldettek be, ki azonban ép oly keveset végzet, mint Baló.

A bécsi udvarban Casanova jelentései kevés érdeklődést keltettek. A minisztereket a nyugati ügyek foglalkoztatták s különben sem féltek a magyaroktól, mihelyt tudták, hogy a portától nem várhatnak támogatást. Egyedül gróf Rottal János, ki eddig is úgyszólván szakminiszterük volt a magyar ügyeknek, kezdett a mozgalomra több figyelmet fordítani.

Az ő érdeklődését sem a császárnak teendő szolgálat vágya keltette föl. Ő is a nádori székre áhítozott s minthogy legkomolyabb versenytársát Nádasdyban látta, kutatni kezdte, nincs-e része a mozgalomban? Az éles eszű Nádasdy hamar észrevette, hogy Rottal szemmel tartja s egy izben Erdélybe küldött titkárát kiraboltatta s a nála levő leveleket elvétette, hogy megtudja, min töri Rottal a fejét. A levelekből azonban csak az tünt ki, hogy az udvar Erdélyben is tart kémeket s hogy Bánffy Dénes tanácsúr Bécs zsoldjában áll.[1]

Minthogy Rottal a nádorságra vágyott, ő is támogatta az udvar azon törekvését, hogy országgyűlés tartassék. Nádasdy meg Széchy Mária és Nagy Ferencz utján igyekezett hatni a felvidéki interessatusokra, hogy részt vegyenek az összehivandó országgyűlésen. Ezek azonban azt felelték, hogy irtóznak tőle, mert a gyűlésen sohasem kaptak elégtételt. Nádasdy szükségesnek látta tehát, hogy egy tekintélyesebb ember menjen a felvidékre s rá vette Zrinyit, hogy maga vállalkozzék e feladatra. Zrinyi még az ősszel egy idegen főúrral, gróf Tattenbach Erazmussal kötött ligát. Tattenbach Stiriának egyik leggazdagabb, de léha, könnyelmű főura volt. Azt sem tudta, mit csinál, mikor szeptember 9-ikén szövetséget kötött Zrinyivel, ki csak annyit mondott neki, hogy csodadolgok készülnek, hogy a magyarok

[1] Pauler, id. m. I. 161.

összetartanak, álljon tehát ő is közéjük. Az okirat nem jelölte meg a szövetkezés célját s csak arra kötelezé a szerződő feleket, hogy támogassák egymást s titkaikat el ne árulják. A bán szivesen vállalkozott arra is, hogy a felvidékre menjen, mert neki immár szintén voltak titkos tervei. Első sorban az üresedésben levő felső-magyarországi főkapitányságra vágyakozott. Őszszel a felvidékre utazott tehát, hol sokakkal érintkezett, de Báthory Zsófia és a protestánsok közt a békét helyreállítani nem tudta. Ekkor

Gróf Rottal János.
(Egykorú metszet után.)

történt először, hogy Zrinyi Patakon vejének, Rákóczy Ferencznek is szólt egyet-mást a mozgalomról, de még kevesebbet, mint Tattenbachnak. Vejével szintén nagy tervei voltak; már ekkor neki szánta az erdélyi fejedelemséget, de ebbe a titkába sem avatta be, mert méltán attól félt, hogy kitudódik s még Apafy is a mozgalom ellen fordul. Ip és vő közt különben sem fejlődött még bizalmas viszony. Zrinyi látta, hogy Rákóczy afféle anyám-asszony katonája, a ki teljesen anyja uralma alatt áll, az meg elszörnyüködött a társaságon, melybe Zrinyi keveredett s mely csupa

véres szájú protestáns emberekből állt. Útja közben a bán Széchy Máriával szerződött a murányi és szendrői uradalmak megvásárlása iránt. Az üzletből nem lett ugyan semmi, de a mozgalomra, melyben üzlet és politika, köz- és magánérdek annyira összebonyolódott, volt bizonyos hatással. Zrinyi a felvidéken máskülönben is buzgó tevékenységet fejtett ki. A nádornét Nádasdy felkérésére rá beszélte, hogy a lipcsei uradalmat Nádasdynak adja el, irt a varsói franczia követnek, érintkezett a nádorné egyik lengyelországi ügynökével, de különösen arra igyekezett rávenni a felvidéki nemességet, mely a protestáns Bocskay István, egy igen hazafias érzésü, de beteges és tehetetlen főúr köré sorakozott, hogy szakítson a török szövetség eszméjével. Egész 1668 február elejéig maradt a felvidéken. De lényegileg nem végzett semmit. A katholikus urak s a felvidék mozgalmát szerves kapcsolatba hozni nem tudta, az üzlet pedig, melyet a nádorné és Nádasdy közt közvetített, nemcsak nem jött létre, hanem ellenkezőleg a nádornéban és embereiben, sőt magában Zrinyiben is idegenséget keltett Nádasdy iránt. Igy a mozgalom vezetőinek személyes viszonya megromlott s Nádasdy ujra az udvarhoz közeledett. Ismét czélzásokat tett, hogy összeesküvés készül, hogy Apafy a törökkel fondorkodik. De most még kevésbbé hallgattak reá, mert za udvar, mely eddig elég jó indulattal volt iránta s a nádorsággal kecsegtette, hirtelen elfordult tőle. Bécsben borzasztó dolgokat kezdtek róla beszélni. 1668 február 13-ikán éjjel a császári várpalota egyik része leégett. Azt hiresztelték, hogy Nádasdy gyujtatta fel, mert bosszut akart a császáron állani. Csakhamar egy más mesét koholtak róla. Hire terjedt, hogy Nádasdy a császárt, mikor egy izben Pottendorfban vendége volt, meg akarta mérgezni. A bünténynt Nádasdyné hiusította meg, ki, hogy megmentse Lipótot, maga fogyasztotta el a mérgezett ételt, mely sirba is vitte. A szakácsot, ki az ételt főzte, — mondották — Nádasdy saját kezével ölte meg.[1] Nádasdy kétségkivül értesült e rágalmakról s lelke mélyében fölháborodott. Ő, a ki azon föltett szándékkal lépett az interessatusok közé, hogy titkaikat följelenti s ki tényleg már tett is ez irányban egyet-mást, most a másik végletbe csapott át. A legszélsőbb forradalmi eszmék hirdetője lett s 1668-ban iratot szerkesztett, melyben az udvar iránti gyülölete a legkiméletlenebbül nyer kifejezést. A két iratot nem nyomatta ugyan ki, de megmutatta néhány bizalmasának. Mindkettő szenvedélyes, lázító irat, a közeledő kuruczvilág hirnöke, azoknak a végelkeseredés sugallta szózatok-

I. Rákóczy Ferencz aláirása.

[1] Maurer, Leopold Graf Kolonitsch, 40—43.

nak előhangja, melyek az örvénybe döntött nép minden fájdalmát és bosszuját erőteljes nyelven, néha költői lendülettel szólaltatják meg. Két iratának egyike, az oratio,[1] az ország négy rendéhez intézett ébresztő, igy jellemzi az udvart: »akaratja törvény, csalás diplomája, hite megszegésére minden alkalmatosság kedves. »Kiemeli, hogy: »az udvar a törökkel barátságosban összeczimborálván, sorsot vetettek reád s megosztoznak ezennel, édes nemzetem, határidon«. Összegezve szenvedéseiket, egyesülésre hivja fel az ország rendeit, különben hazájuk végleg elenyészik. »Keress segitséget, a hol találsz, — ebben foglalja össze a teendőket, — mert bizonyára majd késő lesz. Ezt a kevés rossz, rajtad heverő gaznépet emészd meg, szoros utaidat vágd be, végváraidat vedd kezedhez, kicsinytől fogva nagyig kelj föl, megsegit az isten igaz ügyedben.«[2]

Az egyesülésre a nemzetnek soha sem volt nagyobb szüksége, mint épen ez időben. A török Apafy harmadik követét is elutasította, Casanova ujabb figyelmeztetéseket küldött Bécsbe, a franczia politikában pedig a császárral való megegyezés után olyan gyökeres fordulat állt be, hogy XIV. Lajosra valósággal kellemetlenné vált a magyarokkal való érintkezés. Augusztus 24-ikén Gremonvillenek a magyar ügyben új utasítást adott tehát, melyet akként fogalmaztatott, hogy a követ a bécsi miniszteréknek megmutathassa. Igy külsegélyről szó sem lehetett s noha itthon egyesek a legkalandosabb terveken törték a fejüket s még a bányavárosokból Bécsbe indított pénzszállítmányt is fel akarták verni, a felvidéki interessatusok sorában a józan hangulat kerekedett felül. Ők a franczia követtel soha sem álltak érintkezésben s Zrinyi és Nádasdy iránt sem tápláltak bizalmat. Reményeiket egyedül a török segitségbe helyezték s midőn elutasíttattak, augusztus 18-ikán abban állapodtak meg, hogy a török, vagy legalább Apafy támogatása nélkül semmi esetre sem fognak fegyvert. Ez időben a mozgalom elvesztette veszélyességét s hogy teljesen elaludjék, ahhoz csak némi jóindulat kellett volna az udvar részéről. De a vármegyék hasztalan küldték követeiket Bécsbe. Hasztalan rimánkodtak, az udvar semmiféle sérelmüket nem orvosolta. Személyes torzsalkodások, Nádasdy czivakodása az özvegy nádornéval még zavarosabbá tették a helyzetet, még nyomottabbá a közhangulatot, melyben csakhamar ugy szólván a természeti törvény erejével érlelődött meg egyesekben az árulás eszméje. Nem Nádasdy tette e terén az első lépést, sőt az árulás épen ellene irányult. Az első feladó a vén iványi Fekete László[3] egykor Wesselényi vitéz katonája, volt, ki 1668 szeptemberben Pozsonyban elmondott Szelepcsényinek mindent, a mit a mozgalomról tudott. Vallomásait megerősítette Barkóczy István, az interessatusok társa, sőt a felkelés egyik kiszemelt vezére. Mikor azonban a király szabolcsi főispánná nevezte ki, az udvarhoz szegődött.

[1] Közli Veress Endre: Tört. Tár, 1896. 103—112.

[2] A sajátkezüleg javitott példányt Nádasdy igy irta alá: Irta Keserü Péter, Sirokán.

[3] Jószágairól adatokat közöl Nagy Iván: Tört. Tár, 1898. 463—80.

A hiányos értesülés daczára a primás elég komolyan vette az ügyet s azt ajánlotta, hogy a főbb vezetőket szines ürügyek alatt Bécsbe kell csalni, ott kihallgatni s esetleg elfogni. A miniszterek is behatóan foglalkoztak a kérdéssel s Montecuccoli katonai készülődéseket sürgetett. De a többség azt határozta, hogy egyelőre még várakozó állásban kell maradni. Ez igen helyesnek bizonyult, mert csakhamar a mozgalom összes szálai az udvar kezébe jutottak. Zrinyi végre kiábrándult a francziákba vetett reményeiből. A nyár folyamán a lengyelekkel keresett érintkezést s vejét, Rákóczyt akarta lengyel királylyá választatni. E czélból személyesen készült Lengyelországba, de Gremonville határozottan ellenezte tervét. Zrinyit egyrészt ez haragította meg, másrészt végre be kellett látnia, hogy a magyar ügyekben sem várhat Francziaországtól semmit. Felhatalmazta tehát Széchy Máriát, kinek murányi várában a mozgalomra vonatkozó összes iratok őriztettek, hogy mindkettejük nevében tegyen feljelentést, s szerezzen bűnbocsánatot számukra. Az özvegy nádorné bizalmas embere, Bory Mihály utján, kinek küldetéséről még Nádasdyt is értesitette, ámbár nem teljes őszinteséggel, Rottalhoz fordult. Bory nemcsak elmondott mindent, hanem jegyzékbe foglalta a Murányban levő iratokat s eredetiben való felküldésüket igérte. Azon biztosítással tért haza, hogy ő maga, valamint úrnője, Zrinyi és Nagy Ferencz, mihelyt újabb hűségesküt tesznek, teljes kegyelmet nyernek. Rottal, kinek eljárását Lipót király is helyeselte, ezzel a magyar ügyekben az udvarnál még nagyobb befolyást nyert s most annál inkább valósithatónak tartotta a nádorság megszerzésére irányuló régi szándékát. Hogy a magyarokat el ne idegenitse magától, békés uton akart a bonyodalomnak véget vetni s különösen országgyűlés tartását ajánlotta. Az udvar helyeselte nézetét s a király deczember 6-ikára Bécsbe hivta a magyar tanácsosokat, hogy az országgyűlésről, a nádorválasztásról, s más közügyekről véleményt mondjanak. Jelen voltak Zrinyi és Nádasdy, ki éles eszével hamar észrevette, hogy baj van s Rottal föléje kerekedett. Most ő ellenezte tehát az országgyűlést, mire annál inkább volt oka, mert mindenki elismerte, hogy a 13 vármegye nem jelenik meg, mig vallásügyi sérelmei nem orvosoltatnak. Lipót azonban épen a téren nem akart engedni s inkább elejté az országgyűlés eszméjét. Az értekezleten a török folytonos hódoltatásai is szóba kerültek. Egyes vármegyék és főurak minduntalan kaptak felszólitást, hódoljanak be, különben a török tűzzel-vassal pusztitja el birtokaikat. Ez alkalommal Zrinyi elmondotta Rottalnak, hogy van egy előkelő foglya, Omer spahi, ki egyenesen a nagyvezér nevében szólitotta fel, egyezzék meg a törökkel, ő azonban szóba sem állt foglyával. De mikor haza bocsátotta, hogy sarczát beszerezze, Omer azt igérte, hogy visszatérve magától a nagy-

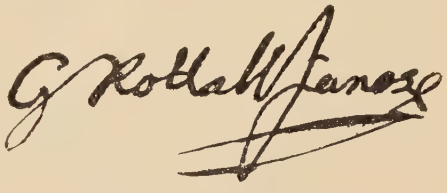

Gróf Rottal János aláirása

vezértől hoz felhivást Zrinyinek. Ha ilyen levelet kapna, — mondotta a bán — fel fogja küldeni az udvarnak. Rottal Zrinyi kérelmére az ügyről jelentést tett a királynak is, ki a titkos tanácshoz utasította, mely (deczember 14.) hivatalosan megbizta Zrinyit, folytassa Omerrel a tárgyalásokat. A hadi tanács török tolmácsát, ki magyarúl is tudott, bocsátották rendelkezésére, hogy Omert, ha visszatér, alaposan kikérdezze. Zrinyi ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy engesztelhetetlen ellensége a töröknek s egyedüli óhaja az, hogy a király hadat üzenjen a portának. Tényleg az udvar biztatására, egyenes parancsára lépett immár érintkezésbe a törökkel.

E közben Rottal folytatta érintkezéseit a nádornéval, ki, mivel Bory csakhamar meghalt, még deczemberben Pozsonyba útazott s magával vitte az összes iratokat. Ott azonban megbetegedvén, Nagy Ferenczet küldte Bécsbe. Rottal már 1669 január 30-ikán azon helyzetben volt, hogy az összeesküvés iratait német fordításban bemutathatta a titkos tanácsnak. Előterjesztette az egyes szövetségleveleket, a franczia, erdélyi és török érintkezésre vonatkozó iratokat s az interessatusok bizalmas leveleit. A titkos tanács abban állapodott meg, hogy egyelőre senkit sem kell bántani, sőt, hogy az interessatusok biztosságban ringassák magukat, legfontosabb irataik eredetije visszaküldessék Murányba, hogy a nádorné az illetők kivánságára bármikor felmutathassa azokat.

Az udvar ekkor minden részletében ismerte tehát a nemzeti mozgalmat és szereplőit. A miniszterek maguk nyomban észrevették, hogy a katholikus urak összeesküvése és a felvidéki protestánsok mozgalma két különálló dolog s ha voltak felvidéki protestáns nemesek az interessatusok közt, maga a felvidék távol maradt a katholikus főurak tervezgetéseitől. Egy pillanatig a miniszterek azon voltak, hogy a két mozgalmat továbbra is távol tartsák egymástól. Ha a vallásügy terén csak némi engedményt tesznek, ezt a czélt könnyen elérhették volna. De Lipót király érzelmei iránti tekintetből hivatalosan nem voltak hajlandók engedményre. Ugy akarták tehát a dolgot intézni, hogy Báthory Zsófia s a protestánsok közt magánjellegü egyesség létesüljön s Zrinyit bizták meg, beszélje rá vejét, Rákóczyt az ily természetű egyességre. Az udvar már rég megigérte az erdélyi fejedelemnek, hogy némely határvillongási ügy rendezése tárgyában a felvidéki vármegyéket gyűlésre fogja összehivni. Most beváltotta igéretét s a gyűlést 1669 április 28-ikára, Eperjesre hivta össze, sőt programmjába a vallásügy kivitelével, melynek rendezését, mint magánügyet Zrinyi utján akarta eszközölni, a felvidék sérelmeit is fölvette. Noha Rottal az időben sokat betegeskedett, az udvar őt bizta meg a gyűlés vezetésével s mellé több magyar biztost rendelt, köztük Zrinyit, ki időközben visszatért foglyával, Omerrel szintén folytatta a tárgyalásokat. Omer nem hozott ugyan levelet, de újra biztatta Zrinyit, forduljon a portához. A bán ezt bejelentette Rottalnak, ki — ekkor már a felvidéken voltak — levelet adott át neki, hogy horvátra fordítsa s Omer útján a portára küldje. E levélben

Zrinyi azt irta, hogy az idén már késő mozgalmat támasztani, de a jövő évben a török szolgálatára bocsátja magát. A levelet Rottal fogalmazta s Zrinyi csak az ő parancsainak engedett, midőn horvát nyelven megirta s elküldte. Rottal Nádasdy ellen is fel akarta Zrinyit használni, a mi annál könnyebben sikerült, mert a két szövetséges ez időben különben is összeveszett s a szeleburdi, heveskedő Zrinyi azzal fenyegetőzött, hogy csapataival Nádasdy jószágaira tör.

Minthogy az udvar az eperjesi gyűlésen tárgyaltatni sem akarta a vallásügyet, Zrinyi, még mielőtt Eperjesre ment, felkereste Patakon vejét, ki ekkor már vagyonilag felszabadult anyjának gyámsága alól s megosztozott vele. A bán a legnagyobb buzgalommal látott azon feladatához, hogy Rákóczyt a protestánsokkal kibékitse. A szomszéd vármegyékből számosan siettek Patakra, hol élénken folytak a kiegyezési tárgyalások. A mint róluk értesült, Báthory Zsófia Munkácsról nyomban elküldte emberét, hogy meghiúsitsa, vagy legalább elodázza az egyezséget. De a gyámoltalan Rákóczy immár épen úgy ipja, mint előbb anyja befolyása alatt állt s nem birt ellenkezni. Elől tűz, hátul viz, mondta tehetetlenségében s április 26-dikán aláirta az egyezséget, melyben a protestáns papoknak és iskoláknak visszaadta jövedelmeiket, a pataki tanárok elmaradt fizetésének pótlására 4000 frtot tett le s a protestáns vallásgyakorlat további szabadságát biztosította jószágain. Igy Zrinyi elérte czélját s a protestánsok egyik legfontosabb sérelme orvoslást nyert, még pedig, mint Bécsben óhajtották, tisztán magánjogi uton, az udvar beleavatkozása nélkül.

Rákóczy állása a protestáns felvidéken ezzel egyszerre megváltozott. Elfeledték az eddigi üldözést s azt mondották, hogy a kiegyezéssel 20,000 kardot szerzett magának. Ezt a fordulatot Zrinyi arra használta, hogy nemcsak beavatta Rákóczyt a mozgalomba, hanem levelet iratott vele — maga is aláirta — XIV. Lajoshoz s segitséget kért tőle, noha rég tudhatta, hogy meg nem fogja kapni. E lépés Zrinyi Péter azon hóbortjainak egyike, melyek csakhamar sürűn követték egymást.

Pár nappal később, április 29-ikén kezdte meg tanácskozásait az eperjesi gyűlés, mely igen népes volt. 13 vármegye és 8 szabad királyi város vett benne hivatalosan részt s a bányavárosok is képviseltették magukat. Apafy szintén elküldte követeit még pedig azon határozott utasítással, hogy a vallásügyi sérelmek orvoslását sürgessék s jelentsék ki, hogy ez a fő kivánsága, mely mellett minden egyéb óhaja eltörpül. Csakhogy a követségnek az a titkos utasítása is volt, hogy Rottallal Erdély és az udvar szövetkezése iránt tárgyalásokat indítson.[1] A megjelentek azonban kezdettől fogva olyan izgatott hangulatban voltak, mely kevés kilátást nyújtott a sikerre. Kifogásolták a királyi meghivó levél szövegét, illetéktelennek tartották magát a gyűlést, a commissiót a sérelmek tárgyalására. Növelte elkesere-

[1] Szilágyi, Erd. Orsz. Emlékek, XIV.

désüket, hogy épen a gyűlés folyamán kegyetlenül zsarolták és fosztogatták a szatmári őrség német zsoldosai egyes nemesek jószágait.

Az összegyűltek irásba foglalták ugyan öt év óta felmerült sérelmeiket, de kijelentették, hogy orvoslásukra a mostani commisióval tárgyalásba sem bocsátkoznak. Május végéig elhúzódott a tanácskozás, de minden eredmény nélkül. Rottal nagyon restelte a kudarczot s azt Nádasdy titkos ármánykodásának tulajdonította. Hogy bosszút álljon rajta, Zrinyit Eperjesről hazatértükben rábeszélte, tegyen őszinte és kimerítő vallomást az interessatusokkal való összeköttetéseiről. Zrinyi teljesitette Rottal óhaját, ki gondoskodott róla, hogy a bán vallomása Nádasdyra lehetőleg terhelő legyen.

Viszontszolgálat fejében Rottal Lipót király üzenetekép tudtára adta, hogy minden bűne felejtve van, ha hűségében többé meg nem inog. Igy Zrinyi bűnbocsánatot nyerve olyan vallomást tehetett, mely teljesen megfelelt Rottal óhajainak. Lipót az ügyet Lobkowitzhoz és Montecuccolihoz utasította, kik elé Rottal 1669 június 24-dikén kimerítő jelentést terjesztett. Úgy szinezte ki a történteket, hogy a felvidék mozgalmainak okozója első sorban Nádasdy s ő a főbűnös mindenben, mi 1665, sőt 1649 óta ott végbe ment. Ő volt benső barátja II. Rákóczy Györgynek, ő terelte az elhunyt nádort a franczia szövetségbe. Rottal végül azt ajánlotta, hogy Nádasdyt mielőbb fogságra vessék. De Lobkowitz a mellett döntött, hogy várakozó állásban kell maradni. Nem tehető föl, hogy ezt abból a pokoli szándékból tette volna, hogy a magyarok minél jobban bele jussanak az összeesküvés ingoványába s az alkalmas pillanatban teljes kiméletlenséggel léphessen föl ellenük. De egy-két ember fogságra vetése a különben is reménytelen mozgalomnak mindenesetre véget vetett volna. Ellenben a tétlenség, a várakozás csak újabb szárnypróbálgatásokra ösztönözte a szenvedélytől felzavart közvéleményt.

IV. FEJEZET.

Zrinyi Péter és a török szövetség. A fölkelés.

Zrinyi Péter ez időben nemcsak Rottal utján, hanem személyesen is bűnbocsánatot kért Lipóttól s hűséget fogadott neki. De nyomban megszegte igéretét. Meg akarta akadályozni, hogy az akkor választott lengyel király, Wisniowiecki Mihály a császár nővérét, Eleonora főherczegnőt vegye feleségül. Elhatározta, hogy követet küld a lengyel királyhoz s felkéri, hogy ne osztrák, hanem dán feleséget vegyen. Az utasítás, melyet követének adott, kiméletlenül megtámadta a Habsburgokat, főleg magát Lipótot. Elmondotta, hogy az osztrák kormány mindig mások szerencsétlenségében

keresi üdvét s Magyarország teljes leigázására törekszik. »Nincs a világon kormány, — mondja, — mely oly romlott lenne, annyira ádáz érzelmeket táplálna Isten s a népek jogai ellen, mint ez s a mi a legsajnosabb, nincs

Gróf Frangepán Ferencz.
(Egykorú metszet után.

remény, hogy megváltoznék, vagy megjavulna«. Papirra is vetette a levelet, de Bécsben nem volt megbizható embere, a kivel Lengyelországba küldhette volna. Véletlenül ugyanakkor sógora, Frangepán Ferencz is Bécsben időzött. Az alig 26 éves ifjú, nemzetsége magyar ágának utolsó

sarja, olasz műveltségű, horvát érzelmű ember volt. A magyar mozgalmakról eddig semmit sem tudott s az interessatusok oly kevéssé biztak benne, hogy, midőn egy izben véletlenül közéjök tévedt, kémnek tartották s titkoltak előtte mindent. Most Zrinyi tőle kért alkalmas embert, kit Lengyelországba küldhessen. Egyuttal összes terveibe és titkaiba beavatta. Frangepán készségesen csatlakozott sógorához s rendelkezésére bocsátotta kisérete egy tagját, Bargigli Ferencz olasz dominikánust. Ez Zrinyi levelével csakugyan Lengyelországba ment, de ott semmit sem végzett.

Mig Zrinyi ekképen újra rá lépett a lejtőre, honnan kevéssel az előtt megmenekült, sőt sógorát is magával vitte, az eperjesi commissió ügyében a király (1669.) július 16-ikára Bécsbe hivta magyar tanácsosait. Megjelent Nádasdy is, ki már tudta, hogy Rottal súlyos vádakkal illeti s »becsületében gázol«, ámbár nem sejtette, hogy Rottal mi mindent tud. A primás is határozott czélzásokat tett az összeesküvésre, mert neheztelt Nádasdyra, kiről azt terjesztették, hogy ő ellene is merényletet tervez. De a többi tanácsosok, kik sem a mozgalomról, sem az árulásról nem tudtak semmit, nem adtak hitelt a primás állításainak. Nem tagadták ugyan az ország sokféle nyomorúságát, de az orvoslás eszközét országgyűlés tartásában látták. Csakhogy ezt immár főleg a primás ellenezte, mert nem akarta, hogy a nádori szék betöltessék s le kelljen a királyi helytartói állásról mondania. Mindazáltal a király (augusztus 2.) a 13 vármegyét leiratban biztatta, hogy legközelebb országgyűlést fog tartani.

Nádasdy a bécsi értekezlet egyes jelenségeiből észrevette, hogy baj van és hogy nemcsak Rottal és a primás, hanem Zrinyi is ellene dolgozik. Elhatározta tehát, hogy végleg szakít az összeesküvőkkel, hogy őszinte vallomást tesz s a királytól magától kér bűnbocsánatot. Kihallgatásra ment Lipóthoz s a saját ártatlanságát hangoztatva, Zrinyit azzal vádolta, hogy rosszban töri fejét s őt is bajba akarja keverni. Lipót meghallgatta, de nem adott neki határozott választ. Nádasdy csakhamar bizalmasa, Donellan Miklós szerzetes útján, — ki Lobkowitz herczegnek is bizalmasa volt, — megtudta, hogy az udvar nagyon haragszik reá. A hir mélyen lesújtotta s a dolgot magyar ellenségei áskálódására vezette vissza. »Nincs nemzet, — irta elkeseredésében egy barátjának, — ki ennél gyalázatosabb legyen, ki úgy fogja a gőzölgő szenet utolsó romlására, mint az átkozott magyarság«.[1] Magához kérette tehát Donellant s átadta neki eredetiben és forditásban az összeesküvésre vonatkozó adatokat, melyek birtokában voltak, hogy a császár elé terjeszsze s kegyelmet kérjen tőle. A barát az iratokat Lobkowitzhoz vitte, ki utasította, hogy rendezze őket s készitsen Nádasdy vallomásáról részletes irásbeli jelentést. Donellan ezt is megtette s előterjesztésében vizsgálat megindítását kérte. Nádasdy azonban izgatottságában be sem várta Donellan munkásságának eredményét, hanem október végén Bécsbe

[1] Pauler, id. m. I. 282.

sietett s Lipót lábai elé borúlva, ügye elintézésére bíróság kiküldését kérte. Sokáig nem kapott határozott választ. November végén Lobkowitz az ügyet a titkos tanács elé vitte ugyan, de ez sem döntötte el, hanem abban állapodott meg, hogy nem kell erőszakot alkalmazni, de kegyelmet sem szabad adni. Lobkowitz még inkább tévedésbe ejté Nádasdyt. Maga készített egy nyilatkozatot, melyet sajátkezűleg s a saját nevében való leirás végett átadott neki. Nádasdy betühiven lemásolta s neve aláirásával november 29-ikén visszaadta Lobkowitznak. E nyilatkozatban bocsánatot kért mindenért, mit a multban tett, a jövőre pedig hűséget fogadott. Lipót deczember 1-jén közölte Lobkowitzczal végelhatározását. »Tudassa vele nevemben, — irja a császár miniszterének, — hogy az említett emlékiratban kifejezett legalázatosabb hódolata, s azon köteles nyilatkozata, hogy jövőre javamra és szolgálatomra törekszik, legkegyesebb tetszésemmel találkozik s én teljesen bizom benne, hogy igéreteit beváltja. Igy tehát tudassa vele, hogy hű és sikeres szolgálatait, melyeket övéivel nekem tenni fog, mindenkor illendően fogadom s legkegyelmesebben elismerni akarom«.[1]

Lobkowitz átadta a kéziratot Nádasdynak, ki érezte, hogy ezzel ügye elintézve nincs, mert kifejezetten nem adja meg a kért bűnbocsánatot. Tudta, hogy állandóan feje fölött függ a veszedelem s aggodalmakkal tért haza. De lelkiismeretesen megtartotta a királynak tett fogadását s semmiféle részt nem vett többé a nemzeti mozgalomban, mely az udvar hibájából egyszerre ismét nagyobb hullámokat kezdett vetni. Az eperjesi gyűlés meddőségén elkeseredve a felvidékiek, Apafyhoz küldték Czeglédy Istvánt, kora egyik legjelesebb, legtekintélyesebb protestáns papját, hogy segélyt szorgalmazzon a töröknél.

A sok csalódás daczára a közvélemény mindig újra meg újra bele kapaszkodott a török segély csalfa reményébe, s az áramlat oly erős volt, hogy maga Zrinyi Péterné, mikor az 1669-iki év nehány hónapját a felvidéken tölté, nem birt befolyásának ellenállani. Ő is arra nógatta férjét, egyezzék meg a törökkel, mely esetben egész Magyarország vele megy. Zrinyit azonban épen ekkor a török elleni harcz eszméje foglalkoztatta. Az év elején vitézül megvivott a boszniai pasával, utóbb meg fölmerült változékony lelkében a gondolat, hogy itt hagyva mindenét, Kréta szigetére megy, hol évek óta elkeseredett tusa folyt a velenczeiek és törökök közt.

Csakhogy a sors halomra dönté e számításait is. Kréta szigetén épen ez időben dőlt el (1669 szeptember) a török javára a küzdelem, s Velencze békét kötött a szultánnal. Horvátországban ekkor az az aggodalom támadt, hogy a török immár Zrinyi ellen fordítja erejét. Egyik jeles katonája, Bukováczky Ferencz őszszel maga ajánlkozott, hogy bemegy a portára s megalkuszik a törökkel. Bukováczky tervét mások is helyeselték, Zrinyi mindazonáltal habozott. Nem szivesen szakított a saját multjával és

[1] Dworak: Archiv. f. oest. Gesch. LXXX. 489—90.

családja összes hagyományaival s különben is tisztában volt tettének politikai jelentőségével. De nem rég maga az udvar tette kötelességévé, hogy Omer utján a törökkel érintkezzék. Most meg Felső-Magyarországból s közvetlen környezetéből buzdították a tárgyalások megindítására. Ennek a sok felől jövő befolyásolásnak a gyönge férfi nem birt ellenállani. Útnak indította tehát Bukováczkyt, ámbár irásbeli utasítás nélkül. Egykorú jelentés szerint[1] azonban Bukováczky Zrinyi nevében a következő ajánlatot tette a portának:

1. Magyar és Horvátország a szultán védelme alá helyezkedik s 12,000 tallér évi adót fizet, mely később sem emelhető;
2. a szultán megtartja Magyar- és Horvátországot régi szabadságában;
3. Apafy helyébe Rákóczy Ferenczet teszi erdélyi fejedelemmé;
4. a budai pasán kivül külön 30,000 főnyi török haddal segíti Zrinyit;
5. a németektől elveendő várak a magyaroké maradnak.

Bukováczky novemberben indult el. Egy hónappal előbb a felvidékiek sürgetésére Apafy szintén elküldé Rozsnyay Dávidot a nagyvezérhez. Rozsnyay 1669 deczember 1-jén ért Kréta szigetére, hol azonban Panajotti hatalmában volt s hetekig nem juthatott a nagyvezér elé. Ellenben Bukováczky Szalonikibe ment, hol a szultán akkor időzött. Deczember 19-ikén érkezett oda. A pasáknak igen hizelgett a hires Zrinyi azon ajánlata, hogy kész behódolni s adót fizetni. Biztatták is a követet, ki nem ismerve a viszonyokat, hitelt adott szavuknak. Csak hogy határozni a szultán a nagyvezér nélkül nem mert s Bukováczkyt Krétára küldé. Mielőtt hajóra szállt, értesítette Zrinyit, milyen sokféle kitüntetéssel fogadták s a porta kész teljesíteni minden kivánságát; most — folytatta — Krétára megy, hol formaszerűen megköti a szerződést a nagyvezérrel. Küldetéséről Panajotti természetesen nyomban értesítette Casanovát, ki már deczember 26-ikán megirt mindent Bécsbe. De a legnagyobb szolgálatot az udvarnak Panajotti azzal tette, hogy elmondta Rozsnyaynak, Apafy követének, hogy Zrinyi Bukováczky által Rákóczynak kéri az erdélyi fejedelemséget. Rozsnyayt a leleplezés méltán megijesztette; nyomban megirta a fejedelemnek, maga pedig február 15-ikén (1670) a nagyvezér azon üzenetével sietett haza, hogy Erdély ne merje zavarni a némettel fenálló békét. Bukováczkyt a nagyvezér egyáltalán nem fogadta s kérelmeit határozottan ellenezte. Minthogy azonban a szultán és udvara óhajaival sem akart rideg ellentétbe helyezkedni, azt irta Szalonikiba, hogy Zrinyiben nem lehet bizni, Ausztriával pedig új háborút kezdeni nem czélszerű. A szultán ne adjon tehát tényleges segítséget Zrinyinek, hanem csak biztassa; e végből intézzen hozzá levelet s czimezze keresztény hadai fővezérének. Eleinte ez nem tetszett a szultánnak, ki határozottan segíteni akarta Zrinyit. De minthogy nem mert mindenható nagyvezérével kikötni, azzal bocsátotta haza Bukováczkyt, hogy

[1] Tört. Tár, 1882. 341.

a hivatalos választ a boszniai pasától fogja megkapni. Noha tehát küldetése tényleg teljes felsüléssel végződött, Bukováczky azon hitben utazott vissza, hogy a török segély biztositva van. Panajotti nyomban értesítette mindenről Casanovát, ez meg az udvart. Panajotti azt ajánlotta, hogy Zrinyit mielőbb el kell láb alól tenni, mert a nagyvezér most elutasította ugyan ajánlatait, de idővel talán mégis elfogadja azokat. Meg kell tehát az alkalmat ragadni, hogy e veszélyes embert örökre ártalmatlanná tegyék.

A Rozsnay-Bukováczky küldetés újabb fordúló pontja az összesküvés nagy tragoediájának. Az a hir, hogy Zrinyi Rákóczy számára kéri az erdélyi fejedelemséget, Apafyt teljesen elidegenítette a mozgalomtól s csak mikor később Rákóczy Ferencz becsületszavával erősitette, hogy ipja e tervéről előzetes tudomása nem volt s azt leghatározottabban visszautasítja, kezdett a fejedelem bizalmatlansága csökkenni. De hónapokon át még Erdély is ellenségesen állt szemben a mozgalommal. Másrészt a bécsi udvar, mely Casanova útján deczember óta mindenről értesült, idejében megtehette Zrinyi megfenyítésére az intézkedéseket. Herberstein károlyvárosi főkapitány már (1670) februárban utasítást vett, legyen készen minden eshetőségre s tartsa szemmel Zrinyit és Frangepánt. Zrinyi e közben ide-oda kapkodott. Ismét érintkezést keresett az udvarral, sőt ajánlatot tett, hogy a Muraközt, s tengermelléki javait átadja a felségnek, ha az örökös tartományokban megfelelő kárpótlást nyer értük. Mikor azonban Bukováczky márcziusban haza érkezett, noha irásbeli választ nem hozott, Zrinyi biztosra vette, hogy meglesz a török segély. E hitében megerősitette az, hogy a boszniai pasától csakugyan levelet kapott, mely »Magyar-, Horvát-, Erdély- és Moldvaországok fejedelmének s az egész ottomán sereg fővezérének« nevezte. Neje szintén készpénznek vette e játékot s bizalmuk átterjedt Frangepán Ferenczre, ki márczius 9-ikén azt irta egyik hivének, »alig várom a perczet, hogy süvegeink a turbánokkal egyesüljenek. A német süvegek — istenemre repülni fognak«. E harczias hangulatnak megfelelően, Zrinyi fegyverre szólitotta jobbágyait, kiknek a robot és földes uri terhek eltörlését igérte. Fölfegyverezte a muraközi nemeseket s egy emberét a Balaton vidékére küldte, hogy katonát fogadjon, Csáktornyából pedig kiköltöztette Zrinyi Miklós özvegyét, Löbl Zsófiát, kit német érzelműnek tartott. E mellett kisérletet tett az ó-hitű határőr nép megnyerésére s Frangepán Orfeot a tengermellékre küldte. Természetesen a felvidékieket, első sorban Rákóczyt is tettre, fegyverfogásra buzditotta, mert, mint irta nekik, a török szövetség biztositva van. Mindez nagy feltünést keltett, s a szomszéd örökös tartományok attól féltek, hogy az ottani parasztság is Zrinyi mellé áll. Zrinyi tényleg számított Stiriára, különösen szövetségesére, Tattenbach grófra. Ez azonban épenséggel nem volt a tettek embere s hogy biztosítsa magát, Zrinyivel való érintkezéseiről értesítette a stiriai kormányt. De nem ő, hanem Zrinyi volt az, ki a döntő pillanatban teljesen elvesztette fejét. Ugyanakkor, midőn sógorát és vejét fegyverfogásra

ösztönözte, midőn megkezdte a hadak gyűjtését, ismét érintkezésbe lépett az udvarral. Felkérte özvegy sógornőjét, Löbl Zsófiát, menjen Bécsbe s nevében jelentse ki, hogy kész mindent abban hagyni, ha a császár megjutalmazza. Ugyanez ügyben az agg Borkovich Márton zágrábi püspököt is Bécsbe küldte, ki oda márczius 17-ikén érkezett. Lobkowitz harmadnapon Hocherrel, Montecuccolival, Lamberttel tanácskozott Zrinyi ügyében. Elhatározták, hogy fegyverrel semmisítik meg, mert rég megérdemli a halált. De mig a császári had a helyszinére érkezik, szinleg »nyájasan, kegyesen« bánnak vele. Kegyelemmel biztatták tehát, hogy Borkovich utján Bécsbe csalják. »Jó czél érdekében — mondották — a felség élhet csalárdsággal, olyan emberrel szemben, ki rossz czélból oly galádul megcsalta.« E bandita morál éppen abban a pillanatban tette a minisztereket vérszomjas tigrisekké, midőn a mozgalom vezére felajánlotta hódolatát s a kiméletet és kegyelem inkább lett volna helyén. Lipót császárra magára is átterjedt környezetének e hangulata. »Remélem, — irta április 9-ikén egyik bizalmasának — isten megsegít, s én majd moresre tanítom őket; olyat ütök az ujjokra, hogy fejök is lehull bele.« Mikor meg a mozgalom teljesen ártalmatlanná volt téve, előre jelezte (április 22.), hogy nem sokára fejek leütéséről fog a világ hallani. Igy a mozgalom részeseinek sorsa az első pillanattól el volt döntve. Mindazáltal Lobkowitz azzal küldte haza Borkovichot, hogy a császár kegyelmébe fogadja Zrinyit, ha ismét hű alattvalóként viseli magát. Ennek bebizonyítására jöjjön Bécsbe. »Megbecsüljük mi itt Zrinyit« — mondotta a herczeg — »csak jöjjön ide; mondja meg neki, hogy bizton jöhet!« Borkovich még otthon sem volt, mikor Zrinyi egy másik bizalmasát, Forstall Márk barátot küldte az udvarba, még pedig a legnagyobb titokban, úgy hogy Frangepán sem tudott róla. Zrinyi mint politikus valóságos gyermek maradt halála napjáig. A legképtelenebb ábrándokban ringatta magát, sejtelme sem volt tetteinek jelentőségéről s az udvar hangulatáról. Midőn Forstall útján ismét felajánlotta hűségét, viszonzásúl egyenesen jutalmat, újabb állásokat, jószágot, 40,000 forintnyi adóssága kifizetését kérte. Bécsben nevettek és megütköztek Zrinyi merészségén s megtettek minden intézkedést, hogy leverjék. Márczius végén szétmentek a rendeletek, melyek Zrinyit egyszerűen proscribálták s báni, valamint minden egyéb állásától megfosztották. Már előbb (márczius 22) elfogatták Tattenbachot s megkezdték Stiriában a sereg összpontosítását, melynek vezére, Spankau Paris utasíttatott, foglalja el Csáktornyát és Légrádot s élve halva kerítse kézre Zrinyit és nejét. E közben Forstallal a kétszinű játéknak megfelelően elég szivélyesen bántak. Biztatták, hogy Lobkowitz nem hagyja el »kedves rokonát«, s még Hocher is azt mondotta, hogy, ha Zrinyi megtér, mostani hibája nem lesz ártalmára. Forstall készpénznek vett mindent s levélben arra kérte Zrinyit, küldje fel hódolata bizonyitékául fiát, Jánost, Bécsbe. Forstall április 3-ikán Lobkowitz levelével utazott haza, melyben a miniszter azt tanácsolja Zrinyinek, bizzék a király vele-

született kegyességében, mert ha bebizonyította hűségét, a herczeg is teljes erejével közbe fog érte járni.

Csakhogy Zrinyi ugyanez időben még mindig folytatta a fegyverkezést. Frangepán Ferencz Zágráb városát s a turmezei nemességet igyekezett megnyerni, emberei meg fölvertek egy eleségszállitmányt, mely a császári őrségnek küldetett, elhajtották a petrinyai végbeliek marháját s más erőszakosságot is követtek el. Herberstein károlyvárosi főkapitány anélkül, hogy a kellő utasítást bevárta volna, már márczius 22-ikén kisebb sereggel a felkelők ellen ment, egy csapatjukat szétverte, azután Frangepánt kezdte üldözni. Ez ellenállás nélkül előbb Zágrábba, onnan meg Csáktornyára menekült, hová április 1-jén érkezett. Másnap mindketten segélyért fordultak a kanizsai pasához, de azt a választ kapták, hogy a portától erre nézve rendelet nem érkezett. Mivel Zrinyi bizonyosra vette, hogy ez a rendelet mielőbb megjön, időt nyerendő, Csáktornyán akart ellenállani a német hadaknak s megtette az előkészületeket a hosszabb védelemre. Csakhogy

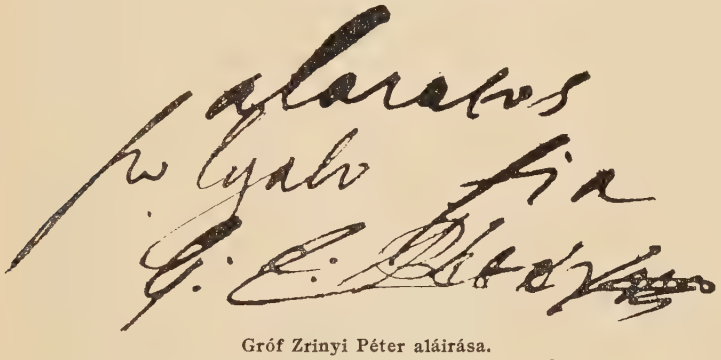

Gróf Zrinyi Péter aláirása.

e közben [Forstall megjött Lobkowitz biztató igéreteivel, mire Zrinyi és Frangepán lemondtak a további küzdelemről. Forstallt visszaindították Bécsbe s ezúttal korlátlan meghatalmazással ruházták fel. Meghódolása jeléül Zrinyi egyetlen fiát, Jánost is elküldte vele. Egyúttal Lipótnak levelet irt, melyben térdre borulva kér bocsánatot a multért, s Lobkowitz igéretei értelmében a felség kegyelmére bizza ügyét. Forstall az ifjú Zrinyi Jánossal április 7-ikén indúlt el. Ekkor Spankau hadaival már Stiria határán állt. Zrinyi levelet irt neki; biztosította hűségéről s kérte jöjjön el hozzá, hogy személyesen felvilágosíthassa.

Bécsben az ifjú Zrinyit udvariasan fogadták ugyan, de nekik a fiú nem volt elég, ők magát az apát akarták kezükbe keríteni. Lobkowitz megirta tehát neki, hogy »a felség kegyelmének kapui soha nem voltak elzárva senki előtt.« De még mielőtt e levél Csáktornyára érkezett, mihelyt Spankau hada a Muraközbe nyomult, Zrinyi és Frangepán elhatározták, hogy személyesen Bécsbe sietnek. Zrinyi nejétől elbucsúzva, április 13-án lóra kapott s Frangepánnal és néhány kisérőjével elvágtatott Bécs felé, a halálba.

Április 17-ikén[1] érkezett oda s egy külvárosi kolostorba szállt. Onnan Lobkowitz saját kocsiján vitette őket egy belvárosi vendéglőbe, pár óra mulva meg olyan szállásra, melyben mindketten őrizet alatt álltak. Csáktornya már egy nappal elutazásuk után megnyitotta kapuit a németeknek, kik nemcsak minden hadi szert lefoglaltak, hanem teljesen kirabolták a várat s Zrinyinének cselédjeivel még eleséget sem hagytak. Zrinyi és Frangepán összes várai ellenállás nélkül megadták magukat. Frangepán Orfeo nejével és Frangepán Ferencznével olasz földre menekült s ezzel a mozgalom a Dráván túl véget ért. Egy hét elég volt, hogy a császári sereg a rendet helyreállítsa, miközben az összes lefoglalt jószágokat teljesen elpusztította. A mit a németek el nem vihettek, azt összetörték, még a márványszobrokat is. Megindultak az elfogatások s mindazok, kik Zrinyivel rokonszenveztek, börtönbe jutottak. A szomorú sorsot csak kevesen kerülték ki, kik még ideje korán idegenbe menekültek.

Hasonló gyorsasággal és gyászos eredménynyel játszódott le a felvidék tragoediája. Rákóczy csatlakozásával s a protestánsoknak tett engedményeivel az ottani mozgalom s Zrinyi közt bizonyos kapcsolat létesült, mely a felvidéket s vele az egész országot belesodorta Zrinyi romlásába. Általános volt az elégedetlenség, nemcsak azért, mert az udvar közönyösen hallgatta a mindenfelől felhangzó panaszokat. A politika, melyet a porta irányában követett, egyenesen tűrhetetlenné tette a nép helyzetét ama vidékeken, melyek közelebb estek a törökhöz, a ki főleg Érsek-Ujvárról folyton messzebbre terjeszté a hódoltságot. Minthogy a nemesség, a földesurak, hogy jószágaikat megmentsék, itt-ott gátolni igyekeztek a terjeszkedést, a török dühe első sorban ellenük irányult. A többek közt elfogta s embertelen kinzások közt végezte ki Dolinay Ferencz és Apponyi Gáspár birtokos nemeseket. Nyitra vármegye 1669 októberi közgyűlésén e szörnyű állapotok szóba kerültek s az a megállapodás történt, hogy a 11 dunáninneni vármegye közös gyűlést tartson, mely a királytól védelmet kérjen »a török ebek ellen«. E gyűlés Körmöczön november 28-ikán folyt le, de csak 10 megye képviseltette magát, mert Pozsony nem akart részt venni. A megjelentek emlékiratot szerkesztettek, melyet külön követség vitt fel Bécsbe. A követségnek kötelességévé tétetett, hogy 1670 január 28-ikán Breznóbányán, hol a vármegyék újabban össze akartak jönni, adjon számot küldetéséről. Ez új gyűlésre meghivták a 11 dunáninneni vármegyén kivül a 13 felvidékit is, csakhogy ez utóbbiak január 24-ikén Kassára külön gyűlést tüztek ki. Az udvar ekkor már elhatározta, hogy fegyverrel csinál rendet az országban s a körmöczi emlékiratot válaszra sem méltatva, január 21-ikén pedig királyi leirattal törvénytelennek, »titkosnak« nyilvánitotta a körmöczi gyűlést.

[1] Pauler Gyula egykorú napló alapján 18-ikára teszi megérkeztét. De már 17-ikén irt onnan Bocskaynak, ha ugyan a levél kelte nem téves. Tört. Tár, 1896. 568.

Egy héttel előbb (január 15.) egy másik rendelet a január 24-ikére összehivott kassai gyűlést tiltotta be. Itt a vármegyék azonban mégis tanácskozni kezdtek. De alighogy gyűlésüket megnyitották, megjelent Cseróczy Gáspár, a királyi jogügyek igazgatója, újra felolvasva a király betiltó rendeletét, s távozásra hivta föl a megjelenteket. Ezek azonban nem hallgattak reá, hanem feliratot intéztek a királyhoz és Csáky Ferencz felvidéki főkapitányhoz, újra elmondva százszor ismételt panaszaikat. Egyszersmind elhatározták, hogy megjelennek a breznóbányai gyűlésen, másrészt a végek őrzésére maguk fogadnak 1418 katonát. Intézkedtek, hogy e had egy része Csengernél Gyulafy László, a másik Szabolcs vármegyében Ispán Ferencz, a harmadik Zemplénben Bocskay István kapitánysága alatt gyüljön össze. Mustra- és fizető-mesterül Szuhay Mátyás rendeltetett, ki a megyék által készített veres zászlókat szétosztatta az egyes csapatok közt.[1]

Január 28-ikán Breznóbányán a közös gyűlés csakugyan megtartatott, ámbár a dunáninneni megyék közül most nemcsak Pozsony, hanem Trencsén is hiányzott. Mindazáltal sokan voltak együtt, csakhogy a határozathozatalt máskorra halasztották. A felvidék erre maga Lőcsén akart gyűlést tartani, de a király betiltotta, s márczius 16-ikára Beszterczebányára rendelte a követeket. Itt is sokan jelentek meg s sérelmeikben elmondották, hogy alig van törvény, alig van a királyi hitlevélnek egy pontja, melyet a kormány meg nem sértett volna. A bajok főoka, hogy törvény ellenére idegen tanácsosok intézik a magyar ügyeket, kik nem a haza javát, hanem a saját hasznukat nézik, az ország szükségleteit meg nem ismerik. A végbeli kapitányok idegenek, gyakran méltatlan emberek, kiknek ostobaságát, hanyagságát az ország sinyli meg. Nádor nincs, de van törvény ellenére királyi helytartó. Kérték tehát a felséget, orvosolja e sérelmeket, mert a mit ők kérnek, az törvényben gyökerezik s teljesítéséhez országgyűlés sem szükséges. A királyi biztosokkal tárgyalni sem akartak s hasztalan figyelmeztette őket Szelepcsényi, hogy nagyon súlyos a német marka; márczius 28-ikán szétoszoltak. Az udvar képviseletében Nádasdy is jelen volt. Itt jutottak füléhez a kósza hirek, hogy Zrinyi megegyezett a törökkel. Nem helyeselte a dolgot s reménytelennek látta a mozgalmat, melytől teljesen távol maradt.[2] Hasztalan biztatta Nagy Ferencz, béküljön ki Zrinyivel, kinek emberei februárban megtámadták jószágait. »Eb ura fakó! — mondotta. — Fejetlen lábak ezek. Se vezér, se pénz, se szövetséges. A török ha nyer, magának nyer.«

A felvidéken azonban nem igy fogták fel a török szövetség ügyét, hanem benne látták a menekülés egyedüli eszközét. A törökbarát irány

[1] A hadak számára készült szabályzat. Hadt. Közl. 1897. 142—44.

[2] Kende Gábor később azt vallotta, hogy Nádasdy a beszterczebányai gyűlés folyamán felhivta, menjen be Erdélybe s ajánlja fel Apafynak a magyar koronát. Ez azonban nem valószinű. Ellenkezőleg, nincs semmi nyoma, hogy Nádasdy, mióta az udvarral kibékült, a mozgalomban a legcsekélyebb részt vette volna.

mindinkább felülkerekedett s csakhamar válságos tévedés uralma alá hajtotta a közvéleményt. Egészen megfoghatatlanúl, a tényekkel egyenes ellentétben, igazi lelki betegségkép terjedt el mindenütt az a hit, hogy a török békét kötve Velenczével immár megsegíti a magyart. E föltevés általános volt s a protestáns papok még inkább megerősítették e hitében a tömeget. Czeglédy István, a nagy hirű, nagy tekintélyű pap, a szószékről hirdette — legalább ezt állítja egy sereg tanú — hogy »legyen Istennek áldott neve Kandiának török kézbe való esésén. Az isten tovább is tegye győzedelmessé a török nemzetséget.« [1] Most már Magyarország szabadulásának is ütött az órája. Kikeletkor megjön a török, széttöri a rablánczot, helyreállitja a szabadságot s ismét békességet, nyugalmat szerez a szegény hazának.[2] Mennyei kinyilatkoztatásnak vették e biztatást, mely élesztette az elégedetlenek reményeit, melyeket Vitnyédy a Dunán túl a protestáns papok útján a tömegekben is terjesztett. Vitnyédy 1670 február 13-ikán hirtelen meghalt ugyan, de a török segélybe vetett hit általánossá vált s midőn Zrinyi azt kezdte hiresztelni, hogy megegyezett a portával, állítását készpénznek vették mindenütt. Rákóczy Ferencz az egyességet, melyet a protestáns papokkal kötött, nem valami buzgón hajtotta ugyan végre s a protestánsok még mindig idegenkedtek tőle: de a közvélemény zajos megnyilvánulása, a környezet, melyben élt, ifjú neje és anyósa erős hatással voltak reá. Pénze levén, meg igyekezett nyerni nemcsak a hajdúságot, hanem a közeli várak magyar őrségeit, melyek évek óta nem kapva zsoldot, a szó igaz értelmében éhséggel, nyomorral küzködtek s szivesen csatlakoztak mindenkihez, a kitől kenyeret, fizetést várhattak. Egy részük hajlott tehát Rákóczy biztatásaira. Csakhamar Zrinyi egész határozottan jelentette a felvidékieknek, hogy szerény 12,000 tallérnyi évi adó fejében a szultán védelmébe fogadta az országot. Ne hallgassanak tehát a császár embereire, hanem készüljenek. »Fogjatok hozzá, — irta márczius 10-ikén vejének — a mint isten bátorságot és erőt adott.« [3] Tiz nappal később újra biztosította, hogy végleg rendbe jött a törökkel s ha eddig meg nem kapták, néhány nap alatt megkapják a szomszéd török vezérek a szultán parancsát, hogy a magyarokat fegyverrel segítsék. »Itt mindnyájan talpon állunk, — folytatta — csak az óráját várjuk, hogy fellobbanjon a tűz.«

Nemcsak a magyarok vették készpénznek Zrinyi ez állitásait. A magyarországi törökök sem kételkedtek benne, hogy a porta összes magyar földön levő hadaival megsegiti a felkelőket. Egyes pasák jóhiszeműleg ismételve mondották ezt s barátságos érintkezésben álltak a magyarokkal.[4] De azon parancs helyett, hogy a fölkelőkhöz csatlakozzanak, a nagyvezír ápri-

[1] Leleszi konvent. 1671-iki iratok, 3-ik szám.
[2] Pauler, id. m. I. 298.
[3] Pauler, id. m. I. 340.
[4] Egykorú jelentések. Hadt. Közl. 1897 306.

lisban meghagyta a budai pasának, hogy semleges maradjon, mert a szultán egyáltalán nem akarja a magyarokat megsegíteni. Ettől már azért is elmehetett a kedve, mert a császári követ, hogy teljesen lerontsa Zrinyi hitelét, nyomban jelentette a portának azon ajánlatait, melyeket ez időközben az udvarnak tett.

Az udvar régóta ép úgy ismerte a felvidék hangulatát és helyzetét, mint Zrinyi török tárgyalásait s már 1669 végén megkezdte a haderő szaporitását. Ez kivált Montecuccoli sürgetésére történt, ki meg volt győződve, hogy Magyarországon addig nem lesz rend, mig a magyar várakba csupa német katonát nem raknak. Csakhogy, mondotta, mindaddig csinján kell a magyarokkal bánni, mig oly haderő nincs együtt, melylyel az udvar minden ellenállást megtörhet. E politika győzött; a kormány 36,000 főre igyekezett a hadsereg létszámát emelni, hogy két önálló hadtestet alkothasson, melynek egyike Alsó-, másika meg Felső-Magyarországban állítsa vissza a nyugalmat.

A biztató hirek, melyeket Zrinyi minduntalan küldött, természetszerűen élesztették a felvidék harczkedvét is. Április 9-ikén az interessatusok közül sokan megjelentek Patakon, hogy a további teendőkről tanácskozzanak, mely alkalommal Rákóczy közölte velük Zrinyi harczra szólító leveleit. Véletlenül ugyanaz nap érkezett Patakra 9—10 tisztje kiséretében gróf Starhemberg Rüdiger tokaji várparancsnok. Komája volt Rákóczynak s valami jelentéktelen ügyben akart vele beszélni. Rákóczy szivesen fogadta, de már másnap tudatta ottlétét az interessatusokkal, kik isten újját látták a dologban s — nem ellenmondás nélkül — elhatározták, hogy a német tiszteket el kell fogni. Néhányan Starhemberghez mentek s felhivták, adja át Tokaj várát. Ezt a gróf megtagadta, de kardját átadta. Ugyanezt tették a többi tisztek. Rákóczy Starhemberget kiséretével vasban Regéczre küldte, hol azok tisztességes fogságban tartattak. Starhemberg elfogatásával megtörtént a szakítás s az eddig békés mozgalomból fegyveres fölkelés lett. Az interessatusok Bocskayt és Rákóczyt fővezérükké választották. Az utóbbi nyomban az egri pasától kért segélyt, Bocskay meg magához vonva a közeli vidék népét, Tokaj vára megvivására indult, de szervezetlen seregével eredményt nem birt elérni. Most már szabadon tört ki a szivek mélyébe rejtett elkeseredés. Felhangzott a kiáltás »a német az ellenség!« s ki kell verni a véghelyekből, mert a törvény tiltja, hogy ott legyen. Jobb — mondották — egyszerre behódolni a töröknek, mint darabonkint, hosszu küzdelemben teljesen kipusztulva. Csakhamar 5—6000 ember gyűlt a fölkelés zászlai alá, s ha van vezér, ki a tömeget hadsereggé tudja szervezni, ez időben, midőn a német még messze volt, bizonyára sokra mehetett volna. Ily vezér azonban hiányzott, s Nádasdy helyesen itélte meg a viszonyokat, midőn azt mondta: »fejetlen lábak ezek«. Ehhez járult, hogy a protestánsok egy része folyton idegenkedett Rákóczytól, ki Patakról a jezsuitákat elküldeni nem akarta. Eperjes és Kassa nem is csatlakozott hozzá, Debreczenben meg azt mondották, hogy az egész mozgalom csak »pápista

practica«, melyet a katholikus Rákóczy és Zrinyi nem a haza javára, hanem a protestánsok megrontására inditott.[1] Még Bocskay Istvánné sem bizott a »pápista emberek« kezdeményében, s rossz néven vette férjétől, hogy hozzájuk csatlakozott. Ő maga már márcziusban erdélyi területre, Husztba akart költözni.[2] Debreczen, mikor Rákóczy hadnagyai fegyverre szólították a polgárságot, azt felelte, hogy a város Erdélyhez tartozik, s nem állíthat ki hadat. A hajdú városokat Rákóczy megmustráltatta ugyan, de ezek sem siettek a fölkeléssel.[3] Szabolcs vármegye egyeseket kivéve tétlen maradt, miért is sok szemrehányást kellett hallania.[4] Az ellenáramlat azonban még is sokkal gyöngébb maradt, semhogy a felkelés kitörését gátolhatta volna. A tömeg is kezdte hangoztatni: »Menjünk a beste plundrás németjére! Nem kell többé német király, magyar királyra van szükségünk«. A legkülönbözőbb hirek keltek szárnyra. Beszélték, hogy az udvarnak nincs serege, sőt azt is, hogy a császár meghalt. Többen hirdették, hogy »a mi urunk és kegyelmes királyunk többé nem magyarországi király, a németeket mind le kell vágni«.

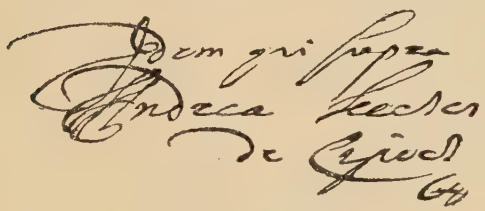

Keczer András aláírása.

Némelyik azt mondotta, hogy inkább hallja a házánál, avagy az országban örömesten a török Allah-t, hogysem a misét, vagy a német Berdót (Wer da). »Az ország törvényét vigyék Törökországba; eligazitja a 14. articulust anni 1647. a váradi és egri pasa.«[5] A vallásos visszatorlás szintén meg kezdődött s neki mentek a papi javaknak. Keczer András arra biztatta Abaujmegyét, hogy Pálffy Tamás püspök nagyidai jószágait dulja fel. Ungvármegyében a pápistákat pribékeknek mondották, kiket le kell vágni s többeket felszólítottak, térjenek vissza a kálvinista vallásra. Volt olyan a ki megtette, de olyan is, a ki inkább a Tiszába ugrott, semhogy hitet változtasson. A katholikusok országszerte megrémültek s különösen a jezsuiták még a távoli, biztos Pozsonyból, Trencsénből, Nagy-Szombatból is Bécsbe küldötték féltettebb kincseiket s »azontúl magok is világi katona köntöst szabatván maguknak, abban látván őket a turóczi conventben tuczettel lóháton, a borotvált, tarolt fejek árulván el őket, egyébiránt katonáknak ismerték volna«.[6] A mozgalom a nyomorusággal küzdő végbeliek soraiban is

[1] Pauler, id. m. II. 28—29.

[2] Márczius 7-iki levele, Tört. Tár, 1891. 273.

[3] Egykoru jelentések. Hadtört. Közl., 1897. 3067.

[4] A leleszi konvent által eszközölt tanukihallgatások.

[5] Minde részletek a leleszi konvent által a király 1670 deczember 6-iki rendelete alapján eszközölt vádpontokból és tanuvallomásokból vétettek. Az okirat a leleszi konvent ltárában, 1671-iki iratok, 3 szám.

[6] Tört. Tár, 1885. 426.

viszhangot keltett. Ónod, Diósgyőr, Kálló magyar őrsége a fölkelőkhöz állt. Ugyanezt tette Szatmármegye, noha a főispán, Károlyi László kijelentette, hogy inkább meghal, semhogy királyához hűtelen legyen. Le kellett a főispánságról mondania, mire a megye fegyverre szólította a nemességet és a jobbágyságot. A fölkelők felhivták Strassoldo szatmári kapitányt, hogy május 12-ikig adja át a várat s távozzék az országból. Meghódolt nekik Károly és Nagybánya, de Szatmárt Strassoldo nem adta át, hanem ellenkezőleg támadólag lépett föl s három század dragonyost küldött Szinyérváraljára, hogy Uray Mihályt, a szatmármegyei mozgalom egyik vezérét elfogja. A németek nem találták otthon Urayt s csak curiáját prédálták fel. A csapat két százada Dünewald János és Adelung kapitányok vezetése alatt április 23-ikán [1] tért visza Szatmárba. Utközben a meggyesi erdőben a fölkelők rájok törtek s az úgynevezett gombási harcz lett az 1670-iki fölkelés egyetlen csatája. A rajtaütés eszméje a korszak egyik előkelő hölgyalakjától, Lónyay Annától, Kemény János özvegyétől származott. Mihelyt a németek Váraljára indultak, levelet irt Gyulafy Lászlónak s saját, első férjétől származó fiának, Wesselényi Pálnak, siessenek Udvari felé Gombásnak s állják el a visszatérő ellenség útját, miközben azt a maga szolgái hátban fogják támadni. Az a megállapodás történt, hogy az ellenség indulását Meggyes alól három ágyúlövés fogja jelezni. Gyulafy és Wesselényi a maguk udvarnépével, a szatmármegyei fölkelők nagy részével, Ugocsa 50 lovasával, Bereg egy és Zemplén két zászlóaljával, az ecsedi karabélyos és gyalog őrséggel csakugyan Gombásra siettek. Alig hogy odaérkeztek, felhangzott a jeladó három lövés, mire a németekre vetették magukat, kik Medgyes felé hátráltak, hol Lónyai Anna népe [2] várta és rohanta meg őket. Nagy részük levágatott, néhányan elfogattak s kötözve Ecsedre vitettek. A győztes magyarok Görbedre és Medgyesre szálltak, hol Keményné megvendégelte őket. A diadal olyan hatást tett, hogy Gyulafy serege csakhamar valami 6000 emberre szaporodott, kikkel Szatmár ostromára sietett. Ott a németek helyzete tarthatatlannak látszott s minthogy Szendrő csatlakozását is várták, mig Tokajt a benn levő magyarok segélyével rövid nap múlva remélték megvenni, nem volt alaptalan a föltevés, hogy rövid nap múlva a felkelés az egész felvidék urává lesz. »Itten a németek kiirtásához hozzá kezdettek az emberek« — irta Bocskay. [3] — mig Rákóczy a további teendők megállapítására április derekán május 1-ére, Tályára hivta a vármegyéket.

Ez apró sikerek által élesztett harczias hangulatban találta a felvidéket ama meglepő hir, hogy Zrinyi letette a fegyvert s Bécsbe érkezett.

[1] A csata napját határozottan megmondják azon tisztek, kik ekkor kárt szenvedtek, s utóbb a hadi tanácstól a lázadók lefoglalt javaiból kértek kártérítést. Az iratok az orsz. ltárban: a kamarához int. lev. 1670—9. C. csomag.

[2] Pinkóczy János és Becsky István tanuvallomásai az idézett leleszi okiratokban.

[3] Rákóczy április 18-iki, Bocskay április 20. és 21-iki levele. Tört. Tár, 1891. 239—40.

Kételkedni sem lehetett valóságában, mert Zrinyi sajátkezűleg irta meg Bocskaynak és Rákóczynak. Elmondotta, hogy csalatkozva a törökben megalázta magát; »ide (Bécsbe) jöttem ő felségének kegyelmére hagyván magamat, Istennek hála, reménytelenül minden kegyelmet találtam«. Egyelőre még csak várakozásra intette őket, de utóbb Lobkowitz sürgetésére s azon hitben, hogy ezzel megmenti önmagát, nekik is lelkükre kötötte, kövessék példáját, tegyék le a fegyvert s folyamodjanak a császár kegyelméhez. Zrinyi magaviselete határtalan felháborodást keltett, s úgy szólván egyszerre eloltotta az egész mozgalmat. »Nem olvastam, sem láttam olyan embert, — e szavakban fejezi ki a közvélemény érzelmeit egyik interessatus — ki rövid idő alatt oly rettenetes dolgot cselekedjék; elsőben megcsalja saját nemzetét, aztán királyát, aztán a törököt«.[1] Kende Gábor fölháborodva jelentette Erdélybe a »bánnak bolondsága miatt való gyalázatos esetét«.[2] Ugy fogták fel eljárását, hogy nem levén fundamentuma a töröknél, félt, hogy a császár megtudja cselekedeteit. Bécsbe sietett tehát s ezzel a legnagyobb veszélybe döntötte Rákóczyt, ki maga is keservesen panaszolta, hogy ipja »felvett dolgait« milyen »rendetlenül folytatta«, minek árát most ő s az egész magyar nemzet adja meg. Apafy könnyes szemmel olvasta a leveleket, melyekből megtudta »bán uram éretlen s az egész magyar nemzetnek végső veszedelmét siettető cselekedeteit«.[3] Zrinyi leveleinek lesujtó hatása alatt Rákóczy még inkább sürgette az interessatusokat, hogy a tályai értekezletről el ne maradjanak. Sokan gyültek össze s a legtöbben csak itt értesültek az új fordulatról. Az elkeseredés viharosan tört ki belőlük. Két-három ember főzte ki ezeket, — kesergett az egyik szónok, Székely András — s »mindnyájan megromlunk bele. Verje meg az Isten azt, ki oka ennek az állapotnak«. Elhatározták, hogy leteszik a fegyvert s hogy minden vármegye irjon fel a királyhoz, tartsa meg őket jogaikban, mely esetre készek élni-halni érte. Mindnyájan békés megoldással biztatták magukat s számitottak Szelepcsényi, Pálffy, Nádasdy és más urak támogatására. Rákóczy még május 1-én ily szellemben irt Bécsbe. Mások Rottalhoz fordultak s kérték, jöjjön le közéjük, nem fegyverrel, hanem pálmaággal s tartsa meg a hazát a királynak, a királyt meg a hazának.

[1] Pauler, id. m. II. 43.
[2] Tört. Tár, 1896. 508—10.
[3] U. ott.

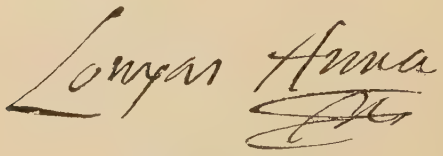

Kemény Jánosné aláirása.

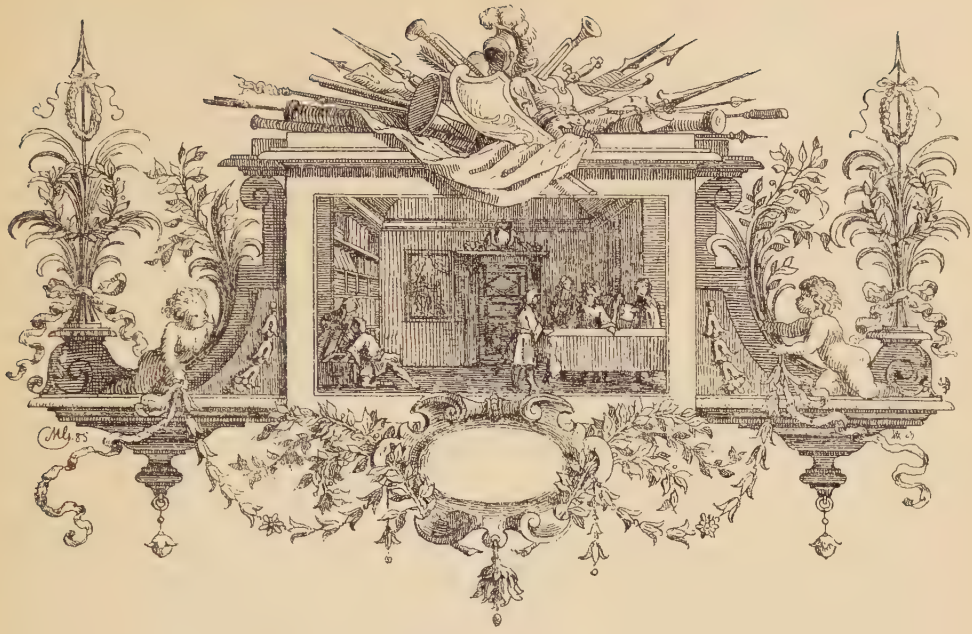

Murány vára feladása.
(Egykorú metszet után.)

V. FEJEZET.

Elfogatások és üldözések. A megtorlás.

Immár vége volt a mozgalomnak s »a 13 vármegye csak árnyéktól megijedvén, hadát elbocsátván« a békés kibontakozást kereste, vagyis az udvar kegyelmére bizta magát. De nyomban megindult a megtorlás, megkezdődtek az üldözések és elfogatások. A szatmári német kezdte s Báthory Zsófia követte példáját nemcsak azért, hogy bizonyságot tegyen a maga hűségéről, melyben senki sem kételkedett, hanem azért is, hogy buzgalmával az udvart kedvezően hangolja a fia, Rákóczy Ferencz részére kért kegyelem ügyének. Rákóczy egy pillanatig arra gondolt, hogy Erdélybe menekül, de csakhamar anyjához sietett Munkácsra s kérve-kérte, hogy bünbocsánatot szerezzen neki. Zsófia Starhemberget és társait szabadon bocsátotta, gazdagon megajándékozta, az elfoglalt véghelyeket visszaadatta s Mocskay András püspököt pénzzel Bécsbe inditotta, hogy fiának kegyelmet vásároljon, váraiba pedig német őrséget kérjen, mely féken tartsa a felkelőket. Pedig erre nem volt többé szükség. Május 20-ika óta a nyugalom mindenütt helyreállt s a vármegyék egymás után küldték hódoló nyilatkozatukat az udvarhoz. Azok, kik a békés fordulattal megelégedve nem voltak, vagy

büntetéstől féltek, tömegesen futottak erdélyi területre, Debreczenbe, Kővárba, főleg Husztra, hol már június derekán nyolczvanöt bujdosó húzta meg magát. Bocskay Istvánnak is sikerült álruhában elmenekülni, de nejét, ki első férjétől származó fiával, Klobusiczky Jánossal Aranyos-Medgyesre igyekezett, útközben Báthory Zsófia emberei meglesték, mindenéből kifosztották s foglyul a szatmári várba czipelték.

Az események csakhamar azoknak adtak igazat, kik cserben hagyva mindenüket, elfutottak, mert meg voltak győződve, hogy az udvar kegyetlen visszatorlást fog gyakorolni. Bécsben csakugyan ki akarták aknázni a diadalt, még pedig annál kiméletlenebbűl, minél könnyebben jutottak hozzá. Lobkowitz, Montecuccoli, Hocher, Kollonics s egyes magyar urak a legengesztelhetetlenebb politika szóvivői voltak s annyira megnyerték eszméiknek Lipót királyt, hogy ez már május 22-ikén azt irta: »A magyar ügyek jó állapotban vannak. De fel akarom használni az alkalmat, hogy Magyarországban máskép rendezzem be az ügyeket«.

Hasonló szellemben dolgozott Báthory Zsófia, ki egymás után küldte a miniszterekhez a felkelők iránti bősz gyűlöletet lehelő leveleket, melyekről Montecuccoli azt mondotta, hogy aranyba kellene foglalni. Különösen Lobkowitz és Montecuccoli hirdették a kérlelhetetlenség politikáját, mihelyt kitünt a mozgalom erőtlensége. A mig attól tartottak, hogy hatalmas nemzeti fölkeléssel állanak szemben, melynek megtörése sok katonát s még több pénzt igényel, mely idővel esetleg török, lengyel, franczia vagy erdélyi részről nyerhet támogatást, ők is óvatosságot, kiméletet ajánlottak. De mihelyt a mozgalom kardcsapás nélkül véget ért s 8—10,000 főnyi sereg elégnek látszott az ország teljes leigázására, elhatározták, hogy egyszer s mindenkorra kiirtják a magyarok lázongó szellemét. Részben azok vitték az udvarban a hangadó szerepet, kiknek atyjuk, rokonuk fél évszázaddal azelőtt Csehországot vetette alá a merő kényuralomnak. Most a munkát Magyarországban akarták ismételni, s hogy Isten áldását kérje ki hozzá, Lipót Mária-Cellbe zarándokolt, hogy »Magyarország boldogságáért és megmaradásáért« imádkozzék. Hazatérve, seregét elindította, hogy a magyar várakat és városokat megszállják s védelmük alatt kezdetét vehesse az a véres, kegyetlen hajsza, mely csaknem az egész uralkodó osztály perbe fogatására, testi-lelki megrontására, az ország régi intézményeinek egyszerű eltörlésére vezetett. A katholikus főpapi kar legtiszteletreméltóbb alakja, Széchenyi György kalocsai érsek, a Habsburgok rendületlen hive, mérsékelni próbálta a miniszterek bősz dühét. Fölkereste őket s kivált Montecuccolit igyekezett irgalomra birni. De hasztalan mondotta, hogy a mozgalom vezetői közül »egyiknek sem volt feje soha a rebellióra«, s nem szabad feledni, milyen siralmas helyzetben van a nép, a mi sokat megmagyarázhat. Montecuccoli azt felelte, hogy ez a mozgalom gonoszabb, mint a csehek, mint Bethlen Gábor vagy a portugallok lázadása, s különben sem szabad az alkalmat elszalasztani, hogy »rendbe szedjék« az országot.

Csak május 22-ikén, mikor a Tiszánál már semmi szükség sem volt rá, érkezett Spork tábornok vezetése alatt a császári sereg a Vág vizéhez. Spork, noha harczosainak száma alig 8—9000 volt, meg nem tűrte, hogy magyar katonák is csatlakozzanak hozzá. Németei, leginkább nős emberek, töméntelen szedett-vedett népet czipeltek magukkal, úgy hogy tábora háromszor annyi volt, mint a harczosok száma. E gyülevész nép azután sivataggá tette a vidéket, a hol átvonult. Ellenállással sehol sem találkozott, noha 2—3000 ember elég lett volna, hogy a Liptó és Szepes közti szorosokban útját állja.[1] De páni rettegés fogott el mindenkit, s a köznép szerte-szét futott az erdőkbe. Hasztalan mondották egyesek, hogy »a magyar behunyt szemmel nézi a veszedelmet s várja fejére a sulykot, mint az oktalan állat«. Egyetlen-egy ember sem fogott fegyvert s a ki csak szólani is mert ellenállásról, azt ártalmatlanná tették társai. Bónis Ferenczet,

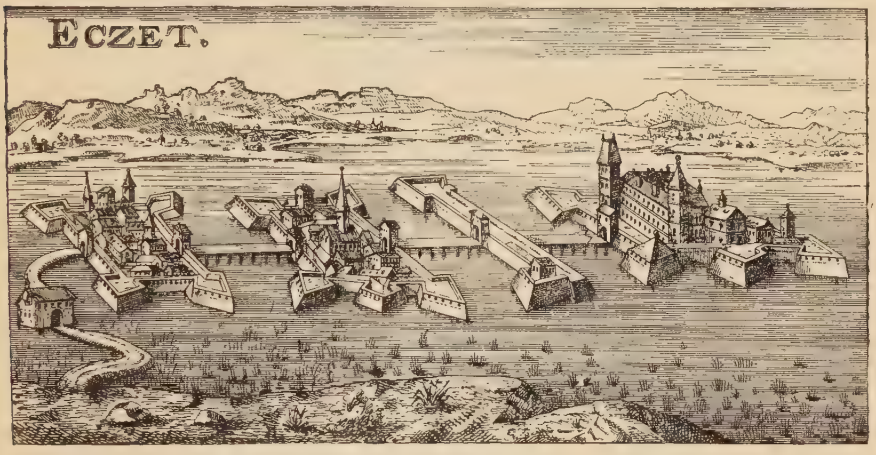

Ecsed vára a XVII. században.
(Egykorú metszet után.)

ki megütközött a gyáva meghunyászkodáson, néhány homonnai nemes kötözve vitte Spork táborába. A mint a németek közeledtek, az üldözés és elfogatás még nagyobb arányokat öltött, s Báthory Zsófia egyre kíméletlenebb lett. Férfiakat és nőket tömegesen vetettek fogságba, Bocskaynén kivül Forgách Istvánnét és Barkóczy Istvánnét is. Június 24-ikén Patak megnyilt a németek előtt, kik a Hegyalját iszonyúan sanyargatták. Július 16-ikán a bevehetetlennek tartott Ecsed is kezükbe került. Sok interessatus keresett ott menedéket s a várat egyezség mellett adta át, melyben büntetlenséget nyertek. A német azonban csak megkötötte, de meg nem tartotta az alkut. A nyár derekán Murányon és Aranyos-Medgyesen kivül a felvidék összes várait német őrség szállta meg. Harcz, sőt ellenállás nélkül történt ez

[1] Pauler, id. m. II. 71.

rohamos gyorsasággal, s a »siralmas emlékezetű esztendő« [1] nyarán Magyarország kötözve hevert az udvar lábainál. A király azzal küldte be hadait, hogy hiveit fegyverrel akarja a hűtlenek ellen oltalmazni. De csakhamar kitünt, hogy azért jöttek, hogy mindenkit, akár hű volt, akár hűtlen, egyaránt az idegen uralom igája alá hajtsanak, a mozgalom részesein pedig véres bosszút álljanak. A mint Spork azon várakat és helyeket megszállta, melyek a mozgalomban szerepet játszottak, nyomban azok ellen fordult, melyek a mozgalomhoz nem csatlakoztak, hanem a császár pártján maradtak. Július 27-ikén Kassába vetett német őrséget. A polgárok hasztalan hivatkoztak hűségükre; tiz, sőt huszonöt katonát is kaptak egy házba vendégül. Ugyane sors érte Eperjest s időnként a többi városokat. Meg lévén szállva minden fontosabb hely, hozzá foghattak a megtorláshoz, s akkor már lázadónak kereszteltek el mindenkit, a kin általában húznivonni lehetett valamit, különösen pedig az evangelikusokat.[2] Az elfogatások egyre nagyobb méretekben folytak. Az összeesküvés összes fejei, titkainak tudói, Széchy Mária, Zrinyi, Nádasdy, Nagy Ferencz, kikhez immár Rákóczy Ferencz járult, rég megtették vallomásaikat, irásbeli jelentéseiket, sőt az

Gyöngyössy István aláirása.

udvar kezébe adták a mozgalom egész levéltárát. Bécsben a legapróbb részletekig ismerték tehát a bűnrészeseket s elkészitették a rebellisek névsorát, melyben vagy százötven név, ezenkivül egész községek szerepeltek, melyek összes lakossága gyanuba vétetett. Ilyen gyanusak voltak a Hegyalja városai majdnem mind, Ecsed s más helyek összes lakói. De mindig többen kerültek rovásra s noha a cancellária csak június 29-ikén rendelte el a gyanusak letartóztatását, ekkor már sokan, férfiak, nők sinylődtek börtönben. Csáky Ferencz főkapitány, hogy bebizonyitsa hűségét, Kassán, Bártfán, Eperjesen megtöltötte a tömlöczöket, mig a vidéken Spork Fodor Ádám nevű homonnai nemessel fogdostatta össze az embereket. Fodor rossz hirű, elvetemült ember volt. Ezt Spork is tudta. De mivel tisztességes ember nem vállalkozott rá, kénytelenségből őt bizta meg az elfogatásokkal. Hivatását olyan kiméletlenül, oly embertelenséggel végezte, hogy Ónod vidékén, mikor pórázra fűzött rabjait Sporkhoz hurczolta, a köznép rá támadt és elverte keményen. Nem kimélt senkit, ifjat, öreget, férfit, asszonyt s utóbb maga a kormány megbotránkozott aljasságain s börtönbe zárta, — természetesen csak akkor, mikor bakói művét

[1] Igy nevezi 1670-et Babocsay Tarczali krónikája: Rumy, Mon. Hist. I. 17.
[2] Pufendorf svéd követ id. jelent. 47.

Az Athenaeum nyomása.

WESSELÉNYI FERENCZNÉ SZÉCHY MÁRIA.

(Egykorú festmény a herczeg Esterházyak fraknói várkastélyában.)

már elvégezte. Hasonló lelketlenséggel járt el Báthory Zsófia, ki tiszteivel egyre sokakat kötöztetett meg. Fogságra került Gyöngyössy István [1] a költő, és a beteg Czeglédy István is. Az elfogatásokkal karöltve jártak a jószágelkobzások, melyek égbe kiáltó önkénynyel hajtattak végre, minden tekintet nélkül a feleség saját vagyonára, még ha az első férjétől származott, a gyermekek törvényes részére, hitelezőkre, zálogjogokra. A telhetetlen kincstár rá tette kezét mindenre, s igen kevés volt az, a mit utóbb visszaadott. A császár hivatalos okiratban teljes kegyelmet biztosított, mindenkinek, a ki leteszi a fegyvert. Ez igéretben bizva, igen sokan meghódoltak, de »azután csak nyakon kötötték őket; sokaknak közülük kebelükben volt a hitlevél s úgy vitték a tömlöczre«.[2] Még a Széchy Máriának személyesen biztosított kegyelmet sem vették többé figyelembe. A király már április 30-ikán intézkedett, hogy Murányba német őrséget tegyenek. De a parancs végrehajtását akkorra hagyták, mikor a németek az egész felvidék urai lesznek. A mint ez megtörtént, a király (augusztus 2-ikán) Széchy Mária egyszerű elfogatását rendelte el. Az öreg nádorné egy pillanatig ellenállásra gondolt erős sziklavárában. De mikor egy kis német had augusztus 10-ikén megjelent Muránynál, a nádorné a németek vezérével, Károly, lotharingiai herczeggel egyezséget kötött. Befogadta a német őrséget, minek fejében biztosítást nyert, hogy sem személyes szabadságában, sem vagyonában bántódása nem lesz. A herczeg aláírásával és külön becsületszavával kezeskedett az egyezség megtartásáért. De az udvar sem egyezséggel, sem becsületszóval nem törődött, hanem a nádornét Murányban fogságra vetette, jószágait meg elkobozta.

Megtelvén a börtönök, az udvar Rottal gróf elnöklete alatt Lőcsére bizottságot küldött, még pedig kettős czélból. Az egyik az volt, hogy az illető vármegyékkel fedeztesse a felvidékre küldött német had (hat gyalog- és két lovas-ezred, továbbá a dragonyosok, összesen 8—10,000 ember) eltartásának költségeit. Másik feladata az volt, hogy a fogoly interressatusok elleni pörös eljárás tárgyában megállapodjék a vármegyékkel s mint a király mondotta, »apai szeretettel« gondoskodjék drága Magyarországáról. Rottalt Gubasóczy János pécsi püspök, Esterházy Farkas királyi személynök, Heister Gottfried tábornok, a hadi tanács s gróf Volkra Ottó, az udvari kamara képviselője kisérték számos alsóbb hivatalnokkal Lőcsére, hova augusztus 18-ikán érkeztek. Itt Rottal azt tekintette főfeladatának, hogy bele mártsa az összeesküvésbe Nádasdyt, ki, mióta az udvar megbocsátott neki, teljesen távol maradt a mozgalomtól. A foglyok vallomásaiból igyekezett Nádasdy bűnösségére új adatokat nyerni. Könnyen kaphatott olyan vallomásokat, minőkre szüksége volt, mihelyt czélzatát a

[1] Életének főmozzanatait kiadatlan okmányok alapján egész új világitásba helyezte Nagy Iván: Irodalomtört. Közl. 1897. és 1898.

[2] A porta részére még 1670-ben készült emlékirat. Rozsnyay, id. m. 429.

kihallgatottak megsejtették. Kivált Nagy Ferencz állt ebben szolgálatára, hogy önmagát megmentse. Noha igazán terhelő tényeket nem tudott Nádasdyról mondani, Rottal nyomban (augusztus 22-ikén) felszólította Lobkowitzot, fogassa el az országbirót. Utóbb Nagy Ferenczet, ki minden árulásával sem kerülhette el a letartóztatást, Bécsbe küldte, hogy Nádasdy ellen úgyszólván koronatanúúl szolgáljon.

E közben a bizottság a felvidéki megyékkel tárgyalt, melyek az interessatusok ellen a rendes per útját, illetve országgyűlést ajánlották. A hadak eltartása iránt a bizottság s a vármegyék közt egyezmény nem létesült s a katonaság nagy szükséget szenvedett. Ennek következtében dúlta-fosztotta a lakosságot, mely néhol fegyverrel védekezett s nem egy rabló katonát agyonütött.

Rottal elérvén saját czélját, mely Nádasdy megrontására irányult, a még mindig izgatott felvidéken rosszúl kezdte magát érezni. Azt ajánlotta tehát az udvarnak, helyezze át a bizottság működését máshová vagy oszlassa fel. Minthogy a tatárok támadásáról is kósza hirek keringtek, az udvar teljesítette Rottal óhaját. A gróf október 31-ikén értesítette a vármegyéket, hogy a bizottság Lőcséről Pozsonyba helyeztetett át. Ekkor már Nádasdy rég fogva volt. Lobkowitz akár azonnal vérpadra küldte volna s elhitette Lipóttal, hogy ő a főbűnös, a mozgalom tulajdonképeni lelke, megteremtője. A király elfeledte minden igéretét, melyet Nádasdynak tett s kiszolgáltatta bakóinak. Nádasdy e közben neszét vette, hogy veszély fenyegeti s irt Lobkowitznak, hogy kész minden állásáról lemondani, vagyonát átengedni, külföldre vándorolni vagy kolostorba vonulni, csak ne bántsák. De Lobkowitz hajthatatlan maradt. Szeptember 3-ikán reggel katonaság szállta meg a pottendorfi kastélyt, elfogta a még ágyban levő Nádasdyt, mindenét elrabolta, úgy hogy némelyik katona tizenötezer forintot érő zsákmánynyal távozott. A fogoly Bécsbe vitetett s nyomban szigorú őrizet alá helyeztetett, óriási javai meg lefoglaltattak. November végén fogsága a legszigorúbbá vált. Hocher vezette ügyében a vizsgálatot. Nádasdy gyakran fordult hozzá leveleivel, mig egész ridegen tudtára nem adta, ne alkalmatlankodjék többé.

Az elfogatások mély fájdalmat keltettek országszerte, hisz száz meg száz nemesi család tagjai jutottak tömlöczbe. De egyik elfogatás sem döbbentette meg annyira a közvéleményt, mint a Nádasdyé. Tudták, hogy az 1670-iki fölkelési kisérletekben semmi része sincs, s midőn mégis elfogták, senki sem érzé magát többé biztosságban, bármi hive volt a császárnak. Az aggodalmat fokozták a keringő hirek, hogy több főpap és főúr fog elfogatni.

Az udvar csakugyan gyanúsitott mindenkit, s a miniszterek leplezetlenül kimondották, hogy minden magyar főúr bűnös és áruló. Pálffy Tamás nyitrai püspök és cancellár még a primást is gyanúsitani kezdte. De Szelepcsényi nagyon erélyesen lépett föl ellene s elégtételt szerzett magának.

THÖKÖLY IMRE BÚCSUJA HALDOKLÓ ATYJÁTÓL ÉS MENEKÜLÉSE.

(Székely Bertalan olajfestménye a Nemzeti Muzeum képtárában.)

Nemcsak a királynál emelt panaszt, hanem többek kíséretében megjelent Pálffy lakásán és kérdőre vonta. A püspök kénytelen volt kinyilatkoztatni, hogy semmi rosszat sem tud a primásról. E jelentéktelen epizód azonban fontos politikai következményekkel járt. Hogy tettekkel bizonyítsa be föltétlen hűségét, Szelepcsényi, ki eddig az összeesküvők elleni pörök tárgyalása czéljából országgyűlést sürgetett, immár a legszigorúbb eljárást tanácsolta s általában mindenben az udvar rendelkezésére bocsátotta magát. Az országgyűlés eszméjét most sem ejtette el ugyan, de csak azért kívánta, hogy a rémuralom hatása alatt a Habsburgok királyságát örökössé tegye Magyarországban. A németeknek nem kellett ugyan országgyűlés, mert ők ekkor azt kezdték hangoztatni, hogy az 1491-iki szerződés alapján Magyarország mindig a Habsburgok örökös országa volt. De elismerték, hogy a jelen veszélyes időben valóságos szerencse az udvarra, hogy olyan ember ül a primási székben, mint Szelepcsényi, ki a mellett immár egyedüli királyi helytartó, a magyar belügyi kormányzat feje is volt.

Csakugyan, ahhoz, a mit Bécsben terveztek, föltétlenül hű emberekre volt szükség. Mikor a bűnösök, a gyanúsok, a mennyiben erdélyi területre nem menekültek, el voltak fogva, az udvar elhatározta, hogy az összes protestáns főurakat, Thököly Istvánt, Petrőczy Istvánt, Ostrosits Mátyást is elfogatja s javaikat elkobozza. November 16-ikán katonaság szállta meg Kasza várát, de ura, Petrőczy, elmenekült. Másnap Illava következett s ura, Ostrosits, el sem tudta képzelni, mit vétethetett, mikor őrizet alá helyezték. Utolsónak Thököly maradt. A holt-beteg ember novemberben adta férjhez leányát gróf Esterházy Ferenczhez, kinek testvére, Pál és Heister tábornok csakhamar nagy haddal jelent meg Árva vára alatt, hogy német őrséget rakjon belé. Thököly halálos betegen végrendelkezett s hűségét hangoztatva, arra kérte a királyt, hagyja németek nélkül meghalni. De november 28-ikán ostrom alá vették. Az ostrom izgalmai még inkább kimerítették a beteg erejét, ki deczember 3-ikán csakugyan meghalt. Erre az őrség deczember 10-ikén megnyitotta Árva vára kapuit, de olyan feltétellel, hogy ura holttestét Késmárkra szállíthatja, maga meg bántatlan marad. Csakhogy Bécsben ez egyezséget sem vették semmibe, a holttestet elszállítani nem engedték, s a két árva grófkisasszonyt, a tizenöt éves Máriát s a tizenkét éves Évát Árvában elzárták. Innen Heister és Esterházy Likava ellen indultak, hová atyja még Árva ostroma előtt elküldötte egyetlen fiát, a 13 éves Imrét, ki innen csakhamar paraszt ruhában két hű embertől kísérve Máramarosba menekült. Likavát Nemessányi Bálint »prókátor kölök és rossz tacskó« védte ötvened magával[1] s mivel karácsonyig sem adta meg magát, Heister a parasztságot hajtotta ostromra. Csakhamar éjjel azonban az őrség kiszökött s deczember 27-ikén a németek bevonultak a várba. Ott voltak a Thökölyek rengeteg családi kincsei egy falba elrejtve. De

[1] Szerémi: Tört. Tár, 1897. 250—252.

Árva vára.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Heister megtalálta s lelkiismeretesen összeiratta a sok aranyat, ezüstöt, ékszert, drágakövet és pénzt, melynek értékét három millióra becsülték. Mindezt Heister Bécsbe küldötte.

Az üldözések és elfogatások a horvát-szlavon részekre is kiterjedtek, mihelyt Zrinyi Bécsbe menekült. Utóbb azokat is összefogdosták, kik meghódolván, irásban kaptak kegyelmet a császári parancsnokoktól. De az udvar nem törődött a kegyelemmel, még akkor sem, midőn Herberstein gróf, adott szavára hivatkozva, erélyesen követelte a tett igéretek megtartását. Ámbár a stiriai kormányszék is úgy gondolkozott, hogy »az adott szót meg kell tartani«, az udvarnak más volt a nézete. Igy a királyi terület minden részében megteltek a tömlöczök s mikor az 1670-iki gyászév lejárt, több mint 2000 nemes és más tehetősebb ember ült fogságban.[1] Az elkobzott ingatla-

[1] Pauler, id. m. II. 206.

nok értékét három millióra becsülték. Sokkal nagyobb értéket képviselt ennél a lefoglalt ingó vagyon, bármi töméntelent elharácsolt belőle a rabló katonaság, Thököly kincsei maguk három milliót értek. Ehhez iárultak az ország Crösusának, Nádasdynak ingói, Zrinyi Péter, Bocskay István s más vagyonos urak kincsei s az udvar kezébe minden esetre olyan összegek jutottak, melyekből dúsan fedezhette a Magyarországba küldött hadak költségeit.

A szörnyű események, a tömeges elfogatások, jószágelkobzások, üldözések, a katonaság féktelenkedése a magyar társadalom minden rétegében kétségbeesést és gyilkos elkeseredést keltettek. Különösen a köznép, a tömegek izgatottsága öltött óriási arányokat, s az egykoruak állítása szerint az egész ország fegyvert fogott volna, ha vezére akad, vagy ha a töröktől támogatást nyer. Apafy ez irányban ujra megkezdé kisérleteit. Nem kellett többé trónját Rákóczytól féltenie, sőt épen a németektől remegett, kik már az előtt is be-becsaptak Erdélybe, most pedig túlságosan megszaporodva, még inkább veszélyeztették területét. Azzal fenyegetőztek, hogy Ecsedből és a szomszéd várakból megtámadják Husztot, sőt elveszik Máramarost, mely pedig, mint a fejedelem a töröknek jelenté, Erdélynek majdnem egy harmadrésze, s ennek megfelelő adót fizet. Követével, Rhédey Ferenczczel a portának hosszú emlékiratot küldött tehát, melyben megható képét rajzolta a magyarok szenvedéseinek. Lipót császár — mondja — hitlevelet adott a hazafiaknak s azután elfogatta azokat, kik szavaiban biztak. De nemcsak ilyen érvekkel igyekezett a portát a magyar ügynek megnyerni, hanem utalt a császár eljárásának politikai következményeire is. Magyarország után — irta — Erdélyre kerül a sor, azután meg magára a portára. Mindez azonban semmit sem használt. Szóba sem álltak a követtel, ki 1671 januárban válasz nélkül volt kénytelen haza indulni. Erdély nem moczczanhatott tehát, mert a török tétlenségre kárhoztatta. A császár és a szultán benső viszonya következtében mindezt Bécsben nagyon jól tudták s biztosra vették, hogy 1671 folyamán Törökország, vagy akár csak Erdély az udvart a magyar ügyek rendezésében gátolni nem fogja. Ép oly kevéssé vártak akadályt Franciaország részéről, mely az 1668-ban kötött titkos szerződés érdekében a bécsi kabinettel ekkor a legszivélyesebb viszonyban igyekezett maradni. Ekképen biztosítva voltak, hogy ebben az esztendőben idegen államok nem fogják terveik végrehajtását hátráltatni. Ezt az évet minden esetre fel akarták tehát használni. Első sorban a töméntelen fogoly sorsa várt eldöntésre. Minthogy a hűtlenségi pöröket a magyar törvények értelmében országgyűlés folyamán kellett tárgyalni, a királyi helytartó és a kanczellár egy ideig országgyűlés összehivását ajánlották. Most már a protestáns felvidék is szivesen részt vett volna benne s a megyék jelentették az udvarnak, hogy készségesen elküldik követeiket. Zemplén még az őszszel megtette e nyilatkozatot Bécsben. Követték példáját a többiek, de válaszra is alig méltatták őket. Lob-

kowitznak nem kellett országgyűlés s különösen azt nem akarta, hogy a folyamatban levő pörökkel foglalkozzék. E pöröket két főcsoportba sorolta. Az egyikbe tartoztak a vezetők, Zrinyi, Nádasdy, Frangepán, kik osztrák börtönben sinylődtek, a másikba pedig a magyar földön őrzött többi interessatusok. A vezetők ellen már rég megindult az eljárás. Mihelyt

Hocher Pál.
(Egykorú metszet után)

Spork meghodoltatta Felső-Magyarországot, Bécsben elérkezettnek látták az időt, hogy perbe fogják Zrinyit és Frangepánt. Az ügy vezetését Hocher Pál vette át titkárával, Abele Kristóffal. Megindultak a kihallgatások és vallatások s a két fogoly Német-Ujhelybe vitetett át. Később Nádasdy ügye szintén Hocherra bizatott, ki különösen kitünt kegyetlen vérszomjával.

Hocher alanti sorsból inkább szolgálatkészségével, mint tehetségeivel küzdötte fel magát a császár tanácsosai sorába. Jogász ember volt s a római jog gazdag fegyvertárából szedte az érveket a császári kényuralom javára s a rendiség ellen. Főleg az a gyűlölet, melyet a rendi jogok iránt táplált, kedveltette meg Lipóttal. De még inkább gyűlölte a magyarokat, nemcsak mint a rendi alkotmányosság előharczosait, de nemzetiségi elfogultságból is. Velük szemben kegyetlen vérszomja minden féken, korláton túltette magát s bősz indulatai az őrjöngésig menő vadsággal tükröződnek vissza egyik véleményében, melyet ez időben a magyar ügyekben a császár elé terjesztett. »Új Hercules vagy, uram! — kezdi — kinek naprólnapra szörnyetegekkel kell küzdenie. Alig hogy az egyiknek leütötted a fejét, már is több nő az előbbinek helyére.« Az összeesküvésre térve át, azt kívánja, hogy a vae victis elvét a legkiméletlenebbül alkalmazzák. »Kezedben, kötözve, börtönben vannak a legkiválóbb vezetők. Könyörületességből ne kegyelmezz életüknek, ne hallgass a csalfa sirének szavára, kik irgalmat ajánlanak, mert ez csak új veszélyt hoz reád.« Emlékezteti a császárt a régmultakra s minden háborúért, minden pusztulásért, melyet az előző századok folyamán valaha a német tartományok a magyaroktól szenvedtek, a korabeli magyarságon akart megtorlást gyakorolni. »Egyetlen orvosság a halál, — mondja — mert a halottak nem fészkelődnek.« Csak vérrel orvosolhatni a bajt. Erdély II. Rákóczy György által már megkapta a magáét. Most a magyarokon a sor, őket kell emberségre tanítani. »Nincs féktelenebb nép a magyarnál, mely sem régi nemzeti, sem Habsburg-házi királyainak nem akart másképen engedelmeskedni, mint a vaskényszerűség alatt. Fel kell tehát használni az alkalmat. Most le van nyügözve, vezetői fogvák, várai német kézben. Le kell tehát végképen verni. »Ne hidd, uram, hogy kegyelmeddel megengesztelheted őket. A legközelebbi alkalommal újra feltámadnak. Perdomita semel Pannonia, biztosan fogod birni Ausztriát és Németországot s nyugodt lesz Európa.« [1] Lobkowitz és Montecuccoli egészen hasonlóan gondolkodtak s miniszterei még 1670 augusztus 29-ikén kijelentették a császárnak, hogy a mig Zrinyi, Frangepán és a többi lázadó él,[2] lehetetlen a nyugalom Magyarországban. Kimondották tehát a halálos ítéletet, mielőtt a pört csak megkezdték volna. Még a rég elhunyt Zrinyi Miklós ellen is keresték a gyanúokokat, hogy gyermeke vagyonát elvehessék. Mikor azután Nádasdyt is elfogták, rá nézve szintén azon határozatot hozták, hogy ügye ne magyar földön nyerjen elintézést.

A mi a vádlottak másik csoportját illeti, ezeket természetesen már roppant tömegüknél fogva sem szállíthatták Ausztriába, hogy pörüket ott tárgyalják. A királyi helytartó, Szelepcsényi, ki csak még nem rég országgyűlés elé tartozónak mondotta a pöröket, immár azt az álláspontot

[1] Az iratot l. Archiv f. öst. Gesch. VIII. 68—75.

[2] Pauler, id. m. II. 139.

képviselte, hogy a foglyokat nemcsak országgyűlés nélkül, de az országon kívül is el lehet ítélni. Midőn ezzel szemben Rottal némi kíméletet ajánlott, a primás hevesen kifakadt a hasztalan és helytelen kímélet ellen. Azt hangoztatta, hogy meg kell az eddigi úton maradni, a pöröket pedig kivételes bírósághoz (judicium delegatum) utasítani. Csakugyan így történt. A lőcsei bizottság folytatásaképen Pozsonyban Rottal elnöklete alatt vér-

Abele Kristóf.
(Egykorú festmény után.)

bíróság alakíttatott, melynek tagja volt Szelepcsényi, Forgách Ádám, Zichy István és Majthényi János személynök, kik mellett két bécsi jogtudós működött. Csakhogy a két német szava volt a döntő, mert az udvartól vett utasítás szerint nélkülük a kozvádló semmit sem tehetett. A bíróság »a császári királyi teljhatalom kifolyása volt,« s így illetősége ellen kifogást emelni nem lehetett, illetve az ilyen kifogás nem vétetett

figyelembe. Utasításai máskülönben is korlátlan hatalommal látták el s egyetlen zsinórmértékeül a császár parancsát tüzték ki; másféle, akár emberi, akár isteni joggal vagy törvénynyel törődnie tiltva volt. Hogy igazságról, jogról, méltányosságról ily körülmények közt szó nem lehetett, az természetes. A pörök, melyek Pozsonyban vagy külföldön folytak, merő torzképei minden igazságszolgáltatásnak. A boszú, a gyűlölet bizonyos alakiságok mögé rejtőzködött ugyan, melyek azonban nem avatták pörré az eljárást.

Az udvar összesen két bíróságot alakított. Egyet a Német-Újhelyen őrzött Zrinyi és Frangepán s a bécsi rabságban sinylődő Nádasdy, a másikat Pozsonyban a magyar földön levő vádlottak számára. Ez utóbbihoz utasította a király az elhunyt Wesselényi s özvegye Széchy Mária, Rákóczy, Bocskay István, Petrőczy István, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál, Gyulaffy László, Kende Gábor s a többiek pörét.[1]

Rákóczy ügye azonban békés elintézést nyert. Anyja Munkács kivételével összes váraiba befogadta a német őrséget kegyetlen dühvel támogatta az udvar közegeit a lázadók összefogdosásában s máskép is segítette őket. Mindazáltal csak nagy nehezen birta fiát a Hocherek körmeiből kimenteni. Sokakat »megaranyozott« s Kollonits is buzgón támogatta. Vallására való tekintetből végre megkegyelmeztek ugyan Rákóczynak, de csak roppant sarcz árán. Eleinte két milliót követeltek rajta. Hosszas tárgyalás után 1671 február 21-ikén létrejött az alku, mely szerint Rákóczy büntetlenül marad, de 400,000 frt váltságdijat fizet, még pedig felét készpénzben, másik felét élelmi szerben s jószágban. Trencséni jószágát engedte át oly kikötéssel, hogy 50,000 frtban visszaválthatja.[2] Ekképen Rákóczi ügye nem került birói útra, hanem egyezségileg intéztetett el.

VI. FEJEZET.

A kivégzések és hatásuk a közvéleményre.

A teendők óriási tömege miatt a pozsonyi vértörvényszék csak 1671 február végén kezdhette meg működését. Ezt országszerte tanukihallgatások előzték meg s sok száz ember vallomását tették papirra. Maga a bíróság február 6-ikától július 18-áig 200 vádlott ügyében itélt. A vádlott rendesen csak a törvényszék előtt tudta meg, mivel vádolják. A vádat pedig nem a királyi ügyész volt köteles bizonyítani, hanem a vádlottnak kellett igazolnia, hogy ártatlan. A bíróság kimondta ugyan, hogy a magyar

[1] Az 1670 decz. 22-iki rendeleteket közli Nagy Iván: Tört Tár, 1884. 714—16.

[2] Az egész váltságösszeg lefizettetett, de nem egyszerre, hanem csak a következő években. A leszámolásra vonatkozó iratok megvannak az országos levéltárban.

jog szerint itél, a mennyiben az utasításaival nem ellenkezik, de hozzá tette, hogy, ha a magyar jog nem alkalmazható az illető esetre, a császári jogot fogja alkalmazni, mert a lázadók Lipótot, mint császárt is fenyegették. Sőt a bíróság ezzel sem elégedett meg, hanem úgy okoskodott, hogy a hol sem a magyar, sem a császári jog nem alkalmazható, nem törvény, hanem a »lelkiismeret s az igazság szerint« kell itélnie. Szóval, azt tette, a mit akart. Különösen a jószágelkobzásoknál tünt ki, hogy a legteljesebb önkény vezeti. A Hármaskönyv szerint a még életben levő fiúgyermekek részét lefoglalni nem lehetett. A bíróság azonban itt bele kapaszkodott a császári jogba, mely megengedi az összes vagyon lefoglalását. A birák azzal nyugtatták meg lelkiismeretüket, hogy azt mondották: ha a törvényhozók tudták volna, hogy ilyen szörnyű vétkek, minők a szóban forgók, fognak elkövettetni, más törvényeket hoztak volna. Ha tehát már utasításai miatt sem lehetett a bíróságot igazságszolgáltató közegnek tekinteni, következetlensége, kapkodása végképen az önkény és erőszak bélyegét süti tevékenységére. Nem igazságot szolgáltatott, hanem boszút állt, lesújtott vétkest és ártatlant egyaránt.

A pozsonyi pörökkel párhuzamosan folyt a Zrinyi, Frangepán és Nádasdy elleni eljárás. A bíróság, melyhez ügyük utasíttatott, Hocher elnöklete alatt tizenegy tagból állt. Egyetlen magyar sem volt köztük. Forgách Ádámot kinevezték ugyan, de utóbb visszavonták a kinevezést. Frey György osztrák kamarai ügyész 1670 szeptember 20-ikán vette a rendeletet, hogy Zrinyi és Frangepán ellen indítsa meg a bűnfenyítő pert, illetve készitse el a vádlevelet, melyet a vádlottak november 12-ikén kaptak meg. A per mindkét vádlott ellen külön folyt s a két sógor elfogatása óta nem is látta egymást. Védelmükben kölcsönösen egymást vádolták s az egyik a másikra igyekezett mindent hárítani. De mindegyikük a legtöredelmesebb, bűnbánó vallomást tette. Mindazáltal folyton új vallomást követeltek tőlük, sőt kínpaddal is fenyegették őket. Maga a bíróság a bécsi császári várpalotában ülésezett s 1671 ápril 6-ikán Frangepánt, ápril 18-ikán meg Zrinyit fej- és jószágvesztésre itélte s a büntetést előzetes kézcsonkítással súlyosbította. Az itéletben a bíróság hangsúlyozta, hogy a felség Zrinyinek rosszhiszeműleg, csak »tettetésből,« hogy tőrbe ejtse, igért kegyelmet, melyre vádlott hivatkozott. Nádasdy ellen sokkal később, csak 1671 február 20-ikán indították meg az eljárást. Védekezni sem akart, hanem a császár kegyelmére bizta magát. De Hocher értesítette, hogy a császár megkivánja tőle a védelmet. Ugyanaz a bíróság, mely a németújhelyi két fogoly ügyét tárgyalta, itélkezett a Nádasdy perében is s ápril 11-ikén fej- és jószágvesztéssel sújtotta. Ez itélet is kimondta az előzetes kézcsonkítást. Minthogy a pozsonyi bíróság ápril 9-ikén Bónis Ferenczet szintén fej- és jószág vesztésre itélte, ápril második felében négy halálos itélet várt végrehajtásra s különböző részről tettek próbát, hogy legalább egyik-másik elitéltet megmentsék a pallostól.

Zrinyi és Frangepán érdekében már régebben felszólaltak nemcsak a magyar főpapok, köztük Szelepcsényi, Széchenyi György, Pálffy Tamás, hanem a pápai nuntius is. Fordultak Lipóthoz magához, fordultak anyjához, Eleonóra özvegy császárnéhoz. Irgalmat azonban nem találtak sehol, mert a foglyok kivégzése rég el volt döntve. Ezt természetesen csak a vezérlő ministerek tudták s a nagy közönség, még az ősszel is általánosan azt hitte, hogy vádlottak legfölebb élethossziglani fogsággal fognak büntettetni.[1] Utóbb egyes vármegyék emberelték meg magukat s szót emeltek némely »rab atya-

Az összeesküvő főurak.
(Egykorú metszet után.)

fiak« érdekében, sőt Abaúj kezdeményezésére 1671 február 21-ikén mind a 13 vármegye fölkért négy katholikus nemes urat, menjenek Bécsbe s hajlítsák kegyelemre a császárt. Az illetők azonban előbb kérdést tettek az udvarnál, vajjon a király elé bocsátják-e őket? Mikor tagadó választ kaptak, szépen otthon maradtak. A legkomolyabb lépés a hitbuzgó Nádasdy érdekében történt. Magyar papi körökből még a télen a pápát igyekeztek meg-

[1] Orbán István kanczelláriai titkár 1670 szeptember 7-iki levele Szelepcsényihez. Századok, 1869. 639.

kegyelmezése tárgyában közbenjárásra birni. X. Kelemen pápa csakugyan levelet intézett (márczius 7-ikén) Lipóthoz s melegen ajánlotta kegyelmébe Nádasdyt. De az idegen beavatkozás még inkább megharagította a miniszteréket, kik, hogy az áldozatok egyike se szabadulhasson karmaik közül, immár siettették az itéletek felülvizsgálatát s végrehajtását.

Április 21-ikén Lobkowitz elnöklete alatt a titkos tanács néhány tagja az udvar más bizalmasaival felülvizsgálta mindhárom itéletet. Itt is emelkedtek hangok a vádlottak, főleg Zrinyi javára s meg akarták életét menteni. De a többség abból indult ki, hogy, ha akár csak egyik is kegyelmet nyer, a magyarok újra vérszemet kapnak. Ezzel is elismerték tehát a miniszterek, hogy vádlottak nem követtek ugyan el halálos bűnt, de meg kell őket ölni, hogy a magyarok megrémíttessenek. Helyben hagyatván a három halálos itélet, végrehajtása módozatai állapíttattak meg. Az értekezlet kimondotta, hogy Nádasdy Bécsben zárt helyen, a városház termében, Zrinyi és Frangepán pedig Német-Újhelyen ölessenek meg s időközben se láthassák rokonaikat. Végül kimondották azt is, hogy kinpaddal kell őket fenyegetni s tőlük újabb vallomást kicsikarni. Megvolt tehát az itélet, de végleges jóváhagyása Lipót császár és király akaratától függött. Az elitéltek vagy maguk vagy rokonaik útján a döntő pillanatban is kegyelmet könyörögtek tőle. De az ifjú királyt hónapok óta akkép befolyásolta környezete, hogy föl ne ébredhessen szivében egy szikrányi irgalom.

A pártütők vérénél kedvesebb áldozatot — mondotta neki Hocher — nem hozhat az istennek. Itthon nem is reméltek többé kegyelmet. »Ő felsége a szent sacramentumra esküdt meg, — mondották[1] Pozsonyban — egyetlen egy árulójának sem ad gratiát.« Lipót a titkos tanács április 22-iki ülésében, melyen maga elnökölt s melyen az iratokat felolvasták, csakugyan végleg jóváhagyta az itéletet egész kiméletlen ridegségében az embertelen sulyosbítással, a kézcsonkítással együtt. Az értekezlet azt is megállapította, hogy az itélet mindhárom vádlottal ugyanazon időben, április 28-ikán délután közöltessék, április 30-ikán délelőtt kilencz órakor pedig végrehajtassék.[2]

E program a legpontosabban megtartatott. Nádasdy, noha még mindig bizott a kegyelemben, nem akart ártatlanokat bajba keverni s mikor új vallomást kivántak tőle, csak annyit felelt, hogy alig van az országban ember, a ki a mozgalomról valamit ne hallott, ne tudott volna, de csak ő, Zrinyi és Frangepán ismerték összes részleteit, ezeket pedig már elmondotta. Erre Hocher kinpaddal fenyegette. A fogoly nyugodtan felelte, hogy a császár azt teheti vele, a mit akar, ő azonban a kinpadon sem tudna többet vallani. Április 27-ikén éjféltájban eddigi börtönéből a városházára szállították át Nádasdyt, ki ekkor sejteni kezdte, hogy vége van. Április 28-ikán »könnyeivel áztatott

[1] 1671 április 13-iki levél. Tört. Tár, 1885. 427.

[2] Gremonville jelentése. Id. h.

sorokban« fordult a császárhoz, engedje meg neki, hogy életét vezekelve zárdában tölthesse. Még az nap délután kihirdették előtte a halálos ítéletet.

Ugyanakkor tudták meg sorsukat a németújhelyi foglyok. Abele hozta meg nekik az ítéletet, de mielőtt kihirdette, újabb leleplezéseket követelt tőlük is. Frangepán ismételt mindent, a mit tudott s főleg az elhunyt Vitnyédyt tüntette föl bűnbaknak.[1] Zrinyi ellenben kijelentette, hogy újat nem mondhat. Midőn Abele kinpaddal fenyegette, azt felelte, tehetnek vele, a mit akarnak, kész meghalni bármely pillanatban. A vitéz katona nagyon meg volt hatva, szeme könnybe lábadt, mikor Abelével beszélt. Még mindig hitt a szabadulásban, épen úgy mint Frangepán, ki az újabb kihallgatás után arra kérte Abelét, eszközölje ki, hogy végre elbocsássák, mert egy évi fogságával úgy is megbűnhődött már mindenért. Csakhamar azonban a foglyok megtudták, mi várakozik reájuk. Délután Zrinyit kivezették börtöne szobájából a vártérre, melyet katonaság szállott meg. Ott olvasta fel Abele a halálos ítéletet. Zrinyi elsápadt, de szótlanúl, büszkén és bátran ült a városbiró kocsijába, mely eddigi börtönéből a városi fegyvertár épületébe szállította át. Csakhamar lehozták Frangepánt. Ő már elkeseredve tiltakozott az igazságtalan ítélet ellen. Őt is a fegyvertárba vitték, hol újra magához kérte Abelét s hivatkozva ifjú korára, utalva arra, hogy nemzetségének utolsó férfi sarja, rimánkodva kérte, eszközöljön számára kegyelmet, vagy legalább néhány napi halasztást, hogy a halálra előkészülhessen. Frangepán és Nádasdy kérvényei Lipót elé jutottak, noha a király ugyanaz nap, mikor az ítéletet a vádlottakkal közölték, április 28-ikán Bécsből sietve Laxenburgba költözött át. Lehetőleg távol szeretett volna az ügy további fejleményétől maradni s mindent Lobkowitzra bizott, még azt is, végrehajtsák-e az ítélet azon részét, mely a kézcsonkitásra vonatkozik. »Azt hiszem ugyan, — irta onnan a herczegnek — hogy mondottam már önnek ez iránt valamit. Minthogy azonban immár közeleg a kivégzés, teljesen, absolute önre bizom, mi történjék ez esetben, főleg ha az elitéltek kérnek. A mit tehát ön jónak lát, azt tudassa az udvari kanczellárral és Abelével, kiket én mindenben, absolute egyedűl önhöz utasitottam.« Lobkowitz nyomban azt felelte, hogy intézkedett, hogy a kézcsonkitás elmaradjon.[2] Lipót április 29-ikén féltizenkettőkor is irt Lobkowitznak s teljesen rábizta a további teendőket. Abele egy, Hocher Nádasdytól két kérvényt küldött át a császárnak, ki azzal juttatta Lobkowitzhoz: »In summa, ezt az egész dolgot önre bizom.«[3] Pár órával később Nádasdy gyermekeinek kérvényét is Lobkowitzhoz tette át. »A gyermeki szeretet — irja — nem tehetett egyebet. Az első kérelem nem lehet; mi történjék a másodikkal, önre bizom.« Lipót, mint levelei bizonyitják, Laxenburgban is foglalkozott a gyászos ügygyel s a foglyok megható kérései oda is eljutottak hozzá. De elzárkózott a kegyelem elől, s sorsuknak

[1] Vallomását közzétette Pauler Gyula: Tört. Tár, 1880. 202—206.
[2] Dworak, id. h. 493.
[3] U. ott, 494.

engedte át a szerencsétleneket; azt mondta, csak vigye isten a mennyországba őket.

Mindnyájan megadással készültek utolsó utjukra. Frangepán, kit a nem várt itélet eleinte felizgatott, április 29-ikén belenyugodott sorsába. Megható szavakban vett búcsut övéitől. Levelet irt olasz földre menekült nejéhez, kedves Juliájához. Igérte neki, hogy, a mint szerető férje volt e világon, akképen hű szószólója lesz a másvilágon.[1] Ezután még Lipót királyhoz könyörgött,[2] mentse meg a vérpadon való gyalázatos haláltól. Zrinyi, mint katona, férfiasan viselte sorsát s újabban kegyelmet sem kért. A vallás vigaszával erősítette lelkét. Elbúcsuzott Frangepántól is, kit végzetes bécsi útjuk óta nem látott. A pörben ellenségképen álltak szemben, a halál torkában kibékültek. Utolsó találkozásukon vigasztalták s bátorították egymást. A mint ez megtörtént, Zrinyi is levélben búcsuzott el nejétől,[3] s végóhaját néhány papirszeletre jegyzé fel. A halálos itélet kihirdetése óta folyton bőjtölvén, április 30-ikán reggel Zrinyi fölöttébb ki volt merülve. Egy izben el is ájult, de csakhamar búzgón imádkozva, szilárd léptekkel haladt a vesztőhelyre. Épen kilenczet ütött az óra, mikor azt mondotta: »Uram, kezedbe ajánlom lelkemet.« Erre a hóhér pallosával hozzá vágott. De csak harmadik csapásra hullott le büszke feje a fekete posztóra. Frangepán egész éjjel imádkozott s meghatva beszélgetett környezetével. A vérpadra lépve, szeme könnybe lábadt, de ezek — mondá — nem a félelem, hanem a bánat könnyei. A hóhér, ki már Zrinyin ügyetlenül végzé munkáját, izgatottságában vele még ügyetlenebbül bánt el. Az ő feje is csak harmadik vágásra hullott le. Holttestük egy ideig közszemlére volt kitéve, mire koporsóikat egymás mellett helyezték a temető földjébe.

Talán legtöbbet Nádasdy bizott a kegyelemben, de ő is hasztalan. Április 29-ikét gyóntatója s egy más szerzetes társaságában vallásos gyakorlatoknak és elmélkedéseknek szentelte. Április 30-ikán már hajnalban talpon volt, meggyónt, megáldozott; búcsut vett kisérőitől s bocsánatot kért mindenkitől, a kinek valaha vétett. Noha nagyon elgyöngült, kilencz órakor kezében feszülettel és olvasóval, áhitatosan imádkozva ment a városháza ama termébe, hol a vérpadot felállították. Pár percz mulva feje vétetett. Holttestét övéi később a lékai klastromba szállították át.

Ugyanaz időben[4] a bakó Pozsonyban is működött, hol Bónis Ferencz[5]

[1] A levél ismételve megjelent, legutóbb Tört. Tár, 1896

[2] Megható levele magyar fordításban, Hadt. Közl. 1894 690—692.

[3] A horvát nyelvü levél magyar fordítása: Kath. Szemle, 1897. 844.

[4] Van Heister Gotfried tábornoknak egy levele, mely szerint Bónis egy nappal előbb »április 29-ikén fél tiz órakor a pozsonyi vásártéren« „végeztetett ki. (Hadtört. Közl. 1894. 640.) De nem lehetetlen, hogy a levél keltezésében hiba történt. Pauler Gyula id. művében egykoru hivatalos források alapján a kivégzés napját április 30-ikára teszi.

Rövid életrajza Komáromy Andrástól · Turul, IV. 76—83. Ugyanő közölte némely följegyzéseit: Tört. Tár, 1886.

ZRINYI ÉS FRANGEPÁN A SIRALOMHÁZBAN.

(Madarász Viktor olajfestménye a Nemzeti Múzeum képtárában.)

Zrinyi, Frangepán és Nádasdy kivégzése

(Egykorú metszet után.)

szenvedett vértanu-halált. Bónis Nádasdynak volt bérlője, a mozgalomban pedig a zempléni fölkelők vezére. Nemcsak jó gazda, hanem igen művelt ember volt, erős magyar érzéssel, mely az idegen uralom esküdt ellenségévé tette. Teljes lélekkel csatlakozott a mozgalomhoz s a zempléni fölkelők csapatát vezette. »Ügyünk igaz! Megsegit az Isten!« szokta mon-

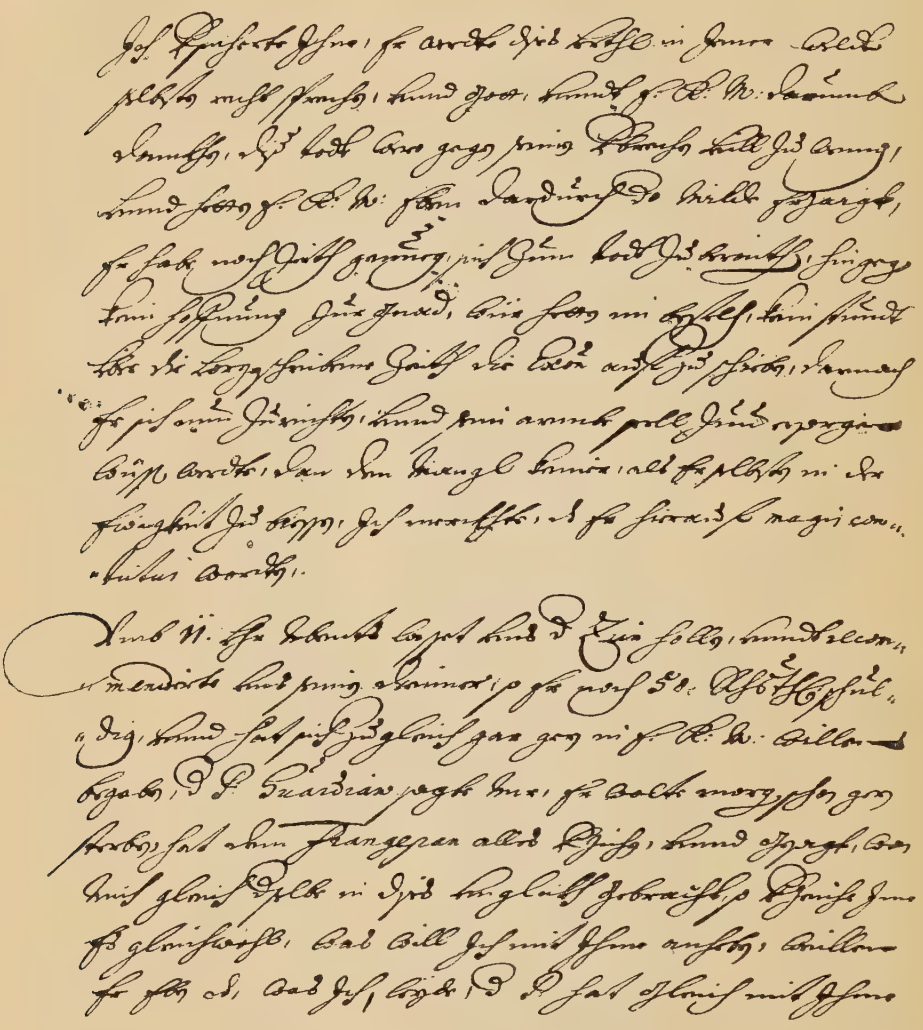

Abele jelentése Lipóthoz a kivégzésekről.
(Eredetije a bécsi áll. levéltárban.)

dani. De nem volt módja vitézségéről tanuságot tenni, ámbár a németek közeledtekor ama kevesek közé tartozott, kik meg akarták próbálni az ellenállást. Csakhogy csapatai elszéledtek, őt magát meg ellenségei elfogták s a németeknek adták át. A pozsonyi vérbiróság az első halálos itéletet ő ellene hozta. Bónis bele törődött sorsába. Nem könyörgött kegyelemért, mert

ártatlannak hitte és vallotta magát mindvégig. Börtönében nyugodt és jókedvű maradt. Talán megmenekül, ha vallást változtat, de hasztalan próbálták a jezsuiták áttérésre birni.[1] Abban a vallásban, a melyben született, politikai érzelmeihez hiven, emelt fővel tette meg két szolgája kiséretében

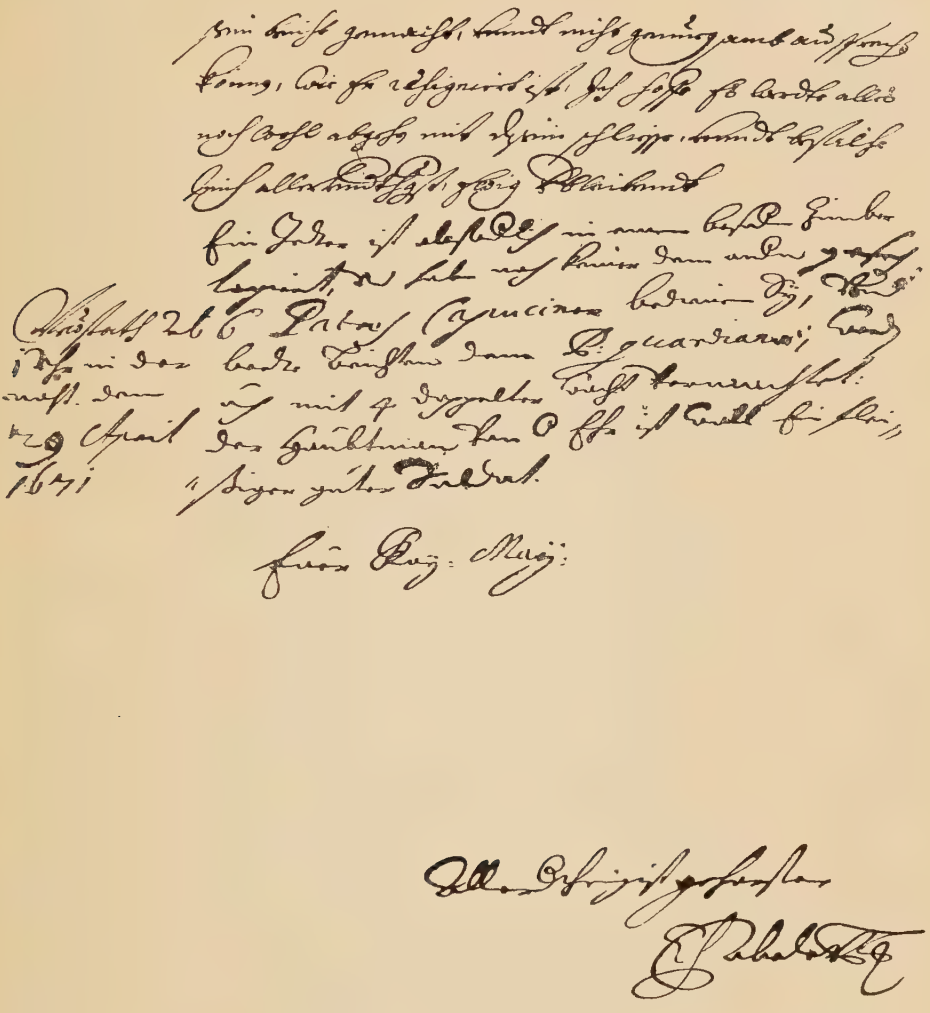

Abele jelentésének záradéka.
(Eredetije a bécsi áll. levéltárban.)

utolsó útját a vérpadra, mely a városháza előtti téren állott. Negyvenhárom éves korában szenvedett vértanuságot.

[1] Heister id. levelében azt állítja, hogy halála előtt félórával »a kálvinista vallást letagadván, a katholikus egyház kebelébe tért át, háromszor meggyónt és feloldoztatott s a jezsuita atyák által kisérve állhatatos maradt«. Ez a hir más egykorúaknál is fölmerült, de a mit Pauler (id. m. II. 351—352 jegyzet) ezzel szemben felhoz, az határo-

A kivégzésekben immár szünet állt ugyan be, de a pozsonyi bíróság folytatta működését, további halálos ítéleteket hozott s tömegesen hivta maga elé az ország minden részéből a gyanusítottakat. Junius 18-ikáig Wesselényi Ferencz, Csáky Ferencz, Thököly István és Dobay András örökösein kivül 233 vádlottat idézett maga elé. A szolgalelkű Majláth Miklós kir. ügyész még 115 ember megidézését szorgalmazta, midőn a vérbíróság az emlitett napon királyi rendeletet kapott, mely felszólította, hagyja abban a további idézést s szoritkozzék a már megidézettek ügyének elintézésére. E parancsnak megfelelően a bíróság siettette tárgyalásait s egy hónap alatt az összes pöröket elintézte. Még az utolsó napokban több halálos ítéletet hozott, s egyet végre is hajtatott. Kivégeztette Drabik Miklóst, a 83 éves hóbortos prófétát; nem volt ugyan része a mozgalomban, de többször emlitett művében, a »Világosság a sötétségben« kegyetlenül megtámadta a római egyházat s a Habsburgokat. Noha munkája 1657-ben jelent meg s 1671-ig senki sem bántotta, most a miniszterek az aggastyánon is kitöltötték bosszújokat s július 16-ikán Pozsonyban fejét vették. Két nap mulva a bíróság befejezte, illetve Bécsbe helyezte át működését. Ott több némettel megszaporodva augusztus 3-ikán Hocher elnöklete alatt tartotta első ülését. A pozsonyi iratok felülvizsgálata közben még a németek is felháborodtak a rendetlenségen, következetlenségen, könnyelmüségen, melyet a birák a pörös eljárásban követtek. Kitünt sok egyéb közt, hogy a vádlottakkal azon tanuk nevét sem közölték, kik teherlőleg vallottak reájuk. De bármi botrányosnak találták a német birák a pozsonyiak eljárását, a velük megszaporodott bíróság sem volt sem igazságosabb, sem irgalmasabb. Nem is lehetett az, mert ő pusztán az iratokból itélt, még pedig a legnagyobb gyorsasággal. Hocher kimondotta ugyan, hogy a császár nem kiván több vért s elég volt már a kivégzés, de nyomban hozzá tette, hogy a szigor néha jobb az enyhe itéletnél. Igy a Pozsonyban hozott, de még végre nem hajtott hét halálos itéletből ötöt a bécsi bíróság is jóvá hagyott. A halálra itéltek egyikéről, Bory Györgyről maga elismerte, hogy »semmit sem tett«.[1] Nem is azért hozta az itéletet, hogy végrehajtsa, hanem csupán azért, hogy vádlott előtt kihirdesse.

Sokakra nézve a pozsonyi itélet helyben hagyatott, sokak vagyona lefoglaltatott, mások utasíttattak, egyezkedjenek ki a kamarával, vagyis fizessenek sarczot, különben folytatják ellenük a pört. Föltétlenül csak keveset mentettek föl. A bécsi bíróság itéletei szeptember 24-ikén nagy miniszteri értekezlet elé terjesztettek, melyen Lipót király maga elnökölt. Az értekezlet hat halálos itéletet hozott s a legtöbb itéletet megszigorította,

zottan alaptalannak tünteti föl. Másrészt kizárja az áttérést ama tény, hogy Bónis holttestét a pozsonyi lutheranus temetőben tették örök nyugalomra, miről nemcsak a pálóczi Horváth család naplója (id. h. 229.), hanem a Czeglédy István haláláról szóló gyászének is tanuságot tesz. Thaly Kálmán, Adalékok, I.

[1] Pauler, id. m. II. 398.

sőt kiknek kegyelmet adott, azokra is kimondta, hogy élethossziglan, vagy bizonyos ideig fogságban tartassanak. Valami tizenöten, kik ellen alig lehetett terhelőt felhozni, Bécsbe rendeltettek, hogy sarczukra nézve a német hatóságokkal megalkudjanak. De sokkal többen jelentkeztek, hogy pénzzel váltsák meg magukat a további üldözéstől. Némelyektől olyan rengeteg összeget kivántak, hogy inkább egész vagyonukat a fiscusnak engedték át. Sokaktól jószáguk felét vették el sarcz fejében. Semsey György és Saárosy Sebestyén ily terhes feltételek mellett nem akartak kiegyezni. Újra perbe fogattak tehát s hosszú ideig a bécsi tömlöczben sinylődtek. A halálra ítéltek közül egy azzal váltotta meg magát, hogy áttért. De a többi ítéleteket sem hajtották végre, hanem az elitéltek közül négyet az Óriás-hegységben levő Glacz várába vittek, szigorú fogságba. Kettejük ott is halt. A télen (deczember 1-jén) Tattenbach grófot végezték ki. Pöre csak azért húzódott oly sokáig, mert vagyonára a brandenburgi választó szintén igényt tartott. A mig örökségén a bécsi és berlini cabinetek meg nem osztoztak, Tattenbachot nem végezték ki. De mihelyt ez megtörtént, őt is vérpadra küldték.

Az özvegyeket és árvákat sem kímélte a Lobkowitzok és Hocherek kérlelhetetlen indulata. Mikor az előző században a véres Alba herczeg Németalföldön elfojtotta a fölkelést s kivégeztette fejeit, Egmontot és Hoornt, maga ajánlotta az özvegyeket Fülöp király kegyelmébe, ki Egmontnénak 12,000 forint évdijat rendelt, sőt később jószágait is visszaadta. A bécsi miniszterekben ennyi emberi érzés nem volt. Ők élők és halottak, bűnösök és ártatlanok, árvák és özvegyek ellen egyaránt engesztelhetetlenek maradtak.

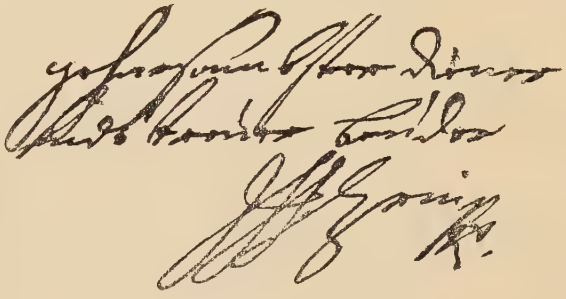

Gróf Zrinyi János aláírása

A leggyászosabb sorsra Zrinyi Kata jutott. Noha maga adta át Csáktornyát a németeknek, ezek mindenéből kifosztották, s leányával, Aurórával katonai fedezet alatt 1670 iúlius 15-ikén Gráczba szállították. Ott el akarták venni leányát, de a szegény anya kétségbeesett rimánkodásaira egy ideig nála hagyták. A dúsgazdag grófné borzasztó nyomorban tengődött; rongyokban járt, később téli ruhája sem volt, s még a stájer kormányszéknek is megesett rajta a szive. De Bécsben nem ismertek szánalmat, hasztalan fordult könyörgő leveleivel minduntalan Lipót királyhoz és Lobkowitzhoz.[1] 1672 elején elvették tőle leányát, s az özvegy magára hagyatott inségében és

[1] A herczeghez intézett megható levelei a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának irattárában.

kétségbeesésében, melyből az irgalmas halál 1673 november 16-ikán szabadította meg. Ilonán, Rákóczy Ferenczné kivül két leánya maradt, kik mint apáczák a zárda csöndjében végezték be életüket. Fia, János, kit atyja Bécsbe küldött, katona akart lenni, de nem engedték. Nem biztak benne s Prágába vitték. Hasztalan fordult az ártatlan árva a császár kegyelméhez. »Felséged felette jó, felette kegyes — irta neki — az ártatlanok iránt; a katonaságnál vannak sokkal kisebbek és sokkal fiatalabbak nálam, kik nem annyira készek vérüket ontani felségedért, mint én.« De hasztalan könyörgött. Rettenetes sors várt reá, mely azonban csak később teljesedett be.

Kegyetlen, de még sem annyira könyörtelen elbánásban részesült az özvegy nádorné, Széchy Mária. Murányból 1671 február 13-ikán Pozsonyba szállították, hogy pörbe fogják. Nem itélték ugyan el, de vagyonától örökre, személyes szabadságától meg évekre megfosztották s Bécsben belebbezték. Csak 1676 őszén bocsátották rokonaihoz Kőszegre, hol 1679 július 18-ikán halt meg.[1] Nádasdy Ferencznek nem maradt özvegye, a kit sújthattak volna. Ellenben gyermekeit megfosztották apjuk roppant vagyonától. Csak morzsáját — mindegyik gyermek 15,000 forintot — kapták vissza.[2] Frangepán Ferenczné olasz rokonaihoz, özvegy Kemény Jánosné Erdélybe menekült. Bocskay Istvánné sokáig fogva tartatott s mikor végre Erdélybe huzódhatott, kifosztották mindenéből. A többi elitéltek és foglyok családja iránt hasonló kiméletlenséget tanusítottak. Elvették a nőktől és gyermekektől a saját vagyonukat is. Bónis Ferencz özvegye, Máriássy Anna s vele még sokan keserves inségbe jutottak. Az üldözés sem szünt meg s olyanok ellen is megújult, kiket Pozsonyban vagy Bécsben felmentettek.

Az udvar minden áron bele szerette volna keverni a mozgalomba a szabad királyi városokat, noha teljesen távol maradtak tőle. De bele akart keverni általában minden magyart, hogy egyszerre végezhessen velük. Martinitz gróf őszintén megirta a primásnak, hogy a gyanúra elég ok az, ha valaki magyar; még a legjobb magyarban sem bizhatni, iga kell a lázadó nemzetnek.[3] Csakugyan, még a leghivebb főurakat is gyanúsították, ha másért nem, azért, hogy megrevolverezhessék őket. Sokan nagy összeget fizettek a kamarának, hogy az üldözéstől szabaduljanak. A kiktől pénzt nem szedtek, azok jószágait katonával rakták meg, kik kifosztották, koldusbotra juttatták a munkás népet s a földesúrnak roppant kárt okoztak. 1671 végén rabok keservétől, özvegyek, árvák jajszavától, a házajukból tömegesen elűzött bujdosók sóhajaitól visszhangzott az ország minden vidéke. A magyarok szivében »hihetetlen gyűlölet«[4] halmozódott fel, nem

[1] Élete végnapjairól hosszasan szólok Széchy Mária czimű munkámban.

[2] Nádasdy már 1663-ban terjedelmes végrendeletet tett, mely azonban nem vétetett figyelembe. A végrendeletet közli Schönherr Gyula: Tört. Tár, 1888.

[3] Pauler, id. m. II. 360.

[4] Mittheilungen des Inst. für öst. Geschichtsf. XII. 288.

AUSTRIACA AUSTERITAS

in qua oſtenditur

Quibus modis & quo jure floreniiſ-

ſimum quondam Liberrimumque

HUNGARIÆ REGNUM,

An. 1670. Armis Regiis infeſtatum,

& quod Comitatus Ditionis Regiæ concernit, defacto occupatum ſit:

Summaque in Libertatis Majeſtate

à

FERDINANDO PRIMO.

Everti cœperit;

LEOPOLDO PRIMO autem

Contra omnia Jura, Divina & Humana, humanitùs loquendo, vix non ſit everſum:

ab

Authore Anonymo ſingulari fide conſcripta,

Anno quo,

Regnantis LeopoLDI prIMI ætate sVbLeſte rVInatVr Pannonia.

VENETIIS, Typis Fratrum Veracii, Conſtantini & Speracii

AZ AUSTRIACA AUSTERITAS CZIMLAPJA.

(Egyetlen példánya Ráth György könyvtárában.)

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

egyedül a protestánsokéban, hanem a katholikusokéban is, természetesen csak a lánczra vert katholikus tömegekében.[1] Ellenben az uralkodó társadalom egy kis része ez időben még szorosabban csatlakozott az udvarhoz, hogy segélyével lehetőleg kiaknázhassa a nagy nemzeti katasztrofát. Az üldözés napjaiban irta (1670 július 1-jén) Majthényi János személynök feleségének: »Száll még fecske az én házamra is«. Gróf Forgách Ádám, ki roppant jószágai daczára nagyon el volt adósodva, vigan mondotta Majthényinak: »Éljünk még, édes personalis uram; hadd legyen részünk egyszer a jó világban is.« [2]

Vallásos gyűlölség, egyéni érdekek, birtokszerzés és jutalom kilátásai másokat is az udvar mindenre kész eszközeivé tett. Némelyiknek jószágai közel feküdvén az osztrák határhoz, félelemből tette azt, a mit Bécsből parancsoltak. Magyarokra is támaszkodhatott tehát az udvar, midőn, megtörve minden ellenállást, leigázott nemzetnek nyilvánította s idegen kényuralom alá helyezte a magyart.

Lipót király egykedvűen nézte a vérengzést és üldözést. Még április 30-ikán, mikor Nádasdy kivégzéséről megkapta a jelentést, azt irta Lobkowitznak: »Szegény Nádasdy nyugodjék békével, már két misét hallgattam érte«. A többiekért szintén mondatott misét, ellenben fenyíteni akarta azokat is, kik Nádasdy érdekében a pápához mertek folyamodni. Figyelmeztette a magyar papságot, hogy a lázadásban épen úgy eljátszotta kiváltságait, mint a többi magyarok; »vak engedelmességet« kivánt tehát az egyházi rendtől. Ily körülmények közt nem csoda, ha a magyar, sőt a bécsi és külföldi közvélemény is nem környezetét, hanem magát Lipótot tette felelőssé a vérengzésért és üldözésért, mely ellen az emberi igazságérzet és részvét viharosan tört ki világszerte. Különösen Nádasdyt sajnálták, s a bécsiek is azt mondották, hogy ártatlan, s hogy csupán nagy gazdagsága miatt kellett meghalnia. De Zrinyit szintén ártatlan áldozatnak tartották, mert kegyelmet biztosítottak neki, midőn Bécsbe csalták.

Nádasdy kivégzésekor a vesztőhelyen következő latin verset találtak: »A gyáva Lipót helyben hagyta az itéletet, melyet tudatlan gonoszság hozott. Menj vándor! Im láttad az osztrák zsarnokság művét.« Csakhamar tömérdek gúnyvers, röpirat, rajz, torzkép jelent meg, melyek kiméletlenül pálczát törtek az igazságtalan birák, sőt Lipót felett is. Az egyik kép trónon ülve ábrázolja a császárt, kinek lábainál hever a három főúr leütött feje. A kép alatt hosszú német vers van, mely a többek közt azt mondja neki: »Lakjál hát jól a magyar grófok véréből, kiknek vagyonát elraboltad«. (Sättige dich nun in ungarischer Grafen Blut, Denen du raubtest Hab und Gut.)

[1] Brown Ede angol orvos, ki 1671 tavaszán Komáromból a bányavárosokba s onnan a Vág völgyén és Pozsonyon át ment Ausztriába, fölötte érdekes útirajzában hangsúlyozza a katholikusok elégedetlenségét.

[2] Deczember 13-iki levele. Mindkettőt közli Szerémi: Tört. Tár, 1897. 249.

A magyar közvéleményben még mélyebb gyökeret vert az a hit, hogy a király adott szava ellenére ölték meg a három főurat. Ezzel a tömegek végkép elvesztették bizalmukat a királyi szó, a királyi eskü szentsége iránt. A közvélemény minden megnyilatkozásában élesen, néha nyersen kifejezésre jut az a tudat, hogy a királynak többé hinni nem lehet, mert környezete, első sorban magyar és német papjai, »királyi szent hitét véle megszegették«. »A német ebhitű, s fogadásába nem bizhatni többet, mint az ebnek ugatásában.« »Hittel csalattatunk, nem kell azért hinni«, hangzott szerteszét az országban s Lipót iránt a bizalom soha többé vissza nem tért. Évtizedekre megmérgeztetett a viszony korona és nemzet közt s lehetetlenné vált minden őszinte kibékülés. A késig menő küzdelem lett a jelszó, mert Lipót engedményeiben, igéreteiben, szerződéseiben soha többé nem bizott senki. Azt mondták, hogy »mindent igér, de csak szorultában, semmit be nem vált«. »Inkább bármiféle ördög alatt, mint a német alatt« akartak tehát élni. A bizalmatlanság és elkeseredés napjaiban irták és énekelték a nótát:

Úgy igyál bort, hogy ha hallod a trombitákat,
Vért ihassál s német testből rakj garmadákat.

Ez a hangulat csaknem negyven esztendeig uralkodott a közvéleményen. A mig az az emberöltő élt, mely szemtanuja volt az 1671-iki év vérengzéseinek, addig nem lehetett béke Lipót és a magyarok közt. Örökre elfordultak egymástól s csak e hangulat teszi érthetővé mindazt, a mi Lipót uralkodásának további folyamán Magyarországon történt.

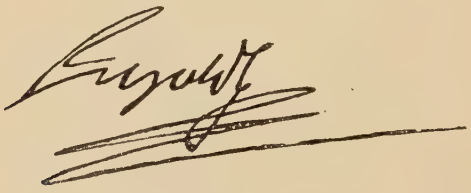

I. Lipót aláírása.

NEGYEDIK KÖNYV

*

AZ IDEGEN-URALOM

ÉS THÖKÖLY IMRE KORA

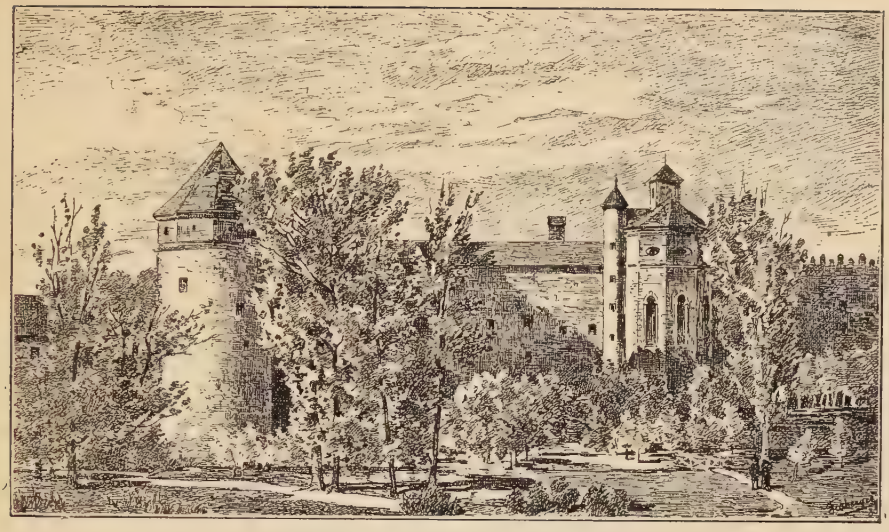

A Thökölyek késmárki várkastélya.
(Rajzolta Forberger Vilmos.

I. FEJEZET.

Lipót király és udvara. Az új adórendszer. A vallásüldözés.

LIPÓT KIRÁLY, ki mint gyönge, tapasztalatlan ifjú ült a magyar királyi székbe, az évek folyamán megemberesedett, megizmosodott, férfi korába lépett.

Egy franczia megfigyelője ez időben (1673) a következő képet adja róla:[1] Termete középen alóli, tartása feszes, mintha sakkfigura lenne; nincs benne erő, különösen járása imbolygó. Haja gesztenyebarna, szeme szép, de tekintete révedező. Az orr jól formált, a száj rendkivül nagy s az alsó ajak annyira lecsüng, hogy az arcz fölöttébb kellemetlen benyomást kelt. Az arczszin üde és élénk, a modor barátságos, de fenség nélküli, s a császár komolysága inkább mesterkélt, mint fenséges. Szelleme nagyon hasonlít személyéhez, azaz gyönge; nem lát egyebet a jelentéktelen dolgoknál, kerüli a komoly ügyeket, fél a képes, szorgalmas emberektől s nem bizik bennük. Máskülönben kegyes, tisztességes életű, jó ember, de minden önbizalom nélkül. Életmódja nagyon egyszerű és pontosan szabályozott. Vadászat, zene és vallásos gyakorlatok veszik igénybe legtöbb idejét. Nagyszerű solymászata van, 250-nél több madárral. Igen jó s nagy a zenekara, s udvartartása összes

[1] A már id. franczia jelentés. Mittheilungen des Inst. für östr. Geschichtsf. XII.

tagjai közül legjobban bánik zenészeivel. A francziának feltünt, hogy a császár milyen keveset ad külsejére, ruházatára; spanyol divat szerinti öltönyben járt, veres harisnyával és czipővel, de minden ruhadarabja viseltes, kopott volt. Nem azért, mintha fukar vagy csak takarékos lett volna. Szerezhetett volna újat is, mert például 1671-ben személyes szükségleteire 64,180 forintot költött. Természete volt olyan, hogy külsőségekre nem sokat adott s udvarában — az akkori sajtóiroda egyik irója szerint — »minden rossz és ócska volt«. A császár nem tudott a pénzzel bánni s jelentéktelen dolgokra vesztegette. Kártyázni sem tudott, a mi nem lett volna baj, ha nem játszott volna. De szenvedélyesen játszott és mindig vesztett. Maga szokta napról napra veszteségét följegyezni, mely például 1671-ben 5457 forintra rúgott. Igy történt, hogy bármi kevéssé felelt meg a császári méltóságnak az udvartartás, tényleg aránytalanul sokba került, s többet elnyelt évi egy milliónál, noha az udvari kamara összes közjövedelmei 1670-ben két és fél milliót, sőt az adójövedelmek csak 1.800,000 forintot tettek. Minthogy a bevételek nagy részét az udvar vette igénybe, a végbeliek néha három évig sem kaptak zsoldot, háború idején meg nem volt orvos, gyógyszerész, gyógyszer, a mire évenként — mondja az udvari kamara — alig 1000 forint kellene, mig ama hiány pótlása, mely a hadseregben a roppant halálozás miatt támadt, tizannyiba is került.[1]

Lipót ez időben már nős ember volt. 1666-ban vette feleségül még nem tizenöt éves unokahugát, nővérének, Anna spanyol királynénak leányát, Margit Teréziát. Az ifjú császárné alacsony termetű, csenevész, gyönge teremtés volt, kit inkább apáczának neveltek. Férjét, ki nagyon szerette, csak bácsikájának szokta nevezni; imával, varrással, himzéssel töltötte napjait s igen visszavonultan élt. A gyönge asszony már 1673 márczius 12-ikén meghalt. Lipót megsiratta, meggyászolta ugyan, de még júniusban elhatározta, hogy újra nősül, s október 15-ikén csakugyan megesküdött rokonával, Claudia Felicitas tiroli főherczegnővel. Az új császárné szép és büszke, fényűző hölgy volt, ki a politikára is befolyást igyekezett szerezni. De csakhamar meghalt s Lipót harmadszor nősült. Harmadik hitvese Eleonora Magdolna, pfalz-neuburgi herczegnő volt, ki immár egész életén végigkisérte s két fiúval, József és Károly főherczeggel ajándékozta meg. Igen jó feleség, szerető anya és hitbuzgó lélek volt, ki idejét családi és egyházi kötelességei közt osztotta meg. E mellett még nagyszámú rokonságát, főleg testvéreit igyekezett kenyérbe, minél dúsabban jövedelmező állásba tenni. Eleonora császárné az egyedüli, ki Lipót három neje közül magyar királynévá koronáztatott. Sem fényűző, sem pazarló nem volt; ebben nem utánozta a másik Eleonora császárnét, III. Ferdinánd özvegyét, Lipót mostoha anyját. A büszke Gonzaga-leány mint özvegy

[1] Koch, Denkschriften der k. Akademie, Phil.-Hist. Classe, I. 152—59. és Wolf, Die Hofkammer unter Leopold I. Sitzungsber. Phil.-Hist. Classe, XI.

is nagy szerepet játszott és fényes udvart tartott Bécsben, mert Lipót végtelenül szerette mostoháját, ki abban az időben, mikor a kis főherczeg még nem volt trónörökös s a család többi tagjai alig törődtek vele,

1. Lipot és Eleonora Magdolna.
(Egykorú metszet után.)

anyai gondviselésébe fogadta. Mikor később Lipót trónra jutott s a császárválasztáshoz pénzre volt szüksége, a mostoha összerakta minden fillérét s Lipót rendelkezésére bocsátotta. Viszont Lipót a legmelegebb

szeretettel ragaszkodott egész életén át mostoha anyjához, kinek szavára sokat adott s kinek költséges mulatságaihoz a kellő pénzt mindig kiutalványozta.

A saját egyéniségére és életmódjára azonban sem mostohájának, sem feleségeinek különböző egyénisége nem gyakorolt befolyást. Folytatta addigi szórakozásait, élvezte a zenét, kártyázott, vadászott, sőt a maga módja szerint közügyekkel is foglalkozott. Sűrűn látogatta a miniszter-tanácsot, szivesen adott kihallgatást, az ügyiratokat átolvasta s gyakran megjegyzéseket irt rájuk. Sokat dolgozott, s például 1667-ben 10,490 ügydarabot irt alá s 684 kihallgatást adott. Csakhogy ezzel a külsőséggel, tisztán testi munkával, kimerítettnek tartotta az uralkodói tevékenységet. Ügybuzgalma pusztán arra terjedt ki, hogy aláirja az okiratokat. Mi van bennük, minő szellemű az elintézés, azzal nem törődött. »Nagy szerencse lenne az alattvalókra — irta a velenczei követ még 1665-ben — ha a császár maga vezetné magát; igy nem esnék kegyenczei pénzszomjának, szeszélyének és érdekeinek áldozatául.« De nem vágyott önállóságra; a saját esze után indulni egyáltalán nem akart, pedig néha-néha tisztábban látott miniszteréinél. De — mint egy másik velenczei követ irja (1670.) — a jezsuiták tanácsára csupán lelki üdvével törődött, az államügyeket pedig miniszteréinek engedte át, hogy a politikai baklövésekért ne ő legyen az Örökkévaló itélőszéke előtt felelős.

E felfogását később maga a pápa tévesnek, egyházellenesnek volt kénytelen nyilvánítani. Csakhogy a császár tisztelte ugyan a katholikus egyház fejét, de nem követte tanácsát. Általában nem az egyház legfőbb papjaira szokott hallgatni, hanem mindenféle szerzetest, egyszerű barátot gyóntatót tüntetett ki bizalmával; ők voltak legmeghittebb tanácsadói, s néha a miniszterek, sőt külföldi uralkodók is csak e szűkebb kör, e camarilla útján férhettek hozzá. E körben Kollonics Lipót püspök és Sinelli Imre vitte a főszerepet. Sinelli komáromi mészáros fia volt, ki 1674 után miniszter és bécsi püspök lett. Az uralkodó e szűkebb papi tanácsa folyton azt hangoztatta, hogy, ha lelki üdvösségét koczkáztatni nem akarja, ne a saját esze után induljon, hanem mindig miniszterei többségének tanácsát kövesse. Ezeket a miniszterekét, Lobkowitzot, Lamberget és a többieket még egy osztrák történész is higvelejűeknek, Hochert meg épen nyomorult embernek nevezi.[1]

Mindazáltal föltétlenül uralkodtak a császáron s elfojtották benne az önállóságot. »A császár — mondotta Lobkowitz Gremonville franczia követnek — nem olyan, mint az önök királya, ki mindent lát, mindent maga végez. A császár olyan, mint a szobor, melyet oda állítunk, a hova tetszik.« Ennek megfelelően egyszerű báb volt miniszterei kezében. Aláirta ugyan az ügyiratokat, élénk levelezést folytatott sokakkal, de köze-

[1] Koch, Denkschriften der k. Akademie. Phil.-Hist. I. 136.

lebbről semmi sem érdekelte. Jót és rosszat egyforma megadással, az Istenbe vetett bizalommal fogadott s közönyösen folytatta megszokott életmódját, szórakozásait, akármi történt alattvalóival és országaival. 1681 október 6-ikán a kül- és belföldről egész sereg Hiob-hir érkezett az udvarba. A francziák elfoglalták Strassburgot és Casalt, Thököly Kállót, a török Stiria határán rezgelődött, gróf Rosenberg miniszter meghalt. Egy napra ez elég sok rossz hir volt. Lipót kedélyének nyugalmát azonban egyik sem zavarta. Az napra vadászat lévén kitűzve, elment vadászni s nagyon örült, hogy a mulatság jó eredménynyel végződött.[1]

Mikor 1683-ban a török Bécset vivta s egész országokat pusztított el, Lipót nyugodtan folytatta a harcztértől távol rendes szórakozásait, élvezte a zenét s mulatott spanyol és olasz szinművek előadásán.[2]

Sajátos, különösen kiváló ellenszenvet Lipót király a magyarok iránt ez időben sem táplált. De közönyös természetére az ő szenvedéseik nem hatottak s magyar ügyekben teljesen a vérengző Hocherek és Kollonicsok vezették, kik épúgy gyűlölték a rendiséget és az eretnekséget, mint ő. Minthogy pedig a magyarok túlnyomó többsége ragaszkodott régi, rendi alkotmányához s protestáns volt, Lipót király ezzel a »hungarismus«-sal sehogy sem tudott megbarátkozni. »A győri püspök — irta egy izben — nálam járt; elég jól viselte ugyan magát, de a maga hungarismusát bele keverte beszédébe.« [3]

Az uralkodó egyéniségének s környezetének ismerete nélkül meg sem érthető az a politika, melyet az udvar 1670 után Magyarország iránt követett. Alig hogy 1670 nyarán a lázadás elfojtatott, a legmerészebb tervek merültek föl a magyar állam területi viszonyainak felforgatására s a magyarság elnyomására. Herbertstein károlyvárosi kapitány fölvetette az eszmét, szakitsák el Horvát-Tótországot és a Muraközt Magyarországtól, s kebelezzék a szomszéd örökös tartományokba. Az eszme kivitelét nyomban elő kezdte készíteni, de csakhamar oda módositotta, hogy csupán a drávántúli részeket tegyék osztrák tartománnyá s ennek megfelelően alakítsák át kormányzatát. A terv Bécsben is tetszett[4] s nem az udvaron mult, hogy dugába dőlt. Kétségkivül felsőbb ösztönzésre a horvát-szlavon végek több kapitánya még áprilisban irásbeli nyilatkozatot küldött fel, melyben kijelentik, hogy Lipótot s fiöröködöit örökös királyuknak ismerik el. Gróf Volkra Ottó, az udvari kamara tanácsosa, Magyarország újjászervezése tárgyában készített javaslatot, s melegen ajánlotta a német gyarmatosítást, az idegenek tömeges betelepítését, hogy a magyar elemet megfékezzék.[5]

[1] Legrelle, Louis XIV. et Strasbourg.
[2] Gaedeke, Die Politik Oesterreichs in der span. Erbfolgefrage, II. 60.
[3] 1671 június 17-iki levele Dworaknál, id. h. 495.
[4] Pauler, id. m. II. 193.
[5] Id. m. II. 122.

Az udvar a győzelem után csakugyan elhatározta, hogy eltörli a rendi alkotmányt s Magyarországnak az örökös tartományokéhoz hasonló kormányzatot ad. Az önkényuralom, az »absoluti dominatus« megalkotását tette főfeladatává s hogy célját föltétlen biztossággal elérje, szabad folyamot engedett a vallásüldözésnek. Ezzel igyekezett a nemzet ellenálló erejét végképen megbénítani.

Az idegen uralom behozatalában a bécsi miniszterek, a vallásüldözésben a magyar főpapok és főurak vitték a vezérszerepet. A két tábor párhuzamosan működött s egészben közös egyetértéssel dolgozott. Időnként azonban ellentétek is támadtak közöttük. A miniszterek néha külpolitikai tekintetekből fékezni kívánták a vallásüldözést, egyes magyarok viszont az önkényuralmi törekvéseket gáncsolták, ha azok magánérdekeikbe vagy hiúságokba ütköztek. A két tábor közt Kollonics alkotta az összekötő kapcsot s nevével mindenütt találkozunk, a hol a magyarság testi-lelki érdekeire valami csapást lehetett mérni. Bármi nagy befolyást nyujtott egyházi hivatala és a bizalmas viszony, melyben Lipóttal állt, hatalomsóvár lelke nem volt megelégedve. Noha a magyar törvény határozottan tiltotta, hogy egyházi férfiú legyen kamaraelnök, Kollonics 1672 január 20-ikán a pozsonyi magyar kamara elnökévé neveztette ki magát. A kinevezés a magyarok körében erős visszatetszést keltett s Szelepcsényi primás meg sem jelent a beigtatás ünnepélyén, noha meghivták s királyi helytartói állásánál fogva is jelen kellett volna lennie. Kollonics azzal kezdte működését, hogy a kamarát németekkel árasztotta el, kik — mint irta — »függetlenek a magyaroktól«. Idegen tisztikarára támaszkodva, sietett a lefoglalt javakat értékesíteni s a földet a régi birtokos-osztály kezéből kivenni. Mérhetetlen ingatlan vagyon, a földbirtok egy tetemes része került az elkobzások következtében a kincstár, illetve a kamara kezére. Óriási uradalmak, közép és kis jószágok, városi házak, készletek, gazdasági fölszerelések foglaltattak le a sok millióra menő ingó érték és kincs mellett, mely a Nádasdyak, Zrinyiek, Széchyek, Thökölyek, Petrőczyek, Balassák s a százakra menő kisebb családoktól elvétetett. Egyedül Thököly István lefoglalt kincseiből el lehetett volna egy álló esztendőn át a Magyarországba küldött német katonaságot tartani. De a roppant ingó vagyon nagyrészt elkallódott a hűtlen sáfárok kezén, vagy az udvari kamara Danaida-hordajába veszett. A lelkiismeretlen kezelés daczára az elkobzott javak tiszta jövedelmét Kollonics 1672-ben 66,000 forintra becsülte. De e szép jövedelem mellett is túladni igyekezett a jószágokon. A pozsonyi kamara a Wesselényi, Nádasdy, Zrinyi, Frangepán és más javakra árverést hirdetett s felhivta mindazokat, kiknek vevő szándékuk van, hogy záros határidőben tegyék meg ajánlataikat.[1] Sőt a kormány az összes donatiók felülvizsgálatát rendelte el, hogy birtokosaik jogczíméről tájékozást nyerve, esetleg

[1] 1676 május 1-jén kelt ily hirdetménye: Tört. Tár, 1897. 277.

azokat is megfoszthassa jószágaiktól, kik a fölkelésben nem vettek részt.[1] A jószágelkobzások azon indokolással történtek, hogy azok fizessék meg a hadi költséget, kik a fölkelést előidézték. Mindazáltal az udvar az idegen hadak eltartását magára az országra hárította át. A császár egyszerűen kivetette az adót s már a lőcsei commissiónak az volt feladata, hogy a pörök letárgyalása mellett az urakkal és vármegyékkel a behajtás módozatai iránt megállapodjék. Rottal, a bizottság elnöke, Lőcsén nem boldogulván, működését Pozsonyba helyezte át, hol csupán az urakkal tárgyalt 1671 végén 5 gyalog- és 2 lovas-ezred állt a felvidéken, ezenkivül a bányavárosok védelmére még 2 gyalog- és 1 lovas-ezredet akartak beküldeni. Egy ezred zsoldszükséglete eleség, szállás s más egyéb nélkül 80,000 frtot tett. Ezenkivül néhány vár kijavitására s más célokra is kellett pénz, úgy hogy az udvar évi két milliót kivánt a kirabolt, a töröknek is adózó, terület, népesség tekintetében egyaránt végtelenül megfogyott országtól. Rottal 1671 január 21-ikére hivta össze az egyházi és világi urakat, hogy rá birja őket, vegyenek részt a köztehervíselésben. Harmincz-hárman voltak jelen, de mind a »nem adózunk« elvét hirdették. Erre Lobkowitz kijelentette a primásnak, hogy, ha az urak önként nem fizetnek, majd intézkedik maga a király. Csakugyan megtette. Márczius 21-ikén rendelet jelent meg, mely kimondotta, hogy minden megye maga tartsa el a területén levő katonaságot, s a ki nem fizet, az tapasztalni fogja eljárása »rettentő következményeit«. A királyi rendelet »rátok, gyakran visszaeső bűnösökre«, — a mint a magyarokat általában nevezi — egész féktelenül szórta fenyegetéseinek villámait. A hű urak, kik az összes többi törvények eltapodását, száz meg száz ember elfogatását, ezerek futását nyugodtan nézték, most hogy a király tőlük áldozatot kivánt, mégis csak szót mertek az udvar tervei ellen emelni. Széchenyi György, kalocsai érsek, az erdélyi fejedelemhez fordult, járjon közben Bécsben. De Apafy azt felelte, hogy elég csúfot vallott eddigi közbenjárásaival. Erre az érsek egyenesen Lipóthoz fordult s tőle kérte az adórendelet felfüggesztését. »Elakad nyelvem, irta, midőn beszélni akarok, reszket kezem, elborit a köny, midőn ezeket irom, mert előre látom a bajok egész Iliását, mely ez adóból keletkezik.«[2] A németektől különben is kifosztott köznép csakugyan nem birt fizetni s a katonai végrehajtás elől tömegesen menekült török területre. A hódolt megyékben az önkényesen kivetett adót, a repartitiót épen nem lehetett behajtani, mert a török egyszerűen megtiltotta. Végre Bécsben is belátták, hogy a szertelen terhet enyhíteni kell; július 20-ikán felényire mérsékelték a márcziusi adót s felét a nemességre, másik felét a jobbágyságra vetették ki. Igy is elviselhetetlen maradt az, s például Sárosban 25 frt, 8 köböl zab s 4 köböl gabona esett egy-egy portára. Természe-

[1] Gróf Draskovich Miklós 1671 április 3-iki levele Rottalhoz. Tört. Tár, 1897. 257.
[2] 1671 ápril 12-iki levele. Miller, Epistolae Com. Széchenyi, I. 22—24.

tesen ismét csak egy kis része folyt be s a bécsi financzpolitikusok új adók behozatalán törték fejüket. Fogyasztási és szükségleti adókat terveztek s hogy mennyire ismerték az ország viszonyait, milyen jól értették dolgukat, azt jelzik ama számítások, melyeket ez alkalomból tettek. Azt vették alapúl, hogy a királyi területen 210,000 ház van átlag 4 lakossal, a mi körülbelül megfelelt a valóságnak. De a mi ezután következett, az már merő képzelődés. Fejenkint s hetenkint 4 fontra tették a husfogyasztást s két fontra 1 dénárt akartak róni; ezenkivül a borra 30, a sörre 15 dénárt akónkint, a pálinkára meg 1 dénárt itczénkint. Meg akarták adóztatni a csizmadia munkákat s a karmazsin papucs, a szattyán csizma és dupla talpú német csizma párjára 12 garas adót terveztek. Csupán a csizmaadóból 182,000 frtot vártak évenkint. Mindazáltal ez utóbbi eszmét elejtették s megelégedtek a hus-, bor-, sör- és pálinka-fogyasztási adóval. Hogy a tervet kipróbálják, egyelőre Pozsony, Moson és Komárom vármegyékben s a sz. kir. városokban hozták be, de már 1672 végén az egész országra kiterjesztették. A hatóságok utasíttattak, hajtsák be a pénzt, mert a katonatartás terhét nem lehet az örökös tartományokra hárítani. Hasztalan kérték a városok, hogy vigyék el nyakukról a katonaságot. Lobkowitz szóba sem állt követeikkel, az öreg Forgách Ádám meg őszintén megmondta nekik, hogy hiába könyörögnek. »Elveszett az ország, oda vannak a törvények; ha isten nem könyörül rajtunk s az udvar szivét meg nem lágyítja, végünk van«.

Az új adórendszernek már erkölcsi szempontból is kártékony hatásai voltak, mert a pálinkaivásnak első hivatalos terjesztője, az alkoholizmus úttörője lett hazánkban. Főztek pálinkát nálunk már azelőtt, csakhogy inkább orvosság számba ment s a megyék a főzést szigoruan tiltották, sőt elkobozták az üstöket. De mihelyt az accisa behozatott, ily tilalomra nem gondolhattak többé, mert a kincstárt károsította volna. Hevesmegye 1679-ben vissza is adta az üstöket s csak azt tiltotta meg, hogy a pálinkát buzából és rozsból égessék,[1] melynek termelése annyira csökkent, hogy a lakosság s a katonaság élelmezésére sem volt többé elég.

De nem ezzel sújtotta az uj adórendszer a legérzékenyebben a tömegeket. Olyan országokban, hol a gazdasági szervezet kezdetleges, fejletlen, hol a nép a nélkül is szegény, a fogyasztási adó mindig romboló hatású, mert a legszegényebb osztályokat sújtja. Ez történt nálunk is és valósággal betetőzte a túlterhelt, állami, egyházi, földesuri adókkal, robotokkal megrakott jobbágyság romlását. Ez időben a köznépnek már majdnem lehetetlenné tették a viszonyok a termelő munkát általában. A földmüvelés oly szűk térre szorult, hogy egyes vármegyékben a helyi szükségletet sem fedezte. A kereskedés és forgalom szintén meg volt nehezítve, mert a vidékről a vásárokra járó népet a német katonák kifosztották s még szekerüket is elvették, úgy hogy az emberek vásárra menni nem mertek

[1] Szederkényi, id. m. III. 362.

NOS LEOPOLDUS,

Divinâ favente Clementiâ Electus Romanorum Imperator, ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ, &c. Rex. Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirttembergæ, Superioris & Inferioris Sileſiæ; Marchio Moraviæ, Superioris & Inferioris Luſatiæ; Comes Habſpurgi, Tyrolis & Goritiæ, &c

Notum facimus Vniverſis & Singulis, ad quos ſpectat, &c.

POſtquam varia gravamina & querelæ, ratione repartitionis militaris in Regno Noſtro Hungariæ anno elapſo publicatæ, hactenùs ad Nos pervenerint, & unicè Nobis curæ ſit, ut omnes quos Clementiæ Noſtræ regit Imperium, ſub protectione æquitatis vivant, neque contra juſtitiam vel impoſſibilitatem aggraventur, cujus benigno intuitu & conſideratione permoti, vigore edicti Noſtri Cæſarei & Regij ſextâ Junij anno præterito emanati, demandaveramus, ut Domini terreſtres aut Nobiles pro ſubſidio ſubditorum comportent, & ſic partito inter hos & illos onere, militi pro ſalute publicâ excubanti, præbere valeant faciliùs ſuſtentationem, mox etiam ſubſequentibus propoſitionibus variorum mediorum pro ſuperandâ ſive congerendâ faciliùs dictâ repartitione coram Nobis demiſsè relatis, clementer annuentes nullum tamen vel exiguum effectum, potiùs verò majora obſtacula & impedimenta experti, benignè reſolvimus, decrevimus, & mandamus, ut ejuſmodi confuſiones & inæqualitates, dictam repartitionem majoribus difficultatibus involventes juſtitiâ diſtributivâ mediante tolli, pauperes tenuiore ſorte viventes ab opulentioribus ſublevari, & omnia ſub æquitatis trutinâ in meliorem ordinem redigi debeant. Quapropter neceſſarium duximus, benignam mentem & voluntatem Noſtram hiſce patentibus Noſtris, prouti ſequitur, ſpecificè declarare.

Notum itaque ſit Primò; Etſi pro eâ, quâ erga ſubditos à Divinâ Omnipotentiâ Nobis concreditos, ferimur paternâ inclinatione & clementiâ, maluiſſemus quotæ repartitionis anno elapſo injunctæ, partem aliquam pro ſublevatione deſideratâ remittere, tamen cùm præſentis ſtatûs neceſſitas idipſum non permittat, hanc benignam intentionem Noſtram differre cogimur uſque ad tempora pacatiora, præſertim cùm antea medietas alimenti pro militiâ in Regno Hungariæ exiſtente, non ſine gravi onere, moleſtiâ & preſſurâ ſubditorum ex hiſce Regnis & Provincijs Noſtris comportetur, adeò ut memoratum repartitionis quantum pro tempore, quamdiu ſtatus publicus idipſum exiget, & uſque ad ulteriorem diſpoſitionem Noſtram neceſſariò durare & permanere debeat.

Secundò decrevimus, ut pro reſolutâ medietate ſuſtentationis militiæ in Regno excubantis, à qualibet Portâ per totum Regnum pendantur quadraginta floreni annui quorum ſemiſſem, id eſt, viginti florenos Dominus terreſtris, alterum ſemiſſem ſubditi ad ærarium Cameræ Noſtræ Hungaricæ, ſive Officialibus ab eâdem in eum finem deputatis, prouti eadem Camera diſponet, perſolvent, unde milites Noſtri poſtmodum erga recognitiones quod ipſis aſſignatum eſt, ſunt percepturi. Alij verò qui Portis carent, ſive ab ijſdem ſe eximere ſub quocunq; prætextu voluerint, cujus deniq; dignitatis, ſtatûs aut gradûs ijdem fuerint, nullâ prærogativâ attentâ vel ſuffragante (Regijs Civitatibus & Oppidis exceptis) cum Comitatibus in ſublevamen illorum quanti, juxta æquitatem & proportionem convenire & certâ ſummâ concurrere tenebuntur.

Conſiderantes etiam benignè, per hoc medium collectarum à Portis recipiendarum, repartitionis quantum non totaliter erogatum iri, idcircò clementer reſolvimus, in omnibus Civitatibus Regijs, Oppidis, alijsq; ejuſmodi locis, quæ ad Portas non ſpectant, & ſingularem taxam habent, ſolvi & comportari debere acciſas, modo præſcripto ſequenti: Nempe pro centenario cujuslibet carnis triginta cruciferos, ſive quinquaginta denarios. Pro urnâ vini educillati vel inducti, octodecim cruciferos, ſive triginta denarios. Pro urnâ vini aduſti, triginta cruciferos, ſive quinquaginta denarios. Pro urnâ cereviſiæ novem cruciferos, ſive quindecim denarios bonæ monetæ Hungaricæ. Et hi proventus ſimiliter Cameræ Noſtræ Hungaricæ, vel Officialibus in eum finem deputatis, aſſignabuntur, prouti eadem Camera diſpoſuerit & ulteriùs intimaverit; nullatenùs dubitantes, omnes ſe huic benigno Noſtro mandato condecenter accommodaturos, neque anſam daturos, ut brachio & executione militari ad debitam præſtationem compelli debeant, prouti erga renitentes abſq; ullo reſpectu Perſonæ aut loci per militiam Noſtram procedetur.

Pro termino autem, à quo hæc nova repartitio per totum Regnum ſumet initium, primam menſis Junij proximè affuturi præfigimus.

E contra abuſus condeſcenſionum ſeu hoſpitationis gratuitæ denuò abrogamus & interdicimus, militibuſq; Noſtris ſerio demandamus, ut quivis in tranſitu ubicunq; apud regnicolas, colonos, aut quoſcunq; alios divertere voluerit, teneatur juſtam hoſpiti ſuo præſtare ſolutionem; Caupones verò legionum, ut vocant, Marquedantes, ſimiliter obligati erunt, à conſumptibilibus ſuprà ſpecificatis, ſolvere acciſas impoſitas, vel à venditione illorum omnimodè abſtinere.

Demùm ſi contingeret, ut ratione numeri Portarum, ſive comportationis ſemiſſis, ſive impoſſibilitatis, aliquis ſe aggravatum ſentiret, & ad Nos recurreret, haud ſumus intermiſſuri, prævia tamen per certos emiſſarios inquiſitione inſtituendâ, juxta compertam rei veritatem congruum remedium ſtatuere, vel ſi uni alterivé Comitatui occurreret modus facilior, quotam repartitionis ſuæ eruendi & colligendi, liberum erit eundem condecenter proponere, & reſolutionem Noſtram ſuperindè expectare, intereà tamen quotâ repartitionis integrâ, & modo præſcripto quoad Portas & acciſas, in firmo curſu ſuo permanente. Quâ de re Vos certiores reddere voluimus; ſecùs itaq; non facturi. Dabantur in Arce Noſtra Laxenburgenſi vigeſimâ quintâ menſis Maij, Anno Milleſimo, ſexcenteſimo, ſeptuageſimo ſecundo, Regnorum Noſtrorum Romani decimo quarto, Hungarici decimo ſeptimo, Bohemici verò decimo ſexto.

Leopoldus

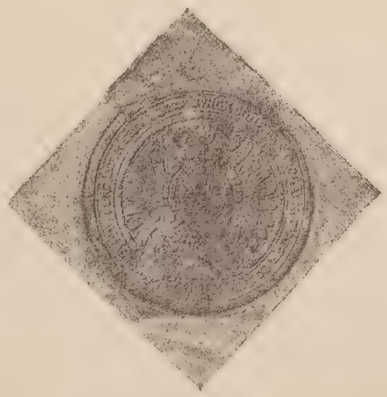

Ad Mandatum Sacræ Cæſareæ Regiæq; Majeſtatis proprium.

Christophorus Porzchamer

AZ 1672 MÁJUS 25-IKI ADÓPATENS.

(Eredetije az országos levéltárban.)

többé.[1] Ily állapotban találta a lakosságot az új adórendszer s mi sem jellemzi jobban az accisát, mint az a tény, hogy a mig fennált, a polgárháború nem szünt meg az országban. E »portiós idők«, — mint az egykorúak ez évtizedet nevezik, egyszersmind állandó forradalmi idők voltak.

De az új politikai rendszer nemcsak koldusbotra juttatta, hanem hitében, vallásos meggyőződésében is megtámadta a népet. Lipót király[2] még 1670-ben fogadalmat tett, hogy, ha Isten segítségével elnyomhatja a fölkelést, Magyarországot újra regnum Marianum-má, a Szűz-Mária országává teszi s kiüzi belőle az eretnekeket. A külpolitikai viszonyok kedveztek e törekvésnek. Európában hatalmas háború dúlt, melyben a császár nem vett ugyan részt, ellenben a legtöbb protestáns hatalom rá volt utalva jóakaratára. Nem kellett tehát attól tartania, hogy háborgatni fogják munkájában. A külföld csakugyan legfölebb szerény kérést koczkáztatott a magyar protestánsok érdekében. Hocher azonban kereken kimondotta, hogy a császár semmit sem ad e felszólalásokra, mert őt a protestáns államok a saját érdekükben támogatják s akárhogy bánik a maga prot. alattvalóival, a mig érdekük úgy kívánja, jövőre is támogatni fogják. Ez föltétlenül igaz volt s így a vallásüldözés addig hallatlan erővel indíttatott meg, miben már a császárnak magának is kiváló része volt. Mikor 1671-ben a svéd követ egyenesen hozzá fordult s arra kérte, hagyja abba az üldözést, különben a magyarokat a török karjaiba hajtja, azt felelte: jobb ha egyes területek elvesznek, semhogy ott a nem-katholikusokat megtürje s nem valami nagy szerencsétlenség, ha a török egy-egy darab földet zsebre vág.[3] Itthon a közvélemény nyomban a fölkelés leveretése után tudta, hogy immár a protestantismus elleni irtó háború következik. »Ne félj bátya, — mondta Barkóczy István vendégének, Kende Gábornak még 1670 tavaszán — mert bizony nem bántnak benneteket, de pápistává kell lennetek«.[4] Minden felsőbb parancs nélkül megindult ez irányban a hajsza, a mint a németek az országba érkeztek. »Éjjel-nappal fogdostatom — irja Majthényi János feleségének — generálissal a kálvinista és Luther áruló isteneket.[5] Maga Szelepcsényi primás eleinte várakozó állásban maradt, sőt azzal vádolták, hogy a protestánsok pénzzel megpuhították, hogy a fogoly Hidvéghyt 1000 aranyért ki akarja szabadítani, hogy a gonosz eretnek és rebellis Baloghyt pártolja, hogy a rozsnyóiaktól justo titulo et vi elvehette volna a templomot, de inkább »aranyos pohárt teli pénzzel« fogadott el tőlük s hogy Morvaországon egyedül az ő birtokain vannak eretnekek.[6]

[1] Károlyi László egy fölterjesztéséből. Gróf Károlyi cs. oklevéltára, IV. 483.
[2] Pufendorf, a rendszerint igen jól értesült svéd követ jelentése, id. h. 51.
[3] Pufendorf, id. h. 53.
[4] Kende levele. Hadtört. Közl. 1896. 240.
[5] Szerémi, Majthényi-levéltár Tört. Tár, 1897. 249.
[6] Századok, 1869. 638.

Teljes erővel, egész rendszeresen valóban csak 1671-ben indult meg az üldözés, még pedig nemcsak Magyarországon, hanem az örökös tartományokban is, ámbár ez utóbbiakban már alig volt üldözni való. Az összes osztrák és cseh országokban sehol sem élt többé állandó lakosúl protestáns, mert nem engedték letelepedni. Kivételt Szilézián kivül csupán Alsó-Ausztria tett, hol még akadt néhány prot. nemesi család, Bécsben pedig a külföldi, svájczi, nürnbergi, augsburgi, ulmi s más kereskedők vallhatták a prot. hitet. De nekik sem volt templomuk, hanem a közeli magyar községekbe jártak istentiszteletre. Ők is, a nemesek is Pozsonyban, Sopronban, Eperjesen, Lőcsén s más magyar városokban szokták gyermekeiket iskoláztatni,[1] sőt egy pár osztrák nemesi család a határszéli magyar városokba költözött át. Őket is közelről érintette tehát a magyar protestánsok elleni üldözés, mely ezuttal a végletekig ment s irtó háborúvá fajult. Az egyházközségeket, az egyes protestáns papokat, tanitókat és világiakat egyaránt meg akarták semmisíteni. Az ürügyet megadta a legutóbbi fölkelés s a kit a lázadásban való részvétellel sem lehetett gyanusítani, arra koholtak valami bűntényt.[2] A túlizgatott, szenvedélyeiben a végletekig fokozott időszakban akadt jó vagy rossz hiszemű tanú mindenre s így az üldözés törvényes látszatot nyert. A főpapság szerette volna elhitetni, hogy nem vallásuk, hanem felségárulás vagy más közönséges bűntény miatt üldözi a protestánsokat. Ezt nem azért tette, mintha restelte volna a vallásüldözést. Épen nem restellette, sőt nyiltan hirdette a vallásháborút. 1671-ben Bársony György püspök könyvet[3] adott ki, melyben kereken kijelenté, hogy a király nem köteles ama törvényeket megtartani, melyek a protestánsoknak a vallásszabadságot biztosítják. A bécsi és linzi békekötések s a reájuk vonatkozó törvényczikkek megszüntek s újra érvényben vannak azon 1523—26-iki törvények, melyek a lutheránusok elégetését rendelik el. Bársony könyvében nincs ugyan semmi új s összes tanaival már az 1662-ki országgyűlésen találkoztunk, csakhogy akkor e tanok inkább elméleti jelentőségűek voltak, mert Felső-Magyarország gátat vetett megvalósításuknak. Most azonban az is lánczra volt verve, a 13 vármegye immár elnémult s e tanokat mindenütt kiméletlenül hajtották végre.

Ezzel az üldözés sajátos jelleget nyert s lényegileg olyanná lett, mint a keresztények üldözése a római császárok korában. A római állam, mely minden embernek szabadságot engedett, nem vallásos, hanem politikai okokkal igazolta a kereszténység két első századában az üldözést. Nero azt hirdette, hogy nem vallásuk miatt, hanem azért irtja a kereszténeket, mert felgyujtották Rómát. A római hatóságok félremagyarázták, félreértették

[1] Helbig, Pufendorfs Berichte, 41—43.

[2] Neumann András, Brandenburg bécsi követe jelentései. Idézi Krauske: Historische Zeitschrift LVIII.

[3] E munkáról (Veritas toti mundo declarata) s a hozzá füződő heves polemiákról Krones: Archiv für öst. Geschichte, XC.

hitelveiket és szertartásaikat, melyekre rá fogták, hogy közönséges bűntények leplezésére szolgálnak. Erről a biró úgy meg volt győződve, hogy a vádlottat, mihelyt csak azt a vallomást tette, hogy keresztény, közönséges bűnténybeu marasztalta el. E pogány nézeteket elevenítették fel a XVII. század vallásüldözői. Ők is mindenféle rémmesékkel bujtogatták a protestánsok ellen a csőcseléket; ők is azt állitották, hogy a protestánsokat nem vallásuk, hanem közönséges bűntény miatt itélik el s ők is vétkesnek nyilvánitottak ily bűnténybeu minden vádlottat, ha csak prot. vallását meg nem tagadta. Egyháziak és világiak vezették az üldözést s az udvar szabad kezet engedett nekik, hisz tudta, hogy ezzel ássák meg Magyarország önálló államiságának sirját. A világiak közt ismét Báthory Zsófia járt legelől. Még 1671 őszén előzte minden jószágáról, pedig azok száz mértföldnél jóval többre terjedtek, a prot. papokat, tanitókat, kántorokat és diákokat s jobbágyait súlyos birság alatt tiltá el, hogy lelkiekben máshoz, mint kath. plébánoshoz forduljanak. A hires pataki iskolát német katonákkal vétette el s elkergette tanárait, kik előbb Debreczenben, azután Erdélyben kerestek menedéket. Ugyanakkor Spankau katonái elfoglalták a felvidék egy másik jeles iskoláját, az 1666-ban alapitott eperjesi collegiumot. Ez az iskola a magyar ág. evangelikusok fővára volt, hová az urak és polgárok, sőt bécsiek is tömegesen küldték gyermekeiket. Csupán azok közt, kik 1669-ben egy iskolai szinmű előadásában résztvettek, 58 polgári és nemesi család 82 ifjú sarját emlitik.[1] A Dunántúl gróf Kéry Ferencz s a Batthyányiak űzték el a prot. papokat, sőt többeket fogságra vetettek. A példát követték a főpapok. Kaptak ugyan katonai segélyt az udvartól, de némelyik valóságos kis hadsereget tartott. Szegedy Ferencz egri püspöknek vagy 1000 főnyi népe volt, mely nem valóságos katonából, hanem a jezsuita intézetek növendékeiből, katona ruhába bujtatott jezsuitákból s más fanatikusokból állt. E sereg élén járta be a püspök a felvidéket s szedte el a templomokat. Kassán, hol a reformatusok csak nem rég épittettek saját pénzükön templomot, azt is elvette tőlük (1672 január), de mivel a katholikusoknak volt elég templomuk, a ref. templomból katonai eleségraktár lett.[2] Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök katonai karhatalommal 1672-ben valami 80 prot. papot űzött el s vette birtokba a templomokat. 1673-ban a hadi tanács egy egész ezred katonát (Wopping ezred) bocsátott rendelkezésére, melylyel előbb Sopron vidékéről űzte el a prot. papokat, deczember 28-ikán pedig benyomult a városba. A lakosok fegyvert fogtak templomaik védelmére s noha összeütközésre nem került a dolog, Kollonics hűtlenségi pört akart az egész polgárság ellen indítani. Ez azonban átadta összes templomait, kápolnáit, iskoláit, az egyházi vagyont s a papoknak, káplánoknak, tanitóknak s minden egyházi sze-

[1] Thaly Kálmán, Thököly Imre és iskolatársai. Századok, 1880. 411—17.
[2] Révész Kálmán: Prot. Szemle, 1897. 493.

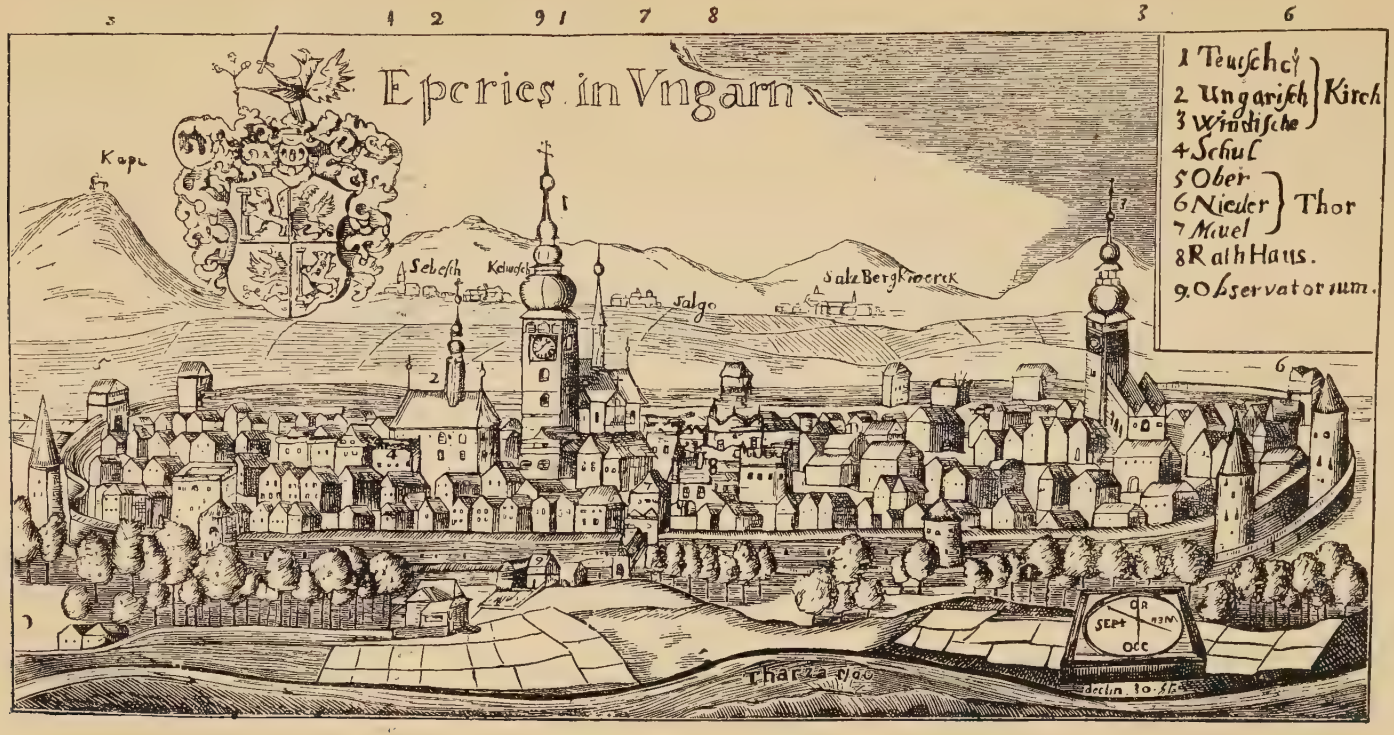

Eperjes a XVII. század derekán.
(Egykorú metszet után.)

mélynek távozni kellett.[1] Csak a városban megtelepedett Eggenberg herczegnénak engedték meg, hogy magának papot s házában istentiszteletet tartson, melyre a polgárok is eljárhattak.

A Dunán innen Bársony György püspök folytatta az üldözést. Felhatalmazást szerzett a királytól, hogy az esztergomi érsek és a nyitrai püspök egyházmegyéjében, Turóczban, Árvában, Liptóban, továbbá Szepesben, Lőcsén és Késmárkon az összes, tehát a nem kath. egyházi községeket is megvizitálhassa.[2] E felhatalmazás alapján felhivta az érdekelt lakosságot, hogy ne zavarják, hanem támogassák s egyházi javaikat és kincseiket megmutassák, az egyházi jövedelmekről tájékozást adjanak. Kellő katonai fedezettel indult útjára. Mikor Turoloka nyitramegyei községben a templomot el akarta foglalni, az elkeseredett tömeg reá támadt, testvérét Jánost, a kir. itélőmestert megölte s vele is azt tette volna, ha az ev. pap meg nem menti. Más helyeken is ellenállt a templomfoglalásnak a nép, miért azután kegyetlenül lakoltatták. Igy az állam maga hajtotta bele a tömeget a zendülésbe. Az üldözés fővezére Kollonics volt. Saját rokona, gróf Kollonics Kristóf, oltalmazott ellenében lévárti jószágán többeket, mire a püspök orgyilkosokat fogadott, hogy egyiket-másikat a nagybátyjánál levő protestánsok közül eltegyen láb alól.[3] Másrészt a császár elrendelte, hogy a Muraközből s Légrád várából verjék ki a prot. papokat s a lakosság a kath. vallás felvételére kényszertitessék. Ez ellen azonban a kanizsai török felszólalt; a pasa 100 lovassal megjelent Csáktornya alatt s az üldözés abbanhagyását követelte. Szelepcsényi a maga körében szintén az erőszak minden eszközével dolgozott az eretnekség kigyomlálásán. Ez a szabad kir. városokban, Lőcsén, Eperjesen, Pozsonyban, Sopronban, Selmeczen, Bártfán, Szebenben, Kőszegen egyformán ment végbe. Minthogy az állami és megyei közhivatalok már mind katholikusok kezében voltak, a templomok elvételével egy időben a kir. városok tiszti karát is katholizálták. Törvény és királyi kiváltság ősrégi időktől fogva biztosította a városi polgárságnak ama jogot, hogy tisztviselőit, külső és belső tanácsát maga válaszsza. Most azonban törvény és kiváltság nem számított többé semmit. A király küldöttei elvették a templomot, paplakot, iskolát s katholikus papot ültettek bele, azután meg a városi előljáróságot és tanácsot katholizálták. Néhol egyáltalában nem volt katholikus polgár s vidéki nemes emberekkel kellett a tisztségeket betölteni. Másutt a legszegényebb rétegekből kerültek ki a városi tisztviselők. Reformálták a czéheket is, s kiszorították belőlük a protestánsokat. Ezzel kenyerüktől fosztották meg őket s igen sok derék iparos idegenbe kényszerült vándorolni, mint Eperjesen történt. Ily körülmények közt még egyes miniszterek is mérsékletet ajánlottak. De Kollonics és Hocher szívébe nem hatolt be az irgalom egy halavány sugara.

[1] Krones: Archiv für öst. Gecshichte, LXXX. 398—401.

[2] Timon, id. h. VI. sz. okirat.

[3] Strompf László: Prot. Szemle, 1894. 703.

Magyar részről még 1672 február 9-ikén Brandenburg bécsi követéhez fordultak s kérték, szólaljon fel a végveszedelemben forgó protestánsok érdekében. A követ jelentést tett fejedelmének, ki, mint a császár szövetségese, épen a császár érdekében ajánlotta a mérsékletet, különben — mondotta — az üldözöttek a törökhöz csatlakoznak, miből nagy kár származhat az egész kereszténységre. Nyomban felszólította a szász választót, hogy közösen kérjék fel a császárt az üldözés abban hagyására. De a szász udvar vonakodott, mert egy előbbi hasonló felszólalását a császár válaszra sem méltatta. Más német fejedelmek azt ajánlották, hogy az összes német prot. rendek járjanak az udvarnál közbe, mibe Brandenburg beleegyezett. Csakhogy a rendek tanácskozásai nagyon sokáig elhuzódtak, itthon pedig egyre rettenetesebb lett az üldözés. Minthogy ugyanekkor felmerült a császár és Brandenburg szövetkezésének eszméje, a választó 1672 május 24-ikén Lipótot levélben kérte az üldözés enyhítésére. »Magyarország további pusztulásával rést ütnek — irja — a kereszténység előretolt védfalán s a török szabad útat nyer Németországba«.[1] Június 7-ikén a német ev. rendek is megszólaltak, de egyik felszólalásnak sem volt a legcsekélyebb sikere. A császár kitérően, ridegen felelt. Kollonics és követői szabadon garázdálkodhattak s pár hónap alatt 300-nál több prot. templomot foglaltak el.

II. FEJEZET.

A bujdosók. Az 1672-iki támadás. A gubernium.

A mint 1670 derekán az első német hadak a felvidékhez közeledtek, az interessatusok nagy része menekülni kezdett, mert előre látta, hogy az udvar csak addig igéri a kegyelmet, mig a főbb erősségeket meg nem szállta. Még a németek megjötte előtt megindult tehát a futás erdélyi vagy török földre, s Huszt, illetve egész Máramaros, Kővár, Debreczen, de egyes bihari községek is megteltek menekültekkel, bujdosókkal. 1671-ben a pozsonyi vérbiróság 91 vádlottat itélt el[2] makacsság czimén. Voltak köztük főurak, gróf Balassa Imre, báró Petrőczy István, Bocskay István, voltak főrangú özvegyek Kemény Jánosné, leginkább azonban közép és kisbirtokos nemesek, kik odahagyva mindenüket futottak be Erdélybe. Az adóprés lelketlen működése, a vallásüldözés kegyetlenségei viszont a legalsóbb rétegeket, a szegény nemességet s a jobbágyok tömegeit hozták mozgásba. Az ő helyzetük szintén türhetetlenné vált s körükből valóságos kis népvándorlás

[1] Krauske, id. h. 485.
[2] Pauler: Századok, 1869.

indult meg, úgy hogy különböző helyeken szétszórva 1672 elején már sok ezerre ment a bujdosók száma. Társadalmi állásuk szerint csoportosultak a számüzetésben is. Az urak és nemesek közül sokaknak Erdélyben rokonságuk, másoknak meg jószágaik voltak, minek következtében kevésbbé érezték a hontalanság kenyerének keseűrségét. Töméntelen volt az elűzött pap és tanitó, kik főleg Debreczenben huzták meg magukat. Ők már inségbe jutottak, mert a város nem birta mindnyájukat kellően eltartani. Apafyhoz fordultak tehát támogatásért s a fejedelem megtett, a mit tehetett. Menedéket és szállást adott mindenkinek, de a másnemű segélyt kevésbbé s a bujdosók nagyobb részt szánalomra méltó helyzetben, sok nélkülözés közt tengették életüket. Mindazonáltal folyton új meg új rajokkal szaporította őket a császári rémuralom. A fejedelem már 1670 nyarán az udvarhoz fordult érdekükben s figyelmeztette, hogy az igazságszolgáltatás szigorát kegyelmességgel kellene mérsékelni. Montecuccoli azt felelte, hogy a császárnak [1] ugyanez a szándéka. E szándék azonban oly furcsa módon valósíttatott, hogy egyre többen menekültek a királyi területről. Minthogy a németek Erdélyt is folyton csipkedték s például Károlyból Somlyó őrségét támadták meg, Apafy a határszélen katonai intézkedéseket volt kénytelen tenni, melyek kincstárát még inkább kimerítették.

Mindazáltal Erdély volt a bujdosók támasza, csakhogy ezzel — mint mondották — »nádpálczához támaszkodtak«.[2] Minden attól függött, minő magatartást követ a porta a bujdosók irányában s megengedi-e Erdélynek, hogy esetleg fegyverrel segítse őket? A magyarországi eseményeket a török sem nézhette közömbösen. Mikor 1670 nyarán a németek a felvidéki várakat megszállták, a porta nyomban kérdést intézett Apafyhoz, ki tulajdonképen ama várak, s a hozzá tartozó területek ura? Apafy válaszolt, mire a nagyvezér szigoruan meghagyta neki, hogy a magyar ügyekbe ne avatkozzék. Sőt eleinte azt sem akarta türni, hogy a bujdosók erdélyi területen maradjanak. A fejedelem Rhédey Ferenczet küldte a portára, ki ott ugy adta elő a dolgot, hogy a menekültek mind erdélyi birtokosok, kiket, még ha a német kivánná, sem lehetne kiadni.[3] Egyszersmind engedélyt kért nevükben, hogy külön követséget küldhessenek a szultánhoz. Ahmed pasa, a mindenható nagyvezér, a magyarok ellensége volt s a portán ez időben a császári befolyás uralkodott. Egykorúak [4] állítása szerint a nagyvezér 60,000 aranyat kapott a bécsi udvartól évenkint, mig a békét fentartja. Legbensőbb bizalmasa Panajotti csakugyan az udvar fizetett szolgája, ügynöke, kémje volt. Sőt az volt az erdélyi követség egyik tagja, Brankovics György is, ki 1663 óta összeköttetésben állt a császári követséggel s Erdély minden titkát elárulta. Másrészt a bécsi udvar gondját viselte, hogy Magyarországban okot ne adjon a

[1] 1670 július 17-iki levele. Árpádia, I. 284.
[2] Tofeus Mihály 1672 november 28-ikán. Koncz József műve Tofeusról.
[3] Török-Magyar Tört. Eml. VI. 900—501.
[4] Pufendorf svéd követ, id. h.

töröknek a panaszra. Egyre-másra mentek a végbeli német és magyar kapitányokhoz a legszigorúbb rendeletek, hogy a törököt ne ingereljék. A bécsi miniszterek azt tartották a fődolognak, hogy »a magyarok még keményebben megfenyítessenek, ellenben nem nagy szerencsétlenségnek, ha egypár véghely elesik.[1]« Minthogy ez a politika kiszolgáltatta a királyi területet a töröknek, Bécsben biztosra vették, hogy a nagyvezér nemcsak nem segíti a bujdosókat, hanem mindenképen megkönnyíti az udvarnak, hogy kipusztítsa őket. Már 1671 elején felkérte Casanova császári követ a nagyvezért, utasítsa Apafyt, a váradi és egri pasákat, hogy a területükre menekült magyarokat kiadják. Ismételt sürgetésre a nagyvezér azt felelte ugyan, hogy »kiüzeti török területről az átkozott fajt«, de ennyire még sem ment. Az, hogy a császár teljesen lesújtsa a magyarokat, annál kevésbbé állhatott a porta érdekében, mert azt is számba kellett vennie, hogy a császár, ha a magyarokkal végez, a lengyeleket fogja megsegíteni, kik ellen a török háborura készült, melyet 1673-ban meg is indított. Áprilban (1671) az udvar Beris hadügyi titkárt különkövetl küldte a portára, hogy a magyarokat befeketítse, s kiadatásukat sürgesse. A nagyvezér azonban megtagadta a kiadatást s csak annyit igért, hogy »e zsiványokat« nem tűri török területen. Ily értelemben irt Apafynak. E közben maguk a bujdosók Petrőczy Istvánt, Szepessy Pált és Radics Andrást küldték a nagyvezérhez, ki júniusban fogadta őket. Keservesen panaszolták el neki, hogy a magyar nemesség egy része börtönben sinylődik, a másikat a német katonák fegyvere némítja el, mig a meggyilkoltak sirjaikban hevernek. Élők és halottak — mondották — egyaránt rimánkodva kérik a portát, segítse meg a magyarokat. A követek 50,000 tallér évi adót s 18,000 fegyverest igértek, ha a szultán oltalmába veszi az országot. A nagyvezér biztatta s a tárgyalások folytatása iránt a budai pasához utasította őket. Reménnyel, bizalommal eltelve siettek haza. De Erdélyben tudták, hogy a szép szó semmit sem ér, mert a fejedelem akkor is szigoru parancsot vett, hogy veszteg maradjon. A nagyvezér igéretei csakugyan nem voltak komolyak. Panajotti nemcsak meghiusított mindent, hanem a tárgyalás összes részleteiről értesité Casanovát. Azt tanácsolta csalogassák kegyelmi igéretekkel a bujdosók vezéreit Bécsbe s ott tegyék el láb alól.

E közben a szomszéd német várkapitányok fegyveres támadással fenyegetődzve követelték Apafytól a bujdosók kiadatását. A szerencsétlenek ősszel újra a nagyvezérhez folyamodtak, ki nem fogadta többé követüket,[2] mert Casanova erélyes ellenactiót folytatott s ki tudta eszközölni, hogy a nagyvezér november 1-én hivatalos alakban azt a nyilatkozatott tette, hogy fenn akarja a békét a császárral tartani. Ellenben újra elutasította azt a

[1] Pufendorf, id. h. 96.

[2] Apáczai Tamás követ naplószerü jelentése: Tört. Tár, 1890. 38—40.

kívánságot, hogy kiadassa a bujdosókat, sőt elnézte, hogy egyes határszéli pasák engedelmével egy részük török területen huzta meg magát. Apafyt azonban megint szigorúan eltiltotta a beavatkozástól. A török politika fenn

Petrőczy István.
(Egykorú festmény báró Bánffy György birtokában.)

akarta ugyan a császárral való békét tartani, de még sem óhajtotta a bujdosók mozgalmának teljes kialvását. Némi elnézéssel volt tehát a menekültek iránt, csakhogy azt ismét nem akarta, hogy Erdély ragadja magához a

mozgalom vezetését. Igy a porta különválasztotta a bujdosók ügyét Erdélytől. De csakhamar a bujdosók is érezték, hogy az ő érdekeik nem azonosok Erdély érdekeivel, bármi fontos is reájuk ez ország támogatása. A bujdosók egész Magyarország behódolását felajánlották a nagyvezérnek s czéljaik elérésére minél nagyobb haderőt kértek tőle. Ellenben Apafy és tanácsura, Teleki Mihály a mozgalmat nem csupán vallásos és nemzeti rokonszenvekből támogatták, hanem még inkább azért, mert segélyével Felső-Magyarország egy részét remélték megszerezhetni. A porta viszont a bujdosókat kész volt legalább bizonyos eshetőségek beálltával támogatni, de Erdély beavatkozását egyáltalán nem türte, hogy a fejedelemség erőgyarapodást ne meríthessen a mozgalomból. Egymás után küldte Apafynak a parancsokat s figyelmeztette követeit, hogy semlegességéből ki ne merjen lépni. Erdélyben meg nem jó szemmel nézték, hogy a bujdosók nagyobb török hadat kérnek, mert attól tartottak, hogy a török sereg megjelenése magyar földön Erdélyre veszélyeket idézhet föl s esetleg újabb területi csonkításokkal fog járni. A portának, Erdélynek, a bujdosóknak más-más volt tehát az érdekük, a mi természetesen sokféle összeütközést okozott. A bujdosók egy része megneheztelt Apafyra, ki meg elfogatta Petrőczyt s csak sok rimánkodásra bocsátotta szabadon. Sőt az erdélyi tanácsurak némelyike egyenesen a németekkel tartott. Bánffy Dénes elárulta az udvarnak s a német tábornokoknak a bujdosók titkait s ellenük befolyásolta a fejedelmet.

E kedvezőtlen helyzetben is egyre szaporodtak a bujdosók s »istenünk dicsőségéért s hazánk testi-lelki szabadságáért fegyvert viselő grófi, uri, főnemesi, lovas és gyalog vitézlő rendből álló magyarságnak« nevezték magukat. A köznép bujdosó, kurucz vagy alsó párti névvel különböztette meg a labanczoktól vagy felső pártiaktól. Mindnyájan égtek a honvágytól, a harczkedvtől, a bosszútól. Kisebb-nagyobb csapatok halálra szántan, kétségbeesetten a »megzöldült erdőknek s völgyeknek alkalmatosságával«, vagyis mihelyt olvadt a hó és lombbal takarta be a tavasz az erdőt, betörtek a felvidékre, hol a közbiztonság teljesen megbomlott. Spankau kassai főkapitány (1672 május 12) drákói szigorral rendelte el mindazok üldözését és elfogatását,[1] kikről a hatóság akár csak fülhegygyel hall valami gyanúsat. Különösen a protestáns papokat, kiknek némelyike a török győzelméért imádkoztatja a községet, továbbá a szegény nemes embereket, de a parasztokat, főleg az oroszokat, kik sok rablást követtek el, akarta ártalmatlanná tenni. Mindez nem riasztotta vissza a bujdosókat, kik megunva a hosszas inséget és számüzetést, ez évben (1672) végre nagy, általános támadást terveztek. Már második éve éltek keserű számkivetésben s haza vágyakoztak, hogy fegyverrel szerezzék vissza azt, a mit a fegyver, az erőszak elvett tőlük. Mindinkább belátták, hogy tettleges segélyt nem várhatnak a töröktől s

[1] A rendeletet l. Századok, 1867. 283—5.

tisztán önerejükre utalvák. Ezt maguk sem tartották nagynak, de bizton számíthattak reá, hogy ha királyi területre törnek, az ottani lakosság mindenütt tömegesen csatlakozik hozzájuk. Hogy komolyabb vállalathoz foghassanak, első sorban vezérre volt szükségük, pedig közülük tehetség vagy tekintély dolgában senki sem emelkedett ki annyira, hogy mindnyájuknál engedelmességre számíthatott volna. A két legelőkelőbb, Balassa Imre és Bocskay István épen nem volt vezérnek való. Amaz szenvedélyes, megférhetetlen természet, kit azzal is gyanúsítottak, hogy titkos érintkezésben áll a némettel. Bocskay meg beteges s különben is gyámoltalan ember volt. Inkább számba jöhetett Petrőczy István báró, Thököly István sógora, kinek, mint Thökölynek, alig volt része az 1670-iki összesküvésben. Mégis futnia kellett s elvesztette mindenét. Lángolt a bosszúvágytól s leste a pillanatot, midőn fegyverrel térhet vissza hazájába.

Őt azonban Apafy nem akarta vezérnek. A bujdosók Teleki Mihályt igyekeztek tehát megnyerni, a ki hajlott hivásukra s noha a porta szigorúan tiltotta a beavatkozást, rá vette Apafyt, »hogy Istennek tetsző módon« megsegítse a bujdosókat. A fejedelem augusztus 31-ikén irásban — így kivánta az óvatos Teleki — engedte meg neki, hogy kimenjen a bujdosók közé. Csak hogy pár nap múlva meggondolta a dolgot s visszavonta az engedélyt. Teleki azonban vissza nem fordulhatott többé. Mikor a tanácsurak értesültek kimeneteléről, nagyon megrémültek s olyannak tüntették föl, mintha a tervezett támadás nem Erdély, hanem Teleki magánvállalata lenne. Ily értelemben küldtek követséget Bécsbe s a török táborba, mely Lengyelország ellen indúlt. E közben a bujdosók megtették a támadás előkészületeit. A váradi pasa jóakarattal volt irántuk, sőt egy bankárjuk is akadt Pap Dániel személyében, ki 20.000 tallért előlegezett, melyért a szatmári jószágokkal akarták kárpótolni. Közülük azok, kiknek volt valamijük, a gyermek Thököly Imre, özvegy Kemény Jánosné s fia Wesselényi Pál, egyes erdélyi urak, még Bánffy Dénes is, a ki minden titkukat bejelentette a kassai németeknek, pénzzel segítették őket. Augusztus 20-ikán a főbb emberek tanácskozásra gyűltek össze, hogy hadi tervüket végleg megállapítsák. A tárgyalások folyamán sok mindenféle eszme merült föl, még az is, hogy Lipóthoz két követet küldjenek, a ki biztosítsa, hogy nem felséges személye, hanem csak azok ellen fogtak fegyvert,[1] a kik félrevezetik. De a kedélyek végtelen elkeseredése mellett e gondolat nem keltett viszhangot. Szuhay Mátyás azt mondta, »Isten úgy segéljen, a királyi hitlevelet zászlómra tüzöm és ugy vezetem csapatomat a német ellen«.[2]

A mozgalom politikai végczéljául azt tűzték ki, hogy Felső-Magyarország török oltalom alatt önálló fejedelemség legyen, mert a bécsi udvarnak igéreteiben, akármily alakban adatnának is, senki sem bizott többé. A ter-

[1] Egykorú jelentés. Tört. Tár, 1890. 46—48.

[2] Angyal, Thököly Imre, I. 103.

vezett támadás ügyében a gyűlés elhatározta, hogy Wesselényi Pál, Forgách Miklós és Teleki, ha ugyan kijön, Szatmár várát támadják meg, a főssereg pedig Debreczenben gyülekezve a felvidékre törjön. A mi a bujdosó hadat illeti, az emberanyag maga katonailag kitünő volt. Küzdött soraiban mindenféle elem, főúr és paraszt, polgár, pap és diák, magyar, rácz és orosz rendek. A ki zászlói köré gyült, az önként jött, az kész volt hazájáért, hitéért, emberi jogaiért vérét ontani. A bujdosók tudták, hogy leginkább a szegénységre, a jobbágyság tömegeire számíthatnak s hogy megnyerjék őket, »örökös és fiúról fiúra szálló nemességet« igértek a hozzájuk csatlakozó jobbágyoknak. Annak jeléül, hogy az igéret komoly, örökre elátkozták saját maradékjukat, ha ez igéretet »isten boldogitván a haza dolgait« meg nem tartják. Ez a biztatás tényleg megszaporította táborukat s igazi hősöket, halálra szánt vitézeket nevelt soraikban.

De bármi nagy, bármi értékes katonai anyag gyült a zászlók alá, a had nem volt sereg, hanem egyszerű tömeg maradt, kellő szervezet és felszerelés nélkül. Begyakorolva, fegyelmezve, tüzérséggel vagy akár csak tiszti karral ellátva a bujdosó tábor nem volt. A labanczok »pórhad«-nak nevezték[1] s nem is volt egyéb. Ehhez járult a fogyatékos vezetés. Egységes fővezetésről általában nem lehetett szó. A főbbek közt voltak igen vitéz, elszánt férfiak, de csak egyetlen egy vezetett már azelőtt is nagyobb hadat. Ez Szuhay Mátyás, egykor II. Rákóczy György jeles kapitánya, később a protestáns ellenzék országgyűlési vezére. »Expertus és bátor ember, azt nolle-velle meg kell vallani, hadviselő, rendelő magyar hasonló nincsen hozzája«, irja róla az egykorú.[2] Mellette még sokan jeleskedtek. Igy a nagy műveltségű Szepessy Pál, a vitéz katona és buzgó diplomata, ki főleg követségekben tüntette ki magát, melyekbe annyi csalódás után nem fáradt bele soha. A nagy pipáju, kevés dohányú (ezt róla mondták először) magyarság egyik tiszta, nemes megtestesülése.

De bármi sok nehézség állta útját a tervezett vállalatnak, végre hozzá kellett fogni. A tömeget erős harczvágy hatotta át, s lelkes asszonyok, Kemény Jánosné, Bocskay Istvánné folyton tettre tüzelték a vezetőket. Augusztus második felében Ibrányi Ádám egy csapat bujdosóval Máramarosból csakugyan Ugocsába tört, Nagy-Szőllőst, a katholikusok egyik központját megvette, a minorita kolostort s némely katholikusok házait kifosztotta s győzelmi jelül két barátot megcsonkítva beküldött Erdélybe.

Mint ez első, katonailag egészen jelentéktelen siker jelzi, a bujdosókat határtalan düh és elkeseredés vezette. A »profugus urak« szivéből ez az érzés nem veszett ki soha; lihegtek a bosszútól s a hol tehették, szabad folyást engedtek bősz indulataiknak. Úgy bántak az ellenséggel, mint az bánt velük, mikor erősebb volt. Hasztalan tiltották a józanabb elemek a kegyetlenséget,

[1] Századok, 1869. 639.

[2] 1674 augusztus 22-iki levél. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XV. 412.

a dúlást-fosztást. Intésük, parancsuk, tilalmuk kárba veszett s azok, kik egykor felidézték ez állati indulatokat, most megérezték eljárásuk természetes következményeit, a hol kisebbségben voltak. A kuruczok kamatostól adták vissza a kölcsönt akkor is, később is. Első sorban a katholikusokat, de általában a király hiveit üldözték s fosztogatták. Elvittek mindent s a mit el nem vihettek, azt összetörték, ajtót, kemenczét, akármit s például Károlyi László apátii szép udvarházában és gazdaságában egy darab vasat meg nem hagytak.[1]

Spankau tábornok, felső-magyarországi főkapitány, idejében tájékozva volt — főleg Bánffy Dénes útján — a bujdosók szándékairól. Eleinte a vármegyéket akarta fölfegyverezni, de nem bizva a magyarokban, utóbb

Az árvavárallyai kivégzések.
(Egykorú rézmetszet után.)

megtiltotta nekik a hadfogadást. A maga német seregével, noha nem nagy volt, igyekezett a mozgalmat elfojtani. Mikor Ibrányi támadásának hirét vette, vagy 1100 emberrel Debreczen felé sietett, hol a bujdosók főserege állt, melyhez Váradról Husszejn aga 100 törökkel csatlakozott. A hajdúk szintén fegyvert fogtak, mire a főserég Szuhay, Szepessy és Kende Gábor alatt Kálló vára ellen indult. De csak a várost s nem a várat vette meg. Kálló alól Husszejn haza tért ugyan, de Spankau, attól félve, hogy Szuhay és társai elállják a Kassára vezető útat, Debreczenből visszaindult. Csak hogy hátában a köznép már fegyvert fogott s rá támadt. Abaúj és Zemplén szintén a bujdosókhoz csatlakozott, ámbár máskülönben a nemes-

[1] Gr. Károlyi cs. Okltára, IV. 489.

ség kevéssé támogatta őket. Szerencsről szeptember 12-ikén Fülek őrségét s a közeli megyékből tömegesen oda menekült nemeseket szólították fel a csatlakozásra. Noha többször ismételték a hivást, még választ sem kaptak, mert a kapitány, Koháry István a király rendületlen hive volt. Heves vármegye sem csatlakozott hozzájuk, ellenben a táborban levő protestáns papok, visszatérve községeikbe, hiveiket sikerrel buzdították a fegyverfogásra. Igy a kurucz had száma folyton szaporodott s valami 15,000 emberre nőtt. Noha katholikusok is csatlakoztak a zászlókhoz, melyek »Istenért és a szabadságért« latin felirást viseltek, a sokáig elfojtott düh és a bosszúérzés ekkor is véres kihágásokban nyilvánult. Hasztalan igyekeztek a vezérek rendet tartani. A kuruczok útját kegyetlen kihágások jelezték. Néhány katholikus papot megöltek, számos katholikus embert kiraboltak, s templomaikat elpusztították.

A nagy kurucz tábor Kálló alól két hadtestben folytatta az előnyomulást. Kende és Petrőczy, — ki időközben megjött Erdélyből, hol a támadás kezdetén betegen feküdt, — Regécznek indúltak, Szuhay és Szepessy Szerencset és Tokajt próbálták megvenni. De nem lévén ostromágyújok, abban hagyták a vivást s szeptember 13-ikán Szinánál a két hadtest újra egyesült. Másnap egy kis német csapatra bukkantak, melyet nyomban megtámadtak. E harczból véres ütközet fejlődött, melyben Spankau, ki Kassára igyekezett, hosszú tusában teljesen megveretett. Spankau Kassára menekült s oda szorult, a bujdosók pedig útat nyertek Abauj, Torna, Gömör és Sáros vármegyékbe.[1] Putnok várát báró Orlay Miklós nyitotta meg nekik s maga is soraikba állt.[2]

A Tiszánál kivivott sikerek végre Telekit is indulásra birták. Szeptember 16-ikán Wesselényi Pállal, Forgách Miklóssal s Gyulaffy Lászlóval 500 gyalogból és 700 lovasból álló seregét Kővár vidékéről Szatmár vármegyébe indította. 18-ikán lelkes felhivásban szólította fel a szomszéd vármegyék nemességét a csatlakozásra[3] s Szatmár és Ugocsa nemességéből csakugyan sokan álltak hozzá. Tábora azonban a másfél ezret sem érte el. Eleinte a fősereghez igyekezett, utóbb azonban megváltoztatta szándékát s Meggyesről Szatmár ellen nyomult. De Batiz-Vasváriban 20-ikán hajnalban a szatmári német megtámadta s olyan zavarba hozta, hogy a sereg nagy része úgy szólván harcz nélkül megfutott. Csupán a pár száz főnyi gyalogság állt vitézül ellent, de a többségben levő német levágta s Teleki maga »félsaruját a mocsárba hagyva« menekült. Vállalata dugába dőlt s a vert vezér Kővárba huzódott vissza, honnan ki sem jött többé.

Ellenben szétugrasztott hadai gyorsan ujra összeverődtek s folyton

[1] A bujdosók 1672-iki támadását hivatalos iratok alapján megirta Pauler Gyula: Századok, 1869.

[2] Thaly Kálmán: Századok, 1898. 213.

[3] Közli Koncz József: Hadt. Közl. 1893. 460—61.

Kővár.
(Keleti Gusztáv rajza után.)

szaporodva a köznép sorából, megvették Kis-Várdát, Kálló várát, s Beregbe nyomultak. Ungban is kitört a fölkelés, a katholikusok üldözésétől kisérve. Sáros vármegye, sőt Eperjes és Kis-Szeben is megnyitotta kapuit, ellenben Kassa és Lőcse német kézen maradt. A hol német katonaság nem volt, ott a lakosság mindenütt készségesen csatlakozott a bujdosókhoz, kiknek egy merész csapata Pika Gáspár vezetése alatt egész Árva vármegyébe elvergődött s Árva várát hatalmába kerítette (október 20.). Az üldözött protestáns köznép lelkesülten üdvözölte s tömegesen csatlakozott hozzá. Pika az útak védelmére rendelt csekély számú németet vagy leölte vagy elfogta, a lengyel származású katholikus lakosokat pedig kegyetlenül üldözte. De elvesztvén az összeköttetést a főssereggel, egymaga nem sokáig tarthatta magát. Ugyanazok a német katonák, kik Árva várát kezére játszották, őt is elárulták, midőn Spork tábornok a várat vivni kezdte. Pika foglyul esett s 31 társával kivégeztetett.[1]

A fölkelés általában minél nagyobb területre terjedt ki, annál inkább szétfolyt, szétbomlott s egységes vezetés hiányában mindinkább elgyöngült. Másrészt az udvar a legnagyobb erőlködéseket tette elfojtására. Cob Farkas tábornok alatt a felvidékre valami 10.000 főnyi segélyhadat inditott, melyhez Esterházy Pál, Balassa Bálint, Pálffy Károly grófok vezetése alatt nehány ezer magyar lovas is csatlakozott. Cob azzal kezdte működését, hogy Petrőczy, Kende, Szuhay és Szepesy fejére 1000—1000 tallér vérdijat tűzött ki. Jöttének hirére a bujdosók minden felől visszavonultak s a német had ellenállás nélkül érkezett Lőcsére. Innen Eperjest a kuruczok kezén hagyva, Kassára sietett, hol Spankauval egyesülve, október 26-ikán Győrkénél megvivott a mintegy 8000 főnyi magyar haddal. Ebbe időközben

[1] Kubinyi Miklós, Árva vára, 140—2.

belopódzott az árulás. Cob titokban kegyelmet igért a hajdúknak, kik alig hogy a németek közeledtek, a titkos megállapodás szerint szétfutottak, mire a sereg többi része is meghátrált. Csupán a gyalogság és a zempléni lovasság küzdött vitézül. Amaz az utolsó emberig elesett, ellenben a lovasok útat törtek maguknak az ellenségen át s megmenekültek. 1500 vitéz holtteste borította a csatatért, s számos protestáns pap és diák esett el. Ezzel kimerült a fölkelés ereje. A szétvert sereg erdélyi és hódolt területre huzódott, egyesek meg Lengyelországban kerestek menedéket. Igen nagy volt a foglyok száma főleg Árva vármegyében s a közeli vidékeken, honnan nem lehetett menekülni. Kollonics már novemberben azt ajánlotta, hogy az ottani nehány száz kurucz foglyot büntetésül Malta szigetére küldjék. A likavai foglyokat s az árvaiakból 70-et csakugyan gályarabságra itélték s a német tiszteket utasították, hogy a foglyok átadása iránt Kollonicshoz forduljanak.[1]

Csakhamar kérlelhetetlenül megindult a megtorlás, mely különösen Cob tábornokban lelte legszörnyűbb megtestesülését. Cob Farkas igazi farkastermészet volt, a ki könyörtelenül végezte bakói tisztét. Kannibali kinzások közt ölette meg a hadi foglyokat s már nemcsak a vezérek, hanem minden bujdosó fejére dijat tűzött ki. Általában egyszerűen törvényen kivül helyezett minden bujdosót s »kegyelmes urunk ő felsége szent intentiója szerint« meghagyta az egész lakosságnak, hogy »öljék és vágják,« a hol találják, a foglyokat meg küldjék be Kassára.[2] Utóbb vérbe mártott pallost, nyársat, kereket hordatott szét a felvidéken s kihirdette, hogy ezzel végeztet ki urat és parasztot, a ki a zsivány kuruczokkal érintkezni mer. A rémuralommal akart hatni, de az ellenkezőt érte el. A mozgalom nem szünt meg, a nép rokonszenve továbbra is a kuruczok részén maradt, kik azt felelték a vérengzőnek: »Ha te, Cob Farkas, azt hiszed, hogy a rablót akasztófa, a zsiványt nyárs illeti, úgy legelőször magadat akasztasd fel vagy huzasd nyársra magadat!« A kegyetlen gyilkolásnak és üldözésnek csupán egyetlen, lélektanilag legtermészetesebb következménye az lett, hogy a bujdosókat a végletekig hajtotta. Hasztalan biztatták őket, »folyamodjanak alázatosan az ő felsége kegyelmességéhez«.[3] A szivekből végleg kiveszett a bizalom. Sokat emlegették abban az időben a bujdosók a bécsi békét, de kétségtelen, hogy, ha arra a hatalomra emelkednek, mint egykor Bocskay, még olyan előnyös feltételek mellett, minőket a bécsi szerződés kinált, sem egyezkedtek volna, mert vallásos hitté vált azon meggyőződésük, hogy az udvar szükség esetén békét köt ugyan, de egy feltételét sem fogná megtartani.

Leverve a felkelést, az udvar végre komolyan foghatott azon régi szándéka kiviteléhez, hogy osztrák és cseh mintára megalkossa az idegen önkényuralmat Magyarországban. Ez eszme zászlóvivője s valósitója

[1] Maurer, id. m. 69.

[2] Az 1673 június 16-iki rendeletet közli Komáromy András: Hadt. Közl. 1895 214.

[3] Rottal levele Apafyhoz. Angyal, Thököly, I. 98.

Lobkowitz herczeg volt.[1] Lipót királyt már 1670 elején megnyerte s az akkori mozgalom gyors elfojtása, azóta meg a vallásviszály, a bujdosók veresége, a Kollonicsok és Cobok vérengzései minden nehézséget elhárítottak útjából. Megtörténhetett a magyar alkotmány eltörlése, a német uralom, a XVII. századi Bach-rendszer behozatala. Egy hang sem emelkedett a királyi eskü szentesítette hazai törvények védelmére, kivéve a hiuságában és anyagi érdekeiben sértett Szelepcsényi érsekét, ki azonban rögtön elnémult, mihelyt magánóhajait teljesítették. A rendi kiváltságok, a szükkeblű osztályuralom bukásán egyes udvari párti főurak titokban keseregtek ugyan, sőt egyik-másik időnként elmorogta magát, de engedelmes szolgája maradt az udvarnak még a rendi kiváltságok eltemetésében is. A tömegeket még egészen hidegen hagyta a rendi alkotmány bukása. Ők nem rendi érdekekért, hisz a tömeg kivűl állt a rendiségen, hanem hitükért, nemzeti lételükért küzdöttek.

A korszak mozgalmainak legteljesebb félreismerése, részben szándékos meghamisítása, ezen időszak vajudásait, — mint a legújabb osztrák történetirók is teszik — a haladás eszméit képviselő királyság s az önző egyéni érdekekért küzdő nemesség tusájának bélyegezni. Nem a nemesség, hanem a történelmileg fejlődött magyar nemzet minden eleme, sőt leginkább az alsó rétegek álltak szemben a királyi hatalommal s ha harczaikban a régi alkotmány visszaszerzésének jelszava is fel-felhangzik, ennek az a magyarázata, hogy a felekezetek egyenjogúságát s a nép fejletlen gazdasági viszonyainak jobban megfelelő régi adórendszert kivánták vissza, de nem a rendiséget. Ha az udvar ez irányban számba veszi érdekeiket, a nemesi alkotmányt akadály nélkül elkobozhatta volna. De egyetlen hazai népréteggel sem azonosította magát, hanem egyaránt el akarta nyomni mindegyiket. Reformok valósításához sem jóakarata, sem szakértelme nem volt. A miniszterek egyszerűen előkerestették a levéltárakból az 1618-iki cseh fölkelésre vonatkozó okiratokat s az intézkedéseket, melyeket ott találtak, Magyarországban alkalmazták. Utánzók, kontár másolók voltak s ennek megfelelően alakult az eredmény. »Az osztrák államférfiak a kormánypolitikát sehol sem vezették

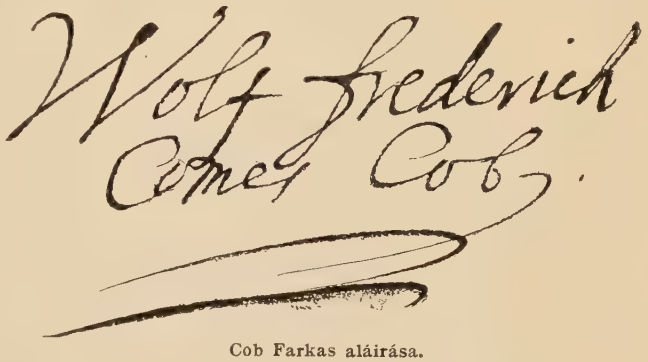

Cob Farkas aláirása.

[1] Ezt életrajzirója, Wolf, különösen hangsulyozza s hozzá teszi, hogy az ide vonatkozó iratok megvannak a bécsi állami levéltárban. Id. m. 339.

oly ügyetlenül, minden okosság és belátás ellenére«, mondja az 1671 utáni eseményekről egy modern osztrák történetiró.[1]

Lobkowitz terveit a miniszterek mind helyeselték, s némelyikük azzal érvelt, hogy a magyarok még mindig nincsenek megtörve s szicziliai vecsernyétől lehet a Magyarországon állomásozó német hadat félteni. Azt ajánlották tehát, hogy még több hóhért kell a magyarokra küldeni, büntetni kell az asszonyokat is, ki kell irtani a pestises farkasokat, a Szent-Bertalan-éj iszonyatosságait kell e vad népen ismételni. Mindenek előtt új kormányt kell alakítani teljhatalommal az ország összes intézményeinek felforgatására. E vérengző javaslatokat Hocher, Lobkowitz hű munkatársa, terjesztette Lipót elé, ki már 1671-ben utasította Lobkowitzot, hogy a »legszükebb körben és titokban« tartson tanácskozást Magyarország új kormányzata ügyében. A herczeg négy minisztert avatott a titokba s véleményük alapján 1672 február 12-ikén megtette a maga kimerítő javaslatait. Ezek abban ormoltak, hogy a nádori tiszt, mely öt év óta üresedésben volt, végkép eltörlendő s kormányzó állítandó az ország élére, kit működésében nyolcz tagú, fele magyar, fele német, tanács támogasson. Kormányzónak Ampringen János Gáspárt, a német-rend nagymesterét ajánlották. E kormányzóságnak lesz feladata a folyó ügyeken kivül a magyar közjogi törvényhozást oly irányban átalakítani, mely a császári korlátlan uralomnak megfelel. Lipót elfogadta a javaslatot, melyet márczius 31-ikén a minisztertanács is helyeselt. Elvileg jóváhagyatván az új kormányzat, megkezdődött a részletes utasítások kidolgozása. A tanácskozásokban határozottan kimondották, hogy az újítás czélja az ártalmas magyar intézmények eltörlése s az új kormányzatnak cseh mintára való szervezése.

Az új kormány feladatául[2] tűzték ki, hogy az eretnekséget kigyomlálja Magyarországból, csak hogy bizonyos óvatossággal járjon el. Az irtó harczot a miniszterek a magyarokra bizták s kerülni igyekeztek ekkor is később is a látszatot, mintha a királytól és az udvartól indulna ki a vallásháború, melynek gyümölcseit az udvar élvezte ugyan, de odiumát a magyar főpapságra hárította. Ez okból az igazságszolgáltatást, mely leginkább szorult volna gyökeres reformra, néhány különös eset kivételével, kivonták az új kormány, a gubernium hatásköréből s Szelepcsényi érsekre bizták. Hadügyekben az új kormányzat hivatva volt a bécsi hadi tanácsot támogatni s a katonaság zsarolásainak gátat vetni, mig pénzügyekben az udvari kamarával egyetértésben kellett eljárnia.

Mikor a politikusok elkészültek munkájukkal, Lipót királyban lelkiismereti kételyek támadtak. Hittudósokhoz fordult tehát, de nem azt kérdezte tőlük: koronázó esküjébe ütköznek-e tervei, hanem azt, nem játszották-e el a magyarok a fölkeléssel összes jogaikat és kiváltságaikat s köteles-e a

[1] Zwiedinek, id. m. I. 474.

[2] A részleteket kiadatlan kútfőkből ismerteti Károlyi Árpád, id. m.

császár Magyarország alkotmányát tiszteletben tartani? Kollonics és Hocher gondoskodtak róla, hogy e kérdések olyan papi bizottság elé kerüljenek,

Ampringen János.
(Sandrart egykorú rézmetszete után.)

mely velük mindenben egyetértett. A bizottság három jezsuitából, három más szerzetesből és egy világi papból állt. Hocher ismertette előttük a

tényállást, mire a hittudósok egyhangulag kimondották, hogy Magyarország a fölkeléssel eljátszotta alkotmányát. Ezzel a hittudósok szentesítették a miniszterek azon elméletét, hogy a magyar nemzet, noha csak egy része fogott fegyvert, elveszítette összes történelmi és emberi jogait s a császár az teheti vele, a mit akar. Ennyire kibővült immár a jogeljátszás tana, melyet a főpapság eddig csupán a protestánsokkal szemben hirdetett. A jelentésben, melyet a hozott határozatok szentesítése iránt Lobkowitz a császár elé terjesztett, maga volt kénytelen elismerni, hogy csak »a magyarok nagyobb része vett részt a fölkelésben«, a mivel a jogeljátszás tanát egyszerüen halomra döntötte. Mindazáltal azzal végzé előterjesztését: »Minthogy tehát e terv hittudományi, jogi és katonai szempontból végrehajtható, nem kell további aggodalmakat táplálni, s aprólékosságok ne tartsanak vissza bennünket a főmunka végrehajtásában.« [1] De Lipótnak is feltünt az ellenmondás, mert elrendelte, hegy a hittudósok újra, még pedig nagyobb számmal összehivassanak, s alaposabban foglalkozzanak főleg azon kérdéssel, valjon a magyarok »nagyobb részének« részvétele a forradalomban igazolja-e a tervezett változásokat.

Teljesitették-e rendeletét, az meg nem állapitható. De aggodalmai minden esetre eloszlottak, noha időközben kapott oly papi véleményt is, mely szándéka törvénytelenségét, koronázó esküjébe ütköző voltát leplezetlenül feltárta. Szelepcsényi érsek, ki a gubernium megalkotása esetén elvesztette volna királyi helytartói állását, egyszerre a régi magyar alkotmány buzgó szószólója lett.

Eleinte kész volt a helytartóságról lemondani, de hirtelen mást gondolt. Eszébe jutott, minő csufság esik rajta, midőn öreg napjaira, annyi szolgálat után, elveszik tőle s egy idegenre bizzák a kormányzat vezetését. A nyár folyamán (1672) erőteljes fölterjesztést intézett tehát Lipót királyhoz s leplezetlenül kimondotta, hogy tervei kivitele csak az ország összes törvényeinek megsemmisítése esetén lehetséges. Már pedig a király esküt tett e törvényekre s az ország rendei csak oly feltétellel kötelesek a királynak engedelmeskedni, ha a király meg a törvényeknek engedelmeskedik. Hamis — mondá — az az állitás, mintha az ország az összeesküvés miatt elvesztette volna jogait. Az ország megmaradt hűségében s ha egyesek hűtlenség bünébe estek, megkapták büntetésüket. Az országot nem szabad tehát büntetni, különben előre megjósolhatja, hogy oly dolgok következnek, melyeket egykor hihetetleneknek fognak tartani. »Ha vétettek, s pedig keményen vétettek sokan a felség ellen, — szólt az érsek — ez még nem ok arra, hogy felséged megszegje az ország többi lakosainak is adott hitét.« De Szelepcsényi csakhamar ismét meggondolta a dolgot, s mikor megadták neki a dús fizetést, melyet élethossziglan kikötött, sőt biráskodási ügyekben tovább is királyi helytartó maradhatott, belenyugodott mindenbe s az idegen

[1] Wolf, id. m. 343.

uralom egyik oszlopa lett. Ugyanilyen módon nyerték meg a vén gróf Forgách Ádámot. Ő is elégedetlenkedett mindaddig, mig »rossz száját«, mint Bécsben mondották, be nem tömték. Kevéssel a gubernium kinevezése előtt, még keservesen panaszolta, hogy az udvar már sajátjának tekinti Magyarországot, és pedig »a mi beleegyezésünkből«. Semmin sem csodálkozik tehát, akármi fog történni. Szeretne ugyan a hazán segíteni, de megfogadja Majthényi János személynök tanácsát, s nem köt ki az udvarral.[1] Meg is kapta jutalmát. Őt is Majthényit is zsiros hivatalba tették s ezzel a főrendi ellenzék végkép elnémult.

Eleinte az udvar azt tervezte, hogy a császár kiáltványban tudassa Magyarországgal az új kormányzat megalakítását s egyúttal jelentse ki, hogy Magyarország elvesztette összes jogait, s császári teljhatalommal fog kormányoztatni, hogy továbbá a Habsburg-család immár örökös tartományának tekinti, s a királyválasztást és a koronázás eddigi alakját eltörli. Minderről azonban hallgatott az 1673. márczius 11-iki császári rendelet, mely az új kormányzat behozatalát egyszerüen csak kihirdette. Az ország kormányzójává Ampringen János Gáspár, a német rend nagy mestere, a guberniumi tanács magyar tagjaivá Szelepcsényi érsek, Kollonics Lipót, püspök és kamara-elnök, ki sehol sem hiányozhatott, hol a magyarság megrontásán dolgoztak, gróf Forgách Ádám s Majtényi János királyi személynök neveztetett ki. Mellettük négy német tanácsos müködött, egy katona, mint a hadi tanács, egy pénzügyi ember, mint az udvari kamara képviselője s két osztrák jogtudós. Az új kormányzat beigtatását márczius 13-ára tüzték ki, de Claudia Felicitas császárné halála miatt későbbre halasztották. Márczius 22-ikén[2] vonult be Ampringen Pozsonyba. Az udvar a beigtatást a lehető legfényesebbé akarta tenni s szétküldte a rendeletet, hogy urak, vármegyék és városok minél tömegesebben képviseltessék magukat. De csak az jött el, a ki el nem kerülhette, nehány pap, 10—12 főúr, s a közeli vármegyék s városok követei. A bevonulás ünnepélye kisvárosi jelleget viselt. Kisszerű volt maga a beigtatás is, mely másnap a vár nagy termében ment végbe. Ampringennek sem tetszett a hideg, tartózkodó fogadtatás, de azzal vigasztalta magát, hogy a hangulat idővel megjavul.

Mikor Ampringen Magyarország kormányzója lett, még csak 54 éves volt, de maga az udvar mondotta róla, hogy rokkant s nem sokáig él. Részeges, lusta, a magyarok iránt elfogult, de természettől jóindulatú ember volt s annyit minden esetre értett a maga dolgához, mint a bécsi hatalmasok a magukéhoz, sőt egyben túltett rajtuk: becsületesebb volt náluk. Azzal az elfogultsággal, melyet az udvar a magyarok iránt táplált, jött ő is Pozsonyba, de hivataloskodása folyamán nézetei lényegesen módo-

[1] Majthényihoz irt. lev. Tört. Tár, 1897. 265.

[2] A részletek Károlyinál, id. m. 62—3.

sultak, ámbár eleinte a nagy magyar közvélemény alig vett tudomást az új kormányzóról. A protestánsokra, a városi és jobbágy népre, a bujdosókra

Gróf Forgách Ádám.
(Egykorú metszet után.)

egész mindegy volt, Ampringen vagy Szelepcsényi folytatja-e az eddigi gyilkos politikát. Ampringen kész volt ezt is enyhíteni, s kegyelmi ténynyel kezdte működését. Márczius 29-ikén bünbocsánatot hirdetett azoknak, kik

15 nap alatt leteszik a legyvert s Cob tábornoknál jelentkeznek.[1] Nem rajta mult, hogy kezdeményezését Cob vérengzései meghiusították.

Alig hogy az új kormány megalakult, kitört kebelében a személyes harcz, a kicsinyes torzsalkodás. A tanácsurak igen tapintatlanúl voltak összeválasztva s az egyik nem értette a másikat. Agyarkodtak, czivakodtak az elsőbbségen, a primás többnek tartotta magát a kormányzónál, a katonaság szóba sem állt vele s Ampringen teljes tétlenségre volt kárhoztatva Már 1673. deczember 16-ikán átlátta állásának nevetséges voltát s azt irta Lobkowitznak, »szolgáljon itt más«. De föl nem mentették, állásának tekintélyt sem igyekeztek kölcsönözni s az idegen kormányzat halva született intézmény maradt, mely csak fokozta azt a zürzavart, a melybe a polgárháború iszonyai az országot sodorták.

III. FEJEZET.

A vérbiróságok. A polgárháború rombolásai.

A gubernium vezetését mindinkább Kollonics ragadta magához. Mondotta-e Kollonics azt, mint az egykorúak állítják, hogy Magyarországot előbb rabbá, azután koldussá, végül katholikussá akarja tenni, az meg nem állapítható. De 1673-ban már rabbá és koldussá tette s még csak az volt programmjából hátra, hogy katholikussá tegye. Megprobálta ezt is s a vallásüldözésnek immár egészen szertelen arányokat és még embertelenebb jelleget adott. Ampringen nem helyeselte az eljárást, mely utasításaival is ellenkezett, de Kollonics nem törödött vele s Lipót király bizalmára támaszkodva azt tette, a mit akart. Egyáltalán nem szorult Ampringenre. Az igazságszolgáltatás terén Szelepcsényi megmaradt királyi helytartónak s bármint gyülölte az érsek a »vörös katonát«, az »ördögi« munkában — igy nevezi egy régi kézirat — hiven támogatta, s az egész igazságszolgáltatási szervezetet rendelkezésére bocsátotta. Igy könnyü volt Kollonicsnak megindítani azokat a monstre-pöröket, melyekhez hasonlók történelmünk legvéresebb lapjain sem fordulnak elő. Az első ilyen pör már 1672-ben folyt le. Ekkor nem csupán templomaiktól és iskoláiktól fosztották meg a pozsonyi protestánsokat, hanem a prímás május 10-ikére Nagy-Szombatba a maga vértörvényszéke elé idézte mindnyájukat, a papok mellett a hitközség összes tagjait.

De akkor még Szelepcsényi bizonyos kiméletet gyakorolt. Ellenben 1673-ban teljesen Kollonics nyomdokain kezdett haladni s tervbe vette, hogy az országból az összes protestáns papokat és tanítókat kiüzi. A tapasz-

[1] Károlyi, id. m. 65.

talás ugyanis megmutatta, hogy a templomok, iskolák és egyházi vagyon elvételével, a legkiméletlenebb erőszakkal is csak félsikert lehet elérni, mert hol a protestánsok csak valamikép érintkezhetnek papjaikkal, ott minden üldözés daczára rendületlenül ragaszkodnak régi vallásukhoz. Ha ellenben az összes protestáns papok kiüzetnek az országból, előre volt látható, hogy a pásztoraitól megfosztott nyáj lassanként visszatér a kath. egyházba. Ennek következtében megállapodtak, hogy pörbe fogják az ország összes protestáns lelkészeit és tanítóit. A ki közülök áttér, az nyomban kegyelmet kap. A ki irásban bevallja bünét s az országból önként távozik, azt szintén elbocsátják. A ki ellenben sem át nem tér, sem külföldre nem megy, az a tömlöcz fenekére kerül. Ugy okoskodtak, ha nem lesz pap, a ki kereszteljen, a ki temessen, a ki a beteget az egyház vigaszával el lássa, az egészségeset meg kitartásra buzdítsa, a magára hagyatott nyájat könnyü szerrel végleg meg lehet téríteni. Ürügyöt az általános üldözésre könnyen és bőven találtak, sőt az 1672-iki kurucz betörés, melyben a protestáns papok tevékeny részt vettek, némi jogszerüséget adott a tervezett vállalkozásnak. Már 1673 februárban értesités ment Bécsbe, hogy az összes protestáns papokat és tanítókat hűtlenség és felségárulás czimén Pozsonyba fogják idézni. A siker biztosítása czéljából Szelepcsényi a sajtót is elnémította, a szabad szót is bilincsbe verte. Június 7-ikén a királytól nyert felhatalmazás alapján rendeletet intézett a hatóságokhoz, hogy minden könyvet, mely előzetes censura nélkül jelent meg, lefoglaljanak.[1]

Eredeti szándékát azonban ama roppant arányokban, mint tervezte, egyelőre még nem merte végrehajtani, hanem az üldözés új rendszerét előbb kisebb körben próbálta ki. 1673 szemptember 25-ikére három ág. ev. superintendenst s Zólyom, Liptó és Turócz megyék lelkészeit Pozsonyba a saját elnöklete alatti bíróság elé rendelte. Összesen 32 ág. ev. s egy ev. ref. papot idézett meg s a legtöbb meg is jelent. Az eljárás azzal kezdődött, hogy mindnyájukat fogságra vetették. A legsulyosabb vádakat emelték ellenük; azt állították, hogy fellázadtak a király ellen, összejátszottak a bujdosókkal, sértették a kath. egyházat, visszaéltek papi hivatalukkal. Bizonyítani e vádakat meg sem próbálták s csak két levelet hoztak fel, melyeket Vitnyédy István még 1669-ben és 1670-ben Keczer Menyhérthez s Bethlen Miklóshoz intézett. Ezek sehogysem szolgálhattak a vádlottak bünösségének bizonyitékául, mert ha Vitnyédy meg is irta[2] a leveleket, azokhoz vádlottaknak semmi

[1] Tört. Tár, 1896. 139.

[2] Keczer a levelekről nem nyilatkozhatott, mert időközben meghalt. Ellenben Bethlen Miklós, mihelyt értesült róluk, 1675 január 4-én a leghatározottabban hamisítványoknak nyilvánította azokat. A szentháromságra esküdött, hogy 1668 január 18-ika után, mikor elidegenedtek egymástól, érintkezésben sem állt többé Vitnyédyvel s tőle levelet nem kapott. Nincs semmi ok, hogy Bethlen ez állításának, ez esküjének hitelt ne adjunk. Másrészt az is bizonyos, hogy Pozsonyban és Bécsben e leveleket igazaknak vették, mi azonban csak arra vall, hogy egy ravasz hamisítónak estek áldozatul, s hogy épen nem fektettek rá

közük sem volt. Nem hozzájuk intéztettek s tartalmukról csak a pör folyamán értesültek. Hasztalan hangoztatták ezt a foglyok; a bíróság a legborzasztóbb büntetésekkel fenyegette őket, hogy önként bevallják bünösségüket. Tulajdonképen csak azért fogták őket pörbe, hogy önkénytes vallomást

Szelepcsényi György.
Rugendas metszete után.)

csikarjanak ki tölük, mely alapon aztán egyszerüen számüzni akarták őket, ha ugyan át nem térnek.

A ki áttért, azt nem csak nem bántották többé, hanem Kollonics

súlyt, hogy a levelek igaz, vagy koholt voltát kiderítsék. Az azonban, hogy katholikus körökben meg voltak győződve, hogy a levelek valódiak, még nem bizonyitja, hogy csakugyan valódiak voltak. Ép oly kevéssé fogadható el az az érvelés, hogy ha már levelet koholtak, sokkal terhelőbbeket is koholhattak volna. Az elfogult biráknak elég volt az a két levél, a mint nélkülük is elitélték volna a vádlottakat.

útján a kamarától pénzsegélyt is kapott. De az is rögtön visszanyerte szabadságát, a ki irásban elismerte, hogy bünös a lázadásban, s megérdemli a büntetést. Ezt a császár vele született kegyelme elengedte ugyan, de csak az esetben türte meg az illetőt országában, ha papi hivataláról lemondott. Ha ezt nem tette, külföldre kellett kivándorolnia. A pozsonyi foglyok legtöbbje a súlyos fenyegetés s a jezsuiták rábeszélése következtében csakugyan vagy áttért, vagy reversalist adott. Ezzel a főpapság rendkivüli sikert ért el. Egyrészt kezében volt az illetők irásbeli vallomása, hogy bünösök s nem vallásuk, hanem politikai büntettek miatt üldöztettek. Másrészt s ez volt a lényeges, egész vidékek protestáns pap nélkül maradtak. Magukra hagyatva a hivek kénytelenségből a kath. paphoz fordultak s mindinkább visszatértek a régi egyházba.

Az első kisérlet e fényes sikere arra ösztönözte Szelepcsényit és Kollonicsot, hogy immár nemcsak a közeli vármegyék, hanem a királyi, sőt török területen levő összes protestáns papokat és tanitókat új vésztörvényszék elé idézze. Minő vállalatról volt itt szó, kitünik abból, hogy a prot. lelkészek számát egykorúak valami 2,600-ra teszik. Méltán mondhatta tehát Széchenyi György kalocsai érsek, hogy immár az összes magyar protestánsok számára olyan »hurok« készül, melyet, »ha nyakukba ránthatunk, soha többé az evangeliumi vallás hazánkban lábra nem áll«. Ugy látszik Ampringennek is aggodalmai támadtak e szörnyü vállalkozás ellen, s talán az ő felszólalása okozta, hogy Bécsben kifogásokat emeltek ellene. De Szelepcsényi páter Müllerhez, Lipót gyóntatójához fordult, hogy ne zavarják abbeli munkájában, hogy az egész országot katholikussá tegye. Május 15-ikén meg egyenesen a királynak irt s a legerélyesebben tiltakozott az ellen, hogy az üldözött prot. papok esetleg kegyelmet kapjanak.

A király csakugyan nem akadályozta Szelepcsényi terveit. 1674. január 6-tól kezdve mentek szét az idézések, mely szerint a lutheránus és kálvinista papok és tanitók akár királyi, akár hódolt területen lakjanak, márczius 5-ikén Pozsonyban az ottan alakított rendkivüli biróság [1] (judicium delegatum extraordinarium) szine előtt megjelenni tartoznak. Az idézés sajátszerü módon történt. Igy például az érsek meghagyta a leleszi conventnek, hogy kézbesítse az idézést Ung, Bereg, Ugocsa megyében a Tiszáig s a Bodrogközben az összes helv. és ág. prédikátoroknak, iskolamestereknek s más ilyeneknek (compares). A convent embere február 16-ikán Munkácson kezdte meg az idézést s azután községről községre járt, megtudni van-e ott protestáns pap vagy mester. Ha volt, noha sok esetben a helyszinén sem tudhatta meg nevét, maga, vagy szolgája által megidézte, vagy az idézést a kapura függesztette ki. Beregben Báthory Zsófia buzgalmából a szolgabiró végezte a kézbesítést. Csupán e kiküldött által 53 pap és 19 tanitó, összesen 72 ember,[2] idéztetett a pozsonyi

[1] E biróság működéséről Rácz Károly: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. Foglalkozik vele Szilágyi Sándor: »Zrinyi Péter és ligája« cz. művében.

[2] A terjedelmes jelentés az illetők névsorával a leleszi konvent iratai közt, 1674. 1. sz.

bíróság elé, mig a tényleg megidézettek összes száma 730-ra ment. Az idézések rémületet keltettek az érdekeltek sorában. Még a hódolt területen levő papok is úgy megijedtek, hogy nem merték községükben maradni, hanem oda menekültek, hol török őrség volt, főleg Budára s pénzen szereztek védelmet a töröktől. De az udvar s a török közt olyan benső volt a viszony, hogy a budai pasa kész volt a menekülteket kiadni s csak környezetének sürgetésére állt el szándékától.[1]

A monstre-pör tárgyalására monstrebiróság alakult, Szelepcsényi elnöklete alatt 34 tagból, kik Kollonics kivételével csupa igaz magyarok, s nagyobbrészt világiak voltak. Az idézettek közül 336 minden esetre megjelent,[2] de lehettek négyszáznál is többen.[3] A vádlevél minden képzelhető büntényt rájuk fogott. Mindazáltal a vádak három főcsoportba foglalhatók össze. Az első az, hogy a kath. vallást, intézményeit s tanait ócsárolták. A második az, hogy lázadásra bujtogatták a népet s lázadókkal czimboráztak. Végűl a harmadik az, hogy a töröknél kerestek oltalmat. A kir. ügyész a fej- és jószágvesztés büntetését kérte mindnyájukra. Jellemzi az eljárást, hogy a törvényszék még a jelenlevő vádlottak egy részének nevét sem tudta kideríteni. Ha tényleg forgott volna fenn tehát büntény, az alanyi bünösséget semmi esetre sem lehetett megállapítani. De a bíróság ilyesmivel nem törődött. A mint valaki bevallotta, hogy protestáns tanító vagy pap, veszve volt, ha át nem tért vagy reversalist nem adott. Sokan megtették, sokan azonban az érsek személyes rábeszélése után is állhatatosak maradtak s április 4-ikén fej- és jószágvesztésre itéltettek. A halálbüntetés szigorítva volt; némelyiknek előzetes testcsonkitást, másoknak máglyát vagy agyonkövezést helyeztek kilátásba. Egészben véve reversalist adott vagy áttért 236, betegség miatt elbocsáttatott 7, halálra itéltetett 93. A halálos itéletet Lipót nem erősítette ugyan meg, de ezzel alig enyhité az elitéltek sorsát. A 93 áldozat[4] Pozsonyból különböző hazai várakban záratott el, hol Kollonics rendeletére kegyetlenül bántak velük, ijesztették, verték, rosszúl táplálták, hogy áttérésre kényszerítsék őket. Némelyik megtette, nehányan meghaltak, a többiket Kollonics 1675-ben gályarabságra küldte Buccariba vagy Nápolyba.

Útközben vagy rabságuk szinhelyén többen meghaltak vagy áttértek. A megmaradottak azt irták haza, »Élünk siralomban, rettegésben, minden dolgoknak szükségében«.[5]

Erre az üldözés a pásztoraitól megfosztott nyájra vetette magát s a főpapokkal a katonák, Spankau, Cob, Carafa és Strassoldo tábornokok versenyeztek. Végre az udvar volt kénytelen még 1674 folyamán az utób-

[1] Török-Magyar Tört. Eml. II. 243.
[2] Rácz Károly, id. m.
[3] Szilágyi Sándor, Zrinyi Péter ligája, 106.
[4] Nevüket s rabságuk helyét közli Rácz, id m. 212—13.
[5] Mokos: Irodalomtört. Közl. 1892. 24.

biaknak megtiltani, hogy a vallás dolgába avatkozzanak. De a tilalom süket fülekre talált s minden világi, egyházi és katonai hatalom a térítés szolgálatába szegődött.

Ennek megfelelő gazdag volt az aratás. Szepesben, Zemplénben már 1672-ben csak egy-egy, Abaújban, Sárosban egyetlen templomuk sem volt a protestánsoknak. Szelepcsényi négy év alatt 60,000, Bársony püspök 7600, a jezsuiták 1673-ban 15,219 eretneket térítettek meg. Csakhogy eközben az egész állami és társadalmi szervezet megrendült, teljesen felbomlott. A ki tehette menekült, külföldön keresett békésebb tűzhelyet. Az értelmiség, a papok kénytelenségből, a világiak önként Németalföldre, Szászországba, a braunschweigi herczegségekbe s a Hansa-városokba vándoroltak ki. A brandenburgi választó 1676 február 17-ikén külön védelmébe fogadta az országban letelepedő magyarokat, akár evangelikusok, akár kálvinisták voltak.

A kinek itthon kellett maradnia, azok közül némelyik a halálban keresett menedéket. Mikor 1672-ben Pozsonyban az evangelikusoktól elvették a templomot, »egy ember negyedmagával felakasztotta magát busultában«, előbb két gyermekét, azután hitvesét, végül önmagát ölte meg.[1] A szegény köznép meg ezrenkint futott hódolt területre s támogatta a bujdosókat, kik minduntalan megújították betöréseiket. Messze vidékek pusztán maradtak. »Hol veszünk kenyeret? Ki fog vetni, ki aratni«?[2] kiált fel a romlás láttára egy jezsuita. Maga az üldözés egyik hőse, Strassoldo tábornok panaszolta később (1676 február 20-iki proclamatiója), hogy a vallásüldözés miatt ezeren meg ezeren tértek át a mohamedánságra. Csakugyan »nem vonhatni kétségbe, — irja egy osztrák történész,[3] — hogy a török uralmat a császárival szemben a nem katholikusok jótéteményének tekinthették«. A térítés kiterjedt mindenkire, még az anabaptistákra és a zsidókra is,[4] de csekély eredménynyel.

A rettenetes események hire a külföldön fájdalmas viszhangot keltett. A brandenburgi választó, más német fejedelmek, Svédország felszólaltak az udvarnál, mely azonban elutasította őket. 1674 szeptember 18-ikán a hollandi kormány lépett közbe. Utóbb bécsi követe, Hamel-Bruyninx Hocher cancellárhoz fordult a reversalisok iránt, melyeket oly fenyegetéssel csikarnak ki az elitéltektől, hogy különben gályarabságra küldetnek.[5] A német fejedelmek bécsi követei és ügynökei közvetlenül Pozsonyba Ampringennek írtak s arra kérték, ne zavarja a magyar protestánsokat vallásuk szabad gyakorlatában. Ampringen az iratot 1675 márczius 20-ikán Bécsbe küldte.[6]

[1] Február 12-iki levél, közli Nagy Iván: Tört. Tár, 1885. 153.

[2] Tört. Tár, 1897. 278.

[3] Zwiedinek, id. m. I. 476.

[4] A kamara által segélyezett áttértek közt zsidó is van. A részletek »Magyarország Budavár visszafoglalása korában« czimű munkámban.

[5] Levele a bécsi áll. levéltárban.

[6] Levele u. ott.

Hollandia 1675 október 24-ikén, a szász választó deczember 10-ikén legalább a gályarabok szabadon bocsátását kérte.[1] De Bécsben még látszatát is kerülni akarták annak, hogy belügyekben engedményt tesznek a külföldi szövetségeseknek. Egész hatástalan azonban az a beavatkozás még sem maradt, mert az udvar 1675 tavaszán elrendelte, hagyják abba az üldözést. Erre nézve Spankau kassai főkapitány junius 10-ikén határozott utasítást vett.[2] A nápolyi gályarabokat a külföld szintén megszabadította. Nápoly akkor a spanyoloké volt, a spanyol király pedig szövetségben állt a francziák ellen Németalfölddel. A hollandi hajóhad a hires tengeri hős, Ruyter tengernagy vezetése alatt a spanyolokkal egyesülve 1676 január 8-ikán a dél-olasz partok közelében tönkre verte a franczia flottát. A gályarabok már előbb levélben fordultak Ruyterhez segélyért, kit csakhamar kormánya is utasított, szabaditsa ki a magyarokat. Ruyter a spanyol helytartóhoz fordult tehát s a rabok elbocsátását kérte. A helytartó azt felelte ugyan, hogy előbb kormányától kell utasítást kérnie, de Ruyter személyes közbenjárására 1676 február 12-ikén átadta őket.[3] Májusban a buccarii rabok is megszabadultak.

A bujdosók az 1672-iki vereség után sem vesztették el kitartásukat. Az apró harcz nem szünt meg soha s télen, nyáron folytak a támadások. A tömegek halálra szántan vitték piaczra életüket, de kegyetlenül bántak ellenfeleikkel is. A mint maguk nem tapasztaltak, aképen ellenfeleik iránt sem gyakoroltak irgalmat. Öltek, gyilkoltak, raboltak, égettek, a hol csak megjelentek. A németeken kivül a katholikusok, főleg a papok érezték rettenetes kezüket. De általában nem kiméltek senkit, a ki hozzájuk nem csatlakozott.

Ellenben a köznépet zászlaik alá igyekeztek gyűjteni. 1673 október 25-ikén Biharban tartott értekezletükből újabb felhivást tettek közzé, melyben azt mondották: »ha kik penig paraszti és jobbágyi állapotból valók lesznek, soldjuk felett örökös és fiúról-fiúra terjedő nemességgel is megajándékoztatnak és akármily földesurak paraszti, jobbágyi kötelessége alól felszabadittatván, e levelünk ereje szerint igaz magyarországi nemeseknek értetnek és igértetnek«.[4]

Csakugyan új meg új tömegek özönlöttek táborukba. Télviz idején sem pihentek ugyan, de ilyenkor mégis leginkább hódolt vagy erdélyi földön várták be a tavaszt. 1674-ben két főcsoportban teleltek, az egyik az egri pasa területén, a másik Hadadon erdélyi védelem alatt. Maga az egri csapat valami 5—6000 lovasból állt. Volt köztük sok katholikus is, de természetesen a legtöbben protestánsok voltak.[5] Kikeletkor, mihelyt zöldült az erdő,

[1] Az iratok a bécsi áll. levéltárban.

[2] Angyal Dávid, Thököly Imre, I. 53.

[3] Egy hollandi munka alapján Kropf Lajos: Századok, 1897. 637—41. Ugyanő: Századok, 1898. 124—28. és Révész Kálmán: Századok, 1897. Irodalomtört. Közl. 98.

[4] Tört. Tár, 1879. 815.

[5] Franczia jelentés. Tört. Tár, 1886. 337—8.

megmozdultak a bujdosó hadak is. »Hol 2—300, hol 50—60, hol lovas, hol gyalog kapva csak föl és alá nyargalózik«.[1] Messze földet bekalandoztak s az erődített helyeken kivül senki sem érezte magát tőlük biztosságban.

Különösen hiressé vált egy 1674-iki támadásuk. Majos Ferencz és Szücs Pál vezetése alatt meglepték Nagy-Szőllős városát s julius 1-én saját házában elfogták Perényi Gábort, Nyaláb alatt meg Perényi Jánost, mire az egész környéket kifosztották. A két katholikus főur esete roppant feltünést keltett. Spankau megfenyegette a vármegyéket, hogy reájuk viszi hadait, mert csak az ő tétlenségük okozta, hogy a bujdosók annyira elhatalmasodnak.

Durva fenyegetései azonban ép az ellenkező hatást keltették. »Avval — jegyzi meg egy szatmári jezsuita, — nem édesítjük az embereket ő felsége hüségére«.[2] Báthory Zsófia nem is fenyegetőzött, hanem cselekedett s valóságos hajtóvadászatokat rendezgetett a kuruczok ellen. Hadai kisebb-nagyobb csapatokban űzték, vágták, fogdosták őket, még pedig nemcsak királyi, hanem erdélyi területen is. Be-be csaptak Máramarosba, a bujdosók egyik fő menedékhelyére s ott kegyetlen forbátot gyakoroltak.

A bujdosók még 1674 julius 15-ikén szalontai táborukból megfenyegették az özvegyet, ki »a hitetlenségéről hires Jezabelt meghaladó dühösséggel« üldözi és irtja őket, »pedig asszony ember lévén, nevéhez és rendihez kisebb sem illenék«. Báthory Zsófia igazán vérbe mártott tollal adta meg a választ. »Ti gazon lappangó, hazájokból kicsapott tolvajoknak kóborló szabadságokért fegyvert viselő, pápisták és papok hóhéri« — »a magyarságnak testi és lelki marczangolói« — mondja nekik. »Nézd — folytatja — az elczondorlott (nem már hazádat, mert ellene támadtál) Magyarországot. A te istentelenséged miatt a szél járja sok szép roppant városoknak, faluknak helyeit; a templomok istenes ékességektől, melyek régi szent eléinktől felöltöztetve valának, te általad megfosztattak; várakon és királyi városokon kivül már sehol ördögi kegyetlenségtek miatt az istennek igaz szolgái nem sáfárkodhatnak, nemzetünk s hazánk édes tejével felneveltetett, s alacsony rendü, jámbor, jó erkölcsös, vitéz magyarok, kik pogányoknak is lehettek rettentői, tirannusi, kezed miatt kigyomláltattak, az ártatlan gyermekek (ki pogányoknál is hallatlan s a fenevadak természetével is ellenkezik), kik nemzeted kedves maradéki, a pogányoknak harácsoltattak tőled s a pogánynak, mint édes apádnak, úgy kereskedel keresztény édes magyar vérrel«.[3] A polgárháború engesztelhetetlen lehellete nyilvánul e levelezésben s ennek megfelelő volt az eredmény. Irtó harczot folytattak egymás ellen s csakhamar valóságos vértenger választotta el a küzdő feleket.

Nagyban hátráltatta a bujdosók helyzetének jobbra fordulását az a körülmény, hogy még mindig nem volt általánosan elismert vezérük, ki egy-

[1] Knauz Nándor, Buda ostromához.

[2] Gr. Károlyi cs. okltára, IV. 505.

[3] A bujdosók és Báthory Zsófia levele. Orsz. ltár, a kamarához intézett lev.

részt soraikba rendet és fegyelmet hozhatott, másrészt ügyüket az udvar vagy a külföld előtt némi tekintélylyel képviselhette volna. A deputatusokból, az előkelőbb urakból álló tanács állt a mozgalom élén. De csak az engedelmeskedett neki, a ki akart s a külföld általában nem érintkezett ezzel a testülettel. Pedig a bujdosók meg voltak győződve, hogy a porta inkább segítené őket, ha elismert vezérük lenne. Vezért kerestek tehát s 1672-iki kudarcza daczára ismét Teleki Mihályra vetették szemüket. Újra felajánlották neki a vezérséget, ha nyiltan élükre áll. Teleki hajlandó volt s kilátásba helyezte, hogy 1674 őszén haddal Szatmár vára ellen indul. Mivel azonban a nagyvezér egyre-másra küldte Erdélybe a parancsot, hogy az ország semleges maradjon, Apafy nem merte Telekinek az engedélyt a kivonulásra megadni. Végre megadta ugyan, de mielőtt a bujdosók értesültek róla, bele fáradva a hosszu várakozásba, Wesselényi Pált kiáltották ki vezérükké. Ez még jobban összebonyolította a helyzetet s lehetetlenné tette a nagyobb hadműveleteket. A kuruczok ismét csak az apró harczra voltak kárhoztatva, mely pedig nem hozhatta meg helyzetük gyökeres javítását. De nem estek kétségbe s a fegyverletétel eszméjét mindig elutasították, mert nem hittek a kegyelmi igéretekben. Mindenki a Zrinyi Péter esetére hivatkozott, kit Bécsbe csaltak s ott nyomorultan elveszítettek.

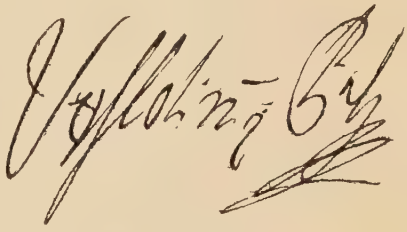

Wesselényi Pál aláirása.

A nemzetközi viszonyokban 1673 óta beállt változás, a császári udvar és Francziaország közti szakítás a külföld figyelmét végre a bujdosókra terelte. Első sorban Lengyelországban állt be a fordulat. Maguk a bujdosók a porta miatt, mely Lengyelországgal háborúban állt, természetesen nem fordulhattak a lengyelekhez, kiknek főpapsága különben is gyülölte a magyar protestánsokat. De egyes magyarok, kik nem tartoztak a tulajdonképeni bujdosók körébe, némely lengyel főurakkal érintkezésbe kezdtek lépni. Gróf Wesselényi László, az elhunyt nádornak Bosnyák Zsófiától származó fia, ki távol állt a politikától s különben sem volt komoly ember, a magyar mozgalmak elől lengyelországi jószágaira huzódott. Noha ott senkinek sem vétett, a bécsi udvar őt is rebellisnak nyilvánitotta s lefoglalta magyarországi javait. László gróf dühében immár csakugyan rebellis lett s valósággal házalt Szent-István koronájával a lengyel urak közt. Felajánlotta Lubomirszki Szaniszló herczegnek, Szobieszki Jánosnak, a lengyelek hires hadvezérének, kinek a bujdosók közvetlenül is tettek ily ajánlatot.

Szobieszki 1674 május 19-ikén lengyel királylyá választatván, továbbra is érdeklődött a magyar ügyek iránt, miről Wesselényi László értesítette az Erdélyben levő kuruczokat, sőt azzal biztatta őket, hogy Szobieszki a magyarok segélyére hadat akar fogadni, melynek őt teszi fővezérévé.[1]

[1] Levele Szilágyinál: Erd. Orsz. Eml. XV. 409—10.

Szobieszki franczia pénz segélyével lett lengyel király s a franczia kabinet általa a magyarokra is bizonyos befolyást igyekezett szerezni, hogy a császár ellen használja őket. Lengyel és franczia részről egyaránt a bujdosókra gondoltak tehát s már 1674 szeptemberben Beaumont Miklós ügynök azzal küldetett Erdélybe, szerezzen tájékozást a hangulatról, a bujdosók számáról és vezéreiről. Ama pillanatban, midőn az idegen ügynök bejött, előtérbe kezdett lépni Teleki Mihály. Ő volt Erdély vezető minisztere, ő lett a bujdosók látható vezére. Maga Szobieszki János lengyel király sürgette Apafyt, bizza Telekire a bujdosók vezetését. Ezt a bujdosók is óhajtották s Teleki utján még szorosabb kapcsolatba léptek Erdélylyel, noha Erdély és az ő érdekeik közt állandóan erős volt az ellentét.

Egyelőre azonban Telekiben a bujdosók mozgalma megtalálta vezérét, habár nem katonai, hanem csak diplomatiai tekintetben. Katona Teleki nem volt s minthogy első katonai szereplésével teljes kudarczot vallott, nem nagy kedvet táplált vitézi babérok szerzésére. De a diplomatiai tárgyalásoknak ő volt állandó középpontja. Mig a bujdosók rajai folytatták az apró harczot, úgy amint a pillanat sugalta, a mozgalom külügyminisztere Teleki volt s hozzá fordult, vele érintkezett, az ő befolyása alatt állt mindenki, a ki akár János lengyel, akár Lajos franczia király nevében jött s a bujdosókkal összeköttetést keresett.

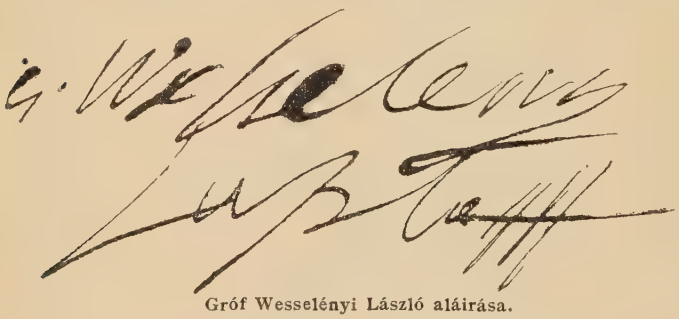

Gróf Wesselényi László aláírása.

Lajos franczia királyt varsói követe már a császárral való szakítás első évében figyelmeztette, milyen nagy hasznát vehetné a magyar bujdosóknak. Egyelőre azonban a király nem akart közvetlenül érintkezni velük, hanem szövetségesét, János királyt használta föl s e czélból még 1674-ben némi pénzt küldött neki, hogy a bujdosókat segélyezze. 1675 junius 15-ikén a két király közt formális szerződés köttetett a császár elleni közös működés tárgyában s a szerződés arra is kiterjedt, hogy János király a franczia pénzsegély egy részét a magyar mozgalom támogatására fordítsa.

Akakia franczia ügynök meg is jelent Erdélyben, hogy szabatos értesülést nyerjen a segélyről, melyet a bujdosók a francziáktól és lengyelektől várnak. Első sorban Telekivel tárgyalt s egészen az ő befolyása alatt állt, ámbár 1675 április 28-ikán Fogarason a bujdosók vezéreivel is tanácskozott. Ezek kijelentették, hogy vezérükül fogadják — mint lengyel-franczia részről kivánták — Telekit, hadi erejüket 12,000 emberre emelik, ha a franczia király július 1-étől kezdve havi 40,000 frtot ad, János király pedig, mihelyt békét köt a törökkel, 6000 főnyi hadat küld be hozzájuk. Ez alapon a

bujdosók s a franczia ügynök csakugyan szerződést kötöttek. A magyarok azt óhajtották, hogy a segélyhad vezére Béthune marquis legyen. Béthune János a király sógora s Francziaország rendkivüli nagykövete volt Varsóban. A bujdosók kilátásba helyezték Béthunenak, hogy, ha megkedvelteti magát velük s a porta megengedi, megtesznek érte »mindent«, vagyis magyar királylyá választják, mert az idegen segélylyel természetesen előtérbe lépett a Lipót királytól való teljes elszakadás eszméje.

A szerződés megkötése az első pillanatra jelentékeny sikernek látszott. Pedig egyelőre csak papiron maradt s a bujdosóknak keserű megpróbáltatást hozott. Tárgyalásaik a lengyelekkel és francziákkal sem a portán, sem Bécsben nem maradtak titokban. Minthogy pedig a török háborúban állt a lengyellel, a különben is magyarellenes Ahmed pasa nagyvezér zokon vette a bujdosóktól, hogy ellenségeivel mertek szövetkezni. Hasztalan járt a fáradhatatlan, annyi csalódás után sem csüggedő Szepessy Pál a portán. Nem birt boldogulni s csak a háború, a béke után pedig a nagyvezér halála (1676 november) mentette meg bosszújától a bujdosókat. Másrészt az udvar kisérletet tett, hogy Apafyval megegyezzék s igy vonja el a mozgalomtól. Követség jött Erdélybe,[1] de oly tapintatlanúl viselte magát, hogy a tárgyalások meddők maradtak. Mindazáltal a bujdosók helyzete a szerződés által legkevésbbé sem javult. Teleki nem vette át a vezetést, a táborban nagy volt a szegénység és inség, a mi természetszerűen megbontotta az egyetértést s annyi visszavonásra adott alkalmat, hogy nem lehetett nagyobb katonai müveletbe fogni.

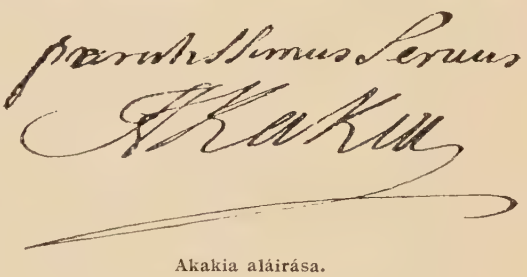

Akakia aláirása.

Tovább is az apró harczot, a dúlás-fosztást, égetést kellett folytatni. A kuruczok éjjel-nappal ide s tova barangoltak s még lakodalmas házakat is felvertek; a kit ott találtak, barátaikat, rokonaikat, férfit, nőt pőrére vetkőztettek, elvittek mindent s fogságra vetették azokat, kiktől váltságdijat várhattak.[2] Hasztalan hirdette Tolnay Miklós kálvinista pap a szószékről és könyvben a türelmesség nemes igéit. Hasztalan kiáltá: »Magyar, ne veszesd a magyart! Akár lutherista, akár pápista, akár kálvinista légy, csakhogy magyar vagy«. A németek gondoskodtak róla, hogy a gyűlölet lángja ki ne aludhassék. A ki kezükbe került, azzal rettenetesen bántak el. Spankau 1675 április végén 22 bujdosót a legszörnyübb kinok közt végeztetett ki; előbb tűzes vasrudakkal égette, azután karóba húzatta őket.[3]

[1] E tárgyalásokról Angyal, Thököly, I. 100—102.

[2] Egy ilyen esetet igen élénken beszél el az »Unghi lakodalom 1675« magyar-latin gúnyvers. Közli Thaly Kálmán, Irodalom- és művelődéstört. tanulmányok, 356—59.

[3] Május elseji kassai levél. Krones, Archiv für öst. Gesch. LXXX. 455.

Alig hogy ez megtörtént, páter Józsa, apát-plebános, ki a pápa generálisának nevezte magát s ez időben a kuruczok egyik legvadabb üldözője volt, további 40 foglyot szállított be neki, kikkel hasonlókép akart elbánni.

Rég szálka volt a császáriak szemében a hódolt területen fekvő Debreczen városa. Azt mondták róla, hogy »a zsákmány raktára, a gonoszok menedéke, a kurucz segélyhadak széke«. Bethlen János Erdély tudós kanczellárja már 1674-ben látta, hogy »tövére a sátán óh mélyen tette a fejszét«.[1]

A város azonban behódolt a töröknek, kit az udvar mindenképen kimélni igyekezett s ismételten figyelmeztette a felvidéki parancsnokokat, hogy úgy folytassák műveleteiket, hogy »a törökök ne irritáltassanak«. De mivel Debreczenben tényleg sok bujdosó huzódott meg, a bécsi hadi tanács 1675 junius 12-ikén meghagyta a kassai főkapitánynak, gyújtassa fel a várost, csakhogy alattomban, felbérelt gyújtogatók segélyével, hogy a török jogczimet ne nyerjen a panaszra. De a terv nem hajtatott végre s Strassoldo főkapitány más eszközökhöz folyamodott. 1675 végén a bujdosók nehezen birtak téli szállást kapni. Végre 5000 tallér fejében a váradi pasa megengedte nekik, hogy Biharban és Debreczenben szállásolják el magukat[2] és családjukat. A város csakhamar megtelt velük. Minthogy a hajdúk 1672 óta labanczok voltak, a bujdosókat Debreczenben is sokfélekép zaklatták, mert a város alatt, néha még a külvárosokban összefogdosták s elhurczolták őket. Csakhogy deczember 6-ikán maga Strassoldó ütött rajta a védtelen Debreczenen. A németeken kivül Barkóczy huszárjaival és páter Józsa szabad csapatával hajtotta végre tervét. Korán reggel nyomult a mitsem sejtő városba, a kuruczokat összefogdosta, a lakosságot kifosztotta, s 17 napi ott tartózkodásában 80,000 tallér erejéig zsarolta meg.[3]

A kétségbeesett bujdosók a kölcsönt vissza igyekeztek fizetni. 1676-ban teljesen felduláták Nánást, úgy hogy tiz évig pusztán maradt. Kegyetlenül garázdálkodtak a Hegyalján s Tarczalon »ebben a rettenetes kemény időben sem férfiaknak, sem asszonyembereknek egy párnájok, egy leplek sem maradt«.[4] Az udvar, mely Petrőczy, Szuhay, Szepessy és Kende Gábor fejére már régebben dijat tüzött, most 2000 frtot igért Wesselényi Pál fejéért, sőt minden lázadó fejéért egy-egy aranyat. Azok a felkelők, kik a császár táborába ilyen fejet vittek, teljes kegyelmet kaptak, jószágaik visszaadattak s zsold mellett katonai szolgálatot nyertek, ha kivánták.[5]

Az 1677-iki »boldogtalan nyomorúsággal és kettős hetes számmal keservesen folyó« esztendő fájdalmas csapást hozott a bujdosókra. Legjobb vezérük, Szuhay Mátyás elesett, katonához illően, fegyverrel kezében. Szuhay erdélyi földön, tehát biztosnak hitt helyen, Máramarosban töltötte

[1] Árpádia, II. 88.

[2] Deák Farkas, A bujdosók levéltára, 29.

[3] Debreczen kirablásáról egykoru verses leirás. Prot. Figyelmező, 1871.

[4] Babocsay Izsák naplója: Rumy, Monumenta, I. 53.

[5] A király július 14-iki rendelete. Tört. Tár, 1896. 703.

a telet. De márczius első napjaiban[1] vagy 200 labancz rátört a házra, melyben 16-od magával lakott. Az ősz katona vitézül védekezett, de rágyujtották a tetőt. Egyik kezében pisztolylyal, a másikban karddal rohant ki a tüztengerből. »Itt van — kiáltá — a vén Szuhay Mátyás, a ki fejét koczkáztatja, habár egy pipa dohány árán is megválthatná«.[2] Azután a labanczokra vetette magát s elesett az egyenetlen küzdelemben.

E csapás ép oly kevéssé törte meg a bujdosók kitartását, mint előbbi vereségeik. Ez évben még inkább ellepték a felvidéket, főleg a Hegyalját, hol életét koczkáztatta, a ki kiment a szőlőbe vagy a mezőre dolgozni. A tarczaliak az erődített templomkerítésben huzták meg magukat. Minthogy nem lehetett a földet művelni, őszszel nagy inség támadt. Ungban, Zemplénben makk-kenyeret ettek s egy kassai köböl buza ára 12 frtra szökött.[3]

E borzasztó zürzavarban, az állami és társadalmi rend teljes fölforgatása közepett a Pozsonyban székelő német kormány, a gubernium szekere teljesen megakadt. A hullámok összecsaptak feje fölött s az országot mozgató nagy eseményekre befolyást alig gyakorolt. Ampringen még 1673 június

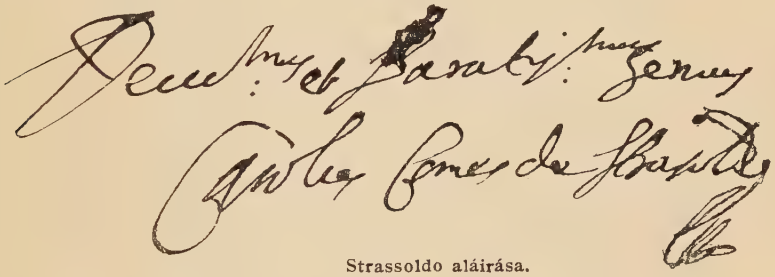

Strassoldo aláirása.

3-ikán nyiltan megirta a királynak, hogy a gubernium állapotai tarthatatlanok s Magyarország birtoka a legnagyobb veszélyben forog. Ha a király el nem akarja veszteni az országot, nyugtassa meg a kedélyeket. De siessen, különben késő lesz. E czélból azt ajánlotta, hagyják abba a vallásüldözést, fékezzék meg a dúló-fosztó németeket, mérsékeljék az adót s a katonai beszállásolások terhét. Időnkint egyes bécsi miniszterek is fölvetették már ez eszméket. De Ampringen tovább ment s olyan tanácsokat adott, minőket Lipót király német részről még eddig soha sem hallott. Nyiltan megmondotta a felségnek: legyen több bizalommal a magyarok iránt, igyekezzék a magyar nemzeti haderőt, a könnyű lovasságot, melyet eddig mindenkép irtottak, fogyasztottak, nevelni, szaporitani, magyar tisztek és parancsnokok alá rendelni. Ez a haderő könnyebben eltartható, fontos szolgálatokat tehet[4] s

[1] Megölésének hire márczius 9-ikén érkezett Kassára.

[2] Hadtört. Közl. 1896. 352. Gyilkosát Madarász Jánosnak hivták. Komáromy közleménye: Tört. Tár, 1896. 703.

[3] Babocsay Izsák naplója. Rumy, id. m. I. 53.

[4] Károlyi, id. m. 67—68.

e mellett bizalmat, rokonszenvet keltene a nemzetben királya jó szándékai iránt. Kétségkivül ez lett volna a megegyezés egyedüli módja már azért is, mert a bujdosó tömegek a nemzeti haderőben anyagi ellátást nyertek, kenyeret kaptak volna. De Bécsben nemcsak nem követték a tanácsot, hanem magát a gubernatort, mint gyanús embert, lehetőleg mellőzni kezdték. Ampringen még 1676-ban sem birta kivinni, hogy legalább a bécsi hatóságok vegyék számba a guberniumot s általa, nem pedig közvetlenül érintkezzenek a vármegyékkel. A gubernátor fájdalmasan mondotta: »mindenért én vagyok felelős, pedig azt sem tudom, mi történik«. A gubernium tisztviselői néha kilencz hónapig hasztalan várakoztak fizetésükre, s így az ország azon része is kormány nélkül maradt, melybe a bujdosók el nem jutottak. E részekben is teljes volt az anarchia. A fizetetlen katonaság rablásai tömegesen szétűzték a népet. Az igazságszolgáltatás teljesen szünetelt. Az alsó biróságok egyáltalán nem működtek, a királyi tábla évenkint kétszer összegyűlt ugyan, de nem végzett semmit.[1] Hasztalan sürgette Ampringen a bajok orvoslását. Hasztalan mondotta, hogy ez a kormányzat azt az országrészt is a kuruczok zsákmányává fogja tenni, melyet a német hadak még féken tartanak. Az udvar nem hallgatott reá s nem reformokkal, hanem fegyverrel akarta a felkelést megtörni s hogy hamarabb czélt érjen, a lélekvásárláshoz folyamodott. Pénzzel, vesztegetéssel kisértette a nyomorgó bujdosókat s külön bizottságot alakított, mely 1677 elején egyelőre 10,000 frtot kapott,[2] hogy munkához lásson. A bizottság ügynökeivel és leveleivel próbálta a bujdosók legelőkelőbbjeit megejteni. De csak egyes csoportok, Kende Márton és Jaksó vezetése alatt, fáradtak bele a hosszú harczba s pártoltak át a labanczokhoz. A nagy tömegek gondolkodását találóan fejezte ki Wesselényi Pál, ki azt irta (1677 január 29-ikén) a labancz Barkóczy Ferencznek, hogy csodálkoznia kell, hogy a bujdosókat haza csábítja s nem gondolja meg, hogy, ha csakugyan haza térnének, nemcsak magukat, hanem a királypárti magyarokat is veszedelembe sodornák. »Hiszen kegyelmeteknek — folytatja — csak addig lesz ott becsületi, mig mi velünk veszekszik kegyelmed. De ha nem lesz kivel veszekedni, mind kegyelmed, mind mi bizony csak csúfságra jutunk s megújul a Basta-korszak, mert a németnél akár pápista, akár kálvinista, mind hunczut a magyar neve«.[3]

A csábítás nem is birta a kuruczok sorait megritkítani. »Bámulatos nép ez, mely annyi nyomor, olyan hosszú száműzetés, haza és szabadság nélküli annyi sok esztendő«[4] után sem hagyta abba az egyenetlen küzdelmet. Erre az udvar megint a megfélemlítés és erőszak eszközeivel próbált hatni. 1677 július 17-ikén új rendelet jelent meg, mely díjat tüzött

[1] Mindezeket maga Ampringen jelentette Bécsbe. Wolf, id. m.
[2] Angyal, Thököly, I. 158.
[3] Századok, 1872. 274.
[4] Béthune 1677 deczember 1-i levele. Szilágyi Sándor: Századok, 1883. 36.

ki a lázadók vezéreinek fejére, sőt mindenkire, a ki »egy kurucz katonát megöl, fejenkint egy aranyat, a ki egy tisztet megöl, hat havi zsoldot kap s általában, a ki hol éri őket, ott ölje meg.« Cob, a vérengző farkas újra megjelent a felvidéken s még a nők és gyermekek ellen is megindította az irtó háborút. November 7-ikén meghagyta a vármegyéknek, hogy a bujdosók feleségét és gyermekeit űzzék el a királyi területről. Ő maga hihetetlen bestialitással végeztette ki a kezébe jutó kuruczokat. De a véletlen úgy akarta, hogy a bujdosók csakhamar busásan visszafizethessék neki a kölcsönt. A Hegyalját őrző németek Bécsey Gergely kurucz csapatát meglepték s a harácsolt bort elvették tőle. Bécsey erre hamarjában összeszedte a szomszédban kóborló kuruczokat s a Meggyaszóra vonuló németeket Lucz táján, a Tisza közelében megrohanta. A lovasokat és gyalogokat mind levágta a tisztek kivételével, kiket, valami 32-tőt, Keresztes közelében a Vereshalmon egy rendbe állitva, felkaróztatott. Csak egyet küldött Kassára hirmondónak. Cob dühében meg a maga foglyait huzatta karóba.[1] Érezte minden kurucz, hogy állandóan feje fölött lebeg a pusztulás Damokles-kardja. Ez a tudat halálra szánttá tette őket. Kassa közelében egy izben a németek egy kurucz kémet üldöztek. Mikor látta, hogy foglyúl esik, kardjával ölte meg magát. »Ha — irja a szemtanu — nem kém, hanem más valaki cselekszi, hősnek kellene neveznünk.«[2] Igazán hősök voltak a bujdosók, habár úgy dúltak, raboltak s olyan elbánásban is részesültek, mint a zsiványok.

Igy folyt a polgárháború immár csaknem hat esztendőn át. Rettegés, kétségbeesés ragadta meg a kedélyeket országszerte. Mindenünnen visszhangzik az egykori levelekből, hogy »az emberek nagy rémülésben vannak«. E »mostani, de lángolni közelitő veszett napokban« nagy bajjal lehetett I. Rákóczy Ferencznek holttestét Kassára bevinni,[3] pedig édes anyja egész hadsereggel rendelkezett. A német és a kurucz pusztításokhoz járult 1676 óta a pestis, a háborús idők rendes kisérője, mely nálunk különben is annyira meghonosodott, hogy az egykorú házi ellenségnek nevezi.

IV. FEJEZET.

A bujdosók és a külföld. Thököly Imre.

E nehéz időkben a bujdosók mindent elkövettek, hogy a franczia-lengyel szövetség-szerződés valahára végrehajtassék. Thököly Imre nevelője, liebenbergi Absolon Dániel volt diplomatájuk. Absolon külföldről származott ugyan, de csaknem két évtizeden át fáradhatatlanúl szolgálta a kuruczok

[1] Babocsay Rumynál, id. m. I. 57—9.
[2] Hadtört. Közl. 1896. 352.
[3] Thaly: Századok, 1873. 675.

ügyét.[1] Európai műveltségű ember volt s magyarúl is megtanúlt. 1674 óta ő lett a bujdosók első diplomatája a keresztény fejedelmeknél s őt küldték Varsóba, hogy Szobieszkit királylyá választása alkalmából üdvözöljék. Akkor ismerkedett meg Béthune marquis-val, kinek érdeklődését a magyar ügyek iránt nagy mértékben föl tudta kelteni. 1674 őszén az ő kiséretében jött Erdélybe Beaumont Miklós[2] franczia ezredes. 1676 őszén Absolon ismét Lengyelországban s utóbb Franczia országban járt s útjának eredménye némi pénzsegély volt, melyet a francziák a bujdosóknak küldöttek. De Absolon főczélja az volt, hogy a francziák és lengyelek teljes mértékben teljesítsék a kötelezettségeket, melyeket 1675-ben a fogarasi szerződésben elvállaltak s mely eddig papiron maradt. Még Teleki sem vette át a fővezetést, noha a bujdosók folyton sürgették. Ismételten igérte is kimenetelét, de mindig elhalasztotta, azt használva kifogásúl, hogy Apafy fél a töröktől s nem bocsátja. 1676 őszén már úgy volt, hogy kimegy, sőt november 5 ikén egyenesen a fejedelem sürgette, menjen ki a bujdosókhoz. Csakhogy már másnap megtiltotta neki az indulást, mert hirét vette, hogy Ahmed nagyvezér halálos beteg; addig pedig nem akart döntő lépést tenni, mig »a porta és az új fővezér elméjét a haza és a magyar dolgok iránt kitanulhatná«.[3]

A fejedelem ugyanis attól félt, hogy az új nagyvezér, Kara Musztafa, kiről a császári követ azt jelentette haza, hogy nagyon békés ember s nem fogja a bécsi udvar terveit zavarni, Erdély ellen kovácsol gonosz terveket. Nem mert tehát moczczanni s Telekit is otthon marasztalta. Utóbb azonban megtudta, hogy a nagyvezér jó indulattal van a bujdosók iránt s minthogy a porta már békét kötött Lengyelországgal, nem bánja, ha igénybe veszik a lengyel támogatást. Ez ügyben Apafy és a bujdosók követei 1677 tavaszán újra megjelentek a lengyel udvarban, hol János király szivélyesen fogadta őket, Béthune pedig május 27-ikén[4] újabb szerződést kötött velük. A franczia követ kötelezte magát, hogy a magyarok szükségleteire egyszer s mindenkorra 20,000, évenkint pedig 100,000 tallért, ezenkivül néhány ezer emberből álló segélyhadat küld, mely Teleki, mint a mozgalom feje, vezetésére bizatik. A szerződést XIV. Lajos csakhamar szentesítette. Ezzel a magyar mozgalom hatalmas külföldi támaszt nyert, de hónapokig megint csak elméletben. Teleki a maga személyes érdekeit nem látta eléggé biztosítva s ismét előtérbe tolta Apafyt, ki a porta kifo-

[1] Absolon működését behatóan ismerteti Szilágyi Sándor: Századok, 1883; jelentéseit közli: Tört. Tár, 1883.

[2] Utasitását közli Gergely Samu: Tört. Tár, 1886. 333—37.

[3] Teleki apologiája (1678 április 24-iki emlékirata). Erd. Orsz. Emlékek, XVI. 478.

[4] A szerződés és a rá vonatkozó iratok: Török-Magyar Tört. Eml. VII. 313—419. Ujabban megjelent: Tört. Tár, 1890. 519—24. A szerződést aláirta franczia részről Béthune, erdélyi részről Macskásy Boldizsár, a bujdosó magyarok részéről Farkas Fábián, Fajgel Péter és Absolon Dániel.

gásaira utalva a szerződést nem akarta jóvá hagyni. A bujdosók azonban szeptember 8-ikán elfogadták a varsói szerződést, egyrészt azért, mert a porta nem ellenzi; másrészt és különösen pedig azért, mert, ámbár ekkor már sokan ellenezték Teleki fővezérségét, »nem levén már semmiképen módunk a tovább való várakozásban és a kimondhatatlan, szivünket bággyasztó s ijesztő, lelkünket épen a földig szegező, s a halálnál mindennap lelkeinket ezerszer keservesebben gyötrő, sebes árviz módjára reánk tóduló nyomorúság s reménytelenség miatt«.[1]

E közben Béthune Lengyelországban már gyűjtötte a segélyhadat, mely szeptember végén Boham ezredes vezérlete alatt Máramarosba érkezett. Nem volt ugyan olyan nagy, mint várták. Csak 3000 emberből állt, de jó tisztek vezették s igy a bujdosóknak csakugyan nagy hasznára lehetett. A kis sereg elszántan folytatta az előnyomulást, s október 10-ikén Királyházánál egy erős német csapatot megvert. Bujdosók is csatlakoztak hozzá, de csekély számmal, mert a tömegeknek nem volt utasításuk. Ekkor tünt ki a legszembetünőbben, milyen baj, hogy nincs vezérük, a ki intézkednék. Végre kaptak külföldi hadi segélyt, mely győzelmet is aratott s mégsem csatlakozhattak hozzá, mert Teleki moczczanni sem akart, mig franczia részről magánérdekei nem biztosíttatnak. Igy az a helyzet állott be, hogy idegen had jött a bujdosók segélyére, ezek azonban nem csatlakoztak hozzá. Jogos volt tehát az aggodalom, hogy, ha a magyarok cserben hagyják, a segélyhad haza tér. E zűrzavarban egy új ember, Thököly Imre gróf lépett előtérbe. Az események sodra emelte fölszinre, ámbár azelőtt is buzgón segélyezte a bujdosókat s támogatta törekvéseiket. De ifjú kora miatt személyesen még nem vihetett nagyobb szerepet. Mikor azonban hirűl vette, hogy jönnek a franczia-lengyel segélyhadak, engedélyt kért Apafytól, kinek alattvalója volt, hogy hozzájuk csatlakozhassék. A fejedelem, hogy tovább is erdélyi vezetés alatt tartsa a bujdosókat, kész volt Thökölynek megadni az engedélyt, legalább azon időre, mig Teleki kimehet. A bujdosók szintén örömmel vették a hirt, hogy a nagy reményű ifjú áll élökre. Csak Telekinek nem tetszett ez a fordulat, noha jó viszonyban élt az ifjúval, ki atyjaként tisztelte. Az okos ember előre látta Thökölyben a veszélyes versenytársat s nem akarta szerephez engedni. Fondorlataival csakugyan elrontotta dolgát a bujdosóknál, valamint Apafynál, a ki ki sem akarta többé bocsátani.[2] Mikor azonban a segélyhad győzelmének hire Erdélybe érkezett, ez Thökölyben újabb »nagy ösztönt szerze« s fáradhatatlanúl sürgette az engedélyt, hogy kimehessen. Olyan türelmetlen volt, hogy aludni sem birt. Végre november 6-ikán útra kelhetett s nem ugyan mint Apafy képviselője s a bujdosók vezére, hanem mint magánember Boham táborába érkezett.

[1] Deák, Bujdosók levéltára, 62.

[2] Teleki fondorlatairól Thököly sok részletet közöl 1677 szeptemberi naplójában.

Mindazáltal nagyobb hadműveletbe az előrehaladt évszak miatt többé fogni nem lehetett. Thököly, Wesselényi és Boham egyesültek ugyan, de nem mertek az ellenük nyomuló Cobbal megmérkőzni, hanem Bihar megyébe, török földre vagy Erdélybe huzódtak téli szállásra.[1] Igy a hadjárat, egyes apró sikerek daczára, kevés eredménynyel végződött. Egyrészt a segélyhad is csekély volt, másrészt a bujdosók vezérei közt eltűnt minden egyetértés. Örökösen czivakodtak s hasztalan igyekezett őket Béthune kibékíteni. A kellemetlen tapasztalatok a francziákat még inkább meggyőzték arról, hogy a mozgalomnak csak úgy vehetik hasznát, ha alkalmas vezért állítanak élére. Thökölyt ez állásra ifjúnak tartották s Telekibe vetették bizalmukat. A nyár óta egyre sürgették tehát, hogy a varsói szerződés értelmében vegye át a bujdosók fővezetését. De Teleki kijelentette, hogy meg sem mozdul mindaddig, mig a francziák a multra nézve bizonyos pénzbeli igényeit ki nem elégítik, a jövőre nézve meg kezességet nem vállalnak a maga és családja biztosítása iránt, ha a vállalat kudarczczal végződnék. Béthune végre ebbe is beleegyezett s 1678 február 16-ikán[2] Teleki Forval és Reverend franczia meghatalmazottakkal szerződést kötött, melyben összes magánkivánságai teljesíttettek, sőt Franczia-ország az iránt is kezességet vállalt, hogy kiváltja Telekit, ha német fogságba esnék. Minthogy a szerződést Béthune a franczia király nevében csakhamar jóvá hagyta, a vezér kérdése végre megoldást nyer. E közben Apafy is azt az értesitést vette a portáról, hogy támogathatja a bujdosókat s igy a fejedelem megengedte Telekinek, hogy kimenjen a bujdosók közé.

Ezek az 1678-iki hadjárat elé annál nagyobb reménynyel nézhettek, mert az előző év a franczia harcztéren kedvezőtlen volt a császárra, ki tehát nem igen szaporíthatta felső-magyarországi hadait. Az udvart ez a körülmény csakugyan békülékenyebbé tette. Gubasóczy János váczi püspök még február 11-ikén figyelmeztette, hogy »az ellenség télen sem pihen, a török hold éjjel kel föl, a franczia kakas nem alszik«. Béküljön ki tehát a magyarokkal, gyakoroljon kegyelmet, adja vissza a bujdosók jószágait. Noha Bársony György egri püspök ép az ellenkező értelemben nyilatkozott s azt ajánlotta, hogy csak folytassák a vérrel és vassal való munkát, Lipót király a hű főpapokat és főurakat 1678 április második felében Bécsbe hivta, hogy Magyarország kibékítéséről véleményt mondjanak.

Valami tizenketten jelentek meg s Schwarzenberg herczeg vezetése alatt folytatták értekezleteiket. Azt ajánlották, hogy a király kellően felhatalmazott biztosokat nevezzen ki, kik a fölkelőkkel alkudozzanak. De a német tanácsosok még e formában sem akartak engedményt tenni. Bünbocsánat s a megtérők jószágainak visszaadása volt tovább is minden bölcseségük, noha ez igéreteik évek óta hatástalanok maradtak. A magyar

[1] Erdélyi földön 790 ember 300 lóval szállásoltatott el. A kimutatás l. Hadtört. Közl. 1891 : 136—7.

[2] Az okiratok: Tört. Tár, 1890. 531. és 536.

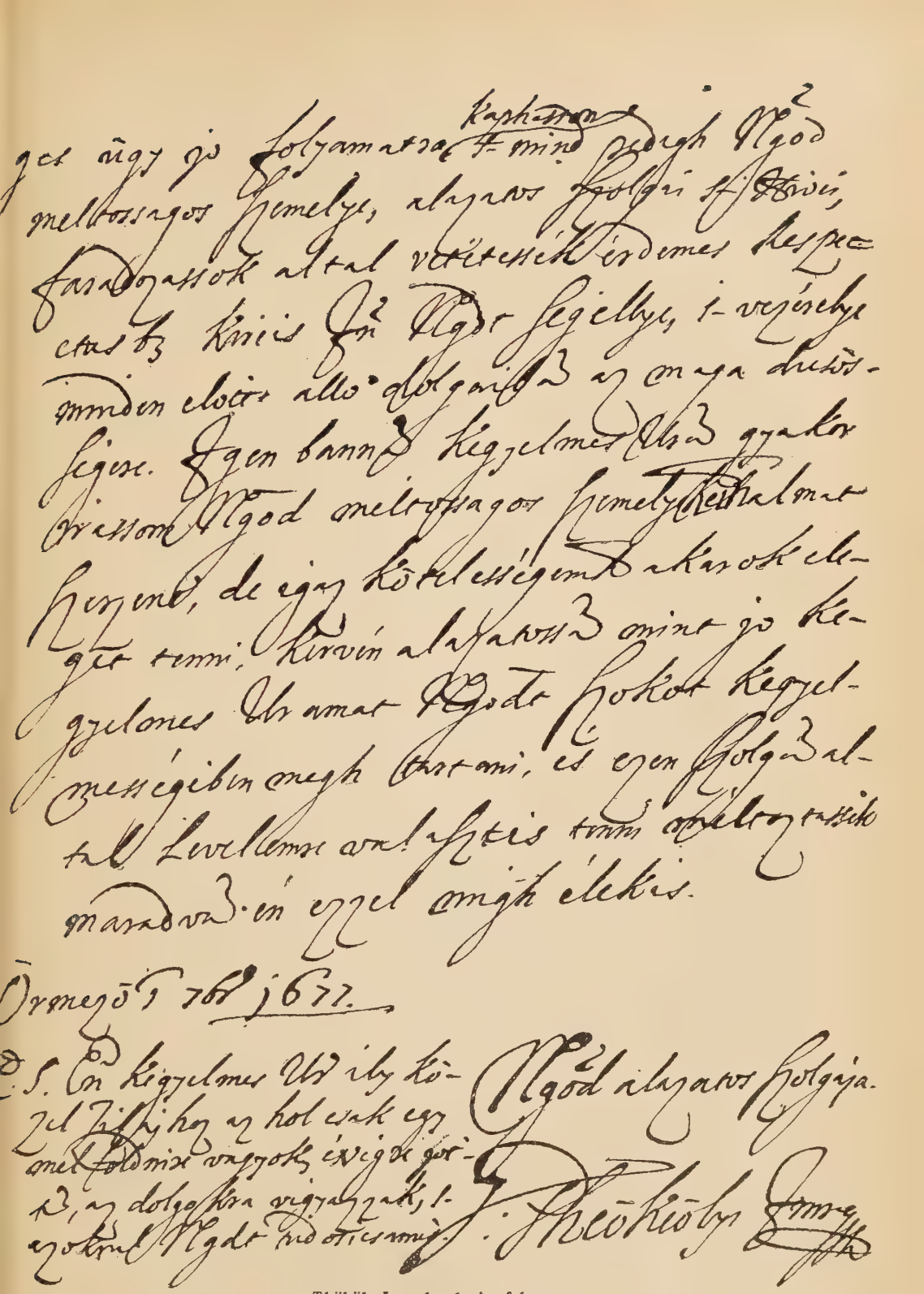

Thököly Imre levele Apafyhoz.
(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

tanácsosok az elviselhetetlen adó leszállítását s országgyűlés tartását is ajánlották. Úgy érveltek, ne féljen az udvar az országgyűléstől, mert a főurak, két család kivételével, mind katholikusok, a nemesség nagy része szintén az, a városok kimerültek s megfélemlítvék, a vallásügyi sérelmekkel a protestánsok nem fognak tehát boldogulhatni. A tanácskozások egész július elejéig elhuzódtak,[1] mi közben Hocher gyakran kiméletlen durvasággal nyilatkozott a magyarokról s ezzel az értekezlet magyar tagjait fölöttébb elkedvetlenítette.[2] Mindazáltal az udvar hajlandónak mutatkozott országgyűlést tartani s az értekezlet tagjai azzal a meggyőződéssel távoztak, hogy a miniszterekben a békés hangulat kerekedett felül. De hogy ez a hangulat minő volt, arról csakhamar meggyőződhettek. Néhány nappal az értekezletek befejezte után Pálffy Tamás kanczellár Hocherrel beszélgetett a magyar ügyekről. Beszéd közben Hocher árulónak és sikkasztónak nevezte Barkóczy Istvánt, ki pedig 1671 óta a királynak igen nagy szolgálatokat tett. Pálffy felháborodott e durvaságon. Azt felelte Hochernek, ne mindig a magyarok közt keresse az árulót, hisz a tiroliak is eladták Freiburgot a franczíáknak. Ez a honfitársaira való czélzás olyan dühbe hozta Hochert, hogy azt kiáltotta: »a tiroliak közt lehet egy-két áruló, de a magyarok mindnyájan árulók«.[3]

Kiegyezésről ily nézetek mellett természetesen szó sem lehetett s csakhamar megkezdődött a háború. A bujdosók Boham jelenlétében márczius 7-ikén gyűlést tartottak, melyen Telekit újra vezérüknek választották s 12 tagu tanácsot rendeltek melléje. De a vezér csak májusban indult ki Erdélyből. Másrészt Béthunetől kevés újabb segítség érkezett, mert Lengyelország időközben politikát változtatott.

János király dynastikus és magánokokból, főleg azonban neje ösztönzésére már a varsói szerződés megkötése idején elvált a franczíáktól s a császárhoz csatlakozott. A két udvar kötelezettséget vállalt, hogy nem segíti egymás lázadó alattvalóit s igy Lengyelország már 1677-ben a bujdosók ellen fordult. Csakhogy a király ezen évben még nem mert nyiltan szakítani Franczia-országgal s elnézte sógora, Béthune hadfogadását. Időközben azonban a pápai nuntius és a császári követ a legnagyobb nyomást gyakorolták reá, a papság meg országszerte erősen izgatta a népet az eretnek magyarok ellen. Ekképen 1678-ban Béthune már kevés segélyt küldhetett magyar földre. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a tények csakhamar meggyőzték a bujdosókat, hogy Telekiben sem találták meg azt a vezért, a kire szükségük lenne. Teleki nem volt katona; kerülte a harczot s heteken át barangolt egyik vármegyéből a másikba. Egy pár jelentéktelen erőd megvételére, végre meg Eperjes ostromára pazarolta az időt. Mikor pedig meghallotta, hogy gróf Leslie vezetése alatt nagyobb német had vonul a

[1] Angyal, id. m.

[2] Mon. Vat. Hung. VI.

[3] Buonvisi július 17-iki jelentése alapján Fraknói, XI. Incze pápa, 35.

felvidékre, augusztus 15-ikén Eperjes alól haza indult, még pedig oly gyors menetben, hogy Leslie, ki nyomában volt, nem birta utólérni.

Thököly, ki Teleki futása után természetes vezére lett a bujdosóknak, Leslie közeledtekor Bohammal együtt áthuzódott ugyan a Tiszán, de mig a németek Telekit üldözték, a kurucz-lengyel had hirtelen visszatért a felföldre s Szepesbe és Liptóba nyomúlt, hol egykori jobbágyai lelkesen csatlakoztak Thökölyhez. Hozzá szegődött Józsa páter is. Thököly a bányavárosok ellen fordult, megvette Zólyom városát és várát, október 16-ikán Beszterczebányát, mire a németek Selmeczről és Körmöczről elfutottak s a bányavárosok, e »legbecsesebb drágakövek,« több közeli erőddel Thököly kezébe kerültek. Bécsben ez a fordulat nagy aggodalmat keltett s október végén tekintélyes had indíttatott Thököly ellen, ki az elfoglalt helyeken mindenütt visszaadta a protestánsoknak elvett templomaikat, mit a nép azzal viszonzott, hogy lelkesen támogatta. Mindazáltal november 1-én Bars-Szent-Kereszt közelében véres harcz után a bujdosók megverettek, főleg azért, mert »a mi magyarinknak rossz szokása szerint bizony harmada is hadunknak alig jött ki a táborból«.[1] Hasztalan fordult Thököly Telekihez s kérte, hogy küldje ki segítségére Erdélyben veszteglő hadait. Teleki nem mozdult többé s így Zólyom vára, a bányavárosokkal újra elveszett.

Leslie aláirása.

Mindazáltal a hadjárat egészen más befejezést nyert, mint az előbbiek. Thökölyben végre látható feje támadt a mozgalomnak. Még évekig küzdenie kellett ugyan, mig versenytársait teljesen háttérbe szorította. De Bécsben már ekkor érezték, hogy új és számbavételt igénylő ember lépett az események szinpadára. Az udvar köréből figyelmeztették tehát, küldje föl követét Bécsbe, hogy fegyverszüneti, esetleg béketárgyalásokat lehessen vele kezdeni. Thököly készségesen engedett a felhivásnak, egyrészt, mert Erdélyre nem számíthatott, másrészt, mert Béthunetől kedvezőtlen értesítéseket vett s számolnia kellett a lehetőséggel, hogy a franczia-lengyel segélyhad elhagyja. Igen fontos volt reá nézve a téli szállás kérdése is, mert egyelőre azt sem tudta, hol fogja csapataival a telet tölteni. Szivesen követte tehát a bécsi ösztönzést s Szalay Pált küldötte föl, hogy megegyezést keressen vagy legalább fegyverszünetet kössön. Szalay már október 28-ikán Bécsben volt. Noha csak ezután történt a szentkereszti vereség, az udvar utasította magyarországi tábornokait, kezdjék meg a fegyverszüneti

[1] 1678 november 26-iki igen részletes és érdekes jelentés a bányavárosok körüli harczokról. Adatok a magyar bujdosók küzdelmeihez. Közli Koncz József: Hadtört. Közl. 1893. 473—8.

tárgyalásokat, melyek gyors befejezést nyertek. Klobusiczky Pál és Hamvay Péter Leslie kassai főkapitánynyal november 20-ikán megkötötték az egyezményt.[1] Ez a kuruczok részére Bereg és Ugocsa megyéket jelölte ki téli szállásúl. Leslie bántatlanságot biztosított mindazoknak, kik a német kézre visszaszálló területeken Thökölyhez csatlakoztak s megengedte, hogy a kuruczok a fegyverszünet idején királyi területen levő családjaikat előleges engedélykérés mellett meglátogathassák. Bécsben jóvá hagyták az egyezséget s szivesen fogadták Szalayt, midőn újra felérkezett. Országgyűlés tartását s más engedményeket helyeztek Thökölynek kilátásba s felkérték, küldjön követet a végleges béke megkötése tárgyában.

Már maga e hadjárat több önérzetet ébreszthetett a bujdosókban, mint összes eddigi véres küzködéseik. Eljutottak a bányavárosokba s fegyverszünetre kényszerítették az udvart. Ez nagy és szokatlan erkölcsi siker volt, melyet Erdélyből hasztalan igyekeztek csorbítani. Wesselényi Pál, hogy bebizonyítsa, hogy ő a vezér s Thökölynek nem volt joga fegyverszünetet kötni, megtámadta Nagybányát. De hiába rezgelődött. Az ifjú Thököly Imre a lefolyt hadjáratban országos hirnévre tett szert s a következő években Erdély minden rossz akarata daczára megtudta szerezni állásának általános elismerését.

Thököly Imre »magas, szőke-hajú s bajszú, kerek ábrázatú ifjú«[2] volt, mikor a bujdosók élére került. »Szép, helyes termetű, gyönyörű veres és fehér orczájú, egy kevéssé ritka bajszú és barna hajú, kiálló és kövér szemű«-nek rajzolja egy másik, ez évekből származó leirás.[3] Az erős testben erős lélek lakott. Atyja jeles tanárokkal neveltette, kik gondosan fejlesztették természet adta dús tehetségeit. Sokat és szivesen tanult s ideje egy részét mindig könyveinek szentelte. Élete nagy és apró hányatásaiban, melyekben öröm és bánat sürűen váltakoztak, mindig sokat ült iróasztalánál. Részletes naplót vezetett,[4] melynek egy nagy töredéke átélte a két évszázad pusztulását. Jól forgatta a tollat, kitünően tudott beszélni, s ékesszólásával elragadta hallgatóit. Még húsz éves sem volt, mikor kész emberként lépett a közélet szinpadára s csakhamar irányadólag befolyásolta az események menetét, bármi sokfelől igyekeztek a »gyermeket« féken, gyámság alatt tartani. De érvényesíteni tudta magát, mert

[1] Az egyezmény Szederkényinél, id. m. III. 139.

[2] Igy irta le Zrinyi Ilonának egyik bizalmasa. Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferencz ifjusága, 150.

[3] Nagy Iván, Egykorú 1683-iki emlékirat Thökölyről: Századok, 1876.

[4] Kiadta a naplóból az 1676—78-iki éveket Torma Károly (M. Tört. Eml. Második osztály) Irók, XVIII. k. A későbbi évek naplóinak egyes Töredékeket 1683-ból, 1689-ből és 1691—92-ből Thaly Kálmán (U. ott, XXIII., XIV. és XXXII. k.), 1693—94-ből Nagy Iván. (U. ott, XV.) Leveleskönyvei több évfolyamát szintén az emlitett gyüjteményeken, ezenkivül töméntelen levelét, továbbra végrendeletét kiadta Thaly Kálmán; egy kötet levelét Deák Farkas, s különben sincs ez időszakra vonatkozó oklevélgyűjtemény, melyben Thököly képviselve nem lenne.

Gróf Thököly Imre.
(Egykorú metszet után.)

a természet is uralkodásra teremtette. Tudott vezetni, irányt adni, parancsolni, kormányozni. E mellett bátor katona volt, sőt a pénzzel is tudott bánni; kitünően gazdálkodott s a legsúlyosabb gondok közt sem hanyagolta el jószágai kezelését. Céljai érdekében nem riadt vissza fáradságtól, munkától s erejét nem oly módon vesztegette el, mint atyja tette volt. Ivogatott ő is olykor-olykor. De nem az ivást tekintette életczélnak. A nemes erények egész sora egyesült benne s eleinte munkája nem is maradt áldatlan. Gyorsan megnyerte a tömegek ragaszkodását, szerzett fejedelemséget s a mi még nagyobb volt, megszerzé Magyarország legkiválóbb, legelőkelőbb hölgyének olthatatlan szerelmét, melyet megtartott akkor is, midőn minden egyebet elvesztett.

Thököly emléke mindazáltal homályosan, fekete árnyékkal takarva él történelmünk évlapjain. Olyan népszerű, mint Bethlen Gábor, diadalai tetőpontján sem volt, mert lutheranus lévén, a kálvinisták sohasem zárták annyira szivükbe. Másrészt tót vidékről származott s minden magyarsága mellett tót fejedelemnek gunyolták ellenségei, kik kül- és belföldön egyaránt töméntelen számban akadtak. Kétségkivül ő korának egyik legtöbbet gyülölt, leginkább rágalmazott alakja. Magyar és erdélyi földön egyaránt sokaknak állt útjában, sokaknak zavarta számításait; némelyek eszét irigyelték, mások rengeteg vagyonára áhítoztak s olthatatlanúl gyülölték. Végül ők kerekedtek föléje s akkor a magok szellemében igyekeztek befolyásolni a közfelfogást Thökölyről. Külföldön a török szövetségesét látták benne s a kath. udvarok, melyek tisztán e szempontból itélték meg, az emberi gonoszság igazi megtestesedésének, erkölcsi szörnyetegnek tartották. Sőt saját mostoha fia, II. Rákóczi Ferencz később magánjellemét is mélyen érintő vádakkal illette, melyek két századon át befolyásolták az utóvilág felfogását, ámbár megörökitőjük jóhiszeműségének daczára sem vehetők komolyan.[1]

E sokféle gyűlölet is sejteti, hogy Thököly nem mindennapi ember volt, hanem legalább egy fejjel kivált magyar- és bécsi kortársai közül. Az élelmes kalmárlelkek, a konczra, haszonra leső természetek közt egyéniségén bizonyos tisztesség és előkelőség ömlik el, az az előkelőség, melyet az ész, az okosság, a szélesebb látkör s a fenköltebb czélokért való törekvés nyújt. Annyi és oly konok ellenséggel kellett kűzdenie, hogy eszközeiben nem lehetett válogatós. Ismerte őket, lelkükbe látott s úgy bánt

[1] Rákóczi vádjairól Thököly ellen, hogy vagyona megkaparitása czéljából meg akarta mérgeztetni, a töröknek akarta tuszul adni, Angyal D. (id. m. II. 148—49.) éles elmével mutatja ki, hogy teljesen tarthatatlanok. Valóban el sem képzelhető, hogy Zrinyi Ilona holta napjáig annyira ragaszkodott volna Thökölyhez, ha az gyermekei ellen, kiket az anya oly forrón szeretett, ily gonosz terveket forralt volna. Az pedig még kevésbbé tehető fel, hogy ne hallott volna rólok. Rákóczi általában nem szerette mostoha atyját, ki annyi bajt hozott családjára. Ellenszenvét környezete, talán nem is itthon, hanem Neuhausban fokozni igyekezett s elhitette vele e rémmeséket.

velük, a mint érdemelték. Csak hogy erkölcsileg sem állt alantabb náluk, vagy általában korának diplomátiájánál. Az akkori nemzedék legnagyobb részének érzelmei és törekvései testesedtek meg benne. Politikai programját abba[1] foglalta össze, hogy életét és vérét koczkáztatta, hogy »a szegény, megromlott haza az idegenektől felszabaduljon és csak a haza fiának maradhasson.« Magyarnak óhajtá a magyar hazát, vagyis a bujdosók programját akarta valósággá tenni. Az eszközökre nézve, melyekkel czélt igyekezett érni, szintén ő volt a bujdosók felfogásának legtipikusabb képviselője. Ott kereste a támogatást, a hol épen kinálkozott, mert mint az akkori költő énekli:

A szükség ott veszi maga segitségit,
A hol találhatja annak elégségit,
Hasztalan is abban vetni reménységit,
Kitől nem veheti terhe könnyebbségit.[2]

A mozgalmat, melynek vezére lett, készen találta s nem idegen fölbujtásra, nem török vagy franczia érdekek előmozdítására támasztotta. Évek óta folyt az már s folyt volna évekig is, ha ő személyesen távol marad tőle. De mihelyt az események sodra előtérbe emelte, erélyesebben igyekezett diadalra juttatni s azt az idegen segélyt, a melyet bárhol kapott, a maga politikai eszményei javára hasznosította.

Fordult mindenkihez, a kitől támaszt várhatott, törökhöz és franczia-hoz, lengyelhez és oláhhoz, sőt időnként a pápához. De legfőbb reményét a törökbe vetette s a szultán segélyével akart Magyarországnak vagy az ország kiválóan protestáns részének olyan jogállást szerezni, minőben Erdély másfél századon át sokkal nyugodtabb életet folytatott, mint az anyaország. Ő a török oltalom és szövetség eszméjének utolsó képviselője nemzetünk történetében. Már akkor, mikor mint gyermeknek Likaváról Erdélybe kellett futnia, eltökélte magában, mondja később naplóiban, hogy török védelem alá helyezkedik s ha felnő, magyar hazája felszabadításához a szultán segítségét keresi. E tekintetben is egészen kora magyar közvéleményének befolyása alatt állt. Noha akkor már igen sokan felismerték a török birodalom veszélyes elgyöngülését, véderejének bomlását, anyagi segélyeszközei megfogyatkozását, a magyarság ellenállhatatlannak tartotta a török hatalmát. Ez időben minduntalan jártak a portán magyar és erdélyi követek, de abból, a mit a nyugati államok egyes diplomatái észleltek, nem láttak semmit. A bujdosók 1678-ban is meg voltak győződve, hogy »emberi mód szerint alig resistálhatni« a töröknek. E felfogás valóságos hitté csontosodott a közvéleményben s a politikusokat, katonákat, a tömeget egyaránt áthatotta. Még a költészet is kifejezést adott

[1] A kassai országgyűlés berekesztésekor a 1683 január 28-ikán tartott beszédben.
[2] Gyöngyössi István, Ének Zrinyi Ilona és Thököly házasságáról. Kiadta Hahn Adolf.

neki. Ugy okoskodtak tehát, hogy ha német és török közt kell választani, ha hódolnunk kell, jobb hatalmasabbnak, vagyis a töröknek, mert

> Most a hold a legnagyobb erejü plánéta,
> Annak jele alatt jár a mely kométa,
> Ritkán hibál annál a Laurus bokréta.[1]

Ez a megyőződés vitte Thökölyt is arra az útra, melyen a Bocskayak, Bethlenek és Rákóczyak annyi sikerrel haladtak. Csak az ő politikájukat folytatta, de már olyan időben, midőn a török hatalom nem volt többé a régi, midőn nem nyújthatott védelmet azoknak, kik reá támaszkodnak. Ha Thököly Imre egy nemzedékkel előbb, ha csak 1663-ban szerepelt volna, törekvéseit teljes siker kiséri. 1680 után azonban e politika már örvénybe vezetett s a ki nem vette észre az idők változását, a ki akkor is Törökországhoz fűzte a maga sorsát, az bele sodortatott Törökország romlásába, az ép úgy elbukott, mint a szultánok addigi világhatalmi állása.

V. FEJEZET.

Az 1681-iki országgyülés.

A nagy erkölcsi siker, melyet Thököly elért, a bujdosók ügyét még mindig nem juttatta dülőre. Sőt a nemzetközi viszonyok kedvezőtlenül alakultak reájuk nézve. XIV. Lajos csakhamar megkötötte a császárral a nymwegeni békét s minthogy nem szorult többé a bujdosókra, a varsói szerződést sem tartotta kötelezőnek s leszállította a kikötött segélypénzt. Nem szakított ugyan a magyarokkal teljesen, mert nem akarta, hogy a mozgalom végkép elaludjék. Némi segélyt tovább is adott, hogy le ne tegyék a fegyvert, de a segélyt olyan szűkre szabta, hogy a bujdosók nagyobb sikert ne érhessenek el, mert ez esetben attól félhetett, hogy a bécsi udvar megijed tőlük, s teljesiti kivánságaikat. Béthune marquis nyomban a nymwegeni békekötés után értesítette Apafyt, hogy immár csak titokban támogathatja a magyarokat pénzzel s hogy Lengyelország iránti tekintetből segélycsapatait haza kell rendelnie,[2] a mi meg is történt. A franczia követ ez ügyben nem Thökölyvel érintkezett, hanem még mindig Erdélyt tartotta a mozgalom középpontjának. Thököly ekkor csakugyan erdélyi gyámság alatt állt, melyet Teleki gyakorolt, még pedig nagyon szeszélyesen, magánérdeke változó alakúlása szerint. Eleinte haragudott Thökölyre a fegyverszünet miatt. Csakhamar azonban érzelmei gyökeresen változtak, mert egyik

[1] Gyöngyösi, id. m.
[2] A jelentést l. Tört. Tár, 1890. 658—9.

házas leánya özvegységre jutott, s a gondos apa ujra férjhez óhajtá adni. Thökölyre, a grófra és dús vagyon urára vetette szemét, s most már őt igyekezett a bujdosók fővezérévé tenni. Minthogy pedig Apafy mindig azt akarta, a mit Teleki, 1679 július második felében a bujdosók kivánatához képest Thököly lett hivatalosan is vezérük. Wesselényit és hiveit azonban fegyverrel kellett engedelmességre szorítania. Ezzel eltelt a nyár. Májusban Józsa páter egy vakmerő kis csapattal felverte ugyan Selmeczet, de a megbizhatatlan fosztogató csakhamar a labanczokhoz pártolt, mire a kuruczok

Gróf Caprara Eneás.
(Egykorú metszet után.)

rálestek és október 22-ikén megölték.[1] Maga Thököly csak nagynehezen birta hadait összehozni, mire októberben felgyújtotta Putnokot s deczember 3-ikán Szikszó közelében egy német csapatot vert tönkre. Mindez azonban nem volt döntő siker. Sőt az év folyamán kitűnt, hogy az erdélyi gyámság ólomsúlylyal nehezedik a bujdosókra, mert működésük szabadságát bénitja meg. Apafy különben sem támogatta Thökölyt, sőt inkább akadályozta cselekvésében. Halaszhatatlannak látszott tehát az Erdélyhez való viszony

[1] Nagy Iván: Tört. Tár, 1885. 376.

gyökeres tisztázása. E végből a bujdosók október 12-ikén Miskolczon gyűlést tartottak s felhivták Apafyt, hogy vagy segítse őket komolyan, vagy bizza rájuk az udvarral való megbékélést. Teleki azonban, ki időközben belátta házassági tervei kivihetetlenségét, rá vette a fejedelmet, hogy az Erdélyben élő s a kűzdelmektől távol maradó bujdosók csoportját játssza ki tromfúl Thököly ellen. Gyűlést tartatott s kimondatta velük, hogy föltétlenűl Apafy mellett maradnak. Ezzel a kurucz táborban beállt a szakadás. A hadakozó bujdosók 1680 január 8-ikán Szoboszlón tartott gyűlésükben Thököly Imrét kiáltották ki fővezérüknek, ki már ártalmatlanná tette Wesselényit s most nyomban fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett, gróf Zrinyi János utján közvetlenűl az udvarral, valamint Strassoldo német fővezérrel. Ez utóbbi február elején Jolsván az udvar utólagos jóváhagyása reményében engedélyezte a fegyverszünetet, melyet a király hivatalosan jóvá nem hagyott ugyan, de megtűrte s a további alkudozásokkal gróf Caprara Eneast és Szelepcsényit bizta meg. Mindez Erdélyben erős visszatetszést keltett. De Thököly még nem akart Apafyval szakítani s a fegyverszünet lejártával megújította a háborút. Hívei Árvában, Trencsénben, Liptóban, Turóczban, Szepesben pusztítottak, sőt betörtek Morvaországba és Sziléziába. A nemesség nem csatlakozott ugyan hozzá, de a parasztság tömegesen özönlött zászlói alá. Néha a mozgalom egyenesen a nemesség ellen irányúlt s például Turóczban összefogdosták és kirabolták a nemeseket; felverték a vásárokat, kifosztottak s felgyújtottak nehány kath. templomot, több kath. papot meg magukkal hurczoltak.[1] Thököly maga megvette Késmárk várát, ősi birtokát, mire november 15-ikén ismét elég kedvező fegyverszünetet kötött. Csak kényszerűségből tette. Katonái ki voltak merűlve, a török pedig, kinek területét a bujdosók már nagyon kiélték, nem akart többé téli szállást adni. Hogy a megszállt vármegyék egy részében tölthesse a telet, fegyverszünetre kellett tehát lépnie.[2]

Az udvar e gyakori tárgyalásai és fegyverszünetei Thökölyvel nem a bujdosók iránti jóakarat, hanem a nemzetközi helyzet időnként való alakulásának következményei voltak. Bécsben Ahmed nagyvezér halála óta attól féltek, hogy a török megsegíti a bujdosókat; Kara Musztafában meg is volt a hajlandóság, de mielőtt szándékát valósíthatta, háborúba bonyolódott Oroszországgal.

Mikor Bécsben az orosz-török háború hirét vették, úgy megörültek neki, mint a »napsugárnak«, mert a török beavatkozás veszélye eltűnt s a bujdosók irányában ismét a régi politikát lehetett folytatni. Vigyáztak is, hogy a törököt ne ingereljék. Komárom erődítményei alatt a Duna eliszaposodott medrét sem akarták kitisztíttatni, hogy okot ne adjanak a portának a felszólalásra. Ellenben siettek felhasználni a kedvező körülményeket, hogy

[1] Nagy Iván, Prónay-napló: M. Tört. Tár, XXII. 275—79.

[2] Az okokat elmondja Béthunehöz intézett jelentésében: Tört. Tár 1887. 167—68.

a lejáró félben levő vasvári béke meghosszabbítását szorgalmazzák a szultántól. De mintha a sors ellene lett volna a császár e szándékának, portai követei a következő két év folyamán egymás után meghaltak s a tárgyalások nem haladhattak. XI. Incze pápának épenséggel nem tetszett a császár azon törekvése, hogy a törökkel mindenképen fentartsa a békét s még 1679 elején utasította nuntiusát, Buonvisi Ferenczet, birja rá Lipótot, elégítse ki a magyarokat s készüljön török háborúra. Támadja meg Esztergomot és Budát, mihelyt a francziával békét köt. De a császár sem a magyarokat kielégíteni, sem a törököt megtámadni nem akarta. Megbékült ugyan a francziákkal, de nem azért, hogy a pápa ösztönzését kövesse. A nymwegeni béke után még nagyobb súlyt helyezett a portával való jó viszonyra, ellenben a bujdosókkal szemben körülbell a föltétlen meghódolás elvét hirdette, midőn azt kivánta, hogy először is tegyék le a fegyvert s csak azután terjesszék elő sérelmeiket. A pápa ellenben épen akkor igyekezett a keresztény uralkodókat minél nagyobb számmal a török ellen mozgósítani. XIV. Lajosnak azt ajánlotta, foglalja el tengeri úton Konstantinápolyt s állítsa vissza a keleti császárságot. Lipótot, a lengyel királyt, az orosz czárt szárazföldi

A késmárki vártemplom.
(Rajzolta Forberger Vilmos.)

háború indítására biztatta. Voltak pillanatok, mikor Lipót helyeselte e magas röptű politikát, s maga elismerte, hogy az idő nagyon alkalmas Magyarország felszabadítására. De mégis mindig az a felfogás győzött, hogy XIV. Lajosban bizni nem lehet s a török háború csak az esetre indítható meg, ha Lajos is hadat üzen a szultánnak. 1679 május 20-ikán ez ügyben Bécsben nagy értekezlet tartatott. A meghívott magyarok mind a háborút sürgették. Lengyelek és oroszok hajlandók voltak a császárral szövetkezni, sőt e végből orosz követség jött Bécsbe. Ott azonban hidegen fogadták, hogy a török meg ne nehezteljen. Hasztalan figyelmeztette Buonvisi nuntius a minisztereket, hogy, ha a mostani alkalmat elszalasztják, akkor kell majd a törökkel megverekedniök, mikor a viszonyok a szultánra sokkal előnyösebbek lesznek. A lengyel országgyűlés már határozatot is hozott, mely szerint János király hadat üzenjen a szultánnak, ha a kath. hatalmaktól támogatást nyer. Lipót azonban megtagadta a kért segélyt s igy nemcsak Legyelország nem üzent háborút, hanem 1681-ben az orosz czár is békét kötött a szultánnal.

E minduntalan változó viszonyok és hangulatok szerint módosult az udvar magatartása Thököly és a bujdosók irányában. Komoly engedményeket nem akart nekik tenni, fegyverrel meg nem birta őket elnyomni s igy folyt az apró háború, melyet időnként fegyverszünet váltott föl. A mézes szájú Szelepcsényi Thökölyt ismételve rá beszélte, forduljon Lipót király kegyelméhez, mely esetben legmelegebb támogatását helyezte kilátásba.[1] De Thököly a kiegyezést nem a maga személyes ügyének tekinté. Az ország sérelmeit akarta orvosoltatni, erre meg az udvar nem volt hajlandó. Főleg vallásügyi téren nem akart engedni, noha külföldi szövetségesei minduntalan engedményekre ösztönözték. A brandenburgi és a hollandi követek még a nymwegeni congressuson is ajánlották a császári követnek, hasson oda, hogy ura a magyar protestánsok lelkiismereti szabadságát ne bántsa s engedje a külföldön levő magyar protestánsokat haza térni. De Bécsben az ilyen jó tanács süket fülekre talált. Ott a vallásügyben Kollonics uralkodott, ki azt akarta, hogy az ország inkább sivatag pusztaság legyen, mintsem eretnekek tanyája. A papok azt hirdették: »jobb Magyarországot s még többet is a töröknek átengedni, jobb ha a császár fehér bottal kezében távozik birodalmából« semhogy a protestánsokat megtürje.[2]

A háború viharai, a pestis, leginkább azonban saját tehetetlensége már 1679-ben halomba döntötték a pozsonyi guberniumot. Ampringen eltávozott s az ország kormányzatának nem volt többé tulajdonképeni feje. Hogy a bajon segítsen, az udvar, mely 1678 óta folyton igérte magyar hiveinek, hogy országgyűlést tart, 1681 elején végre be készült szavát váltani. Ezt igen sok ok ajánlotta. Lipót király meg akarta harmadik nejét

[1] 1680 július 6- és augusztus 26-ki levelei: Tud. Gyüjt. 1835.

[2] Krauske idézete egykorú iratból. Hist. Zeitschrift, LVIII. 477. jegyzetben.

koronáztatni. Másrészt rendezni kellett a kormányzat ügyét s a bujdosók is minduntalan országgyűlést sürgettek. Azok, kik folytatni akarták a vallásüldözést, természetesen ellenezték az országgyűlést. De még olyan királypárti urak is, Esterházy Pál, Forgách Ádám s mások, kik óhajtották, azon előkészítő értekezleten, mely február 3-ikán Pozsonyban tartatott, a protestánsokra kedvező régi törvények egyszerű hatályon kivül helyezését tervezték. Ez urak még a hirhedt 1604. XXII. articulusra is, mint köztörvényre, hivatkoztak.[1]

A szellem, mely az előkészitő tárgyalásokban nyilvánúlt, valósággal kizárta tehát a lehetőséget, hogy az országgyűlés a bujdosókkal megegyezésre juthasson s egyes főurak, kivált Esterházy Pál magánérdekeivel is egyenes ellentétben állt a békés kiegyezés. Mindazáltal az országgyűlés összehivásának nagy elvi jelentősége volt, mert ezzel maga az udvar elismerte 1670 óta követett politikájának kudarczát. Az idegen uralom ama rendszere, mely a Lobkowitz-Hocher-Ampringen nevekhez fűződik, immár végképpen megbukott, ámbár nem bukott vele a szellem, mely e rendszert szülte.

A meghivók 1681 február 28-iki kelettel mentek szét s április 28-ikára Sopronba szólitották a rendeket, mert Pozsonyban és vidékén a pestis még nagyban pusztított. Noha Thököly és a bujdosók nem vettek részt, a felvidék szintén elküldötte követeit. Mindazáltal a gyűlés tagjainak alig egy ötöde volt protestáns. Némelyik követ nem kapott határozott utasitást, hanem fehér lapot hozott, melyre azt irhatta, a mit a helyzet alakulása szerint jónak látott. A követek már május 1-én munkához akartak volna fogni, de az udvar, a királyasszony gyöngélkedése miatt, csak május 22-ikén érkezett meg. Csupa idegenek környezték a királyi párt, melynek biztosságáról három ezred német katona gondoskodott.[2]

Minthogy rég nem tartatott országgyűlés, a szokások feledésbe mentek s akarva nem akarva sok olyan történt, mit az urak és követek zokon vehettek. Ép oly kevéssé lehelték a béke szellemét a királyi előterjesztések, melyeket Szelepcsényi primás május 28-ikán magyar beszéddel nyújtott át. A villongások, gyűlölségek, magánérdekek félretételére hivta fel a rendeket arra kérve őket, hogy csupán »pusztult édes hazánk megmaradását s jövendőbeli békés nyugalmunkat« viseljék szivükön.[3]

Az előterjesztésekben a király hangsúlyozta, hogy a felkelők kivánságai meghiusitották jóakaratát, miért is szaporitania kell a katonaságot. Gondoskodjék tehát az ország a sereg eltartásáról s a véghelyek jobb karba helyezéséről. Ez esetre a király kész intézkedni, hogy a katonaság ne zsarolja a népet. Sem a régi intézmények visszaállitása s vele a nádorválasztás, sem a vallásügy s másnemű ezerféle baj orvoslását nem érin-

[1] Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, III. 406.

[2] A soproni országgyűlés történetéről. Acta com. Sopron. Továbbá Zsilinszky Mihály, A soproni országgy. történetéhez, és Szederkényi, id. m. III.

[3] Beszéde: Tud. Gyüjt. 1835.

tette az előterjesztés, mely katholikusokban és protestánsokban egyaránt elégedetlenséget keltett. Mindazáltal a két felekezet útjai nyomban elváltak egymástól. A katholikusokat az engesztelhetetlen urak és főpapok vezették, kikről utóbb a hű katholikus királyi személynök nyilvános ülésen mondotta, hogy ők okai a haza bajainak.[1] A főrendek többsége azonban inkább aulikus, mint ultramontán volt s mihelyt észre vette, hogy az udvar a vallásügyben engedni hajlandó, maga is megszelidült.

A követek első sorban a sérelmek orvoslását, különösen pedig a nádorválasztást kivánták. A király eleinte csak bizonyos kikötések mellett akart nádort választatni, de június 13-ikán belenyugodott, hogy a nádori méltóság a régi törvények szerint állíttassék vissza. Erre nyomban, déli 12 és 1 óra közt megtörtént a választás, s három szavazat kivételével gróf Esterházy Pál, az udvar jelöltje lett Magyarország nádorispánja. Még az nap letette az esküt s elfoglalta hivatalát. Első és fő feladata volt oda hatni, hogy a tényleg csonka országgyűlés kiegészíttessék s Thököly hivei megjelenjenek. Thököly erre nézve még május 7-ikén értekezletet tartott hiveivel, kik az nap az országgyűléshez levelet intéztek, melyben hangsúlyozzák, hogy »a mi vallásunk, evangelikus religiónk nekünk mindenek felett legelső.« Ezzel a vallásügyi sérelmek orvoslásától tették függővé további magatartásukat. Követük, Izdenczy Márton vitte meg levelüket Pozsonyba, de a rendek felbontatlanúl adták át a királynak, ki meg az új nádorhoz tette át. Június 17-ikén a nádor azt felelte, hogy ily fontos ügyet irásbeli úton elintézni nem lehet; küldjék el tehát kellően felhatalmazott megbizottjaikat az országgyűlésre. E feleletét másnap a rendek is helyeselték. Csak hogy időközben a bujdosók tapasztalhatták, hogy az országgyűlés többsége épen a valláspolitikában a szélsők befolyása alatt áll s tőle hasztalan várják vallásügyi panaszaik orvoslását. Kijelentették tehát, hogy, mivel az országgyűlés többsége a vallást magánügynek nyilvánította, vele minden további tárgyalást megszakítanak.[2] Thököly el sem ismerte többé törvényesnek az országgyűlést s minthogy a fegyverszünetet még május 20-ikán felmondotta, a nyár elején megkezdte a hadműveleteket, hogy nyomást gyakoroljon az udvarra. Az országgyűlésen levő protestánsok e közben a nádortól s a királytól kérték vallásügyi sérelmeik orvoslását. Az emlékiratról, melyet június 25-ikén a felségnek átnyujtottak, maga a vérengző Hocher mondotta, hogy ha az, a mit benne elpanaszolnak, csakugyan igaz, bámulnia kell türelmüket, melylyel akár tiz napig is, nem pedig tiz esztendeig elviselték szenvedéseiket.

Mindazáltal a király egyetlen panaszukat sem orvosolta, sőt ellenkezőleg addig is, mig véglegesen intézkedik, a legszigorúbban megtiltotta, hogy a Sopron városában tartott protestáns istentiszteleten az országgyűlés

[1] Október 3-iki ülés. Zsilinszky, id. m. III. 480.

[2] Az iratok Zsilinszkynél, id. m.

tagjain kivül más valaki részt vehessen. A kapuőrző katonatisztek azt a parancsot vették, hogy a vidékről istentiszteletre jövő protestánsokat be ne bocsássák a városba, különben megbotozással és elcsapással fognak fenyítetni. Kollonics július 31-ikén Sopronban a templomi szószékről hirdette: »A lutheranusok gonoszabbak akár az ördögnél. Nem hisznek a Szüz Máriában, kit még a török is tisztel. Oh szent Mária! Magyarország védasszonya! Segíts bennünket a harczban, mert készek vagyunk inkább tönkre jutni, mint ellenfeleinknek a legcsekélyebb engedményt tenni«.[1]

Kollonics pedig ekkor vallásügyi kérdésekben a király legelső tanácsadója volt, a magyar főpapság meg vakon követte. Éleseszű katholikus urak is látták, hová czéloz tulajdonképen Kollonics s nem csekélyebb ember, mint a királyi személynök, az alsó tábla elnöke, Orbán István figyelmeztette őket, hogy a német-újhelyi püspök nem is a protestantismust, hanem a magyarságot akarja kiirtani. Kollonics »a magyar papi rendnek — mondotta — soha jóakarója nem volt s nem is leszen. Kollonics uram elnyeri az esztergomi érsekséget s a vacans püspökségeket olaszoknak conferáltatja. Meglátja a magyarországi klérus, — végezte intését, melyet a következmények igazoltak — Kollonics uram alája fog neki tojni.«

De a józan figyelmeztetés nem használt s a két felekezet engesztelhetetlenül állt szemben egymással. A király meg arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vallásügy magánügy, egyezkedjenek ki tehát a felek barátságosan az ő közreműködése nélkül.

Egyszerre azonban magatartása gyökeresen megváltozott. Nem a protestánsok siralmas panaszai, nem is a bujdosókra való tekintet okozták e változást. A nyugaton újra fölmerült a háború veszélye, mert XIV. Lajos Strassburgot fenyegette. Erre Lipót szabadulni igyekezett Kollonics befolyása alól. Szeptember 7-ikén maga irta Schwartzenberg herczegnek, hogy a vallásügyben eddig csupán Kollonicscsal és Hoffmannal szokott tanácskozni. De belátja, hogy ez helytelen volt, s immár csupán a herczeg, Nostitz és Hocher szavára fog e kérdésben hallgatni.[2] Igy legalább pillanatnyilag lerázva Kollonics gyámságát, október 8-ikán maga döntött a vallásügyben s a protestánsoknak lényeges engedményeket tett, melyeket november 9-ikén újabbakkal egészített ki, habár időközben ismét Kollonics kerekedett felül, ki a még mindig elégedetlen protestánsok további óhajainak teljesítésétől csakugyan visszatartotta.

Az országgyűlést hónapokon át majdnem kizárólag a vallásügy foglalkoztatta s a közjogi sérelmekre csak szeptemberben kezdett áttérni. A rendek a német adórendszer eltörlését, az ország régi intézményeinek, a nádori tekintélynek helyreállítását, az idegen katonaság kivitelét sürgették. Azt óhajtották, hogy a török béketárgyalásokkal magyar követ bizassék

[1] Renner, id. m. 48—9.

[2] Levele Maurernél, id. m. 124.

meg, a bujdosók javai visszaadassanak, Kollonics a pozsonyi kamara elnöki állásából eltávolíttassék s a törvény szerint ismét világi legyen kamara-elnök, hogy továbbá a királyné koronázásától számítva egy év alatt új országgyűlés tartassék kizárólag oly czélból, hogy a most elintézetlenül maradó sérelmeket orvosolja. Buonvisi pápai nuntius, ki szintén Sopronban időzött s a vallásügyben a főpapok szélső törekvéseit támogatta, a közjogi sérelmek kérdésében a magyarok részén volt. A király csakugyan eltörölte a gubernium adórendszerét, a repartitiót, fogyasztási adót s a katonai végrehajtásokat, ámbár biztosai kijelentették, hogy ezt a királyi rendeletet csak úgy tarthatják meg, ha a gyűlés gondoskodik az elmaradó jövedelem pótlásáról.[1] November 9-ikén a király a német katonaság kihágásait szintén eltiltotta s az engedetleneket súlyos büntetéssel fenyegette. A királyné deczember 9-ikén megkoronáztatván, deczember végén az országgyűlés befejeztetett. A törvénykönyv 82 czikkelyből áll s igen fontos közjogi határozatokat tartalmaz. Eltörli a guberniumot és a királyi helytartóságot, az idegen-uralom e fő közegeit. Elrendeli, hogy a portán a császári követtel egyenjogú magyar követ legyen a török-magyar ügyek tárgyalására, a törökkel kötendő szerződések az országgal közöltessenek, feltételei a vármegyékben ünnepélyesen kihirdettessenek. A német katonaság kivitessék s a mig itt van, fegyelmet tartson; a nemesi kiváltságok megtartassanak; a lefoglalt javak visszaadassanak, a repartitio és fogyasztási adók hátralékai be ne hajtassanak. A pozsonyi magyar kamara ne függjön az udvaritól s a kamarákból a német tisztek eltávolíttassanak, kincstartóvá világi neveztessék ki, a német hadak által okozandó károk megtéríttessenek, a 13 szepesi város kiváltassék.[2] Teljes bűnbocsánat biztosíttatott azoknak, kik az 1670 óta folyó mozgalmakban részt vettek, még ha e közben rablást, égetést, s más ily közönséges bűntényt követtek el, mihelyt a törvények kihirdetésétől számítva két hó alatt hűségesküt tesznek.

A XXIV. és XXV. törvényczikkek foglalkoznak a vallásügygyel, még pedig a királyi leiratok értelmében. Megerősítik a bécsi béke első czikkelyét, mely a vallásszabadságot az összes kiváltságos rétegeknek biztosítja. Megengedik a száműzött papok és tanitók hazatérését és hivatásuk teljesitését, semmisnek nyilvánittatván minden tőlük régebben aláirt reversalis. A protestánsokat vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríteni nem lehet. Visszakapják elvett templomaikból azokat, a melyek időközben katholikus szertartás szerint fel nem szenteltettek. Ezenkivül jogot nyernek templomot, iskolát és paplakot épiteni bizonyos helyeken, melyeket a törvényczikk felsorol, s melyek utóbb articularis helyeknek neveztettek. Mindenütt pedig meghagyattak eddigi templomaik birtokában s a további templomfoglalás

[1] Nyilatkozatuk Szederkényinél, id. m. III. 151.

[2] Széchenyi György kalocsai érsek e czélra felajánlotta a szükséges összeget, miért is a törvény az ország köszönetét fejezte ki neki.

Az Athenaeum nyomása.

ELEONÓRA MAGDOLNA.

(Egykorú metszet után.)

eltiltatott. A tizenkét évi üldözéshez képest az új törvények mindenesetre jelentékeny javulást képviseltek, tényleg azonban tetemesen megnyirbálták azon jogokat, melyeket a régi magyar törvények biztosítottak a protestánsoknak. Ezek tehát az új, kedvezőtlenebb törvényeket elfogadni nem akarták, hanem tiltakoztak ellenük. Deczember 30-ikán a nádornak, a királyi személynöknek s Hermann badeni őrgrófnak, a hadi tanács elnökének nyilatkozatot nyújtottak át, melyben kijelentették, hogy a vallásügyben egyedül a régi törvényeket tekintik érvényeseknek. De ép úgy szót emelt e törvények ellen a katholikus főpapság, mely a protestansoknak ennyi engedményt sem akart adni. Buonvisi nuntius deczember 27-ikén tiltakozott az új egyházpolitikai törvények ellen, mert sértik a katholikus egyház érdekeit. Igy tehát a megoldás senkit sem elégített ki. A bécsi miniszterek csakhamar maguk sajnálták, hogy Sopronban nem mentek elég messzire s ezzel Thököly malmára hajtották a vizet. Buonvisinek is szemére vetették,

Gróf Erdödy Kristóf aláírása.

hogy beavatkozásával gátolta a vallásügy kielégitő rendezését. Másrészt azonban Lipót minisztereivel ellentétben az 1681-iki engedményeket sem tekintette kötelezőknek. Kollonicsot még a kamaraelnökségből sem távolitotta el, noha ezt a törvénynek megfelelőleg a nuntius is sürgette. Kollonics tovább is kamara-elnök maradt. 1682-ben gróf Erdődy Kristóf alelnök bizatott meg ugyan helyettesitésével, de elnökké Erdődy csak 1684-ben lett.[1] A vallásügyben meg egészen ő adott irányt, s már 1682 június 14-ikén értesitette Széchenyi György kalocsai érseket, hogy a király elhatározta, hogy az 1681-iki törvényeket félre teszi s mindent amaz állapotban hagy, mint az országgyűlés előtt volt. Bizottság fog kiküldetni, hogy a protestánsoktól legújabban visszaadott templomukat ismét elvegye, s papjaikat elűzze. A kamara feladata lesz az 1681-iki törvények végrehajtásában elkövetett erőszakosságokat kipuhatolni s megfenyiteni.[2] Az új nádor, Esterházy Pál gróf, ki immár a magyar kormányzat feje lett, teljesen Kollonics befolyása alatt állt, s kisérletet sem tett, hogy a törvény biztositotta nádori jogkört és hatalmat visszaszerezze azon idegen hatóságoktól, melyek magukhoz ragadták. Az ő nádorsága alatt is az eddigi módon idegenek kormányozták Magyarországot.

[1] Maurer, id. m. 125.
[2] U. ott.

VI. FEJEZET.

Thököly győzelmei. A felső-magyarországi fejedelemség.

Az 1681-iki országgyűlés nem járult az ellentétek kibékítéséhez. A bujdosók nem is reméltek tőle semmit, törvényeit utóbb el nem ismerték. Thököly meg karddal igyekezett a bonyodalmat megoldani. Bármily erős hajlandóságot táplált Kara Musztafa nagyvezér a magyar ügyekbe való avatkozásra, a terhes háború, melyben a moszkvai czárral állt, lehetetlenné tette szándékai valósítását. Maga is siettette tehát a békét, mely végre 1681 februárban megköttetett. Már márcziusban a nagyvezérnél voltak a fáradhatatlan Thököly követei. A porta hajlandó volt a bujdosókat komolyan támogatni, Erdélyt segitségükre indítani, csakhogy maga még nem akart semlegességéből kilépni, mert az orosz háború kimerítette. Ekképen Thököly biztató választ kapva a budai pasától, május 20-ikán felmondotta a fegyverszünetet s készült a hadműveletekre. Csakhamar megjött a török segély, de oly alakban, melyben Thököly el nem fogadhatta. Az erdélyi követek, kik állandóan Konstantinápolyban éltek, mig az ő emberei csak időnkint jelentek meg ott, el tudták hitetni a portával, hogy Thököly nem kell senkinek, hogy a bujdosók nem akarják vezérüknek, s így ezután is csak Erdély vezetheti a magyar ügyeket.

Noha ez ellenkezett az eddigi török politikával, a tájékozatlan nagyvezér hitelt adott Apafynak, kinek követei pénzzel is dolgoztak. Igy április 18-ikán a fejedelmet tette meg a török, moldvai, erdélyi és havasalföldi csapatokból alakitandó segélyhad fővezérévé. Mikor erről Thököly értesült, főembereivel június hó 14-ikén gyűlést tartatott, mely kimondotta, hogy a magyar bujdosók tábora mást, mint Thökölyt fejének el nem ismer. Thököly nyomban megmutatta, mit tud a saját korlátolt erejével. Csapatai megrohanták Breznóbányát, levágták a csekély német őrséget, kirabolták a várost, s gazdag prédával tértek meg. Portyázói ellepték a szomszédos vármegyéket, sőt benyomultak Morvába, hol nagy pusztitást tettek. E sikerek hirére augusztus 21-ikén végre Apafy is megindult s hadai vezetését Telekire bizta. Ekkor azután kitört a személyes háború: Wesselényi Pál cserben hagyta Thökölyt, ki meg nem akart az erdélyi sereghez csatlakozni. A viszályban Thököly a váradi pasánál talált támaszt, ki külsőleg kiegyeztette a haragvó ellenfeleket. Valami 25,000 ember gyűlt össze Teleki táborában, ki azonban nem lévén katona s Thökölynél sem találva engedelmességre, a szép sereggel nem birt eredményt elérni. »Inkább akarnék — irta[1] Absolon szeptember 10-ikén a debreczeni táborból, — a legmesszebb Indiában

[1] Tört. Tár, 1887. 327.

Az Athenaeum nyomása.

THÖKÖLY IMRE.

(Egykorú festmény Bath marquis birtokában.)

élni, mintsem ezt a veszedelmes állapotot nézni.« A jelenlevő franczia ügynök, Du Vernay Boucauld bámulva látta »a tudatlanságot és zürzavart«, mely a hadviselésben mutatkozott. Teleki megvette ugyan Böszörményt, de csak véletlenül, magyar és német őrségének czivakodása következtében. Thököly végre is ott hagyta a tábort. Teleki Kállót néhány apró erőddel szállotta meg, mire befejezte a hadjáratot s a törökkel szépen haza távozott. Ezzel Kálló s más erődök nyomban visszajutottak a németek kezébe,[1] s az egész hadjárat teljesen meddő maradt. De csupán katonailag. A török végre tiszta fogalmat nyert a bujdosók viszonyairól s megtudta, hogy a helyzet ura Thököly, nem pedig Apafy vagy Teleki, kik a török segélyhad élén sem voltak képesek a mozgalomnak eredményt biztosítani.

A váradi pasa ily értelemben tett jelentést Konstantinápolyban, hol a nagyvezér csakhamar eldöntötte a hosszú versengést s az erdélyi követek minden erőlködése daczára Thököly mellett foglalt állást. Ugyanezt tették a francziák s Erdély mellőzésével közvetlenül Thökölyvel érintkeztek, kinek követei novemberben megjelentek a portán, hol szivesen fogadták őket, ellenben az erdélyiekkel ridegen bántak. Thököly arra kérte a nagyvezért,

Báró Saponara aláirása.

nevezze ki Felső-Magyarország fejedelmévé, mely esetre két év alatt behódoltatja az egész országot. A török segély mellett Thökölynek ép oly szüksége volt a francziákéra, mert a töröktől kaphatott ugyan katonát, de pénzt nem. Ezt csak a francziák adhatták. Követe, Nemessányi Bálint két izben járt tehát Varsóban Lajos király követénél s kapott is némi pénzt. De a franczia politika komoly áldozatokat nem akart hozni s a csekély pénzt is csak ezért adta, hogy Thököly az udvarral meg ne béküljön, melylyel egyre folytatta a tárgyalásokat. Saponara báró, sárospataki kapitány utján november 13-ikán csakugyan ismét fegyverszünetet kötött. Saponara végleg ki akarta Thökölyt az udvarral békíteni s e czélból személyesen Bécsbe ment, hol teljes komolysággal dolgozott a kiegyezésen. Thököly feltételeit nagyon mérsékelteknek találta s melegen ajánlotta elfogadásukat.

Csakugyan 1681 végén Thököly még fölötte szerény kivánságokat emelt. Fejedelemséget, bizonyos területek átengedését még nem kivánta, hanem csak a maga és a bujdosók jószágainak visszaadását, a kassai főkapitányságot, a vallásszabadság teljes biztosítását, másrészt a porta

[1] Az erdélyi müveletekről l. Wass György és László naplóit. Kiadta Nagy Gyula.

panaszainak orvoslását.[1] Az udvar azonban ezt is soknak tartotta. Nem nyilatkozott ugyan határozottan s Saponárát egy ideig nem bocsátotta vissza, hanem a nádort bizta meg a tárgyalások vezetésével, kivel mint esküdt ellenségével Thököly szóba sem akart állani. Igy a kiegyezés meghiúsult s Thököly ezzel végleg a francziák és törökök karjaiba hajtatott. 1682 februárban Nemessányit harmadizben Varsóba küldte, ki onnan két hónap mulva 23,000 tallérral tért meg. Csakhogy e közben a császári és pápai követek, a lengyel főpapok és urak a legnagyobb nyomást gyakorolták János királyra, akadályozza meg a magyar-franczia érintkezéseket. János király kénytelen volt engedni s a magyarok elől elzárta a lengyel határt. Minthogy pedig immár Apafy is ellenséges lábra helyezkedett Thököly irányában, ez Erdélyen át sem birt a francziákkal érintkezni s úgyszólván légmentesen el volt zárva tőlük.

Annál kedvezőbbre fordultak ügyei a portán, hol követeit 1682 január 9-ikén fogadta a nagyvezér. Adót ajánlottak és segítséget kértek az ország teljes behódoltatására. Február 9-ikén bocsáttattak el azzal a biztatással, forduljanak Ibrahim budai pasához, ki szerdárrá, az összes magyarországi hadak fővezérévé neveztetett ki. Thököly a vett felhivás alapján személyesen Budára sietett. Májusban[2] érkezett oda. A török fejedelmi pompával fogadta, s a tömeg: »éljen a magyar király« kiáltással üdvözölte. Ibrahim pasával ismételve értekezett s megállapította a szövetség-szerződés tervezetét, mely végleges jóváhagyás végett a szultánhoz küldetett. Négy napot mulatott Budán, hol már csak romjait látta Mátyás király fényes palotájának, azután Egeren át, hol szintén fényesen fogadták, hazatért s május 18-ikán ismét Kaposon volt. Ott gróf Zrinyi János várakozott reá, hogy az udvar megbizásából újabb tárgyalásokat kezdjen. Thököly nem bizott benne; attól félt, hogy Zrinyi Ilonával tervezett házasságát jött meghiúsítani s lehetőleg hamar visszaküldte Bécsbe, a fegyverszünetet pedig már május 20-ikán felmondta Ellenben Saponarával, ki újra fölkereste, folytatta a tárgyalásokat. Csakhogy immár a törökkel való megállapodásához képest Felső-Magyarország egy részének átengedését kivánta, hogy legyen miből adót fizetnie a szultánnak. Ez ügyben Bécsbe küldötte Izdenczy Mihályt, ki egyszersmind engedélyt kért Zrinyi Ilona számára, hogy Thököly felesége lehessen. E házasság terve már 1678-ban fölmerült. Zrinyi Ilona 14 évvel idősebb volt Thökölynél.

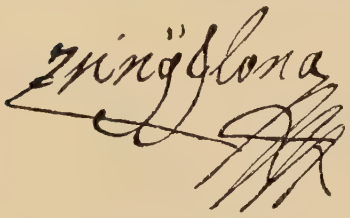

Zrinyi Ilona aláirása.

Elmult ugyan immár a tavasz éltében,
De nyarának most van legkedvesb szinében.[3]

[1] Angyal, Thököly Imre életrajza, I.

[2] Ott időzéséről l. Tört. Tár, 1887. 319—321.

[3] Hahn Adolf, Gyöngyössi István kiadatlan költeménye: Phil. Közl., VIII. 371.

Thököly már rég megkérte a szép asszonyt, ki 1679 óta hajlandó volt kérőjét elfogadni, az esetre, ha az udvar beleegyezik a házasságba. Sokkal jobban szerette két gyermekét, I. Rákóczy Ferencz árváit, hogy sem érdekeiket egy pillanatig is koczkáztatta volna oly házassággal, melyet az udvar ellenez. Évekig várt tehát s 1682-ben is azt mon-

Zrinyi Ilona.
(Egykorú festmény az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában.)

dotta: »készebbek volnánk egy óráig nem élnünk, hogy sem mint ő felsége ellen« — férjhez menni. Nem is tette. Csak mikor Saponara maga beszélte rá, ki bizton várta az engedélyt, mely kissé megkésve, de utóbb valóban megjött, esküdött meg 1682 június 15-ikén Thökölyvel. A lakodalmon Saponara is jelen volt, ki Thököly kivánságait még mindig elfogad-

hatóknak találta. Izdenczy azonban eredménytelenül járt Bécsben s Thököly kevéssel lakodalma után, július elején megkezdte a hadműveleteket. Meg akarta mutatni, hogy török nélkül, Erdély nélkül a saját erejével is boldogulni képes. Bizalmasa, Szirmay András[1] figyelmeztetésére elhatározta, hogy rajtaütést próbál a kassai fellegvár ellen, mely a városon kivül az előző évtizedben épült. Falai erősek voltak ugyan, de máskülönben, mint egy császári tábornok már 1676-ban jelentette, oly állapotban volt, hogy ellenséges rajtaütés ellen nem lehetett megvédeni. Szirmay, ki mint külföldön tanult hadmérnök jól ismerte a fellegvár tarthatatlanságát, melegen ajánlotta a támadást.

Saponara, ki ez időben még mindig Thökölynél volt, neszét vette a tervnek s hogy meghiúsítsa, haza indult. A megállapodás szerint Eperjesre kellett volna mennie, de megvesztegette kurucz kisérőit s Kassára tért be, hogy Lambo parancsnokot a veszélyre figyelmeztesse, ki azonban nem vette komolyan. Szirmay július 19-ikén indult 1000 gyaloggal és 300 lovassal Kassának. Éjfél után érkezett a fellegvár közelébe, melynek árkán 200 embere átlábolt, mire létrákon a falakra kapaszkodtak fel. Rövid, de véres harcz után július 20-ikán a fellegvár a kuruczok kezén volt.[2] A város maga ellenállt ugyan, de Thököly ostrom alá vette. Augusztus 1-én sógora Zrinyi János és Saponara újra megjelentek nála s fegyverszünet iránt akartak alkudozni. Csakhogy a koczka már el volt vetve. Ibrahim pasa nagy sereggel Thököly megsegítésére sietett s augusztus 14-ikén Kassa megadta magát. A tiz éves kűzdelemnek ez volt legkiválóbb katonai sikere. Az erős, vagyonos Kassa, Felső-Magyarország fővárosa immár Thököly kezébe került. Innen hadai valóságos diadalmenetben foglalták el Lőcsét, Eperjest, Tokajt, Szádvárt, Onodot, Putnokot s augusztus 22-ikén ostrom alá vették az erős Füleket. Itt azonban Koháry István, a költő-katona, buzgó katholikus s az udvarnak rendületlen hive, vitézül ellenállt.

Mig Thököly egymásután aratta sikereit, Apafy pénzzel és szép szóval igyekezett a törököt rá venni, hogy ne segítse s Wesselényit tegye a bujdosók vezérévé. Apafy immár trónját féltette Thökölytől s azt hitte, hogy a lutheranus szászok segélyével akar fejedelmi székébe ülni. Húzta-halasztotta tehát a porta azon rendeletének végrehajtását, hogy haderejével Thökölyhez csatlakozzék. De végre augusztus 5-ikén indulnia kellett s szeptember 2-ikán érkezett a füleki török-magyar táborba.

Ugyanaz nap dőlt el Fülek sorsa, mert az őrség Koháry akarata

[1] Szirmay András naplóját, mely azonban épen a kassai fellegvár megvételéről keveset tartalmaz, mert erről Szirmay külön jelentést tett, kiadta Dongó-Gyárfás Géza: Adatok Zemplén várm. történetéhez, II—IV. évf.

[2] A fellegvár megvételéről több egykorú jelentés van. Egy magyart közzétett Thaly Kálmán: Századok, 1872. 416—419. A legérdekesebb természetesen a vezéré, Szirmay Andrásé: Kovachich, Script. Min. I.

ellen, ki ennek következtében fogságba jutott, melyből csak évek multán szabadult ki, átadta a várat. Thököly a török óhajára levegőbe röpítette az erődítményeket, s ezzel Fülek, mely a török-magyar harczokban másfél századon át oly kiváló szerepet vitt, örökre elveszítette katonai jelentőségét. Mielőtt a fegyvertársak elváltak, Ibrahim pasa szeptember 16-ikán nagy pompával átnyújtotta Thökölynek a szultán athnaméját.[1] A 14 pontból álló okirat, mely a budai megállapodásokat jogérvényes szerződés alakjába öntötte, Thököly Imrét, Bethlen Gábor ivadékát, magyar királylyá nevezi ki; halála után a magyarok szabadon választhatnak királyt, ki azonban katholikus nem lehet; vallásukat, szokásaikat maguk, valamint a horvátok megtarthatják s a két protestáns felekezet egyenjogúsága továbbra is biztosíttatik; a magyar király területét a török nem dúlja, meg sem csonkítja s minden vár vagy község, melyet a magyar török segélylyel a némettől elfoglal, magyar marad a némettel kötendő békeszerződésbe a szultán semmi olyant be nem vesz, mi

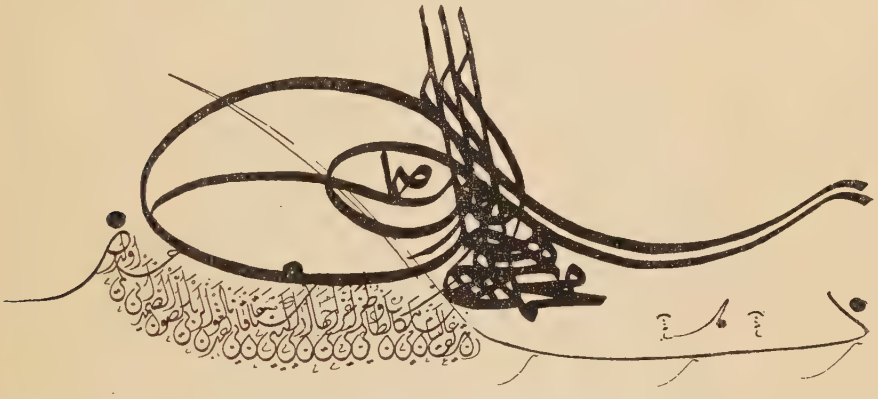

A Thökölynek adott athname thugrája.
(Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban.)

a magyarokra hátrányos lehet; a jezsuiták az országból kiűzetnek; a magyar kereskedők a rendes vámfizetés mellett török területen szabadon üzérkedhetnek; ama községek, melyek eddig kétfelé adóztak, jövőre is így adóznak, a magyar király pedig a maga területe után évi 40,000 tallér adót fizet, mely összeg sohasem emelhető. Thököly hivei megnyugtatására nyomban kijelentette, hogy a királyi czimet nem fogadja el s csupán fejedelemnek, s a magyarországi részek urának nevezi magát.

Ezzel Magyarország területén egy új fejedelemség alakúlt, mely, ha nem is jogilag, de tényleg éveken át fennállt s ki volt véve a magyar király kormányzata alól. Az új fejedelmet immár az Erdélyben élő bujdosók is elismerték, az egy Wesselényi kivételével. Ezzel mindazok a

[1] Az athname egykoru magyar kivonatát kiadta Nagy Iván: Századok, 1870. 663—664. Igen terjedelmes latin kivonata Rödernél, Ludwig Markgraf von Baden, I. 3—6. Legbővebben közli egykoru olasz szöveg alapján Renner: Türk. Urkunden. Jahresbericht des Wien-Leopoldstädter Obergymn. 1888.

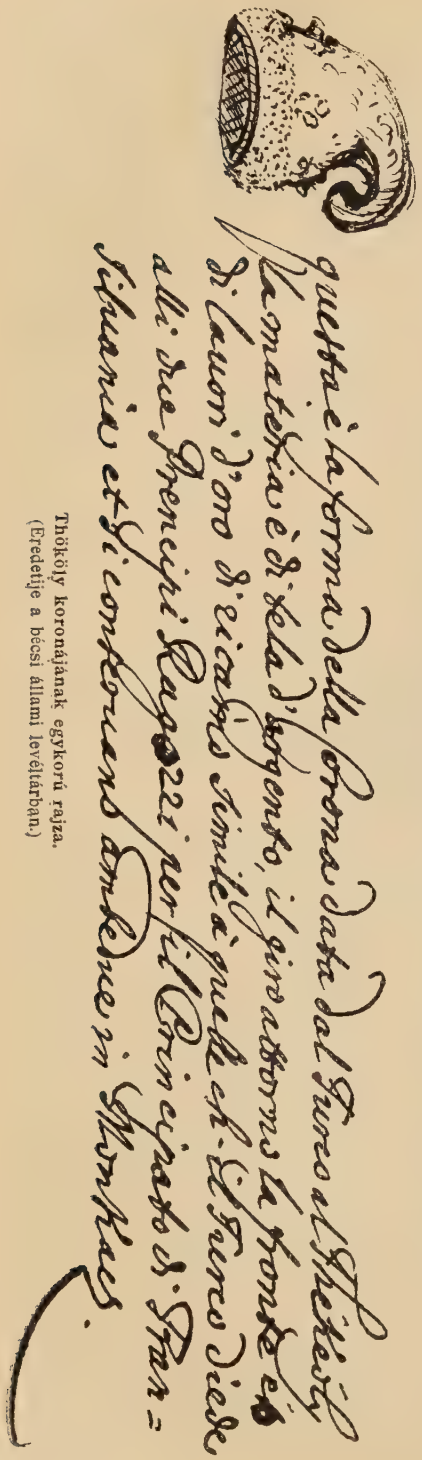

Thököly koronájának egykorú rajza.
(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

remények, melyeket Apafy és Teleki a magyar mozgalomhoz fűztek, végkép eltűntek. Dühvel és keserűséggel telten tértek vissza Erdélybe, honnan való kijövetelüknek a legcsekélyebb haszna sem volt, ámbár az erdélyi sereg a nyári hőségben a Tisza vidékén roppant sokat szenvedett s viz hiányában töméntelen ember és marha veszett el.[1] Ellenben az új fejedelem, kihez a tömegek mindenütt lelkesen csatlakoztak, folytatta diadalútját s ősszel ismét elfoglalta a bányavárosokat, hol dús zsákmányt, nagy mennyiségű aranyat talált. Csapatai messze Morvában kalandoztak s kegyetlenül dúltak-fosztottak. Azt azonban belátta, hogy a bányavárosokat nem lesz képes megtartani. Ezek árán igyekezett tehát az udvarral minél kedvezőbb fegyverszünetet kötni. Követei, Szirmay István és Jánoky Zsigmond november 19-ikén Bécsben csakugyan egyezségre léptek. Thököly kiadta a bányavárosokat, de kárpótlásúl havi 3000 frtot s Felső-Magyarországnak egész a Garamig terjedő részét kapta, természetesen csak a fegyverszünet tartamára. Szatmár, Ecsed, Patak, Szendrő, Szepesvár és Murány[2] német kézben maradtak s az udvar fejedelemnek sem ismerte el Thökölyt. De mivel Felső-Magyarországot legalább ideiglenesen kezén hagyta, Thököly 1682 végétől kezdve mindaddig, mig a hadi szerencse meg nem változott, tényleg Felső-Magyarország ura volt s gyakorolta is a fejedelmi hatalmat. Czime »gróf Thököly Imre, a magyarországi részek ura és fejedelme« volt. Minthogy a hat vár német őrsége a

[1] Az utazásról igen érdekes Miles Mátyás részletes naplója: Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XVII., 341—388.

[2] A Kriegsarchiv 1883-iki évfolyamában közölt egykorú hivatalos kimutatás szerint.

fegyverszünet miatt minden ellenségeskedéstől tartózkodott, a Garamig terjedő nagy országrész teljesen hatalma alatt állt s Hevesnek még főispánja, Korompay Péter egri püspök is akkori székhelyén, Kassán maradt. Thököly azonnal megkezdte az új tartomány szervezését s rangjának megfelelően rendezte udvartartását. Mint jó gazda, a szükségletről költségelőirányzatokat készített. A szűkebb udvari polgári személyzet évi szükséglete 15,770 frtot tett. Ehhez járult az udvari katonaság szükséglete 82,347 frttal, a mezei hadaké 79,300 frttal. Az összes szükséglet 111,647[1] frtra rugott, mely azonban folyton emelkedett, mig a diplomatia s ezer más költség az előirányzatban egyáltalán nem szerepel.

A tömérdek kiadás fedezésére, a kormányzat rendezésére, a vallásügy és más bajok orvoslására a fejedelem deczember 12-ikén 1683 január 11-ikére országgyűlésre hivta meg a maga vármegyéit, melyeket a viszonyok e változása fölöttébb kielégített. Általános volt az öröm, hogy immár megint »kalpag szab rendet a kalapnak.«[2] A nép megszabadult a vallásűldözéstől, a szertelen adóktól, a kegyetlen német zsoldosoktól. A bujdosók haza térhettek s visszakapták jószágaikat, a protestánsok templomaikat és iskoláikat, a többek közt az egykor oly hires pataki főiskolát. Az eperjesi collegium szintén újra megnyilt, s fényes ünnepélyekkel üdvözölte egykori tanitványát, mostani ujjáalkotóját.

Thököly általában erélyes természet, a fejedelmi hatalmat is erélyesen gyakorolta. Már akkor, midőn először állt a bujdosok élére, rendet, fegyelmet igyekezett soraikba hozni s szigorúan tilalmazta, büntette a fosztogatást, a köznép vagy a katholikusok üldözését. Most, hogy valóságos államfő lett, még erősebb akarattal lépett föl. Fékezte a protestánsok bosszúvágyát s a mennyire lehetett a restitutio in integrum-ot nagyobb rázkódtatás nélkül igyekezett valósítani. Tudott parancsolni s vigyázott, hogy parancsait végre is hajtsák, a mi nagyon nehezen ment abban a zűrzavarban, melyet a tizenkét évi belháború teremtett. Mikor közfelkelést rendelt, a régi szokás szerint kevesen tettek eleget kötelességüknek. A fejedelem büntetésül zár alá vette az engedetlenek jószágait, a császárpárti urak és papok javait meg haladéktalanúl elkobozta.

A gyűlést, melyet a fejedelem 1683 január 11-ikére Kassára összehivott, Lipót király sem ellenezte. A rendek viszont örömmel fogadták Thököly hivását. Csakhogy egészen új alkotással álltak szemben s az új viszonyok közt nem igen tudtak eligazodni. Első sorban azon jogalapokkal kivántak megismerkedni, melyeken a fejedelemség nyugodott s a vármegyék utasitották[3] követeiket, hogy a fejedelemtől az athname s a Lipót királylyal kötött fegyverszünet előterjesztését kérjék. Máskülönben sem voltak egészen tisztában a gyűlés jelentőségével s igazi hivatásával. Hevesvármegye olyan

[1] Thaly K. közli e kimutatásokat: Thököly naplói, II. 65—123.

[2] Angyal, id. m. I. 281.

[3] Heves utasítása Szederkényinél: id. m. III.

utasítást adott követeinek, mely töméntelen aprólékos ügyre kiterjeszkedett, ellenben azt, a mi a leglényegesebb volt, a pénzkérdést, az új fejedelemség anyagi segélyforrásait egy szóval sem érintette. Annál több hajlandóság mutatkozott a vallásviszály békés rendezésére, s a katholikusok siettek számba venni a viszonyok változását. Károlyi László, a ki maga nem ment el, de helyettest küldött, utasításában hangsúlyozta, hogy a vallásügy, »ha jobban nem lehet, bár csak a Bocskay idejében iniciált pacificatio szerint maradhasson meg.« [1]

A gyűlés [2] a kitüzött napon, január 11-ikén Kassán csakugyan megnyilt, s elnökévé Sebestyén András váradi püspököt választotta. Képviselve volt 20 vármegye, 9 szab. kir. város, 3 püspök, 2 káptalan, 1 convent s 19 főúr vagy özvegy. Január 14-ikén kezdték tárgyalni a fejedelmi előterjesztéseket. Ezekben Thököly azt kivánta, hogy a rendek külön követ útján fejezzék ki a szultánnak köszönetüket az athnaméért, szabályozzák a vallásügyet, intézkedjenek, hogy a protestánsok visszakapják még ki nem adott templomaikat, gondoskodjanak a katonatartás költségeiről, a

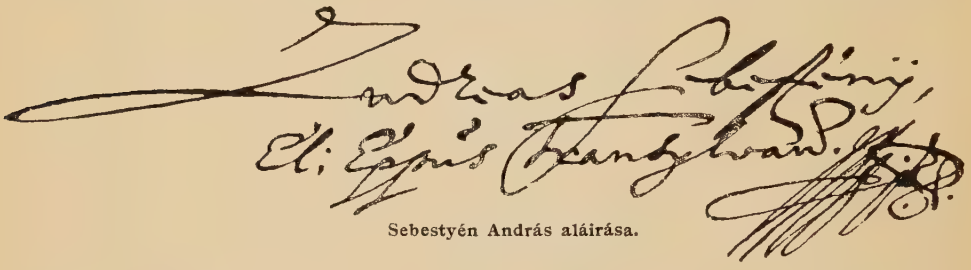

Sebestyén András aláirása.

köznép helyzetének javitásáról s átalában fejezzék ki a közügyekre vonatkozó kivánságaikat. A tanácskozások meglehetősen zajosak voltak. Thököly előterjesztette ugyan a császárral kötött fegyverszünet okmányát, de nem az athnamét, mert ezt külpolitikai tekintetből nem akarta nyilvánosságra hozni. A rendek erre azt felelték, hogy nem küldhetnek a szultánhoz követet, ki köszönetet mondjon az athnamáért, melyet nem ismertek. A vallásos ellentétek is mozogni kezdtek, de különösen a pénzkérdésben nem fejtette ki a gyűlés, »a nemes statusok szegénységére nézve,« azt az áldozatkészséget, melyet a helyzet komolysága kivánt. A fejedelem figyelmeztette őket, hogy a »dolmányon való gombokat lemetéljük«, mint annak idején a bujdosók tették, csakhogy a megmentésükre szükséges pénzt előteremtsék. Thököly fenyegetéstől sem riadt vissza s a rendeket csakhamar engedelmességre birta. Beleegyeztek, hogy nevükben Szirmay István menjen a portára. Költségéül 2000 tallért, a katonaság számára meg 50,000 frtot szavaztak meg. Azt is elrendelték, hogy a még kath. kézen levő prot.

[1] Gróf Károlyi cs. oklevéltára, IV. 301.

[2] Lefolyását leirja Majláth Béla: Századok, 1883. A reá vonatkozó okiratokat l. Tört. Tár, 1883.

templomok, iskolák, paplakok haladéktalanúl visszaadassanak. Mi sem jellemzi jobban a viszonyok változását, mint az, hogy a rendek, kik egy kath. püspök elnöklete alatt tanácskoztak, elismerték, »hogy a mostani zavargás és az azt követő romlás a vallásgyülöletből származik«. Január 28-ikán azzal búcsuztak el a fejedelemtől, »adja Isten, hogy ez a gyűlés legyen utolsója, befejezője tizenkét esztendőktől fogva való sok romlásunknak, veszedelmünknek s egyenetlenségünknek; legyen elsője a szép egyezségnek, uniónak, s a régen kivánt jó békességnek zsengéje« s hogy Thököly mielőbb nemcsak 20 vármegyének, hanem az egész országnak és kapcsolt részeinek hirdethessen országgyűlést.

Az események ez alakulata a külhatalmakra, melyek a magyar kérdésben érdekelve voltak, nagyon különböző hatást gyakorolt. Lajos franczia királyban bizalmatlanság támadt Thököly és Zrinyi Ilona házassága miatt, mert azt gyanította, hogy Thököly és az udvar között titkos megegyezés forog fen. Lengyelországban Kassa elfoglalása s általában a protestáns Thököly sikerei a legnagyobb aggodalmakat keltették. János király attól félt, hogy a császár békét köt a törökkel, Felső-Magyarországot Thökölynek adja s a török innen támadja meg Legyelországot, mely azután egymaga lesz kénytelen a háború súlyát viselni. Mindinkább az udvarhoz hajolt tehát s még élesebb ellentétbe helyezkedett Franciaországgal. Hasztalan próbálta Thököly megnyugtatni; hasztalan értesítette, hogy épen Lengyelországra való tekintetből tett tiszta magyar őrséget Kassára. A lengyel udvar mindinkább bécsi befolyás alá került s a franczia-magyar érintkezést csaknem lehetetlenné tették a császári és pápai követek titkos ügynökei, kik kézre kerítették a leveleket s elfogatták a beküldött embereket. János király az udvarral végre szövetséget kötött, ámbár maga hangsúlyozta, hogy ez a szövetség nem a magyarok, hanem kizárólag a porta ellen irányul.

Ellenben a portán Thököly diadalmainak hire óriási benyomást keltett s végleg eldöntötte a háború kérdését. Mohammed szultán, ki csupán háremének és vadász-örömeinek élt, eleinte határozottan békét akart s a nagyvezér csak azt tudta tőle kieszközölni, hogy, ha már a porta maga semleges marad, legalább a budai pasa segítse a bujdosókat. Thököly győzelmei azonban a szultánra is megtették hatásukat. Mindinkább nagyvezére befolyása alá került s a kedvező magyarországi jelentések nyomán az az irány emelkedett túlsúlyra, mely hadat akart a császárnak üzenni.

Kunitz császári követ, ki 1680 tavaszán érkezett Konstantinápolyba, kezdettől fogva arra intette az udvart, készüljön a háborúra, mert a nagyvezér előbb-utóbb meg fogja indítani. Bécsben azonban minden áron békét akartak s utasították Kunitzot, hasson oda, hogy a porta a vasvári békét húsz esztendőre meghosszabbítsa. De a követ már a tárgyalások elején látta, hogy nem boldogulhat s 1680 augusztus óta szakadatlanúl jelentette haza, hogy a nagyvezér háborút akar s meg is fogja üzenni, mihelyt befejezte készülődéseit. Bécsben ekkor is XIV. Lajos ellen

akartak fordulni, noha 1682-ben kijelentette, hogy a török háború veszélyével szemben kész a császárral megbékülni. Meg is kezdődtek az alkudozások, de csak 1684 augusztusban vezettek sikerre. Addig mindig fenforgott a lehetőség, hogy a császár a franciákkal háborúba bonyolodik, sőt a spanyol követ, ki Bécsben vezérlő szerepet vitt, a miniszterek egy részét meg tudta nyerni az eszmének, hogy a törökkel és Thökölyvel kell megbékülni s egész erővel a franciákra támadni. E politika képviselői Hermann badeni őrgróf, a hadi tanács elnöke köré sorakoztak. Maga Lipót császár is e párthoz hajlott; ő is a franczia háborút akarta s azért tett vallásügyi engedményeket az 1681-iki országgyűlésen, azért állt szóba Thököly követeivel. A franczia háborúhoz igyekezett külföldi szövetségeseket nyerni, ellenben a törökkel békében kivánt maradni.

Mikor Kunitz egyre-másra küldte haza jelentéseit, hogy a porta háborút tervez, nem hittek szavainak, noha időközben a török nyiltan segítette a bujdosókat. De mivel Bécsben akarták a békét, azt mondották, hogy Kunitz rosszúl fogja föl a helyzetet s nincs kellő képessége fel-

Gróf Caprara Aeneas aláirása.

adatát megoldani. Caprara grófot küldték tehát rendkivüli követül a portára, hogy a vasvári békét meghosszabbíttassa. Készek voltak ugyan e végből a török minden kivánságát teljesíteni, de Caprarát semmire sem hatalmazták föl s igy küldetésének szükségképen meddőnek kellett maradnia. Mint eddig Thökölyt, most a szultánt akarták üres biztatásokkal tartani. Caprara gróf 1682. elején indult török földre fényes kisérettel, melyben egy magyar sem volt, noha az 1681-iki törvény is kötelezte a királyt, hogy a török-magyar tárgyalásokat magyarra bizza s magyar részről határozottan követelték, hogy Caprara mellett magyar meghatalmazott legyen. Itthon úgy fogták föl Caprara küldetését, hogy a császár az örökös tartományok biztosságát a magyar terület egy részének átengedésével akarja megvásárolni, a min a közvélemény nagyon megütközött. Azt mondták, semhogy »rabul adjanak el bennünket, inkább önkényt hódolunk Thökölynek és a töröknek«. Caprara már Budán sejtette, hogy megkésett, mert ott s egész útjában mindenütt roppant arányú hadi készületeket látott. Június elején érkezett Konstantinápolyba, hol a hangulatot fölöttébb harcziasnak találta. Azt mondták neki, minek jött, ha semmire sincs felhatalmazva; csak mulatni akar, nem pedig békét kötni. Az volt válasza:

»a császár azért küldött, hogy népei és egész Európa megtudják, hogy benne megvan a jóakarat a békére«.[1] Minden tekintetben olyannak találta a helyzetet, minőnek Kunitz rajzolta s ő is egyre-másra jelentette haza, hogy küldetése reménytelen, hogy a háború kikerülhetetlen, hogy a császár tegye meg idejében hadi készülődéseit s különösen Thökölyt semmisítse meg, mert Thököly sikerei juttatták túlsulyra a háború hiveit a portán.

E komoly jelentésekre Bécsben 1682 augusztus 11-ikén nagy koronatanács tartatott. 18 titkos tanácsos volt jelen, hogy alaposan megvitassa a helyzetet s megfelelő javaslatokat tegyen a császárnak. Az értekezlet kimondotta, hogy keleten és nyugaton egyszerre háborút viselni nem lehet, miért is a töröktől kell békét vásárolni. Csak egy-két tanácsos képviselte azon nézetet, hogy legalább számba kell venni a török háború lehetőségét. A többség ellenben úgy okoskodott, hogy a törökkel meg lehet s meg is kell alkudni, a francziákat viszont fegyverrel kell megfenyítni. »A keleten nehány vármegyéről, a nyugaton pedig a császári koronáról van szó«,[2] mondották. E véleményt Lipót magáévá tette s az idegen követek előtt oda nyilatkozott, hogy lehetetlen kikerülnie a franczia háborút. »Nem vehetni tőlem rossz néven, — mondotta — ha inkább keleten áldozok fel olyasmit, mi úgy sem volt elődeimé, mintha nyugaton mindent koczkára teszek«. Hasztalan ismételte Caprara figyelmeztetéseit, különösen azt ajánlva, hogy Magyarországon rendet csináljanak. Az udvar, sőt maga a császár előzékenyen bánt ugyan Thököly követeivel s kedvező fegyverszünetet engedélyezett neki, végleg azonban nem akart vele megegyezni. A töröknek oda adta volna egész Magyarországot, de Thökölynek nem adott semmit. Ez 1683 áprilban a bécsi spanyol követet kérte fel a közbenjárásra. Kész volt békét kötni, ha a császár nála hagyja azt, a mit a töröktől kapott. A spanyol követ mindent elkövetett, hogy az udvart engedékenységre birja s utalt reá, hogy a spanyol király többről, Németalföldről is lemondott. De Bécsben Thökölyt csak arra akarták felhasználni, hogy a törököt visszatartsa a hadüzenettől, a mire vállalkozott is, de természetesen az esetre, ha az udvar előbb végleges békét köt vele. Minthogy azonban az udvarral végezni nem birt, önérdekében háborúra izgatta a portát. Kunitz és Caprara, kiknek Bécsből azt jelentették, hogy Thököly is támogatni fogja békés törekvéseiket, midőn látták, hogy épen ellenkező irányban működik, a legképtelenebb vádakkal illették s csalónak, képmutatónak bélyegezték. Pedig Thököly csak azt tette, a mit önérdeke parancsolt. Minthogy Bécsben merőben ámították, a török segélyt igyekezett megnyerni. A spanyol párt Bécsben egész higgadtan itélte meg eljárását s folyton kielégítését sürgette. Nyiltan kimondotta, hogy, ha már elvész Magyarország, inkább jusson Thökölynek, mint a töröknek. Ester-

[1] Klopp, Das Jahr 1683. 115.

[2] Az értekezletek jegyzőkönyve: Kriegsarchiv, 1883.

házy nádor és egyes magyarok ellenben azt az áramlatot támogatták, mely föltétlenül ellenezte a Thökölyvel való megegyezést. Az ő nézetük oda irányult, hogy a francziákkal kell megbékülni, Thököly s a török ellen pedig fegyvert fogni. E különféle áramlat küzdelmének az lett az eredménye, hogy tulajdonképen semmi sem történt. Sem a törökkel, sem a francziával, sem Thökölyvel nem végeztek. A fejedelemnél járt ugyan császári követ, de nem azért, hogy békét kössön, hanem azért, hogy párthiveit megvesztegesse, elcsábítsa.[1] 1683 január elején Thököly Bécsbe küldte Saponara kiséretében Petenády Györgyöt s újabb ajánlatokat tett. A bécsi béke megerősítését s azon területek átengedését kérte, melyek Bocskay Istvánnak adattak. Minthogy azonban Bocskay erdélyi fejedelem volt, Thököly e helyett a római szent birodalmi fejedelem czímét kérte. Hermann badeni őrgróf s a spanyol követ kész volt ez alapon legalább alkudozni. Ellenben Esterházy nádor, mint az ország egységének őre, ellenezte a magyar állam további feldarabolását s új fejedelemség alapítását. Különben is magánérdekeibe ütközött a Thökölyvel való kiegyezés épen azért, mert akkor már sógora volt; nővérét, Évát vette feleségül s nem akarta, hogy Thököly visszakapja családi jószágait. Igy a tárgyalások júniusig elhúzódtak. Ekkor, minthogy a török háború már bizonyos volt, Thököly tetemesen fokozta kivánságait s formaszerű ultimatumot küldött Bécsbe. Azt kivánta, adják meg neki a német birodalmi fejedelmi czimet, a 13 vármegyét, a bányavárosokat, az aranygyapjas rendet, s magyar javain kivül Németországban is bizonyos jószágokat.[2] Minthogy pedig kielégítő választ nem kapott, június 21-ikén felmondotta a fegyverszünetet. Ezzel a koczka el volt vetve s mikor az udvar már hajlandó lett volna óhajait teljesíteni, Thököly valósággal oda volt a törökhöz lánczolva.

A mint Thököly kibékítését, akképen a török elleni hadi készülődéseket is a legutolsó pillanatra hagyta az udvar. A béke fentartásán fáradozva, egész 1683 elejéig nem tett semmit a török támadás meghiusítására. Ez időben Bécsben mindenre gondoltak tehát, csak Magyarország felszabadítására nem. Ellenkezőleg épen akkor készek voltak további területeket átengedni s bármely áron megvásárolni a békét a szultántól. Hogy ez a szándék meghiusult s a ministerek akarata ellenére meg kellett a háborút kezdeni, mely tüneményszerű sikerekre vezetett, azt egyedül Thökölynek s a vele tartó magyarságnak tulajdoníthatni. Ők hajtották bele a császárt a török háborúba, ők hiusították meg, mint egykorúak[3] is elismerték, az udvar békepolitikáját s idézték föl azt a véres, hosszú tusát, melyben Thököly tönkre ment ugyan, de Magyarország felszabadult a török uralom alól.

[1] Lipót 1683-iki utasitása. Renner, id. m. 174—18.
[2] Newald, Belagerung von Wien, 87.
[3] Contarini velenczei követ 1685-iki jelentése. Fiedler: Fontes Rer. Austr. XXVII. 240.

Thököly Éva.

(Egykoru estmeny az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában.)

VII. FEJEZET.

Erdély a török uralom utolsó évtizedeiben.

A mig Erdély trónusán kiválóbb fejedelmek ültek, egyéniségük bizonyos fényt árasztott az egész ország belső életére s erőt lehelt a kezdetleges közszervezetbe és a reformokra rég rászorult intézményekbe. Megvolt az országban a belnyugalom, a személy- és vagyonbiztosság, az igazságszolgáltatás szabályosan folyt, a szellemi élet, ipar és kereskedés s vele a közvagyonosság gyarapodásnak indult. Mindez azonban 1657 óta gyökeresen megváltozott. A hosszas belháborúk kimerítették a népet s végűl olyan kézbe juttatták a fejedelmi hatalmat, mely nem tudott vele élni.

Apafy Mihály egyénileg jóra való ember volt ugyan, de kormányzásra nem termett s azt egészen kegyenczeire bizta. Csakhamar olyan álla-

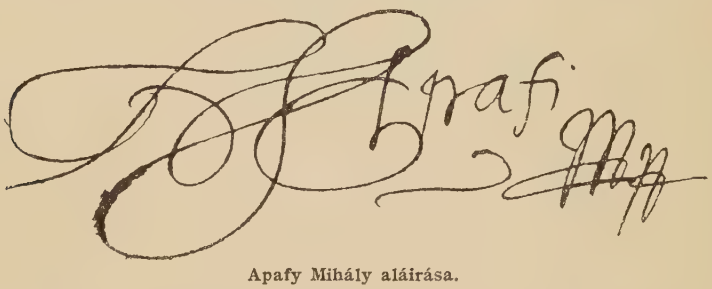

Apafy Mihály aláírása.

potok fejlődtek ki, melyek méltó megirásához, mint Bethlen János cancellár, korának egyik legműveltebb és leghazafiasabb férfia érezte, valósággal Tacitusi toll kellene.

Maga a fejedelem, természettől jó indulatú, tanúlt, irodalommal is szivesen foglalkozó ember volt. De feladatának egyáltalán nem birt, nem is igen törekedett megfelelni. »Papnak lett volna legalkalmasabb, nem fejedelemnek,« mert »munkához és directióhoz« egyáltalában nem szokott. Szeretett vadászni, gyönyörködött a különféle szerkezetű és alakú órákban, melyekből gazdag gyűjteményt állított össze. De bármi fontos állami ügy merűlt fel, az ő érdeklődését nem birta felkelteni. Ha sürgették, azt felelte: »Lássák az urak«, — később — »a mint Teleki uramnak tetszik«. »Jó köntöst, kenyeret, bort«,[1] szolgáltatott neki bőven az ország. A fejedelem evett is, ivott is szertelenűl s néha egy ülésben egy veder bort elfogyasztott. Ilyenkor egészen környezetének rabja lett, a mi különben józan állapotában is volt. Ha valakinél ebédelt, a mit szivesen tett, mindig

[1] Egykorú gúnyvers. Közli Komáromy András: Tört. Tár, 1888. 273—84.

busásan megfizette a vendéglátást. Nem birt megtagadni semmit s 10—12 jobbágyos jószágrészekben osztogatta a borravalót. Szerencsére pazarlásaiban féken tartotta neje, Bornemisza Anna, igen erélyes, okos nő, ki nagy gonddal maga vezette a fejedelmi család anyagi ügyeit.[1] Bornemisza Anna erős befolyást gyakorolt férjére, de mivel nem volt sem szép, sem kedves, a kikapós fejedelem más nőknek udvarolt. A fejedelemasszony valósággal titkos rendőri felügyelet alatt tartotta udvarának szép hölgyeit, a miből férj és feleség közt sok összeütközés támadt. Ilyenkor a hirtelen haragú fejedelem póriasságokra vetemedett s kiméletlenül el-elverte feleségét. De azért mindig az erős akaratú asszony vezetése alatt maradt, mert udvartartásában rá volt szorulva.

A mig neje élt, az kitünően gondozta vagyonát, udvarát, mely elég számos volt s melyben még ott találni az udvari bolondot is, ki talán egyedül képviselte benne a szabad szót. A nagyasszony halálával a fejedelmi udvar is züllésnek indult s ha Apafy csakhamar meg nem hal, végtére — mondja krónikása — annyija sem maradt volna, hogy megéljen.

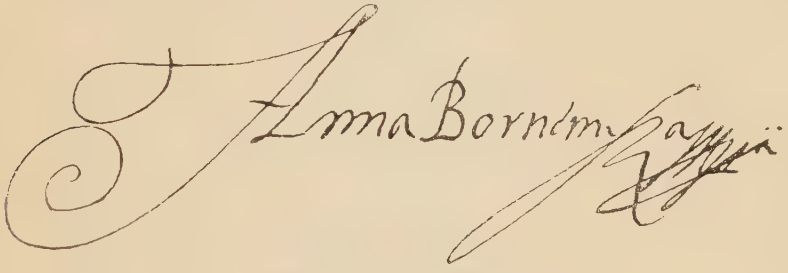

Bornemisza Anna aláírása.

Apafy nem kereste a fejedelemséget s az első két évben szivesen szabadult volna terhétől. De alig hogy megmelegedett a trónszéken, mód nélkül megszerette, s meg akarta tartani. Félni kezdett mindenkitől, versenytársat látott mindenkiben s akárkire ráfogták, hogy »fejedelemség-kereső«, ő nyomban elhitte. Bizalmasai ismerték s felhasználták e gyengéjét. A ki útjokban állt, azt azzal gyanúsították, hogy fejedelemségre törekszik s Apafy kiszolgáltatta nekik legközelebbi rokonait, gyermekkori barátait, vagy legbuzgóbb tisztviselőit. Hosszú uralkodása idején Erdélyben szakadatlanúl folytak a gyanúsítások, az üldözések, jószágelkobzások, kivégzések. A börtönök megteltek, a bakónak minduntalan akadt munkája s Erdélynek épen úgy megvoltak a maga bujdosói, mint Magyarországnak.

Apafy mindinkább »I. Lipót magyar kiadásban«[2] lett. Épen úgy küldte vérpadra ellenfeleit és ép oly kevésbe vette a rendi intézményeket, mint Lipót király. Azt mondotta: »uralkodói székébe nem a rendek szava-

[1] Apafy udvartartásáról l. Tört. Tár, 1894. 557—63., valamint Thallóczy Lajos, Apafy Mihály és udvara.

[2] Pauler Gyula: Századok, 1869. 7.

zata emelte, hanem a porta«.[1] Ebből azt a következtetést vonta le, hogy uralkodhatik, a mint neki tetszik. Tette is; idegen-uralmat nem honosíthatott meg, mert nem volt kivel. Az országgyűlést is összehívta, gyakran kelleténél is többször. De ha a rendek valami sérelmet hoztak fel, ő is azt üzengette nekik, mint Lipót, ne fecséreljék az időt haszontalanságokra, hanem dolgozzanak vagyis szavazzák meg az adót s teljesítsék másnemű kívánságait. A rendekben nem volt ugyan bátorság erélyesen szembe szállani az önkénynyel, de néha ki-kitört elkeseredésük. »Szivünk keserüségével tapasztaljuk — mondották az 1682-iki tavaszi országgyűlésen a vármegyék, a »lakság« képviselői — édes nevelt hazánknak s édes eleinkről reánk szállott szabadságunknak Nagyságod méltóságos fejedelemségében reménytelen hanyatlását s boldogtalan szomorúságra közelitő sorsát.«[2] Mint a törvényhozás, akképen az igazságszolgáltatás s az egész végrehajtó hatalom a fejedelmi önkény vak eszközévé vált. Mindez nem lett volna baj, ha ez az önkény, mint a külföldön történt, a közjó, a nemzeti érdek szolgálatába helyezkedik. De ilyesmire sem Apafy, sem bizalmasai nem gondoltak. A legdurvább ösztönök vezettek mindenkit s midőn a fejedelemnek 1676-ban fia született, kit II. Apafy Mihály néven 1681-ben a rendekkel utódjává választatott s később a szultánnal is megerősíttetett, a fejedelemben felülkerekedett a kapzsiság, a más vagyonára való áhitozás is. Családi vagyont akart gyűjteni, mi csak úgy történhetett, ha jogos tulajdonosaitól erővel elveszi. Bizalmas környezete biztatására ezt is megtette s uralma mindinkább a basáskodás kora lett, melyben egy hajszálon függött mindenkinek élete és vagyona. A jogbiztosság érzete kiirtatott a szivekből. Az uralkodó az urakat, ezek a gyöngébbeket, a nemességet fenyegették mindörökké. Valósággal a bellum omnium contra omnes állapotába hanyatlott az ország. Mindenki a másiknak vagyonára áhítozott s a ki a fondorlatok és cselszövények e küzdelmében élelmességénél fogva felülkerekedett, azt úgy ünnepelték, mintha a hazát megmentette, mintha győzelmes hadjáratot nyert volna. »Az istennek itéleti vagyon a mi urainkon, — prédikálta Tofeus Mihály, Apafy udvari papja, — kiknek annyi vagyona, hogy az egerek és ebek el nem fogyaszthatják, mégis jóizűt addig nem ehetnek, mig a szegény embernek valamiét el nem veszik.« A kinek hatalma volt, az kérlelhetetlenül használta. Némelyiknek, — ezt a szószékről mennydörögte a püspök s nevet is említett — »nem üres a tömlöcze soha diáktól, mestertől, jámbor istenfélő embertől, emberséges, nemes emberektől, a sok ügyefogyott nyomorúltaktól.«

A viszonyok ez elfajulása ellen az országgyűlés már 1671 őszén felszólalt. Izgatottan panaszolta, hogy a törvények minden hatályuktól megfosztvák, hogy az embereket itélet nélkül fogdossák össze s itélet

[1] 1676-iki nyilatkozata. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XVI. 43.
[2] Szilágyi, id. m. XVII. 271.

nélkül kobozzák el a jószágokat.[1] Mindezt — mondották — a fejedelem tanácsosainak hanyagsága és lelkiismeretlensége okozza. Néha maga a fejedelem is neki buzdult s vadászat közben azt mondotta, hogy jövőre nemcsak vadakra, hanem főurakra fog vadászni. Egy tanácsosát, természetesen a legkevésbbé bűnöset, fogságra is vettette. Mindez arra birta a tanácsurakat, hogy 1671-ben titokban ligát kössenek egymás kölcsönös védelmére, valamint az országgyűlés, akképen a fejedelem ellen. Szövetségüknek az volt a czélja, hogy bárki közülük elfogatik, azt a többi minden eszközzel kiszabadítsa.

Megvolt tehát a liga, de mivel sem a fejedelem, sem a rendek nem zavarták gazdálkodásukat, a szövetkezett tanácsurak egymást kezdték felfalni. Voltak közöttük régi és új, dúsgazdag és szegény emberek. De a szegényeket és gazdagokat egyaránt a telhetetlen bírvágy vezette. Már Apafy előtt megették a Rákóczyak erdélyi javait, melyekből bőven jutott a kincstárnak s egyes uraknak. De csak evés közben jött meg az étvágyuk, s először Zólyomy Miklósra, »a semmire kellő, csaknem féleszű ember«-re vetették ki hálójukat. Roppant vagyona miatt Zólyomyt

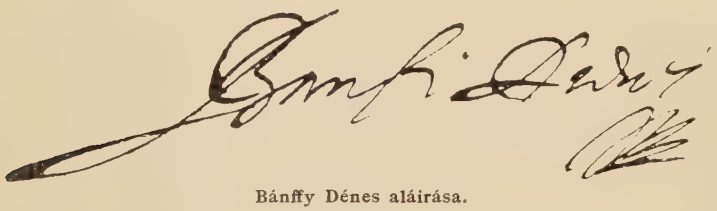

Bánffy Dénes aláírása.

már Kemény János azzal gyanúsította, hogy fejedelemségre vágyik. Apafyval ezt még könnyebben el lehetett hitetni. Elfogatta tehát, de mivel teljes ártatlansága kitűnt, elbocsátotta. Csakhogy Zólyomy ez időtől kezdve örökös rémületben élt, hogy újra elfogják s mikor a vajda-hunyadi uradalom felét jog ellenére elperelték tőle, 1667-ben Váradra, onnan meg a portára futott. A hatalmasok megosztoztak jószágain s nem is adták ki a zsákmányt soha, habár a porta ismételve meghagyta.

Zólyomy lett első kiválóbb áldozata az uralkodó rendszernek. A hatalmasok, a tanácsurak közt ez időben a legelső Bánffy Dénes volt. Ősrégi magyarországi család ivadéka, rengeteg jószágok ura, a legelső köztisztségek viselője, Apafynak sógora volt. Kora legszebb és egyik legeszesebb férfiának mondják, de féktelen gőgjével és erőszakosságaival olyan gyűlöletet ébresztett, mely ellenségeinek nagyon könnyűvé tette megbuktatását. Mint politikus egyáltalán jelentéktelen volt. Titkos érintkezésben állt ugyan a bécsi udvarral s a magyarországi német parancsnokokkal, a mivel sokat ártott a bujdosóknak, de ezt nem azért tette, hogy

[1] Szilágyi, id. m. XV.

a németet behozza Erdélybe vagy segélyükkel fejedelem legyen. Azért szolgálta az udvart, hogy nemzetségének régi magyarországi javait visszakapja. Bécsi összeköttetései mögött nem rejlett politika, mely a megbuktatására rendezett cselcsövényben is egészen a háttérben maradt. Azt mondták róla, hogy »sok dologban nagy mértely ő nagysága«, de ezzel csak önkénykedő, féktelen természetére céloztak, melylyel szegénynél és gazdagnál egyaránt gyűlöletessé tette magát.

Jaj volt annak, ki vele szemben jogára mert hivatkozni, mert ő előtte »a törvénynek könyve be volt kapcsolva«. Túlment minden korláton, mindenki rettegte s megváltásnak tartotta bukását, mely 1674 végén következett be. Tragoediája övéin kivűl nem is keltett részvétet sehol.

Minthogy a török és a bujdosók is panaszkodtak ellene, Teleki Mihály elérkezettnek látta az időt, hogy eltegye láb alól. Béldi Pál s a többi tanácsurak készségesen alakították meg a ligát, még pedig Apafy tudta nélkül. A liga azzal mentette fellépését, hogy már régebben kérte a fejedelmet, igyekezzék »eldűlő félben levő nemesi szabadságunkat helyre állitani s maga fejedelmi székét is megerősiteni«.[1]

Ezzel ráfogták Bánffyra, hogy sógorát meg akarja a hatalomtól fosztani. Apafy, mihelyt ezt meghallotta, maga is a ligához csatlakozott s elrendelte Bánffy elfogatását. E komoly pillanatban az üldözött teljesen fejét vesztette. Menekűlhetett volna Magyarországba, vagy fejthetett volna ki mint kolozsvári főkapitány fegyveres ellenállást. Környezete, vagy ezt, vagy amazt ajánlotta, Bánffy azonban nem tett semmit, sőt Telekitől várta megmentését. Végre is saját katonái fogták el. E közben nemcsak a fejedelem, hanem az országgyűlés is hozzájárult a ligához, mire olyan pör után, minő a pozsonyiak és német-újhelyiek voltak, halálra itélték. 1674 deczember 28-ikán Bethlen várában végezték ki,[2] összes ingó és ingatlan vagyonát, a mennyiben szerzeményi volt, elkobozták s a fejedelem, Teleki, Béldi s még öten osztoztak meg rajta. Maga Béldi 80,000 forint értékű arany-ezüstneműt szedett össze Bánffy jószágaiban.

Mihelyt a liga a közös ellenséget megbuktatta, tagjai egymás közt veszekedtek, gyűlölködtek tovább s könnyű alkalmat adtak Telekinek, hogy az egyiket a másikkal verje agyon, ámbár még mindig nem ő volt a legelső a tanácsurak közt. Bánffy szerepe nem rá, hanem Béldi Pálra szállott, noha még kevesebb esze volt hozzá. Megvolt benne Bánffy minden hibája, de durvább, visszataszítóbb kiadásban. Lelketlenségét saját gyermekével ép oly indulatosan éreztette, mint idegennel. Tofeus Mihály, a nemeslelkü püspök, a templom szentélyében, a szószékről bélyegezte meg kegyetlenségeit. De szóval nem lehetett vele birni. 1675-ben az országgyűlés külön törvényt hozott a főurak

[1] November 15-iki levele, melyben Csik, Gyergyó és Kászon székeket csatlakozásra hivják föl. Székely Okltár, IV. 316—17.

[2] Bánffyról Szilágyi Sándor: Uj M. Múzeum, 1859 II. 137—220., ugyanő Erd. Orsz. Eml. XV. Angyal Dávid, Thököly Imre, I. és Budapesti Szemle, LXXV.

Béldi Pál.
(Egykorú festmény Béldi Gergely birtokában.)

erőszakosságai ellen, általánosságban ugyan, de egyenesen Béldi ellen. 1676 elején pedig Teleki már kivetette rá a hálót s ligát kezdett ellene alakítani. Kósza hirek, mendę-mondák kaptak szárnyra, hogy fejedelem akar lenni. Erre Apafy Béldit és Bethlen Miklóst tanácskozásra hivta Fogarasba, hol április 23-ikán nagy ebédet adott vendégeinek, este pedig elfogatta őket.

Ugyanakkor elfogták Keresden Bethlen Miklós atyját, Bethlen János cancellárt, kora jeles történészét. Mindnyájan azzal vádoltattak, hogy meg akarták ölni a fejedelmet. Apafy maga sem hitte, hogy bűnösök s a tanácsurakat, a liga tagjait folyton nógatta, álljanak elő bizonyítékokkal. Ilyenekkel azonban nem rendelkeztek, hanem vizsgálat útján akarták volna beszerezni. Megindultak a tanúkihallgatások s cselédek, katonák, bejárók pletykáiból próbáltak bizonyítékokat szerezni. De mivel abban, a miben vádolták, hogy fejedelem akart lenni, hogy Apafy életére tört, Béldi teljesen ártatlan volt, viszont erőszakosságaival, zsarolásaival, melyek miatt százszor el lehetett volna ítélni, a liga nem törődött, a hosszú pörnek az lett a vége, hogy Bethlen és Béldi 1677 márczius 31-ikén kellő kezesség mellett szabadon bocsáttattak.

Béldy eddig nem volt áruló, de csakhamar az lett. Egy részt nem birta feledni a rajta ejtett jogsérelmet, másrészt meg azok, kik tömlöczbe vetették, folyton boszújától remegtek. Ily körülmények közt a további összeütközés nem maradhatott el. Béldi 1677 deczember 1-re Háromszék rendeit gyűlésre hivta s a többi megyékhez és székekhez köriratot intéztetett, mely a fejedelem iránti hűséget hangsúlyozza ugyan, de élesen kifakad »némely nyughatatlan, hamis hir költő, s az unióval nem gondoló emberek« ellen. Ezek ellen a körirat, mely a fejedelmi párnak is megküldetett, csatlakozásra hivja fel a hazafiakat. Béldi ellenzéket igyekezett tehát a tanácsurakkal szemben alakítani s gróf Csáky Lászlóval, Damokos Jánossal, Apor Lázárral, Mihálcz Mihálylyal szövetséget kötött. A szövetséglevélben, a haza és a fejedelem jogainak védőjévé nyilvánítva magukat életük fogytáig egyesültek a végből, hogy »a métely zaboláztassék«. A felhiváshoz Csik, Gyergyó és Kászon székek csakhamar csatlakoztak. Erdélyben az esemény hire általános rémületet keltett s a fejedelem és tanácsosai egyaránt váraikba menekültek. Teleki Kővárba húzódott s a bujdosókból alakított őrséget. Egyszersmind megtétette a fejedelemmel a szükséges intézkedéseket, mire a székely székek mind el is állottak Bélditől, s hűségtől túláradó nyilatkozatokat intéztek Apafyhoz. Béldi beküldte ugyan emberét, Paskó Kristófot a portára, de máskülönben semmit sem tett, ámbár hivei biztatták a fegyveres fellépésre, melynek lett volna sikere. E helyett, mikor katonaság jött ellene, 1678 január végén nehány hivével Törökországba futott. Ezzel ügye el volt veszve. Bécsben nagyon örvendtek, hogy Apafynak otthon támadt baja s igy nem lesz képes a bujdosókat segíteni. Még inkább fölkelté az udvar rokonszenvét az, hogy Béldihez egyes katholikusok is csatlakoztak. A császári követ csakugyan támogatta a portán. De Apafy nem-

TELEKI MIHÁLY. Az Athenaeum nyomasa.

(Egykorú festmény gróf Teleki Sándor birtokában.)

csak követet, hanem 80,000 tallért is küldött be s igy neki adtak igazat. Béldi a héttoronyba került s ott halt meg 1679 végén. Senki sem gyászolta, mert az egykorú ének szerint

Sok székely siratott, de nem jóságodért,
Magyar, szász és oláh kegyetlenségedért.[1]

Béldi bukásával teljesen háttérbe lépett a régi aristokratia. Most már az új emberek élték világukat, kik között tehetség és befolyás dolgában Teleki Mihály lett a legelső. Nem Erdélyben született, hanem a részekből származott oda. Előbb Rákóczy György, azután Kemény János hive volt, kinek bukása után Báthory Zsófiánál vonta meg magát Patakon. Noha tisztes középbirtokos család ivadéka volt, a háborús időkben elvesztette mindenét. Kemény halála után, mint irta, annyi helye sem volt, hová szegény özvegy anyjával fejét lehajthatná.[2] De időközben anyjának nővére, Bornemisza Anna fejedelemasszony lett s kieszközölte, hogy Erdélybe visszatérhetett, mi 1663 tavaszán történt. Apafy csakhamar a fontos Kővár kapitányává nevezte ki, mely állást már előbb viselte.

Mihály is jól fűzte telekes bocskorát,
Hogy Erdélybe szorult, áldja azt az órát

mondották az egykoruak.

Befolyása egyre növekedett, 1670-ben tanácsúr lett, noha, mint irta: »én Erdélyben egy szegény legény vagyok, sok gonosz akaróm is van.«[3] De ügyesen felhasználta a magyarországi mozgalmakat s a bujdosók lettek emelkedésének állandó eszközei. Két izben állt élükre, de mindig kudarczot vallott, mert nem volt katona s esze, élelmessége, tehetségei a harcztéren nem érvényesülhettek. Nem a fegyverzaj volt az ő éltető eleme. Kezdettől fogva gyakran járt követségben, alkudozott magyarral, törökkel, némettel, s sokat forogva köztük, hamar kiismerte őket. Kétségkivül »igen szép és gyors elme vala«,[4] s nagy államférfiúvá nőhetett volna, ha »az elméjéhez a jó cultura, tanitás és experientia járult volna«.[5] Ez azonban hiányzott. Nem az iskola, hanem a gyakorlati élet nevelte s tisztán az élelmesség szellemében fejleszté tehetségeit. A gyakorlati ember összes erényei és bűnei nyilvánúlnak pályája minden szakában. Nagy, eszményi czélok nem vezették. Tisztelte a tudományt, de felvirágoztatására semmit sem tett. Korlátlan hatalmat gyakorolt két évtizeden át, de alkotás, akár a politika, akár a polgárosodás terén nem fűződik emlékezetéhez. Óriási vagyont

[1] Tört. Tár, 1888. 277. Béldi életrajzát megirta Deák Farkas. Ugyancsak Béldiről Szilágyi közöl okiratokat: Tört. Tár, 1881. Lásd még Erd. Orsz. Eml. XVI. és XVII. és Székely Oklevéltár, VI.

[2] 1662 október 3-iki kérvénye: Tört. Tár, 1893. 538.

[3] Június 5-iki levele. Tört. Tár, 1891. 250.

[4] Cserey, id. m. 65.

[5] Bethlen Miklós önéletleirása, II. 37.

gyűjtött, ellenben Erdély feltartóztathatlanúl haladt a lejtőn lefelé, egyik romlásból a másikba s érdekei biztosítására a legkedvezőbb körűlményeket is elszalasztotta. Az ország ép oly kevéssé vette hasznát a bujdosóknak, mint később a török uralom bukásának. Vezérlő minisztere az idők ez emlékezetes változásaiban kitűnően gondozta a saját egyéni és családi érdekeit, melyeket óvatosan biztosított francziával, lengyellel, némettel szemben egyaránt. De az ország jövőjével nem törődött, mert a közjó iránt minden érzéke hiányzott. Azt hitte, eleget tesz állása kötelességeinek, ha önmagáról gondoskodik.

Magánélete csakugyan tiszta maradt a kor visszataszító bűneitől. Bornemisza volt s csak a legritkább esetekben tudták rá venni, hogy igyék. Ha tette, hamar is megrészegült, s ilyenkor »jobb, csendesebb ember nem volt nálánál«.[1] Hiven gondozta családi szentélyét, szerette nejét és gyermekeit s támogatta rokonságát. Lassankint óriási kincs és jószág, rengeteg jövedelmes állás és közhivatal halmozódott fel személyében. 1684-ben ő volt az ország generálisa, tanácsúr, fő arendator, Torda vármegye főispánja, Huszt, valamint Kővár főkapitánya. De mindez nem elégítette ki. Ekkor még háromszéki és csiki főkapitány akart lenni s czélt ért. A ki útjában állt, azt leteperte. Eleinte még óvatosan, furfanggal járt el. De Béldi bukásával túltette magát minden korláton. A kinek vagyonára rávetette szemét, azzal elbánt kiméletlenül. Béldi után Thököly Imre, Pekry Lőrincz s megszámlálhatatlan sok más következett. Senki sem mert csak szólani is ellene, »Bánffy és Béldy siralmas casusi mindenek szeme előtt lebegvén«. Az embereknek »örökké a tömlöcz és a vas« járt a fejükben s némán viselték uralmának igáját. De ez sem mentette meg őket. A kinek volt valamije, azt elcsukatta s jószágait elvette. Ürügy mindig akadt s ha nem volt jobb, a kiszemelt áldozatot sodomitasággal vádolta. E vádat még bizonyitania sem kellett. Vajda Lászlóra elég volt ilyesmit ráfogni s a dúsgazdag ember börtönbe és koldúsbotra jutott. A fejedelem kegye sem mentett meg senkit a kifosztástól. Barcsay Mihály Apafynak egyik legkedvesebb embere volt, de azért őt is elfogták. De mindez nem elégítette ki Telekit, ki 1684-ben az országgyűléssel semmiseknek nyilváníttatta Barcsay Ákos fejedelem összes adományleveleit s igy rátehette kezét sokféle olyan jószágra, melyet csaknem egy emberöltőn át háborítlanúl birtak az illetők. Az ingatlan vagyon mellett az ingó érték is folyton szaporodott házában. A ki a mindenható tanácsúrtól valamit akart, az nem kopogtatott be üres kézzel. Saját felesége, a derék Weér Judit intette, ne kapjon olyan nagyon az ajándékon. »Hó, feleség, — felelte, — csak hadd hordja; szintén igy hordod te ezeket az én holtom után másuvá, s mit vinnél akkor, ha most nem hordanának.« Ez az ajándék- és borravaló-szedés a kor összes hatalmasainak közös jellemvonása, kül- és belföldön egyaránt. Senki

[1] Apor Péter, id. m. 327.

sem járt akkor üres kézzel, mert a világ azt tartotta, »csak egy falusi biró is legalább egy kakassal köszön be, ha kihez megyen«. Alig volt Európában miniszter, befolyásos ember, a ki az ajándék elfogadásában, az egyéni érdek hajhászásában más elveket követett volna, mint Teleki. Csakhogy akárki tette, akár Lengyelország, akár valamely német, akár az erdélyi fejedelemség ügyeit vezette, az keveset törődhetett az országos érdekkel, a közjóval. »Akár bonum, akár malum, — szokta Teleki mondani, — abban bizony benne vagyunk« s minden helyzetet a maga érdekében aknázott ki. Nagy esze csak is az ilyenekben nyilvánult. Mindenkit le tudott fegyverezni, a gyöngébbeket erőszakkal, az erősebbeket szolgálatkészséggel. Mikor később a német tábornokok parancsoltak Erdélyben s annyi átkot hoztak a népre, Telekinek sohasem volt baja egyikkel is. A véres Carafával épen úgy megfért, mint a nemes érzésű Veteranival. Készségesen hajtotta végre parancsaikat; megtett mindent, a mit kivántak tőle, mert ők voltak az erősebbek. Ellenben honfitársait meg föltétlen engedelmességre kényszerítette, mert ő volt az erősebb. Minden politikai és rendszerváltozást végig élt, s mindegyikből bőven kivette a maga hasznát. Három fejedelmet szolgált, volt a bujdosók vezére, a porta búzgó hive, a francziák, a lengyelek szövetségese, a német uralom oszlopa s annyi változás közepett haláláig ő maradt a vezető miniszter. Apafy néhanéha maga is lázongani kezdett önkénye ellen s dúlt-fúlt, heveskedett. »Megrágta az eb a szíját«, mondotta ilyenkor Teleki s nyugodtan bevárta, mig a zivatar elvonúl, a mi a fejedelemasszony segélyével, a ki mindvégig hű szövetségese maradt, nagyon hamar megtörtént.

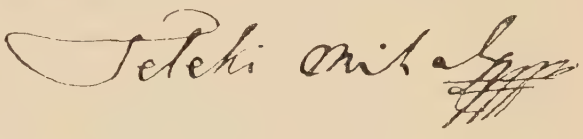

Teleki Mihály aláírása.

Egy éleseszű idegen[1] Erdély miniszteréről, mikor már mindenható volt, (1679-ben), azt mondja, hogy ritkán találni annyi jó és rossz tulajdonságot egy emberben egyesítve, mint az akkor 46 éves Telekiben. Activitása hihetetlen, a legbonyolultabb ügyekben is eligazodik, mindig tud kisegítő útat találni; vállakozó, nagyratörő, előzékeny, mértéktelen, ámbár nagyúri lábon él, ékes beszédű, mindent megtesz, hogy értesülve legyen arról, a mit tudnia érdekében áll. Ellenben — folytatja — ép oly számosak hibái; igazságtalan, kegyetlen természetű, gyűlöletében engesztelhetetlen, erőszakos, cselszövő s szándékai kivitelére minden eszközt felhasznál; semmi sem szent előtte, mikor dicsvágyát és boszúját kell kielégíteni, melynek áldozatúl dobott eddig mindenkit, a ki útjában állt.

A milyen volt a vezér, olyanok voltak a többi befolyásos emberek.

[1] Az Erdélyben levő franczia követek egyike, ki XIV. Lajos tájékoztatására irta a jellemzést. Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XVII. 61.

Barcsay Mihály, Apafy egyik kedvencze, gyakran szokta mondani a fejedelemnek, mit fizeti a magáéból a hadakat. Van Erdélyben elég úri özvegyasszony, sarczolja meg azokat s fizettesse meg velük a hópénzt. Később maga is csávába kerűlt. Sejtve a veszedelmet, benső barátjára, Székely Lászlóra, a ki szintén előkelő szerepet vitt, iratta át egyik jószágát, azon kikötéssel, hogy visszakapja, mihelyt kiszabadúl. De Székely nyomban magának adományoztatta a fejedelemmel s Barcsay később per útján sem szerezhette többé vissza a jószágot.

A tanácsurak romlottsága hallatlan corruptiót eredményezett a közélet egész mezején. A közjövedelmek kezelésében a legsúlyosabb visszaélések harapóztak el. Senki sem ellenőrizte a gazdálkodást, senki sem vizsgálta meg a számadásokat. 1680-ban a rendek héttagú bizottságot küldtek ki, mely a főpénztárnokok adószámadásait 1659 óta átnézze. Természetesen senki sem birt többé rajtuk eligazodni s a számvizsgálók csakhamar jelentették, hogy a végtelen tömeg számadás »csak száraz csont«, melyet »hiában piszkálunk«. A kincstár legfontosabb jövedelmeit maguk a tanácsurak vagy barátaik potom áron vették bérbe. 1672-ben a fejedelem a pénzverés jogát szigorú szabályokhoz kötve a városoknak engedte át. Ezek vertek is jó pénzt, de csakhamar jelentkeztek a hamis pénzverők. Igy Kapy György czigányaival verette a pénzt s a hamis, rossz pénz annyira elárasztotta az országot, hogy teljes zűrzavar állt be s a fejedelem 1677-ben tanácsosaihoz fordult, intézkedjenek, hogy a rossz pénz kivonassék a forgalomból. Ezek először is magukat biztosították s mikor az országgyűlés meghozta az ide vonatkozó törvényt, ők már túladtak minden készpénzükön s igy az egész kár a nagy közönséget sújtotta.

Ez a kormányrendszer teljesen átalakította az uralkodó társadalmat, mert tömegesen pusztította el a régi családokat, ellenben az élelmesebb új emberek gyorsan nagy vagyonra s hatalomra tettek szert. »Rossz, alávaló diákokból, tudatlan mendikánsokból urakká, nagy emberekké,« »öt-hat esztendő alatt ország bíróivá« lettek, mint Tofeus püspök a szószéken mondotta. De a gyors carriére sem nemesebbekké, sem eszesebbekké nem tette őket. A közérdek iránt minden érzék hiányzott belőlük. A ki a köznek szolgál, — volt jelszavuk — senkinek sem szolgál (qui communitati servit, nemini servit). Áldozni az országért a legnagyobb veszélyben sem akartak s azt mondották: »A ki az országnak ad pénzt kölcsön, úgy jár, mint az, ki falutól kér szállást: a kert alatt hál.«

Az udvar nagy zsarnokai módjára az apró zsarnokok egész tömege lepte el az országot s szipolyozta az alsó nemességet s a jobbágyságot. A vármegyékben a főispán, »kopós biró s viczeispán« pasáskodtak. Az alsóbb tisztviselő csak úgy tarthatta meg hivatalát, ha sokat hajtott lesre fölebbvalójának, mert »ha nem hajt, tiszt nem lesz, esztendőre jutván«. Az egykoru satirikus azt mondja, hogy boldog lenne »ha egy viceispánt látnék akasztófán«. De azzal vigasztalja magát, hogy, ha itt, e siralom-

völgyben övék is a hatalom, »pokolban nektek nem leszen kedvezés«. Azt kérdezi a köztisztviselőktől:

Micsoda érdemért vesztek jövedelmet?
A pórokon miért dúlattok tehenet?
A latrok mért várnak tőled segedelmet? [1]

A törvényhozás maga is elcsenevészedett a corruptio e mérges légkörében. A rendek a nagy költség miatt össze sem igen akartak gyűlni s delegatióra bizták jogaik gyakorlását, melyet a fejedelem fontos ügyek fölmerültekor akármikor összehivott. De volt azért országgyűlés elég, csakhogy a korszak törvényhozásában alig van nyoma valamely intézkedésnek, mely az anyagi vagy szellemi érdekek gondozására irányulna. Zűllésnek indult, szétbomlott minden, még a magyarság uralkodó állása is. Magyar volt ugyan akkor is az állam hivatalos nyelve, de akár közigazgatási, akár társadalmi téren semmi sem történt az idegen nemzetiségek beolvasztására. Ellenkezőleg épen ez a rossz kormányzat akasztotta meg véglegesen a szászoknál a magyarosodásnak mindig lassú, de tényleg megindult folyamatát. Egyik 1658 elején kelt országgyűlési irományon a szász székek 22 követe közűl csak 10 volt a német nevű, mig a többi jó magyar névvel irta magát alá. Hogy a szász papok és előkelőbb polgárok ez időben tudtak magyarul, azt a korszak krónikáiban, naplóiban s más emlékeiben előforduló töméntelen magyar idézet s okmánykivonat kétségtelenné teszi. De minthogy a kormányzat nemzeti érdekekkel nem törődött s általában ellenszenvet keltett maga iránt, a szászok végre nemcsak tőle, hanem a magyarságtól is elidegenedtek s mikor utóbb az ország német uralom alá került, végleg a németség karjaiba vetették magukat. Ép úgy nem történt semmi az erősen beözönlő s az elpusztult magyarság helyére ülő oláh jobbágytömegek beolvasztására. Apafy 1667-ben Fehérvártt, az oláhok monostorában iskolát és nyomdát állított ugyan, de tovább nem törődött vele. Az alsó tömegek anyagilag és szellemileg, vallás és műveltség dolgában valóban a barbárság legalacsonyabb szinvonalán maradtak. A nyolczvanas években Kinzing német főhadbiztos Máramarosban sokat érintkezett az oláh és orosz köznéppel. Egy izben azt kérdezte egy orosz jobbágytól:

»Micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus?« — »Nem tudom«, — felelt a kérdezett.

Más alkalommal kinyitotta az ablakot s azt kérdezte egy oláhtól: »Ezeket a hegyeket ki csinálta?« — »Nem tudom«, — volt a válasz. Méltán mondhatta a német a fültanú Bethlen Miklósnak, hogy ez emberek csak nyelvre és kinézésre különböznek az oktalan állattól. De — tette hozzá — milyenek voltak fejedelmeitek, főuraitok, papjaitok, hogy nem tanitották őket? [2] Valóban ez állapotokban tükröződik vissza a kormányzat

[1] Egykorú gunyvers. Közli Komáromy András: Tört. Tár, 1884. 284.
[2] Önéletrajza, II. 18—19.

igazi szelleme és értéke. Hogy a fejedelem hogyan fogta fel hivatását a szegénység irányában, azt megvilágitja egy későbbi eset. Midőn Carafa 1685-ben az országba jött s katonái szörnyen rabolták a népet, a fejedelem követet küldött hozzá, hogy ha már pusztítják a földet, »legalább a fejedelemét s az urakét ne bántanák«. »Inkább azokét kell bántani, — vágta vissza Carafa, — mert ők ennek a háboruságnak okai, nem a szegénység«.[1]

De nemcsak az idegen elemeket nem birták a nemzeti szellem, a polgárosodás keretébe bevonni, hanem azon intézményeket, melyeket az uralkodó magyar protestantismus a nemzeti műveltség oltalmára teremtett, sem óvták meg a hanyatlástól. Fejérvár pusztulásával elpusztult az ottani iskola. Kolozsvár végvárrá levén, az ottani iskola sem maradhatott a katonavárosban. Mindkettő Enyedre helyeztetett át s anyagi megszilárdítása érdekében 1665-ben országos gyűjtést rendeztek. De nem birt igazi erőre kapni, pedig csakhamar a protestánsok felső-magyarországi iskolái is végveszedelembe jutottak. Hasztalan figyelmeztették a nemesebben gondolkozók a fejedelmet a protestáns iskolaügy bajaira. Az agg Bethlen János, »koporsómhoz és istenem eleiben nagy számadásra készülő« állapotában[2] fájdalmasan panaszolta neki, hogy »alig vagyon annak a lelki csapásnak egy nagyobb példája, mint a váradi, pataki, kassai s több aprószerű szép iskoláknak csodálatos szélvészben való hányattatása«. Melegen ajánlotta tehát Apafynak a kálvinista enyedi, kolozsvári és fejérvári iskolákat, melyeket szintén nagy veszély fenyeget s azt sürgette, hogy a »ref. collegium Enyeden stabiliálódjék«. Egyik-másik tanintézet megmarad ugyan, de hanyatló állapotban s csak kevés eredménynyel szolgálhatta a nemzeti eszmét és műveltséget. E hanyatlás annál fájdalmasabb, mert épen Erdélyben támadt a nemzeti oktatás egy lánglelkű apostola, ki ugyanakkor, mikor Zrinyi Miklós a nemzeti honvédelem újjászervezésében találta meg a királyi Magyarország megmentésének eszközét, Erdélyben a nemzeti iskola és közoktatás újjá szervezésével akarta a magyarság lételét biztosítani. Apáczai Cseri János[3] egészen más viszonyokból került ugyan ki mint Zrinyi Miklós. Őt a szegénység szülte, de szivében ép oly lánggal éltek a legnemesebb nemzeti eszmények, mint Zrinyiében. Valamint Zrinyit nem hagyták aludni a haza szenvedései, akképen Apáczai lelkét messze földön, a hol tanúlmányait folytatta, éjjel-nappal gyötörte szülőföldje nyomorúságainak érzése. Sokszor álmából is felriasztotta, s arra kényszerítette,

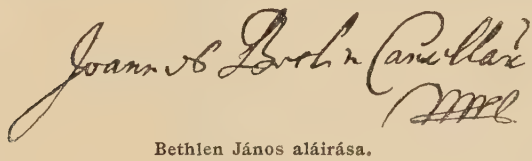

Bethlen János aláirása.

[1] Szilágyi S. közl. Tört. Tár, 1882. 485.

[2] Igen érdekes 1679 június 13-iki levele. Árpádia, II. 86—92.

[3] Életrajzát megirta Gyalui Farkas. Mint bölcsészszel foglalkozott vele Kvacsala: Budapesti Szemle, LXVII., mint paedagogussal Neményi Imre, még behatóbban Stromp László: Athenaeum, 1897. és 1898.

hogy folyton azon tépelődjék, hogyan segíthetne »honi szentélyünkön.«[1] A sors szerencsére Hollandiába vitte tanúlni, hol maga előtt megtestesülve látta az élő példát, minő csodát művelhet a nemzeti polgárosodás, mely a kis, az idegen zsarnoktól kipusztított országot rövid idő alatt virágzóvá, szabaddá, gazdaggá tette. E példa követésére buzdította nemzetét. Haza térve erős akarattal igyekezett a magyar ifjúságot a tudományokba bevezetni. Csak úgy hitte orvosolhatónak az állam bajait, ha a tudomány a nép vérébe megy át. Ehhez pedig jó iskola kellett nemzeti tanitókkal, nemzeti szellemmel.[2] Mint Zrinyi az idegen hadvezérektől, Apáczai az idegenből behozott tanároktól akarta a magyarságot megszabadítani. El lehetünk már nélkülük, megélhetünk a magunk erejéből, csak szervezkedjünk, ez mindkettőnek rendületlen hite. Amint Zrinyi a társadalom minden elemét be akarta vonni a honvédelembe, akképen Apáczai minden réteget befogad közoktatási szervezetébe. Minden községben iskolát akar s fiúnak és lánynak egyaránt helyet követel benne. A népiskola mellett középiskolákat tervez s az egész alkotást nemzeti egyetemmel óhajtja betetőzni. Az oktatás módjára nézve is határozott rendszert jelölt meg. Ily módon Apáczai tulajdonképen kiegészítette Zrinyit. Mindketten ugyanazon eszmét szolgálták. Mindegyikük egész részletes tervvel állt elő eszményeik valósítására. Mindegyikük nagy reformatornak jelentkezik, ki czéljainak tiszta tudatosságával,

MAGYAR
ENCYCLOPÆDIA.
Az az
MINDEN IGAZ ES HASZNOS
Bölcseségnek szep rendbe foglalá-
sa és Magyar nyelven világra botsátása.
APATZAI TSERE JANOS
által.
SENEC. 64. EPIST.
Etsi omnia a veteribus inventa essent: hoc tamen semper novum erit, usus & inventorum ab aliis scientia & dispositio.
ET FLORE ET FRUCTU
ULTRAJECTI,
Ex Officinâ JOANNIS à WAES-
BERGE, cIↃ IↃ C LIII.

Apáczai Magyar Encyclopaediájának czímlapja.

[1] Stromp, id. m. 472.
[2] Id. m. 286.

lelkesedéssel és kitartással hirdette a megváltó igét. De a mint nem lett reformator Zrinyi, akképen nem lett az Apáczai sem. Egyik sem birta a hatalmasok kegyét megnyerni. Apáczainak II. Rákóczy György nyilt ellensége volt. Barcsay Ákos melegen támogatta ugyan s ösztönzésére bőkezűen

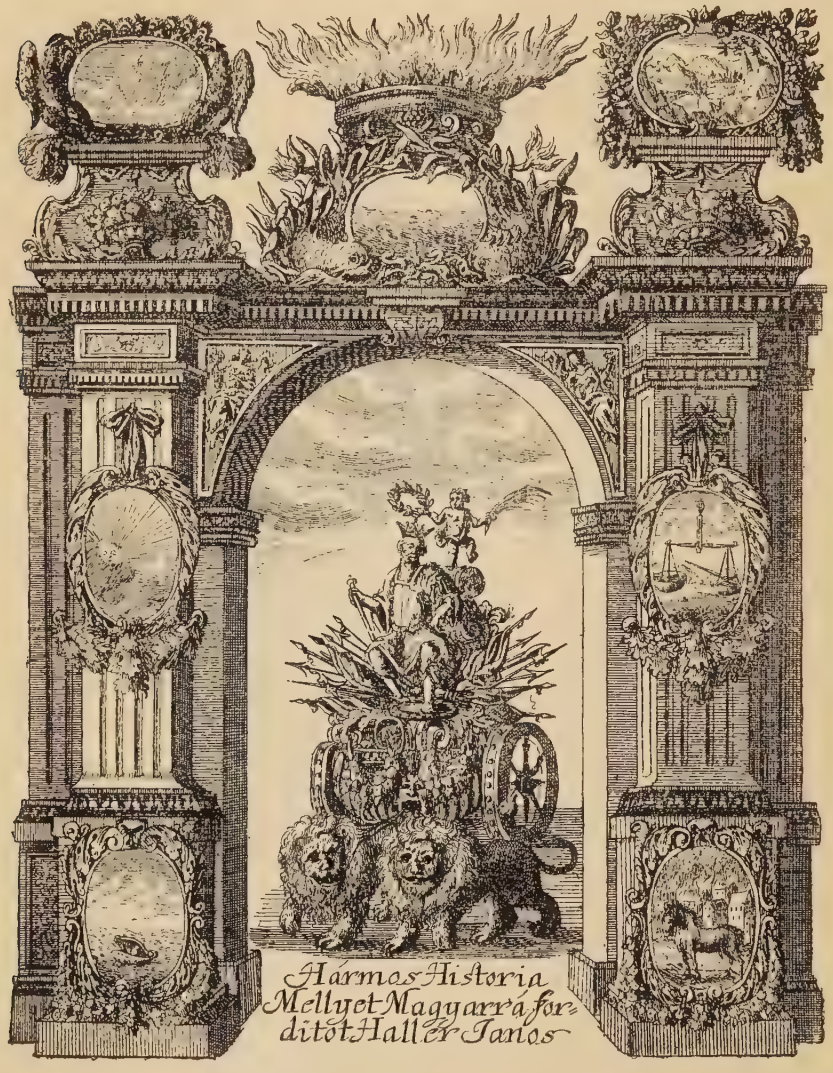

Haller Hármas Historiájának címlapja.

gondoskodott a kolosvári iskoláról. De Apáczaira már késő volt, gyönge testi erejét hamar kimerítettek a sok munka és méltatlan üldözés. 1659 végén örökre itt hagyta »a háládatlan magyar világot«, mint egyik meleg tisztelője, jeles tanítványa Bethlen Miklós mondja. Eszméinek örököse ez

a nagytehetségű, előkelő ifjú lett. Maga is járt Németalföldön s lelkesitő benyomásokkal tért vissza; ő is meg volt győződve, hogy Erdélynek, ha boldogulni akar, Németalföld példáját kell követnie. Egy izben azt irta Tóthfalusi Kis Miklósnak, ki mint nyomdász Hollandiában virágzó üzlet élén állott: »Csak lopd (sajátítsd) el Hollandiának mesterségeit és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát.« Tóthfalusi haza is jött, de itthon Erdélyt »a maga sorditiesében« találta, melynek csakhamar áldozatúl esett. Apáczai nyomán haladva úgy járt, mint Apáczai. A kicsinyes, áldatlan viszonyokban ő is nyomorultan pusztult el. Voltak ugyan művelt emberek ez időben is nagy számmal Erdélyben. A Bethlenek három történetirót adtak a magyarságnak, Farkast, Jánost és Miklóst. Kemény János, Szalárdy János, Rhédey László, Cserey Mihály és mások becses krónikát, naplót, följegyzéseket irtak. Paskó Kristóf, a régi lantosok utóda versbe foglalta kora történetét. Haller János a Hármas historiát adta ki. Iró volt is elég, de nem volt irodalmi élet s a legtöbben asztalfiókjuk számára irták könyveiket, melyek elvesztek vagy csak századok multán bocsáttattak közre. Már akkor mondották, hogy a sok tanult és okos iró daczára a kereszténységben egy nemzetség között nincsen nagyobb szűki a könyveknek, mint a magyaroknál.[1]

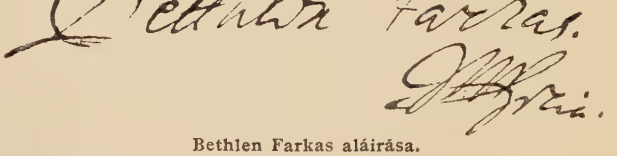

Bethlen Farkas aláirása.

Az általános züllés természetesen a nép közgazdasági életét sem hagyta érintetlenül. Arra, hogy az államnak socialpolitikai feladatai, a közjólét emelése terén kötelességei vannak, a hatalmasak legkevésbbé sem gondoltak. Mig maguk meggazdagodtak, a tömeg olyan inségbe jutott, melynek eredményei mind a mai napig észrevehetők. Szerencsére legalább nemzetközi bonyodalmakba nem sodortatott egy negyed századon át a haldokló fejedelemség. De mikor végre beköszöntött a háborúk ideje, Erdély hajója vezetés, iránytű nélkül hányódott a háborgó habokon s vakon engedelmeskedni kényszerült durva, idegen katonák önkényének.

VIII. FEJEZET.

Magyarország a török uralom utolsó éveiben.

Mig Erdély teljes szabadsággal intézhette ügyeit s vezetői a szabadsággal korlátlanúl visszaéltek, a királyi Magyarország rettenetes rémuralom alatt állt vagy a kuruczok mozgalmaitól sújtatott. Egyfelől az idegen kor-

[1] Haller János, Békességes türésének pajzsa. 1682.

mányzat s a gyűlöletes vallásháború, másfelől a fegyverrel védekező tömegek tettek lehetetlenné minden szabályos fejlődést s pusztították el azt, a mi a múltak munkájának gyümölcsekép megmaradt. Hogy a szerencsétlenség teljes legyen, a török szakadatlanúl folytatta a hóditást és hódoltatást. Végre csak 12 olyan vármegyéje maradt a királynak, melynek uralmában nem kellett a törökkel osztoznia, a többi egészben vagy részben behódolt.

A királyi terület földrajzi fekvése is fölöttébb kedvezőtlenül alakúlt. Hosszú foltként húzódott végig az Adria partjától ívalakban a Kárpátokon át Erdély határáig. Az egykorúak azt mondták, olyan sok veszett el az országból I. Ferdinánd óta, hogy »a maradékon, a hol legtágabb, két, több helyeken csak egy nap általmehetni«. Ellenben hosszúságát száz német mértföldnél többre becsülték.[1] Igy e terűletnek csupán az örökös tartományok oltalma szempontjából volt értéke, ellenben nyitva állt minden támadásnak, sőt 1683-ban nagyobb részt tényleg Thököly kezén volt. Kormányzatában határtalan zűrzavar kapott lábra. A gubernium halva született intézmény volt s soha sem birt számba vehető tevékenységet kifejteni. Mikor 1679-ben Ampringen külföldre távozott, megszűnt a gubernium is, de helyére nem lépett más központi kormányzat. 1681-ben visszaállíttatott ugyan a nádori méltóság, de az új nádor csak névleg volt a kormányzat feje, tényleg pedig nem kapott hatáskört s az ország azután is központi kormányzat nélkűl maradt. A legkülönbözőbb idegen, bécsi hatóságok rendelkeztek belügyeiben minden terv és czél nélkűl, gyakran egymás intézkedéseit hiúsítva meg. Nem kormányzás volt ez, hanem fejetlenség, melyet az önzés és haszonlesés a legkiméletlenebbűl kihasznált s melyet az egyes néposztályok annál súlyosabban éreztek, minél szegényebbek voltak. A főúri társadalom azt a részét, mely az idegen-uralom szolgálatába helyezkedett, természetesen legkevésbbé sújtotta ez idők viharos járása. Az urak készségesen lemondtak a közszereplésről, hogy békén birhassák s az udvar kegyelméből szaporíthassák jószágaikat. Bécsben nem sokra becsülték őket s azt mondták róluk, hogy sok a vérük, de kevés az eszük.[2] Csakugyan kiválóbb ember ez időben nem támadt közöttük, mert a ki nem az átlagemberek közé tartozott, az nagyobbrészt áldozatúl esett az 1670—71-iki válságnak. A ki megmaradt, az katonáskodott vagy máskép szolgálta az udvart, de sem ezen, sem más téren nem fűződik emlékezetes esemény nevükhöz. Élték világukat, gondozták magánérdekeiket, viselték a köztisztségeket s a velök járó kötelességek teljesítésében nem igen erőltették meg magukat. Hazájuk szenvedései csak olyankor jutottak eszükbe, mikor az udvar valami magánérdeküket vagy egyéni hiúságukat károsította. Máskülönben meglehetősen kivűl helyezkedtek a nemzeti érdekközösség sorompóin. Mig az ország legeslegnagyobb részére súlyosan rá nehezedett isten keze,

[1] Károlyi Árpád, id. m. 36.

[2] Renner, id. m. 6.

az udvari párti urak a biztos Nagy-Szombatban, hol gyermekeiket iskoláztatták, szoktak telelni s víg mulatságok közt töltötték a farsangot. A Cobok vérengzéseinek idején is egymást érték hol Zichyéknél, hol Forgáchéknál, hol Bercsényiéknél, hol Révayéknál a zajos estélyek s nyoma sincs, mintha azok a küzdelmek, azok a mozgalmak és keserű szenvedések, melyeknek a nemzet tömegei ki voltak téve, e körökben részvétet keltettek volna. Az illető családok akkor még magyarúl beszéltek, de már idegenül álltak szemben a nemzettel, melyről csak mint rebellisről emlékeztek meg. Igy készült elő az udvari aristokratia elnémetesedése, mely a XVIII. században valósággá lett.

Ellenben a közép és alsó nemességet, mely 1670 óta szörnyű csapásokat szenvedett, a Kollonicsok és Cobok minden kegyetlensége sem birta a nemzeti eszmétől eltántorítani. Egy része a bujdosók sorában küzdött, másik része, mely otthon maradt, úgy a hogy épen lehetett, kormányozni igyekezett a vármegyét.

A vármegye, vagyis a kis- és középbirtokos nemesség volt az egyetlen magyar hatóság, melyet a romboló viharok megdönteni nem tudtak. Épen e nehéz napokban gyökerezett meg a közélet sivatag földjében. Nemcsak a helyi közigazgatás, az adóbehajtás, a katonaság élelmezése, az igazságszolgáltatás körüli teendőket végezte.[1] Ő levén az egyetlen törvényes magyar intézmény, a politikai élet terén is vezérszerepre vergődött. Ő alkudozott az udvarral, a német kapitányokkal, a törökkel, a kurucz vezérekkel, a szomszéd törvényhatóságokkal. Követei szakadatlanúl ide-oda jártak, ő maga meg parancsolt, intézkedett minden néven nevezendő ügyben, törvény erejű szabályzatokat alkotott, adót vetett ki, katonaságot tartott. De a nemességbe is tömegesen hatoltak be új elemek. Már Nádasdy Ferencz panaszolta, hogy »a nemességet egykor dicsőséggel szerezték, ma 36 tallér a nemességnek ára«. Csakugyan szaporodtak a »tegnapi, tegnapelőtti nemesek« — mint egy régi iró nevezi őket.[2]

A magyar városi életben ez az időszak szomorú jelentőségre vergődött. Még 1668-ban igy jellemezhette Nádasdy Ferencz a városi polgárságot: »Ti kényesen élitek világtokat, mesteri vagytok a pénzgyűjtésnek, azzal mindent elnyomtok. Használ sokat a plundra és hogy más nyelvet is tudtok, nemcsak magyarul«.[3] Akkor tehát a polgárság még gazdag volt s pénzzel nem egy csapást elháritott magáról. 1670 óta azonban ez a kedvező vagyoni állapot mindinkább megromlott. Egyetlen egy város sem csatlakozott ugyan a fölkeléshez, de azért a városok is belesodortattak a nagy országos válságba. Nyakukra ültek a német zsoldosok s velük jöttek a jezsuiták. Amazok vagyonuktól, ezek vallásuktól fosztották meg őket s az 1670-iki évvel

[1] A vármegye ez időbeli jelentőségével és sokoldalú tevékenységével bővebben foglalkozom »Magyarország Buda visszafoglalása korában« cz. munkámban, 81—92.

[2] Apor Péter művei, 420.

[3] Nádasdy oratiója, id. h.

véget ért a városok virágzásának kora. Számokban kifejezhető, statisztikailag igazolható, hogy ez időtől kezdve a városokban is megkezdődött a hanyatlás, melyet helyi bajok, elemi csapások még inkább gyorsítottak. Lőcsén 1667-ben 726, ellenben 1690-ben csak 697 lakott ház volt.[1] Ugyanígy volt ez mindenütt, mert az állami intézmények, az adóügy, a valláspolitika, a katonai beszállásolások a polgárság egyenes megrontására irányúltak. A legfájdalmasabban a vallásüldözés sújtotta a városi elemet, mely egészen protestáns volt. A polgárok egy része szétfutott, a megmaradt rész pedig tönkre ment. A czéhek száma általában, a czéhek tagjainak száma pedig különösen megfogyott s ezzel a városok védett körébe is behatott az inség és nyomorúság.

Noha a törvény rég megnyitotta a város kapuit a nemességnek, nemesség és polgárság a jó időkben nem igen közeledett egymáshoz s legfölebb az Isten házában szokott találkozni. Mikor azonban az üldözés e közös szentélyüktől is megfosztotta őket, nemes és polgár közt végre fejlődni kezdett a közösség érzete. A német városi elemnek beolvadása a nemzeti társadalomba, a magyar állameszmébe a közös szenvedés e végzetes napjaiban több haladást tett, mint a virágzás korában századokon át.[2] Városi és vidéki elem, úr és polgár ugyanazokon a szenvedéseken esett át s a közös ellenség elleni védekezés meggyőzte őket, hogy egymásra utalvák s hogy mindnyájan egy közös anyának a gyermekei.

A sok szenvedés minden rétegét egyaránt megviselte. A városok levéltárai, az urak leltárai, ingóságaik lajstromai, a jószágfoglalások idején eszközölt összeírások fogalmat adhatnak a jólétről, melyben a társadalom uralkodó rétegei 1671-ig éltek. Az akkor kezdődő véres vajúdások azonban évről évre fogyasztották ezt a jó módot. Egy pár főúri nemzetség kivételével az úri vagy polgári családok legnagyobb része alig valamit menthetett meg abból a töméntelen értékből, melylyel a levéltárak tanúsága szerint a véres polgárháború előtt még rendelkezett.

Arról, hogy az állam öntudatos gazdasági politikájával nagyban fokozhatja a nép anyagi jólétét, annyi sok külföldi ragyogó példa daczára Bécsben ez idő tájt vajmi keveset tudtak. Még évtizedek multán is azt mondták a miniszterek, hogy iparról és kereskedésről, a vagyonosság fokozásáról gondoskodni nem az ő dolguk; elég ha figyelmeztetik az országokat és alattvalókat, hogy a contributiókat és más adókat kivetették s bekivánják; a hozzá való pénzt onnan veszi a szegény ember, a honnan tetszik.[3] Az udvari kamara hirhedt elnöke, Sinzendorf gróf, pénzügyminiszter, gazdasági felfogását mi sem világítja meg jobban, mint az a tény, hogy az üres kincstárt az aranycsinálás segitségével igyekezett megtölteni. 1670-ben

[1] Demkó, Lőcsei Album, 23.

[2] Minden egyes magyar városról, politikai és polgárosodási viszonyairól bővebben szólok id. munkámban, 197—223.

[3] Mayer, Die Anfänge des Handels in Oesterreich.

Magyar főúr és köznemes.
(Egykorú festmény gróf Berchtold Arthur birtokában.)

Lobkowitz herczeg beleegyezésével Borri József Ferencz olasz alchymistának pénzt adott, hogy megkezdje az aranycsinálást. 1666-ban alakult ugyan Bécsben kereskedelmi bizottság, mely azonban hat év alatt csak 10—12 ülést tartott. A bizottságban egy-két tanult külföldi is helyet foglalt. Ezek közt a legkiválóbb volt dr. Becher nagy eszű, de kalandos hajlamú nemzetgazda, ki olyan eszméket pendített meg, melyek Magyarországot közelebbről érdekelték. Azt ajánlotta, hogy a Duna s a Rajna, valamint a Visztula közt csatorna-összeköttetést hozzanak létre, hogy a magyar bornak Hollandba, Hamburgba, Holsteinba kivitelt teremtsenek, Fiumét pedig, mely akkor még osztrák uralom alatt állt, nyissák meg a hollandi hajózás számára. Minthogy Sinzendorf gróf 1668-ban Franciaországból új szerkezetű szövőszékre kapott szabadalmat, Szelepcsényi érsek érintkezésbe lépett a bizottsággal s tanácsára szervezte az első magyar posztógyárat Gután. Becher a czukornád meghonosításával is tett hazánkban kisérletet, de mivel 1678-ban ott hagyta a bécsieket, a kereskedelmi bizottság megszűnt, mert különösen a papok dolgoztak megbuktatásán.

Alakúlt Bécsben keleti kereskedelmi társaság is, mely több magyar városban, igy Pozsonyban, fiókot nyitott, s kezében összpontosította a Magyarországból Bécsbe menő marhakereskedést. Erdélyben a társaság teljes kereskedelmi egyedárúságot szerzett s Magyarországban szintén élvezett előjogokat, melyek a forgalom szabadságának, de egyszersmind a magyar kincstári bevételeknek is ártalmára voltak, úgy hogy 1681-ben a rendek a társaság megszűntetését sürgették. De fennállása idején sem tudta megtermékenyíteni a gazdasági életet.

A zord időket természetesen a föld nép érezte meg a legsúlyosabban. Őt igazán zsarolta mindenki, a ki hozzá férhetett s valóságos csoda, hogy egyáltalán maradt valamije, sőt maga is teljesen ki nem veszett. Messze földön megtörtént ez is. Egyrészt a hallatlanúl magas adó, másrészt a német, később a kurucz hadak pusztításai, a lelkiismereti kényszer és vallásűldözés ezreket és ezreket kergetett el ősi telkéről. Menekültek mindenfelé: a kuruczok táborába, török földre, Lengyelországba, csak Erdélybe nem, jeléül annak, hogy ott a szegénység még szánalmasabb helyzetben volt. Igy a királyi terület rettenetesen elnéptelenedett. Zemplén alig egy évtized folyamán annyira elpusztult, hogy 300 portájából 1680-ban 100 sem maradt.[1] A vidéki népesség csökkenésével a földmivelés rohamos hanyatlásnak indult. 1683-ban a nádor kénytelen volt figyelmeztetni az udvart, hogy a császári sereget gabonával Csehországból lássa el, mert Magyarországban legfölebb húsra és szénára számíthat.[2] Heves vármegyében a jobbágy népességet 1647-ben 14,630, 1682-ben már csak 7.910 lélekre számítja a megye monographusa.[3] 1650 körül a nemességgel a népesség

[1] Századok, 1869. 369.

[2] Thaly Kálmán, Az 1683-iki táborozás, 7—8.

[3] Szederkényi, id. m. III. 381—98.

valami 19,000, 1686 körül csak 12,000 lehetett. Ennek megfelelően csökkent a művelés alatti terület 57,800 holdról 29,400, illetve 22,600 holdra.

A mozgalmaknak jobban kitett vagy a németek által megszállt vidékeken általában úgy élt a nép, »mint az elrepülő madár, se van, se nincs otthon lakása«. A mit a kurucz meghagyott, azt elvették a németek, kik »sokaknak házait elhordották, sokaknak épen megégették«. Iszonyú gyűlölet halmozódott fel a tömegek szivében a német uralom ellen. A ki tehette, a kurucz táborba menekült, az otthon maradottak meg legalább rokonszenvükkel kisérték őket. »Utczákon, korcsmákon — irják 1682 október 7-ikén Nagy-Szombatból, mikor a nádor Thököly ellen fegyverre hívta a vármegyéket, — csak publice kiált Dunán túl való nép: elmegyünk mink pogány ellen, de bizony magyar ellen kardot nem vonszunk.« [1]

De nemcsak a német, hanem saját földesurai ellen is egyre inkább elkeseredtek a tömegek. Sok mindenféle körülmény táplálta ez érzést, mely a következő évtizedekben socialistikus mozgalmakban jutott kitörésre. A jobbágynak törvényes oltalmazója földesura volt. Védelmét azonban a jobbágy e nehéz időben nem érezte, sőt ellenkezőleg, a földesúr, a mennyiben nem bujdosott el, hanem részt vett a megyei életben, hajtotta be rajta a nehéz adót, gyakran katonai executióval. Másrészt a földesúri terhek sem apadtak a jobbágy egyre kedvezőtlenebb helyzete daczára. Ehhez járultak s talán legdöntőbben hatottak, az erkölcsi mozzanatok. A földesúr sok helyen áttért s a jus reformandi-t kiméletlenül alkalmazta jobbágyai ellen, kik rendesen buzgón ragaszkodtak átöröklött hitükhöz s nem egyszer fegyvert fogtak védelmére, sőt vértanúivá lettek. A jobbágyok mindenütt leverettek ugyan, de csak morogva viselték sorsukat s mivel sok helyen a földesúrnak része volt az üldözésben, a köznép őt is meggyűlölte. Egyes szerencsésebb községek már ez időben azon fáradoztak, hogy megváltsák magukat a földesúri hatalom alól. A magánföldesurak azonban ezt semmiképen sem engedték. De mikor 1670 óta roppant jószágokat kobzott el a kincstár, a mindig pénztelen kamara hajlandó volt az örökváltságra s például Csepreg mezőváros 1676-ban 10,000 frtban alkudott meg a kamarával, sőt a pénzt le is fizette. Mindazáltal az ügylet utólag mégis dugába dőlt.[2]

A jobbágyság azonban, nemcsak a prot., hanem némely vármegyékben túlnyomóan a görög-keleti vallást követte. A görög-keletieket már II. Ferdinánd idején megkezdték a katholikus egyházzal szerves kapcsolatba helyezni, unioba hozni, mint Lengyelországban történt. Zemplén, Ung, Szepes és Sáros megyék orosz papságának egy töredéke el is fogadta az uniot, leginkább azért, hogy a katholikus papság kiváltságaiban részesüljön. Minthogy azonban az unio nem köztörvényen nyugodott, a földesurak nem vették számba s az

[1] Mindez idézet Knauznál: Buda ostroma, 14—15.

[2] Farkas, Csepreg tört. 212.

unitus pap ép olyan jobbágy maradt a század egész folyamán, mint azelőtt volt; az urasági hajdú az oltár elől is elhajtotta úr dolgára.

Sem az uniált, sem a nem uniált egyház nem gondoskodott a hivek tanításáról, kik a legnagyobb tudatlanságban éltek, a miben papjaik sem igen különböztek tőlük. A pap rendesen a saját vagy valamelyik jó embere fiát vette maga mellé, megtanította irni, a nyomtatott ó-szláv betűket olvasni, az egyházi szertartásokat végezni s a tanitvány, a ki különben időközben jobbágytelkét művelte, ha ugyan volt, harmincz éves korában pappá szenteltetett.[1] Ilyen pap azután igen sok akadt. »A hány patakocska, annyi papocska«, volt 2—4, sőt néhol 8 is egy falúban. Úgy dolgoztak, úgy éltek, mint hiveik, szegényesen, nehéz munkában; még zsinatjaikon is gubában, subában, bocskorban, tarisznyával jelentek meg s csak hosszú szakállukkal különböztek hiveiktől. Minthogy a várakozások, melyeket anyagi és társadalmi helyzetük javulása iránt az uniohoz fűztek, nem teljesültek, az eszme nem igen hódított tért. A lelkészek nagy többsége megmaradt régi állapotában, sőt egyenesen hadi lábra helyezkedett az unitus papokkal s a munkácsi egyházmegyének gyakran volt egyszerre unitus és nem unitus püspöke. Igy a vallásküzdelem ez időben még a görög kel. egyházba is benyomult, a mint Kollonics üldözéseit kivétel nélkül minden felekezet, még az anabaptisták és zsidók is megérezték. Amazok a nehéz viszonyok közt mindinkább a bomlás állapotába jutottak. Meg kellett a vagyonközösséget szűntetniök, mire, mint az oldott kéve, széthullottak. Az áttérések egyre szaporodtak, a hivek száma egyre fogyott s a következő században az anabaptisták tényleg eltűntek.[2] A zsidók, egy-két város kivételével, a földesurak jószágain éltek, kereskedéssel foglalkozva s végig kóstolva a köznép többi elemeivel a nehéz idők minden keserűségét. 1670-ben Alsó-Ausztriából kiűzettek s Sopron krónikása szerint Magyarországból is. De legfölebb csak egyes, Ausztria közelében levő községekből, mert általános tilalomnak nincs nyoma. Kollonics köztük is megkezdte a térítést, de csak egyesek engedtek fenyegetéseinek vagy csábításainak[3]. Várad elfoglalása után az ottani görög kereskedők nagyobb számmal menekültek magyar területre, Miskolczra, Patakra s más helyekre. Egy részük nemességet szerzett, a többiek azonban akár a Tiszán innen, akár túl éltek, országos felügyelő alá helyeztettek, a ki érdekeiket védte s egyszersmind ellenőrizte őket. Éltek czigányok is a földesurak védelme alatt, kik vajdáiknak kiváltságlevelet szoktak adni. De a vármegyék nem igen tűrték meg őket. Heves 1679-ben nemcsak kiűzte területéről »a czigányok istentelen fajzatát,« hanem felhatalmazott mindenkit, hogy elfoghatja s javaiktól megfoszthatja őket.[4]

[1] Zsatkovics Kálmán: Századok, 1889.

[2] Áldássy Antal: Kath. Szemle, 1893.

[3] A kamara által a pozsonyi vértörvényszék idején segélyezett áttértek közt egy-két zsidó is van. L. »Magyarország Buda visszafoglalása« korában cz. munkámat 111.

[4] Szederkényi, id. m. III. 362.

A köznép nehéz szenvedései magát a kormányt teljesen hidegen hagyták. Lipót király ismételve bocsátott ugyan ki rendeletet, hogy kíméletesebben bánjanak vele, de uralkodói gondjai közt nem sokat törődött a nép jajszavával, habár olyan hangos volt, hogy még hozzá is eljutott. A bécsi miniszterek meg épen nem tekintették az állam hivatásának a gyöngék védelmét s a tömegek a legszörnyűbb katonai és közigazgatási kegyetlenségeknek maradtak kitéve. Ellenben mihelyt a magyar szellem önállóan gondolkozni, elmélkedni, bölcselkedni kezdett, szót emelt a szegény jobbágyok helyzetének javítása érdekében. A pap, első sorban a kornak egyik legjelesebb szónoka, Tofeus Mihály, irgalomra, könyörületességre intette az urat jobbágya iránt. A fejlődni kezdő bölcselet számos művelője, Apáczai és utódai, Alistali Farkas Jakab, Vörös Lőrincz, Sylvanus János, tovább mentek s számos reformeszmét pendítettek meg. Elismerték ugyan a születés adta előjogot, de hangoztatták a noblesse oblige elvét s azt kívánták, hogy a nemes ember minden erényben is első legyen. Jogával ő sem élhet vissza bűntetlenül, »a ki bűnténvt elkövet, annak ugyanazon büntetésben kell részesülnie akár nemes, akár jobbágy legyen«. Vörös Lőrincz meg épen a köztehervíselés, az általános adókötelezettség elvét hirdette, melyet a papokra is ki akart terjeszteni. E zord idők magyar bölcsészeinek műveit nemes, emberséges szellem hatja át, habár nem termékenyíthette meg a közlelket s socialpolitikai reformokra az örökös háborúban nem vezetett.

A mennyire az egykorú emlékekből kivehető, aránylag a legnagyobb anyagi jólétnek a török uralom utolsó éveiben a magyar államterületnek ama része örvendett, mely közvetlen török uralom alatt állt. Ez a jólét annál nagyobb volt, minél távolabb esett az illető vidék a királyi területtől. Az 1663—64-iki háborúban még ezek a távoli vidékek is sokat szenvedtek ugyan, de hamar kiheverték a csapást. Ellenben a királyi területtel szomszédos rész örökösen ki volt téve a végbeliek rablásainak, kik nem kapva zsoldjukat s kímélni akarva a királyi alattvalókat, minduntalan kisebb-nagyobb csapatokban, néha csak ketten-hárman, a hódoltságba kalandoztak s ott fegyverrel szerezték meg szükségleteiket. E dúló-fosztó katonaság ellen a parasztság némi katonai szervezetet nyert. Tizedesek, hadnagyok, kapitányok vezetése alatt »a paraszt vármegye« közbiztonsági intézménye működött. Pest megye maga szervezte. Hevesben még 1682-ben is fennállt s Thököly utasította a »paraszt község«-et s a »paraszt kapitány«-t, ki azonban nemes ember volt, hogy csak fogdossa össze a saját, szerteszét barangoló katonáit.[1] De a török nem szívesen látta fegyverben a köznépet. Fölfogása az volt, hogy »szultán Szolimán botot, szántóvasat engedett és ostort kezetekben, és nem szablyát«.[2] Ekképen ez a rendőri intézmény csak itt-ott alakulhatott meg, de teljes védelmet

[1] Egyes okmányok: Török-Magyar Tört. Emlékek, I. 358—66. és II. 270. Gyárfás István, A parasztvármegye.

[2] Hornyik, Kecskemét tört. II. 170.

sehol sem nyújtott, mert a török féltékenysége megbénította. A királyi véghelyek közelében levő török föld sokat szenvedett tehát. Csanád vármegye például nagyon elpusztult, a magyar jobbágyság kiveszett vagy néhány városban húzta meg magát, mig a török ráczokat telepített helyére. Ellenben a távolabbi területek, Tolna, Baranya, a Szerémség egész Belgrádig, egykorú úti rajzok szerint, népes és jómódú vidék benyomását tették s tényleg sokkal kedvezőbb anyagi helyzetben éltek, mint a királyi vagy erdélyi országrész. Mindkettőből szakadatlanúl folyt a kivándorlás a hódoltságba, melynek népessége, főleg a nagyobb helyeken, ez időben gyarapodott. Kecskeméten 1672-ben csak 1036, 1685-ben már 1203 volt az adózó házak száma.

Maga a török-magyar terület öt tartományra (budai, temesvári, váradi, egri és kanizsai pasalik) oszlott. A legnagyobb volt a budai; élén beglerbég állt s alája tartoztak bizonyos tekintetben a kanizsai és egri pasalikok is. Sőt területe a Száván túlra átterjedt Szendrőig. Ellenben az eszéki és pozsegai szandsákok a boszniai tartományba voltak osztva.[1] A földbirtok egy része ez időben is gyalog és lovas hűbéreseknek volt haszonélvezetre átengedve. Mindazáltal a katonai szervezet, mely az előző században kitűnően bevált, az idők folyamán, a török állam másnemű intézményeivel együtt, erős hanyatlásnak indult. A leghiresebb török-magyar vár és város, az iszlam oszlopainak egyike, a »jól őrzött« Buda volt. A város 1669-ben teljesen leégett. Már előbb is török jelleget öltött, de a nagy égés után külsőleg ronda keleti várossá változott át. A várban, mely a mai királyi palota helyén állt s a Szent-György téren erős fallal és mély árkokkal volt a várostól, a várhegy többi beépitett részétől elzárva, magyar lakosság azelőtt sem élt. Ellenben az akkori városban, a várhegynek szintén fallal övezett másik részében, Szulejmán szultán régi kiváltsága alapján a magyarok megmaradhattak. De mivel új beköltözőket oda sem bocsátott a török, a magyarság a városban lassankint kihalt, s végűl csak egyetlenegy maradt. Haller Gábor erdélyi követ 1663-ban ennél az »utolsó magyarnál« lakott. Ez maga birta a régi templomot, melyben naponkint kétszer harangoztatott. Az istentiszteletet az óbudai pap végezte.[2] Mátyás király fényes épitkezései ez időben már romban hevertek. A hires Corvina maradványait a török őrizte ugyan, de minden szakértelem és gondosság nélkül s általában nem sokra becsülte őket.[3]

Ama töméntelen csapáshoz, mely a magyarságot ez időben sújtotta,

[1] Marsigli (Stato militare del imp. ott. 131—32.) részletes áttekintést közöl az egész török birodalom közigazgatási beosztásáról, de ez a kimutatás is hézagos, mert Váradról szó sincs benne. A török terület kiterjedését s beosztását magyar források alapján feltüntettem a »Magyarország 1683-ban, a török hóditás legnagyobb kiterjedése korában« czimű fali térképen.

[2] Rozsnyay, id. m. 477—9.

[3] Ezt II. Rákóczy György irta a svéd követnek s buzdította, szerezzen meg belőlük néhány irott könyveket. Szilágyi, Erdély s az é.-k. háború, I. 212—13.

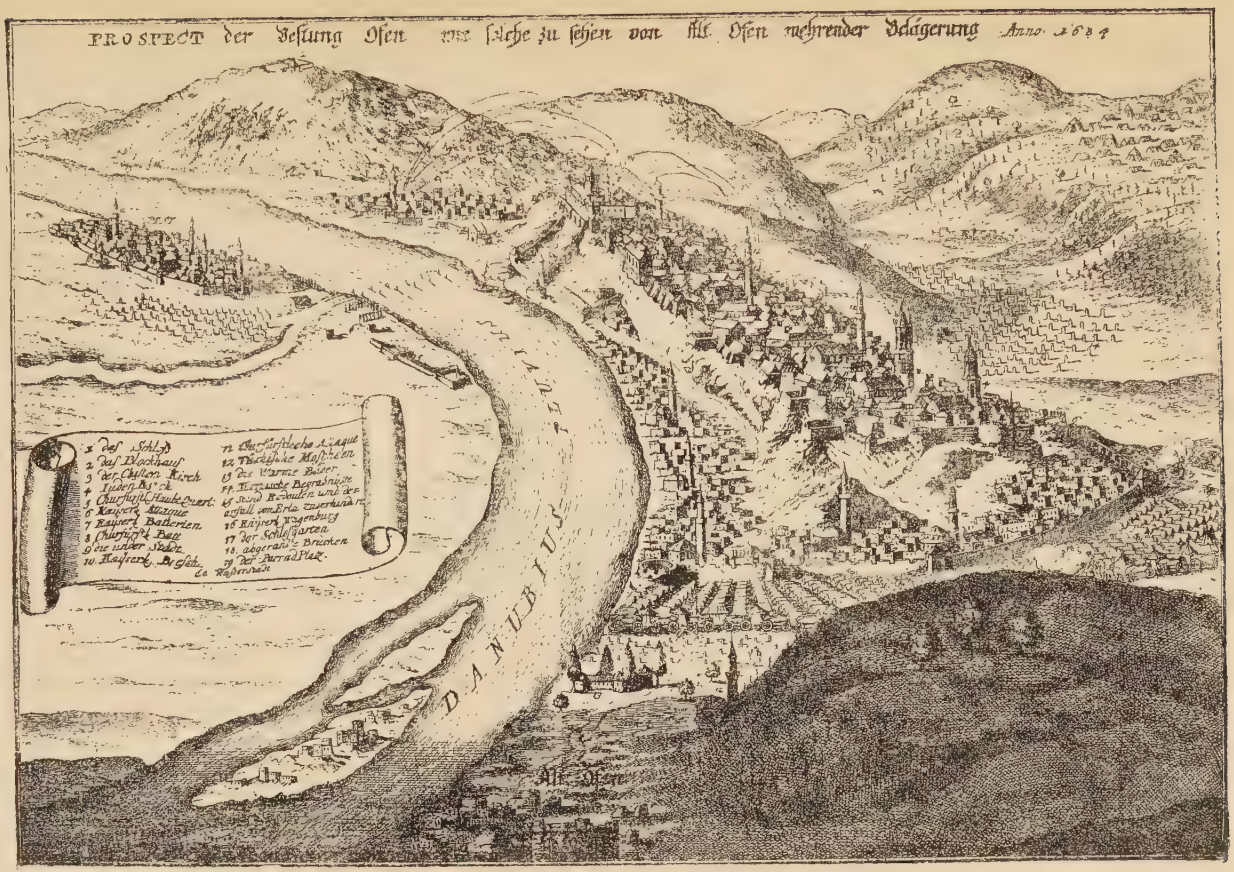

Buda és Pest a visszafoglalás előtt.

(Egykorú metszet után.)

1678 óta a pestis járult. Az örökös háborúk miatt minden közegészségügyi politika hiányában Magyarország állandó járványfészek volt. Budán 1665-től 1678-ig csaknem szakadatlanúl pusztított a pestis,[1] mely azonban időszakonkint az egész országot ellepte. Ez történt 1678-ban s megszámlálhatatlan embert vitt sirba. Kecskeméten ez évben 2570-en, Debreczenben 1679—80-ban 7800-an, Eperjesen 3000-en, Pozsonyban 11000-en haltak meg pestisben. Sopronban 1679 első hét hónapjában a havi halálozás átlag 34—35 volt, de már augusztusban 230-ra, szeptemberben 780-ra, októberben 882-re ugrott. Azután ismét leszállt, de deczemberben is 75 maradt. A járvány egyrészt Erdélyre, másrészt Ausztriára is áthatott s ott hasonló rombolóan lépett föl. A császári udvar Prágába menekült, de a kór onnan is előzte s Linzbe kellett átköltöznie. Tettek bizonyos vesztegzár-intézkedéseket, de olyanokat, mintha »az embereket szándékosan akarták volna megölni.« Csupán igazoló jegygyel, hogy vészmentes helyről jön, bocsátották az idegent más községbe.[2] Mindez azonban csak a forgalom akadályozására szolgált, de nem enyhítette a bajt s a járvány még 1682-ben sem szűnt meg s főleg török területen pusztitott.

Ez örökös rombolás, inség, nyomor a szellemi életet ép oly fájdalmasan megviselte, mint az anyagit. A vallásüldözés első sorban a protestáns oktatásügy ellen irányult s szétrombolta a virágzó iskolákat s az egész tanügyi szervezetet. A »magyar Sion«, Sáros-Patak régi hires ref. főiskolája épen úgy bezárult, mint a lutheránusok által csak kevéssel az előtt alapított eperjesi főiskola. Megszüntek a soproni, pozsonyi s bányavárosi iskolák. Kassán a reformátusok 1657-ben jeles papjuk, Czeglédy István buzgólkodására állitottak hittudományi tanfolyammal ellátott iskolát, mely gyors virágzásnak indúlt. Ugyanakkor ott Kisdy Benedek egri püspök akadémiát alapított s a jezsuitáknak adta át. A két intézet közt élénk versenygés fejlődött ki;[3] mindegyik nyilvános vitatkozásokat és iskolai szinjátékokat rendezett s a jezsuiták dicsekedve mondották, hogy a protestánsok majmolják őket. De mikor elérkezett az üldözés ideje, vége volt a békés versenynek, s az erősebb megrontotta a gyöngét. A harczot, valamint az egyházban, akképen a közoktatás terén a jezsuita rend vezette, mely 1671 óta nagyon megszaporitotta telepeit s tagjai számát. 1674-ben 27 telepük volt, a tulajdonképeni királyi területen 25, a hódoltságban 2, Gyöngyösön és Pécsett, melynek vidékén ők hozták be 1671-ben a Gergely-féle naptárjavitást; összesen 353 tagjuk működött az országban. Középpontjuk a magyar Róma, Nagy-Szombat volt 64 taggal, azután következett Trencsén 54, Kassa 49, Pozsony 25, Győr 22, Sopron 22 taggal.[4] Rendesen a

[1] Kohn Sámuel: Tört. Tár, 1880. 554.
[2] Majthényi personalis ilyen igazoló jegye: Tört. Tár, 1897. 291.
[3] Révész Kálmán: Prot. Szemle, 1897. 491.
[4] Krones, Archiv für öst. Gesch. LXXX. 80. k.

német őrséggel vonúltak a protestánsok fészkeibe, vagy legalább nyomon követték a német katonát.

Kollonics minden más szerzetes vagy világi pap között e rendet tekintette a legalkalmasabbnak magyarországi czéljai valósítására. Sürgetésére Lipót király különös kiváltságokkal, a többek közt a lehető legszélesebb körű vámmentességgel ruházta fel a jezsuitákat.[1] Csakugyan folytattak űzleteket is, különösen banküzleteket, váltók leszámitolását. Nagyobb telepeiken, így Pozsonyban, Kassán gyógyszertárt nyitottak, hol pénzen árulták a gyógyszert. Leginkább azonban a paplakba és az iskolába ültek be, ámbár lelkészül a nép nem szivesen látta a jezsuitát. Mikor Zsolna meghódolt az erőszaknak s elfogadta a katholikus vallást, felkérte Kollonicsot, bizza világi papra az ottani plébániát. De Kollonics két jezsuitát ültetett be, mire az asszonyok megrohanták a paplakot. Munkácson sem igen boldogultak s évkönyveikben följegyezték, hogy sokáig csak gyermekek látogatták istentiszteletüket. A népnek a protestáns vallást első sorban az tette oly drágává, hogy anyanyelvén imádhatta istenét. Ellenben a katholikus mise nem elégitette ki, mert mint mondotta, nem érti. A munkácsi jezsuiták intézkedtek is, hogy a reggeli és esti ima a nép anyanyelvén mondassék, mire nyomban megszaporodott a templomba járók száma. Egyébiránt a ragaszkodást, melyet a tömeg anyanyelve iránt táplált, a főpapság rég számba vette. Már 1651-ben jelent meg katholikus magyar énekeskönyv, melynek nem csupán szövege volt magyar, hanem dallamuk is lehetőleg a népdalok s a nép ajkán forgó más énekek dallamát követte. A »közszükséglet« kielégitésére később a jezsuiták maguk állítottak össze magyar énekgyűjteményt,[2] melyet azonban nem nyomattak ki. De más ily gyűjtemények jelentek meg, ámbár csupán miseénekeket tartalmaztak, mert a pápa 1661-iki szigorú rendelete szerint magán a mise latin szövegén változtatni a legcsekélyebbet sem volt szabad.

Különösen az iskolaügy jutott teljesen a jezsuiták kezébe. Ők tanitottak mindkét egyetemen, a régi nagyszombatin, melynek ez időben már jogtudományi kara is volt a hittani és bölcseleti mellett, valamint az új kassain, mert Kisdy ottani akadémiája az alapító bőkezűségéből s a király jóváhagyásával 1660-ban egyetemmé (studium generale) bővült. Épen úgy ők uralkodtak a középiskolákon. Ezen iskolák mindnyájan a müveltség terjesztői voltak, s egészben magas szinvonalon álltak. De abban a tekintetben, hogy a papi pályán kivül más szakembereket neveljenek azállam, a közügy számára, nem javították a régi protestans iskolaügy hiányait.

Már Zrinyi Miklós megismerte, hogy a nemesség ifjai nem nyernek az iskolában olyan szakszerű képzettséget, minőt jövendőbeli hivatásuk a közélet mezején megkiván. Később egy tudós tanár, Buzinkay Mihály még

[1] Maurer, id. m.

[2] Bogisich Mihály, Cantionale et passionale hung., továbbá Szegedi 1674-iki énekeskönyvének ismertetése.

erélyesebben rá mutatott a magyar iskoláztatás ez alaphibájára s nyiltan megmondotta, hogy a magyar ifjúság kellő előkészület nélkül lép az iskolából a kormányzat terére. »Mily szerencsétlenek a mi Magyarországunk nemesei — irja — kik, mihelyt a nyelvtan szabályaiból megizleltek valamit, egyébbel sem törődve, mosdatlan kézzel s elmével rohannak a politika szentélyébe, az ország kormányzatába!« Mi várható az ilyenektől, mint az, — folytatja — hogy a vigyázatlanság sziklájának viszik a vezetésükre bizott hajót s elveszítik az országot.[1] E hiányon a jezsuita iskola sem segített, sőt bizonyos tekintetben egyenesen hátrányosan befolyásolta a nemzeti polgárosodást. A jezsuiták nagyrészt magyarok voltak ugyan s nem mellőzték az anyanyelvet. Mindazáltal a latinosság volt nevelésük sajátos jellemvonása, és az ifjú nemzedék ellatinosodása, a latin szavaknak a magyar beszédbe és irásba való tömeges betódulása, az ő iskoláikkal áll összefüggésben. A művelt osztályok a XVII. század végén a magyar nyelvet többé nem a maga ősi tisztaságában használták, hanem oly annyira keverték latin szavakkal, hogy megértéséhez ép úgy szükséges a latin, mint a magyar nyelv ismerete. Innen már csupán egy lépés kellett a középosztály teljes ellatinosodásához, mely évtizedek multán tényleg bekövetkezett. De már ekkor is elijesztő mérveket öltött a nyelvromlás, mely nem volt felekezetekhez kötve. Erdélyben ép úgy találkozunk vele, mint Magyarországon, de csak is a művelt, iskolázott osztályoknál, ugy hogy kétségtelen, hogy a baj legfőbb kútfeje az iskola volt. Ez pedig Magyarország nagy részében jezsuita vezetés alatt állt s mindenesetre részt vett a nyelv elrontásában, mely annyira ment, hogy közkeletű, ősrégi, szép magyar szavak helyett is latin szót használtak. Haller János már 1682-ben megrótta a deákos embereket, kik a magyar szót annyira elegyítik a deákkal, hogy meg sem érthetni. Pedig »egy nyelvet sem találni — mondotta — magában elégségesebbet a magyarnál.« Lelkesen ajánlotta tehát a nyelv tisztaságának megóvását, ámbár egyes kifejezések, bölcseleti fogalmak megjelölésére szolgáló műszavak ellen neki sem volt kifogása, noha — mondá — ha igazán magyar lenne az iskola, ezek helyett is találna megfelelő magyar szót. De intését senki sem vette számba. A tiszta magyarság mindinkább a tömegekbe, az iskola keretén kivül maradó szegény nemesi és jobbágy rétegekbe huzódott vissza.

Gazdagok és szegények nyelvileg is el kezdtek tehát válni s az urak beszédét a nép már alig értette. Még a kor legkiválóbb költőjén, Gyöngyössi Istvánon is észrevehető az ellentét. Szegény ember levén, szolgálni kényszerült, s politikai érzelmei ennek megfelelően módosultak. Hol kurucz volt, hol labancz, hol azokat dicsőitette, kik a német ellen harczoltak, hol meg azokat, kik német részen állottak. De nem a politika volt éltető eleme. Jó kedvű, vidám kedélyű, könnyű vérű poéta volt, ki pártkülömbség

[1] Erdélyi János, A bölcsészet Magyarországon, 148.

nélkül megénekelte kora hatalmasait, Wesselényi Ferenczet és Széchy Máriát, Kemény Jánost és Lónyay Annát, Thököly Imrét és Zrinyi Ilonát, Esterházy

Márſal Társolkodó

MURANYI VENVS.

Avagy

ANNAK EMLE-KEZETE.

Miképpen az Méltoságos Groff Hadádi WESSELENI FERENCZ, Mágyar Orſzág Palatinuſſa akkor Fülleki fő Kapitány, az Tékéntetes, és Nagyságos Groff Rima-Szécſi, SZECSI MARIA Aſzſzonyal, jövendőbeli hazaſságokrul való titkos vegezéſe által csudálatos képen meg-vette az hires

MVRANY VARAT.

Iratot ugyán az ő Nágok. Komornikja

Gyöngösſi Iſtván által.

Nyomtatták KASSAN, 1664 Eſztendőben.

A »Murányi Vénus« címlapja.

Pált. Leleménye, képzelő ereje igen gyarló, de annál gördülékenyebbek versei. A verselésnek igazi virtuoza s nyelvünk szépségeit e korszak összes irói közül ő hozza a legtökéletesebb kifejezésre. Mindazáltal a classikus

latin költők erős hatása alatt állt, gondolatait, képeit leginkább tőlük kölcsönzé s az idegen szavak használatában sem fukarkodott. Jeles magyarsága mögött már ott rejtőzködik a latinosság is, melynek későbbi uralma idején művei országos népszerűségre emelkedtek. Ellenben megjelenésükkor egyik sem keltett feltűnést s még az utóbb annyira kedvelt »Márssal társalkodó Murányi Venus« sem ért meg a XVII. században második kiadást. Nem is Gyöngyössi volt e korszak igazán népszerű költője. A régi, de tiszta magyar Balassa Bálint és Rimay János istenes versei vonzották a XVII. század második felének nemzedékét s az ő költeményeik 1657 és 1711 között nem kevesebb, mint 13 kiadásban jelentek meg. E versekben találta meg a nép a maga nyelvét eredeti tisztaságában, üde, romlatlan szépségében. E mintákat követte a saját gondolatvilága kifejezésében, mert az irodalomtól függetlenül nagyszerű népköltészet fejlődött; a szegények, az üldözöttek, a társadalomból kitagadottak költészete, mely ama kor alsó tömegeinek — s ide tartozott a nemesség legszélesebb rétege — egész lelki világát, eszményeit és nyomorúságát, panaszait és vágyait ős eredeti erővel szólaltatta meg.

Mint a kurucz mozgalom főleg a tömegek, szegény papok, tanítók, bocskorosok, egytelkesek, jobbágyok műve, akképen a tömeg névtelen hősei teremtették meg a kor igazi magyar költészetét. Mint a tárogató zúgása, mint a vihar orgonája, úgy harsogja túl ez a népköltészet a műköltők pásztorsipjait. Istenfélelem és harczi lelkesedés, honszerelem s németgyűlölet, égbe törő remény és halálra szánt kétségbeesés, mind az, mi a nép szivét mozgatta, viszhangozik belőle. Az eszmény, mely benne kifejezést nyer, nem forradalmi, nem is az agyrémek világából való. Csak azt akarja, hogy Magyarország magyar és szabad maradjon, s a társadalom szegény rétegei is megtalálják benne boldogúlásukat.

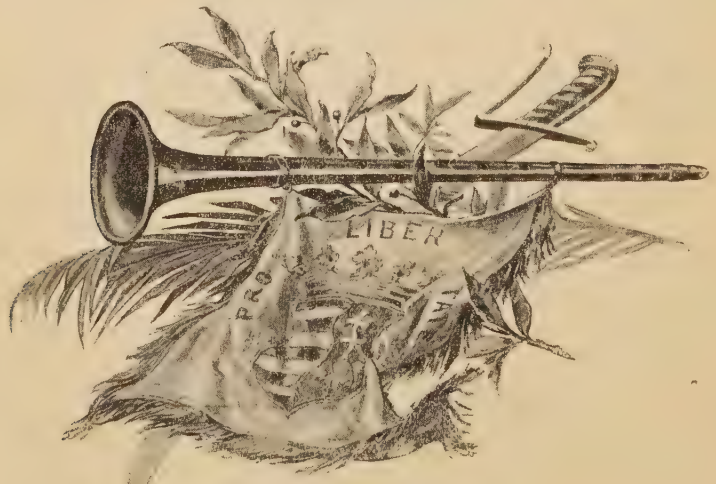

Kurucz kard és tárogató.
(Rajzolta Cserna Károly.)

ÖTÖDIK KÖNYV

*

A FELSZABADITÓ HÁBORÚ KORA

CONSILIO
INDUSTRIA
Oceanus Septentrionalis
NIL CONTINET
MAIUS
ORBIS.
Bergen
NORWEGIA
SUECIA
Amsterdam
Hamburg
Stettin
GALLIA
Paris
Madrid
HISPANIA
EUROPA
GERMANIA
Wien
Mare Mediteran
Tanger
Tenes
Alger
AFRICA
GUI-
NEA
TARTA-
RIA
MAGNA
ASIA
CHINA
Delhy
Agra
IMPERIUM
MOGOLIS
Cambaia
Surate
Visiapor
Calicut
Arracan
Pegu
Ceilan I
Ejus omni

I. LIPÓT.

Az Athenaeum nyomása.

(Egykorú metszet Ernst Lajos gyüjteményében.)

Mohamednek Bécsnél elfoglalt zászlója.
(Egykorú metszet után.)

I. FEJEZET.

A bécsi hadjárat.

A XVII. SZÁZAD gazdag nagy eseményekben. De Magyarország és Kelet-Európa sorsára egyikük sem gyakorolt olyan mélyre menő hatást, mint az a háború, melybe a magyarok Lipót császárt 1683-ban akarata ellen sodorták. Ha tőle függ, a törökkel tovább is békében élt volna. Még 1682-ben egyedül Franciaország ellen gyűjtötte a szövetségeseket s tervezgetéseiben minden inkább szerepelt, mint Magyarország felszabadítása. Ellenkezőleg ő is, miniszterei is a török békét tekinték a magyarok fékentartása egyedüli eszközének. »A legtöbb magyar gyanus, hütlen és engedetlen s mikor a baj és a veszély a legnagyobb, okozza — irta az időben egyik miniszter Lipótnak — a legtöbb kellemetlenséget; legjobb őket eltávolítani s a maguk fajtája közt hagyni.«[1] Mikor a portáról vett fenyegető jelentések következtében az udvar végre megkezdte a fegyverkezést, az osztrák közvélemény akkor sem hitt harczias szándékai őszinteségében. Alsó-Ausztria rendei nem akartak nagyobb hadi adót megajánlani s a mit megajánlottak, azt is csak részben fizették meg, mert attól tartottak, hogy a török háborúra kért pénzt a kormány a magyar protestánsok kiirtására fogja használni. Sőt az udvar sem sokat törődött a török háboruval mindaddig, mig hirét nem vette, hogy a nagyvezér töméntelen hadaival már Belgrádnak indult.

[1] Gróf Jörger Quintin felterjesztése. Majláth, Gesch. Oesterreichs, IV.

Csak ekkor jutott a helyzet komolyságának tudatára s igyekezett első sorban szövetségeseket szerezni. Ez sikerült is, főleg azért, mert XI. Incze pápa[1] (családi nevén Odescalchi Benedek) államférfiui belátásával, világra szóló tekintélyével, töméntelen segélyforrásaival, kitünő diplomátiai testületével hiven támogatta e törekvéseket. A pápa a Habsburgok és a Bourbonok nagy tusáiban mindig a császár pártján állt.[2] De mig Lipót csak arra gondolt, hogy a franciákat jelentéktelen, apró német területek elhódításában akadályozza, a pápa magasabb szárnyalású politikai eszményekért lelkesült. Az ő szeme előtt az iszlam túlsulyának megtörése, Magyarország felszabadítása lebegett s évek óta valóságos apostola volt a török ellen indítandó nagy háborúnak. Bele nem fáradt a sok meddő kisérletbe, hogy Lipót császárt ennek az eszmének megnyerje. Még XIV. Lajost is egyre biztatta, támadja meg Konstantinápolyt, mely esetre neki szánta a kelet császára czimét. Hosszú emlékiratban fejtette ki előtte Törökország felosztásának előnyeit[3] s habár Lajos nem bizott a pápa őszinteségében, habár hidegen fogadta fellengző terveit, első sorban a pápa érdeme, hogy a franczia politika 1683-ban nem zavarta a császárt, 1684-ben pedig húsz évi fegyverszünetet kötött vele. A katholikus egyházfőt a török háború s Magyarország felszabadítása ügyében természetesen legelől vallásos szempontok vezették. Azt óhajtá, hogy a felszabadított Magyarország ismét katholikus legyen. Mindazáltal Incze a vallásügyben is sokkal mérsékeltebb volt a bécsi udvarnál. Nem egyszer ajánlotta a császárnak, adjon a protestánsoknak vallásszabadságot s igy vonja el őket a töröktől.

Mikor a török háború kikerülhetetlennek látszott, a pápa határozottan Magyarország felszabadítását jelölte ki végczéljává, melynek elérésére az örökös pénzzavarral küzdő császárt egyrészt a magáéból busásan, több millióval segélyezte, másrészt a háború czéljaira az egyházi javakra nagy adót vetett, melyből töméntelen kincs folyt Bécsbe. Ép oly buzgalommal támogatta az udvart szövetségesek szerzésében. Dolgozott ez irányban mindenütt, fordult még a persa sahhoz is.[4] E törekvéseiben buzgó és nagy eszű munkatársa volt bécsi nuntiusa, Buonvisi Ferencz bibornok, az időben a curiának kétségkivül legkiválóbb diplomatája. Éveken át működött Német- és Lengyelországban, s 1675-ben került Bécsbe, hol XI. Incze pápasága idején irányadó befolyásra vergődött.[5] Kevésbbé pap volt, mint államférfiu, erős erkölcsi érzéssel, sok ismerettel és széles látkörrel, a vallás ügyében is több elfogulatlansággal, mint a bécsi udvar, melyben leginkább ő volt ekkor a vallásos türelmesség képviselője. Bécsi tevékeny-

[1] Fraknói Vilmos, XI. Incze pápa és Magyarország felszabadítása.
[2] Michaud, Louis XIV. et Innocent XI.
[3] Michaud, id. m. II. 91.
[4] 1683 június 19-iki levele. Sauer, Wien und Rom, 14.
[5] Életrajzát adja Fraknói: XI Incze pápa és Magyarország felszabadítása, 8—11.

XI. Incze pápa.

(Egykoru metszet után.)

sége főleg arra irányult, hogy egyrészt az udvart szakadatlanúl a török háború erélyes folytatására ösztönözte, másrészt a pápát, az osztrák- és németországi főpapokat lelkesítette, néha erőszakolta új meg új áldozatra, hogy a császár képes is legyen nyomatékkal viselni a háborút.[1]

A pápai diplomatia első sorban az udvar azon törekvését támogatta, hogy a török ellen megnyerje Lengyelország szövetségét. János király, a ki fiát egy osztrák főherczegnővel óhajtotta összeházasítani, ez időben egészen a bécsi udvarhoz hajlott ugyan, de a franczia befolyás erősen dolgozott a szövetség ellen s pénzzel számos lengyel urat megnyert. Incze pápa s varsói nuntiusa, Pallavicini bibornok, fáradhatatlanúl dolgoztak az ellenáramlat ártalmatlanná tételén s közreműködésükkel 1683 márczius 31-ikén a császár s János király meg is kötötte a véd- és daczszövetséget,[2] melyet a lengyel országgyűlés Vitry franczia követ s Thököly ügynökei ellenkező igyekezetei daczára április 16-ikán szentesített. Csakhogy Bécsben még akkor azt hitték, hogy a nagyvezér Komáromot vagy Győrt készül ostromolni, miért is a szerződés csupán arra kötelezte János királyt, hogy Ukrajnában indítsa meg a támadást s ezzel ereje megosztására kényszerítse az ellenséget.

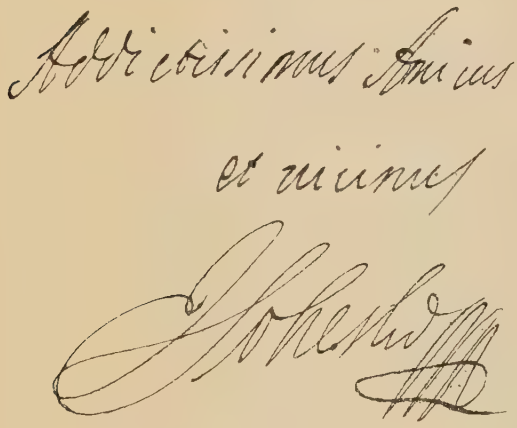

Sobieski János aláírása.

A német fejedelmek még 1683 elején kizárólag a francziák ellen készülődtek s keveset törődtek azzal, a mi a keleten történik. Készülődéseiknek mégis volt annyi haszna, hogy a császárt legalább a háború későbbi folyamán támogathatták, mire a pápa németországi nuntiusa, Pio bibornok utján folyton buzdította őket. Igy a véres tusában a császár nem állt egyedül. Legnagyobb szerencséje azonban az volt, hogy sógorában, Károly lotharingiai herczegben olyan kiváló hadvezére akadt, a ki maga felért egy hadsereggel. A herczeg az élet nehéz iskolájában növekedett jeles katonává, nemes, tiszta jellemmé. 1643-ban született és Bécsben, Brüsszelben és Párisban tanulással töltötte ifjuságát. Folytatta a tanulást később is s kárba veszettnek tekinté a napot, melyen bizonyos időt könyveinek nem szentelhetett. De azért nem Montecuccoli-féle theoretikus vagy szobatudós volt, mert ifju kora óta szakadatlanúl a harczmezőn forgolódott.

[1] 1683-iki ide vonatkozó levelezéseit közzétette Sauer, id. m.

[2] A szövetség szerződés: Acta Hist. res gestas Poloniae ill. VI.

Mint ezredes vett részt a szent-gotthárdi csatában; szerepelt az 1670-iki felkelés leverésében s a franczia háborúkban már mint fővezér aratott dicsőséget. 1678-ban kelt egybe Lipót császár nővérével, Eleonora özvegy lengyel királynéval, mire Tirol helytartója lett. 1682-ben őt akarták Thököly

Károly lotharingiai herczeg.
(Egykorú metszet után.)

ellen küldeni, de súlyos betegségbe esett, melyből csak 1683 tavaszán gyógyult fel. Április közepén már Bécsben volt s tevékeny részt vett a háború előkészítésében. Károly herczeg nemcsak tehetségével, hanem jellemével is kimagaslott az udvar köréből. Szerény, kevés beszédű, épen nem

imponáló kinézésű ember volt, kinek külseje nem árulta el a hadvezért. Termete közepes, testtartása hajlott, arcza ragyás volt. Szőke parókája, ruhája, lószerszáma[1] rendesen kopott, viseltes szokott lenni. De lelkében a legnemesebb katonai és emberi erények egyesültek. »Csendes, alázatos ember volt; a mely köntösben láttam, — mondja az egykorú magyar krónikás[2] — alig ért volna 40—50 forintot; különben az ellenség ellen, mint az oroszlán úgy ment.« A herczegben Lipót csakugyan olyan hadvezért nyert, a ki jóvá tette ministereinek, diplomatáinak, udvaronczainak minden hibáját s nagy országokkal gyarapította koronáját. A magyarok politikai törekvéseit Károly herczeg, mint idegen, ki teljesen az udvari légkörben élt, nem értette s kárhoztatta. Mindazáltal győzedelmei dús áldást hoztak Magyarországra, melynek felszabadítása az ő dicsőséges emlékezetéhez füződik.

De bármi jeles volt a kiszemelt fővezér, a hadi terv kidolgozása nem reá bizatott, nem is szigorúan katonai szempontok szerint történt. A politikusok kicsinyes önzése és magánérdeke vitte megállapításában a főszerepet. Mindegyik minister azt a tartományt akarta a török ellen oltalmaztatni, melyben a saját jószágai feküdtek. »Ekképen — irja a velenczei követ márczius 27-ikén — a csapatok ugy osztatnának szét, hogy az ellenség csak elszigetelt ellenállással találkoznék.« E tervet több tábornok is támogatta; mindegyik önálló, de kisebb parancsnokságot óhajtott, mert nagy sereg vezetésére nem érezte magát képesnek. Károly herczeg azonban végre meghiúsította ez önző, kicsinyes törekvéseket. Azt ajánlotta, hogy a főhad együtt maradjon s április 20-ikán Pozsony közelében, a köpcsényi mezőn összpontosíttassék. Mindazáltal csak május elején volt együtt a had, mely 21,600 császári gyalogból, 10,800 lovasból, 6—8000 magyarból, összesen mintegy 40,000 emberből állt 56 ágyúval. Május 6-ikán Lipót király az ifjú Miksa Emánuel bajor választó, Károly herczeg, a bécsi idegen követek kiséretében megjelent a köpcsényi táborban, hogy a csapatokat megnézze. A szemlét tábori mise nyitotta meg, mire felolvasták Incze pápa bulláját, mely apostoli áldásában részesíté a sereget. Ezután a fényes katonai szinjáték következett, melyet sok ezer néző bámult. A szélső balszárnyon állt a nádor vezetése alatt a magyar had s tetszetős nemzeti viseletével, arany-ezüsttől ragyogó fegyverzetével közfigyelmet keltett. Csak ekkor dőlt el végképen a fővezénylet kérdése. Szó volt róla, hogy a császár személyesen vegye át a vezetést. De nem volt katona, s attól tartott, hogy ártalmára lesz a magyar éghajlat. Igy tehát szivesen bizta a nehéz állást sógorára, Károly herczegre, kit immár formaszerűen fővezérré nevezett ki. A török szándékairól még mindig oly kevéssé volt az udvar értesülve, hogy Bécset nem tartotta fenyegetettnek. Minthogy a nádor és a többi magyarok azt sürgették, hogy a sereg még

[1] Igy irja le 1683-ban János lengyel király.

[2] Cserey Mihály, id. m. 134.

a nagyvezér megjötte előtt megkezdje a támadást, Károly herczeg elhatározta, hogy Érsek-Újvárt vagy Esztergomot veszi ostrom alá, vagy más módon fog az ellenségnek ártani, a mennyiben azt az örökös tartományok veszélyeztetése nélkül teheti. Ez utóbbira a császár különös sulyt fektetett s egyszersmind felkérte János lengyel királyt, hogy hadai egy részét Thököly ellen küldje s Munkácsot vagy más várat támadjon meg. Ekképen akarta megakadályozni Thököly együttműködését a törökkel.

Minthogy Károly herczeg tudta, hogy a török fősereg július előtt meg nem érkezik, Esztergom felé kémszemlét tartott, melyből azt a meggyőződést merítette, hogy a vár erős ellenállásra képes. Inkább Érsek-Újvárt vette tehát június 6-ikán ostrom alá. De ugyanaz nap Bécsből utasították, hagyja abba a vivást s ne koczkáztassa seregét, mely csakugyan Komárom biztos fala mögé huzódott. Ezzel a hadi terv megváltozott, az offensiva elejtetett s az udvar a Magyarországban levő hatalmas haderőt kizárólag az örökös tartományok védelmére rendelte. A törökök közeledtére Károly herczeg még hátrább, Győrbe vonult s a Rába vonalát igyekezett védeni, mig a Dunán innen Schulz tábornok a Vág vonalát

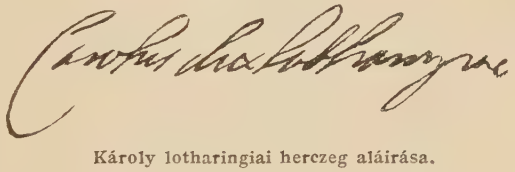

Károly lotharingiai herczeg aláírása.

szállotta meg, oly czélból, hogy Thökölyre ügyeljen s az örökös tartományoktól távol tartsa az ellenséges támadást, mire nézve még május 16-ikán a legszigorúbb utasítást vette. Mikor Thököly megkezdte a hadmüvelefeket s a bányavárosokat fenyegette, Schulz e fontos városokat akarta megvédeni. De július hó 1-én parancsot vett, ne törődjék velük s egyedül Morva és Szilézia védelmét tekintse kötelességének. Történtek intézkedések a Mura védelmére is, de máskülönben az udvar már a török támadás előtt lemondott Magyarország azon részének védelméről, mely az említett folyókon innen esett. Ekképen 10—12 erődített hely s a jelzett határterület kivételével, melyet az örökös tartományok biztossága miatt szálltak meg, az egész országot az ellenségnek engedték át.

Ez a király pártján levő magyar urakat[1] mélyen elkeseritette. Lelkesedéssel üdvözölték a háborút s már január 16-ikán, mikor a nádor tanácskozásra hivta őket össze, a háborúnak török területre való átvitelét sürgették. A nádor márczius 18-ikán fegyverre szólította a rendeket s 12 lovas és 6 gyalogezred kiállítására hivta fel őket, az udvarnak pedig Esztergom

[1] Az urak levelezését közli Thaly Kálmán: Tört. Tár 1887. 102—129, és 293—318.

Érsekújvár ostroma.

(Egykorú metszet után)

ostromát ajánlotta.[1] E tanácsot nem követték ugyan, s a nádort a magyar végbeliekkel és a nemesi fölkeléssel a Rába és Rábcza mellé, utóbb a Vághoz rendelték. De a magyarok azt hitték, hogy legalább a Mura, a Vág és a Rába vonala megvédésében számíthatnak a német hadak segélyére. Az Alsó-Vág jobb partján áprilisben a nádor táborában valami 10—12,000 ember állt, mig a Rábavonalat Körmend és Győr közt Batthyány Kristóf és Ádám 6000 emberrel őrizte. Minthogy az ország nagy részét Thököly birta, a többi terület meg szörnyen elnéptelenedett vagy elszegényedett, a magyarok aránylag elég nagy számmal sereglettek a király zászlai alá, hogy hazájuk védelmében részt vegyenek.[2] Csakhogy lelkesedésüket hamar lehütötték az események. Ellátásukról, fizetésükről az udvar nem gondoskodott. A nádor hasztalan kért pénzt, hasztalan biztosította a királyt, hogy, ha katonái megkapják zsoldjukat, vitézül fognak harczolni s Thököly némely várainak őrségét is megnyerheti. Senki sem hallgatott szavára s így a nádor aránylag nagy seregével tétlenségre volt kárhoztatva.

Kara Musztafa nagyvezér, ki évek óta készült a nagy háborúra s »egész birodalmából kisepré a baromi sokaságot«, áprilisben indult a szultánnal Belgrád felé. A tengernyi törökséghez rendelte a tatárt khánt, a moldvai és havasalföldi vajdákat s az erdélyi fejedelmet.[3] Serege óriási volt, de mint rendesen, csak kis töredéke volt hivatásos katona, sőt ez sem volt többé olyan fegyelmezett, mint egykoron. A török hadszervezet rég bomlásnak indult s még legjelesebb eleme, a janicsárság is mindinkább kivetkőzött katonai jellegéből. A janicsárok ipart és kereskedést üztek s inkább mellékfoglalkozásnak tekintették a katonáskodást. Ekképen a török had csupán számra volt temérdek; többre becsülték 300,000 embernél. Ellenben minőségileg messze elmaradt a császári sereg mögött. Maga Kara Musztafa sem volt hadvezér s még számbeli túlsulyának sem tudta hasznát venni. Thököly s a felső-magyarországi rendek követeit Filippopolisban fogadta s velük folytatta útját Belgrádnak, hol május 12-ikén a szultán elé bocsáttattak. A nagyvezér már előbb külön követ útján értesítette Thökölyt, hogy táborába, Eszékre várja. A fejedelem készségesen engedett a meghivásnak s június 10-ikén 500 főnyi kisérettel a török táborba érkezett, hol kitüntetően fogadták. A nagyvezérnek kezdettől fogva Bécs megvivása volt kedvencz eszméje s Thökölyvel még a múlt évben, — legalább azt állitották ellenségei — megszereztette a bécsi erődítmények tervrajzát. Az eszéki tanácskozásokban kétségkivül szóba került Bécs ostromának ügye is, ámbár Thökölyt nem azért hivták oda, hogy ő állapítsa meg a hadi tervet. A nagyvezér eleve tisztában volt szándékaival. Másrészt Thököly sem ismerhette félre, hogy Bécs megvétele döntő

[1] Bubics-Merényi, Herczeg Esterházy Pál, 207—208.

[2] Thaly Kálmán, Az 1683-iki táborozás tört.

[3] Apafy már 1682 deczember 31-ikén fermánt kapott, hogy csatlakozzék a Bécs elleni hadjárathoz. Az okmányt l. az Athenaeum 1873-iki nagy naptárában.

Kara Musztafa.

(Egykorú festmény Bécs város múzeumában.)

befolyással lesz Magyarország jövendőjének alakulatára. Mint kortársai, valószinűleg ő is meg volt győződve, hogy, mig Bécsnek büszke vára meg nem dől, Magyarország sem szabadul föl rabsága alól soha. A nagyvezér állitólag meg is igérte, hogy, ha a várost megveszi, falait a magyarok kedvéért le fogja rontatni.

De Thökölyre mégis Magyarország behódoltatása volt a döntő s ezt tekinté a hadjárat főfeladatának.[1] Ötven ezer főnyi hadat kért tehát, hogy megszállja az egész királyi területet, azután lengyel földre nyomúljon s megakadályozza János királyt abban, hogy a császár segitségére mehessen. Valószinüleg elég nagynak tartotta a török hadat arra, hogy, mig ő a felföldön és a lengyelek ellen működik, a nagyvezér Bécset vivja. Ez azonban csak csekély hadat bocsátott Thököly rendelkezésére, a lengyelek elleni támadást pedig egyáltalán feleslegesnek tartotta. Utasította tehát a fejedelmet, hogy, mig a fősereg a Duna jobb partján működik, ő a Duna balpartján nyomuljon előre s igyekezzék Bécs alá jutni. Ez nem igen volt Thököly inyére, de a nagyvezér nem tanácsot kért tőle, hanem parancsait tudatta vele. Óhajai közül csak azt teljesítette, hogy június 15-ikén kiáltványt tett közzé, melyben oltalmat biztosított mindenkinek, a ki Thökölynek meghódol. Gróf Barkóczy Ferencz, Szepessy Pál és Szalay Pál maradtak a török táborban, hogy mindazoknak, kik meghódolnak, menedéklevelet s hathatós oltalmat szerezzenek.

Mig Thököly a felvidékre tért vissza, a nagyvezér Székes-Fejérvárra vezette hadait, honnan a Rába vidékére indult.[2] Károly herczeg állását jobbról megkerülve július 2-ikán Móriczhidánál egy magyar-német csapatosztályt megvert, mire a tatárok átkeltek a Rába tulsó partjára s a császáriakat hátban fenyegették. Igy a Rába-vonalat sem lehetett többé tartani s Károly herczeg a lovassággal a Lajta mögé vonult, ellenben gyalogságát s tüzérségét a Csallóközben hagyta, azon utasítással, hogy, ha a nagyvezér Bécsnek fordulna, e had is oda siessen. Ezzel a Dunántúlt sorsának engedte át. A mint a nagyvezér megtudta, hogy a császári sereg elvonult a Rába mellől, serege egy részét utána indította, maga meg július 5-ikén Győrt kezdte vivni.

Ez ideig Károly herczeg fényes katonai tehetségeiből még vajmi kevés nyilvánult. Magaviseletét Bécsben sem értették s élesen birálták. »Egyebet sem hallani, — irta még június 12-ikén a velenczei követ, — mint szemrehányást a lotharingi ellen.« Heteken át járt ide-oda, nem mindig veszteség nélkül s ama pillanatban, midőn Bécs is fenyegetve volt, seregét két részre forgácsolta. Az egyik lovasság nélkül a Kis-Csallóközben, a másik gyalogság és tüzérség nélkül a Lajtánál állt. Ha a török hadat igazi katona

[1] Cantemir Törökország történetéről szóló művében (II. 465.) azt állitja, hogy később ugyan, de maga Thököly mondta el neki, hogy ellenezte Bécs ostromát s Magyarországra fektette a fősulyt. Ezt lengyel források is megerősitik.

[2] Török források alapján leirja a sereg felvonulását Karácson Imre: Hadtört. Közl. 1896. 326—349.

vezeti, vagy az egyik vagy a másik hadtest komoly veszélybe jutott volna. Így azonban mindkettő megérkezett Bécs alá, de nem minden baleset nélkül, mert a lovasságot július 7-ikén Petronellnél a tatárok utólérték s megrohanták; csak nagy nehezen lehetett őket visszaűzni s a harczban Gyula, savoyai herczeg elesett. Károly herczeg még az nap bevonult Bécsbe s július 8-ikán a Duna balpartján, Jedlerseenél ütött tábort. Már előbb Bécsbe rendelte Schulz seregét s így a Dunán inneni föld is teljesen magára hagyatott. A németek elvonulásával s az ellenség közeledtével mindenütt rettegés fogta el a lakosságot s a vármegyék azt kérdezték a nádortól, mit cselekedjenek, hogy az ellenség el ne pusztítsa őket. A nádor még június 18-ikán esdve kérte Lipót királyt, ne hagyja cserben az országot. Fordult Károly herczeghez is, ki azonban utasítására hivatkozott, mely szerint kizárólag az örökös tartományok oltalmára kell szoritkoznia. »A két hatalmas hadsereg — irta a nádor június 30-ikán Lipótnak — agyon nyom, tönkre tesz bennünket. Magyarországról valóban elmondhatni: a szenvedések oczeánjába sodortatott. Hivei kérik felségedet, tegyen valamit oltalmukra, ha lehet; ha meg nem lehet, ne vegye rossz néven, ha engednek az időnek, s a kénytelenségnek s a maguk, nejük és gyermekeik szabadságára gondot viselendők, Thökölyhöz csatlakoznak.«[1] Ily körülmények közt a vármegyék sem támogathatták többé a nádort, kinek egész serege szétoszlott, mert fizetetlen katonái haza siettek, hogy családjuk biztosságáról gondoskodjanak, mig maga a nádor Ausztriába menekült. Előbb azonban figyelmeztette az udvart, vitesse biztosabb helyre a szent koronát. E végből Capliers gróf július 2-ikán Pozsonyba érkezett. De Zichy István és Erdődy Kristóf gróf koronaőrök nem akarták megfelelő »reversalisok« nélkül a szent ereklyét kiadni. Július 5-ikén megkapták[2] az iratokat, mire Erdődy Kristóf a koronát Capliers 200 lovasának fedezete alatt Bécsbe vitte, honnan az udvarral Linzbe menekült s állandóan a korona mellett maradt.

Itthon az urak és nemesek, elhagyatva királyuktól, az egyetlen mentő eszközhöz, a behódoláshoz folyamodtak. A Dunán túl gróf Draskovich Miklós országbiró, gróf Batthyány Kristóf főkapitány és fia Ádám, gróf Széchy Péter, Vasmegye főispánja, három Nádasdy, a városok és vármegyék csak igy menekültek meg a végveszedelemtől. Követték a példát a Dunán inneni megyék; egy-két főur Lengyelországba futott ugyan, de még a bányavidéki alkapitány, báró Bercsényi Miklós is behódolt. Kénytelenségből tette mindegyik, csak azért, hogy az ellenség föl ne dulja jószágait s gróf Draskovichról[3] még a német tisztek is elismerték, hogy

[1] A nádor június 30-iki levele latinul Rödernél, Badeni Lajos gróf életrajzában, I. okmánytár 10—13. Magyarul Thaly id. értekezésében.

[2] Julius 5-iki megbizó levele. Renner, id. m. 214.

[3] Noha János lengyel király is közbenjárt érdekében, később mégis csak úgy kaphatott kegyelmet, hogy megvesztegette a bécsi ministereket. 1683 október 26-iki levelét közli Thaly Kálmán: Tört. Tár, 1887. 314—315.

behódolása daczára hive maradt a királynak. Mindazáltal az udvar, mihelyt tehette, keményen büntette a behódolókat s lefoglaltatta jószágaikat.

Maga a nagyvezér, Győrnél némi hadat hagyva, július 8-ikán a főssereggel Bécs ellen indult. De épen nem sietett, hanem Magyar-Óvártt két napig vesztegelt s az ott talált eleséget s másnemű zsákmányt helyezte biztosságba. Csak 14-ikén érkezett Bécs alá s a pár napi idő elég volt arra, hogy a város a védelemre kellően felkészüljön. Július első tizedében Bécs még nem birt volna ellenállani, mert erődítményei még nem voltak védhető karban, kellő számú őrsége sem volt, sőt a főparancsnok, gróf Starhemberg Rüdiger tábornok is csak július 7-ikén érkezett meg. Ugyanekkor a petronelli csata hire óriási rémületet keltett a lakosságban, melyből az nap vagy 60,000 ember futott szét. A kik helyben maradtak, azokat is izgatott, forradalmi hangulat fogta el, mely főleg a jezsuiták[1] ellen irányult. A nép azt vetette szemükre, hogy az ő vakbuzgalmuk hajtotta a magyarokat a fölkelésbe s így a jezsuiták okai a török háborúnak. Sinelli bécsi püspöknek, az akkori főministernek ablakait beverték. Sőt a tömeg egyenesen a császár ellen fordult, ki családjával az nap este távozott fenyegetett székvárosából. A palota körül óriási tömeg verődött össze, mely, mikor Lipót kocsiba ült, egyre azt kiabálta: »maradjon itt felséged! Ne hagyjon el bennünket!« Katonaságnak kellett a tömeget szétűzni s az udvari fogatok számára útat törni. Ekkor a gyors lábú tatárok már Alsó-Ausztria egy részét dúlták s a császári család útja sem látszott egészen biztosnak. Mindazáltal baj nélkül érkezett Linzbe.

Noha Starhemberg gróf erős kézzel ragadta meg Bécs védelmének ügyét, napokig tartott, mig rendet birt a zűrzavarba hozni. Ha tehát a nagyvezér csak két nappal előbb érkezik Bécs alá, aligha nem lehetetlenné teszi a hosszabb ellenállást. De csak július 14-ikén jött meg s csak 17-ikén zárolták körül óriási hadai a várost. Ez a néhány nap elég volt Starhembergnek a védelmi intézkedések teljes befejezésére.[2]

Mig Bécs vitézül ellenállt az ostromnak, az udvar főhivatása az volt, hogy fölmentő sereg alakításáról gondoskodjék. Még júniusban felkérte János

[1] Kiegsarchiv, 1883. 121.

[2] Szelepcsényi primás, ki Morvaországba menekült, összes kincseit bécsi palotájában helyezte biztosságba s a ház őrzését egy papra s néhány kipróbált szolgájára bizta. Viszont Széchenyi György kalocsai érsek, ki már előbb 100,000 forintot adott kölcsön a császárnak, 61,000 frt készpénzét a bécsi Pázmáneumban letéteményezte, de július 14-ikén e pénzt is felajánlotta kölcsönül. Csakhogy mielőtt ez ajánlata a Linzben levő udvari kamarához érkezett, az már elrendelte a két magyar érsek kincsének lefoglalását; Kollonics pedig, a ki Bécsben maradt, ilyen rendeletet sem várt, hanem önkényesen elkobozta azokat. Széchenyitől 61,555 forintot, Szelepcsényitől 473,836 forint 77 drt készpénzben s számos arany-ezüstneműt vitt el, melylyel a primástól elvett vagyon összes értéke 499,780 forintra emelkedett. E lefoglalt kincsekből fedezte a védelem az ostrom egész folyamán pénzbeli szükségleteit, sőt a pénz nagyobb része csak később költetett el. Szelepcsényit, mikor később megtudta, nagyon felháborította vagyonának lefoglalása s folyton sürgette visszaadását. A kincsek leltárát s az ügy további fejleményeit. l. Newald, id. m. II. 39—53.

lengyel királyt, hogy az eredeti tervtől eltérőleg Bécs alá vezesse hadait, mit a pápai diplomatia buzgólkodására a király meg is tett. Egyes német fejedelmek szintén igértek segélyt s igy kétségtelennek látszott, hogy bizonyos idő mulva meg lesz a fölmentő sereg, melynek magjául Károly herczeg hada szolgált. A herczeg gyalogságát Bécsben hagyva, lovasságával a Duna balpartjára vonult, hogy szemmel tartsa az ellenséget, Ausztria e részeit megvédje s a lengyel segélylyel annak idején egyesülhessen. Ha Lipóttól függ, ha Károly herczeg a császár szavára hallgat, talán Bécs fölmentése is meghiusul, mert a császár a török-tatár lovasság pusztításainak akadályozására ismét szét akarta forgácsolni a sereget.

Jelenet Bécs ostromából.
(De Hooghe metszete után.)

De Károly csak kivételesen teljesítette e kívánságát s lehetőleg együtt tartotta a haderőt, mert Bécs ostroma közben sem akart pihenni. Tudta, hogy, ha Thökölynek sikerül magát Pozsonyban megfészkelni s onnan kezet fogni a Bécset vivó török táborral, nemcsak Alsó-Ausztria és Morvaország eddig megkimélt részeit pusztíthatja el, hanem a várva-várt egyesülést a lengyelekkel is megakadályozhatja. Hogy e veszélyt elhárítsa, a herczeg Thökölyre vetette magát, ki már hatalmába kerítette Pozsony városát.[1] A vár azonban német kézen maradt s szorongatott őrsége megsegítésére Károly herczeg vagy kétszáz főnyi csapatot küldött, melyet azonban

[1] A városban történtekről egykorú napló. Thaly Kálmán: Tört. Tár, 1885., 391—97.

Petrőczy István megvert. Erre a herczeg maga vezette hada nagyobb részét Pozsony ellen s július 29-ikén harcz nélkül megszállotta a várost. Thököly, kinek serege 14.000 magyarból s 6000 törökből állt, nem akart csatát koczkáztatni. Ellenben a vele levő török vezérek szégyenletesnek tartották a harcz nélküli visszavonulást. Igy Pozsony alatt ütközet[1] fejlődött ki, melyben a magyar-török sereg megveretett s Thököly minden podgyásza oda veszett. Noha Károly herczeg július 30-ikán visszatért Jedlerseebe, Thököly nem birt többé komoly vállalatba kezdeni. Csapatai be-becsaptak ugyan Morvába, de a hadműveletek menetére befolyást nem gyakoroltak. A Duna jobb és bal partján álló török-magyar hadak együtt működése meghiúsult, sőt Thököly titkos érintkezésbe lépett János lengyel királylyal.

Eközben Bécs vivása folyt szakadatlanúl. Starhemberg gróf jeles katona volt s ép oly szakavatottan, mint elszántan vezette a védelmet. Ellenben a nagyvezér nem értett az ostromhoz, sőt akarva nem akarva elősegítette meghiúsultát. Nem rohammal megvenni, hanem kiéheztetni, megadásra kényszeríteni igyekezett, mert csak az esetre lett volna az a töméntelen kincs, mely a közhit szerint a városban felhalmozódott, kizárólag az övé, mig rohammal való megvétel esetén a hadi jog szerint a zsákmány oroszlánrésze a győztes katonáknak jutott volna.

Ezekkel különben is rosszúl bánt; éheztette őket, noha bővében volt az eleségnek. Mindez a seregben elégedetlenséget keltett s a csapatok elvesztették bizalmukat fővezérükben. Ép oly elégedetlenek voltak az alvezérek, kik hasztalan sürgették, tegyen valamit a felmentő sereg ellen s folytassa nyomatékosabban az ostromot. Roppant lovasságát csupán portyázásra és pusztításra, nem pedig Károly herczeg ellen használta, kinek eleinte sokat árthatott volna. De a nagyvezér elmulasztotta a kedvező alkalmat s a helyett, hogy a herczeget megverje, csupán a föld népét sújtotta. Vagy 500 községet fölperzseltetett, ellenben a fölmentő seregek felvonulását meg sem próbálta akadályozni.

Augusztus 22-ikén tisztelgett táborában Apafy, ki nem szivesen indult ki Erdélyből, melyen át vonult a tatárság a tavaszszal a török táborba. »Aperte nem rabolt ugyan, de csak elég kár esett az országban«.[2] Apafynak ez is okul szolgált, hogy késleltesse indulását. De ismételt szigorú parancsra július 8-ikán utra kellett kelnie s seregét Győr alatt hagyva, nehány század magával a bécsi táborba ment. A nagyvezér szivesen látta, de már másnap Győr alá küldte vissza.[3] Ellenben Thökölyt hadaival augusztus 27-ikén sürgősen táborába rendelte. De a fejedelem késett, mert e közben János király felajánlotta neki közvetitését az udvarnál. Különben is

[1] A csatáról több jelentés: Acta hist. Res Gestas Poloniae ill. VI. 203—9. és 206—20.

[2] Bánffy László jegyzetei: Tört. Tár, 1882. 344

[3] Apafy útjáról Inczédy Pál naplója. Továbbá egy napló: Hadt. Közl. 1896. 487—512. s végül Teleki levelei a fejedelemasszonyhoz: Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XVIII.

Sobiesky János lengyel király.
(Egykorú festmény az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában.)

Herzog Von Lothrin, grosser Sucurs den Pollnischen Volckheren: wir Bergam: ist eingenomben worden, vnd herr nach Gran,

AZ 1683-

(Egykorú rezmetszet_gróf

RCZTÉR.

Az Athenaeum nyomása.

Sándor gyűjteményében.)

Az Athenaeum kiadása.

volt ember a bécsi táborban elég, de a nagyvezér csak szeptember 9-ike óta vette komolyabban feladatát s folytatta több nyomatékkal a vivást, mig a fölmentő seregről még ekkor sem sokat tartott. Annál keserűbb volt csalódása. Károly herczeg immár egyesült János királylyal, valamint a német segélyhadakkal és megkezdte a műveleteket. De maga is csak szeptember 13—14-re várta a döntő csatát s még szeptember 12-ikén reggel sem hitte, hogy Bécs sorsa az nap eldől. Csak midőn az egyesült hadak a délelőtt folyamán igen nagy előnyöket vivtak ki, határozta el a herczeg, hogy törésre juttatja a dolgot. Délután 2 órakor, mikor a lengyelek is actióba léptek, kezdődött a tulajdonképeni döntő csata. Ekkor vette át Kara Musztafa a fővezetést, kibontotta a próféta szent lobogóját s a lengyelek ellen indította a janicsárokat. Véres, gyilkos harcz folyt egy ideig változó eredménynyel. Eleinte a lengyelek vissza is szoríttattak. De csakhamar segélyt kaptak s eldöntötték a nap sorsát. A reggel óta folyó küzdelem kifárasztotta a török hadat, melynek táborába belopódzott az árulás is. A tatár khánt, kinek 20,000 lovasával hátban kellett volna a lengyeleket megtámadnia, János király pénze tétlenségre birta. Ibrahim, a vén budai vezér, ki a balszárnyat vezette, halálos ellensége volt Kara Musztafának s a döntő pillanatban, a helyett hogy támadott volna, meghátrált. Csak a török jobbszárny fejtett ki erős ellenállást, de az is megtöretett.

Mikor a császáriak a döblingi sánczot megvivták s az ottani ágyukat a törökre fordították, János király meg lovasságát hatalmas rohamra vezette, megtörtént az eldöntés. Bécs megmenekült s Kara Musztafa tönkre veretett. Az egész tábor roppant kincseivel és hadi szereivel a győztesek kezébe került s a bomlásnak indult török had vad futásban özönlött Győr felé.[1]

II. FEJEZET.

A háború folytatása.

Keresztény fegyverek soha sem arattak a szeptember 12-ikinél nagyobb diadalt a törökön. Mérhetetlen volt a halottak és sebesültek száma, a zsákmány értéke. Mindazáltal a csatát nem ez, hanem következményei tették nagy jelentőségűvé. Csak hogy az udvar egy ideig kész volt a győzelmet e jelentőségéből kiforgatni, mert sikerét nem akarta kiaknázni. Ellenkezőleg

[1] A bécsi csatában részt vett Esterházy Pál nádor is s két könnyű sebet kapott. Bubics-Merényi, Herczeg Esterházy Pál, 214. Részt vettek gróf Pálffy Károly, gróf Kéry János s mások is. Mindazáltal egy hivatalos rendelet azt állítja, hogy Gombos Imre volt az egyetlen magyar, ki harmincz és néhány emberével Bécs fölmentésében részt vett, miért Felső-Magyarországon 12,000 forint értékű jószágot kapott. Newald, id. m. II. 132.

ismételni próbálta azt, mit a szent-gotthárdi csata után tett, békét óhajtott a törökkel. A miniszterek nagy része nem is sejté, minő végtelen kilátásokat nyit e győzelem a Habsburgoknak a keleten, hol könnyen a szultánok örökébe léphetnek. Lipót császár szintén csak a gyülölt Bourbonokra gondolt s kész volt győztes fegyvereit pihentetni. E szándékkal tért vissza felszabadított székvárosába, mely alkalommal az érzékeny János királylyal feltünő hidegen bánt, kétségkivül azért, mert azt hitte, hogy nincs többé rá szüksége s nem sokára meglesz a béke. Minthogy erre nézve a török nem tett ajánlatot, a császár szeptember 24-ikén[1] a legnagyobb titokban Kuniz utján felszólította Maurocordato portai tolmácsot, értesítse a nagyvezért, hogy az udvar kész békét kötni. A császár olyan bizonyosnak tartotta a békét, hogy a velenczei követ előtt, ki azt várta, hogy a török elleni szövetkezésre fogja Velenczét felszólítani, azon reményét fejezte ki, hogy a török immár sokáig nem bántja többé a kereszténységet.

Abbeli szándékát, hogy békét köt a törökkel, Lipót a pápának is bejelenté, ki felháborodva figyelmeztette, hogy, ha győztes hadait egy keresztény fejedelem ellen vezetné, nyomban megvonja tőle segélyét. Mindez nem használt s a császári politika béketörekvései csak a nagyvezér ellenkezésén hiusultak meg, ki a vereség után is elég erősnek érezte magát a háború folytatására s erről Thökölyt értesítette. Különben sem hitte, hogy a császáriak ez évben folytathatnák a műveleteket s valóban úgy látszott, hogy a császári sereg a bécsi győzelem után feloszlik. A szász választó 11,000 főnyi népével tényleg haza tért s a bajor választó, valamint más német fejedelmek csapatai sem akartak maradni. De mivel a török nem tett békeajánlatot, az udvar kénytelen-kelletlen beletörődött a hadjárat folytatásába. Ezt Károly herczeg kezdettől fogva sürgette s nyomban a bécsi győzelem után erélyesen üldözni akarta a futó ellenséget, hogy azután Esztergomot vagy Érsek-Újvárt vivja meg s úgy helyezkedjék el téli szállásra, hogy kora tavaszszal ismét megindíthassa a támadó műveleteket.

A herczeget buzgón támogatta Buonvisi nuntius s a velenczei követ, mire János király is hajlandónak nyilatkozott részt venni a további harczban. Szeptember 18-ikán indultak el a lengyelek Pozsony felé. János király egyenesen Budának akart menni, de mivel az oda vezető földet az ellenség nagyon kiélte, Károly herczeg Érsek-Újvár vagy Esztergom s a párkányi hidfő megvételét ajánlotta. Október 2-ikán abban állapodtak meg, hogy Párkányt s azután Esztergomot ostromolják ki.

E közben a nagyvezér vert hadát a győri táborban, a mennyire birta, rendbe hozta s 17-ikén Budára indult. Mikor hirét vette, hogy Károly herczeg magyar földre érkezett, Budára rendelte Thökölyt, hogy Magyarország új alkotmánya s a háború folytatása ügyében tanácskozzék vele. De Thö-

[1] Kuniz levele: Klopp, id. m. 342.

köly nem követte hivását, hanem titkos érintkezésben maradt János királylyal, kinek még a bécsi győzelem előtt azt az ajánlatot tette, hogy, ha birtokában hagyják Pozsonyt s az általa megszállott Dunáninneni földet, elszakad a töröktől s egész erejével a császáriakat támogatja. János király elfogadhatónak találta az ajánlatot, de a bécsi győzelem után már kevéssé biztatta Thökölyt, midőn követei szeptember 19-ikén fölkeresték. A császár igen rossz néven vette a királytól, hogy belügyeibe avatkozik, s általában nem akart többé Thökölyvel megbékülni, sőt még azon engedményeket is visszavonta, melyeket a tavaszszal Saponara útján tett. Mindazáltal Thököly nem azonosította többé ügyét a törökével. Nemcsak Budára nem ment, hanem a párkányi harczok idején sem támogatta az ottani törököt. Követei jártak-keltek János király táborában, noha Károly herczeg szóba sem állt velük, mert, mint az udvar, ő is egyszerűen lázadó alattvalónak nézte Thökölyt, a ki legfölebb kegyelmet kérhet. Igy a fejedelem mindinkább a két szék közt a pad alá került; elvesztette a török bizalmát, az udvartól meg engedményt nyerni nem birt s ezzel feltartóztathatatlanná tette bukását. Bécsben a nuntius is erősen dolgozott ellene. Mikor pedig az udvar neszét vette, hogy János király fiát, Jakab herczeget Thököly segélyével magyar királynak szeretné választatni, nemcsak Thökölyről nem akartak többé hallani, hanem a lengyel szövetség felbontásától sem riadtak vissza. A királyválasztás tervéről Pallavicini varsói nuntius küldött Bécsbe jelentést, kinek a lengyel királyné elmondotta,[1] hogy Thököly és a magyarok Lipótnak semmi áron sem akarnak többé hódolni s egyik gyűlésükön Jakab herczeget készülnek királyukká kikiáltani. A pápai diplomatia minden erejét megfeszítette, hogy a lengyel királyi párt az eszme elejtésére s a Thökölyvel való szakításra birja. A nuntius emlékiratot adott át a királynénak, ki csakugyan elállott e tervtől, a pápa meg egymás után küldte János királyhoz leveleit, hogy végleg elvonja Thökölytől.[2] E közben a bécsi udvarban, főleg a császárné környezetében, oly sértő módon beszéltek a lengyel királyról, hogy a pápa kénytelen volt az illetőket figyelmeztetni, hogy ez oktalan magaviselet a szövetség felbontására vezethet.[3]

A fenyegetett Párkányba a nagyvezér Budáról tetemes hadat vetett, miről azonban János királynak nem volt tudomása s azon hitben, hogy ott csak 1000 török áll, Károly herczeg tanácsa ellenére megtámadta. Lovasságával tüzérség és gyalogság nélkül kezdte a harczot. De 8000 török készen várta s véres fejjel űzte vissza. Maga a király és fia a legnagyobb veszélyben forogtak s valami 2000 embert vesztettek. Mindazáltal hamar kiheverték a vereséget s október 9-ikén lengyelek és császáriak egyesült erővel újították meg a támadást. A török ismét készen várta őket s arra számított, hogy harcz közben megérkezik Thököly, ki tényleg jelentette,

[1] Szeptember 16-iki jegyzéke: Newald, id. m. II. 111—12.
[2] Az iratok: Sauer, Rom und Wien.
[3] A pápa november 12-iki levele u. ott, 156.

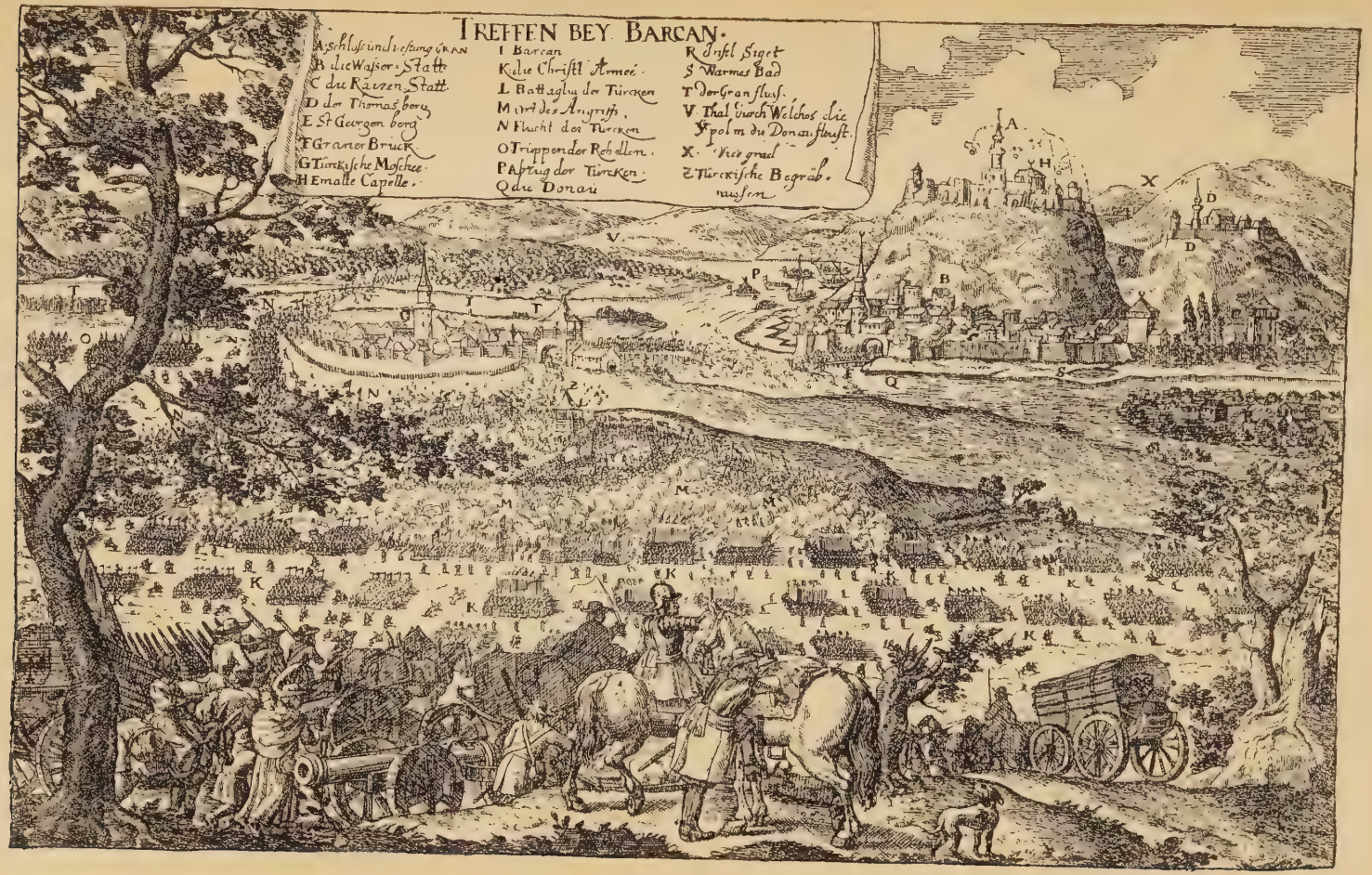

A párkányi ütközet.

(Egykorú metszet után.)

A PÁRKÁNYI ÜTKÖZ

Textura gobelin

hogy elindult Léváról. Ugyanakkor azonban János királyt is értesítette, hogy közeledni fog ugyan a csatatérhez, de nem avatkozik a harczba. Igy a magára hagyatott török had rövid csatában teljesen megveretett. A futó törökök oly tömegesen tolultak a Duna hidjára, hogy az leszakadt, mire a menekülők a Dunába ugrottak, s úszva igyekeztek az esztergomi partra átjutni. De nagyobb részük a vizbe fult s a Duna medre egészen megtelt emberi és állati hullával. A 9000 török közül csak 400-an menekültek, 1200-an fogságba kerültek, a többi elveszett. A vereség hirére a nagyvezér Budáról Belgrádba futott. Budán 10,000 főnyi őrséget hagyott

Az esztergomi vár maradványai.
(A század elején készült rajz után.)

ugyan, de minden hadi szert és élelmet elvitt, úgy hogy a vár alig állhatott volna ellent az ostromnak.

De Károly herczeg előbb Esztergomot akarta megvenni. Október 22-ikén kezdte meg a vivást, mely öt napig folyt. Október 27-ikén a vár megadta magát s másnap 4000 katona s valami 6000 főnyi polgári lakosság távozott Esztergomból, mely immár végleg felszabadult a török uralom alól. Ezzel a herczeg a hadjáratot befejezte. A téli szállásokra nézve azt ajánlotta, hogy a lengyelek Egeren, Szolnokon, Debreczenen át Nagy-Váradig nyomúljanak, a rebelliseket s a törököt kiüzzék s ott töltsék a telet, Felső-Magyarország ellenben a németeknek jusson. De János király közelebb óhajtott lenni hazájához s a maga hadait vezette Felső-Magyar-

országba. A lengyelek, főleg a harczban részt sem vevő litvánok, oly dúlást követtek el mindenütt, hogy a föld népe ellenük támadt. »Nemes, paraszt, katona, szóval mindenki — irja János király — reánk vadász, mint farkasokra.« A király, megvéve Szécsény várát, Kassának és Eperjesnek tartott. De a két város hiven ragaszkodott Thökölyhez s csak a gyönge Kis-Szeben nyitotta meg kapuit, mig a németek Lőcsét vették meg (deczember 12-ikén). A lengyelek csakhamar haza takarodtak s Felső-Magyarország néhány erődített hely kivételével, tényleg tovább is Thököly kezén maradt, ki még mindig azt hitte, hogy »a dolgot jó formában fogván«,[1] János király közvetítésével, megegyezésre léphet az udvarral.

A magyar közvélemény általában nem volt tisztában a lezajlott események jelentőségével, valamint az udvar politikájával. Eleinte el sem akarta hinni a bécsi vereséget. »Századik része sem igaz annak, — irta szeptember 27-ikén főispánja Trencsén vármegyének, — a kit mind győzhetetlen török császár ereje, mind peniglen urunk ő nagysága fényes tábora felől hamisan költöttek.« A nagyvezér Bécs alól csak azért vonult el, mert a budai pasa elárulta, de ezt megfojtatván, visszatért Bécs alá, »sőt a mi nagyobb, maga a török császár is személye szerint sok álgyukkal éjjel-nappal utána megyen«.[2]

Ép oly kevéssé ismerte föl Apafy a helyzetet s a viszonyok változását s a bécsi győzelem előtt békeközvetitőül ajánlkozott a császárnak. »Mi az elmék megegyesitésében — irta augusztus 25-ikén — a mediatorságot jó szivvel elvállalnók, ha ő felsége acceptálná. Ha pedig ő felsége nem acceptálja, magát okozhatja a nehezebb consequentiákért«.[3] Szeptember 4-ikén ismételte ez ajánlatot, a bécsi vereség után meg János királylyal lépett érintkezésbe.

Thökölyvel azonban hamar megéreztették a tények a helyzet változását. Nemcsak azok szakadtak el tőle, a kik kénytelenségből csatlakoztak hozzá, hanem régi hivei is. Mikor egyik főemberét, Barkóczy Ferenczet a Tisza mellé rendelte, ez a rendeletre azt jegyzé fel »szaladó tót fejedelmet nem követem, királyom hűségét megtartom«.[4] Csakhogy az udvar nem elégedett meg azzal, hogy az urak ismét hűséget fogadtak neki. Büntetni is akarta őket az elpártolásért, noha ennek oka egyesegyedül maga volt.

Lipót király Bécs felszabadltása előtt a magyar ügyekben nagy értekezletet akart összehivni. A győzelem után, szeptember 23-ikán meg kiáltványt tett közzé, melyben Thökölyt nevezte minden baj kutfejének s felhivott mindenkit, hogy szeptember végeig térjen vissza hűségére. A nádor a hadsereghez ment, hogy mindazoknak, kik jelentkeznek, kegyelmet adjon,

[1] November 1-i levele. Thaly, Thököly naplói, II. 64.
[2] Tört. Tár, 1895. 396.
[3] M. Tört. Tár, XXI. 203.
[4] Thaly Kálmán: Századok, 1871. 665.

a megátalkodottakat pedig büntesse. Noha szeptember 28-ikán a nádor hasonló felhivást intézett a vármegyékhez, a császár október 1-jén elrendelte a tömeges jószágfoglalást, s Esterházy és Kollonics a legnagyobb buzgalommal fogtak a rendelet végrehajtásához. Október 11-ikén az udvar intézkedett, hogy a magyar urak »és más rebellisek« várait azon ürügy alatt, »hogy ratio et status belli kivánja igy«, mint 1670-ben történt, német katonaság szállja meg.[1] Utóbb azonban mégis felülkerekedett a józanabb felfogás. Október 22-ikén a hatóságok utasíttattak, hagyják abban az elkobzást s a hűségre való visszatérés ideje 1684 február végéig meghosszabbíttatott. A jelentkezőket Pozsonyban bizottság fogadta, melynek elnöke Károly herczeg, tagjai két német, két magyar s a nádor voltak. Jelentkeztek mindazok, kik a mult évben kénytelenségből Thökölynek hódoltak, s 14 főúr, 12 vármegye és 10 város fogadott a bizottság előtt hűséget. Ezzel Thököly rövid uralma a Dunán inneni és a Dunán túli részekben végképen elenyészett.

A törökök súlyos vereségei után a Balkán-félszigeten és Olaszországban egy jóslat kelt szárnyra, mely közvetlen küszöbön állónak hirdette az európai török birodalom összeomlását. Világszerte nagy volt a lelkesedés és áldozatkészség a császár iránt s mindenfelől a háború erélyes folytatását sürgették. Ez a harczias hangulat azonban épen a császári kormányban kelté a leggyöngébb viszhangot. Ott a békepárt még mindig hatalmas volt s ha a szultán békét kér, aligha meg nem kapta volna. De nem kért s igy Lipótnak folytatnia kellett a háborút. Kénytelenségből azután időnkint nagyon harczias tudott lenni. »Röviden, kedves páterem — irta bizalmasának, d'Aviano barátnak 1684 január 23-ikán — én szivvel-lélekkel a (török) háború mellett vagyok.« Még deczemberben fölmerült az eszme, hogy a pápa védnöksége alatt nagy nemzetközi szövetség alakíttassék, melynek tagjai legyenek a császár, a spanyol és lengyel király, Velencze, Toszkána, a máltai lovagrend; meg akarták nyerni a czárt, az erdélyi fejedelmet, a havasalföldi és moldvai vajdákat is. Velencze nyomban kész volt a szövetségbe lépni, melynek létrejöttét a pápa és diplomatiája a szokott buzgalommal támogatták. Lipót király követséget küldött a czárhoz, támadja meg Krim szigetét, s ezzel »vágja le a szultán jobb kezét.« Tavaszszal Apafyt hivta fel, csatlakozzék a szövetséghez s vegyen részt a török és Thököly gőgjének megtörésében. János király ugyanezt ajánlotta a fejedelemnek, ki azonban ekkor várta a szultántól fia fejedelemségének megerősitését, melyet szeptemberben csakugyan megkapott. Azt felelte tehát, hogy a portával mindaddig nem szakíthat, mig a császár Nándor-Fejérvárt meg nem veszi.[2] Hasztalan sürgették később is, dynastikus érdekei ez időben a törökhöz csatolták s semleges akart maradni.

[1] Az október 11-iki rendelet kivonata. Acta Hist. Pol. ill. VI. 264.

[2] A lengyel királyhoz küldött követség utasítása. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 238.

Az udvar még Perzsiába is elküldé követeit, az olasz fejedelmeket és a máltai lovagrendet meg arra ösztönzé, hogy a török ellen föllázadt albánokat hathatós segélyben részesítsék. Mindazáltal a legelső, a kinek tettereje megbénult, Lipót császár és udvara volt. Minthogy a francziák ismét rezgelődtek, Bécsben a harczvágy egyszerre lelohadt. Mikor Velenczével megköttetett a szerződés, a császár habozott szentesíteni s Buonvisi nuntius valósággal kierőszakolta aláirását. Márczius 5-ikén[1] végre megvolt a hármas szövetség, a szent liga, melyben a császár, Lengyelország s a velenczei köztársaság szövetkeztek a török ellen. A szerződés szerint mindegyik fél a maga érdekkörében folytatja a háborút s a mit ott elfoglal, az az övé

A szent liga emlékérme.
(Előlap.)

marad. Ellenben békét a szövetségesek csupán együttesen s nem különkülön köthetnek. A hármas szövetség Incze pápa védnöksége alatt állt, kinek mindegyik szerződő fél esküt tett, hogy hiven megtartja elvállalt kötelezettségeit. Ez a szövetség Magyarország jövendőjének alakulására is főfontosságu politikai esemény volt, főleg azért, mert korlátolta a császár azon jogát, hogy a törökkel megbéküljön. Ettől fogva szövetségesei beleegyezéséhez volt kötve, s ezek közül Velencze mindig a háború erélyes folytatását kivánta. Megvolt tehát az európai liga. De alig hogy megalakult, Lipót politikája ismét nagyot fordult. 1684 április végén XIV. Lajos

[1] A szerződés Hormuzakinál, id. m. V. 102—5.

megtámadta Luxemburg várát, a német birodalom területét. Erre a császár a török ellen alakított sereget a Rajnához indította s a birodalomból Magyarország felé sietö hadaknak meghagyta, hogy ne folytassák útjukat. Hasztalan figyelmeztette a nuntius, hogy a távoli Luxemburgot úgy sem mentheti meg többé, ellenben újra veszélyezteti Bécset. A ministerek azt felelték, hogy, ha útját nem állják a franczia terjeszkedésnek, Lipót elveszti a császári koronát. Szerencsére augusztus 15-ikén Francziaországgal 20 évi fegyverszünet létesült, s így a császár ismét Magyarországban egyesíthette szétforgácsolt erejét.[1] De az idénre már elkésett s 1684-ben a császári hadak nem folytatták mult évben megkezdett diadalútjukat. Pedig ezt

A szent liga emlékérme.
(Hátlap.)

annál könnyebben tehették volna, mert Konstantinápolyban csak ekkor nyilvánultak egész nagyságukban a mult évi vereség hatásai. A szultán még a mult év végén megölette Kara Musztafát s helyére Kara Ibrahimot nevezte ki, a ki azt sem tudta, mihez fogjon. Fő feladatának azt tekinté, hogy boszut álljon Thökölyn s a magyarokon, mert »ezek az árulók, kik bennünket a könnyű hódítás csalfa ámításaival mészárszékre vittek s azután, magok biztosságban, a távolból nézték a mieink vereségét«. A szultán azonban okosabb volt nagyvezérénél s azt mondotta, hogy Thökölyt, a ki mindenét koczkára tette, nem szabad elejteni, mert ez méltánytalanság és politikai baklövés lenne. Erre Ibrahim megszelidült s februárban értesítette

[1] Newald, id. m. 132.

Thökölyt, hogy májusban 200,000 főnyi haddal Magyarországban lesz. Készüljön tehát, hogy egyesült erővel járhassanak el. Ez igéretét azonban nem váltotta be s nem rajta mult, hogy Károly herczeg nem valósíthatta terveit. Ezek egyrészt Buda és Eszék, másrészt Felső-Magyarország visszahódítására irányultak, mely czélból három hadsereget akart alakítani, az egyiket a Drávánál, a másikat a felvidéken, a harmadikat a Dunánál. Mindegyik sereg meg is alakult, de egyik sem volt elég erős, hogy feladatát megoldja. Maga Károly herczeg a főserеggel csak június közepén kezdhette meg az előnyomulást Buda felé. Június 18-ikán megvette Visegrádot, de innen nem egyenesen Budának nyomult, hanem a Duna bal partjára térve át, Pestet fenyegette. Kara Mohammed budai pasa 15,000 lovassal s 3000 janicsárral eléje ment s június 27-ikén Vácz közelében megütközött vele. A császári sereg lelkesült hangulatban fogadta a törököt. A csata előtt a magyarok »vig, hazafias dalokat« énekeltek Szent László tiszteletére, kinek az nap volt ünnepe.[1] Mohammed meg is veretett s Vácz még aznap, Pest pedig június 30-ikán a császáriak kezébe került. Ezzel azonban a szépen induló hadjárat megakadt. A herczeg nem érezte magát elég erősnek, hogy Buda hatalmas várát, a török birodalom oszlopát, megvívja, melyet Kara Mohammed és Sátán Ibrahim pasák alatt nagyszámu válogatott katona védett. A herczeg inkább Érsek-Újvár ellen akart fordulni, de majdnem összes tábornokai Buda vívását sürgették. E végből a sereg a szent-endrei szigeten a Duna jobb partjára kelt át, s július 14-ikén megszállta a mai császárfürdő környékét. Erre megkezdődtek a rendszeres ostrommunkák, melyek sikeres folytatásához azonban nem volt meg a kellő felszerelés. Csakhamar fölmentő sereg közeledett. Károly herczeg a lovassággal s némi gyalogsággal eléje sietett s július 22-ikén véres harczban megverte s egész táborát zsákmányúl ejtette. De sem ez, sem Kara Mohammed halála nem törte meg a budaiak ellenállását s a vívás nem igen haladt előre.[2]

A rossz időjárás, a nagy halandóság, mely a táborban uralkodott s újabb fölmentő sereg közeledte nagyon lehangolta a katonákat, kik közt valami 9000 magyar volt, a nádor, Batthyány Ádám, Draskovich Miklós, Bercsényi Miklós, Esterházy János vezetése alatt. Vitézűl küzdöttek az összes harczokban, mégis ők voltak a tábor mostoha gyermekei. Nem kaptak eleséget, fizetést olyankor sem, mikor volt pénz a táborban. Lassankint elkedvetlenedtek tehát. »Abele uramat várja ide (Károly herczeg) a mi megnyuzásunkra« — irta egy izben a nádor.[3] A német zsoldosok rajtok is erőszakoskodtak, mint a föld népén. »Erővel marháinkat elhajtják, lovainkat elveszik erővel a németek.« A kinél valamit sejtettek, 20—30

[1] Hadtört. Közl. 1896. 354.

[2] Az ostromhoz adalékok egy Budán levő magyar fogoly naplójában. Tört. Tár, 1890. 49—58.

[3] Századok, 1884. 801.

fegyveres ment rá, mint a törökre, »szóval ki nem irható dolog, a mint bánnak velünk,« Igy már szeptember derekán tömegesen távoztak a táborból, hol végűl a nádor mellett alig 1000 magyar maradt. Noha az udvar maga okozta a bajt, mert éhenhalásra kárhoztatta őket, távozásukat mégis fölöttébb zokon vette. A vár e közben elszántan folytatta az ellenállást s a nádor már szeptember 21-ikén sejtette, »Budát mi meg nem vesszük«.[1] A várbeliek is biztosra vették, hogy a herczeg kénytelen lesz félbe szakítani az ostromot.[2] November 3-ikán ez csakugyan megtörtént. Az ostromló had visszavonult s Pest ismét török kézbe jutott. Igy a hadjárat meddő maradt, noha a császáriak roppant veszteséget szenvedtek. Ép oly kevés sikert aratott Leslie tábornok a Drávánál, hol csak Verőcze várát tudta megvenni. Valamivel többet eredményezett a felső-magyarországi hadjárat. A török biztatta ugyan Thökölyt, de egy katonát sem küldhetett segítségére, mert Buda felmentése minden erejét igénybe vette. Thököly Bécscsel igyekezett tehát megegyezni. De ott azt felelték, kérjen kegyelmet, mely esetre visszakapja jószágait. Egyezkedni általában nem akartak vele s hiveit megvesztegetéssel igyekeztek elcsábítani, mely czélra a pápa nagy összeget[3] küldött. A hadi tanács május 31-ikén Barkóczy Ferencz és Gombos Imre ezredeseknek 5000 aranyat utalványozott ki, hogy titokban megkezdjék a lélekvásárlást.

Thökölynek nem levén más választása, megkezdte a harczot. Eleinte reá mosolygott a szerencse s hadai ellepték a Dunán inneni vármegyéket. De júliusban Schultz tábornok küldetett ellenük s a kuruczok kerülve »a német büzt«, komoly harcz nélkül meghátráltak. Schultz vérengzéseivel igyekezett a rémületet fokozni s Kis-Szebenben 112 foglyot lefejeztetett.[4] Augusztus 17-ikén Eperjes alatt meglepte és szétugrasztotta Thököly főseregét, mire Bártfa, Makovicza, Dunajecz megadta magát. Eperjes azonban hősiesen ellenállt, mig a téli időjárás véget nem vetett a hadműveleteknek. Thököly ez időben már hasztalan keresett a külhatalmaknál támogatást. Lajos franczia király maga elé sem bocsátotta követét. János lengyel király szivesen segített volna ugyan rajta s nemcsak maga, hanem neje is felajánlotta közbenjárását. Bécsben azonban most még kevésbbé hallgattak a lengyel királyi pár szavára, mely csak azzal bizonyíthatta be jóakaratát, hogy végszükség esetén menedékhelyet kinált Thökölynek, kinek fejéről ez évben csak az hárította el a végveszedelmet, hogy Buda ostroma meghiúsult.

Mindazáltal az udvarra csekély volt a hadjárat eredménye s az áldozatokért szerény kárpótlást nyújtott azon inkább erkölcsi siker, hogy augusztus

[1] Századok, 1884. 801.

[2] Október 4-iki jelentés Erdélyből. Tört. Tár, 1887. 553.

[3] 1684 június 3-ikáig Buonvisi e czélra 49,088 frtot utalványozott ki. Az ügyről Newald, id. m. II. 131.

[4] Angyal, id. m. II. 103.

20-ikán a kis Ragusa köztársaság, addig török hűbéres terület, visszatért Lipót, mint magyar király védnöksége alá.[1]

Annál nagyobb előkészületeket tettek az 1685-iki hadjáratra, s első sorban János királyt buzdították a műveletek erélyes folytatására. A király

Gróf Schultz Bálint.
(Egykorú metszet után.)

ezt kilátásba helyezte, a mi Bécsben nagy megelégedést keltett. Annál kinosabban érintette az udvart a varsói nuntius azon jelentése, hogy János király Erdély és Moldva meghódítását tűzte ki ez évi hadjárata czéljául.

[1] Az irat a bécsi áll. levéltárban. Lásd még Gelsich-Thallóczy, Ragusai oklevéltár.

Siettek figyelmeztetni, hogy ez a két ország a magyar koronához tartozik; mindazáltal Lipótnak nincs kifogása az ellen, hogy Moldvát támadja meg, honnan Bulgáriába, sőt egész Konstantinápolyig hatolhat. Erdélyt ellenben bizza a császárra. János király eleinte azt felelte, hogy a mint a császár átengedte Dalmáciát, a magyar korona tartományát, Velenczének, akképen neki meg Erdélyt engedheti át, melynek fejedelmével ez iránt érintkezésbe is lépett. Mindazáltal csakhamar elejtette Erdélyre vonatkozó terveit[1] s Magyarországba akarta hadait vezetni, hogy Károly herczeggel együtt működjék. De az udvar magyar földön sem látta szivesen a Thökölyvel érintkező királyt. A pápai diplomatia csakugyan kivitte, hogy ez újabb tervét is elejtette. A vége a sok tervezgetésnek az lett, hogy Lengyelország az új hadjáratban épen nem erőltette meg magát s a harcz folytatását a másik két szövetségesre, Velenczére és a császárra hárította át. Lipót azonban komolyan készült, mert Francziaország nem gátolta többé. Ugyanez okból a német fejedelmek, első sorban Miksa Emánuel bajor választó nagyobb mértékben támogathatták. A pápa, egyes olasz fejedelmek s a spanyol király tetemes pénzsegélyt küldtek s a kincstár igen nagy összeget kapott Szelepcsényi primás hagyatékából, ki 1685 január 11-ikén halt meg. A magyar, horvát s némely rajnai segélyhadakon kivül 75,000 főnyi sereget akartak alakítani, ezuttal nem Buda, hanem az örökös tartományokhoz közelebb eső török várak megvivására, hogy a hadak e vidéken telelhessenek s Ausztria megszabaduljon a téli szállás súlyos terhétől.[2]

A törököt a lefolyt két hadjárat szörnyű veszteségei teljesen kimerítették. A hadsereg legnagyobb része elesett s a janicsárok annyira megfogytak, hogy tapasztalatlan gyerkőczökkel kellett a soraikban támadt hézagot kitölteni. Mint az emberanyag, akképen elfogyott a pénz is; a katonát nem tudták rendesen fizetni, minek következtében a csapatok vagy szétoszoltak vagy legalább elégedetlenkedtek. Ily körülmények közt a portán felülkerekedett a békevágy s most a nagyvezér tett ajánlatokat, melyeket azonban nem vettek többé figyelembe.

Magyarországban az 1684/5-iki tél igen kemény volt, de az apró harczokat nem szüntette meg. A felvidéken egyre folytak a csatározások s a császáriak dúlták-fosztották a népet. Az eleség elfogyott s némely vármegyében olyan szörnyű inség támadt, hogy télviz idején át kellett a katonaság egy részét helyezni.

Károly herczeg június 11-ikén indult Bécsből seregéhez, de csak egy hónap múlva kezdhette meg Érsek-Újvár ostromát. »Itten — irják a táborból[3] — 65,000-en vagyunk, deli, fegyveres, pénzes nép, kenyere, pecse-

[1] Az 1684—85-iki lengyel-erdélyi tárgyalásokról az okiratok: Tört. Tár, 1887. 1888.
[2] Kriegsarchiv, 1885. 198.
[3] Thaly: Századok, 1872. 251—2.

nyéje untig elég gyün s egészséges nép.« Jött 400 franczia önkénytes is előkelő tisztek vezetése alatt, kik »rettenetes költséget tesznek«.

A vivás július 11-ikén kezdődött s eleinte nem igen haladt előre. Eközben nagy török had vette ostrom alá Esztergomot. Károly herczeg ekkor ketté osztotta seregét. Az egyiket Újvár alatt hagyta, a másikkal Esztergom felmentésére sietett s augusztus 16-ikán megverte az ott álló török hadat. Mig Károly Esztergomnál járt, a másik had augusztus 16-ikán rohammal megvette Érsek-Újvárt. Károly folytatta az előnyomu-

Érsek-Újvár ostroma.
(Egykorú metszet után.)

lást, megszállotta Nógrád várát s Nagy-Marosra vonult, hol török részről újabb békeajánlatokat kapott.

Azt felelte, hogy az ő feladata hadakozni, nem pedig békéről tárgyalni. A török azonban kerülte a harczot s folyton megújította ajánlatait, melyekkel a herczeg az udvarhoz utasította, másrészt azonban már szeptemberben befejezte a hadjáratot.

A szlavón részekben szintén kedvező eredménynyel folyt a küzdelem. Leslie tábornagy, mint maga mondta, Zrinyi Miklós példáját követve, az eszéki hid felgyujtására vállalkozott. Verőczéről augusztus 9-ikén indult Eszéknek s a várost meg is vette. De hajók hiányában a hires hidnak csak egy részét semmisithette meg.

ÉRSEKUJVÁ

(Wichmann metszete

MA 1685-BEN.

ispök gyüjtemenyében.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

III. FEJEZET.

Thököly bukása. Erdély vajudásai.

A legnagyobb sikert 1685-ben a császáriak Felső-Magyarországon aratták, hol Thököly feje fölött összecsaptak a hullámok. A porta már a mult évben sem támogatta, az újabb vereségek után pedig nemcsak a török kormányférfiak, hanem a tömegek is árulónak tartották s azt mondották, hogy minden bajnak ő az okozója. Régi ellenségei, Apafy és Teleki észrevették a hangulat e változását s ők mérték rá az első csapást, midőn 1685 márcziusban erdélyi javait elkobozták.

A fejedelem hűtlenségi pörbe[1] fogta, mely azonban közönséges politikai pör volt. Maga az országgyűlés, mely előtt folyt, tudta, hogy itt csupán a személyes gyűlölet s a kapzsiság működik, miért is el akarta a döntést halasztani. De Apafy nem engedett s Thököly elvesztette gazdag erdélyi jószágait, melyek nagy részét Apafy saját fiának adományozta.

Thököly ismerte a veszélyeket, a melyek környezték s mindent megpróbált elhárításukra. Fordult a törökhöz, a lengyelhez, a francziához s midőn sehol sem boldogúlt, az udvarhoz. Nagyon mérsékelt ajánlatokat tett. Le akart mondani a fejedelemségről s önmagának jószágai visszadását, az országnak a vallásszabadságot, az egyezménynek pedig országgyülési beczikkelyezését kérte. Ismét János király közvetítéséhez fordult, sőt azzal fenyegetőzött, hogy, ha ajánlatát el nem fogadják, várait a töröknek adja át. A lengyel király a legmelegebben felkarolta ügyét, ellenben a velenczei követ ellenezte s Thökölyt csakugyan válaszra sem méltatták, mert időközben Károly herczeg győzelmei túlsúlyra juttatták az engesztelhetetleneket.

A császáriak Felső-Magyarország nagy részét megszállták s csupán a városok folytatták az ellenállást. Eperjes polgársága, még a nők is, halálra szántan támogatták Thököly őrségét, midőn a német július 17-ikén vívni kezdte a várost. Thököly egymás után kérte a török pasákat, segítsék a város felmentésében, de még 2—300 főnyi csapatot sem birt tőlük kapni s így Eperjes kimerülve a hosszú ostromban megadta magát. Ezt a csapások egész sora követte. Szeptember 29-ikén Tokaj, azután Ónod, Kálló, Kis-Várda nyitotta meg kapuit s csak Kassa mert a némettel daczolni. Caprara gróf, az új fővezér, kegyelmet igért mindenkinek, a ki a fegyvert leteszi, az egy Thököly kivételével, ki tehát immár proscribáltatott. Bécsben tudták, hogy Thököly nem veszélyes többé s a porta fogja reá a végcsapást mérni. Török részről folyton békét kértek s azt hitték, hogy megkapják, ha a gyűlölt Thökölyt kiszolgáltatják az udvarnak. E hitüket a császári tábornokok, kikkel érint-

[1] A pörről: Századok, 1869.

keztek, tervszerűen táplálták. Mikor Ibrahim pasa, a török hadak fővezére, augusztus végén Károly herczegnek újabb békeajánlatokat tett, követe egyenesen kimondotta, hogy kész megbüntetni a háború felidézőjét,[1] ki alatt Thökölyt értette. Még szeptember végén titkon utasította tehát a váradi pasát és Apafyt, fogják el Thökölyt, ha feléjük veszi útját. Kevéssel ezután Thököly, a ki tartományából mindinkább kiszorult, Kállóba huzódott. Ez a vár csakhamar szintén elesett s a fejedelem legkiválóbb hivei Petrőczy István, Kende Gábor, Szirmay András, Deák Ferencz, Ubriczy Pál kiséretében, másfél ezerre olvadt seregével török területre, Biharba volt kény-

Eperjes ostroma.
(Egykorú metszet után.)

telen menekülni. Távozása csakhamar lesujtotta hiveit, kik tömegesen hódoltak meg s a kuruczok sok régi, kipróbált főembere letette a hűségesküt. Köztük volt a legvitézebb huszár, Petneházy Dávid ezredes, ki szeptember végén csatlakozott katonáival Caprarához. Eljárását csakhamar igazolták az események. Thököly Konyár alatt ütött tábort s ott vette a váradi pasa szivélyes meghivását, jöjjön be hozzá. Nehány hivével október 15-ikén Váradra ment tehát, hol katonai pompával fogadták. De alig ért a várba, a pasa fogságra vetette, vasra verette, kezét hátra kötöztette, még azon éjjel hat

[1] Károly herczeg levele: Kriegsarchiv, 1885, 236.

Gefangenschafft deß Grafen Emerici Teckely vom Bassa von Groß Wardein.

Nach deme Herr General Feltmarschalck Graff Ænæas von Caprara die Statt Caschau belägert / hat der Teckely bey dem Bassa von Groß Wardein ein Hülff selbige zu entsetzen gesucht/ welcher aber hierüber mit ihme selber hat reden wollen; der Teckely / weilen er nicht recht trauete / verfügte sich mit ungefehr 500. Pferden gegen Wardein/ allwo er vom Bassa ausserhalb der Stadt/ sehr höfflich bewillkommt / und ihme zu Ehren die Stück lösen lassen / auch würcklich / oder viel mehr im Schein / etliche Expresse außgeschickt / umb Völcker zu Dinsten deß Teckely zusammen zu ruffen; hernach wurde er vom Bassa eingeladen mit ihme in Wardein zu Mittag zu speisen/ welches der Teckely nach so viel empfangenen Favoren endlich annahme/ und mit dem Bassa hinein gienge; wie sie aber bey völliger Mahlzeit waren / trate ein Aga mit etlichen Janitscharen in den Saal hinein/ und nachdeme er ein Ordre deß grossen Herrn auffgewissen/ hat er dem Teckely die Eysen an Händen und Füssen legen lassen/ worüber nicht allein der Teckely hefftig erschracke/ und sehr protestirte/ sondern auch der Bassa selber solches schien übel auffzunehmen/ weilen der Teckely auff seine Parola dahero kommen; nichts destoweniger der Tisch wurde mit Janitscharen umbringt und deß grossen Herrn Mandat vollzogen. Hernach nahm der Bassa den Petrozzi/ so deß Teckely Statthalter/ und mit ihme dahero kommen war / in ein anders Gemach mit ihm/ und erklärete ihm/ daß unter dem Pöffel ein grosser Auffruhr seye / und daß sie den Teckely mit Gewalt wollen todt haben/ derowegen der Soltan die Ordre ertheilet ihme dahin zu führen den Pöfel zu stillen/ hingegen aber dem Petrozzi die Stell deß Teckely anzutragen/ und ihme zu versprechen ein Fürst in Ober Vngarn zu machen / mit mehr andere Vortheil: der Petrozzi aber bedanckte sich höfflich solcher Gnad / verwilligt doch in alles was ihme angetragen worden; deß folgenden Tages verfüget er sich auß der Vestung zu denen übrigen / so mit Teckely kommen waren/ erzehlt ihnen wie alles hergangen / beredet sie anbey lieber bey ihren Natürlichen König pardon zu suchen/ als sich der Türcken Barbariæ zu unterwerffen/ dessen sie alle zu frieden waren / und in aller Eyl sich von dannen nach Caschau begaben / und schickten einen Abgeordneten dem Herrn General Feltmarschalck Grafen von Caprara/ mit Ersuchen sie in Gnaden auffzunemmen; als ihnen dieses verwilliget kam der Petrozzi selber hin / und berichtet alles wie es dem Teckely in Groß Wardein sey ergangen; worauff er vom Herrn Generalen in Caschau geschickt worden denen Inwohnern solches zu überbringen/ und die Belägerte von ihrer Halßstarrigkeit zu Vbergabe zu bereden / welches auch geschahe und ist also die Statt Caschau mit Accord übergangen; wo mit die langwürig/ Rebelligon / die dem Königreich Hungarn so viel Schaden zugefügt/ und so viel Blutvergiessungen verursachet hat endlich zu End geloffen; wie es aber dem Teckely fürder zu Adrianopel ergehen wird/ stehet zu erwarten; und hiemit wird das alte Sprichwort wahr gemacht. Vntreu lohnt seinen eigenen Herrn.

Explication der Buchstaben.

A. Teckely. B. Bassa von Wardein. C. Aga / der deß Suldans Ordre/ und dem Teckely die Eysen bringt. D. Janitscharen / so mit dem Aga kommen. E. Petrozzi/ und andere von deß Teckely Gefolg. F. Orth wo sie gespeyst.

THÖKÖLY IMRE ELFOGATÁSA. Az Athenaeum nyomása.

(Egykorú ujságlap az Országos képtárban.)

Thököly Imre elfogatása.

(Egykorú metszet után)

társával szekeren Jenőbe[1] küldötte. A pasa Petrőczyre bizta a konyári hadak vezetését s hogy Thököly sorsára ne jusson, Petrőczy elfogadta a megbizást.

Szirmay Andrásnak[2] még előbb sikerült a táborba kijutnia, hol a rémhir teljes fejetlenséget okozott s senki sem tudta, mit csináljon. »Magunk között — irja Szirmay[3] — meghasonlottunk, olyak levén, mint pásztor nélkül való juhok.« Mikor Petrőczy is megérkezett, a főemberek Szentiványi Menyhértet és Székely Andrást Caprarához küldték, hogy felajánlják hódolatukat. A követek azonban előbb Munkácsra tértek be. Igy Caprara válasza megkésett, miközben a nemesek, németek, dragonyosok Petrőczyvel Máramarosba huzódtak. De Visk és Huszt közt Károlyi László a szatmári őrséggel egy csapatjokat megrohanta s Szirmay András vagy 120 társával elfogta. Ellenben az a mintegy 1000 ember, ki Konyáron maradt, kegyelmet kapott s október 24-ikén meghódolt.

Thököly elfogatása emlékezetes történeti esemény, mert a rövid fogság teljesen megfosztotta eddigi politikai jelentőségétől. Pályája, mely oly fényesen indult, immár tönkre volt téve. Hasztalan igyekezett a porta csakhamar jóvá tenni a hibát, Thököly tekintélyét többé vissza nem állithatta. A fejedelem egyszerű emigráns lett, ki fel-feltünt ugyan a politika számításaiban, de komoly tényezővé nem vált többé soha.

Egy nagy, másfél százados elv dőlt ekkor össze s a váradi pasa, midőn Thökölyt oktalanul elfogatta, a török-magyar barátságot örökre ketté vágta. A magyarság nemzeti törekvései ez időtől fogva végleg elváltak a töröktől. Thököly volt az eszme utolsó képviselője s bukásával maga a török-magyar barátság politikai rendszere bukott meg. A magyarok a Thököly esetének hirére mind ott hagyták a csalfa törököt. Kassa, mely Fajgel Péter s Thököly más előkelő hivei vezetése alatt sokáig ellenállt, október 25-ikén egyezséggel megadta magát. Ekképen a török játszotta a németek kezére Felső-Magyarország fővárosát, azt a várost, mely oly hősiesen küzdött »hazája szabadságáért és lelkiismerete függetlenségeért«[4] Egymás után adta meg magát Szádvár, Patak, Regécz és Ungvár. Maga Zrinyi Ilona mentette fel őrségüket az eskü alól, melyet férjének tettek. Thököly felső-magyarországi fejedelemsége megszünt s az egész felvidék visszatért a király hüségére. Egyetlenegy vár állt ellent, az erős Munkács, hol Zrinyi Ilona maga lobogtatta tovább a zászlót, mely kiesett férje kezéből. Thököly elvesztett mindent, csak hitvese szerelmét, örökös vonzalmát nem. »Vagy élet, vagy halál! Semminemü félelem, sem nyomoruság — irta már előbb férjének — engemet kdtől el nem rekeszt.« Eleinte

[1] Azt a hagyományt, hogy a pasa ebédre hivta Thökölyt s midőn ez távozni akart, azzal tartóztatta: hátra van még a fekete leves, a kávé, a szemtanú Szirmay nem erősíti meg.

[2] Naplóját közli Dongó Gyárfás Géza: Adatok Zemplénmegye történetéhez.

[3] Szirmay András naplója, id. h.

[4] A brandenburgi követ jelentése.

nem akart várba zárkózni s gyalog is kész volt férjéhez sietni.[1] De Thökölyt a török elfogta s igy meg kellett maradnia Munkács várában, melynek védelme nevét örök dicsőséggel övezte.

A felső-magyarországi fejedelemség területével Lipót király kész hadsereget is kapott. A hűségre térő kurucz katonák száma októberben 12,000, a következő hónapban 17,000-nél is nagyobb volt. A legkitünőbb katonai anyag, edzett, vitéz nép, mely égett a harczkedvtől, a vágytól, hogy bosszut álljon a hitszegésért a törökön. E hadat csak szervezni kellett, hogy kiváló részt vegyen a további küzdelmekben. A nádor azt ajánlotta, használja fel az udvar a kedvező alkalmat s alakítson legalább 10,000 főnyi állandó magyar hadsereget. Caprara helyeselte az eszmét s a kurucz hadaknak ezredekbe osztását sürgette. Bécsben foglalkoztak is a tervvel,[2] de mint rendesen, nem tettek semmit. Nem is fizették a kuruczokat, kik a császári zászló alatt a legnagyobb inségbe jutottak, félmeztelenül jártak a téli hidegben s abból éltek, a mit a szegény paraszttól elvettek. Igy a nagy sereg mindinkább elzüllött, szétoszlott. Egy része úgy okoskodott: mint élhetek, úgy élek. Utonálló, futó betyár, szabad katona lett.

Szolgámnak a neve hányd-el-vesd-el Gyurka,
Magamnak a neve bujdosó katona.[3]

Az ily szegény legények néhol annyira megszaporodtak, hogy kiirtásukra valóságos hajtó vadászatokat rendeztek. Mindazáltal a Thökölyféle haderő tetemes része megmaradt a császári zászló alatt s dicsőséggel működött közre a további küzdelmekben, melyeknek a tél sem vetett véget. Heves, Török-Szent-Miklós, Szolnok, Szarvas, Arad, Szent-Jób visszafoglalása főleg a volt kuruczok műve, kik felgyujtották Eger külvárosait s még a temesvári pasát is megremegtették.

Igy a kuruczok tevékeny közreműködésével messze területek szabadultak föl a Tiszánál és a Tiszántúl. Kitünő magatartásukat a Bécsben időző diplomatia is elismerte s jelentéseiben nagy dicsérettel szól hőstetteikről. Sőt Buonvisi nuntius 1686 január 24-ikén egyik hires vezérüket, a kálvinista Petneházyt arany lánczczal tüntette ki s nuntiusa e tettét maga a pápa örömmel hagyta jóvá.

A budai pasa október 22-ikén jelentette Thököly elfogatását a németeknek. Ezek egyszerüen markukba nevettek, mert Kassa és Felső-Magyarország birtokában, Thököly személyével nem sokat törődtek. Csufot űztek a váradi pasából s gúnyosan mondották, hogy a Thököly fejére kitűzött 10,000 tallér dijat akarta megnyerni. Tréfálkozva kérdezték, mit is akar a török Thökölyvel cselekedni? A török elbámult s azt felelte: szeretném előbb megtudni, mit akar Lipót Thökölyvel?[4]

[1] Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferencz ifjusága, 46.
[2] Károlyi, id m. 122.
[3] Thaly Kálmán, Adalékok, I. 225.
[4] Angyal, id. m. II. 155.

Lipót pedig nem akart semmit s pár hét alatt a török belátta tévedését és sóhajtva mondotta: »bár több Thököly is volna«, most nagy hasznukra lehetne; azért veszett el Szolnok és Szarvas, mert igy bántak Thökölyvel. Ismét azzal biztatták tehát, hogy olyan úrrá teszik, minő eddig sohasem volt. A vérmes reményű Thököly hitt a szép szónak, s hálát adott »dolgainak ennyiben való boldogitásáért«.[1] November 26-ikán értesült Kassa átadásáról, s párthivei tömeges elpártolásáról. Étlen-szomjan töltötte nagy keserűségben e napot. Csakhamar Ibrahim szerdárt megfojtották s helyére Ahmedet nevezték ki, mire Thököly teljesen visszanyerte szabadságát. De új helyzetet talált s hivei, kiket csatlakozásra szólított fel, azt felelték, térjen meg maga is koronás királya hűségére.

A sokféle siker, mely az 1685-iki évet kisérte, Európaszerte a legmesszebb menő reményeket és várakozásokat ébreszté. Mindenütt érezték, óhajtották, hirdették, hogy a legközelebbi hadjárat a Nyugatot örökre megszabadítja a sok százados keleti veszedelemtől, s Buda visszafoglalásával fogja a császári fegyverek diadalát megkoszoruzni. De különösen a magyarok néztek bizalommal a jövő év elé. Nemcsak királyaik ősi székhelyének visszaszerzését remélték, hanem azt is, hogy az udvar sérelmeik orvoslásával fogja áldozataikat jutalmazni s a korona és a nemzet régi, benső viszonyát helyreállitani. A nádor ily irányban emelt szót s egyes miniszterek is elismerték a magyarok óhajainak jogosultságát.

Buonvisi szintén támogatta ez irányt, mely azonban Kollonics ellenállásán hamar hajótörést szenvedett. Mindazáltal a magyarok az új hadjáratban lelkesen támogatták királyukat s a különböző hadtesteknél több mint 20,000 magyar harczolt. Az ország csekély területe és megfogyott népessége mellett, nagyobb magyar haderőre csak úgy lehetett számitani, ha Thököly feloszlott csapatait felfogadják és szervezik. De nemcsak ezt nem tették, hanem a Dunán inneni és tuli magyar végbeliekkel is oly oktalanúl bántak, hogy egy részük, mint a hivatalos vizsgálat megállapitotta, negyedfél éven át egy fillér zsoldot sem kapott s szétoszlott. Nem a magyarságon mult tehát, hogy az 1686-iki hadjáratban még nagyobb tömegekben részt nem vehetett. De igy is bőven hozta a véráldozatokat hazája felszabadításában, melyet most ugyanazon okok tettek lehetővé, melyek 1526-ban romlását okozták. Magyarországot egykor a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulata sodorta örvénybe s Francziaország, Velencze s a Habsburgok más ellenségei, melyek hazánkat a Habsburgok érdekkörébe tartozónak tekintették, zudították reá a török támadást. 1686-ban Velencze a császár szövetségese volt, Francziaországnak meg érdekében állt, hogy a császár folytassa a magyar háborút s XIV Lajos mindent elkövetett, hogy Lipótot a háborútól el ne riassza. Bécsben 1686-ban is erős párt dolgozott a törökkel való megbékülés érdekében, mert az udvar

[1] Thaly Kálmán, Thököly naplói, II. 257—311.

diplomatái épen nem álltak ama szinvonalon, mint hadvezérei. »Itt — irja a bécsi nuntius[1] a pápának, — az embereknek nincsen saját gondolatuk«, — helyes tanácsot velük elfogadtatni, vagy »velük született tunyaságukat« leküzdeni meg épen lehetetlen. »Idegen hatalom — irja később — vesztegette-e meg őket vagy csak rossz szellemük sugallatát követik, Isten tudja.« Ha tehát Franczia ország ellenséges állást foglal el a császár irányában, okvetetlen a békepártot juttatja Bécsben tulsulyra. E párt élén Hermann, badeni őrgróf, a hadi tanács elnöke, vagy is a hadügyminiszter, háta mögött a nagy befolyású spanyol követ és Eleonora Magdolna császárné állt. Mindnyájan megelégelték a császár sikereit keleten s azt akarták, hogy a törökkel megbékélve visszanyerje nyugaton cselekvése szabadságát. Szerencsére a franczia politika ügyesen működött Konstantinápolyban és Bécsben, Velenczében és Varsóban a magyar háború folytatása érdekében.[2] Mig a német birodalmi gyűlésen azon buzgólkodott, hogy a császár minél nagyobb segítséget kapjon, a portát azzal biztatta, csak folytassa a háborút, mert 1687-ben nagy europai szövetséget fog Lipót ellen alakitani. Mindkét küzdő felet háborúra sarkalta tehát s igy a császár is mindinkább azok befolyása alá került, kik a török háború erélyes folytatását sürgették s kiknek élén Károly herczeg, a győzelmes hadvezér s Buonvisi nuntius álltak. Törekvéseiket támogatta Velencze, melynek attól kellett félnie, hogy összes eddigi hódításait elveszti, ha már most meg kell a szultánnal békülnie. János király szintén harczias hangulatban volt, ámbár Bécsben féltek tőle, mert 1686 januárban megtudták, hogy ismét Erdély megszerzésére gondol, mire nézve rövid ideig tényleg alkudozott Apafyval és Telekivel.

A pápai diplomatia a legbuzgóbban támogatta az udvar azon törekvését is, hogy minél több szövetségest szerezzen. Hosszas tárgyalások[3] után sikerült a brandenburgi választótól tetemes hadi segélyt nyerni. Miksa Emánuel, az ifjú bajor választó, ki Lipót császár leányát vette nőül, valamint a többi fejedelmek szintén nagyobb segélyt igértek. A czár csatlakozott a hármas szövetséghez, mely azonban eleinte kevés hasznát látta a csatlakozásnak, mert a czár nem folytatta nyomatékkal a háborút, ámbár némi török hadat még is csak elvont a magyar harcztérről, sőt a kozákok gyors hajói akadályozták a Fekete tengeren a közlekedést. Igy ez úton nem lehetett Konstantinápolyba eleséget szállitani, hol nagy volt az inség, a mi még inkább fokozta a török lehangoltságát. Buonvisi Perzsiát, sőt Abyssziniát is meg próbálta nyerni, mely utóbbival Egyptomot akarta megtámadtatni. A császár[4] és a pápa levélben szólitották fel a saht, de siker-

[1] 1686 szeptember 6. és 23-iki jelentései. Fraknói, XI. Incze pápa és Magyarország, 146.

[2] E viszonyokat igen élénken megvilágítja Károlyi Árpád alapvető, s már idézett nagy munkája: Buda és Pest visszavivása 1686-ban.

[3] Pribram, Oesterreich und Brandenburg in 1685—86.

[4] A császár és a sah levele: Hormuzaki, id. m. V. 126—28.

telenül. Havasalföldhöz szintén fordult az udvar, csakhogy követét a vajda az ugyanakkor nála levő török, tatár, erdélyi követek miatt fogadni sem merte s csupán titokban biztosította jóakaratáról.

A legnagyobb sulyt azonban Lipót király Erdély megnyerésére helyezte. Erdély ez időben kétségkívül nehéz helyzetben volt. A császár győzelmei daczára a török az országot még mindig valóságos vasövként vette körül. Nem igen moczczanhatott tehát s e mellett a közvélemény sem rokonszenvezett a bécsi udvarral, mert attól félt, hogy reá zudítja a vallásüldözést s anyagilag ép úgy tönkre teszi, mint Magyarországot. Mindazonáltal számba kellett venni az új helyzetet, a császár győzelmeit s azon szándékát, hogy Erdély támogatását megszerezze. Lipót erre nézve eleinte nagyon előnyös ajánlatokat tett. 1685 januárban felhivta Apafyt, csatlakozzék a hármas ligához, mely esetben a csatlakozás feltételeit természetesen maga szabta volna meg. A fejedelem és mindenható minisztere, Teleki azonban nem mert határozni s János lengyel királynak jelentette be az ajánlatot. Lipót erre bizalmasát, Dunod Antid burgundi származású papot küldte Erdélybe. Február 5-ikén kelt meghatalmazása szerint Lipót király hajlandó volt Erdélyt a hármas szövetségbe fölvenni a szövetséges fél összes jogaival és előnyeivel s csak azt kivánta, hogy 3000 lovasból és 12,000 gyalogból álló haddal, szükség esetén teljes erejével segítse. Ellenben a hármas szövetség kötelezte magát, hogy Erdély nélkül békét nem köt s mindazt, a mit a régi erdélyi területből a töröktől elfoglal, Erdélynek adja. Nemcsak a császár, hanem Lengyelország, Velencze és a pápa is biztosította a szerződés minden pontjának megtartását.[1] Ez ajánlat igen kedvező volt s Lipót a fejedelemnek tényleg »fekete táblát s krétát adott kezébe, hogy a mit akar, irja azt s ő felsége subscribálja«. Apafy azonban azzal küldte vissza Dunod-t, hogy majd csak később fog határozni. Igy Erdély elszalasztotta az alkalmat, hogy maga szabhassa meg csatlakozása árát és feltételeit. De ha Apafyt nem, Telekit Dunod még is megnyerte a császárnak, kinek már április 12-ikén bejelentette hódolatát, Dunoddal pedig 15-ikén Kercsesorán titkos szerződést kötött. E szerint a császár Telekinek a multra teljes bűnbocsánatot ad, Thököly egyik nagyobb felső-magyarországi uradalmát neki igéri, visszaadja minden jószágát, mely török vagy magyar kézbe jutott, évdíjjal látja el s azt titokban fizetteti ki, teljes védelmébe fogadja minden ellensége ellen, szükség esetén menedékhelylyel és kellő ellátással látja el; ha fogságba kerül, kiváltja s neki és családjának korlátlan vallásszabadságot enged. Az is megállapíttatott, hogy a szerződés a legnagyobb titokban maradjon, s Dunod csak a császárral és Buonvisi nuntiussal közölje, de előbb velük is megigértesse a titoktartást. Másrészt Teleki, kit a szerződés két izben grófnak[2] nevez, szent esküvel kötelezte

[1] Dunod utasitásai: Alvinczi Péter okmánytára, I. 5—8.

[2] Lipót 1696-ban csakugyan kijelentette, hogy Teleki grófsága ez időtől számitandó. M. Tört. Tár, XIX. 130.

Az Athenaeum nyomása.

APAFI MIHÁLY.

(Egykorú olajfestmény a herczeg Esterhazy család fraknói kincstárában.)

magát, hogy a török háborúban tőle telhetőleg előmozdítja a kereszténység s a császár érdekeit; azon lesz, hogy az erdélyi hadak a császáriakhoz csatlakozzanak, a császáriaknak kellő eleséget ad, átvonulásukat Havasalföldé felé nem gátolja, Lipót, mint magyar király s a fejedelem közt az egyes-

Teleki Mihály.

(Egykorú festmény a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban.

séget lehetőleg elősegíti.[1] Lipót király megerősítette e szerződést s június 24-ikén grófnak czimezve Telekit külön levélben[2] üdvözölte. Teleki ekképen számba vette a viszonyok változását s egyéni érdekeire nézve épen úgy

[1] A szerződés szövege Szilágyinál: Erdélyi Orsz. Eml. XVIII. 329—3.

[2] Levele: M. Tört. Tár, XIX. 101.

megalkudott a némettel, mint azelőtt a franciával és a lengyellel. De Erdély közjogi viszonyainak kedvező körülmények közötti rendezésére nem gondolt. Sőt ellenkezőleg épen olyan áron biztosította magánérdekeit, hogy Erdélyt minden egyezség nélkül fogja Lipót kezére játszani, ki, mihelyt Telekit megnyerte, Apafyval nem sokat törődött többé. 1685 őszén a németek egyszerűen értesítették Apafyt, hogy seregük egy részét erdélyi területen helyezik el téli szállásra. Be is vonultak s irgalmatlanúl fosztogatták a népet. Oktoberben ujra megjött pater Dunod, de már fenyegetőzve követelte a töröktől való elszakadást. Azt mondta, akár kell, akár nem, ő felsége pártfogásába veszi az országot. A tehetetlen Apafy követséget küldött Bécsbe, hogy csatlakozása feltételeit megállapítsa. Arról többé szó sem volt, hogy Erdély a hármas szövetségbe lépjen. Most a király egyszerüen azt kivánta, térjen vissza a magyar korona felsőbbsége alá. Csakhogy Apafy, ha már kénytelenségből engedett, nem a magyar királylyal, hanem a római császárral akart volna egyezkedni s lelkükre kötötte követeinek, hogy a »tractatusról való levelek» ne másutt, vagyis a magyar, »hanem a német cancellárián expediáltassanak«. Az országos követség 1686 január 9-ikén érkezett Bécsbe, s csakhamar Lipót is fogadta. Gyorsan megegyeztek. Február 5-ikén a király aláirta a diplomát, melyben Erdély jövendőbeli jogállását szabályozza. De az országgyűlés április végén nem fogadta el, a fejedelem meg ismét ide-oda kapkodott. János királyhoz fordult s felkérte, hogy inkább ő szállja meg Francziaország támogatásával az országot. Ugyanakkor a portától is segítséget kért. Ekképen 1686 május havában Erdély Lengyelországnak ajánlotta fel magát s Törökország támogatását kereste. Csakhogy az udvarral sem szakított, hanem új követet küldött Bécsbe, a ki végszükség esetén, tiltakozva ugyan, de mégis elfogadja a diplomát. Ily körülmények közt csak az történhetett, a mi Erdélyre a legkárosabb volt. Még májusban megjelent Scherffenberg tábornok 12—13,000 főnyi haddal az országban, hogy Apafyt szükség esetén fegyverrel hódoltassa meg. De az erdélyiek még ekkor is azt mondották — s Teleki nem világosította fel őket a helyzetről, — hogy addig nem csatlakozhatnak a némethez, »valamig Budát, Egret, Váradot, Temesvárt, Nándor-Fejérvárt«[1] meg nem veszi. »Sokszor megváltoztatok igéretekben, felelte nekik Scherffenberg, mert nekünk a portáról is megirták, hogy ti hivjátok a török-tatárt, holott a török tinektek nem jóakarótok; meg vagytok jegyeztetve a török előtt igen, csak szintén az alkalmatosságot várja«. Apafy ekkor is a legsürgősebben Szulejman pasa török fővezértől kért segélyt.[2] Azt mondta, hogy inkább életét áldozza, semhogy német uralom alá jusson.[3] Teleki olyan jól vitte szerepét, hogy még a ravasz Thökölyt is megtévesztette, ki ugyanakkor, mikor Apafyt a némethez való átpártolással vádolta, Telekiről azt irta, hogy a hatalmas császár

[1] Alvinczi Péter okmánytára, I. 281.

[2] Július 11-iki levele Hormuzakinál, id. m. V. 116.

[3] Apafy ez időbeli magatartásáról számos okmány: Tört. Tár, 1898. 77—99.

Gróf Scherffenberg Frigyes Zsigmond.

(Egykorú metszet után.)

hű szolgája.[1] Lipót király, hogy kielégítse Apafyt, új diplomát adott ki, mely a viszonyokhoz képest még mindig nagyon kedvező volt. A diploma szerint Erdély visszatér a magyar király főuralma alá, s évi 25,000 frt adót fizet, ellenben a király elismeri Apafy és fia méltóságát, biztosítja a vallásszabadságot, sőt a visszahódítandó régi területeket is Erdélyhez csatolja. Csakhogy Apafy ezt a diplomát sem fogadta el s még novemberben is valósággal dicsekedett vele, hogy az okmányt, »melyet követeink Bécsben (kire instructiojuk nem volt), féltekben, egyébiránt protestálva« irtak alá, nem hagyta helyben, »mert a török igájánál tizszer nagyobbat akar nyakunkba vetni«.[2] Minthogy időközben Scherffenbergnek távoznia kellett Erdélyből, az ország sorsa 1686-ban sem dőlt el, mert Teleki megakadályozta, hogy a fejedelem Lipóttal megegyezzék. Az erdélyi kérdést az udvar titkos vágyainak megfelelően végre is a kard oldotta meg.

IV. FEJEZET.

Buda visszafoglalása.

Károly herczeg az 1686-iki hadjárat czéljává Buda és Eszék megvételét tüzte ki s a hadműveleteket kora tavasszal akarta megindítani. Az volt a szándéka, hogy Eszék elfoglalásával, Budát a török birodalom segélyforrásaitól elzárja s megvívja. Bármi egyszerű és kifogástalan volt a herczeg terve, hiúság és személyes versengések a legnagyobb mértékben akadályozták valósulását. A dicsvágyó Miksa Emánuel bajor választó, mint német birodalmi fejedelem, nem akart Károly herczeg alatt szolgálni. Császári apósától önálló parancsnokságot kért tehát s Lipóttól ez iránt igéretet is kapott. Ezzel Buda ostroma kérdésessé vált, mert a bajor választó csak úgy kaphatott önálló parancsnokságot, ha a fősereg ketté osztatik. Hermann bádeni őrgróf, a hadügyminister csakugyan azt ajánlotta, hogy ne Budát, hanem az egyik sereg Székes-Fehérvárt, a másik Egert támadja meg. Károly herczeg azonban nem akarta erejét kisebb várak megvívására fecsérelni, hanem az egész hadat Buda ellen kivánta alkalmazni, mert tudta, hogy Buda után a többi török várakat játszva veheti meg. Maga fordult tehát a bajor választóhoz, hogy szándéka megmásítására birja. De az ifjú választó hajthatatlan maradt. A herczeget az udvari üzelmek végre annyira elkedvetlenítették, hogy 1686 elején lemondott a fővezérségről. Lipót sürgetéseire megtartotta ugyan állását, de oly feketének látta a helyzetet, hogy kijelenté: »én megteszek mindent, a mi tőlem telik, de nem remé-

[1] Tört. Tár, 1898. 92.

[2] 1686 november 12-iki titkos utasítása Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. XIX. 63.

Az Athenaeum nyomása.

KÁROLY LOTHARINGIAI HERCZEG.

(Kilián Bertalan metszete ifj. Merian Máté festménye után.)

lek semmi jót«. Csakugyan hónapokon át nem tudtak a hadi tervben végleg megállapodni, a minek az lett a következménye, hogy Eszék elfoglalása ez évről elmaradt. Csak május 31-ikén, mikor már méltán attól lehetett félni, hogy a sok tervezgetés és torzsalkodás közben a hadmüveletekre alkalmas idő egészen kárba vész, dőlt el végképen Buda ostromának ügye.

Miksa Emánuel bajor választó.
(Egykor bronz szobor Ő Felsége tulajdonában.)

Lipót megemberelte magát s június 9-ikén követe megjelent a párkányi táborban s tudatta az ott levő vezérekkel, hogy Buda megvételét kívánja. Határozott parancsának a bajor választó is engedelmeskedett. Június 12-ikén megkezdődött az előnyomulás. A herczeg a Duna jobb, a választó balpartján haladt előre s Pestet megvéve a Margit-szigetnél hidat vert, melyen át maga is a budai

partra huzódott. Június 18-ikán Károly herczeg már megszállotta a Budára menő legfőbb útvonalakat. A Duna is megélénkült; ellepték a naszádok s mindenféle hajók, melyek eleséget s másnemű készleteket hoztak s a partra kezdték kirakni. Már 19-ikén megindultak a harczok, a török kirohant s egy szállítmányt hatalmába igyekezett ejteni, de véres fővel szoríttatott vissza erődítményeibe. Ugyanaz nap Bottyán János, az esztergomi huszárok vitéz hadnagya,[1] a Fehérvárról Budának igyekvő török lovas csapatok hátába került. Két tűz közé szorította s csaknem teljesen megsemmisítette őket. Másnap Bottyán még merészebb tettre vállalkozott. Neszét vette, hogy a budai törökök családjukat és kincseiket a Csepel szigetére küldték, honnan a szomszéd palánkokból menekülőkkel katonaság fedezete alatt vizen Belgrádba akartak eljutni. Bottyán a győri és esztergomi naszádosokkal s huszárjaival, kik a part mentén haladtak, éjjel Csepel szigete felé indult. Mig huszárjai a parton levő török csapatot verték szét, a naszádosok és hajduk a szigetre törtek, az ott levő török férfiakat levágták, s valami 100 nőt, köztük a budai pasa ifjú nejét, foglyúl ejtették s roppant zsákmánynyal tértek meg.

A sereg, mely Károly herczeg fővezetése alatt Budát vívni kezdte, a magyarok és az önkéntesek nélkül valami 62,000 emberből állt. Nagy részét császári zsoldosok tették, de voltak benne bajor, svabeni, frankeni hadak, az ostrom folyamán pedig megjött a bradenburgi hadtest, sőt végül némi svéd segélyhad is. A magyarok száma szintén igen tekintélyes volt. Ez évben valami 24,000 magyar küzdött[2] a királyi lobogó alatt, de különböző hadtestek közt szétosztva; nagyobb részük lassankint a budai táborba rendeltetett, mert, mint a vezérek mondották, »csak nem hadakozhatunk magyar nélkül török ellen«.[3] Számuk a táborban végül valami 15,000-re ment. Voltak Károly herczeg seregében külföldi önkéntesek is, mert az a hir, hogy a keresztény hadak Buda ellen nyomulnak, egész Európában örömöt és lelkesedést keltett. Incze pápa keresztes bullát adott ki s bünbocsánatot hirdetett mindenkinek, a ki tehetségéhez képest elősegíti a vállalat sikerét. A tömegek azonban inkább pénzt adtak, melyet püspökeik útján juttattak Bécsbe. De jött Spanyolországból 300, egy olasz pap vezetése alatt 20 önkéntes. Mindazáltal az önkéntesek leginkább a főrangúak köréből kerültek ki. Herczegek, grófok, bárók siettek Franczia- és Spanyolországból, a német és olasz fejedelemségekből Buda alá. Jöttek angolok[4] és skótok is s egész Európa akkori lovag világa elküldte képviselőit a császári táborba. Habár az önkéntesek száma nem volt nagy, a sereg igazi nemzetközi jelleget nyert s a legkülönbözőbb nemzetek fiai halálra

[1] Thaly Kálmán: Századok, 1884. 604—8. egykorú iratokat közöl, melyek szerint Bottyán ekkor még hadnagy volt.

[2] Károlyi Árpád, id. m. 170.

[3] Századok, 1884. 882.

[4] Kropf Lajos: Tört. Tár, 1894. 135.

szántan versenyeztek egymással Buda bevételének véres munkájában Tüzérséggel, ostromszerrel a sereg kellően el volt látva. Ellenben a hadmérnöki kar sem számbelileg, sem képzettség tekintetében nem állt feladata s korának fejlettsége szinvonalán. Az élelmezést gróf Rabatta Rudolf fő hadbiztos avatottan szervezte. Idejében megrakta mindenféle készlettel a közeli várakat s szerződött a debreczeni kupeczekkel, hogy az Alföldről elég marhát hajtsanak Győrbe. Volt is a táborban eleség bőven, ámbár az ostrom tovább tartott, mint eleinte hitték. A szállítás szárazföldön, de leginkább a Dunán történt a naszádosok oltalma alatt több száz kis és nagy hajó segélyével.

A török birodalom szintén egész éven át készült a nagy mérkőzésre. Csakhogy nem volt vezető szellem, ki a még mindig óriási segélyforrásokat értékesítse. A szultán egymás után ölette meg a nagyvezéreket s minthogy minden vezérváltozás változást okozott a többi legfőbb állásokban is, a kormányzatban teljes fejetlenség állt be. Fokozta a bajt, hogy Arabiában veszélyes fölkelés támadt. A hadsereg általában elvesztette önérzetét s a katonák tömegesen szökdöstek el. Ily körülmények közt Szulejman pasa, az új nagyvezér a legnagyobb aggodalmakkal nézett a döntő hadjárat elé. Gyüjtött ugyan sereget, hogy Magyarországba vezesse s Budát fölmentse, de maga sem bizott a sikerben. Mikor Szofiából elindult, sirva kérte a franczia követet, vegye rá urát, segítse meg Törökországot. Kétségbeesetten, reménytelenül néztek tehát a jövő elé a porta katonái és politikusai. Csupán a budai őrség nem vesztette el bátorságát. A várost valami 10,000 főnyi had védte Abdi (Abdurrahman) pasa vezetése alatt. A pasa, albán születésű, akkor már 70 éves volt, a török sereg egyik legvitézebb tábornoka, ki fényes katonai pályát futott meg. Különösen jeles tüzérséggel, hadmérnöki és aknász karral rendelkezett. Mellette mint helyettese Izmail pasa müködött, szintén kitünő katona. A vár el volt látva mindennel, hogy több havi ostrommal daczolhasson. A lakosság buzgón támogatta az őrséget s árulásra, megadásra nem gondolt. De sejtette, hogy a védelem sikertelen marad. 1684-ben az ostrom meghiúsult ugyan, de a közvélemény ösztönszerüleg érezte, hogy az új, a második vívásnak lehetetlen lesz ellentállani. 1684 óta szakadatlanúl folyt Budáról a kivándorlás s a ki tehette, az idejében menekült s a kinek féltettebb kincse volt, azt biztosabb helyre szállította át.

Az ostromló hadak elhelyezése a vár körül az 1684-iki tapasztalatok alapján történt. Minthogy nagy számú lovasságát a vívásnál nem használhatta Károly herczeg, valami 3500 főnyi osztály kivételével Fejérvár vidékére küldötte. Ellenben a bajor és a szász hadak a Gellért és a Naphegy táján a tulajdonképeni vár körül félkörben helyezkedtek el. Itt az ostromot Miksa Emánuel bajor választó vezette, bizalmas barátjával, az ifjú Lajos badeni őrgróffal, mig Károly herczeg serege ív alakban szállta meg a várhegygyel szemben levő többi magaslatokat a Dunáig, a mostani Lujza-

malom tájáig. Az ostrom egész ereje a várhegy két végső széle ellen irányult. A bajorok a Gellért felől, a tulajdonképeni vár, a császáriak a várhegy északnyugati részén levő város ellen működtek. A várhegy alján levő külváros, melyet szintén fal övezett, a mai vizi város, rövid harcz után, még június 24-ikén a császáriak kezébe került, kik ott nyomban elsánczolták magukat. Június 25-ikén éjjel kezdődött a vîárkok ásása s az ostromlók közeledni igyekeztek a várhegy erődítményeihez. Az ütegek is hatalmasúl rontották a falakat, de azért minden lépésnyi tért nehéz áldozattal kellett megvenni. E közben megérkeztek a svábeni, frankeni és brandenburgi segélyhadak s igen buzgó részt vettek a munkában. Különösen kitett magáért a kitünően felszerelt és szervezett brandenburgi hadtest, mely Schöning János Ádám[1] vezetése alatt 8269 emberből állt. Szükség is volt e segítségre, mert Károly herczeg már július 5-ike óta tudta, a miben különben soha sem kételkedhetett, hogy a nagyvezér fölmentő sereggel igyekszik Buda alá. Mielőbb törésre akarta tehát a dolgot juttatni s július 13-ikán este rohamot intézett a várhegy ellen. De a csapatok minden hősiessége megtört a török ellenállásán. A roham 1200 főnyi veszteséggel visszaveretett s kivált tiszt és önkéntes veszté nagy számmal életét. Noha csakhamar a bajorok egy fontos védművet hatalmukba ejtettek s július 22-ikén a várban 8000 mázsa puskapor a levegőbe repült, mely alkalommal 1500 török veszett el, noha Tüzes Gábor barát[2] a jeles pirotechnikus új szerkezetű bombáival a török palisádok egy részét felgyujtotta, Abdi pasa halálra szántan folytatta az ellenállást. Az ostromlók július 27-ikén ujabb általános rohamot próbáltak. A támadók esti hat órakor csodás elszántsággal vetették magukat az útjukban eső török védművekre. De a török még csodálatraméltóbban védekezett s a falakról zsákokban dobálta le a lőport, mely meggyuladva borzasztó pusztítást okozott az ostromlók sorában. Egyik ponton azonban egy magyar csapatnak s a vele küzdő brandenburgiaknak sikerült a vár fokára jutni. Egy magyar hős már ki is tűzte a magyar zászlót, nehány katona meg a várba hatolt s több ágyút beszegezett. De noha több külső védmű került a császáriak kezébe, tulajdonképeni czélját a roham nem érte el. Buda maga a töröké maradt s 600 magyar és 4500 német lett a harcz áldozata. E küzdelmekben, valamint betegségek miatt a harczképes gyalogság száma nagyon leapadt s Károly herczeg sűrgősen magához rendelte az Erdélyben és Eger vidékén működő hadakat. Abdi pasát is megadásra szólította fel, a ki azt felelte, hogy átadja Budát, de csak az esetre, ha Lipót békét köt a szultánnal.[3] Minthogy ez óhajtását teljesíteni nem lehetett, másrészt a török fölmentő sereg egyre közelebb

[1] Életrajzát megirta Schöning Kurt Farkas.

[2] Pater Gabriel győri laboratoriumáról sok részletet közöl Knauz, »Buda ostromához« czimü művében. Eléggé indokolt nézete szerint a barát olasz volt. Erre vall az is, hogy Carafával benső barátságban és levelezésben állt. Tört Tár, 1896.

[3] A levelezés: Kriegsarchiv, 1886—67—68.

BUD

(Egykorú metszet

TROMA.

Lajos gyüjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

Abdi, az utolsó budai pasa.
(Egykorú metszet után.)

jött, Károly herczeg augusztus 3-ikán újra általános rohamot intézett, mely azonban ismét meghiúsult. Egy nyillövés a fiatal Jenő, savoyai herczeget is megsebesíté, de nem sulyosan.

Ezzel eltünt a remény, hogy Buda a felmentő sereg megjötte előtt elesik. Károly herczeg az új helyzetnek megfelelő intézkedéseket tett tehát. Magához rendelte lovasságát, biztosította Pestet, táborát meg erősen elsánczolta. Augusztus 8-ikán jelentek meg a császári tábor közelében a nagyvezér előcsapatai. Maga sem sokat tartott seregének értékéről, melyben alig 8—10,000 janicsár s 5000 spahi volt, mig a többi fegyelmezetlen szedett-vetett nép, mely csak pusztítani tudott, de a harcztéren értéktelen volt. Szulejmán pasa nem is mert Károly herczeggel megmérkőzni. Csak tüntetett ellene, csak figyelmét akarta lekötni, mig a janicsárok és spahik egy részét a várba viszi, hol a hosszú harcz nagyon megfogyasztotta az őrséget. Augusztus 14-ikén tette meg az első próbát, mikor valami 9000 spahit és janicsárt akart a császári tábor erődítményein át Budára juttatni. A törökök egy ideig ellenállhatatlan erővel hatoltak előre. De végül a németek és a magyarok, kik e napon is kitüntették magukat, lekaszabolták legnagyobb részöket. A nagyvezér a tábor elleni többszörös tüntetés után augusztus 20-ikán hajnalban ismételte merész kisérletét. Ekkor a Lipótmező felől vagy 1200 janicsár igyekezett az erődítményi övön át a várba jutni. Lopva nyomultak előre s egész a Városmajorig hatoltak. De valóságos hajtóvadászat folyt ellenük s a császáriak ide-oda üzték őket az erődítmények tömkelegében. Mindazáltal vagy 2—300-nak mégis sikerült a várat elérni, mig a többi oda veszett. Szulejmán harmadizben is megtette a próbát. Augusztus 29-ikén hajnalban Ó-Buda felől ismét 3000 janicsárt küldött a várba. De majdnem mind leölettek s ezzel kitünt, hogy Szulejmán Budát nem csak fölmenteni, de még megsegíteni sem képes, mert időközben a vívás is egyre inkább előre haladt, a falakon pedig széles rések támadtak. A hadi tanács szeptember 1-jére a vár ellen általános rohamot rendelt tehát, mely azonban szeptember 2-ikára maradt. E napon, hétfőn, verőfényes őszi időben kellett a koczkának eldőlnie. Délben még 1200 főnyi svéd segélysereg érkezett Károly herczeghez, ki a roham előkészületeit olyan ügyesen leplezte, hogy az ellenség azt hitte, hogy nem a várat, hanem a nagyvezért szándékozik megtámadni. Délután négy óra felé azonban megváltozott a tábor képe. A rohamoszlopok feltüntek a vár közelében s pontban öt órakor felhangzott a támadásra jelt adó hat ágyú szava, mire a roham megkezdődött. Ellenállhatatlan erővel nyomultak előre a hősök, köztük Fiáth János és más tiszteik vezetése alatt a magyar hajduk. Hasztalan védekezett az őrség csodás kitartással. A támadók megmászták a falakat s bejutottak a város azon részébe, hol ma a Ferdinánd laktanya s az államnyomda állanak. Abdi pasa a mai Iskola-téren gyűjté össze megmaradt janicsárjait s harczolva esett el. A város a császáriak kezébe került, ámbár a török egyideig a házakból folytatta az ellenállást.

LA PRISE DE BUDE
et les heureux succez des armes Chrestiennes dans la Hongrie.
Enfin de l'Othoman l'Empire se diuise
Et les Princes chrestiens par tout victorieux
Vont bientot arborer les armes de l'Eglise
Dans toute la Hongrie, et dans mille autres lieux.

BUDA VISSZAFOGLALÁSA.

(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.

Az Athenaeum nyomása.

BUDAVÁR VISSZAVÉTELE 1686-BAN.
(Benczur Gyula olajvázlata, a művész birtokában.)

E közben a bajorok a tulajdonképeni várat vivták, de sokkal hevesebb ellenállással találkoztak, mint a császáriak. Ezek sikereinek hirére azonban ők is előre törtek, s egy kis csapat a 22 éves Pechmann Márton alatt végre bejutott a várba. Esti hat órakor megszünt az ellenállás[1] s Buda vára és városa felszabadult a török uralom alól. A város lakossága pár órával előbb nem is sejtette, milyen közel áll az eldöntés. A zsidók nagy része templomukban imádkozott, midőn hirtelen betörték az ajtót s a győztes németek vágni-ölni kezdték az ájtatoskodókat.[2] Az utczákon is folyt az öldöklés s Károly herczeg az akkori hadi joghoz képest megengedte katonáinak a rohammal megvett város kirablását. E zsákmányolás közben több helyen tüz támadt s minthogy senki sem oltotta, egyre nagyobb kiterjedést vett úgy, hogy szeptember 3-ikán reggel Buda lángtengerben állt. A város annyira leégett, hogy Károly herczeg tanusága szerint lakóház egyetlen egy sem maradt épen.[3] Csak Mátyás király hires egyháza, a Nagyboldogasszony temploma, mely a török korszakban mecset volt s nehány raktár nem égett le. Az utczákat vagy 4000 holttest boritotta s a tüz daczára a katonák folytatták a fosztogatást. Valami 6000 török és zsidó, férfi, asszony, gyermek jutott a katonák kezébe, kik potom áron adogatták el foglyaikat.

Minthogy a város lángban állt, az ünnepélyes Te deum szeptember 3-ikán a bajor választó táborában tartatott. Másnap a herczeg megtiltotta a további rablást, a tüzet eloltatta s a holttesteket eltakarittatta. Ötödikén Beck báró tábornokot nevezte ki várparancsnokká s a németeken kivül Koháry István alatt 2000 magyart hagyott benne. A herczeg maga a főseregg el még szeptember 6-ikán Eszéknek indult. Utól igyekezett érni a nagyvezért, ki szeptember 2-ikán közeledett ugyan Budához, de látva, hogy megkésett, megfordult s a fejérvári pasát nevezve ki a budai vilajet helytartójává, Eszékre sietett. Olyan gyorsan haladt, hogy Károly herczeg

[1] Károlyi Árpád jeles művében arra a következtetésre jut, hogy, mint az egykorú hivatalos jelentések is hangsulyozzák, a magyar csapatok mind kitünő részt vettek az ostromban, s a vezérek közül főleg Esterházy János, Batthyány Ádám és Bercsényi Miklós jeleskedtek. De azt nem lehet megállapitani, hogy csakugyan magyar volt-e az első, a ki Buda várába bejutott. A hagyomány három magyart is említ, Fiáth Jánost, Ramocsaházy Endrét és Petneházy Dávidot. De ez utóbbi talán részt sem vett a rohamban, mert csapatai a pesti parton voltak. Sőt ha jelen is volt, valami rendkivüli hőstettet nem követhetett el, mert a maga és csakhamar özvegye által a királyhoz intézett kérvények erről nem emlékeznek meg. Ramocsaházy esetét Károlyi Árpád szép legendának tartja. Fiáth az ostromban kitüntette ugyan magát s a rohamban is vitéz részt vett, de az ostromdispositiók szerint első a várban nem lehetett. Az azonban bizonyos, hogy bajor részen Pechmann Márton ezredeshelyettes volt az első a csaknem megmászhatatlan falon.

[2] Schulhof Izsák, ki az ostromot a várban átélte, egy héber munkában ad hirt legalább a lakosság egy részének hangulatáról az ostrom idején. Munkáját kiadta Kaufmann Dávid, Die Erstürmung Ofens. Már előbb ismertette magyarúl Kohn Sámuel, »Héber kutfők« czimű művében.

[3] Naplója. Röder, id. m. I. okmtár, 107—08.

nem érhette utól. Igy a császáriak és magyarok október 2-ikán Szegedet kezdték vivni, melynek fölmentésére Belgrádból nagyobb török had közeledett. A császáriak egy része Veterani alatt Barkóczy huszárjaival a török elé ment s október 20-ikán [1] Zentánál teljesen megverte. Alighogy a harcz véget ért, újabb 7000 török had érkezett s ismételve hevesen tört a kimerült császáriakra. De megveretett, mire Veterani és Barkóczy óriási zsákmánynyal tért vissza Szeged alá, mely október 23-ikán megadta magát.[2] Ugyanez időben Lajos, badeni őrgróf megvette Simontornyát, Pécset, Siklóst és Kaposvárt. A török ellenállás meg volt törve. Eger, Székes-Fejérvár, Szigetvár és Kanizsa még török kézen maradt ugyan, de összeköttetésük a török területtel megszakadt s bukásuk csak idő kérdése lehetett. A nagyvezér már ekkor át akarta a három első várat cserébe Siklósért és Szegedért engedni. Minthogy ugyanez évben Velencze is nagy sikereket aratott Morea félszigetén, az 1686-iki hadjárat a legdusabb eredménynyel végződött. Csakugyan ez az év a hosszú, tizenhat esztendei háború fénypontja s Buda visszafoglalásával Magyarország felszabadítása, valamint az iszlám túlsulyának teljes megtörése biztos kilátásban állt.

A mint a nyugati nemzetek legtöbbje kisebb-nagyobb számmal képviselve volt a budai táborban, akképen Buda megvételének örömhirét, mondhatni, az egész müvelt Európa viharos lelkesedéssel üdvözlé. Nagyszerű egyházi és világi ünnepélyek tartattak Francziaország kivételével mindenütt. Itthon is voltak hálaadó istentiszteletek, a végvárakban örömöt lőttek s számos templomban énekeltek Te deumot. A tömegek szive azonban mégsem dobbant meg a hirre, hogy Mátyás király ősi vára nem nyögi többé a félhold igáját. Csak a hivatalos világ ünnepelt, ellenben maga a nagy nemzeti társadalom hidegen vette a világtörténelmi eseményt s olyan kiváló egyéniség, mint az épen nem törökbarát Páriz-Pápai Ferencz, közönyösen jegyzé be naplójába: »mensibus junio, julio, augusto vitatta a német császár Budát, meg is vette sok vérrel, mense septembri.«[3]

E hangulatot megmagyarázza ama rettenetes helyzet, melybe a négy évi háború az ország minden részét juttatta. Valóban bármilyen dicsőséges s az utókorra bő áldást hozó volt Buda visszafoglalása, annak az emberöltőnek, mely megélte, lehetetlen volt rajta örvendeznie. A négy évi tusában Magyarországot, a harczok állandó szinhelyét német, török, tatár, litván, lengyel, kurucz egyaránt dulta vagy legalább kiélte. Noha a nagyobb müveletek a télen át szünetelni szoktak, a magyar népre épen a tél hozta a legsulyosabb csapásokat, a legszörnyűbb inséget. Az udvar a hadak legnagyobb részét Magyarországban helyezte el téli szállásra s a magyar néppel fedeztette a beszállásolt csapatok összes hadi költségeit. 1683—84 telén

[1] Kriegsarchiv, 1886.

[2] U. ott. Mások a csata napját október 15-ikére vagy 21-ikére, Szeged capitulatióját október 20. s 21-ikére teszik.

[3] Irodalomtört. Közl. 1892. 514. (Koncz József közlése).

ez csupán Alsó-Magyarországra 5,[1] az egész országra 8 millió forint terhet rótt pénzben és eleségben. Gróf Rabatta főhadbiztos, — illetékes, kifogástalan tanú — becsülte ennyire a téli szállás költségeit, melyekben azonban a magyar végbeli hadak szükséglete nincs befoglalva. A magyar katonát az udvar általában nem fizette s így ez teljesen a lakosság nyakán élősködött.

Az 1684—85-iki télen Alsó-Magyarországra ismét 5 milliónyi terhet akartak róni. Sopron és Vasvármegyéknek például naponkint 3250 frtot, ezenkivül havonkint minden egyes katonának ruhára 2 forintot, összesen hat hónapra 720,000 forintot kellett fizetnie. Ellenben Alsó-Ausztriát az udvar ugyanakkor hét évre fölmentette a katonai beszállásolás alól, mire a velenczei követ nyiltan kimondotta, hogy Magyarországot az örökös tartományoknak áldozzák fel. A nádor, a nuntius és más befolyásos emberek ismételve fölszólaltak ez égbekiáltó igazságtalanság ellen s Rabatta főhadbiztos 1685-ben megígérte, hogy jövőre csak félannyi katonaság telel Magyarországban, mint eddig. De ez is 4 millió terhet jelentett s 1685-ben a magyar király országrésze, ez a kis, annyi háború és zsarolás által kiszivattyúzott föld a katonaság eltartásának költségeiből 70%-ot viselt,[2] mig a jóval vagyonosabb örökös tartományokra csak 30% maradt. E türhetetlen állapot 1686-ban módosult ugyan, de a hadi költségeket ekkor is úgy osztották meg, hogy Magyarországra 51%, Ausztriára csak 49% jutott. Ezen Lipótféle adókulcsot a mai viszonyokra alkalmazva, — számítja egyik történészünk[3] — Magyarországnak 95, Ausztriának 5%-kal kellene a közös hadi költségekhez járulnia. Mindazáltal ez az adókulcs megmaradt 1697-ig s 1689-ben maga Kollonics elismerte, hogy az ország csupán adóban 4 év alatt 20 milliót fizetett.

Ez azonban csak a törvényes adó volt. Ehhez járultak az ott telelő soldatesca szünes-szüntelen folyó önkénykedései és rablásai. A katonák a vagyonszerzés eszközének tekintették a háborut s a hadsereg tiszti kara is nagyon vegyes elemekből alakult. Mikor Szirmay András az 1686 év nagyobb részén át Kassán raboskodott, börtönét számos, hosszabb-rövidebb időre elitélt császári katonatiszttel kellett megosztania. Mindegyikről följegyzé, miért szenvedte a büntetést s adatai a tiszti kar általános erkölcsi állapotaira jellemző világot deritenek. Fogolytársai voltak egy kapitány, a k egy másik kapitányt megsebezett; két kapitány, kik megvertek valakit; egy kapitány, a ki egy másikkal vagdalkozott; egy főhadnagy, a ki egy fogolyra nem jól vigyázott; egy hadnagy, a ki a század pénzéből 80 frtot sikkasztott; egy zászlótartó, a ki egy tiszttel vagdalkozott; egy másik, a ki valakit meglopott; egy harmadik, a ki éjszaka egy tiszttársa nejéhez

[1] A nádor 1684 november 8-iki és 1685 január 20-iki levele: Bubics Zsigmond, Cornaro jelentései, Bevezetés.

[2] Károlyi Árpád számadatokkal igazolt fejtegetései: id. m. 141—5.

[3] Károlyi, id. m. 142.

lopózott s az otthon levő férjet megverte; egy másik, ki egy tiszttel vagdalkozott.[1] Mindez csak egyetlen egy ezred tiszti karára vonatkozik, de kétségkivül ugyanilyen volt a többi is s hogy bánt a köznéppel, azt jelzi a pusztulás, melybe az ország mindenütt jutott, a hol a katonaság megjelent. Buda alatt 1684-ben feldúlták az egész vidéket, a többi közt Kevi városát a ráczkevei szigeten. A város lakói szétfutottak,[2] ellenben oda menekültek egy időre a laczházi, szabad-szállási és szent-miklósi magyarok és a földvári ráczok. »Épen azt akarja kegyelmes uram, — irják 1685 április 14-ikén a nádornak, — a rajtunk kvártélyozó idegen nemzet, semmink ne legyen s táskát vegyünk a nyakunkba.[3]

Menekült is előlük mindenki, mihelyt csak hire kelt, hogy közelednek. Máramarosban télviz idején, kegyetlen hidegben általános futás támadt s a szegénység mindenét az erdőkbe hordta. A tolvajos időben máramarosi, lengyelországi, moldvai tolvajok lepték el az útakat.[4] Ugyanaz történt másutt is, mert a nép »a németnek még csak hire hallásától is akkori boldogtalan időben felettébb iszonyodott vala«.[5] Akárhol jelentek meg, ott »az idegen német nemzetnek vas jármába« szorították a lakosságot s hallatlan módon fokozták közterheit, »sokféleképen kigondolt fortélyos szaporitással és számtalan sok mesterséges sajtolások által mind feljebb-feljebb való nevekedéssel«.

Ehhez járult, hogy az 1685-iki esztendő inséges volt s olyan éhség támadt, hogy a holttesteket ásták ki és ették meg. »A szegény hazánk — irta gróf Zichy István — valóban nagy pusztulásra juta; ha isten hamar békességet nem ad, éhen haló elég leszen.«[6] Az ország valóban mindinkább sivataghoz hasonlított. Árvában a litvánok 25 községet teljesen elpusztítottak. Ungban 1684-ben a lakosság nagy része vagy szétfutott, vagy elhalt. »Alig maradott meg harmada kicsiny vármegyénkbeli szegénységnek« s ez is koldusbotra jutott, sőt még nemes emberek is koldulni kényszerültek.[7]

Győr megye pár év alatt »annyira elpusztult és utolsó romlására jutott, hogy az egész praesidiumon kivül levő processusokban alig találtassék egynehány otthon lakó szegény ember (a nemességet érti), a kik is nagyobb részről már koldulásukkal keresik kenyeröket«. »Csallóközben mind pedig Szigetközben egy nehány házban és kunyhókban lakik még a szegénység.« 1686-ban a pusztai és sokorói járásokban összesen csak 17 lakott hely volt.[8]

[1] Szirmay naplója, id. h. 11—12.
[2] Magdics, Diplomatarium Ráczkeviense, 100.
[3] Bubics, id. m. 345.
[4] Az erdélyi követ deczember 1-én kelt jelentése: Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. XIX. 84.
[5] Babocsay Izsák, id. h.
[6] Június 17-iki levél Koháry Istvánhoz. Közli Thaly, Századok, 1873. 240.
[7] Angyal, id. m. II. 98.
[8] Ráth Károly: M. Tört. Tár, VII. 90.

A főúri családok közül sokan, főleg a kiknek ott jószáguk volt, az örökös tartományokba költöztek át, mert magyar javaik nem hoztak jövedelmet. »Csak a jó Isten tudja — irta gróf Serényi Andrásné, báró Orlay Borbála 1686 május 15-ikén luhacsovicsi birtokáról — minemü nyomoruságban vagyunk mink itten; ha itten Morvában kevés jószágunk nem lett volna, nem is tudtam volna akkoráig Magyarországban becsületesen elélni, mivel a föl s alá menendő hadak miatt jószágunk elpusztult. Elég nemes ember s parasztember jön Magyarországról ide koldulni Morvába.«[1]

Mindezt első sorban a császári katonaság okozta, melynek győzelmes előnyomulása az addig aránylag virágzó hódoltságot is sivataggá változtatta át. 1683-ban a hódoltság még alig érzé a háború sulyát. De 1684-ben megkezdődtek az ő romlásának napjai is s mikor a császáriak Budát vívták, a Duna-Tisza köze már sokat szenvedett. 1685 február 3-ikán[2] az ottani városok hivatalos értesitést vettek, egyezzenek meg a némettel, mert a »Tisza-Duna közt se leszen maradástok«. Még ugyanazon hónapban megirta nekik egy tábornok, hogy adózzanak, különben »rajtatok megyünk, tűzzel-vassal, lakóhelyeiteket megemésztetjük.« A lakosság, noha akkor még a töröknek adózott, buzgó készséggel teljesitette a császáriak kivánságait. Csakhogy ezek szertelensége nem ismert határt. Kecskemét egymaga 1685 október 18-ikától 1686 április 24-ikéig készpénzben, gabonában, marhában 194,666 frtot fizetett a töméntelen ajándékon kivül, melyet a főtisztek közt szét kelle osztania.[3] Mindez azonban nem volt elég s a németség kegyetlenül ütötte, verte, rabolta, égette a népet úgy, hogy Kecskemét környékén az 1686—88 években 10 virágzó község teljesen elpusztult. A Duna-Tisza közén Kecskeméttől Szabadkáig, Szegedig, Halasig lakatlan lett az egész vidék. Nem volt, a ki a földet művelje, melyet elborított a cserje és bozót. Még az útak és ösvények is eltüntek s mikor a katonaság arra járt, a gyalogságnak lovasság volt kénytelen útat törni a vadonban.

Egyes vidékek tervszerű elpusztitását katonai okok tették szükségessé. A még török kézen levő várak elvesztették összeköttetésüket a török államterülettel s mindennemű szükségleteik, élelmiszereik beszerzésében a közvetlen közelükben levő községekre voltak utalva. Hogy e segélyforrásoktól is megfossza s ekképen kiéheztesse őket, a császári vezénylet az ilyen török várak körüli vidéket tervszerűen elpusztittatta. Heves vármegye 1686 júniusban utasitást vett, hogy az Eger körüli összes falvakból Szepes vagy más felső vármegyébe költöztesse át a lakosságot s minden vagyonát, különben a császáriak felperzselik e falvakat. 1687-ben Gyula török vára megrontására a Maros, a Sebes- és Hármas-Kőrös közötti terület minden közsé-

[1] Thaly K. közlése: Tört. Tár, 1898. 245.
[2] Török-Magyar Tört. Eml. II. 127.
[3] Hornyik, Kecskemét tört. III. 375—377.

géből távolították a népet, mely Debreczen, Mező-Tur, Tokaj felé költözött.[1] Békés vármegye legnagyobb része lakatlan vadonná lett; 1691-ben az ott járó bujdosók pusztán találták s csaknem éhen haltak benne. Ilyen állapotba jutott Magyarország a felszabadítás éveiben s ez magyarázza meg az akkori emberöltő hangulatát Buda visszafoglalásának nagy eseményével szemben. A harczokban bőven ontotta vérét, a hadi költségek legnagyobb részét ő viselte s a császári hadak ő ellene mégis ép oly irtó háborút viseltek, mint a török ellen. Bármi hőn óhajtotta egykor a török iga alóli felszabadulást, az immár oly módon történt, hogy a megmaradt csekély lakosság a multat eszményi állapotnak tekinté a rettenetes jelenhez képest s mindenütt fájdalmasan emlékezett vissza »az annak előtte való boldogabb időkre«.

V. FEJEZET.

Az idegen uralom. Az 1687-iki országgyűlés.

A fényes sikerek, melyeket fegyverei arattak, Lipót császár uralkodói egyéniségére s környezetéhez való viszonyára átalakító hatást nem gyakoroltak. A császár a diadal és dicsőség éveiben is, miniszterеinek s a kezükre dolgozó gyóntatóknak és szerzeteseknek rabja maradt. A miniszterek Magyarországot továbbra is csak magánérdekeik és vagyonszerzési vágyuk kielégítésére használták s Buonvisi nuntius ismételve irta a pápának, hogy »csak bosszujokat akarják a magyarokon tölteni«, a jószágelkobzásokat azért eszközlik, mert hasznot huznak belőlük, azért nem rendezik a zűrzavart, mert halászni akarnak benne.[2] Lipót császár maga is tudta ezt, de nem birt befolyásuknak ellenállani, mert Kollonics és papi környezete a vallás eszközeivel tartóztatták vissza minden önálló elhatározástól. Igy miniszterеinek kizárólagos befolyása alatt állt, noha mind tehetség nélküli, rossz indulatú emberek voltak s »belátásuk — mint egy modern osztrák történész[3] hangsulyozza, — sajnos, nem állt egy szinvonalon a császári hadvezérek ügyességével és szerencséjével«. A nem hivatalos, a gyóntatókból és egyszerű szerzetesekből álló környezetben akadt ugyan tapasztalt, értelmes ember is, de ezeket meg a vallásos szempont tette elfogultakká. Kivált közülük Marco d'Aviano olasz barát, ki nem élt állandóan az udvarban, s kivel a császár évek hosszú során bizalmas levelezést[4] folytatott. De a magyarokat ő sem szerette s midőn

[1] Karácsonyi, Békés várm. története, I. 260.
[2] Mon. Vat. Hung. II. sor. II.
[3] Zwiedinek, Deutche Gesch. I. 565.
[4] Kiadta Klopp: Epistolare di Leopoldo I ed il padre P. Marco d'Aviano.

E
H

GLORIEUSE VICTORIE VAN SYN KEYSERLYKE MAYESTYDT

op de ſtercke Stadt OFFEN

Stormenderhant ingenomen op den 2 ſep: 1686 door den HEER HARTOOGH van LOTTERINGE ende de Gealieerde Leegers. — *Explicatio*

A HARTOOGH van LOTTERINGE. B Storm der keyſerse. C Plante vande keyſerlyke ſtandaert op t Rondeel ent Vermeeſtere van eenig geſchu D Plondere der Soldaete E desperaete Brant door de Turcke ſelfs aengeſtoocke, F attaque door den H. keurvorſt van Beyere G. myne door de Turcke en geſtoocke, H attaque der Brandenburgers. I Casteel waer op ontrent 1500. Turcke Retireerde, K Witte vaen by de Turcke op Geſtoocke werde by de keyserlycke ingenade aen genoome

A. Blooteling excudit Cum Privilegio

I. LIPÓT 1686-BAN.

Az Athenaeum nyomása.

(Blooteling egykorú metszete utá.)

ügyeikben Lipót tanácsot kért tőle, azt felelte, hogy a magyar nemzet kevéssé hű, sőt inkább ingadozó és gőgös. Igy ez a legbizalmasabb környezet folyton a magyarok ellen ingerelte Lipótot s elhitette vele, hogy lelki üdvösségét veszélyezteti, ha, mint az 1681-iki országgyűlés folyamán tette, a saját józan eszét, nem pedig miniszterei követi. Senki erélyesebben meg nem próbálta a császárt a minden államférfiui gondolat hiján szűkölködő környezet befolyása alól kivonni, mint Buonvisi nuntius, sőt maga XI. Incze pápa. Ismételt intés és figyelmeztetés után végre a pápa hivatalosan kárhoztatta a császár papi környezetét s értésére adta neki, »hogy a gyóntatók által a császári felségnek adott azon tanácsot, mely szerint inkább köteles elfogadni a miniszterek véleményét, még ha az el is tér a tiszta igazságtól, mint saját belátását követni, e tant, mint téveset és veszélyeset, ő szentsége kárhoztatja«.[1]

Mindez azonban nem használt. »Ő felsége — irta Buonvisi a pápának, — a kormány gyeplőjét teljesen kibocsátotta kezéből úgy, hogy egészen czéltalan felvilágositásán fáradozni.« Ezt a nuntius Magyarország érdekében is fölötte fájlalta, másrészt maga Lipót jól tudta, hogy nincs akarata, hogy gonosz emberek játékbábja s később azt a sivár önvallomást tette: »Gyakran nem tudom, mit kellene kötelességszerűen akarnom s ez egyedüli oka habozásomnak, mely magamat is annyira kinoz.« E helyzetnek, e környezetnek felelt meg Lipót magyar politikája. Minél nagyobb területeket hódított vissza, annál gyászosabb lett a magyarok helyzete. Minthogy sok száz mértföldre terjedő földet, mely emberemlékezet óta török uralom alatt állt, szerzett meg, eleinte az udvar azt sem tudta, mit kezdjen az új szerzeménynyel? Némelyek a felszabadított országrészt a német birodalom főhatósága alá akarták helyezni, mert a hosszú török uralom kiforgatta magyar jellegéből. Mások azt ajánlották, — s ez eszme régebben egyes magyar urakban is fölébredt, — hogy a magyar királyságból német birodalmi választó fejedelemséget alakítsanak. Ismét mások úgy okoskodtak, hogy a császár nem a német birodalom, hanem a maga és családja számára hódította vissza Magyarországot, melyet a többi örökös tartományokba kell tehát kebelezni. 1684 augusztusban Bécsben napokon át nagy tanácskozás folyt az iránt, mi történjék Magyarországgal? Az értekezlet, melyre egyetlen magyart sem hivtak meg, Lipót elé azt a javaslatot terjeszté, hogy minden terület a császár számára foglaltassék vissza. Azokat, kik ősi jogon igényt tartanak valami jószágra, értesíteni kell, hogy igényeik a béke megkötése után fognak megvizsgáltatni. Össze kell irni az adókat és más szolgálatokat, melyeket a lakosság eddig a töröknek fizetett, s egyelőre továbbra is be kell azokat hajtani. Lipót elfogadta e javaslatokat s végrehajtásukra két bizottságot alakított.[2]

[1] A curia 1585 deczember 1-i jegyzéke: Fraknói, id. m. 151.

[2] Newald, id. m. 138—139.

Még 1685 deczemberben fölmerült az a terv is, hogy bizottságot alakitsanak azon reformok kidolgozására, melyek az ország közigazgatási, katonai és egyházi szervezetében szükségesek. E reformok czéljául azonban nem az ország sérelmeinek orvoslását tüzték ki, mert, mint a velenczei követ irta, e sérelmekkel az udvar nem törődött.

Buda visszafoglalása nem hozott tehát írt a nemzet szenvedéseire, sőt épen új és még fájdalmasabb megpróbáltatások kiinduló pontja lett, mert a reá következő 1687-iki évet gróf Carafa[1] Antal tábornok vérengzései örökké rettenetes emlékűvé avatták. Carafa Dél-Olaszországból származott a császári udvarba s nagybátyja, Montecuccoli Rajmond támogatásával gyorsan jelentékeny állásokba jutott. Tábornok lett, noha a legcsekélyebb katonai képességgel sem dicsekedhetett. Inkább udvaroncz, efféle salontábornok volt, ki nagybátyja körében magába szívta a magyargyűlöletet, s mikor 1685-ben a felsőmagyarországi hadak fővezére lett, a Spankauk és Cobok kegyetlenségén is túltett, noha akkor már Thököly bukott ember volt, Felső-Magyarország meghódolt s csupán Munkács vára nem nyitotta

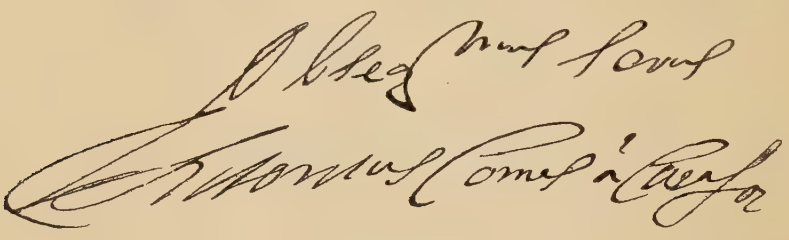

Carafa Antal aláirása.

meg kapuit. De az ellenállás itt is csak a várra szorítkozott s kezdettől fogva reménytelennek látszott. Mindazáltal Carafa Felső-Magyarországban valóságos rémuralmat léptetett életbe, mely átkozottá tette nevét s újra elrettentette királyától a magyarságot. Carafa e korszak udvari politikájának ép oly typikus megtestesitője, mint Kollonics. Gonosz, gyanakvó, kapzsi ember volt, kinek bécsi palotájára valaki latinúl azt irta: »Magyarország könnyeiből« épült. »Holta után is utálatos, s gyalázatos nevet hagyott a magyaroknál, mint szintén azelőtt Básta; a gyermek is gyűlölséggel említi.«[2] Mikor halálának hire hazánkban elterjedt, számos vers — latin — keletkezett, mely átkot szórt Magyarország, Erdély, Horvátország »rémére«.[3]

Kegyetlen kezét legelőször a védtelen Debreczen érezte, melyet még 1686 februárban valósággal kirabolt, embertelenül megkinozva a lakosságot, férfit, nőt egyaránt. Sokakat megöletett,[4] még többet üttetett-veretett, hogy

[1] Nevét történészeink rendesen Caraffá-nak irják. De a család neve Carafa s a tábornok is igy irta alá leveleit és hivatalos jelentéseit.

[2] Cserey, id. m. 257.

[3] Hármat ismertet Thaly: Figyelő, VII. 210—12.

[4] Alvinczy Péter okmánytára, III. 38—40. Az áldozatok névsora utczánkint csoportositva adja a kegyetlen kinzásokkal gyötörtek nevét, Századok, 1876. 584—6.

vagyonuk kiszolgáltatására kényszerítse őket. Végűl havi 80,000, félévre összesen 480,000 frt sarczot vetett a kifosztott városra. Ez összegen eleintén még Bécsben is elszörnyedtek s azt mondották, hogy vannak a császárnak egész tartományai, melyek ennyit a legnagyobb erőfeszítés mellett sem képesek fizetni. De mikor Carafa azt jelentette, hogy Debreczennek 3000 háza van, s igy egy-egy házra havonkint 26 frt 40 kr, félévre 160 frt esik,[1] nem zavarták többé vérengző munkásságát.

A »debreczeni mészárszék« megelőzte Buda visszavételét. De alig hogy Budán a császári zászló lengett, Carafa még rettenetesebb munkához látott. Minthogy Munkács vára daczolni mert vele, agyában pokoli terv fogamzott meg. Hogy bosszúját kitöltse a várbelieken, künn levő rokonaikra s barátaikra vetette magát. Azt jelentette Lipót királynak, hogy a felvidéken olyan összesküvést fedezett fel, melynél veszedelmesebb még sohasem volt, mert részesei »felséged szentséges életére törnek, valamennyi országát és tartományát tönkre akarják tenni s még a keresztény nevet is kiirtani.« Már e följelentésből láthatta volna a király, hogy a legotrombább ámításról van szó. Két évtized óta sohasem volt a nyugalom a felvidéken annyira biztosítva, mint ez időben, habár Munkács még ellenállott. De a váron kivül az egész terület a császáriak kezében volt s a lakosságban föl sem merült az örjöngő, kivihetetlen eszme, hogy Munkács érdekében fegyvert fogjon. A németek azonban kezdettől fogva gyanakodtak s azt hitték, hogy a nép a munkácsiakkal titkos érintkezést folytat. E gyanu abból táplálkozott, hogy a Munkácson lévők közül soknak felesége, gyermeke, rokona, jó barátja a vidéken élt. A vidék és a vár közt csakugyan folyt némi titkos érintkezés. A kün levők érdeklődtek a várbeliek sorsa iránt, néha levelet is váltottak velük, sőt egyet-mást küldtek be nekik. De ez érintkezésnek nem volt politikai háttere; a németeknek semmit sem ártott s a munkácsiak ellenállására befolyást nem gyakorolt. Ez be is bizonyult 1686-ban, midőn Kassán többeket elfogtak azzal vádolva őket, hogy Munkácscsal titkos érintkezésben állanak. A vizsgálat azonban csakhamar kiderítette ártatlanságukat. Csakhogy Carafa máskép fogta fel a dolgot s titkos besugók, jutalomra éhes magyarok készségesen segítették ádáz tervében. Különösen Szentiványi László, kit később, mikor gróf lett »korpási gróf«-nak gunyoltak, lett méltó bűntársa s majdnem két évtized multán, 1705-ben a szécsényi gyűlésen »az eperjesi lanienán (mészárszéken) felmészároltatott magyar uraknak posteritási és az országnak nagy része az ártatlanul kiontott vérek kiontójának és hóhérának felkiáltatott«.[2] Csakugyan ő adta Eperjes kiváló polgárait Carafa kezébe koholt levelek segélyével, melyek alapján először Weber Frigyest fogták el, ki azonban katholizált s ezzel egyelőre megmenekült. De említette Zimmermann Zsigmond és apósa,

[1] Az ide vonatkozó levelezés: Tört. Tár, 1895. 595—600.

[2] Uj M. Muzeum, 1860. II. 51.

Ketzer András nevét. Zimmermann régi, tekintélyes eperjesi nagykereskedő család ivadéka, a protestáns iskola felügyelője, nagy műveltségü ember volt. Ketzer a felvidék olyan családjából származott, mely mindig előkelő szerepet vitt a protestánsok vallásszabadságáért vivott küzdelmekben. Carafa mindkettőjüket elfogatta. Követték őket a börtönbe Fleischhacker György, Ketzer Gábor, András fia, Rauscher Gáspár és Baranyay Ferencz. Teljesen ártatlanok levén, nem vallhattak semmit, mig kinpadra nem vonattak. Noha a kinpadon is csak Zimmermann tett olyan nyilatkozatokat, minőket hóhérai kivántak tőle, a magyarokból és németekből alakitott rendkivüli, törvénytelen vérbiróság márczius 3-ikán Zimmermannt, Rauschert, Ketzer Andrást és Baranyayt halálra itélte.[1] Erre Carafa Eperjes város piaczán nagy faalkotmányt, theatrumot, vérpadot emeltetett, melyet a nép mészárszéknek nevezett el. Itt folyt le márczius 5-ikén »az első tragoedia«. Ketzer András utolsó útján is Istenre hivatkozva, ki elé immár lépni fog, fennen hirdette, hogy a mivel vádolják »én attól merőben tiszta vagyok, olyasmit meg sem kisérlék«. A halálos itélet végrehajtása előtt az áldozatok félkezét vágták le. Megadással viselték nehéz sorsukat, s a nagyszámu néző közönség hangos zokogása kisérte őket a halálba. Magyar részről kifogást emeltek az eljárás törvényessége ellen, mire Carafa igazolni igyekezett magát.[2] Bécsben czélt is ért. »A praesumtio — felelte egyik minister — az, hogy a biróság törvényszerűen itélt.«[3] Carafa egyébiránt még igazolásának beküldése előtt (márczius 15-ikén) teljhatalmat kapott, mire folytatta működését s megtöltötte az eperjesi börtönöket. Márczius 22-ikén Ketzer Gábor, Feischhacker György, Sárosy Márton, Schönleben György és Medveczky Sámuel, kit biróság elé sem állitottak, április 16-ikán Féja, 22-ikén nagy-idai Székely András, Palásthy Gábor, Radvánszky György, kit előbb embertelenül megkinoztak, Kovács György és Bertók János, május 6-ikán Feldmayer Simon, május 14-ikén Bezzegh György,[4] Weber Frigyes, Weber Dániel s három szolga, kiknek neve sem maradt fenn, végeztetett ki. Összesen 24 ártatlan ember vére omlott a rémes mészárszéken. Május 27. Lipót »dicséretes« munkája folytatására utasította Carafát, ki készségesen megfelelt a megbizásnak s ismét tömegesen fogdostatta össze az embereket, mire olyan rémület támadt, hogy sokan Lengyelországba menekültek. Csak mikor ősszel az udvar országgyűlés tartására szánta el magát, korlátolta Carafa vérengző munkáját, melynek »emlékezete nem márványtáblákra, de minden élő magyarnak szivébe[5] vérbetükkel« maradt bevésve.

E közben a vallásüldözés sem szünetelt. Az 1681-iki törvényeket

[1] Halálos itéletük: Tört. Tár, 1895. 609—11.
[2] A márczius 18-ikán kelt két irat: Tört. Tár, 1895. 615—18.
[3] Tört. Tár, 1895.
[4] Nagy Iván, Bezzegh György és veje: Századok, 1874.
[5] II. Rákóczi Ferencz Emlékiratai, 69.

Kollonics hatályon kivül helyezte. Mikor a brandenburgi követ felszólalt a magyar protestánsok érdekében, azt a választ kapta, hogy a vallásviszály csak Thököly forradalmi törekvéseinek takarójául szolgál. De Thököly bukása nemcsak nem csökkentette, hanem még inkább fokozta az üldözést. Lipót kijelentette, hogy a töröktől visszahódított várakban protestánst nem tűr. Meg is indult az üldözés a visszafoglalt területeken, hol a lakosság csaknem egészen protestáns volt. Gyöngyösről, Váczról, Jászberényből, Esztergom vármegyéből s más vidékekről elüzték a protestáns papokat s elvették a templomokat. Ehhez katonai karhatalom kellett,

Carafa Antal.
(Egykorú metszet után)

melyet a budai várparancsnok szolgáltatott.[1] Gróf Csáky István 1686 őszén elfoglaltatta az eperjesi, kézsmárki, lőcsei és bártfai, Fenessy György egri püspök 1687 elején a kassai templomokat. Kassán a császár rendeletére a kálvinista templomot katonai raktárrá alakították át.[2] A protestánsoknak utóbb még azt is megtiltották, hogy az 1608-iki s más olyan törvényekre, melyek a vallásszabadságot biztosították, akár csak hivatkozni merészeljenek. A vallásügyben Kollonics, »a bécsi pápa«, mint a török nevezte, korlátlan

[1] Ez üldözésekről Szécsenyi György levelei, közli Thaly: Tört. Tár, 1898.
[2] Révész Kálmán, Protestáns Szemle, 1897.

hatalomra tett szert. Mikor 1685. elején Szelepcsényi primás meghalt, az esztergomi érseki szék betöltésénél nem lehetett ugyan Szécsenyi György kalocsai érseket mellőzni, ki a császári ügyért óriási áldozatokat hozott, Szécsenyi lett az ország primása, de hogy kit óhajtott az udvar, jelzi az, hogy Lipót nem a primás, hanem Kollonics számára kérte a bibort, kit győri püspökké s kalocsai érsekké nevezett ki. Ő volt a monarchia legbefolyásosabb főpapja, a császár tulajdonképeni vallásügyi ministere. Politikáját Buonvisi nuntius is több izben kárhoztatta. »Most már — irta 1685 április 15-ikén a pápának — több a collegium, mint a vármegye, több a növendék pap mint a katona.«[1] Kollonics még inkább elárasztotta az országot jezsuitákkal, nagyobb részt külföldiekkel, kik, mint a nuntius a pápának jelenté, »mérhetetlen kiterjedésű birtokokat kaptak a császártól.« Müködésüknek nem volt igazi foganatja, mert később maga Kollonics[2] eléggé sötét képét adta a magyar katholikus egyház belső vallásügyi állapotainak.

Ilyen helyzetben volt az ország, midőn hirét vette királya ama tervének, hogy a királyválasztás eltörlésével a Habsburgok fiágának örökösödési jogát törvénybe akarja igtatni. A magyarok nem egyszer mondották, hogy készek örökössé tenni a királyságot a Habsburgok családjában, ha a török járomból kiszabadítja őket. Ez immár megtörtént s Lipót csakugyan valósítani próbálta családjának százados óhaját, már azért is, mert képtelen állapotnak tartotta, hogy most, mikor Magyarország, vagy legalább igen nagy része, felszabadult, országai egy részében az uralkodó örökösödés, a másikban választás alapján nyerje a koronát. Már 1687 nyarán folytak a fiörökösödés kérdésében Bécsben, részint Kollonics lakásán, részint közvetlenül a királylyal tanácskozások. A nádor s a többi meghivott magyarok készek voltak az ügyet az országgyűlésen támogatni, melyet a király augusztus 22-ikén október 18-ikára Pozsonyba hivott össze. Ekkor még a király azt óhajtotta, hogy a fiág örökösödésének törvénybe igtatását maguk a rendek kezdeményezzék s az országgyűlés czéljául csak azt tűzte ki, hogy törvényes örökösét, József főherczeget királylyá koronázza.[3]

Utóbb azonban más eljárást követett. Tanácsosai ekkor is ép úgy hódított tartománynak tekintették Magyarországot, mint 1671-ben, melynek joga, törvénye, alkotmánya más nincs, mint a király akarata. Az udvar hivatalos és félhivatalos pamphletirói Európaszerte terjesztették ez elméletet, melyet a magyar főpapság s a legtöbb főúr is elfogadott. Egyedül a nemesség, a vármegyék állottak más elvi alapon, csakhogy őket az eperjesi mészárszék bakói elnémították. Mindazáltal az udvar maga czélszerűnek látta a jogeljátszás kétes elméletét elejteni s az országgyűlésnek kiegyezést ajánlani. Október 30-ikán érkezett Pozsonyba Lipót két fiával, József és

[1] 1685. április 15-iki jelentés. Fraknói, id. m.

[2] Einrichtungswerkjében: Maurernél,

[3] Thaly: Tört. Tár, 1895. 16—17.

Károly főherczegekkel, kik magyar ruhát, prémes mentét viseltek, mi nagy lelkesedést keltett. A császár is feltűnően előzékeny volt s a polgármestertől, ki a hajóhidnál üdvözölte, elkérte az ékes szónoklat szövegét. A rendek nem nagy számmal jelentek meg s a kik eljöttek, leginkább ifjabb emberek voltak. Ez feltűnt a primásnak, ki midőn tisztelegtek nála, csodálkozva

Kollonics Lipót bibornok.
(Canon festménye után.)

említette, milyen kevesen vannak s ők is csupa fiatalok. Hol maradtak — kérdé — a tisztes, idős, nagyszakálú férfiak? De maga megadta a kérdésre a választ. Ha — mondá — az idősebb embereknek fejét veszik, bizony csak fiatalokat küldhetni az országgyűlésre.[1]

[1] Tör. Tár, 1881. 535.

Az udvar nem szivesen időzött Pozsonyban s siettetni akarta a tárgyalások menetét. Lipót már október 31-ikén átadta előterjesztéseit, melyekben kifejtette egész politikai programmját. Az előterjesztések szerint a király Magyarországot hódított tartománynak tekinthetné s olyan törvényeket adhatna neki, a minőket akar. De hajlandó a régi alkotmányt visszaállítani és megtartani a következő három feltétel mellett: az első az, hogy a most megkoronázandó király hitlevele olyan legyen, mint I. Ferdinándé volt; a második az, hogy a Habsburgok fiágának örökjoga törvénybe igtattassék; végül a harmadik az, hogy törvény által eltöröltessék II. Endre király 1222-ki arany bullájának 31. czikke, mely a rendeknek bizonyos esetekben jogot ad, hogy egyenkint vagy együttesen fegyveres ellenállás fejthessenek ki a királyi hatalom irányában. Ez a jog, — mondotta, — a legutóbbi századok tanubizonysága szerint végtelen inség kútfeje lőn az országra.

Ebben teljesen igaza volt. Az ellenállás joga, a középkor sajátos fejlődésének terméke, nem illett többé a magyar alkotmány keretébe. Különben sem volt értéke soha, mert a király mindig lázadónak tekintette azt, a ki ellene fegyvert fogott s ha erősebb volt, az aranybullában biztosított jog daczára keményen megfenyítette. A mi a második feltételt, a fiörökösödést illeti, ez is elveszté egykori jelentőségét, mert a Habsburg-korszakban a királyválasztás úgy is inkább formasággá, részben pénzkérdéssé vált, melyből az országnak semmi haszna sem volt. Ép úgy csak a papiron létezett, mint az ellenállás joga. »Mindkettő elavult« s az újabb korba be nem illő törvény volt már,«[1] s eltörlése nem ártott a magyarság nagy nemzeti és állami érdekeinek. A főurak gróf Draskovich Miklós kivételével, valamint a főpapság nyomban el akarták fogadni a fiág örökösödését s a városok, mint Kollonics utóbb irta, szintén velük tartottak. November 4-ikén ez ügyben üzenetet intéztek az alsó táblához, mely elvben szintén nem ellenezte. De senki sem levén tisztában a határozat következményeivel, az alsó tábla nem akarta a dolgot elhamarkodni. Végül a személynök azon ismételt biztosítására, hogy a királynak nincs szándékában a nemesség kiváltságait megnyesni, november 7-ikén ez a tábla is elfogadta a fiág örökjogának beczikkelyezését. Csak egy szónok akarta feltételül kitüzni, hogy az arany bulla említett záradéka érvényben maradjon. De a többség minden kikötés nélkül kimondotta a fiág örökösödését azon indokolással, hogy az ország hálával tartozik a Habsburgok uralkodó családjának, mely Budát visszahódította s Magyarország legnagyobb részét felszabadította. A két ház határozata csak Lipót király figyermekeinek örökjogára vonatkozott, de a spanyol követ sürgetésére e jogot a Habsburgok spanyol ágának férfitagjaira is kiterjesztették. Ezzel Magyarország megszünt választó királyság lenni s a magyar nemesség lemondott a fegyveres ellenállás középkori jogáról. Mindkét határozattal az országgyűlés

[1] Salamon, A kir. szék betöltése 62.; e nézetet behatóan is indokolja u. ott, 63—66.

terimus augebimus, & extendemus, omniaq; alia faciemus, quæcunq; pro bono publico, honore, & incremento omnium Statuum, ac totius Regni noſtri Hungariæ juſtè facere poterimus; Sic Nos Deus adjuvet, & omnes Sancti.

Sacræ Cæſareæ, & Regiæ modernæ Majeſtatis, Sereniſſimorum Maſculorum Hæredum Primogeniti, pro naturalibus, & Hæreditariis Regni Hungariæ, Partiumq; Eidem annexarum Regibus declarantur.

Articulus II.

ET ſiquidem Sua Majeſtas Sacratiſſima Cæſarea, & Regia Victricibus, & glorioſis Armis ſuis immanem Chriſtiani nominis hoſtem Turcam crebris cruentis generalibus Conflictibus fuſum, Divinâ præauxiliante ope, ab eorundem quotidiè Capitalitèr infeſtatis Cervicibus propulſare, deq; ipſius faucibus, in quibus hactenùs à tanto tempore non absq; ſumma totius hujus Nationis pernicie gemebant, nominatiſſima iſthius Regni Fortalitia, interq; eadem florentiſſimam olim Sedem Regiam Budam, & Antemurale totiesfati hujus Regni, cum potiore ejusdem parte eripere, ac in eliberationem iſtius dulciſſimæ Patriæ, hæc & alia ſuperius fuſius enumerata impendere dignata eſt: In perpetuum proinde recolendorum tantorum beneficiorum memoriam, & in æviternum recognoſcendam humillimè complacentium animorum ſuorum gratitudinem, præfati Univerſi Status, & Ordines hujus Regni Hungariæ, & Partium eidem annexarum declarant; Quòd à modò impoſterum neminem alium, quàm altetitulatæ Suæ Cæſareæ, & Regiæ Majeſtatis propriis ex Lumbis ſuis deſcendentium Maſcu-

A Habsburg-ház örökösödéséről szóló törvényczikk kezdősorai.
(A Magyar Nemzeti Múzeum eredeti példányáról.)

csak a tényleges viszonyokhoz alkalmazkodott. Szorosabbra füzte ugyan a magyar állam és uralkodó családja közt a kapcsokat, de nem áldozott fel semmit, minek megtartása az ország érdekében állott.

Csakhogy volt a királynak még egy harmadik feltétele is, a koronázó hitlevél megváltoztatása, illetve az eddigi hitlevél helyett I. Ferdinánd hitlevelének alkalmazása. I. Ferdinánd hitlevelében természetesen szó sem volt még vallásszabadságról s sok olyan jogról vagy alkotmányos biztositékról, mely azóta vétetett be királyaink hitlevelébe. Az I. Ferdinánd hitleveléhez való visszatérés visszaesés, igen fontos alkotmányos biztosítékokról való lemondás volt tehát s a Lipót által ajánlott kiegyezés sulypontja épen e feltételben feküdt. Csakugyan ez ellen folyt legtovább az ellenállás s első sorban természetesen a protestánsok sürgették, hogy az eddig 17 pontból álló hitlevél szövege továbbra is megtartassék. A katholikus többség azonban új hitlevelet szerkesztett, mely csak hat pontból állt. Kimaradt belőle, hogy legalább 3 évenkint országgyűlés tartassék, hogy a magyar ügyeket csak magyarok intézzék; kimaradtak belőle a nádor hatáskörére és választására, a véghelyek kapitányainak magyar voltára, az idegen zsoldosok kivitelére, a városokra, a vallásszabadságra s általában a vallásügyre vonatkozó határozatok. Az új hitlevéllel a magyar alkotmány sokkal lényegesebb változásokat szenvedett, mint a királyválasztás s az ellenállás jogának eltörlésével. Az a király, ki erre a hitlevélre tett esküt, jóval korlátlanabbúl uralkodhatott, mint bármelyik előde. Ezzel az országgyűlés örökös királyának fogadta a kilencz éves József főherczeget s deczember 9-ikén nagy fénynyel meg is koronázta. A közjogi ünnepélyt sokféle mulatság, nagy udvari ebéd követte, mely 15,000 frtba került ugyan, de igen rossz volt.

Még a királyi előterjesztések tárgyalása előtt, november 3-ikán szóba hozták a rendek az eperjesi mészárszék ügyét. Minthogy akkor is sokan sinylődtek az eperjesi tömlöczökben, a városháztéren ott állt a mészárszék, a kivégzettek hullái a bitón függöttek, az árvák nem kapták vissza jogtalanul elkobzott vagyonukat, mindkét tábla a királyhoz fordult. Noha Lipót ekkor is azon hitben volt, hogy »kárhozatos összeesküvés« forog fenn, nem utasíthatta el a rendeket s véget vetett Carafa önkényeinek. De Carafát is megvigasztalta, tábornagygyá és titkos tanácsossá nevezte ki.[1]

A vallásügy természetesen szintén szóba került a gyűlésen s a protestánsok sérelmeit a katholikusok egy része azzal tromfolta le, hogy azt hirdette, hogy Magyarország csakugyan hódított ország, melyet a király kénye-kedve szerint kormányozhat. Ha tehát a protestánsok régi törvényekre hivatkoznak, hajtsa végre a király azt, mely a protestánsok megégetését rendeli el. Ellenben az e században hozott törvényeket, melyek a vallásszabadságot biztosítják, bármikor felfüggesztheti a király, mert a vallássza-

[1] Szeremlei S., Prot. Theol. Könyvtár, III.

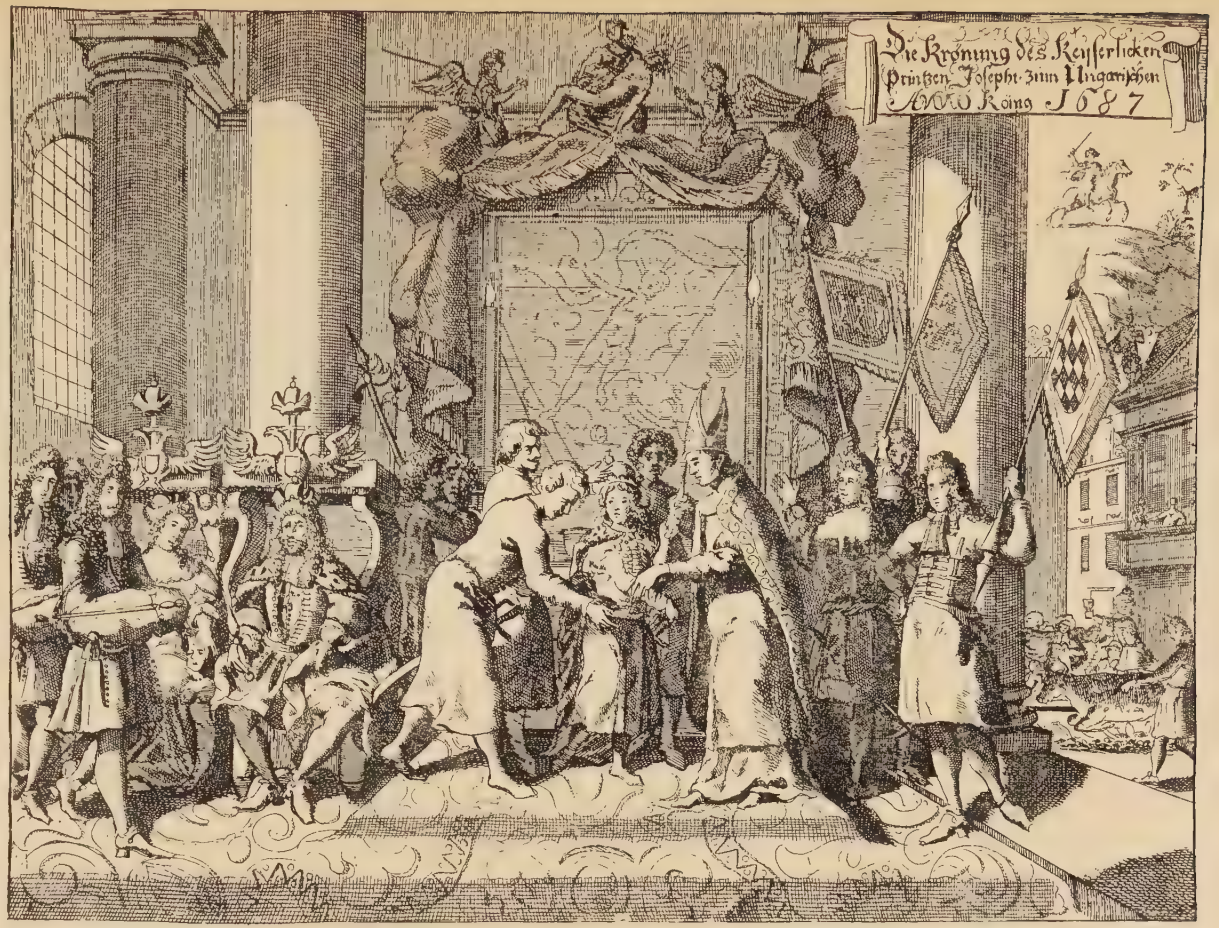

I. József koronázása.

(Egykorú metszet után.)

badság az a szikra, mely a lázadásokat lángra szokta lobbantani. El kell tehát e szikrát örökre oltani. Ily felfogás mellett természetesen vallásügyi sérelmet az országgyűlés nem orvosolhatott. Alkotásai a 28 czikkből álló törvénykönyvbe foglalvák, melyet a király 1688 január 25-ikén szentesitett. Az első czikk József főherczegnek királylyá koronázását és esküjét, (a hitlevelet nem), a második és harmadik a fiági örökösödést igtatja be s emeli jogerőre. A negyedik a 31-ik czikk kivételével érvényesnak nyilvánítja az arany bullát. Az ötödik megerősíti a közkegyelmet s csak a lázadás fejét (Thökölyt) s nehány hivét veszi ki, kik hazaárulóknak nyilváníttattak. A hatodik eltörli az eperjesi kivételes vérbiróságot, a hetedik az özvegyek és árvák lefoglalt jószágainak visszaadására kéri a királyt. A vallásügygyel a huszonnegyedik czikk foglalkozik s a király különös kegyelmeképen egyelőre »még« érvényben hagyja az 1681-iki vallásügyi törvényeket, melyek a protestánsokra igen kedvezőtlenek voltak, az időközben visszaszerzett roppant területekre pedig ki sem terjedtek. A többi törvények szellemüket és tartalmukat tekintve, egyaránt lényegesen eltérnek a régibb országgyűlések végzeményeitől. Nincs többé szó róla, hogy csak magyarok intézzék a magyar ügyeket, hogy a török béketárgyalásokhoz magyar követ küldessék, hogy a végvárak kapitányai magyarok legyenek. Ép oly kevéssé emlékezik adóról, pénzügyekről, hadügyekről, melyek intézésére az országgyűlés befolyást sem igyekezett többé nyerni, hanem hallgatólag belenyugodott a fennálló törvénytelen állapotba. Az 1687-iki törvénykönyvben csaknem teljesen elmosódik Magyarország önállóságának képe s a felszabadított Magyarország nem állam, hanem bécsi kormányzat alatt álló tartomány lett. Azelőtt legalább a törvény hirdette önállóságát. Most a törvényhozók nem sokat törődtek többé vele, hogy annál inkább gondoskodhassanak a saját osztályérdekeikről. A törvénykönyvből élesen kidomborodik a törekvés, hogy a főurak gazdasági helyzete a nemesség s a tömeg rovására szilárdabb alapot nyerjen. De az új korszak irányát és szellemét a legszembetünőbben az jelzi, hogy az országgyűlés nem kevesebb, mint 167 külföldit (egy családból többet is, így négy Liechtensteint) honfiusított. Van köztük mindenféle nemzetiség, német, olasz, franczia, cseh, lengyel. Vannak herczegek, grófok, bárók, egyszerű nemesek és katonák. Jelesebb hadvezér alig akad köztük. A legtöbben császári fő- vagy kisebb hivatalnokok. Némelyiknek állása jelezve sincs, sőt a törvény szövegezői végül belefáradtak az új magyarok névszerinti felsorolásába, s a XXVIII. t.-cz. vagy husz nevet említve egyszerre igy folytatja: »és a többieket, kik a jelen czikk előbeszédében (a fejben) név szerint említvék«. Olyan nemzetközi társaság vonult be ekkor Magyarországba s nyerte meg a birtokszerzés jogát, mint Csehországban a harmincz éves háború folyamán. A töméntelen honfiusított közül utóbb csak az olasz Guadagni család magyarosodott el s a tömeges honfiusítás az idegen-uralom megszilárdításának eszköze akart lenni.

mite Valentino Drugeth de Homonna electo Corbavienſis, Jacobo Hasko electo Roſonenſis, Blaſio Jaklin electo Tininienſis, Joanne Babicz electo Scardonenſis, ſede Epiſcopatûs Segnienſis & Modruſienſis Eccleſiarum Canonicè unitarum vacante, Fratre Nicolao Plumbeo Boſnenſis Eccleſiarum Epiſcopis, Eccleſias DEI felicitèr gubernantibus.

Itèm Illuſtri, Spectabilibus ac Magnificis Paulo Eſzterhás de Galantha, Sacri Romani Imperii Principe, Aurei Velleris Equite, dicti Regni noſtri Hungariæ Palatino, Comitè Stephano de Cſák, perpetuo Terræ Scepuſienſis, Judice Curiæ noſtræ Regiæ, Comite Nicolao Erdeödy de Monyorökerék antelatorum Dalmatiæ, Croatiæ, & Sclavoniæ Regnorum noſtrorum Bano, Comite Emerico ſimilitèr Erdeödy de dicta Monyorökerék Tavernicorum, Comite Adamo à Zrinio Agàzonum, Comite Georgio Illyesházy de eadem Dapiferorum, Comite Georgio Erdeödy paritèr de dicta Monyorökerèk Cubicularíorum, Comite Joanne Draskovicz de Trakoſtyan Curiæ, Comite Stephano Zichy Seniore Janitorum, Comite Adamo de Battyán Pincernarum, noſtrorum Regalium in Hungariâ Magiſtris, ac Comite Joanne Pálffy ab Erdeöd Comite Poſonienſi, cæterisq; quam plurimis totiesfati Regni noſtri Hungariæ Comitatus tenentibus & Honores.

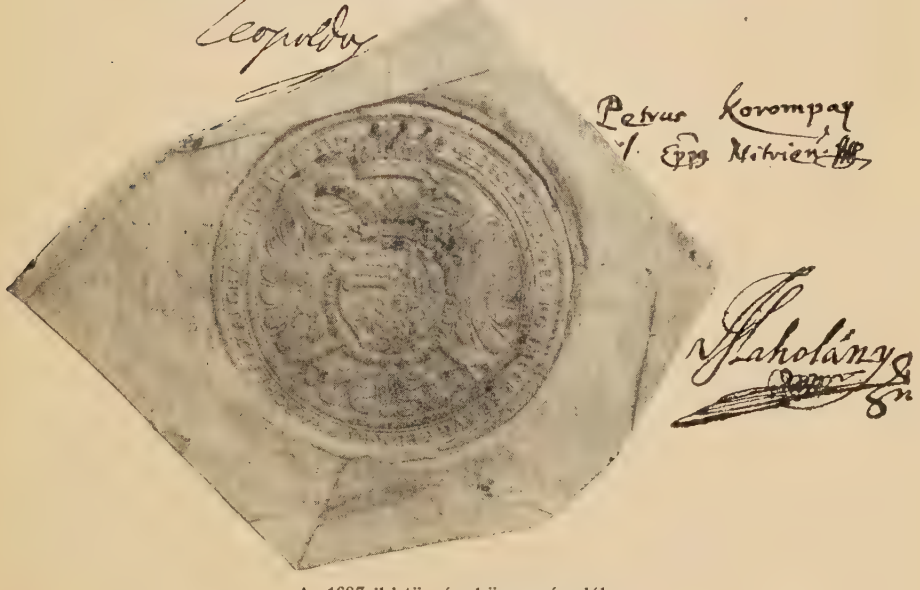

Az 1687-iki törvénykönyv záradéka.

(A Magyar Nemzeti Múzeum eredeti példányáról.)

VI. FEJEZET.

Mohács. Erdély. Munkács. Keleti hódítások.

Az 1687. év Lipót királyra nemcsak a törvényhozásban, hanem a csatatéren is nagyon kedvező lefolyást vett. Az év elején Szulejmán pasa nagyvezér békeajánlatokat tett ugyan, de elutasíttatott s a nyáron újra folyt a háború. Velencze Morea félszigetén és Dalmácziában gyarapította területét, Károly herczeg meg a Dráva vonalát igyekezett birtokba venni. Az északi hidfőig nyomult s július derekán a Dráva jobbpartján egyesült a bajor választóval. Eszéket azonban a török nagyon megerősítette s Szulejmán nagyvezér olyan tetemes sereggel szállta meg, hogy Károly nem merte megtámadni, hanem a Dráva balpartján Siklóson át Mohácsnak vonult vissza. Erre a nagyvezér vérszemet kapott s pasái, főleg a táborában levő franczia tisztek azon biztatására, bogy most nemcsak megverheti az ellenséget, hanem elfoghatja »a kék királyt« — igy nevezte a török a bajor választót, a császár vejét — kibujt Eszék biztos sánczaiból. A török had Baranyavártól északnak követte a császári sereget, mely kapva kapott az alkalmon, hogy megütközzék vele. Augusztus 12-ikén történt meg a nagy mérkőzés. A török kezdte a támadást, de visszaveretett. Szulejmán nem mert új próbát tenni s hevenyében elsánczolta magát. Délután három órakor azonban a császáriak rátörtek s véres harczban kiverték állásaiból. A vert had, melyet Pálffy Károly és Gondola lovassága folyton üldözött, a Dunának szoríttatott, hol nem volt hid vagy más átjáró. A nagyvezér csónakon a tulpartra vergődött ugyan, de 50,000 főnyi seregéből alig 7000 ember jutott el Eszékre. Az egész tábor óriási kincscsel, melyből csupán a bajor választóra eső részt két millióra becsülték, a győztesek kezébe került. Ez a második mohácsi, vagy nagy-harsányi csata a Száva-Dráva közét, Eszéket, Péterváradot s más szlavon várakat a császáriak kezébe juttatta. A mai szlavon tartomány felszabadult s a lakosok október 27-ikén letették a hűség-esküt, kötelezve magukat, hogy 3000 fegyveressel támogatják a császáriakat.

E közben az ország szivében is folytak a harczok, s megindult a támadás a török kezén levő borsod-hevesi várcsoport: Cserép, Szarvaskő, Sirok, Eger ellen. A három elsőt a török maga kiürítette, mire hosszas ostrom után deczember 17-ikén[1] Eger vára is felszabadult. Károly herczeg fényes sikereit azzal tetőzte be, hogy az erdélyi kérdést is karddal vágta ketté. A Dráva mellől Erdélybe vezette hadait, hol nem is sejtették, mi

[1] Balássy, Az egri vár feladásának alkupontjai, 36.

LEOPOLDO
PRIMUS IN IMPERIO

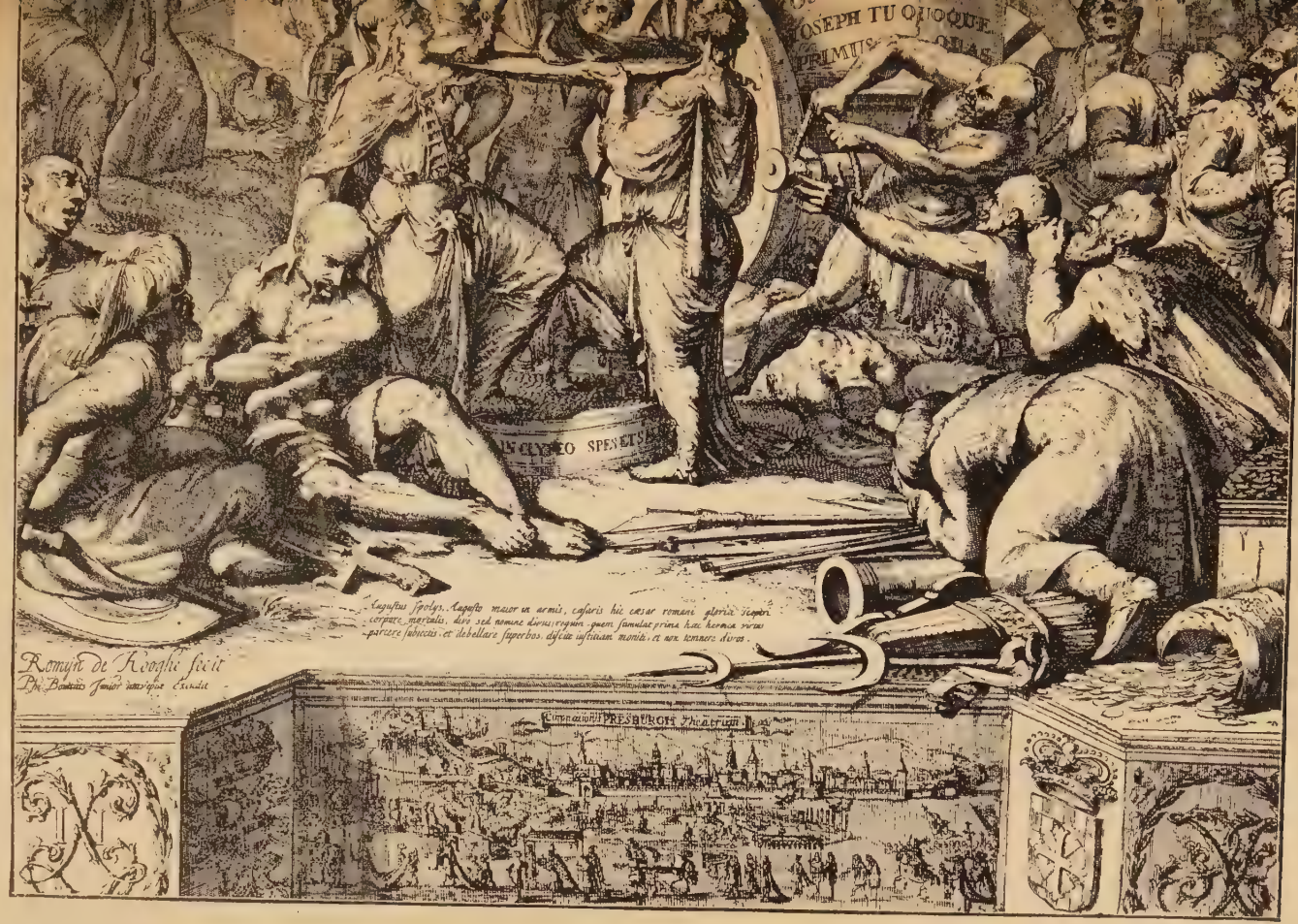

I. LIPÓT MINT TRIUMPHATOR.

(Egykoru metszet Ernst Lajos gyüjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

készül, hanem folytatták az eddigi kapkodást. Lipót király diplomáját még mindig nem fogadták el, a nagyvezért meg arra kérték, ne háborgassa őket régi szabadságaikban, a lengyel király oltalmát keresték, a protestáns fejedelmek előtt akartak tiltakozni, midőn Károly herczeg egyszerre megérkezett. A németek október 18-ikán megszállták Kolozsvárt, azután Szamos-Újvárt és Szebent. Sehol ellenállással nem találkoztak, ámbár a fejedelem szigorúan meghagyta az őrségeknek, hogy fegyverrel védekezzenek. De senki sem engedelmeskedett s Erdély kardcsapás nélkül jutott német kézbe, mire a herczeg október 27-ikén Balázsfalván egyezségre lépett Apafyval. Ez a balázsfalvi szerződés biztosította Apafynak és fiának a fejedelmi méltóságot, az országnak a szabad vallásgyakorlatot, a rendek kiváltságait, a közigazgatási intézmények fentartását. Erdélyt ellenben arra kötelezte, hogy bizonyos helyekbe német őrségeket fogadjon s nagy évi adót fizessen.

Az egyezség nyomban végrehajtatott s a novemberi országgyűlés meghozta a szükséges törvényeket. Erdély visszakerült a magyar király főhatósága alá s fejedelme árnyékfejedemmmé lett, kinek főhivatása az adók kivetése és beszedése volt, mig a tulajdonképeni uralmat a német tábornokok vitték.

A balázsfalvi szerződést azonban csak Károly herczeg kötötte, nem pedig Lipót király, ki politikáját immár, midőn kezében volt az ország, egyszerre megváltoztatta. Eddig ő volt az, ki a diplomát, az egyezséglevelet kinálta az erdélyieknek s ezek nem fogadták el, noha belügyi önállóságukat biztosíthatták volna vele. Ettől kezdve átalakult a helyzet; az erdélyiek sürgették a diplomát s az udvar nem akarta többé kiadni. E helyett rendet csinálni 1688 februárban leküldte az eperjesi hóhért, Carafát, kinek jöttére országszerte rémület támadt. Beszélték, hogy »egy szekér kinzó szerszámot hoz, s azok között vascsizmát, hogy tüzesen az ember lábára vonják«. Mikor Szebenbe érkezve, magához hivta Telekit, ez úgy megijedt, hogy, mielőtt útra kelt, végrendeletet tett. De csakhamar megnyerte Carafa bizalmát, mert az 1684-iki titkos szerződés értelmében föltétlenül rendelkezésére bocsátotta magát s parancsainak buzgó végrehajtója lett. Ösztönzésére mindenki letette a hűségesküt Lipót királynak. Ezzel az utolsó kapocs is szétszakadt, mely Erdélyt a portához fűzte; szétszakadt a nélkül hogy az ország és Apafy a saját érdekeiket oly előnyös módon biztosíthatták volna, mint azt vezető ministerük, Teleki titokban még 1685-ben tette. A fejedelem minden törekvése, hogy jogérvényes alakban megkapja Lipóttól az egyesség-levelet, meddő maradt s a mig Teleki élt, Erdély nem is juthatott a hőn várt diploma birtokába.

Mielőtt Carafa Erdélybe indult, az 1685 óta vitézül ellenálló Munkács várát hódoltatta meg. Két évnél tovább védte ott magát Thökölyné, Zrinyi Ilona, a fenkölt, férfias bátorságú nő, az anyai és hitvesi erények nemes mintaképe. Egész élete a megpróbáltatások végtelen lánczolata. Első férjét a családi és politikai érdek szemelte ki számára. Noha férje, I. Rákóczy

Ferencz iránt melegebb érzést nem táplált, hiven osztozott jó és balsorsában. Halála után hat éven át szeplőtlenül viselte az özvegyi fátyolt s két gyermekének, Juliánnának és Ferencznek nevelése, anyagi érdekeik gondozása, az anya és a gazdasszony töméntelen teendői töltötték ki napjait. Végre viruló egészsége és szépsége delelőjén megtalálta élete eszményét a daliás Thököly Imrében. De a szeretett férfit úgy szólván az oltár mellől a csatatérre szólították az események. Mikor 1685-ben férje felett össze kezdtek csapni a hullámok, gyalog is el akart hozzá menni, hogy »egymást vigasztaljuk és együtt legyünk, a mint Isten akarja, együtt viseljük a

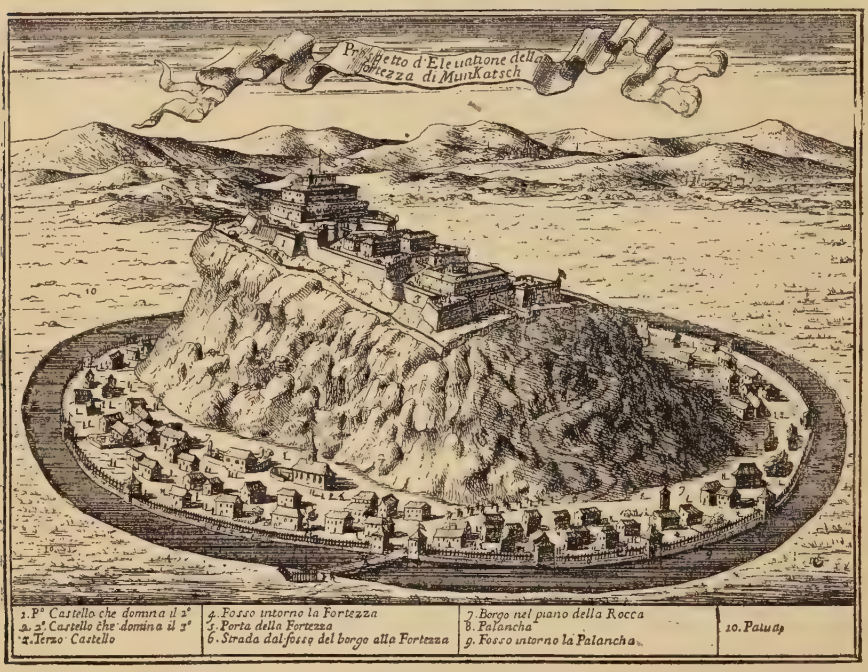

Munkács vára.
(Egykorú metszet után.)

keresztet«.[1] De férje fogsága Munkácsba rekesztette, melyet a németek 1685 novemberben ostromzár alá vettek.

Nyomban figyelmeztették az elszánt asszonyt, válaszsza el Thököly bukott ügyétől a magáét. Azt felelte, hogy hűséget esküdött férjének s esküje alól csak a halál oldhatja fel. 1686 márciusban a vívás és bombázás erőteljesen megindult, mire Ilona asszony felvonatta a vár tornyára a veres lobogót, jeléül annak, hogy mindhalálig kész ellenállani. »Ha asszony-ember vagyok is,[2] Munkácson meg mertem őket várni,« — írta férjének, ki török fölmentő hadat igyekezett szerezni. De a szultán csak

[1] Horváth, Zrinyi Ilona, 63.

[2] 1685 május 5. Tört. Tár, 1880. 419.

Az Athenaeum nyomása.

ZRINYI ILONA.

(Egykorú festmény Bath marquis birtokában.)

athnamét küldött Ilonának, nem pedig sereget, mert az magának sem volt. 1686 tavaszán a vívást gyönge ostromzár váltotta fel, melyet Zrinyi Ilona megfogyott készletei kiegészítésére használt. Ékszerei egy részét Strybe, Lengyelországba küldte, hol 4000 tallért kapott rájuk kölcsön.[1] A nyár folyamán nem is történt nagyobb baj.[2] De Buda visszafoglalása után nehéz napok virradtak Munkácsra és hős védőire. A töröktől, a ki Budát sem birta fölmenteni, nem várhattak többé segélyt. Csakhamar Carafa újra megkezdte a vivást s november 2-ikán felkérte a várat, mely esetre szabad távozást biztosított a benne levőknek.[3] De Zrinyi Ilona tagadólag felelt, ámbár egyre nagyobb nehézségekkel kellett küzdenie. 1687 februárban Absolon Dániel és lessenyei Nagy Mihály utján Bethune varsói franczia követhez fordult s támogatását kereste. Akkor Radics András főkapitány s más tisztek vezetése alatt az őrség 12 zászlóalja gyalogból, 3 század karabélyosból, 3 lovas századból és 60 dragonyosból állt. Fizetésükre havonkint 4300 frt kellett. A katonákon kivül a városban és a várban nagy számú menekült nemesség volt s a fegyverfoghatók száma többre ment három ezernél.[4] Eleség és lőszer szintén volt még bőven s csak attól féltek, hogy ha a császáriak a lengyelországi útat elzárják, kifogyhat a lőpor. Ezenkivül a pénz is fogyatékán volt. Pénzt, utóbb meg papot kért a hitbuzgó, erősen katholikus asszony, Absolon utján Bethunetől, vagy legalább egy patert, ki az istentiszteletet végezze, mert őtet papjai elhagyták, mivel egyházi átokkal fenyegették.

Felmerült az az eszme is, hogy fiát, Ferenczet, a lengyel udvarba küldje. De csak az esetre akart tőle megválni, ha a lengyel királyi pártól s az országtól kezességet kap az utolsó Rákóczi sorsára nézve. E közben a helyzet mindinkább rosszra fordult s Absolon már (1687) ősszel jelezte Bethunenak, hogy a vár veszélyben forog. Fogytán volt minden, eleség, lőszer, kivált azonban pénz. Deczember 8-ikán maga Zrinyi Ilona jelenté Bethunenak, hogy végveszedelem fenyegeti, ha meg nem segítik. Fordult a lengyel királyi párhoz is. »Maga a kénytelenség erőszakolja reám, — irta — hogy alkudozásokat kezdjek, mitől mindig a legnagyobb mértékben idegenkedtem. De sem a vár őrség nélkül, sem az őrség zsold és élelem nélkül meg nem lehet.«[5]

Levele azonban csak hónapok multán jutott rendeltetése helyére, mi közben meg kellett Carafával az alkudozásokat kezdeni. Nem hűtlenség, nem árulás,[6] hanem a vaskényszerűség nyitotta meg Munkács kapuit a

[1] Thaly Kálmán: Tört. Tár, 1879. 172.

[2] Az egész 1686-iki év eseményeiről Dobay[Zsigmond, kiadta Thaly Kálmán: Thököly naplói, II.

[3] Kriegsarchiv, 1886. 113.

[4] A két követ jelentése: Tört. Tár, 1888. 729—730.

[5] Tört. Tár, 1888. 741.

[6] Rákóczi Ferencz Emlékirataiban említi, hogy Thököly egy levele, melyről Absolon tudomást nyert, birta reá az utóbbit, hogy Carafa kezére játszsza Munkácsot. Rákóczi ezt kétségkivül jóhiszeműleg irja, mert másoktól így hallotta. Tényleg azonban az ellenállást örökre folytatni nem lehetett, s ezt maga Zrinyi Ilona látta be a legjobban.

németeknek. Maga a vár úrnője kezdte meg a tárgyalásokat, melyekre Carafa széles körű felhatalmazást nyert az udvartól. Egyedűl tőle függött, hogy

Absolon Dániel.
(Egykorú festmény után.)

Zrinyi Ilonának megengedje, hogy a vár átadása után Magyarországban élhessen; ő azonban jobbnak találta, hogy Bécsbe költözzék. 1688 január elején kez-

MAGYARORSZÁG FELSZ

(Egykorú metszet

ÁSA A TÖRÖK IGÁJA ALÓL.

ajos gyüjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

dődtek a tárgyalások, melyek eredményét Zrinyi Ilona január 15-ikén hagyta jóvá. Az egyesség kegyelmet biztosított a várbelieknek, de Zrinyi Ilonának gyermekeivel Bécsbe kellett költöznie, honnan a császár engedélye nélkül nem távozhattak, ámbár máskülönben személyes szabadságuk élvezetében maradtak s az árvák megtartották vagyonukat. Január 17-ikén Munkács német kézben volt s a Thököly felső-magyarországi fejedelemségének utolsó nyoma is eltünt. Lipót király február 4-ikén erősitette meg a munkácsi szerződést. Az udvar elfogadott mindent, de azon határozott föltevéssel, hogy nem tart meg semmit. Rákóczi Ferenczet pappá, Juliannát apáczává akarta nevelni, az anyát meg kolostorba zárni. Mihelyt Carafa e szándékról értesült, valóban nem közönséges erélylyel követelte [1] az egyesség lelkiismeretes megtartását. »Gondolják meg, — irta Bécsbe — ha megszegik a szerződést, senki sem fog többé a császáriak szavában bizni.[2] Becsületem és adott szóm van benne lekötve« — mondotta. Kétségkivül neki is része volt abban, hogy az udvar tartózkodott a szerződés tervezett durva megszegésétől. Zrinyi Ilona egy bécsi apáczakolostorba költözött ugyan, de leányából nem neveltek apáczát s habár fiától elválasztották, ezt sem bujtatták szerzetes ruhába. Az élénk ifjú nagyon megtetszett a bécsieknek s mikor a császárnál tisztelgett, beszédet intézett hozzá. Csakhamar elválasztották ugyan anyjától, de nem erőszakolták olyan pályára, mely minden vallásossága mellett egész lényével ellenkezett.

Az 1688-iki év elején a magyar államterületből a Duna-vonal Belgrádig a császáriak kezén volt s a Duna-Dráva vidéke teljesen felszabadult, ámbár Székes-Fejérvár, Szeged és Kanizsa még török kézen maradtak. Szigetként emelkedtek ki a felszabadult területből s minthogy el voltak zárva Törökországtól, bukásuk csak idő kérdése lehetett. Éhséggel, nem pedig fegyverrel igyekeztek őket megvenni s ostromzárolásukra szorítkoztak. Ellenben a Tisza és Erdély közt még nagy, összefüggő területek a Körös-Maros földje, Várad és Temesvár fővárakkal maradtak török kézen. Hogy ezt is elzárják segélyforrásaitól, immár a háborút a Száván tulra igyekeztek áthelyezni s az 1688-iki hadjárat főczéljául Belgrád megvételét tüzték ki. Károly herczeg azonban csakhamar nehéz betegségbe esett s nem vehette át a fővezényletet. Ez az ifjú Miksa Emánuel bajor választóra maradt, ki mellett ismét megjelent a táborban a »vörös« király, a jeles Lajos badeni őrgróf. Még a nagy müveletek megindítása előtt megnyitotta kapuit Székes-Fehérvár, mig Lippa, Lugos, Karánsebes az Erdélyből működő hadak kezébe került. Maga a bajor választó augusztus 7-ikén kelt át a Száván s erős ostrom után szeptember 6-ikán rohammal megvette [3] az ősi Nándor-

[1] Ezt utóbb maga Rákóczi Ferencz kiemelte. Az általa javított 1710-iki emlékirat. Thaly, Rákóczi-tár, III. 201.

[2] Levelezése Dietrichstein herczeggel: Tört. Tár, 1896.

[3] A fősereg müveleteiről, különösen Belgrád ostromáról fontos okiratokat tett közzé Gőz: Tört. Tár, 1890. 721—756. és dr. Weiss: Tört. Tár, 1895. 32—57.

Fejérvárt. Erre Szendrő és Galambócz is kezébe került, mig Lajos őrgróf Boszniában tett hóditásokat, magyar földön meg Sziget vára adta meg magát.

Ez eredmények Európaszerte lelkesedést keltettek s általános volt a hit, hogy ütött az európai török uralom utolsó órája, mert a császári hadak

II. Rákóczi Ferencz gyermekkori arczképe.
(Egykorú festmény a magyar tört. képcsarnokban.)

útja immár egész Konstantinápolyig nyitva áll. XIV. Lajos franczia királyt sokfelől ostromolták, csatlakozzék a császárhoz, vegye ki a zsákmányból a maga részét s első sorban Egyptomot, esetleg Kis-Ázsiát és Palaestinát szállja meg. A franczia politika azonban már is sokallotta a császári fegy-

verek sikereit. Attól kezdett félni, hogy a Habsburgok keleten oly mérhetetlen hatalomra tesznek szert, melylyel Francziaország nem lesz képes megmérkőzni. A bécsi ministerek csakugyan nagyon elbizakodottan kezdték magokat viselni; XIV. Lajosnak még apróbb kívánságait is elutasították azon többé kevésbbé nyilt fenyegetéssel, hogy a császár békét köt a szultánnal s egész hatalmát ellene fordítja. Lajos joggal félt a török békétől s hogy a szultánt felbátoritsa, a háboru folytatására ösztönözze, 1688 szeptemberben a német birodalomba tört. Ezzel a nemzetközi helyzet gyökeresen megváltozott. Lipót császár a töröknél is jobban gyűlölte Lajost s minden áron meg akarta alázni. Mig Buonvisi nuntius azt ajánlotta, hogy a császár a Rajna mellé csak 20,000 embert küldjön, a többivel meg a legnyomatékosabban folytassa a keleti háborút, Lipót kijelentette, hogy békét köt a a törökkel, mert a nagyvezér még Belgrád ostroma előtt értesitette, hogy a béke ügyében követséget küld hozzá. A császár nyugati szövetségesei, spanyolok, hollandiak, egyes német fejedelmek szintén sürgették a törökkel való megbékélést s egyedül Buonvisi fáradozott azon, hogy a török követséget Bécsbe se bocsássák. De a követség 1688 végén megérkezett, csakhogy időközben a portán óriási változások álltak be. IV. Mohammed szultánt megfosztották a tróntól s helyére öcscsét, II. Szulejmánt ültették, kit a fejetlenség, mely birodalmában elharapózott, nagyon békéssé tett. Lipót tölkérte tehát keleti szövetségeseit, Lengyelországot és Velenczét, küldjék el meghatalmazottaikat a béketárgyalásokra, melyek 1689 februárban tényleg megkezdődtek.

Lipót azt követelte, adja át a szultán a még kezén levő magyar várakat, s mondjon le Erdélyről, Boszniáról és Szerbiáról. Messze menő kivánságokat emeltek a lengyelek és velenczeiek is, mert bécsi diplomatiai körökben meg voltak győződve, hogy a török követség fel van hatalmazva minden áron békét kötni. Másrészt a brandenburgi és hollandi követek a legbuzgóbban fáradoztak a béke érdekében, hogy a császár a francziák ellen fordithassa [1] egész erejét. A török követség azonban épen nem volt hajlandó a súlyos feltételeket elfogadni s igy Lipót, minthogy a francziával megbékélni nem akart, a törökkel meg nem tudott, egyszerre kétfelé, a nyugaton és a keleten volt kénytelen hadakozni.

Az 1689-iki év a legszélesebb keretü világháborúban találta Európát. Irországtól a Deneperig, Spanyolországtól Hollandiáig, Olaszországban, a Rajnánál, a Dunánál és a tengereken folyt a véres küzdelem a legkülönbözőbb népek és államok között. A császár két hatalmas szövetség élén állt. Az egyik Francziaország, a másik a török birodalom ellen irányult. Az egyikben a spanyol és angol királyok, a hollandi köztársaság, a savoyai herczeg, számos német fejedelem, a másikban Lengyelország, a velenczei köztársaság s egyik-másik német fejedelem támogatták. A nemzetközi

[1] Pribram, Oesterreich és Brandenburg in 1688—1700. 16.

Nándor-Fejérvár ostroma.

(Egykorú metszet után.)

helyzet e sajátszerű alakulása viszont közel hozta egymáshoz XIV. Lajost, a legkeresztényibb királyt és a szultánt, a kereszténység örökös ellenségét. Csakhogy a szultán 1689-ben lanyhán folytathatta a háborút, mert a hadsereg örökös lázongásain kivül Kis-Ázsiában hatalmas fölkelés bénította meg.

A török ellen működő fősereg vezére ez évben a 34 éves Lajos, badeni őrgróf volt, a ki évek óta sikerrel küzdött a magyar harcztéren. Katonái szerették s föltétlenül biztak benne; azt mondták róla, hogy szerencséje megfelel bátorságának. Lajos őrgróf augusztusban kezdte az előnyomulást s Szerbia egész területét meg akarta hódítni. Megverve egy nagyobb török-tatár hadat, levonult Nisig, ott szeptember 24-ikén a törököt újra tönkre verte s a Dragoman-szorosig üldözte. Nis várát megvéve egész Ó-Szerbiát, másrészt meg Viddint szállta meg, hogy a Dunát Nikápolyig biztosítsa s a törököt teljesen elzárja Magyar-Erdélyországtól és Havasalföldétől. Seregének egy része a Balkán nyugati vidékeire, Novi-Bazár s Albánia földjére, maga meg Havasalföldére vonult, melyet a császárnak meghódoltatott s Erdélyen át tért vissza Bécsbe. Sikerei meseszerűek voltak s Szerbiában Nis, a Dunánál Viddin, Albániában Prisztina jelezték a császár hódításainak új határpontjait. A császári politikának valóban káprázatos kilátásai nyiltak. Olyan tervek, melyek egy évtizeddel azelőtt őrült agyrémeknek látszottak, immár megvalósultak s csak a Habsburgoktól függött, hogy az egész Balkán-félsziget urai legyenek és Konstantinápolyig nyomuljanak.

De a császári udvarban nem volt érzék magas szárnyalású tervek iránt. Ott az apró emberek, a törpe szellemek adtak irányt, kiket elvakított, a francziák iránti düh és gyűlölség. Hogy XIV. Lajos néhány határszéli német várost meg ne kapjon, az udvar feláldozott mindent s veszni hagyta évek véres munkájának gyümölcseit. Lajos őrgróf nyomban figyelmeztette a császárt, hogy roppant hódításait csak igen nagy hadsereg tarthatja meg s ha ilyen hadat kiállítani nem képes, jobb e hódításokat elhagyni s a csapatokat a Duna- és Száva-vonal védelmére összpontosítani, valamint Erdélyt biztosítani, melynek katonai jelentőségét különösen hangsulyozta. Akadtak ugyan egyesek Bécsben is, kik megismerték a keleti események világtörténelmi fontosságát. Gróf Jörger Quintin minister irásban tett előterjesztést Lipótnak s csoportosítva az érveket, melyek a háború folytatása ellen és mellett szólanak, azon eredményre jutott, hogy a császár Magyarországon kivül elnyerheti a keleti császárságot, megszerezheti a görög birodalmat s talán újra egyesitheti a keleti és nyugati kereszténységet. Nyomatékosan kell tehát a háborút folytatni, hisz a császári had a konstantinápolyi útnak felét[1] már is megtette. »Kitárvák — mondotta később az alsó-ausztriai tartománygyűlésen — a görög birodalom kapui, Magyarország, Horvátország, Szlavonia felszabadult, Oláhország császári uralomnak van alávetve.«

[1] Az 1689 november 1-én kelt előterjesztés: Lünig, Selecta Scripta, 93.

Lajos Vilmos badeni őrgróf.

(Egykorú metszet után.)

Csakhogy süket füleknek beszélt. A többi ministerek, a spanyolok s a császár nyugati szövetségesei ismét teljes erővel azon fáradoztak, hogy a szultánnal béke köttessék. A török követség még mindig Bécsben volt s folytatta a tárgyalásokat. Lipót ekkor a magyar korona melléktartományaiképen Erdélyt, Havasalföldet, Moldvát, mely úgyszólván Magyarország szive, Boszniát, Szerbiát és Bulgáriát[1] követelte. Egy ideig a török megbizottak nagyon engedékenyeknek mutatkoztak. 1689 november 29-ikén azonban azon kijelentéssel lepték meg a császáriakat, hogy csak úgy köthetnek békét, ha Lipót kiadja Belgrádot s a Száván túli összes hódításait. Ezzel ismét el volt vetve a háború koczkája s a török egyáltalán nem akart többé békélni. Másrészt 1689 augusztus hó 12-ikén meghalt XI. Incze pápa, ki sok millióra menő hadisegélylyel támogatta az udvart, mig utóda, VIII. Sándor kevésbbé volt bőkezű. Buonvisi nuntius szintén eltávozott Bécsből, hol tehát az udvar apró emberei egyedül maradtak s szabadon gazdálkodhattak. Buonvisi egész az utolsó pillanatig azon fáradozott, hogy Lipótot a magyarok iránt emberségesebb eljárásra birja. Égre-földre kérte, könnyítsen keserű sorsukon s legalább a rajtuk garázdálkodó zsoldosokat fékezze meg. A nuntius előre megjósolta, hogy a porta újra előtérbe lépteti Thökölyt s a magyarok támogatását fogja keresni. Még 1689 tavaszán figyelmeztette a császárt, hogy Erdély veszélyben forog, mert »a türhetetlen zsarolások« a török karjaiba hajtják. Magyarország — mondotta — szintén a legnagyobb mértékben el van keseredve, s ha Thököly ott újra megjelenik, ismét nagy lesz a baj, melyet csak a magyarok előzetes megnyerésével lehet elhárítani. De Lipót e bölcs intésre egy pár semmit sem mondó szóval felelt s mikor Buonvisi, ki rég elvágyódott a bécsi ministerek sivár köréből, végre eltávozott, az udvari politika szabadon érvényesülhetett s megtermé a maga áldatlan gyümölcseit.

A mit császári hadvezérek lángelméje szerzett, azt a császári ministerek képtelensége vagy egészen feláldozta vagy a legkomolyabb veszélynek tette ki, mert az 1689. év folyamán a portán ismét emlékezetes fordulat állt be. Egy hatalmas egyéniség, Köprilizade Musztafa lett a nagyvezér. Az ő programmja a háború volt, kevésbbé azért, mert a francziák buzdították, hanem főleg azért, mert bizott a török birodalom életerejében, melyet fejleszteni, szervezni igyekezett. Nem lelkesült XIV. Lajosért, de készségesen elfogadta a segélyt, a pénzt és a jó tanácsot, melyet nyujtott. A fősúlyt mégis a saját erejére fektette s buzgón szervezte újjá a török hadsereget, gondoskodott tüzérségről, hajórajról, s a háború más eszközeiről. Szigorú, lelkiismeretes, takarékos ember volt. Hogy a költségeket előteremtse, nemcsak a szultán, hanem a maga arany-ezüst edényeit is pénzzé verette. Figyelme mindenre kiterjedt s még a Balkán-félsziget keresztény lakosságának terhein is könnyített, hogy a császáriaktól elvonja. Ismerte Thököly értékét s

[1] Werdenberg május 8-iki jelentése. Hormuzaki, id. m. IX. 343—344.

tervezgetéseiben fontos szerepet jelölt ki neki. A nyáron nagyobb sereggel Erdélynek akarta indítani, mig a saját feladatává Belgrád s a Száván túli föld visszafoglalását tüzte ki. Nyomban 1690 elején a téli időjárás daczára munkához látott s az Ó-Szerbiában és Albániában levő kisebb császári őrségeket igyekezett megsemmisíteni vagy elűzni.

Műveletei kedvező kilátások közt indultak meg s hadai Prisztina vidékén csaknem az utolsó emberig lekaszabolták a 3500 főnyi császári sereget. Ezzel Prisztina és Novibazár ismét török kézbe került, sőt a németek Havasalföldéről is Erdélybe kényszerültek huzódni, mert oláhok és Balkánszlávok hamar megelégelték a császári uralmat. Belgrád elfoglalása eleinte benyomást tett ugyan reájuk s a szerbek azt hitték, hogy ütött szabadulásuk órája. Még a magyar területen élő ráczok is visszakészültek ősi hazájukba, s a császári kormány most már igénybe vette Brankovics Györgyöt, ki az 1663—1664-iki háborúban a szerbek fellázítására ajánlkozott. Csakhogy Brankovics nem a császár, hanem a saját érdekében dolgozott úgy, hogy Lajos őrgróf kénytelen volt őt fogságra vetni. Másrészt a császári tábornokok és katonák a Balkán-tartományokban ép úgy garázdálkodtak, mint Magyarországon s hamar elkedvetlenítették a lakosságot, mely azt a tapasztalást tette, hogy a török uralom enyhébb, mint a szabadító németeké. Ehhez járultak a vallásos mozzanatok. Az udvar keleti politikája lényegileg egyoldalú valláspolitika volt. Némi kiméletlel s a lakosok vallására való tekintettel millió és millió szivet, egy egész világot meghódíthatott volna. Az egész Balkán a Habsburgoké lett volna, ha a bécsi udvart nagy állampolitikai szempontok, nem pedig vallásos vakbuzgalom vezetik. Lipót király már 1687 szeptember 6-ikán kiáltványt intézett Bosznia lakóihoz, fogjanak fegyvert s csatlakozzanak hadaihoz. 1690 április 6-ikán az összes Száván túli tartományokat fölkelésre szólította. Csakhogy ekkor a délszlávok már megismerkedtek a német kormányzattal, s midőn a török ugyanez időben megtámadta és kiverte a császári hadakat, a délszláv lakosság épen nem sietett segitségükre s a császári uralom rohamosan összeomlott. Különösen az orthodox papság rettegett az udvar és Velencze katholizáló törekvéseitől s egyenesen a törököt támogatta a németek ellen. Dénes, az elűzött konstantinápolyi patriarcha Athos hegyéről az orosz czárhoz fordult: »minden jámborok, a szerbek és bolgárok, a moldvaiak és oláhok — irta neki — várják országotokat; ne aludjatok, keljetek fel, hogy megmentsetek bennünket.« Az oláh vajda s egyes szerb főpapok szintén esdve kérték a czárt, szabadítsa meg őket a császár katholikus uralmától.[1] A Balkánszlávok készségesen meg is hódoltak a töröknek, midőn ez a németeket kiűzte. Csupán egy csekélyebb töredéke a szávántúli lakosságnak foglalt Csernojevics Arzén pétyi (ipeki) patriarcha alatt a császáriak mellett állást. Noha ezek Csernojevicsnek és hiveinek sem

[1] Brückner, Peter der Grosse, 75.

sok hasznát vették, a patriarcha a török bosszújától félt s valami 70—80,000 emberrel magyar földre menekült azon reményben, hogy a császáriak csakhamar újra győzni fognak, mire visszatérhet szülőföldjére. Nem az összes szerbség vándorolt ki, hanem csak a compromittáltabb rész, mig a nép zöme megmaradt ősi lakóhelyén. A menekültek családostól, feleségükkel, gyermekeikkel jöttek s fegyveres aránylag kevés volt köztük. Lajos őrgróf még ezeket is »hasztalan rácz csőcselék«-nek nevezte, mely csupán pusztítani tud.[1]

VII. FEJEZET.

Thököly Erdélyben. A törökök sikerei.

Eközben Magyarországban Kanizsa megadta ugyan magát, de a császárt új csapás érte, mert Károly lotharingiai herczeg, a dicsőséges hadvezér és Magyarország tulajdonképeni felszabadítója, ki újra a magyar sereg élére akart állani, április 12-ikén meghalt. Lajos őrgrófban jeles utódot nyert ugyan, de a császár nem láthatta el kellő sereggel s midőn Lajos augusztusban Szerbiába, a jagodinai táborba érkezett, ott összesen 11,021 embert talált. E kis sereggel nem támadhatta meg a hatalmas had élén előnyomuló nagyvezért, hanem sietve Erdélybe indult, hol a császári uralom ép oly veszélyben forgott mint a Balkánfélszigeten.

Az 1690-ik esztendő Erdély beléletében nevezetes változásokkal kezdődött. Apafy Mihály 1688 óta, mikor neje, Bornemisza Anna, meghalt, (augusztus 8.) még kevesebbet foglalkozott közügyekkel, mint annakelőtte. Búskomorság vett rajta erőt, kerülte az embereket s tanácsosaival is alig érintkezett. Azt mondotta, inkább lenne falusi biró, mint fejedelem. Utóbb kedélye kissé földerült ugyan, de az uralmat állandóan Teleki vitte, kivel Bécsben annyira meg voltak elégedve, hogy bármi pénzhiányban szenvedtek, 1689-ben 40,000 tallér értékü ezüstneművel tüntették ki. Ellenben az ország viszonyát a koronához nem rendezték s a sokat emlegetett diplomát Lipót nem adta ki, habár az erdélyi követek minduntalan megjelentek érte az udvarban. Erdély jogviszonya a királyhoz rendezetlen volt tehát, mikor Apafy 1690 április 15-ikén meghalt.

Az erdélyi közvélemény azt óhajtotta, hogy fia, a kiskorú II. Apafy Mihály legyen utódja, mint azt Lipót mindig kilátásba helyezte. De mihelyt az öreg fejedelem meghalt, Bécsben elérkezettnek látták az időt, hogy végleg megszüntessék a külön erdélyi fejedelemséget. E törekvést buzgón támogatta Teleki, ki attól félt, hogy eddigi korlátlan hatalmát elveszti s más emberek

[1] 1690 szeptember 18-iki levele. Röder, id. m. II. 285.

léphetnek előtérbe. Úgy okoskodott, hogy a kiskorú Apafy fejedelemsége esetén nem ő, hanem »eme büszke gyermek, Bánffy György, ez a szeles Bethlen Gergely lesz itt az úr«, kiknek első dolguk az lesz, hogy fejét elüttessék.[1] Azon dolgozott tehát, hogy a fejedelmi szék be ne töltessék többé, s kebelbarátja, Heissler Donát, német tábornok mellett tovább is ő vigye a kormányt. Ez azonban nem tetszett a közvéleménynek, másfelől meg okot adott a portának, hogy az üresedésben levő fejedelemséget, melyet még mindig török hűbérnek tekintett, betöltse. A szultán június 8-ikán Thököly Imrét nevezte ki Erdély fejedelmévé s megfelelő haddal látta el, hogy trónját elfoglalja. Erdélyben csakhamar értesültek Thököly készülődéseiről, mire Teleki erélyesen megtette ellenintézkedéseit. Az országgyűlés útján június 22-ikén parancsot adott ki, hogy Thökölyhez senki se merjen csatlakozni, különben »semmiképen többé gratia fejének nem adatik«, hanem az úri és főrend a várakba huzódjék, »a közönségesebb rend és köznép peniglen mentül felesebben együvé erdőben vagy havasban magokat összevervén és megerősítvén oltalmazzák magokat«.

Ez időben tényleg Teleki volt a fejedelem s igen komolyan vette tisztét, mert nem kételkedhetett benne, hogy életének egész munkája, állása, vagyona, családja jövője forog a koczkán. Lázas sietséggel dolgozott tehát. Elrendeltette a közfelkelést, intézkedett a moldvai és havasalföldi szoros utak és ösvények bevágásáról és a szorosokban levő erődítmények kijavításáról. Erélyes parancsaival a nemesség és székelység nem mert ellenkezni. Teleki, noha felesége és nagyobbik fia beteg volt, augusztus 15-ikén Gernyeszegről akart a táborba indulni, azzal az elhatározással, »ha úgy kivántatik, vérem kiontásával is ő felségéhez való hűségemet megmutatom; pro caesare, rege, principe, patria kész vagyok meghalnom«.[3]

Thököly e közben Havasalföldén át török és tatár hadakkal s a körében levő bujdosókkal előnyomult s a törcsvári szorosból augusztus 17-ikén csatlakozásra hivta fel a népet, mely esetre védelmét igérte, ellenben azokat, kik menedéket nem kérnek, végpusztulással fenyegette.

Egyelőre azonban Thököly az országon kivül állt s nehéz volt bejutnia, mert a szorosokat Teleki és a német hadak vezére, Heissler elzárta és gondosan őrizte. Thököly nem is merte fegyverrel kierőszakolni a szorosokon való átkelést. Volt ugyan 20—25,000 főnyi hada, melynek nyilt mezőn jó hasznát vehette, mert ott túlszáma kellően érvényesülhetett. De azzal nem biztathatta magát, hogy a jól megerősített szorosokból kiveri az ellenséget. Rajtaütéssel megvette ugyan a törcsvári szoros oláh bejáratánál levő sánczot, de nem ott folytatta az előnyomulást, hanem merészen neki ment hadai nagyobb részével a 2600 méter magas hegységnek s a szorosokat őrző német-erdélyi sereg hátába került. Tervét nagyon ügyesen hajtotta

[1] Bethlen, id. m. II. 110.

[2] Augusztus 14-iki levele: Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. XV. 401.

[3] Czegei Wass György és László naplói. Kiadta Nagy Gyula. 92—93.

Thököly útja az erdélyi havasokon át.
(Rajzolta Cserna Károly.)

végre s »kietlen helyeken, s ösvényeken, hol soha lovas ember, s talán gyalog is nem járt,« ereszkedett le észrevétlenül a tágas völgyekre.[1] Heissler, ki 4 ezreddel s az erdélyekkel a törcsvári szorosnál várta, nem is sejtette, mi történt, midőn augusztus 21-ikén jelentést vett, hogy Thököly Zernyest és Tohán közt áll. Rögtön oda sietett; vele volt Teleki, a ki elhozta fehér szakállát, — mint mondá — s nagyban biztatta a székelyeket. Thököly be akarta keríteni az ellenséget, de Heissler észrevette szándékát s Telekit a székelyekkel, Doria ezredest 6 század némettel a tatárok ellen rendelte. A tatárok megfutottak s Telekiék hevesen üldözték őket. Csakhogy e közben Thököly a meggyengült német főseregre vetette magát s szétverte. Heissler és Doria több tiszttel foglyúl esett, katonái nagyrészt levágattak. Teleki látva, hogy a csata elveszett, Kálmán nevű kedves lován menekülni igyekezett. De a ló megbotlott, Teleki leesett s az üldöző törökök, kik nem ismerték, mert egyszerü fekete ruhát viselt, megölték. Thököly a holttestet felöltöztette s a gyászoló családhoz küldte.

A zernyesti győzelem után a szászok készségesen Thököly mellé álltak, ki a másik két nemzetet is csatlakozásra hivta föl. Szózata mindenütt lelkes visszhangot keltett s csak a tanácsurak egy töredéke folytatta Kolozsvárból az ellenállást. Az urak Bethlen Miklóst Bécsbe küldötték, másrészt a Szerbiában álló Lajos őrgrófhoz fordultak segélyért. Az őrgróf nyomban elhatározta, hogy Erdélybe siet. El is indult, de mig a hosszú utat megtette, Thököly Keresztény-Szigeten, Szeben közelében országgyűlést (szeptember 25—29.) tartott, melyen a rendek nagy számmal jelentek meg. Hálát adtak neki, hogy felszabadította őket s egyértelemmel fejedelmükké választották, 21 hivét pedig honfiúsították. Gondoskodtak hadai élelmezéséről s gabonában, marhában és borban nagy adót ajánlottak, a német natiót meg átok súlya alatt örökre kizárták az országból.[2]

Kitartó magyar hivei, ama kevesek, kik az utóbbi öt nehéz esztendőn át is mellette maradtak, rokona báró Petrőczy István, hűséges diplomatája, Sándor Gáspár s mások leborotváltatták hosszú szakálukat, jeléül annak, hogy a bujdosás szomorú ideje immár véget ért. De Thököly nem követte példájukat. Sejtette, hogy a szerencse kereke könnyen megfordulhat s Bécscsel próbált megegyezni. Foglyát, Doria ezredest, e végből az udvarba küldötte s az erdélyi fejedelemséget, római birodalmi fejedelmi czimet, tábornagyi rangot, magyarországi ősi jószágait kérte, mely esetben kész volt a császárhoz állani, sőt a mellette levő török hadat felkonczolni. Lipót azonban ilyen feltételekről hallani sem akart s csupán kegyelmet helyezett kilátásba. E közben Lajos őrgróf benyomult az országba s október végén harcz nélkül kiszorította Thökölyt, ki később sem tudta Erdélyt visszaszerezni.

[1] Utjáról l. Századok, 1898. 238—239.

[2] A törvényeket kiadta Thaly: Magy. Tört. Emlékek, XXIII.

A zernyesti csatatér.
(Rajzolta Székely Árpád.)

Thököly erdélyi vállalata azonban a nagyvezérnek és a portának rendkivüli előnyöket hozott. A császári sereg Erdélybe vonúlván, a Száván túl a nagyvezér lett a helyzet ura. Visszafoglalhatta az elvesztett területeket Nis, Viddin s a többi várakkal együtt, mire október 1-én Belgrádot tette ostrom alá. Október 6-ikán egy bomba meggyujtotta a várban levő nagy lőporraktárt. Egymás után négy borzasztó erejű robbanás történt, mely nehány ezer embert megölt s a falakat összedöntötte. Erre a törökök rohamot intéztek s megvették a várat,[1] melyben hat ezred pusztult el. Belgrád elestének hire az udvarban leirhatatlan rémületet keltett. Tudták, hogy Bécsig nyitva áll a nagyvezér útja s nincs sem erősebb vár — még Budát sem helyezték négy év alatt védhető állapotba — sem hadsereg, mely feltartóztarthatná. Hevenyében újra erősíteni kezdték tehát Bécset, Lajos őrgrófot meg Erdélyből kirendelték s felhatalmazták, hogy végszükség esetén egyezmény utján Thökölynek engedje át. De az őrgróf nem törődött a parancscsal, hanem Erdélyben maradt s végleg visszaállította benne a császári uralmat. Helyesen számított, mert a nagyvezér első sorban Belgrád erődítményeit javította ki s csak a közeli szlavon részeket szállotta meg. Tovább az előre haladott évszak miatt nem nyomult. Igy az udvar aggodalmai nem teljesültek, ámbár 1690-ben »az Isten is megrántá, — irja az egykorú — a zabolát egy kevéssé.« A fellengző ábrándok Konstantinápoly megvételéről immár eltüntek s Belgrádból a felszabadított magyar államterület is örökös veszélyben forgott. Ismét felmerült tehát a kérdés, hogy vagy a francziával vagy a törökkel kell békét kötni. Lipót azonban XIV. Lajossal semmi esetre sem akart megbékélni, hanem a portán tett próbát. Nyugati szövetségesei szintén ez irányban befolyásolták s azt mondották, hogy Erdély átengedésével békét kaphatna a töröktől. A császár nem ellenezte, hogy Hollandia átvegye a közvetítést, mire a hollandi Hussay, mint békeközvetítő, 1691 április 28-ikán Bécsből Törökországba indult. De alig hogy megérkezett, II. Szulejmán szultán június 23-ikán meghalt s helyét Ahmed foglalta el. Az új szultán eleinte zavargásoktól félt s még a Szerémségből is haza rendelte a csapatokat. De csakhamar ő is a nagyvezér harczias befolyása alá került, ki mult évi fényes sikerei után folytatni akarta a háborút.

Igy a béke 1691-ben sem létesülhetett. A nagyvezér hatalmas sereggel, melyben 300 franczia tiszt, hadmérnök és tüzér szolgált, jelent meg a Szávánál, mig a császári hadat ismét Lajos badeni őrgróf vezette. A török előbb Zimonynál sánczolta el magát, de látva hogy az ellenség nem meri megtámadni, augusztus 15-ikén utána nyomúlt. A császári sereg Szalánkeménnél állt s balszárnyával a Dunára támaszkodott, hol némi hajóraj is segitette. A nagyvezér 17—18-ika közti éjjel észrevétlen megkerülte a németek hadállását s 18-ikán reggel a császáriak hátában levő magaslatokon állott.

[1] Az ostromról szóló hivatalos jelentés. Tört. Tár, 1888. 743—753.

A szalánkeméni ütközet.

(Egykorú metszet után.)

Ez azonban nem ijesztette meg, hanem inkább felbőszítette Lajos őrgróf csapatait. A török merész mozdulatát még a közlegény is sértésnek tekintette, melyet vérrel kell lemosni. Halálra szántan leste tehát a tábor a pillanatot, melyben bosszút állhat a törökön. Lajos őrgróf augusztus 19-ikén délután kezdte a harczot. Csapatai, köztük magyar, brandenburgi és bajor hadak, ellenállhatatlan erővel rohantak a magaslatokon sánczaiban álló ellenségre. Ismételve visszaverettek ugyan s órákig ide-oda hullámzott a tusa. De midőn a nagyvezér elesett, Lajos őrgrófé maradt a győzelem. A szalánkeméni csatát, mely szárazon és vizen folyt, a XVII. század legvéresebb harczának mondják, melyben mindkét fél roppant veszteséget szenvedett. Török részről a nagyvezér, a janicsár aga, valami 18—20 pasa, töméntelen tiszt s 18—20,000 ember esett el. A janicsárokból alig 2000-en birtak menekülni. A pasák főzászlai, 154 ágyú, 10,000 sátor, 10,000 darab szarvasmarha, 5000 ló, 2000 öszvér és teve, a tábori pénztár 54 ládában a győztesek kezébe került. De ők is roppant sokat, vagy 7000 embert, köztük 300 tisztet vesztettek. Itt esett el gróf Zrinyi Ádám, a költő fia, családjának utolsó szabad fisarja, mert Péter fia, János ekkor már rég börtönben sinylett, hol meg is halt.

Az őrgróf a győzelem után visszafoglalta ugyan Szlavoniát, de Belgrád ostromára nem érzé magát elég erősnek. Igy az 1691-iki év elhárította azokat a roppant veszedelmeket, melyek 1690-ben keletkeztek, de a Balkán megszerzésének tervét az új győzelem sem eleveníthette föl. Megint béketárgyalások kezdődtek, de sikertelenül. A háború 1692-ben tovább folyt, de noha ismét Lajos őrgróf volt a vezér, a Száva vidékén minden lényeges eredmény nélkül. Csupán Várad vára, mely 1689 óta ostromzár alatt állt, adta meg magát.[1]

A hadjárat meddősége arra birta az udvart és szövetségeseit, hogy újabb béketárgyalásokat kezdjenek a portával. Az angol lord Paget Vilmos, s a hollandi Heemskersk érintkezésbe léptek a nagyvezérrel s a tényleges birtokállomány, az uti possidetis alapján egyezkedni akartak vele. De nem boldogultak. Igy 1693-ban újra megkezdődtek a hadműveletek s a császári sereg, melynek fővezére Crouy herczeg volt, Belgrádot kezdte vívni. Csakhogy az ostrom nem volt kellően előkészítve s egy hónapig tartott, mig a nehéz ágyúk megérkeztek. Crouynak általában nem volt tekintélye s örökösen veszekedett alvezéreivel, főleg Heisslerrel. Szirmay András, ki követségben járt a táborban, hamar észrevette Crouy és Heissler, a lovasság és gyalogság közti gyűlölséget.[2] Igy az ostrom lomhán, kedvetlenül folyt s mikor nagy török had közeledett a vár fölmentésére, Crouynak vissza kellett vonulnia. Egyéb bajok is történtek s a Temesközből a tatárok egész Debreczenig dúlták az országot. E sikerek a portán ismét a

[1] Bunyitay Vincze, Nagy-Várad a török foglalás korában. Fraknói Vilmos, Nagy-Várad visszafoglalása. R. Horváth Jenő dolgozatai: Hadt. Közl. 1892. és 1896.

[2] Szirmay naplója, id. h. II. 239.

harczias hangulatot emelték túlsulyra s a szultán 1694 tavaszán elcsapta a békés hajlamú nagyvezért. Folyt tehát a háború 1694-ben is. A török had Belgrádból átkelt a Száván, s szeptemberben Pétervárad[1] kezdte vívni, melyet Caprara, az új főparancsnok megvédett ugyan, de nagyobb eredményt elérni nem birt. Minthogy Londonban és Hágában rossz néven vették a portától, hogy az ismételve tett közvetítő kisérletek daczára békülni nem akar, szóba került, hogy Holland, Anglia és Velencze egyesült hajóraja a Dardanellákba nyomuljon. Az udvar ezt már régebben sürgette. De a fegyveres beavatkozás az angol és hollandi kereskedelmi érdekekbe ütközött s igy a Konstantinápoly elleni támadásból semmi sem lett és a háború 1695-ben is az eddigi keretben folyt.

Az év elég kedvező kilátások közt nyilt meg. Január 12-ikén Gyula vára megvétetett s csakhamar Oroszország is nyomatékosabban kezdte viselni a háborút. Ennek következtében a porta hajlandóbb lett a békére s lord Paget ismét Törökországba útazott. De alighogy megérkezett, Ahmed szultán február 6-ikán meghalt s unokaöcscse II. Musztafa foglalta el helyét, ki eddig élete nagy részét börtönben töltötte. Nem ismerte a politikai és katonai helyzetet, visszaútasította a békeajánlatokat s erélyesen akarta a háborút folytatni. Bécsben szintén készülődtek. Frigyes Ágost szász választó 8000 főnyi segély hadat igért, ha a császár önálló parancsnokságot biz reá. Minthogy a Rajnánál nem alkalmazhatta, mert Anglia és Lajos őrgróf nem tűrték, Lipót a magyar hadak főparancsnokává nevezte ki a választót. Frigyes Ágost bámulatos testi erejű, de léha fiatal ember volt, eszem-iszommal, kártyázással töltötte idejét s a vitézi tudományhoz semmit sem értett. Mikor később Kolozsvárra vonult, leitta az összes erdélyieket, noha ők is értettek hozzá. Az asztalnál a nagy ezüst tányért, az ezüst kancsót úgy összehajtotta, akár a papirost, sőt a nagy erős patkót is széttörte. »Bár annyi esze lett volna, mint ereje«, — jegyzi meg a szemtanú Cserey, — de én semmi fejedelmi virtust nem láthatok benne.« Caprarát rendelték ugyan mellé tanácsadóúl, de az öreg tábornoknak sem tehetsége, sem tekintélye nem volt s a hadjárat szomorú lefolyást vett. A császári sereg a péterváradi táborban egyesült. Noha 50,000 emberből állt, a választó a Belgrádnál levő török főhadat nem merte megtámadni. Arra számított, hogy a török átjön a Száván, mely esetre megveri s Temesvár ostromára indul, mi végből Veteranit Erdélyből a Temesközbe rendelte. Musztafa szultán azonban Belgrádból nem Péterváradnak, hanem Temesvárnak nyomult, honnan Erdélyt akarta porrá tenni s Lippát, Váradot visszavenni. Pancsovánál hidat veretett s augusztus 25-ikén átkelt a Dunán. A választó erről még az nap értesült s augusztus 29-ikén el is indult a Maros felé, hogy a Lippának nyomuló Veteranival egyesüljön.[2]

[1] Az ostromról török forrás alapján Gömöry: Hadtört. Közl.

[2] A hadjárat leirása: Kriegsarchiv, 1886.

De a sereg az elnéptelenedett, mocsaras, posványos vidéken eltévedt s a vezérek czivakodása közben minden tájékozódást vesztve ide-oda menetelt. E közben a szultán szeptember 6-ikán Lippa alá érkezett, melynek parancsnoka, bizton számítva rá, hogy a választó serege egy-két nap alatt itt lesz, erélyes ellenállásra készült. A török rohammal megvette ugyan a gyönge várat, de hogy két tűz közé ne kerüljön, 13—14-ike közti éjjel sietve visszavonult Temesvárra. A választó és Veterani közt nem állt tehát ellenség s a sereg könnyen kezet foghatott volna. Szeptember 13-ikán a választó értesítette is Veteranit, hogy egyesülni fog vele. Csakhogy arra a hirre, hogy a belgrádi török Péterváradot fenyegeti, szeptember 16-ikán

Veterani tábornok.
(Egykorú metszet után.)

visszavezette seregét a Dunához s Veterani magára maradt a túlnyomó török hadak közelében. Utközben a választónak mégis csak eszébe jutott, hogy az erdélyi hadtestet a töröknek szolgáltatta át s minthogy Péterváradról kedvező hireket kapott, szeptember 21-ikén nagyobb lovas hadat indított Veterani segélyére. De elkésett s a császár egyik legvitézebb, legnemesebb tábornoka, kit az erdélyiek úgy szerettek, mint édes atyjukat, már áldozatul esett a választó könnyelműségének.

Veterani, ki a hozzá intézett hivatalos értesítések alapján nem kételkedhetett benne, hogy a fősereg szeptember 6-ikán Lippánál lesz, a maga 7—8000 emberével 8-ikán Lugosról a Maros mentén szintén oda sietett. Lippa

közelében tudta meg, hogy a vár török kézbe került. Visszafordult tehát, hogy legalább Lugost fedezze. Mikor megtudta, hogy a szultán Lippáról Temesvárra tért vissza, még bizonyosabbra vette, hogy ez csak a választó közeledése miatt történhetett. E föltevést igazolta a választó maga, ki újra jelentette neki közeledtét, mire Veterani még eleséget is szerzett az érkező főseregnek. Csakhogy e közben a választó ismét mást határozott s visszavonult. Alig hogy ezt a szultán megtudta, egész erejével Veteranira vetette magát, ki Lugos mellett szeptember 20-ikán hősies ellenállás után életét s serege nagy részét elvesztette.

Ha a török kiaknázza győzelmét, Erdély kétségkivül hatalmába kerül, mert a választó nem törődött védelmével s csak akkor vonult oda, mikor azt a megnyugtató értesítést vette, hogy a török nem fenyegeti. De a szultán megelégelte a dicsőséget s befejezte a hadjáratot.

E szörnyü kudarcza daczára 1696-ban megint a választót nevezték ki a magyarországi hadak fővezérévé s az eredmény megint oly szomorú volt, mint mult évben. A sereg Temesvárt vette ostrom alá, de mikor a szultán a vár segítségére sietett, egy eldöntetlen csata után abban hagyta a vívást s a választó már szeptember 16-ikán Bécsben mulatott. De még ez sem szabadította meg tőle a hadsereget. 1697-ben ismét őt nevezték ki fővezérnek, csakhogy most már Eugen savoyai herczeget rendelték mellé helyettesül. Szerencsére csakhamar a lengyelek a választót királyukká választották, ki tehát nem jöhetett többé Magyarországba s 1697-ben a császári sereg fővezére Eugen savoyai herczeg lett.

Eugen herczeg nemcsak méltó utóda volt ez időszak hirneves törökverőinek, Károly herczegnek, Lajos őrgrófnak, Miksa Emánuel bajor választónak, hanem egy fejjel kimagaslott sorukból. Ez időben csak 32 éves volt, alacsony termetü, ösztövér, rút ember; arczát főleg felső ajka torzitá el, mely oly rövid volt, hogy be sem csukhatta száját, s két hosszú foga mindig kilátszott.[1] Szeméből azonban sugárzott a tűz, a szellem, az értelmi erő. »Mars Vénus nélkül« mondották róla Velenczében, az akkori Párisban, hová a nyaratszaka hadakozó arany ifjuság télen mulatni seregleit össze Európa minden országából. Hideg és büszke, de becsületes és fenkölt lélek lakozott Eugen herczeg gyönge testében s az egyszerűség a legnagyobb katonai lángelmével egyesült egyéniségében. A tapasztalás kemény iskolájában fejlődött a világtörténelem egyik legelső hadvezérévé. Eredetére olasz, születésére franczia, egyéniségére német volt. Otthon ifjan katona akart lenni, de királyi vére daczára XIV. Lajos a vézna kis embert nem akarta seregében alkalmazni. Az ifjú herczeg Bécsbe fordult tehát, hol mindig idegenből hozták a hadvezért és főtisztet. Lipót császár örömmel alkalmazta Eugen herczeget is, ki királyilag jutalmazta szivességét, mert a következő évtizedekben nagy országokat szerzett, világhatalmi állást biz-

[1] Eugen herczeg igen sikerült jellemzése: Heigel, Aus drei Jahrhunderten, 24—29.

tosított a Habsburgoknak. Mindazáltal nem csinált gyors carrieret s néha tehetetlen fővezérek alatt, kik állásukat udvari cselszövénynek, vagy politikai tekinteteknek köszönték, sokáig kelle tűrnie és várnia, mig katonai lángelméjéhez méltó alkalmazást kapott. Ez csak 1697-ben történt s ez időtől fogva haláláig Eugen herczeg lett a Habsburgok hadvezére s minden háborújuk diadalmas hőse. A mit Károly lotharingiai herczeg szerencsésen megkezdett, Magyarország felszabadítását, azt Eugen herczeg dicsőségesen befejezte s örökre biztosította. A »nemes lovag«, mint katonái nevezték, legfényesebb diadalait magyar földön aratta s nevét nemzeti történetünk lapjaira soha el nem halaványuló fénynyel jegyzette be. Lelkileg mindazáltal nem közeledett a magyarsághoz s nemzeti és politikai törekvéseivel ép oly idegenen, ellenszenvesen állt szemben, mint az udvar más hangadó egyéniségei.

VIII. FEJEZET.

A háború befejezése. A karloviczi béke.

Mikor Eugen herczeg a magyar hadak főparancsnoka lett, a nyugati harcztéren békés fordulat állt be s a császár és szövetségesei Ryswickben már megkezdték a tágyalásokat XIV. Lajossal. A béke októberben meg is köttetett, de azért a franczia politika a portát folyton harczra buzdította, hogy Lipót császár keleten továbbra is el legyen foglalva. A szultánt mult évi sikerei csakugyan nagyon harcziassá tették s noha Ázsiában lázadással kellett küzdeni, vagy 100,000 főnyi hadat gyűjtött, melyet ismét személyesen akart Magyarországba vezetni. Ellenben a császár szivesen megbékélt volna a portával, mert egyre bizonyosabbá lett, hogy II. Károly spanyol király napjai megszámlálvák s igy az ötven év óta kilátásban álló spanyol örökség végre csakugyan megnyilik. De mivel a porta békélni nem akart, a császárnak meg kellett tennie hadi készületeit. Eugen herczeg, ámbár véglegesen csak július 5-ikén neveztetett ki fővezérré, a sereg szervezésében kezdettől fogva buzgó részt vett. Mielőtt a döntő hadműveleteket megindította, Boszniában akarta a drávai hadtestet foglalkoztatni, mert kémei lehetőnek mondották, hogy a császári csapatok, ha kora tavasszal betörnek, rajtaütéssel megvehetik az erős Bihács várát. A hadtest útra is kelt s azon parancsot kapta, hogy feladatát Boszniában mielőbb megoldva a főseregbez térjen vissza. Eugen herczeg mennél nagyobb sereggel akarta a döntő műveleteket megkezdeni s aldunai táborában igyekezett a rendelkezésére álló csapatokat mind összpontosítani. Oda rendelte a boszniai hadtesten kivül a Rabutin gróf vezetése alatti erdélyi hadtestet, a felsőmagyarországi ezredeket s az idegen, szász, brandenburgi és dán segélyhadakat.

Csakhogy a sereg összpontosítására irányuló terveit gyökeresen fölforgatták az események. Mikor Eugen július 12-ikén a kolluti (Bács-Bodrog

Eugen savoyai herczeg.
(Egykorú festmény után.)

megye) táborba érkezett, ott 55,000 ember helyett alig 30,000-et talált. A boszniai hadtest vállalata meghiúsult, mert Bihácsot nem lehetett rajtaütéssel megvenni. Azt ostrom egy hónapig elhuzódott s végűl is meddő maradt.

Igy ez a hadtest csak augusztus 13-ikán érkezett a főserehez. A felső-magyarországi csapatok, sőt részben a külföldi segélyhadak sem csatlakozhattak idejében hozzá, mert a felvidéken hatalmas parasztlázadás[1] tört ki, mely oda kötötte a katonaságot.

A vallásüldözés, a roppant adóteher, a németek zsarolásai végre fölkelésbe sodorták a parasztságot, melyet Thököly egykori katonái és hivei is bátorítottak a fegyverfogásra. A mozgalom július 1-én Sátoralja-Újhelyen egy vásár alkalmával tört ki, midőn a vásárosok összevesztek a zsaroló németekkel s a küzdelemben mind levágták őket. E vásári verekedésből nagy felkelés lett, mert a parasztság messze földről özönlött a mozgalom vezetőihez, Tokaji Ferenczhez és Szalontay Jánoshoz, kik Thököly kapitányainak nevezték magokat. Mellettük vitézkedtek Pataki Gergely, régebben a pataki fölkelők vezére, Kiss Albert, Bajusz Gáspár »kapitány«, pataki lakos, az »ezüst orrú ember«, a tokaji Bakos, Esze Tamás és Kabai Márton elüzött protestáns pap. Csupa jobbágyok vagy szegény nemesek, kik együtt szenvedtek és éreztek a köznéppel. A felkelők Újhelyről Sárospatakra törtek s az ottani német őrséget is lekaszabolták, azután megvették Kálló városát, sőt a fontos Tokaj várát is. A felvidéken állomásozó német hadak épen akkor voltak indulófélben. De ott marasztalták s a lázadók ellen alkalmazták őket, kik csakhamar két helyen is súlyos vereséget szenvedtek. Minthogy hire járt, hogy a szultán Felső-Magyarországba fog nyomulni, a mozgalom az udvart és Eugen herczeget nagyon aggasztotta. Gyors elfojtását sürgették tehát s e czélból a külföldi segély hadak, Vaudemont herczeg lovassága, a bradenburgi, később a dán csapatok, melyek mind útban voltak Eugen herczeg tábora felé, valamint Pálffy János és Koháry István hajdúi Felső-Magyarországba rendeltettek. Vaudemont herczeg július 16-ikán érkezett Tokaj alá, melynek védműveit igen jó karban találta. De a fölkelőknek nem volt szervezetük, s némi harcz után július 19-ikén kiszöktek Sárospatakra. Július 20-ikán a németek e várat is megvették, s a felkelők egy része július 20-ikán éjjel a szalánczi hegységbe menekült, Tokaji és Kabai pedig elfogatott. Kabait kötözve vitték Vaudemont herczeg elé, ki a legiszonyúbb kinzással fenyegette. A fogoly nyugodtan felelte neki »édes a hazáért meghalni«![2] Nem végezték ki, hanem Tokajival külföldre küldték. Mindketten sok évi raboskodás után idegen börtönben haltak meg. De itthon is megteltek a tömlöczök. Eger, Szeged és

[1] A hegyaljai zendülést igen részletesen leirja Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferencz ifjúsága, (240—71.) s a később megjelent Gróf Bercsényi család története (II. 173—218.) munkáiban. Adalékokat ad hozzá az Orlay és Serényi családról szóló tanúlmánya. (Századok 1898.) Bőven foglalkozik vele a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen II. kötete a közös hadügyministeriumban levő okiratok alapján. Ez utóbbi a lázadás kitörését június elejére teszi, s az első összeütközés helyének nem Újhelyt, hanem Vizsolyt mondja, végül azt állitja, hogy Tokaji Ferencz alig 20 éves ember volt, hogy a vásáron, melyen a mozgalom kitört, egy német tiszt alatt 17 közlegény volt, mig Thaly szerint negyvenen voltak.

[2] Babocsay, id. m. 160.

más várak tele voltak foglyokkal s Eugen herczeg július 30-ikán azt sürgette, küldjék táborába, hogy gályamunkára használja őket. Augusztus végén a mozgalom a hegységben újra fellángolt, s Nigrelli tábornok a dán segélycsapatokat még ekkor sem bocsáthatta a főseregbez. Bécsben kegyetlen szigorral igyekeztek hatni s elrendelték, hogy »minden gonosztevőt felakasszanak, vagy felnyársaljanak, mert e csőcselékre a jó indulat és a kegyelem nincs hatással«. Másrészt a vármegyéket mozgósították a fölkelők ellen, kiknek helyzete a hegységben a tél közeledtével csakugyan tarthatatlan lett. Egy részük Temesvárra tört tehát magának útat, mig a másik rész Thökölytől vett értesítés alapján Szalontay János vezetése alatt Mármaroson át Moldvába vergődött el, hol Thököly megbizotta, báró Orlay Miklós, várta s kemény téli időben Havasalföldén át Thökölyhez kalauzolta őket.[1] Igy a mozgalom vérbe fojtatott ugyan, de csaknem két hónappal késleltette a Eugen herczeghez rendelt hadak megjöttét. Sőt a lázadás miatt Rabutin Erdélyből mozdulni sem akart s ő is nagyon megkésve egyesült a herczeggel, ki a kolluti táborból július 18-ikán Pétervárad ra indult. Ott vette a hirt, hogy a szultán Belgrádhoz közeledik. Hogy szemmel tarthassa, egész Kovilig előnyomult tehát, hol augusztus 5-ikén tábort ütött. Öt nappal később a szultán csakugyan Belgrádba érkezett. A Dunán is, a Száván is hidat veretett, úgy hogy nem lehetett tudni, a Temesközbe, vagy a Szerémségbe akar-e törni. Eugen herczeg lángelméje minden eshetőséget számba vett. Első sorban Pétervárad ot helyezte védhető állapotba, hogy ő maga seregével, ama vidékre siethessen, melyet a szultán meg fog támadni. A török hadi tanács e közben azt határozta, hogy a Dunán kell átkelni, Temesvárt eleséggel ellátni, Thökölyt pedig a Maroshoz küldeni. Augusztus 19-ikén a szultán főserege Pancsovánál csakugyan átkelt a Dunán, ellenben a had egy másik része Titelt fenyegette. Igy igyekezett Eugen herczeget Titelnél lekötni, miközben a szultán a Marosnak s Felső-Magyarországnak vonult volna. Eugen herczeg azonban azonnal megismerte a török szándékát s Titelnél hagyva egy hadosztályt, maga Szeged felé indult, hogy szemmel tartsa a szultánt, esetleg átkelkessen a Tiszán s megvédje a Marosvonalat. Útközben óvatosságból Zentánál megállt, hogy az esetre, ha a szultán főserege még sem a Marosnak nyomulna, hanem Titelt támadná meg, ott hagyott hadtestét megsegíthesse. Csak itt csatlakozott hozzá augusztus 26-ikán Vaudemont, szeptember 1-jén pedig Rabutin. Csakhogy e közben Titel török kézbe került s az ellenség, átkelve a Tiszán, Pétervárad ellen nyomult. Erre Eugen szeptember 2-ikán a Tiszától ismét a Dunához sietett, s szeptember 6-ikán éjjel apró csatározások közben Pétervárad hoz ért. Csak ezt várta a szultán. Alig hogy megtudta, hogy a császári had Pétervárad hoz tért vissza, újra a Tiszának fordult s a folyó jobb partján a védtelenül hagyott Szegedet igyekezett elérni. A szultán e műveletéről a legelső

[1] Thaly Kálmán: Századok, 1898. 219.

hirt Deák Pál (igy nevezi a herczeg, igazi neve Mihályi Pál deák) ezredének egy huszárja hozta a táborba,[1] mire Eugen herczeg bármennyire ki volt serege fáradva, szeptember 9-ikén a török után indult s másodszor tette meg az utat a Dunától a Tiszához. Másnap annak is neszét vette, hogy a török ismét partot akar cserélni s Zenta alatt hidat veret a Tiszán. Eugen utána sietett s szeptember 11-ikén az egész had 12 oszlopban teljesen harczkészen menetelt előre. Minél közelebb ért Zentához, annál több török portyázóval találkozott. A véletlen úgy akarta, hogy a huszárok egy pasát ejtettek foglyúl, kit a herczeg menet közben kihallgatott s kitől megtudta, hogy a szultán Thököly tanácsára Szeged ellen indult ugyan, de Zentánál megváltoztatta szándékát. Hidat veretett s a Tisza balpartjára tért át, hogy Felső-Magyarországba, vagy Erdélybe törjön. A pasa elmondotta azt is, hogy a szultán és a lovasság egy része már a balpartra költözött át, ellenben a gyalogság még a jobb parton áll s a hidfő körül erősen elsánczolta magát. Hogy tiszta képet nyerjen a helyzetről, a herczeg maga állt a lovasság élére s nehány ágyúval előre vágtatott. Zentához közeledve saját szemével látta, hogy a pasa közlései megfelelnek az igazságnak. Zenta községtől délnek valami 2000 lépésnyire 60 hajóból franczia mérnökök által kitünően szerkesztett hid kapcsolta össze a Tisza két partját. A hidfőt mindkét oldalon mély árkok, földsánczok és erős szekérvár védték. Ezenkivül a tábor körül széles ivalakban még egy hatalmas külső sánczvonal huzódott. Csakhogy ez befejezetlen maradt s egy helyen valami 700 lépésnyi hosszú hézagot mutatott. A Tisza ott, hol a hid állt, valami 350 lépésnyi széles volt, szakadozott, néhol meredek parttal. Zenta községgel szemben, melyet a török fölperzselt, ütött tábort a török sereg az a része, mely már átkelt a folyón. A jobbparti sánczokban állt az egész gyalogság, valamint a lovasság és tüzérség egy része. A hidon roppant volt a tolongás, mert a török időközben szintén értesült az ellenség közeledtéről. A nap már hanyatlóban volt, midőn Eugen herczeg a helyzetet áttekintette. Villámgyorsan határozott. Fel akarta használni a pár órai időt, különben az egész török had a túlpartra jutott volna s ezzel kisiklik körmei közül. Alighogy a hátramaradt gyalogság utólérte, a herczeg megtette intézkedéseit a támadásra. Félkörben karolta át a török hadállását, s a két szárny egész a Tiszáig hatolt. Kétségbeesett küzdelem támadt, melyben a török teljesen fejét vesztette. A nagyvezér a túlpartról visszarendelte a lovasság egy részét, mire a hidon olyan roppant tolongás támadt, hogy a két part közötti közlekedés egészen megszünt. E közben a császáriak valósággal megkerülték a török jobbszárnyát, hátban támadták meg, elzárták a hidtól is úgy, hogy a jobb parton maradt hadaknak nem volt hová visszavonulniok. 2000 ember kivételével mindnyájan ott vesztek az iszonyú mészárlásban, melynek csak a sötét éjszaka vetett véget. »Maga a nap sem

[1] A herczeg levele : Feldzüge des Prinzen Eugen, II. Pótfüzet, 52.

A ZENTAI CSATA.

(Eisenhut Ferencz eredeti festménye.)

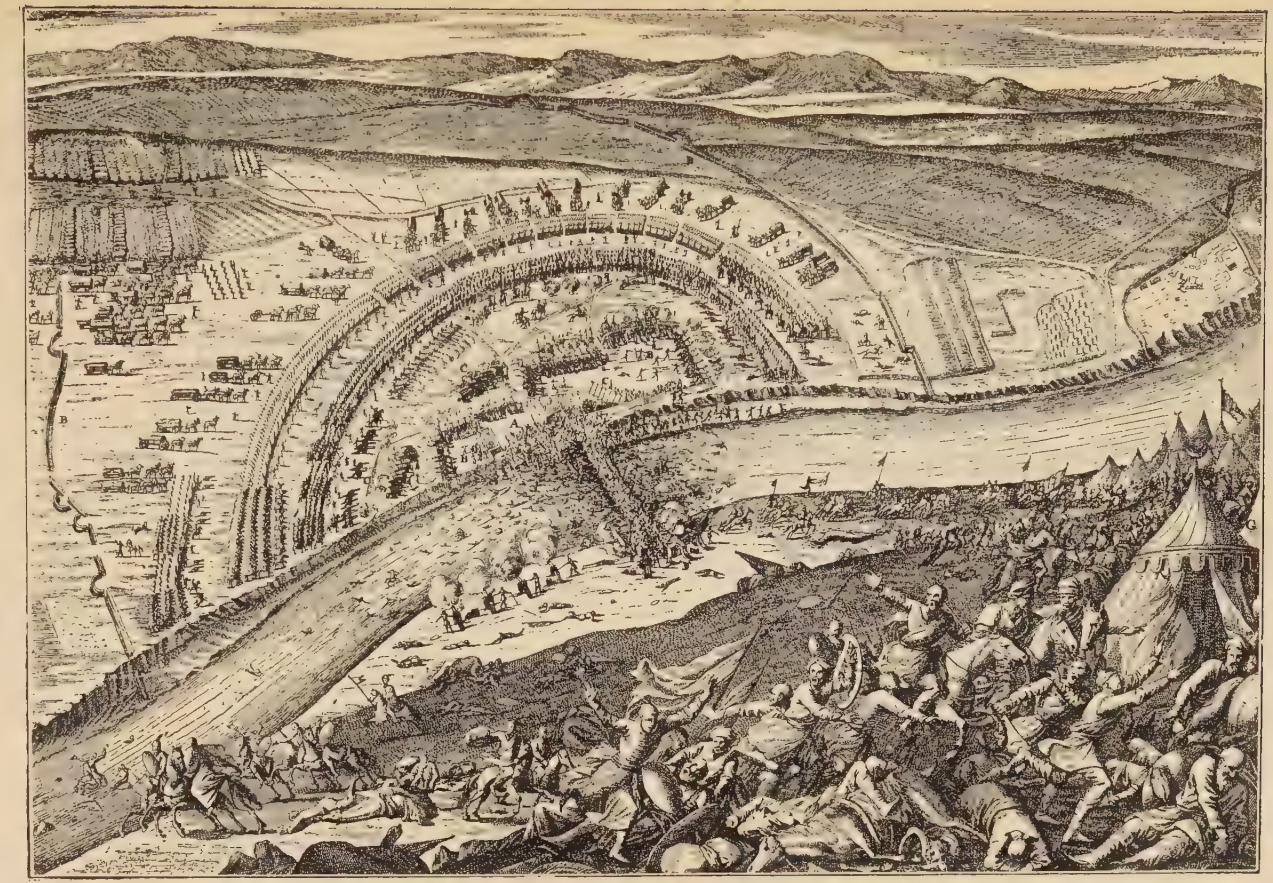

A zentai ütközet.
(Egykorú metszet után.)

akart előbb lenyugodni, — irja jelentésében Eugen herczeg, — mig ragyogó szemével felséged fegyvereinek teljes diadalát végig nem nézhette.« 20,000 török holttest hevert a sánczok közt, 10,000-nél több fult a Tiszába, a nagyvezér, a janicsár aga, négy más vezér, 13 pasa, töméntelen főtiszt vesztette életét. Csak másnap lehetett a zsákmány óriási nagyságát áttekinteni. 7 boncsok, 423 zászló, a birodalmi pecsét, melyet a nagyvezérnél találtak, 80 ágyu, töméntelen lőszer, más hadi készlet, eleség, marha jutalmazta a diadalt. Minthogy a tiszai hid is a császáriak kezébe került, 12-ikén reggel a huszárok átkeltek a tulsó partra, hol már nem volt ellenség, mert serege romlásának láttára a szultán és lovasai vad futásban siettek Temesvárra.[1]

Igy az 1697-ki hadjárat a török döntő vereségével végződött. Eugen herczeg Temesvár ellen akart ugyan még nyomulni. De a vár Belgrádból nagy számú őrséget kapott s minthogy ostroma sokáig huzódott volna, a herczeg inkább a Szávához ment, Boszniába tört be s egész Szerajevoig nyomult, honnan novemberben tért vissza. Ezzel befejezte a hadjáratot, sőt az egész véres tizenöt esztendei háborút is. 1698-ban Eugen herczeg ismét megjelent ugyan a Temesközben, de ez az év már nem a háború, hanem a béketárgyalások éve volt.

A teljesen kimerült szultán 1698 januárban végre igénybe vette Paget lord angol követ annyiszor felajánlott közvetítését, s kész volt a tényleges birtokállomány alapján tárgyalásokba bocsátkozni. Áprilisben végérvényesen megtette az ide vonatkozó nyilatkozatot, melyet a császár és Velencze el is fogadtak a tárgyalások alapjául. Ellenben Lengyel- és Oroszország folytatni kivánták a háborút. A bécsi cabinet mindent elkövetett tehát, hogy békére birja őket. Lipótot főleg az tette oly békülékenynyé, hogy II. Károly spanyol király halála küszöbön állónak látszott, Anglia pedig kijelentette, hogy csak az esetre szövetkezhetik újra a bécsi udvarral, ha ez előbb megköti a török békét. Lipótnak békülnie kellett tehát s Nagy Péter czárt, ki júliusban Bécsben járt, csakugyan rávette, hogy a tárgyalásokra elküldje megbizottait. Ellenben Ágost lengyel király még sokáig ellenkezett s csak a pápa unszolásának, valamint a másik három szövetséges fenyegetéseinek engedett. E közben eltelt a nyár s csak ősszel volt a nagy békecongressus összejötte elvileg biztosítva. De új nehézséget okozott a kérdés, hol tartsák a congressust, mert a szultán idegen földön tárgyalni nem akart. Végre abban állapodtak meg, hogy a tanácskozások a magyar-török határszélen,

[1] A pasa, kit szeptember 11-ikén délelőtt fogtak el, olyan vallomást tett (Eugen herczeg jelentése: Feldzüge, XII. Pótfüzet, 54.), melyből kitűnik, hogy Thököly és kuruczai a szultán táborában voltak. Mint lovasok azonban a szultánnal együtt kétségkivül még 10-ikén a Tisza balpartjára huzódtak, mert ha a szultán akár Felső-Magyarország, akár Erdély ellen akart indulni, föltétlenül szüksége volt Thökölyre. Igy ez a 11-iki csatában nem vehetett részt, hanem a szultánnal együtt a túlpartról nézte a harczot, s a vereség után vele együtt megfutott.

EUGEN SAVOYAI HERCZEG.

(Egykoru festménye után.)

Az Athenaeum nyomasa.

a Szerémségben, az akkor romban levő Karlovicz város közelében tartassanak. Itt azonban egész kis sátortábort kellett berendezni a meghatalmazottak, nagy számú kiséretük, szolgaszemélyzetük, s a császári és török részről kirendelt katonai őrség számára. Karlovicz romjaitól nyugatra épültek a fabarakok. Mindegyik követ külön barakot kapott s a szövetségeseké egy csoportban állt. E csoporttól megfelelő távolságban volt a nagy tanácssátor, mely mellett a két közvetítő, az angol és németalföldi követek fasátrai emelkedtek. A két követ mellé császári és török diszőrség rendeltetett. A tanácskozó baraktól jó távol, mintegy félóránnyira épültek a törökök sátrai, melyek mind lehetőleg kényelemmel s diszesen rendeztettek be. Csakhogy mikor készültek, senki sem képzelte, hogy a tanácskozások a télen át is elhuzódnak. A hideg beálltával a követek sokat szenvedtek tehát, sőt a szolgaszemélyzetből többen meg is fagytak.[1]

A keresztény követek hajón október 14-ikén érkeztek Pétervárádra, a törökök meg ugyanaz nap Belgrádba. Október 19-ikén a Duna és Száva közötti területen kihirdették a fegyverszünetet, mire a követek a sátortáborba költöztek át. Legelsőnek Wosnyzin Bogdanovich Prokop, a czár bécsi követe jelent meg. Meglehetős gőgösen lépett föl s eleinte durván bánt a törökökkel. Később azonban titkos érintkezésben állt velük, sőt pénzzel igyekezett őket rávenni, húzzák-halasszák az eldöntést, mig a spanyol örökösödési háború ki nem tört, mikor azután sokkal kedvezőbb feltételeket kaphatnak a császártól.[2]

Lengyelországot Malachovszki Szaniszló poseni palatinus, Velenczét Ruzini Károly bécsi követ, a szultánt Rami efendi és Maurocordato tolmács képviselték. A congressus legkiválóbb egyénisége azonban Paget Vilmos lord volt, ki Colyer Jakabbal a két közvetítő hatalmat, Angliát és Németalföldet képviselte. Colyer fiatal ember volt, de jól tudott törökül s a porta bizalmát birta. A jóval idősebb Paget, a congressus vezéralakja, a keleti és nyugati diplomatia ügyeit alaposan ismerte s mindvégig okosan, tapintatosan vitte közvetítői tisztét. Minthogy évek óta a béke megkötésén fáradozott, a török nem kételkedett törekvései őszinteségében s sokat adott szavára. Lipót császár két katonát küldött meghatalmazottúl congressusra. Az egyik gróf Oettingen Farkas volt, a császár gyermekkori játszótársa s később is állandó kegyencze. Tehetségtelen, konok ember volt, makacsúl ragaszkodott véleményéhez, noha a török ügyekben minden jártasságot nélkülözött. Kinevezése általános csodálkozást keltett, mert addig soha diplomatiai ügyek-

[1] A congressus irodalma: Gründ- und umständlicher Bericht von denen r. k. wie auch ottomanischen Grossbotschaften, Wodurch der Friede oder Stillstand, zwischen Leopold I. und dem Sultan Mustafa Han II. der am 26. Januarii 1699. geschlossen. (Bécs, 1702.) Továbbá Carlo Ruzini velenczei követ 1699 deczember 19-iki jelentése: Relatione del Congresso di Carlovic. Fontos R. Aust. Diplom. XXVII. 345—444. Végül: Feldzüge des Pr. Eugen, II., főleg az okmánytár. Ugyanott a szerződés német fordítása. Sok anyag van a Hormuzaki-gyüjt. V. és IX. kötetében.

[2] Brückner, Peter der Grosse. 346.

kel nem foglalkozott s még olaszúl sem tudott, noha leginkább e nyelven folytak a tárgyalások. Ez utóbbi hiányát pótolta ugyan gróf Schlick Lipót, de máskülönben ő is jelentéktelen ember volt. Szerencsére segédűl, titkárúl, úgy szólván tudományos tanácsadóúl, gróf Marsigli Lajos ezredest adták mellékjük. Nagy eszű, ritka műveltségű egyéniség, ki alaposan ismerte Törökországot s már az előbbi béketárgyalásokban is részt vett. Főleg földrajzi szakismereteivel tett kitűnő szolgálatokat a két meghatalmazottnak. Noha Magyarország legfontosabb életérdekeiről volt szó s még az 1681-iki törvény kötelességévé tette, Lipót király egyetlen egy magyart sem küldött Karloviczba, a hol általában nem mint király, hanem mint császár akart szerepelni.

Gróf Oettingen Farkas.
(Egykorú metszet után.)

Mintáúl a karloviczinak mindenben a ryswicki congressus szabályai és gyakorlata szolgáltak s a tárgyalások nem együttesen az egész békeszerződésről, hanem külön-külön folytak mindegyik szövetséges fél s a török közt. Külön alkudoztak tehát a császári, a velenczei, az orosz és a lengyel meghatalmazottak a törökkel, de mindegyik a két közvetítő állam képviselője részvételével. Ennek megfelelően már eleve határozatba ment, hogy a végeredmény ne egy közös szerződésbe foglaltassék, hanem mindegyik fél külön szerződjön a törökkel, s alapúl, kiinduló ponttal a congressus megnyitásakor fennálló tényleges birtokállomány szolgáljon. Mint minden congressus, ez is etiquette-kérdésekkel kezdődött, melyek elintézése után a keresz-

tény követek november 2-ikán, a törökök november 7-ikén irásban átadták a két közvetítőnek óhajaikat. November 13-ikán tartatott az első ünnepélyes értekezlet, mire naponkint rendesen délelőtt tiz órától délután fél háromig folytak a tanácskozások s összesen 36 ülés volt, mert óriási munkáról, a török birodalom mérhetetlen területeinek felosztásáról, száz és száz mértföldnyi határvonalak szabályozásáról volt szó.

A császári és a török meghatalmazottak tárgyalásai eleinte nagy nehézségbe ütköztek. Török részről azzal álltak elő, hogy Erdély régi állapotába helyeztessék vissza, vagyis újra fejedelmet kapjon, a ki a császárnak és a szultánnak egyaránt hűbérese legyen. Később elejtették ugyan e kivánságot s csak azt akarták, hogy a császár némi adót fizessen Erdélyért a szultánnak. De Paget lord kiverte fejükből e bogarat is, mire a tárgyalások gyors lefolyást vettek, mert egy másik fontos kérdésben, Temesköz hová tartozása körül a császáriak tettek engedményt. E terület nehány határszéli hely kivételével török kézben maradt a háború folyamán. De Magyarország szempontjából fő fontosságunak látszott, hogy ez a föld, mely mélyen beleékelődött a magyar államtestbe, visszakerüljön a szent koronához. Csakhogy Bécsben nem helyeztek súlyt birtokára. Úgy okoskodtak, hogy Temesvárnak katonailag nincs értéke, sőt egyenesen fölösleges teher lesz a császárra, mert nagyobb őrséget köt le, pedig a töröknek betörő kapuja az örökös tartományokba nem Temesvár,[1] hanem Belgrád. Ez okból nem nagyon iparkodtak a Temesközt megszerezni. Ajánlottak ugyan érte cserébe más területet, de midőn a török nem fogadta el, nem bolygatták tovább a dolgot, mert a császári udvart kizárólag az örökös tartományok érdekei vezették. Igy a tárgyalások az erdélyi kérdés tisztázása után gyorsan előre haladtak s a császár és a szultán közötti békeszerződés lényegileg már deczember elején elkészült.

Annál nehézkesebben folytak a tárgyalások a lengyel és orosz követekkel, kik húzni-vonni igyekeztek a megoldást, miben a törökök készségesen kezükre jártak. Végre azonban a lengyel béke is létre jött s az orosz követtel legalább két évi fegyverszünet köttetett. Ellenben a török-velenczei tárgyalások egyáltalán nem haladtak előre, bármint siettette a megoldást a buzgó Paget lord s a kemény téli időjárás, mely az életet a sátortáborban nagyon kellemetlenné tette. Beköszöntött az 1699. év is s Paget beleunva a húzás-halasztásba, határnapot tűzött ki, melyen belül az egyezségnek okvetetlenül létre kellett jönnie. Január 26-ikán, ez volt a határnap, a követek, a velenczeinek kivételével, nagy ünnepélyességgel a fősátorba vonultak, hol felolvasták a császárral, a lengyel királylyal és a czárral kötött szerződéseket. Azután a török követ óhajára az órát nézve lesték a pillanatot, mely a török vallásos felfogás szerint az aláirásra a legkedvezőbb volt. Mikor az óra déli három-negyed tizenkettőt mutatott, megtörtént az aláirás.[2]

[1] Egy 1697-ki katonai vélemény: Feldzüge, II. 15.

[2] Utóbb, február 17-ikén Velencze is aláirta a maga szerződését.

A követek megölelték egymást, s megnyiltak a gyűlésteremnek a négy világtájra néző ajtai, hogy a békekötés öröm-hire szerte szét menjen. Ezzel a karloviczi congressus 72 napi tevékenység után véget ért. A császár és a szultán közötti szerződés 25 évre szólt, s 20 czikkből állt. Kimondotta, hogy Erdély eddigi állapotában és határaiban a királyé, a Temesköz meg a töröké maradjon, de Karánsebes, Lippa, Lugos, Csanád, Kis-Kanizsa, Becse, Becskerek erőditményei lerontassanak, s a Maros és Tisza folyókon a két uralkodó alattvalói szabadon közlekedhessenek. A Duna-Tisza köze a császáré, ellenben a Szerémségnek a Boszut vizéig terjedő része a szultáné maradt. A szerződés csak általánosságban szabta meg az új határvonalat s a részletes, helyszini megállapitást később kiküldendő biztosokra bizta. A szerződés X. pontja azon magyar és erdélyi bujdosókkal foglalkozik, kik török területen éltek. A császár megengedte, hogy családjok kimehessen hozzájok, de ottkünn mindnyájoknak török alattvalókká kell lenniök, kik haza nem költözhetnek többé. Másrészt a szultán kötelezte magát, hogy magyar-török alattvalóit birodalma belsejében, a határtól távol fogja megtelepiteni.

A karloviczi béke, melyet Lipót király február 26-án szentesitett, örökre véget vetett Törökország túlsulyának Európában, s itteni határai mentén mindenütt roppant területeket metszett le testéről. De ez a békekötés egy államra sem volt oly jelentőségű, mint Magyarországra. Noha a Temesköz még a töröké maradt, a többi országrész mind felszabadult s nemzetünk életének legrombolóbb időszaka, a török korszak immár véget ért.

A karloviczi békekötés okiratának thugrája.
(Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban.)

HATODIK KÖNYV

*

A KURUCZ VILÁG ÉS II. RÁKÓCZI FERENCZ KORA

II Rákóczi Ferencz korabeli fegyverek.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

A Kollonics-féle kormányrendszer.

Lipót király a karloviczi békét mint császár kötötte s a szerződés csupán »császári« határokról és alattvalókról szól. Ez megfelelt az új jogelméletnek, melyet Bécsben az 1687-iki törvények alapján hirdettek. Előbb is tartománynyá szorították le az önálló Magyarországot. 1687 óta azonban egyszerűen örökös tartománynak tekintették, melynek ép úgy nincs saját alkotmánya, mint Morvaországnak vagy Karinthiának. Akként okoskodtak: minthogy a magyarok elfogadták a király örökösödését, beillesztették országukat az örökös tartományok keretébe, minél fogva az örökös tartományok módjára kell kormányozni. A király tényleg úgy kormányozta. Országgyűlést általában nem tartott többé, a török békét az országgyűlés elé nem terjeszté, mint az 1681-iki törvény rendeli, a nemzet minden életbevágó ügyét önmaga intézte s a régi magyar hatóságokat, a mennyiben fennmaradtak, a meztelen önkény és idegen uralom eszközeivé sülyeszté. Esterházy Pál nádor, ki az udvar körüli érdemeiért német birodalmi herczegi rangot kapott, nem az alkotmány őre, hanem, mint egy éles eszű külföldi diplomata, Stepney, Anglia bécsi követe, megjegyzé, annak kijátszója volt. Egyénileg is hasznot húzott a király és az ország közötti összeütközésekből. Mikor 1684-ben fizetését szabályozták, 24,000 forintról

felére szállították le. Ellenben Kollonics ösztönzésére részt juttattak neki az elkobzott javakból. Az egyezség szerint negyed része a hűtlenség czimén lefoglalt javaknak a nádort illette.[1] Érdekében állt tehát a jószágelkobzás, mert a zsákmány egy része neki jutott. Valóban engedelmes eszköze volt az udvarnak s megtett mindent, a mit kivántak tőle. Noha igen ájtatos, vallásos könyvekkel szokott a közönségnek kedveskedni, családi élete sem volt tiszta[2] s a magyarok előtt Esterházy Pál nádor nemcsak elveszté tekintélyét, hanem e korszak egyik leggyűlöletesebb alakja lett.

A másik főhatóság a magyar királyi kanczellária volt, mely az 1687-iki törvények alapján új szervezetet nyert. De most már minden önállóságából kivetkőztették s a császári hatóságok alá rendelték. Még az adományozásoknál is az udvari kamarától függött, melynek intézkedési jogát a magyar pénzügyek terén[3] formaszerűen elismerte. Sőt a király egyáltalán nem törődött vele s nem egy, Magyarországra vonatkozó adománylevelében azt mondta: »e tárgyban a magyar királyi kanczellária szolgálatával nem éltünk, a melylyel élni nem is tartozunk«.

A magyarországi kamarákat Lipót rég kiforgatta minden önállóságukból, sőt tisztviselőikké is nagyobbrészt idegeneket tett. A 62 kamaratanácsos közül, kiket hosszú uralkodása folyamán kinevezett, 36 volt külföldi, sőt uralkodása utolsó éveiben majdnem csupa német működött a kamaráknál. A szepesi kamarának elnökei 1672 óta leginkább idegenek voltak, mig a beszterczebányai, selmeczi és körmöczi bánya- és pénzverőkamarák előbb is közvetlenül bécsi hatóságok alatt álltak.

Egyedül a helyi közigazgatás közegét, a vármegyei intézményt nem lehetett elnémetesíteni, idegenekkel megrakni; ellenben ez is mindinkább közönséges adóbehajtó közeggé tétetett. Azokon a területeken, melyeket a karloviczi béke a török birodalomtól elszakitott, a vármegye úgy szólván magától visszaállt, újjá szervezkedett. A Dunán és Dráván túl, a Duna-Tisza közén, a Tiszánál új életre ébredtek olyan vármegyék, melyek száz esztendő óta megszüntek, vagy csupán névleg állottak fenn. Mindenütt akadt némi nemesség, az egykori földbirtokosok leszármazói, rokonai vagy mások s megpróbálták visszaállítani a vármegyét. Bécsben szükségét érezték valamelyes új közigazgatási közegnek s elnézték a megye visszaállítását. Csakhogy az új vármegyék s a katonai és pénzügyi közegek közt minduntalan éles összeütközések támadtak. A katonák felháborodva, mint

[1] Az ide vonatkozó tárgyalásokat ismerteti Newald, id. m. 132—34. A végleges megállapodás 1684 január 15-ikén köttetett.

[2] Neje a legszörnyűbb vádakat emelte ellene, viszont azonban bevallotta, hogy meg akarta mérgezni. E miatt elfogták s egy osztrák kolostorba zárták. Férj és feleség kibékültek ugyan, de később a botrány megújult. Legújabb életrajzában ez országra szóló botrányról említés sem tétetik. De egy 1701-iki ministertanácsi jegyzőkönyv (Tört. Tár 1897) s később egy angol követi jelentés (Archivum Rákoczianum II. osztály, kiadja Simonyi Ernő) szól róla.

[3] Thallóczy: Századok, 1897. 676.

valami szörnyű merényletet szokták Bécsbe jelenteni, hogy azt hallják, hogy itt vagy amott alakulni kezd a vármegye. Nem is igen sokat törődtek vele. 1702-ben egy katonai bizottság jelent meg az újonnan alakult Bácsvármegyében s bekérte az adószámadásokat. Mikor a főispán a kívánságot nem teljesítette, a bizottság elfogatta a pénztárnokot, a tömlöczökben levő rabokat Szegedre vitette, a tisztviselőket, még a rendőri személyzetet, a hajdúkat is elcsapta s a lakosságnak meghagyta, ne engedelmeskedjék a vármegyének. A vármegyék mindazáltal újjá szervezkedtek, csakhogy az udvar lehetőleg kivonta őket a magyar országos főhatóságok alól. A Dráván túli, egykor a magyar anyaországhoz tartozó vármegyék vissza sem csatoltattak, hanem közös főnököt kaptak s külön főhatóságok alatt álltak. Igy lett belőlük utóbb a ma Tótországnak (Szlavónia) nevezett tartomány. Bács, Békés, Bodrog, Csongrád, Csanád, Zaránd vármegyék a hadi tanács és udvari kamara alatt álltak. Horvát-Szlavónia területe legnagyobb részét a belső ausztriai, gráczi főhatóságok kormányozták, sőt egyes darabokat a szomszéd krajnai földesurak is kiszakítottak a magyar államterületből.

Már a területi viszonyok e zűrzavarában is megnyilatkozik a magyar elem túlsúlyának megtörésére irányuló törekvés. De leplezetlenül, brutális őszinteséggel az eszme azokban a tervezgetésekben és kisérletekben nyert kifejezést, melyek az ország egész kormányrendszerének újjáalakitására irányultak. A hosszú török uralom a régi magyar közjogi és közigazgatási intézményeket tényleg a legnagyobb mértékben megrontotta, néhol teljesen megszüntette. Az új viszonyok közt ez intézmények sürgősen igényelték tehát a gyökeres reformot. Az állam fokozott s lényegesen változott igényeinek, a társadalom életszükségleteinek a régi magyar intézmények nem feleltek meg többé s a ki a karloviczi béke után észszerűen reformálja őket, az bizonyára elévülhetetlen érdemeket szerzett volna a magyar nemzet körül. Bécsben föl is merült a reform eszméje, de főczéljául nem a nép teméntelen szenvedésének orvoslását, hanem a magyarság elnyomatását, az ország elnémetesítését tüzték ki. Ez okból igénybe sem vették a magyar országgyűlést vagy általában a magyarokat, hanem egészen Kollonicsra bizták a munkát. Ő lett, legalább magyar ügyekben, mint a Bécsben élő külföldi követek jelentései minduntalan hangoztatják, Lipót király legbensőbb, sőt rendesen egyedüli tanácsosa, vezetője. Kollonics pedig teljesen az örökös tartományokba akarta Magyarországot olvasztani s ily irányú működését hivatalos megbizás nélkül még 1687-ben megindította. Hogy a magyar törvényeket kiszorítsa, Alsó-Ausztria polgári és büntetőtörvénykönyvét egy jezsuitával latinra fordíttatta. A büntető törvény[1] (Praxis Criminalis) lassankint a magyarországi gyakorlatban csakugyan recipiáltatott.

Nem sokára alkalma nyilt tevékenységét hivatalosan megkezdeni, mert az ország teljes újjászervezése tárgyában részletes javaslatokat

[1] Első kiadása 1687-ben, a második 1697-ben.

kelle tennie. Ez ügyben bécsi lakásán 1688 július 15-ikén értekezletet tartott, mire július 29-ikén a császár megadta neki a hivatalos megbizást, hogy egy bizottság közreműködésével javaslatot készítsen Magyarország s újonnan visszaszerzett részeinek jövendőbeli katonai, pénzügyi és közigazgatási szervezete tárgyában. A király utasításul azt adta neki, vegye számba a magyar rendek panaszait s tartsa szem előtt a vallás előmozdítását. A bizottságban, mely Kollonics elnöklete alatt működött, egyetlen magyar sem volt. Kollonics gyorsan dolgozott s egy év alatt elkészítette a munkálatot,[1] melynek kivonatát már 1689 októberben az akkor Augsburgban időző császárnak, sőt egyes magyaroknak is megküldötte. Felölelte az ország kormányzatának minden ágát s az egyház és iskola, a had- és pénzügy terén sok hasznos eszmét pendített meg. A többek közt Budán és Kassán egyetem alapítását tervezi s főleg az ügyvédi és orvosi hivatást igyekszik magasabb szinvonalra emelni, mert, a mint mondja, az ügyvédkedés merő rabulistikából és pénzcsinálásból áll, a magyar orvosok meg csak a temetőket töltik meg. A fősúlyt természetesen a puszta ország benépesítésére fekteti, mert ubi populus, ibi obulus. De nem ez a kincstári érdek igazi czélzata. Idegen telepítést sürget, kivált németet, »hogy a királyság vagy legalább nagy része lassankint germanizáltassék, a forradalmakhoz s zavargásokhoz szokott magyar vér a német által mérsékeltessék, s ezzel természetes, örökös királya és ura iránt állandó hűséghez és szeretethez szokjék.«

Kollonics minden reformja, minden újítása ennek az alapgondolatnak szolgál. Kiforgatni magyarságából az országot, ez az eszmény, melyet reformjaival valósítani akar. Máskülönben a munkálat igen részletes s a viszonyok alaposabb ismeretéről tanuskodik, mint minővel a bécsi miniszterek rendelkezni szoktak. De magyarellenes czélzatait mellőzve, sem áll kora fejleményeinek szinvonalán. A XVII. század végén az európai nemzeteknek már fejlett politikai és közgazdasági irodalmuk volt, melyről Kollonics tudomást sem vesz, hanem szakkérdésekben is középkori egyházi és ókori latin irókra hivatkozik. De nemcsak irodalmi ismeretei fogyatékosak. Azt sem veszi számba, hogy akkor már számos állam, Franczia-ország, Anglia, Brandenburg, egyes olasz fejedelemségek nagyszerű közigazgatási és közgazdasági intézményeket teremtettek. Európaszerte buzgón folyt már a social-politikai tevékenység, mely útmutatásúl szolgálhatott volna neki, ha érzéke lett volna az államélet igazi szükségletei iránt. De nem volt s munkálatában vegyest akadnak a legavultabb és igazán közhasznú nézetek. Azt tudja, hogy emelni kell a jólétet, különben a nép nem képes adót fizetni. Fejleszteni akarja tehát a vagyonosságot. De hozzá teszi, hogy mihelyt a jólét bizonyos fokot elért, időnként valósággal eret

[1] Czíme: »Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn, des status politici, cameralis et bellici« számos melléklettel. 1689 november 15-iki kelettel van ellátva. Egy fejezetét lefordította Iványi István. A munkálatból igen terjedelmes kivonatot adnak régibb történetiróink, de különösen Maurer, Kollonics német életrajzában.

kell rajta vágni, hogy a nép el ne bizakodjék s kedvet ne kapjon a zendülésre, mintha bizony gazdag népek csinálnák a forradalmakat.

De bármennyire elmaradt Kollonics tervezete a saját korától, a magyar viszonyokhoz képest, melyeket a másfél százados háború a kezdetlegesség állapotába sülyesztett, nem egy czélszerű reformjavaslatot tartalmaz. Munkájának értéke azonban még sem positiv javaslataiban, mint inkább a tényleges állapotok rajzában és megitélésében rejlik. Igen sok benne a korjellemző, a statisztikai anyag, melylyel a közviszonyokat megvilágítja s ép oly éles a birálat, melyet rajtuk gyakorol. Kérlelhetetlenül lerántja a császári hatóságok üzelmeiről, lopásairól, sikkasztásairól, zsarolásairól, ezerféle visszaéléseiről a leplet. Sőt Lipót császár udvarában mindenesetre ő az első, a ki kimondotta, hogy nem szabad az alattvalókra több terhet róni, mint a mennyit megbirnak s hogy az állam eddigi igényei semmiféle arányban nem állanak a nép teherviselő képességével. A mint munkálatával elkészült, Kollonics nyomban megkezdte végrehajtását, noha erre sem a királytól, sem a ministerektől felhatalmazása nem volt. 1689 augusztus 22-ikén három rendelete jelent meg. Az egyikben meghagyta a vármegyéknek, hogy bizonyos adóügyi és katonai kimutatásokkal fölszerelve, küldjék el hozzá megbizottaikat. A másikban értesítette a közönséget, hogy a töröktől visszahódított területeken némely államjavak eladatnak s a ki venni akar, jelentkezzék. A harmadik a külföldnek szólt s ott hirdettetett ki. Bevándorlásra hivja fel az idegeneket, s részletezi az új telepeseknek biztosított kedvezményeket. Mind e rendeletek a magyar kanczellária útján adattak ki a nélkül, hogy akár a király, akár a magyar vagy császári hatóságok tudtak volna róluk. A nádor és az esztergomi érsek tiltakoztak ez önkényes eljárás ellen s ezúttal a bécsi ministerek nekik adtak igazat. A ministertanács kijelentette, hogy Kollonics téved, midőn azt hiszi, hogy neki, mint a javaslatok kidolgozására rendelt bizottság elnökének, joga lenne a bizottság megállapodásait végre is hajtani.[1] A ministerek éles birálat tárgyává tették magát a Kollonics-féle munkálatot s majdnem minden részében, — még a Tridentinum befogadásában is — ellenezték. Tényleg azonban Kollonics győzött s a különböző német tartományokból a bevándorlás, mely már 1688-ban megindult, 1689 óta nagyobb mérveket öltött. Pest, Baranya és más megyékben egészen új német községek alakultak. Buda teljesen német lakosságot kapott,[2] nagyobbrészt kézműveseket, valamint Pest városa, de mindkét helyen ráczokkal vegyest. Visegrádot és Váczot szintén németek ülték meg. Ministerei ellenzése következtében azonban Lipót király Kollonics munkálatát önkényesen még sem akarta végrehajtani. De nem ejtette el, hanem ismételve próbát tett, hogy a magyar urakat megnyerje Kollonics reformjainak, ki e közben Magyarország primása lett. Széchenyi György érsek, ki két s fél milliót költött és hagyo-

[1] Maurer, id. m. 320—322.

[2] Az 1688-iki bevándorlók neve. Új Magyar Muzeum, I. 373—76.

nanyozott egyházi, iskolai és közczélokra, 1695 február 18-ikán meghalt. Kollonics régi vágya teljesült; július 14-ikén ő lett a magyar katholikus egyház feje. Azt azonban, hogy a magyar urak hivatalosan segédkezzenek tervei valósításában, új állása daczára sem tudta kieszközölni. 1696 novemberben az ez ügyben folyó értekezleten a király kívánságaképen terjesztő elő, hogy munkálatát elfogadják. Egyedül hű követőjét, a nádort, tudta

A bécsi magyar kanczellária.
(Rajzolta Dussek Ede Adorján.)

megnyerni. Ellenben a többiek azt felelték, hogy ez ügyben csak országgyűlés határozhat. Széchenyi Pál, a nagy tekintélyű, nemesen gondolkodó kalocsai érsek ezt Lipót királynak nyíltan megmondotta. A király pillanatnyilag engedett ugyan, de Kollonics biztatására ismételten megújította a kísérletet. 1698-ban is próbát tett az urak megnyerésére, s midőn nem boldogult, nélkülük akart czélt érni. A minister-tanács még 1702-ben is foglalkozott a Kollonics-féle munkálattal, melynek végrehajtását csak a nemzet fegyveres ellenállása hiusította meg.

De ha a munkálat a maga egészében nem hajtatott végre, tulajdonképeni czélzatát, Magyarországnak magyarságából való kiforgatását, Kollonics soha sem téveszté szem elől s vas következetességgel igyekezett valósítani. Ebbeli buzgalma még hitbuzgalmán is túltett. Nem szerette az eretnekeket, de ha nem magyarok voltak, még e bűnüket is megbocsátotta. Atyai jóakaratáról biztosította az erdélyi evangelikusok közül a szászokat, mert németek voltak s nyugodtan elnézte, hogy a görög nem egyesült ráczok, mert a magyarok ellen foglaltak állást, olyan egyházi kiváltságokat nyerjenek, minőkre a magyar protestánsok soha gondolni sem mertek.

Ó-hitű ráczok évszázadok óta éltek az országban, de nem tartoztak a bevett, hanem csak a tűrt felekezetek közé s ép oly kevéssé élvezték a vallásszabadság jótéteményét, mint az anabaptisták vagy zsidók. Mikor azonban 1690-ben a császári hadak a Balkánról kiszoríttattak, Csernojevics Arzen pétyi (ipeki) patriarcha alatt 70—80,000 ember menekült Ó-Szerbiából s a szomszéd területekről a Szávántúlra. Közönséges menekültek voltak s nem hivásra jöttek; ellenkezőleg az udvar egyenesen utasította őket, ne távozzanak tűzhelyükről, hanem ott várják be a császári hadak visszatértét.[1] Csakhogy a török boszújától félve, magyar területre futottak, de nem oly elhatározással, hogy ott maradjanak, hanem azon biztos reményben, hogy a császári hadak oltalma alatt csakhamar haza térhetnek. Viszonyukat azonban rendezni kellett ideiglenesen, addigra is, míg itt laknak s minthogy uruknak ismerték el Lipótot, a király a patriarcha felterjesztései alapján 1690 augusztus 21-ikén diplomát adott nekik, mely itt tartózkodásuk idejére viszonyukat az állami hatóságokhoz rendezi s vallásuk szabadságát biztosítja. A diploma azon föltevésen alapult, hogy a szerbek nem állandóan maradnak az országban[2] s ez okból nem is csupán a magyar földre menekültekhez, hanem Görögország, Bulgária, Szerbia, Herczegovina, Dalmáczia, Podgoricza, Jenopolia összes lakosságához van intézve s a patriarcha jogkörét a régi magyar királyok kiváltságai alapján a magyar-horvátországiakon kivül a Balkán félsziget összes rácz lakóira kiterjeszté.

A király még 1690-ben azt is megengedte, hogy a kik a határról, hol a menekültek meghúzódtak, hol azonban élelmezésük nagy nehézségbe ütközött, az ország belsejébe akarnak költözni, ott befogadtassanak s kiváltságaik élvezetében maradjanak. A ráczok éltek az engedélylyel s egyes rajok Aradra, Szegedre, Pécsre, Mohácsra, Székes-Fejérvárra, Esztergomba, Komáromba, Győrbe s más helyekre húzódtak. Ez sem volt végleges megtelepedés, sőt ellenkezőleg, 1691-ben (augusztus 20-ikán)

[1] A ráczok betelepedésének s a határőrség szervezésének kérdését levéltári adatok alapján teljesen megvilágitották délmagyarországi törvényhatóságaink monographusai: Szentkláray Jenő (Századok, 1883. és 1892.), Érdujhelyi Menyhért (Ujvidék tört.), Iványi Imre (Szabadka története és a tiszai határőrvidék története), Dudás Gyula, ki Iványival Bács-Bodrogh vármegye monographiáját adta ki. L. még: Károly, Fejér vármegye tört. I.

[2] Századok, 1890. 149.

Széchenyi György esztergomi érsek.
(Egykorú metszet után.)

a király újra kiadva múlt évi fődiplomáját, világosan megmondotta, hogy lehetőleg azon lesz, hogy »diadalmas fegyvereinkkel a többször említett rácz népet régi országába és lakóhelyére minél előbb újra beigtathassuk.[1]

Csakhogy a háború kedvezőtlen folyama s az udvar békevágya egyre kétesebbé tette a visszatérést, s Bécsben már 1694-ben foglalkoztak az eszmével, hogy a ráczokat a magyarok nyakára, a Duna-Tisza közére telepítik. Mikor meg a béketárgyalások éve 1698-ban beköszöntött, végleg eltűnt a remény, hogy a ráczok régi hazájukba visszamehetnének. Ekkor tehát már határozni kellett, mi történjék velük. A ráczok, kik a töröktől szolgálva, a másfélszázados küzdelmekben teljesen elidegenedtek a magyaroktól, nem akartak magyar kormányzat alá helyezkedni. Ellenszenvük kétségkivül sociálgazdasági okokból is táplálkozott; nem akartak földesúri hatalom alá jutni, jobbágyi viszonyba lépni, minőben a magyar köznép élt. Ismételve kérték tehát az udvart, hogy német uralom alá vesse őket. Bécsben készségesen felkapták az eszmét, mely annyira bele illett Kollonics kormányrendszerébe. A hadi tanács 1698-ban azt ajánlotta, hogy Solymostól a Maros, Tisza, Duna és Száva mentén az Unna vizéig a határszélen őrségek szerveztessenek, melyek tagjai a földnek nem jobbágyai, hanem birtokosai legyenek, vallásukat szabadon gyakorolhassák s ne álljanak a megye hatósága alatt. A vármegyék s a magyar kanczellária tiltakoztak e terv ellen, s valósítására csupán az országgyűlést tartották illetékesnek. Különben is volt Magyarországban olyan elem, melyet kitűnően fel lehetett a határőrzésre használni. Ez a régi magyar végbeli katonaság volt, mely, minthogy ama területek, melyeken eddig lakott, az új hódítások következtében megszüntek határszéli véghelyek lenni, most már elvesztette keresetét, s szivesen átköltözött volna az új határok mentére, hogy ott folytassa a katonáskodást. A magyar végbelieket azonban az udvar egyszerűen kivetköztette katonai jellegükből, megfosztotta keresetüktől, s kiméletlenül sorsuknak engedte át. Hasztalan hivta föl reájuk a kanczellária a hadi tanács figyelmét. Ez idegenekre bizta a határ őrzését s 1702-ben a ráczokból megalakította a marosi, tiszai és dunai határőrségeket. A magyar kanczellária megbotránkozva említette, hogy az új határőrséget nevezik rácznak, nemzetinek, németnek, szóval mindennek, csak magyarnak nem, pedig Magyarország területén van. Ezzel az ország déli része a ráczok földje lett s csakhamar tényleg »Ráczországnak« nevezték.

E közben a töröktől visszaszerzett városokat leginkább német vagy rácz lakosság ülte meg. Buda, Pest, Esztergom, Fejérvár, Vácz, Várad, Szeged, Pécs, Arad, Eger s más városok vagy teljesen, vagy nagyrészt külföldi telepeseket kaptak, kik idegenül álltak szemben a magyarsággal s érdekük minden szálával a német kormányzathoz voltak fűzve. Betetőzte a magyarellenes törekvéseket az a politika, melyet Kollonics a föld-

[1] Károly, Fejér vármegye tört. I. 451—63.

birtokosokkal szemben követett, azon ismételve befejezett szándékkal, hogy a földet kiragadja a magyarság kezéből, a régi birtokos nemességet lehetőleg háttérbe szorítsa s új, idegen birtokos osztályt teremtsen helyére. Már a XVI. század végén, Rudolf király alatt fölmerült az eszme, hogy az akkori szerencsés harczokban a töröktől fegyverrel visszafoglalt területek földesurai visszaszerzett jószágaikért bizonyos váltságdijat fizessenek a kamarának. Ezt a fegyverjog (jus armorum) czímén történő megsarczolást Kollonics újra fölelevenítette s azzal az ügyességgel, melylyel kétségkivül rendelkezett, valóságos jogrendszerré szervezte. Ösztönzésére a király külön bizottságot alakított, mely 1688-ban már nagyban működött. Elnöke Kollonics, tagjai öt német tanácsos és a hadi tanács s az udvari kamara egy-egy képviselője voltak. Ez a neo-acquistica, új-szerzeményi bizottság[1] volt hivatva az összes birtok-ügyeket Magyarország mindazon részeiben rendezni, melyek egykor akár a hódoltsághoz tartoztak, akár közvetlenül török uralom alatt álltak. Minthogy pedig utoljára a királynak csak 12 vármegyéje maradt, a többi ellenben közvetve vagy közvetlenül a töröké volt, az ország legeslegnagyobb részében az új-szerzeményi bizottság szabályozta a birtokviszonyokat. Kettős feladata volt. Először is igazolásra szólított fel minden birtokost, milyen jogczímen birja jószágát, akár élt rajta jobbágy, akár pusztán hevert. E czélból összeiratta az egész földbirtokot s jogczímük igazolására maga elé idézte a földesurakat. Másik megbizása az volt, hogy megszabja a váltságösszeget, melyet az a földesúr tartozik fizetni, a ki jogczímét igazolni tudja; ellenben a kincstár számára foglalja le mindazokat a jószágokat, melyeknek földesurok vagy nincs, vagy jogczímét igazolni képtelen. Több ezer mértföldnyi terület jószágairól, igazán óriási és végtelen bonyolult munkálatról volt tehát szó, melynek sikeres keresztülviteléhez évek hosszú sora kellett. A munka meg is indult s a bizottság például Heves vármegye birtokosait már 1690-ben felszólította, hogy hat havi időn belől igazolják jogczímüket, különben minden igényüktől elesnek. Igazolásra kötelezteteti mindenki, akár egyházi, akár világi volt, akár régi és állandóan békés birtokában volt jószágának, akár mostanában vétel vagy zálog útján szerzé. A háborús időkben az igazolás természetesen óriási nehézségekbe ütközött s száz meg száz család vagyona forgott koczkán. Az igazolási határidőt ismételve meg kellett tehát hosszabbítani s Lipót király többször új meg új felszólításokat intézett a birtokosokhoz s csoportonként, egyszerre 3—4 vármegye földesurai idéztettek a bizottság elé. Azok a vármegyék, melyek a török alatt is fennálltak, a királynak rendesen adóztak, az országgyűlésen részt vettek, minduntalan a legerélyesebben tiltakoztak ellene, hogy e kérdésben úgy bánjanak el velük, mint azon területekkel, hol száz év óta megszűnt a megyei intézmény s a földesurak elköltöztek, jószágaik meg török kézbe mentek át. De nem bol-

[1] A bizottság működéséről Hornyik, id. m. III. és Szederkényi, id. m. III.

dogultak. A bizottság az 1683 óta visszaszerzett területeket mind új-szerzeménynek minősítette s egyaránt megsarczolta az összes birtokosokat. Nem egyenkint alkudott meg velük, hanem vármegyénként vetette ki a váltságösszeget, melyet azután a vármegye jószágaik arányában osztott ki azok közt, kik jogczímüket igazolták. A váltságot a megye szedte be s fizette le a kincstárnak. Azon jószágok, melyekre a birtokos tulajdonjogát igazolni nem tudta, vagy az érte járó sarczot le nem fizette, a kincstárra szálltak. Végtelen terjedelmű területeken, melyek nemzedékek óta török kézben voltak, meg sem kisérlé senki az igazolást. Sok száz mértföldnyi gazdátlan jószág halmozódott fel tehát a kincstár kezén, melynek különben az előbbi mozgalmakból is töméntelen elkobzott jószága volt. Kollonics hamar megkezdte értékesítésüket s erre czélzott 1689-iki önkényes rendelete. Ekkor árúba bocsátotta a Thököly-mozgalmak alkalmából lefoglalt javakat, melyeket olcsó pénzen nagyobb részt külföldi származású kamarai tisztek, a Joanellik, Gundelfingerek, Ibarák, valamint egyes bécsi kereskedők vásároltak meg. Az a törvény, hogy csak született, vagy csak honfiúsított magyar szerezhet földbirtokot, nem szolgált akadályúl. Vehetett jószágot mindenki, a kinek pénze volt s töméntelen földbirtok jutott idegen kézbe a régi királyi vármegyékben.

Még nagyobb arányokban folyt az eladás az újonnan szerzett területeken, melyekből Baranya vármegyét a császár győzelmes tábornokai jutalmazására jelölte ki. Itt Caprara grófnak 90,000, Veterani gróf örököseinek 80,000, Eugen herczegnek 80,000 frt értékű birtokot útalványozott. A herczeg, ki a baranyavári és a bélyei uradalmat, s a siklósi uradalom egy részét kapta, 11 lakott és 21 puszta községgel, ugyanekkor megvette özvegy Heissler Donátnétől 80,000 frton a csepelszigeti és promontori uradalmat.[1] Töméntelen más adományozás, vagy zálogbaadás is történt. Alig volt az udvarnak egy befolyásosabb embere, a ki nagy jószágokat, dús uradalmakat nem szerzett. 1702-ben a német lovagrendnek adták el az egész Jász-Kunságot, melynek lakói elvesztették régi kiváltságaikat s jobbágysorsra jutottak. Ekképen a földbirtok roppant arányokban a külföldiek, külföldön élő emberek kezébe ment át s az új földesúr rendesen idegen gazdatisztekre bizta a kezelést. Ezek nem ismerték a hazai viszonyokat s kegyetlenül zsarolták, kinozták a szerencsétlen jobbágyságot, főleg a a magyarokat, kikkel beszélni nem tudtak. E földbirtok-politika czélzatai teljes diadalra jutottak a Murán és Dráván túl, hol szintén volt neoacquistica bizottság. A csáktornyai uradalomba idegenek ültek. A Sermageok, Kulmerek nagy javakat szereztek, s a magyar főúri osztály mindinkább háttérbe szorult. Ekképen a szlavon-horvát tartománygyűlésen idegenek vitték a főszerepet s elidegenítették ez országrészt a magyarságtól.

Kollonics még az egyház elnémetesítéséről sem feledkezett meg s

[1] Az ide vonatkozó iratokat közli Schönherr Gyula: Tört. Tár, 1887.

folytatta az udvar ama politikáját, hogy magyar szerzetrendek birtokait német egyháziak kezébe adja. A zirczi apátság 1683-ban, a borsmonostori 1680-ban egy alsó-ausztriai kolostornak jutott, melyről egy sziléziai kotostorra szálltak. A szentgotthárdi apátságon két osztrák kolostor czivakodott, a jászói, leleszi, csornai prépostságokat 1697-ben egy alsó-ausztriai kolostor kapta, melyről egy morva kolostorra szálltak, a zalavári, telkii és a tihanyi apátságok szintén alsó-ausztriai kolostorra jutottak.[1] 1702-ben a wellehradi apát neveztetett ki pásztói apáttá. Kollonics még a tömegekből is ki igyekezett szorítani a magyarságot. A nagy-szombati jezsuiták egy magyar egyházi énekes könyvet szerkesztettek. Kollonics nem tétette közzé, ellenben tót szöveggel e magyar nemzeti énekeket 1700-ban kiadta, hogy egyes katholikus hitközségek eltótosodását megkönnyítse.

Hogy e közben a vallásűldözést egész kegyetlenségében folytatta, az természetes. Az 1687-iki vallástörvénynyel Kollonics ép oly kevéssé törődött, mint az előbbiekkel. Nyomban az országgyűlés után újra megindította az űldözést, a templomfoglalást s a királylyal elrendeltette az 1673-iki állapot visszaállítását vagyis a protestantismus végleges kigyomlálását. A felvidéken e munkát 1688 novemberben külön bizottság végezte, s minthogy akkor a vármegye katholikus volt, elszedett a protestánsoktól mindent, iskolát, paplakot, templomot, a mijük még egyáltalán maradt. Ott a hol előbb minden protestáns volt, immár a protestánsok csak rejtekben imádhatták istenüket. 1691-ben Lipót újabb rendeletet adott ki, az explanatiót,[2] mely az 1681—87-iki törvények engedményeit vagy eltörölte, vagy legalább megnyirbálta. A király ez időben a protestáns felekezeteknek a katholikus egyházba való békés visszavezetése eszméjével foglalkozott. Minthogy pedig a terv kivihetetlen volt, rendeletében kimondotta, hogy az articularis helyeken kivül csak titokban, a szomszédok lelki üdvének veszélyeztetése nélkül szabad protestáns istentiszteletet tartani. E rendelet igazán elviselhetetlen állapotokat teremtett; Osztrosics Mátyásné szentjánosi curiájába protestáns papot hozott magának (1698). Alighogy ez megérkezett, a katholikus plébános »valóságos ragadozó farkast« látott benne, s a hatóságtól kérte elűzését. A szomszéd katholikusok csatlakoztak e kívánsághoz, s 1699-ben Osztrosicsné egymásután vette a kanczelláriától s a királytól a legkeményebb rendeleteket, kergesse el papját, különben pört akasztanak a nyakába. Engedelmeskednie kellett.[3]

Különös fontosságot nyert a valláskérdés az újonnan visszaszerzett területeken, melyekről sem a régibb, sem az 1681/7-iki törvények nem tehettek említést, s melyeken nagyobbrészt nem-katholikusok éltek. Itt nyomban a visszafoglalás után megkezdődött a vallásűldözés s például Csongrád-

[1] Bidermann, Gesch. der. oest. Gesammtstaatsidee. 169.

[2] Timon Ákos, A párbér tört., 117 s köv. valamint a függelékben.

[3] Komáromy András: Századok, 1888. 893—4.

megye községeiben oly erőszakosan folyt, hogy Lajos badeni őrgróf 1691 július 19-ikén is megütközött rajta s jelentést tett a hadi tanácsnak.[1] Természetesen nem hallgattak reá. A király és a nádor intézkedtek, hogy az újonnan alakított vármegyék tisztviselői kizárólag katholikusok legyenek, ámbár a rendeletnek katholikus jelöltek hiányában nem lehetett eleget tenni. Minthogy a karloviczi béke a régi határokat gyökeresen megváltoztatta, az egykor hires Korpona, Pápa, Veszprém s sok más vár megszűnt véghely lenni. Kollonics úgy okoskodott, hogy ezzel az ott levő protestánsok elvesztették az 1681-iki törvényben biztosított szabad vallásgyakorlat jogát. Onnan is kiűzette tehát papjaikat.

Figyelme mindenre kiterjedt s mihelyt a viszonyok engedték, már 1689-ben megújította a munkát az unio érdekében a ruthének közt. A király 1692-ben rendeletileg kimondta az unitus papok jogegyenlőségét a katholikusokkal, hogy minél többeket megnyerjen az egyesülésnek. E munkának azonban csak az volt az eredménye, hogy a felvidéki oroszokat szertelenül elkeserítette.[2]

Hogy a magyar irodalmi életet teljesen elfojtsa, a szabad szót elnémítsa, a király[3] a legszigorúbb alakban behozta a censurát. Szentiványi Márton jezsuitát tette meg országos censorrá s jogot adott neki, hogy nemcsak a könyvet, mely jóváhagyása nélkül jelent meg, hanem a nyomdát, mely az ilyen könyvet készíti, lefoglalhassa, miben az összes hatóságoknak támogatniok kellett.

Ezzel a szellemi élet megbénult s egy akkori iró[4] keservesen panaszolja, hogy az emberek »tanítók nélkül bujdosnak, nem levén senki, a ki az isten igéjének kis szikrájából lelkek ösmeretét erősítő eszközökkel éltethetné, senki sincsen, a ki hasznos könyveket adna ki«.

De a katholikus vallás sem azt a gyarapodást merité az örökös üldözésekből, mint Kollonics remélte s ő maga az, a ki igazán elijesztő rajzát adta az elfajulásnak,[5] melybe a katholikus egyházi élet ez időben az erőszakos téritések miatt hanyatlott. A mily gyorsan engedett a tömeg az erőszaknak s fogadta el a katholikus vallást, ép oly gyorsan szakadt el tőle, mihelyt tehette. Selmeczen 1705-ben élt egy ember, a ki már háromszor volt katholikus s négyszer lutheránus,[6] a mint a viszonyok változtak. A császár szövetségesei nemcsak a protestánsok iránti részvétből, hanem mert előre látták e politika következményeit, ismételve felszólaltak a vallásüldözés ellen. 1690-ben nyiltan megmondották az udvarnak, hogy az üldözés tisztán a Kollonics műve. De Lipót alaptalan rágalomnak

[1] Zsilinszky, Csongrád vármegye tört. I. 231.
[2] Az unióról Zsatkovics Kálmán: Tört. Tár, 1895. 700—724. De Camelis püspök naplója.
[3] 1688 márczius 4-iki rendelete. Tört. Tár, 1896. 190—91.
[4] Meisner Boldizsár német művének magyar fordítása. Előljáró beszéd.
[5] Einrichtungswerkjében.
[6] Zweig naplója: Tud. Gyűjt. 1835.

nyilvánította az üldözésről terjesztett hireket. Később a tengeri hatalmak ismételték a Kollonics rémuralma elleni panaszokat s a ministertanács, tekintve, hogy a császár rájuk van utalva, azt ajánlotta, tiltsák meg a magyar uraknak, első sorban a nádornak, az üldözést, mely fölkelésre is vezethet. Eugen herczeg szintén hangsúlyozta, hogy a Habsburgcsalád egy izben már majdnem elvesztette a magyar koronát[1] s hogy ezt a veszélyt a jezsuiták ismét fölidézhetik. De nem történt semmi s Kollonics hatalma egyre gyarapodott. Az udvar úgy akart szövetségeseinek sürgetéseitől szabadulni, hogy azt hirdette, hogy Magyarországban nincsenek is többé protestánsok s 100 lélek közt legfeljebb csak 5 protestáns akad.[2]

II. FEJEZET.

Az adóteher. Az erdélyi kormányzat.

A hosszú török háború a kincstárra természetesen óriási terheket rótt. Az évi szükséglet legalább 8, de néha 17 millió forint volt s az 1683—1700 években az udvari hadi pénztár valami 140 milliót, mai értékben legalább egy milliárd forintot fizetett ki. E pénz beszerzése jelesebb financztehetségeket is kemény próbára tett volna, mint minők a bécsi ministerek és közegeik voltak, kiknek képességéről és erkölcseiről elfogulatlan külföldiek a legnagyobb megvetéssel szoktak nyilatkozni.

Az udvari kamara elnöke, — mondá 1688-ban Buonvisi a császárnak — derék, lovagias férfi, (azaz nem zsebel ugyan, csakhogy az ügyekhez nem ért), de titkára vezeti, a ki pedig rossz ember. A többi legfőbb állásokban szintén akadt jóravaló tisztviselő, de rendesen »az őt környező zsiványok« befolyása alatt állt. Jellemzésükre a nuntius elmondotta, hogy a villám egy izben 19 hordó puskaport robbantott fel, de a számadásokban a 19-ből 100 hordó lett. »A mennyire a dolgokat ismerem, — irta később Marco D'Aviano barát — felségednek igen nagy számmal vannak tolvajai, kik látszólag szolgáknak mutatkoznak, tényleg pedig mind érdekeltek s egyedül a magok hasznát lesik.« Ily emberek vetették ki s hajtották be az adót Magyarországban is, melytől roppant összegeket kivántak, noha állandó harcztérül szolgált s maga a háború állta útját a termelő munkának. Mindazáltal a nép megtette, a mit tehetett. 1683-tól 1690-ig 30 millió frtot fizetett adóban, vagyis hét év alatt többet, mint száz év alatt a töröknek. De mindez nem volt elég s folyton fokozták az adót, »mintha — irta a nádor[3] — az lenne a szándék, hogy Magyarországból a lakosság kiirtas-

[1] Kropf Lajos: Századok, 1897. 77.
[2] Feldzüge des Prinzen Eugen, VII. 25.
[3] A nádor levele a királyhoz, 1690 november 10.

sék, s vad állatok tanyájává tétessék, noha 300 esztendőn át ontotta vérét a kereszténységért s védte nemesül a szomszéd országokat.« Már 1689-ben hivatalosan megállapította egy udvari bizottság, hogy a fölszabaditott részekben a nép helyzete most sokkal rosszabb, mint volt a török időben. A visszahódított földön a jobbágyság az új uralmat tényleg elviselhetetlennek kezdte találni s tömegesen szétfutott, még pedig nem csupán a magyar, hanem a Dráván túli nép is, mely Boszniába kezdett visszaszivárogni. A Dunántúli vármegyék legáldottabb tájain, melyek a török korszakban igazi éléstárak voltak, a föld műveletlen maradt s a hadsereg számára Bécsből kellett óriási költséggel gabonát s más eleséget szállítani. Az adó, melyet az országtól kivántak, nemcsak a nép fizető képességével, hanem az örökös tartományok adójával sem állt arányban. 1699-ben a monarchia összes országaira 10·8 millió frt adót vetettek ki, melyből Magyar-Erdélyországra 4 s fél millió, az örökös tartományokra, melyek a háború pusztításait évek óta nem érezték s jóval népesebbek és vagyonosabbak voltak, csak 6·8 milliót. Ekképen a magyar adózóra elviselhetetlen teher hárult, mely például 1689-ben házanként (nem portánkint) 20 forintot tett, úgy hogy a katonák magok elismerték, hogy a legtöbb helyen lehetetlen megfizetni. Zemplén 1694—95-iki adójából Szirmay András[1] számvevő 115,000 forintot hajtott be. De ez csak egy rész, mert a katonaság maga is sok ezreket szedett be. Ehhez járult 6,909 s fél kassai köböl gabona a beszállítással, továbbá a töméntelen előfogat, melynek kiállításakor a szegénység sok marhája szokott odaveszni. Ezen kivül a lakosságnak az ott állomásozó 3 s fél ezred katonát is élelmeznie kellett.

Minthogy a szertelen terhet a megfogyott, elszegényedett jobbágy nem birta fizetni, rá küldték a katonai executiót, mely kiűzte házából s elvitte mindenét. Ha az áldozat sirni, könyörögni mert, félholtra, nyomorékká verték. 1688—89 telén Székes-Fejérvár és Komárom közt egy hideg téli éjszakán öt falu népe, mely még csak három hónap óta telepedett meg, az utolsó emberig az erdőkbe bujdosott az executio elől s kilencz gyermeket hagyott az úton, kiket másnap reggel megfagyva találtak. A szörnyű szigor daczára, melylyel behajtották, egyes vármegyékben az adó fele vagy egy harmada hátralékban maradt.[2]

Az adókivetés természetesen önkényesen, országgyűlés s legtöbbször a magyar urak megkérdezése nélkül történt. 1696-ban Lipót azt akarta, hogy az adó egy részét ők fizessék, mint ezelőtt is történt. Gyűlésre hivta tehát őket, melyen Kollonics terjeszté elő a király kivánságát. De elutasították. Széchenyi Pál a királyhoz fordult s előadta, hogy adót csak az országgyűlés szavazhat meg. Lipót azt felelte, hogy neki ugyanez a véleménye, de ministerei nem tartották az országgyűlést szükségesnek. Csakugyan a

[1] Naplója, id. h.

[2] Mindezt Kollonics beszéli el Einrichtungswerkjében.

nélkül oldatott meg a kérdés, habár az urak kézzel-lábbal dolgoztak az eszme ellen, hogy ők is adózzanak. A szegénységet kiszolgáltatták a kincstárnak, mely erre nézve tanácsukat sem kérte, ellenben a maguk adózását országgyűlés elé tartozónak nyilvánították. A király végre hatalmi szóval

Kollonics bécsi palotája.
(Rajzolta Dussek Ede Adorján.)

döntött s a Magyarországban állomásozó 29 ezred azt a parancsot kapta, vegyen részt az adónak karhatalommal való behajtásában. 1698-ban ismétlődtek az urak erőlködései, hogy kivonják magukat az adózás alól. De a király azt felelte, hogy a nagy urak úgy osztják meg az adóterhet, hogy reájuk minél kevesebb jusson. Azt mondják, hadd fizessen a nép.

De épen a népen kell — mondta a király — könnyíteni, mely egészen koldusbotra jutott, mert urai kiszipolyozzák. A nemesség és papság — folytatta — azért is adózni köteles, mert a nemesi fölkelés nem hivatik többé össze.

A magyar közvélemény élénk megnyugvással fogadta a karloviczi békekötés hirét s bizton remélte, hogy »a nagy adófizetéstől és németek tartásától megmenekedünk. De annál súlyosabb volt dolgunk, mert nyaratszaka is tartanunk kellett őket«.[1] A béke csakugyan még elviselhetetlenebbé tette a nép helyzetét, mert immár a katonaság, mely azelőtt legalább a nyáron a határon hadakozott s ott élelmeztetett, egész esztendőn át nyakán ült. A hadsereg létszámát leszállították ugyan, de a hadi tanács terve szerint a megmaradó 59—60,000 embert úgy akarták elszállásolni, hogy az örökös tartományokra 4500, a német birodalomra 10,610 ember jusson, ellenben a többi 44,310 ember, köztük 12,000 lovas Magyarországban és Erdélyben maradjon. Mig tehát a sokkal gazdagabb örökös tartományok a beszállásolás terhének alig egy tized részét viselték, ennek háromnegyede a béke utáni 2—3 évben a magyarokra hárult. A szükséglet fedezése czéljából nemcsak a régi adókat emelték, hanem emelték a só árát, a mi a tömegeket különösen elkeseríté, s egész sereg új adót hoztak be.

Neve hol accisa, hol repartitio,
Hol pediglen seint, avagy hol portio
Mindenféle adó, nagy contributio.[2]

Az adók behajtása a legszörnyűbb zaklatással és zsarolással járt, mert

A sok kommiszáros, mint a kurta kopó,
Hízlalja erszényét, mert magyaron kapó,
Fürkész, mint a vizsla.

De azért egyre új adókat kellett kieszelni. Megint megpróbálkoztak a fogyasztási adókkal, sőt behozták a dohányegyedárúságot. Az örökös tartományokban 1670 óta megvolt a monopolium, — a mint nevezték: appaldo — kezdetleges alakja. Nem maga az állam kezelte, hanem bérbe adta, mint ma Törökország teszi. Nálunk 1702-ben királyi rendelet hozta be az új egyedárúságot. De mivel nem akadt vállalkozó, a ki az egész országra bérbe vegye, az udvari kamara Alsó-Magyarország területén három bécsi és komáromi kereskedőnek engedte át évi 8000 frtért a dohánynyal, burnóttal és pipával való kereskedés monopoliumát. A dohánytermelés teljesen szabaddá tétetett, ellenben a termést más, mint az egyedárúság nem vehette meg s övé volt a fogyasztásra szükséges dohány, burnót s pipa eladásának kizárólagos joga is. Bélyeges pipákat hozott

[1] Szirmay András naplója, id. h.
[2] Egykorú vers: Hornyik, id. m. IV. 4.

forgalomba[1] s sok más korlátozást és zaklatást kellett a népnek kiállania, úgy, hogy igazsággá vált ez időben az a dal, hogy a jobbágy:

Vérrel szántja földjét,
Vérrel boronálja.

Minden esztendő új meg új keserű csapással sújtotta. 1701—2-ben az ország belsejében feleslegessé váló véghelyek közül 22-őt[2] lebontottak, őrségét áthelyezték vagy elbocsátották, az ágyúkat s más készleteket máshová szállították. A lebontást és elszállítást közmunka fejében a szegénységnek kellett eszközölnie. 1702-ben behozták a véradót is. A király október 8-ikán 8 huszár- és 4 gyalogezred alakítását rendelte el, melyeket a franciák ellen külföldre akart küldeni. Vagy 20,000 ember kellett, de noha szegény legény bőven akadt mindenütt, a toborzás nem vezetett eredményre, mert külföldi szolgálatot a tömegek nem akartak vállalni. Erre a király deczember 9-ikén elrendelte, fogdossák össze a bizonytalan keresetű embereket s sorozzák az új ezredekbe. Meg is indult a legnagyobb kegyetlenséggel országszerte, de főleg a Tisza vidékén, Szatmárban, Beregben, Ugocsában az embervadászat, a katonafogdosás. Erre a korra is ráillik a megható nóta:

Már minálunk verbuválnak kötéllel,
Elviszik a szegény legényt erővel.

Ugyanaz a kormányzat, minden erőszakosságával és visszaélésével, ugyanazon németesítő czélzatokkal, mint Magyarországon, folyt Erdélyben. Carafa még 1690-ben ajánlotta Lipótnak, hogy a németséget tegye ott uralkodóvá, mert a szászság »egész Erdély nervusa és dísze«. Kollonics készségesen fölkapta az eszmét s a szászoknak valósággal udvarolni kezdett. Mikor 1692-ben egy követük fölkereste, a bibornok — mint mondá — végtelenül örült, hogy erdélyi németet láthatott magánál. Hűsége és őszintesége miatt — folytatta — mindig szerettem e nemzetet s vallásában sem fogom háborítani. Egy más alkalommal azt mondta: »különös szeretetet táplálok a szászok iránt, mert németek«. Utóbb meg biztosította őket, »mert németek vagytok, jótevőtök leszek«.[3] Mint Kollonics említé, a császár ugyanily érzelmeket táplált a szászok iránt, kik közt az udvari politika új iránya mindinkább aláásta a másik két nemzettel való solidaritás érzését.

Kollonics az oláhokról sem feledkezett meg s az egyházi uniot igyekezett köztük terjeszteni. 1698 október 8-ikán Gyula-Fejérvárt 2270 különféle oláh pap csakugyan az unio mellett nyilatkozott, mely ellen azonban erős mozgalom is támadt. Ekképen Kollonics törekvései olyan változásokat készítettek elő, melyek hatásai mind a mai napság érezhetők

[1] Az egyedárúságról Takács Sándor: Gazdaságtört. Szemle, 1898.
[2] Thaly Kálmán, A gr. Bercsényi család tört., II. 457.
[3] Zieglauer »Harteneck« cz. munkája.

s melyek czélzata az volt, hogy a német és oláh nemzetiségek a magyar ellen mozgosíthatók legyenek. Ebben kezére játszott az a kormányzat, mely Erdély ügyeit 1690 óta vezette.

Az öreg Apafy Mihály halálakor Erdély jogviszonya az udvarhoz s a szent koronához még mindig nem volt végérvényesen rendezve. Egész sereg diploma és szerződésterv készült ugyan, melyek biztosították a kiskorú II. Apafy Mihály választott fejedelem örökösödési jogát, de jogérvényre egyik sem emelkedett, mert a diplomákat az országgyűlés, ennek kívánságait meg az udvar kifogásolta. Igy történt, hogy az öreg Apafy halálakor nyilt kérdés maradt, új fejedelmet vagy csak kormányzót kap-e az ország?

A közvélemény melegen óhajtotta II. Apafy Mihály trónrajutását s a külön fejedelemség fentartását. Ellenben Lipót felhasználta azon körülményt, hogy jogilag még kötve nincs s nem töltötte be a fejedelmi széket. Thökölyhez az erdélyiek épen azért csatlakoztak, hogy megmentsék a külön fejedelemséget s Lajos badeni őrgróf, mikor Thökölyt kiverte Erdélyből, figyelmeztette az udvart, helyezze legalább kilátásba a kiskorú Apafy megerősítését, mert csak igy vonhatja el a tömegeket Thökölytől. Ezt még akkor is sürgette, mikor a császár már értesíté, hogy nem hajlandó tanácsát követni. Sőt később is hangzottak köréből a figyelmeztetések, hogy a Habsburgok uralma csak úgy biztosítható, ha megerősíti az ifjú Apafyt s ha »Erdély in eadem forma regiminis erdélyiek által kormányoztatik, mert ex materia et forma olyan monstruosum compositum, hogy más, akár észszerűbb kormányzatra nem való«.[1]

Lipót azonban véget akart vetni a külön fejedelemségnek. A Thökölyfölkelés után végre kénytelenségből Erdély számára kiadta ugyan a diplomát, de a fejedelemség ügyében akkorra igérte határozatát, mikor Apafy Mihály eléri a nagykorúságot. A diplomát 1690 novemberben hozta le Bethlen Miklós s az országgyűlés 1691 januárban tárgyalta. Ez a diploma Leopoldinum Erdély alkotmánytörténetének egyik alapokirata lett. Lipót császár és király biztosította az országot eddigi kormányzatának, intézményeinek, törvényeinek, törvénykönyveinek, a fejedelmek által kiadott adományleveleknek és kiváltságoknak sértetlen fentartásában. Biztosította a négy bevett felekezetnek a vallás-szabadságot, a székelyeknek az adómentességet, az országgyűlés rendes megtartását, a mostani vámok mellett a kereskedés szabadságát, az összes közhivataloknak kizárólag erdélyiekkel való betöltését. Ellenben az ország kötelezte magát, hogy a királynak hódol s béke idején évi 100,000, háború esetén 400,000 rénes forintot fizet adóúl. A király fentartotta magának azt a jogot, hogy a várakba német őrséget és tiszteket helyezzen. II. Apafy Mihály fejedelemségéről a diploma

[1] Röder, id. m. II. 383. Az 1691-iki hadjárat számára készült tervezet, mely nem Lajos műve ugyan, de az ő szellemében készült.

nem tett említést, mi élénk vitákra adott alkalmat. Végűl azonban a többség elfogadta a diplomát, csakhogy abban a föltevésben, hogy az ő fejedelmük II. Apafy Mihály, ki trónra lép, mihelyt nagykorúságát eléri. Mig ez megtörténik, külön kormányzatot (gubernium) alakítottak, melynek élén a kormányzó állt. Kormányzóvá Bánffy Györgyöt, Dénes fiát, főtábornokká (ország generálisa) Bethlen Gergelyt, kanczellárrá Bethlen Miklóst, kincstartóvá Haller Jánost választották. Országos követség vitte meg májusban Bécsbe e határozatokat, hogy immár a hitlevél ünnepélyes és végleges alakban kiadassék, mi 1691 deczember 4-ikén megtörtént. Minthogy azonban az udvar ekkor is tett némi módosításokat az okmányon, a rendeknek 1692-ben tavaszi gyűlésükön újra foglalkozni kellett vele. Csak ezzel intéztetett el végképen a diploma ügye.

Erdély külön fejedelmi korszaka véget ért. A rendek még mindig azzal áltatták ugyan magukat, hogy az ő fejedelmük az ifjú Apafy Mihály, de az udvar nehány úr segélyével könnyen elbánt az ifjúval, ki Bécsbe vitetett s 1697-ben Kinszky előtt s végleg 1701-ben lemondott a fejedelemségről. Milyen érzelmekkel tette, jelzi a maga készítette ima, melyben lelkének keserűsége megható szavakban tör ki: »A kik énvelem laktak, nálam mindenkor tisztességben voltak, kikkel tanácsomat közöltem, kikkel együtt jártam a templomba s kikkel együtt nyájasságban éltem, azok emelték fel fejöket ellenem, azok kivánták eltörölni az én nevemet. Lelkem oroszlánok között van, feküszöma gyujtogatók közt, kiknek foguk dárda és nyil, nyelvök éles szablya. De mivel én nekik nem ártottam, sőt mindenben jóval voltam irántuk, azértén Istenem kelj fel és ejtsd ellenségimet szégyenbe.« [1] Idegenben fejezte be szomorú életét.

Helyette a gubernium, tulajdonképen a német főparancsnokok gondnoksága alá helyezett kormányzó, Bánffy György vitte az uralmat. Cserey Mihály, a ki nem ellensége, cape-rape embernek nevezi. Bethlen Miklós szerint »részeg volt, de nem erdélyi közönséges, hanem az ambitio, fösvénység és jezsuiták borától«. De egyénisége a saját tetteiből itélhető meg igaz mivoltában s tettei erőszakos, durva, eszem-iszom, kártyás, közügyekkel egyáltalában nem törődő embernek mutatják. Családjával kiméletlenűl bánt s gyermekeit távol tartotta házától. Mulatságaiban nem ismert féket, korlátot. 1704-ben neve napján fényes ebédet adott, melyen sok előkelő hölgyön kivül Rabutin császári tábornok és egész törzskara jelen volt. »Kivált az urat, — irja hű titkára [2] — soha olyan részegen nem láttam, mert a németeknek elkapván parókájokat, az alól ivott; azonban az asszonyokkal is enyelegvén, a kanczelláriusnét meg akarván csókolni, egy nagy karos bőrös széken által estek mindketten úgy, hogy az úr be is törte volt a fejét.« Egy izben »a református püspök professorokkal, espe-

[1] Jakab Elek, Az utolsó Apafy, 158—9.

[2] Wesselényi István: Századok, 1887. 123.

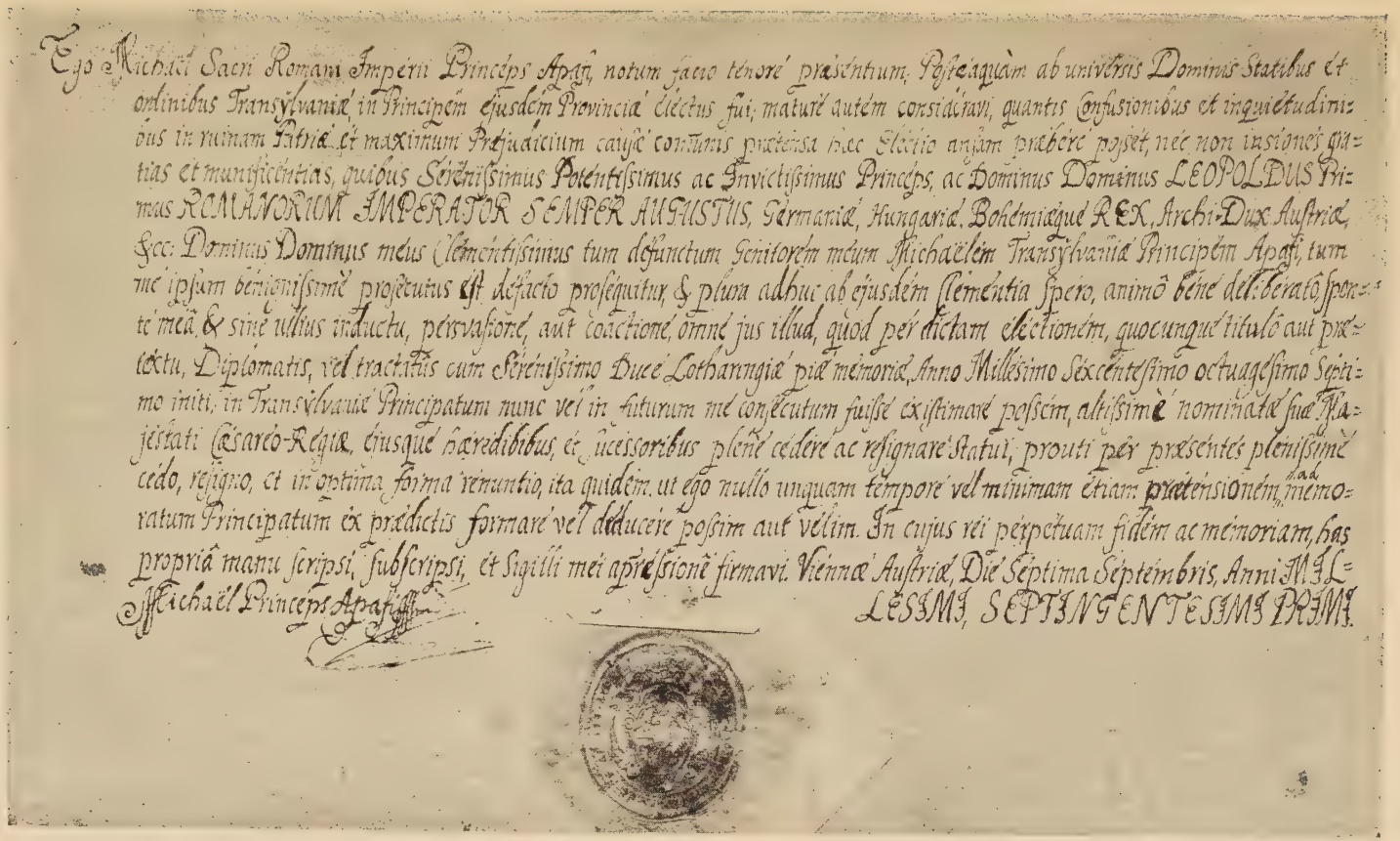

Ego Michaël Sacri Romani Imperii Princeps Apafi, notum facio tenore præsentium, Posteaquàm ab universis Dominis Statibus et ordinibus Transylvaniæ, in Principem ejusdem Provinciæ electus fui; maturè autem consideravi, quantis Confusionibus et inquietudinibus in ruinam Patriæ et maximum Præjudicium causæ communis prætensa hæc Electio ansam præbere posset, nec non insignes gratias et munificentias, quibus Serenissimus Potentissimus ac Invictissimus Princeps, ac Dominus Dominus LEOPOLDUS Primus ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS, Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæque REX, Archi-Dux Austriæ, &c: Dominus Dominus meus Clementissimus tum defunctum Genitorem meum Michaëlem Transylvaniæ Principem Apafi, tum me ipsum benignissimè prosecutus est defacto prosequitur, & plura adhuc ab ejusdem Clementia spero, animô bene deliberatô, sponte meâ, & sine ullius inductu, persvasione, aut coactione, omne jus illud, quod per dictam electionem, quocunque titulô aut prætextu, Diplomatis, vel tractatûs cum Serenissimo Duce Lotharingiæ piæ memoriæ, Anno Millesimo Sexcentesimo octuagesimo Septimo initi, in Transylvaniæ Principatum nunc vel in futurum me consecutum fuisse existimare possem, altissimè nominatæ suæ Majestati Cæsareo-Regiæ, ejusque hæredibibus, et sucessoribus plenè cedere ac resignare statui, prouti per præsentes plenissimè cedo, resigno, et in optima forma renuntio, ita quidem, ut ego nullo unquam tempore vel minimam etiam prætensionem, ad memoratum Principatum ex prædictis formare vel deducere possim aut velim. In cujus rei perpetuam fidem ac memoriam, has propriâ manu scripsi, subscripsi, et Sigilli mei apressionê firmavi. Viennæ Austriæ, Die Septima Septembris, Anni MILLESIMI, SEPTINGENTESIMI PRIMI.

Michaël Princeps Apafi

II. Apafy Mihály lemondási okirata.

(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

resekkel felment (lakására) az ecclesiát és scholát néző punctumokkal«. A kormányzó épen kártyázott s a püspök másfél órán át várta, hogy abban hagyja a játékot. De a kegyelmes úr csak játszott tovább s hosszú várakozás után a püspök sirva volt kénytelen távozni. Pasáskodásában túltett minden igazi pasán s azt a jószágot vette el tulajdonosától, mely megtetszett neki. A kincstárt époly kiméletlenül dézsmálta meg. Apor Istvánnal kibérelte a harminczadokat évi 40, az arany és kéneső bányákat 12,000 forinton. Néhány év mulva az udvar elvette tőlük a bérletet s ekkor kitűnt, hogy a bizonyára nem épen mintaszerű állami kezelésben a harminczad évi 70—75, az aranybányák 25—30,000 forint tiszta jövedelmet s 100 mázsa kénesőt hoztak.

Az új kormányzat tényleg abból állt, hogy Bánffy vezetése alatt nehány úr korlátlanúl kihasználta az államhatalmat, nagy állásokba ült, minden képzelhető módon gazdagodni igyekezett, süket maradt a nép szenvedései iránt, ellenben vakon teljesíté a bécsi parancsokat.

Noha a diploma világosan meghatározta Erdély évi adójának maximumát, Bécsben, hol soha sem volt elég pénz, egyre fokozni igyekeztek az adót. Azt mondották, fizessen az ország minél többet; könnyen fizethet, hisz elég gazdag, mert egy-egy nagy úrnak szertelen költekezése, »az ő pénzének nagy bűzi sok kárt tett az országnak«.[1] Tényleg a nép a legnagyobb inséggel küzdött, sőt a nagy urak közt is igen kevés gazdag akadt. A század végén egész Erdélyben csak a Teleki család, gróf Bánffy György kormányzó és báró Apor István kincstartó rendelkeztek dús vagyonnal s e három családot vagyonosabbnak tartották, mint a többieket együttvéve.

Bánffy és Apor 1697-ben Bécsben 80,000 forintnál többet költöttek, mire az udvar egy millió adót vetett Erdélyre. A két jó úr bele nyugodott. »Az udvarnak hizelkedik mindenik és teveled menti magát mindenik, te nyomod a zsákot, tekered a sajtót, tied leszen a malóta, övék leszen a must« — irja az egykorú. 1697-ben hoztak egy millió adót az országnak, maguknak »meg a harminczadot, aranyat, kincset«. Ráadásúl az egyik bécsi minister még azt kivánta, hogy Rabutin tábornoknak az ország évi 6000 forint külön dijat adjon. Bánffy erre azt felelte, hogy előterjeszti az ügyet a rendeknek. De a minister nem akarta a kényes ügyet országgyűlés elé vitetni, hanem azt kivánta, hogy Bánffy és Apor intézzék el. »Szivesen excziás uram« — felelte Apor s még a múlt esztendőre is megajánlotta a 6000 forintot. Ez a »discretio« lassankint évi 25,000 forintra emeltetett, mig Rabutin titkárának és főhadsegédének, Actonnak 2000 forint járt. Végre maga Rabutin is megsokallotta a dolgot, s megütközve mondta: »Ugyan jó emberek vagytok ti, bizony három milliót is mindjárt megigértek, ha az országot mind az ördög elviszi is.« Mikor Aport sok évi kincstartósága után

[1] Bethlen, id. m. II. 172.

megszámoltatták, 56,000 forint hiány tünt ki, melyet meg kellett volna térítenie. De »a jezsuiták megoltalmazák Kollonics kardinálissal«.[1] »Istentől megátkozott gubernium, boldogtalan haza« volt ez. »A gubernator aluszik vagy kártyázik,« — ez volt a délelőtti napirend. »Délután úr, főember, tábla, mind részeg«. A gubernator nem tartózkodott Fejérvártt, mint a királyi rendelet kivánta s rakásra nőtt az elintézetlen ügyek száma. Volt is panasz elég, de senki nem mert a mindenható kormányzó ellen fellépni; sőt attól féltek, hogy pápista lesz, vagy Apor, Kollonics s a jezsuiták embere ül székébe. E közben az adóteher tűrhetetlen mérveket öltött, s egy porta évi adója a repartitióval 1000 forintra felment, mert az urak a terhet a többi rétegekre hárították át. »Nagy szenvedésben valának, — irja Cserey — a szegény nemes emberek, mert csak azoknak a jószága adózott, az huzta a közönséges terhet, azokon volt örökké a marsus és a kvártély; az urak a maguk jószágait oltalmazták, kvártély alól eximálták, a jószágokon való rovatalokat magok lerótták. Nem volt kinek panaszkodni, csak nyögtenek s az égre fohászkodtanak. Az executor németek a szegénységet csigázták, kinozták, kötözték, verték, sós vizzel itatták a pénzért.« Némelyek öngyilkossággal menekültek a zsarolások elől. Mások nejüket, gyermekeiket kivitték a törökhöz Temesvárra s rabszolgának adták el, hogy az adót megfizethessék. Bécsbe hasztalan fordultak a sújtott néprétegek; ott, látva egy pár úr pazarlását, nem hitték el, hogy az ország szegény, »holott egész Európában pénztelenebb hely nincs Erdélynél«. Hogy engedelmes eszközeivé tegye az urakat, az udvar készségesen kielégíté hiúságukat s tömegesen osztogatta a grófi, bárói czimet. »Egymásra való irigységből a grófi, baronatusi titulusokat szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerint még jó nemes ember módjára sem élhettenek volna jószágokból.« Igy támadtak »a giz-gaz grófocskák, a dirib-darab grófok«.

E kormányzat bomlasztó hatása minden téren elijesztő mérvekben nyilvánult. A három nemzet örökös czivakodásban, perpatvarban állt egymással az adó miatt, melyet az egyik a másikra igyekezett áthárítani. A szászok, hogy az udvarnak kedveskedjenek, megszavaztak akármilyen szertelen összeget. De mikor fizetésre került a dolog, kivitték, hogy portáik száma leszállíttassék s igy kevesebb jusson rájuk.

Kétségkivül nagyon elszegényedtek, eladósodtak ők is. A század utolsó tiz évében Segesvár városa valami 116,000, a szék többi községei 48,000 forint adósságot csináltak. Ugyanily arányban adósodtak el a Királyföld többi részei. A kamat legalább 10% volt, s a hitelezők közt főleg nemes urak szerepeltek.[2] Ez eladósodást azonban csak részben okozták a közterhek. A szászok autonom kormányzata ép oly lelki-

[1] Bethlen, id. m. II. 183.

[2] Archiv für oest. Geschichte, IX. 9.

ismeretlenül, ép oly erkölcstelenül működött, mint a gubernium. Heissler tábornok 1693-ban Bécsben, mikor a szászok tisztelegtek nála, őszintén megmondotta, hogy szomorú dolgokat tapasztalt Erdélyben nemcsak a magyarok és szászok, hanem a szászok egymás közti érintkezésében s köztük is állandóvá lett az igazságtalanság és törvénytelenség. Azok az emberek, kiket a szászok saját választásuk alapján ültettek a Királyföld tisztségeibe, ép úgy pasáskodtak, mint a gubernator és környezete, ép úgy meggazdagodásukra használták a hatalmat, sőt a ki útjukban állt, a kire megharagudtak, azt kiméletlenül megölették.[1]

A szászok közerkölcsi állapotaira ez időben szomorú világot vetnek két legkiválóbb képviselőjük, Schuller János segesvári polgármester és Harteneck József[2] szebeni királybiró és szász gróf viselt dolgai. Schuller, kit a a magyarok Hadnagy Jánosnak neveztek, mint Segesvár polgármestere, pénzhamisítók bűntársa, a város durva, brutalis zsarnoka volt, ki a legelőkelőbb polgárok nejével és leányaival a legbotrányosabban visszaélt. A pörben, melyet ellene indítottak, a korszak minden bűne, a köz- és családi élet egész romlottsága feltárult. Mindazáltal nem e pörnek esett áldozatúl, hanem személyes ellensége, Harteneck végeztette ki 1703-ban. Harteneck nem is német, hanem felvidéki tót származású volt. Zabaniusnak hivták s atyjával, egy lutheranus pappal került a Királyföldre. A magyarok Szász Jóskának nevezték. Tehetségesebb, de még romlottabb ember volt Schullernél s 1700-ban orgyilkost bérelt föl ellensége, Szentpály Ferencz meggyilkolására, ki súlyosan meg is sebesült. Felesége igen erkölcstelen életet folytatott s a többek közt Acton kapitánynyal, Rabutin főhadsegédével állt viszonyban. Mikor Acton szakított vele, az asszony orgyilkosokkal akarta megöletni s e czélra a kapitány inasát bérelte föl, ki 1700 márczius 10-ikén este csakugyan mérgezett sört hozott Actonnak. Ez azonban nem itta meg. Mindazáltal a tettes megijedt s Harteneck házába menekült, hol a férj öt hétig rejtegette s végűl megölette. Mindez nem ártott neki s csak akkor került hurokra, mikor Schullert önkényesen, a vett parancsok ellenére vérpadra küldte. Ezen Rabutin annyira felháborodott, hogy megparancsolta a guberniumnak, indítson ellene pört, mely elitélésére és kivégzésére vezetett. E két pör nem az egyedüli, mely amaz idők sötét bünkrónikáját az utókor számára fentartotta. Bűnpör hősnője volt többek közt Hermann Lukács, szász superintendens felesége is, kiről kitünt, hogy épen nem mintaképe a női hűségnek. A szászság vezetői sem álltak tehát magasabb erkölcsi szinvonalon, mint a magyarok s a Királyföldön a tömeg ép oly inségre jutott, mint az ország többi részeiben.

A rendek 1702-ben sötét rajzát adták a nép gazdasági romlásának. A kereskedés, mely pénzt hozhatna, csaknem egészen megszünt. A ki el akart

[1] Kolosvári (Klausenburger) Dávid pöre Szebenben 1696., leirja Ziglauer id. m.

[2] Schuller életrajzát megirta Fabritius Károly: Archiv f. oest. Gesch. IX. Hartenecket önálló munkában Zieglauer.

valamit adni, nem talált vevőt. Az adós még a kamatot sem birta fizetni. A börtönök megteltek adósokkal, noha a ki tehette, ott hagyta mindenét s a hegyekbe, Magyarországba vagy külföldre szökött. A társadalom egyes rétegei, a felekezetek, nemzetiségek, rendek gyilkos gyűlölettel álltak szemben egymással. Nem volt senki, a ki küzdelmeiket mérsékelje, a kihez reménynyel, bizalommal tekinthettek volna, s a Kollonics-rendszer Erdélyben ép oly tarthatatlan állapotokat teremtett, mint Magyarországon.

III. FEJEZET.

A tömegek forrongása. II. Rákóczi Ferencz.

Egy éles eszű szemlélő, Velencze bécsi követe,[1] ki a karloviczi békecongressus alkalmából bejárta Magyarország egy részét s az udvarhoz érkező jelentéseket is használta, már 1699-ben észrevette a magyar jobbágyság inségét és elkeseredését. Biztos kilátásba is helyezte az általános parasztlázadást, mely csak azért késik, mert nincs ember, ki élére álljon, vezére legyen. A nemesség sorából — mondotta a követ — ilyen vezér ki sem kerülhet, mert úr és jobbágy viszonya ez időben határtalanúl elmérgesedett. A társadalmi ellentétek kiélesedését a legkülönbözőbb okok idézték elő. Minthogy a nehéz viszonyok a birtokos osztályokra új terheket róttak, ezek jobbágyaikon kárpótolták magukat, kiket különben is korlátlan tulajdonuknak tekintettek s úgy dolgoztattak, mint az oktalan állatot. A korszak egyik legilletékesebb birálója[2] szerint a paraszt ekkor legfeljebb lelkét mondhatta a magáénak.

Minthogy a birtokos nemesség, a vármegye hajtotta be a szertelen közadót, a nép a megyei tisztviselőt ép oly ádáz szemmel nézte, mint a németet. Az udvar korán észrevette a jobbágyság elkeseredését a földesurak iránt s hogy ezeket megfélemlítse, engedelmes eszközeivé tegye, a köznéppel kezdett kaczérkodni. Heissler felvidéki főkapitány már 1693-ban utasíttatott, vegye védelmébe a ruthéneket, mire a tábornok nemcsak hadbiztosainak, hanem Zemplén vármegyének is irt, hogy a ruthénekkel jól bánjanak. 1697-ben, a hegyaljai felkeléskor, Vaudemont herczegnek meghagyták, hogy, ha a mozgalmat csakugyan a parasztságnak a földesurak iránti elkeseredése okozta, tegye közhirré, hogy az udvar »jövőre a lakosok jogát minden túlhajtás ellen oltalmazni fogja«. Ezek azonban üres biztatások maradtak, melyek beváltására kisérlet sem tétetett.

[1] Ruzzini 1699-iki jelentése. Fiedler, id. h.

[2] II. Rákóczi Ferencz. emlékiratát magyarúl kiadta Thaly Kálmán. Az ő ötödik kiadását idézem.

Mindazáltal a birtokos nemesség érezte, hogy lába alatt inog a föld, hogy élete és vagyona veszélyben forog. »A föld népe desperatióban lévén a nagy terhek mián, — irta 1703 augusztus 11-ikén Rakovszky Menyhért túróczi alispán — elsőben is a magistratust és az urát nem szánná megölni.« [1] Ez aggasztó, veszélyes helyzetben a birtokos osztály mindinkább a kormányhoz, a hivatalos hatalomhoz csatlakozott. Készségesen teljesíté minden rendeletét, minden kívánságát, hogy viszont kellő fegyveres oltalmat nyerjen a kormánytól, ha kitör a zivatar s a haragvó parasztság csakugyan ellene fordulna. Ekképen az a népréteg, mely másfél századon át a nemzeti eszmények, az állami önállóság törhetetlen előharczosa volt, a saját jobbágyaitól való féltében meghunyászkodva viselte az idegen kényuralom igáját. Még inkább tette ezt a főúri világ. Főleg a Dunán inneni és túli birtokos aristokratiát összeházasodása, nevelése és magánérdeke Bécshez csatolta, s még viseletében is idegenen állt szemben a magyarsággal. A legtöbb főúr Bécsben palotát épített, ott élt, gyermekeit német és franczia nevelésben részesíté, s mindinkább elszokott a magyar nyelvtől és ruhától. Pazar életmódjával meg egyenesen fölidézte a tömegek irigységét és bősz indulatait. »Felhagyok — irja gróf Forgách Simon, az ország egyik leggazdagabb földesura — már a becsületkereséssel; csak a nagy gazdálkodásban fogom magamat foglalni; 100 kopót, 20 agarat, 30 paripát tartok, jóakaróimmal eszem, iszom, denique bene oeconomisabo.« [2] Ez volt az urak rendes életmódja. Fényesen, pazarúl éltek, lakmároztak, másrészt irgalmatlanúl sajtolták véginséggel küzdő jobbágyaikat.

»A népnek azon része, mely tótokból és oroszokból áll, — mondja Rákóczi Ferencz — elég türelmesen viseli a jármot, de a magyar jobbágyok oly gyűlöletet táplálnak uraik s az összes nemesség ellen, hogy, úgy látszik, nem kívánnak még most is egyebet, mint elvesztett szabadságukat megbosszulni.« [3] Ekképen az érdekellentét a végletekig kiélesedett a birtokos és birtoktalan osztályok közt, mely utóbbiakhoz tartozott ez időben az egész egytelkes nemesség, a feloszlatott végbeli katonaság, a Jászság, a Kunság, a hajdú városok népe s általában a kiváltságosak mindazon eleme, melyet a közös inség és elnyomás a jobbágysággal egy sorsra juttatott. E rétegek társadalmilag azelőtt is közel álltak a parasztsághoz, s műveltség és életmód tekintetében keveset különböztek tőle. Most pedig a közös nyomorúság a legbensőbb érdekközösségbe juttatta mindnyájukat. Egyformán ellenségei lettek a fennálló állami és sociálgazdasági rendnek s a birtokos nemességnek is, melyet az idegen uralom támaszának tekintettek. A Kollonics-rendszer elleni támadások ezen szegény, akár egyénileg nemes, akár jobbágy tömegekből indultak ki, s immár a legalsóbb rétegek ragadták magukhoz a nemzeti ellenállás lobogóját. Hová menekült ez időben a magyarság

[1] Thaly, Gr. Bercsényi család III. 61.
[2] Századok, 1872. 512.
[3] Rákóczi Emlékiratai, 70.

geniusa, azt megmondja az irodalom. Ez időszaknak nem volt egyetlen kiválóbb irója, túdósa vagy költője s a még élő, de elaggott Gyöngyössi is elveszté immár poétai erejét. De volt dúsgazdag, megragadó népköltészete, melynek megalkotója és hőse maga a tömeg, s melynek virágai két század változásaiban sem vesztették el üdeségüket és bájukat.[1] A tömeg, a nemzeti szenvedések nagy tragédiájának vértanúja, költészetet is teremtett magának az előkelő körök, a felső rétegek hozzájárulása nélkül. Nem a nemesi curiákban, még kevésbbé az urak fényes palotáiban, hanem a szegények kunyhóiban született ez a költészet. Onnan szálltak termékei szájról szájra tovább. Néha akadt irástudó, aki papirra vetette s megmentette őket a késői nemzedékeknek, melyeknek immár minden rétege élvezni tudja szépségüket. Ez a népköltészet egyszersmint világos, határozott politikai programm, a nemzeti törekvések és követelések foglalatja. Mit akart a XVIII. század hajnalán a magyar nemzet, az a nemzet, a mely legsúlyosabban érezé a kemény idők járását, azt megmondja költészete. A tömeg azért élt és küzdött, azért fohászkodott istenéhez, hogy

Magyar paraszt a XVIII. század elején.
(Egykorú metszet után.)

> Támaszd fel és hozd fel a mi szép napunkat,
> Láthassuk békével a mi országunkat,
> Vigy ki belőle minden labanczokat,
> Épithessük meg romlott templomidat.

Az idegen-uralom az, mely ellen minden gyűlölete fordul: Óh, te átkozott Bécs! Sok károkat tettél! — kiált föl s jelszava az, hogy: ki a némettel,

> Mert míg a hazában csak egy német lészen,
> Békesség soha ott nem lészen egészen.
> Practikának magva hogy végkép enyészszen,
> Ki kell a németnek pusztulni egészen.[2]

Nincs e kívánságokban semmi szélsőség s a tömeg nem agyrémeket, kivihetetlen, valósíthatatlan ábrándokat hajszol. A mit egykor Bocskay István paragrafusokba foglalt, alkotmányra, törvényekre való hivatkozással indokolt, azt visszhangozza jogi okoskodás, tudományos érvelés nélkül,

[1] Összegyűjté Thaly Kálmán: A Rákóczi-korszak irodalomtörténetéhez. Két kötet. Újabb adalékot nyújtott Irodalomtört. Tanúlmányaiban s a Figyelő egyes évfolyamaiban.
[2] Thaly, Adalékok, II. 62. és 107.

keresetlen egyszerűséggel a népköltészet. Azt akarja, hogy Magyarország magyar maradjon, maga intézze sorsát, szabadon fejleszthesse nemzetiségét s anyagi, szellemi virulásában minden réteg, szegény és gazdag, megtalálja boldogulását. Ez eszményeiért a tömeg kész volt vérét áldozni bármikor.

Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért.
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.

A társadalom felforgatását, a sociálgazdasági rend újjáalkotását, anarchikus eszméket hasztalan keresünk e költészetben. Mindazáltal a tömeg anarchikus módon kezdte a programmot valósítani, mert szenvedései végletekbe hajtották s eleinte nem volt senkije, a ki háborgó szivét, forrongó lelkét helyes irányba terelje.

A Kollonics-rendszer megalkotásával egy időben indult meg a tömegek mozgalma, de egyelőre czél, összefüggés, terv és vezér nélkül. A vérig sajtolt szegénység féktelenkedni, rabolni kezdett s a személy- és vagyonbiztosság évről-évre jobban megingott. A lengyel határon, Sárosmegyében, már 1695-ben annyira elszaporodtak a kóborló szegény-legények, hogy a legszigorúbb intézkedésekkel sem lehetett garázdálkodásaiknak véget vetni. Ugyanez történt Szatmárban, Szepesben, Hevesben s másutt. A jobbágyok vagy a szabad legények közé álltak, vagy lengyel földre menekültek s még a vármegyei hajduk is a kóborlókhoz csatlakoztak. A földönfutó népnek, a szegény-legénynek kenyér kellett, s minthogy máskép nem juthatott hozzá, lopott, rabolt, elhajtotta a megmaradt községek marháját, kifosztotta az útazó kereskedőket, megakasztotta a forgalmat. Magyar és rácz katonák, kiket a kormány gondatlansága zsold nélkül hagyott, gyarapitották soraikat. Számban megszaporodva, czéljaik is megváltoztak s 1697-ben fellázították az egész Hegyalját, ámbár a mozgalom vérbe fojtatott, mert nem volt alkalmas vezére. De a forrongás nem szünt meg, a közbiztosság nem tért vissza s az ország legkülönbözőbb részeiben minduntalan lázadási kisérletek tétettek.

Ugyancsak 1697-ben a szegény-legények a Dráva vidékén is óriási módon elszaporodtak s az Eszék körüli mocsáros vidék volt fő búvóhelyük. Meg-megtámadták a pétervaradi őrség egyes osztályait, a Dunán eleséget szállító katonai hajókat s a hadjárat egész folyamán veszélyeztették a dunai közlekedést. Végül valóságos hadsereget kellett ellenük küldeni, mely szétverte őket, mire Eszéken egész csomó fogoly kivégeztetett. A Duna-Tisza közét szintén ellepték a szabad-legények, s nemcsak magánosokat, hanem hatósági személyeket, pénzküldeményeket megtámadtak, sőt 1699 februárjában Marsigli ezredest, a karloviczi békecongressus tagját, ki három kocsival és oly nagy kisérettel, hogy külön őrséget elfogadni sem akart, útazott Karlovicz felé. Egész községeket, sőt kastélyokat is megrohantak. Veszprém-vármegyében 1700 tavaszán a tömegek éjjel félreeső helyen

gyűléseztek s titkos tanácskozásokat tartottak, melyek ellen a király legszigorúbb parancsai sem értek czélt.[1] A kormány intézkedései egyre fokozták a bajt. 1701 őszén az Ebergényi-ezred, 500 ember, fellázadt s a temesközi török földre menekült. 1702 tavaszán a budai és pesti német helyőrségben napról napra annyi szökés történt, hogy a térparancsnok Pestvármegyét utasította, fogdossa össze a szökevényeket, különben ő lesz kénytelen mindegyik helyett egy-egy muskatérost állítani. A végbeli katonák elbocsátásával Hontban és másutt támadtak zavarok, melyeket fegyverrel kellett elfojtani. A kormány már 1698-ban elrendelte a tömegek lefegyverzését, és meghagyta a megyéknek s a földesuraknak, hogy »a szablyát, pallost,

Szegény-legény a XVIII. század elején.
(Egykoru metszet után.)

hegyes tőrt, láncsát és puskát« elszedjék, »papoktól, a kiknek beneficiumuk nincsen, mesterektől, prédikátoroktól, parasztságtól, deáktól, mesterlegénytől, sőt katonától és hajdútól is, ha nem végházban laknak«. Ezer arany birsággal, sőt katonai executióval fenyegették a rendelet végrehajtásának elmulasztóit.[2] Csakhogy mindez nem használt. 1702 őszén a parasztok megrohanták s kifosztották a tiszaújlaki sóhivatalt. Kőszegen 1703 márcziusában a vallásűldözés miatt támadt zendülés. Midőn pedig megkezdődött a katonafogdosás, mindenütt, kivált a Tisza vidékén és Felső-Magyarország azon részeiben, melyek a lengyel határszélhez közelebb estek, bomlott szét

[1] Thaly Kálmán, Gróf Bercsényi család, II. 457.

[2] Minde viszonyokat Kecskemét egykorú jegyzőkönyvei alapján részletesen tárgyalja Hornyik, id. m. III.

még inkább a társadalmi rend. A tömegek készülődtek, hogy bosszújokat töltsék zsarnokaikon, a német katonaságon és hivatalnokokon, valamint a földesurakon. A mozgalom központja Bereg, Ung, Zemplén, Sárosvármegyék hegyvidéke volt, melynek orosz lakossága régóta megszokta a harczot, mert a szomszéd lengyel nemesekkel éveken át valóságos háborúban élt s egy izben egy ágyút is elvett tőlük. Az orosz s az e vidéken élő magyar jobbágyok, valamint egytelkes nemesek kezet fogtak s lesve lesték a pillanatot, hogy kitűzzék a fölkelés zászlaját. Erdélyben hasonló okok hasonló állapotokat szültek. Megszünt a közbiztosság ottan is; rablóbandák lepték el az országot, kifosztották az útasokat, megsarczolták a községeket s néha nagyobb katonai csapatokat is szétvertek. Ekképen az ország minden részében felbomlott az állami és társadalmi rend s csak alkalom kellett, hogy azok az elkeseredett elemek, melyek minden egyes vármegyében tömegesen akadnak, egyesüljenek s az eddig inkább anarchikus jellegű mozgalomnak komoly, országos jelentőséget szerezzenek. Erre különösen alkalmasnak látszott az 1703-iki esztendő, mert az előző évben végre kitört a spanyol örökösödési háború s a császár Magyarországból külföldre küldötte hadai egy részét. Még mindig maradt itt ugyan valami 16000 főnyi sereg, melyet a közhangulatra való tekintetből nem mertek kivinni. Csakhogy ez a had szétszórva, apróbb csapatokban a sok várban és erődített városban tanyázott, mig a vidék maga őrség nélkül maradt. A Felső-Tisza népe nem akarta tehát a jó alkalmat elszalasztani. Égett a harczvágytól, a türelmetlenségtől s az 1697-iki fölkelés vezetői, Esze Tamás és Kiss Albert álltak élére. »Egy szegény legény volt Esze Tamás« s az volt Kiss Albert is. Mindkettő halálra szánt vitéz ember, de józan, gondolkodó fő. Esze később dandárnokságig vitte s 1708-ban esett el. A tömegek vezetői még 1697-ben országos hirű vezért kerestek, mert tudták, hogy csupán ily vezér alatt nyerhet a mozgalom országos jelentőséget. Most meg sem akarták ily vezér nélkül a munkát kezdeni. De mivel itthon a főurak és nemesek körében senkihez sem fordulhattak, Thököly Imre meg messze, Kis-Ázsiában élt, ismét ama férfira gondoltak, kit már 1697-ben kiszemeltek, ki azonban akkor megfutott előlük. Immár sejtették, hogy hajlandóbb lesz élükre állani, csakhogy nem tudták, él-e még vagy meghalt s ha él, hol rejtőzködik, hol keressék föl követeikkel?

A kiszemelt vezér Rákóczi Ferencz fejedelem, hires nemzetségének e néven második sarja volt.

Rákóczi[1] (született 1676 márczius 27-ikén) a német birodalom fejedelme és Magyarország leggazdagabb főura, a Rákócziak és Zrinyiek dicsőségének örököse, ez időben mint hontalan bujdosó Lengyelországban lappangott. Még huszonhét éves sem volt s rövid élete már is a hányatások végtelen lánczolatából állt. Atyját soha sem ismerte, anyja, Zrinyi Ilona

[1] Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferencz ifjúsága, 1676—1701. (Második kiadás.)

belesodorta Thököly tragédiájába. 1688-ban elszakították anyjától s Csehországba, a jezsuiták neuhausi intézetébe vitték. Mikor 1692-ben újra Bécsbe mehetett, édesanyját már nem találta ott, s nem is látta többé soha. Még ugyanazon évben feleségül vette Sarolta-Amália, hessen-reinfelsi herczegnőt s vele visszavonultan élt magyarországi javain, távol a politika mozgalmaitól. Családja annyi jeles tagjának végzetes sorsa, két nagyatyja, II. Rákóczy György és Zrinyi Péter tragikus halála, édes anyja számkivetése, nagybátyja, Zrinyi János fogsága arra intették az éleseszű ifjút, hogy rá ne lépjen a politika süppedékes talajára. Ismerte helyzetének veszélyeit. Érezte, milyen súlylyal nehezednek reá családjának hagyományai s menynyire ébren tartják az udvar gyanúját, mely lesve lesi a pillanatot, hogy vele is végezzen s óriási jószágaitól megfoszsza. Őrizkedett tehát a közéletben való részvételtől, nem kötött barátságokat, nem gyűjtötte maga köré az előkelő világot, hanem családi körébe zárkózott s olvasmánynyal, vadászattal, jószágai kezelésével töltötte idejét. Azt hitte, hogy magányába be nem hatolhatnak a politika hullámai. De a Rákóczi név sokkal ellenállhatatlanabb vonzóerőt gyakorolt a tömegekre, semhogy vezetője egyszerű magánember maradhatott volna. Mikor 1697-ben kitört a hegyaljai fölkelés, a mozgalom vezetői reá gondoltak s erőhatalommal akarták vezérükké tenni. A fejedelem nejével épen vadászaton volt s július 1-jén Szerencsre indult vissza. Ezt a fölkelők megtudták, s egy lovas csapatot küldtek eléje, hogy elfogják s táborukba szállítsák. De egyik jobbágya figyelmeztette a veszélyre a fejedelmet, ki nyomban megfordult s hogy elhárítsa magáról a gyanút, mintha része lenne a mozgalomban, egészen

Rákóczi ifjúkori képe.
(Egykorú olajfestmény után.)

más vidékre, nagynénjéhez, Kis-Tapolcsányba, onnan meg Bécsbe sietett. Ott már erősen dolgozott megejtésén a rágalom. Azt hiresztelték, hogy ő vezeti a fölkelőket. De önkéntes megjelenése az udvarban lefegyverezte ellenségeit; legalább Rákóczi azt hitte, hogy lefegyverezte. A valóságban nem igy állt a dolog. Engedélyt kapott ugyan, hogy Vaudemont herczeg táborába menjen s tőle kiméletet kérjen jószágai számára, melyeket a németek kegyetlenül dúltak. De titokban utasították Vaudemont herczeget, hogy »jó módon« fogassa el Rákóczit s tartsa szemmel, mi történik jószágain, »mert könnyen megeshet, hogy honfitársai rosszra terelik az ifjút«.

Rákóczi Kassára érkezve, neszét vette, mit forralnak ellene. Hogy ellenségeit elnémítsa, visszasietett Bécsbe, még pedig egy igen komoly elhatározással. Véget akart vetni az örökös gyanúsításnak, helyzete bizonytalanságának, melynek izgalmai megkeserítették napjait. Érezte, hogy ha a forrongó, háborgó Magyarországban marad, az események előbb-utóbb, akarata ellen, magukkal fogják sodorni. Sőt, ha ez nem történik, ha rendületlen hűségét királyához meg nem szegi, az udvar akkor is le fogja sújtani, mert óriási jószágaira áhítozik s Zrinyi Péter unokáját, Zrinyi Ilona gyermekét, Thököly Imre mostoha fiát különben is született összeesküvőnek tekinti. Rákóczi a szabadulás egyetlen módját abban látta, hogy végleg kibontakozik a magyarországi viszonyokból s ottani javait külföldön, idegenben levő jószágokkal cseréli be. Lipóthoz fordult tehát, még pedig a császári gyóntató, vagyis a legjobb közvetítő útján s ajánlatot tett, hogy magyar javait átengedi hasonértékű ausztriai vagy németországi jószágokért. Bizonyára nehéz lelki tusa eredménye volt ez ajánlat, de kétségkivül komolyan tétetett s megfelelt az adott viszonyoknak. Rákóczinak vagy ki kellett vándorolnia, vagy a nemzeti mozgalmak élére állania, s minthogy a 21 éves ifjú ez utóbbi szerepre hajlamot és hivatást nem érzett, felajánlotta a jószágcserét az udvarnak. Kinsky gróf, az egyik minister, különben is személyes ellensége, ridegen elutasította, azzal az indokolással, hogy a császár csere nélkül is elveheti jószágait. Maga Lipót Kollonics útján udvariasabban ugyan, de szintén elutasítólag válaszolt. Ezzel Rákóczi sorsa végképen eldőlt. Bécsben nem lakhatott, mert nem birta az ottani előkelő körök sértő, gúnyolódó, lenéző bánásmódját elviselni. Alig volt az udvarban egy jó embere, s még Eugen herczeg, a hires hadvezér is személyes ellenségei közé tartozott. Ismét visszatért tehát Magyarországba, de még mindig azon eltökéléssel, hogy küzdeni fog végzete ellen s távol marad a politikától. Családi körébe húzódott, sőt német módra öltözködött, hogy elidegenítse magától a hazafiakat. Oly kevéssé gondolt a cselekvésre, hogy 1698-ban ridegen elutasította Francziaország bécsi követének azon bizalmas figyelmeztetését, hogy királya kész megsegíteni, ha Erdély trónját vissza akarná szerezni. Eszébe sem jutott ilyesmi s szóba sem állt a franczia követtel. De az események árja mindinkább magával sodorta. Mint Sárosmegye

főispánjának, hivatalos állásánál fogva sokakkal érintkeznie kellett s 1697 óta megbarátkozott a nála tiz évvel idősebb gróf Bercsényi Miklóssal, a felvidék egyik legnagyobb földesurával.

Bercsényi gróf egy ideig buzgó támasza volt a fennálló kormányrendszernek s tevékenyen közreműködött az 1697-iki fölkelés leverésében. De sem hűsége és szolgálatai, sem előkelő katonai és polgári méltóságai nem óvták meg attól, hogy a németek ne garázdálkodjanak jószágain, vele meg sértően ne bánjanak. Ekképen mindinkább összeütközésbe jutott a német parancsnokokkal, kik viszont ő ellene emeltek vádat és gyanusítást.

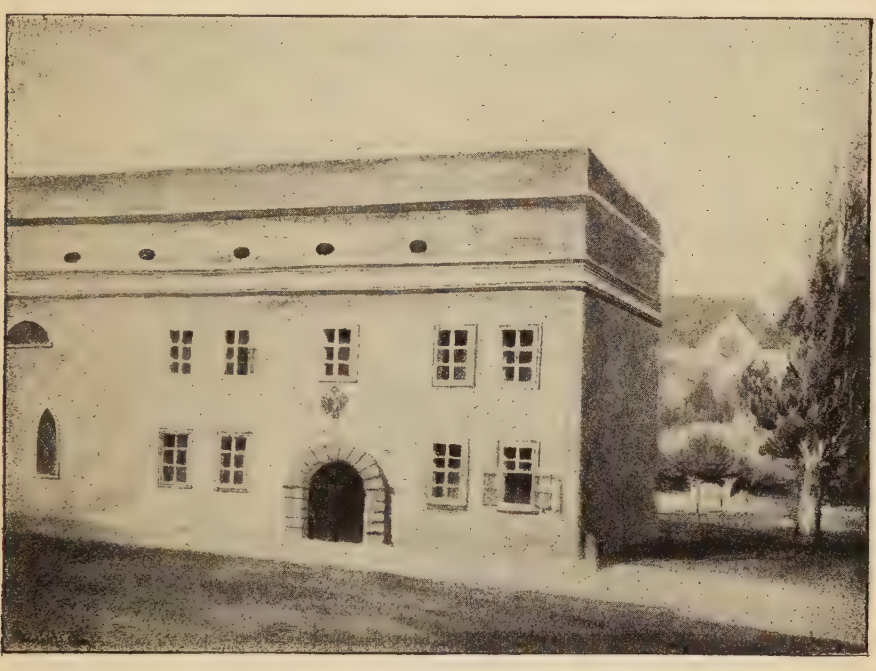

A neuhausi jezsuita kolostor.
(Rajzolta Dussek Ede Adorján.)

Mint Rákóczit, őt is rossz szemmel kezdték Bécsben nézni; mindketten személyes biztosságukat féltették, a mint Rákóczi tényleg állandóan titkos rendőri felügyelet alatt állt. A közös veszély a két előkelő urat egyre közelebb hozta egymáshoz. 1699 óta az ország állapotáról is sokat beszélgettek s Bercsényi örvendve tapasztalta, hogy Rákóczi német ruhát visel ugyan, de szivében fájó részvétet kelt a magyarság romlása. Egyetértettek abban, hogy tenni kell valamit, de abban is, hogy az ország sokkal gyöngébb, semhogy a maga erejéből menthetné meg magát, s hogy az idegen uralmat csak idegen segélylyel lehet megdönteni. Rákóczinak eszébe jutott, hogy az a szerződés, melyet egykor szépapja, I. Rákóczy György a svédekkel, és francziákkal kötött, utódaikra is kiterjed s igy, e szerződés alapján, a

svédek vagy francziák segélyét ő is igénybe veheti. Lelkének e vajudásai közben történt, hogy 1700-ban Ferréol, Francziaország portai követe bizalmasan felhivta, indítson mozgalmat a németek ellen. Ez megerősítette azon hitében, hogy számíthat XIV. Lajos király támogatására. Elhatározta tehát, hogy Francziországhoz fordul. Bercsényi helyeslé szándékát s néhány bizalmas barátjának is említette. Csakhogy nehezen ment embert találni, a ki levelét XIV. Lajoshoz vigye. Épen ez időben készült az eperjesi német helyőrség egyik kapitánya, a belga származású Longueval hazájába útazni. Rákóczi három év óta ismerte s a kapitány, ki gyakran meg fordult házában, teljesen megnyerte bizalmát. Rákóczi beavatta tehát titkába s fölkérte, menjen Belgiumból Versaillesbe, s adja át levelét Lajos királynak. Ez a levél 1700 november 1-én kelt s egész általánosságban kéri a francziák segitségét az elnyomott magyarok számára. Hasonló levelet irt a fejedelem Barbesieux franczia külügyministernek, s mindkettőt Bécsben adta át Longuevalnak, ki készségesen vállalkozott a küldetésre s a válasz meghozatalára. Longueval azonban az udvar kémje volt, melynek bemutatta a leveleket, mielőtt elútazott. Ugyanezt tette később a válaszszal, melyet hozott. Csak Barbesieux felelt; alkalom adtán kilátásba helyezte ugyan a segélyt, de további felvilágosítást kért a magyarok terveiről s a mozgalom vezéreiről. Longueval a választ 1701 február elején vitte le Rákóczihoz, ki február 11-ikén újra irt Barbesieuxnek. Megköszönte jóindulatát s a mozgalomról későbbre igérte a részletes jelentést. Nem felelhetett mást, mert mozgalomról még szó sem volt, s ha néhányan tudtak is a levelezésről valamit, Bercsényi kivételével komolyabb vállalathoz aligha csatlakoztak volna. Longueval Rákóczi e levelét is bemutatta Bécsben s tovább utazott. De Linzben szinből letartóztatták. Olyan látszatot akartak a dolognak adni, mintha Longueval nem kém lenne, hanem véletlenül került volna a rendőrség kezébe. Bécsben csakhamar hire terjedt, hogy az udvar veszélyes összeesküvés nyomára jött, s egyes magyar urak Francziaországnál kerestek segélyt. Nővére, Juliánna, gróf Aspremontné, noha neveket nem tudott, meg is irta a kósza hireket Rákóczinak, ki az értesítést április 17-ikén kapta kézhez. Noha sejtette, hogy róla van szó, mielőtt menekülhetett volna, még az nap éjjel — illetve 18-ikán hajnali két órakor — nagysárosi várában német katonák elfogták, s hálószobájából az eperjesi tömlöczbe vitték.

Csakhamar elfogták báró Szirmay István nádori itélőmestert 3 juratusával, Vay Ádámot, Mihályt és Lászlót, Okolicsányi Pált, Rákóczi ügyvédjét. Az udvar általában ismételni akarta az 1670-iki eljárást, a tömeges elfogatásokat s vagy 80 embert készült börtönbe vetni. Köztük volt Bercsényi, ki azonban szerencsésen megmenekült. Brunóczi kastélyából nejével épen Bécsbe utazott, midőn Nagy-Szombatban megtudta, hogy Rákóczit elfogták s őt is keresik. Nyomban visszafordult tehát, Brunóczon pénzzel látta el magát s előbb a hegységbe, azután Lengyelországba futott. Rákóczit és Szirmayt Eperjesen »kemény áristomban« tartották s április 26-ikán

II. RÁKÓCZY FERENCZ ELFOGATÁSA A NAGYSÁROSI VÁRKASTÉLYBAN.

(Benczur Gyula olajfestménye Károly román király birtokában.)

Rákóczi bécsi palotája.
(Rajzolta Dussek Ede Adorján.)

két izben is vallatták,[1] de mindent tagadtak. Május 5-ikén Eperjesről Német-Újhelybe szállíttattak, hová május 29-ikén érkeztek. A fejedelmet ugyanabba a szobába zárták, melyben egykor nagyatyja, Zrinyi Péter töltötte utolsó napjait. A pör tárgyalására ismét idegen vérbiróságot alakítottak, mely elé Bercsényit is megidézték.

E közben Rákócziné mindent elkövetett, hogy férjét megmentse. Fordult rokonaihoz, a porosz királyhoz (április 23.), a császár szövetségeseihez s magához a császárhoz. A szövetséges hatalmak csakugyan nem óhajtották, hogy Magyarországban az 1670-iki események ismétlődjenek s támogatták Rákócziné fáradozásait. A pör tényleg elhuzódott, mert, a mint hire járt, maga a császár sem bizott benne, hogy a fenforgó bizonyitékok alapján el lehessen vádlottakat marasztalni. De azért Rákóczi feje folyton fenyegetve volt s a fejedelemné, nem boldogulva a ministereknél, más úton próbálta karmaik közül kiragadni. Igen ügyesen működött; valószinűleg ő hozta forgalomba azon hireket, mintha a legfelsőbb körök, a császár gyóntatói, sőt maga a császári pár is meg akarják menteni Rákóczit s nem bánják, ha megszökhetne.[2] Az ilyen hirek megkönnyítették a fejedelemasszonynak, hogy megnyerje a foglyok őrizetével megbizott századost, Lehmann Gottfriedet, kinek segélyével Rákóczi november 7-ikén megszökhetett. Lehmann ezért kegyetlen halállal lakolt,[3] de Rákóczi megszabadult, s a felvidéken át sokféle veszély és kaland közt Lengyelországba jutott. Bécsben november 8-ikán értesültek a szökésről s a császár nyomban külön levélben utasította a hadi tanács elnökét, hogy mindent elkövessen a szökevény kézrekerítése érdekében. Tudták, hogy Magyarországnak vette útját. Egymásután küldték tehát a vármegyékhez a szigorú parancsot, csipjék el, mert ha kitudódnék valamelyik községről, hogy határán átment és meg nem fogta, »az anyjától szopott tej is keserűre fog neki fordulni«. 10,000 forintot igértek annak, ki elfogja, és 6000 forintot annak, »a ki megöli és testét fölviszi«. A többi foglyok ellen, kikről még Longueval[4] sem tudott terhelőt vallani, nem folytatták ugyan a pert, de Szirmay és Okolicsányi Bécsbe internáltattak, Rákóczi és Bercsényi javai lefoglaltattak, sőt a fejedelem 1703 április 30-ikán fej- és jószágvesztésre itéltetett.

Azt a fél évet, melyet egyedül töltött Lengyelországban, Bercsényi arra használta, hogy érintkezésbe lépjen Du Héron varsói franczia követtel

[1] Klobusiczky Ferencz levele. Gróf Károlyi cs. okltára, VI.

[2] A november 9-iki ministertanácsban maga a hadi tanács elnöke kifejezte azon nézetét, hogy az említettek elősegítették a szökést. Lehmann, kit öcscse, egy zászlótartó utján nyert meg tervének Rákócziné, ugy látszik, szintén azt hitte, hogy a legfelső körök óhajtják a szökést, mert nyomban beismerő vallomást tett, kétségkivül azon hitben, hogy Rákóczi titkos pártfogói őt is megvédik. A ministertanácsi jegyzőkönyv: Tört. Tár, 1897.

[3] Fölnégyelték, s holttestének egy része még 1704 nyarán is a bitófán függött. Károlyi Sándor akkor levétette s magyar földbe kegyeletesen temettette el. Gróf Károlyi cs. okltára, V. 94—101.

[4] Árulásáért jutalmul Horvátországban szép jószágot kapott.

s magával Ágost lengyel királylyal. Ez utóbbi eleinte igen szivélyesen bánt vele, sőt jószágot adományozott neki. De az állhatatlan lengyel politika csakhamar megfordult s Bercsényinek még személyes biztossága is veszélyben forgott. A franczia követ oltalma alatt egy kolostorban kellett meghuzódnia,[1] mi közben Lajos királyt igyekezett a magyarok ügyének megnyerni. Pénzt és katonát kért tőle, hogy Magyarországba nyomúlhasson, mert nyomatékos idegen segély nélkül semmiféle vállalatba sem akart bocsátkozni. Rákóczi, mikor álruhában Varsóba érkezett, szintén Du Héronhoz fordult, ki csakugyan összehozta Bercsényivel. Ettől kezdve egyesült erővel

Rákóczi menekülése Német-Ujhelyből.
(Egykorú metszet után.)

dolgoztak a franczia cabinet megnyerésén. Csakhogy e közben személyes biztosságuk egyre inkább fenyegetve volt s előbb Meczinszki lengyel főúr, azután Sziniavszki herczeg egyik távoli birtokán kellett magukat megvonniok. A két menekült nem állt összeköttetésben hazájával s az ottani mozgalmakkal. Nem tőlük, hanem idegen segélytől várták a megváltást s semmiféle vállalatba kezdeni nem akartak, mig lengyel barátaik és a franczia kormány megfelelő haderőt és pénzt nem bocsátanak rendelkezésükre. Idegeneknél kerestek ugyan támaszt, de nem azért, hogy idegen érdekeket

[1] Thaly, A gróf Bercsényi család, II. 364. Thaly, ki Rákóczi és Bercsényi ez időbeli franczia érintkezéseit egészen új világitásba helyezte. Bercsényinek XIV. Lajoshoz intézett hosszú emlékiratát közzé tette: Századok, 1887. 1—13.

szolgáljanak, hanem azért, hogy nemzetüket megmentsék. Nem az volt céljuk, hogy fölkelésre bujtogassák a tömeget s a császárnak bajt okozzanak, hanem az, hogy az idegen járom alól felszabadítsák hazájukat, mit pedig hathatós külső segély nélkül nem remélhettek. Hogy ily segélyt szerezzenek, többeknek, kikről azt hihették, hogy hajlandók és képesek Magyarországért áldozatot hozni, lengyel uraknak, különösen pedig Miksa Emánuel bajor választó fejedelemnek ajánlották fel Szent-István koronáját. A választó ugyanis a spanyol örökösödési háborúban a francziákkal szövetkezett a császár ellen s első sorban őt, a jeles hadvezért akarta Rákóczi a magyar ügynek megnyerni.

E közben 1702-ben hivatlanúl egy magyar ember jelent meg náluk, Szalontay János, ki Törökországból bujdosott haza. Bejárta a Hegyalját s tájékozást szerezve a tömegek hangulatáról, kiment Lengyelországba, mert azt hallotta, hogy Rákóczi és Bercsényi oda menekültek. Azt sem tudta, hol keresse őket. Nyakába vette a nagy országot s addig járt-kelt, szimatolt, mig messze az ország belsejében a véletlen nyomra vezette. 1702 januárban rájuk akadt[1] s ekkor kaptak a menekültek először beható tájékozást a tömegek forrongásáról és készülődéseiről. Rákóczi igen szivesen fogadta Szalontayt, de azzal bocsátotta haza, figyelmeztesse az otthoniakat, várjanak türelemmel, mig idegen segélyt szerezhet s azzal az országba nyomulhat.

Szalontay távoztával Rákóczi és Bercsényi összeköttetése a hazával ismét megszakadt. De bármi buzgalommal dolgoztak az idegen segély megnyerésén, munkájuk meddő maradt. XIV. Lajos adott ugyan nekik évdijat, de Du Héron minden ajánlata daczára sem érdeklődött politikai terveik iránt. Ugy látszik, nem bizott bennük s többet várt Thökölytől, kit fel akart használni, hogy Magyarországot fellázítsa.

Időközben a két menekült Sziniavszkiék egy másik jószágára, Brzezán várába költözött át, mely csak három napi járásra esett a magyar határtól. Ott külföldi építészeknek tartották őket. Brzezánban 1703 elején újra magyar látogatást kaptak. Esze Tamás és társai nem birták tovább a tétlenséget s beküldték Bige Lászlót és Pap Mihályt Lengyelországba, kutassák fel Rákóczit, tudják meg, él-e vagy meghalt s ha él, hivják haza, ha meghalt, úgy Bercsényinek ajánlják fel a tervezett fölkelés vezetését. A két küldött ép oly kevéssé sejtette, mint annak idején Szalontay, hol találhatja Rákóczit. Sokáig kóboroltak a lengyel határon, mig végre kitudták, hogy Brzezánban bujdosó magyarok tartózkodnak. Oda siettek tehát, s ott márczius derekán csakugyan megtalálták azokat, a kiket kerestek. Rákóczi ekkor ismét a francziákhoz fordult s újra pénzt, fegyvert, tiszteket kért, hogy Magyarországba mehessen s a mozgalom élére állhasson. Franczia közvetítéssel a lengyel uraktól 4000 gyalogost s ugyanannyi lovast is igyekezett szerezni. Másrészt megtette az első lépést, hogy a magyarországi mozga-

[1] Thaly, A gróf Bercsényi család, II. 429—433.

lommal összeköttetésbe lépjen. Bigével és Pappal beküldte egy bizalmas emberét, hogy a hely szinén közvetlen tájékozást szerezzen a viszonyokról. A küldött május elején érkezett vissza s mindenben megerősítette Bige és Pap jelentéseit. Ezek azonban most már tudtára adták Rákóczinak, hogy a nép tovább várni nem akar, hanem legalább zászlókat kér tőle, ha személyesen még mindig nem hajlandó élére állani. E kivánság elől nem lehetett kitérni s a fejedelem a maga és Bercsényi nevének kezdő betüivel ellátott 10—12 zászlót, valamint május 12-iki keletű kiáltványt[1] adott át Bigeéknek, azon szigorú parancscsal, hogy a zászlókat csak akkor bontsák ki, a harczra hivó kiáltványt csak akkor tegyék közzé, ha erre tőle újabb utasítást kapnak. A mint Bigeék haza indultak, Rákóczi és Bercsényi is elutaztak, hogy franczia és lengyel barátaiknál személyesen szorgalmazzák a segitséget.

Csakhogy alig érkezett Bige és a nagyszakállu Pap, »az én kegyelmes uramnak, Rákóczi Ferencz, Magyarország fejedelmének plenipotentiariusa«, a mint nevezte magát, a Beszkidekben várakozó tömeghez, a türelmetlen nép Rákóczi világos parancsa ellenére megkezdte a munkát. Esze Tamás és társai 1703 május 21-ikén Tarpán és Váriban, 22-ikén Beregszászon, hol országos vásár volt, kitűzték Rákóczi zászlait s a nép mindenütt lelkes örömmel esküdött hűséget a fejedelemnek. Fegyvert fogott mindenki s egyes csapatok maguk választotta vezetők alatt ellepték Bereget, Ugocsát, Szatmárt, Máramarost. A hol kisebb számú német, vagy megyei katonával találkoztak, szétverték vagy lekaszabolták őket. A föld népe hozzájuk állt, a hol megjelentek, mig a távolabbi megyékben »mindenütt úgy várja a szegénység, mint a Messiást«.[2] Az ország egész keleti fele megmozdult. Kisebb-nagyobb zavargások fordultak elő mindenütt s a német katonák és tisztviselők, valamint a velük tartó magyarok a várakba menekültek, melyek védhető állapotba helyezése elrendeltetett. Növelte az izgatottságot a sok kósza hir. Beszélték, hogy Rákóczi 5000 svéddel, 15,000 tatárral, lengyellel, kozákkal készül benyomúlni. A vármegyék akarták ugyan, de nem birták a népet féken tartani s mindenki fejét veszté, csak báró Károlyi Sándor, Szatmármegye főispánja nem. A mozgalom első hirére fegyverre hivta a maga megyéjét s a szomszédokat. Érintkezésbe lépett gróf Nigrelli

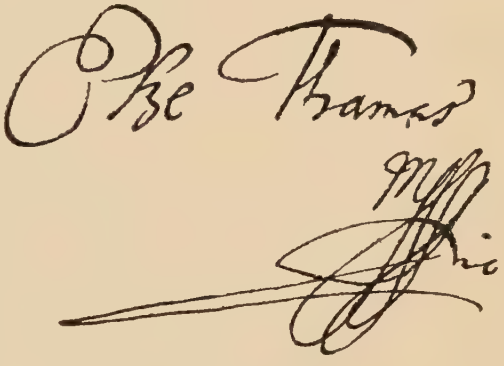

Esze Tamás aláirása.

[1] Eredeti magyar szövegét közli Thaly, id. m. II. 469—471.

[2] Károlyi Sándor május 25-iki levele. Gróf Károlyi cs. oklt́ára, V.

kassai főkapitánynyal, a ki meg Bécsből és Rabutin erdélyi főparancsnoktól kért segélyt s egy vasas ezredet, mely épen indulóban volt külföldre, itthon marasztott.[1] E közben a folyton szaporodó kuruczság átkelt a Tiszán s a Szamosközt, továbbá Ungmegyét lepte el s Esze figyelmeztette Szatmár vármegyét, ne fegyverkezzék a kuruczok ellen, kik »nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért« lázadtak föl. A nemesség mindenünnen elfutott a felkelők elől, ellenben Károlyi Sándor erélyesen szervezte az ellenállást. Mozgásba hozta a szomszéd vármegyéket s a nemesi fölkeléssel, a hajdú városok népével, a szatmári németekkel akart a felkelőkre törni. Csakhogy időközben maga is gyanúba került s igazolásra Kassára sietett.

Igy a mozgalom háborítlanúl terjedhetett s júniusban már 6000 ember állt Rákóczi zászlai alatt. Pap Mihály Majos Jánossal ujra kiment Lengyelországba s kérte a fejedelmet, jöjjön be, mert itthon azt hiresztelik, hogy nem is él többé, hanem rég meghalt. Bercsényi akkor Varsóban volt s onnan igyekezett Bonnac danczkai franczia consultól segélyt szerezni. Rákóczi, noha lengyel barátai cserben hagyták, belátta, hogy végre neki is meg kell mozdulnia, különben a vezetés nélküli kuruczság szétoszlik vagy szétveretik. Elhatározta tehát, hogy Papékkal a felkelők táborába megy. Meg is indult, csakhogy időközben már bekövetkezett az, a mitől félt, a kurucz had egy része tényleg szétugrasztatott. Esze Tamás egy pár ezer emberrel Máramarosba nyomult, hogy ott a török területen élő Thököly-féle bujdosók Moldván át visszatérő csapatát bevárja. De Károlyi Sándor a maga, gróf Csáky István és mások hadaival utána iramodott s június 7-ikén Dolhánál megverte. Három zászlaja Károlyi kezébe került, emberei meg a Beszkidekbe menekültek. Károlyi túlbecsülte győzelmét s azon hitben, hogy csirájában elfojtotta a mozgalmat, a zászlókkal Bécsbe sietett, hogy az udvart bizonyos reformokra, engedményekre birja, melyekkel első sorban a Szatmár megyei szegénység sorsán akart könnyiteni. Vele azonban eltávozott az egyetlen ember, a ki kellő erélylyel és buzgalommal igyekezett a rendet helyre állítani. A német parancsnokok a várakba huzódtak, a vármegyék ismét nem birtak semmire sem menni s igy a dolhai vereség daczára a fölkelés csakhamar még nagyobb arányokat öltött.

IV. FEJEZET.

A felkelés terjedése és diadalai.

Még lengyel földön, Drohobiczban vette Rákóczi június 12-ikén a dolhai vereség hirét. Gondolkodóba esett, folytassa-e útját vagy legalább Bercsényit várja be. De a visszavonulás szégyen lett volna, mihelyt egyszer megigérte,

[1] Károlyiról a kuruczokhoz csatlakozásáig l. Walther Imre: Századok, 1874.

hogy a felkelőkhöz csatlakozik. Isten nevében előre ment tehát s noha lengyel földön is nehézségekkel kellett küzdenie, június 14-ikén a magyar határra ért. Ott valami ezer ember várta s leirhatatlan lelkesedéssel üdvözölte. Ott fogadták a mozgalom eddigi vezérei, Esze Tamás, a tarpai jobbágy, Kiss Albert, a régi kurucz és utóbb hires zsivány, Móricz István, egykor munkácsi katona, Horváth, ki a németeknél őrmester volt. Noha fontosabb katonai tisztségre nem igen voltak alkalmasak, a nép szertelenül ragaszkodott hozzájuk s másnak, különösen nemes embernek, nem akart engedelmeskedni, mert, mint Rákóczi mondja, a tömeg és a nemesség közt természetes gyűlölség forgott fenn. A tábor bottal, kaszával, vasvillával, karddal fölfegyverkezett szegénységből állt. Száma egyre szaporodott s valósággal özönlött a nép Rákóczihoz, mint szabadítójához; sirtak, térdre borultak előtte s hálálkodtak neki, hogy bejött megmentésükre. A fejedelem első sorban fegyelmezni, rendezni próbálta a tömeget, a mi nagyon nehezen ment, mert olyan ember sem igen akadt, a ki akár a tizedesi tisztet betölthette volna. Mindazáltal néhány nap alatt valami 3000 ember, közte 300 lovas nyert, habár fölötte kezdetleges, katonai szervezetet, mire a fejedelem június 16-ikán a vereczkei szoroson magyar földre nyomúlt. A hir, hogy a Beszkid hegységben áll, villámgyorsan terjedt el szerteszét. Azt beszélték, hogy »a portiót az országból kiűzni s a sót felszabadítani« jön, a mi mindenütt megnyerte neki a sziveket. Sok felől érkeztek táborába a követek, kik esdve kérték, szálljon le a sikságra, keljen át a Tiszán, hogy a nép ott is hozzá csatlakozhassék. Csakhogy ez nehéz feladat volt. De a fejedelem nem riadt vissza tőle. Munkácsnak nyomult s június 24-ikén megszállta a várost, honnan egyes csapatai a Tiszáig száguldoztak, mig a többiek a munkácsi német őrséggel csetepatéztak. De június 24-ikén hajnalban vasas németek érkeztek a vár segítségére s bekerítették a várost, melyből Rákóczi csak nagy nehezen vágta ki magát.

Ismét a hegységbe kellett huzódnia, hogy ott Bercsényit bevárja, ki július első napjaiban (3—4-ikén) csatlakozott hozzá, »nem üres kézzel«, hanem 800 lengyel, oláh, kozák és tatár harczossal. Ez lett az elite-csapat, mert kellően föl volt szerelve s katonailag is eléggé szervezve. Az egyesült sereg ujra megpróbálta, hogy a Tiszán átvergődjék s ott a magyarság tömegeivel érintkezésbe juthasson. Július 7-ikén kezdte meg a mintegy 2800 főből álló had az előnyomúlást s július 14-ikén Tisza-Becsnél kierőszakolta az átkelést. Ezzel Rákóczi előtt megnyilt a tulajdonképeni Magyarország, a Tisza vidéke gazdagabb segélyforrásaival, lelkes, harczedzett magyarságával, mely ép oly hőn várta, mint a határszéli szegénység.

Magyarországon 1703 nyarán valami 5000 német gyalog és lovas, Erdélyben 5446 gyalog és 2984 lovas, a várakban és városokban szétszórva pedig 37 század őrség állt.[1] Ez a német had biztosan számíthatott a ráczok

[1] A Feldzüge VIII. kötete hivatalos források nyomán összeállítja azon városokat és várakat, melyekben német őrség volt. Ezek Buda, Eperjes, Makovicza, Kanizsa, Eszék, Várad,

és horvátok, sőt a legtöbb vármegye támogatására, melyek még szeptember végén 2000 főnyi igen jól felszerelt lovast és gyalogost küldöttek a németek szeredi táborába. A haderő elég lett volna tehát a fölkelés vérbe fojtására, ha Bécsben komolyan veszik a magyar mozgalmat. De hónapokon át csak zsiványbandák, gyámoltalan parasztok fészkelődésének tartották, sőt zokon vették Nigrelli kassai főkapitánytól, ki folyton segélyt kért, hogy olyan hűhót csap semmiért. A dolhai és munkácsi győzelmek után meg épen nevetve mondották, hogy ezzel a fölkelés majd csak beéri. Rákóczi előnyomulásának hirére a ministerek dühöngtek, vérrel-vassal fenyegetőztek ugyan, de nem használták fel seregüket azon időben, mikor a kurucz had számra még jóval csekélyebb volt s többnyire fegyvertelen, rongyos népből állt s mikor 3—4000 jó katona kellő vezetés alatt országszerte helyreállíthatta volna a nyugalmat.[1] Általában parasztfölkelésnek tartották, mely kevésbbé az állam, mint inkább a földesurak ellen irányul s titkos kárörömmel nézték a nemesség veszedelmét. Valóban főleg az sürgette az erélyes eszközöket, a mozgalom gyors elfojtását, mely Rákóczi vezetése alatt is jó ideig a jobbágyság s a birtoktalan nemesség lázadásának látszott. A nemesség a várakba menekült, a kuruczok meg elhajtották barmait és gulyáit, kifosztották, fölperzselték lakóházait. Ekképen hónapokon át socialistikus mozgalom maradt a fölkelés, melyhez még a hajdú városok sem csatlakoztak, mig a labancz urak csodálkoztak, hogy a nagybirtokos Rákóczi és Bercsényi ilyen elemekkel fogtak kezet. »Jobb volna Miklósnak (Bercsényi) — irta még novemberben, mikor a mozgalom már országos volt, gróf Forgách Simon császári ezredes — Mária Magdolnaként a kereszthez mászni; még most ideje volna, mert bizony azzal a kóborló, rendetlen haddal sem végez; nincsen köztük, semmi rend, sem fegyver, sem pénz, sem disciplina.«[2] Ez megfelelt ugyan az igazságnak, a mennyiben a töméntelen ember, a ki Rákóczi zászlai alá özönlött, nem volt katona s tábora nem volt hadsereg. Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók s más ilyenek voltak a csapatok önválasztotta vezérei. Csakhogy nagy eszményekért küzdöttek, melyek hősökké avatták őket s a kanászok, borbélyok, parasztok csakhamar magát Forgáchot is kegyetlenül elverték.

A mint Rákóczi a Tiszán átkelt, a mozgalom országos jelleget öltött s »az egész föld, majd Budáig« mozgásba jutott. A vezérek biztatásai még inkább fokozták a nép reményeit. »Üres kézzel és nagy fundamentum nélkül felbolondítani az országot nem kívánjuk, — irta Bercsényi július 8-ikán. — Pénzünk, hadunk, királyokkal kötésünk, minden készületeink megvannak.«[3]

Lipótvár, Tokaj, Munkács, Kassa, Szendrő, Lőcse, Pozsony, Érsek-Ujvár, Trencsén, Árva, Likava, Komárom és Győr. Ez a kimutatás azonban ép oly hiányos, mint a különben igen értékes munka sok más közlése. Esztergom, Szatmár, Ungvár, Kálló, Murány, Szeged, Arad s sok más hiányzik belőle.

[1] Zweig János selmeczi bányamester naplójának kivonata: Tud. Gyüjt. 1835.

[2] Thaly: Századok, 1872. 511.

[3] Thaly: Századok, 1873. 20—21.

Az Athenaeum nyomása.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

(Mányoki Ádám eredeti festménye a szász király taschenburgi kastélyában.)

A birtokos nemesség azonban e biztatásokra sem hallgatott. Egyesek Ungból és Beregből, de csak kis-birtokosok szállingóztak ugyan a táborba, ellenben Szabolcsmegye nemessége a kis-várdai várba húzódott s még a hajdúk sem akartak fegyvert fogni, mig Kálló vár német kézben van. A legközelebbi feladat e vár megvétele volt tehát. Rákóczi ostromolni kezdte s csakhamar elfoglalta. A várkapitány, Eckstein János vagy 40 némettel Rákóczi szolgálatába lépett, ki itt szerzé első ágyúit, négy darabot, néhány mázsa lőporral. »Ebből állott tüzérségem« — mondá később. Csakhamar bevonúlt Debreczenbe, mely lelkesen üdvözölte s fejlett iparával a sokféle katonai szükséglet kielégítését lényegesen megkönyítette. Innen Rákóczi érintkezésbe lépett Bihar vármegye felkelőivel. E vármegyében számos egykori Thökölyféle tiszt és katona élt s az egész nép sokat szenvedett a váradi őrségtől, valamint a diószegi uradalom idegen tiszteitől. Rákóczi közeledtének első hirére kitört tehát a felkelés. Bóné András valami 4000 lovast és 3000 gyalogost gyűjtött, kikkel július 19-ikén hajnalban rá tört a diószegi kastélyra s a benne levő németeket egy szálig levágta. Csakhamar azonban seregének egy részét a váradi németek és ráczok megverték. Váradon, Olaszi külvárosban, mely akkor külön község volt, nagyszámú ráczság települt le, mely bosszújával fenyegette és sújtotta is a mozgalomhoz csatlakozó magyar községeket. Messze föld biztossága kivánta tehát, hogy a kuruczok ezt a veszedelmes fészket megsemmisítsék. Rákóczi legjobb katonáival Olaszi ellen küldte Bercsényit, ki augusztus 6-ikán hajnalban rajta ütött a városon, az egész rácz lakosságot, valami 7000 embert lekaszabolta s roppant zsákmánynyal tért meg. A kuruczok Somlyót is megvették, mire Erdély szélein szintén föllángolt a fölkelés.

E gyors sikereit a mozgalom a többek közt annak köszönte, hogy a felvidéken nem volt senki, a ki az ellenállást szervezze. A német parancsnokok fejüket vesztették, a vármegyék keze megbénult, mert Károlyi Sándor még mindig Bécsben volt, hol nagyon előzékenyen bántak vele. Lipót király a hadi tanács útján köszönetét fejezte ki[1] neki a hasznos szolgálatért, melyet a dolhai győzelemmel tett. Az udvar jutalmazni is akarta e szolgálatot, és ama folyamodványára, melyben Majtényt és némely csengeri birtokrészeket kérte, maga a király azt irta: placet, mert Károlyi nem csupán ennyit, hanem még több kegyelmet érdemel.[2] Ellenben a közérdekben tett javaslataira nézve húzták-halasztották a döntést s igy Károlyit épen akkor, midőn erélyére és belátására otthon a legsürgetőbb szükség volt, Bécsben tartóztatták. Ott hallotta, hogy a kuruczok feldúlták károlyi jószágát. »A felkelők igy állanak bosszút a dolhai vereségért, de isten levivén — irta augusztus 1-jén — visszamérem a károlyi kölcsönt.«[3] Bécsből, a hol az udvarnak »érdemem felett való gratiáját tapasztaltam és vettem,«

[1] Gróf Károlyi cs. okltára, V. 17—19.
[2] Id. m. IV. 600.
[3] Thaly, Gróf Bercsényi család, III. 19.

csakugyan azzal az eltökéléssel indult haza, hogy minden áron »Törökországon vagy Lengyelországon által Moldvára s Erdélyre kerülve is, de haza megyek«. Kassára igyekezett, hogy ott katonaságot kapjon, melylyel kiverheti Szatmármegyéből a felkelőket. Csakhogy időközben károlyi vára és ott lakó felesége a kuruczok kezébe került. Ezt augusztus 25-ikén, útközben tudta meg s annál inkább sietett Kassára, hogy az ottani németeket erélyes cselekvésre ösztönözze. Kassán azonban nem azt találta, a mit várt. A beteges főkapitány, Nigrelli gróf a város védelmére szorítkozott, másrészt meg Rákóczi egyre nagyobb hódításokat tett. Báró Melith Pál, az első magyar főúr, a ki hozzá csatlakozott, ekkor már táborába vitte Szatmármegye nemességét is. Melléje állott Nagybánya a pénzverő házzal, Kapnik- és Felsőbánya. Ugyanezt tette Máramaros vármegye, melynek orosz és oláh lakossága már a tavaszszal sopánkodva hangoztatta, »csak isten hozná ki hamar Rákóczi urunkat«. A jobbágyság az öt koronaváros magyar lakóit csatlakozásra kényszerítette s mikor Huszt vára meghódolt, a nemesség, a vármegye is kurucz lett. Rákóczi hadai annyira megszaporodtak, hogy Szatmár, Munkács és Tokaj várait ostromzár alá vétethette. Három báró Sennyey, kik közűl Istvân később kiváló szerepet vitt, Rákóczihoz állott, a Krajnák harczedzett népe fegyvert fogott s megvette Ungvár városát, mig a nemesség a várba zárkózott. A várakba menekült a zempléni nemesség is, de a megye többi területe a felkeléshez csatlakozott. Ugyanezt tette végre Szabolcs vármegye, mig Rákóczi a lakosság segélyével megvette Szatmár városát. Noha a vár a németeké maradt, ezek nem támaszkodva többé a városra, az ostromzárolt várban egyre sanyarúbb helyzetbe jutottak. September 21-ikén elesett Szolnok vára, s a mozgalom ellepte a Duna-Tisza közét s mélyen a dunáninneni vármegyékbe nyomult.

Abauj, Sáros, Szepes szintén fölkeltek, habár az itteni városok és várak német kézben maradtak. Arra a hirre, hogy itthon kitört a fölkelés, a külföldön levő magyarok is megmozdultak. A császári sereg számára újonnan alakított magyar ezredek katonái vagy a francziákhoz álltak, vagy Német- és Csehországból ezer veszély közt haza vergődtek s Rákóczi zászlai alá siettek. A török birodalomban, Havasalföldén s másutt élő bujdosók apró csapatokban szállingóztak haza.

Selmeczen már július végén hire járt, hogy Rákóczi és Bercsényi hadai közelednek. A kamarai tisztek egy része megszökött, a másik rész báró Hellenbach János vezetése alatt védelemre készült. De a lutheránusok a fölkelőkkel rokonszenveztek, a többinek meg inába szállt a bátorsága. A mint szeptember 14-ikén Ocskay László[1] 40 huszárja megjelent, a város megadta magát.[2] Hellenbach Rákóczihoz csatlakozott s az egész háború folyamán egyik legbuzgóbb tisztviselője maradt.

[1] Életrajzát nagy munkában megirta Thaly Kálmán.

[2] Zweig János naplója: Tud. Gyüjt. 1835.

A kuruczok folytatták az előnyomulást. Pozsony vármegye kivételével az egész dunáninneni földet ellepték s a morva határig barangoltak. Erdélyben szintén terjedt a fölkelés s Rákóczi már az őszszel azon helyzetben volt, hogy 2000 magyart küldhetett az erdélyiek segítségére. Ekképen még mielőtt az 1703-iki esztendő véget ért, a mozgalom igazán országossá, nagy nemzeti küzdelemmé fejlődött. »A mely dolgot Kis Albert 70 talpassal kezdte áprilisban, májusban 700, júniusban 7000, deczemberben 70,000 számra nőtt«.[1]

Károlyi Sándor éles esze idejében észrevette a viszonyok e gyökeres változását. Mikor Kassán a németeket hasztalan biztatta a cselekvésre, családja meg a fölkelők kezében volt, titokban maga is érintkezésbe lépett a kuruczokkal. Végre, mivel »már öt hete, mióta mind várom (a hadműveletek megindítását), de semmi láttatját nem ismervén, bele fáradtam, a heverést elúntam« kiszökött Kassáról, még házi gazdájától, Klobusiczky Ferencztől is »parasztul, bucsuzatlanul« válva meg.[2] Október 9-ikén már Bercsényi tokaji táborában volt, hová csakhamar Rákóczi is megérkezett. Bercsényi ajánlatára a fejedelem Károlyit, kit addig nem ismert, tábornokká nevezte ki s a Duna-Tisza közére, Kecskemét vidékére küldötte, hogy a fölkelést szervezze s megvédje a magyar községeket a délvidéki ráczok rabló támadásaitól. Rákóczi és Bercsényi még lengyel földön elhatározták, hogy megnyerik a ráczokat s egy részüket zsoldjukba fogadják.[3] De az udvar megelőzte őket s magához fűzte a rácz papságot, mely a tömegeket korlátlan hatalommal vezette. Maga a nép szivesen csatlakozott volna Rákóczihoz, kinek seregében folyton szolgáltak rácz katonák. De a patriarcha az udvar zsoldjában állt, mely már 1703 november 22-ikén utasította, hogy alattomban, feltűnés nélkül szervezze a közfelkelést a magyarok ellen s e végből tegyen látogatást az összes szerb egyházmegyékben. Jutalmúl a szecsői uradalmat igérték neki.[4] Igy a ráczság az ország minden részében a magyarok ellen fordult s még a Dunán túl is, mely 1703-ban még nem fogott fegyvert, a legkegyetlenebb dúlás-fosztást követte el, úgy, hogy deczember 7-ikén a király maga volt kénytelen őket megdorgálni. Rákóczi mindazáltal ismételve kisérletet tett, hogy a ráczokat magához vonzza. Leveleivel és küldötteivel fordult a patriarchához s a ráczok kiváltságainak megerősítésén kivül külön jutalmúl 20,000 forintot s más kedvezményeket igért neki. De a patriarcha többet várt az udvartól s a ráczság az egész háború folyamán a magyarok ellen harczolt. Töméntelenszer megverettek ugyan, de a hol megjelentek, sivataggá tették a földet, raboltak és gyilkoltak irgalmatlanúl. Végre Rákóczi is irtó harczot indított ellenük; hadai a Dráván túl, a Maros táján s a déli megyék-

[1] Bethlen M. önéletrajza, II. 303.
[2] Október 8-ikán kelt levele: Gróf Károlyi cs. okltára, V. 33—35.
[3] Bercsényi emlékirata a franczia királyhoz. Thaly, id. m. II. 505.
[4] Szentkláray Jenő: Századok, 1883. 373.

ben kegyetlen visszatorlást gyakoroltak rajtuk s egy részüket valóban kiirtották. A hadjáratban elpusztult ráczok számát valami 120,000-re teszik.

Ez időben Lipót király már elaggott, összetöpörödött ember volt, ki leginkább lelki üdvösségével foglalkozott. Világi dolgok kevéssé érdekelték, mert meg volt győződve, hogy sikereit egyedül vallásosságának köszöni s a végszükségben az isten csodával is segítségére jövend. Végképen gyóntatói és Kollonics befolyása alá jutott tehát. Csak ezek közvetitésével lehetett hozzá férni s tábornokai, valamint a külföldi követek és fejedelmek, ha boldogulni akartak nála, először a gyóntatóhoz folyamodtak.

A franczia udvarban gúnyolva beszéltek a császárról, ki örökösen imádkozik s idejét papok, főleg tudatlan szerzetesek társaságában tölti. Lipót ellenben megütközve szokta emlegetni a Versaillesben divó léha erkölcsöket s valóságos undorral utasította el az eszmét, hogy József, az ifjú király az orleansi herczeg leányát, Bourgogne franczia királyi herczeg meg valamelyik főherczegnőt vegye feleségül.

Ekképen a császári udvar, mint egy angol minister mondá, csak árnyéka lett hajdani nagy nevének. Az uralkodó tanácsosai vagy beteges vagy öreg emberek voltak, minden államférfiúi képesség nélkül. »A ministerekkel — ír Eugen herczeg — még beszélni akarni is olyas valami, mintha a falnak beszélnénk. Vagy idegen pénz kering ebben az udvarban, vagy a tunyaság és lustaság szörnyű nagy, talán mind a kettő.« József, az ifjú király hasonlóképen gondolkozott róluk s mindent elkövetett, hogy a spanyol örökösödési háború veszedelmes idejében új emberek vegyék át a kormány gyeplőjét. De a császár kicsinyes féltékenységgel őrködött jogkörén s a közügyekből kizárta fiát, ki csak nagy nehezen tudta kieszközölni, hogy legalább a hadügyek vezetését bizza alkalmas emberre, Eugen herczegre, ki 1703 július 8-ikán végre a hadi tanács elnöke lett.

Ez az 1703 év volt Lipót király uralkodásának legválságosabb éve. Külső ellenségei és saját alattvalói egyaránt a legkomolyabban fenyegették s attól lehetett félnie, hogy Bécs alatt kezet fognak egymással. A bajor-franczia hadak Tirolba és Felső-Ausztriába nyomúltak, Rákóczi meg az osztrák határon állt s Magyarország a várak és a Dunán túl kivételével lelkesülten támogatta. De hónapok múltak el, mig a király és tanácsosai a nemzeti fölkelés komolyságának tudatára ébredtek s csupán ősszel, a bajorok höchstädti győzelme (szeptember 16.) után fordítottak több figyelmet a magyar ügyekre. A ministertanács október 5-ikén foglalkozott először velük, s hogy a még hű, föl nem lázadt vármegyéket a fölkeléshez való csatlakozástól visszatartsa, bizonyos adóengedményeket ajánlott részükre, de máskülönben a mozgalom fegyveres elfojtását sürgette. Javaslatait, melyeket a nádor, a kanczellár, Kollonics s számos német tanácsos részvételével a József király elnöklete alatt október 7-ikén tartott titkos értekezlet felül-

[1] A ministertanács jegyzőkönyve: Tört. Tár, 1897. 404.

József ifjabb király.

(Egykorú metszet után.)

birált, Lipót október 9-ikén hagyta jóvá. Ezekhez képest az 1703. évi négy milliomos adóból egyet elengedett, a katonai adóvégrehajtást megszüntette s a jövőre további könnyítéseket helyezett kilátásba. Másrészt bármi kedvezőtlen volt a helyzet a nyugati harctéren, onnan gróf Schlick tábornokot néhány ezreddel Magyarországba rendelte, hogy a ráczok és horvátok, valamint a toborzandó magyar katonák és hű megyék nemessége segélyével helyreállítsa a nyugalmat.

Biztatással és fegyverrel, szép szóval és erőszakkal akarták tehát a tüzet eloltani. Csakhogy az apró engedmények sem komolyan tétettek. A császár a viszonyok kényszerűségének meghajlott, de azon eltökéléssel, hogy alkalom adtán visszaveszi ezeket a tisztán adóügyi engedményeket is. »E biztatások, — mondotta rendeletében — csak in generalibus adassanak.« [1] Az udvar igazi czélzatait eléggé jelezte azon intézkedése, hogy Rákóczi és Bercsényi fejére ismét nagy összeget tűzött ki. Hasonlóképen közhirré teendő, — folytatja a császár — hogy az a magyar, ki egy főlkelőt megöl, a megölt vagyonának felét vagy egészét is kapja, s »talán igy az egyik farkas a másiknak felfalására buzdítható«. Ez tehát nem az engesztelődés, hanem a régi hirhedt »ebet ebbel maratok« politikának folytatása volt. A hirek, melyek időközben a kuruczok újabb sikereiről érkeztek, valósággal tajtékzó dühhé fokozták a ministerek hangulatát. Tűzzel-vassal akarták »az eszeveszett pártütés ragályát« irtani. A király október 18-ikán kiáltványt adott ki, melyben kegyelmet igért azoknak, kik hat hét alatt megtérnek. Ellenben utasította a hadvezéreit, hogy a gonosz pártütőket, a kiket elcsipnek, irgalmatlanúl kivégeztessék. Azoknak, kik a lázadók közül egyet vagy többet megölnek, első sorban azon kuruczoknak, kik pártütő társaikat levágják, a király a legyilkoltak vagyonát, de legalább is e vagyon felét biztosította, még pedig nyomban, minden peres eljárás mellőzésével.[2]

E kiáltványnak olyan hatása volt, minőt megérdemelt: senkit sem buzdított orgyilkosságra s az ország néma megvetéssel fogadta. De ép oly kevéssé teljesültek az udvar azon reményei, melyeket Schlick műveleteihez fűzött. A tábornok október második felében Pozsony alól 5200 német, több ezernyi magyar és rácz haddal Lévának nyomult s megszállta. De Bercsényi és Károlyi rátörtek, hadának azon részét, mely gróf Forgách Simon alatt Zólyomnál állt, november 15-ikén keményen megverték és Zólyomba szorították. A vereség hirére Schlick is meghátrált, egy másik német hadosztály, mely Ricsán alatt készült vele egyesülni, Trencsénmegyében szenvedett vereséget. Forgách november 19-ikén éjjel seregét kivezette ugyan Zólyomból, de csak nagy veszteség közt birt Schlickhez eljutni, ki deczember 4-ikén vert, megfogyott népével ismét Pozsonyban táborozott.

[1] Feldzüge, V. 611.

[2] Az okirat Hornyiknál, id. m, IV.

Bercsényi hadai megszállták Nagy-Szombatot s Pozsonyt is annyira fenyegették, hogy az udvar Bécsbe vitette a koronát. Fegyvert fogott a Fehérhegység népe, s Bercsényi deczember 15-ikén csatlakozásra hivta föl Morvaországot és Alsó-Ausztriát, hová Károlyi betört s minthogy a nép nem állt hozzá, megkezdte a pusztítást. Másfelől a kuruczok a Csallóközben Komáromig portyáztak. Számos vár megadta magát s november 11-ikén megnyitotta kapuit Lőcse városa, melynek birtoka a lengyel-magyar forgalom és érintkezés biztosítása szempontjából különösen fontos volt. Azok a főurak és nemesek, kik Szepes, Sáros, Abauj, Zemplén és Gömör vármegyéből Lőcsére menekültek, immár szintén a fejedelem hűségére tértek.

Lipót, ki még deczember 10-ikén »összeverődött rablócsőcseléknek« nevezte a fölkelőket, legalább a Dunántúlt próbálta hűségében megtartani

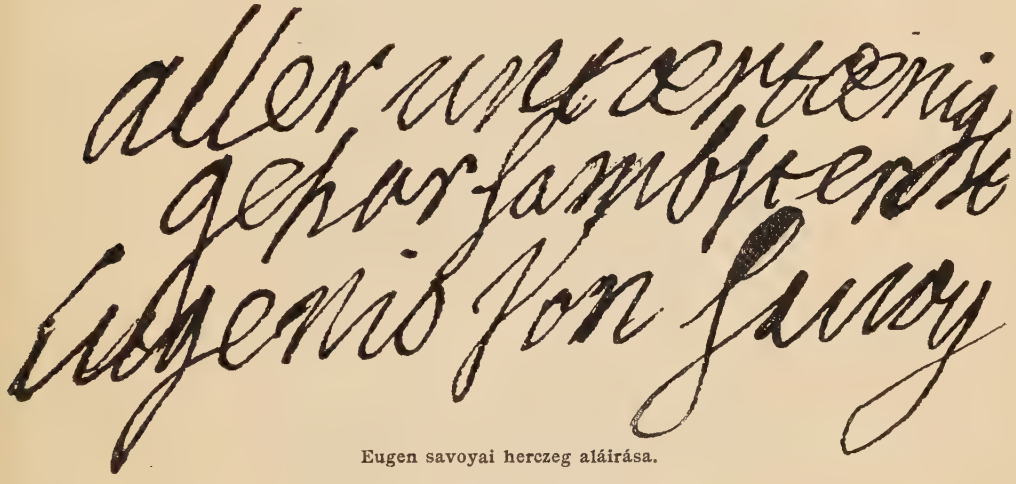

Eugen savoyai herczeg aláírása.

s egészen elengedte az esedékes évi adót és hátralékokat. E kedvezményt néhány nap mulva az egész országra kiterjeszté, Eugen herczeget meg Pozsonyba küldte. Csakhogy Schlick seregének romjaival még a nagy csatanyerő sem akart tettre vállalkozni. Eugen herczeg a kard embere volt s személyesen is gyűlölte Rákóczit. Minden áron fegyverrel akarta tehát a fölkelést elfojtani s ellenzett bármely engedményt. Jól itélte meg a viszonyokat. »Bizonyos, hogy, mihelyt a magyarok egyszer föllázadtak, a végletekig ellent fognak állani.« Kicsinyes, aprólékos engedményektől nem várhatott többé sikert s minthogy a császárnak nem volt elég hada, azt ajánlotta, fogadják el Ágost lengyel király segitségét, ki kész volt Felső-Magyarországba nyomúlni s néhány vármegyét megszállani. Ágost király ekkor attól félt, hogy a svédek Rákóczit választatják lengyel királylyá. XII. Károly tényleg még 1703 őszén tétetett Rákóczinak ily ajánlatot, mely azonban nem volt komoly s a svéd király sem ragaszkodott hozzá, minthogy ez a jelöltség újabb nemzetközi bonyodalmakba sodorta volna.

Másrészt Rákóczi sem távozhatott többé hazájából, nem választhatta el a maga ügyét Magyarországétól, mely mint szabadítóját üdvözölte s tömegesen csatlakozott hozzá. Még a jezsuita vezetés alatt álló nagy-szombati egyetem hallgatói is fegyvert fogtak s pater Andrássy Miklós külön szabad csapatot alakított belőlük. Bercsényi inkább tanulni küldte ugyan e diákhadat s sokat nevetett rajta. De megalakulásának egyszerű ténye

Magyar nemes Rákóczi korában.
(Egykorú angol metszet után.)

eléggé jellemző, milyen messzire eljutottak a kurucz mozgalom hullámai. A nemzeti érzés elemi erővel tört ki mindenütt s még a legnémetebb városokba is behatolt. Mindenki magyar ruhát öltött s a ki német plundrában járt, azt kényszeritették, hogy letegye, különben letépték testéről, a kalapot leverték fejéről és sárba tapodták.[1]

[1] Zweig naplója: Tud. Gyűjt. 1835.

Az 1703-ik esztendővel nemzeti történetünk olyan korszaka kezdődik, melynek tusái megrendítő tragikumukkal nemzedékről nemzedékre erősen befolyásolták a lelkeket s melynek megitélésében az egymással küzdő pártok szenvedélyei és előitéletei mind e mai napig érvényesülnek. Ez idők vajudásai és küzdelmei mélyen belé nyulnak a mai emberöltő érzelmi világába s erősen befolyásolják a szereplők és események megitélését.[1] Egy korszakról

Magyar urinő Rákóczi korában.
(Egykorú angol metszet után.)

[1] Még olyan nagy irodalmi mű is, mely részben a magyar adófizetők pénzéből készült, minő a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« gyakran idézett nagy vállalat, hihetetlen egyoldalúsággal és a magyarok iránti elfogultsággal van irva. A munkát 16 kötetben számos rajzzal, tér- és csatatérképpel (külön füzetekben) a közös hadügyministerium adta ki és a cs. és kir. vezérkar iratta. A maga nemében igazán nagyszerű történelmi kútfő. De egészen pártmunka s még a magyar szakirodalmat, Thaly Kálmán óriási arányú és főfontosságú kutatásainak eredményét is csak itt-ott veszi számba.

sem kering annyi balfelfogás, annyi egyoldalú, alaptalan nézet, mint erről. Másfél század óta új meg új tévedések kerülnek forgalomba, hogy elhomályosítsák e korszak törekvéseit s a tényekkel ellenkezően szinezzék ki a magyarság nagy szabadságharczának czéljait. Némelyek nem látnak benne egyebet a magyar elem erőszakos uralomvágyánál, mely ellen hor-

Gróf Bercsényi Miklós.
(Egykorú festmény után.)

vátok, ráczok és más nemzetiségek fegyverrel védekeztek s az udvar köré sorakoztak. Mások a nemesség lázadásának tekintik a modern eszméket képviselő királyi hatalom ellen, ama nemességét, mely csupán elavult kiváltságaiért, önző osztályérdekeiért buzgólkodott s lehetetlenné akarta tenni a többi néprétegek anyagi és szellemi haladását. Sőt még a vallás-

üldözést is a magyarok megférhetetlen természetére, ama törekvésükre, hogy leigázzák egymást, vezetik vissza, a vezéreket meg lázadóknak rajzolják, kik merő pénzszomjból, uralomvágyból idegen államok érdekében, külföldi uralkodók szolgálatában bujtogatták fel a tömegeket törvényes királyuk ellen.

Mindez homlokegyenest ellenkezik a történeti tényekkel. A Rákóczi-mozgalom természetes következménye a Kollonics-politikának, az idegen uralomnak, a nép végtelen testi-lelki szenvedéseinek. A fölkelés gondolata nem is azok agyában fogamzott meg, kik később vezetői lettek. Tudtuk, hozzájárulásuk nélkül fogtak fegyvert a tömegek, a nemesség meg hónapokon át ellenséges állást foglalt el irányukban s támogatta a királyi hatalmat a nyugalom helyreállításában.

Viszont a fölkelés egy ideig épen úgy fordult az urak, mint a király ellen. Rákóczi és Bercsényi kezdettől fogva azon fáradoztak, hogy a tömeget az urakkal kiengeszteljék s legelső, 1703 május 12-iki kiáltványukban szigorúan tiltották egyebek közt a nemes személyek bántalmazását, nemesi házak, kastélyok kifosztását vagy fölperzselését. De még akkor is, mikor személyesen átvették vezetését, a mozgalom jó ideig a birtoktalanok mozgalma maradt. A nemesség a várakban várta a császári fegyverek által való kiszabadítását s csak mikor hónapokig hasztalan várta, csatlakozott Rákóczihoz. Az alsó tömegek nyomása, erőszaka hódította meg a nemességet a fölkelésnek, melynek jellege természetesen mindinkább megváltozott, mennél sürűbben csatlakozott hozzá a nemesség s foglalta el az összes fontosabb katonai és közigazgatási tisztségeket. De a csatlakozás soha sem volt teljes. Mig a tömegek kivétel nélkül mindenütt Rákóczi köré özönlöttek, az uralkodó rétegek nagy része, mint az udvar hivei később is hirdették: többsége állandóan távol maradt tőle. A főpapság kevés kivétellel ellensége volt. A főurak többsége szintén. Ellenben a birtokos nemességnek csupán kisebbsége volt labancz, de ez a kisebbség is számot tett. A városok közül az ujonnan telepítettek, az egyedüli Eger kivételével mind a némettel tartottak s ugyanezt tették, habár kénytelenségből, azon régi városok, melyekben német őrségek álltak. Labancz körökben mindig úgy okoskodtak, hogy az ország négy rendje, a főpapok, főurak, nemesek és városok rendje többségében állandóan királypárti maradt s igy a fölkelést az ország többsége nem támogatja. De többségről csak a főpapok és főurak rendjében lehet szó, mig a nemesség mindinkább Rákóczihoz állott.

Csatlakozásával természetesen a tömegeknek sem volt többé okuk, hogy ellenségnek tekintsék s ennek megfelelően bánjanak vele. De a mozgalom egész folyamán nem tünt el végképen a birtokosok és birtoktalanok közötti bizalmatlanság. »Én — mondotta 1705 végén is a katona — a szabadságért nyomorgok, pedig nincs annyi jószágom, egy csizmát vennék rajta; ők ilyen-amolyan urak; nekik fog a szabadság is többet használni;

az előtt is ők rótták a portiót, most az élést, s azután is nekik fog feljebb a szabadság állani.« [1]

A kurucz mozgalom eszménye nem elavult nemesi kiváltságok, rendi előjogok visszállítása volt.

Kiontatom vérem apámért,. anyámért,
Megöletem magam szép gyűrüs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.[2]

E szavakban nyer kifejezést a tömegek gondolkodása.

Családi tűzhelyét, magyarságát védte a kurucz s nem uraiért, hanem a Kollonics gyilkos kormányrendszere ellen, sőt a mennyiben uraik beilleszkedtek e rendszer keretébe, ő ellenük is harczolt. Midőn a nemesség mindinkább hozzá csatlakozott s mint műveltebb, az ügyekben járatosabb réteg természetszerűen átvette a tömegek vezetését, a mozgalom elvesztette ugyan addigi socialistikus szinezetét, de sohasem lett rendi, nemesi harcz, hanem megtartotta nemzeti jellegét s eszménye mindig Magyarország önállósága, anyagi és szellemi virágzása, a magyarság szabad fejlődésének biztosítása volt. Ezt akadályozta a Kollonics-rendszer s az első roham e rendszer ellen irányult. Recsegve-ropogva még 1703-ban összedőlt az, hogy régi alakjában soha többé föl ne épülhessen. Az a testi-lelki rabság, az a magyar-irtó irány, a lelkiismeret ama leigázása, az a nyers erőszak, melyen a kormányzat az előző években nyugodott, soha vissza nem tért többé. Ez a tömegek érdeme s e tényben nyer kifejezést II. Rákóczi Ferencz mozgalmának nagy nemzeti jelentősége.

V. FEJEZET.

Béketárgyalások. I. József király.

Hódító útját Rákóczi Ferencz buzgó vezéreivel 1704-ben is folytatta. Felső-Magyarország magára hagyatott várainak német őrsége egymás után letette a fegyvert. Még januárban Tokaj, azután Kővár, Murány, Munkács, Ungvár, Eger, az év vége felé Kassa és Eperjes nyitották meg kapuikat s csatlakoztak lángoló buzgalommal a mozgalomhoz. Szatmár és Várad kivételével minden fontosabb hely a magyarok kezében volt tehát az ország e harczias részében, hol a mozgalom megszületett.

Ép oly hódításokat tett a fölkelés Erdélyben, hol a gonosz kormányzat ugyanazon gyümölcsöket termé s ép úgy a kuruczok táborába hajtotta a tömegeket, mint Magyarországban. A nép kétségbeesése, minden

[1] Bercsényi deczember 5-ikén kelt levele. Thaly, Arch. Rakoczianum, IV. 200.
[2] Thaly, Adalékok, II. 148.

nyomorúsága visszhangozik »A már végsőt lehellő Erdély nyögése«[1] című iratból, mely részleteiben megvilágítja a lelketlen kormányzat működését. Adó és más szolgálatok címén valami 40 millióra ment az az összeg, melyet néhány év alatt a népből kisajtolt. Ez összegből — mondja az irat — az ország 333 évig fizethette volna a török adót. Elpanaszolja továbbá, hogy a németek töméntelen népet és községet pusztítottak el s ha Rákóczi Ferencz fegyvert nem fog, az egész lakosságot kiirtják. Isten itélőszéke elé idézi a bűnösöket s kijelenti, hogy Erdély nem akar tovább az osztrák háznak alávetve maradni, hanem lakói utolsó csepp vérük hullásával is kivívják szabadságukat.

Ily körülmények közt Erdélyben minden idegen felbújtás nélkül kitört és terjedt a felkelés s sok helyen szabad csapatok alakultak. Országossá a mozgalom csak 1704 januártól kezdve vált, mikor a török földön élő, egykori Thököly-féle bujdosók apróbb-nagyobb csapatokban haza szállingóztak. Báró Orlay Miklós valami 4—500 ilyen bujdosó élén nyomúlt be Erdélybe s az ország nagy részét, magát Fejérvárt is Rákóczi részére hódoltatta. Orlay orgyilkosnak[2] esett ugyan áldozatúl, de a felkelés ekkor már mindenütt elhatalmasodott. Az erdélyi német hadak főparancsnoka, gróf Rabutin Lajos, franczia származású, tapasztalt, jeles katona, de kemény, gőgös ember volt, ki gróf Bánffy Györgygyel, a kormányzóval úgy rendelkezett, akár egy alantas tisztviselővel. Rabutinnak mintegy 10,000 főnyi hada volt, mely azonban a küzdelmekben folyton fogyott s a távoli országban teljesen magára maradt, mert Bécscsel is rendesen csak Havasalföldén át érintkezhetett. Rémuralommal próbálta tehát a mozgalmat elfojtani. Mennél inkább terjedt a fölkelés, annál inkább kitört rajta a furor Rabutianus.[3] Megtöltè a börtönöket, sivataggá tette az ország nagy részét. Úgy okoskodott, hogy azt a földet, melyet csekély hadával meg nem szállhat, más se birja s azért elpusztította, lakatlan vadonná tette. Mindazáltal nem boldogult s Erdélyben egészben úgy folyt le a háború, mint Magyarországban. A németek ismételve megverték a kuruczokat, de az 1704 év végén a német uralom csak nehány erődített helyre, Brassóra, Dévára, Meggyesre, Szamos-Újvárra és Szebenre szorítkozott. Ide menekült a gubernium s a labancz nemesség. Itt esett ellenségei áldozatául Bethlen Miklós kanczellár, ki fogságra vettetett, melyből csak évek multán szabadult ki. Maga az ország már július 5-ikén Gyula-Fejérvártt gyűlést tartott, melyen a németek által meg nem szállt szász székek is megjelentek. A gyűlés másnap nagy lelkesedéssel választotta az ország fejedelmévé Rákóczi Ferenczet s mellé kormánytanácsot rendelt. Rákóczi egy ideig fel sem akarta a fejedelmi czimet venni, a mint Erdélyből tényleg nem merített erőgyarapodást soha. A mozgalom főbb

[1] Iam-iam expirantis Transilvaniae gemitus. 1704-iki röpirat. Hormuzaki, id. m. IX. 40.

[2] Thaly Kálmán czikke: Századok, 1898.

[3] Apor Péter munkái, 152.

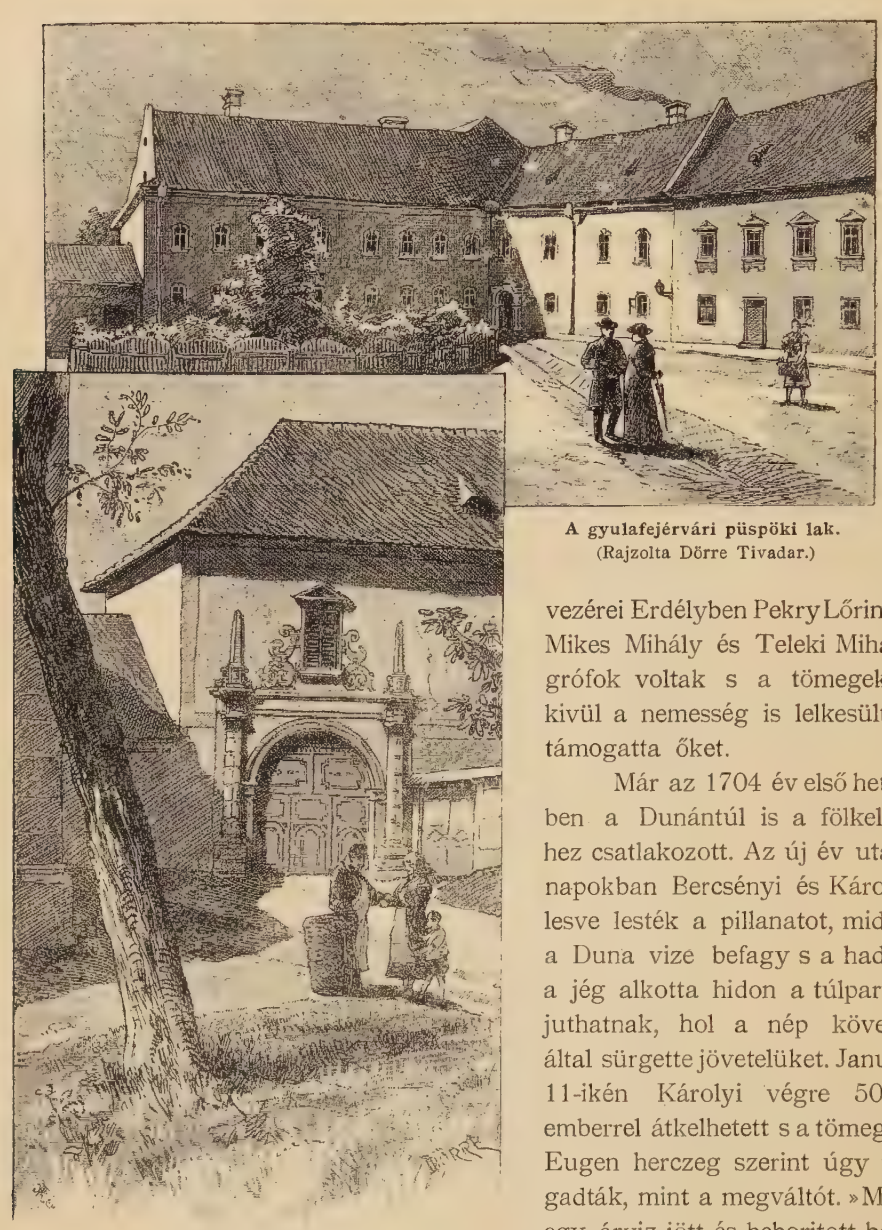

A gyulafejérvári püspöki lak.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

vezérei Erdélyben Pekry Lőrincz, Mikes Mihály és Teleki Mihály grófok voltak s a tömegeken kivül a nemesség is lelkesülten támogatta őket.

Már az 1704 év első heteiben a Dunántúl is a fölkeléshez csatlakozott. Az új év utáni napokban Bercsényi és Károlyi lesve lesték a pillanatot, midőn a Duna vize befagy s a hadak a jég alkotta hidon a túlpartra juthatnak, hol a nép követei által sürgette jövetelüket. Január 11-ikén Károlyi végre 5000 emberrel átkelhetett s a tömegek Eugen herczeg szerint úgy fogadták, mint a megváltót. »Mint egy árviz jött és beboritott bennünket a magyar fegyver«[1] — mondja az egykorú jelentés. Károlyi január 21-ikén Kőszegről csatlakozásra szólitá fel a szomszéd örökös tartományok lakóit, mely esetre védelmet igért nekik, máskülönben végpusztulással fenyegette őket. Csapatai szerteszét kalandoztak s megszállták Pápát, Veszprémet, Simontornyát, Deák Ferencz és Ilosvay Imre ezredesek Duna-Föld-

[1] Thaly: Tört. Tár, 1898. 260.

várnál megverték a ráczokat s fölperzselték falvaikat. A kuruczok megvették Siklóst és Pécset s a Dráván átkelve ölték-vágták a szlavóniai ráczokat. Csapataik Stiriában és Alsó-Ausztriában kalandoztak s egész Bécsig pusztítottak. Ekképen Esztergom, Győr, Szigetvár, Sopron s három kisebb erőd kivételével a tavaszszal a Dunántúl is Rákóczié volt. Nyitva állt előtte a Bécsbe vezető út, a mi ekkor főfontosságú volt, mert a bajorok és francziák azzal biztatták, hogy szintén oda nyomulnak s ott kezet fognak vele.

Franczia részről komolyan készültek az egyesülésre s Tallard tábornok egy magyar könyvet osztatott szét katonái közt, hogy a kuruczoknak kedveskedhessenek vele.[1] A franczia-bajor hadakkal való egyesülés az 1704 év folyamán valóban nagyban szerepelt Rákóczi tervezgetéseiben, ki a maga részéről mindent elkövetett, hogy a lehető legnagyobb haderővel csatlakozhassék hozzájuk.

Gróf Bethlen Miklós aláírása.

Hogy a horvátok és ráczok ne zavarják terveit s kegyetlen betöréseiket meg ne újíthassák, mig főserege távol lesz, újra megkisérté megnyerésüket. Január 28-ikán Miskolczról felhívta a horvátokat, egyesüljenek vele a közös zsarnokság megtörésére. De a horvát országgyűlésen az idegen nagybirtokosok uralkodtak; a gyűlés a magyarok ellen nyilatkozott s az ország a kurucz világban épen úgy a magyarok ellen küzdött, mint bármelyik osztrák tartomány.[2] Ép oly kevéssé boldogult a ráczokkal, kik a tavaszszal rettenetes pusztítást követtek el a Dunán túl és a Tisza-Duna közén s úgy öltek-raboltak, hogy még a császári tábornokok is eliszonyodtak tőlük. Június végén tehát maga Rákóczi indult ellenök s nemcsak megtisztította a Duna-Tisza közét, hanem feldúlta főfészkeiket.

Hogy a franczia-bajor hadakkal való egyesülésre minél több kedvet

[1] A Strassburgban nyomatott »Boldog halál szekere« cz. munkát. Thaly, A gróf Bercsényi cs. tört. III. 214.

[2] E korszakra vonatkozó iratok közölve: Du Cange, Illyricum vetus et novum, és Kukuljevics műveiben.

keltsen a bajor választóban, a tavaszszal újra felajánlotta neki a koronát. Miksa Emánuel az ajánlatról nem nyilatkozott ugyan, de biztosította segítségéről a felkelőket. Erre Rákóczi annál inkább számíthatott, mert az év elején a bajor hadak már Linzben álltak s Marsin franczia tábornagy január 17-ikén értesítette, hogy nemsokára a franczia, bajor és magyar hadak együtt fognak működhetni. Marsin levele nem jutott ugyan a fejedelemhez, hanem a bécsi udvarhoz, hol annál nagyobb rémületet keltett. Más jelekből szintén azt következtették, hogy a bajor választó Bécset készül vivni. Számba vették tehát ez eshetőséget s azon tanakodtak, hogy ostrom esetén hová meneküljön a császár és családja. A lakosság már annyira rettegett az új ostromtól, hogy zajongva, úton-útfélen szidta a kormányt. Minthogy a kuruczok nagyban dúlták a székváros környékét, az udvar első sorban e veszélytől igyekezett szabadulni. Nagyobb hadat küldött Magyarországba s főparancsnokává 1704 január 22-ikén gróf Heister Szigbertet nevezte ki. Heister tehetségtelen hadvezér volt, s Eugen herczeg ellenezte is kinevezését. Mikor azonban meg nem gátolhatta, azt tűzte ki feladatává, hogy Bécs biztossága érdekében űzze el a kuruczokat a Duna és a határszélek közeléből. Heister e czélra 7—8000 ezer főnyi hadat kapott s hozzá rendelték a ráczokat és a horvátokat, kiknek mozgósítására már a múlt év végén gróf Pálffy János tábornokot nevezték ki bánná.

Heister kinevezése nem katonai okokból történt. A tábornok vérengző, kegyetlen ember hirében állt, ki 1703-ban Tirolban oly rettenetesen bánt a lakossággal, hogy szeptember 19-ikén hivatalosan jelentették a császárnak: ha határt nem szab Heister önkényének, a mindig hű Tirol népét is lázadásba fogja hajtani. Ezt az embert küldték Magyarországba, hogy ott a Cobok és Carafák módjára rendet csináljon. Heister valóban oly elhatározással vette át a fővezérséget, hogy »tűzzel-vasssal veri le a lázadókat«. A magyar »olyan nép, — mondotta — mely büszke és dölyfös, a hol túlsúlyban van; magában azonban szolgai természetű, melyet inkább félelemmel, mint szelidséggel kell féken tartani és kigyógyítani.« »Keménység és rémuralom nélkül e népnél semmire sem mehetni.« Másrészt a birvágy is sarkalta, mert előre kikötötte, hogy, ha vérbe fojtja a lázadást, nagy jószággal jutalmazzák szolgálatait.[1] Ekképen a Heister név a kuruczvilág küzdelmeiben valóságos politikai programm lett, az engesztelhetetlenség, az irtó háború programmja.

Feladatához képest Heister a határszélről s lehetőleg az egész Dunántúlról igyekezett a kuruczokat elűzni. E nagy területen Károlyi túlságosan szétforgácsolta hadait s mikor a Dráva felől Pálffy, Ausztriából Heister márcziusban megkezdte az előnyomulást, mindkettő csak apró csapattestekkel találkozott, melyek visszavonultak, néhol szétverettek vagy szét-

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, V. 319.

Gróf Heister Szigbert.
(Egykorú metszet után.)

oszoltak. Áprilisben Károlyi serege annyira leapadt, hogy futva kellett a Dunántúlról elvonúlnia. Heister azután bekalandozta a dunántúli országrészt, pusztított kegyetlenül s rémuralommal igyekezett hatni. De vállalata katonailag egészen meddő maradt s a honnan hadai elvonultak, ott a mozgalom nyomban megint fellángolt. Májusban Rákóczi 4000 emberrel gróf Forgách Simont, a ki időközben kurucz lett, küldte a Dunántúlra, hol a fölkelés ismét elhatalmasodott.

E közben a Dunán innen kemény harczok folytak. Károlyi, mikor a Dunántúlról kiszorult, oda huzódott Bercsényihez. Május 28-ikán Bercsényi, Károlyi és Ocskay megtámadták Ricsán tábornok seregét, mely Morvaországból jövet Trencsén és Szakolcza felől Pozsonyba igyekezett. A magyarok bekerítették Ricsánt s a föld népének támogatásával véres harczban két részre szakították seregét, mire mindegyiket külön megverték. A kisebbik rész szörnyű veszteségek árán keresztülvágta ugyan magát, de Ricsán sebesülten Jablonczába szorult s megadásra kényszerítetett. Vele neje, 24 főtiszt és 300 (aznap összesen 700 ember) került fogságba. Ágyúit s minden podgyászát a kuruczok már előbb elvették. E napon, a szomolányi győzelem napján Bercsényi szerint a németek 4000 embert vesztettek, a magyarok előtt meg újra megnyilt az út Morvába és Ausztriába.

Amoda Bercsényi Ocskayt, ide meg Károlyit küldötte, ki ismét Bécsig kalandozott s lehetetlenné tette, hogy a császár Laxenburgban nyaraljon Hadai épen június 9-ikén, a császár születésnapján jelentek meg a bécsi sánczoknál, mire a városban szörnyű riadalom támadt. Este a császár születésnapjára Károlyi sajátszerű kivilágítást rendezett. Felgyújtatta a Bécs körüli falvakat, melyek lángja bevilágított a városba. A magyarok elpusztítottak mindent, a mi az erődítményeken kivül esett, még a császári állatkertet is, s leölték a két leopárdot, melyet Lipót a szultántól kapott ajándékba. Károlyi június 10-ikén nagy zsákmánynyal sietett a Dunántúlra vissza, hogy Forgách hadával egyesüljön. De Heister megelőzte s Forgáchot június 13-ikán Koronczónál[1] keményen megverte. Ez »ama hires, de keserves«[2] koronczói harcz azonban Heisterre ép oly meddő maradt, mint áprilisi sikere. Károlyi miatt nem aknázhatta ki győzelmét, s vissza kellett vonulnia. Június 24-ikén csapatai ismét Mosony-megyében, a határszélen álltak, magát meg igazolásra Bécsbe rendelték. Károlyi felhasználta a kedvező alkalmat s július 4-ikén Szent-Gotthárd közelében, Nagyfalúnál meglepte Rabatta császári tábornokot, tönkre verte s egész táborát zsákmányúl ejtette. Innen Stiriába nyomult. »Egész Gréczig égetvén, rabolván, — irta haza — négy felől annyira, könnyen 400,000 forint

[1] Thaly egykorú jelentéseket közöl a csatáról: Hadtört. Közl. 1890. 445—68. és 1891. 433—61.

[2] Kuncz, Szombathely tört. 108.

CSATAJELENET A KURUCZVILÁGBÓL.

(Rugendas egykorú rajza után.)

Az Athenaeum nyomása.

érő kárt tettünk, 6 erős várat vettünk; királyi házi öltözetek voltanak, de szekér nem lévén, csak széljel rontatott, vagdaltatott s prédáltatott. Grécz táján többet 1000 futott szekérnél nyertenek katonáim, lovait, marháit kivagdalták, szekerét felverték, a ki kevés nép fegyverrel össze verte magát, azt is halomba rakták.«[1]

Ezzel kitünt Heister időnkinti sikereinek teljes értéktelensége. Eugen herczeg kiméletlenül tört pálczát hadviselésének módja felett[2] s egyszersmind sürgősen ajánlotta, hogy a fővezéri tisztet másra bizzák, ki az örökös tartományok védelmére szorítkozzék mindaddig, mig a német harcztérről nagyobb sereg nem mehet Magyarországba.

De az udvar nem a herczeg tanácsát követte s meghagyta a fővezetésben Heistert, ki azzal védte magát, hogy sokan bele kontárkodnak az ő dolgába. Immár korlátlan felhatalmazást kért s ez esetre igérte, hogy a felség lábai elé teszi Magyarországot s tűzzel-vassal pusztítja ki a felkelőket. Noha több minister támogatta kivánságát, a császár nem adta meg neki a korlátlan hatalmat, hanem magának tartotta fenn a béketárgyalások ügyét, me-

A koronczói ütközet.
(Egykorú metszet után.)

[1] Károlyi levele nejéhez. Gr. Károlyi cs. okltára, V. 89—90.

[2] Feldzüge, VI. Pótfüzet, 76.

lyek időközben szintén megindultak, első sorban azon külállamok nyomása következtében, melyek a spanyol örökösödési háborúban a császárral szövetkeztek Francziaország ellen. Anglia és Hollandia, a két tengeri hatalom s a brandenburgi választó, ki immár Poroszország királya czimét viselte, az első pillanattól kezdve megismerték a Rákóczi-fölkelés nemzetközi fontosságát s már akkor, midőn Bécsben semmibe sem vették, igen behatóan foglalkoztak vele. Angliát ez időben Stepney[1] György, Németalföldet Hamel-Bruyninx János képviselte a bécsi udvarnál. Hamel-Bruyninx évtizedeken át élt a bécsi légkörben s sok tekintetben befolyása alá is került. De a magyar ügyekben annyira elfogult, mint az udvar, sohasem lett. Régebben ismételve tett kisérleteket, hogy az üldözött magyar protestánsok iránt emberségesebb bánásmódra birja a ministereket. Csakhogy annyi erélye és tekintélye nem volt, hogy föllépésének kellő nyomatékot adhatott volna. Ellenben Stepney, a ki a már akkor a tengerek királynője, a rohamosan fejlődő Anglia hatalmára támaszkodott, szavának több súlyt tudott szerezni. Éles eszű, tisztán látó, a nemzeti és alkotmányos élet iránt érzékkel biró államférfiú és diplomata, a ki tudta, hogy a magyarokat a példátlanúl rossz kormányzat hajtotta a fölkelésbe. Méltán tartott tőle, hogy a fölkelés annyira megbéníthatja a császár kezét, hogy a francziák ellen nem lesz képes kötelezettségeinek eleget tenni s a hadviselés egész súlya a szövetségesekre fog nehezedni. Az első pillanattól kezdve azt akarta tehát, orvosolja az udvar a magyarok panaszait s kibéküléssel vessen véget a fölkelésnek mielőbb, mert a fegyveres leverés minden esetre éveket fog igénybe venni. Eszméinek megnyerte Hamel-Bruyninx-et s mindketten ily szellemben befolyásolták kormányukat, melyek elismerték követeik érvelésének helyességét. Az angol királyi udvar, a parlament, Marlborough herczeg, a hirneves hadvezér mind a kibékülést ajánlották a császári követnek. Marlborough azt mondotta: ahhoz semmi közöm, hogyan uralkodik a császár, de Magyarországban kössön békét. Ugyanígy gondolkodott a németalföldi közvélemény s Heinsius, a vezető államférfiú, egyenesen azt mondotta a császári követnek: »Magyarországban békének kell lenni«. Bécsben már 1703-ban tudták, hogy az angol és hollandi cabinetek fel fogják ajánlani közvetitésüket a császár és a magyarok közti viszály békés elintézésére. Ezt azonban mindenképen tárgytalanná akarták tenni. Elejét szerették volna venni ama hatalmak közbelépésének, melyek a magyarok iránt jó indulattal, elfogulatlanúl álltak szemben s inkább Ágost lengyel királyt biztatták fel, kezdje meg a közvetítést Rákóczinál. Azt mondták a királynak, nyerje meg a magyarok bizalmát s tegyen úgy, mintha magának is az lenne a meggyőződése, hogy a magyaroknak volt okuk fegyvert fogni. Mondja nekik, hogy épen ezért kész kivánságaikat támogatni, másrészt azonban úgy viselje magát, mintha közvetítéséről a császárnak

[1] Diplomatiai jelentéseit közzé tette Simonyi Ernő: Arch. Rakoczianum, II. osztály, 1—3. kötet.

nem lenne tudomása. Ágost be is küldte egy emberét, de ez csak levélben fordult Rákóczihoz és Bercsényihez.[1] Igy az egész cselszövény meghiúsult, mert e közben Anglia 1703 végén formaszerűen felajánlotta közvetítését, azon indokolással, hogy jobb az ügyet békésen elintézni, mint elmérgesedését, esetleg a török beavatkozását bevárni. Ámbár Anna angol királynő a császárra bizta annak meghatározását, minő alakban történjék az angol közvetítés, az ajánlat kinosan érinté az udvart. Lipót kitérőleg felelt s csak annyit helyezett kilátásba, hogy, a mennyiben méltóságával megegyezik, esetleg igénybe veszi a királynő szolgálatait. Hogy ez az eshetőség soha se következzék be, inkább közvetlenül a fölkelőkhöz fordult, nem ugyan a maga, hanem a nádor útján, ki értesítette Bercsényit, hogy a király kész az alkotmányt helyreállítani, közbocsánatot hirdetni s a lefoglalt javakat visszaadni. Tényleg azonban ez ajánlat czélja nem a kibékülés, hanem csupán az volt, hogy Bercsényit elvonják Rákóczitól. E végből a nádor küldötte sok más személyes előnyön kivül felajánlotta neki a kanczellári állást. Bercsényi kereken elutasította ugyan az ajánlatot, de hangsúlyozta, hogy épen nem idegenkedik olyan kiegyezéstől, mely az ország érdekeinek megfelel. Minthogy a harcztéri helyzet ekkor a kuruczokra igen kedvezően alakult, másrészt a szövetséges hatalmak beavatkozását is tárgytalanná akarta tenni, Lipót király immár a saját kezébe vette a kiegyezést s 1704 január 2-ikán megbizta gróf Széchenyi Pál kalocsai érseket, hogy Viza János czimzetes püspök s a Rákóczival 1700-ban elfogott Szirmay István és Okolicsányi Pál közreműködésével lépjen érintkezésbe a felkelők vezéreivel. Maga Lipót király ekkor már úgy látszik komolyan óhajtotta a kiegyezést. Csakhogy minden önállóság hiján levén, az ő óhajtása semmivel sem mozdította elő a minden esetre nehéz és hosszú munka sikerét. Ministerei meg épen nem akartak békét s ennek megfelelően a királylyal olyan határozatokat hozattak, melyek eleve kizárták a megegyezést. Kétségkivül nem a saját hajlamait követte, hanem ministereinek engedett, midőn öt nappal Széchenyi megbizása után, január 7-ikén[2] már azt mondotta, hogy a felkelést fegyverrel kell elnyomni. Épen úgy ministerei birták reá, hogy Heistert tegye meg fővezérnek s később is meghagyja ez állásban, habár Eugen herczeg ismételve figyelmeztette: vagy szakítsa félbe a tárgyalásokat vagy mozdítsa el Heistert, ki iránt a magyarok annyira elkeseredvék, hogy »mig ő a főparancsnok, bizonyára nem nyujtanak kezet a viszály békés kiegyenlítéséhez«.[3]

Széchenyi Pál ellenben nagyon komolyan vette feladatát. Beszélt Károlyival és Bercsényivel, kik természetesen a fejedelemhez utasították. Rákóczi, hogy törekvései czélját ország-világ megismerje, csakhamar hosszú

[1] A jelentések gyarló kivonata: Tört. Tár, 1882. 349.
[2] Feldzüge, VI. 130.
[3] Arneth, id. m. I. 296.

kiáltványt adott ki,[1] mely »a keresztény világ minden fejedelmének és respublicáinak, úgy egyéb akármely, akárminemü állapotú, böcsületü, méltóságú, tisztü és felsőségü rendeknek« szólt s valóságos politikai programmot tartalmazott.

Széchenyi Pál önzetlenségében, őszinteségében kételkedni nem lehet. De nem gondolta meg vállalkozása nehézségeit. A helyett, hogy először megbizójával, az udvarral tisztázta volna az engedményeket, melyeket tenni akar, megkezdte a munkát a bizonytalanba s a kuruczoktól tudakolta, mit akarnak. Azt ajánlotta, kérjék föl Józsefet, az ifjabb királyt, vállalja el a közvetitést atyja és a magyarok viszályában. József erre maga ajánlkozott, s értesité (február 11.) Széchenyit, hogy kész átvenni a közvetitői tisztet, ha a magyarok illendő módon fölkérik.[2] De Rákóczi, ki márczius végén Gyöngyösön értekezett Széchenyivel, határozottan elutasitotta

[1] Ez »Recrudescunt diutina inclytae gentis Hungarae vulnera«, az egykorú magyar kiadás szerint: »Megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei,« (1704-iki kiadás az akadémia könyvtárában) czimű hires röpirat, mely »a munkácsi urodalomban levő táborban (1703 június 7-ikén)« kelt. De szándékosan van a mozgalom kitörésének idejéből keltezve. Tényleg később készült. A jeles tollú Ráday Pál 1704 január elején irta s Rákóczi sajátkezűleg javította, mire Bercsényi Nagy-Szombatban kinyomatta s márczius első felében kiadta. Ugyanez évben a német nemzet 1522-iki száz sérelme mintájára latinúl megjelent a magyar nemzet száz sérelme: »Centum gravamina Hungariae Germanis proposita« (közli Katona, XXXVI. 407—412.), mely 100 rövid mondásban foglalja össze mindazt a politikai, gazdasági, vallásügyi sérelmet, melyet a magyarság 1670 óta német részről szenvedett. A legkülönbözőbb természetű és értékű panaszok foglaltatnak benne. Ilyenek az adó kegyetlen behajtása, a portiónak különböző ürügyök alatti szaporítása, az oralis, vacans, sicca, mundpferd, servi portio behozatala, a só árának 4 frt 50 krra való emelése, a dohánynak, salétromnak, savanyúviznek jövedékké tétele, Ausztriába menő magyar borok nagy vámja, a pócsi csodatevő képnek Bécsbe való elvitele, Buda újjáépitésének elhanyagolása, Lipótvár erődítményeinek fölösleges fentartása stb. Készült latin és franczia nyelven 1706-ban egy más röpirat, mely azonban csak 1710-ben fejeztetett be s az eddigi eseményekkel egészittetett ki. A francziáról l. Thaly: Századok, 1889. 767—771., a latint kiadta ugyanő: Tört. Kalászok, 123—206. Rákóczi az Európaszerte dívó sok mindenféle Mercur czimű időszaki folyóirat mintájára eleinte »Mercurius Hung.« csakhamar »Mercurius Veridicus ex Hungaria« czimmel 1705 áprilisban félhivatalos hirlapot is indított. Ez az Igazmondó Magyar Mercur előbb hetenkint, azután időszakonkint adatott ki, hogy a kül- és belföldet a magyar ügyek menetéről, főleg a harcztér mozgalmairól tájékoztassa. A megmaradt számokat ismerteti Thaly K. Az első hazai hirlap czimü művében. Ehhez kiegészitésül az 1710 február—márcziusi két számot közzétette Hellebrant Árpád. Tört. Tár, 1895. 619—629.

[2] József ez ajánlata atyjának tudtával történt, még pedig oly czélból, hogy a tengeri hatalmak közvetitését fölöslegessé tegye. Mindazáltal sok félreértésre adott alkalmat. Egy porosz minister, a ki ismerte a bécsi udvar zűrzavaros viszonyait, lehetőnek tartotta, hogy, mint egykor Mátyás főherczeg tette Rudolf császárral szemben, most József király Lipót ellen a magyarok támogatását fogja keresni. Azt tanácsolta tehát, hogy a magyarok ily irányban befolyásolják az ifjú királyt. Itthon azt is beszélték, hogy József maga biztatta Rákóczit, kérjék a magyarok őt, ki már meg van koronázva, uralkodójukká, mert vele könnyen megegyezhetnek. Sőt azt állitották, hogy gróf Forgách Simon József utasitására lett kurucz s hogy az ifjú király gróf Kéry Jánost hasonló eljárásra serkenté,

UNIVERSIS ORBIS CHRISTIANI PRINCIPIBUS & REBUSPUBLICIS.

Nec non aliis quibusvis cujuscunque Conditionis, Gradûs, Honoris, Dignitatis, Officii ac præeminentiæ STATIBUS & ORDINIBUS.

NOS FRANCISCUS DEI GRATIA, PRINCEPS RÁKÓCZY, DE FELSŐ VADÁSZ, COMES de Saáros, DUX Munkacſienſis & Makoviczenſis, DOMINUS Perpetuus de Saáros-Parak. Tokay. Regecz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Onod, &c. Ad perpetuam Rei Memoriam.

REcrudeſcunt diutina Inclytæ Gentis Hungaræ vulnera, totiesque curâ novercante, ſauciæ Regni Libertatis lenita cicatrix, poſteaquam tacitè labantibus membris, ad extremè lethalem, ſub fatali Domûs Auſtriacæ Dominio metuitur ſinceræ partis ſerpere interitum, Enſe reſcindi poſtulat. Stupent multorum animi, iteratâ tumultuantis Regni novitate attoniti, Gentemq; hanc inconcuſsâ gloria ac leni tranquillitate per tot ſæcula florentem ſtetiſſe, jamquè continuatâ temporum ſerie, luctuosò vicisſitudinum fatò involvi, dum Orbis miratur, plurimi perfidiæ in Regem, innataquè excitandorum motuum aviditatis, erroneâ opinione, rerum haud gnari inſimulant. Date juſto dolori, ac querimoniæ veniam, laxatisquè tantis-

II. Rákóczi Ferencz kiáltványának czímlapja.

József király közvetítését s a tengeri hatalmak útján óhajtotta a kiegyezést. Méltán úgy okoskodott, hogy nem lehet az olyan uralkodó őszinteségében bizni, a ki nem képes ministereivel és tábornokaival a saját parancsait megtartatni.[1] Az érsek nem zárkózhatott el e felfogás helyessége elől s melegen ajánlotta Lipótnak, fogadja el szövetségesei közbenjárását s mint-hogy az időben a harcztéren rosszabbra fordult a helyzet, másrészt meg a dán, svéd és porosz követek támogatták Anglia és Holland igyekezetét, az udvar elvileg elfogadta a két tengeri hatalom közvetítését. Hamel-Bruyninx márczius 9-ikén értesítette erről Rákóczit, ki elvben szintén hozzá járult.

Csakhogy e közben Heister Dunán túli sikerei Bécsben ismét túlsúlyra juttatták az engesztelhetetlenség szellemét. Heister azt mondotta, hogy akasztófa kell a fölkelők vezéreinek; folyton hátráltatta Széchenyi működését, elfogta futárjait, elpusztította jószágait s minden módon fokozta az udvar és a magyarok közti bizalmatlanságot. Stepney már július 2-ikán jelentette haza, hogy épen Heister sikerei gátolják a kibékülést, mert bármi kevéssé döntők, mindegyik győzelmi hir a katonai pártot emeli túlsúlyra, mely nem kibékülést, hanem irtó háborút akar.

Igy tehát az idegen közvetítés hónapokig nem érvényesülhetett. A császár elfogadta ugyan, de igénybe vételét húzta-halasztotta. Stepney és Bruyninx, kik Rákóczival és Bercsényivel szintén összeköttetésben álltak, az egész nyáron át a lehető legbékülékenyebbnek találták a magyarokat, kik azonban készen álltak a harczra is s Heister győzelmei daczára Rákóczi bármikor egyesülhetett volna a bajor-franczia hadakkal. Még augusztus 25-ikén azt irta, hogy »keresztény királyok segitő hadait minden órán várjuk«.[2]

Tényleg azonban ekkor már ez az egyesülés lehetetlenné vált, mert Eugen herczeg és Marlborough augusztus 13-ikán Höchstädtnél tönkre verték a franczia-bajor sereget.

Épen a béketárgyalások közben értesült a csatavesztésről a fejedelem s ez még békülékenyebbé tette. Fegyverszünetet kért, melynek folyamán a békealkudozások a tengeri hatalmak képviselőinek közreműködésével megindulhassanak. Stepney és Bruyninx melegen támogatták kivánságát s ismételve hangoztatták a magyarok békés hajlamait. Stepney arra is utalt, milyen veszteség éri a császárt azzal, hogy ha a magyarokkal meg nem egyezik. Magyarországi jövedelmei, melyeket a követ 7 millióra becsült, elvesznek, örökös tartományainak határszéli része elpusztul s szintén nem képes adózni. Másrészt Magyarországban legalább 30,000 katonát kény-

hogy az ő részére »csinálják meg a magyarokat«. (Thaly, Arch. Rakoczianum, IV. 26.) Mindez azonban úgy látszik, félreértésen nyugszik, mert József nem atyja ellen, hanem érdekében akart a magyar ügybe avatkozni.

[1] 1704 május 20-iki lev. Arch. Rakoczianum, II. oszt. I. 291.

[2] Gróf Károlyi cs. okltára, V. 199.

Széchenyi Pál kalocsai érsek.
(Egykorú festmény után.)

telen fizetni, pedig egy részüket sokkal több eredménynyel használhatná a francziák ellen. Ehhez járul a roppant emberveszteség, melyet a két részen már is 30,000 emberre becsültek.[1]

De Eugen herczeg győzelmei és Heister biztatásai után Bécsben keveset adtak a közvetítő hatalmak józan tanácsaira. Csak mikor Ocskay betört Morvaországba s kegyetlenül pusztította, engedélyezett az udvar szeptember 12-ikén fegyverszünetet, mely két izben meghosszabbíttatván október 31-ikéig tartott. Ősz folyamán kellett a béketárgyalásoknak megindulniok és pedig Selmeczen, melynek közelében, Vihnyén a gyöngélkedő Rákóczi gyógyíttatta magát. A selmeczi értekezleten a magyarokat Bercsényi, Károlyi és még ketten, az udvart Seilern báró és gróf Lamberg ministerek, Széchenyi

Selmeczbánya.

(XVII. századi metszet után.)

érsek s három eddigi társa, valamint gróf Koháry István képviselte. Ez utóbbi buzgón támogatta Seilernt, a főkövetet, a ki a nagy szót vitte s ki, mielőtt Bécsből elindult, ismételve a legdurvábban nyilatkozott a magyarokról. Nem titkolta, hogy úgy megy közéjük, hogy bűnösöknek kegyelmet vigyen, nem pedig úgy, mintha alkudozni akarna velük, vagy olyan embereknek tartaná őket, kiknek joguk van tisztességes bánásmódot követelni. Hasztalan figyelmeztette az angol követ[2] felfogása félszegségére. Seilern nem reá, hanem Kollonicsra hallgatott, kivel elutazása előtt is tanácskozott. Habár Lamberg gróf tapintatosabban viselte magát s Hamel-Bruyninx, valamint a később érkező Stepney mindent elkövettek az ellentétek kiegyenlítésére, Seilern durva kiméletlensége lehetetlenné tette a megegyezést.

[1] 1704 októberi jelentése. Arch. Rakoczianum, II. oszt. I. 472.

[2] 1704 október 4-iki jelentése. U. ott, 467.

Az érdemleges tárgyalások október 22-ikén kezdődtek. Seilern három havi fegyverszünetet kivánt, csakhogy olyan területi megosztás mellett, mely a dunáninneni földet az Ipolyig a császáriak kezébe juttatta volna. Hasztalan igyekezett Széchenyi és Stepney Seilernt igazolatlan kivánságai elejtésére birni. A selmeczi értekezlet meddő maradt s a fegyverszünet nem hosszabbíttatott meg.

A hollandi és angol követek kormányukhoz küldött jelentésükben a legkiméletlenebbül ostorozták az udvar engesztelhetetlenségét, főleg Seilern oktalan, sértő magaviseletét s kizárólag őt tették felelőssé a tárgyalások meghiúsulásáért. Stepney és Hamel-Bruyninx ez alkalommal nemcsak a mozgalom vezéreivel, hanem magával fejével, Rákóczival is értekeztek. Vihnyén látogatták meg s a fejedelem teljes őszinteséggel tárta föl előttük szivének legtitkosabb rejtekeit. Előadta, mit akar, nyilatkozott segélyforrásairól, külföldi szövetségeseiről. Kijelentette, hogy a magyar nemzet nem foghat minden pillanatban fegyvert; most kardot kötött s összes sérelmeit orvosoltatni kivánja. Külföldi összeköttetéseiről azt mondotta, hogy csak »végzetes kénytelenség az, mely kötelességévé teszi megragadni minden eszközt, hogy magát és hazáját megmentse.« Az idegen követek elfogulatlan észjárása megértette s helyesnek találta politikai programmját, melyet a következő években teljes buzgalommal igyekeztek elfogadtatni az udvarral. Velük homlokegyenes ellentétben Seilern bősz haraggal tért vissza Bécsbe s ott olyan képtelen rágalmakkal illette Rákóczit és Bercsényit, hogy Stepney kénytelen volt szót emelni ellene s alaptalanoknak nyilvánította állításait. A közvetítő hatalmak sürgetésére az idegen követek részvételével Lipót király deczember 26-ikán értekezletet tartott, melyen Seilern azt az elvet képviselte, hogy a magyarokat egyes-egyedül fegyverrel lehet észre téríteni. Ez ellen Stepney és Hamel 1705 január 1-én Lipóthoz emlékiratot[1] intéztek. Csakhogy időközben a harcztéren olyan fordulat állt be, mely békés törekvéseiket ismét meghiúsította.

A selmeczi értekezlet eloszlása után a hadműveletek újra megkezdődtek s a kuruczokra kedvező folyamot vettek. November 16. és 17-ike közti éjjel az őrség s a lakosok segítségével megvették Érsek-Ujvárt, melyet Rákóczi franczia hadmérnökökkel csakhamar első rangú erősséggé emelt. A Dunán innen hatalmas várra birt immár támaszkodni, mely a következő hat év küzdelmeiben kiváló szerepet játszott. Újvár alól a fejedelem a rég ostromolt Lipótvár alá nyomult s teljes erővel indította meg vívását. Az ottani táborban értesült, hogy Heister a vár fölmentésére közeledik. Meg akarta előzni s a maga és Bercsényi hadaival eléje sietett. Noha a szolgálatában levő némely német csapatok hűsége iránt sokféle gyanú támadt, nem hagyta őket a lipótvári táborban, hanem magával vitte Heister ellen, kit deczember 26-ikán Nagy-Szombatnál megtámadott. A csata kedvezően

[1] Az irat a bécsi állami levéltárban.

indult meg, de folyamán a néhány száz főnyi (négy zászlóalja) német az ellenséghez pártolt, mire a magyarok sorában »confusio« támadt s noha Heister[1] veresége már-már bizonyosnak látszott, Rákóczi elvesztette a csatát s seregének nagy része elszéledt.

Csakhogy Heisternek ez a győzelme ép oly meddő maradt, mint a többi. A kuruczok ellenállását nem törte meg. Szétoszlott hadaik csakhamar újra összegyűltek s már 1705 elején ismét az örökös tartományokat dúlták. Józanúl itélő német katonák nyomban észrevették a nagy-szombati győzelem s általában Heister hadviselése teljes terméketlenségét. »Sajnálom — irta egy hadi tanácsos Eugen herczegnek — mindezeket a szegény embereket (a német katonákat érti), kiket Magyarországba összehoznak, hogy ott eredmény nélkül halni-veszni hagyják őket.«[2] Eugen herczeg ugyanígy fogta föl a dolgot s immár ő, eddig a fegyver embere, ajánlotta, hogy a magyarokkal »őszinte« tárgyalásokat kezdjenek. Csakhogy a ministerek ekkor sem hallgattak szavára. Mint kormányának Stepney jelenté, Heister sikerének egyetlen kézzelfogható eredménye az engesztelhetetlenség felülkerekedése volt. Maga az akkor nagy beteg császár, kinek már halálát várták, hirtelen fölépült az örömhirre, a ministerek meg még nagyobb lenézéssel, még több szenvedélyességgel tárgyalták a magyar ügyeket. Ezekkel a ministertanács 1705 január 23-ikán foglalkozott. A tanácskozás alapjául a magyarok huszonöt pontba foglalt kívánságai szolgáltak. A ministerek pontról pontra mentek végig rajtuk. Egy részüket általában elfogadhatatlanoknak nyilvánitották s ebben legalább őszinték voltak. Több kívánságról akként nyilatkoztak, hogy azt a felség már megigérte, mintha a fegyverben álló magyarság az ilyen igéretekkel megelégedhetett volna. Egyes kívánságokról ellenben megjegyezték: ezt ő felsége megigérheti, de ne kösse le magát annyira, hogy igéreteit be is kelljen váltania[3] s ebben nyilatkozott igazán a szellem, melyben a magyar kiegyezést vezették.

E közben Szatmár vára Rákóczi kezébe került, Bercsényi visszaszorította Heistert, Károlyi a Dunántúlra, onnan meg Ausztriába nyomult, Bécs környékét perzselte föl s a bécsi várpalota ablakaiból újra látni lehetett az égő falvak lángját. A székváros lakossága, valamint a vidéki menekültek a császár és Seilern báró iránti érzelmeiket zajos utczai tüntetésekben fejezték ki, melyeket katonasággal kellett elfojtani. Ily körülmények közt az udvar czélszerűnek találta a béketárgyalások újabb megindítását. Rákóczi erre annál inkább hajlandó volt, mert országgyűlést akart tartani. Háború közben ezt nem tehette, mert a legkiválóbb vezérek nem hagyhatták el csapataikat. Csakhogy Heister apró sikerei ismét meghiúsították a megegyezést. A német

[1] A csatáról Thaly önálló műve: A nagyszombati harcz. Ujabb adatokat közöl a Gróf Bercsényi cs. történetében, III. 285—309. Lásd még Ráday Pál 1705 január 6-iki jelentésének kivonatát: Tört. Tár, 1882. 152.

[2] Feldzüge des Prinzen Eugen, VI. 206.

[3] A ministertanács jegyzőkönyve: Tört. Tár, 1897.

had kiszorította Károlyit a Dunántúlról s noha e földön Bezerédy Imre, béri Balogh Ádám s mások vezetése alatt még nagyszámú kurucz had maradt, a Duna mentén meg Bottyán János volt a helyzet ura, Heister tényleg tett bizonyos hódításokat. Viszont Bercsényi sem maradt tétlen, hanem felhasználta az alkalmat és a Morva vizéig visszafoglalta a dunán-inneni részeket. Heisternek félbe kellett tehát az előnyomulást szakítania, hogy a szorongatott Pozsony alá siessen. Meg is mentette a várost, csakhogy immár a ministerek is belátták hadviseletének teljes kudarczát s április elsején igazolásra Bécsbe rendelték. Itt azonban 1705 tavaszán nevezetes változás készült.

Lipót király már 1704 deczemberben súlyosan megbetegedett, de a nagy szombati győzelem hire felgyógyította s egy ideig ismét jól érezte magát. Április 15-ikén azonban újra megbetegedett. Eleinte baja nem látszott súlyosnak, míg egyszerre ereje rohamos hanyatlásnak nem indult. Neje, Eleonora császárné és koronás királyné a legnagyobb önfeláldozással ápolta s még az ételt is maga készítette a betegnek. Halálos ágyán, istenével szemben a haldokló belátta élete végzetes tévedését s most, midőn ministerei nem befolyásolhatták többé, lelkére kötötte fiának, Józsefnek, hogy okvetetlenül megbéküljön a magyarokkal. Április 28-ikán őt bizta meg helyettesítésével s azóta kizárólag lelki üdvével foglalkozott. Végleg imába s ájtatossági gyakorlatokba merült, május 5-ikén délelőtt elbucsúzott családjától s déli egy óra tájban meghalt.

I. József király még 27 éves sem volt, mikor atyja halálával trónra lépett. Gyermekkorában sokat betegeskedett. De a mint megemberesedett, megjött egészsége is. Alacsony termetű, de erőteljes szervezetű férfi lett belőle, szőke, csaknem vöröses hajjal, hosszú orral, piros arczczal. Termetre hasonlított ugyan atyjához, de arczra nem s még a Habsburgok jellemző sajátossága, a lecsüggő ajak is hiányzott nála. Igen csinos, vidám, szeretetreméltó ember volt. Egészen világi nevelésben részesült s sokat tanúlt, sok nyelvet tudott. Fáradhatatlan vadász, jeles lovas és tánczos volt. Érdeklődött katonai kérdések, sőt a közügyek iránt is, de csak addig, míg foglalkoznia nem kellett velük, vagyis atyja életében, ki kicsinyes féltékenységgel tartotta távol tőlük. Igy a becsvágyó ifjú elkedvetlenedett s hogy foglalkoztassa élénk szellemét, köznapi élvezetekben, vig mulatozásban, hölgyek között, pazarló ünnepélyekben keresett szórakózást. Ezzel természetszerűen elszokott a komoly munkától s mikor trónra jutott, hiányzott belőle fenkölt hivatásának tudata, a kötelességérzet, a közügy iránti kitartó buzgalom. Trónörökös korában gyakran élesen kifakadt atyja politikája ellen s az udvar elégületlen elemei köréje csoportosultak. Azt mondták róla, hogy feje tele van nagy tervekkel, reformokkal, s ha egyszer rá száll a hatalom, nemcsak személyváltozásokat, hanem gyökeres rendszerváltozást fog minden téren eszközölni. E reményeket megerősíté a bizalmas viszony, melyben Eugen herczeggel állt, ki mindig reformokat sürgetett a had- és pénzügyek terén.

Igy József trónraléptét az európai közvélemény, valamint saját alattvalói örömmel és reménynyel fogadták. Ez utóbbiak arra számítottak, hogy atyailag megvizsgálja s orvosolja tengernyi bajaikat, sőt új korszakot nyit országai történetében. A jó szándék eleinte minden esetre megvolt az ifjú császár-királyban, s minthogy a nyugati harcztéren ügyei elég jól álltak, minthogy örökös tartományait francziák és bajorok közvetlenül nem fenyegették többé, nem zárkózott el a közvélemény reformkivánságai elől. Csakhogy semmit sem értett a közügyekhez, melyekkel azelőtt nem foglalkozhatott. Másrészt az első akadály visszariasztotta, pedig száz meg száz nehézség tornyosult szándékai elé s tanácsosai örökös czivakodásai hamar megúntatták vele a komoly munkát. Ismét régi szórakozásaiba merült tehát s bizalmas barátja, Lamberg gróf víg körében mulatta el ideje javát. Szép nők, zene, játék, táncz foglalkoztatták; effélére pazarolta a pénzt akkor is, mikor hadai éheztek, Morvában, Ausztriában, Stiriában, Karinthiában meg parasztzendülések támadtak a nagy adó miatt. József a közügyekkel csakhamar oly keveset törődött, mint atyja s ha épen valami udvari ünnepélyt rendezett, hasztalan kopogtatott ajtaján akárki akármilyen főfontosságú ügyben. Még a szövetséges hatalmak követei is hetekig várakozhattak, míg kihallgatást kaptak.

József 1699-ben nősült. Felesége, Amália, hannoverai herczegnő, magas termetű, beteges, nem épen szép, de élénk, művelt asszony volt. Csakhogy nyolcz évvel idősebb lévén férjénél, ez mindig kifogástalan figyelemmel és előzékenységgel bánt vele, szórakozást azonban más hölgyeknél keresett. Ekképen a bécsi udvarban Lipót halálával sok minden megváltozott ugyan, de inkább csak külsőleg s nem érintette a dolgok velejét, mélyét. Azt az erős kezű, tisztán látó, saját eszét követő uralkodót, kire szüksége volt, a Habsburgok monarchiája Józsefben sem kapta meg. Az új király ép oly önállótlan volt, ép úgy környezetének befolyása alatt állt s tanácsosai megválasztásában ép oly kevés emberismeretet tanúsított, mint atyja. Többet mulatott s kevesebb időt töltött ugyan papjai társaságában, a jezsuitákat meg épen nem szerette. Csakhogy mégis ők uralkodtak rajta, mert Seilern báró az ő emberük volt, s segélyükkel a bambergi püspökséget akarta elnyerni. Maga is convertita, immár a legszélsőbb kath. álláspontot képviselte. »Egészen mindegy, — irta róla a porosz követ — Seilernnel vagy a jezsuitákkal érintkezünk-e.« »Papoknak és jezsuitáknak irta 1710-ben az angol követ, — nincs ugyan olyan hitelük, mint az előbbi kormány alatt. Mindazáltal az udvart ájtatoskodó szellem hatja át, mely elég hatalmas arra, hogy a császári államok üdvét s a közjót károsítsa.«[1] Igy az új király valláspolitikája sem lett kevésbbé egyoldalú, mint atyjáé volt. Azt vallotta (1708), hogy szabad vallásgyakorlatot csak a lutheránusoknak engedhet, a kálvinistáknak meg nem. »A császár saját nyilatkoza-

[1] Palmer szept. 24-iki jelentése. Noorden, id. m. 431.

taival ellentétben — irja egy modern Habsburgpárti történész [1] — a Habsburg-politika I. József alatt is megőrzé kizárólagos kath. jellegét«, a mint

I. József király.
(Egykorú metszet után.)

azon új tanácsosok, kiket trónralépte után kinevezett, szintén csak a régi politika kényelmes, kijárt útján igyekeztek maradni.

[1] Noorden, id. m. 438.

Főministerré József a külföldi Salm herczeget, volt nevelőjét tette. A herczeg sokban előnyösen különbözött a cseh-morva főuraktól. Világlátott, művelt ember volt, ki másokban is becsülte a műveltséget, szakismeretet és érdemet. Csakhogy ideges, gyűlölködő, szilaj természete képtelenné tette a higgadt itéletre s kortársai »osztrák nagyvezérnek« gúnyolták. József hamar belátta, hogy csalódott Salmban, de teljes négy esztendőre volt szüksége, mig állásától elmozdította.

A magyar ügyekhez Salm herczeg semmit sem értett, sőt érdekelt fél volt, mert 600,000 frtban birta a hatvani urodalmat, melynek egyes részeire több magyar család tartott igényt s így a herczeg méltán attól félt, hogy kibékülés esetén elveszti e jószágát. Jellemzi felfogását, hogy kevéssel kinevezése után (1705 június 27-ikén) azt mondta az angol követnek,[1] hogy, mielőtt béketárgyalást indit, tudni akarná, mit értenek a magyarok az ő törvényes jogaik alatt? A főminister addig hallani sem hallott tehát semmit a magyar alkotmányról, a királyi esküvel szentesített régi magyar törvényhozásról. Az új kormány többi tagjai sem ismerték a magyar kérdést s Bruyninx különben is azt mondta róluk, hogy vagy csak »subtilitásokat kereső jezsuita eszük van«, vagy még ilyen sincs. Schönborn alkanczellár bibornokságra áhítozott s ennek megfelelően viselte magát az egyházpolitikában. Minthogy Seilern megmaradt régi állásában, magyar ügyekben József tanácsosai, még az új emberek is az ő befolyása alá kerültek. Előkelő szerepet juttatott a császár Wratiszláv grófnak, ki előbb londoni követ volt s mint ilyen az angol kabinetet és közvéleményt a magyarok ellen igyekezett hangolni. Azon félhivatalos röpiratok ellenében, melyek a kurucz mozgalom és követeléseinek jogosultságát hirdették az angol közvélemény előtt, Wratiszláv a londoni sajtóban azt a nézetet terjeszté, hogy »a magyar fölkelés oka a nemzet könnyelműsége, makacssága és gonoszsága«. E felfogás vezette akkor is, midőn József Bécsbe hivta s ministerévé (cseh kanczellárrá) nevezte ki.

Az új ministerek első sorban az idegen hatalmak közvetítését igyekeztek lerázni s erős készületeket tettek a fölkelés fegyveres elfojtására.[2] Támogatta a szélső irányt Eugen herczeg, ki az új uralkodóra igen nagy befolyást nyert s ki azt hirdette: »fegyver erejével, tűzzel-vassal kell a hűtlen és eskűszegő alattvalókkal olyképen elbánni, hogy meghunyászkodjanak s kegyelemért könyörögjenek s ivadékaik is megemlékezzenek róla s elmenjen a kedvök hasonló felkeléstől és rebelliótól.«[3] Sőt az esetre is, ha a körülmények kikerülhetetlenné tennék a kibékülést, ki kell — mondotta — belőle a vezéreket, a kolomposokat zárni. Ilyen volt a környezet hangulata, melyben az ifjú király élt. Maga az első hetekben máskép gondolkodott ugyan, mint ministerei. Talán sejtette, hogy ezek

[1] Arch. Rakoczianum, II. oszt. II. 143.
[2] Angol követi jelentések 1705 június havából. U. ott.
[3] 1705 június 12-iki levele. Arneth, id. m. I. 478.

és a Habsburgok érdeke épen nem azonos. Különben is megigérte atyjának, hogy kibékül a magyarokkal. Megragadta tehát a kezdeményezést, de mivel ezer nehézség állta útját, hamar elkedvetlenedett s komoly munkához nem szokott jellemének megfelelően, a kiegyezés ügyét mindinkább környezetére bizta, mely sietett is azt meghiúsítani.

VI. FEJEZET.

A mozgalom vezetői és hadszervezete.

»A magyar nemzet sóhajai«[1] birták reá II. Rákóczi Ferenczet, hogy fegyver nélkül, hadsereg nélkül, pénz nélkül álljon az őt kérelmeivel ostromló »pórhad« élére.[2] E »pórhad« immár az uralkodó osztályok tetemes részét magához vonzotta, Magyar- és Erdélyország területét a várak kivételével csaknem teljesen meghódította s az európai politika számításaiban komoly tényezővé emelkedett. Sikereit kétségkivül vezéreinek köszönte, kik közt II. Rákóczi Ferencz római birodalmi és 1704 óta erdélyi fejedelem állt legelől.

Rákóczi csak 26 éves volt, midőn a nemzeti mozgalom élére került. Magas termetű, szép arczvonású, előkelő külsejű, barátságos, megnyerő modorú férfi volt. Rangot olyan előkelőt, vagyont olyan dúsat[3] örökölt, melyet fokozni, gyarapítani már alig lehetett. De örökölt szenvedést, keserűséget még többet, mint vagyont. Atyját nem ismerte, gyermekévei nagyrészt komor hadi zajban teltek el; korán elszakíttatott anyjától, nővérétől, később nejétől és gyermekeitől. Idegenek között nőtt fel s élete legnagyobb részén át nélkülöznie kellett a családi kör melegét. Ez annál fájdalmasabban sújtotta, mert a szív, az érzés embere volt. »Lehetetlen oly hamar feledni«, mondotta már akkor, midőn először került idegenek közé. Nem is feledett, átérezte sorsa egész tragikumát s az élet hiuságaiból nem birt vigaszt és szórakozást meríteni. Kitűnő nevelésben részesült, hat nyelven beszélt, sokat tanult, ismereteit mindig gyarapította, ízlését művelte. De katonai és kormányzati ügyekkel — mint maga mondja — ifjú korában keveset foglalkozott. Pótolni igyekezett tehát e hiányokat, a mi természetes tehetségei mellett, melyeket még ellenségei sem tagadtak,[4] könnyen sikerült, habár csak az évek folyamán. Kitűnően forgatta a tollat; a zöld asztalnál

[1] 1713 április 27-ikén irta XIV. Lajosnak. Fiedler, Actenstücke zur Geschichte Franz Rakóczi's. Fontes Rerum Aust. Dipl. IX. 495.

[2] 1711 május 17-iki levele. Thaly, Archivum Rakoczianum, III. 669.

[3] Jószágainak kiterjedése Thaly Kálmán szerint 1.200,000 hold, 120 négyszög mértföld volt.

[4] Csak Eugen herczeg, ki élete végéig szenvedélyesen gyűlölte, tartotta tehetségtelen, megbizhatatlan képmutatónak.

elragadó szónok, a harczmezőn bátor katona, e mellett széles látkörű, ügyes diplomata volt, ki a nemzetközi viszonyok szertelenül kuszált szövevényének mélyeibe be tudott tekinteni. Volt fogalma az államélet szükségleteiről, a nép anyagi és szellemi érdekeiről. Számos reformeszmét pendített meg s derekas szervező tehetsége tagadhatatlan. Meg volt győződve, hogy a mire vállalkozott, az az isten akarata s hogy a gondviselés szemelte ki Magyarország megmentésére. A legerősebb, később egész az asketaságig fokozódó vallásosság hatotta át. De minden kath. hitbuzgalma mellett föltétlen híve volt a lelkiismeret szabadságának, a vallásos türelmességnek. A béke útján akarta a különböző keresztény felekezeteket egy pásztor alatt, egy akolba összehozni s távoli eszményképül az lebegett előtte, hogy a szétvált felekezetek lassankint ismét összeszokva, visszatérjenek a katholikus egységbe.[1] Erősen aristokratikus érzésű volt s a közpályán nem szerette »a nemesség aljából s a népből« származó embereket. Kárhoztatta, hogy némelyek a »nemességhez nem illő kereskedésre adták vagy mesterségekre taníttatták« gyermekeiket. De senki jobban nem ismerte s senki élesebben meg nem rótta a korabeli nemességnek korcs állapotait, műveletlenségét, mint ő s komolyan igyekezett e végzetes társadalmi bajt orvosolni. Másrészt fogékony volt minden emberi szenvedés s így a köznép nyomorúsága iránt is. Sohasem feledte, hogy őt a tömeg hívta haza s a tömeg támogatta a legkitartóbban, a csodával határos önfeláldozással. Főtisztei, dandárnokai, ezredesei sorában voltak nem-nemesek. De bármennyire becsülte az egyéni érdemet, a tehetséget, olyan socialpolitikai alkotás, mint Bocskay István nevéhez, az övéhez nem fűződik. A saját katonáskodó jobbágyait a háború folyamára fölmenté ugyan a földesúri terhek alól, de nemességet csak a legkivételesebb esetekben[2] adományozott s akkor sem jeles katonáknak, hanem olyanoknak, kiket a protectio ajánlott. Sőt Erdélyben olyan országgyűlési végzeményeket szentesített, melyek lelkiismereti aggályokat keltettek benne, mert a jobbágyok igájának súlyosbítására irányultak. Hogy egykor a bujdosók nemességet igértek a zászlaikhoz csatlakozó pórságnak, mely Rákóczihoz is fellengző reményeket fűzött jogi állásának javítása körül, az már csak a nagy vereségek idején jutott eszébe. Csak 1709 január 14-ikén megjelent rendeletében adta meg a jobbágynak a jogot, hogy földesura akarata ellen is katonának állhasson s katonáskodása idején maga és családja ki legyen a földesúri hatalom alól vonva. Azokat a jobbágyokat, kik híven és állandóan szolgáltak, a háború végén szabadon választandó községekbe igérte telepíteni, melyek oly jogokat fognak nyerni, mint a hajdúvárosok. Katonáskodása idejére a jobbágy és a birtoktalan nemes, özvegye pedig életfogytiglan fölmentetett az adózás alól.[3] Csakhogy ez a nagy reform megkésett s a

[1] Emlékiratai, id. kiadás, 18.

[2] Nemesítéseiről l. Thaly Kálmán: Turul, XIII.

[3] A kiáltványt ismerteti Krones: Archiv für österr. Geschichte, LXXXII. 317—19.

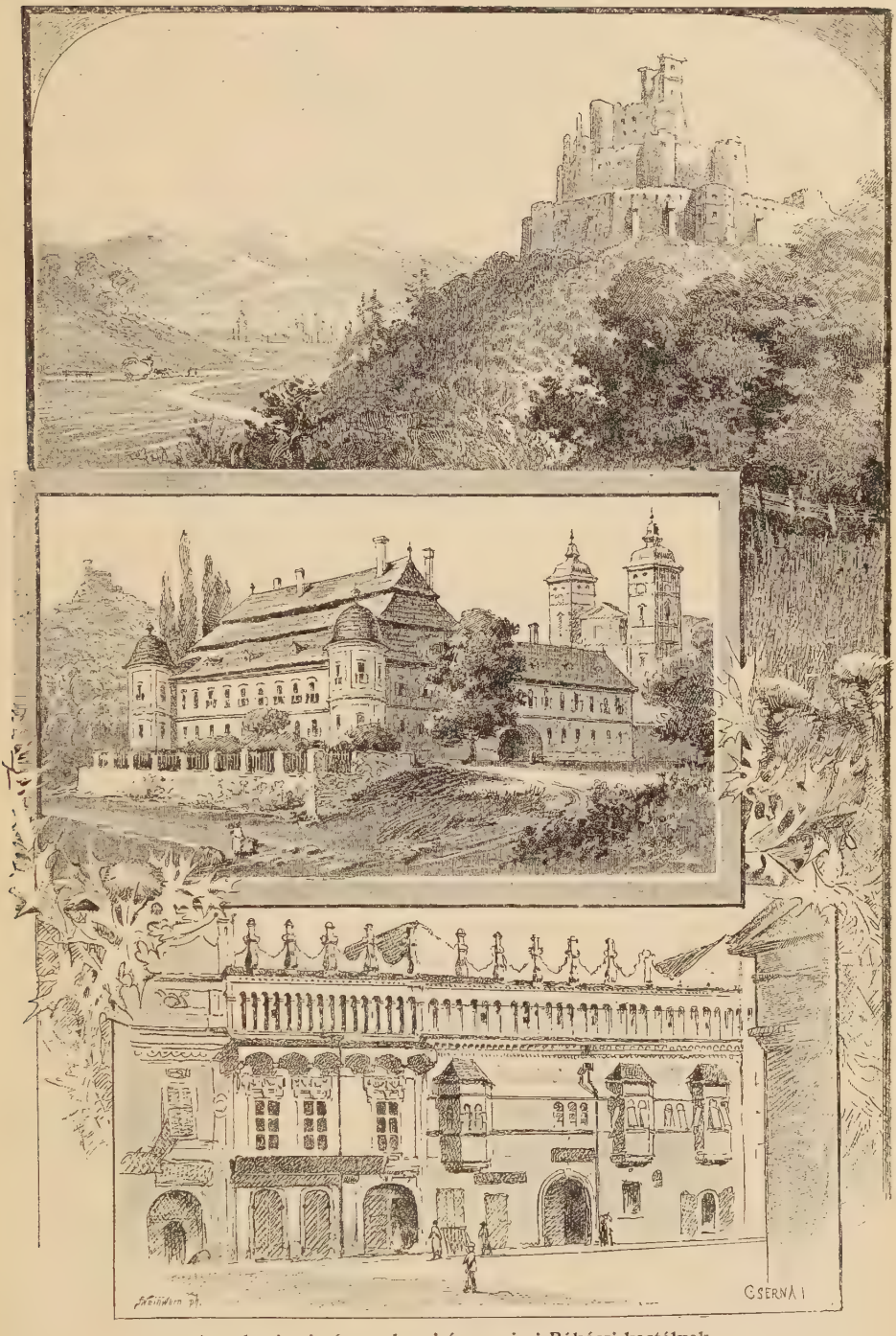

A makoviczai vár, a zborai és eperjesi Rákóczi-kastélyok.

(Rajzolta Cserna Károly.)

szabadságharcz, melyet a tömeg kezdeményezett részben a nemesség ellen, a nemesség csatlakozásával az országnak visszaadta régi, szigorúan rendi szervezetét s igy nem vezethetett egységes nemzet alakulására. Rákóczi fenkölt gondolkodása csak itt-ott enyhíthette az ellentéteket. Pedig az igazság embere volt s az »Örök Igazságnak« tárta föl lelke legrejtettebb gondolatait. Kitűnően tudott irni, nemcsak magyarúl, hanem latinúl és francziáúl.[1] Általában a leglelkiismeretesebben vette fejedelmi hivatását s fáradhatatlanúl tevékeny életmódot folytatott. Munkakedve ki nem merült soha s ha kellett, éjjel-nappal dolgozott. Kortársai divatos dorbézolásaiban és alacsony élvezeteiben, az akkori aranyifjúság kicsapongásaiban nem vett részt. Rendesen virradatkor kelt[2] s csakhamar dolgozni kezdett, vagy magában, vagy a főtisztviselőkkel. Igen sok kihallgatást adott, előterjesztéseket hallgatott meg. Ebédelni társaságban szokott. Azután újra dolgozott. Gyakran megjelent a misén s ha akadt némi szabad ideje, azt leginkább vadászattal töltötte. Udvarát rangjához illően szervezte s egyedül a polgári személyzet 486 emberből állt.[3] Nagyobb ünnepélyek, főleg külföldi vendégek és követek fogadása alkalmából a fejedelem káprázatos külső fénynyel szokott fellépni s néha 400,000 frt értékű ékszert viselt.[4] Ő maga sokat olvasott, sokszor bőjtölt, de nem bőjtöltette udvarát, melyet minden »erkölcsökkel tündököltetni kivánván«, a sok úri és nemesi ifjúság rangszerű nevelésének eszközévé próbált tenni. Ennek megfelelően a legrészletesebben[5] szabályozta és szervezte. Békés időben Rákóczi Ferencz a jeles uralkodó mintaképe lett volna. De abban a zivataros korszakban, melyben Magyarország sorsát vezette, kevéssé érvényesíthette egyéniségének sajátos, legjellemzőbb vonásait. Ez a kor gyors elhatározású, vaskezű katonát kivánt, Rákóczi pedig inkább az érzés embere volt, mintegy teremtve reá, hogy meggyőződésének áldozata, politikai hitvallásának vértanúja legyen. Egy nagy eszmének élt s érte feláldozta magát. Megvolt benne az erkölcsi bátorság és lelki erő szokatlan foka, de anyagi és szellemi segélyeszközei nem álltak egy szinvonalon magas szárnyalású czéljaival. »Olyan Nsgod, — irta neki 1704-ben Bercsényi — mint a paradicsommadár; nagyok a szárnyai s kicsiny a corpusa, csak az orrán függ a szegény kis madárka,

[1] Két nagy önéletrajzi munkája maradt reánk. Az egyik latinúl iratott s csak 1876-ban jelent meg, »II. Rákóczi Ferencz önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhitásai,« magyar czímmel. Ez életrajzát 1703-ig tartalmazza s csak itt-ott foglalkozik a kurucz világgal. Ellenben a későbbi időkre ismét fontos. A kurucz világra alapvető forrásmű másik, többször idézett nagy műve, mely francziáúl iratott, s magyarúl legutóbb következő czimmel jelent meg igen jeles forditásban: II. Rákóczi Ferencz emlékiratai a magyar háborúról 1703—11. Közli Thaly Kálmán. V. kiadás.

[2] Igen részletes képet ad életmódjáról Beniczky Gáspár naplója: Thaly Kálmán, Rákóczi-tár, I.

[3] Thaly Kálmán, Századok, 1873. 37.

[4] Udvari ünnepélyeiről Thaly: Tanulmányok, 11—22.

[5] Szabályzatát közli Thaly Kálmán: Tört. Tár, 1880. és 1881.

s úgy lógatja a szél.«[1] Nem volt ura a helyzetnek, nem mindig tudott parancsolni; erélye és segélyeszközei egyaránt feladatának nagysága és nehézségei mögött maradtak s ebben rejlik bukásának tragikuma.

Környezetében sem akadt senki, a ki a harczias idők diadalmas hadvezérévé nőtte volna ki magát. A fejedelem hű társa lengyel hányatásaiban, valamint későbbi jó és rossz napjaiban gróf Bercsényi Miklós (született 1665 deczember 6-ikán),[2] ép oly kevéssé volt katonatermészet, mint ő. Bercsényi volt a fejedelem helyettese, főministere, főhadvezére, az ország első senátora. Előkelő, nem közönséges, mondhatni elbűvölő egyéniség, dús természetes észszel, húmorral, élczczel, satyrával és bámulatosan sokoldalú műveltséggel. Óriási vagyonához mérten nagy lábon élt. Szerette a pompát, az ünnepélyeket, a dús lakomákat, ámbár maga bornemissza volt. Szerette a népszerűséget, büszke volt magas rangjára, de erősen rendi, aristokratikus világnézletei mellett is kedvvel adta a nép emberét. Jeles író volt, s ha leveleit a töméntelen s mindenféle nyelvből vett szó és mondás olyannyira el nem árasztaná, kora classikus magyar írói közé kellene sorolni. Művei — magánlevelek és hivatalos iratok — ma is élvezetes olvasmányt nyujtanak. Telvék erővel, szenvedélylyel, költői képekkel, hasonlatokkal; sziporkázik bennük a szellem, az élcz, gúny, főleg a szójáték, melynek Bercsényi igazi mestere, s melylyel legszárazabb értesítéseit élénkíteni szokta, melylyel a legkomolyabb pillanatokban sem fukarkodik. A mily jelesül forgatta a tollat, oly elragadó szónok volt s a hol megjelent, ott a »földből magából vertem nyelvemmel tábort«. Lelkesítő szavára, patenseire valósággal özönlöttek az emberek a nemzeti zászló alá.[3]

Különös fényben tündöklik egyéni becsülete, jellemének kristálytisztasága. Talán senkit sem környezett a szabadságharcz első éveiben annyi kisértés, mint őt. Neje és fia a németek kezében volt, másrészt az udvar a legkápráztatóbb igéretekkel csábította magához. De Bercsényi egy pillanatig sem ingadozott, hanem megmaradt hazája és Rákóczi mellett, kit végig kisért jó- és balszerencséjében. Midőn nemzete ügyét diadalra nem segíthette, itt hagyta óriási vagyonát, itt mindenét, s szegényen vonult idegenbe, s mint bujdosó fejezte be földi hányatásait. Az udvar, mely megvesztegetni nem birta, csakhamar határtalanúl meggyűlölte s »magyar Cromwellnek« gúnyolta, mert Angliának egyik legnagyobb fiát a bécsi udvaroncok a gonoszság megtestesedésének tartották.[4] A sok fényes tulajdonság

[1] Június 12-iki levél. Thaly, Arch. Rakoczianum, IV. 22.

[2] Thaly Kálmán: Turul, XIII. 135—36. Életrajzát hatalmas munkában, (Gróf Bercsényi-család II. és III. köt.), mely eddig 1707-ig haladt, megirta Thaly Kálmán. Ugyancsak ő adta ki levelezését a Rákóczi-tárban (II. köt. Károlyihoz irt levelek,) és az Arch. Rakoczianum IV—VI. kötetében, s különben is alig van munkája, mely Bercsényiről új adatokat nem nyujtana.

[3] Arneth, Prinz Eugen von Savoyen, I. 354.

[4] Ilyennek tünteti föl a »Ragoczische Kriegsflamme« 1704-ben megjelent röpirat.

és erény mellett, mely egyéniségében egyesült, Bercsényi Miklós sem volt az az ember, kit a helyzet kivánt. Gőgös, lobbanékony természet s haragjában, gúnyolódásában, szókimondásában a végletekig szokott menni. Örökösen áskálódott az érdemesek ellen s tolta előtérbe tehetségtelen kegyenczeit. A mily sokat tartott önmagáról, olyan kevésbe vett másokat. A mily könnyen tudott hadakat gyűjteni, olyan kevéssé tudta hasznukat venni. Rákóczi, a ki mindig hálával említi igaz hűségét; katonai képességeiről igen kedvezőtlenül ítél. A fejedelem szerint Bercsényi mindenre vállalkozott, de nem végzett semmit. »Soha sem tudá magát elhatározni feladatinak végrehajtására«.[1] Mégis mindig neki volt igaza, legalább azt vitatta. »Meg kell vallanom, — folytatja a fejedelem — hogy Bercsényi gróf személye és modora nagy akadályára szolgált a magyar urak egyesülésének.«[2] »Élesen szóló a beszédben, késedelmeskedő a tettekben, ingadozó a kétes esetekben.« Noha Rákóczi igen helyesen ítélte meg értékét, még környezetében is azt hitték, hogy Bercsényi uralkodik rajta, s hogy »opinióját másoknak be nem veszi, sőt megcsúfolja«. E felfogás azonban ama százados tévedések közé tartozik, melyek a kuruczvilág hőseiről nemzedékről nemzedékre öröklődtek át, ámbár Rákóczi rég ismert emlékiratai megczáfolhatták. A fejedelem kétségkivül sokat adott kipróbált híve, régi barátja, fővezére szavaira, de még sem annyit, mint például Lipót vagy József királyok a maguk ministereire.

Gróf Bercsényi Miklós aláírása.

A nemzeti mozgalom harmadik oszlopa és hadvezére báró Károlyi Sándor volt. Született 1669-ben. Ősrégi család sarja, nagybirtokos és főispán, ki azonban atyja halálakor »az egy puszta házban, üres kamarában, elpusztult jószágban, üres erszénynyel, temérdek sok adósságban« maradt. Ehhez járultak vármegyéje — Szatmármegye — sok ügyes-bajos dolga, »terhes adózásai, és a német nemzetnek rajtunk való importunitási«, melyek az életet is megútáltatták vele.[3] De soha, semmiféle körülmények közt sem ismerte a kétségbeesést. Erélyes, elszánt természete bajtól, munkától vissza nem riadt. Korán hozzá látott vármegyéje és vagyona rendezéséhez, s a legsúlyosabb körülmények közt, a gyakorlat nehéz iskolájában fejlesztette sokoldalú, kitűnő természeti képességeit. Jeles gazda lett, rendbe hozta, gyarapította vagyonát és műveltségét. Sokat irt-olvasott, könnyen beletanult mindenbe, a gazdálkodás, a politika és a katonáskodás dolgaiba. »Oly elmének, — irja róla Rákóczi abban az időben, midőn már a viszonyok árja elszakasztotta őket egymástól — mint Károlyi, nem sok oktatás kellett; a természet megadott neki minden kelléket arra, hogy jó tábornok váljék belőle, gyors

[1] Rákóczi Emlékiratai, id. kiadás, 138.
[2] Emlékiratai, 73.
[3] Önéletleirása, I. 24—25.

felfogású, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan a módok és segédeszközök kitalálásában; szorgalmas, mindig nyájas és vidám volt, alattvalóit jól meg tudta válogatni és helyesen alkalmazni; gyűlölé a lakmározásokat és a pulyaságot. Ezért több pénzt halmozott össze a háború folyama alatt, mint az összes tábornokok valamennyien, anélkül, hogy a népet vagy a vármegyéket zsarolta volna.« Bercsényi Kártevő Sándornak gúnyolta ugyan, de eszét, kitartását, leleményét kénytelen volt elismerni. »Az Isten áldja meg kdet — irta neki a hanyatlás idejében 1709 november 6-ikán — hogy az eszevagyis összeveszett kártyával sem únja meg a játékot.« [1] Nem únta meg soha, mert erős kötelességérzet élt benne, mely tettre, munkára ösztönözte a legválságosabb pillanatokban is. Istentől várta a sikert, csakhogy maga szintén munkához látott. Nem úgy tett, »mint az olasz paraszt ember, megakadván a sárban, maga nem akarván emelni a szekeret, szent Antalhoz imádkozott, s azzal akarta kivontatni.« A magyarok közt sokan voltak az olasz paraszt követői, de Károlyi nem tartozott közéjük. »Ngod az imádság mellett, a mennyire az erő engedi, maga is éjjel-nappal fáradozik.« [2]

Alaposan különbözött többi vezértársaitól s még politikai törekvéseikben sem követte szilajságukat. Reálpolitikus volt s higgadtsága soha sem hagyta el. Mint a munka embere, szerette a köznépet s mindig szívén viselte helyzetének javítását. Nem is eszem-iszommal, vendégeskedéssel töltötte szabad idejét, hanem gazdálkodott és takarékoskodott. De épen ezzel kelté föl az irigységet és a rosszakaratot, noha Rákóczi maga elismeri, hogy a mit szerzett, becsületes úton szerzé. A hadi jog neki adta a zsákmány egy részét. Nem verte el, hanem lehetőleg jószágaira küldte, hogy pótolja a kárt, melyet minduntalan szenvedett, mig Szatmár a németek kezén volt. Ellenségei csodadolgokat beszéltek arról a rengeteg zsákmányról, melyet haza szokott szállítani. »Távol vagyon — irta nejének — a valóság a hirétől; elég nyereség volna nekem a hazám és nemzetem szabadsága.« [3]

Igen érdemes, tiszteletre méltó alakja a mozgalomnak Bottyán János, a vak Bottyán, ki fél szemét még a török harczokban vesztette el. »A kis háború mestere s tagadhatlanúl a szövetség összes vezérei közűl a legerőszakosabb s legelszántabb.« [4] Erőszakosságát azonban legfölebb az ellenség érzé, mert a maga honfitársait nemcsak szerette, hanem atyailag oltalmazta. Védte a szegényeket, érdekükben minduntalan felszólalt. Nem egyszer kérte vezértársait, hogy büntessenek mindenkit, a ki a köznépet rabolja vagy bántalmazza. A maga katonáit szoros fegyelemben tartotta s még a részegeskedéstől is eltíltotta. »Hogy az én katonáim — mondta — részegeskedjenek: szemérem (szégyen) volna az énnékem, melyet el nem szen-

[1] Thaly, Rákóczi-tár, II. 292.

[2] Berthóty Ferencz irja neki 1706 deczember 6-ikán. Gr. Károlyi cs. okltára, V. 574.

[3] Id. m. V. 92.

[4] Életrajzát nagy munkában megirta Thaly Kálmán. Ugyanő kiadta levelezését: Arch. Rakoczianum IX., valamint Tört. Tár, 1886—1887.

Vak Bottyán gúnyképe.

(Egykorú metszet Ernst Lajos gyüjteményében.)

vednék.« Büszke önérzettel irhatta: »a mint is engem nem kártévő, hanem jótévő Jánosnak hínak«. Nemcsak katonái, hanem a tömegek is bálványozták. Vert ezüst, aranyozott baltával kezében szokta seregét harczra vezetni s az volt a közhit, hogy testét golyó nem járja, ámbár máskülönben többször súlyos sebet kapott. Hazájáért nemcsak vérét, hanem vagyonát is kész volt áldozni, s gyakran a magáéból fizette katonáit. »Rójuk meg magunkat s kiki, mind szegény, gazdag, hadi és nem hadi ember adja ki hite szerint pénzének tizedét« — irta később a nagy válságok idején.

Bottyánon kivül 1704 folyamán még két császári ezredes csatlakozott a fölkeléshez. Ők már kiváló történelmi nevet viselő főurak voltak. Az egyik gróf Esterházy Antal és a másik gróf Forgách Simon. Mindketten végigszolgálták a mozgalmat s itt hagyva dús vagyonukat, számkivetésben haltak meg. Csatlakozásuk erkölcsi tekintetben kétségkivül igen értékes volt, de a harcztéren egyik sem aratott sok babért. Antal uram dinom-dánomos, könnyelmű, mulatozó ember s amellett habozó természet volt, kit minden csekélység zavarba ejtett. Mindig az után indult, a kivel utóljára beszélt. Egyre lőtte a bakot, de bármi baj történt, azt ő mindig előre megjósolta s igaza neki volt, — legalább azt állította. Még sajátságosabb egyéniség gróf Forgách Simon. Ő volt az első, a ki Zrinyi Miklós hadtudományi munkáját, az Afiumot kinyomatta. De maga is sokat irt s műveiben[1] gondolkozó, rendszeres fejnek mutatkozik. Egész nagy terveket eszelt ki az ország szervezetéről, a honvédelemről s különösen sürgette a szigorú katonai fegyelem behozatalát. A valóságban maga volt a legfegyelmezetlenebb lelkek egyike. Gőgös, nyughatatlan, czivakodó, egészen kiszámíthatatlan természet, a kit csapatszervezésnél még csak lehetett volna használni. Ő azonban hadvezéri babérokra áhítozott s a harcztérre küldette magát. Csakhogy ott annyi bajt okozott, hogy azt mondották: »az Isten inkább labanczságban tartotta volna«. Rákóczi előbb a dunántúli, azután az erdélyi hadak vezetését bizta rá. De hamar végzett mindkét helyen s már 1705-ben irta róla Pekry Lőrincz, ki sokban hasonlított hozzá: »elveszté egyszer a Dunántúl való földet, de bezeg elveszte minket« is (Erdélyt), »egész itt való létét itallal, tánczczal, garázdálkodással tölté.«[2]

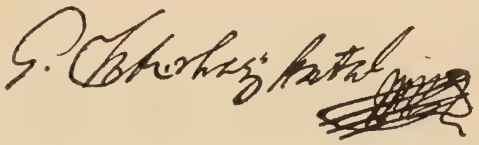

Gróf Esterházy Antal aláírása.

Igy a mozgalom élén kimagasló katona, tapasztalt hadvezér nem állt. A vezérek részben újonczok voltak, a kik meg a császári seregből léptek át, ott szerzett ismereteiket a kuruczok élén nem igen érvényesítették.

[1] Ismerteti Thaly Kálmán Forgách Simonról szóló tanulmányában: Századok, 1882. Ő irta, mint Thaly meggyőzőleg kimutatta, azt a munkát is, melyet Császár Ferencz 1848-ban »Rákóczi discursusai« czímmel kiadott.

[2] Thaly, A gr. Bercsényi cs. tört. III. 471—72.

A tábornokok száma jó nagy volt, egy időben harmincz, köztük huszonnégy katholikus, öt kálvinista és egy lutheránus vallású.[1] A legtöbben igen vitéz, vakmerő, életüket százszor is koczkáztató emberek. Csakhogy az előléptetéseknél döntő szerepet vitt a sógorság-komaság, a születésre s más mellékkörülményre való tekintet. Az egykorúak is felzúdultak e protectió ellen, mely a hiányos hadszervezet bajait a végletekig fokozta. »Nem azt kellene nézni, — mondta gróf Pekry Lőrincz — ez ilyen úr, ez amolyan úr, hanem, ki az igaz és hasznos szolga. De az átkozott ratio status és personarum respectus elveszt bennünket.« [2]

Azok, kik érdemeiknek köszönték rangjukat s azok, kiket udvari kegy juttatott fontos állásba, nem is birtak összeszokni, együttműködni soha. Örökös volt köztük a féltékenység; áskálódtak, czivakodtak, rossz szemmel nézték egymás sikereit s elég gyakran megesett, hogy az egyik hanyagsággal vagy rosszakarattal hiúsította meg a másiknak a győzelmet. Egyikük sem tudott nagyobb haddal dolgozni s valahányszor bonyolultabb műveletben együtt kellett működniök, mindig történt valami hiba s a gondatlan végrehajtás a legügyesebben kieszelt hadi tervet is meghiúsította.[3]

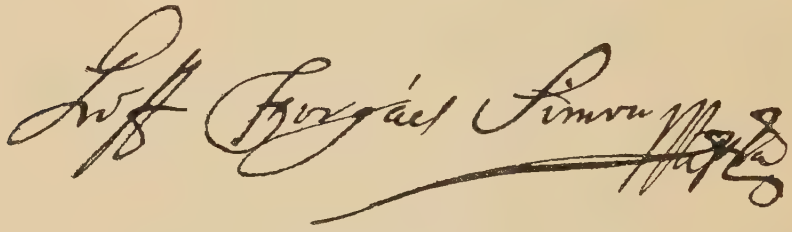

Gróf Forgách Simon aláírása.

Inkább csak ötletszerűen viselték a háborút. Mikor az egyiknek valami eszméje támadt, megnyerte társait s ha a fejedelem a közelben volt, mindnyájan hozzá siettek, hogy a terv kivitelét megengedje, néha azzal az indokolással, hogy a katonák kívánják. Igy a hadi tanács afféle megyegyűléssé vált s Rákóczi nem egyszer volt kénytelen olyan vállalatba fogni, mely józan eszével ellenkezett. De engedett, mert, mint mondja, magának sem volt »tapasztalatokra támaszkodó vezéri biztossága«. Mindazáltal ismerte embereit s azt mondta róluk, hogy Bercsényi minden hibája megtalálható bennük, az ő erényei nélkül. »Azok közűl, kik katonai tisztségeket viseltek, egy sem vala, ki szigorú, de igazságos büntetést nem érdemelt volna parancsaim elmulasztása miatt«, s csak tudatlanságuk mentette meg őket a súlyos fenyitéktől. Különben is rájuk volt utalva s csinján

[1] Thaly, id. m. 419.

[2] Thaly, id. m. III. 472.

[3] Thaly Kálmán kitűnő csatarajzai, a sok közt a pudmericzi csata leirása (id. m. III.), ezt a lehető legjobban szemlélhetővé teszik.

kellett velük bánnia, mert mint Bercsényi mondotta: »ezeket az urakat jobb megölni, mint disgustálni«.[1]

1704 óta szolgált ugyan seregében huszonöt-harmincz franczia főbb tiszt,[2] kivált hadmérnök és tüzér. Köztük voltak Damoiseux, Chassant, La Maire, De la Motte, De Rivière, ez utóbbi magyarúl is megtanúlt, továbbá Des Alleurs, Francziaország állandó követe s mások. Mindnyájan jeles, tanult, tapasztalt katonák, kiket Rákóczi nagyra becsült, kik után szivesen indult volna, de a magyar vezérek nem akarták a francziák jó tanácsát megszívlelni, mert, mint mondották: tanácsaik ellenkeznek a magyar nemzet szokásaival. Méltán irhatta tehát utóbb a fejedelem: »hadviselésemben volt valami fátumszerű«, s a maga háborúján végig pillantva, a galloknak a rómaiakkal való nagy tusája jutott eszébe.

A középfokú és alsó tisztikar természetesen még kevésbbé állhatott hivatása szinvonalán. Ez leginkább a birtokos nemességből került ki, mely lelkesen ragaszkodott Rákóczihoz s csak azt kifogásolta, hogy »az urak és tábornokok kicsapongásait nem büntetem elég szigorúan«.[3] Ő is igaz szeretettel volt e »nevezetes rend« iránt és szive mélyéből fájlalta, hogy műveltsége nem áll arányban rangjával, s »inkább a gyermekek szaporitásán, mint nevelésükön fáradozott«. Mindazáltal kitünő katonai anyagúl kinálkozott, s »ha lettek volna, kik a hadi tudományokra oktatják őket, bizonyosan örömest tanulnak s engedelmesekké s vitézekké váltak volna«. Az adott körülmények közt azonban ez a tisztikar végtelenül fogyatékos volt.

Több mint másfél századon át örökös harczban állt a magyarság törökkel, tatárral, némettel és önmagával s e hosszú küzdelemben, e nemzedékeken át folyó tusában egész sajátos katonai nevelést nyert. Az egyéni erő, a bátorság, a szilaj vakmerőség vitte e kis és nagy, de szünes-szüntelen folyó tusákban a főszerepet s csodálatos hősiességet fejlesztett ki, melyet azonban baromi kegyetlenség és rombolásvágy kisért. E másfélszázados katonai gyakorlatban a magyarság annyira megszokta a rajtaütéssel, hirtelen meglepetéssel, csellel való apró harczot, hogy teljesen vérévé vált s azt folytatta a kitűnően fölszerelt, szigorúan fegyelmezett német haddal szemben is. A gyalogság jelentőségét a változott viszonyok közt sem ismerte meg. A nemesség nem akart gyalog szolgálni; azt mondta, hogy csak a kutya jár gyalog s a gyalogság egyedül várőrzésre való. A törökkel folytatott apró háborúban, az örökös portyázásban csakugyan a lovasság vitte a főszerepet, melyet megtartott akkor is, midőn nem törökkel, hanem a német gyalogság vas phalanxával állt szemben. A katonai dolgokhoz még legtöbbet értő régi, Thököly-féle tiszteknek az volt az elvük, hogy minél távolabb kell az ellenségtől maradni, mely esetre nincs szükség az erős fegyelmet kivánó előőrsi szolgálatra. Az ellenségtől távol

[1] Thaly Kálmán, Arch. Rakoczianum, V. 218.

[2] A főbbeket felsorolja Thaly, Gr. Bercsényi cs. tört. III. 269.

[3] Emlékiratai, 75.

nem kellett rajtaütéstől félni, ihatott, ehetett tehát a legénység. Mikor azután kipihente magát, két-három napi sebes vágtatással vezették tisztei az ellenségre, melyet hirtelen és vadúl rohantak meg s ha megfutott, üldözték, ha ellenállott, ők vonultak vissza a legnagyobb gyorsasággal. Azt hangoztatták: »Az eleink soha sem harczoltak, mégis meg tudták nyomoritani a németet«. »Könnyű elveszteni a népet, nem nekünk való a harcz, hanem csak csipdessük.« [1] E felfogás s a vele járó harczmód megfelelt a török viszonyoknak, de nem a némettel való küzdelemnek. A fegyelmezett németség gyakran rajtaütött a magyar táboron s könnyű szerrel szétugrasztotta.

Aránylag a legharcziasabb és leghasznavehetőbb eleme a tisztikarnak az volt, mely az egykori bújdosókból került ki, mert legalább volt katonai tapasztalata. Az újabb ezt is nélkülözte s minden vitézsége mellett a fegyelmet, az engedelmeskedni tudást nem tanúlta meg s a legszigorúbb büntetés, ütés-verés sem szoktatta hozzá. A vezérek levelezése telve van a tisztek engedetlensége miatti panaszszal. »Majd eszem kezemet, lábomat, verem, vágom a katonát, tisztet« — irta 1705-ben Bercsényi. »Ezzel a haddal nem cselekedheti ember, a mit akar.« »Kifáradtam — folytatja — a tisztek, hadnagyok veréséből. Nincs haszna a portának (portyázásnak), ha küldi az ember, nem megy, ha nem küldi, szétmegy az átkozott. Nincs kedve a hadnak, kiváltképen a tiszteknek.« [2] Az ilyen panaszok soha sem szüntek meg. »Nincsenek kemény, portázó tiszteink, — kesereg Bercsényi még 1708-ban is — csak lopni szokott a ki jó is.« [3]

Ennek megfelelő volt a hadsereg állapota. Mikor Rákóczi »szabadságra szólitotta a hazát, meghallá a szózatot az ország minden népe«. Fegyvert fogott mindenki s megszámlálhatatlan ezerek gyűltek a zászlók alá. Csakhogy ezek a tömegek nem voltak katonák s kifejezést nyert bennük a magyar népjellem minden sajátos vonása. Igen sok természetes ész és értelmiség mellett a fegyelem és szakismeret fogyatékossága, az életnek minden pillanatban való koczkáztatása mellett a komoly kötelességérzet és kitartás hiánya, a lángoló, de hamar kialvó lelkesedés mellett bizonyos szertelenség, mely rablásban és pusztításban nyilvánult. Ember éveken át mindig volt bőven a zászlók alatt s akadt is köztük hős töméntelen. Vitézségük nem ismert határt s néha csodás önzetlenséggel párosult. 1707-ben egy kis csapat elfogta gróf Starhemberg Miksa császári tábornokot, a »büszkeházi«-t. Háromezer aranyat igért nekik s mindennemű más kedvezményt, ha elbocsátják. De a rongyos kurucznak nem kellett a kincs, hanem bevitte a foglyot Bercsényihez. Töméntelen ily erkölcsi

[1] Rákóczi 1706 deczember 1-én Rozsnyón kelt levele, melyben igen érdekes rajzát adja a sereg állapotának. Thaly, Arch. Rakoczianum I. 650—52.

[2] U. ott, 686—90.

[3] Thaly, id. m. VI. 111.

Mulató kuruczok.

(Egykorú festmény gróf Berchtold Arthur birtokában.)

hőstett, még több vitézi próba és halálra szántság van ama korszak irataiban följegyezve. De a kuruczság tömege nem volt hadsereg s csak részben folytatta a harczot az ellenség ellen. Rabolt és égetett nemcsak az örökös tartományokban, hanem saját hazájában is s hogy egész országrészek sivataggá váltak a hosszas küzdelemben, ahhoz ráczok és németek mellett kuruczok is járultak. Hasztalan fenyegetőzött gróf Pálffy János császári tábornok a legkegyetlenebb forbáttal. Hasztalan irta: »nem lehet oly nyomorúlt emberem, ki égetni ne tudjon«, s szükség esetén »bizonyára mesterségnek nem fogom tartani, ha egész vármegyéket porrá teszek«.[1] És hasztalan igyekeztek a magyar vezérek a tömeget megfékezni. Hasztalan siránkozott 1705-ben Bercsényi, hogy »olyan átkozott kutyák, hogy a nagy gazdag helyeket csak fölégették, nem is prédálták«. A tömegek kevésbbé harczolni, mint zsákmányolni igyekeztek. Ha jutottak valamihez, haza szállították, ha az aratás, a szüret ideje elérkezett, haza mentek aratni, szüretelni. Sőt szétoszoltak minden csata után. Ha győztek, azért, hogy a zsákmányt elvigyék, ha megverettek, azért, hogy családjukat biztosságba helyezzék. Csatavesztés esetén mindig »inkább oszlott, mint veszett a had« — mondta Bottyán. Az ilyen seregnek meg volt az az előnye, hogy egy pár csatavesztés nem ártott neki, mert a hadak ép oly gyorsan összegyűltek, a mint szétfutottak. Ellenben megvolt az a hátránya, hogy nagy csatát, döntő diadalt nem lehetett vele nyerni.

Minthogy tisztei sem voltak jobbak a legénységnél, a fegyelem az idők folyamán sem fejlődhetett, sőt a tisztikar és a legénység közti rendi és felekezeti ellentétek inkább kiélesedtek. »Fűtöznek az urak, s fázik a rongyos katona.« »Az ilyen adta, ha én szenvedek, szenvedjen ő is, ő sem jobb nálamnál« — mondották a tömegek, melyek a vezetéssel egyáltalán nem voltak megelégedve. »Ha magam jelen vagyok, — irta a fejedelem 1706-ban — harczolni nem kell, mert ha megvernek, megbódul az ország; ha kicsiny a táborom: nem találják jónak, mert kitanulja az ellenség, elvesztjük sokaságunknak hirét s bátran fog persequálni; ha nagy lesz a tábor, mostani időben hol subsistál?« Egy szóval a tisztikar nem volt ura a seregnek. Ehhez járult főleg az első években a fölszerelés szertelen hiányossága.[2] Eleinte külsőleg is egyszerű pórhad maradt a kuruczság, nagyrészt fegyver nélkül, cséppel, kaszával ellátva, a lovasság igen rossz lovon, »ki sánta, ki vak kanczán vagyon«.[3] Ágyú, tüzérség alig volt, a sebesültek ápolására hiányzott az orvosi személyzet s mikor 1704-ben maga a fejedelem szegedi táborában megbetegedett, a bányavárosokból kellett orvost hivatnia.[4]

Rákóczi hamar észrevette a hadszervezet minden nyomorúságát,

[1] Augusztus 1-én kelt levele: Gr. Károlyi cs. okltára, V. 93.

[2] Thaly, Arch. Rakoczianum, I. 650.

[3] 1703 szeptember 17-iki csábrági levél. Thaly, Ocskay László élete, 27.

[4] Minde bajokról bőven szól Rákóczi Emlékirataiban.

»nemzetséges hadakozásunknak zűrzavarját«, valamint azt, hogy vezérei és katonái nem az ellenségtől tanulnak, »a ki is nem annyira erejével, mint a jó renddel folytatja« a háborút, »nem a más szomszéd s jól regulált országoknak példája, hanem a velünk született rendetlenségnek praxisa forogván elménkben.«[1]

Komolyan és férfiasan látott tehát hozzá, hogy a tömeget sereggé szervezze. Ehhez azonban pénz kellett. Pénzt viszont a köznép, egyrészt, mert katonáskodott, másrészt, mert szegény volt, nem adhatott. Elhozta vérét, életét, de pénzt nem hozhatott, mert a vagyon aránylag igen kevesek kezén halmozódott fel. A fejedelem az első öt éven át nem is kivánt adót az országtól, mert a nép katonáskodott, maga élelmezte magát s igy nem adózhatott. Ritka volt az arany-ezüst pénz, melynek értéke, vásárló képessége roppantúl emelkedett tehát, ellenben a nyers termények ára rendkivül leszállott. »Itt mindenből igen nagy olcsóság van a pénznek szűk volta miatt«, irta 1703 november 19-ikén Károlyból Károlyi Sándorné. Az arany-ezüst bányák hamar Rákóczi kezébe kerültek ugyan, ki a legnagyobb gonddal folytatta művelésüket, melynek vezetését kitűnő szakemberre, báró Hellenbachra bizta. Csakhogy az arany-ezüst bányák épen ez időben kevés nemes érczet szolgáltattak s hozadékuk néha alig fedezte az üzem költségeit. De ha volt is jövedelmük, az arany és ezüst pénzt — fehérpénz — teljesen igénybe vette a sok külföldi vásárlás és külföldi követség. A belföldi szükséglet fedezésére egyedül a vámok, államjavak s más rendes királyi jövedelmek maradtak, melyek alig néhány százezer forintot hoztak, mig a sokféle közszükséglet milliókra rugott. Rákóczinak máskép kellett tehát segitenie magán. Minthogy akkor a modern bankóprést még nem ismerték, egy más, sokban hasonló eszközhöz folyamodott. Az ezüst bányák nem nyujtottak elég érczet, hogy fejér pénzt veressen, a rézbányákban ellenben akadt ércz elég. Vörös pénzt, azaz rézpénzt veretett tehát s azt belső értékénél sokkal nagyobb forgalmi értékkel látta el. Ez a pénz a bankótól csak abban különbözött, hogy anyaga nem papiros, hanem réz volt. Mindazáltal eleinte a vörös pénz szaporitása valósággal fölfrissitette az üzleti életet, melyet a forgalomban levő pénz csekélysége egészen megbénított. Az élelmi szerek és iparczikkek eddig egészségtelenül alacsony ára ismét természetesebb szinvonalra emelkedett s igy a pénzszaporitás igen üdvösen befolyásolta a gazdasági életet. Csakhogy ez a befolyás nyomban megszűnt, mihelyt a rézpénz túlságosan elszaporodott. Egy pár milliót a forgalom nemcsak megbirt, hanem egyenesen föllendült általa. Más segélyforrások hiányában azonban Rákóczi egyre több vörös pénzt kényszerült veretni, mely a gazdasági élet törvényei szerint olyan mértékben, a mint túlságosan szaporodott, vesztette is értékét, devalválódott. Rákóczi azt hitte, hogy pénzhamisitók rontják meg értékét, pedig tényleg magától romlott az s már 1705-ben

[1] 1704 november 13-iki rendelete: Szendrei, Miskolcz város tört. Okltár, 418.

Eperjes, Lőcse és a többi városok kereskedői el nem akarták fogadni, úgy hogy a ki az Alföldről vásárolni ment oda, üresen hozta haza szekerét. Ezzel a fejedelem elvesztette azon nélkülözhetetlen anyagi eszközöket, melyek a honvédelem gyökeres újjászervezéséhez megkivántattak. Pedig komolyan és átgondolt terv szerint látott a munkához. Seregét általában udvari, rendes és mezei hadakra osztotta, melyek mind ezredekké szervezettek s 3 ezredből egy-egy dandár alakíttatott. Az udvari had volt az elitesereg. Volt benne magyar és udvari palotás ezred, amaz vörös, ez kék egyenruhában, volt franczia s más ezred is. Ide tartozott a nemes, vagy »cavallér compánia«, melyben a nemes ifjak nyerték katonai kiképzésüket, hogy azután másutt tisztekül alkalmaztathassanak. A rendes, állandó zsoldon levő, valamint a mezei sereg gyalog, dragonyos és huszár ezredekből állt.

Alakított a fejedelem némi műszaki csapatot, hadmérnöki kart s nagyobb tüzérséget. Ezt a franczia tisztek szervezték s vezették, a legénység meg a legértelmesebb elemekből, a városi polgárságból, valamint külföldiekből állíttatott össze. Különös siker kisérte fáradozásait a csapatok egyenruházása körül. Az urak általában sokat költöttek a külső pompára, a ruházatra, sőt a legénység ruházata is olyan diszes volt, hogy Hamel-Bruyninx csodálkozott rajta s azt mondotta, hogy Hollandia nem ezüst, hanem ólomgombos kabátokban vívta ki szabadságát. Nehezebb volt a kellő fegyver beszerzése. Rákóczi a hosszú küzdelem folyamán sem birt külföldről 10,000 puskánál többet szerezni, mert ugyanakkor Európaszerte nagy háborúk dúltak. Itthon igyekezett tehát a fegyvergyártást meghonosítani. A vastermelő vidékeken már 1704-ben szakavatottan szervezte a gyártást, a kard-, puska-, kopja-készítést. Gondoskodott róla, hogy lőszerben és egyenruhában se szenvedjen hiányt[1] s csakhamar a hadak meglehetősen fel voltak szerelve s csinosan egyenruházva. Csakhogy — mondotta róluk egy német fogoly — mióta meggazdagodtak (diszes egyenruhában jártak), nem oly vitézek többé.[2] Vitézek voltak tovább is, de fegyelmük, harczképességük nem sokat javult. 1705-ben egy franczia Rákóczi hadseregét valami 48,000 emberre teszi, de, mondja, csak 1400 lovas és 5380 gyalog mehet katonaszámba, a többi inkább bajt okoz, mint hasznot.

Ez később sem változott, midőn az országszerte küzdő kurucz hadak létszáma időnként egész 110—120,000 emberre nőtt s a tényleg szervezett ezredek száma legalább 83-at tett.[3] E szervezet azonban csak a papiron volt, a zsoldfizetésnek szolgált alapúl, de rendes hadsereggé nem tette a hadi

[1] Ebbeli működéséről l. Thaly, Tanulmányok.

[2] Éble Gábor, Gróf Károlyi Ferencz, I. 52.

[3] A kurucz sereg szervezetét, beosztását, létszámát A gróf Bercsényi család tört. III. köt. s más önálló művén kivül Thaly Kálmán még több nagyobb értekezésben világította meg: Hadtört. Közl. 1888. 12—23. és 343—354., 1891. 153—179. és 726., 1895. 132—135., 1896. 4—10. Ugyanő közzé tette II. R. F. hadi szabályait: Ludovica-Akademia

népet. Igazi katonája Rákóczinak 5—6000-nél több sohasem volt s ez is nagy részt idegenekből állt külföldi tisztek alatt. Ellenben az a sok ezer, talán 100,000 főnyi belföldi, ki a kurucz zászlók alatt küzdött, századokra, ezredekre s dandárokra való oszlása mellett is állandóan inkább népfölkelő vagy nemzetőrféle had maradt, mely kitűnően viselte magát az apró harczokban, a guerilla-háborúban, a rácz-horvát hadat, melyhez hasonlított, mindig kegyetlenül elverte, de egyetlen csatát sem birt nyerni, mihelyt csak 8—10,000 főnyi rendes, fegyelmezett katonával állt szemben. Igen találóan mondta róla Bercsényi: »igazán olyan a mi dolgunk, mint a magyar vendégség; sok a tál, da ein Stikel, dort ein Stikel (itt egy darab,

Rákóczi rézpénzei.

ott egy darab), sok a diversiónk, nincs resistentiára való erőnk«.[1] Ezt a tényt sohasem szabad a kurucz háború katonai eseményeinek megitélésénél szem elől téveszteni, különben érthetetlen marad, hogy a németek részben másodrendű, részben igen rosz vezénylet alatt annyiszor bekalandozhatták az országot, hogy Pozsonytól Szegedig, onnan Debreczenig és Nagy-Szebenig vagy Kolozsvártól Kassáig, Váradtól Budáig nyomulhattak s noha eleséghiány s az időjárás roppant pusztítást tett bennük, az előttük és utánuk járó sokkal nagyobb magyar hadak egyiket sem birták megsemmisíteni.

közlönye, 1896. A Századok 1868-iki folyamában közli a kurucz vezényszavak egy részét. Van önálló tanulmánya a fejedelem nemes testőrségéről is.

[1] Thaly, Arch. Rakoczianum, IV. 91.

»Szegény magyar — kiáltá fájdalmában Bercsényi ily alkalmakkor — futva keresed a szabadságot.« Ő maga satyrával szerette volna a németet agyon verni, »hisz — folytatta — a hadunk úgy sem vágja karddal!«[1]

Ez állapotok a másfél százados török-német uralom romboló következményei voltak, mely uralom anyagilag és szellemileg kimerítette a magyarságot s a gazdasági életet a legkezdetlegesebb állapotba sűlyeszté vissza. Maga a népszám szertelenül leapadt s 1703-ban Szent-István koronájának területén, hol ma 17 milliónál több a lakosság, 3 milliónál aligha élt több ember s ez a szám is évről-évre fogyott. E nép egy része sohasem csatlakozott a mozgalomhoz, mert bizonyos területek, városok és vidékek állandóan

Csatajelenet a kuruczvilágból.
(Rugendas egykorú rajza után.)

császári kézben maradtak. A főurak nagyrészt távol álltak tőle s bécsi palotáikban éltek, a főpapság igen kevés kivétellel ugyanazt tette, sőt az alsó papságot is az a tudat hatotta át, mondja a fejedelem, hogy a katholikus vallás csak osztrák uralom alatt van biztosítva. Eleinte a hitbuzgó Rákóczit még saját papjai is annyira kerülték, hogy lelkipásztor nélkül maradt. De Bercsényi utóbb rá vette Telekessy Imre egri püspököt, hogy ne távozzék egyházmegyéjéből s a buzgó főpap mindvégig nyájának hű pásztora maradt.

A nemesség egy része ott, hol a várak a császáriak kezén maradtak, például Pesten, Budán, Komáromban, Esztergomban, Magyar-Óvártt, Pozsony-

[1] Thaly: Századok, 1870. 588.

ban, Sopronban, Győrött, Német-Újvártt, Monyorókeréken, a várakba húzódott s külön »vármegyét« alakított vagyis megválasztotta a tiszti kart úgy, hogy sok helyen két: kurucz és labancz vármegye működött egyszerre. Igy volt kurucz és labancz Pest, Komárom, Esztergom, Vas stb. vármegye s az egyik az erődített városból, a másik künn valamelyik vidéki helyről osztotta parancsait. Messze elnyult tehát a német keze a kuruczvilágban is s a mozgalom legnagyobb sikerei idején sem csatlakozhatott hozzá az összes lakosságnak legalább egy negyed része. A többi lelkesen támogatta ugyan, de roppant szegénysége miatt pénzt nem adhatott. A városok, melyek vagyonosságáról Nádasdy Ferencz még 1668-ban annyi szépet tudott mondani, ez időben már lakosaik megfogyatkozásával, a mesterség és ipar hanyatlásával bizonyították be a maguk részéről is, hogy »árvaságra jutott az ország«. A polgárok, »többnyire boroszlai és danczkai kereskedők ügynökei«, csak a külföldi kereskedők hiteléből tengethették életüket. A hol még maradt valami a régi jó időkből, azt hamar elfogyasztotta a háború; igy »a kincses Kolozsvárból koldús Kolozsvár lőn a kétféle had között«.

VII. FEJEZET.

A mozgalom és a külföld. A nemzet kivánságai.

Az általános polgárosodás s a socialgazdasági szervezet hanyatlásának megfelelő volt a kuruczvilág honvédelmi szervezete s az ország szegénysége mellett lehetetlen volt a kor szinvonalán álló s számra is kielégítő rendes hadsereget alakitani. A saját erejével a nemzet nem törhette meg a császár harczedzett, részben még a török háborúban jeleskedő veterán ezredeit. Idegen segélyt kellett tehát szerezni s Rákóczi ez irányban fáradhatatlan és szerteszét nyuló tevékenységet fejtett ki, mely még a mozgalom kitörése előtt kezdődött. Lengyelországból eleinte mozdulni sem akart, mig idegen támogatást nem biztosít a maga és hazája ügyének. Évek hosszú során át sohasem szünt meg e segélyt keresni és pedig a legkülönbözőbb irányokban. Földrészünkön akkor két nagy háború dúlt. Az egyik Közép-Európában a császár és a francziák, a másik északon Svédország és Lengyelország s az utóbbival szövetkezett Oroszország közt. Rákóczi Lengyelországban alaposan tanulmányozta a nemzetközi viszonyokat s reményét a francziákba, valamint Svédországba, mely őseivel, a két György fejedelemmel szövetkezett, vetette. Másrészt azonban dolgát Lengyelországgal sem volt szabad elrontania, mely, ha ellene fordul, mint szomszéd állam elzárhatta volna a külföldtől. A császár szövetségeseire, Angliára, Hollandiára, Poroszországra szintén a legóvatosabb figyelemmel kelle lennie, mert ezek komo-

lyan óhajtották a magyarokkal való békés megegyezést. Végül számot tevő tényező volt a délkeleti szomszéd állam, Törökország, melynek jóakaratára a magyarok sok tekintetben rászorultak, sőt esetleg fegyveres segélyt is várhattak tőle. Rákóczi a zűrzavaros nemzetközi helyzetben, melyben az egyes kabinetek politikája minduntalan módosult, sok észszel és ügyességgel mozgott. Fordult mindenkihez, a kihez csak hozzá fért, habár maga elismerte, hogy a külfölddel való alkudozásait az utóvilág nagyon határozatlanoknak és tulságosan széles körűeknek fogja tekinthetni.[1] Szerteszét nyultak diplomatiai működésének szálai a végből, hogy vagy segítséget kapjon s ezzel tisztességes békére kényszeritse az udvart, vagy legalább európai kérdéssé tegye a magyar kérdést, melyet európai congressus oldjon meg s művét nemzetközi kezesség alá helyezze.

Alkudozott az összes államokkal, akár háborúban, akár szövetségben álltak a császárral. Mindegyiket a maga czéljaira igyekezett használni, noha főleg a későbbi időkben az egyiknél való kopogtatás kizárta a másiknak jóakaratát. A fejedelem tudta, hogy e különböző alkudozások, melyek párhuzamosan folytak, tényleges eredményre nem vezethetnek. Innen-onnan azonban mégis kapott valamit, habár csak jóakaratot, de hasznát vette ennek is. Eleinte sokat remélt XII. Károly svéd királytól, a jeles hadvezértől, ki azonban változékony, szeszélyes politikus volt. 1703 végén felajánltatta Rákóczinak a lengyel koronát, de csakhamar elejtette az eszmét s biztosította a császárt, hogy a legélesebben elitéli a magyar fölkelést s távol marad tőle, noha katonás őszinteséggel kijelentette, hogy a bajt csak az udvar vallásos türelmetlensége idézte föl. Szóba sem akart állani Rákóczi követeivel s rideg maradt iránta mindvégig. Ellenfelei, Ágost lengyel király s Nagy-Péter orosz czár egészen a bécsi udvarhoz csatlakoztak s 1704-ben Ágost is, Péter is felajánlotta csapatait a kuruczok leverésére. Az orosz interventio eszméje iránt azonban Bécsben erős bizalmatlanságot tápláltak s a czár ismételt ajánlatát mindig elutasították.

A portához Rákóczi még Lengyelországból fordult, de noha Ferréol franczia követ is támogatta, nem birt boldogulni, mert Musztafa szultán, ki a zentai csatát elvesztette s Rami pasa, ki a karloviczi békét megkötötte, nem mertek másodizben összetűzni a császárral. Csakhogy 1703 augusztus 22-ikén a konstantinápolyi nép fellázadt s elcsapta őket. Ahmed, az új szultán számba vette a török közvélemény harczias és magyarbarát hangulatát, de a tengernyi baj, melylyel küzdenie kellett, őt is békére kényszerítette. 1704-ben török követ ment tehát Bécsbe s biztosította az udvart, hogy a porta megtartja a karloviczi szerződést, sőt haddal kész a császárt a magyar fölkelés elfojtásában segíteni. Az udvar a legkicsinyesebb eszközöket felhasználta, hogy a szultánt a magyarok ellen ingerelje. Mikor Forgách Simon kiadta Zrinyi Miklós Afiumát, Bécsben törökre fordíttatták a

[1] Emlékiratai.

munka azon részeit, melyek leginkább mennydörögnek a pogányok ellen. Ezt a fordítást nem mint Zrinyi művét, hanem mint modern munkát mutatták be a portának azzal, hogy Rákócziék milyen ellenségei a töröknek.[1] De az ilyen apró fogásoknak csak pillanatnyi hatásuk volt, mert Konstantinápolyban a hangulat minduntalan változott a szerint, a mint franczia-barát vagy franczia-ellenes nagyvezér vezette az ügyeket. Csak 1706 őszén kerekedett felül a háború-párt s a portán ünnepélyesen fogadták Rákóczi követeit. De akkor sem kaptak egyebet biztatásnál s azok a diadalok, melyeket ez évben a császáriak a francziákon arattak, kedvét vették a szultánnak a magyarok megsegítésétől. Egyébiránt Rákóczi maga szintén csak mint végső eszközre gondolt a török segélyre. Számba kellett vennie, hogy a török szövetség elidegenítené tőle a magyar katholikusokat s koczkára tenné Európa rokonszenvét. 1704 augusztus 28-ikán a leghatározottabban biztosította a porosz királyt, hogy a török segítséget elutasította. 1705 őszén 8000 gyalog és 4000 lovas hadat kért ugyan a szultántól, kinek érdekében orosz-ellenes szövetség alakításán fáradozott.[2] Csakhogy, mihelyt a viszonyok változtak, Rákóczi a czárnál keresett támaszt, ki ez időben már veszélyesebb volt Törökországra, mint a császár. Mindazáltal a török közvélemény állandóan jóindulatot táplált a kuruczok iránt, minek megvolt az a haszna, hogy Rákóczi hadi szükségleteit részben török területről fedezhette, ott szabadon eszközölhetett vásárlásokat, sőt néha-néha toborzást is.

Az egyetlen állam, melytől Rákóczi tényleg segítséget kapott és pedig pénzben és emberben: Francziaország volt. Ez a segélyczés már a kurucz mozgalom kitörése előtt kezdődött, a mennyiben XIV. Lajos évdijat rendelt a lengyel földön bujdosó Rákóczinak és Bercsényinek. Csakhogy a franczia politika akkor még keveset várt tőlük s inkább Thököly Imrét igyekezett czéljai érdekében hasznosítani. Thököly a karloviczi béke után nejével, ki Heisler tábornokért és Doria ezredesért cserében 1692-ben Bécsből elbocsáttatott, Kis-Ázsiának Bythinia tartományában, Nicodemia (Izmid) városa mellett a Szent-Illyés hegye alatt, a virágok mezején lakott. XIV. Lajos itt sem feledkezett meg róla s arra ösztönözte, hogy régi összeköttetései segélyével indítson mozgalmat Magyarországban. De a porta nem engedte távozni, másrészt neje, Zrinyi Ilona ez időben sokat betegeskedett s csakhamar »leszakasztá a halál a virágok mezejéről ezt a legnemesebb virágot«.[3] »Nemének és századának dicsősége«, a szerető hitves, a fenkölt, férfias lelkű nő 1703 február 18-ikán halt meg.

Neje halála után Thököly teljesen elhagyatva, gyakran anyagi gon-

[1] Thaly: Századok, 1889. 771.

[2] E tervekről Thaly: Századok, 1873.

[3] Konstantinápolyban a Szent-Benedek-templomban temették el. Thaly Kálmán II. Rákóczy Ferencz hamvainak felkutatása alkalmából, 1889 október 7-ikén, az ő sirját is felásatta. Leirása »Rákóczy-emlékek Törökországban« czimű munkájában.

dokkal küzdve, szabadulni szeretett volna Törökországból. Hogy megnyerje Lajos király föltétlen bizalmát, 1703 május 13-ikán Konstantinápolyban Ferréol nagykövet jelenlétében a jezsuitáknál katholikus hitre tért át. Csakhogy e közben a franczia politika nem szorult többé reá, mert a fölkelés Thököly nélkül is kitört Magyarországban. Lajos király nem törődött immár vele s Thököly, minthogy az áttéréshez fűzött reményei nem teljesültek, anyagi helyzete ellenben Rákóczi sikerei után kedvezőre fordultak, mert visszakapta javait, halála előtt három nappal

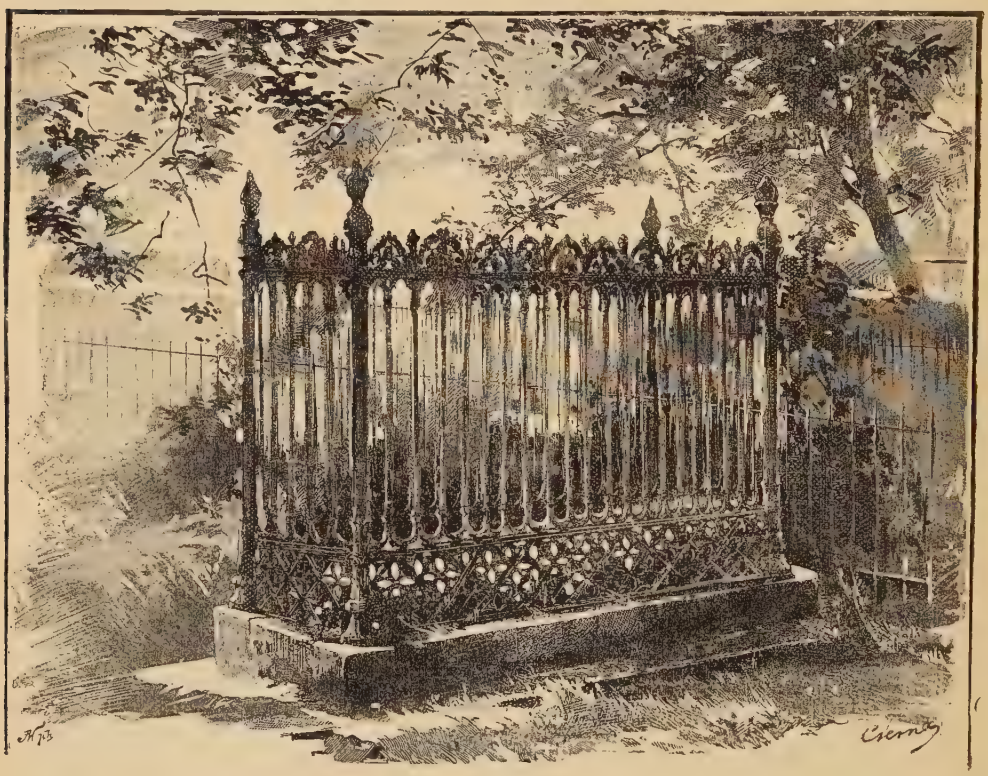

Thököly sírja Izmidben.
(Rajzolta Cserna Károly.)

(1705 szeptember 10-ikén) irott fiók-végrendeletében hű lutheránusnak vallotta magát.[1] Itthon egykori katonái és hivei még 1704-ben meleg, lelkes leveket intéztek hozzá, melyre válaszúl 1705 augusztusban üdvözlé mindazokat, kik az igaz ügyért küzdenek, melynek »ennek előtte én is munkása voltam, most pedig Isten itéletiből martyrja vagyok«. Csakhamar ő is befejezte hányatott életét (1705 szeptember 13-ikán) s Izmidben temettetett el.[2]

[1] Mindezekről Thaly K: Századok, 1874. 582—5. és 1890. 102—11.

[2] Siremlékét legutóbb leirta Thaly Kálmán: Rákóczy-emlékek Törökországban, 131—140.

Egyedül Francziország volt az, mely 1703-tól kezdve mindvégig támogatta Rákóczit. Állandó pénzsegélyben részesítette s katonatiszteket is küldött neki, hogy seregét szervezzék. A franczia államférfiak és hadvezérek egyaránt átérezték a szolgálatok óriási értékét, melyeket a magyarok Francziaországnak tesznek, midőn a császárt erejének megosztására kényszerítik s annak igen tetemes részét elvonják a nyugati harcztérről. De bármi hasznát vette, XIV. Lajos, Rákóczi fölkelését ugyanazon mértékkel mérte, mint egykor Zrinyi Péter vagy Thököly Imre mozgalmát. Pillanatnyilag használta eszköznek s még arra sem gondolt, hogy Magyarország felszabadításával állandóan meggyöngítse a Habsburgok hatalmát. Portai követe világosan formulázta viszonyát a magyarokhoz, midőn 1706-ban kimondotta, hogy királya »a magyarok ügyét csak diversiónak tekintette s csupán azért segítette a magyarokat, hogy a háborút folytassák, nem pedig azért, hogy a császári iga alóli felszabadulásra képessé tegye őket«. Annyiban fizette őket, a mennyiben hasznukat vehette, ellenben a nagyobb arányú segély ellenkezett érdekeivel, mert attól kellett félnie, hogy, ha a magyarok döntő sikert aratnak, az udvar kénytelenségből megbékél velük. Mértéket tartott tehát a segélyben, Rákóczinak azt az óhaját meg egyáltalán nem teljesitette, hogy vele mint erdélyi fejedelemmel formaszerű szövetségre lépjen, mert a jövőre nézve nem akarta magát lekötni. Ekképen a király a magyar-franczia viszonyt a legönzőbb, leganyagibb szempontból mérlegelte. Fizette az embereket, a mig hasznukat vette, de kész volt őket bármikor elejteni, ha a császárral vagy a tengeri hatalmakkal megbékülhet, mit ismételve megpróbált. Igy a franczia segítség is kétes és elégtelen volt. Mindazáltal franczia pénzből tartotta fenn Rákóczi azt az 5—6000 rendes katonát, azt a jól szervezett állandó sereget, melylyel rendelkezett. Nagyobb had alakítására hasztalan kért pénzt Lajostól. A király szűkmarkú maradt, a mi súlyosan megbosszúlta magát rajta, mert nem aknázva ki kellően a magyar mozgalmat, a császáriaknak felettébb megkönnyítette nemcsak a magyarok, hanem a francziák erejének megtörését.

Rákóczi s az összes magyar politikusok kezdettől fogva tisztában voltak a franczia segítség természetével és értékével. Különben is kökényesdi Vetésy László [1] eléggé felvilágosította. Vetésy a fejedelem állandó ügynöke volt az akkor már franczia földre szorult, franczia hadak élén küzdő Miksa Emánuel bajor választónál s magyar trónjelöltnél, valamint a franczia királyi udvarnál. Vetésy éles eszű, tisztán látó diplomata volt s egyre-másra küldte haza jelentéseit s bizalmas értesítéseit, száz meg száz változatban hirdetve, hogy Francziaországban bizni nem szabad, mert csak eszközűl használja a magyarokat, de bármikor kész őket feláldozni, ha a

[1] Vetésyről: Századok, 1869. Jelentéseit kiadta Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczys. Fontes Rer. Aust. Dipl. IX.

császárral megegyezhet. Rákóczi nem is szorúlt e felvilágosításra s mindig igy itélte meg a franczia összeköttetést. Csakhogy sajátszerű helyzetben volt. Bármennyire áthatotta az a tudat, hogy a franczia politikában nem bizhat, tényleg Francziaország volt az egyedüli állam, mely segítette s melynek segélye nélkül a háborút alig folytathatta.

Ezt a tényt múlhatatlanúl számba kellett tehát vennie. Meg is tette s Lajos királylyal, valamint a franczia politikusokkal való érintkezéseiben[1] nem egyszer oly hangot használt, mintha csupán csak a franczia érdeket szolgálná, mintha egyedül azt tenné, a mi Francziaországnak válik előnyére, s a magyar mozgalomnak csak az lenne a czélja, hogy Lajos király győzelmét megkönnyítse. Ez azonban merően udvariaskodás volt, melyet komoly államférfiak, kivált az angolok és németalföldiek, mindig helyesen itéltek meg. A két hatalmas nemzet kormánya és közvéleménye nagyon jól tudta, hogy Rákóczi a magyar nemzet jogaiért küzd s nem azért, mert a franczíák felbérelték. Soha sem kételkedtek benne, hogy a vaskényszerűség vitte a franczia segély elfogadására. Azon munkálkodtak tehát, hogy kiszabadítsák a kényszer helyzetből, s az udvart a magyarok kielégítésére birják. Mikor Hollandia értesült, hogy XIV. Lajos emelte Rákóczi segélypénzét, Heinsius, a kormány feje, azt mondta a császári követnek: »Ebből szükségszerűséggel az következik, hogy ezt a tüzet fegyverrel eloltani nem lehet, hanem csupán gyors megegyezéssel«.[2] Még ridegebben fejezte ki a londoni kabinet a maga hasonló nézetét az ottani császári követnek s a két állam épen azért vállalta el a közvetítést az udvar és a magyarok közt, mert tudta, hogy Rákóczi eszközűl használja a franczia segélyt s kész elejteni bármikor, mihelyt nincs rá szüksége.

Rákóczi ismerte s ismételve sajnosan említette, mennyire árt a külföldön ügyének ama balvélemény, mintha XIV. Lajos kedveért fogott volna fegyvert s az ő érdekében folytatná a háborút. A magyarok Magyarországért küzdöttek s a franczia segítség sohasem gátolta a fejedelmet, hogy az udvarral komoly tárgyalásba ne lépjen s Gyöngyösön, Selmeczen ne alkudozzék küldötteivel. A francziákkal csak annyiban törődött, a mennyiben kénytelen volt vele s csak abban volt rájuk tekintettel, hogy ne szakítson velük mindaddig, mig az udvarral meg nem egyezik. Felfogásában osztoztak diplomatái, különösen Bercsényi Miklós, a kit egyedül avatott be összes külföldi érintkezéseibe, melyeket személyesen szokott vezetni s évek hosszú során át maga volt a saját külügyminístere. Titkait csupán Bercsényi ismerte s teljes erővel támogatta külpolitikáját. Ő is többször tiltakozott a föltevés ellen, mintha a magyarok a franczia érdeket szolgálnák s a mozgalom vezetői megigérték volna XIV. Lajosnak, hogy soha Bécscsel meg nem békélnek. Nemcsak hivatalosan szokott igy nyilat-

[1] Fiedler, Fontes Rer. Austr. Dipl. IX. és XVII., valamint Archiv für oest. Gesch. XLV.

[2] Goes június 9-iki jelentése. Klopp, Der Fall des Hauses Stuart, XI. 386.

kozni. Legbizalmasabb magánlevelezésében minduntalan, néha igen szellemes kifejezést nyer a meggyőződés, hogy sem török, sem franczia nem fogja a magyart diadalra segíteni. Midőn 1704 június 1-én többféle igen kedvező hirt jelenthetett a fejedelemnek, hozzá tette, hogy, ha a hirek igazak, »Isten majd külső segítség nélkül segítene jó végre bennünket, kit engedjen a Krisztus urunk.«[1] »A franczia segítségben — irta 1705 márczius 29-ikén — soha bizonyos nem lehet Nagyságod.«[2] E felfogás természetesen a kibékülés emberévé tette mindkettőjüket. Egyetértettek Széchenyi Pállal, a béke igaz apostolával, a ki azt mondotta: »a mi erőnk csekély arra, hogy fundamentumát ingassuk meg az ausztriai háznak.«[3] Rákóczi külföldön keresett ugyan magyar trónjelöltet, hogy az udvart ijeszthesse vele. De tulajdonképeni czélja következetesen a megegyezésre irányult. Bercsényi még 1704 elején megüzente Bécsbe, hogy a kuruczok nem Lipót, még kevésbbé József királyok, hanem gonosz tanácsosaik ellen fogtak fegyvert, első sorban Kollonics ellen, kit olajba főzetne ki, ha megcsiphetné. Rákóczi viszont a különböző, kül- és belföldi békebiztosoknak, kik fölkeresték, ismételve lelkükre kötötte, vegyék rá az udvart a megegyezésre, hogy szélső elhatározásokhoz ne kelljen folyamodnia. Leghívebb emberei mind túláradtak a békevágytól. »A nagy istenért kérem Nagyságodat, — irta Bercsényi 1705 márczius 27-ikén a fejedelemnek — ne várjuk az extremitást in his circumstantibus! Addig jobb, mig utánunk járnak; mint a darabolt garádicson, állapodjunk meg, ha lehet; könnyen lehet s jobban lehet azután is följebb mennünk. Hazámat, nem magamat nézem.«[4] »Kegyelmes uram, — irja július 17-ikén — meg nem irhatom, micsoda óhajtással várják közönségesen e békességre nézve.« »Csak jó volna — irja később — nekünk traktához fognunk.«[5] »Nem is bizunk Franciaországban, — irta Ráday Pál 1705 évi márczius hó 14-ikén Jablonszky porosz udvari lelkésznek, a magyarok buzgó barátjának Berlinbe — mihelyt a császár őszinte, meg lesz a béke.«[6]

Megvolt tehát a békevágy s Rákóczi törekvései éveken át abban ormoltak, hogy megegyezzék az ősi uralkodó családdal. Csakhogy erről a békéről megvoltak a maga fogalmai. Úgy okoskodott, hogy a magyarok nem foghatnak minden pillanatban fegyvert s most le nem tehetik, mig igazi békét s kezességet nem kapnak, hogy ez a béke tartós és háborítlan marad.

Az alku, melyre törekedett, első sorban a multak összes sérelmeit, szenvedéseit akarta orvosolni s követelései között helyet foglalt minden.

[1] Thaly, Arch. Rakoczianum. IV. 45.
[2] U. ott, 430.
[3] Gróf Károlyi cs. Okl. V. 115.
[4] Thaly, id. m. IV. 424.
[5] U. ott, 647—649
[6] Tört. Tár, 1882. 152.

a mi a nemzet legéletbevágóbb érdekeit biztosíthatta. Nem ismerte el azon 1687-iki törvényeket melyek a fiág öröklési jogát behozták s az arany bulla záradékát eltörölték. Ez azonban Lipót király politikájának természetes folyománya volt. A kuruczok az említett törvényeket méltán egyesség gyümölcsének tekintették, mert Lipót azt igérte a magyaroknak, hogy, ha meghozzák e két törvényt, ő meg helyreállítja a régi alkotmányt és szabadságot. A magyarok teljesítették e föltételeket, Lipót király ellenben nem, sőt épen ez után vetette Magyarországot végképen idegen járom alá. Ezzel megadta az okot az említett törvények érvényességének kifogásolására. Csakhogy a két törvény módosítása felvétetett ugyan Rákóczi követeléseinek hosszú sorába, de nem tartozott lényeges pontjai közé. Azt a programmot, melynek alapján a fejedelem minden esetre kész volt megegyezni, talán a leghivebben Károlyi Sándor szövegezte.[1] Elfogadta az uralkodó család fiági örökösödését, illetve az ide vonatkozó 1687-iki törvényt. De úgy okoskodott, hogy a királyság örökössé tételével a nemzet nem adta magát örökös jobbágyságra, az ország nem sűlyedt tartománynyá. Maradjon meg tehát az ausztriai háznál a magyar királyság, de az ország nyerje vissza teljes szabadságát és önállóságát. Ez utóbbi nélkül »a magyar nemzet fegyverét semmiképen le nem teheti«. II. Endre aranybullája eltörölt czikkének visszaállítására sem fektetetett súlyt s szellemesen utalt rá, hogy, ha a király megsértette az alkotmányt, eddig sem e czikk alapján állt neki ellen a nemzet.

Az ország jövendőbeli kormányzatára nézve erős, de magyar szellemű királyi hatalmat óhajtott, mely czélból első sorban elég jövedelmet jelölt ki számára. Csakhogy a pénzügyeket nem akarta idegenekre vagy az idegen befolyás alatti kamarákra, hanem magyar országos gazdasági tanácsra bizni. Ellenben katonailag is erőssé akarta a királyt tenni, sőt belenyugodott, hogy a várak őrzésére 10,000 főnyi idegen hadat tarthasson. Viszont a németek mellett önálló magyar hadsereget kivánt, mely négy hadtestből álljon. Azt sürgette továbbá, hogy a bevett felekezetek országszerte megtartsák a szabad vallásgyakorlat jogát. Állítsa helyre a király az ország területi épségét, csatolja vissza Horvátországot s Erdélyt, mely utóbbi »legyen szabad ország, valamint Magyarország, de fejedelme Rákóczi maradjon«.

Indítsa meg a kormány a halaszthatatlan közgazdasági reformokat, rendezze a rézpénz által megzavart valutát, mérsékelje a só árát, biztosítsa az örökös tartományokkal való szabad kereskedést, gondoskodjék a jobbágyságról, azokról, »kiknek jobban semmiek a hazában, mégis sok nemeseknél dicséretesebben és szivesebben szolgáltanak«. Gondoskodjék az özvegyekről, az árvákról, a jobbágyterhek szabatos meghatározásáról, hogy »sok nyomorúsága után a parasztság is consoláltassék«. Hogy a

[1] »Mostani fenforgó állapotoknak összehozásáról való csekély elmélkedés« czimű terjedelmes munkálata: Gr. Károlyi cs. Okltára, V. 364—278.

békét általános kegyelemnek, sőt a németek által okozott károk megtérítésének kell megelőznie, az természetes, mert az udvar kényszerité »az egész országot a fegyverfogásra«. Végűl azt akarta, hogy az egyességet a császár külföldi szövetségesei biztosítsák, mert az udvar igéreteiben bizni nem lehet. Károlyi tudta, hogy a külföldi garantia ügye milyen kinosan érinti a császár érzékenységét, de »kinek kertjében olyan virágok teremtenek, — mondta egy más alkalommal az általános bizalmatlanságra czélozva, melyet a félszádos önkény és annyi hitszegés növesztett nagyra, — nem másnak, hanem a maga törvénytelenségének imputálhatja a felséges ausztriai udvar«.[1]

A kurucz nemzedék nem állt tehát engesztelhetetlen alapon; akarta a békét, de csak úgy, ha a béke állandósága iránt föltétlenűl biztos kezességet nyer. E kezességet pedig kettőben kereste. Először abban, hogy Rákóczi a magyar király fenhatóság alatt megtartsa az erdélyi fejedelemséget, másodszor az idegen hatalmak garantiájában. Mindkettőben Bocskay István példáját követte. Annak idején az udvar elismerte Bocskayt erdélyi fejedelemnek s elfogadta az idegen kezesség elvét. 1606-ban némely örökös tartományok rendei vállaltak kezességet, hogy az uralkodó megtartja a bécsi békét magyar alattvalóival szemben. De a XVIII. század elején az osztrák rendek elvesztették polititikai jelentőségüket s kezesekűl nem szolgálhattak többé. Külföldön kellett tehát kezest keresni. Az udvar az eszmével nehezen birt ugyan megbarátkozni, de már 1703 végén foglalkozott Lengyelország garantiájának elfogadásával. Csakhogy a szerint változtatta nézeteit, a mint a harcztéren javult vagy rosszabbra fordult. Ellenben a magyarok garantia nélkül értéktelennek tartották a békét s a kor minden emlékében, még a labancz urak nyilatkozataiban is, folyton visszhangzik a garantia eszméje, mint minden megegyezés előfeltétele. Viszont azonban a kuruczok férfiasan kimondták, hogy nem a hadi szerencse szeszélyei szerint módosítják követeléseiket, hanem »ha Bécsben, Prágában volna is fegyverünk, többet nem kívánnánk«.

A mig Lipót király élt, ily alapon megegyezésről szó sem lehetett. Nem azért, mintha Lipót elvből ellenezte, hisz utóbb örökűl hagyta utódjának azon kívánságot, hogy a magyarokkal megbéküljön. Lipót alatt azért volt reménytelen minden békealkú, mert az öreg, beteges császár nem tudta akaratát érvényesíteni. Ellenben Józseftől azt várta a világ, hogy ura lesz ministereinek s érvényt szerez annak, a mit akar. Eleinte akarta is ezt tenni s habár soha sem vette kellő komolysággal uralkodói teendőit, habár föltevéseiben állhatatos, munkájában következetes nem szokott lenni, uralkodása első esztendejében kétségkivül megvolt benne is a kibékülés őszinte szándéka. Kész volt nagy arányú engedményekre, sőt Erdély kivételével a magyarok összes kívánságainak teljesítését igérgette.

[1] Gr. Károlyi cs. Okltára, V. 369.

Rákóczi az erdélyi fejedelemséget a magyar alkotmány, az új kiegyezés egyik biztosítékának tekintette. Magának kivánta tehát, de a magyar korona és a törvényes király fönhatósága alatt, ki többi czímei közt viselje az erdélyi fejedelmi czímet is. A tengeri hatalmak 1705 eleje óta szakadatlanúl sürgették Bécsben e feltétel elfogadását, sőt a labancz főurak is azt ajánlották, hogy Erdély külön fejedelmet kapjon, ámbár ők nem Rákóczinak, hanem az ifjú Apafy Mihálynak szánták a fejedelemséget. József király azonban Erdély átengedését kezdettől fogva a leghatározottabban visszaútasította s látszólag utóbb e kivánságon szenvedett a kiegyezés hajótörést. Tényleg nem így áll a dolog. Az udvar és a magyarok álláspontja között mélységes elvi ellentét tátongott mindenkor. József király bármi engedményt tett, tényleg csak lázadó alattvalóknak tekinté a magyarokat. Ezek ellenben szabad nemzetnek tartották magukat, mely igazaiért küzd; azt kivánták tehát, hogy szabad nemzetként bánjanak velük. »Ebben — irta Bercsényi még 1704 márczius 7-ikén — az nagyobb kérdés, hogy ők, qua subditis akarnának tradáltatni, s azt akarom praeliminariter kiverni a fejökből.« »E nélkül haszontalan, minden dolog hamisság lenne.« [1] Ezt Stepney, az angol követ, idejében észrevette s ismételve mondotta, hogy a magyarok kiegyezést, nem pedig amnestiát, pardont, kegyelmet, udvari kegyeket hajhásznak, mert mint szabad nép fegyverrel védik jogukat s igazságos és törvényes szerződést keresnek.

Ez ellentétnek messze menő államjogi jelentősége volt, melyet Bercsényi találó példával világított meg. Azt mondotta, hogy Magyarország Ausztriához olyan viszonyban áll, mint akkor még Skóczia Angliához, azaz külön alkotmánya, kormánya, hadserege s pénzügye van. Ellenben Ausztria olyan viszonyba akarja helyezni Magyarországot, minőben Angliához Irország áll, mely hódított tartomány. Az udvar tehát oly időben is egész mást értett a kiegyezés alatt, midőn tényleg messze menő engedményeket igért. Még ily esetekben sem helyezkedett a magyar álláspontra s Rákóczi csak fegyverhatalommal kényszerithette volna reá a maga fölfogását. A szövetséges hatalmak azzal próbáltak az udvarra hatni, hogy kifejtették előtte a roppant előnyöket, melyek a Habsburgokra Magyarország kibékítéséből a francziák elleni háborúban származnak. Londonban és Hágában úgy okoskodtak, hogy, ha az udvar gyászos kormányzata felidézte a fölkelést, hozzon áldozatokat lecsöndesítésére, melyekért százszoros kárpótlást kaphat a nyugaton. Valóban ebben rejlett a kérdés veleje, mert a magyar háború hivatalos történetirók állítása szerint a császár összes pénzügyi és katonai erejének két ötödét lekötötte. Hogy ez mit jelent, kitűnik abból, hogy például 1705-ben magyar-erdélyi területen a császár zsoldjában valami 80,000 ember állt, kiknek fele sem volt ugyan rendes katona, kik azonban töméntelen pénzbe kerültek. Ha e haderőnek csupán egy része a francziák ellen

[1] Thaly, Rákóczi-tár, II. 54—55.

küldetik, talán évekkel előbb diadalmasan befejezi a spanyol örökösödési háborút, mi végtelen fontosságú lett volna épen József császárra, ki a háború közepette halt meg. Ehhez járult Magyarországon kivül a szomszéd örökös tartományok szörnyű pusztulása. 1707-ben Alsó-Ausztriának Magyarországgal határos két negyede (az egész tartomány négy negyedre oszlott) teljesen sivataggá lett, a lakosság nagyobb része vagy leöletett vagy kifosztatott s adózni épenséggel nem birt. Az országban 8000 házat perzseltek föl a magyarok.[1] Európa nemzetközi viszonyainak további alakulatára döntő fontosságú volt tehát a magyar mozgalom s a bécsi kormányférfiak kivételével mindenki elismerte, hogy a békés megegyezést a legsúlyosabb feltételek mellett is érdemes megvásárolni. Anglia, Hollandia, Poroszország szakadatlanúl sürgették is a kiegyezést s József király eleinte hajlandó volt reá, de a maga módja szerint. Csakhogy környezete következetesen más irányban dolgozott. Kapaszkodott mindenféle ürügybe. Hol azt mondta, hogy a magyar nép békét akar, de a vezetők erőszakoskodnak rajta, hol meg azt, hogy Rákóczi akarja, de környezete nem engedi, hol végűl azt, hogy a vezetők felizgatták a népet s most nem mernek szenvedélyeivel szembe szállani. Tényleg a ministerek soha sem akarták a békét s Stepney minduntalan azt jelenti róluk haza, hogy csak olyankor békülékenyek, mikor a kuruczok a nyakukon ülnek. Mihelyt a közvetlen veszély elmúlik, megint csak a dölyfös elbizakodottság vezeti őket, mert (ezt Harley angol minister mondja róluk) dölyfük és képtelenségük egyforma s minden aljasság kitelik tőlük. Az idegen, még pedig szövetséges követek diplomatiai irataiból minden tartózkodásuk mellett egyre ki-kitör a lenézés, a megvetés az udvar vezéremberei ellen. Nyilatkoznak e diplomaták a magyarokról is és sokszor nevetik kalandos észjárásukat, az ügyekben való járatlanságukat, hiúságukat s a makacsságot, melylyel az idegenek által kevésbbé értett némely követelésükhöz ragaszkodtak. De tisztelettel adóznak természetadta értelmiségük iránt, jellemileg meg sohasem helyezik őket olyan alacsony szinvonalra mint a bécsi ministereket.

József király néhány nappal trónfoglalása után, május 14-ikén, a magyar nemzethez kiáltványt intézett, melyben férfias nyiltsággal kijelenté, hogy az eddigi kormányzatban részt nem vett és sem szóval, sem tettel nem támogatta. Eddig nem vétett tehát senkinek, mint király meg kötelezi magát, hogy koronázó eskűje értelmében az országgyűléssel egyetértve fog uralkodni s a sérelmek orvoslásán működni.[2] Ezt kétségkivül őszintén mondotta s azzal a szándékkal ült a trónra, hogy a magyar viszályt békésen oldja meg. Első nyilatkozata szerencsés volt, mert midőn új politikát helyezett kilátásba, elégtételt szolgáltatott a magyarságnak s egyetértett vele a Lipót-féle rend-

[1] A rendek jelentése. Feldzüge des Prinzen Eugen, X. 103—104.

[2] Az okiratot közli Höfler, Archiv für öst. Gesch. XLIII. Ugyanott az ez időbeli alkudozásokra vonatkozó okiratok.

szer kárhoztatásában. Csakhogy e rendszer fő közegei továbbra is a régiek maradtak. Esterházy Pál volt a nádor, Kollonics az esztergomi érsek s így nyomban megindult a királyi kezdemény meghiúsítását czélzó aknamunka. A nádor sietett megrontani a királyi kiáltvány kedvező hatását s a leiratban, melylyel a megyéknek megküldötte, akként értelmezte, hogy az ország előbb hódoljon be s csak azután várhatja a király kegyelmét. Csöndesen, de tényleg trónraléptekor megindult tehát körében a cselszövés játéka, mely kibékülési czélzatainak meghiúsítására irányult. Egyébiránt az új király maga sem volt következetes. A tengeri hatalmak követeinek sürgetésére Heistert megfosztotta ugyan a fővezérségtől, de már Széchenyi Pál érseket, ki eddig a kiegyezési törekvéseket a legbuzgóbban támogatta s a kuruczoknál is tiszteletnek örvendett, nem akarta a titkos tanácsosi állásban meghagyni. Stepney és Bruyninx csak nehezen birták rávenni, hogy utólag Széchenyit is tanácsosává nevezze ki.[1]

A mi a magyarokat illeti, Lipót király halála bennük is fokozta a hitet, hogy küzdelmeik békés megoldásra fognak vezetni. »Isten csinált interregnumot« — mondta Bercsényi. Rákóczi meg elismerte, hogy az új uralkodóban több a hajlandóság a megegyezésre, mert sokat, sőt mindent igér, csakhogy — tette hozzá — igéretének keveset hisznek.[2] Rákóczi nyomban értesítette tehát az angol s a porosz követet, hogy a császár nem tesz említést igéreteinek a külföld általi biztosításáról, pedig a magyarok Anglia, Holland, Svéd- és Poroszország kezessége nélkül nem köthetnek egyezséget.[3] Mindazáltal Rákóczi a királyhoz is intézett levelet, melyben a legmélyebb tisztelettel szólt személyéről s kijelenté készségét, hogy az egész nemzettel visszatér hűségére, mihelyt a sérelmeket orvosolja.

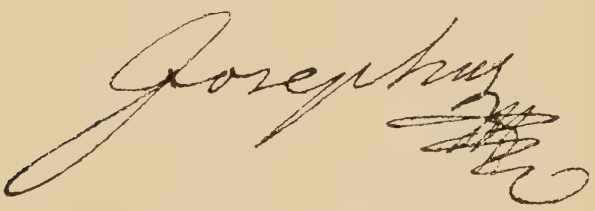

I. József aláírása.

Az új király azonban nem ezt várta. Azt hitte, hogy egyetlen barátságos szava lecsöndesíti a habzó szenvedélyeket, a tenger haragos hullámait. Mikor nem ez történt s nehézségek merültek föl, József visszariadt tőlük, elkedvetlenedett, bele únt a fárasztó munkába s mindinkább környezetének befolyása alá került. Májusi kiáltványát nem követték tettek. Noha az ország egy része kezében volt, egyetlen sérelmet nem orvosolt,

[1] Abban az időben a titkos tanácsosi kinevezés csak azon uralkodó életére szólt, a ki a kinevezést eszközölte. Ha meghalt, a kinevezés érvénye megszünt s az új császár egészen új titkos tanácsot alakított.

[2] Thököly Imréhez irt lev. Thaly, Arch. Rakoczianum, I. 275.

[3] Májusi követjelentések. Norden, Europ. Gesch. II. 140.

egyetlen visszaélést sem szüntetett meg, országgyűlést, melyről már Lipót alatt ismételten szó volt s melyet a labancz urak folyton sürgettek, nem hivott össze. Ellenben egyre inkább elkeseredett Rákóczi és Bercsényi iránt, kik addig, mig az alkotmányt helyre nem állítja, természetesen nem ismerhették el törvényes királyuknak. »Istenteleneknek, vakmerőknek s őszinte békehajlamtól messzeállóknak« nevezte őket (1705 július 4-ikén). »Ezek az undok szemtelenségek« irta (július 5-ikén) annyira felháborították, hogy csak nagy nehezen fogadta el a tengeri hatalmak közvetítését. Már ekkor bele únt a munkába, s ha az angol kabinet rendkivüli követül Bécsbe nem küldi gróf Sunderland Károlyt, hogy a többek közt a magyar kiegyezést s a tengeri hatalmak közvetítésének elfogadását sürgesse, a tárgyalások aligha nem már ekkor megakadnak. Idegen ösztönzésre folytatta ugyan őket, sőt azt sem bánta volna, ha sikerülnek, de különben nem sokat gondolt a békével s átengedte magát annak a mámornak, a szórakozásnak és élvezetnek, mely a mindenható császárnak busásan kinálkozott s melyben senki sem gördített akadályt bármilyen vágya valósulása elé.

VIII. FEJEZET.

A békekisérletek meghiúsulása.

Azzal a hadsereggel, melylyel Rákóczi rendelkezett, nem lehetett győzelmet aratni, azokkal az érzelmekkel pedig, melyeket az udvar a kiegyezés iránt táplált, nem lehetett kielégítő alkút kötni. Ennek megfelelően alakultak közviszonyaink I. József király egész uralkodása folyamán.

Az új király nem szivesen ugyan, de 1705 nyarán bele nyugodott a két tengeri hatalom közvetítésébe, nemcsak azért, mert Anglia különösen sürgette, hanem főleg azért, mert a nyugati harcztéren a szövetségesek fegyverei ismét hátrányban voltak.

Annál örömestebb fogadta Rákóczi a tengeri hatalmak közvetítését s július 3-ikán levélben köszönte meg Anna angol királynőnek az érdeklődést, melyet a magyarok iránt tanúsít. A fejedelem bizott az idegen közvetítés sikerében, megküldte 29 pontból álló követeléseit Londonba s az angol kabinet kettőnek kivételével mindnyájukat elfogadhatóknak találta. Az egyik a királyválasztás visszaállítására vonatkozott, mire maga Rákóczi sem fektetett sulyt, a másik azt akarta, hogy a német őrségek kivitessenek a várakból. Sunderland angol követ még ez utóbbinak jogosultságát is elismerte. Ily körülmények közt Rákóczi reménynyel nézett az alkudozások elé, melyekről július 8-ikán jelentést tett Lajos franczia királynak s egyszersmind közlé vele, hogy, ha az alkú sikerre vezet, a franczia pénz-

segélyt, melyet Danczkán át Bonnac, az ottani franczia főconsul útján szokott kapni, nem veszi többé igénybe.

Máskülönben is előkészítette a kiegyezés művét. Még a tavaszszal felhivta a vármegyéket, hogy a tárgyalásoknál való felhasználás czéljából sürgősen közöljék vele panaszaikat és kívánságaikat.[1] Különösen arról kért nyilatkozatot, kivánják-e a kötendő béke biztosítására a külállamok garantiáját? E mellett régi tervét, hogy országgyűlést tartson, végre megvalósította s 1705 szeptember 1-ére a »Rákos mezejére a régi hajdani országgyűlésnek formája szerint« összehivta a rendeket.[2] Ez intézkedésnek az volt a czélja, hogy eddig törvényesen nem szervezett kormányzatának alkotmányos jogalapot szerezzen s ekképen mint az ország megbizottja léphessen fel a kiegyezési tárgyalásokban.

A gyűlés azonban nem a Rákoson, mert Pest német kézen volt, hanem Szécsényben (Nógrád) tartatott, hol a rendek sátrakban tanyáztak s a tanácskozások külön nagy sátorban, az ország sátrában folytak. Minden nemes ember személyesen hivatván meg, töméntelen sokaság gyűlt össze. Képviselve voltak az összes vármegyék, s a német kézen levők kivételével a városok is. Noha a gyűlést az udvar sem nyilvánította törvénytelennek, a főpapságból kevesen vettek részt s megyés püspök egyedül Telekessy egri püspök jelent meg. Ellenben ott voltak az udvar magyar békebiztosai, Széchenyi Pál és társai s az angol és hollandi követek szintén készek voltak eljönni, ha szükség lesz rájuk. Ott voltak továbbá az erdélyi rendek s Thököly Imre követei.

A gyűlést[3] szeptember 12-ikén Rákóczi azon nyilatkozattal nyitotta meg, hogy csak mint az ország egyik főura van jelen s a rendek a jövőt illetőleg szabadon határozhatnak mindenről. A tanácskozás kissé zavarosan indult, mert senki sem tudta, mi történjék. Nem volt házszabály, nem volt programm, előterjesztés; nem volt elnök, nem tudták, hogy a két tábla külön vagy együtt tanácskozzék-e. De Bercsényi hamar rendet hozott a zűr-zavarba s szeptember 16-ikán azt indítványozta, hogy a rendek »a szabadságszerető és alkotmányukra oly féltékeny lengyelek példájára nemzeti szövetséggé, confoederatiová« alakuljanak, Rákóczit pedig a hazának tett szolgálatai elismeréséül »a haza szabadságáért összeszövetkezett magyar rendek vezérlő fejedelmévé« válaszszák. Mindkét inditványt készségesen elfogadták s a rendek megalkották a magyar confoederatiót. Lengyel minta után indultak, nem azért, mintha az anarchiához hajló lengyel szabadság vonzotta volna őket, hanem azért, mert nem volt más példa, melyet követhettek.

[1] Április 24-iki leirata: Hormuzaki, id. m. IX. 417—18. Április 25-iki hasonló tárgyú leirata: Hornyik, id. m. IV. 356—8.

[2] Thaly K. Arch. Rakoczianum, I. 375.

[3] Naplóját és végzéseit közli Thaly, Rákóczi-tár, I. 423—48. Egy más rövid napló. Uj. M. Múzeum, II. 46—52.

Valamelyes jogalapot, szervezetet okvetlenül adni kellett a ténylegesen fennálló kormányzatnak. Minthogy pedig a király pártján levő legfőbb állami tisztviselőket, a nádort, a kanczellárt és a többieket elmozdítani nem akarták, a trónt meg épen nem tekintették megüresedettnek (Bercsényi mindezt maga hangsulyozta) a magyar alkotmánynak megfelelő tisztviselőket és szervezetet nem adhattak maguknak. Hogy a királylyal való megegyezésnek útját ne állják, addig is, mig a kiegyezés létre jön s a törvényes hatóságok újra megkezdhetik tevékenységüket, valami idegen mintára, a jelen esetben a legközelebbire, a lengyelre szervezkedtek. Ezzel törvényes alapra fektették a kormányzatot s megadták Rákóczinak azt a tekintélyt, melyre a kiegye-

Rákóczi fejedelmi pecsétje.

zési tárgyalásokban szüksége volt. Most már tudta mindenki, hogy mögötte az ország áll, melynek a fejedelem esküt tett, mig a rendek viszont ő neki esküdtek hűséget. Melléje 24 tagú senatus s az anyagi érdekek gondozására országos gazdasági tanács (consilium oeconomicum) alakíttatott. September 30-ikán a rendek Bercsényit első senatorrá s fővezérré választották s elnöklete alatt 6 más senatort küldtek ki a béketárgyalásokra.

Sok nehézséget okozott a szécsényi gyűlésen is a vallásügy, mely a mozgalom kitörése óta sürgősen kivánta a rendezést. Mint Rákóczi, akképen az urak, kik a felkelést vezették, legnagyobb részt buzgó katholikusok voltak, ellenben hadaik főleg protestánsokból álltak, kik erélyesen követelték a német uralom alatt szenvedett vallásügyi sérelmeik orvoslását, hisz főleg azért fogtak

fegyvert. Rákóczi elismerte kívánságuk jogosságát, de sokáig nem mert a darázsfészekbe nyulni, mert figyelemmel kellett lennie a pápára, Franciaországra s a bajor választóra. Az udvar Romában és a kath. hatalmaknál azzal gyanusította, hogy ki akarja irtani a katholikus vallást. E rágalom olyan hitelre talált, hogy Franciaország figyelmeztette Rákóczit, hogy ez irányban ne várjon tőle segélyt s tiltakozik minden oly tette ellen, mely a katholikus érdeknek ártalmára lehet. Ennek következtében a fejedelem eleinte még a régi magyar vallásügyi törvények alapjára sem mert helyezkedni. Hasztalan sürgették a vármegyék; azt felelte, hogy még nincs a végrehajtó hatalommal jogszerűleg felruházva, várjanak tehát, mig országgyűlést tarthat. Midőn ezek a válaszszal nem elégedtek meg, hanem újra meg újra fölkeresték, a fejedelemben fölmerült a gyanú, hogy az udvar áll a protestánsok izgatásai mögött. Végre 1704 nyarán[1] »a nemes ország továbbra való dispositiójáig« intézkedett, hogy minden bevett felekezet akárhol szabadon gyakorolhassa vallását; a mely felekezet templom birtokában van, azt megtartsa, a melynek nincs, az templomot építhessen s mindenki csak saját papjának fizessen stólát. Ez azonban csak ideiglenes rendezés volt s a szécsényi gyűlésen kellett a valláskérdésről végleg intézkedni. A rendek visszaállították az 1608., 1647. és 1649-iki jogalapot, vagyis azt, mely még a vallásszabadság elvén nyugodott. Kimondták, hogy az 1649 óta elvett templomok visszaadassanak, s e határozat végrehajtására biztosokat küldtek ki.[2] A gyűlést, mely 19 czikkből álló törvénykönyvet alkotott, Rákóczi október 2-ikán rekesztette be. Lefolyása és megállapodásai egyaránt a nemzet mérsékletéről s őszinte békevágyáról tanúskodtak s a fejedelem immár országos meghatalmazást nyert, hogy a kiegyezést megkösse.

Csakhogy e közben a harctéren fontos események játszódtak le. Ocskay Morvát és Ausztriát dúlta ugyan, de a császári csapatok egyre előnyomultak, noha új fővezérükről, Herbeville grófról, maga Eugen herczeg mondotta, hogy »nincs elég képessége valamit önmagától cselekedni«. Herbeville nemcsak a szorongatott Lipótvárt látta el eleséggel, hanem augusztus 11-ikén Pudmericznél Rákóczi seregét is megverte. A fejedelem kitűnő terv szerint indította meg a harczot s Bercsényi helyes intézkedéseket tett, melyek, ha pontosan végrehajtatnak, Herbeville csapdába kerül s egész seregével a fegyver letételére kényszeríttetik. Csakhogy az intézkedések rosszul hajtattak végre s igy a csatát a magyarok elvesztették.

Rákóczi már ez időben értesült róla, hogy a császár sokkal fontosabb feladattal is megbizta Herbevillet, azzal, hogy Erdélybe nyomúljon, az oda szorult Rabutint kiszabadítsa s az országot a kuruczok kezéből

[1] Augusztus 13-iki rendelete. Gr. Károlyi cs. Okltára, V. 121—23. Ugyanez augusztus 12-iki kelettel: Hornyik, id. m. IV. 306—8.

[2] Ezek jelentéseit közli Zsilinszky Mihály: Tört. Tár, 1886.

kiragadja. Eugen herczeg még 1704-ben külön hadtest alakítását sürgette e czélra. József, mihelyt trónra lépett, fölkapta az eszmét s már júniusban értesítette Rabutint, hogy segélyt küld számára.[1] Erre első sorban politikai okok ösztönözték; tárgytalanná akarta tenni Rákóczi azon kívánságát, mely az erdélyi fejedelemségre irányult. Vissza akarta ezt foglalni, hogy Rákóczi kiesvén birtokából, e követeléséhez ne ragaszkodhasson. A fejedelem nyomban felismerte az udvar czélzatait s bizalma a kibéküléshez ingadozni kezdett. Már augusztus 27-ikén felkérte Lajos franczia királyt, lépjen vele mint Erdély fejedelmével formaszerű véd- és daczszövetségre. Hogy ez megtörténhessék, meg kellett Erdélyt tartania minden áron. Rákóczira ez ország birtoka annál fontosabb volt, mert az angol követ szerint ez időben a szultán is hajlandónak nyilatkozott, őt mint Erdély fejedelmét hűbéresének elfogadni és megvédeni, ha legalább az 1705/6-iki télen képes az ország birtokában maradni.

A vallásszabadság emlékére vert érem.

Ezzel kitört a harcz Erdély birtokáért s a fejedelemnek volt ideje intézkedéseit megtenni. Igen avatottan állapította meg hadi tervét. Általában lehetőleg el akarta pusztítani azt az egész földet, melyen a császári sereg átvonul, hogy eleséget sehol se találjon. Különösen pedig meghagyta Bottyánnak, hogy hadaival a Dunán túl s a Duna-Tisza közén nyomában legyen a németnek, folyton csipdesse, gyöngítse. A Tiszához meg Károlyit rendelte, hogy ott fogadja s előtte mindent elpusztítson. E közben maga válogatott sereggel az erdélyi határnál akarta a kimerült németeket bevárni, hogy ott végcsapást mérjen reájok.

Csakhogy a szépen kieszelt hadi terv, ámbár töméntelen áldozatot mért a köznépre, a leghiányosabban hajtatott végre s teljes kudarczczal végződött. Herbeville az osztrák határszélek védelmét Pálffy János tábornokra bizva, augusztus végén 16—17,000 emberrel indult Budának. Onnan szeptember 16-ikán Szolnoknak fordult, hogy a várat megvegye s ott

[1] Arch Rakoczianum, II. oszt. II. 110.

keljen át a Tiszán. Töméntelen nehézséggel kellett küzdenie a pusztává tett földön, honnan a lakosság nagyrészt eltávozott. Bottyán is nyomában volt mindenütt. Szolnokot sem tudta megvenni. Mindazáltal nagyobb baj nélkül elvergődött a Tiszához s Algyőnél átkelt a folyamon.

Itt Károlyi fogadta, de ép oly kevéssé tudta előnyomúlását feltartóztatni, mint Bottyán. Herbeville fölmentette a két év óta ostromzárolt Váradot s onnan Debreczent szállta meg. Rákóczi még a szécsényi gyűlésen megparancsolta Debreczen követeinek, hogy, ha a német városukra jönne, hagyják pusztán. Később Károlyit utasította, »égesse fel a várost; jobb senkié ne legyen, mint az ellenségé«. A várost nem égették ugyan föl, de október 19-ikén az egész lakosság sirás-rivás közt, elköltözött belőle. Debreczennek akkor 20—25,000 lakosa lehetett s elképzelhető, minő végtelen áldozatot hozott, midőn a fejedelem parancsa értelmében kicsinyje-nagyja szétfutott. »Nyelvnek nem lehet kimondani, minő bódulás volt.« A németek október 21-ikén nyomultak a puszta városba; a mi kárt a templomokban, iskolákban, könyvtárban, könyvnyomdában hamarjában tehettek, megtették; a házakat, pinczéket, kamarákat, melyek mind tele voltak eleséggel, mert a lakosok csak keveset vihettek el, kirabolták.[1] Még a párnákat is kihasogatták s a szélnek eresztett toll és pihe úgy ellepte az utczákat, sőt a város környékét, mint télen a hó. Az ellenség kiheverte fáradalmait, s október 28-ikán távozott, a nélkül, hogy a várost felgyújtotta volna. Herbeville erre tulajdonképeni czélja, Erdély felé vezette pihent, minden szükségessel ellátott, sőt ráczokkal is megszaporodott seregét. Az erdélyi útakat, a karikai és zsibói szorosokat Rákóczi idejében sánczokkal zárta el, melyeket jeles franczia hadmérnökök készítettek. Mindkét úton hatalmas erődítmények emelkedtek, ámbár a zsibóiak nem mind épültek ki s a fejedelem tekintélyes hadat[2] összpontosított a védelemre. Herbeville közeledtének hirére az erdélyiek azt ajánlották, ne vívjon meg vele, hanem csak hagyja bemenni az országba, perzselje fel az útközben levő községeket s engedje át a németet az őszi időjárásnak, valamint a kuruczok apró támadásainak. Rákóczi azonban elég, erősnek érezte magát a döntő mérkőzésre. November 8-ikán Herbeville megtudta, hogy Rákóczi Somlyó közelében, a karikai szorosban áll. Azt határozta, hogy a sokkal szélesebb zsibói szorosban fogja ugyan az előnyomulást folytatni, de az ellenség tévedésbe ejtésére úgy tesz, mintha a karikai szorost akarná megvívni. 9-ikén ennek megfelelően intézkedett. A ráczok kirabolták Zilaht, a mi még valószinűbbé tette, hogy a szük karikai szoros ellen készül. 10-ikén azonban Zsibó felé fordult, de Rákóczi idejében észrevette szándékát s a zsibói, nem egészen kész sánczokba küldte hadait, melyeket az ellenség november 11-ikén megtámadott. A csatározás reggel óta folyt,

[1] Szücs, id. m. III.

[2] Zsibónál levő hadai a németek szerint 8363 gyalogból s 15,473 lovasból, összesen 23,636 emberből álltak. Feldzüge des Prinzen Eugen, VI.

de a főroham délután félháromkor kezdődött s csakhamar a magyarok teljes vereségére vezetett.[1] Ezzel Erdély elveszett, Kolozsvár a németek kezébe került, kik három részre oszolva bekalandozták az egész országot s egyesültek a Szebenből eléjük siető Rabutinnal.

Valóságos népvándorlás indult meg Erdélyből s vagy 12,000 ember futott Magyarországba. A székely hadak Pekryvel és Mikessel Moldvába, a Hunyad vármegyeiek a Temesközbe huzódtak. A mozgalom nem szünt ugyan meg teljesen s egyes várak magyar kézben maradtak, de egy időre Erdély ismét német uralom alá került. Bottyán és Bercsényi azonban felhasználták a német főseregtávollétét s a Dunán túli és inneni részekben tettek hódításokat, sőt az örökös tartományokat is dúlták. Másrészt a nyugati harcztérről kedvezőtlen hirek érkeztek s igy az udvar Herbeville sikerei daczára sem szakította meg a béketárgyalásokat. Anglia és Holland ez időben a legnagyobb nyomatékkal követelték a császártól, egyezzék meg Rákóczival s küldje magyarországi hadait a francziák ellen. Az idegen nyomásnak engedve, a császár beleegyezett, hogy a két hatalom közvetítésével formaszerűen megkezdődjenek a tárgyalások, melyek szinhelyévé Nagy-Szombat tűzetett ki. A két állandó bécsi követen kivűl a tengeri hatalmakat gróf Sunderland, Marlborough herczeg sógora és gróf Rechteren képviselte. Bécsben különösen Sunderland iránt bizalmatlankodtak, féltek s Wratiszláw gróf kifogást is emelt ellene, mert mondá attól lehet félni, hogy arra ösztönzi a magyarokat, kiáltsák ki a köztársaságot. Csak mikor Marlborough személyes kezességet vállalt sógoráért, nyugodtak bele kiküldésébe. Ellenben azt, hogy a békekötés megtartását a tengeri hatalmak biztosítsák, József király ekkor sem akarta elfogadni, mert, mint Wratiszláv Londonba irta, attól tarthatni, hogy »a mostani nem lesz az utolsó lázadás olyan könnyelmű nemzetnél, minő a magyar«.[2] Mindazáltal a nagyszombati értekezlet október végén létre jött s a »tengeri csudák« követei, Sunderland, Stepney, Rechteren és Hamel-Bruyninx október 28-ikán érkeztek meg. Bercsényi úriasan látta el őket szállással s minden kényelemmel. Jelen voltak Széchenyi, Szirmay, Viza, Okolicsányi is, ámbár az udvar tulajdonképeni képviselői Wratiszláv és más németek voltak, kik Pozsonyban laktak s onnan folytatták a tárgyalásokat, melyek azonban egyáltalán nem haladtak előre. Bercsényi s a külföldiek nyomban észrevették, hogy Bécsben csak időt igyekeznek nyerni, mig Herbeville vállalatának sorsa el nem

[1] Herbeville jelentései szerint a németek kevés kivétellel, hol erősebb volt az ellenállás, valósággal elárasztották a sánczokat s szörnyű mészárlást vittek végbe a kuruczokban. 6000 holttest, 60 zászló, 28 ágyú, több mozsár, sok lőszer, számos szekér eleség találtatott a sánczokban. Ellenben a császáriak csak 500 halottat és sebesültet vesztettek. Herbeville erősen üldözte a futó sereget, mely e közben is nagy veszteségeket szenvedett. Magyar jelentések a veszteséget holtakban csak 700 emberre teszik, de ezek is elismerik, hogy minden ágyú és készlet, mely a sánczokban volt, elveszett.

[2] Idézet Wratislaw július 25-iki jegyzékéből. Noorden, id. m. I. 229.

dol. Csakugyan úgy állt a dolog, s míg Herbeville sorsáról nem értesült, az udvar a béketárgyalásokat függőben igyekezett tartani. Mikor meg a győzelem hírét vette, a legridegebb álláspontra helyezkedett. Hónapokon át nem történt tehát semmi. Mindazáltal a magyarok még folyton biztak a kibé-

Gróf Pekry Lőrincz.
(Egykorú festmény után.)

külés lehetőségében. A senatus, mely 1706 január végén Miskolczon ülésezett s Beresényi jelentését az eddigi alkudozásokról tudomásúl vette, Rákóczival egyetértőleg kimondotta, hogy a »jó békesség szükséges« s folytatni kell a tárgyalásokat. Másrészt a császár január 20-ikán végleges alakban elfogadta a tengeri hatalmak közvetítését, s hogy alapjok legyen

MULATÓ KURUCZOK.

(Egykorú festmény Tímár Kálmán birtokában.)

a további tevékenységre, közölte velük általánosságban, hogy Magyarország összes jogait és kiváltságait elismerni hajlandó.

Minden tárgyalás előfeltétele azonban az volt, hogy fegyverszünet létesüljön s a közvetítők első sorban ezt sürgették. De fegyverszünetet a bécsi ministerek csak olyan területi megoszlás mellett akartak kötni, mely nem felelt meg a tényleges birtokállománynak, s melyet a magyarok el nem fogadhattak.[1] József király és Wratiszláv azzal fenyegetőztek, hogy, ha a magyarok makacskodnak, abba hagyják a meddő alkút. E fenyegetést azonban nehéz volt beváltani, mert 1706 tavaszán a magyarok a Dunán túl egyre jobban előnyomúltak s Stiriát és Ausztriát dúlták.[2] Másrészt az a hir kerengett, hogy az Adriánál franczia csapatok szálltak partra.[3] Mindez engedékenyebbé tette az udvart s május 8-ikán két havi fegyverszünet köttetett, melyet József király május 11-ikén szentesitett s mely július 12-ikéig volt érvényes, később pedig július 24-ikéig meghosszabbíttatott.

Ez értékes eredménynek látszott ugyan, de tényleg az alkudozások ép oly reménytelenek maradtak, mint voltak annak előtte. Eugen herczeg nem óhajtott, de nem is várt tőlük sikert. Pálffy János óhajtotta ugyan, de azt mondotta: ámbár istennél semmi sem lehetetlen, a béke mégis bizonytalan, »mert a mennyire egymástul voltunk kezdetben, úgy most is oly távol vagyunk«.[4] A ministerek engedékenységének igazi okát egy bécsi hadi tanácsos nyiltan megmondta Eugen herczegnek. Az udvart — irta — a katonai tekinteteken kivül főleg az birta az engedékenységre, hogy »a fegyverszünet közben a hatalom a lázadás fejeiről ismét a nemességbe s a vármegyékbe fog visszaszállani.«[5] Tényleg csak arra használta a fegyverszünetet, hogy titokban ily irányu kisérletet tegyen s a mozgalom vezéreit személyes engedményekkel nyerje meg. E czélból leküldte Rákóczihoz Bécsbe belebbezett feleségét, Amália Sarolta fejedelemnét, azután Wratiszláv

[1] A nagyszombati értekezletről és előzményeiről a közvetitő hatalmak követeinek naplója (1705 augusztus 27—1706 február 27-ig). Arch. Rakoczianum, II. oszt. II. 409—554.

[2] Márczius végén Balogh István Pálfy seregét, mely a határ közelében állt, megkerülve, egész észrevétlenül benyomúlt Ausztriába s ott Bécsig roppantúl pusztított. József király épen vadászgatott Laxenburg közelében, midőn a futó parasztságtól hallotta, hogy itt vannak a kuruczok. A királynak alig maradt ideje menekülni; vadászai közül a kuruczok nehányat levágtak s vadászsólymait is elvitték. Ugyanekkor Réthey György Stiriát dúlta.

[3] A tavaszszal Vendome herczeg, ki ismerte a kurucz felkelés roppant jelentőségét Francziaországra, néhány franczia hajót küldött az Adriára, melyek Trieszt és Fiume táján a partvidéket oly czélból kémlelték ki, hogy egy franczia csapat esetleges partraszállására alkalmas helyet szemeljenek ki. A franczia hajók feltünése az Adrián roppant figyelmet keltett Bécsben s a magyarok közt, s mindenfelől azt beszélték, hogy nagyobb franczia had már tényleg partra szállt s a magyarokkal igyekszik egyesülni. Ez azonban nem történt s a franczia hajók ez útjának nem lett további következménye.

[4] Thaly Kálmán, A gr. Bercsényi cs. tört. III. 586.

[5] Feldzüge des Prinzen Eugen, VIII. 48.

grófot, végül nővérét, gróf Aspremontnét.[1] Az idegen közvetitők nyomban felismerték a czélzatot. Rossz néven vették az udvartól, hogy Rákóczit

II. Rákóczi Ferenczné.
(Egykorú festmény után.)

gyanúba igyekszik keverni a magyarok előtt, s előre megmondták, hogy ez sikerre nem vezet s csak a béke létrejöttét nehezíti. Ugyanekkor Ber-

[1] Ide vonatkozó okmányokat közöl Fiedler: Archiv für öst. Gesch. XLIV. E találkozásokat leirja Thaly, id. m. III.

csényinek, Forgáchnak, Bottyánnak, Bezerédynek s másoknak is tettek titkos ajánlatokat az átpártolás iránt. Egyedül Bezerédy tanúsított némi hajlamot, de utóbb ő is meggondolta magát.

Rákóczinak neje útján a császár Burgau grófságot, melyet birodalmi fejedelemséggé akart emelni, ajánlotta Erdélyért. Az ajánlatot Wratiszláv gróf volt hivatva támogatni. De tapintatlanúl járt el s Stepney jelentése szerint, kevésbbé igérettel, mint fenyegetéssel igyekezett hatni. Természetesen nem ért czélt, mire haragjában a császárt oly szellemben informálta, hogy ez már július elején a háború erélyes folytatását határozta el s a Rajna mellől 4 ezredet rendelt Magyarországba, »megtörni a fölkelés vezéreinek dölyfét«. Igy tehát a béketárgyalásoknak, melyek tulajdonképen csak június 13-ikán kezdődtek, meg kellett hiusúlniok, noha Stepney a magyarok békeföltételeit, két jelentéktelen pont kivételével,[1] mind elfogadhatóknak találta. Ezt megirta Londonba is, de megjegyzé, hogy a császári hadak sikerei a nyugati harcztéren ismét nagyon elbizakodottá tették az udvart, mely csakugyan bele sem ment a kiegyezés dolgába, hanem még a fegyverszünet kérdésén zátonyra juttatta. Hogy a tárgyalásokat folytatni lehessen, meg kellett a fegyverszünetet hosszabbítani. Ezt pedig a császár megtagadta. Hasztalan siettek hozzá az idegen követek. József épen akkor udvari ünnepélyeket rendezett s napokon át szóba sem állt velük. Csak július 14-ikén fogadta Rechteren grófot, de nyomban kijelentette, hogy a fegyverszünetet nem hosszabbítja meg, különben a hadműveletekre alkalmas nyári idő kárba vész. Az udvar csak úgy akart a fegyverszünet meghosszabbításába egyezni, ha Rákóczi azt az Erdélyről való lemondással vásárolja meg. Erre azonban a fejedelemnek annál kevésbbé lehetett oka és kedve, mert a ministerek maguk sem tagadták, hogy Erdélyben a császári sereg az éhenhalással küzd. A közvetítő hatalmak az udvar kívánságán nagyon megbotránkoztak tehát s azt mondották, hogy ez is bizonyítja, hogy nem békés úton, hanem fegyverrel akarja az ügyet elintézni. »Szabad országból való embernek — mondották — fáj nézni a tervezett leigázást.« Bécsben csakugyan nem beszéltek másról, mint a magyaroknak tűzzel-vassal való kiirtásáról s a harczkedvet fokozták a kedvező jelentések, melyek a nyáron az olasz harcztérről érkeztek.[2] Az idegen követek sürgetésére azonban a császár Aspremont grófné útján még egy próbát tett Rákóczi személyes megnyerésére. »Fehér lapot« küldött vele neki, hogy azt irja rá, a mit akar, csak az erdélyi fejedelemségről mondjon le. Rákóczi hosszú és nehéz belső tusa után ez áldozatot is kilátásba helyezte. Le akart mondani Erdélyről, csakhogy nem a fegyverszünet, hanem végleges kiegyezés esetén s már elkészítette a rendeletet, mely az országot Szécsénybe hivja, hogy az Erdély-

[1] A rézpénz beváltása s Rákóczi és Bercsényi külön megjutalmazása.

[2] Mindez az 1706 júliusi követjelentések alapján: Arch. Rakoczianum, II. oszt. III.

lyel kötött szövetséget felbontsa. E közben azonban a császár megtagadta a fegyverszünet meghosszabbítását, noha a közvetítők folyton értesítették, hogy a kiegyezés biztos s a magyarokat a legbékülékenyebb szellem vezeti. Július 22-ikén a nagyszombati értekezlet, július 24-ikén meg a »száz napi fegyverszünet« véget ért. A közvetítő hatalmakat az udvar eljárása a legnagyobb mértékben felháborította. »Denique azt akarják, — mondták Bercsényinek, — a kötelet nyakatokba vessék s a mikor tetszik, megránthassanak«. »Igaz ügyetek van« — biztatták őket. De nemcsak előttük tettek ily nyilatkozatokat. Mikor Nagy-Szombatból, hol kilencz hónapot töltöttek, Bécsbe érkeztek, augusztus 1-én tisztelegtek József császárnál s az üdvözlő beszédben Stepney világosan jelezte, hogy a békemű meghiúsulásáért az udvarra kell a teljes felelősséget hárítaniok. Hazá szintén ily értelemben irtak. »A mi brabanti és spanyolországi diadalaink — mondotta Stepney — tették oly kevélylyé a bécsi udvart.« Rákóczi csakhamar az angol királynőhöz s a hollandi kormányhoz fordult s hangsúlyozva békeszeretetét, kérte őket, intézkedjenek, hogy a béke Magyarországban helyreállíttassék. Levele Londonban és Hágában egyaránt mély benyomást tett s az ott levő császári követeknek erős igazságokat kellett hallaniok. A hollandi kormány augusztus 18-ikán a császárhoz levelet intézett, melyben a tárgyalások újra felvételét s a Rajna mellől Magyarországba rendelt ezredek visszaküldését sürgette.[1]

Gróf Aspremontné Rákóczi Juliánna.
(Egykorú festmény Erdődy grófné ónodi kastélyában.)

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, VIII. 11.

De bármennyire buzgólkodtak a tengeri hatalmak a béke érdekében, csakhamar oly esemény történt, mely teljesen meghiúsította törekvéseiket. Eugen herczeg szeptember 7-ikén Turinnál tönkre verte a francziákat s e győzelemmel eldöntötte a magyar kiegyezés sorsát. Nemcsak az udvarban juttatta végleg túlsúlyra az engesztelhetetlen irányt, hanem megbénította a tengeri hatalmak buzgalmát is. Minthogy Francziaország e győzelem után elvesztette katonai túlsúlyát, Anglia és Hollandia sem tulajdonított többé oly fontosságot a magyar kiegyezésnek, mint eddig. Nélkülük pedig a békeügy teljesen megakadt. Hasztalan intéztek József királyhoz augusztus 12-ikén a nádor és a többi labancz urak emlékiratot, melyben esdve kérték, folytassa a tárgyalásokat. »De nem kell ott magyar tanács« — mondotta keserüen egyikük.

IX. FEJEZET.

Az 1707-iki hadjárat. Az ónodi gyülés.

Az udvar nyomban a nagyszombati értekezlet befejeztével megindította a hadműveleteket, melyekre jó eleve készült. A magyar hadak fővezérévé gróf Starhemberg Guido, a legjelesebb tábornokok egyike, neveztetett ki. Az volt megbizása, hogy együtt működjék Rabutinnel, kit a császár még június 23-ikán utasított, kezdje meg az előnyomulást, mihelyt a fegyverszünet lejár, még pedig oly nyomatékkal, hogy a magyarok végre megérezzék, mi a háború. Starhembergnek nyugatról, Rabutinnek keletről kellett Felső-Magyarországba nyomúlnia, hogy két tűz közé szorítsák s agyon nyomják a fölkelést.

Csakhogy ezt a tervet Rákóczi meg tudta hiúsítani. A fejedelem kiáltványban jelenté az országgal a békealkú sikertelenségét s az udvarra háritva a felelősséget a háború folytatásáért, áldozatkész kitartásra buzditotta a népet. Maga meg teljes erővel vette föl a harczot. Bottyán kiszorította az országból Pálffyt, kinek Starhemberggel kellett volna egyesülnie s a kuruczok ismét Bécs alatt portyáztak. Rákóczi véres küzdelem után megvette Esztergom várát s ezzel megszakította a császáriak összeköttetését a Dunán. Első sorban Esztergomot kellett tehát Starhembergnek visszafoglalnia, a mi október 19-ikén sikerült ugyan, de az előnyomulást nem folytathatta s a Csallóközbe kellett húzódnia. Bezerédy, noha kevéssel azelőtt még a németekkel alkudozott átpártolása iránt[1] s Rákóczi azon parancsát, hogy összeköttetéseiket háborgassa, nem teljesité, Győrvárnál (Vasmegye) november 6-ikán és 7-ikén gróf Heister Hannibalt, a volt

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, VIII. 436.

fővezér testvérét, ki Stiriából 5000 emberrel nyomult be, béri Balogh Ádám s mások segélyével szétverte.[1] A kuruczok az ellenség nagy részét levágták, egy osztályát meg, mely Egervárra menekült, megadásra kényszerítették. Maga Heister elfogatott. Rákóczi a dunáninneni részekben is erélyesen folytatta a műveleteket s Forgáchot utasította, támadja meg Pozsony városát. Ez azonban nem engedelmeskedett, hanem inkább Morvába tört be. Mindazáltal Starhemberg azon igyekezete, hogy kezet fogjon Rabutinnel, teljesen meghiúsult, minek következtében Rabutin sem boldogult, ki hivatalos jelentések szerint 12,000 emberrel indult el július 25-ikén, a fegyverszünet lejárta utáni napon Kolozsvárról. Pétervárадról Nehem tábornok 4000 ráczczal s nagyobb német csapattal volt hozzá csatlakozandó. Közeledtére a kuruczok elvonultak Várad alól, melyet Rabutin 14 hóra való eleséggel látott el. Innen augusztus 14-ikén Szolnoknak indult, de nem az egyenes úton, hanem, hogy Nehemmel egyesülhessen, Szentesnek. Csongrád és Szolnok közt Károlyi Sándor a lakosságot elköltöztette s a vidéket pusztává tette, hogy az ellenség ne élelmezhesse magát. Kiüríttette s felégette Szolnokot is, melyet Rabutin szeptember elején megszállt és újra megerősített. Itt várta Starhemberg értesítését a további teendőkre nézve. De minthogy semmiféle hirt nem kapott, Károlyi visszavonuló seregét követve, Mező-Kövesden, Miskolczon át Kassának nyomult. Károlyi itt is mindenünnen elköltöztette a népet s Rabutin — mint irja — három hónapig tartó menetele közben »egy élő lelket sem talált a lakosságból«. Ezen annyira felbőszült, hogy az üres községek közül sokat, igy Miskolcz városát is, fölperzselte. Károlyinak nem volt hada, hogy Rabutint megverje, de legalább lehetetlenné akarta tenni, hogy a németek e vidéken maradjanak téli szálláson. Nem is maradtak. Október 1-jén Rabutin vívni kezdte Kassát, de már 13-ikán Tokajon át a Tiszán túlra huzódott vissza, hová Erdélyből Tige báró 2000 lovassal sietett eléje. A rendkivül megviselt sereg november elején Szolnokon pihente ki fáradalmait.

Bécsben Rabutintól szeptember 12-ike óta nem kaptak hírt s nem is sejtették, mi történt vele. November 26-ikán utasították tehát, ürítse ki Szolnokot, szaporítsa Arad, Várad és Szeged őrségét, Erdélybe Tiget 2000 jó lovassal küldje vissza, serege maradványaival pedig Budára tartson. E parancs azonban Rabutint nem találta többé Szolnokon, mert november végén visszaindult Erdélybe. Debreczenben hosszasan pihent s onnan Váradra igyekezett. Útközben, deczember 30-ikán kapta az említett rendeletet, mire csapatai egy részével Budára indult. Rákóczi küldött ugyan eléje nagyobb hadat, hogy Pesttől elzárja. De a kuruczok »szokás szerint — mondja a fejedelem — semmit sem tettek«. Igy Rabutin hada 1707 január 23-ikán Pestre juthatott, de a legnyomorúságosabb állapotban, éhesen, rongyosan, betegen. Itt igyekezett magát némileg rendezni. De mivel

[1] A csatáról Thaly »Nagyszombati harcz« cz. művében és a Hadtört. Közlményekben.

Gróf Starhemberg Guidó.
(Egykorú metszet után.)

épen ez időben állt be a Dunán a jégzajlás, a budai raktárakból nem fedezhette szükségleteit, a kis Pest pedig nem birta ellátni. A lovak nagy része éhen is veszett s a város utczáit, tereit, udvarait ellepte a sok dög. Kenyér érkezett ugyan Budáról, de csakhamar az is elfogyott. Február elején azonban a jégzajlás megszünt s a sereg Budára költözhetett át.[1]

E közben Rabutin távollétében Károlyi és Pekry visszafoglalták Erdély nagy részét s a németek ismét Szeben, Brassó, Fogaras, Déva és Szamosújvár birtokára szoritkoztak. Ekképen 1706 végén a császáriak minden igyekezete kudarczot vallott s magas szárnyalású tervük, hogy Felső-Magyarországba nyomuljanak, roppant erőlködéseik és áldozataik daczára meghiúsult. Ezt a kurucz vezérek kevésbbé katonai erejükkel, karddal, mint inkább egy más, szintén heroikus, de még sem fegyveres eszközzel érték el. Nem a katonaság, hanem a nép tömegei vitték benne a főszerepet. Megszámlálhatatlan ezerek ott hagyták házikójukat, tűzhelyüket s a hosszú vonalon, melyen az ellenség haladt, puszta sivatag lett száz mértföldnyire a Tisza mindkét partja fel egész Kassáig. Hogy a nép engedelmeskedett vezéreinek, kik e szörnyű áldozatot rótták reá, abban a személyükhöz és az általuk képviselt ügyhöz való szent ragaszkodása nyilvánult. Mindazáltal az eszköz, mely az ellenség igyekezetét meghiúsította, ártalmas, romboló volt magára a magyar népre s csaknem végkép kimerítette úgy is megfogyott anyagi erejét.

A benyomásnak, melyet a béketárgyalások meghiúsulta s az 1706-iki év katonai mozgalmai a magyarokban keltettek, hű kifejezést adott Bercsényi Miklós, midőn azt irta a fejedelemnek: »Fegyverrel kezdtük: a nélkül ki nem tractáljuk a békességet.« »Nagyságod semmiben másban reménységét ne vesse, egyedül a fegyverben; sem correspondentia, sem mediatio, sem protectio bennünket nem boldogít, ha fegyverünk csonkul. Nagyságod, valamint kezdette, fegyverrel continuálja.«[2] Ekképen a nagyszombati értekezlet eredménytelensége a szélső irányba terelte a mozgalom vezéreit, kik eddig mind őszintén óhajtották a kiegyezést.

Ismét oda jutott immár a közvélemény, a hol Lipót idejében volt s ép oly kevéssé várta József királytól bajai békés orvoslását. A fegyverbe helyezte egyedüli reményét, csakhogy ez a fegyver a legutóbbi hónapok sikerei után még inkább elgyöngült, mert a négy esztendei háború szertelenül kimerítette a nemzet anyagi erejét, hadviselő képességét. A műveletek sikere érdekében messze föld tétetett pusztává s olyan nagy városok, mint Debreczen, Kecskemét, Kőrös, Miskolcz s más népes községek lakosainak habár csak ideiglenesen történő elköltözése, a ráczok, németek, kuruczok szertelen dúlásai az anyagi életet alapjaiban megrázkodtatták. Ehhez járult a veres pénz elértéktelenedése által támadt sulyos gazdasági válság, mely

[1] Némethy, id. m. 228—34.

[2] Thaly, Arch. Rakoczianum, V. 53—58.

már 1705-ben kezdődött, noha akkor még aránylag kevés volt forgalomban. De minthogy a fejedelem adót nem akart a népre vetni, a senatus felhatalmazásával tovább is egyre több veres pénzt veretett s fordított a hadi költségek fedezésére. Ezzel a pénz annyira elvesztette értékét, hogy néhol egy köböl zab ára 5, egy szekér szénáé 20 frtra szökött,[1] másutt meg egyáltalán nem akarták elfogadni s a kényszerárfolyamot a legszigorúbb rendeletek sem tudták fentartani.

Egyes vidékeken a termés is igen rossz volt s főleg Zemplén »nagy pusztulását és gabona szűkit, majd éhen halásra jutását«[2] panaszolják az egykorú emlékek. Másrészt a hadszervezet sem sokat javult az évek folyamán. Az egykori tudatlan, részeges, de embereikre nagy befolyást gyakorló tisztek helyét lassankint műveltebbek foglalták el, kik legalább számadást birtak vezetni. »De a mi a hadviselést illeti, — irja a fejedelem — ezek sem voltak amazoknál kevésbbé tudatlanok,« a katonák meg nem szerették őket. Az idősebb tisztek, a kényelemszeretők, a »politikusok« mindinkább elvesztették harczkedvüket. Másrészt — mondja a fejedelem — »a nemesség napról-napra mindjobban visszanyeré vala hatalmát jobbágyai felett, s igyekezett őket a háborútól elidegeníteni, hogy saját hasznára dolgoztasson velök.«

Szomorú kilátások közt indult meg tehát az 1707. évi hadjárat. Mindazáltal ez sem hozta meg az eldöntést, noha a császár mindent elkövetett, hogy megsemmisítő csapást mérhessen a magyarokra. Még az előző november 9-ikén azt irta Eugen herczegnek, hogy erős hadat fog beküldeni, mely »a magyar féktelenségnek minden lehető komolysággal véget vessen«.[3] Ennek megfelelően tétettek a tél folyamán az intézkedések, s a megszaporított sereg magyarországi fővezére ismét Starhemherg Guido lett. Országszerte folyt a harcz s különösen a Dunántúlt igyekeztek a császáriak birtokba venni. E czélból Rabutin pihent serege Budáról még februárban megkezdte a hadműveleteket, mig gróf Starhemberg Miksa, a fővezér testvére s Ebergényi László tábornokok az osztrák határról nyomultak oda. De Bottyán, Bezerédy, béri Balogh Ádám meghiúsította erőködéseiket.[4] A kuruczok urai maradtak a Dunántúlnak, benyomúltak Stiriába, Ausztriába, a Dráván túlra s Rabutin serege a határra Sopronba, szorult.

A Dunántúli események gróf Starhemberg Guido, a fővezér kezét is megbénították, s így a dunáninneni harcztéren sem történt döntő esemény. A Duna-Tisza közén a ráczok folytatták kegyetlen pusztításaikat s kirabolták (április 8-ikán) Kecskemétet, mit Károlyi Sándor a Maros vidékén igyekezett nekik megfizetni, mig Erdély, noha Tige báró 2000

[1] Zweig naplója 1707-ből. Tud. Gyüjt. 1835.

[2] Szaniszló Zs. naplója: Tört. Tár, 1890. 768.

[3] Feldzüge des Prinzen Eugen, IX. 53.

[4] Az itteni küzdelmek menetét Thaly Kálmán »A Dunántúli hadjárat 1707-ben« czimű önálló munkában irta meg.

lovasa Biharból a Maros völgyén eljutott Szebenbe, nagyrészt ismét kurucz kézbe került. Az udvar a nyáron behatóan tárgyalta Erdély megtartásának kérdését s a császár ez ügyben Rabutint is Bécsbe hivta. Augusztus 2-ikán 9 minister és tábornok (köztük gróf Starhemberg fővezér), a császárhoz emlékiratot intézett s azt ajánlotta, hogy Erdélyről egyelőre vagy mondjon le, vagy legalább sorsának engedje át[1] s ne küldjön oda több katonát.

Ezzel ellentétben Rabutin Erdély megtartását sürgette s összes ministereivel szemben a császár az ő nézetét fogadta el. A legsürgetőbbnek Erdély megsegítését tartotta s Rabutint valami 6000 főnyi haddal küldte oda. E sereg nagyobb baj nélkül tette meg a hosszú útat s októberben már Erdélyben állt, mely csakhamar ismét német uralom alá jutott. Rákóczi erdélyi hivei, »felső, közép és alsó feles számu rendek,« ujra tömegesen adták magokat bujdosásra s Magyarországba húzódtak.

A nagyszombati tárgyalások eredménytelenségének az volt legvégzetesebb következménye, hogy végkép a franczia politika karjaiba hajtotta Rákóczit, ki eljárását, noha az angol és hollandi követek jelentéseiből minden kétségen kivül kiviláglik, hogy kész volt megbékülni, természetesen úgy tüntette föl Lajos király előtt, mintha ő szakította volna félbe a tárgyalásokat. Úgy beszélt,[2] mintha a franczia érdek lenne egyedüli vezéreszméje. Tényleg azonban olyan követeléseket emelt, melyek világosan bizonyítják, hogy a francziákat ez után is Magyarország érdekében akarta felhasználni. Immár még határozottabban sürgette Lajos királyt, hogy vele és a magyarokkal formaszerűen szövetkezzék s ezzel kezességet nyújtson, hogy a magyar kérdés, melyet közvetlenül az uralkodóházzal megoldani nem birt, mint nemzetközi ügy az általános európai békében nyerjen rendezést. Nemcsak kérte, hanem egyenesen követelte a szövetség megkötését, sőt fenyegetésektől sem riadt vissza. De egyre azt a választ kapta, hogy Lajos király mindaddig nem szövetkezhetik Magyarországgal, mig az a Habsburgok örökös országa. Ezzel fölmerült az elszakadás, a Habsburgok a tróntól való megfosztásának kérdése. A franczia politika, hogy a kibékülést végleg meghiusítsa, már 1706-ban azt kivánta, nyilvánítsák a magyarok trónvesztettnek I. Józsefet, mert csak ez esetre számíthatnak Francziaország szövetségére, melynek előföltétele az, hogy Rákóczi tényleg elfoglalja az erdélyi fejedelmi széket, Magyarország meg függetlenné nyilvánítsa magát. A mig csak némi remény nyilt a békés megegyezésre, a magyarok ellenálltak a franczia ösztönzésnek. De a nagyszombati tár-

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, IX. 306.

[2] Klopp Onno (id. m. XII.) azt állítja, hogy Rákóczi franczia érdekből nem békült ki, mert Lajos király 700,000 frankon megvette számára a jaroszlavi uradalmat Lengyelországban. Rákóczinak itthon 120 mértföldnyi terjedelmű jószága volt s ha bármi önérdek vezeti, inkább magyar javai megtartására gondol. Ezek talán ötvenszer annyi értéket képviseltek, mint a jaroszlavi uradalom, mely igazán csak nyele volt a veszett fejszének.

Csatajelenet a kuruczvilágból.
(Rugendas egykorú rajza után.)

gyalások meghiúsulta után Rákóczinak nem maradt más választása. Minthogy egyedül Francziaország támogatta, teljesítenie kellett az előföltételeket, melyekhez Lajos király a franczia szövetséget kötötte. Anglia és Hollandia jól tudta, mi készül Magyarországon s megint megkezdte békítő kisérleteit Bécsben, de Hamel-Bruyninx 1707 január 2-ikán maga volt kénytelen értesiteni a fejedelmet, hogy új kisérletei is meghiúsultak.

Mindazáltal a hollandi rendek, hogy Rákóczit a szélső elhatározásoktól eltereljék, 1707 elején olyan titkos határozatot hoztak, melyben megigérték neki, hogy az általános békébe őt is be fogják venni.[1] Hamel-Bruyninx meg újra a császárhoz fordult s kérve kérte, engedje át Erdélyt Rákóczinak.[2]

A fejedelem tényleg igen nehezen határozta el magát a végletekre. Rozsnyón két izben[3] is tanácskozott senatoraival s csak midőn Bruyninx értesítését vette, hogy nincs remény a békére, terjeszté elő (január 22-ikén) a franczia szövetség és feltételei dolgát. Fölvetve a kérdést: »a haza securitására mit kellene tenni?« egyhangúlag abban állapodtak meg, hogy teljesíteni kell a franczia kivánatokat s az ausztriai házat trónvesztettnek kell nyilvánítani, mely czélra február 24-ikére Rozsnyóra országgyűlés hivandó össze. A gyűlés később május 16-ikára »Ónod mezővárosa tájéka mezeire« halasztatott, a hol minden nemes ember személyesen megjelenni tartozik. Addig a senatorok az ügy titokban tartását határozták el. A senatorok hiven megőrizték ugyan a titkot, de az udvar épen úgy sejthette, mint a külföld, mit terveznek a magyarok. És ha még kételyei voltak, az erdélyi események hamar felvilágosíthatták. Rákóczi 1707 márcziusban Erdélybe indult, hogy beigtattassa magát fejedelmi székébe. E czélból Maros-Vásárhelyre hivta össze a rendeket, kik számosan jelentek meg. Április 5-ikén — a rossz időjárás miatt maradt e napra — fényes ünnepélyek közt[4] ment végbe a beigtatás a marosvásárhelyi mezőn, mely alkalommal nemcsak a felséges, hanem »az egész magyar haza képében« a haza atyja czímével is megtisztelték Rákóczit, kit Des Alleurs franczia követ még az nap ünnepélyes kihallgatáson királya nevében elismert Erdély fejedelmének. Azután meghozattak a törvények. A rendek II. Apafy Mihály választását megsemmisitették, s a »belgiumi és helvéczíai respublicáknak példájok szerint« maguk és utódaik nevében örökre elszakadtak (III. t.-cz.) a Habsburgháztól. Egy másik czikkben a Habsburgok hiveit, első sorban gróf Bánffy Györgyöt, ki »hazánk romlásának főbb oka«, perbe idézték.[5] Alakítottak kormánytanácsot, betöltötték a fő tisztségeket s megerősítették a magyar rendekkel kötött szövetséget.

[1] 1707 márczius 8-iki diplomatiai jelentés alapján Noorden, id. m. II. 574.

[2] Április 20-iki jelentés u. ott.

[3] A rozsnyói 1706 deczember és 1707 január—február havi tanácskozásokról Thaly Kálmán: Századok, 1896. 8.

[4] Gróf Károlyi cs. okltára, V. 615—616.

[5] A 26 pontból álló törvénykönyvet közli Thaly: Tört. Tár, 1897.

PROPOSITIO

SERENISSIMI PRINCIPIS

DOMINI

D. FRANCISCI II.

DEI GRATIA, SACRI ROMANI IMPERII, ET TRANSYLVANIÆ PRINCIPIS

RÁKÓCZI;

Partium Regni Hungariæ DOMINI, & Siculorum COMITIS; Pro Libertate Confœderatorum, Regni Hungariæ Statuum & Ordinum, ùt & Munkacsienſis & Makoviczienſis DUCIS, &c.

Ad

Inclytos Trium Nationum Regni Tranſylvaniæ, & Partium Hungariæ, eidem annexarum, Univerſos Status & Ordines, in Generalibus eorundem Comitiis, ad diem 28. Menſis Martii, Anni præſentis 1707. *ex Edicto Suæ Serenitatis Principalis, in Civitatem Maros-Vásárhely, Indictis & Celebratis, facta.*

Rákóczi erdélyi fejedelmi előterjesztéseinek címlapja.

Erdély formaszerű elszakadása után az udvar nagyon jól tudhatta tehát, mit várhat az ónodi gyűléstől s hogy tudta, bizonyítja az, hogy eltiltott mindenkit a gyűlésen való megjelenéstől. E mellett egyenetlenséget igyekezett kelteni a magyarok sorában. Már 1706 végén hire járt, hogy négy megye »scissiót« tervez, vagyis el akar a szövetkezett rendektől szakadni. A kisérlet Turócztól indult ki, melynek alispánja, Okolicsányi Kristóf 1707 január 27-ikére a nemességet gyűlésre hivta össze. Az egész vármegye sógorság-komaság levén, nagyon patriarchalisan szokta dolgait végezni. Senki sem hallgatta meg az előterjesztéseket, hanem egyszerűen elfogadta őket. Ezuttal is igy történt. Az alispán felolvasott valami iratot, melyről azt állitotta, hogy Trencsén vármegye intézte a fejedelemhez, mire Rakovszky Menyhért azt inditványozta, fogadja el a gyűlés a feliratot, de ne a fejedelemhez, hanem a többi vármegyékhez küldje, hogy azok is csatlakozzanak hozzá. Igy is történt; a körirat január 31-ikén szétküldetett, még pedig valami emlékirat kiséretében, mely a legsértőbb vádakat emelte a szövetséges rendek élén álló kormányzat ellen.[1] A vármegyék, melyek a köriratot megkapták, nagyon megütköztek Turócz e föllépésén s nyomban észrevették azon czélzatát, hogy az egyezséget akarja megbontani közöttük. Azzal küldték meg tehát a fejedelemnek, tegye meg a pártütő Turócz ellen a törvényes lépéseket. Rákóczi azonban akkor Erdélyben volt; csak visszatértekor értesült a dologról s elhatározta, hogy a kezdeményezőket törvényes úton felelősségre vonja, mert a turóczi köriratban saját személye és becsülete elleni támadást is látott.

Rákóczi Erdélyből május 12-ikén érkezett Szerencsre. Az országgyűlést azonban az árvizek miatt nem az ónodi, hanem a sajókörömi mezőn tartották. Május 24-ikén vonult be a fejedelem, »nagy fénynyel, egy szép pompás török pejparipán, királyszinű bársonyköntösben, tigrisbőrben és fekete kolcsagtollassan«.[2] Mint annak idején Szécsényben, itt is sátrakban táboroztak a megjelentek. A rendek lassan gyülekeztek, ámbár ama vármegyék, melyek tehették, el akarták küldeni követeiket. Igy Vasmegye ugyanakkor, mikor területe s maga Szombathely német kézen volt, e városban tartotta követválasztó gyűlését.[3] Május 31-ikén végre megtörténhetett a gyűlés ünnepélyes megnyitása.[4] Istentisztelet után délelőtt 11 órakor jelent meg a fejedelem az ország sátrában, s foglalta el helyét a trónon, melytől jobbra és balra a senatorok s más előkelők csoportosultak. Telekessy István egri püspök üdvözölte, mire Rákóczi megköszönte a

[1] A turóczi esetről fontos okiratokat közöl Thaly: Századok, 1896.

[2] Thaly: Hadt. Közl. 1889. 157.

[3] Kuncz, Szombathely tört. 13.

[4] Áldásy Antal, Az 1707. éve ónodi országgyűlés története. Ugyanő, Kiadatlan napló: Tört. Tár, 1895. Van jelentés az Engelhardféle Frankfurter Relationen 1708. őszi füzetében. Fiedler (Sitzungsber. der phil. hist. Klasse der Wiener Akademie IX.) a Vetésyféle utólag koholt jelentés alapján szintén irt az ónodi gyűlésről.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS.

(Dudits Andor eredeti festménye.)

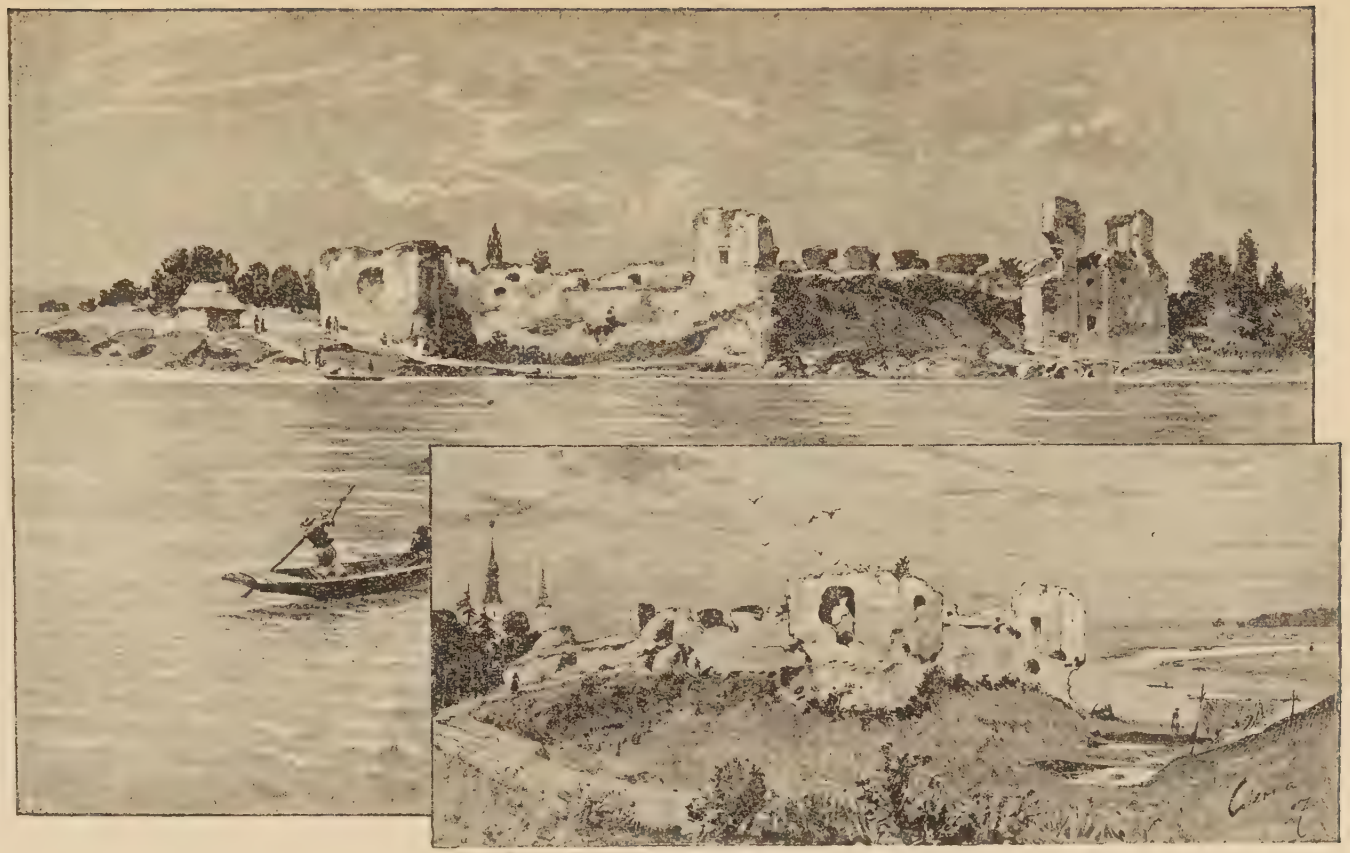

Az ónodi vár romjai.
(Rajzolta Cserna Károly.)

rendeknek, hogy felhivására megjelentek, de sajnálattal említé, hogy sokan még mindig nem jöttek el. Másnap (június 1-én) benyujtá előterjesztéseit, melyekben adót kért a katonaság eltartására. Azután a nagyszombati békekövetek tettek jelentést a tárgyalásokról. A két első űlés minden izgatottság nélkül folyt le, mire a rendek napokon át az adó ügyét tárgyalták s 2.691,640 frt helyett csak két milliót akartak megajánlani. Szóba került a 12 milliónyi névleges értékben keringő vörös pénz devalvatiója s a pénzkérdés, mint rendesen, most is izgatottabbá tette a hangulatot.

A fejedelem zokon vette a rendek szűkmarkúságát s azt, hogy húzzák-halasztják a határozatot. A június 6-iki ülésen türelmetlenül »isten törvényszéke eleiben való számadására« idézte azokat, kik a vitát elnyujtják. De bármint imádták a rendek Rákóczit, pénz dolgában ez úttal is egyre akadékoskodtak. Heves vita támadt, melyben Berkess András váczi prépost kijelentette, hogy 13 vármegye nevében beszél. Bercsényi azzal vágott vissza, hogy némelyek, »a mit egy nehányan akarják, mondatják egy nehány nemes vármegye nevével egy-két emberrel«, s példáúl idézte a turóczi esetet. Ezzel valósággal tüzet vetett a puskaporos levegőbe. Váratlanúl, előkészítés nélkül merült föl a kinos ügy, melyet a fejedelem mindenesetre szóvá akart tenni, de csak alkalom adtán és szenvedélyesség nélkül. Mikor azonban Bercsényi hirtelen napirendre hozta, Rákóczi felhivta Turócz követeit, igazolják magukat ama vádak miatt, melyeket köriratukban ellene is emeltek. Erre óriási zaj támadt, mely elnyelte Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf szavait, kik védekezni kezdtek. Rákóczi azt mondta nekik, jöjjenek közelebb, hogy hallhassa őket. A trónhoz közeledtek tehát, de a helyett, hogy az izgatott hangulatra való tekintetből enyhítették volna a körirat állításait, azt kezdték bizonyítani, hogy mind megfelelnek az igazságnak. Ezen a fejedelem fölöttébb megütközött s újra hangsúlyozta, hogy a támadásnak személyes éle van s Turócz őt is bűnrészesnek, vagy legalább részrehajlónak tartja. »Édes nemzetem, — kiáltá elkeseredésében — hát ezt érdemlettem sok szenvedés, hazám ügye mellett való fáradságom után? Vagy öljetek meg, avagy nyeljen el a föld, készebb vagyok az ország egyik szegletiben megvonnom magamat, mintsem remélett köszönet helyett tirannusnak mondatnom.«[1] Erre Sennyey István kanczellár azt inditványozta, inditsák meg a rendes, törvényes eljárást. De Rakovszky és Okolicsányi, mintha eszüket vesztették volna, kifogást emeltek az eljárás megindítása ellen. Rákóczi azt kivánta tehát, hogy maguk a rendek adjanak neki elégtételt. Kétségkivül csak annyit akart, hogy a rendek jelentsék ki, hogy elitélik a turóczi köriratot és szerkesztőit. De a szörnyű izgatottság-

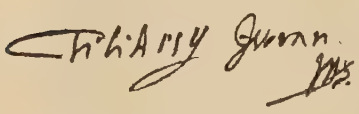

Telekessy István aláírása.

[1] Áldásy, id. m. 56.

AZ ÓNODI VÁR ROMJAI.

(Rajzolta Cserna Károly.)

Az Athenaeum nyomása.

ARTICULUSOK,

Mellyek a' MAGYAR-ORSZAGI Hazájok Szabadságáért ôſzve-ſzôvetkezett *Státus*ok és Rendek, e' folyó 1707. Eſztendôbéli Pünkôſt Havának 16. napjára haladott, és az Onod táján lévô Mezôben tartatott Közönſéges Gyülésében *concludál*tattak, és végeztettek.

ELÔL-JARO BESZED.

Mellyben ezen Gyülésnek Terminusa, és hirdetésének okai jelentetnek.

MI ISTEN Kegyelméből FEJEDELEM RAKOCZI FERENCZ, A' Szabadságért ôſzve-ſzôvetkezett Magyar-Orſzági *Status*oknak és Rendeknek Vezérlô FEJEDELME, és Hazánk ſzabadságáért ôſzve-ſzôvetkezett egéſz Magyar-Orſzági minden *Státus*ok és Rendek: Adgyuk tudtára mindenecknek, a' kiknek illik: Hogy midôn Mi a' fellyebb-való Eſztendôkben az Auſtriai Háznak elviſelhetetlen jármával ſzorongattattunk vólna, édes Nemzetünk régi ditsôſéges, és Szabadságához-való ſzeretetünktôl viſeltetvén, annak óltalmára fegyvert fogván, kedvünket ſzívünket, a' *Szécsényi* közönſéges Orſzágos Gyülésünkben, erôs Szôvetségünknek ſzoros kötésével ôſzve-tsatolván, egyedûl a' vala ſzándékunknak minden tzéllya, hogy az által Orſzágunkat, 's édes Hazánkat hajdani virágzó állapottyába állathaſſuk, és mind Magunknak, 's mind kedves Maradékinknak állandó bóldogságunkra erôs fundamentomot vethetſünk. Kihezképeſt a' Békeségnek *Tractá*ját, mindnyájunk egyezô akarattyából megpróbálnunk kivánván, és a' *Mediator*ok ſok-biztatásához képeſt jô folyamattyát, 's véghez mehetését-is reménlvén, arról-való tiſzta igaz indúlattal tett *Tractá*béli munkálkodásunk után, Vezérlô Fejedelmi *Authoritá*runkból, e' folyó 1707 Eſztendôbéli Pünkôſt Havának elsô napjára, az Onod táján lévô Mezôben hirdettetett, de az után bizonyos okokból azon hólnapnak 16-dik napjára elhalaſztatott közönséges Gyülésünkre, Hazánk köz javának munkálkodására nézve ôſzve-gyülekezvén, eléggé láttuk 's tapaſztaltuk, melly távol lôtt légyen azon Békeség *Tractá*jában az *Auſtriai* Háznak a' megegyezéshez való igaz igyekezeti, a' ki-is külömbkülömb-féle tsalárd meſterségeivel hálóba keríteni, és néminémûképen véle ſzûletett *Tyrannus*i kegyetlen uralkodásra-való vágyódásával, maga elébbeni kemény 's gyalázatos ſzolgálatjának igája, és annak nyomoruságos ſorsa alá hajtani igyekezett Bennünket, az ellen-való Magunk, édes Magzatink, 's Javaink óltalmazására mindnyájan fel-kiáltván, újabb meg-egyezett kedvel, és ſzível közönſégesen végeztük e' kôvetkezendô Articulusokat.

A' Szôvetségnek meg-tartásáról, ellene vétôknek pedig büntetéséről, 's példájáról.

ELSÔ ARTICULUS.

AZ Egyesség lelkének (melly az Orſzágoknak, 's Birodalmoknak egyedûl-való meg-tartója) az emberek elmejében-való munkálkodását, más ſok rendbéli Orſzágok, 's Tartományok példájából-is tapaſztalván, minden gonoſz ellen leg-tulajdonabb orvosságnak lenni, mindenecknek ellen tartása nélkûl elvégeztetett, hogy a' Mi ôſzve-ſzerkeztetett Szôvetségünknek kötele tovább-is ſelbomolhatatlanúl maradgyon, és megtartaſsék. A' minthogy az elôttem keſerves nyomoruságink, 's régi Eleink ſzomoru példájiból bôſégesen eſzûnkbe vévén, hogy az *Auſtria*iak orôſzakos kegyetlenſége, ſemmi által nem nevekedett inkább, mint Orſzágunk Lakosinak, 's Rendeinek ſzivekben plántáltt, 's hintett egyenetlenségek 's viſzſza-vonások magvai által, a' mint azt a'-jelen-való példa-is elônkbe adgya, hogy mi haſzna lôn ama' tettetes Békeség *Tractá*únak, mellyek az *Auſtria*iak tsalárd igéreti árnyékán való kapdosásával, ſzôvetségünknek némelly hitetlen, s méteſelyes Tagjai ingerléséből, *Turócz* Vármegyét annyira vitték, hogy ô a' maga közönséges Gyüléséből egynéhány Vármegyékre eſz-voſztó leveleket irván, azok által ſzakadásokat, 's viſzſzavonásokat nem tsak ſzerzeni igyekezett, hanem ezen Gyülésre küldött némelly Tagjai által, midôn a' Gyülekezetben közönségesen benn ûlnénk, azon pártos Irásokban-való hamisságit óltalmazni, 's

A

ban senki sem tudta, mihez fogjon s a félreértések egész lánczolata véres jeleneteket idézett föl. Rákóczi beszéde után siri csend állt be. A fejedelem és a senatus azt várták, hogy a gyűlés azonnal kimondja a peres eljárás megindítását, a rendek meg azt, hogy ez ügyben valamelyik előkelő úr fog indítványt tenni. Igy azután semmi sem történt. Rákóczi másodizben is szót emelt ugyan, de beszédét ismét csönd követte. Ezt a fejedelem oda magyarázta, hogy a gyűlés Turóczot pártolja. »Ezt érdemeltem tőled, ó haza«, kiáltá, s távozni készült. Erre elemi erővel tört ki a zivatar. Ketten is ajánlották ugyan a törvényes eljárás megindítását, mások meg visszaültették székébe a fejedelmet. De a pokoli zajban fejét vesztette mindenki. Végre Bercsényi, túlharsogva a vihart, azt kiáltá: semhogy a fejedelem távozzék, »haljanak inkább a gazok«! Nyomban kardot rántott s ráütött Rakovszkyra, Károlyi ugyanezt tette s fején sebezte meg. De a seb nem volt súlyos, s Rakovszky Okolicsányival kiszaladhatott a sátorból. A szabadban azonban sokan rávetették magukat s mint nyilvánvaló árulót megölték, Okolicsányit pedig súlyosan megsebesítették. Mindez egy pillanat műve volt, s a váratlan fordulat a legnagyobb mértékben Rákóczit lepte meg. Mégis ő nyerte vissza hidegvérét legelőször s nyomban intézkedett, hogy a többi turóczi nemeseket a katonaság megoltalmazza, sőt az egyiket, ki trónja elé borult, maga mentette meg. A véres jelenet után a rendek visszatértek a sátorba s kimondották, hogy Okolicsányi ellen a pör megindittassék, s Turócz megye összes nemesei elfogattassanak. Okolicsányit csakhamar halálra ítélték s kivégezték, Turóczmegyét pedig megfosztották önállóságától s a többi vármegyék közt osztották fel, mely büntetés azonban nem hajtatott végre.

A rendek tanácskozásai csakhamar ismét szabályos folyamot vettek. Június 13-ikán végre szóba került az ország viszonya az uralkodóházhoz. Maga a fejedelem[1] vetette föl az abrenuntiatio, I. József király letétele eszméjét.

Az indítvány a marosvásárhelyi gyűlés határozata után nem lephetett meg senkit. Bercsényi lelkesülten ajánlotta elfogadását a régi közmondással végezve beszédét: eb ura fakó! Az egész gyűlés ismételte e mondását s azt kiáltotta: mától fogva József nem királyunk! Ezzel a rendek a százados viszonyt a Habsburg uralkodó családdal megszakították s nyomban fogalmazták az ide vonatkozó törvényczikket. Egyuttal kimondották, hogy mindazok, kik két hónap alatt a határozathoz nem csatlakoznak, vagyonukat és állásukat elvesztik. Az új király választását azonban a legközelebbi országgyűlésre halasztották, s addig Rákóczira bizták a fejedelmi hatalom gyakorlását, Erdélyben való távolléte idejére meg helyettesévé Bercsényit tették. A rendek még napokig folytatták tanácskozásaikat, megszavazták az adót, ünnepélyesen fogadták Erdély követeit s törvénybe igtatták a

[1] Áldásy, id. m. 86.

ni, 's tökélletlé párt-fogásokkal támogatni nem irtózott. Minekokáért Hazánkhoz-való igaz buzgóságtól viseltetvén, azon *Turótzi* párt-ütő Elönkbe állott *Deputatus*ok hálálos esetit, tudnillik azok közzül egyikének, úgymint *Rakovszki Menyhártnak* azon Vármegye Tábla Assessorának Vitézink fegyvere által, Hazánkhoz-való igaz buzgó indúlatiból 's gerjedezésiből, mindjárt a' Gyülésben köztünk történt halálát, nem tsak méltónak és helyesnek itéltük 's appróbáltuk, hanem következendő napokon a' Társát-is *Okolitsáni Kristófot*, ugyan azon Vármegye Vicé-Ispánnyát, hóhér keze által, feje vételével érdeme szerint megbüntettettük; annak felette azt-is elvégeztük, valakik ezután-is, ezen Mi Szövetségünk avagy *Confœderation*nk ártalmára járván, azon vétekben tapasztaltatnának, hasonló buzgósággal, mint hitetlenek és árúlók, Hazánk Szabadságáért fel-fogott fegyverünk éli által, minden idő múlás nélkül nyomban s hevenyében büntettessenek, semmi ellenvető okok és kifogások az ellen nem használhatván: Melly Vármegyének Zászlóját-is eltépettük, és a' Petsétyét-is elvétetvén, a' dolognak tovább-való kinyomozásáig, 's törvényes eligazításáig félre tétetni rendeltük: És hogy azon Vármegyének, azon pártosságban tapasztalandó több Tagjai-is, nem külömben ha más *Confœderátus*unk-is akár hol lakozók legyenek, ekkoráig afféle pártütésekben, és támadás inditásban avatkozottaknak lenni, vagy affélékben fejeket törni, 's léledzeni, a' Gyülés után-is jövendőben kitanúltathatnának, a' *Confœderation*ak köz java azt kívánván, minden halogatás nélkül, a' ki sokszor veszedelmes szokott lenni, mind azokat áresztomba vétetni, 's a' fogságból annak az ő szokott rendi szerént a' Felséges Vezérlő FEJEDELEM, és SENATUS itélő széke eleibe, hogy ottan a' dolog valóságának ki-nyilatkozása után, érdemek szerént büntettessenek, *cui*áltatni elvégeztük.

JOSEPHUS Királyságának lemondása, az Interregnum*nak, vagy Király nem létének be-következett ideje, és az Austriai Ház akár mimódon* prætendált *mindennémű* jussának *el-törlése.*

MÁSODIK ARTICULUS.

MInekokáért az *Austriai* Háznak olly tsalárd alattomban-való alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása, és álnokúl velünk bánása, 's nem egyébre (hanem hogy maga kegyetlen uralkodása, és utálatos igája, 's erőszakos hatalma alá hajthasson Bennünket,) tzélozása, avagy tsak onnan-is bővségesen ki-tetszik, hogy ő Királyi hatalmával, 's *authoritas*ával gonoszúl élvén, 's nem lévén maga kötelességére (melly Hazánk irott Törvényeiben, és a' hittel meg erősített Diplomákban bőven le-van ábrázolva:) semmi tekintete, külömb-külömb-féle színek alatt nyilván való erőszak-tételre, vér-ontásra, és ezen Magyar Nemzetnek fel-tett el-törlésére ki-fakadott, úgy hogy már többé nem a' Királyi igazgatói, és óltalmazói hivatalban foglalatoskodott, hanem az Ország lakos Rendeinek, és azoknak Szabadságinak nyilván-való Ellenségévé változtatta magát, annyira, hogy sok rendbéli mély alázatossággal nem külömben, mint Istени Felségnek, mind az előbbeni *Austriai* Királyoknak, 's mind az első LEOPOLDUSnak nyujtott esedező *supplicatio*kra-is a' panaszoknak, és *gravamen*eknek, soha semmi orvoslását e' Haza nem nyerhette, sőt hova tovább naponként nagyobb-nagyobb gonoszban merült állapattya. Méltán fordíttyuk tehát azon nehéz iga, és kegyetlen *Tyrannus*i uralkodásra nézve szemeinket mind azokra a' gonoszokra, és Szabadságink ki-forgatására, mellyeket kegyetlen *Tyrannus*i Országlásának kezdetitől, 's derekasabban pedig a' Mi időnkbéli emlekezetünktől fogva, mindenféle színek alatt elkövetett, és elkövetni ugyan szokásba vett vala, mellyeket másként is már ennekelőtte ki-botsátott, 's nyilván-valóvá tett közönséges irásinkkal a' Keresztyén Világ itéleti alá botsátottunk. És noha azon sok gonoszságoknak temérdek vóltától indíttatván, avagy tsak igazságos fegyverkezésünknek fel-fogásával is, és kegyetlen *Tyrannus*i uralkodása ellen-való Szövetség kötésünkkel, 's az által tett Vezérlő FEJEDELMI *Gubernium*unknak meg-erősítésével hozzája-való kivántt engedelmességünknek, nem jól folytatott Királyi Országlásának, azonnal ellene mondottunk, és magunkat az alól fel-szabadúlttaknak lenni ki-jelentettük; mindazáltal tovább-is éles, és meg-értt elmével visgálván, és meg gondolván a' mostani Országló *Első* JOSEPH Császárnak, a' MAGYAR *Coronához* képzett *Jus*át, és álnokúl koholtt *prætensio*ját, vagy ahoz jutásra-való kívánságát, kit a' *Posoni* Ország Gyűlésében, az Ország *Status*i és Rendei által, magának örökös *Jus*sal adatottnak lenni állat. Minthogy azon Ország Gyülésbéli *Decretum*nak rendi így szól: MI LEOPOLDUS, 's a' t. *Midőn elménknek több szorgalmatossági között Eleinkről reánk szállott Magyar Országunknak hajdani boldog állapattyának helyre hozásában fáradoznánk, ezen hasznos orvoslás-is juta Elszünkbe, hogy e' folyó* 1687. *Esztendőbeli Szent Lukáts napjára Szabad Királyi Posonban, az egész Egyházi, 's Világi, Nemesi, és több emlitett Magyar Országi, 's hozzája tartozó Részekbéli Statusoknak és Rendeknek közönséges Ország Gyülését hirdetvén, a' honlott Magunk-is jelen lévén, Felséges Értz Hertzeg JOSEPH Első-szülött Fiunkat, nékiek jövendő Királlyokká, 's Urokká koronáztatnók, 's a' t.* A' honnat nyilván ki-tetszik, fenn-lévén épen akkoriban valóságosan az *Eperjesi Mészárlásnak* vér-ontó *Theatrum*a, annak rettentő, 's kegyetlen hóhérlásiból, mellyekre

két ország szövetségét. A fejedelem június 22-ikén rekesztette be a gyűlést s jóváhagyta a 24 czikkből álló törvénykönyvet, melynek második czikke »Josephus királyságának lemondása, az interregnumnak, vagy király nem létének bekövetkezett ideje és az austriai ház akármi módon praetendált mindennemű jussának eltörlése« czímmel foglalja össze a gyűlés legkimagaslóbb határozatát.

X. FEJEZET.

A trencséni vereség és következményei.

A függetlenségi nyilatkozat Onodon megtétetett, de egyszerű papirosdarab maradt, mig fegyverrel érvényre nem emelték. Rákóczi első sorban trónjelöltet keresett, mert, mint Bercsényi mondta, immár »meg kell lenni a gyűrűváltásnak«. Ismét Miksa Emánuelhez fordult, ki rég elveszté a saját országát s franczia földön élt, franczia zászló alatt küzdött. Főleg 1708-ban egyre sürgette Rákóczi a választót, fogadja el a koronát s jöjjön be az országba. De Miksa Emánuel azt felelte, hogy kalandokba nem bocsátkozhatik; csupán biztos siker esetén jöhet be s fogadhatja el a koronát. Rákóczi már jóval előbb Ágost lengyel királyhoz is fordult s általában bámulatos leleményességgel próbált szövetségeseket szerezni. 1706-ban török-svéd szövetséget igyekezett alakítani s követei fölkeresték a svéd királyt, a portát, a tatárokat. Konstantinápolyban ez évben igen biztató kilátásai nyiltak, mig Eugen herczeg turini győzelme el nem ijesztette a törököt a háborútól. Ekkor Rákóczi a svédekkel háborúban álló Ágost lengyel királyt próbálta XII. Károlylyal kibékíteni. Felajánlotta neki cserébe a lengyelért a magyar koronát.[1] Ágost nem fogadta ugyan el, sőt bejelentette Bécsben az ajánlatot, de a lengyel koronáról mégis le kellett mondania, midőn végre kibékült a svédekkel.

A külföldön általánosan azt hitték, hogy XII. Károly, mikor Ágost szász választóval békét kötött, neki igérte a magyar koronát, még pedig Rákóczi tudtával. XIV. Lajos nagyon megütközött a dolgon s azt mondotta, hogy nem lehet bizni olyan nemzetben, mely egyszerre a bajor választónak is, a szász választónak is ajánlja koronáját.[2] Tényleg XII. Károly nem tett ily igéretet Ágostnak, s Rákóczi csak azt az eszmét vetette föl, hogy svéd-lengyel-magyar szövetség köttessék s 6000 svéd jöjjön a magyarok segítségére. Károly azonban ridegen elutasította, habár a tervet XIV. Lajos is pártolta s figyelmeztette az erősen legitimista érzésű királyt, hogy itt

[1] Az 1705—6-iki diplomatiai tevékenységről adalékot nyújt Thaly Kálmán: Századok, 1873. és Majláth Béla: u. ott, 1886.

[2] Recueil des instruct. dipl. II. 234.

nem lázadók megsegítéséről, mint a bécsi udvar állítja, hanem arról van szó, hogy ne engedjünk egy egész nemzetet szolgaságba sűlyedni, mert az osztrák ház nem akarja megtartani azon igéreteket, melyeket akkor tett, mikor a magyarok az ő birodalmának vetették alá magukat. Lajos azt ajánlta tehát, lépjen Károly szoros viszonyba a magyarokkal s a háború folyamán, vagy az általános békekötéskor támogassa érdekeiket.[1]

Csakhogy a nemzetközi viszonyok minduntalan változtak. Mikor Ágost király kibékült a svédekkel, a háború egész terhe Oroszországra hárult, melylyel XII. Károly semmi áron sem akart megbékélni. Nagy-Péter czár, a ki még nem rég a bécsi udvarnak hadsereget ajánlott a magyarok leveretésére, most megváltoztatta politikáját, mert török hadüzenettől is félhetett. Konstantinápolyban a franczia követ egyre (1707) biztatta a szultánt, támadja meg a czárt, különben ez a császárral szövetkezik, kivel előbb-utóbb Törökországra veti magát. A czár egy ideig tényleg ilyesmit tervezett s megbizottja, Urbick útján Bécsben ajánlatot tett, hogy, ha a császár szövetkezik vele, 50,000 főnyi hadat bocsát rendelkezésére, s reá bizza, hogy a lengyel koronát akár Eugen herczegnek, akár Rákóczinak adja, ez utóbbinak cserébe Erdélyért.[2] De az udvar nem hitt a czár szavaiban, Svédországgal sem akart kikötni s kitérőleg felelt az orosz ajánlatra. Rákóczi lengyel királyságával azonban behatóan foglalkozott s (1707 július 8-ikán) a bécsi ministertanács kimondotta, hogy ő császári felségéhez nem illő ugyan, hogy Rákóczi lengyel király legyen; de nem árthat, ha császári hozzájárulás nélkül hajlandónak mutatkozik a lengyel korona elfogadására, mely esetre természetesen le kell magyar és erdélyi igényeiről mondania. Péter czár már előbb is érintkezésben állt Rákóczival s most, midőn látta, hogy Bécstől nem várhat semmit, közvetlenül vele kezdett tárgyalni.[3] Általa akarta XIV. Lajost rávenni, hogy orosz-svéd békét — ez volt az orosz politika leghőbb vágya — közvetítsen. Hogy törekvéseinek megnyerje, felajánlotta neki a lengyel koronát, noha annak volt viselője, a svéd védelem alatt álló Leszczinszki Szaniszló. Rákóczi elvileg hajlandó volt elfogadni a lengyel trónt, egyrészt mert senátorai ajánlották, másrészt mert meg akarta győzni Miksa Emánuel bajor választót, hogy komolyan és őszintén neki szánta a magyar koronát. Noha a svéd király értésére adta, hogy a ki a czár barátja, az Svédország ellensége, Rákóczi követe, Nedeczky Sándor szeptember 4-ikén szerződést kötött a czárral a lengyel korona elfogadása iránt. Erre Bercsényi nagy követség élén tisztelgett Varsóban Péternél, ki a legkitüntetőbben fogadta. Mindazáltal már ekkor kitűnt, hogy a czár ajánlatának nincs komoly alapja. A lengyel urak, még pedig olyanok is, kik Rákóczival személyes barátságban álltak,

[1] Recueil des instr. dipl. II. 240.

[2] A bécsi értekezletek iratai alapján Noorden, id. m. II. 579.

[3] Az orosz-magyar érintkezésekről (1705—11.) igen sok adat és okirat Nedeczky Gáspár »A Nedeczky-család« czimű rovatában.

határozottan figyelmeztették Bercsényit, hogy tisztán a czár parancsára ajánlották fel a koronát a fejedelemnek, ki tehát ne számítson reájuk. Mindazáltal Bercsényi szeptember 21-ikén új egyezséget kötött, melyben Oroszország kötelezte magát, hogy Rákóczit megvédi a lengyel trón birtokában s oltalmába veszi Magyarország szövetséges rendeit. Ellenben Rákóczi megigérte, hogy orosz-franczia szövetség létrehozatalán fog dolgozni, s közvetíti XII. Károlylyal a békét. A szerződést deczember 10-ikén a czár Moszkvában végleg ratifikálta. Csakhogy e közben az egész alkú megdőlt. Rákóczi nem válthatta be igéretét, hogy XII. Károlylyal békét közvetít, mert a svéd király újra megkezdte az orosz háborút. Másrészt Bécsben ha nem is szövetséggel, legalább házassággal igyekeztek a czárt megnyerni s fiát Magdolna főherczegnővel akarták összeházasítani. Péternek, noha régebben nagyon óhajtotta, most nem tetszett az eszme s mivel ekkor még inkább attól kellett félnie, hogy a svéd-franczia befolyás a szultánnal is háborúba fogja keverni, azt kívánta, még pedig meglehetős kihivó modorban, hogy a császár támadó szövetségre lépjen vele, mely esetben természetesen a Rákóczival kötött szerződést egyszerűen semmisnek tekintette volna. Bármennyire óhajtotta ezt az udvar, a czárt mégis elutasította, mert attól félt, hogy ha vele szövetkezik, a szultán meg a magyarokat fogja segíteni. Igy tehát Rákóczinak kezében volt ugyan az orosz szerződés, de a legcsekélyebb hasznát sem vette, a lengyel korona megszerzését meg épen ama diadalok tették neki lehetetlenné, melyeket a czár később a svédeken aratott. Egyetlen támasza XIV. Lajos maradt, ki azonban a rég igért szövetséget ezután sem kötötte meg vele, sőt mivel a harcztéren egyre súlyosabb csapások érték, még azt a szerény segélyt sem birta többé pontosan fizetni, melyben a magyarokat eddig részesítette.

Az ónodi gyűlés határozatához fűzött magas szárnyalású remények tehát egytől egyig hiúknak bizonyultak. A rendek megüresedettnek nyilvánították a trónt, de senki sem akart beleülni. XIV. Lajos nem kötötte meg az igért szövetséget, az orosz szerződés viszont a végzetes tévedések hosszú sorának lett kiinduló pontja. Ellenben azokra, kik eddig egyedül sarkalták őszintén és komolyan az udvart a kiegyezésre, a tengeri hatalmakra, az ónodi határozat leverően, elkedvetlenítőleg hatott. Jóakaratuk Magyarország iránt soha sem szünt ugyan meg, de nem gyakoroltak többé oly nyomást, mint eddig, az udvarra. Érezték, hogy immár nem illik a királyt egyességre ösztönözni azokkal, kik elszakadtak tőle.

Annál erélyesebben lépett föl az udvar, hogy bosszúját éreztesse s bebizonyítsa, hogy Magyarországban és Erdélyben egyaránt ő parancsol. Rabutin még 1707-ben visszaszerzé Erdélyt. 1708-ban Magyarországra került a sor. Mint az erdélyi labanczok a marosvásárhelyi, akképen a nádor és a többi urak az ónodi gyűlés határozatai ellen tiltakoztak s semmiseknek nyilvánították őket. A papságot az udvar szintén végkép el akarta a mozgalomtól vonni s XI. Kelemen pápával, kivel a legrosszabb viszony-

ban állt s kit fegyverrel kényszerített engedelmességre, mikor Eugen herczeg diadalai kezébe adták Olaszországot, 1707 szeptember 2-ikán a magyar papsághoz brevét intéztetett, mely szigorúan eltiltotta a felkelésben való részvételtől, különösen azonban attól, hogy új király választásában vagy kikiáltásában merjen résztvenni. A breve kárhoztatott mindent, a »mit a felkelők jog és törvény, a császár méltósága ellen« cselekesznek. Egyúttal emlékeztette a magyarokat, hogy egykor, polgárháború idején, a szentszékhez szoktak fordulni, mely mindig elhárította a veszélyt, s visszaállította a békét. Kövessék e példát s forduljanak ők is atyai szeretetéhez.[1]

A legfontosabb következménye azonban az ónodi határozatnak az volt, hogy végre országgyűlés tartására kényszerité az udvart. Hasztalan kérték eddig a nádor és a többi labancz urak az országgyűlés összehivását, hasztalan állították e végből össze a sérelmeket, József király sem országgyűlést nem tartott, sem egyetlen sérelmet nem orvosolt, sőt ellenkezőleg, a régieket újakkal szaporította. Kollonics halálával (1707 január 20-ikán) nem Széchenyi Pál kalocsai érseket, a kiegyezés buzgó hivét nevezte ki primássá, hanem egy idegent, Keresztély Ágost szász-zeitzi herczeget állította a magyar katholikus egyház élére. A primás protestánsnak született, s csak 1689-ben tért át. Igy a protestánsok iránt sokkal mérsékeltebb magatartást követett, mint a többi magyar főpap, sőt a magyarok iránt is jóindulatot táplált. Mindazáltal idegen volt s kinevezésével az udvar a magyar törvények iránt kevés tiszteletet tanusított. Az országgyűlést sem törvénytiszteletből, hanem az ónodi gyűlés ellensúlyozására hivta össze.

Ez ügyben a labancz urak még az ónodi gyűlés előtt Bécsben értekezletet tartottak, mely azt ajánlotta, fogadja el a király az idegen hatalmak garantiáját, mint ősei ismételve tették, helyezze vissza Erdély fejedelmi székébe II. Apafy Mihályt, a béke helyreálltával vigye ki az idegen hadakat az ország belsejéből s csak egy részüket hagyja a határszéli várakban, de ott is magyar fővezénylet alatt, a vallásügyben pedig hajtassa lelkiismeretesen végre az 1681-iki törvényeket. Az urak lelkére kötötték, hogy ide vonatkozó elhatározásait még az ónodi gyűlés előtt hozza köztudomásra s ezzel ellensúlyozza Rákóczi törekvéseit. De a király csak az ónodi gyűlés után kezdett az országgyűlés eszméjével komolyan foglalkozni, mert valamely alkotmányos testülettel óhajtotta törvénytelennek nyilváníttatni az ónodi határozatot.

Novemberben a primás Pozsonyban ismét értekezett az urakkal. A megjelentek fölkérték a királyt, állítsa vissza a törvényes állapotot, még pedig az államélet minden ágában s különösen az adózás terén bánjék kiméletesebben a szegénységgel. József ezt sem teljesitette ugyan, de az országgyűlést 1708 február 29-ik napjára Pozsonyba mégis csak összehivta. A közvélemény hidegen, bizalmatlanúl fogadta a legfelsőbb elhatározást. A »farsangi

[1] Clementis XI. epistolae et brevia selectiora.

mulatság«-ra — igy nevezte Bercsényi a gyűlést — a kuruczok is meghivattak. De Rákóczi természetesen a detronizált uralkodó gyűlésén meg nem jelenhetett s hiveit is távolmaradásra intette. Annak azonban, ki mégis el akart menni, készségesen adott útlevelet. Csakhogy a királyi rendelet nem biztosított bántatlanságot azoknak, kik Pozsonyban megjelennek s országszerte az az aggodalom támadt, hogy a rendeket Pozsonyba akarják csalni s ott a kényuralom bosszújának kiszolgáltatni. Ez okból a mozgalomnak még mérsékeltebb elemei sem mertek Pozsonyba menni. Sőt néhány dunántúli vármegye tiltakozott a gyűlés ellen, a Rákóczihoz ragaszkodó törvényhatóságok meg egészen távol maradtak tőle. Ellenben megjelentek a főpapok Telekessy s két czimzetes püspök kivételével teljes számban, összesen huszonegyen, mig a káptalanok közül csak azok küldtek követet, melyek székhelye a császáriak kezén volt.

A grófok legnagyobb, a bárók tetemes része labancz levén, a főurak igen nagy számmal voltak Pozsonyban. A Pálffy, Illésházy, Czobor, Batthyány, Kéry, Draskovics, Nádasdy, Erdődy, Koháry, Keglevich, Széchényi, Szirmay, Pethő grófi nemzetségek mind labanczok voltak s a Zichyek közül is csak egy kanonok hiányzott, a ki Rákóczi által akart püspök lenni. Volt jelen vármegyei nemesség is, csakhogy ezt nem a tulajdonképeni vármegye, hanem a várakba szorultak, a »labancz vármegye«, illetve a császári hatóságok küldötték. Képviselve volt 21 város, de kivétel nélkül olyan, mely vagy a Dráván túl feküdt, vagy német kézen volt. Buda és Pest követei ez országgyűlésen jelentek meg másfél század után először.

József király személyesen készült az országgyűlést megnyitni, de minthogy a kuruczok minduntalan Pozsony körül portyáztak s egy izben a primást is megszalasztották, biztosaival nyittatta meg s vezette a tárgyalásokat, melyek zavaros folyamot vettek s végül meddők maradtak. A rendekben, valamint az udvarban egyaránt hiányzott az a higgadtság, mely minden eredmény előfeltétele volt. Napirendre került a kuruczok kibékítése is, kikhez az országgyűlés bizottságot akart küldeni. A király egy ideig nem ellenezte az eszmét, de mikor a bizottságot meg kellett választani, április 2-ikán a leghatározottabban megtiltotta. Még zavarosabbak voltak a nézetek a vallásügyben, noha első sorban ennek engesztelékeny megoldásától függött minden megegyezés. De az ellentétek épen e kérdésben nyilvánultak a legridegebben.

A trencséni követek utasítása úgy szólt, hogy a protestánsok lázadók, pusztuljanak tehát az országból s ha kénytelenségből egy ideig még megtűretnek, később mindenesetre ki kell őket irtani.[1] Körülbelül ugyane nézeteket vallotta a főpapság, mely már 1706-ban arra kérte a királyt, helyezze vissza a vallásügyet az I. Ferdinánd korabeli állapotba, mikor

[1] Zsilinszky Mihály, Az 1708-iki pozsonyi országgyűlés története.

még nem volt protestantismus. Egész okoskodása később is arra irányult, hogy folytatni kell az eddigi véres munkát, az irtó háborút az eretnekek ellen, mely kívánságát nem is vallási, egyházjogi, hittudományi érvekkel, hanem azzal okolta meg, hogy a protestánsok lázadók.[1]

Az udvar nem ment ugyan ily messzire, de fenn akarta az eddigi állapotot tartani. Ellenben a kevés számmal megjelent protestánsok az 1647-iki törvények alapján sürgették a vallásügy rendezését s visszakérték az azóta elfoglalt templomokat. De Wratisláw gróf kijelentette, hogy a császár a vallásügyben semmit sem fog engedni, mert a protestánsok vallásszabadsága igy is eléggé biztosítva van, a templomok visszaadásáról pedig szó sem lehet.[2]

Az országgyűlés többsége legfeljebb »tűrt felekezetnek« akarta a két protestáns egyházat elismerni. E téren tehát üdvöset az országgyűléssel végeztetni nem lehetett, politikai törekvéseit viszont az udvar hiúsította meg. A rendek elismerték ugyan a Habsburgok örökjogát, ellenben alkotmányos kormányzatot kivántak, melyet ép úgy a külföldi hatalmakkal akartak biztosíttatni, mint Rákóczi. De József azt felelte, hogy ilyesmiről szó sem lehet, sőt június elején megtiltotta az országgyűlésnek, hogy a trónörökléssel, a német csapatok kiküldésével s Erdély bekebelezésével egyáltalán foglalkozzék.[3] Méltán mondotta Bartholdi porosz követ, hogy a király politikája még leghivebb magyar hiveit sem elégítheti ki, a kuruczokat meg egyenesen az ellenállás folytatására ösztönzi. Az országgyűlés valóban meddő is maradt s a rendek júniusban a pestis és a kuruczok elől egyszerűen szétfutottak. »Rákóczi dictaturája — irja egy modern külföldi történetiró — fenköltebb tekintélyt nyert, a függetlenségi harcz az önfentartás harczává avattatott« a pozsonyi gyűlés s az udvar eljárása által. Bécsben tényleg egész ridegen kimondották, hogy engedményről, a sérelmek orvoslásáról szó sem lehet, mert Magyarország birtoka nemcsak hasznára nincs, hanem egyenesen ártalmára lesz a királynak, ha nem az erőszakra, a fegyverre támaszkodik.[4] Ennek megfelelően ismét a véres Heister Szigbertet küldték le fővezérnek, ki már 1708 január 7-ikén irásban kérte a császárt és Eugen herczeget, hogy őt nevezzék ki Starhemberg helyére, mert ez állásra ő a legalkalmasabb; a magyarok rettegnek tőle, az örökös tartományok őt kivánják, az orosz udvarnak szintén kiváló kegyében áll s ott is szolgálatot tehet a császárnak.[5]

Annak a hadviselésnek, melyet a ministerek Magyarországon immár folytatni akartak, csakugyan Heister volt igazi embere. Utasitásúl azt nyerte, hogy az erdélyi haddal, melynek vezetésében a beteg Rabutint

[1] Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 282—90.
[2] Április-májusi dipl. jelentések alapján: Noorden, id. m. II. 422.
[3] Dipl. jelentések alapján: Noorden, id. m. II. 423.
[4] Dolfin velenczei követ 1708-iki jelentése: Fontes Rer. Austr. XII.
[5] Arneth, id. m. II. 109.

báró Kriechbaum váltotta fel, lehetőleg együtt működjék s segélyével agyonnyomja a fölkelést. Ismét rendelkezésére adták a horvátokat, ráczokat s mindazt a dúló, fosztó népet, mely az országot sivataggá tette. Sőt ezúttal a Rákóczihoz annyira ragaszkodó oroszok, a ruthének közt is felkelést akartak támasztani. Ezt Hodermarszki József nevű pap már 1707-ben megindította. Hogy befolyását gyarapítsa, a király munkácsi püspökké nevezte ki s pénzzel látta el, hogy »a magyarok ellen hadat fogadjon és a Krajnákon való oroszságot felűltesse, hozván a császártól olyan szabadságot nekiek, valamint a ráczságnak vagyon adatva.«.[1] Palocsay Mihály s néhány nemes úr mindjárt hozzá csatlakozott s 1708 nyarán kezére játszotta Palocsát s Zborót. Alakított is egy csapatot s a mozgalom nem volt fontosság nélkül, mert az udvar biztatására Lubomirszki

Csatakép a kuruczvilágból.
(Rugendas egykorú rajza után.)

Tivadar lengyel herczeg is betört Sárosba. De kiverték Hodermarszkival együtt s az oroszok tömegei hiven megmaradtak Rákóczi mellett.

E közben az apró harczok országszerte folytak s a hadjáratot Heister a Cobok mintájára azzal kezdte meg, hogy rendeletet adott ki, mely szerint a kuruczok felesége és gyermekei, kik királyi területen élnek, 14 nap alatt távozzanak, mely önkény ellen hasztalan tiltakozott az országgyűlés.[2]

Maga Rákóczi ez évben magas szárnyalású tervvel foglalkozott. Idegenbe, külföldre, még pedig, mint a porosz királynak irta, Morvába, Sziléziába, esetleg Csehországba akarta a háborút átvinni s e tartományok lakóit, melyeket a császár kemény kormányzata szintén elkeseritett, fegyverre szólítani. A porosz király, noha a császárral szövetségben állt, rokon-

[1] Palocsay György lev. Gróf Károlyi cs. Okltára, V. 575. Itt, valamint Bidermann »Gesch. der Gesammtstaatsidee« czimű művében e kisérletről további részletek találhatók.

[2] Országgyűlési Napló. Közli Thaly Kálmán: Tört. Tár, 1896. 397.

szenvezett az eszmével, melytől Rákóczi azt is remélte, hogy Miksa Emánuelben kedvet fog a korona elfogadására s az országba való jövetelre ébreszteni. De csak a következő télre tervezte a hadjáratot, s az időt addig a hadsereg újjászervezésének szentelte. Eger alatt ütötte fel táborát s ott akart maradni, mig a sziléziai vállalatba nem foghat. Mivel azonban keveseket avatott titkába, a többi hadtestek főtisztei zokon vették, hogy a fejedelem az ellenségtől távol vesztegel. Pedig nem tétlenül tölté az időt, hanem szervezte haderejét s csakhamar, főleg gyalogsága, »soha ily szép és fegyelmezett nem volt«. De a panaszoknak, hogy lőtávolon kivül marad, a fejedelem végre nem birt ellenállani, hanem lassú menetben a Vág vidékére vezette hadát, ekkor is azzal az elhatározással, hogy csatába nem bocsátkozik, hanem a sziléziai vállalathoz tartja meg erejét. Már el is készítette a latin és német kiáltványokat, melyekben Szilézia népét fegyverre szólítja. Mihelyt azonban tábornokai közt volt, ezek rá igyekeztek venni, hogy az egész háború folyamán német kézen levő Trencsént támadja meg, melynek őrsége hir szerint a véginséggel küzdött. A fejedelem eleinte ellenkezett. »De — irja — mintha valami végzetszerű átok szállta volna meg az elméket«, a július 30-ikán Brezóban tartott hadi tanácsban Vay Ádámon kivül összes tábornokai a támadást sürgették. Rákóczi engedett, de mire Trencsén alá ért, azt a németek már ellátták eleséggel, Heister meg a vár fölmentésére sietett. A kurucz had, valami 15—16,000 ember, augusztus 3-ikán jól választott állásokban készen várta Heistert, kit ez annyira kihozott sodrából, hogy nem mert támadni, s Trencsén erődítményei közé készült visszahúzódni. De Pálffy állitólag Ocskay László útján értesült, hogy a kurucz hadállásnak leggyöngébb pontja a jobb szárny, mely rosszúl fegyelmezett s fölszerelt mezei katonaságból áll[1] Pekry Lőrincz vezetése alatt. Próbaképen megtámadta tehát, s noha az első pillanatban nem boldogult, utóbb a rosszúl vezetett kuruczokat csakugyan zavarba hozta. Rákóczi látva a bajt, Pandúr nevű lován a hátráló jobb szárny segitségére vágtatott. De egy vizmosáson átugratva, lova elbukott s nyakát szegte, a fejedelmet meg maga alá nyomta, úgy hogy nehezen birták alóla kihúzni. Arcza véres volt, mire a csapatok közt az a vakhir terjedt el, hogy megsebesült; mások azt beszélték, hogy meghalt vagy német fogságba jutott. Ebből csakhamar általános rémülés és futás támadt, melyet Rákóczi hasztalan próbált feltartóztatni. A vereség súlyos, döntő volt.[2] »Gyalázatosabb, nyomorultabb s következményeiben gyászosabb csatavesztés ennél soha sem« volt, kesergett Rákóczi.[3] »Tiz-húsz mértföldnyire is szaladni, nem semmi«, mondta

[1] Thaly Kálmán, A trencséni csatáról. Hadtört. Közl. 1897. 150.

[2] Thaly, Arch. Rakoczianum, VI. 31. közli Bercsényi levelét, mely szerint a szomszéd falvak lakói pár nap alatt valami harmadfél ezer magyar s 600 német holttestét temették el. 14 ágyú, 40 zászló s 450 ember jutott német kézbe.

[3] Emlékiratai, 252.

augusztus 14-ikén Bercsényi s attól félt, hogy »országos rémülés«[1] lesz a kudarczból. Csakugyan az lett. A legképtelenebb hirek keltek szárnyra s az ország minden részébe szétvitték a rémületet. Beszélték, hogy az egész kurucz had megsemmisült, hogy Bercsényi súlyos sebet kapott s vége van mindennek. Igazi panique ragadta meg a kedélyeket. Nemcsak azok az ezredek, melyek a csatában részt vettek, hanem a többiek is szétfutottak. Az általános zűrzavarban megkezdődött az árulás. Ocskay László német kézbe játszotta ezredét; ugyanezt akarta tenni 2000 emberével Bezerédy Imre, ki a nóta szerint addig kardját német hússal etette s maga valami 72 német tisztet

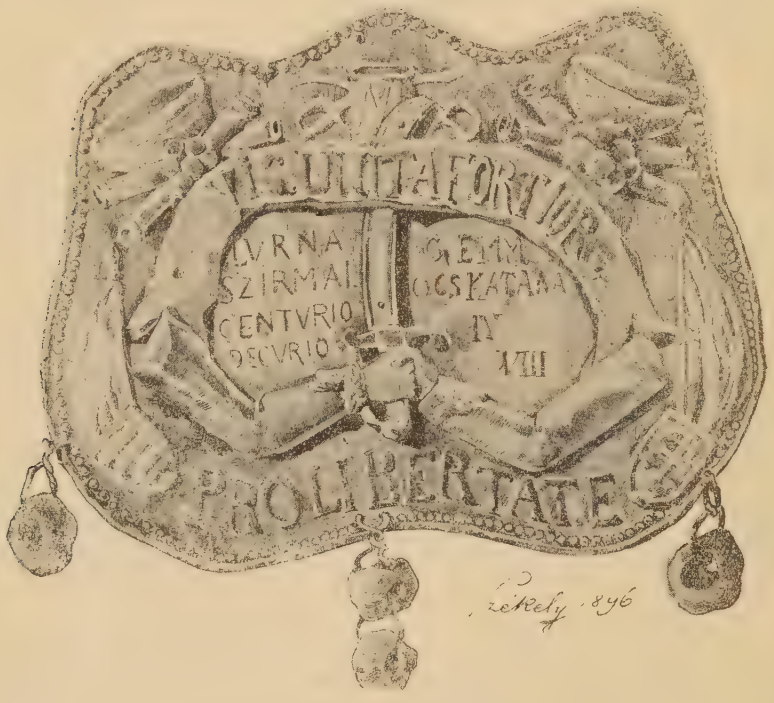

Ocskay László tarsolya.
(Eredetije Ocskay Mária bárónő birtokában.)

ölt meg vitézi harczon. Immár ő is labancz akart lenni, de rajta vesztett, mert Esterházy Antal elfogta áruló tiszttársaival együtt.[2] A többi vezérek tervezett árulásáról szintén mindenféle kósza hir keringett. A gyanú még a hős Bottyánt sem kimélte, ki tényleg kétségbeesetten nézett a jövő elé. »Azt mondja, — irja róla Bercsényi augusztus 29-ikén — már nincs mihez biznia, ez mind eláll; ha nincs reménység külső hadhoz, kérjünk

[1] Thaly, Arch. Rakoczianum, VI. 24.

[2] Négy társával haditörvényszék elé állíttatott, mely halálra itélte őket. De csak Bezerédy és Bottka Ádám kerültek vérpadra, a másik háromnak Rákóczi megkegyelmezett.

armistitiumot és béküljünk.«[1] Reá is ügyeltetett Bercsényi, mert — mint a fejedelem szeptember 12-ikén irta — »a mostani szerencsétlen conjuncturákban alig tudta az ember, kiben kell hinni; melyek még megmaradtak, szintén elkeseredtek.«

A szét nem futott katonaság kivetkeződött minden fegyelemből, panaszkodott és szidta vezéreit.[2] A tömegeket viszont az ónodi gyűlés által megszavazott adó keserítette el, mert — mint a fejedelem mondotta — »még csak bikfalevelet is nem örömest ad a magyar parasztember, nem hogy pénzt adna morgás nélkül.[3] Szóval a trencséni csata utáni hónapokban végleg elgyöngült a mozgalom s a nemzeti ellenállás rohamos hanyatlásnak indult.

XI. FEJEZET.

A rohamos hanyatlás.

Heister e közben »kurucz vadászat«-tal, apró portyázással, hallatlan kegyetlenségekkel s még szörnyűbb fenyegetésekkel fokozta a rémületet. Diadalát kellően kiaknázni azonban nem tudta. Megvette ugyan Nyitra várát, de Érsek-Újvár ellen nem boldogult s csak a vár közelében levő községeket pusztította el, a lakosokat meg a Vágon vagy a Dunán túlra költöztette, hogy az őrség ne élelmezhesse magát. Ellenben Pálffy, Ebergényi és Löffelholtz (kit a magyarok fakanálnak neveztek) tábornokok Trencsén és Turócz megyék fontosabb pontjait szállták meg s a Dunán innen immár a Garamig, nem pedig a Vágig terjedt a németek uralma. Az ország többi részeiben azonban 1708 végén nem igen változott az eddigi birtokállomány. Maga Rákóczi Egerbe húzódott s ott igyekezett hadait rendezni. Még mindig nem esett kétségbe s Bercsényi azon értesítésére, hogy a hadak szive újra fölbuzdult, egész lelkesedéssel felelte: »már tudom, hogy találkoztak oly magyarok, a kikkel lehet életemet hazám szabadságáért inkább feláldoznom, mintsem bujdosásra adnom kesergő, koporsómig gyászszal beborított fejemet«. »Helyre üti — folytatta — bátor, erős és eltökéllett sziv az eddig szitkozódó, morgó prédáló sokaságot.«[4]

De a »szerencsétlen trencséni nap után — mint később maga mondotta — semmi sem sikerült többé«. A fejedelem deczember elején a senatorokat s a közeli megyéket Sárospatakra tanácskozásra hivta. A megjelentek

[1] Thaly, Arch. Rakoczianum, VI. 47.

[2] Id. m. II. 304—5. Rákóczi igen élénk képet ad a katonaság elégedetlenségéről.

[3] U. ott, 323.

[4] Szeptember 2-iki levele u. ott, II. 311—12.

egyébről sem beszéltek, mint a békéről, a mi a fejedelmet olyan nyugtalanná tette, hogy Károlyit felkérte, jöjjön Patakra s küldessen a Tiszán túli hadakkal követeket, a kik kijelentsék, hogy ragaszkodnak Rákóczi erdélyi fejedelemségéhez s az ausztriai háztól való elszakadáshoz s ha a vármegyék békülnének is, ők nem állanak el Rákóczi személyétől.[1] A békétől egyébiránt maga sem idegenkedett s a porosz királyt felkérte, vegyék rá szövetségesei a császárt, hogy Magyarországban néhány évi fegyverszünetet engedélyezzen.[2] Ujra az angol királynő diplomatiai segélyét kereste s törekvései támogatására igénybe vette a törvényhatóságokat. Követei számára velük szintén állíttatott ki meghatalmazást, melyben ők is kérik a külhatalmakat, hogy »hathatós mediatiojok által inducálni« [3] igyekezzenek a békét. Ügynöke Klement János [4] Jablonszky porosz udvari lelkészszel megjelent Londonban és Hágában. Marlborough herczeg 1709 tavaszán a legszivélyesebben fogadta s azt mondta: az a baj, hogy a magyaroknak Bécsben egyetlen barátjuk sincs; ezért nem kaphat Rákóczi békét. Vesztegesse meg tehát gróf Wratislávot s igy tegye hajlandóvá kivánságai teljesítésére. A követeket a minister-tanács szintén a legszivélyesebben fogadta, de még sem hoztak egyebet szép szónál, mert a császár kijelentette, hogy idegen közvetítést nem fogad el többé, hanem forduljanak az elégedetlenek az országgyűléshez.

Minthogy a szövetséges hatalmak közt már ekkor folytak eszmecserék a jövendőbeli béke feltételeire nézve, különösen Eugen herczeg sürgetésére a császár kimondotta, hogy Rákócziról szó sem lehet a nemzetközi béketárgyalásokban, mert a magyar kérdés a császár házi ügye. Arra a hirre pedig, hogy Londonban és Hágában nagyon szivélyesen fogadták Rákóczi követségét, az udvar azzal felelt, hogy az 1709 júniusban újra megnyilt pozsonyi országgyűlés végzéseit, noha azok egyebek közt Rákóczit és Bercsényit, mint a haza ellenségeit proscribálták, nem szentesítette, Heisterrel meg folytattatta a kegyetlenkedést, ki a kegyelmi igéreteket ismét nem tartotta meg. Igy akarta a külföldnek megmutatni, hogy ő Magyarország ura s idegen államnak nincs köze a magyar kérdéshez.

A császár szövetségeseinél azonban Rákóczi legalább őszinte jóakarattal találkozott. Ellenben Francziaország igen kevéssé támogatta, a szultánt meg hasztalan figyelmeztette, hogy utoljára kéri segélyét, mert a magyarság ereje mindinkább kimerül s ha a porta fel nem használja az alkalmat, a magyarok leveretnek, pedig akkor Törökország kerül sorra. De a legcsúfosabban Ágost lengyel király s Nagy-Péter czár bánt vele. A czár 1707 óta irásbeli kötelezettségeket vállalt Rákóczi irányában. Csakhogy a szerződés

[1] Deczember 1-én kelt levele id. h. II. 370.

[2] Tört. Tár, 1882. 155.

[3] A hajdúvárosok által 1709 április 30-ikán aláirt és megpecsételt utasítás: Varga Geiza, Hajdumegye leirása, 55—56.

[4] Diplomatiai iratai: Fontes Rer. Austr. Dipl. XVII. Klementről Szalay László: Századok, 1870.

nem akadályozta abban, hogy a magyar fölkelés leverésére újra fel ne ajánlja hadait az udvarnak, ha ez vele a svédek ellen szövetkezik. Péter egy milliónyi kölcsönt s 12,000 embert, Ágost 12 lovasezredet akart a magyarok ellen a császár rendelkezésére bocsátani. De József kerülte a svédekkel való összetűzést s elutasítólag felelt.

Mindazáltal Rákóczi orosz részről ezután sem kapott segélyt, az ország maga meg annyira kimerült, olyan inségre, szegénységre jutott, hogy a hadviseléshez szükséges eszközöket nem bocsáthatta rendelkezésére, sőt az adót sem fizethette. Már 1708-ban jelentette haza a velenczei követ, hogy az öt évi háború annyira elpusztította az országot, hogy 50 év alatt sem fogja kiheverni.

Csatajelenet a kuruczvilágból.
(Rugendas egykorú rajza után.)

Ezzel igazat mondott. Azok a Dunán inneni és túli vidékek, melyek a háború állandó szinhelyéül szolgáltak, sivataghoz hasonlítottak. De végtelen nyomorba sűlyedtek a felsőmagyarországi vármegyék is, noha az ellenség vagy épen nem vagy kevésbbé bántotta őket. »Sir, jajgat a szegénység — irja Ugocsa — hogy már tehenét is elcserélte, gyermekét tejtől megfosztotta s már az ökröt, kiki maga cserélt, azt sem veszik el tőle, hanem csak pénzt kérnek.« »Futófélben vagyunk, a sok rendbeli adózás rajtunk« — kesereg a vármegye.[1] Közép-Szolnok kijelentette, hogy tudatában van azon kötelességnek, hogy mindenét feláldozza a hazáért.

[1] 1708 május 26-iki fölterjesztése a gróf Károlyi család budapesti levéltárában. E levéltár 1708—11-iki gazdag anyagába nem nyerhettem betekintést, mert ez az anyag az oklevéltár szerkesztőjénél van. Csak néhány itt maradt iratot használhattam Éble Gábor levéltárnok úr szivességéből.

Teszi ezt évek óta, de ma már nincsen mit áldoznia, mert »vármegyénknek nagyobb része vetetlen maradott«, sőt a kik vethettek is, »gaznál egyebet ez idén nem arattanak«. »Arra jutottak — folytatja — szegény lakosaink, hogy minden órán gyalázatos koldulással kényszerittetnek éhenhalástól életeket megváltani.« Mikor Károlyi Sándor figyelmeztette Máramaros vármegyét, hogy tisztei nem elég buzgalmat fejtenek ki az adó behajtásában, a vármegye azt felelte, hogy összes tisztei »a publicumban való éjjeli-nappali munkájokat testek roncsolódásával, életek rövidítésével úgy folytatják, hogy abban soha megszűnés nincsen«.[1] Nem bennük van a baj, nem a tisztek hanyagsága, hanem »a szegénységnek tehetetlensége« miatt nem folyik be az adó. »Annyira jutottak már szegény lakosink — folytatja a vármegye — hogy meg nem adhatván quantumikat, executióval mennek tiszteink s merő tyrannusi formában füstre köttetvén a lakosokat, félholtan bocsáttatják el, mégis semmit sem vehetnek rajtok.«[2]

»Annyira megterheltetett a szegénység, — irja Ugocsa[3] — hogy éhel halásra jutott, a mint is sok helyek már az oroszok és oláhok között tengeri csokánból és mogyorófa barkából sült kenyérrel élnek.« E miatt az oláhok és oroszok majd harmadrésze, de sőt a magyarságnak is a java felszedvén gyermekeit, Lengyelország felé, annak széleiben recipiálta magát s a falvakban 2—3 ember maradt, úgy hogy a földmüvelés szűnő félben van. Kraszna vármegye[4] kijelentette, hogy a lakosságnak épen semmije nincs s igy nem élelmezheti az ott elszállásolt csapatokat, hanem inkább elbujdosik, »a minthogy már szintén pusztán maradott, romlott vármegyénk pusztái nyilván bizonyítják. »Fokozta a nyomort az 1708—9-iki szörnyű tél, az óriási hideg és havazás, minek »mását az emberek oly könnyen nem látták, nem hallották«. Különösen januárban volt oly dermesztő hideg, hogy az égi madarak megszámlálhatatlan mennyiségben fagytak meg. S mintha mindez nem lett volna elég, török területről, hol már 1707-ben mutatkozott, 1708-ban Aradon és Csongrádon által átcsapott hazánkba a pestis, a rettenetes »gugahalál«, mely az Alföldről csakhamar országszerte megtette romboló körútját. Himlő és hagymáz is fogyasztotta a népet, de a pestis 1709—10-ben példátlanúl elhatalmasodott s oly mérveket öltött, hogy sok falu egészen kihalt, néhol meg csak 2—3 ember maradt meg. Debreczenben 1200, Pozsonyban a lakosságnak csaknem fele, Komáromban 4000, Kis-Szebenben 2278, Lőcsén 4000-nél több, Iglón s három más szepesi városban 7087[5] ember halt meg s az egész országban az 1708—11-iki pestis áldozatainak száma hivatalos adatok szerint több volt 300,000-nél. Az állami és társadalmi rend teljesen fölbomlott s a nép a

[1] Deczember 29-iki felterjesztése a gróf Károlyi-család budapesti levéltárában.
[2] A megye 1708 augusztus 2-iki felirata u. ott.
[3] 1709 márczius 20-iki felterjesztése u. ott.
[4] 1709 április 10-iki felirata u. ott.
[5] Svábv, Szepesvármegye tört. II. 244.

templomokba sem gyűlhetett istentiszteletre. Az emberirtást rettentő marhavész kisérte s az általános romlás közepett a nemzeti ellenállás végképen megtörött, úgy hogy az 1709 és 1710-iki küzdelem már csak kinos végvonaglás.

Rákóczi roppant erőlködéseket tett, hogy új sereget állítson talpra. De egyrészt egész táborok estek a pestis áldozatául, másrészt a felszereléshez szükséges sokféle készlet, posztó, fegyver, lőszer beszerzése már nagyon nehezen ment, mióta Árva és Trencsén vármegyék német kézbe kerültek s a mozgalom fő közlekedési útja az iparos külfölddel elzáratott. 1709-ben Heister, Pálffy és Erdélyből Kriechbaum tábornok egyre előre nyomultak s sok fontos helyen kivül a bányavárosok is német kézbe kerültek. Bercsényi, ki augusztusban »egy tarisznya néppel« Ajnácskőben állt, azt sem tudta, hová húzódjék a közeledő ellenség elől. »Ime, — mondja — csak egy securus helyünk sincs, Kassa 10 mértföld, Egerben pestistől, a Tisza mellett rácztól, Sárosban Szepesből, Tiszántúl Erdélyből[1]« fenyeget a veszedelem. 1709 októberben Heister Szepesbe tört s a mindig hű felső-magyarországi városokat fenyegette. Kassa kivételével a többi ötnek erődítményei kevéssé voltak védhető állapotban s Rákóczi a polgárságra bizta, hogy nyilt városoknak nyilvánítsák magukat. De mindnyájan azt felelték, hogy védekezni akarnak s őrséget, hadi szert kértek a fejedelemtől. A gyönge Késmárkot azonban Heister csakhamar megvette s noha kegyelmet biztosított mindenkinek, Lányi Mártont, Kray Jakabot és Toperczer Sebestyén szijgyártót, ki vitézül részt vett a küzelemben s meg is sebesült, kivégeztette. Kray mint fegyverszállító és diplomata szolgálta Rákóczit. Lőcséről menekült Késmárkra, hová épen egy nappal a város átadása előtt érkezett. Igy került a németek kezébe s lett a nemzeti ügy vértanúja. Noha Lőcse vitézül ellenállt, az ellenség immár a felvidéken is megfészkelte magát.

Az 1709-ik év vége felé Bercsényi azt mondta: »Már most nincs mit félnem rosszabbat, azért várom a jót.«[2] De hasztalan várta. Az udvar 1710-ben végcsapást igyekezett a mozgalomra mérni. Ismét Heistert nevezte ki fővezérnek s az Eugen herczeg elnöklete alatt tartott hadi tanács azt tűzte ki feladatává, hogy együttműködve az erdélyi haddal, folytassa az előnyomulást s Érsek-Újvár, Eger, Szolnok, Kassa, Lőcse, Eperjes várakat és városokat vegye meg.

Rákóczi szét akarta törni a vas övet, melybe a németek szorították s 1710 januárban maga ragadta meg az offensivát. Kemény téli időben megkezdte az előnyomulást s január 22-ikén Vadkerttől délkeletre, Romhánynál az ellenségre vetette magát. De noha a harmadfél ezer németből s 500 rácz-labanczból alig 500 maradt épen,[3] a támadás meghiúsult, mert

[1] Thaly, Arch. Rakoczianum, VI. 298.
[2] Id. m. II. 243.
[3] Id. m. III. 12.

megnyerni a csatát »nem oly tiszteknek való feladat volt, — irja a fejedelem — mint az enyéim«.[1] Rákóczi a közelben álló Károlyi seregéhez húzódott s mint mondja, csak ezután ismerte meg Károlyi sokoldalú tehetségét és hasznavehetőségét. Ez márcziusban részletes emlékiratban terjeszté eléje nézeteit, hogyan lehetne a szorongatott Érsek-Újvárt, melynek egész vidéke már német kézben volt, eleséggel ellátni.[2] Károlyi a tervet nemcsak megfogalmazta, hanem nagy ügyesen végre is hajtotta s az ellenséges földön át bejuttatta az eleséget a várba. Csakhogy Esterházy Antal, a parancsnok, nem tudott gazdálkodni s Rákóczi annyira elkeseredett iránta, hogy fogságra akarta vettetni.[3] Mindazáltal Újvár még egy ideig tartotta magát, ellenben Lőcse még 1710 elején elveszett. A fölvidék e főfontosságú helyét Löffelholtz tábornok egész télen át vívta, de a polgárság s a Rákóczi őrsége Czelder Orbán vezetése alatt a legnagyobb elszántsággal védekezett. Csakhogy báró Andrássy István, a kuruczok szepesi tábornoka, titkos alkudozásba lépett az ellenséggel, hogy Lőcsét, Szepesvárt, Palocsát és Krasznahorkát kezére játszsza. Löffelholtznak azon-

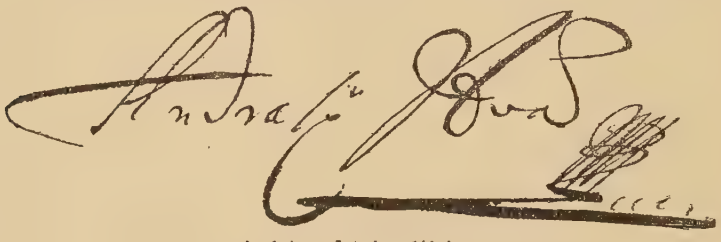

Andrássy István aláirása.

ban más titkos összeköttetése is volt a városban s ez az ismeretlen áruló január 19-ikén éjjel a nagy lőportornyot fölgyújtotta s levegőbe röpítette. A robbanás rengeteg kárt okozott s a falakon is erős rést ütött, melyet azonban az elszánt védők nyomban betömtek. Mindazáltal Andrássy és társai lassankint megpuhították a polgárságot, mely kész volt Löffelholtzczal tárgyalásokat kezdeni, mi végből a tábornok a városba, ez meg a német táborba tuszokat küldött. A polgárság Czeldert és Duprez alezredest, a városban levő huszárezred parancsnokát, küldte ki. Ez utóbbi flandriai származású kalandor volt, ki a jó időkben vitézül szolgálta Rákóczit, most azonban csak saját magára gondolt. A német táborban Löffelholtznak azt a bizalmas ajánlatot tette, hogy kezére játszsza a várost, ha őt jelen állásában ezredével együtt császári szolgálatba veszi át, az őrségnek s a polgárságnak pedig kegyelmet biztosít. Löffelholtz megkötötte az alkút s Czeldert magánál tartva, Duprezt visszabocsátotta a városba. Az áruló hamar megnyerte tervének ezredét s az őrség nagy részét, mely egyszerűen

[1] Emlékiratai, 269.

[2] Közli Thaly: Hadtört. Közl 1895. 440—49.

[3] Márczius 12-iki levele: Thaly, Arch. Rakoczianum, III. 64—65.

megnyitotta a kapukat, mire Löffelholtz február 13-ikán hirtelen bevonult a városba. A németek megjelenése olyan váratlanúl történt, hogy a polgárság azt hitte, hogy valami földalatti folyosón, melyet asszonyi kéz nyitott meg nekik, jutottak be.[1]

Igy a fölvidék egyik legerősebb bástyája már a télen, a dunán-inneni részek fővára, Érsek-Újvár meg szeptemberben a németek kezébe jutott, kik innen is, a felvidékről is teljes erővel vetették magukat a még hódolatlan vidékekre.

Károlyi még egyszer a végső kétségbeesés eszközéhez próbált folyamodni s megparancsolta »minden városi, falusi biráknak s lakosoknak életek s jószágok elvesztése és helységeknek porrá tétele büntetése alatt«, hogy mihelyt meghallják, hogy az ellenség az Ipolyon átkelt, »minden helységbeliek lakó helyökből kibontakozzanak, egész jószágokkal együtt a Mátrán által erre a Tisza mellékére takarodjanak s az ellenséget lakó helyekben be ne várják«.[2] De a parancsnak senki sem engedelmeskedett többé s az ellenség Pestmegye egész területét megszállta. A Dunántúl is hasztalan énekelték:

Mikor virrad megint hej! olyan szép idő,
Hires Bottyán hirét,
A Bezerédyét
Egekig emelő, egekig emelő?
Balogh Ádám nevét,
Vitéz kuruczokét
Feltündököltető, feltündököltető?[3]

Bottyán és Bezerédy már örök álmukat aludták, Balogh hónapokon át csodálatos elszántsággal küzdött ugyan, de október 29-ikén harcz közben elfogták.[4] Ezzel az ország e része is végleg német kézbe került.

Őszszel a császáriak mindenfelől előnyomúltak. Kassa, Ungvár és Munkács kivételével a legtöbb felvidéki vármegyét a Hegyaljával együtt megszállták. Eger vára deczember 1-én Rhédey Ferencz, előbb császári tiszt[5] árulása következtében szintén megnyitotta kapuit. Ekképen »napról napra mélyebben szorultunk — irja Rákóczi[6] — azon szögeletbe, melyet a Tisza és a Beszkéd hegyek képeznek, s melynek alapja Munkács«, vagyis a mozgalom visszanyomatott oda, honnan kiindult.

[1] Löffelholtz eredeti jelentése (Feldzüge, XI. 496—98.) teljesen tisztázza Lőcse átadásának ügyét. A németek a nyitott kapukon át jutottak a városba s nem a lőcsei fehér asszony hivta be őket, mint a helyi monda hirdeti.

[2] Hornyik, id. m. IV. 211—12.

[3] Thaly K. Adalékok, II. 144.

[4] Előbb Eszékre, azután Budára szállitották s ott fejét vették.

[5] Pálffy deczember 15-iki levele. Arneth, id. m. II. 155. és 430.

[6] Emlékiratai, 282.

XII. FEJEZET.

Rákóczi és az orosz szövetség.

Veszve volt minden s Rákóczi nem zárkozott el a tudat elől, hogy a harczot folytatni nem lehet. Választania kellett a között, hogy külföldre menekül vagy föltétlenül meghódol. A régi alakban kívánt kiegyezésről, a nemzeti programm valósításáról szó sem lehetett többé, mert Heister győzelmei a Heister-féle szellemet végleg diadalra juttatták Bécsben. Az ország legnagyobb része ismét a király kezén volt, ki azonban nem állította helyre a régi alkotmányt. Az országgyűlést 1710-ben is összehivta ugyan, de nem végeztetett vele semmit. A gyűlés az állandó hadsereg és az állandó adózás elvébe is belenyugodott, sőt az ellen sem emelt kifogást, hogy a mikor országgyűlést tartani nem lehet, a király a főrendeket s a városok és megyék kiküldötteit hivja meg az adó megszavazására. Mindazáltal ez a gyűlés is meddő maradt s az ország kormányzata sem helyeztetett vissza a törvényes állapotba. A hol a németek megjelentek, ott a régi mintára megkezdődött a vallásüldözés, ámbár a király tiltotta, sőt a primás is rosszalta. Mindazáltal úgy látszott, hogy a német uralommal visszatér a Kollonics-rendszer, mert, mint az angol követ deczember 10-ikén irta: »bizonyos, hogy ebben az udvarban sokan vannak, kiknek hasznára és javára válik, ha Magyarország fegyveres erővel vettetik alá«.

Ily hangulatban volt az udvar az 1710-ik év folyamán s elfogadható kiegyezésre Rákóczinak alig nyilt többé reménye. Komolyan számba vette tehát a külföldre menekülés eszméjét. Külföldön akart vagy segélyt szerezni vagy legalább oda működni, hogy a magyar kérdés az általános békekötésbe felvétessék.

A külföldre való menekülésre biztathatta azon körülmény, hogy 1709 óta az orosz politika ismét közeledni kezdett hozzá, mert a czár nagyon zokon vette, hogy az udvar újabb szövetségi ajánlataival is elutasitotta. A császári követnek roppant erőlködéseket kelle tennie, hogy a czár ne önálló állam követeiképen fogadja a nála járó magyarokat. Rákóczi orosz-franczia-svéd-magyar szövetség eszméjét vetette föl, melyet azonban halomra döntött XII. Károly, ki megkezdte a háborút Oroszország ellen. De tönkre veretett s török területre kelle menekülnie, hol a szultánt háborúra ösztönözte a czár ellen. Péter azonban nem akart új háborut, s mindent elkövetett, hogy egyrészt franczia közvetítéssel békét kössön Svédországgal, másrészt meg a portát is visszatartsa a szakitástól. Mindkét irányban fel akarta használni Rákóczit, kit bécsi követe Urbick[1] 1710

[1] E látogatásról egykorú magyar verset közöl Thaly Kálmán: Századok, 1895. 172—75.

tavaszán meglátogatott, a mi Bécsben nagy megütközést keltett. A fejedelem Urbick útján is tett nagyon mérsékelt kiegyezési ajánlatokat az udvarnak, a czárt meg felkérte, küldjön Munkácsba, Ecsedbe és Máramarosba orosz őrséget, Ukrajnában pedig bizonyos területet jelöljön ki megtelepedésre azon magyaroknak, kik hazájokból kiszorulnak. Minthogy azon időben a szepesi városokban orosz hadak álltak, a czár könnyen segíthette volna Rákóczit, kinek törekvéseit XIV. Lajos is támogatta s követét 1710 júliusban azzal küldte a czárhoz, hogy tőle fegyveres segélyt[1] szorgalmazzon a magyarok részére. Csakhogy a franczia és orosz politika ármányos játékot folytatott egymással. Dolgorucki orosz külügyminister azt ajánlotta a czárnak, csak ámítsa, biztassa Francziaországot, mert mennél tovább tart a spanyol örökösödési háború, annál több hasznát veszi Oroszország. Viszont XIV. Lajos, habár a czár segélyét kérte Rákóczi számára, egyre arra ösztönözte a portát, támadja meg Oroszországot. A fondorlatok e tragikomédiájának Rákóczi lett az első áldozata. Segítséget sem pénzben, sem katonában nem kapott a czártól s igy helyzete annyira kétségbeesetté vált, hogy még októberben czélszerűnek látta a porosz királytól menedéket kérni, ha hiveivel külföldre kénytelen húzódni.[2] Deczemberben hasonló kéréssel fordult a lengyel királyhoz. Időközben a mozgalom életben levő vezérei csakugyan mindinkább Lengyelországba menekültek. Oda huzódott családjával Forgách Simon, Esterházy Antal s oda ment Bercsényi is hivatalos megbizással ugyan, de tényleg azért, mert itthon a pestis és a németek miatt nem érzé magát többé biztosságban. Hivatalos megbizása az orosz segély szorgalmazása volt, melyet Dolgorucki herczeg valóban kilátásba helyezett, mert az orosz politikának szüksége volt Rákóczira, kit a portán és a franczia kabinetnél akart felhasználni. Már régebben arra kérte a fejedelmet, hasson követe, Vetésy útján oda, hogy XIV. Lajos vállalja el Károly svéd királylyal szemben a békeközvetítést. Ha ezt kiviszi, a czár viszont megigérte, hogy végrehajtja a varsói szerződést s egész erejével megsegiti Magyarországot. Rákóczi teljes buzgalommal működött tehát a czár érdekében XIV. Lajosnál, ki július 25-ikén igen biztató válaszszal küldte Vetésyt Magyarországba, honnan a czárhoz utazott Moszkvába. A franczia politika azonban ez esetben is szemfényvesztést űzött. Épen nem akart békét szerezni a czárnak, hanem ellenkezőleg, mindent elkövetett, hogy a szultánt a czár ellen ingerelje, a mi sikerült is s 1710 novemberben a porta megüzente a háborút Oroszországnak. Mikor tehát Vetésy Moszkvába érkezett, a czár szóba sem állt vele, mert ekkor már tudta, hogy Francziaország bújtogatta fel ellene a törököt. Csakhogy a háború meg volt

[1] Recueil des Instructions, II.

[2] Rákóczi 1711 elején ismételte kérését. A király már január 7-ikén késznek nyilatkozott 8—900 magyar menekültet családostól befogadni, február 21-ikén pedig Rákóczinak, Bercsényinek, Károlyinak s még igen sokaknak, kiknek névsora még októberben elkészült, teljes védelmet, életük vagyonuk és biztonságát igérte. (Tört. Tár, 1882. 165—167.)

ugyan üzenve, de az ellenségeskedések még szüneteltek s nem látszott lehetetlennek, hogy a porta a tavaszig, mig a műveleteket megkezdheti, meggondolja a dolgot s békét köt. Oroszország még mindig használt vehette tehát Rákóczinak, ki a portán nagy tekintélynek örvendett. Ennek következtében az oroszok nemcsak nem szakítottak vele, hanem egyre fegyveres segélylyel biztatták Bercsényit, ki csakhamar (deczember 28-ikán) azt irta a fejedelemnek »bizonyos segitségünk; nem bizonyos az ideje,« pedig »a török lárma nélkül« — mint egy héttel később irta — Rákóczi Munkácson várhatta volna be az orosz segitséget, most azonban több idő kell hozzá. Minthogy e közben a felvidék nagyrészt német kézbe jutott s attól lehetett félni, hogy az ellenség elzárja a lengyelországi útat, Bercsényi folyton figyel-

Ostromjelenet a kurucz világból.
(Rugendas rajza után.)

meztette a fejedelmet, vigyázzon, hogy Munkácsba ne rekedjen; jöjjön ki tehát idejében ő is a czárhoz, hozza ki a hadakat, ne béküljön, hanem várja be a czár segítségét. Rákóczi hajlott a tanácsra. Mivel itthon veszve volt minden, azt hitte, hogy orosz segélylyel elhuzhatja a háborút az általános békéig, mely az évek óta hadakozó felek kimerültsége mellett közelben levőnek látszott. Biztosan számított reá, hogy XIV. Lajos bevéteti az általános békébe Magyarországot. Sőt tervezgetéseiben szerepet játszott I. József halála, noha a király még 33 éves sem volt s ez ideig jó egészségnek örvendett.[1] Huzni-halasztani akarta tehát a végleges eldöntést

[1] Ez eshetőséget említi az 1710-iki emlékirat. Thaly Arch. Rakoczianum III. 402.

hogy »vagy az universalis békességig vagy a mostani császár haláláig vontatódnék ezen hadakozás«.

Csakhogy a vasöv egyre szűkebbre szorult körülötte. A császáriak egyesültek s a Tiszának nyomultak, Erdélyből meg egy másik hadtest közeledett s a nemzeti mozgalom az év végén alig öt megyére, Szatmárra, Szabolcsra, Ugocsára, Ungra, Máramarosra szorítkozott s ezek is végnyomorba süllyedtek. »Majd egész vármegyénket — irja Máramaros — a grassáló pestis ellepvén annyira, hogy mindennemű mezei és egyéb munkát, sőt maga cselédjét elhagyván lakosink, egész falvak havasokra, erdőkre, völgyekre, sőt Moldvára és Lengyelországra elszéledtenek.« »A vad helyen[!] megtelepedett nép ha egyszer eloszol, medvéknek, farkasoknak és rókáknak lakó helye lészen és in perpetuum marad pusztaságban« a vármegye területe.[1] »Méltóságos kommandirozó generálisunk — kiált fel Szabolcs vármegye[2] — hazánkhoz való szoros szövetségbeli kötelességeinket mindenben contestálni készek vagyunk. De minthogy a lakos megkevesbedett, az impositiok pedig és a restantiabeli szedések megmaradtak«, a nép, a mennyiben a pestis még meg nem ölte, az alföldségre oszolt. Ily viszonyok közt lehetetlen volt tovább hadakozni s a győztes labanczok gúnyosan kérdezték: Hol vagy már te nyalka kurucz? Ez meg bánatosan felelte:

Régi időm elmúlt,
Most másképen fordult,
Szomorú az én sorsom.[3]

Az igazság és jog kétségkivül ekkor is az ő részén volt, de a háború nem a jog, hanem a hatalom kérdése, s a mozgalom teljesen elveszté a jog diadalra juttatásához kellő hatalmi eszközöket.

A végkimerülés ez állapotában egész váratlanúl olyan esemény történt, mely élénk reményeket keltett a hazafiakban, mely ismét lehetségesnek láttatta az udvarral való megegyezést, habár nem is a régi alapon, de mindenesetre elfogadható feltételek mellett.

A császári hadak vezetésében ugyanis hirtelen emlékezetes változás állt be, mely a ministerek akarata ellenére egész új irányba terelte a magyar kérdést. A vérengző Heister, a ki ez évben is folytatta szörnyű kegyetlenségeit,[4] súlyosan megbetegedett s a fővezényletet gróf Pálffy János

[1] 1710 június 4-iki felterjesztése a gróf Károlyi-család budapesti levéltárában.

[2] 1710 szeptember 22-iki felterjesztése u. ott.

[3] 1710-iki ének. Közli Thaly: Adalékok, II.

[4] Mikor Jávorka Ádám (életrajzát Thaly Kálmán irta meg) 1710 január 1-jén elfogta az áruló Ocskayt, ki január 3-ikán hadi törvényszéki itélet alapján kivégeztetett, Eugen herczeg levelet irt a fogoly érdekében Bercsényinek. Csakhogy a levél megkésett, mert az itélet időközben végrehajtatott. Erre Heister utasította báró Bruckenthal győri főparancsnokot, hogy a hadi foglyok közül tizet kivégeztessen. Január 18-ikán Fodor László dandárnok, Bolfort (Wolhfart) Ádám ezredes, Palkovics Ferencz főhadbiztos s hét más kurucz feje vétetett. Válaszúl az érsekújvári kuruczok több német tisztet, köztük

horvát bánnak akarta átadni. De Pálffy nem fogadta el s a vezénylet Cusani tábornokra szállt. Csakhogy Eugen herczeg attól félt, hogy az új fővezér nem képes feladatának megfelelni s Pálffy kinevezését sürgette, kivel bizalmas barátságban és levelezésben állt s kinek tehetségeit igen jól ismerte. 1703 óta mindig Pálffy volt a herczeg magyar fővezér-jelöltje s ismételve ajánlotta, most meg egyenesen sürgette kinevezését. A herczeget tisztán katonai okok vezették; tapasztalt vezért akart a sereg élére állítani, hogy végleg vérbe fojtsa a fölkelést. Ugyanily indokokból a hadi tanács ismételve kérte Pálffyt, vállalja el a fővezérséget. Pálffy végre engedett s 1710 őszén átvette a magyarországi német hadak főparancsnokságát.

Pálffy János gróf addig is majdnem szakadatlanúl részt vett a háborúban s mint horvát bán a horvát és rácz hadakat vezette, melyek gyilkos rablásaikkal különösen gyűlöletessé tették magukat s melyeket a kuruczok ismételve megvertek vagy szétűztek. Politikailag Pálffy föltétlen hive volt az udvarnak. Mindazáltal melegen óhajtotta a békés megegyezést s annak idején komolyan támogatta Széchenyi Pál törekvéseit. »Igaz magyar«-nak vallotta magát, s mihe'yt magyar földön vezérlő állásba jutott, megbizás, felhatalmazás nélkül, tisztán józan eszét és hazafiasságát követve nyomban vállalkozott az utolsó próbára, hogy a magyar kérdés békés megoldást nyerjen. Csakhogy természetesen oly alapon kezdte meg a munkát, melyről azt hihette, hogy Bécsben sem fogják kifogásolni.

Kinevezésének egyszerű hire sok várakozást, reményt ébresztett a kuruczokban s a változást a labancz urak azon törekvésére vezették vissza, hogy »Heister tirannismusától megmentsék nemzetöket.« »Csodálatos munkáját az istennek, — látták kinevezésében — mely által példa nélkül ellenségeink fegyverének kormányzását magyar kezére adta.« Több felől felhangzott az intés, hogy itt az ideje a megbékülésnek, hogy a német ne tekinthesse »ezen hazát úgy, mint fegyverrel nyert országot«. Rákóczi maga is nagyon behatóan foglalkozott a Pálffy kinevezése által alkotott új helyzettel.[1] Környezetében túlsúlyban volt a bizalmatlanság az udvar iránt s bármily kedvezően vélekedtek Pálffyról, úgy érveltek, hogy a kiegyezésben bizni nem lehet, hanem folytatni kell a háborút az általános európai béke létrejöttéig, melybe Magyarország is befoglalandó, vagy József király haláláig. Noha maga Rákóczi szintén igy gondolkodott, mégis szükségesnek tartotta, hogy Pálffy szándékairól alaposabb tájékozást nyerjen s

egy gróf Zichyt felakasztottak, Rákóczi meg kijelentette, hogy minden megölt kuruczért 3 császári tiszt fejét veteti. Mindazáltal csak a dunántúli harczokban maga Nádasdy tábornok 1710-ben száznál több kuruczot végeztett ki. Nádasdy tábornok a lenyakazott országbiró fia volt s hűségét a magyarok irtásával bizonyította be. Már 1707-ben mondta neki Sugó György, egy igen tanult kurucz, a kit foglyul ejtett s lenyakazással fenyegetett, »az én fejem s vérem sem lesz károsabb a Ngod atyja fejénél«. Thaly, Arch. Rakoczianum, V. 552.

»Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől készült emlékezése«, melyet Rákóczi sajátkezűleg javított s egészített ki, azután pedig megküldött Károlyinak.

megbizta Károlyi Sándort, a mozgalom fővezetői közül az egyetlent, ki még az országban maradt, hogy valami úton-módon tudja ki az új fővezér szándékát. Károlyit e megbizás olyannyira meglepte, hogy mielőtt Pálffyhoz fordult, személyesen akart a fejedelemmel értekezni.

Károlyi ez időben még nem bizott elfogadható kiegyezés lehetőségében s Bécsben különben is annyira gyűlölték, hogy az angol követ jelentése szerint az udvar, ha közbocsánatot hirdetne, Rákóczit, Bercsényit és Károlyit ki akarja belőle zárni. Károlyi tényleg nem várt kegyelmet s azok közt, kiknek számára a fejedelem a porosz királytól menedéket kért, ott szerepel ő is családjával együtt. Csakugyan azon gondolkodott, hogy családját beküldi a többi menekültekhez Lengyelországba s egyedül a fejedelem tanácsára küldte nem oda, hanem az erős Munkácsba, hol neje a háború befejeztéig maradt Rákóczi többi oda menekült hiveivel. Nem nagy kedvet érzett tehát a fejedelem azon megbizásának teljesítésére, hogy Pálffy szándékait kitudja s nem is ő, hanem Pálffy maga ragadta meg ez ügyben a kezdeményezést.

Pálffy béketárgyalások indítására egyáltalán nem volt felhatalmazva s csupán azért nevezték ki, hogy befejezze Magyarország visszahódításának munkáját. Karddal és nem olajággal küldték honfitársai közé s ő csak mint magyar ember óhajtotta a békés megoldást. Ezt azonban általános szerződéssel nem érhette el, mert ilyet ajánlani vagy megkötni nem volt joga. Ellenben érintkezésbe léphetett mint magánember a mozgalom vezetőivel szintén mint magánemberekkel. Terve az volt, hogy felszólítja őket s ez alól magát Rákóczit sem vette ki, hogy mindegyik külön-külön kérjen kegyelmet, melynek kieszközlésére készségesen felajánlotta közbenjárását. Kétségkivül Bercsényihez fordult volna először, ha tudta volna, hol találhatja. Legkönnyebben azonban Károlyihoz férhetett, kihez 1710 november 17-ikén Pestről levelet intézett, melyben felhivta, hogy teljes kegyelem biztosítása mellett térjen vissza a koronás király hűségére.

Károlyit ez a levél még inkább meglepte. Épen Rákóczihoz készült, mikor Pálffy e felhivását vette. Siettette tehát utazását s bemutatta a levelet a fejedelemnek, kivel abban állapodott meg, hogy udvariasan feleljen. Deczember 9-ikén felelt, tehát, de hivatkozva a magyar rendek szövetségének tett eskűjére, elutasította Pálffy ajánlatát. Ezzel azonban a fejedelem nem akarta az alkudozásokat megszakítani, hanem Károlyival egyetértve Komáromy György debreczeni birót s bihari alispánt, »mint neutralis személy«-t küldte Pálffyhoz. Komáromy részletes utasítást kapott, melyben a fejedelem előadta összes kivánságait s mely abban ormolt, hogy a háborúnak ne fegyver, hanem solennis békesség vessen véget. Pálffy azt felelte (deczember 17-ikén Pestről), hogy Rákóczi ne említse többé az erdélyi fejedelemséget, se tractára, se diaetára, se fegyverszünetre ne számítson, hanem forduljon irásban a királyhoz, mely esetben személyére teljes kegyelmet nyerhet. Rákóczi és Károlyi újra elküldték Komáromyt Pálffyhoz, ki e közben

Károlyi Sándor.

(Egykorú festmény gróf Károlyi Lajos birtokában.)

jelentést tett az udvarnak a levélről, melyet Károlyihoz intézett. Bécsben úgy fogták föl a dolgot, hogy Károlyi az Ocskay példájára áruláson töri fejét, miért is a király deczember 22-ikén formaszerűen felhatalmazta Pálffyt, hogy Károlyival megalkudjék, neki eddigi javai és méltóságai birtokát biztositsa, de nyilvános átpártolását úgy eszközölje s addig is akként működjék, hogy minél több kárt okozzon a fölkelőknek.[1] Az udvar tehát ekkor sem békekötés, hanem egyesek elcsábítása útján akarta a magyar kérdést elintézni. Ez irányban azonban hasztalan csábította Károlyit, ki mint eddig, ezután is csupán Rákóczi tudtával és utasításai szerint érintkezett Pálffyval. Ez 1711 január 10-ikén szoboszlói táborába hivta meg, hogy személyesen tárgyalják az ügyet, mely czélból 8 napi fegyvernyugvást igért. Károlyi azonban nem Pálffyhoz, hanem Munkácsra sietett, hogy Rákóczival tanácskozzék. Csakhogy ekkor a fejedelem rövid időre átment Lengyelországba s Károlyi csupán Sennyey Istvánt és Vay Ádámot találta Munkácson, kik biztatták, menjen el Pálffyhoz, hisz a fejedelem úgy is fölhatalmazta az érintkezésre. Egyedül az ő biztatatásukra kereste föl Károlyi Debreczenben Pálffyt. A találkozást a legfontosabb katonai tekintetek tették halaszthatatlanná, mert a téli időjárás daczára folyt a háború s a kuruczokat egyik baj a másik után érte.[2] Maga a fejedelem utólag a legnagyobb elismeréssel adózott Károlyinak s azt irta: »ha Károlyi Pálffyt nem tartóztatta volna, vége lett volna dolgainknak ezen sokféle rémülés között«. A debreczeni találkozáson Károlyi azon dolgozott, hogy Pálffy fegyverszünetet engedélyezzen, melynek folyamán személyesen találkozzék Rákóczival. Pálffy beleegyezett, mire Károlyi Debreczenből újra Munkácsra s minthogy a fejedelmet ismét nem találta ott, Lengyelországba sietett, hol megnyerte a Pálffyval való találkozás eszméjének. A fejedelem kijelenté, hogy »ha a fogyatkozás csak az én megalázásomon áll«, Pálffy ne folytassa a háborút, mert »kész Bécsbe menni, s ő felsége lábai elé borúlni«. Csakugyan haza jött s személyes érintkezésbe lépett Pálffyval.

Emlékezetes találkozásuk Vaján, Vay Ádám kastélyában január 31-ikén ment végbe. Pálffy Kállóból indult St-Croix tábornok, Acton ezredes és 200 dragonyos kiséretében s két óra tájban érkezett meg. Csakhamar megjött Rákóczi Károlyival s más hiveivel és 200 svéd dragonyossal. A fejedelem is, Pálffy is a kastélyban laktak s sokáig értekeztek egymással minden kisérő nélkül. Később a német tisztek szintén a terembe hivattak, de jelenlétükben politikáról nem volt szó. Pálffyék Rákóczinál ebédeltek, ki poharat emelt »ő császári felsége« egészségére.[3] Azután a fejedelem Pálffyval ismét visszavonult s több órán át, éjfélig egyedül maradt vele. Másnap folytatták a tanácskozást. Az a megállapodás létesült, hogy Pálffy

[1] A levelet közli Thaly: Századok, 1887. 465.

[2] Ezeket a fejedelem részletesen leirja Bercsényihez januá 24-ikén intézett levelében. Thaly: Arch. Rakoczianum, III. 568—70.

[3] Feldzüge des Prinzen Eugen, XIII. 431.

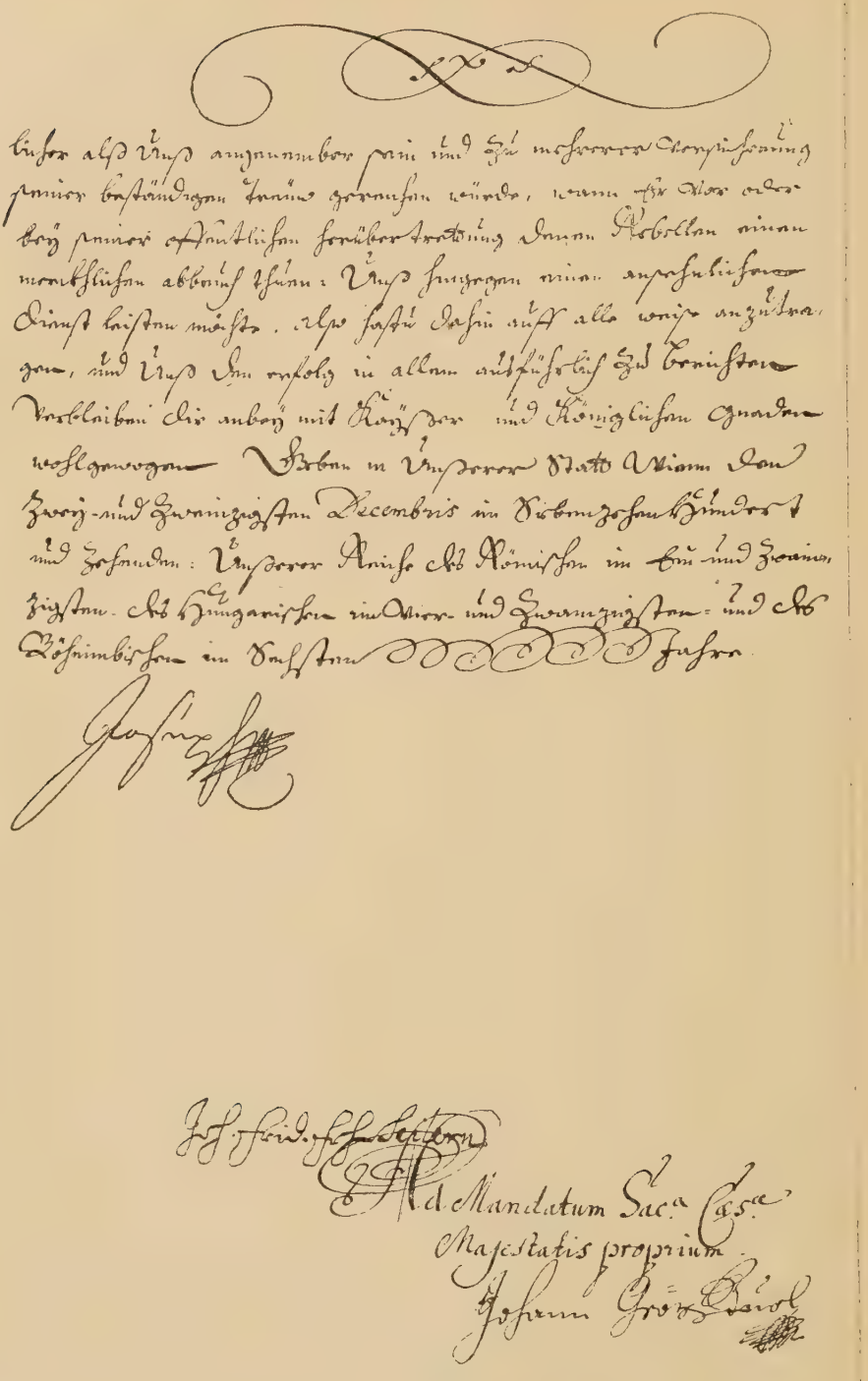

A Pálffynak adott meghatalmazási irat záradéka.
(Az irat eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

három heti fegyverszünetet enged, Rákóczi pedig József királyhoz levéllel fordul, melyet Károlyi visz föl Bécsbe. Ezzel a vajai találkozás véget ért s biztató kilátásokat nyitott a jövőre. De Rákóczi késett az igért levél megirásával, noha Pálffy megsürgette.[1] Végre megirta ugyan, de Pálffy a levél hangját és tartalmát nem találta megfelelőnek s azt sem akarta, hogy Károlyi vigye Bécsbe, mert a pestis elleni vesztegzár miatt csak hetek multán bocsátották volna a császári székvárosba. A saját emberével küldte tehát fel a levelet, noha semmi jót sem várt tőle, mert nem találta kielégítőnek, másrészt meg időközben megtudta, hogy tárgyalásai az udvarban erős visszatetszést keltettek. Már a vajai találkozás előtt azt jelenté Bécsbe, hogy Károlyi nem közös megállapodásra, hanem saját kezdeményére hozza oda Rákóczit. »Én az utóbbit nem kivántam ugyan, hanem ő tett lépést, hogy velem beszélhessen. De mivel az ő ügyében nincs felhatalmazásom, egyszerüen csak meg fogom hallgatni.« [2] A találkozásról magáról Pálffy szintén kimerítő jelentést tett, mire még élesebben kitört ellene az elkeseredés. »Pálffy meg kell dorgálni, — mondta régi pártfogója és barátja, Eugen herczeg — hogy fegyverszünetet, akár csak néhány napit kötött Rákóczival, hogy vele értekezzék. Nem jó a lázadókban olyan nagy reményeket kelteni s velük annyi jósággal bánni.« Mikor meg Pálffy beküldte Rákóczi levelét, a herczeg még élesebben kifakadt ellene. Az ő nézete az volt, hogy a ki két hét alatt leteszi a fegyvert és hűséget fogad, az kegyelmet, javaiból azonban legfölebb 10,000 forintnyi értéket kaphat. A többit fegyverrel kell leverni, az ország újjászervezését pedig németekből álló bizottságra bizni. Az ügy a ministertanácsban (február 10-ikén) is élénk eszmecserékre adott alkalmat. De egyedül Seilern csatlakozott Eugen herczeg engesztelhetetlen nézeteihez s azt mondotta, hogy salvus conductust kell adni Károlyinak, ha azért jön Bécsbe, hogy meghódoljon, ellenben szóba sem kell vele állani, ha Rákóczi vagy mások nevében akarna tárgyalni. A február 14-iki ministertanácsban Eugen herczeg megint azt hangoztatta, mégis csak sok »ilyen megátalkodott rebelliseknek« kegyelmet adni.

Csakhogy a kiegyezés ügye váratlanúl erős támaszt nyert Angliában, melynek bécsi követe, Palmer, ismételve sürgette a magyar kérdés békés rendezését. Eugen herczeg azt felelte, hagy a kiegyezésnek egyetlen egy módja van s ez az, hogy a magyarok közvetlenül a császártól kérnek kegyelmet; ellenben idegen közvetítéstől ne reméljenek semmit. Az angol kabinet ezzel nem elégedett meg, hanem elhatározta, hogy lord Peterborough-t külön követül Bécsbe küldi azon utasítással, hogy a többek közt a magyar kérdés rendezését már ne csak ajánlja, hanem egyenesen követelje. Ezzel ismét kilátásban állt Anglia kellemetlen, tolakodónak tartott beavatkozása. Hogy szabaduljon tőle, hogy tárgytalanná tegye, a király

[1] Levelét közli Thaly: Hadt. Közl. 1895. 450—53.

[2] Arneth, id. m. II. 480.

Vay Ádám.
(Egykorú festmény gróf Erdődy Ferenczné birtokában.)

elhatározta (február 14-ikén), hogy Rákóczinak is kegyelmet ad, jószágai birtokában hagyja, ha három hét alatt meghódol s a kezén levő várakat átadja. Csak ezzel kapta meg Pálffy a meghatalmazást a tárgyalások folytatására s ekkor is csak oly irányban, hogy ne általános szerződést kössön, hanem minden egyes főbb emberrel egyezzék meg. Ellenőrül Locher Károly hadi tanácsost rendelték mellé azon határozott czélból, hogy túlságos engedékenységét fékezze.

A Pálffyval folyó tárgyalások nem maradhattak titokban a közvélemény, a még fegyverben levő kuruczok előtt.

Karácsony táján emlegették először, hogy az udvar Pálffy útján békével kínálta meg a magyarokat. Januárban bizonyosabb alakban kelt a hír szárnyra. Pálffy és Károlyi, de még inkább Rákóczi és Pálffy találkozása után senki sem kételkedett többé a hirek valóságában s a béke-vágy oly elemi erővel, oly általánosan nyilatkozott, hogy Rákóczi még a vajai értekezlet előtt azt irta Bercsényinek: »Úgy látom, valóban kevés lesz, a ki békességet quomodo nem amplectálja, avagy spe pacis evanescente gratiára ne ménne.« [1]

Őt magát azonban kevéssel a vajai találkozás után az orosz segélylyel való csalfa biztatások végleg leterelték a kibékülés útjáról. Arra a hirre, hogy a czárt Lengyelországba várják, sietett megtenni az előkészületeket, hogy maga is minden órán oda indulhasson.[2]

Február 12-ikén néhány senatorral Salánkon gyűlést tartott s előadta, hogy »in omni casu jobb s állandóbb békességet remélhetünk a moszkva interventiója által, mintsem Pálffy hitegetései után«. Erre a gyűlés felhatalmazta, hogy az orosz segély szorgalmazása czéljából Lengyelországba menjen. Ezzel el volt vetve a koczka. A fejedelem igen csipős levelet intézett Pálffyhoz, noha Károlyinak, kit helyettesévé, összes hadai főparancsnokává nevezett ki, meghagyta, hogy folytassa a tárgyalásokat. Egyszersmind azonban útasította, hogy ha Magyarországból kiszoríttatnék, Máramaroson át Lengyelországba, Staniszláv felé húzódjék; ha pedig Moldvába kellene vonulnia, onnan igyekezzék lengyel földre jutni. Február 18-ikán irta neki: »ime indulok, hová hazám szolgálata ösztönöz«. Mikor Munkácsról útra kelt, a hagyomány szerint egyik udvari czigányzenésze borúlt lábai elé s sirva mondta neki: »mégy, mégy felséges fejedelem! Itt hagyod a vagyont, keresed a nincsen-t!« [3] Február 20-ikán adta ki pátensét, melyben jelentette, hogy külföldre indúl s távolléte idejére »a dolgok folytatását« s hivei vezetését »gróf« Károlyi Sándorra bizta, útasítva őket, hogy »magokat csoportban tartóztassák«, s a közkatonaság maradjon a maga ezrede mellett. Ha az országból kizáratnának, kötelezi magát, »hogy nemcsak teljes bátor-

[1] 1711 január 29-iki levele: Thaly, Arch. Rakoczianum. III. 369.
[2] Február 6-iki levele u. ott, III. 570.
[3] Thaly Kálmán, Tanulmányok, 47.

ságos megmaradást, de az idegen hatalmasságoknál illendő szolgálatokat« szerez nekik.

Másnap (február 21-ikén déltájban) a vereczkei szorosból kelt levelében »kedves hazám boldogulásának munkáját« ismét Károlyi kezébe tette le, maga meg azzal a reménynyel indult tovább idegenbe: »aratáskor többed magammal megyek vissza, mint a mennyivel most kimegyek, sőt hamarább is, ha kenyerek lehetne az új vendégeknek«.

XIII. FEJEZET.

József király halála. A szatmári béke.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem ekkor látta utóljára hazáját. Itt hagyta hiveit olyan időben, midőn az ellenség minden felől szorongatta őket s midőn távozása olyan jelleget öltött, mintha elválasztaná a maga ügyét az övéktől. Természetesen felmerült tehát a gondolat, hogy az itthon hagyottak is elválasszák a maguk sorsát a menekültekétől s mindenki úgy próbáljon a végveszedelemből kijutni, a mint épen tud. Károlyi Sándor, kire Rákóczi a mozgalom vezetését átruházta, nem így gondolkodott, hanem újabb kisérletet tett, hogy haza hozza a fejedelmet, kinek személyéhez őszinte vonzalom fűzte. Tudták már Bécsben is, hogy Károlyit nem lehet árulásra csábítani s még februárban azt hiresztelték róla, hogy Bercsényi és ő a végletekig akarják a küzdelmet folytatni. Azt mondották tehát, hogy ez a két ember ne is reméljen kegyelmet az udvartól.[1] Mindazáltal Károlyi ekkor már belátta, hogy a harczot folytatni lehetetlen, s csak a békés kiegyezés mentheti meg a magyarságot a végromlástól. Hajlott a megegyezésre, mert rá kényszerítették a viszonyok. Itt maradt egyedül az elégedetlen, megfogyott hadakkal, melyek zsoldjáról, élelmezéséről s másnemű szükségleteiről semmi gondoskodás nem történt s melyektől Rákóczi azt kivánta, hogy vagy csatát koczkáztassanak vagy vándoroljanak ki a bizonytalanba, a külföldre. A katonák azonban sem harczolni, sem hazájukból távozni nem akartak. Amazt czéltalannak tartották, attól meg, hogy 20—25,000 magyar itt hagyja szülőföldjét, melyben atyáinak csontjai porladtak, itt családját, rokonait, birtokát, mindenét, — méltán visszariadtak a tömegek. Károlyi köztük maradt, hallotta panaszaikat, kesergő bánatukat, látta a mindenütt hevesen nyilvánuló béke-vágyat s ebben a környezetben, ebben a légkörben máskép itélte meg a helyzetet, mint a lengyel földön levő Rákóczi. De ekkor is vele, általa kivánta a viszályt megoldani. Pálffy ismételve hivta magához értekezletre, de a fejedelem tudta nélkül Károlyi még márczius-

[1] A porosz követ 1711 február 21-iki jelentése. Tört. Tár, 1882. 165.

ban sem akart vele tárgyalni. Ismét Munkácsra ment, hol Sennyey és Vay újra biztatták, hogy felhatalmazásához képest folytassa Pálffyval az alkút. Az ő tanácsukra Debreczenbe indult tehát, hogy ott a fegyverszünet meghosszabbítását kérje. Ez útjáról szintén eleve értesítette Rákóczit. Ekkor Pálffy már megkapta Bécsből a meghatalmazást, hogy Rákóczival megegyezhet. Annál inkább megütközött tehát, midőn megtudta, hogy a fejedelem Lengyelországba huzódott. Ezzel maga is kompromittálva volt, hisz első sorban az ő biztatására adta meg a király a kellő felhatalmazást. Most ez kezében volt, ellenben Rákóczi messze külföldre vonult. Hallani sem akart tehát többé a fegyverszünetről, hanem teljes erővel folytatni készült a háborút, mert, mint mondá, a kuruczok csak ámítják, csak bolondítják s engedékenységét arra használják, hogy időt nyerjenek. Ha tehát Károlyi csakugyan komolyan óhajtotta a kibékülést, erre nézve komoly kezességeket is kell nyujtania. Ezt Pálffy ismételve hangsúlyozta s azt követelte tőle, vállaljon legalább személyesen kötelezettséget, hogy visszatér a király hűségére, ha Rákóczi tovább is vontatni akarja a dolgot. Az adott helyzetben ez az érvelés kifogástalannak látszott s mint józanúl gondolkodó, a tényleges viszonyokkal számoló reálpolitikus Károlyi meghajolt a kényszerűség előtt. A mit eddigi találkozásaikon mindig megtagadott, azt most megtette s márczius 14-ikén — természetesen titokban — hűséget fogadott a királynak. Jutalom, bér s olyan kegyek hajhászata, minőket egykor Teleki Mihály kikötött magának, az illető okiratban[1] nem fordul elő. Károlyi visszatért a király hűségére, hogy őszinte kibékülési szándékáról biztosítékot adjon s további 12 napi fegyverszünetet kapjon, mely alatt visszahozhassa Rákóczit Lengyelországból. Nyomban oda sietett tehát, de a fejedelmet olyan környezetben találta, mely bizva az orosz igéretekben, nem akart megbékülni, hanem azt ajánlotta, fogassa el, ölesse meg Károlyit. A fejedelem nemes szive elútasitotta ugyan az oktalan eszmét, de elútasította Károlyi békeajánlatait is. Már előbb (márczius 21-ikén) megirta neki: »Látom, hogy a bécsi udvar csak subjugálni kivánja nemzetünket, melyet ha csalárdsággal véghez vihetne, inkább akarná, mintsem erővel.« A béketárgyalásokat is ily csalárdságnak vette s hallani nem akart róluk. »Ez oly végső resolutiom, folytatja, melytől csak a halál választ s nincs oly nyomorúság, vagy rabság, a mely elmémben habozást okozzon.« »Valamint az ügyet nem dicsőségért, gazdagulásért vettem föl, úgy a nyomorúságok félelmétől azt el nem hagyom.« Ily hangulatban találta Károlyi, ki természetesen nem birta többé rá venni, hogy térjen vissza az országba.

Károlyi leverten indult haza. Itthon a fejedelemtől újabb levelet vett, meg ne kösse az alkút, mert olyan feltételeket, minőket Pálffy ajánl, már a gyöngyösi első értekezleten 1704 elején kináltak, azóta pedig 8 év telt el s megszámlálhatatlan ezerek vére omlott. Ez igaz volt, csakhogy

[1] Közli Thaly Kálmán: Századok, 1887. 466—67.

Formula Juramenti Fidelitatis

Ego Alexander Comes Karoli Juro per
DEUM unicum Cœli, Terræq; Creato,
rem Serenissimo, nec non Invictissimo
Principi Josepho Primo Romanorum
Imperatori, Hungariæ, Dalmatiæ, Sclavo-
niæ, et Bohemiæ Regi, ac Archiduci
Austriæ, &c. &c. Domino Domino mihi
clementissimo. Postquam Sacratissi-
ma sua Cæsarea Regiaq; Majestas ex
innata summa Benignitate mihi, dum
praesentibus Regni motibus per aliquod tem-
pus involutus fui, modo vero, uti iam diu
meditabar, ad homagialem meam obliga-
tionem redire anhelanti imploratam
gratiam vitæ, et Bonorum per Illustrissimum
et Excellentissimum Dominum Joannem
Comitem Palffy ab Erdoed, summe fatæ
Sacr^mæ suæ Majestatis Mareschallum
Campi Generalem, Supremum per Hungariam
Regnum Armorum Praefectum, & Cæta.

Károlyi Sándor hűségi esküje.
(Eredetije a Magyar Nemz. Múzeumban.)

phractorum Tribunum, mediante Cæsarea Re-
giaq Plenipotentia mihi impertita fuit, quòd
Eidem Sac.ma Suæ Cæs.æ Regiaq Majestati
imposterum ex Seria et Sincera præteritorum
pœnitentia non tantùm, uti omnes Vasallos,
Subditos et humillimos Servos decet, depositis
armis, rejectis, abjuratisq omni alia contra-
ria obligatione, contraventione, vel in
adversum agentium Studijs, aut quavis ad-
hærentia, velim et debeam esse fidelis,
Sed etiam omnibus viribus ejusdem Incre-
menta, Utilitatem, Cæsaream Regiamq
Authoritatem, Regniq quietem per me ac
meos Subjectos vel addictos promovere, et
tueri, ac simul omnia damna avertere,
demum verò oĩa ea verbô et opere agere,
ac præstare, quæ homagiali meo obli-
gammi, & fidelitati incumbunt; Ita me
Deus, per hæc Sacra Evangelia, & sine macu-
la concepta Virgo, ac Mater Dei Maria,
nec non omnes Sancti adjuvent.

Ita Confirmo ut supra

Alexander Károlyi

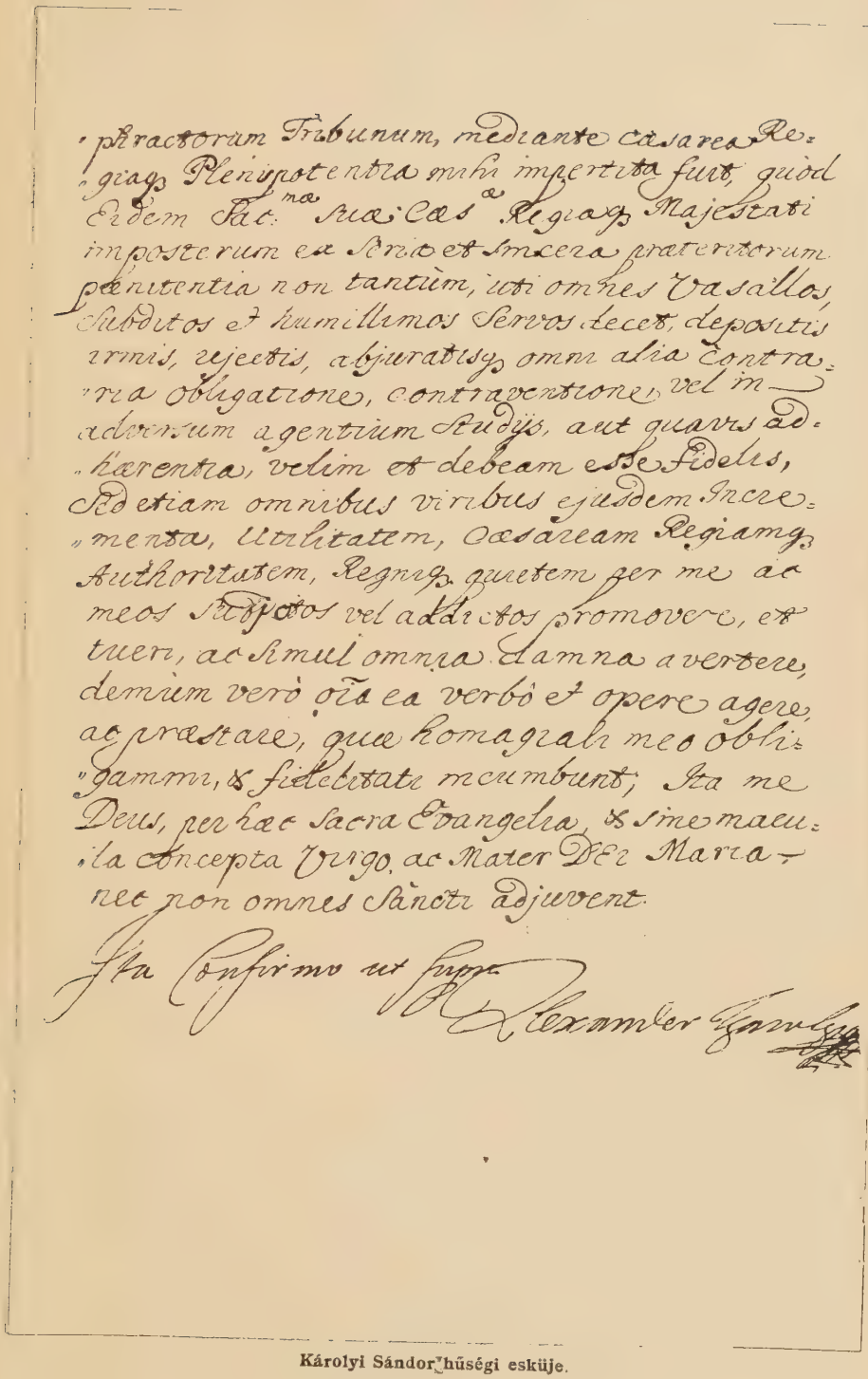

Károlyi Sándor hűségi esküje.

(Az irat második oldala.)

hasztalan omlott. A gyöngyösi tanácskozáskor az ország legnagyobb része Rákóczié, ellenben most a németeké volt, a nép meg a nyolcz évi nehéz tusában végkép kimerült s azt hangoztatta, hogy minden áron meg kell alkudni, mert a legrosszabb alkú is jobb a fegyveres legyőzetésnél. Ily körülmények között Károlyinak feladatát világosan megszabták a körülmények s nem volt oka visszariadni Rákóczi ama szavaitól: »A kegyelmed lelke adjon számot érette, a melyet bizonyára nem Pálffy, nem is egy császár széke elé czitálok én, az egész magyar ontott és ontandó vérrel együtt, de az eleibe, a ki előtt nincs titok«.[1]

Arról, a mit megkezdett, bátran tehetett számadást az örökkévalónak. Ha Rákóczi itthon van, bizonyára úgy cselekszik ő is. De minthogy idegenbe vitte végzete, immár Károlyi vette kezébe a kiegyezés ügyét s a mihez egyszer hozzá fogott, azt el is végezte a maga és nemzete üdvére, sőt egyenesen Rákóczi és a távollevők érdekében is, kikről sohasem feledkezett meg, kiket részesíteni kivánt mindazon kedvezményekben, melyeket az itthon levőknek és önmagának juttatott.

Haza érkezve április elején nyomban munkához látott, vagyis a saját kezébe vette a békeügyet, melyből Rákóczi önként kivonta magát. Nem cselekedhetett másképen, mert itthon a katonai helyzet végkép reménytelenné vált. Ez időben valami 3—4 vármegyén s néhány váron kivül egész Magyar- és Erdélyország a király kezén volt, kinek 52,000 embere[2] állt készen, hogy vérbe fojtsa a mozgalmat. Ezzel szemben Károlyi, Károly és Szatmár vidékén valami 7—8000 embert talált. Szétszórva a várakban s másutt még nagyobb tömegek álltak,[3] de teljes bomlásban, zsold nélkül, rosszúl élelmezve, elcsüggedve s hőn várva a békét.

Károlyi első feladatának a fegyverszünet meghosszabbítását tekinté, melynek folyamán a békeszerződést meg lehessen állapitani, mert általános, mindenkire kiterjedő s az ország alkotmányos jogait is biztosító egyezséget akart, melyet annak idején az országgyűlés beczikkelyezhessen, mint a bécsi és linzi békeokmányokkal történt. Pálffy engedett sürgetéseinek s a megegyezés alapjai azon okiratban tétettek le, melyet április 4-ikén Debreczenben állított ki s melyben mindazon erdélyieknek és magyaroknak, kik hűségeskűt tesznek, teljes kegyelmet és jószágaik visszaadását biztosítja. Az öt pontból álló »finalis resolutio« első, legterjedelmesebb pontja Rákóczira vonatkozik. Kimondja, hogy összes jószágait és Bécsben levő gyermekeit visszakapja, szabadon lakhatik akár Magyar-, akár Lengyelországban, mihelyt a hűségeskűt leteszi.[4] Magáról az ország szabadságairól nem tesz említést az okmány, melyet Károlyi Szatmárt közölt a bújdosó rendekkel s a főbb tisztekkel, kik főleg a vallásügyben kivántak

[1] Thaly Kálmán: Századok, 1870. 600—602.

[2] Az angol követ 1711 február 14-iki jelentése Arch. Rakoczianum, II. oszt. III. 483.

[3] Thaly Kálmán a szétszórt hadak számát valami 20,000 főre becsüli.

[4] Az okmányt közli Jakab Elek: Oklár Kolozsvár történetéhez, II. 477—79.

további engedményt, melyet meg is kaptak. Az új javaslatokat a rendek elfogadták s Bulyovszky Dánielt, Csajághy Jánost és Cserey Jánost Károlyi április 6-iki leveleivel és a maguk április 7-iki útasításával beküldték Lengyelországba a fejedelemhez. Megható szavakban hivták fel, hogy egyezzék bele a kibékülésbe, »könyörüljön és essék meg szive az özvegyeken és árvákon, s más ügye-fogyott idegen országokon bújdosó szegény hazánkfiain is«. A leghatározottabban visszaútasitották az eszmét, hogy kimenjenek a muszkával, svékussal, törökkel hadakozni. Itthon akartak maradni s kérték Rákóczit, ha ő mást akar, »engedjen nekünk élnünk s megmaradnunk itthon«, oldja fel őket az eskü alól, melyet neki tettek. Hasonló felhivást intéztek Bercsényihez.

Ez okirat hiven kifejezi a még fegyverben levő összes kuruczság érzelmeit. Különösen azon kivánságot, hogy külföldre vonúljanak, útasitották egy értelemmel vissza. »Ők idegen országra sohasem mennek,« mondották mindenütt. »Megjegyezhető az Úristennek hozzánk való nagy kegyelme — irta e nehéz napokban a mozgalom egyik legkitartóbb hive[1] — hogy, midőn az országnak egy szegelletében szorultunk volna és minden ember desperatióban volna, az Úristen minden emberi reménység felett disponálta a hatalmasok elméit a békességre, kiért dicsőittessék az ő felséges neve.«

Rákóczi azonban épen ez időben volt legkevésbbé hajlandó a békére, s kérte, intette, fenyegette hiveit, jöjjenek Lengyelországba s lépjenek a czár szolgálatába, mert »a békesség dolgát senki egyéb a czárnál véghez nem viheti«. »Óránkint nevekednek reménységeim dolgaink jó folyamatjáról«. Még tokajit is kért hazúlról, »szerencsés negotiatióink áldomása megitaljára« s ismételve jelenté »felettébb is jól indult dolgaink folyását«.[2] Ez időben Péter czárt csakugyan Lengyelországba várták, mert februárban a török megkezdte az ellenségeskedést s a czár immár nyomatékkal akarta a háborút folytatni. Azzal fenyegetőzött, hogy Moldván át Konstantinápolyig meg sem áll hadaival.

Tényleg azonban remegett a háborútól s egyrészt József császárral akart szövetkezni, másrészt meg a portával óhajtott kibékülni. Minthogy a szultán a karloviczi béke meghosszabbitását kérte s föltétlen semlegességet fogadott a magyar kérdésben, Bécsben az orosz ajánlatot ismét elútasitották. A czár a török békeügyben Rákóczit próbálta tehát felhasználni, ki lehetségesnek tartotta, hogy a török ministerek jó pénzért békét kötnek Oroszországgal. Péternek tetszett az eszme s a fejedelem Konstantinápolyba küldte ügyes diplomatáját, Pápay Jánost orosz váltókkal bőven ellátva. De a kisérlet dugába dőlt, mert a moldvai vajda nem bocsátotta Pápayt a portára. A czár mindazáltal tovább kaczérkodott Rákóczival s egész határo-

[1] Szaniszló Zsigmond nagybecsű naplójában: Tört. Tár, 1891. 294.

[2] Márcziusi és áprilisi leveleiből. Thaly, Arch. Rakoczianum, III.

zottan biztatta, hogy, a mint a törököt legyőzi, hadaival Magyarország felszabadítására indul. Rákóczi, talán az egyetlen európai diplomata, a ki e hibába esett, komolyan vette a czár igéreteit s óva intette otthoni hiveit, meg ne egyezzenek az udvarral. Törekvései támogatására Ráday Pált beküldte az országba, a szövetséges rendeket meg április 27-ikén Husztra hivta össze, hol személyesen akart megjelenni s terveit velük közölni.

E közben Bécsben olyan tragikus esemény történt, mely minden emberi számításon kivűl látszott állani. József király, ki évek óta a legjobb egészségnek örvendett, április 7-ikén megbetegedett. 10-ikén kitűnt, hogy a kór amaz idők legszörnyűbb, mert gyógyíthatatlan betegsége, a himlő. A viruló férfikorában levő uralkodó tudta, hogy veszve van. Vale imperator! (Isten veled császár) kiáltá fájdalmas lemondással. Visszaadatta ama hölgyek leveleit, kikkel bizalmas viszonyban állt, bocsánatot kért nejétől s a vallás vigaszaiban keresett enyhülést. Az alig harminczhárom éves

József halálára vert érem.

király április 17-ikén délelőtt 10 és 11 óra közt halt meg, a nélkül hogy figyermeke maradt volna.

A ministertanács már április 11-ikén foglalkozott a császár halálának eshetőségével s kimondotta, hogy a magyar és örökös országok I. József testvéröcscsére, Károly főherczegre és spanyol királyra szálljanak át. Mivel azonban az új uralkodó Spanyolországból csak hónapok multán érkezhetett meg, ez időre regensséget kellett alakítani. Még élt Eleonora császárné, Lipót király harmadik neje s József és Károly királyok édesanyja, s igy nem az özvegy, hanem az anyacsászárné lépett a regensség élére. Hazai törvényeink szerint a nádor lett volna a magyar kormányzat, a regensség feje. De Esterházy Pál, a primás és a labancz urak nevében s »minthogy veszély van a késedelemben, hogy az országra veszély ne származzék,« szintén az anyacsászárnénak, mint koronás hirálynénak ajánlotta fel a király megjöttéig a regensséget. Ennek legsűrgetőbb feladata volt állást foglalni a magyar kérdésben, a kiegyezési tárgyalásokkal szemben. Nyom-

ban József halála után, még április 17-ikén ministertanács tartatott, mely kimondotta, hogy a magyar fölkelőkkel való érintkezést nem szabad tovább a magyar Pálffyra bizni. Azon ürügy alatt, hogy a trónváltozás miatt mint horvát bánra szükség van rá Bécsben, fölrendelték tehát s helyére Cusani tábornokot nevezték ki magyarországi fővezérré. Az új regens-császárné még sokkal inkább a fájdalom benyomása alatt állt, semhogy e határozat jelentőségének tudatára jutott volna s így a megfelelő rendelet elküldetett Pálffyhoz, ki azonban az akkori közlekedési viszonyok mellett csak jó későn kapta meg.

Itthon e közben semmit sem tudtak e nagyfontosságú eseményekről s Károlyi és Pálffy szakadatlanúl folytatták a tárgyalásokat, melyek eredményét a szövetkezett rendek elé kellett terjeszteni. E végből Károlyi Szatmárra hivta őket össze és pedig április 27-ikére, ugyanarra a napra, melyre Rákóczi a huszti gyűlést kitűzte. Azért választotta épen e napot, hogy ha a fejedelem bejön, a rendekkel Husztra mehessen, ha pedig künn marad, Szatmárt döntse el a kiegyezés ügyét, mert április 27-ikén a többször meghosszabbított fegyverszünet lejárt és Pálffy nem akart új halasztást adni.

Igy álltak a dolgok, midőn Pálffy megtudta, hogy József meghalt, ő maga meg Bécsbe hivatott. A király halála hirét titokban tartotta, visszahivása ellen meg erélyesen szót emelt. Kijelentette, hogy kész ugyan engedelmeskedni, de nagy politikai baklövést követnének el, ha épen ama pillanatban kényszerítenék távozni, midőn a békés megegyezés végre teljesen bizonyosnak látszik. Locherrel hasonló szellemben iratott Bécsbe. Ez figyelmeztette az udvart, minő veszélyt idézhet föl a fővezérváltozás, mert Cusani iránt Károlyi és a magyarok alig táplálhatják azt a bizalmat, melyet Pálffy iránt tanusítanak. Locher levelének vételekor Eleonora császárné már eléggé tájékozta magát a helyzetről s nemcsak meghagyta állásában, hanem a tárgyalások vezetésével egyenesen megbizta Pálffyt. Károlyi e közben a szerteszét még fegyverben álló kuruczokat értesítette az alkudozások menetéről; fordult a Moldvában és Havasalföldén levő bújdosókhoz, a különböző várak parancsnokaihoz s meghivta őket a szatmári gyűlésre. Mindenfelől örömmel fogadták a békealkú hirét s még Sennyey István is helyeselte a kibékülést, esetleg akár Rákóczi nélkül. »Ezen hadakozásunk czélja nem más, — irta — hanem letapodva levén törvényeink, hogy pusztult hazánknak kivánt csendessége, nyugodalma és elvont szabadsága helyre állittassék és megtartassék.« Ha ezt a király megigéri, el kell a békét fogadni, s még a külső segítségben sem kell bizakodni, mert ha békén megkapja az ország szabadságait, mire való akkor az idegen segély?

Mint Bécsben az engesztelhetetlenség, akképen Rákóczi az utolsó pillanatban még egy kisérletet tett a kiegyezés meghiusítására. A mint megtudta, hogy Károlyi Szatmárra hivta a rendeket, egyre-másra küldte be harczias leveleit. Meghagyta, hogy Károlyinak senki se engedelmeskedjék. Fordult Károlyihoz magához s kegyetlenül elitélve törekvéseit, végül való-

sággal megátkozta, azt mondván: a kiontandó vér szálljon reá és ivadékaira.[1]

Irt a rendeknek is (április 18-ikán), kik levelét még a szatmári gyűlés előtt megkapták. Hatalmas forradalmi szózat ez a levél, csakhogy nem keltett visszhangot mert békét óhajtott mindenki. Hasztalan mondá Rákóczi, hogy a béke »hajdani dicsőséges magyar nemzetünknek örökös rabságára és eltemettetésére« vezet. Hasztalan hirdette, hogy nem Pálffy parancsol Bécsnek, hanem Bécs Pálffynak, az udvar pedig nem tartja meg igéretét. Hasztalan kérdezte: »Nem ád-e már szállást minden bokor? Nem remélhető-e az holnap, a mit nem adott a mai nap?« A tömegek belefáradtak a hosszú, reménytelen küzdelembe, s már csak nagyon kevesen osztoztak Rákóczi felfogásában.

Ily körülmények közt a szövetkezett rendek gyűlése gyors és zavartalan lefolyást vett. Április 27-ikén »gyűltek be a statusok, magyarországiak és erdélyi exulansok Szatmárt a templumban, a ki az előtt prófontház volt, most pedig a reformátusok járnak belé.« Károlyi Sándor nyitotta meg az ülést. Örömének adott kifejezést, hogy olyan sokan jöttek hivására, ellenben mélyen sajnálta, hogy sem a fejedelem, sem a senatorok közül kivüle más nincs jelen. Minthogy pedig — mondá — az ellenség ma várja a véghatározatot, nyilatkozzanak a rendek, mitévők lesznek. Erre Károlyit választották elnökükké s felkérték, hogy, mivel nemzetünk ilyen állapotba jutott, folytassa, »a mint istennek segitségéből eddig is éjjeli nappali munkáját nem szánta«. Megkezdődvén a tanácskozás, első sorban azzal foglalkoztak, meg lehet-e a gyűlést, melyet Rákóczi Husztra hivott össze, Szatmárt tartani? Kimondották, ha ő »felsége ki nem jött, Huszton is nincsen, igen is itt kell lenni,« s a békességet minden úton-módon traktálni kell.[2] Erre felszólalt Ráday Pál, a fejedelem küldötte, s elmondotta, hogy Rákóczi mért nem jöhetett be. A rendek tudomásúl vették nyilatkozatát s abban állapodtak meg, hogy Károlyi a fegyverszünetnek legalább is harmadnapi meghosszabbítását kérje. Általánosságban azonban elfogadták a Károlyi által előterjesztett egyesség összes pontjait, mert úgy találták, »hogy valamit ő felsége (Rákóczi) kivánt, mindezekre reá hajlott a császár ő felsége«. A részletekben azonban módosításokat tettek, a többek közt a vallásügyre vonatkozó pontot változtatták meg.[3] Másnap Károlyi Locherrel tárgyalt a módositások ügyében s végleg megállapította az egyesség szövegét, mire ismét felolvasta a rendek előtt. Azután azt a kérdést intézte hozzájuk: vajjon »azon punctumok szerint kivánják és akarják-e venni a felséges császár gratiáját?« Egyenlő szabad szóval azt felelték, hogy akarják s ő felsége hűségére adják magukat, azok pedig, kik a békességet titkon, avagy nyilván háborgatni mernék, »számkive-

[1] Levelét közli Pulay, id. m. 367—394., Károlyi Sándor önéletleirása, II. valamint Thaly, Rákóczi-tár, III.

[2] Az idézetek Szaniszló Zsigmond naplójából. Tört. Tár, 1891. 294.

[3] Szaniszló naplója: Tört. Tár, 1891. 295.

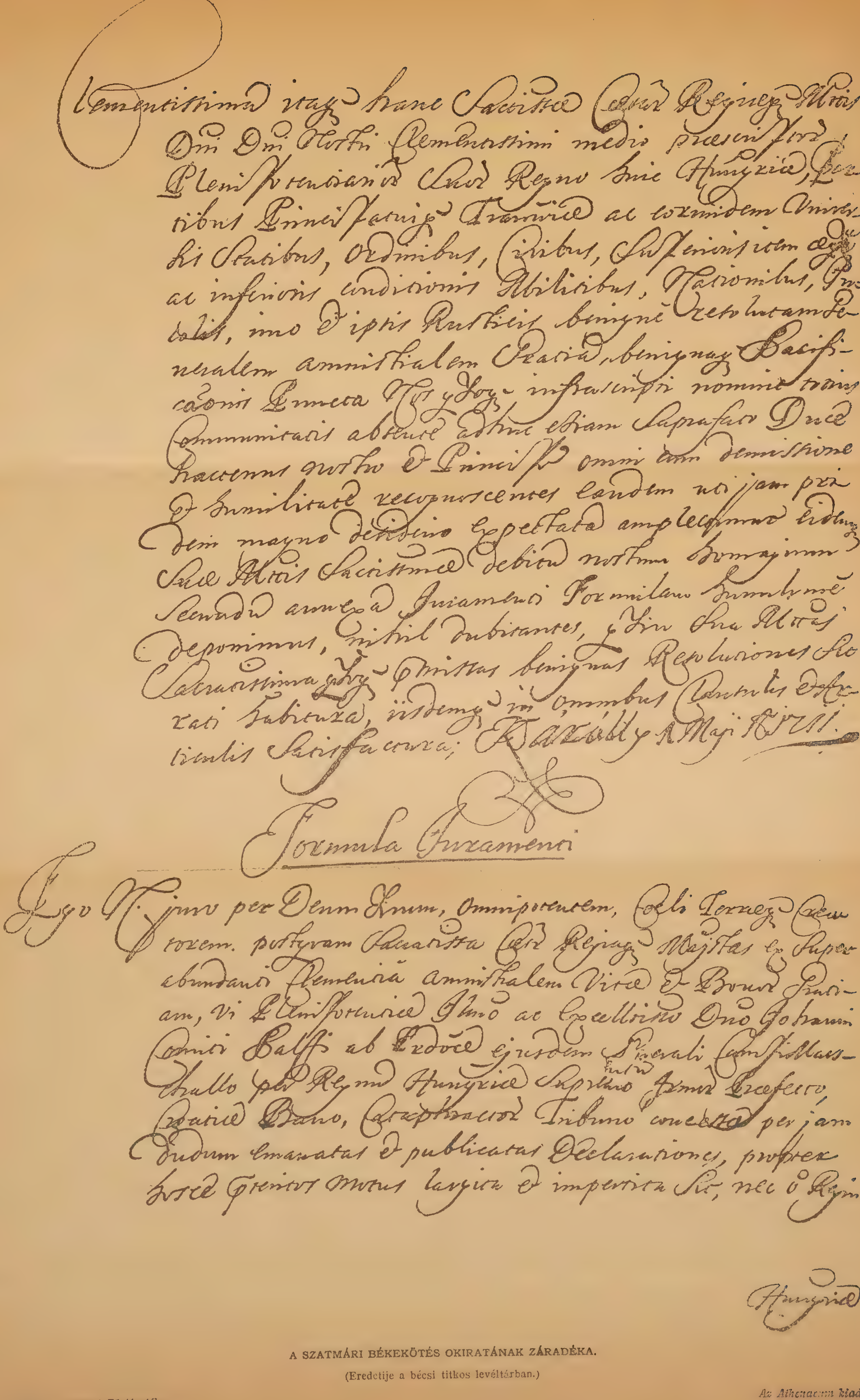

Clementissimam itaque hanc Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Domini Domini Nostri Clementissimi medio praesentis sui Plenipotentiarii Eidem Regno suo Hungariae, Partibus Principatusque Transylvaniae ac eorundem Universis Statibus, Ordinibus, Civibus, Superioris item et inferioris conditionis Militibus, Nationibus, Praedialistis, imo et ipsis Rusticis benigne resolutam Generalem amnistialem Gratiam, benignaque Pacificationis Puncta Nos ydoque infrascripti nomine totius Communitatis absentis etiam supradicti Ducis haurimus nostro et Principis omni cum demissione et humilitate recognoscentes, eandem vi jam pridem magno desiderio expectatam amplectimur, eidemque Majestati Sacratissimae debitum nostrum homagium secundum annexam Juramenti Formulam humillime deponimus, nihil dubitantes, quin Sua Majestas Sacratissima ipsas emissas benignas Resolutiones suo rati habitura, iisdemque in omnibus Clementer effectualis satisfactura; Károlly 1 Maji 1711.

Formula Juramenti

Ego N. juro per Deum Vivum, Omnipotentem, Coeli Terraeque Creatorem, postquam Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas ex superabundanti Clementia amnistialem Vitae et Bonorum Gratiam, vi Plenipotentiae Illustrissimo ac Excellentissimo Domino Johanni Comiti Palffi ab Erdöd ejusdem Generali Campi Marschallo per Regnum Hungariae Supremo Armorum Praefecto, Croatiae Bano, Comprehensori Tribunali concessa per jam pridem emanatas et publicatas Declarationes, propterea quod praeteritis Motus largita et impertita sit, nec Regni

Hungariae

A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉS OKIRATÁNAK ZÁRADÉKA.

(Eredetije a bécsi titkos levéltárban.)

Az Athenaeum kiadása.

Hungariae ac Transylvaniae Jura, Leges et Libertates
tam in Politicis et Provincialibus, quam et Ecclesiasti-
cis receptae Religionis negotiis, per se suosque Successores
Sancte conservanda promiserit, imo etiam Confirmationa-
lem quoque ratificationem obtulerit, me proinde in po-
sterum et semper usque ad ultimum vitae spiritum eidem Sacra-
tissimae Caesareae Regiaeque Maiestati ejusdemque in Regno legitimo
Successori futurum fore fidum ac fidelem, nec quidquam
contra debitum homagialis [illegible] obligamen, directe vel
indirecte, aliena vel proprio motu et [illegible] in contra-
rium committere, sed ea omnia rite ac probe accuratum
et praestiturum, verbo et opere, quae homagiali devotioni obe-
dientiae et servitio agenda et praestanda incumbunt et in-
cumbent, ita juro spondeo, et me sancte et inviolabili-
ter obligo, per haec sancta Evangelia, ita me Deus
Trinus et Unus quoque adjuvet.

Ex parte Statuum Regni Hung.
Alexander Karolyi

Ex parte Statuum Transylvaniae [illegible]
[illegible]

Pekry [illegible]

Michael [illegible]

[illegible]

Emericus [illegible]

Abrahamus [illegible]

[illegible]

Ladislaus Vay

Stephanus [illegible]

tettek legyenek«. Április 29-ikén a szatmári békeszerződés végleg elkészült és Pálffy és Locher nyomban alá is irták.

A szerződés, tulajdonképen a Pálffy-féle resolutio, melyet a szövetséges rendek megbizottai és pedig külön Magyarország, Máramaros, az erdélyi és a Dunántúli vitézlő rend, és a városok képviselői május 1-én Károlyban irták alá, 10 pontból áll. A Rákóczira vonatkozó határozat nyitja meg.[1] E szerint Rákóczi megtartja összes javait s lakhatik akár Magyar-, akár Lengyelországban, mihelyt három hét alatt leteszi a hűség-

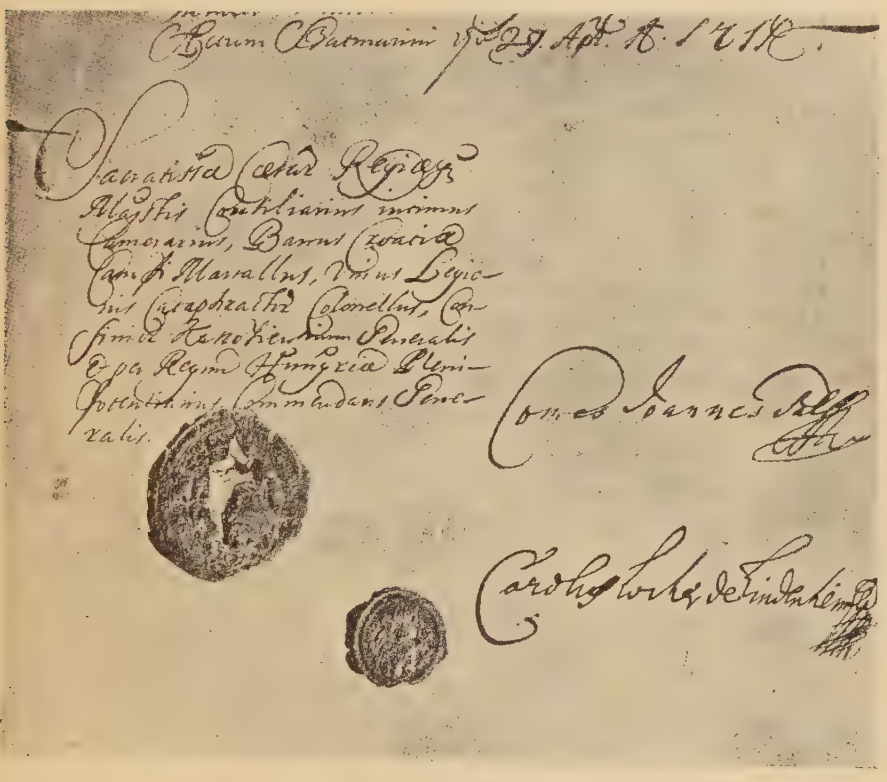

A Pálffy-féle resolutio aláírásai.
(Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban.)

esküt; ha maga nem jöhet, meghatalmazott által is leteheti; sőt a 3 heti határidő is meghosszabbítható, de ezt Rákóczinak a királytól kell kérnie. Teljes kegyelmet (ebbe mindig beleértetik jószágai és czimei megtartása) kap a fejedelem minden egyházi vagy világi hive, mindenkivel még a neo-acquistica commisióval szemben is; sőt a parasztságot sem büntethetik a mozgalomban való részvételért urai, különben jószágukat vesztik. »A fegyver letételének igéretét pedig nem kell úgy érteni, mintha nem szabad volna

[1] Kőzli Pulay, id. h. 425—438. és variánsokat Szilágyi István: M. Tört. Tár, XVII. 213—242.

valakinek fegyvert viselni, hanem hogy ellenségeskedést ne kövessen.« A külföldi katonák, kik Rákóczi zászlai alatt szolgálnak, szabadon haza mehetnek, kivéve azokat, kik a császártól állottak át. Ezeknek vissza kell térniök zászlaikhoz, de büntetésük elengedtetik. A nem-nemes katonatisztek szabadosoknak ismertetnek el. A vallásszabadságra vonatkozó régi magyar és erdélyi törvényeket a király megtartja. Az árvák és özvegyek visszakapják jószágaikat, ha még a kamara kezén vannak. A kegyelem kiterjed a külföldön élő, akár a mostani, akár az 1699 előtti mozgalmak idején kivándorlottakra, valamint a hadi foglyokra. Mihelyt a felség szentesíti az egyességet, az országszerte kihirdettetik s a király, a ki igéri, hogy »Magyar- és Erdélyország minden törvényeit és immunitásait szentül s erőszak nélkül megtartja«, nem engedi, hogy a jelen szerződés ellenére perek indíttassanak, vagy bárki a mozgalomban való részvétele miatt kárt és gyalázatot szenvedjen, mire nézve a katonai és közigazgatási hatóságok kellő utasítást fognak kapni. Végül az egyesség biztosította a rendeknek a jogot, hogy a legközelebbi országgyűlésen mindennemű sérelmeiket előterjeszthetik.

A szerződés elfogadtatván csak a hűségeskü letétele maradt hátra. A legénységet a tisztek eskettették meg. Ellenben a főtisztek eskületételénél még látszatát is kerülni akarták annak, mintha »fegyver alatt s erőszakosan« történnék. Szabad ég alatt, nyilt mezőn, a kis-majtényi sikon nagy ünnepélyesen ment végbe a nagy nemzeti szinjáték e záró jelenete.

Május 1-én, szép, verőfényes napon Károlyi Sándor a főtisztekkel s az egész sereggel, valami 11—12,000 emberrel, kivonult a kis-majtényi mezőre, hol Pálffyval találkozott. Lobogó zászlókkal, talpig fegyverben helyezkedett el a kuruczság. A mint ez megtörtént, Károlyi előlépett s üdvözlő beszédet intézett Pálffyhoz, azután maga és a tiszti kar letette a hűségeskűt. Erre megszólalt a katonazene, »mindenféle muzsikák és eszközök hangozván és a zászlók sűrüen lobogván, három izben való tűzadással, vagy lövéseknek ropogásával hadi mód szerint Te Deum laudamust tartottanak«. Azután szétosztották a passualis leveleket, s »kiki a maga hazájába vette útját«.

Kardosan, fegyveresen — de zászlók nélkül, melyek nyelét a zászlótartók a földbe szúrták, mire a dragonyosok összeszedték őket — jó kedvvel, irja Pálffy[1] — örvendve a békének oszlott szét apró csapatokban a katonaság, hogy visszatérjen ősi tűzhelyéhez. Pálffy a lovasokat és tiszteket császári szolgálatba akarta fogadni s hogy kedvet kapjanak, két főtisztnek nemeslevelet szerzett. De a sereg ki volt merülve, beleúnt a hosszú harczba s családjához, szülőföldjére sietett vissza.

A Szamoson túl, a máramarosi széleken még valami 5000 lovas állt s Kassa, Munkács, Ungvár és Kővár várakban is volt őrség. A legtöbben

[1] Május 2-iki jelentése. Arneth, id m. II. 483.

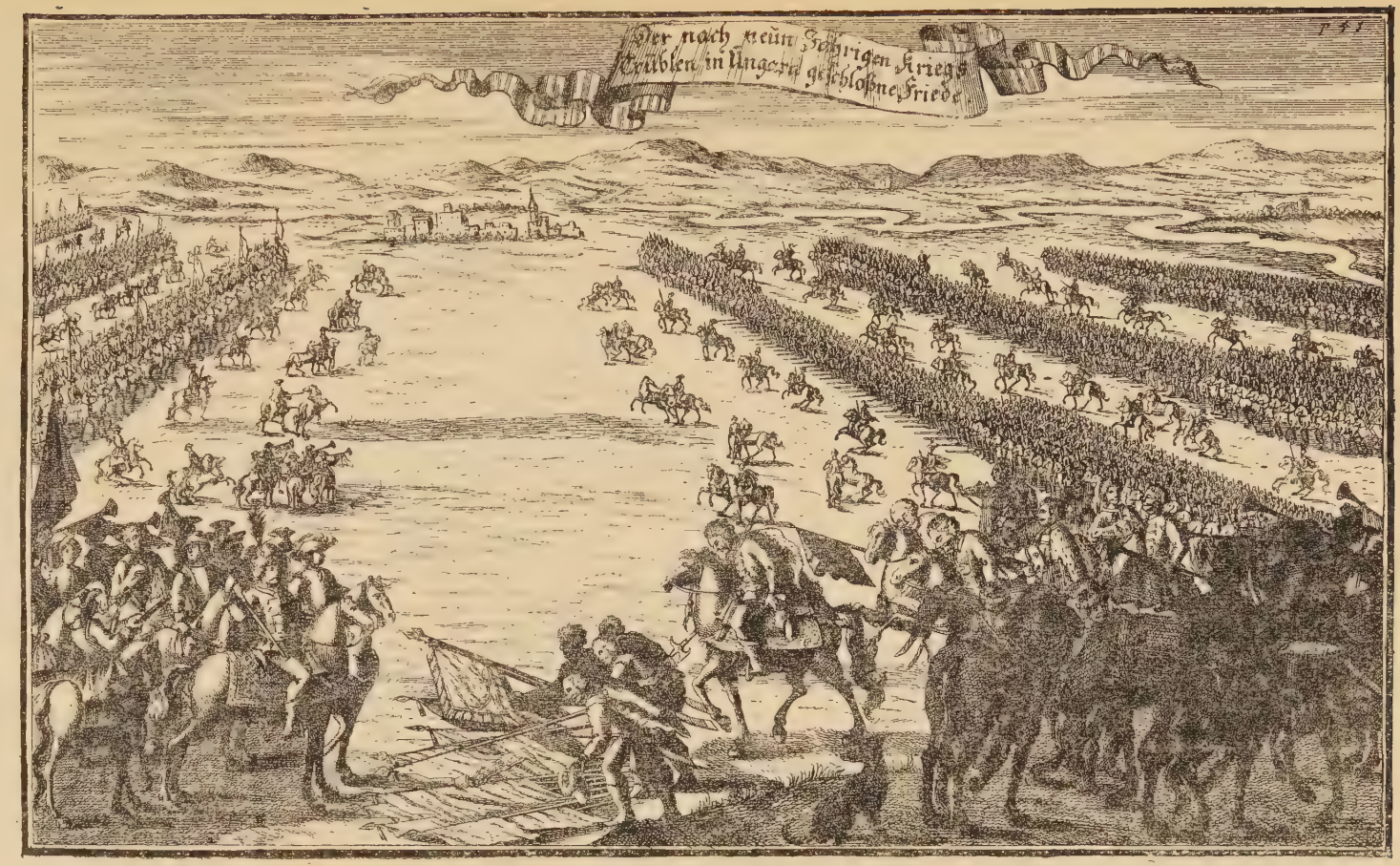

A kis-majtényi eskütétel.
(Egykorú metszet után.)

örömmel fogadták a békét s tették le a hűségeskűt, legelőször Kassa, noha időközben Bercsényitől »zenebonát inditó levél« érkezett. Ungvár május 15-ikén, azután Huszt és Kővár csatlakozott a békéhez s csupán a bevehetetlen Munkács várfalán lengett még Rákóczi zászlója. Báró Sennyey István, a parancsnok, azt üzente Pálffynak, hogy nem akarja az ellenségeskedéseket folytatni, de mivel a király meghalt, csak az új királynak fogja a várat átadni. Pálffy ezzel meg nem elégedett s ostromzár alá vette Munkácsot, mely június 23-ikán szintén abban hagyta a meddő küzdelmet.

A kuruczvilágnak vége volt.

A majtényi sikon meghódoló magyar rendek Csajághy Jánost, az erdélyiek Pongrácz Györgyöt küldték Bécsbe, hol köszönetet mondtak a regens-királynénak az egyességért s külön emlékiratban kérték, vegye át Magyarország ügyeinek vezetését s kormányozza a saját törvényei szerint a »magyarok tanácsával, ne pedig egyedül a magyar cancelláriával«. A regens-királyné sietett a békét megerősíteni. III. Károly, az új király, mielőtt az itthon történtekről értesülhetett, már május 3-ikán meleg szeretetét fejezte ki a magyar nemzet iránt. Június 11-ikén, az egyesség hirére, köszönetet mondott Pálffynak s Károlyit is biztosította királyi kegyelméről. Még június 20-ikán szentesítette a szatmári egyességet, egyes pontjain azonban jóhiszeműleg némi irályi módosításokat tett. De mihelyt figyelmeztették, hogy ez félreértésekre vezethet, megerősítette az eredeti szöveget, miről augusztus 1-én Barcellonából értesítette anyját és Illésházy kanczellárt.[1]

Ekképen az uralkodó család s a nemzet tömegei egyaránt szentesítették a békealkút s az, a ki a viszonyok változásába nyugodni nem akart, ismét hontalan bújdosó lett. Voltak ilyenek is s mig Moldvából, Havasalföldéről s a török birodalom más részeiből néhány ezeren siettek vissza az újra megnyilt hazába, az itthon lévők közül némelyek bújdosásra adták magukat és sóhajtva énekelték:

Szülőföldem isten hozzád,
A hazám már Lengyelország,
A hazám már Lengyelország,
Mégis sirva gondolok rád.

Oda özönlöttek azok, kik az új viszonyokba illeszkedni nem akartak. Első sorban oda vonult a fejedelem rendes hada. Egy ezred külföldi, egy ezred rácz katona, néhány magyar ezred töredéke, Rákóczi és Bercsényi udvari és testőrcsapatainak egy része, valami 3—4000 ember menekült Lengyelországba, leginkább a fejedelem jaroszlavi urodalmába. Ott várta Rákóczi a czár segélyét. Hasztalan hivta haza Károlyi Sándor, ki Szat-

[1] Az iratok a bécsi állami levéltárban.

márról április 28-ikán közölte vele a javára tett kikötéseket. »Kérem az élő istenre, — irta — szánjon meg mindnyájunkat s méltóztassék kijönni s ezeket

III. Károly király.
(Egykorú metszet után.)

confirmálni«. Olyan biztosan számított a fejedelem s kiséröi hazajövetelére, hogy három hétre még Munkács és Ungvár számára is semlegességet

szerzett, a mennyiben azt maga az őrség meg nem szegi.[1] Még május elején is várta a fejedelmet s elégedetten irta Munkácson, a kuruczok hatalmában levő nejének, hogy olyan békét szerzett, melylyel Rákóczi minden érdekét biztosította. Maga a békeszerződés, mely Rákóczi ügyével kezdődik, mely a hűségeskű letételét még meghatalmazottja útján is megengedi, mely tetszésére bizza, hogy ott lakjék, a hol akar, minden kétséget kizárólag bizonyítja, hogy Károlyinak igaza volt, midőn azt hangoztatta, hogy Rákóczi érdekeit is lelkiismeretesen megóvta a kiegyezésben.

Csakhogy a fejedelem épen akkor teljesen az orosz szövetség bűvkörében élt. Találkozott a czárral s tőle, valamint az orosz államférfiaktól egyre a legbiztatóbb igéreteket vette. Nem azokra hallgatott tehát, kik haza hivták, hanem az orosz hitegetésekre. Ezek sohasem voltak őszinték, hisz az orosz szövetség 1707. év óta megvolt s a czár nemcsak egy katonával, egy fillérrel nem segítette Rákóczit, hanem ismételve felajánlotta hadait az udvarnak a magyarok ellen. A török háború győzelmes befejezése után is kétségkivül cserben hagyta volna Rákóczit. Csakhogy ebben a háborúban már 1711 júliusban teljes vereséget szenvedett; a törökök bekerítették s hadaival foglyúl ejtik, ha a nagyvezért meg nem vesztegeti. Igy is csak igen súlyos feltételek mellett birt békét vásárolni. Ezzel végleg halomra dőltek Rákóczi reményei. De mégsem ez volt legkinosabb, legkegyetlenebb csalódása. A vereség után a czár nem vehette többé hasznát s oly durva barbársággal bánt vele, hogy a mélyen sértett fejedelem még 1711-ben azt irta Bercsényinek »úgy considerálván ezt a monarchát, mintha soha nem is ismertem volna«.[2]

E közben eltelt a visszatérésre kitűzött idő, melynek folyamán az emigransok sokat tanakodtak rajta, idegenben maradjanak vagy haza menjenek-e? Forgách Simon a császár halála hirére egész könyvet irt, melyben sokféle okokkal bizonyította, hogy az emigratio elfogadhatja az új állapotot, sőt nincs más választása, mint hazatérni. Rákóczi nem is akadályozott senkit s legbensőbb hivei közül sokan, igy Ráday, Hellenbach, Keczer, Radvánszky, Nedeczky, az erdélyiek követték Forgách tanácsát. Gróf Wilczek, a császár lengyelországi követe szintén azon buzgólkodott, hogy hazatérésre birja a menekülteket s Pálffy a nyáron ugyane czélból Lengyelországba küldte gróf Wallis tábornokot. Töméntelenen mentek haza, de több százan mégis künn maradtak. Közöttük volt Forgách, ki habozó természetéhez hiven addig himezett-hámozott, mig künn rekedt és Bercsényivel, Esterházy Antallal s sok más jó magyarral idegenben fejezte be életét. Maga Rákóczi sohasem gondolt a visszatérésre. Levonta magatartásának következményeit s martyrja lett az ügynek, melyet diadalra segíteni nem birt. Itt hagyta gyermekeit, kincseit, királyi vagyonát, s örökre elzárkózott min-

[1] Thaly: Századok, 1870. 598.

[2] 1711 deczember 11. Thaly, Rákóczi-tár, III. 698—699.

dentől, mi reá értékes, mi szivének kedves lehetett. Haladt oda, hová végzete vitte:

A merre tenger zúg,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlik,
Ott nyugszom meg én már.

Azok a rétegek, melyeket annyira szeretett, az urak és birtokos nemesek, az uralkodó osztály, csakhamar nevét is megbélyegezték. Ellenben a szegény tömegek, a jobbágyok, parasztok, egytelkesek, szóval a sociál-gazdasági szervezet mostoha gyermekei szivükbe zárták emlékét s emberöltőről emberöltőre megőrizték hűséges szeretettel. Szenvedéseit és csalódását, tört reményeit és bánatát a tömeg a Rákóczi névben foglalta össze s ez a név a főurak palotáiból, a nemesek curiáiból és udvarházaiból száműzve a szegények kunyhóiban és szalmatetős viskóiban templomot talált, hol másfél századon át kegyelettel áldoztak emlékének.

*

A szatmári békeszerződés Károlyi Sándor legsajátabb műve, melynek létrehozatala nemcsak töméntelen munkájába, hanem költségébe került.[1] Nem alacsony önérdek, hanem az a tudat vezette, hogy a magyarságot s annak minden fiát, Rákóczitól kezdve az utolsó jobbágyig, menti meg vele a végromlástól. Azzal a buzgalommal, melylyel az egyesség létrejötte elé toluló töméntelen akadályt elhárította, megtett mindent, hogy egyszer megköttetvén, valósággá is legyen, végre is hajtassék. Állandóan hűséges őre, gondviselője maradt a szerződésnek, melyet nem az udvar, hanem a nemzeti reactio, a fehér rémuralom nyomban ostromolni kezdett. Károlyi férfiasan szembe szállt e támadással s a vármegyéknek csakhamar alkalmuk nyilt nemcsak »az elmúlt siralmas háborúk lecsendesedésében« kifejtett buzgó tevékenységét megköszönni, hanem jogaik megoltalmazójaképen is ünnepelni. »Megvalljuk méltóságos generalis uram, — irták neki Gömör vármegye rendei,[2] — kicsintől fogva nagyig kivántuk és óhaj-

[1] Anyagilag is nagy áldozatokat hozott érdekében. Nemcsak a teljesen szegény rendeket kellett, hogy haza mehessenek, igen bőven segítenie. 5000 aranyat osztott szét köztük. Titkárának, Varasdy Jánosnak bizonyítványa szerint, mely 1711 május 17-ikén kelt, »a pacificált némely magyar statusok requisitiójára erga indubitam futuram restitutionem adott tulajdon maga saját költségéből, általam méltóságos feldmarschall és plenipotentiarius gróf Pálffy Jánosnak titulo discretionis 2000 aranyat, mélt. plenipotentiarius Locher urnak 1000, hadi secretarius uraiméknak, úgy mint tettes Pulay János uramnak 100, Recron uramnak 100, generaladjutant s egyéb tiszteknek 100, in summa 3300 aranyokat adott és átadatott ő exciája«. Varasdy sajátkezű, pecsétes bizonyítványa a gróf Károlyi család levéltárában. Egy 1719-iki fölterjesztésében maga is említi, hogy az egyezséget »sok ezerből álló költségemmel és adakozásommal« hozta létre, s ha igaz Arneth azon állítása, hogy 1713-ban a kamarától 50,000 frtot kért és kapott, ez valószinűleg ez a költsége volt, melynek megtérítését a rendek Szatmárt megigérték neki.

[2] 1712 február 10-ikén Jolsván tartott gyűlésükből. Eredetije a gróf Károlyi család budapesti levéltárában.

tottuk azon hazánkat szönyűképen égető háborúnak tüzéből való menekvésünket és a mennyivel inkább tartozunk egész kötelességünkkel minden jót kívánni s szolgálatjára magunkat ottan-ottan kötelezni.«

Az egykorúak hálával és megnyugvással üdvözölték a szatmári békét, mely azokra, kik elfogadták, csakugyan egy jobb jövő hajnalát virrasztotta, mig azok, kik nem fogadták el, mindnyájan áldozatúl estek a végzetnek. De nemcsak az egykorúak magasztalták, hanem másfél század tapasztalatai igazolták s a magyar genius egyik legszerencsésebb politikai alkotásának tüntették föl Károlyi Sándor művét. Nem adott annyi jogot a nemzetnek, olyan önállóságot a magyar államnak, mint a bécsi béke. De 1606-ban Magyarországnak egy hatalmas birodalom, Törökország volt szövetségese. 1711-ben ellenben egyedül állt alig két és fél millió, végtelenül elszegényedett lakosságával, puszta falvaival, kimerült anyagi erejével. E helyzetnek felelt meg a szatmári béke, de az a kevés is, melyet adott, a végromlástól való szerencsés menekülés volt. Hosszú időre elveszett ugyan az állami önállóság minden lényegesebb kelléke, de a szatmári egyezség alapján a magyarság békés munkával, értelmiségével és verejtékével lassankint vissza tudta hódítani hazája elidegenedett részeit, virágzó polgárosodás szinhelyévé birt varázsolni sok száz mértföldnyi puszta területeket s megvalósította a kuruczok programmjának azt a leglényegesebb kívánságát, hogy Magyarország magyar maradjon.

TARTALOM.

Lap

Előszó. A korona és a nemzet viszálya. A bécsi béke vivmányainak enyészete. A török uralom vége. A német kényuralom. II. Rákóczi Ferencz fölkelése. Kűzdelem a magyarságért. A korszak történetének forrásai 3

ELSŐ KÖNYV.

Erdély romlásának évei.

I. Fejezet. I. Lipót király és udvara. Az európai politika sulypontja. Az osztrák Habsburgok birodalma. Világhatalmi állásuk alapja. A magyar korona európai jelentősége. I. Lipót trónralépte. Nevelése. Életmódja. Vallásos érzülete. Egyénisége. A bécsi udvar. Portia herczeg. Lobkovitz Venczel. Sinzendorf kamaraelnök. A titkos tanács. Az udvari politika és Magyarország. A magyar politikai élet vezetői. Két idegen világ egymással szemközt. A közvélemény nyugtalansága. A spanyol örökség biztositása. A császár választása. A lengyel háború. A magyar ügyek válságos fordulata 9

II. Fejezet. II. Rákóczy György és Lengyelország felosztása. Erdély II. Rákóczy György idejében. A Rákóczy-ház hatalma. II. Rákóczy György kormánya. Dynastikus törekvései. Trónkövetelő tervei. Viszonya az udvarhoz. Erdély és a porta. IV. Mohamed kormánya. Rákóczy sikerei Moldvában és Havasalföldön. Köprili Mohamed nagyvezér. Rákóczy portai ügynökei. Diplomatiájának gyöngéi. Külügyi politikája ingadozásai. A svéd-lengyel háború. Rákóczy mint a protestantismus védője. A protestáns államok szövetségének terve. X. Károly svéd király. A hadüzenet. A svédek diadalai Lengyelországban. Rákóczy tárgyalásai a svéd királylyal. A protestáns hatalmak ellenséges magatartása. Szövetség X. Károly és Rákóczy között. Erdély hangulata a háború ellen. Rákóczy baklövése a tatárokkal szemközt. Optimismusa. Katonai tehetségének hiánya 21

III. Fejezet. II. Rákóczy György romlása. Az erdélyi hadsereg megindítása. Az első csalódás. A lengyel urak ellenállása. Rákóczy Krakkóban. Találkozása a svéd királylyal. Brzest bevétele. A svéd király hazatérése. Varsó bevétele. A svéd sereg visszavonulása. Rákóczy útja haza felé. A helytelen útirány. A kozákok elpártolása. A kelepcze. Békeszerződés a lengyelekkel. A lengyelek csalfasága. Az erdélyi sereg a tatárok hatalmában. Rákóczy menekülése. Kemény János egyezsége a tatár khánnal. A tatár rabság. A rémhírek hatása Erdélyben. A helytartók. A lengyelek betörése. Rákóczy javainak elpusztitása. A felsőmagyarországi vármegyék jolsvai gyűlése. A bécsi udvar magatartása. A porta hangja Rákóczy ellen. Rákóczy Ecseden. A zűrzavaros helyzet. A kibontakozás nehézségei. A részvét Rákóczy iránt. Zrinyi Miklós tanácsa. A szamosujvári országgyűlés. A rabok kiváltásának ügye. Rákóczy

Lap

fukarsága. A Rákóczy-ház bukása. A gyulafejérvári gyűlés. Az athname. Rákóczy lemondása a fejedelemségről. Rhédey Ferencz megválasztatása... ... 40

IV. Fejezet. Erdély romlása. Barcsay fejedelemsége. A pillanatnyi fegyvernyugvás. Rhédey árnyék-fejedelemsége. Rákóczy ragaszkodása a hatalomhoz. A török gyanuja. Sebesi Ferencz a portán. Rákóczy küzdelme a fejedelemség visszaszerzéseért. Gyulai Ferencz. Jenő birtoka. A Rákóczy-párt izgatásai. A medgyesi 1658. január havi gyűlés. Rákóczy visszahelyezése a fejedelmi székbe. Elszakadás a portától. Rákóczy alkudozásai az udvarral. A német ministerek politikája. A török háború veszélye. Rákóczy ügye a portán. Köprili engesztelhetetlensége. A török hadak meginditása Erdély megfenyitésére. Az erdélyi rendek zavara. Szakitások Rákóczyval. A trónüresedés veszedelme. Erdély védtelen állapota. Barcsay Ákos. Rákóczy a magyarországi részekben. Lippai győzelme. Habozása. Jenő a török kezén. A török-tatár hadak pusztitása Erdélyben. Gyula-Fejérvár romlása. Az erdélyi követség a nagyvezérnél. Barcsay fejedelemsége. A török feltételei elfogadása 56

V. Fejezet. Küzdelem Erdély s a részek birtokáért. A tatár hadak hazatérése. A hadi sarcz. Rákóczy izgatásai. A segesvári országgyűlés. Barcsay fejedelemségének elismerése. Az új fejedelem önzetlensége. Rákóczy gyűlölete Barcsay ellen. Diplomatiai kisérletei. Végzetes hatalomvágya. A rendek Rákóczy ellen. A hadi sarcz első részlete. A véghelyek birtokának kérdése. A hajduvárosok. Várad. Barcsay fellépése a Partium visszaszerzése érdekében. Egyezség Rákóczy és Barcsay között. A beszterczei gyűlés. A rendek manifestuma Rákóczy ellen. A porta fenyegetései. Rákóczy hadai Szatmárban és Szabolcsban. A bécsi udvar magatartása. A Rákóczy-ház erdélyi birtokai kérdése. Barcsay pénzügyei. A Rákóczy-javak elkobzása. Rákóczy hadjárata Erdély ellen. A keresztesmezei gyűlés. Kemény János. Közvetitése Rákóczy és Barcsay között. Barcsay a temesvári török háborúban. A marosvásárhelyi gyűlés. Rákóczy másodszori visszahelyezése. Szövetség az oláh vajdával. A bécsi udvar közbelépése. A törökök győzelmei. Barcsay visszahelyezése. A szélcsend 74

VI. Fejezet. Rákóczy György halála. Várad eleste. Szeben ostroma. A tavaszi hadjárat. Szejdi Ahmed A hajduság veresége. A török sereg Debreczen alatt. Debreczen váltsága. Rákóczy utolsó hadmenete. A fenesi ütközet. Rákóczy halála. Barcsay helyzete Rákóczy halála után. Fogsága. A segesvári országgyűlés. A török hadjárat folytatása. Várad jelentősége. A védelem kérdése a bécsi udvarnál. Várad ostroma és elfoglalása. Német őrség Szabolcs és Szatmár váraiban. A török tábor eloszlása. A hangulat az országban 92

UII. Fejezet. Barcsay és Kemény János. Apafy Mihály trónra jutása. Barcsay kiszabadulása a török fogságból. Kemény János trónkövetelése. Az új fejedelemjelölt egyénisége. Fellépésének okai. A szászrégeni országgyűlés. Barcsay lemondása és Kemény János megválasztása. Kemény ügye a portán. Az új fejedelem bizonytalan helyzete. Félelme a trónkövetelőktől. A Barcsayak veszedelme. Barcsay Ákos megöletése. Kemény politikájának hibái. Alkudozásai az udvarral. A beszterczei országgyűlés. Szakitás a portával. Az erdélyi követség Bécsben. Török hadjárat Kemény ellen. Ali pasa Erdélyben. Fejedelemkeresés. Apafy Mihály fejedelemmé választása. Az athname. Az adó megállapitása. Apafy kiáltványa. A Kemény-párti székelyek veszedelme. Kemény és a német segély. A béke és háború kérdése a bécsi udvarban. A háborúpárt diadala. A kassai gyűlés. A német hadak bejövetele. Pusztitásaik. A hadjárat lefolyása. Montecuccoli késedelme. Visszavonulása. Kemény János Erdélyben. Segesvár ostroma. Kucsuk bejövetele. A nagyszőlősi ütközet.

Lap

Kemény János halála. Kemény Simon. Kolozsvár ostroma. A fegyverszünet. Kolozsvár és Székelyhid meghódolása. Erdély területe a háboru után. A török foglalásai. A Piri-defter. A hódolt terület növekedése. A kolozsvári főkapitányság. A népesség a háborús évek után. A pusztulás. Az oláhság terjedése. Erdély hanyatlása. Magyarország jövendőjének veszélyei 105

MÁSODIK KÖNYV.

A vasvári békekötés kora.

I. Fejezet. A vallási sérelmek. Zrinyi Miklós jóslata Lipót trónraléptekor. Erdély romlásának hatása Magyarországra. A vallási kérdés. Az üldözések valódi okai. Irtó háború az eretnekek ellen. Magyarország népeinek vallási viszonyai Lipót trónraléptekor. A protestánsok többsége. Az aristokratia vallása. A vármegyék katholizálásának módjai. A jus reformandi. A nép ragaszkodása vallásához. Az üldözés kezdete. A nagyszombati zsinat hadüzenete a protestánsok ellen. A király álláspontja az üldözések kezdetén. A katholikus főurak. A hitvitázó irodalom föllendülése. Sámbár Mátyás. A testvérharcz. Az alkotmányt fenyegető veszély. Wesselényi és Széchy Mária. Zrinyi Miklós. A protestánsok belső viszályai. A vallási ügy az 1659-iki pozsonyi országgyűlésen. A pozsonyi evangelikus templom ügye. Az új törvényczikkek. A vallásüldözés terjedése. Illésházy Gábor áttérése. Báthory Zsófia. Visszatérése a katholikus egyház kebelébe. Harcz a protestantismus ellen. Az áttérés jelentősége. A Rákóczy alapitványa 125

II. Fejezet. A német zsoldosok pusztitásai. Az 1662-iki országgyűlés. A véghelyek védelmi rendszere. A magyar végbeli katonaság. A német zsoldosok. A katonáskodás mint vagyonszerző pálya. Az idegen had nyomása. Wesselényi Ferencz a német hadakról. A császári haderő növelése. Pusztitásaik. A németek Nagybányán. A törvények tekintélyének pusztulása. Wesselényi fellépése az udvarnál. Montecuccoli emlékirata. Az 1662-iki országgyűlés. Szatmármegye sérelmei. Az udvar merev álláspontja a vallási sérelmek ügyében. A protestáns követek távozása. Az új törvényczikkek visszautasitása a vármegyék részéről 142

III. Fejezet. Az udvar és a magyarság. Zrinyi és Montecuccoli. Ellentétek az udvar és a nemzet között. A két tábor vezérei. Zrinyi Miklós és Montecuccoli. Ellenséges viszonyuk okai. Montecuccoli egyénisége. Katonai tehetsége. Nézetei a magyarokról. Első kudarcza Magyarországban. Védelme. Zrinyi Miklós válasza. Zrinyi egyéni tulajdonságai. Katonai pályája. Hazaszeretete. Reformtörekvései. A török uralom megdöntésére irányuló tervei. Az erre szolgáló eszközök. A nemzeti erők egyesülésének kihirdetése. Elkeseredése az idegen uralkodóház iránt. A két Zrinyi-testvér és az udvar. Zrinyi Péter. Zrinyi Miklós népszerűségének terjedése 153

IV. Fejezet. Zrinyi-Újvár. Az 1663-iki hadjárat. Zrinyi-Újvár építése. Portia és Auersperg érdekei. Az új vár hivatása. A porta tiltakozása. A velenczei-török háború. A császár elleni háború terve. Köprilizade Ahmed. A bécsi udvar békés hajlamai. A császári követek a töröknél. A temesvári szerződés. A török tábor Belgrád alatt. Ahmed pasa követelései. Az udvar terve a balkáni szerbek fölkelésének előkészítésére. Brankovics György. A nagy háború küszöbén. Védelmi intézkedések. A békeajánlatok meghiusúlása. A német birodalom készsége a segélyre. Az európai szövetség tervének kudarcza. Wesselényi harczi riadója. A német és magyar hadak közti egyet-

Lap

értés hiánya. Zrinyi Miklós serege. Zrinyi-Újvár ostroma. Zrinyi gyanúsítása és tétlenségre szorítása. A nagyvezér haditerve. Érsek-Újvár ostroma. A nemesi fölkelés. Wesselényi buzgólkodásai. A török pusztítása az északnyugati megyékben. A dunántúli haderő. Érsek-Újvár eleste. Az északnyugati végvárak pusztulása. Apafy a nagyvezér táborában. Felhivása a vármegyékhez. Magyarország önkéntes behódoltatásának kudarcza. A Zrinyiek károlyvárosi győzelme. Apafy hazatérése. Haller Gábor megöletése 165

V. Fejezet. Az 1664-iki hadjárat. A török győzelmének hatása Európa közvéleményére. A rajnai szövetség. A német birodalmi gyűlés segélye. Sereggyűjtés Magyarországon. A fővezérség kérdése. A szendrői magyar tábor. Montecuccoli és Zrinyi viszályának következményei. Zrinyi, Montecuccoli és a nádor haditervei. A haderő szétdarabolása. Az 1664-iki hadviselés kezdete. Zrinyi első diadalai. Nagy-Szulejman turbéki emlékének pusztulása. Pécs ostroma. Az eszéki hid felégetése. Viszály Zrinyi és a birodalmi hadak vezére között. Zrinyi győzelmeinek hatása külföldön. Újabb hadi tervei. Kanizsa ostroma. Viszály a német és magyar hadak között. A németek eltávozása a vár alól. A török Zrinyi-Újvár alatt. A császári haderő a vár védelmében. Montecuccoli tétlensége. A vár elvesztése. Zrinyi Miklós elkeseredése. Bécsi útja. Dunántúli véghelyek romlása. Rákóczy László kisérlete Várad visszafoglalására. Halála. Souches hadjárata. Nyitra visszafoglalása. A szentkereszti győzelem. Léva elfoglalása. A szentbenedeki győzelem. Párkány megvétele 182

VI. Fejezet. A szentgotthárdi csata. A vasvári béke. A dunántúli harcztér Zrinyi-Újvár elfoglalása után. A szentgotthárdi ütközet. Jelentőségének félreismerése. Montecuccoli dicsősége. Souches és Montecuccoli egyesülése. A béketárgyalások a háború folyamán. A vasvári béke. A békeszerződés feltételei. Általános felháborodás a csúfos béke ellen. Az udvar valódi intentiói. A helyzet Magyarországon a béke után. A magyar főurak kielégítése. A bécsi gyűlés. Wesselényi tiltakozása a békeszerződés ellen. Székelyhíd lerombolása. Erdély és a vasvári béke. Apafy és a franczia udvar. Bánffy Dénes Bécsben. A császári követség a portán. Az erdélyiek hiú reménykedései. A követség titkos czélja. A porta és a bécsi udvar barátságának végzetes következményei 196

HARMADIK KÖNYV.

A nagy összeesküvés kora.

I. Fejezet. Az ország a vasvári béke után. Zrinyi Miklós halála. A lefolyt háború pusztításai. A német zsoldosok garázdasága. Lipótvár. A török hódoltság terjedése. A magyar végvárak. Katonáinak nyomorusága. A nép lelki szenvedései. Az erőszakos térítések. A Rákóczy-alapítványok kérdése a bíróság előtt. A királyi döntés. A korszak igazságszolgáltatása. A német elleni gyűlölet terjedése. Az udvari politika végczélja. Az absolutismus rendszere. A nemzet védekezése. Erdély tehetetlensége. A török szövetségbe vetett remények. Drabik jóslata. A török-németbarát politikája. A franczia szövetség terve. XIV. Lajos és a Habsburgok. A Zrinyiek összeköttetése a franczia királylyal. Zrinyi Péter alkudozásai. Zrinyi Péterné Velenczében. XIV. Lajos és a magyar kérdés. Gremonville Bécsben. Bethlen Miklós küldetése Zrinyi Miklóshoz. Zrinyi Miklós halála 211

II. Fejezet. A nemzeti mozgalom Wesselényi Ferencz haláláig. Zrinyi Miklós halálának jelentősége a nemzetre. Az elégületlenek csoportjai. Lippay érsek.

Lap

A franczia tárgyalások megújulása. Gremonville érintkezései a magyarokkal. Vitnyédy István. Rákóczy Ferencz és Zrinyi Ilona házassága. Lippay György halála. Szelepcsényi György. Jellemzése. Kollonics Lipót fellépése a magyar történelemben. Gremonville Bécsben. Diplomatiai tevékenysége a magyar kérdésben. Gróf Thököly István. Wesselényi csatlakozása az elégületlenekhez. Wesselényi és Zrinyi Péter stubnyai szövetkezése. Tárgyalások a franczia követtel. A magyar-franczia szövetség tervezete. Wesselényi törökbarát politikája. Apafy Mihály beavatkozása az összeesküvésbe. A murányi értekezlet. A török szövetség tervének győzelme. Apafy portai követsége. Nádasdy Ferencz csatlakozása a nemzeti mozgalomhoz. Egyéni politikája. Aspiratioi a nádori méltóságra. Kalandos tervek Lipót elfogatására. Wesselényi közeledése a franczia udvarhoz. Gremonville találkozása Nádasdyval. Wesselényi vezérszerepe. A trencséni értekezlet. A dunántúli nemesség óvatossága. A felsőmagyarországi protestánsok. Báthory Zsófia. A pozsonyi értekezlet. A beszterczebányai nádori szék. Wesselényi halála 226

III. Fejezet. Zrinyi Péter és Nádasdy Ferencz. Az árulás. A mozgalom új vezérei. Zrinyi Péter politikai egyénisége. Gróf Nádasdy Ferencz. Szelepcsényi és Nádasdy királyi helytartók. Nádasdy összeköttetése Gremonville-el. A franczia politika kulcsa. A spanyol Habsburgok örökségének kérdése. Szerződés Lipót és a franczia király között. Auersperg bukása. Lobkowitz Venczel. A franczia-magyar szövetség tervének kudarcza. Apafy második portai követsége. Baló László a nagykövetnél. A török elutasító válasza. Panajotti árulása. Gróf Rottal János. Vetélkedése Nádasdyval. Az országgyűlés egybehivatásának kérdése. Zrinyi Péter mesterkedései. Tattenbach csatlakozása az összeesküvéshez. Zrinyi a felvidéken. I. Rákóczy Ferencz. Széchy Mária. Nádasdy közeledései az udvarhoz. Kudarcza. Udvari rágalmak Nádasdy ellen. Nádasdy elkeseredése. Emlékiratai. A külföldbe vetett bizalom kudarcza. A mozgalom hanyatlása. Az első árulás. Az udvar várakozó álláspontja. Zrinyi lengyelországi tervei. A franczia barátság vége. Zrinyi és Széchy Mária feljelentése. A murányi iratok. Rottal politikája. A magyar urak bécsi gyűlése. Zrinyi Péter meséje a nagyvezér üzenetéről. Széchy Mária Pozsonyban. Az összeesküvés iratai a titkos tanács előtt. Különbség a katholikus főurak összeesküvése és a felvidéki protestáns mozgalom között. A két mozgalom elszigetelése. Zrinyi levele a nagyvezérhez. Rákóczy egyessége a protestánsokkal. Rákóczy beavatása az összeesküvésbe. Az eperjesi gyűlés. Zrinyi vallomása Nádasdy ellen. Rottal jelentése. Lobkowitz várakozó politikája ... 240

IV. Fejezet. Zrinyi Péter és a török szövetség. A fölkelés. Zrinyi Péter hamis hűségeskűje. Beavatkozása a lengyel király házassági tervébe. Gróf Frangepán Ferencz beavatása a mozgalomba. A bécsi értekezlet. Nádasdy gyanuja. Vallomása Lipót előtt. Az ügy a titkos tanács előtt. Nádasdy hűségnyilatkozata. A király válasza. A közvélemény bizalma a török segélyben. Zrinyi Péter megalkuvási szándéka. Bukováczky a portán. Zrinyi behódolási ajánlatai. Rákóczy erdélyi trónjelöltsége. Bukováczky küldetésének kudarcza. Apafy elidegenítése a mozgalomtól. A bécsi udvar értesülései Zrinyi tervéről. Zrinyi kapkodása. Vak bizalma a törökben. Fegyverkezése. Újabb közeledése az udvarhoz. Lobkowitzék kétszinűsége. Lipót hangulata. Forstall bécsi küldetése. Zrinyi proscriptiója. A fegyveres kűzdelem. Lobkowitz herczeg igéretei. Zrinyi János Bécsben. Zrinyi Péter és Frangepán Lobkowitz őrizete alatt. A dráván túli mozgalom leveretése. A felvidéki protestánsok helyzete. A körmöczi gyűlés emlékirata. A kassai gyűlés betiltása. A breznóbányai gyűlés. A törökbarát hangulat a felvidéken. Hiú remények. Rákóczy Ferencz

Lap

készülődései. A porta semlegességi parancsa. A német haderő szaporítása. A pataki tanácskozás. A fölkelés kitörése. Bocskay és Rákóczy fővezérsége. Tokaj ostroma. A fölkelés terjedése. A gombási ütközet. Szatmár ostroma. Zrinyi meghódolásának hire. A tállyai értekezlet. A fölkelés vége 250

V. Fejezet. Elfogatások és üldözések. A megtorlás. A megtorlás munkája. Rákóczy Munkácson. A felkelő vezérek menekülése. A kérlelhetlenség politikája. Hadüzenet Magyarország alkotmánya ellen. Spork hadjárata. A várak megszállása. Az elfogatások. Báthory Zsófia kegyetlenkedései. Murány elfoglalása. Széchy Mária elfogatása. A lőcsei bizottság. Rottal buzgólkodása Nádasdy megrontásán. Nádasdy elfogatása. A gyanusítás politikája. Szelepcsényi szerepe a politikában. Hajsza a protestáns főurak ellen. Thököly István halála. Thököly Imre menekülése. Árva feladása és a Thökölyek kincseinek elkobzása. A magyarság kétségbeesése. Apafy hiú kisérletei az ellenállás szervezésére. A hűtlenségi pörök. A vezetők sorsa. Zrinyi és Frangepán Német-Újhelyen. Hocher Pál. A pozsonyi vérbiróság. Rákóczy megkegyelmezése 265

VI. Fejezet. A kivégzések és hatásuk a közvéleményre. A pozsonyi vértörvényszék működésének kezdete. A császári jog. A főurak pöre. A halálos itéletek. A magyar főpapság közbenjárása az elitéltekért. X. Kelemen pápa fellépése Nádasdy érdekében. Az itéletek megerősítése. A főurak végnapjai. A kegyelmi kérvények sorsa. Zrinyi és Frangepán utolsó találkozása. A kivégzések. Bonis Ferencz lefejeztetése. A pozsonyi vérbiróság további működése. Drabik Miklós kivégeztetése. A bécsi biróság. Az itéletek. Tattenbach kivégeztetése. A kivégzettek családjának sorsa. Zrinyi Péterné. Az utolsó Zrinyi. Széchy Mária utolsó évei. Az udvar telhetetlensége. A nemzet kétségbeesése. Az uralkodó társadalom kapzsisága. Lipót hangulata a vérengzések alatt. A közvélemény itélete. Végleges szakadás a király és a nemzet között 277

NEGYEDIK KÖNYV.

Az idegen uralom és Thököly Imre kora.

I. Fejezet. Lipót király és udvara. Az új adó rendszer. A vallásüldözés. Lipót egyéniségének fejlődése. Családi élete. Eleonora anyacsászárné. A császár életmódja. Felfogása az uralkodó felelősségéről. Környezete. Közönyössége alattvalóival szemben. Hangulata a magyarok iránt. Az udvar politikája 1670 után. Magyarország újjászervezésének terve. Az önkényuralom és a vallásüldözés táborainak párhuzamos munkája. Kollonics szerepe a két tábor között. Kollonics a pozsonyi magyar kamara élén. A jószágelkobzások. Az idegen hadak eltartása. A fogyasztási adó behozatala. Az új adórendrendszer következményei. A protestánsok üldözése. Az örökös tartományok protestáns lakosainak sorsa. A vallásháború Magyarországon. Bársony György. Az üldözők jogi theoriája. Az üldözések. A turolokai zendülés. A királyi városok katholizása. A brandenburgi választó közbelépése. Az elfoglalt templomok száma 293

II. Fejezet. A bujdosók. Az 1672-iki támadás. A gubernium. Az üldözöttek menekülése. A bujdosók Erdélyben. A debreczeni menedékhely. A folytonos kivándorlás. A török a bujdosók ellen. A német befolyás a portán. A bujdosók vezérei a nagyvezérnél. A török álláspontja. Erdély és a bujdosók ügye. Különböző érdekek. Kisebb betörések a felvidékre. A vezérség kérdése. Báró Petrőczy István. Teleki Mihály a bujdosók élén. Az 1672-iki támadás előkészületei. A mozgalom politikai czélja. A bujdosók hadi ereje.

Lap

Vezetőik. Szuhay Mátyás; Szepessy Pál. Ibrányi ugocsai betörése. A kurucz had kihágásai. Kálló ostroma. Az első sikerek. Spankau veresége. Teleki Mihály kijövetele. A szatmári kudarcz. Teleki Kővárban. Az árvai zendülés. Pika Gáspár és társai kivégeztetése. Cob és Spankau. A györkei ütközet. A fölkelés vége. Megtorlás. Cob Farkas kegyetlenségei. Lobkowitz herczeg terve Magyarország kormányzatának átalakítására. Az alkotmányeljátszás theoriája. Szelepcsényi mint az alkotmány védője. Az új kormányzat behozatala. Ampringen János Gáspár. A kormánytanács. Az új kormányzó egyénisége. Viszályok a kormány kebelében 306

III. Fejezet. A vérbiróságok. A polgárháború rombolásai. Kollonics politikai programja. A pozsonyi protestánsok pöre. A primás Kollonics irányának szolgálatában. Az összes protestáns papok és tanítók pörbe fogatásának terve. A censura. A pozsonyi monstre pör. Az első kisérlet sikere. Az új pozsonyi vésztörvényszék. A protestáns lelkipásztorok megidézései. A vádlevél. Az itélet. Az elitéltek sorsa. A protestáns nép üldözése. Az erőszakos térítések. A külföld beavatkozása. A nápolyi gályarabok. Ruyter hollandi admirális. A bujdosók kitartása. A bihari felhivás. A kurucz csapatok táborozásai. A nagyszőllősi támadás. Báthori Zsófia hajtóvadászatai a bujdosók ellen. Wesselényi Pál a bujdosók vezére. A lengyel szövetség terve. Szobieszki János és a bujdosók. A franczia udvar közeledése a bujdosókhoz. Beaumont Erdélyben. Teleki Mihály mint a bujdosók diplomatiai vezére. Franczia-lengyel szövetség Lipót ellen. Akakia küldetése. Szerződés a bujdosók és a franczia ügynök között. A nyilt fellépés akadályai. A bujdosók debreczeni téli szállása. Strassoldo támadása Debreczen ellen. A köIcsönös pusztítások. Szuhay Mátyás halála. A Hegyalja pusztulása. Az anarchia. Ampringen Magyarország helyzetéről. A kormányzóság tétlensége. Az udvar kisérletei a bujdosók vezéreinek megvásárlására. Cob vérengzéseinek megújulása 323

IV. Fejezet. A bujdosók és a külföld. Thököly Imre. Absolon Dániel diplomatiai küldetései. A franczia-lengyel szerződés végrehajtásának akadályai. Apafy félelme a portától. Kara Musztafa az új nagyvezér. Fordulat a török politikájában. Újabb szerződés Béthune-nel. XIV. Lajos a szerződést szentesíti. Boham lengyel segélyhadai Mármarosban. Teleki habozása. Thököly Imre Boham táborában. Az 1677-iki hadjárat eredménytelensége. Szerződés Teleki Mihály és a francziák között. Az udvar békülékeny hangulata. A bécsi tanácskozások. A kiegyezés kudarcza. Teleki Mihály megválasztása a bujdosók fővezérévé. Változás a lengyel politikában. Teleki 1678-iki hadjárata. Eperjes ostroma. Teleki hazatérése. Thököly a bujdosók élén. A bányavárosok elfoglalása. Teleki tétlenségének következményei. Az udvar alkudozásai Thökölyvel. A fegyverszünet. Thököly Imre egyénisége. A kortársak itélete Thökölyről. Thököly mint a török szövetség utolsó képviselője történelmünkben 337

V. Fejezet. Az 1681-iki országgyűlés. A nemzetközi viszonyok hatása a magyar ügyre. Teleki Mihály és Thököly. Az 1679-iki hadjárat. Harcz a vezérségért Thököly és Wesselényi Pál között. A szoboszlói gyűlés. Thököly fővezérré választása. 1680-iki sikerei. Késmárk elfoglalása. Az udvar törökbarát reményei. XI. Incze pápa és a magyar ügy. Buonvisi bécsi nuntius. Nemzetközi szövetség terve a török kiűzésére. A pozsonyi gubernium vége. Ampringen távozása. Az országgyűlés előkészítése. Az 1681-iki soproni országgyűlés. A királyi előadások. Esterházy Pál gróf nádorrá választása. A Thököly által tartott részgyűlés. A vallási sérelmek félretétele. Kollonics hadüzenete a protestánsok ellen. Változás a külügyi helyzetben. A fran-

Lap

czia háború veszélye. Engedmények a protestánsok számára. A közjogi sérelmek orvoslása. A királyné megkoronáztatása. Az országgyűlésen hozott törvényczikkek. A protestánsok tiltakozása az új törvények ellen. Az 1681-iki törvények végrehajtásának felfüggesztése 348

VI. Fejezet. Thököly győzelmei. A felsőmagyarországi fejedelemség. Thököly és a török szövetség. Az erdélyi fejedelem vezéri aspiratiói. Thököly sikerei a felvidéken. Apafy fellépése. Teleki Mihály kudarcza. Thököly ügyének győzelme a portán. Az udvar tárgyalásai Thökölyvel. Saponara küldetése. Az alkudozások kudarcza. Thököly a budai pasánál. Házassága Zrinyi Ilonával. A háború megújulása. Kassa bevétele. A felsőmagyarországi harcztér. Apafy a füleki magyar-török táborban. Fülek bevétele. A Thökölynek adott athname. Thököly felsőmagyarországi fejedelemsége. Apafyék hazatérése. Thököly újabb diadalai. Fegyverszünet. Thököly fejedelemségének szervezése. A kassai gyűlés. A külhatalmak magatartása Thököly irányában. A lengyel király szövetsége Lipóttal. A török háború előjelei. A háború kérdése az udvarban. Caprara gróf portai követsége. Az udvar alkudozásai Thökölyvel. Thököly feltételei. Az udvar békepolitikájának bukása 358

VII. Fejezet. Erdély a török uralom utolsó évtizedeiben. Apafy Mihály a fejedelmi széken. Egyénisége. Családi élete. Bornemisza Anna. Apafy félelme a fejedelemség-keresőktől. Önkényes hajlamai. II. Apafy Mihály fejedelemmé választatása. A vagyongyűjtés politikája. A liga-rendszer áldozatai. Zólyomi Miklós. Bánffy Dénes tragoediája. Hajsza Béldi Pál ellen. Béldi menekülése és halála. A hatalom birtokosai. Teleki Mihály. Egyénisége. Politikájának vezérelvei. Vagyongyűjtésének eszközei. A korszak erkölcsei. Franczia vélemény Teleki Mihályról. A tanács urak romlottsága. Visszaélések a közjövedelem kezelésében. Hamis pénzverők. A régi családok pusztulása. A társadalmi züllés. Az oláhság terjedése. A protestáns iskolák hanyatlása. Apáczai Cseri János. Tóthfalusi Kis Miklós. Az irodalmi élet. Erdély jövője 372

VIII. Fejezet. Magyarország a török uralom utolsó éveiben. A királyi Magyarország. Kormányzata. Arisztokratiája. A vármegye. A városi élet. A rémuralom következményei. A vagyontalanság terjedése. Az udvar közgazdasági politikája. Becher nemzetgazdászati kisérletei. A bécsi kereskedelmi társaság. A királyi terület elnéptelenedése. A földmüvelés hanyatlása. Földesurak és jobbágyok. A socialismus csirái. A görögkeleti jobbágyság. Az uniált görög egyház. A zsidóság. Kisérletek a nép sorsának javitására. A török uralom alatt álló terület. A végbeli katonaság és a hódolt részek. A paraszt vármegye. A hódoltság népesedése. A török-magyar terület szervezete. Buda a török uralom utolsó éveiben. Az utolsó budai magyar. A Corvina maradványai. A közegészségyügyi viszonyok. A pestis. A vallásüldözések hatása a szellemi életre. Az iskolaügy. A jezsuiták Magyarországon. Szerepük a protestánsok elleni harczban. Iskoláik. A magyar nyelv romlása. A latinoskodás terjedése. A tiszta magyar nyelv menedékhelye. Gyöngyösi István Murányi Vénusa. Balassa Bálint és Rimai János istenes énekei. A nemzet vágyainak megnyilatkozása a népköltészet termékeiben 387

ÖTÖDIK KÖNYV.

A felszabaditó háború kora.

I. Fejezet. A bécsi hadjárat. A bécsi udvar közönye a török háború veszélyével szemközt. XI. Incze pápa fáradozásai a török kiűzetése érdekében. Befolyása Magyarország sorsára. Mérséklete a vallási kérdésben. A háború végczélja.

Lap

Buonvisi Ferencz bibornok. A pápai diplomatia sikerei a lengyel udvarnál. Szövetség Szobieszki és Lipót császár között. Károly lotharingiai herczeg. A hadi terv. A köpcsényi tábor. A fővezérség kérdése. A védelmi politika győzelme. Ennek elkeserítő hatása a magyarokra. A magyar hadi erő. A török hadsereg megindulása. Kara Musztafa. Thököly Eszéknél a török táborban. Thököly hadi terve. Győr ostroma. A császári haderő kivonulása az országból. A petronelli csata. A Dunántúl behódolása. A török tábor Bécs alatt. A lakosság rémülete. Lipót menekülése. Starhemberg Rüdiger védelmi intézkedései. Szobieszki segitségűl hivása. Lotharingiai Károly Thököly ellen. A pozsonyi ütközet. Thököly kudarcza. Bécs ostroma. Apafy a török táborban. Thököly alkudozásai Szobieszkivel. A lengyel király egyesülése Károly seregével. A döntő ütközet. Szobieszki János győzelmes rohama. A török sereg futása 405

II. Fejezet. A háború folytatása. A bécsi diadal jelentősége. Az udvar rövidlátása. Békealkudozások a törökkel. A hadjárat folytatása a magyar területen. Thököly kiegyezési ajánlatai. Kétszinű politikájának következményei. János király titkos tervei. Párkány ostroma. Az október 9-iki győzelem. A nagyvezér menekülése Budáról. Esztergom visszafoglalása. A téli szállás. Szobieszki hazatérése. A közvélemény tájékozatlansága a helyzet felől. Az udvar megtorlásai a behódoltak ellen. A pozsonyi bizottság. A dunamelléki országrész visszatérése a király hűségére. A török birodalom megdöntésének terve. Szövetség a császár, Lengyelország és Velencze között. XIV. Lajos támadása. Fegyverszünet a franczia királylyal. A török készületei a háború folytatására. Buda 1684-iki ostroma. Pest visszafoglalása. Az ostromló sereg belső bajai. Az ostrom meghiúsulása. Thököly szerencséjének hanyatlása. Az eperjesi vereség. Diplomatiai kudarczai. Ragusa visszatérése a magyar fenhatóság alá. Szobieszki tervei Erdély megszerzésére. Bizalmatlanság a bécsi és lengyel udvarok között. A törökök veszteségei a lefolyt hadjáratokban. A háború folytatása. Érsekujvár elfoglalása. A szlavóniai győzelmek. 421

III. Fejezet. Thököly bukása. Erdély vajudásai. Thököly erdélyi javainak elkobzása. Békeajánlatainak kudarcza. Eperjes elvesztése. A további veszteségek. A kurucz haderő felbomlása. Thököly Váradon. Elfogatása. A török-magyar barátság vége. Thököly hiveinek meghódolása. A felvidék visszatérése a király hűségére. Zrinyi Ilona Munkácson. A kurucz katonák Lipót táborában. Az állandó magyar hadsereg terve. A kuruczok diadalai a törökök felett. Thököly kiszabadulása a török fogságából. Az új helyzet. Általános remények az 1686-iki hadjárat küszöbén. A magyarok szerepe a hadjáratban. A nemzetközi viszonyok befolyása Magyarország felszabadítására. A franczia politika érdekei. A békepárt. A német birodalom részvétele a hadjáratban. Az orosz czár belépése a szent ligába. A pápai diplomatia tevékenysége keleten. Erdély és a felszabaditó háború. A német szövetség terve. Lipót ajánlatai. Pater Dunod Erdélyben. Teleki Mihály titkos szerződése a császárral. Teleki egyéni politikája. Erdély sorsának eldőlése. Apafy tehetetlensége. A február 5-iki diploma. A fejedelem kapkodása. Scherffenberg hadai Erdélyben. Az új diploma. Az erdélyi kérdés a hadjárat megindításakor. 435

IV. Fejezet. Buda visszafoglalása. Az 1686-iki hadjárat czélja. Miksa Emánuel bajor választó versengése a vezérségért. A sereg megoszlásának veszélye. Buda ostromának terve. A császári hadak Buda alatt. Az első harczok. Bottyán János győzelmei. Az ostromló sereg. A külföld részvétele a hadjáratban. Az élelmezés ; a török birodalom belső zavarai. A budai török őrség. Abdi pasa. Az ostromló sereg elhelyezkedése. A viziváros elfoglalása.

Lap

A birodalmi segélyhadak megérkezése. A július 13-iki roham. A törökök hősies védelme. Az első magyar zászló a vár fokán. Az augusztus 3-iki roham. A fölmentő sereg megérkezése. A nagyvezér kisérletei az ostromzár áttörésére. A szeptember 2-iki roham. Abdi pasa eleste. A vár bevétele. A Te-Deum. A nagyvezér üldözése. Szeged visszafoglalása. Lajos badeni őrgróf diadalai. Buda megvételének hire a külföldön. A magyar nemzeti társadalom hidegsége. Az ország helyzete Buda visszafoglalásakor. A katonai teher. Az adókulcs. A katonaság pusztitásai. Az éhinség. A lakosság pusztulása. A főúri családok kivándorlása. A győzelmes hadak pusztításai. A török várak elszigetelése. Az általános csüggedés 446

V. Fejezet. Az idegen uralom. Az 1687-iki országgyűlés. Lipót miniszterreinek politikája a győzelmek után. A császár gyóntatója. A környezet hatása Lipótra. Tervek Magyarország újjászervezésére. Az 1684-iki értekezlet. Carafa rémuralma. Debreczen kirablása. Az eperjesi mészárszék. A vallásüldözések megújulása. Szelepcsényi halála. Széchenyi György esztergomi érsek. Kollonics bibornok. A fiági örökösödés kérdése. Az országgyűlés egybehivása. A királyi előadások. A Habsburgház fiági örökösödésének elfogadása. Az ellenállási jog eltörlése. Az új hitlevél. I. József megkoronázása. Az eperjesi vérengzések vége. Az új törvényczikkek. A külföldiek honosításai 458

VI. Fejezet. Mohács. Erdély. Munkács. Keleti hódítások. A török háború folytatása. A mohácsi győzelem. Eger és a borsod-hevesi várak felszabadítása. Lotharingiai Károly Erdélyben. A balázsfalvi egyezség. Erdély visszatérése a magyar király főhatósága alá. Carafa erdélyi küldetése. Munkács bevétele. Zrinyi Ilona hősiessége. A Rákóczi-árvák. A magyar államterület 1688 elején. Székes-Fejérvár visszavétele. A délmagyarországi sikerek; Nándor-Fejérvár elfoglalása. A franczia betörés. Béketárgyalások a törökkel. Az 1689-iki háborúk. Lajos badeni őrgróf sikerei a Balkán-félszigeten. A keleti hódítások világtörténelmi fontossága. XI. Incze pápa halála. Buonvisi távozása Bécsből. A török franczia barátság. Az 1690-iki hadjárat. A német uralom bukása a Balkán-félszigeten. A szerbek bevándorlása Magyarországra 472

VII. Fejezet. Thököly Erdélyben. A törökök sikerei. Lotharingiai Károly halála. Apafy uralkodásának utolsó évei. Halála. Teleki Mihály politikája a fejedelmi szék betöltése kérdésében. Thököly Imre fellépése. Útja a havasokon át. A zernyesti ütközet. Teleki Mihály halála. A keresztény-szigeti országgyűlés. Thököly erdélyi fejedelemségének vége. A törökök sikerei a déli tartományokban. Nándor-Fejérvár elveszte. Badeni Lajos Erdélyben. A hollandi békeközvetítés. Az 1691- és 1692-iki háború. A szalánkeméni győzelem. Várad visszafoglalása. Nándor-Fejérvár 1693-iki ostroma. A háború folytatása 1694- és 1695-ben. II. Musztafa szultán. Frigyes Ágost szász választó. A szultán Lippa alatt. A törökök lugosi győzelme. Veterani halála. Temesvár 1695-iki ostroma. Eugen savoyai herczeg 485

VIII. Fejezet. A háború befejezése. A karloviczi béke. A rysvicki béke. Az 1697-iki hadjárat. Eugen haditerve. A boszniai vállalat. A felvidéki parasztlázadás. Musztafa szultán második hadjárata. A zentai csata. A béketárgyalások. Paget angol követ. Az uti possidetis elve. A nemzetközi viszonyok. A karloviczi békecongressus. A résztvevő hatalmak követei. A congressus szabályai. A tanácskozások megkezdése. Az erdélyi kérdés. A béke szerződés. A karloviczi béke jelentősége. A török uralom vége Magyarországon 496

Lap

HATODIK KÖNYV.

A kurucz világ és II. Rákóczi Ferencz kora.

I. Fejezet. A Kollonics-féle kormányrendszer. A hódítási jogelmélet. Magyarország kormányzása az 1687-iki országgyűlés után. Herczeg Esterházy Pál. A kanczellária újjászervezése. A pénzügyi igazgatás közegei. A vármegyék. A megyei élet szervezkedése a visszafoglalt területen. Az új vármegyék. A területi viszonyok zavarai. Kollonics javaslata az ország újjászervezésére. Az újítások alapeszméje. A tervezet szinvonala és értéke. Kollonics rendeletei. A vármegyék követeinek behivása. Az államjavak eladási hirdetése. Felhivás a külföldiek bevándorlása érdekében. A nádor és primás tiltakozásai a törvénytelen rendeletek ellen. Kollonics tervezetének elfogadása. Az új telepítések. Széchenyi György halála. Kollonics a primási széken. A Kollonics-féle javaslat végrehajtásának ellenzéke. Harcz a magyarság ellen. A bevándorlott szerbek viszonyainak rendezése. A szerb telepek az ország szivében. A végleges rendezkedés. A marosi, tiszai és dunai határőrségek szervezései. A commissio neoacquistica. A földbirtokok összeirása. A birtokosok megsarczolása. A jószágeladások. Az idegenek gazdagítása. Az új földesurak. Az egyház elnémetesítése. A protestánsok üldözése. Az explanatio. A vallási ügy a visszafoglalt területeken. Kisérletek a ruthének uniálására. A censura. A katholikus egyházi élet elfajulása. Kollonics hatalmának gyarapodása 509

II. Fejezet. Az adó terhe. Az erdélyi kormányzat. A török háború költségei. Az udvari kamara személyzete. A corruptio. Az adóteher növekedése. A katonai executio. Az úri osztály megadóztatása. A katonai terhek a békekötés után. Új adók. A dohánymonopolium. A közmunka. A véghelyek lebontása. A véradó. Katonafogdosás. Erdély az új kormány alatt. Kollonics kedvezései a szászok és oláhok irányában. Az oláh egyház uniója. A fejedelmi méltóság kérdése. II. Apafy Mihály örökösödési joga. A diploma Leopoldinum. A kormányzóság megalakítása. Apafy lemondása a fejedelemségről. Bánffy György uralma. Basáskodása. A Telekiek, Bánffyak és Aporok gazdagsága. Az adóteher növelése. A mágnási czimek. A szászok közállapotai. Schuller és Hartenek bűnperei. A nép gazdasági romlása 522

III. Fejezet. A tömegek forrongása. II. Rákóczi Ferencz. A velenczei követ jövendölése az általános felkelésről. A nép elkeseredése az úri osztály ellen. Az udvar kaczérkodása a parasztsággal. A birtokos osztály félelmes helyzete. Az aristokratia elnémetesedése. A socialista elemek tömörülése. A népköltészetben megnyilatkozó szellem. Az anarchismus kitörései. A szegény legények. A lázadás szelleme a katonaságban. A lefegyverzési rendelet. A felvidéki oroszok készülődései a felkelésre. A spanyol örökösödési háború. Esze Tamás és Kiss Albert szervezkedési kisérletei. II. Rákóczi Ferencz. Ifjusága, neveltetése. Magánélete házassága után. Tartózkodása a politikai mozgalmakkal szemben. Az 1697-iki felkelésnél tanúsított magatartása. Bécsi tartózkodása. Kivándorlási tervei. Visszatérése az országba. Érintkezése a magyarsággal. Gróf Bercsényi Miklós. Rákóczi és Bercsényi magyarsága. Rákóczi lelki kűzdelmei. Fellépése a franczia királynál az elnyomott magyarok érdekében. Longueval árulása. Rákóczi elfogatása. Bercsényi menekülése. Rákóczi a németújhelyi börtönben. A vérbiróság. Rákóczi szökése. A fejés jószágvesztés itélete. Bercsényi lengyelországi tevékenysége. Rákóczi Lengyelországban. Kisérletek a franczia segély megnyerésére. Szalontai

Lap

János lengyelországi útja. Rákóczi és Bercsényi Brzezán. Esze Tamásék követei Rákóczinál. A zászlóbontás. A nép felkelése az ország keleti részében. Báró Károlyi Sándor. A kuruczok gyarapodása. A dolhai ütközet. Károlyi Sándor Bécsben 533

IV. Fejezet. A felkelés terjedése és diadalai. Rákóczi a magyar határon. A kurucz haderő első szervezése. Rákóczi bejövetelének hatása a népre. A munkácsi vereség. Bercsényi csapatainak bevonulása. A kurucz tábor átkelése a Tiszán. A német haderő. A kurucz sereg alkotó részei. A mozgalom terjedése az országban. A nemesség magatartása. Rákóczi első sikerei. Károlyi hazatérése Bécsből. A nagykárolyi vár a kuruczok kezén. Szatmár- és Mármarosmegyék csatlakozása a fölkeléshez. Ungvár, Szatmár, Szolnok megvétele, Selmeczbánya meghódolása. A kuruczok a Dunán innen. Az erdélyi felkelés. Károlyi Sándor csatlakozása Rákóczihoz. A ráczság fellázítása a magyarok ellen. Lipót uralkodásának utolsó éveiben. Savoyai Eugen itélete az udvar szellemérről. Eugen a haditanács élén. A bajor-franczia hadak Tirolban. A látszólagos engedékenység politikája. Lipót október 18-iki kiáltványa. Schlick tábornok vereségei. Bercsényi Nagy-Szombat alatt. Lőcse elfoglalása. Lipót adóengedményei. Eugen herczeg itélete a helyzetről. Magyarország Rákóczi táborában. A nagyszombati deákok. A nemzeti érzés kitörése. Magyar viselet. II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának nemzeti jelentősége 548

V. Fejezet. Béketárgyalások. I. Lipót halála. I. József király. A fölkelés terjedése. 1704-ben. A felvidék meghódítása. Az erdélyi felkelés. Báró Orlay Miklós. Rabutin uralma. A kuruczok diadalai. A gyula-fejérvári gyűlés. Rákóczi erdélyi fejedelemmé választatása. A mozgalom fővezérei. A Dunántúl meghódítása. Károlyi Sándor diadalai. A kurucz csapatok az osztrák tartományokban. A franczia-bajor hadakkal való egyesülés terve. Horvátország Rákóczi ellen. A ráczok megfékezése. Miksa Emánuel bajor választó trónjelöltsége. Bécs szorongatott helyzete. Gróf Heister Szigbert. Gróf Pálffy János horvát bán. Heister hadvezéri kinevezésének jelentősége. A kuruczok dunántúli vereségei. Gróf Forgách Simon. A szomolányi győzelem. Károlyi hadai Bécs alatt. A császár születésnapja. Heister koronczai diadala. Károlyi Sándor Stiriában. Heister strategiai hibái. A spanyol örökösödési ügy hatása a magyar kérdésre. A külhatalmak beavatkozása. Hamel-Bruyninx hollandi követ. Stepney György. Marlborough herczeg békepolitikája. Az angol közbenjárás visszautasítása az udvar részéről. A Bercsényinek tett ajánlatok. A béketárgyalások megindítása. Széchenyi Pál kalocsai érsek. A Recrudescunt. A katonai párt túlsúlya az udvarban. A franczia-bajor sereg veresége. Rákóczi hajlandósága a békére. Ocskay betörése Morvaországba. A selmeczi békeértekezlet. Báró Seilern tapintatlansága. A tárgyalások meghiúsulása. Az angol és hollandi követek Rákóczinál. Emlékiratuk. A hadjárat folytatása. Érsek-Újvár megvétele. Lipótvár ostroma. A nagy-szombati ütközet. A bécsi udvar engesztelhetetlensége. Szatmár elfoglalása. A kuruczok újabb sikerei. Bécs forrongása. Pozsony felmentése. I. Lipót halála. I. József trónralépte. Az új király egyénisége. Családi élete. Politikájának önállósága. Vallási elvei. Salm herczeg. Felfogása a magyar alkotmányról. Az új tanácsosok. Eugen herczeg a háborús irány élén 562

VI. Fejezet. A mozgalom vezetői és hadszervezete. Rákóczi sikereinek titka. A fejedelem egyénisége. Államférfiui talentuma. Vallásossága. Szeretete a nép iránt. Munkássága. Az uralkodó mintaképe. Bukásának okai. Gróf Bercsényi Miklós. Károlyi Sándor. Bottyán János. Gróf Esterházy Antal és gróf Forgách Simon. A vezérek kölcsönös féltékenysége. Franczia tisztek Rákóczi szolgálatában.

Lap

A kurucz sereg tisztikara. A magyarság katonai nevelése. Az egykori bujdosók. A kurucz hadsereg állapota. A fegyelemhiány. Rákóczi pénzügyi viszonyai. A vörös pénz. A pénzügyi miseriák. Rákóczi kisérletei a sereg szervezésére. Az egységes szervezet hiányának következményei. Az ország népessége Rákóczi idejében 583

VII. Fejezet. A mozgalom és a külföld. A nemzet kivánságai. A külföldi segély szükségessége. A külpolitikai helyzet. A franczia-német háború. A császárral szövetséges hatalmak. Törökország. Rákóczi diplomatiája. Érintkezései XI. Károlylyal. Nagy-Péter. A porta politikája. A franczia segítség. Thököly Imre az emigratióban. Zrinyi Ilona halála. Thököly érintkezései a franczia királylyal. Halála. XIV. Lajos politikája a magyar ügygyel szemközt. A franczia segély jelentősége. Vetésy László. Az angol és hollandi hatalmak felfogása a franczia szövetség értékéről. Bercsényi és a fejedelem külpolitikája. Rákóczi hajlandósága a békés megoldásra. A kiegyezés feltételei. A garantiakérdés. József békés hajlama. Az erdélyi fejedelemség ügye. Ellentét az udvar és a magyarok álláspontja közt. A szövetséges hatalmak közbenjárása. Az udvar befolyása József politikájára. József kiáltványa a magyar nemzethez. Fordulat a király magatartásában 601

VIII. Fejezet. A békekisérletek meghiúsulása. A tengeri hatalmak közvetítő szerepe. Rákóczi békepontjai az angol kormány előtt. A kiegyezési tárgyalások előkészítése. A szécsényi gyűlés. A confoederatio. Rákóczi a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme. A kormányzat szervezése. A vallási ügy. A vallásszabadság elvének kimondása. A harcztér eseményei. A pudmericzi ütközet. Harcz Erdély birtokáért. Herbeville sikerei. Debreczen kifosztása. A zsibói vereség. Erdély elvesztése. Az erdélyi menekültek Magyarországon. A nyugati harcztér. A nagy-szombati béketárgyalások. A fegyverszünet. Az udvar engedékenységének okai. Rákócziné küldetése férjéhez. Titkos ajánlatok. Wratiszláv tapintatlansága. A tárgyalások megakadása. Aspremontné Rákóczinál. A fehér lap. A nagyszombati értekezlet vége. A fegyverszünet felbontása. Az angol követ az udvar eljárásáról. A hollandi kormány fellépése a béketárgyalások megújítása erdekében. A turini győzelem. A kiegyezés kudarcza 613

IX. Fejezet. Az 1707-iki hadjárat. Az ónodi gyűlés. A hadjárat megújulása. Starhemberg Guidó fővezér. A császári sereg haditerve. Rákóczi kiáltványa. Pálffy kiszorítása az országból. Esztergom elfoglalása és elvesztése. A győrvári győzelem. Forgách Simon betörése Morvába. Rabutin hadjárata. A kuruczok sikerei Erdélyben. Bercsényi a helyzetről. A négy évi háború következményei. A gazdasági válság. A hadi fegyelem bomlása. Az 1707-iki hadjárat. A dunántúli harcztér. Kecskemét kirablása. Rabutin Erdélyben. A franczia politika diadala. Az elszakadás eszméje. Hollandia békítő kisérlete. A rozsnyói tanácskozások. A marosvásárhelyi országgyűlés. Rákóczi beiktatása az erdélyi fejedelemségbe. A túróczi emlékirat. Rákóczi bevonulása az ónodi országgyűlésre. A gyűlés megnyitása. A két első ülés. Az adóügy. A turóczi eset a gyűlés előtt. A megtorlás. A Habsburg-ház detronisatiója. A gyűlés törvénykönyve 625

X. Fejezet. A trencséni vereség és következményei. Az ónodi függetlenségi nyilatkozat hatása. A trón betöltésének kérdése. Miksa Emánuel és Ágost lengyel király trónjelöltsége. XII. Károly és a magyar ügy. Nagy-Péter czár. Rákóczi lengyel királyságának terve. A magyar-orosz szerződés. A svéd-orosz háború. A franczia szövetség megkötésének halasztása. Az udvar magatartása az ónodi határozat után. Erdély visszafoglalása. XI. Kelemen pápa brevéje. Keresztély Ágost szász herczeg primássá kinevezése. Az országgyűlés össze-

Lap

hívása. A gyűlés lefolyása. A kiegyezés eszméjének visszautasítása. A vallási kérdés az országgyűlésen. A gyűlés szétoszlása. Heister fővezérsége. A nemzetiségek felbujtása. Rákóczi és a porosz király. A sziléziai vállalat terve. A trencséni vereség. Ocskay László árulása. Bezerédj kisérlete. Az általános bizalmatlanság 640

XI. Fejezet. A rohamos hanyatlás. Heister diadalai. Rákóczi Egerben. A sárospataki tanácskozás. A porosz-angol-hollandi békeactio kudarcza. A pozsonyi országgyűlés befejezése. Rákóczi külföldi szövetségeinek megbízhatatlansága. Az ország pusztulása. A vármegyék jelentései az inség felől. A császári seregek diadalai 1709-ben. A felvidék elvesztése.Az 1710-iki hadjárat. A romhányi ütközet. Lőcse és Érsekujvár elvesztése. A Dunántúl német kézben. A felvidék megszállása. Eger feladása. Rákóczi visszahúzódása Munkács felé 649

XII. Rákóczi és az orosz szövetség. A magyar ügy a bukás szélén. A kibontakozás nehézsége. Az 1710-iki országgyűlés. Szomoru kilátások. A külföldre menekülés eszméje. Az orosz politika közeledése. Nagy-Péter követe Rákóczinál. Oroszország érdekei a spanyol örökösödési háborúval szemben. Franciacziaország oroszellenes politikája. Rákóczi kisérletei a porosz és lengyel uralkodóknál. A kurucz vezérek Lengyelországban. Bercsényi diplomatiai küldetése. Vetésy László Párisban és Moszkvában. A német hadak előnyomulása. A kuruczok végkimerülése. Változás a császári hadak vezérletében. Gróf Pálffy János fővezér. A béke reményének emelkedése. Károlyi Sándor és a kiegyezés kérdése. Pálffy levele Károlyihoz. Károlyi Sándor találkozása Rákóczival. Komáromy György bihari alispán. A titkos békealkudozások. A kiegyezés eszméje az udvarnál. A Pálffynak adott királyi meghatalmazás. Károlyi és Pálffy Debreczenben. Rákóczi és Pálffy vajai találkozása. Rákóczi levele a királyhoz. Az udvar engesztelhetetlen hangulata Rákóczi iránt. Eugen herczeg kifakadása Pálffy ellen. Anglia beavatkozásának hatása a királyra. Pálffy meghatalmazása a béketárgyalások folytatására. A béke reményének hatása a kuruczokra. Rákóczi elpártolása a béke eszméjétől. Hiú remények az orosz támogatásában. A salánki gyűlés. Rákóczi lengyel útiterve. Február 20-iki kiáltványa. Távozása az országból 656

XIII. Fejezet. József király halála. A szatmári béke. A fejedelem távozásának következményei. Károlyi Sándor. A kurucz tábor hangulata. Pálffy János Rákóczi távozásáról. A fegyverszünet felbontásának veszedelme. Károlyi és Pálffy márczius 14-iki találkozása. Károlyi Sándor hűségi esküje. Lengyelországi útja. Utolsó találkozása a fejedelemmel. Rákóczi reményei. A kiegyezés sorsa Károlyi kezében. A fegyverszünet meghosszabbítása. A debreczeni öt pont. A rendek követsége Rákóczihoz. A czár igéretei. A huszti gyűlés összehivása. I. József halála. A trónváltozás hatása a kiegyezésre. Eleonora regens-császárné. Pálffy visszahivatása. A szatmári gyűlés összehívása. Pálffy tiltakozása visszahivatása ellen. Károlyi érintkezései a bujdosókkal. Rákóczi utolsó kisérlete a béke meghiusítására. Tiltakozó levelei Károlyihoz és a rendekhez. A szatmári gyűlés. A békeszerződés. A kis-majtényi eskütétel. A kurucz tábor szétoszlása. Munkács mghódolása. A magyar rendek követei Bécsben. A béke szentesítése. A bujdosók Lengyelországban. Rákóczi tiltakozása a béke ellen. Az oroszba vetett reményeinek kudarcza. A Rákóczi-féle emigratio. Rákóczi emléke a nép szivében. Károlyi Sándor hazafiúi missiója. A szatmári béke következményei 668

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

Lap

II. Rákóczi Ferencz mint imperator. Egykorú festmény *gróf Erdődy Károlyné* született *Kolowrat Julia grófnő* ónodi kastélyában. Az eredetiről másolta *Cserna Károly* (Címkép.) ... ...

X. Károly Gusztáv svéd király találkozása II. Rákóczy Györgygyel. Egykorú rézmetszet *Dahlberg E. I.* svéd táborkari főnök felvétele után. A felirat alján: *Dahlberg ad viv(um). delineavit. Szilágyi Sándor* gyűjteményének példányáról 41

A svéd király és Rákóczy seregeinek átkelése a Visztulán. Egykorú rézmetszet *Dahlberg E. I.* svéd táborkari főnök felvétele után. A felirat alján: *E. I. Dahlbergh Supr(emus) Caſtr(orum) melat(or) delin(eavit).* Ugyanonnan 41

Török martalóczok visszaverése egy vár falai alól. XVII. századi festmény az egri érseki lyceum birtokában 70

A szendrői magyar tábor 1664-ben. *Merian Gáspár* metszete *Szicha György* egykorú rajza után. A kép alján: *Georg(ius) Szicha Delin(eavit) et com(m)unicavit. Caspar Merian fecit.* A Lanfranconi-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról 183

A szentgotthárdi ütközet. Egykorú rézmetszet után. A kép jobb szegletében: *S. L. fecit. — Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról 198

Wesselényi és Zrinyi Péter szövetséglevele. Eredetije a bécsi állami levéltárban. (Szövegének olvasását l. a kötet végén.) 234

Széchy Mária Nádasdynak adott hitlevele. Eredetije ugyanott. (Szövegének olvasását l. a kötet végén.) 236

Zrinyi Péter. Hoffmann János egykorú rézmetszete után. A kép alján: *Johann Hofmann in Nürnberg excudit. — Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról 241

Wesselényi Ferenczné Széchy Mária. Egykorú festmény az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában. Felirata: COMIT*(issa)*. MARIA SZECZI DE RIMA: SZECZI: CELS*(issimi)*: PRINC*(ipis)*: FRANCISCI: VESELENI: R*(egni)*: HVN*(gariae)*: PALATINI: CONS*(ors)*: A*(nno)*: M: DC: LVI: Az eredetiről másolta *Mühlbeck Károly* 269

Thököly Imre bucsúja haldokló atyjától és menekülése. *Székely Bertalan* eredeti festménye a Magyar Nemzeti Múzeum képtárában 271

Zrinyi és Frangepán a siralomházban. *Madarász Viktor* eredeti festménye ugyanott 282

Az »Austriaca Austeritas« czímlapja. A *Ráth György* gyűjteményében levő egyetlen példányról 289

Az 1672 május 25-iki adópatens. Eredetije az országos levéltárban 300

Eleonóra Magdolna. *Kilián Bertalan* 1676-iki metszete *Mayr József Ulrik* festménye után. Alján: *Io(sephus). Vlrich(us). Mayr del(ineavit). ad Vivam, — Bar(tholomaeus). Kilian* sculp*(sit). Anno 1676. Bubics Zsigmond* püspök gyűjteményének példányáról 356

Thököly Imre. Egykorú festmény *Bath marquis* longleati kastélyában 358

Teleki Mihály. Egykorú festmény *gróf Teleki Sándor* országgyűlési képviselő birtokában. Felirata: MICHÆL • TELEKI CELS*(issimi)* • PRIN*(c)I(pis* • TRANS*(ilvaniae)* • IN*(timus)* • CON*(siliarius)* • COM*(itatuum)* • MARA*(marosiensis)* • ET TOR*(densis)* • SUP*(remus)* • CO*(mes)* • ARCIUM • HVST • ET • KO • VA*(r)* • DISTRICTVS QV*(e)* • EIVS • SVP*(remus)* CAP*(itaneus)* 379

I. Lipót. Egykorú metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról 405

Lap

Az 1683-iki harcztér. Egykorú rézmetszet után. *Gróf Apponyi Sándor* gyűjteményének példányáról ... 421

A párkányi ütközet 1683 október 9-ikén. *Herbel Károly* festménye után Lipót lotharingiai herczeg számára készült lamalgrangei gobelin Ő Felsége bécsi várlakában 425

Érsekujvár ostroma 1685-ben. *Wichmann J.* egykorú metszete után. Alján: *J. Wichmann fecit Hamburgi.* — *Bubics Zsigmond* püspök gyűjteményének példányáról ... 434

Thököly Imre elfogatása. Egykorú újságlap. Az országos képtár gyűjteményének 4363. számú példányáról ... 437

Apafy Mihály. 1683-iki festmény az *Esterházy* herczegek fraknói várkastélyában. Felirata: MICHAEL APAFI . PRINCEPS TRANSILV*(aniae)* . ET . SICVLORUM . COMES . A*(nn)*O. 1683. ... 442

Károly lotharingiai herczeg. *Kilián Bertalan* egykorú metszete ifj. *Merian Máté* festménye után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 446

Buda ostroma. Egykorú metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 450

Budavár bevétele 1686-ban. *Benczur Gyula* szinvázlata a Budapest székes főváros számára készült festményhez. Eredetije *Benczur Gyuláné* tulajdonában 453

Buda visszafoglalása. Egykorú franczia metszet után. Alján: *A Paris Ch. H. Bonnart rue S. S. Jacques vis a vis les Mathurins du Coq. avec priv.* — *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 453

I. Lipót 1686-ban. (Emléklap Buda visszafoglalására.) *Blooteling A.* egykorú metszete után. Alján: *A Blooteling excudit cum privilegio.* Eredeti példányról 458

I. Lipót mint triumphator. (Emléklap I. József koronázására.) *Ifj. Bautars Fülöp* egykorú metszete *De Hooghe Romain* rajza után. A kép alján: *Romyn de Hooghe fecit. Ph(ilippus). Bautars Jun(ior) Antverpiae excudit.* — *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 472

Zrinyi Ilona. Egykorú festmény *Bath* marquis longleati kastélyában ... 474

Magyarország felszabadítása a török igája alól. (Emléklap az 1688-iki győzelmek alkalmából.) Egykorú franczia rézmetszet után. Alján: *C(um) . P(rivilegio) . R(egio) . Ce Vend Paris Chez Vander Bruggen rue St. Jacque au grand magasin.* — *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 477

A zentai csata. *Eisenhut Ferencz* eredeti festménye Zenta város tulajdonában ... 500

Eugen savoyai herczeg. Egykorú metszet után. *Bubics Zsigmond* gyűjteményének példányáról ... 502

II. Rákóczi Ferencz elfogatása a nagy-sárosi várkastélyban. *Benczur Gyula* olajfestménye *Károly* román király birtokában ... 542

II. Rákóczi Ferencz. *Mányoki Ádám* eredeti festménye *Albert* szász király taschenburgi kastélyában ... 551

Csatajelenet a kurucz világból. *Rugendas György Fülöp* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról ... 569

Mulató kuruczok és labanczok a száznapos fegyverszünet alatt, 1706-ban. Egykorú festmény *Thaly Kálmán* birtokában ... 621

Az ónodi országgyűlés. *Dudits Andor* eredeti festménye a művész tulajdonában ... 635

Az ónodi vár romjai és Rákóczi-ereklyék Erdődy grófné ónodi kastélyában. Rajzolta *Cserna Károly* ... 637

Az ónodi gyűlés törvényczikkeinek záradéka. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról ... 640

A szatmári békekötés okiratának záradéka. Eredetije a bécsi állami levéltárban. (Szövegének olvasását l. a kötet végén.) ... 677

Magyarország a szatmári béke korában, 1711-ben. Egykorú hivatalos adatok alapján tervezte dr. *Acsády Ignácz* ... 683

A szövegképek lajstroma.

Lap

II. Rákóczi Ferencz az ónodi országgyűlésen. Rajzolta *Dudits Andor* ... 3

II. Rákóczi Ferencz kardja és zászlaja. (A kard *Forster Zsigmond* birtokában, a zászló a pozsonyi városi múzeum gyűjteményében.) Rajzolta *Cserna Károly* 6

Lorántffy Zsuzsánna urasztalterítője. Eredetije a sárospataki ev. ref. egyház birtokában. Rajzolta *Cserna Károly* ... 9

I. Lipót koronázási esküje. I. Lipót koronázását ábrázoló egykorú metszet részletképe. *Ernst Lajos* gyűjteményének eredeti példányáról ... 11

I. Lipót magyar diszruhában. Körirata: LEOPOLDVS D*(ei)*. G*(ratia)*. HVNGARIÆ, DALMATIÆ, CROATIÆ, SCLAVON*(iae)* : RAMÆ, SERVIÆ, GALL*(itiae)* : &C*(etera)* : REX. CORONATVS. A*(nno)*. D*(omini)*, 1655. *Mense Junii.* Alúl: L*eopo*LDI *reg*Io *g*L*or*Ios*I o*MI*na* czímet viselő üdvözlő versek végén: *Ita vovet Suæ Ma(ies)t(a)tis Regiae Humillimus Capellanus Georgius Szelepchény Ep(isco)pus Nitr(iensis). Lociq(ue). eiusd(em). Comes p(er)petuus et Cancellarius Hungariae.* Egykorú rézmetszet után. Az országos képtár gyüjteményének 2881. számu példányáról ... 13

A Rákóczy-kastély Sárospatakon. Rajzolta *Cserna Károly* ... 23

Lorántffy Zsuzsánna erkélye a sárospataki kastélyon. ANNO D*(omi)*N*(i)* 1643. évszámmal és a Lorántffy-czimer körül SVSANNA LORANTFI D*(ei)*. G*(ratia)*. PRI*(ncipissa)*. TRA*(nsilvaniae)*. ET PAR*(tium)*. R*(egni)*. HVNG*(ariae)*. D*(omi)*NA körirattal. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 25

Török hárem belseje. XVII. századi festmény a Kuefstein grófok grillensteini várában. Az eredetiről másolta *Reich József* ... 28

X. Károly svéd király. *Falck J.* 1649-iki metszete *Beck Dávid* festménye után. A kép alján: *D(avid). Beck pinx(it). J. Falck sculp(sit). et excu(dit). Cum priv(ilegio). R(egiae). S(erenitatis). Stockholmiae 1649.* Eredeti példányról 33

Frigyes Vilmos brandenburgi választó. Blesendorff J. egykorú metszete *Clerck Ádám* festménye után. A kép alján: *A(damus). Clerck pinxit. J. Blesendorff sculpsit.* — *Puffendorf Sámuel* »De rebus gestis Friderici Vilhelmi Magni« (Berlin, 1697.) czimű munkájából ... 36

János Kázmér lengyel király aláirása 1649 július 19-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 38

Mednyánszky Jónás aláirása 1655 január 8-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott 39

Brest ostroma. Egykorú metszet *Dahlberg E. J.* a helyszinén készített felvétele után. *Puffendorf* »De rebus a Carolo Gustavo gestis« cz. munkájából ... 42

Kemény János levele a tatár fogságból. Eredetije az országos levéltárban. (Olvasását l. a kötet végén) ... 47

A szamosujvári Rákóczy-ház. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 52

Rhédey Ferencz. Egykorú festmény *Teck herczeg* birtokában. Felirata: FRANCISCUS D*(ei)*. G*(ratia)*. PRINCEPS *Transylvaniæ. Comes Rhedey Anno 1660.* Az eredetiről másolta *Mühlbeck Károly* ... 55

Hajdúk a XVII. században. Egykorú festmény után, *gróf Berchtold Arthur* birtokában, Moszlavinán ... 58

Rhédey Ferencz aláirása 1657 november 22-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 61

IV. Mohamed szultán. Egykorú metszet után. Eredeti példányról ... 65

Barcsay Ákos aláirása 1657 szeptember 1-én kelt levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 69

Tatár khán II. Rákóczy György idejében. Egykorú metszet után. *Wagner* »Delineatio Provinciarum Pannoniae et imperii Turcici in Oriente« (Augsburg, 1684.) cz. munkájából ... 71

Lap

Barcsay fejedelmi buzogánya. (A bot alsó végén a fejedelem czimere *A. B. 1660.* felirattal). Eredetije *dr. Reiner Zsigmond* gyűjteményében ... 73

Nagyvárad a XVII. század derekán. Egykorú rézmetszet után. *Bubics Zsigmond* püspök gyűjteményének példányáról ... 81

Barcsay Ákos. *Cesare Laurentio* egykorú metszete után. *Gualdo Priorato* »Historia di Leopoldo Cesare« (Bécs, 1670.) cz. munkájából ... 87

Gróf Rákóczy László. *Wiedemann Illés* egykorú metszete után. A »Centuria Heroum« cz. munkából ... 93

A fenesi csata emléke. Rajzolta *Goró Lajos* ... 97

Ali pasa. *Boussato* egykorú metszete *Toorenvliet* rajza után. *Gualdo Priorato* idézett munkájából ... 101

Szatmár vára. *Schnitzer Lukács* egykorú metszete után. *Bubics* püspök gyüjteményének eredeti példányáról ... 104

Kemény János. Egykorú festmény *gróf Bánffy György* birtokában. Aláírása: JOAN*(nes)* : KEMENY D*(ei)* : G*(ratia)* : PRI*(nceps)* : TRA*(nsilvaniae)* : Az eredetiről másolta *Mühlbeck Károly* ... 107

Apafy Mihály. *Aubry P.* egykorú metszete után. A kép alján: *P. Aubry ex(cudit). Ernst Lajos* gyűjteményének példánya után ... 113

Kucsuk Mehemed. *Meysens* egykorú metszete *Bloemart Ádám* rajza után. *Gualdo Priorato* id. munkájából ... 118

Sebes vára. Rajzolta *Cserna Károly* ... 122

Apafy Mihály buzogánya. Eredetije a bécsi udvari fegyvergyűjteményben. Rajzolta *Cserna Károly* ... 124

Szent-Gotthárd. Rajzolta *Cserna Károly* ... 127

A kassai ref. egyház edényei. Eredeti fényképfelvétel után ... 129

Gróf Nádasdy Ferencz aláírása 1655 július 1-én kelt levelén. Olvasása: *Comes F(ranciscus) de Nadasd mp.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 132

Sámbár Mátyás védelmezésének (A három üdvösséges kérdésre. . . . Matkó hazugságinak megtorkollása és Posaházi Mocskainak megtapodása) czimlapja. A budapesti egyetemi könyvtár példányáról ... 133

Báthory Zsófia. A munkácsi várban őrzött egykorú olajfestmény után. *Tabody József* »Munkács multja és jelene« (Ungvár, 1872.) cz. munkájából ... 138

Munkács vára. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 141

Várőrség a XVII. században. Egykorú festmény után, *gróf Berchtold Arthur* birtokában, Moszlavinán ... 143

Nagybánya régi falai. *Jaschke Ferencz* vizfestménye után, »Nationalkleider, Trachten und Ansichten von Ungarn« (Bécs, 1821.) cz. munkájából ... 147

Kemény Simon aláírása 1658 január 25-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 150

Gróf Zrinyi Miklós. *Hoffmann János* egykorú metszete után. A bal szegletben: *Johann(es) Hoffmann in Nürnberg Excudit. Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 154

Montecuccoli Rajmund. Egykorú metszet után. Az országos képtár gyűjteményének 3197. számu példányáról ... 157

Zrinyi Miklós aláírása. Olvasása: *G(róf) Zrini Mikloss.* Az év nélküli irat eredetije az országos levéltárban ... 159

Részlet a Zrinyiász kéziratából. (A XIV. ének kezdő versszakai.) A kézirat eredetije a zágrábi egyetemi könyvtárban. (Olvasását l. a kötet végén) ... 161

Zrinyi-Újvár. Egykorú metszet után. Az »Ortelius redivivus et continuatus« (Frankfurt, 1665.) czimű munkából ... 166

Lap

Érsek-Újvár ostroma. Egykorú rézmetszet után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 177
Apafy Mihály. *Sandrart Jakab* egykorú metszete után. Eredeti példányról ... 180
Pécs 1664-iki ostroma. Egykorú rézmetszet után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 186
Kanizsa 1664-iki ostroma. Egykorú rézmetszet után. Ugyanonnan ... 189
A zrinyi-újvári tábor. Montecuccolinak a hadjáratról tett jelentéséhez mellékelt saját-kezű vázlata. Az »Oesterreichische Militärische Zeitung« 1828. évi folyamából, a *Hadtörténelmi Közlemények* reproductiója után. (Szövegének olvasását l. a kötet végén) ... 192
Gróf Rákóczy László aláírása 1661 június 19-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 193
Nyitra 1664-iki ostroma. Egykorú rézmetszet után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 195
A szentgotthárdi ütközet. *Maas* festménye a berlini porosz kir. fegyvertárban. Az eredetiről másolta *Mühlbeck Károly* ... 197
A vasvári béke okiratának kezdősorai. Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban 201
Székelyhid a lerombolás előtt. *Szicha Lukács György*, a lerombolással megbizott mérnök 1665-iki felvétele. A *Hadtörténelmi Közlemények* reproductiója után ... 205
Török és magyar fegyverek. Rajzolta *Cserna Károly* ... 208
Az összeesküvő főurak. (Gróf Wesselényi Ferencz, gróf Nádasdy Ferencz, gróf Zrinyi Péter, gróf Frangepán Ferencz.) Rajzolta *Cserna Károly* ... 211
Gróf Esterházy Pál. Egykorú rézmetszet után. *Bubics* püspök gyüjteményének példányáról ... 213
XIV. Lajos. Egykorú metszet után. Eredeti példányról ... 220
A Zrinyiek várkastélya Csáktornyán. Rajzolta *Cserna Károly* ... 223
Zrinyi Miklós halálának helye. (Zrinyi-emlék a zrinyifalvi erdőben). Eredeti rajzról a *Képes Irodalomtörténet* reproductiója után ... 225
Lippay György aláírása 1644 augusztus 24-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 227
Meghivó levél Rákóczy Ferencz és Zrinyi Ilona esküvőjére. Eredetije az országos levéltárban. (Olvasását l. a kötet végén.) ... 229
Thököly István aláírása 1664 február 15-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 233
Gróf Wesselényi Ferencz nádor. *Marastoni* kőnyomata, egykorú festmény után; a »Magyar ősök képcsarnoka« czímű kiadványból. Az országos képtár gyűjteményének 4486. számú példányáról ... 235
Gróf Nádasdy Ferencz. Egykorú rézmetszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 237
Vitnyédy István aláírása 1665 szeptember 26-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 238
Lobkowitz herczeg. *Bauer I.* kőnyomata *Wolf A.* »Fürst W. Lobkowitz« (Bécs, 1869.) cz. művében ... 242
Gróf Rottal János. Egykorú metszet után. *Gualdo Priorato* id. munkájából ... 244
I. Rákóczy Ferencz aláírása 1671 márczius 12-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 245
Gróf Rottal János aláírása 1671 márczius 6-ik levelén. Az irat eredetije ugyanott 247
Frangepán Ferencz. Egykorú rézmetszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról 251
Gróf Zrinyi Péter aláírása 1644 május 8-iki levelén. Olvasása: *alázatos szolgáló fia G(róf) Z(riny) Péter mp.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 257
Keczer András aláírása 1683 április 12-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott ... 262

Lap

Kemény Jánosné aláírása 1674 november 17-iki levelén. Az irat eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 264

Murány vára feladása. Az »Actions glorieuses du Prince de Lorraine« egykorú metszete után rajzolta *Mirkovszky Gyula* ... 265

Ecsed vára a XVII. században. Egykorú metszet után. *Éble Gábor* »Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza« (Budapest, 1898.) című munkájának reproductioja után ... 267

Gyöngyössy István aláírása, év nélküli levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 268

Árva vára. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 272

Hocher Pál. Egykorú rézmetszet után. *Gualdo Priorato* id. munkájából ... 274

Abele Kristóf. Egykorú képről vett régi tusrajz *Bubics* püspök gyűjteményében ... 276

Az összeesküvő főurak. (Gróf Nádasdy Ferencz, gróf Zrinyi Péter, gróf Tattenbach János Erazmus, gróf Frangepán Ferencz.) Egykorú metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 279

Zrinyi, Frangepán és Nádasdy kivégzése. Egykorú rézmetszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról. (Szövegének olvasását l. a kötet végén.) ... 283

Abele jelentése Lipóthoz a kivégzésekről. Eredetije a bécsi állami levéltárban. (Olvasását l. a kötet végén.) ... 284—285

Gróf Zrinyi János aláírása 1680 január 20-ikán Zrinyi Ilonához irt levelén. Olvasása: *gehorsambster diener undt treuer bruder J(ohann) G(ra)f Zrin mp.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 287

I. Lipót aláírása 1678 október 18-án a bányavárosok ügyében kelt elhatározásán. Az irat eredetije a bécsi állami levéltárban ... 290

A Thökölyek késmárki várkastélya. Rajzolta *Forberger Vilmos* ... 293

I. Lipót és Eleonóra Magdolna. Egykorú metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 295

Eperjes a XVII. század derekán. Egykorú metszet *Weber János* »Janus Bifrons« (Lőcse, 1662.) című munkájában ... 304

Petrőczy István. Egykorú festmény báró Bánffy György örökösei birtokában. Felirata: *Specl(abilis) ac Magn(ificu)s D(omi)nus Stephan(us) Petrőczy Liber Baro de Petrőcz, Sac(rae) Caes(areae). Regiaeq(ue) Ma(ies)t(a)tis Consil(iarius) Et Hung(aricae): Militiae Campest(ris) Generalis Aetatis suae An(n)o-ru(m) 31. Recuperatique salutis Anno 1664.* ... 309

Az árvaváraljai kivégzések. Egykorú rézmetszet után. A Lanfranconi-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról ... 313

Kővár. *Keleti Gusztáv* rajza után ... 315

Cob Farkas aláírása 1677 november 23-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 317

Ampringen János Gáspár. *Sandrart Joachim* egykorú metszete után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 319

Gróf Forgách Ádám. Egykorú metszet után. Az országos képtár gyűjteményének 1372. számú példányáról ... 322

Szelepchényi György. *Rugendas Jeromos Gottlieb* rézmetszete után. *Péterfy Károly* »Sacra Concilia Ecclesiae R. Cath. in regno Hungariae celebrata« (Pozsony, 1742.) című munkájából ... 325

Wesselényi Pál aláírása 1677 november 16-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 331

Gróf Wesselényi László aláírása 1664 julius 9-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott ... 332

Lap

Akakia aláírása 1681 január 12-iki levelén. Az irat eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 333

Strassoldo aláírása 1674 január 12-iki levelén. Olvasása: *Devot(issi)mus et parati(si)mus servus Carolus comes de Strasoldo mp.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 335

Thököly Imre levele Apafyhoz. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. (Olvasását l. a kötet végén.) ... 341

Leslie aláírása 1678 december 16-iki levelén. Olvasása: *I(ohannes) l(iber) b(aro) Leslie.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 343

Gróf Thököly Imre. Egykorú metszet után. Az országos képtár gyűjteményének 4343. számú példányáról ... 345

Gróf Caprara Eneás. *Wolfgang András Mályás* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról ... 349

A késmárki vártemplom. Rajzolta *Forberger Vilmos* ... 351

Gróf Erdődy Kristóf aláírása 1683 január 14-iki kiadványán. Az irat eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 357

Báró Saponara Fülöp aláírása 1682 október 14-iki levelén. Olvasása: *D(onatus) Philippus l(iber) b(aro) de Saponara mp.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 359

Zrinyi Ilona aláírása év nélküli levelén. Az irat eredetije ugyanott ... 360

Zrinyi Ilona. Egykorú festmény az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában 361

A Thökölynek adott athname thugrája. Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban ... 363

Thököly koronájának egykorú rajza. Eredetije a bécsi állami levéltárban. A szöveg olvasása: *Questa è la forma della corona data dal Turco al Thékéoly, la materia è di tela d'argento, il giro attorno la fronte et di lavori d'oro di ricamo simile à quelle ch'il Turco diede alli due prencipi Ragozzi per il principato di Transilvania et si conservano ambedue in Monkacz* ... 364

Sebestyén András aláírása 1682 október 24-iki levelén. Olvasása: *Andreas Sebestény el(ectus): ep(isco)pus Transylvan(ensis) mp.* Az irat eredetije az országos levéltárban ... 366

Gróf Caprara Aeneas aláírása 1681 január 17-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott 368

Thököly Éva. Egykorú festmény az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában. Felirata: ILLVSTRISSIMA DOMICEL*(l)*A EVA TÖKÖLY DE K*(es)*M*(a)*RK *Aet(atis) 13. An(no) 1672* ... 371

Apafy Mihály aláírása 1662 szeptember 7-iki oklevelén. Olvasása: *M(ichael) Apafi mp.* Az irat eredetije za országos levéltárban ... 372

Bornemisza Anna aláírása 1670 márczius 8-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott 373

Bánffy Dénes aláírása 1668 május 4-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott ... 375

Béldi Pál. Egykorú festmény *Béldi Gergely* birtokában. Az eredetiről másolta *Nagy Lázár* ... 377

Teleki Mihály aláírása 1678 április 13-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 381

Bethlen János aláírása 1659 június 16-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott ... 384

Apáczai Magyar Encyclopaediájának czimlapja. A budapesti egyetemi könyvtár példányáról ... 385

Haller Hármas Históriájának czímlapja. Ugyanonnan ... 386

Bethlen Farkas aláírása 1661 július 22-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 387

Magyar főúr és köznemes a XVII. század második felében. Egykorú festmény *gróf Berchtold Arthur* birtokában, Moszlavinán ... 391

Lap

Buda és Pest a visszafoglalás előtt. (Az 1684-iki ostrom idejéből.) *Darányi Ignácz* gyűjteményének eredeti példányáról ... 397
A »Murányi Vénus« czimlapja. A budapesti egyetemi könyvtár példányáról ... 401
Kurucz kard és tárogató. Rajzolta *Cserna Károly* ... 402
Mohamednek Bécsnél elfoglalt zászlája. Egykorú metszet után. Eredeti példányról ... 405
XI. Incze pápa. A »Theatrum illustrium principum« egykorú metszete után ... 407
Szobieszki János aláírása 1674 február 27-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 408
Károly lotharingiai herczeg. Egykorú metszet után. Ő felsége hitbizományi könyvtárának példányáról ... 409
Károly lotharingiai herczeg aláírása 1686 május 5-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 411
Érsek-Újvár ostroma. Egykorú metszet után. *Feigius János Konstantin* »Wunderbarer Adlers-Schwung« (Bécs, 1694.) czimű munkájából ... 412
Kara Musztafa. Egykorú festmény Bécs város múzeumában. Felirata: *Kara Mustapha Turckischer Grosz Vezier welcher Anno 1683 den 12. Julii die Kay(serliche): Residenz Statt Wien Belagert aber wider den 12. Sept(em)br(is) mit verluszt und groszen Spott weckgeszchlagen worden.* Az eredetiről másolta *Mühlbeck Károly* ... 414
Jelenet Bécs ostromából. *De Hooghe Romein* metszete után. Bécs város levéltárának eredeti példányáról ... 418
Szobieszki János lengyel király. Egykorú festmény az Esterházy herczegek fraknói várkastélyában. Felirata: IOANNES . III . D*(ei gratia)* . REX . POLONIÆ MAGN*(us)* DVX LITVANIÆ . AN*(n)*O . 1683 ... 420
A párkányi ütközet. Egykorú metszet után, *Boethius* »Kriegeshelm« (Nürnberg, 1686.) czimű munkájából ... 424
Az esztergomi vár maradványai. *Szerelmey Miklós* »Magyar hajdan és jelen« (Pest, 1847.) czimű munkájából ... 425
A szent liga emlékérme. Előlapján XI. Incze pápa, I. Lipót, III. János lengyel király és a velenczei doge mellképei, INNOC*(entius)* . XI . PONT*(ifex)* . LEOP*(oldus)* . I . IMP*(erator)* . IOA*(nnes)* . III . REX . PO*(loniae)* . M*(arcus)* . A*(ntonius)* . IVS*(tinianus)* . VE*(netiarum)* . DVX körirattal. Hátlapján égbetekintő kétfejű sas, egyik fején pápai tiarával, a másikon császári koronával, jobb karmában karddal, bal karmában babérövezte kormánypálczával s mellén az osztrák czimerpajzzsal; a sas felett fellegek között a kereszt látható és mondatszalagon VNIVIT . PALMAMQVE DEDIT körirat ... 428, 429
Gróf Schultz Bálint. Egykorú metszet után, *Boethius* idézett munkájából ... 432
Érsek-Újvár ostroma. *De Hooghe Romein* metszete után. Bécs város levéltárának eredeti példányáról ... 434
Eperjes ostroma. Egykorú metszet után, *Boethius* idézett munkájából ... 436
Thököly Imre elfogatása. Egykorú metszet után. Eredeti példányról ... 437
Teleki Mihály. Egykorú festmény a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban. Idősb *gróf Teleki Sándor* birtokában levő fénykép után ... 443
Gróf Scherffenberg Frigyes Vilmos. *Azelt* egykorú metszete után, *Boethius* id. művéből 445
Miksa Emánuel bajor választó. Egykorú bronzszobor Ő Felsége tulajdonában. A »Jahrbuch der Kunstsammlungen des ah. Kaiserhauses« reproductioja után 447
Abdi, az utolsó budai pasa. Egykorú metszet után. Eredeti példányról. A kép alján: *Zu finden bey Leonhardt Lofchger* ... 451
Carafa Antal aláírása. Olvasása: *Obseq(entissi)mus servus Antonius comes a Carafa.* Eredetije az Erdélyi Múzeum könyvtárában ... 460

Lap

Carafa Antal. Egykorú metszet után. *Bubics* püspök gyűjteményének eredeti példányáról ... 463
Kollonics Lipót bibornok. *Canon* festménye után ... 465
A Habsburg-ház örökösödési jogáról szóló 1687: II. törvényczikk bevezetése. A Magyar Nemz. Múzeum levéltárának eredeti példányáról ... 467
I. József koronázása. Egykorú metszet után. *Ernst* Lajos gyűjteményének eredeti példányáról ... 469
Az 1687-iki törvénykönyv záradéka. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról ... 471
Munkács vára a XVII. század végén. Egykorú metszet után, *Rossi* »Teatro della guerra« czímű művéből ... 474
Absolon Dániel. Egykorú olajfestmény a Magyar Történelmi Képcsarnokban. Felirata: *Daniel Absolon Kesmarkiensis Rerum Emerici Thökölyi apud Gallum et Turcum Procurator exposi Cancellarius* ... 476
II. Rákóczi Ferencz gyermekkori arczképe. Egykorú festmény ugyanott ... 478
Nándor-Fejérvár ostroma. *Nypoort* egykorú metszete után. *Feigius János Konstantin* id. művéből ... 480
Lajos Vilmos badeni őrgróf. *Schenk P.* egykorú metszete *Clostermann* festménye után. Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról ... 482
Thököly útja a havasokon át. (A Királykő, a Barcza völgye, Ó-Tohán falu és a zernyesti csatatér.) *Dr. Szádeczky Lajos* által eszközölt fényképfelvételek után rajzolta *Cserna Károly* ... 487
A zernyesti csatatér. Rajzolta *Székely Árpád* ... 489
A szalánkeméni ütközet. Egykorú metszet után. Az országos képtár T. 762. számú példányáról ... 491
Veterani tábornok. Egykorú metszet után, *Ricaut* »Der neu eröffneten Ottomanische Pforten Fortsetzung« (Augsburg, 1700.) czímű művéből ... 494
Eugen savoyai herczeg. Egykorú metszet után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 497
A zentai ütközet. Egykorú metszet után. Az országos képtár 1032. számú példányáról ... 501
Gróf Oettingen Farkas. Egykorú metszet után. Eredeti példányról ... 504
A karlóviczi békekötés okiratának thugrája. Az irat eredetije a bécsi állami levéltárban ... 506
II. Rákóczi Ferencz korabeli fegyverek. Rajzolta *Cserna Károly* ... 509
A bécsi magyar kanczellária. Rajzolta *Dussek Ede Adorján* ... 514
Széchenyi György esztergomi érsek. Egykorú metszet után. *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 516
Kollonics bécsi palotája. Rajzolta *Dussek Ede Adorján* ... 524
II. Apafy Mihály lemondási okirata. Eredetije a bécsi állami levéltárban ... 529
Magyar paraszt a XVIII. század elején. Egykorú rézmetszet után. Az *Ernst Lajos* gyűjteményében levő egyetlen ismert példányról ... 535
Szegény-legény Rákóczi idejében. Egykorú metszet után. Ugyanonnan ... 537
Rákóczi ifjúkori képe. *Doby Jenő* rézmetszete a fejedelem 1703-iki saját festményéről. A kép eredetije *Gyene Gusztáv* úr birtokában ... 539
A neuhausi jezsuita kolostor. Rajzolta *Dussek Ede Adorján* ... 541
Rákóczi bécsi palotája. Rajzolta *Dussek Ede Adorján* ... 543
Rákóczi menekülése Német-Újhelyről. Egykorú metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 545
Esze Tamás aláírása 1706 január 17-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 547

Lap

József ifjabb király. 1687-iki koronázása alkalmával készült nürnbergi metszet után. A kép jobb sarkában: *Nürnberg, zu finden bey Johan Christ(ian) Lochner Buchhändler.* — *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 565

Eugen savoyai herczeg aláírása 1734 június 26-iki levelén. Az irat eredetije a bécsi állami levéltárban ... 557

Magyar nemes Rákóczi korában. 1700-iki angol metszet után, *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 558

Magyar úrinő Rákóczi korában. Ugyanonnan ... 559

Gróf Bercsényi Miklós. Egykorú festmény a Magyar Történeti Képcsarnokban. Aláírása: *Nicolaus Bercsényi 1703.* ... 560

A gyulafejérvári püspöki lak. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 564

Gróf Bethlen Miklós aláírása 1668 szeptember 9-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 565

Gróf Heister Szigbert. *Weigel Kristóf* egykorú metszete után. A kép alján: *Chr(istophorus) Weigel excud(it). Norimb(ergae).* *Bubics* püspök gyűjteményének példányáról ... 567

A koronczói ütközet. Egykorú rézmetszet után. A frankfurti »*Relaliones*« czimü évkönyv 1704. évi folyamából ... 569

II. Rákóczi Ferencz kiáltványának czímlapja. A budapesti egyetemi könyvtár példányáról ... 573

Széchenyi Pál kalocsai érsek. Egykorú festmény a Magyar Történelmi Képcsarnokban. 575

Selmeczbánya. XVII. századi metszet után ... 576

I. József király. Egykorú metszet után. Az országos képtár gyűjteményének 4286. számú példányáról ... 581

Makovicza vára, a zborai és eperjesi Rákóczi-kastélyok. Rajzolta *Cserna Károly* ... 585

Gróf Bercsényi Miklós aláírása 1707 július 4-ikén kelt levelén. Olvasása *G(róf) B(ercsényi) Miklós.* Az irat eredetije a gróf Forgách család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban ... 588

Vak Bottyán gúnyképe. Egykorú szinezett metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 590

Gróf Eszterházy Antal aláírása 1705 márczius 24-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 591

Gróf Forgách Simon aláírása 1705 július 30-iki levelén. Az irat eredetije ugyanott 592

Mulató kuruczok. Egykorú festmény *Gróf Berchtold Arthur* birtokában. Moszlavinán. 595

Rákóczi rézpénzei. 1. Huszas; előlapján a koronás magyar czímer 1705 évszámmal; hátlapján Szűz-Mária alakja *P(atrona) H(ungariae)* betük között, felette félkörben PRO LIBERTATE körirat, alúl XX. szám. 2. Tizes; előlapján a koronás magyar czímer 1704 évszámmal és az alsó jobb szegletben Szűz-Mária bélyegzővel benyomott képével; hátlapján PRO LIBERTATE felirat és alatta X. szám. 3. Poltura; előlapján a koronás magyar czimer, POLTVRA * * * 1705 körirattal, hátlapján Szűz-Mária alakja, PATRONA * HVNGARIÆ körirattal. A Magyar Nem Múzeum érem- és régiségtárának példányairól 599

Csatajelenet a kuruczvilágból. *Rugendas György Fülöp* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjteményének az országos képtárban levő példányáról ... 600

Thököly sirja Izmidben. Rajzolta *Cserna Károly* ... 604

I. József aláírása 1707 deczember 23-ikán kelt okiratán. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 612

Rákóczi fejedelmi pecsétje. Zárt fejedelmi korona alatt, négyelt pajzsban 1. nap, 2. félhold, 3. sas, 4. hét bástyatorony, a szivpajzsban a Rákóczi-ház czimere: hármas halom felett félkereken ülő, jobb karmában kardot tartó sas. A körirat kettős sorban: FRANCIS*(cus)*: II. D*(ei)*: G*(ratia)*: S*(acri)*: R*(omani)*:

Lap

I(*mperii*): & TRANSYL(*vaniae*): PRIN(*ceps*): RAKOCZI. P(*artium*): R(*egni*): H(*ungariae*): DOM(*inus*): & SIC(*ulorum*): COM(*es*): PRO LIB(*ertate*): R(*egni*): H(*ungariae*): CONFOE(*deratorum*): STAT(*uum*): NECN(*on*): MVNK(*acsiensis*) & MAK(*oviczensis*): DVX: P(*erpetuus*): COMES DE SA(*ros*); DOMIN(*us*) IN P(*atak*): T(*okaj*): R(*egécz*): E(*csed*): S(*omlyó*): L(*ednicze*): S(*zerencs*): ONOD. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról rajzolta *Cserna Károly* ... 615

A vallásszabadság emlékére vert érem. Előlapján Rákóczi Ferencz mellképe hadi vértben, FRANCISCVS: II: D(*ei*): G(*ratia*): TRANSYL(*vaniae*): PRIN(*ceps*): RAKOCZI: DVX CONFOE(*deratorum*): R(*egni*): H(*ungariae*): STAT(*uum*): körirattal. Hátlapján három női alak egy közös oltár tüzét éleszti; a körirat: CONCVRRVNT VT ALANT; a szelvény alatt: CONCORDIA . RELIGIONVM . ANIMATA . LIBERTATE . * A(*nno*) . M . D . C . C . V . * IN CON(*gregatione*): SZE(*csenyiensi*): Az oltár alján a véső nevének kezdőbetűi: D . W . A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról ... 617

Gróf Pekry Lőrincz. Egykorú festmény a Magyar Történelmi Képcsarnokban. Felirata: *Comes Laur(entius) Pekry de Petrovina S(acrae). C(aesaerae). Re(giaeque). M(ajestatis). Camerarius. Gener(alis) Equitarum et consiliarius Actualis Intimus etc* ... 620

II. Rákóczi Ferenczné. Egykorú festmény ugyanott ... 622

Gróf Aspremontné, Rákóczi Juliánna herczegnő, mint Diana. Egykorú vizfestmény Erdődy grófné ónodi kastélyában. Az eredetiről másolta *Cserna Károly* ... 624

Gróf Starhemberg Guidó. Egykorú metszet után. A kép alján: *Chr(istianus). Weigel excud(it). Norimb(ergae). Bubics* püspök gyűjteményének példányáról 627

Csatajelenet a kurucz világból. *Rugendas György Fülöp* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról ... 631

Rákóczi erdélyi fejedelmi előterjesztéseinek czímlapja. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának eredeti példányáról ... 633

Az ónodi vár romjai. Rajzolta *Cserna Károly* ... 635

Telekessy István aláírása 1708 február 2-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 636

Az ónodi gyűlés törvénykönyvének bevezetése. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról ... 637

Az ónodi gyűlés törvényczikke I. József letételéről. Ugyanonnan ... 639

Csatakép a kuruczvilágból. *Rugendas György Fülöp* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjtemény példányáról ... 646

Ocskay László tarsolya. Eredetije Ocskay Mária bárónő birtokában ... 648

Csatajelenet a kuruczvilágból. *Rugendas György Fülöp* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjtemény példányáról ... 651

Andrássy István aláírása 1708 február 5-iki levelén. Az irat eredetije az országos levéltárban ... 654

Ostromjelenet a kuruczvilágból. *Rugendas György Fülöp* egykorú metszete után. A Lanfranconi-gyűjtemény példányáról ... 658

Károlyi Sándor. Egykorú festmény *gróf Károlyi Lajos* tót-megyeri kastélyában ... 662

A Pálffynak adott meghatalmazási irat záradéka. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. (Olvasását l. a kötet végén) ... 664

Vay Ádám. Egykorú festmény gróf Erdődy Ferenczné galgóczi várkastélyában. Felirata: NÉHAI VAI ADAM ... 666

Károlyi Sándor hűségi esküje. Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában 671, 672

Lap

I. József halálára vert emlékérem. Előlapján az egyptomi Józsefet és testvéreit ábrázoló jelenet, ILLE REGIT DICTIS ANIMOS ET PECTORA MVLGET körirattal; a szelvény alatt: GENES*(is)*. XLV. 24. Hátlapján a földgömb szelvénye felett felhőkön lebegő József császár és király alakja; a felhőktől balra a földre szálló galamb, csőrében olajággal: a körirat: PACEM RELINQVO VOBIS; a vágás alatt: MORT*(e)* : IOSEPHI . I. IMP. XVII. APRIL*(is)* . MDCCXI . SECVTA PAX HVNGAR*(iae)*. A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról ... 674

A Pálffy-féle resolutio aláírásai. Olvasásuk: *Actum Szatmarini die 29. Apr(ilis) anni 1711. Sacraliss(im)ae caesar(eae) regiaeque maj(e)st(at)is consiliarius intimus camerarius, banus Croatiae, campi marsallus, unius legionis cataphactorum colonellus, confiniorum Kassoviensium generalis et per regnum Hungariae plenipotentiarius commendans generalis* (P. H.) *Comes Joannes Pálffy mp.* (P. H.) *Carolus Locher de Lindenheim mp.* Az irat eredetije a bécsi állami levéltárban ... 677

A kismajtényi eskütétel. Egykorú metszet után. *Ernst Lajos* gyűjteményének példányáról ... 679

III. Károly király. Egykorú metszet után. Az országos képtár gyűjteményének 2602. számú példányáról ... 681

Zárókép. Rajzolta *Cserna Károly* ... 684

A kézirat- és oklevél-hasonmások olvasása.

I.

Wesselényi és Zrinyi Péter szövetséglevele. (Melléklet a 234. laphoz.)

Nos Comes Franciscus Weſeleny de Hadad, regni Hungariæ palatinus, et iudex Cumanoru(m), aurei | velleris eques. Fatemur et recognoscimus per praesentes. Quod considerato et bene pensitato | præsenti istius regni Hungariæ, patriæ n(ost)ræ chariſsimæ, et eidem annexoru(m) Regnoru(m), peri- | culosiſsimo statu, ultimumq(ue) minante calamitosiſsimu(m) excidium, pro auertendis istiusmodi ma- | lis, cum excellent(issi)mo d(omi)no comite Petro perpetuo à Zrinio, regnoru(m) Dalmatiæ, Croatiæ et Sclavo- | niæ bano, filio nostro chariſsimo contulimus, quibusnam viis et medijs, iuxta leges et con- | stitutiones regni, conditionesq(ue) dipplomatu(m) regioru(m), remedium adhiberi possit. Post longas | ultro citroq(ue) factas collationes, tandem convenimus, et solenniter, stipulatis manibus præstito | in vicem iuramento, alter alteri promisimus, quod in hocce calamitoso regni statu, tam in | prosperis, quam aduersis, alter alterum non deseremus, sed mutuis nosmet auxiliis ad ulti- | mam usq(ue) sanguinis guttam defendemus, sic nos DEVS adiuvet, sic animæ nostræ sit | propitius. Et in p(rae)miſsorum maius robur et firmitatem, p(rae)sentes nostras, sigillis nostris, et | manuu(m) n(ost)rar(um) subscriptionibus firmatas, alter alteri dedimus literas. Datum in thermis | Stubnensibus, die qvinta mensis Aprilis, anno d(omi)ni millesimo sexcentesimo sexagesimo | sexto. | Comes F.(ranciscus) Weſelenÿ m. p. | (P. H.) | Comes Petrus | à Zrin m. p. | (P. H.)

II.

Széchy Mária hitlevele. (Melléklet a 236. laphoz.)

En Grof, Anna Maria Szechi, üdvö | zülendö keresztieni hitemre fogadom | hogi megh niugodvan Meltos(á)gos iudex curie | Grof Nadasdi Ferenc uram ő kigieme io akar | atiaban, azert enn is ö kigiemenek holtigh | vallo igaz jo akaroia maradok, titkait | hiven es igazan megh tartom, az ö kigieme | elölmeneteliben tehecegem fzerint min-

de | neket hiven el követek, egi ſzoval valla | mi tökeletes ſzivü emberhez kivantatik, mindenek *(igy)* hiven igazan el követek ö kigi | emehez, az kit fogadok megis üdvözülendö kereszteni hitemre, Pozonban 29 7-ber. 1666 | G. Anna Maria Szechi m. p.

III.

Kemény János levele a tatár fogságból. (47. lap.)

Az en dolgom is meg czak azon | ban van. Kornis ur(ama)t 50. ezer tallerba(n), Nagy | Thamas v.(ram) 25. remenlem meg alkudtatthatom | engem teöttek mediatornak; de azon kivüll vezer | nek Hasznedarnak is sok kevantatik; Btcmq [= *Ispan*] | Wgzgqpr [= *Ferencz*] feleöll is izentek alkudtaſsa(m) meg, nem | hiſzem alabb legyen sbr gzgz smhhgzqmk [= *tizezer tallérnál*] | de ezek mind czak teörökteöl impedialtatnak | az rabok dolgaból, feleö az Qu [N(agysago)d] xgagqxgug | tg [= *kemenkedese*] uyab akadalyunkra ne legyen, de czak Ist(en) adgya boldog eleömenetelit, hazank meg mara- | dafauall am ſzenvedgyunk mi; melynel bizony | keserueſb az hogy ily allapotiba(n) N(agysa)g(odna)k s hazam | nak nem ſzolgalhatok, vaÿha, vaÿha etc. | N(agysa)g(odna)k nem irhattak, alazatoſo(n) köſzönik az rab | atyafiak N(agysa)g(o)d kegyelmeſsegett. N(agysa)g(o)d ne felejcze(n) | bennűnket is ez utann is. Az Ur Ist(en) fegellye es | vezerellye N(agysa)g(o)d(a)t. 1658. 7. Febr.(uarii.) |

Åz enhozza(m) tartozokat is ne hadgya N(agysa)g(o)d: az Istenért | czinallyon concordiat Zgugo [= *Redey*] ur(amma)l, complacallya | g h h g q x g r g y b s b t [= *ellenkezeoit is*], ki ha semmikeppen nem lehett | vifellyen gondot magara.

N u Ż m i t r y h e m b m. | X g a g q o B m q y t [= *N(agysa)g(o)d rab ſzolgaja Kemeny Janos*] | m(anu) p(ropria).

IV.

Részlet a Zrinyiász kéziratából. (161. l.)

PARS DECIMA Quarta.

Ihon iün Zrinek ragyigo chillagia
Ihon mozdithatatlan Tramontanáia
Ban chelekedetét az én kezem iria
Melyet Isten lölke elmémben be ſuva.

2.

Nem táuozik annak ueſzelyre haioia
Mellynek ez chillaghoz tart okos kormánia
Hüuség uitéſség ennek calamitáia NB.
Az melly ez chillagot el veſzni nem hadgia.

3.

Már en Magnes küuem portushoz hoz engem
Szerenchéssen iüttem által az tengeren
Immár barátimat az parton esmerem
Mellyek nagy örömmel iüttek én előmben.

6.

Ahun orſzágunknak egy erős oſzlopia
Uitéz Bottiam Ádám louát iártattia
Nagy gond uan feiében mert terh is nagy raita
Mert chak nem esőben orſzágunkat lattia.

NB. Calamitanak | hijak az tenge | ren iaro Emberek | az Magneſt, | mellyel az Com- | paſtum mutatoi- | át megh kenuen, mindenkor tra | montana cil- | lagra mutat.

HIBAIGAZITÁS.

667. lap, felülről 16-ik sor, e helyett quomodo nem, olvasandó: »*quoquo modo ne*«.

Ugyanott jegyzet, első sorban 369 helyett olvasandó: *569.*

661. lap mellé ragasztott kép felirata ekkép javítandó ki: *Mulató kuruczok és labanczok a 100 napos fegyverszünet alatt 1706-ban.*